

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
КЊИГА XLVIII

*И ову књигу Српског дијалектолошког зборника уредио је,
за животоша,
академик Павле Ивић*

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
et
INSTITUT DE LA LANGUE SERBE DE L'ASSA

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE
XLVIII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Nedeljko Bogdanović, Dr Drago Ćupić, Dr Pavle Ivić,
Dr Dragoljub Petrović, Dr Asim Peco, Dr Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
2001

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLVIII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Павле Ивић, др Драгољуб Пејровић,
др Асим Пецо, др Слободан Ремейић, др Драго Ћујић*

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
2001

Секретар часописа
др Никола Рамић

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Ђуре Јакшића 9

Израда програма и компјутерска припрема за штампу:
Давор Палчић
palcic@eunet.yu

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

САДРЖАЈ

	Стр.
Радивоје Младеновић: Говор шарпланинске жупе Гора	1-606
Асим Пецо: Консонантизам босанскохерцеговачких говора	607-696

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ
ГОВОР ШАРПЛАНИНСКЕ ЖУПЕ ГОРА

Рад *Говор шарџанинске жупе Гора* представља делимично измењени текст докторске дисертације *Говор Призренске Горе*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 15. јула 1997. године, пред комисијом коју су сачињавали професори: др Асим Пецо, др Радоје Симић и др Недељко Богдановић.

У прикупљању грађе за овај рад имао сам помоћ многих Горана, како мојих стрпљивих саговорника тако и оних који су ми помогли у избору аутентичних представника горанског говора. Највећу захвалност дугујем породици Хаџи из Брода, породици Ибро из Глобочице, Гафуру Есе из Рестелице, Вехапу Скендерију из Враништа, Харуну Хасанију из Баћке, Амеру Сејранију из Крстеца, Хамиду Исљамију из Рапче — без чије несебичне помоћи овај рад не би имао овакав облик.

И сада се сећам пријатних дана у кућама гостољубивих Горана, разговора са сточарима и косачима на зеленим падинама Шар-планине. Имена неких саговорника налазе се у одељку са текстовима. На овом месту сећам се с највећом захвалношћу Ватиме Хаџи и Асибе Мазникар из Брода, Рајме Ибро из Глобочице, Зељије Љико из Рестелице, Зекије Хасани из Баћке, Ајрије Шабани из Орчуше, Васвије Зејбеки из села Мљике.

Захвалност дугујем члановима Комисије — проф. др Радоју Симићу и проф. др Недељку Богдановићу, а посебно ментору академику Асиму Пеци, чији су савети помогли у обликовању рада. Разговори са проф. др Слободаном Реметићем, добрим познаваоцем оближњих јужнометохијских говора, утицали су на формирање неких погледа на дијалекатске прилике у Гори и око ње.

Посебну захвалност дугујем академику Павлу Ивићу, који је пажљиво прочитао рад и чија су упутства била од великог значаја за коначно обликовање текста за штампу.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
С К Р А Ћ Е Н И Ц Е	13
Техничке скраћенице	13
Скраћенице часописа и публикација	13
Литература	15
У В О Д	31
Име области	32
Географски положај Горе	35
Привредни живот	41
Становништво	42
Исељавање	44
О пореклу и етничком бићу Горана	45
Исламизација	53
Досадашњи помени о Гори, Горанима и њиховом говору	56
Етничко биће Горана	56
Досадашње проучавање говора	60
Народно стваралаштво	69
Напомене о истраживању	70
П Р О З О Д И Ј А	73
Природа акцента	73
Емфатичност остварена нефонолошким квантитетом	74
Емфатичност остварена местом акцента	78
Место акцента	79
Фразеолошки (синтагматски) акценат	80
Место акцента и члан	83
Нефонолошке дужине	84
Компензацијске дужине	84
Контракцијске дужине	85
Траг ранијег акценатског система	85
Дужење вокала по категоријама	86
Ф О Н Е Т И К А	89
ВОКАЛИЗАМ	89
Вокалски систем	89
Отварање, затварање, супституције вокала	91
Вокал <i>A</i>	92
Супституције вокала <i>A</i>	92
Вокал <i>E</i>	94
Отварање (<i>e</i>)	94
Затварање (<i>e</i>)	95

Супституције вокала <i>E</i>	96
Вокал <i>И</i>	99
Супституције вокала <i>И</i>	100
Вокал <i>О</i>	101
Затварање (<i>o</i>)	101
Супституције вокала <i>О</i>	102
Вокал <i>О</i> (аналошки) у сложеницама	108
Вокал <i>У</i>	108
Супституције вокала <i>У</i>	108
Редукције вокала у <i>ə</i>	109
Вокал <i>Ђ</i>	111
Н а з а л н и в о к а л и	113
Назални вокал <i>А</i>	113
Назални вокал <i>Ж</i>	114
С л о г о в н е л и к в и д е	119
Вокална ликвида <i>Љ</i>	119
Једнофонемски континуанти <i>Љ</i>	121
Двофонемски континуанти <i>Љ</i>	122
Вокална ликвида <i>Р</i>	126
<i>Р</i> у медијалној позицији	127
<i>Р</i> на почетку речи	128
<i>Р</i> на крају речи	128
П о л у г л а с н и ц и	129
Полугласници (јерови) <i>ь, њ</i>	130
Вокализација јерова	131
Секундарни полугласник	133
Полугласник турског порекла	136
Полугласници у слабом положају и сличне појаве	138
В о к а л с к е г р у п е	138
Вокалске групе од истих вокала	139
Вокалске групе са - <i>А</i> - у првом делу	140
Вокалске групе са - <i>И</i> - у првом делу	142
Вокласка група - <i>ЕА</i> -	142
Вокалске групе са - <i>О</i> - у првом делу	142
Вокалске групе са - <i>У</i> - у првом делу	143
Контракције вокалских секвенци	144
Факултативно уклањање вокалских група у говорном низу	145
Вокалске појаве које немају карактер супституција	145
Покретни вокали	145
Редукције вокала	146
Афереза	146
Апокопа	147
Синкопа	148
Испадање више гласова	149
КОНСОНАНТИЗАМ	153
Консонатски систем	153
Глас <i>Х</i>	153
О природи <i>Х</i> у горанском говору	154
Чување <i>Х</i>	155
Почетак речи	155
Средина речи	156
Крај речи	158

Испадање <i>X</i>	158
Почетак речи	158
Средина речи	158
Крај речи	159
Неетимолошко <i>X</i>	159
Супституције <i>X</i>	160
Глас <i>J</i>	163
<i>J</i> на почетку речи	163
<i>J</i> на крају речи	164
<i>J</i> у унутрашњости речи	164
Глас <i>B</i>	168
Фонетски контекст и судбина <i>B</i>	168
<i>B</i> у интервокалној позицији	169
<i>B</i> у групама <i>C + в + V</i> и <i>в + V</i>	174
<i>B</i> испред сугласника	174
Група <i>вѣ</i> у предлогу	176
Глас <i>Ф</i>	178
Супституенти <i>Ф</i>	180
А ф р и к а т е	181
Неутрализација парова африката	184
Африката <i>S</i>	187
Глас <i>Њ</i>	188
Неетимолошко <i>Њ</i>	192
Л а т е р а л и	194
Глас <i>Л</i>	194
<i>Л</i> на крају слога	196
О судбини <i>Л</i> на крају слога	199
Глас <i>Љ</i>	200
Латерали у позајмљеницама	203
Поремећаји у алтернацијама успостављеним палатализацијама	205
Ј о т о в а њ е	210
Старо јотовање	210
Групе <i>*tj</i> , <i>*kt'</i> , <i>*dj</i>	212
Резултати јотовања у глаголским основама	213
Ново јотовање	214
Сложенице глагола <i>ИД-ТИ</i>	217
Јотовање у неким глаголима	218
Подновљено јотовање	218
Палатализовање финалних консонаната <i>Т, Д, Л, Н</i>	219
Умекшавање фрикатива <i>Ш, Ж, (З)</i>	222
Алтернације <i>К-Ћ, Г-В</i> у гласовним групама	223
Метатеза	225
Протетички гласови	228
Антиципацијска палаталност	229
Обезвучавање, озвучавање сугласника	232
Обезвучавање звучних сугласника	232
Озвучавање беззвучних сугласника	233
Аналошки беззвучни сугласници у унутрашњој позицији	235
Испадање сугласника	235
Испадање сугласника у интервокалном положају	235
Испадање неких сугласника	237
Губљење сугласника у сугласничким групама	237

Асимилативни — дисимилативни процеси у сугласничким групама	248
Африкатизација фрикатива	257
Африкатизација <i>Љ, Ј</i>	260
Деафрикатизација	260
Судбина старих сугласничких група	262
Епентеза	263
Геминате	264
Односи између појединих сугласника	265
М О Р Ф О Л О Г И Ј А	269
ПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	269
И м е н и ц е	269
Деклинациони обрасци	269
Именице мушкога рода на <i>-ø, -o, -e</i> (деклинациони обрасци 1 и 4)	275
О појединим именицама	276
Облици	278
Именице мушког рода на <i>-o, -e</i>	290
Деклинациони образац 2	295
Именице женскога рода	295
О појединим именицама	295
Облици	295
Именице мушкога рода	302
Именице средњег рода (деклинациони обрасци 3 и 4)	303
О појединим именицама	303
Именице средњег рода без проширења основе	304
Именице средњег рода са проширењем основе	307
Деклинациони образац 5	313
Бројне именице	314
Облици	316
Збирне именице	317
Именице <i>pluralia tantum</i>	319
Облици именица у партитивним синтагмама	321
Партитивне синтагме типа <i>основни број + њарђиђиђивна дођуна</i>	322
И м е н и ч к е з а м е н и ц е	326
Личне заменице 1, 2. и 3. лица	326
Облици	328
Пуни и удвојени облици личних заменица	337
Лична заменица сваког лица <i>себе</i>	340
Упитна заменица за лица <i>кој</i>	340
Општа заменица <i>свакој</i>	341
Неодређене заменице <i>некој, њој</i>	342
Одрична заменица <i>никој</i>	343
Именичка заменица <i>ш(ш/ћ)о</i>	344
Неодређена заменица за ствари <i>нешћо/нешћо</i>	345
Неодређена заменица за ствари <i>шћогодер/шћогодер</i>	346
Одрична заменица за ствари <i>нишћо/нишћо</i>	346
Општа (одређена) заменица за ствари <i>свешћо/свешћо</i>	346
Д е к л и н а ц и ј а п р и д е в с к и х р е ч и	346
П р и д е в с к е з а м е н и ц е	349
Присвојне заменице	349
Присвојне заменице од личних заменица	349
Облици	351

Опште присвојне заменице	353
Упитне присвојне заменице	354
Одричне присвојне заменице	355
Неодређене присвојне заменице	355
Присвојно-демонстративне заменице	355
Показне заменице — демонстративне заменице и препозицији	355
Систем	355
Заменице са <i>овъ-</i>	360
Заменице са <i>шъ-</i>	361
Заменице са <i>онъ-</i>	361
Промена демонстративних заменица	363
Заменице за каквоћу	364
Показне заменице за каквоћу	365
Заменице за питање	366
Неодређене заменице за каквоћу	366
Опште заменице за каквоћу	366
Заменице за негирање	366
Количинске заменице	366
Демонстративне количинске заменице	367
Упитне показне заменице за количину	367
Општа заменица за количину	367
П р и д е в и	369
Придевски вид	369
Промена придева	371
Компарација придева, прилога, именица	372
Напомене о појединим придевима	374
Б р о ј е в и	376
Основни бројеви	376
Редни бројеви	379
Промена редних бројева	380
Дистрибутивни бројеви	381
Мултипликативни бројеви	382
О д р е ђ е н и о б л и ц и и м е н с к и х р е ч и (чланска морфема)	383
Члановање именица	386
Члановање придевских речи	388
Промена чланованих именица	392
Промена чланованих придевских речи	394
Г л а г о л и	396
Напомене о глаголима и глаголским облицима	396
Класификација глагола према односу основа	398
Глаголи презентске <i>-а</i> групе	399
Глаголи односа основа <i>-а</i> : <i>-а</i>	399
О односу основа у појединим глаголима <i>-а</i> групе	400
Глаголи презентске <i>-и</i> групе	402
Глаголи односа основа <i>-и</i> : <i>-и</i>	403
Глаголи односа основа <i>-и</i> : <i>-а</i>	405
Глаголи односа основа <i>-и</i> : <i>-е</i>	405
Глаголи презентске <i>-е</i> групе	406

Глаголи с односом основа <i>-e</i> : <i>-a</i>	407
Глаголи с односом основа <i>-e</i> : <i>-ø</i>	410
Глаголи с односом основа <i>-e</i> : <i>-e</i>	412
Глаголски облици	413
Презент	413
Имперфекат	417
Аорист	420
Императив	425
Глаголски прилог садашњи	427
Радни глаголски придев	428
Трпни глаголски придев	429
Футур	431
Перфекат	432
Плусквамперфекат	434
Потенцијал	435
Конструкција <i>би</i> + радни глаголски придев	436
Конструкција <i>би</i> + перфекат	436
Конструкција <i>би</i> + аорист	437
Помоћни глаголи	438
НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	442
Прилози	442
Прилози по значењу	443
Прилози за место	443
Прилози за време	449
Прилози за начин	454
Прилози за количину	456
Прилози за узрок	460
Речце	460
Речце-партिकуле (срасле са заменицом или прилогом)	460
Речце	461
Речце за потврђивање и одрицање	461
Упитне речце	462
Показне речце	463
Императивне речце	463
Вокативне речце	464
Речце за истицање, појачавање значења	464
Речца за допуштање <i>оно</i>	466
Речца за издвајање <i>само</i>	466
Повратна речца <i>се</i>	466
Модалне речце	466
Предлози	466
Напомене о неким предлозима	466
Предлошки скупови	469
Везници	471
Напомене о неким везницима	471
Узвици	472
Узвици за казивање емоционалних стања	472
Узвици подражавања звукова	474
СИНТАКСА	475
Конгруенција	475
Ред речи	477

Упитне реченице	481
Безличне реченице	481
Пасивне конструкције	483
Поредбене конструкције	484
Употреба слободних падежа	484
Удвајање слободног датива, удвајање слободног општег падежа/акузатива	487
Положај заменичких енклитика — неудојених и удојених	490
Етички датив	492
Плеонастичка употреба личних заменица	492
И з синтаксе глаголских облика	492
Презент	492
Имперфекат	494
Аорист	494
Перфекат	495
Плусквамперфекат	497
Футур	498
Императив	499
Потенцијал	501
Нелични глаголски облици	502
З А В Р Ш Н А Р А З М А Т Р А Њ А	503
Говорни типови горанског говора	503
Бродски говорни тип	506
Рестелички говорни тип	509
Долоиштански говорни тип	513
Генерацијско раслојавање горанског говора	517
Раслојавање условљено полном припадношћу	519
Горански говор у односу на околне говоре	519
Балканизми	536
Настанак дијалекатског типа горанског говора	540
Т Е К С Т О В И	543
Рапча	543
Крстец	547
Драгаш	549
Радеша	551
Кукаљане	553
Љубошта	558
Лгештане	560
Мљике	561
Враништа	563
Орчуша	569
Диканце	572
Баћка	576
Глобочица	580
Крушево	584
Рестељица	587
Брод	592
С п и с а к к а р а т а	598
RESUME	601

СКРАЋЕНИЦЕ

1. Техничке скраћенице

а) За врсте речи:

им. ... *именице*, пред. ... *предлози*, прид. ... *придеви*, везн. *везници*, гл. ... *глаголи*, зам. ... *заменице*, прил. ... *прилози*, бр. ... *бројеви*, узв. ... *узвици*.

б) За глаголске облике:

през. ... *презент*, фут. ... *футур*, аор. ... *аорис*, импф. ... *имперфекат*, перф. ... *перфекат*, плускв. ... *илусквамперфекат*, пот. *поштенцијал*, импр. ... *императив*, р. прид. ... *радни глаголски придев*, т. прид. ... *трпни глаголски придев*, г. прил. ... *глаголски прилог садашњи*.

в) За падеже:

Н ... *номинатив*, Г ... *генитив*, Д ... *датив*, А ... *акузатив*, ОП ... *ойшти падеж*, В ... *вокатив*, И ... *инструментал*, Л ... *локатив*.

г) Остало:

јд. ... *једнина*, мн. ... *множина*, м. р. ... *мушки род*, ж. р. ... *женски род*, с. р. ... *средњи род*, л. ... *лице*, пад. ... *падеж*, V ... *вокал* (у формулама), С ... *консонант* (у формулама), м. ... (у) *место*, стр. ... *сфера*, т. ... *тачка*, в. ... *види*, в. т. ... *види тачку*, в. к. ... *види карту*, дем. ... *деминутив*, хип. ... *хипокористик*, топ. ... *топоним*, ЗПМ ... *западномакедонски говори*, П-Т ... *призренско-тимочки говори*, П-Ј ... *призренско-јужноморавски говори*.

д) Скраћенице насеља

у Србији:

Ба ... *Бања*, Бр ... *Брод*, Вр ... *Враниште*, Гл ... *Глобочица*, Ди ... *Диканџе*, Др ... *Драгаи*, ЗлПо ... *Злојток*, Крс ... *Крстев* (Г. и Д.), Кру ... *Крушево*, Ку ... *Кукањане*, Ле ... *Лештане*, Љу ... *Љубојшти*, Мл ... *Мљике*, Ор ... *Орчуша*, Рад ... *Радеша*, Рап ... *Рајча*, Ре ... *Рестелица*.

у Албанији и Македонији:

Бо ... *Борје*, За ... *Зайто*, Је ... *Јеловјане*, Ко ... *Кошариште*, НС ... *Ново Село*, Орг ... *Оргоста*, Оре ... *Орешек*, Па ... *Пакиша*, Цр ... *Црнојево*, Ур ... *Урвич*, Ши ... *Шишицеве*.

2. Скраћенице часописа и публикација

АнФФ	<i>Анали Филолошког факултета у Београду</i> , Београд
Балк	<i>Balkanika</i> , Годишњак Међуакадемијског координационог одбора за балканологију савета академија наука и уметности СФРЈ и Балканолошког института, САНУ, Београд
БХДЗБ	<i>Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник</i> , Институт за језик и књижевност, Сарајево

ВГл	<i>Врањски гласник</i> , Народни музеј у Врању, Врање
ГГ	<i>Глас Горе</i> , Драгаш
ГЗБФФС	<i>Годишњен зборник</i> , Филозофски факултет на универзитет во Скопје. Историско-филолошки оддел, Скопје
ГЗС	<i>Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића</i> , Београд
Глас	<i>Глас Српске краљевске академије</i> (закључно са свеском CLXXXVIII); <i>Глас Српске академије наука</i> , Београд
ГлЕИ	<i>Гласник етнографског институтуа Српске академије наука</i> , Етнографски институт Српске академије наука, Београд
ГлМКос	<i>Гласник Музеја Косова и Метохије</i> , Музеј Аутономне Косовско-метохијске области, Приштина
ГлСГД	<i>Гласник Српског географског друштва</i> , Српско географско друштво, Београд
ГНЧ	<i>Годишњица Николе Чуйића</i> , Задужбина Николе Чупића, Београд
ГСКА	<i>Годишњак Српске краљевске академије</i> , Београд
ГСкНД	<i>Гласник скойског научног друштва</i> , Скопље
ГлССлов	<i>Гласник Друштва србске словесности</i> , Друштво србске словесности, Београд
ГлСУД	<i>Гласник Српског ученог друштва</i> , Српско учено друштво, Београд
ГСкФФ	<i>Годишњак скойског Филозофског факултета</i> , Скопље
ГФФНС	<i>Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду</i> , Филозофски факултет, Нови Сад
ДШип	<i>Dialektologjia shqiptare</i> , Tiranë
ЂАл	<i>Gjurmime albanologjike</i> , Prishtinë
ЈП	<i>Јужни преглед. Часопис за науку и књижевност</i> , Скопље
ЗБВИ	<i>Зборник радова</i> , Византолошки институт, Српска академија наука, Београд
ЗБВПШ	<i>Зборник радова</i> , Виша педагошка школа у Призрену, Призрен
ЗБПТО	<i>Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката</i> (зборник радова са научног скупа, Нишка Бања 1992); Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ у Београду, Центар за научна истраживања САНУ и универзитета у Нишу, Ниш 1994.
ЗБЈК	<i>Зборник за језик и књижевност</i> , Друштво за српскохрватски/српски језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград/Подгорица
ЗБПАП	<i>Огледи и искуства — Зборник радова наставника Педагошке академије у Пироту</i> , Пирот
ЗБФЛ	<i>Зборник Матице српске за филологију и лингвистику</i> , Матица српска, Нови Сад
ЗБФФП	<i>Зборник Филозофског факултета у Приштини</i> , Приштина
ЗБФзФ	<i>Зборник Филозофског факултета у Београду</i> , Београд
ИсЧ	<i>Историјски часопис</i> , Историјски институт Српске академије наука, Београд
ЈФ	<i>Јужнословенски филолог</i> , Институт за српскохрватски/српски језик САНУ, Београд
КиЈ	<i>Књижевност и језик</i> , Друштво за српскохрватски/српски језик и књижевност, Београд
КМЗБ	<i>Косовско-метохијски зборник</i> , Међудодељенски одбор за проучавање Косова и Метохије САНУ, Београд
ЛитЗБ	<i>Литературен збор</i> , Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература на СР Македонија, Скопје
МЈ	<i>Македонски јазик</i> , Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје
МФ	<i>Македонски фолклор</i> , Скопје
НИН	<i>НИН (Недељне информативне новине)</i> , Београд
НЈ	<i>Наш језик</i> , Институт за српскохрватски/српски језик САНУ, Београд

- ОБ *Обележја*, Приштина
- ОП *Ономастолошки прилози*, САНУ. Одељење језика и књижености. Одбор за ономастику, Београд
- Пзб *Пиройски зборник*, Новинско-издавачка установа „Слобода“, Пирот
- Прил *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Семинар за српски језик Филолошког факултета у Београду, Београд
- ПР-Б *Прилози*, Научно друштво, Битола
- Пр-МАНУ *Прилози*, Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје
- ПрПЈ *Прилизи проучавању језика*, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад
- Р-АНУБиХ *Radovi, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo*
- РЈА *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb
- РФФЗ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Filozofski fakultet, Zadar
- СДЗБ *Српски дијалектолошки зборник*, Институт за српскохрватски/српски језик САНУ, Београд
- СЕЗ *Српски етнографски зборник*, Српска академија наука и уметности. Одељење друштвених наука, Београд
- СкГл *Скојски гласник*, Скопље
- СКГлас *Српски књижевни гласник*, Београд
- СрпЈ *Српски језик*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд; Филолошки факултет у Београду, Филозофски факултет у Никшићу, Београд
- СрпНГ *О српским народним говорима*, 1997, Научни скуп Дани српскога духовног преображења IV (Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Деспотовац
- СпСКА *Сјоменик*, Српска академија наука. Одељење друштвених наука, Београд
- СФ *Славянская филология*, Академия наук СССР, Москва
- Стр *Стражилово. Лист за забаву, йоуку и књижевност*, Нови Сад
- ШЖГОС 1 *Шарпланинске жупе Гора, Ојоле и Средска. Одлике природне средине*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 40/1, Београд 1994.
- ШЖГОС 2 *Шарпланинске жупе Гора, Ојоле и Средска. Антиројогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 40/2, Београд 1995.
- ШЖГОС 3 *Шарпланинске жупе Гора, Ојоле и Средска. Друштвено-економски развој (пршлост — садашњост — будућност)*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, књ. 40/3, Београд 1997.

3. Литература

- ААБис Албијанић, Александар, 1980, *Распрострањеност облика бисам, биси, бису у грађењу њошенијала у ѡредуковској и вуковој ѡиси*, ЗФЛ XXIII/1
- ААБисам Албин, Александар, 1968, *Пошенијал и облици бисам, биси, бису*, ЗФЛ XI
- АДЕтИд Антонијевић, Драгослав, 1995, *Етнички иденитет Горанаца*, ШЖГОС 2
- АдТПр *Административно-територијалне промене у НР Србији 1834–1954. године*, 1955, Завод за статистику НР Србије, „Прикази“, бр. 13, Београд
- АИПр Ајети, Идриз, 1965, *Прилог проучавању шиптарско-српских језичких односа*, Ђал 2
- АИШС Ајети, Идриз, 1963, *О неким узајамним шиптарско-српским језичким односима*, ЗФФП 1

- АЈБл Арсовић, Југослава, 1973, *Главне фонетске особине Блага и околине*, ПрПЈ 9
- АкЛК Аковић, К. Лакић, 1986, *О историјекту и националном сјатајусу Горанаца*, ОБ XV, бр. 5
- АлРТа Alexander, Ronelle, 1975, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München
- АР-СВАБ Алексић, Р. — Вукомановић С., 1966, *Основне особине александровачког и бруског говора*, АнФФ 6
- БААорИгл Белић, Александар, 1925–1926, *Аорист и имперфективних глагола*, ЈФ V
- БАГД Белић, Александар, 1935, *Галички дијалекат*, СДЗБ VII
- БАДИЈС Белић, Александар, 1905, *Дијалекти источне и јужне Србије*, СДЗБ I
- БАДК Белић, Александар, 1905, *Дијалектологическај карта сербског језика*, Петербург
- БАДМ Белић, Александар, 1926–1927, *Мисли о прикуљању дијалекатског материјала*, ЈФ VI
- БАИсД Белић, Александар, 1962, *Историја српскохрватског језика II*, св. 1: *Речи са деκли-нацијом*, Научна књига, Београд
- БАИсК Белић, Александар, 1969, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2, *Речи с конјуга-цијом*, Научна књига, Београд
- БАИсФ Белић, Александар, 1972, *Основи историје српскохрватског језика I*, *Фонетика*, На-учна књига, Београд
- БАМС Белић, Александар, 1935, *Михаило С. Стевановић: Источноцрногорски дијалект*, ЈФ XIV
- БАПС-Х Белић, Александар, 1958, *Периодизација српскохрватског језика*, ЈФ XXIII
- БАСС Белић, Александар, 1912, *Стара Србија са историско-језичке тачке гледишта*, СКГлас XXIX
- БАСхД Белић, Александар, 1908, *О српским или хрватским дијалектима*, Глас СКА LXXVIII
- БАУВр Белић, Александар, 1926–1927, *О ујошреби времена у српскохрватском језику*, ЈФ VI
- БАШД Белић, Александар, 1929, *Штокавски дијалект*, Енциклопедија Станојевић, књ. 4, Београд
- ББЛД Весі, Bahri, 1974, *E folmja e Luznisë së Dibrës*, ДШип, II, Tiranë
- БВПК Бован, Владимир, 1997, *Петар Костић*, Народна и универзитетска библиотека у Приштини, Приштина
- БВНПрип Бован, Владимир, 1995, *Народно приповедање код Горанаца*, ШЖГОС 2
- БДГСр Барјактаревић, Данило, 1979, *Говор Срба у Метохији*, Јединство, Приштина
- БДДИ Барјактаревић, Данило, 1977, *Дијалектолошка истраживања*, Јединство, Пришти-на
- БДИБ Барјактаревић, Данило, 1964–1965, *Средњоибарска говорна зона*, ЗБФФП II
- БДИРаз Барјактаревић, Данило, 1968, *Историјски развој косовско-метохијских говора*, Ака-демија наука и уметности Косова, Посебна издања, књ. 9, Одељење језичких и књи-жевних наука и уметности, књ. 7, Приштина
- БДЈзо Барјактаревић, Данило, 1967, *Јужноморавска говорна зона у светлу Белићевог иста-ињања и данас*, Посебно издање САНУ, књ. СДХVIII, Одељење језика и књижев-ности 28 (Белићев зборник), Београд
- БДКос 1 Барјактаревић, Данило, 1971, *Косовски дијалекатски шии*, ЗБФФП VIII
- БДКос 2 Барјактаревић, Данило, 1972, *Косовски дијалекатски шии*, ЗБФФП IX
- БДНСгов Барјактаревић, Данило, 1966, *Новојазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI
- БДПП Барјактаревић, Данило, 1970, *Удвајање предлога и одвајање предлога од именске ре-чи*, ЗБФФП VII
- БДПр Барјактаревић, Данило, 1967, *Приштина у говору Срба старинаца*, ЗБФФП св. А

- БДФМ Барјактаревих, Данило, 1965, *Фонетске и морфолошке особине врањског говора*, ВГл I
- БДиКК Богдановић, Димитрије, 1990, *Књига о Косову*, Књижевне новине, Београд
- БДУнатпис Бојанић, Душанка, 1998, *Транслијерација и превод на српски језик девет зајиса и најиниса са тла Косова и Мешохије, писаних арајским писмом*, КМЗб 2
- БрДДСл Brozović, Dalibor, 1968–1969, *Dijalekatska slika srpskohrvatskoga jezičkog prostora*, РФФЗ 8–9
- БрДКрит Брозовић, Далибор, 1960, *О стурктуруалним и генетским критеријумима у класификацији српскохрватских дијалеката*, ЗФЛ III
- БМВлас Благојевић, М., 1957, *Властелнство манастира Св. Арханђела код Призрена*, ИЧ VII
- БуМЈМ Букумирић, Милета, 1984, *Из ономастике Јужне Мешохије*, ОП V
- БНАП Богдановић, Недељко, 1987, *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXXIII
- БНББП Богдановић, Недељко, 1979, *Говори Бучума и Белог Појока*, СДЗб XXV
- БНГИ Богдановић, Недељко, 1990, *О говору и именима*, Просвета, Ниш
- БНИз Богдановић, Недељко, 1992, *Изгласе југоисточне Србије*, Просвета, Ниш
- БНСТ Богдановић, Недељко, 1979, *Говор села Трговишта у сокобањском крају*, „Развитак“ 1
- БНДод Богдановић, Недељко, 1996, *Језичке појаве на додиру призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта*, СрпНГ
- БОДи Broch, Olaf, 1903, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Wien
- БРГХ Бошковић, Радосав, 1931, *О природи, развоју и заменицима гласа Х у говорима Црне Горе*, ЈФ XI
- БРРеГ Бошковић, Радосав, 1966–1967, *Рефлекси група tj, dj, tьj, dьj, stj, zdj, skj, zgj (sk', zg')* у дијалектима јужне и југозајадне Истре, ЈФ XXVII
- БРСуф Бошковић, Радосав, 1936, *Развојак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, ЈФ VI
- БРЧР Бошковић, Радосав, 1978, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Посебни радови, књ. 1, Титоград
- БРУпГ Бошковић, Радосав, 1972, *Основи ујоредне грамастике словенских језика I, Фонетика*, Научна књига, Београд
- БРУпМ Бошковић, Радосав, 1985, *Основи ујоредне грамастике словенских језика II, Морфологија*, Универзитетска ријеч, Никшић
- БеССел Бернштейн, Б. С(амуил), 1987, *Селицев — славист-балканист*, Академија наук СССР, Наука, Москва
- БеСДе Бернштейн, Б. Самуил, 1995, *О процесе деназализације гласних в македонских говорима*, МЈ 40–41
- БСТН Babić, Stjepan, 1965, *Torlačko narječje*, Jezik, Zagreb
- БСРР Babić, Stjepan, 1974, *O redu riječi u južnoslovenskim jezicima*, МЈ 25
- ВБАкС Видоески, Божидар, 1970, *Акцентнајскије системи во македонскије говори*, ЛитЗб, год. XVII, кн. 3
- ВБАкцСрп Видоески, Божидар, 1994, *Акцентнајски системи у јужним српским говорима*, ЗФЛ XXXVII
- ВБВо Видоески, Божидар, 1953, *За вокалнаја система во кривојаланечкиој говор*, МЈ 4
- ВБВС Видоески, Божидар, 1978, *Вокалнајски системи на македонскиој литературен и дијалектен јазик*, Пр-МАНУ III 1
- ВБГВр Видоески, Божидар, 1951, *Белешки за говорој на селата Мечница и Горно Врановци во Велешко*, МЈ 2
- ВБГГ Видоески, Божидар, 1986, *Горанскиој говор*, Пр-МАНУ XI–2
- ВБГПр

- Видоески, Божидар, 1991, *Формите на глаголскиот прилог во македонскиот дијалектен атилас*, Пр-Ману XVI-1
- ВБДГ Видоески, Божидар, 1986, *Дебарскиите говори*, МЈ 19
- ВБДГр Видоески, Божидар, 1960–1961, *Основни дијалектни групи во Македонија*, МЈ 11–12
- ВБДијД Видоески, Божидар, 1984, *Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје
- ВБЗФ Видоески, Божидар, 1965, *Заменскиите форми во македонскиите дијалекти*, МЈ 16
- ВБКГ Видоески, Божидар, 1962, *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик, Скопје
- ВБКИГ Видоески, Божидар, 1957, *Кичевскиот говор*, МЈ 8
- ВБКор-Л Видоески, Божидар, 1970, *Конјунуантните на вокалните Р и Л во дијалектните на македонскиот јазик*, ГЗБФС XII
- ВБЛГ Видоески, Божидар, 1983, *Леринскиот говор*, МЈ 34
- ВБМак Видоески, Божидар, 1952, *Местито на акцентот во крайовскиот говор*, МЈ 3
- ВБМДиј Видоески, Божидар, 1962–1963, *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*, МЈ 13–14
- ВБМК Видоески, Божидар, 1993, *Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Скопје
- ВБМл Видоески, Божидар, 1984–1985, *Фонолошкиот систем на с. Млике*, ЗБФЛ XXVII–XXVIII
- ВБОУС *Охридско-стирушкиите говори*, 1984, Пр-Ману IX 1
- ВБПГ Видоески, Божидар, 1961–1962, *Кон разграничувањето на јолошкиите говори* ЗБФЛ IV–V
- ВБПМКонт Видоески, Божидар, 1973, *Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области*, Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје
- ВБПрГ Видоески, Божидар, 1982, *Пресијанскиите говори*, Пр-Ману VII 2
- ВБПрД Видоески, Божидар, 1955, *Прилози за македонската дијалектологија*, МЈ 6
- ВБСелЕ Видоески, Божидар, 1987, *Фонолошкиот и ѓрозоидскиот систем на говорот на селото Елеиница (Разлошко)*, Пр-МАНУ XII 1
- ВБСМГ Видоески, Божидар, 1954, *Северните македонски говори*, МЈ 5
- ВБСФа Видоески, Божидар, 1968, *Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори*, Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Скопје
- ВБТГ Видоески, Божидар, 1958, *Говорот и топонимизацијата на кичевските села од тајмичката група*, МЈ 9
- ВБУЈ Видоески, Божидар, 1973, *Говорот на јолошкиите села Урвич и Јеловјане*, Зборник „Кирил Пејчиновиќ и негово време“, Тетово
- ВБФМак Видоески, Божидар, 1982, *Фонемата /ǎ/ во македонскиот дијалектен јазик*, МЈ 32–33
- ВБФХ Видоески, Божидар, 1982, *Фонемата /X/ во дијалектните на македонскиот јазик*, Пр-МАНУ IV 2
- ВБИСлМ Видоески, Божидар, 1998, *Говорите на исламизираниите Македонци во Западна Македонија*, МЈ 42–44
- ВаЈМус Василевић, Ј. Х., 1924, *Муслимани наше крви у јужној Србији*, Свети Сава, Београд
- ВЈИст Vuković, Jovan, 1974, *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika*, Naučna knjiga, Beograd
- ВЈМост Вуковић, Јован, 1937, *Карактеристичне особине моштарског говора*, Зборник „Мостар и Херцеговина“
- ВЛП-Д Вуковић, Јован, 1938–1939, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII

- ВЈРеф Vuković, Jovan, 1963, *Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama bosanskohercegovačkih govora*, Sarajevo
- ВЛЕГ Вујовић, Лука, 1963–1964, *Je ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији*, ЈФ XXVI
- ВЛМД Вујовић, Лука, 1969, *Мрковићи дијалект*, СДЗБ XVIII
- ВЛПер Вујовић, Лука, 1967, *Један периферијски староцрногорски говор (мрковићи) у свјетлости историје језика, међудијалекатских и међујезичких појава*, НЈ, н.с., XVI/4
- ВМОК Вукићевић, Милосав, 1971, *О говору околине Куршумлије*, ЗбФФП, VIII
- ВаММузФ Васиљевић, М. А., 1950, *Југословенски музички фолклор I, Народне мелодије које се певају на Космету*, Београд
- ВеМШар Веселиновић, М. Б., 1890, *Шар са ортографског, хидрографског и пољопривредног гледишта*, Братство 4, Београд
- ВМиЛек Вујакија, Милан, 1980, *Лексикон стараних речи и израза*, Просвета, Београд
- ВСИМО Вукомановић, Славко, 1994, *Трагови старих именичких облика у призренско-тимочким говорима*, ЗбГПТО
- ВСФинС Вукомановић, Славко, 1996, *Порекло основа са финалним сибилантима у множини код именица мушког рода*, СрпЈ 1–2
- ВуСДру Вукосављевић, С., 1953, *Историја сељачког друштва, I – Организација сељачке земљишне својине*, Посебна издања САНУ ССЦХ, Институт за изучавање села, књ. 1, Београд
- ВТЕт Вукановић, Татомир, 1974, *Етногенеза Јужних Словена*, Врање
- ВеТМЈ Вендина, Татјана, 1995, *Македонски јазик в его отношении к другим южнославянским языкам (словообразовательный уровень)*, МЈ 40–41
- ВеТПТ Вендина, Татјана, 1994, *Призренско-тимоски говори в южнославянском диалектном контексте*, ЗбГПТО.
- ГВМан Гирпић, В., 1909, *Манастир Св. Тројице у Призренском Округу*, ГДЧ XXVIII
- ГЗвП-Л Голомб, Звонимир, 1957, *За некои сличности међу полскијем и македонскијем говори*, МЈ 8
- ГЗвСР Голомб, Звонимир, 1970, *За механизмот на словенско-романскијем односи на Балканској Полуострв*, МЈ 21
- ГЗИст Gołąb, Zbigniew, 1958, *Неколку белешки врз историјата на македонскиот јазик*, МЈ 9
- ГЗПал Gołąb, Zbigniew, 1957, *Неколку белешки за палатализација на согласкијем во македонскиот јазик*, МЈ 8
- ГИБИстр Грицкат, Ирена, 1982, *О могућим правцима балканистичких истраживања*, МЈ 32–33
- ГИИЈ Грицкат, Ирена, 1975, *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека Ср Србије, Београд
- ГИЈЗ Грицкат, Ирена, 1989, *Нека заједнања о јужнословенском језичком заједништву*, ЈФ XLV
- ГИПер Грицкат, Ирена, 1954, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Институт за српски језик, Српска академија наука, Београд
- ГИСБ Грицкат, Ирена, 1968, *Неколико синтаксичких балканизама у српскохрватском језику*, НЈ, н.с. XVII/1–2,
- ГМБањ Грковић, Милица, 1986, *Речник имена бањског, дечанског и призренског властелинства у XIV веку*, Научна књига, Београд
- ГМПрВ Грковић, Милица, 1984–1985, *Имена у влашким кајунима Призренског властелинства*, ЗбФЛ XXVII–XXVIII

- ГСБС Георгијевић, Светозар, 1967–1975, *Балканолошке студије, I–IV*, Ниш
- ГоССМ Гопчевић, Спиридон, 1890, *Стара Србија и Македонија*, Београд
- ГуССла Gunnar, Svane, 1965, *Slovensko-arbanaške izoglose*, ЂАЛ 2
- ДААл Десницкая, А(гния) В(асильевна), 1968, *Албанский язык и его диалекты*, АНСССР, Ленинград
- ДВРП Деспотова, Вангелија, 1980, *Кон прашањето на развојниот процес од синтетизам кон аналитизам во македонскиот јазик*, МЈ 21
- ДБИО Даничић, Буро, 1864, *Историја облика српскога језика до свршетка XVII вијека*, Београд
- ДЗСвадО Дивац, Зорица, 1995, *Свадебни обичаји у Средачкој жупи и Гори*, ШЖГОС 2
- ДеЈКос Дедијер, Ј., 1913, *Косовска стара Србија*, Нова Србија, Београд
- ДЈРеч 1 Динић, Јакша, 1988, *Речник тимочког говора*, СДЗБ XXXIV
- ДЈРеч 2 Динић, Јакша, 1990, *Речник тимочког говора*, СДЗБ XXXVI
- ДНОД Doklje, Nazif, 1995, *Odakle, zašto, kada*, ГГ 6, 7
- ЂЈДиј Gjinari, J., 1989, *Dijalektet e gjuhës shqipe*, Tiranë
- ЂПСЈ Ђорђић, Петар, 1975, *Старословенски језик*, Нови Сад
- ЂРГл Ђуровић, Радослав, 1994, *Гласови Ђ : Џ и Ѓ : Ч у говору Сукова (код Пироџа) и Бучума (код Сврљига)*, ЗБППО
- ЂТМак Ђорђевић, Р. Тихомир, 1990, *Македонија*, Култура, Београд (репринт издање из 1929)
- ЕГВП Елезовић, Глиша, 1911, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*, СДЗБ II
- ЕГДАР Елезовић, Глиша, 1950, *Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине*, СДЗБ XI
- ЕГОГ Елезовић, Глиша, 1949–1950, *Један оглед нашег говора из Ораховца у Подрими код Призрена*, ЈФ XVIII
- ЕГРеч 1 Елезовић, Глиша, 1932, *Речник косовско-метохиског дијалекта I*, СДЗБ IV
- ЕГРеч 2 Елезовић, Глиша, 1935, *Речник косовско-метохиског дијалекта II*, СДЗБ VI
- ЕЈуг *Enciklopedija Jugoslavije (I–VIII)*, 1955–1971, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb
- ЖЈСрп Живановић, Ј(ован), 1887, *Српски језик у околини Призренској, Пећкој, Моравској и Дибарској*, Стра 35, 36 и 37
- ЖНРеч Живковић, Новица, 1987, *Речник џиројског говора*, Музеј Понишавља, Пирот
- ЗАОсоб Zareba, Alfred, 1984–1985, *Osobliwa zmiiana rodzaju naturalnego w dialektach polskich*, ЗБФЛ XXVII–XXVIII
- ЗКос *Задужбине Косова: споменци и знамења српског народа*, 1987, Призрен: Епархија Рашко-призренска; Београд: Богословски факултет
- ЗМТур Златановић, Момчило, 1981, *Турцизми у говору јужне Србије*, ПрПЈ 17
- ЗОВП Зиројевић, Олга, 1972, *Вучитрнски и Призренски санџак у време владавине Сулемана Величанственог*, ИсЧ XIX
- ИВМБ Илић, Војислав, 1961–1962, *Мијачко-брсјачке варијанте деназализације у једном микродијалектском померању и асијектиу*, ЗБФЛ, IV–V
- ИВМГ Илић, Војислав, 1961, *Малорекански говорни тип на новом централномакедонском дијалектском шерењу*, ГФФНС VI
- ИВГС Илић, Војислав, 1959, *Извештај о исјекцији говора Смилева*, ГФФНС IV
- ИВОрПа Илић, Војислав, 1960, *Извештај о исјекцији говора Ореше и Паирадиштиа*, ГФФНС V
- ИВЧлП Илић, Војислав, 1960, *Питање порекла заменичке чланске позиције у јужно-словенској језичкој ареи*, ГФФНС V

- ИЈБА Ивановъ, Йордан, *Българско-албанска етничка граница*, Македонски преглед, год. I. кн. 4
- ИЈСМ Ивановъ, Йордан, 1909, *Съверозападнитѣ македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско*, Минало I, София
- ИМГП Ивић, Милка, 1982, *О неким њринцијима глаголске ѡрефиксације у словенским језицима*, ЈФ XXXVIII
- ИМПК Ивић, Милка, 1957–1958, *Систѣм ѡредлошких констѣрукција у срѣскохрватском језику*, ЈФ XXII
- ИМПo Ивић, Милка, 1951–1952, *О ѡредлогу ПО у срѣскохрватском језику*, ЈФ XIX
- ИМСПр Ивић, Милка, 1963, *Рейтершоар синтаксичке ѡроблематѣике у срѣскохрватским дијалектѣима*, ЗФЛ IV
- ИМНеуд Ивић, Милка, 1995, *О грамаѣичком разликовању неудаѣитѣх женских особа од удаѣитѣх у неким ѡљским дијалектѣима*, у: Милка Ивић, *О зеленом коњу*, Словограф, Београд
- ИМПрТуђ Ивић, Милка, 1996, *Оѣиѣитѣи ѡглед на ѡроблем ѣуѣица*, у: *О лексичким ѡзајмљеницама*, Зборник радова са научног скупа *Стѣране речи и изрази у срѣском језику*, са освѣртом на истѣи ѡроблем у језицима националних маѣина, Суботица–Београд
- ИвМСВ Ивковић, Милош, 1934, *Извешѣај о дијалекатѣским исѣиѣивањима*, ГЗФФС I
- ИвМАкц 1 Ивковић, Милош, 1921, *Акѣенатѣски системѣи срѣско-македонских говора*, ЈФ II/3–4
- ИвМАкц 2 Ивковић, Милош, 1924, *Акѣенатѣски системѣи срѣско-македонских говора*, ЈФ IV
- ИМиКултБ Ивановић, Милан, 1995, *Култѣурна башѣина Горе, Ојоља и Средачке жѣује*, ШЖГОС 2
- ИПДД Ивић, Павле, 1961–1962, *Основни асѣектѣи дијалекатѣске диференцијације*, МЈ 11–12
- ИПДиј Ивић, Павле, 1985, *Дијалектѣологија срѣскохрватског језика, Увод и ѣиѣокавско нарѣѣје*, Матица српска, Нови Сад
- ИПДекл Ивић, Павле, 1959, *О деклинационим облицима у срѣскохрватским дијалектѣима*, ГФФНС IV
- ИПГе Ивић, Павле, 1972, *О дијалекатѣском облику ГЕ „где“*, ЗБЖ 1
- ИПГС Ивић, Павле, 1957, *О говору Галиѡљских Срба*, СДЗБ XII
- ИПИњв Ивић, Павле, 1962–1963, *Инвентѣар ѡроблематѣике ѣиѣокавских говора*, ГФФНС VII
- ИПИО 1 Ивић, Павле, 1991, *Изабрани огледи I, О словенским језицима и дијалектѣима*, Прoсвeта, Ниш
- ИПИО 2 Ивић, Павле, 1991, *Изабрани огледи II, Из исѣиорѣје срѣскохрватског језика*, Прoсвeта, Ниш
- ИПИО 3 Ивић, Павле, 1991, *Изабрани огледи III, Из срѣскохрватске дијалектѣологије*, Прoсвeта, Ниш
- ИПКлас Ивић, Павле, 1963, *О класификацији срѣскохрватских дијалекатѣа*, КиЈ 1
- ИПКН Ивић, Павле, 1982, *Књижевни и народни језик код Срба*, у: *Исѣиорѣја срѣског народа II*, СКЗ, Београд
- ИПКС Ивић, Павле, 1995, *Однос између карашевског и свиничког говора*, МЈ 40–41
- ИППВр Ивић, Павле, 1953–1954, *Систѣм значења основних ѡретѣриѣитѣлних времена у говору Галиѡљских Срба*, ЈФ XX
- ИППрД Ивић, Павле, 1968, *Развој ѡринција дисѣрибуције фонема у срѣскохрватском језику*, КиЈ 2
- ИППред Ивић, Павле, 1957–1958, *Систѣм ѡредлошких констѣрукција у срѣскохрватском језику*, ЈФ XXII
- ИП-РАРе Ивић, Павле — Alexander Leibman, Ronelle, 1974, *Рефонологизација количества гласногo в качестве в одном югoвосточном сeрбском говоре*, Зборник, Общеславянский лингвистический атлас, Москва

- ИПСлП Ивић, Павле, 1987, *О рефлексима слоговног Л у призренско-тимочкој дијалекатској области*, у: *Dona Slavica Aenipontana, München*
- ИПСрН Ивић, Павле, 1971, *Српски народ и његов језик*, СКЗ, Београд
- ИП-СРРефл Ивић, П., Реметић С., 1990, *Рефлекси акцентиваних вокала Е и О у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине*, КМЗБ 1
- ИПСхД Ивић, Павле, 1994, *Српскохрватски дијалекти*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад (превод са немачког)
- ИПФПр Ивић, Павле, 1962–1963, *Инвентар фонетске проблематике шикоавских говора*, ГФФНС VII
- ИПХис Ивић, Павле, 1973, *Хијерархија сродства међу језичким и дијалекатским типовима на словенском југу*, Реферати за VII међународни скуп слависта у Варшави, Филозофски факултет, Нови Сад
- ИПК-Р Ивић, Павле, 1996, *Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта*, у: СрпНГ
- ИППрИст Ивић, Павле, 1998, *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад
- ИПФОН Ивић, Павле, 1998, *Расправе, студије, чланци. 1. О фонологији*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад
- ИлПТрАкц Илијевски, Петар, 1981, *Внатрешни и надворешни фактори во развојот на македонскиот третосложен акцент*, ЛитЗБ, год. XXVIII, кн. 4
- ИПеБал Илиевски, Хр. Петар, 1962–1963, *Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик*, МЈ 13–14
- ИПеОК Илиевски, Хр. Петар, 1973, *Описнајта комјарација во балканските словенски јазици*, Реферати на македонските слависти за VII међународен славистички конгрес во Варшава, Скопје
- ИПе-ПК Илиевски, П. Хр. — Пеев, К., 1983, *Необична иновација во Долновардарските говори*, МЈ 34
- ИССлГ Ivšić, Stjepan, 1970, *Slavenska poredbena gramatika, Školska knjiga, Zagreb*
- ИсСН *Историја српског народа*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981–1983.
- ЈВАрх Јовановић., В. С., 1988, *Археолошка истраживања и налазишта на Косову*, Зборник Округлог стола на научном истраживању Косова САНУ, Београд
- ЈДКИ Јовић, Душан, 1982, *Могућности и домјети контираситивних изучавања*, МЈ 32–33
- ЈДПрИ Јовић, Душан, 1961–1962, *О проблему именица III врсте у неким шикоавским говорима*, ЗБФЛ IV–V
- ЈДСтар Јовић, Душан, 1967, *О стјарини косовско-ресавског дијалекта*, ЗБФЛ, X
- ЈДТГ Јовић, Душан, 1968, *Третиенички говор*, СДЗБ XVII
- ЈДФен Јовић, Душан, 1960, *О једном гласовном феномену српскохрватског језика у прошлости*, ЗБФЛ III
- ЈЉЕтНПр Јанковић., Ђ., 1993, *Етнички просјор Срба на Балкану у Средњем веку у светлу археолошких и писаних извора. Етнички просјор Срба*, књ. 1, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд
- ЛИОби Јastreбов, И(ван) С(тепанович), 1886, *Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ (въ Призрѣнѣ, Инекѣ, Моравѣ и Дибрѣ). Изъ путевыхъ записокъ И. С. Ястребова*, Типографія В. С. Балашева, С. Петербургъ
- ЛИПо Јastreбов, И(ван) С(тепановић), 1879, *Податци за историју српске цркве*, Државна штампарија, Београд
- ЛИССер Јastreбов, И(ван) С(тепанович), 1904, *Старая Сербия и Албания. Путевые записки И. С. Ястребова*, СпСКА, књ. XLI, Одељење друштвених наука — књ. 36
- ЈТопР Iorgu, Iordan, 1963, *Torontia Romineasca*, Editma Academiei Reublicii populare Romine, Bukuresti
- ЈКИСр Јиричек, Константин, 1952, *Историја Срба* (превод с немачког и предговор Ј. Радонића), Београд

- ЈНОЛекс Јашар-Настева, Оливера, 1974, *Лексичкиџе балканизми во македонскиот јазик*, МЈ 25
- ЈН-К-В Nasteva, O. Jašar; Koneski, B.; Vidoeski, B., 1974, *Les contacts entre les parlers macédoniens et albanais*, Séminaire de langue macédonienne, littérature et culture, Publié à l'occasion du Troisième Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes à Bucarest, Skopje
- ЈЦСГ Јahić, A. Dževad, 1984, *Izoglosa i faktor međujezičkih kontakata (na primjeru sonantne geminacije dn > n, dn' > n'n', dl > ll u dijalektima slovenskih jezika)*, ЈФ ХЛ
- КБГр Конески, Блаже, 1996, *Грамаџика на македонскиот лиџературен јазик*, Култура, Скопје
- КБИНВ Конески, Блаже, 1948, *Загубаџа на инџервокално В во западномакедонскиџе говори*, ГЗБФФС I
- КБИст Конески, Блаже, 1966, *Историја македонског језика*, Просвета — Кочо Рацин, Београд
- КБМЛ Конески, Блаже, 1957, *Зайџврдњувањеџа на мекоџа Ј*, МЈ 8
- КБНеХ Конески, Блаже, 1954, *За неорганскоџа Х во македонскиот јазик*, МЈ 5
- КБПГ Конески, Блаже, 1957, *Маџеријали за џресјанскиот говор од збиркаџа на С. Н. Томиќ*, МЈ 8
- КБПрГ Конески, Блаже, 1949, *Прилејскиот говор*, ГЗБФФС II
- КБТЧ Конески, Блаже, 1957, *Тројниот члан*, МЈ 8
- КБФП Конески, Блаже, 1962–1963, *За некои морфолошки џречки на фонейскиџе џромени во македонскиот јазик*, МЈ 13–14
- КБрТе Кавкале, Бранко, 1985, *Недојусџиво изосџављена џема*, у: НИН 1985, бр. 1785, стр. 6
- КВГо Кънчов, В., 1900, *Гора*, Трудове на българското природоизпитателно дружество, I, София
- КГПТ Клепикова, Г. П., 1974, *Славянская пастушеская терминология*, Москва
- КДКос Ковачевић-Коџић, Д., 1973, *Косово од средине XII до средине XV*, у књизи: Косово некад и сад, Kosova dikur e sot (стр.109–128), Приштина
- ККЗИ 1 Конески, Кирил, 1973, *Значењаџа на имџеративот во македонскиот јазик*, МЈ 24
- ККЗИ 2 Конески, Кирил, 1974, *Значењаџа на имџеративот во македонскиот јазик*, МЈ 25
- КМДГ Кушевски, Методи, 1958, *Делчевски градски говор*, МЈ 9
- КОПашъ Крстић, Орестије, 1956, *Планински и џумски џашњаџи Југославије*, Институт за економику пољопривреде, Минерва, Суботица
- КПАут Костић, Петар, 1997, *Ауџиобиографија*, Призрен
- КПЖПр Костић, Петар, 1928, *Црквени живоџа џравославних Срба у Призрену и џеговој околини у 19. веку*, Народна мисао, Београд
- КППКЖ Костић, Петар, 1933, *Просвејино-кулџурни живоџа џравославних Срба у Призрену и џеговој околини у XIX и џочейќом XX века*, Графичко-индустриско предузеће Крајничанац А. Д., Скопље
- КФФЈ Каваев, Филип, 1968, *Неколку бегли забелешки врз фолклорот на Гора и јазикоџа на горани*, Пр-Б, 9/1968
- ЛАТоп Лома, Александар, 1994, *Језичка џрошлост џугоисточне Србије у свеџлу џаџономастџике*, ЗБГПТО
- ЛМГО Лутовац, Милисав, 1955, *Гора и Оџоље*, СЕЗ LXIX/35
- ЛМПрГ Лутовац, Милисав, 1948, *Привредна географија шарџпланинске Горе*, ГлСГД XXVIII/2
- ЛНМС Нешић, Петар, 1985, *По други џуџи међу својима* (интервју са Н. Лимановским), у: „Интервју“ 1985, бр. 114, стр. 16–18, Београд
- МАСВи Младеновић, Александар, 1979, *О вокалском сисџему џироџског говора друге џоловине 19. века*, Пзб 8–9
- МА-ПДПол Младеновић, А. — Петровић, Д., 1955, *О судбини џолугласника у неким зейќским говорима и сџоменицима с осврџом на џризренско-џимочку сџиџуацију*, ГФФНС XVIII
- МАНМК Корончевски, Анџеј, 1979, *Македонскаџа консџрукција имам + participium praeteriti како балканизам*, МЈ 30

- МБИМН Марков, Борис, 1973, *Именскиите настјавци со аугментативно и пјејоративно значење во современите словенски јазици*, Реферати на македонските слависти за VII меѓународен славистички конгрес во Варшава, Скопје
- МБСИште Марков, Борис, 1962–1963, *Основните значења на суфикс -иште*, МЈ 13–14
- МиБИзг Милетић, Бранко, 1933, *Изговор српскохрватских гласова*, СДЗБ V
- МиБФо Милетић, Бранко, 1952, *Основи фонетике српског језика*, Знање, Београд
- МиБЦГ Милетић, Бранко, 1940, *Црмнички говор*, СДЗБ IX
- МлБПл Милојевић, Б. Ж., 1937, *Високе планине у нашој краљевини*, Београд
- МБрРеч Митровић, Брана, 1984, *Речник лесковачког говора*, Лесковац
- МВФист Мареш Вацлав, Франтишек, 1983, *Историскиот развој на македонскиот вокални систем*, МЈ 34
- МВФВок Мареш Вацлав, Франтишек, 1982, *Вокализацијата на македонските секундарни слабички сонанти и нејзиното значење за фонолошкиот систем*, МЈ 32–33
- МВФрЛикв Мареш Већеслав, Фрањо, 1984–1985, *Судбина српскохрватских слоговних ликвида у светлу развоја вокалног система*, ЗбФЛ XXVII–XXVIII
- МВАНГ Марков, В. М., 1967, *Замечания о неорганических гласных в македонском и русском языках*, МЈ, 18/1967.
- МГНот *Notice sur la Serbie septentrionale*, Ministère de la guerre, Paris
- МЈМЗА Миндак, Јоланта, 1987–1988, *Морфосинтаксички зајадномакедонско-албански паралели*, МЈ 38–39
- МаЈДат Марковић, Јордана, 1994, *Датив у зајлањском селу Велики Крчимир*, ЗбГПТО
- МиЈЛ Михајловић, Јован, 1977, *Лесковачки говор*, Лесковац
- ММЦР Марковић, Миодраг, 1986, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗБ XXXII
- ММаМост Milas, Matej, 1903, *Današnji mostarski dijalekt*, Rad JAZU, knj. 153, Zagreb
- МиМСтСрб1 Милојевић, Милош С., 1871, *Путопис дела јаве-старе-Србије*, Књижара Јована Д. Лазаревића, Београд
- МиМСтСрб2 Милојевић, Милош С., 1872, *Путопис дела јаве (старе) Србије*, II свеска, Државна штампарија, Београд
- МлРАкцПр Младеновић, Радивоје, 2000, *Место акцената именица на југозападу Косова и Метохије*, ЈФ LVII/1–2
- МлРАкцПр Младеновић, Радивоје, 2000, *Акцентни придевских речи на југозападу Косова и Метохије*, СрпЈ V/1–2
- МлРСГ Младеновић, Радивоје, 1990, *Говор Срба у Сиринићу* (магистарски рад), Филолошки факултет у Београду (рукопис)
- МлРТГ Младеновић, Радивоје, 1986, *Горански говор у односу на граничне македонске и граничне српске говоре*, ЗбВПП XII
- МлРТгв Младеновић, Радивоје, 1987, *Горанци говоре горански*, у: „НИН“ бр. 1884/15
- МлРТгОго Младеновић, Радивоје, 2000, *Горански говор, у: Горанци, Муслимани и Турци у шариланинским жупама Србије*, Српска академија наука и уметности, Одбор за проучавање Косова и Метохије; Географски институт „Јован Цвијич“ САНУ, Зборник радова књ. 50, Београд
- МлРТгорГ Младеновић, Радивоје, 1995, *Горански говор*, у: ШЖГОС 2
- МлРПадД Младеновић, Радивоје, 1996, *Падежне дистинкције у говорима Шариланинске области*, у: СрпНГ
- МлРПерГ Младеновић, Радивоје, 1997, *О једном периферном српско-македонском говору*, СрпЈ 1–2
- МлРСудБЛ Младеновић, Радивоје, 1999, *Судбина -л на крају слога у српским говорима на југозападу Косова и Метохије*, СрпЈ 4/1–2
- МлРФПИ Младеновић, Радивоје, 2000, *Футур, поштенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије*, ЗбФЛ XLIII

- МРаСрпЈ Маројевић, Радмило, 1996, *Српски језик у породици словенских језика*, СрпЈ 1–2
- МСБЕ Младенов, Стефан, 1979, *Историја на българският език*, Българска академия на науките, София
- МТГЈ Маневић, Тодор, 1953–1954, *Прилог проучавању говора Јурука у Македонији*, ЈФ ХХII
- МТОГ Маневић, Тодор, 1952, *Забелешки за овчешкојскиот говор*, МЈ 3
- НБУп Николић, Берислав, 1965, *Училишник за испитување акценција у штиокавским говорима*, ЈФ ХХVII
- НВАНт Недић, Владан, 1969, *Антологија лирских народних песама*, СКЗ, Београд
- НГрч *Та веа ελληνικα γιὰ ξενους*, 1985, Αριστοτελειο πανεπιστημιο, Θεσσαλονικησ
- НДЕткСтер Николић, Десанка, 1995, *Етнокултурни стереотипи становника Горе и Средачке жупе*, ШЖГОС 2
- НаМФОс Наумовић, Милорад, 1977, *Неке фонетске особине широјског говора*, ЗБПАП 3
- НМШС Ndreca, Mikel, 1980, *Fjalor shqip – serbokroatisht/Albansko – srpskohrvatski rečnik*, Rilindja, Priština
- НРМет Новаковић, Р., 1966, *О неким питањима подручја данашње Метохије крајем XII и почетком XIII века*, ЗБВИ 9
- НиРШар Николић, Р.Т., 1914, *Ширење Арнауџа у Српске земље*, ГлСГД 3–4
- НСГран Николић, Срећко, 1995, *Шарпланинске жупе Гора, Ојоле и Средска и њихове границе*, ШЖГОС 1
- НоСЂиЋ Новаковић, Стојан, 1889, *Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима*, Глас XII
- НоСЗСпом Новаковић, Стојан, 1912, *Законски споменци српских држава средњег века*, Београд
- ОВМак Oblak, Vatroslav, 1896, *Macedonische Studien*, Wien
- ОЛал *Общеславянский лингвистический атлас, Серия лексико-словообразовательная, выпуск 1*, 1988, Животный мир, Москва
- ОЛАф *Общеславянский лингвистический атлас, Серия фонетико-грамматическая, выпуск 1, Рефлексы ђ*, 1988, Белград
- ОССло Ожегов, С. И., 1987, *Словарь русского языка*, Русский язык, Москва
- ПААка Ресо, Asim, 1989, *Zapadnohercegovačko akanje*, R-ANUBIH, knj. LXXXIV/23
- ПА-МБРес Пецо, А. — Милановић, Б., 1968, *Ресавски говор*, СДЗБ XVII
- ПАГИХ Пецо, Асим, 1964, *Говор Источне Херцеговине*, СДЗБ XIV
- ПАГП Пецо, Асим, 1994, *Савремена акценцијација говора Пољанице*, ЗБПТО
- ПАДП Пецо, Асим, 1984, *Једна дијалектска паралела*, ЈФ XI
- ПАЂе Пецо, Асим, 1972, *Говор ђердајске зоне*, ЗБФЛ XV
- ПАИзг Пецо, Асим, 1961, *Изговор звучних сугласника на крају речи у српскохрватском језику*, ЗБФЛ IV–V
- ПАИкшћ Пецо, Асим, 1974–1975, *Из фонетске проблематике икавскошћавских говора зајадне Босне*, ЈФ XXXI
- ПАИФ Пецо, Асим, 1995, *О једном проблему историјске фонетике српскохрватског и македонског језика (О судбини фонеме Х у њим јужнословенским језицима)*, МЈ 40–41
- ПАКС Пецо, Асим, 1987, *Језички контакти и језички системи*, ЈФ XLIII
- ПАОакц Ресо, Asim, 1980, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd
- ПАПА Пецо, Асим, 1961–1962, *Природа африката српскохрватског језика*, ЈФ ХХV
- ПАПГо Пецо, Асим, 1981, *Прилог проучавању ирелазних говора*, Радови АНУБиХ, књ. LXX, Сарајево
- ПАПрН Пецо, Асим, 1972, *Промене непалаталних сугласника у вези са Ј на српскохрватском подручју*, ЈФ ХХVIII
- ПАСДиј Ресо, Asim, 1989, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd
- ПАСУт Пецо, Асим, 1966, *Спирани упицаји на фонетику српскохрватског језика*, АНФФ 6

- ПАУгТ Пецо, Асим, 1966, *Ујицај шурског језика на фонетику штокавских говора*, НЈ, н.с., књ. XV, 3
- ПАФП Пецо, Асим, 1974, *Из фонетске проблематике српскохрватског и македонског језика*, МЈ 25
- ПАШћак Ресо, Асим, 1982, *Ikavsko-šćakavski govori zapadne Bosne*, БХ-ДЗ6 III
- ПАрГК Поповски, Аритон, 1970, *Македонскиој говор во гостиварскиој крај*, Гостивар
- ПАрИГ Поповски, Аритон, 1972, *Изменување на грујата Р+вокал меѓу согласки*, МЈ 23
- ПаАРГ Павловски, Аритон, 1959, *Рекански говор*, МЈ 10
- ПБСБС Попов, Бојан, 1984, *Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу*, ЈФ XL
- ПВБКомп Пјанко, Влађимјеж, 1985–1986, *Словенскије извори на балканскиој комјаратије*, МЈ 36–37
- ПВКв Пјанко, Влађимјеж, 1960–1961, *Квантитетј како фонолошки фактор во македонскиој јазик*, МЈ 11–12
- ПДАкС Петровић, Драгољуб, 1980, *Основни акценатски систем у српскохрватским дијалектима — историјска перспектива и актуелно стање*, ЈССС
- ПДАС Петровић, Драгољуб, 1973, *Главније особине акценатског система у говору Врачана*, ЗФЛ XVI–2
- ПДГЛО Петровић, Драгољуб, 1972, *Гласовне особине Врачана у Зети*, ГФФНС XIV–1
- ПДГМ Петровић, Драгољуб, 1982, *Из проблематике говора Мрковића*, МЈ 32–33
- ПДМО Петровић, Драгољуб, 1973, *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФНС XVI–1
- ПДСП Петровић, Драгољуб, 1974, *Из синтаксичке проблематике говора Врачана*, ГФФНС XVII–1
- ПЂГора Раупкић, Ђорђе, 1958, *Gora*, у: ЕЈуг, књ. III, стр. 491
- ПЗ-СИЗО Павловић-Стаменковић, Звездана, 1982, *Консонантске групе СЦ, ШЧ у штокавском дијалекту*, ЈФ XVIII
- ПЗ-СКС Павловић-Стаменковић, Звездана, 1968, *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*, ПрПЈ 4
- ПИИСхј Поповић, Иван, 1955, *Историја српскохрватског језика*, Матица српска, Нови Сад
- ПИПро Поповић, Иван, 1958, *К вопросу о происхождении словян северной Албании*, СлФ 1
- ПИВПТМ Поповић, Иван, 1995, *Положај, шеријоријални развој и морфогенетске карактеристике сеоских насеља шарљанинских жупа Горе и Средске*, ШЖГОС 2
- ПКДЛекс Пеев, Коста, 1970, *За македонската дијалектна лексика*, МЈ 21
- ПКор *Поменик Коришки*, Архив САНУ (није објављен).
- ПКос *Поменик Косовски*, Универзитетска библиотека, РС — 46, КИ бр. 23694, Београд (није објављен).
- ПМДГ Павловић, Миливој, 1940, *О исјитивању дебарске групе говора*, ГСКА L
- ПМДиј Павловић, Миливој, 1937, *Како су изгледали дијалекти при досељавању на Балканско полуострво*, СлГл IX
- ПМДрим Павловић, Миливој, 1940, *О резултатима исјитивања говора Дримкола*, ГСКА XLIX
- ПМГЈ Павловић, Миливој, 1970, *Говор Јањева*, Матица српска, Нови Сад
- ПМГСЖ Павловић, Миливој, 1939, *Говор Срећечке жупе*, СДЗ6 VIII
- ПМГТ Павловић, Миливој, 1937, *Говор Торбеша из околине Скопља у еволутивној перспективи*, Белићев зборник, Београд
- ПМММ Павловић, Миливој, 1977, *Миксоглојске анализе и балканистичка ономастика*, ЈФ XXIX
- ПМПЗ Павловић, Миливој, 1957–1958, *Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса*, ЈФ XXII
- ПМПКо Павловић, Миливој, 1930, *Принципј корелативности у еволуцији језика и некорелативности дијалекатских црта Горњег Повардарја*, ГСкФФ I

- ПМММ Павловић, Миливој, 1977, *Миксоглојтске анализе и балканиситичка ономастичка*, ЈФ ХХХ
- ПМПЗ Павловић, Миливој, 1957–1958, *Персијективе и зоне балканиситичких језичких процеса*, ЈФ ХХII
- ПМПКо Павловић, Миливој, 1930, *Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативности дијалекатских црта Горњег Повардарја*, ГСкФФ I
- ПМПС Павловић, Миливој, 1933, *Извештај о дијалекатском иситивању у Пологу и Срецој*, ГСкНД XII
- ПМРИ Павловић, Миливој, 1961–1962, *Услови развјика и периодизација историје српскохрватског језика*, ЈФ ХХV
- ПМСЗ Павловић, Миливој, 1934–1936, *Међудијалекатски проблеми староситокавске зоне*, ГСкФФ III
- ПМСПр Павловић, Миливој, 1966, *Симбиоза процеса и диференцирање прасл. tj, dj*, ЈФ ХХVIII
- ПМТГ Павловић, Миливој, 1932, *О шетовском говору*, ГСкНД XI
- ПеМЗМ Пешикан, Митар, 1984, *Неке зетске дијалекатске паралеле појава у македонском глаголском систему*, МЈ 34
- ПеМЗХР 1 Пешикан, Митар, 1983, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба* (први део), ОП III
- ПеМЗХР 2 Пешикан, Митар, 1983, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба* (други део), ОП IV
- ПеМПрг Пешикан, Митар, 1985, *О прошлости Горанаца*, у: НИН бр.1783/2
- ПеМСкљ Пешикан, Митар, 1965, *Староцрногорски средњокайтунски и лешански говори*, СДЗБ XV
- ПеМДПод Пешикан, Митар, 1986, *Стара имена из доњег Подримља*, ОП VII
- ПеМТоП Пешикан, Митар, 1981, *Из историје топонимје Подримља*, ОП II
- ПеМФР Пешикан, Митар, 1958, *Неке најомене о фонетском развоју група stī, zdī, ski*, ЈФ ХХIII
- ПеМСлГ Пешикан, Митар, 1996, *Историјски основи неких односа у систему словенског глагола*, СрпЈ 1–2
- ПуМПоп Пурковић, Миодраг Ал., 1940, *Попис села у средњевијековној Србији*, ГСкФФ IV
- ПСКАт Pulaha, Selami, 1974, *Le cadastre de l' an 1485 du sandjak de Schkoder, II*, Tirana
- ПСАлСт Pulaha, Selami, 1984, *Popullsia shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV–XVI*, Tiranë
- РБГор Ристовски, Блаже, 1969, *Горански народни песни*, МФ 3–4
- РБЕтн Ристовски, Блаже, 1985, *О етничком саставу Горанаца*, у: НИН бр. 1785/7–8
- РубГора Rusić, Branislav, 1958, *Gorani*, у: ЕЈуг, књ. III, стр. 491
- РиЈИстр Рибарић, Јосип, 1940, *Размјештај јужнословенских дијалеката на полуотоку Истри*, СДЗБ IX
- РЈЈК Русек, Ј., 1974, *Кон проучавањата на јазичниште контакти међу Грциште и јужниште Словени*, МЈ 25
- РЈЛБ Рајковић, Љубиша, 1982, *Лексичко богатство тимочко-лужничког говора*, Лексикологија и лексикографија (зборник реферата), Београд — Нови Сад
- РМГеЕтГе Радовановић, Милован, 1994, *Географски, етнографски и геополитички положај шарпланинских жупа*, ШЖГОС 1
- РМАЕГОС Радовановић, Милован, 1995, *Антропогеографске и етнодемографске особености шарпланинских жупа Гора, Опоље и Средска*, ШЖГОС 2
- РеМКСХС Речник места Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца, I-II, 1925, Београд
- РМиАЕФ Радовановић, Миљана, 1995, *Антропогеографска, етнографска и фолклорна грађа о Гораницима, Опољцима и Срећанима у изворној литератјури*, ШЖГОС 2

- РПДС Радић, Првослав, 1984, *Именички деминутивни суфикси -ЧЕ и -ИЧЕ у говору села Милошева у Великом Поморављу*, ЈФ ХЛ
- РПКГр Радић, Првослав, 1985–1986, *О консонантској групи ШЧ на морфемском сјоју у српскохрватским и македонским говорима*, МЈ 36–37
- РПЛП Радић, Првослав, 1993, *О српско-македонским лексичким паралелама*, ЈФ ХLIX
- РПТВС Радић, Првослав, 1987, *Творбено-семантичке особености изведеница са суфиксом -че на делу балканизираних јужнословенских говора*, АнФФ 18
- РСГЦШ Реметић, Слободан, 1985, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ, ХХХ
- РСПГов Реметић, Слободан, 1994, *Акцентски систем у призренском говору*, ЗБГПТО
- РСПГ Реметић, Слободан, 1996, *Српски призренски говор, I (гласови и облици)*, СДЗБ ХLII
- РСИнтер Реметић, Слободан, 1996, *Српски призренски говор у светлу језичке шиферференције*, у: СрпНГ
- РаСПопСт Радовановић, Светлана, 1995, *Оцене обухвата и усејности јојиса сјановништва 1991. године за Гору, Ојоље и Средску*, ШЖГОС 2
- САМОчерк Селищев, Матвеевич Афанасий, 1918, *Очерки по македонској диалектологи*, Казань
- САМПол Селищев, Матвеевич Афанасий, 1929, *Полог и его болгарское население — исторические, этнографические и диалектологические очерки северно-западной Македонии*, Издание Македонского научного института, София
- САМСлав Селищев, Матвеевич Афанасий, 1931, *Славянское население в Албании*, Издание Македонского научного института, София
- САНКатП Соболев, Н. Андреј, 1991, *Категорија надежа на периферији балканословјанског ареала*, ЗБФЛ ХХХI
- САНЧЦ Соболев, Н. Андреј, 1994, *Тимочко-лујнички говори у јужнословенској Ч, Ц зони*, ЗБГПТО
- САНСинт Соболев, Андреј, 1996, *О синтакси јужноцрногорских и источносрбијанских говора са гледишта балканологије*, у: СрпНГ
- СВГП Стевановић, Владимир, 1969, *Говор Пољанице*, ВГл 5
- СВЦТ Стевановић, Владимир, 1978, *О неким фонетским и морфолошким особинама данашњег говора Црне Траве*, ЗБФЛ ХХI
- СтВБал Станишић, Вања, 1985–1986, *Балканизми у српскохрватском језику*, Балк XVI–XVII
- СтВЛекс Станишић, Вања, 1994, *О неким призренско-тимочким примерима српско-албанских лексичких односа*, ЗБГПТО
- СтВСА Станишић, Вања, 1995, *Српско-албански језички односи*, САНУ — Балканолошки институт, посебна издања 59, Београд
- СДАБр Чупаревић, Благоје, 1963, *Ујитник за српскохрватски дијалектолошки атлас (Брод)*, Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, Београд
- СДАВр Цоговић, Алија, 1987, *Ујитник за српскохрватски/хрватскосрпски дијалектолошки атлас (Враниште)*, САНУ, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе, Београд
- СтД-САХ Шафарик, Јанко, 1862, *Хрисовоула цара Стефана Душана којом оснива манастир св. Архангела Михаила и Гавријла (у Призрену године 1348?)*, ГлССлов XV
- СтДе-Хил Стојановић, Љубомир, 1890, *Краљ Стефан Дечански прилаже нека села Хиландару, у: Стари српски хрисуви, биографије, лешојиси, штијци, поменици, зајиси и др.*, СпСКА III
- СтДе-Лев Јастребов, Иван Степанович, 1881, *Хрисувоула Дечанског краља од године 1326*, ГлСУД ХLIX
- СЖ-ЉПГр Станојчић, Ж., Поповић, Љ., 1992, *Грамашика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства — Београд, Завод за издавање уџбеника — Нови Сад

- СЈПТг Sureja, Jusuf, 1987, *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština
- СЈБТГ Станковска, Љубица, 1968, *Тешово и неговата шћононимја*, МЈ 19
- СМАСТ Станојевић, Маринко, 1911, *Северношћимочки дијалект*, СДЗБ II
- СМИДФон Стакић, Милан, 1988, *Деривациона фонетика именица и ѿридева у јужнословенским језицима*, Филолошки факултет Београдског универзитета, књ. LXIV, Београд
- СМБГ Ствановић, Михаило, 1950, *Ваковачки говор*, СДЗБ XI
- СМИсМ Стевановић, Михаило, 1938, *Извештај г. — др. Михаила Ствановића о дијалектшском исшћивању Мешћохије*, ГЗС VI
- СМИЦГ Стевановић, Михаило, 1933–1934, *Исшћочноирногорски дијалект*, ЈФ XIII
- СМССрп Стевановић, Михаило, 1969, *Савремени сршћкохрвајски језик, I-II*, Научна књига, Београд
- СПБуг Скок, Петар, 1933, *О бугарском језику у свјешћлости балканисшћике*, ЈФ XII
- СПЕРеч 1–4 Skok, Petar, 1971–1974, *Етимологиски рјешћник hrvatskoga ili srpskoga jezika (I-IV)*, ЈА-ZU, Zagreb
- СПасПа Срећковић, Пантелија, 1865, *Синан-ѿаша*, Државна штампарија, Биоград
- СР-БОФо Симић, Р., Остојић, Б., 1981, *Основи фонологије сршћкохрвајског књижевног језика*, Никшић
- СРДПр Симић, Радоје, 1976, *Из дијалектшске ѿроблематшћике*, ЗФЛ XIX
- СРЛГ Симић, Радоје, 1972, *Левачки говор*, СДЗБ XIX
- СРМП Симић, Радоје, 1994, *Морфонолошки ѿроцеси у сршћкохрвајском језику*, Београд — Никшић
- СРПКонстр Симић, Радоје, 1982, *Присшћуј контрастшћивном изучавању јужнословенских језика*, МЈ 32–33
- СРСлР Симић, Радоје, 1976, *Теоријско-метшћолошки ѿроблеми у шћиологији словенске реченице*, ЈФ XXXII
- СРСТ Симић, Радоје, 1978, *Структурно-шћиолошке карактшћерисшћике исказа у словенским језицима*, ЈФ XXXIV
- СРТипП Симић, Радоје, 1977, *О шћиолошким ѿроблемима ѿериферних стшћукура словенске реченице*, ЈФ XXXIII
- СРУСеоб Симић, Радоје, 1990, *Ушћицај сеоба на стшћукурну еволуцију сршћкохрвајске шћокавшћине*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/1, МСЦ, Београд
- СРаКМ Самарцић, Радован ... (и др.), 1989, *Косово и Мешћохија у сршћкој исшћорији*, СКЗ, Београд
- СРаСрП Самарцић, Радован, 1985, *Средњевековна ѿрошлости данашњег Косова*, ЗФЗФ XV
- ССАТ Стијовић, Светозар, 1980, *Преглед аншћрононимиских шћиова код „Бошњака“ у Мешћохијском (Пећком) Подгору*, ЈФ XXXVI
- ССТМ Стијовић, Светозар, 1982, *О једном специфичном шћононастшћичком моделу у сливу Белог Дрима*, ЈФ XXXVIII
- ССтПор Стшћановнишћтво словенског ѿоријекла у Албанији, 1991, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград
- ССаМузИг Станковић, Сања, 1995, *Основне музичко-играчке карактшћерисшћике Горе*, ШЖГОС 2
- ССтБД Стојков, Стојко, 1962, *Българска диалектология*, София
- ССТАЛИ Станојевић, Станоје, 1928–1929, *Лична имена и народност шћ у Србији средњег века*, ЈФ VIII
- СТЈе Стаматоски, Трајко, 1959, *Од лексикашћа на шћешћовскошћ говор*, МЈ 10
- СТТГ 1 Стаматоски, Трајко, 1956, *Градскошћ шћешћовски говор I*, МЈ 7
- СТТГ 2 Стаматоски, Трајко, 1956, *Градскошћ шћешћовски говор II*, МЈ 8
- ТБДвП Трагур, В., 1972, *Dvoglasno pjevanje u prizrenskoj Gori*, XXVIII kongres SUFJ, Poreč

- ТБНМуз Треруп, Бирта, 1974, *Народна музика Призренске Горе*, Рад XIV конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије (Призрен 1967), Београд
- ТоВНВ Томановић, Васо, 1950, *Асс. рл. личних заменица првог и другог лица: ни, ви (пу, ву)*, ГЗБФФС III
- ТЗСАк Тополињска, Зузана, 1960–1961, *За словенскиот слободен и неподвижен акценит*, МЈ 11–12
- ТЗИнф Тополињска, Зузана, 1994, *Инфинитив VS ДА — субјонктив, у формули VELLE — фуйура*, ЗБГПТО
- ТаЈТГ Тасевски, Јордан, 1952, *Зборови од шетовскиот говор (с. Једоарце)*, МЈ 3
- ТЈУЈ Трифуноски, Јован, 1952, *Урвич и Јеловјане*, ГлЕИ I
- ТЈКос Трифуноски, Јован, 1961, „Косовци“ у северној Македонији, ГлМКос VI
- ТМГР Томић, Миле, 1987, *Говор Радимаца*, СДЗБ XXXIII
- ТМГС Томић, Миле, 1984, *Говор Свиничана*, СДЗБ XXX
- ЋДГБ Ђупић, Драго, 1977, *Говор Бјелойавлића*, СДЗБ XXIII
- ЋДЛат Џурић, Драго, 1984–1985, *Laterali и говорима Crne Gore*, ЗБФЛ XXVII–XXVIII
- ЋЛГЛ Ђурић, Љубисав, 1983, *Говор Лужнице*, СДЗБ XXIX
- ЋССтП Ђирковић, Сима, 1974, *Студеничка повеља и студеничко власителинство*, ЗБФзФ XII — 1
- УРГл Угринова-Скаловска, Рада, 1957, *Глаголи со два и повеќе префикси во македонскиот јазик*, МЈ 8
- ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, 1981, Posebna izdanja ANUBiH LV/9, Sarajevo
- ХБСЗан Храбак, Богумил, 1972, *Сеоске занатлије на Косову и суседним областима средином XV столећа*, ГлМКос XI
- ХЈСГ Нам, Josip, 1970, *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- ХКМН Хоралек, Карел, 1957, *Кон најстарија историја на македонските наречја*, МЈ 8
- ХХГор Хасани, Харун, 1987, *Горанске народне песме*, Јединство, Приштина
- ХХМигС Хасани, Харун, 1995, *Миграције становништва Горе*, ШЖГОС 2
- ЦГБалк Цыхун, Г. А., 1981, *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Минск
- ЦЗБП Цвијић, Јован, 1966, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд
- ЦЈГЧ Цвијић, Јован, 1921, *Говори и чланци, I*, Изд. књижара „Напредак“, Београд
- ЦЈМетК Цвијић, Јован, 1922, *Метанастиазичка кретања, никови узроци и последице*, СЕЗ XXIV
- ЦЈОсн Цвијић, Јован, 1911, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. 3, Посебна издања Српске академије наука (књ. XIX. Одељење природно-математичких наука) (књ. 5), Београд
- ЧЕФон Сабел, Е., 1960, *Нурја не историн е гjuhës shqipe, Fonetika historike e shqipës*, Tiranë
- ЧНКГ Чудева, Нина, 1975, *Анализа на јочетините и крајните консонантски групи во македонскиот јазик*, МЈ 26
- ЦАНаС Цоговић, Алија, 1988, *Нови погледи на народно сиваралаштво Горана* ОБ XVIII — 3
- ЦАОГ Цоговић, Алија, 1996, *Ономастика Горе*, ОП XII
- ШАТур Шкалjić Abdulah, 1985, *Turcizmi и srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku*, „Svjetlost“, Sarajevo

УВОД

1. Прва верзија *Говора шарџланинске жуџе Гора* замишљена је као магистарски рад. На предлог проф. др Асима Пеце, ментора у изради магистарског рада, грађа је остављена за докторску дисертацију, а за магистарски рад узета је друга тема.

Ова верзија *Говора шарџланинске жуџе Гора* знатно се разликује од оне која је понуђена као магистарски рад — по обимности, али и по прилазу грађи. У овом раду горански говор се посматра као део језичког континуума у области коју чине западномакедонски, шарпланински и неки јужнометохијски говори, области коју везује низ заједничких изоглоса (експираторни везани пенултимски или антепенултимски акценат, судбина старих група **tj*, **kt'*, **dj*, африкате *ћ*, *ђ*, личне заменице *ја*, *он*, *она*, *оно*, *они*, померања у глаголским групама итд.). У објашњавању појединих језичких особина горанског говора, затим, полази се од језичке интерференције словенског и несловенског, пре свега словенске основице горанског говора и арумунског, турског и албанског утицаја.

Из верзије која се штампа изостављена су поглавља о деривационој морфологији, синтакси падежних облика и синтакси реченице, а нека значајнија места из ових области поменута су у делу о морфологији облика и синтакси. Поменута грађа, као и она из лексике и фразеологије, биће презентована у будућим радовима.

2. Предмет овога рада је горански говор, и то говор оног дела Горе који се налази у СР Југославији (в. т. 7). Говор горанских села у Албанији (в. т. 7) и говор Урвича и Јеловјана, насеља са делимично горанским становништвом у Македонији, није обухваћен овим истраживањем, а поједине црте из ових насеља само су поменуте.

а) У у в о д у говори се о имену области, географском положају, становништву, историји, досадашњим поменима о Гори и горанском говору.

б) Централи део рада представља о п и с горанског говора.

Прозодија је описана како на нивоу појединачних речи тако и у синтагматским спојевима. Посебна пажња посвећена је појавама у емфатичком истицању делова реченице.

Ојис фонолошког система праћен је објашњењима судбине појединих гласова и гласовних група.

Ојис облика организован је тако што се грађа везује за поједине врсте речи.

У поглављу *о синтакси* обрађена су само питања интересантна са дијалекатске тачке гледишта (положај енклитика, удвајање слободних падежа, синтакса глаголских облика).

в) *З а в р ш н а р а з м а т р а њ а* садрже објашњења у вези са дијалекатском диференцијацијом унутар горанског говора, прати се однос горанског говора са оближњим говорима, саопштава се, затим, закључак о настанку горанског говора, балканизмима.

г) На крају наводе се *дијалекатски текстови* из различитих пунктова ГГ.

ИМЕ ОБЛАСТИ

3. Жупа Гора помиње се у српским средњовековним споменицима.

а) Најстарији поуздани српски средњовековни извор о Гори је повеља манастира Светих арханђела код Призрена, којом цар Душан 1348. године оснива манастир и даје му многа села у посед. У Повељи су поменути и нека насеља Горе, одређене су њихове међе и утврђене посебне и опште обавезе.¹ Општа обавеза Горана била је да чувају манастир и дају стражу око манастира и Призрена, а назначене су и посебне обавезе неких села. Тако је одређено да Брођани напасају црквене овце, и да су ослобођени плаћања траварине за коришћење планинских пашњака; село Рапча је давало луч манастиру.

б) Постоји, додуше, и један препис Студеничке повеље којом Стефан Немања оснива манастир Студеницу и дарује јој властелинство у које могу спадаати и нека села Горе. Пошто је Повеља до нас стигла „у веома касном препису и свакако јако прерађена“², претпоставља се да је фалсификат.

Како сведоче поуздани извори (СтД-САХ, СтДе-Лев) део студеничких поседа био је у непосредном суседству са Гором.³ „И село Радеша, које и данас постоји и лежи источно од Драгаша, имало је међу са неким делом студеничког властелинства, вероватно баш негде око Драгаша (...) Студеница је имала и своје планине на северним обронцима Шаре. У околини Радешке планине и већ споменутог села Радеше граничиле су се са планинама Душанове задужбине.“⁴

в) Стефан Урош III Дечански, краљ Србије, 1326. даје село Пустомулчу (данас ополско село Ренце) властелинству Призренске епископије и припаја га Опољу. „И кеште прида кралевство ми селиште Поустомолчу да си је насели црквѣ и да си је приложи к шпольноу, а мегта моу до хрисовоула Богородичина до локве низ вѣрдо долоу оу велию фѣкоу шпольскоу.“⁵

¹ И њ сиѡзи селѣх оу црковнихъ оу горѣ. що се находи коупленица и прикиа жоупска да ю дръже а що се оверѣта оу жоупѣ коупленица или прикиа црковныхъ люди. да си ю такоже дръже. а мегта да стон како је оуписана оу хрисовоула (СтД-САХ, 282).

² ЋССтП, 311.

³ Село Пакиша граничи се са територијом хрисовуље Богородичине (Студеничке). Према Опољу Радеша се граничи са Богородичиним хрисовуљом (СтД-САХ, 281).

⁴ ЋССтП, 316–317.

⁵ СтДе-Лев, 365.

Иако се Гора непосредно не помиње у Повељи, припајање насеља Опољу подразумева жупу из које је узето, а то, с обзиром на положај Пустомулче, може бити само Гора.

г) У турском пореском попису из 1452/55. године⁶ помиње се Нахија Гора.

д) И. С. Јастребов ову област такође зове Гором.⁷

ђ) А. М. Селищчев⁸ и Павле Ивић⁹ област називају Призренском Гором.

е) У војном приручнику француског Министарства рата из 1916. године саопштава се тачан положај шарпланинских жупа и етноконфесионални састав њихових становника:

„Celui de Gora est exclusivement peuplé par des musulmans qui ne parlent que le Serbe et vivent en hostilité constante avec les Albanais“¹⁰

ж) И у другим текстовима аутори ову шарпланинску жупу зову Гором.¹¹

з) Горани област зову Гором.

4. Иако је у докторској дисертацији област називана Призренска Гора због географске окренутости Призрену, у овој верзији та се шарпланинска жупа зове Гором пошто највећи број аутора територију назива овим именом, а и становници је тако зову, затим у географском одређењу постоји основно географско својство — припадност шарском планинском масиву.

5. Становници Горе себе зову Горанима. У новије време у журналистици и научној литератури у употреби је и назив Горанац.¹² У самој Гори *Горанец* је присутно само у говору млађих образованих Горана. У овом раду користи се аутохтони назив Горанин.

У међусобној комуникацији Горани себе зову још и *нашинци* а свој говор *нашински* и *нашенски*.

Име краја и његових становника свесловенско је и прасловенско.¹³

Етници и ктетици:

Гора: *Горанин, Горанка, Горанче, Горани, Горанке*; ктетик: *горански* и *горски*.

Рапча: *Рајчанин, Рајчанка, Рајчанче, Рајчани, Рајчанке*; ктетик: *рабечки* и *рајчански*.

⁶ ПедПод, 63–64.

⁷ ЛИПо, 134.

⁸ САМПол, 29, 74, 303 итд.

⁹ ИПСхД, 38; ИПИО 3, 216.

¹⁰ МГНот, 38 („Тако је Гора насељена искључиво муслиманима који не говоре друкчије него српски и који су у константном непријатељству са Албанцима“).

¹¹ КФФЈ, 7–19; КБГо, 99–103; ЛМГО, 233–339; ПМГСЖ, 48, итд.; ВБГ, 45; ВБИСлМ, 5; ЕЈуг, 491.

¹² Уп. са ШЖГОС 1, 2, 3. *Горанац* је настало према *Призренцу*.

¹³ СПЕРеч 1, 589–590; ЛМГО, 234.

Крстец: *Кршчанин* и *Крчанин*, *Кршчанка* и *Крчанка*, *Кршчанче* и *Крчанче*, *Кршчани* и *Крчани*, *Кршчанке* и *Крчанке*; ктетик: *кршчански*, *крчански* и *кршечки*.

Драгаш и Кракошта¹⁴: *Драгашанин* и *Драгашил'ија*, *Драгашанка* и *Драгашил'ика*, *Драгашанче* и *Драгашил'иче*, *Драгашани* и *Драгашил'ије*, *Драгашанке* и *Драгашил'ике*; ктетик: *драгашки* и *драгашил'иски*.

Кракошићанин, *Кракошићанка*, *Кракошићанче*, *Кракошићани*, *Кракошићанке*; ктетик: *кракошки*.

Љубошта и Љубојшта: *Љубојшићанин* и *Љубошићанин*, *Љубојшићанка* и *Љубошићанка*, *Љубојшићанче* и *Љубошићанче*, *Љубојшићани* и *Љубошићани*, *Љубојшићанке* и *Љубошићанке*; ктетик: *љубојшићански*, *љубошићански* и *љубошки*.

Радеша: *Радешанин*, *Радешанка*, *Радешанче*, *Радешани*, *Радешанке*; ктетик: *радешки*.

Кукалјане: *Кукалјанин*, *Кукалјанка*, *Кукалјанче*, *Кукалјани*, *Кукалјанке*; ктетик: *кукаљски* и *кукаљчански*.

Мљике: *Мљичанин*, *Мљичанка*, *Мљичанче*, *Мљичани*, *Мљичанке*; ктетик: *мљички*.

Враништа: *Вранишићанин*, *Вранишићанка*, *Вранишићанче*, *Вранишићани*, *Вранишићанке*; ктетик: *вранишки*.

Орчуша: *Орчушанин*, *Орчушанка*, *Орчушанче*, *Орчушани*, *Орчушанке*; ктетик: *орчушки*.

Л'ештане: *Л'ештићанин* и *Л'ештићанин* и *Л'ештићанец*, *Л'ештићанка* и *Л'ештићанка*, *Л'ештићанче* и *Л'ештићанче*, *Л'ештићанчани* и *Л'ештићани* и *Л'ештићаници*, *Л'ештићанке* и *Л'ештићанке*; ктетик: *л'ештићански* и *л'ешки*.

Баћка: *Баћкофчанин* и *Баћкофец*, *Баћкофчанка* и *Баћкофка*, *Баћкофчанче* и *Баћкофче*, *Баћкофчани*, *Баћкофке*; ктетик: *баћкофски* и *баћкоски*.

Глобочица: *Глобочанин* и *Глобочићанин*, *Глобочанка* и *Глобочићанка*, *Глобочанче* и *Глобочићанче*, *Глобочани* и *Глобочићани*, *Глобочанке* и *Глобочићанке*; ктетик: *глобочки* и *глобочићански* и *глобочечки*.

Крушево: *Крушевјанин* и *Крушијанин*¹⁵, *Крушевјанка* и *Крушијанка*, *Крушевјанче* и *Крушијанче*, *Крушевјани* и *Крушијани*, *Крушевјанке* и *Крушијанке*; ктетик: *крушеечки*.

Рестељица: *Рестељићанин* и *Рестељчанин*, *Рестељићанка* и *Рестељчанка*, *Рестељићанче* и *Рестељчанче*, *Рестељићани* и *Рестељчани*, *Рестељићанке* и *Рестељчанке*; ктетик: *рестељићки*.

¹⁴ *Кракошића* је друго име за Драгаш. Име је мотивисано узвиком *крак крак*, карактеристичним за жабе, пошто су поред насеља баре.

¹⁵ А. Цоговић наводи и *Крушевјанин* (ЦАОГ, 104), облик који у мом материјалу није потврђен.

Зл'ипоток и Зл'опоток: *Зл'ийої́очанин и Зл'ий́очанин, Зл'ийої́очанка и Зл'ий́очанка, Зл'ийої́очанче и Зл'ий́очанче, Зл'ийої́очани и Зл'ий́очани, Зл'ийої́очанке и Зл'ий́очанке*; ктетик: *зл'ийої́очки и зл'ий́очки*.

Діканце: *Диканчанин, Диканчанка, Диканчанче, Диканчани, Диканчанке*; ктетик: *диканечки*.

Бр'от: *Бр'ожанин и Бр'ођанин, Бр'ожанка и Бр'ођанка, Бр'ожанче и Бр'ођанче, Бр'ожани и Бр'ођани, Бр'ожанке и Бр'ођанке*; ктетик: *бр'очки и бр'ојански*.

Становник нижих села: *Долоїшїанин и Долојшїанин и Долошїанин, Долоїшїанка и Долојшїанка и Долошїанка, Долоїшїанче и Долојшїанче и Долошїанче, Долоїшїани и Долојшїани и Долошїани, Долоїшїанке и Долојшїанке и Долошїанке*; ктетик: *долоїшїански, долојшїански и долошїански*.

Становник виших села: *Гороїшїанин и Горошїанин, Гороїшїанка и Горошїанка, Гороїшїанче и Горошїанче, Гороїшїани и Горошїани, Гороїшїанке и Горошїанке*; ктетик: *гороїшїански и горошїански*.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ГОРЕ

6. Гора се налази на крајњем југозападу Србије, јужно од Призрена, на падинама Шар-планине, на тремеђи СР Југославије, Р Македоније (Полог) и Р Албаније (област Љума), између Тетовске и Призренско-метохијске котлине (в. к. 1, 2). „Границе су ове жупе, од северозапада: кланац планине Коритник, који раздељује Гору од Љуме; од југозапада: огранци брда Галић у правцу к планини Кораб; од југоистока: Кланац Шар-планине, која заклања Гору од Рјеке, жупе у Дибри (...); од истока ополско село Планик; од североистока: села истог Опоља: Шајновача и Брезна.“¹⁶

Рељеф Горе, као и других шарпланинских жупа, изразито је брдско-планински. У Шар-планину са северне стране усекле су се дубоке речне долине које су у непосредној вези са планинским корутинама унутар којих су се формирале шарпланинске жупе. Гора се простира у правцу југ — север са усеченим речним долинама, пре свега долином Бродске и Рестеличке реке које, уливајући се у Плавску реку, представљају природну везу Горе са доњим током Белог Дрима.

Са југоисточне стране Гора је ограничена највишим шарским врховима, с висином између 2.322 и 2.623 метра; са северозапада Коритником (2.394 м); од Призрена је одвојена ниским побрђем Цвилена.¹⁷

Према географском положају насеља у Гори, Горани их деле:

- а) Нижа села: *Довњосефске села, Долошїиџа, Долојшїиџа, Долошїиџа; Жуџа;*
- б) Виша, планинска села: *Горњосефске села, Горошїиџа, Г'орошїиџа.*

¹⁶ ЈИПо, 134.

¹⁷ ЛМГО, 233.

7. Гора обухвата површину од 385,6 км², али у целини не припада СР Југославији (в. к. 2).

Непосредно после Балканског рата, 1913, формиран је Горски срез са седиштем у Враништу, у саставу Призренског округа. У састав Горског среза ушла су сва горанска насеља. 1925. године, када је утврђена државна граница између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Албаније, Гора је подељена у два дела, мада то не оправдавају ни географски, ни језички, ни етнички разлози. У састав КСХС ушла су следећа горанска села: Драгаш, Љубојшта, Кукаљане, Радеша, Љештане, Мљике, Диканце, Враништа, Орчуша, Глобочица, Крушево, Злопоток, Рестељица, Брод, Баћка, Рапча, Крстец (Горњи и Довњи). Са јужне стране Шар-планине, у Македонији, у Пологу, налазе се Урвич и Јеловјане, села са делимично горанским становништвом (в. т. 20).

У Албанији су горанска насеља: Пакиша, Запот, Кошариште, Оргоста, Црнољево, Борје, Орешек, Шиштевец. Из Новог Села је у новије време горанско становништво исељено, па сада у њему углавном живе Албанци. У осталим селима је аутохтоно словенско становништво сачувано¹⁸, мада је, због непо-

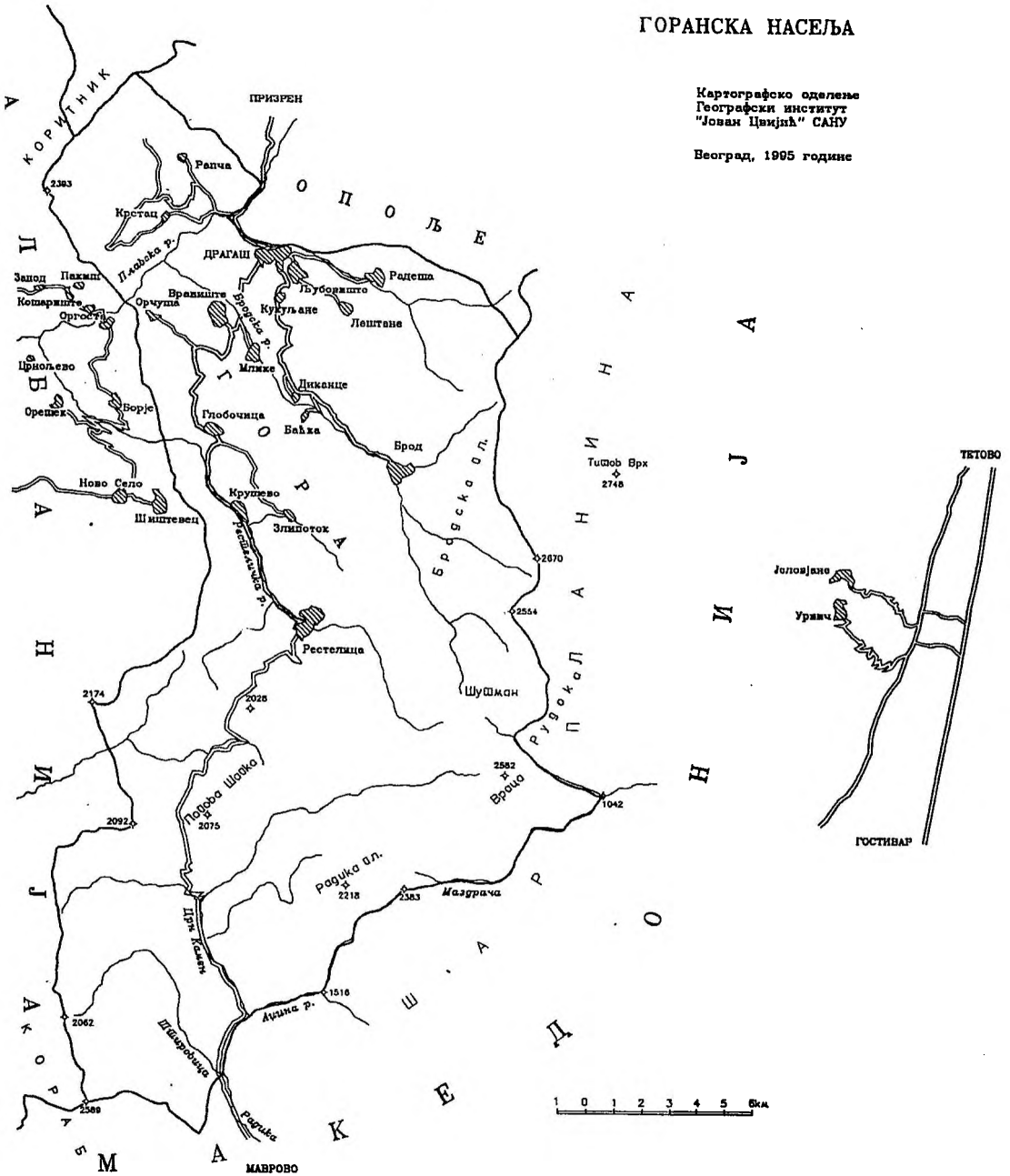
¹⁸ Подаци се наводе према казивању Горана из горанских села у Албанији са којима сам разговарао у Драгашу и Призрену.

Карта 2

ГОРАНСКА НАСЕЉА

Картографско одељење
Географски институт
"Јован Цвијак" САНУ

Београд, 1905 године

вољних историјских околности, уочљива етнокултурна и језичка асимилација према Албанцима.

По подацима И. С. Јастребова¹⁹ крајем XIX века у ополским граничним селима — Шајновцу и Плајнику, становници су говорили горански, а Горани из осталог дела Горе имали су са њима женидбене односе. Сада су ова села албанизована, па се у раду неће сматрати делом Горе.

Гора је некада обухватала већу територију него сада. На ово упућује КР 1452/55. за Нахију Гора. По том попису Гора има 30 насеља са типичним српским именословом (в. т. 25). У турско време, рубна села, пре свега она која не припадају црквеним метохијама²⁰, албанизована су: Љомја, Топољани, Зрзе, Пустомулча (сада Ренце), Бучје, Соколовац (сада Шайновац).

8. Облици имена неких села у Гори у различитим историјским документима подударни су са данашњим, у неким се разликују. Разлике су последица промене дијалекатског система условљеног језичким и историјским променама, али и писарским прилагођавањима.

а) У Душановој хрисовуљи (СтД-САХ, стр. 282) *орчуша*, у КР 1452/55 у Нахији Гора *Орчушиа* (ПеМДПод, 64). Сада — *Орчуша*.

б) Садашње село *Шишићевец* у Душан Хиландару (НоСЗСпом, 434) *СИШТЕВЪЦ*; у КР 1452/55. *Шишићевъц* или *Шишићевџа* (ПеМДПод, 40).

в) Садашње село *Љешићане* у СтД-САХ *лѣштани* (стр. 281). У КР 1452/55. *Лешћан* (ПеМДПод, 31).

г) Према садашњем имену *Црнољево*, у Душан Хиландару (НоСЗСпом, 434) светогорско село *Црнѣвево*; у КР 1452/55. *Црнаљево* или сл. (ПеМДПод, 46).

У ПеМДПод наводе се имена горанских села у Албанији преобликована према албанском изговору, иако су аутохтона горанска имена сачувана у говору Горана ових села. М. Пешикан тако наводи *Цернаљев* (стр. 46), *Кошаришић* (стр. 29; аутохтоно *Кошаришиће*), *Пакиш* (стр. 34; аутохтоно *Пакиша*).

д) Садашње село *Зайош* у СтД-САХ у међама села Пакише гласи *запогани* (стр. 281); у КР 1452/55. *Зайош* или *Зайод* (ПеМДПод, 27).

ђ) Дводелно светоарханђелако село (*оба крстыца*, СтД-САХ, 281), сада *Горњи* и *Довњи Крстиец*. У КР 1452/55. неочекивано *Крстиас* (ПеМДПод, 29).

е) Данашња *Рајча*, која се у истом облику јавља и у СтД-САХ (стр. 281), у СтДеХил (стр. 25) потврђена је као *вѣвѣча*. У КР 1452/55. *Рабча* (ПеМДПод, 37). Није јасно да ли је иницијално *в-* у имену писарска грешка и да ли облик *Рајча* одражава упрошћену иницијалну групу *вр-*, или се наслања на корен *раб-* (в. т. 401).

¹⁹ ЛИССер, 96.

²⁰ Светоарханђелска метохија обухвата део горанских села: Рапча; оба Крстеца са засеоцима; Пакиша; Кошариште; Бучје; Радеша, са засеоком Радешицом; село Брод и други Брод, са засеоком Грмљани (СтД-САХ, 280–282); Светогорски (хиландарски) поседи: Шиштевец, Црнољево (НоСЗСпом, 434); Запужје и Пустомулча (пре припајања Опољу) припадали су властелинству Призренске епархије (СтДе-Лев, 362–363, 365).

ж) Садашње село *Зл'ийоџок*, *Злојоџок*, јавља се као *Злојоџок* у КР 1452/55 (ПеМДПод, 27). У СтД-САХ помиње се река *Зли Потокъ* (стр. 282).

з) Садашње село *Љубоџиџа* у КР 1452/55. гласи *Љубовић* (ПеМДПод, 63).

и) Садашње село *Диканце*, које је у СтД-САХ поменуто као *дрoуџи вродъ с попови дикановики* (стр. 281–282), у КР 1452/55. јавља се као *Диканица* или сл. (ПеМДПод, 64).

9. Горанска насеља смештена су на вишим теренима западног подгорја Шар-планине. Најнижа села су на надморској висини нешто нижој од 1.000 м (Ор, Рап, Мл, Вр). Остала су изнад ове висине: између 1.100 и 1.200 м (Љу, Ди, Ку, Кру, Крс); између 1.200 и 1.300 м (Ба и Гл); између 1.300 и 1.400 (Рад, Ле, ЗлПо, Бр). Највише насеље је Ре на 1430 м.²¹

Насеља су, углавном, збијеног типа, а у њима се уочавају целине за себе — махале. Овакав тип насеља условљен је географским околностима, али и потребом заштите од разбојника. У насељима обично постоји средишњи део села („стрѣдало“), у коме су чесма, цамија, продавница. Према овом делу села воде уске и кривудавае уличице. Иако старих традиционалних кућа које описује М. Лутовац²² у Гори скоро и нема, оваква структура села је остала.²³

10. Планински карактер Шарпланинске области „колико год представљао географску баријеру процесима културногеографског прожимања и изједначавања, толико није био сметња вековним кретањима предузимљивих сточара — старобалканских Влаха, Срба, македонских Словена, Арбанаса и Јурука, који прате простране зоне планинских пашњака и сезонски се премештају са стади-ма на великим растојањима.“²⁴

С обзиром на микрорегионални положај у централнобалканском подручју између Метохије, Косова, горњег (полошког) и централног (скопског) Повардарја, Шарпланинска област, и Гора као њен део, у етнографском и етнокултурном смислу у непосредној је вези са етничким групама и етнографским процесима који су се дешавали у њеном окружењу.²⁵

11. И поред знатних висина, великог пространства и разуђености, Шар-планина је проходна у готово свим правцима. Преко бројних планинских превоја водили су каравански путеви између Полога и Горе према Опoљу и Метохији. Ови превоји, који се најчешће јављају на развојима планинских река, од посебног су значаја за успостављање комуникативних веза између појединих предела. Знатно је више превоја на јужном делу Шар-планине на простору од Караниколице до Радике. Поред Бродског седла на Ђинибегу, Косовића и Ђуле, због свог ранијег саобраћајног значаја, посебно се издваја превој Враца, и то између Тихе воде, притоке Маздраче у Македонији, и Шерупске реке, јед-

²¹ ПИВПТМ, 321–322.

²² ЛМГО, 266–268.

²³ Детаљан опис насеља — положај, величина, махалске поделе у ПИВПТМ, 320–346.

²⁴ РМГеЕтГе, 11.

²⁵ Више о етничким и етнографским процесима в. у РМетГеЕт, 11.

не од саставница Бродске реке у Гори. Управо је преко овог превоја у прошлости вршена главна комуникација са западномакедонским залеђем.²⁶

Везе Горе са Метохијом, и Призреном као значајним трговачким и административним центром, погодне су пошто је Гора одвојена од ове области ниским побрђем Цвилена, а и пут је проходан највећим делом године.

Иако је Гора — према правцу Белог Дрима — упућена на Албанију, овај правац је без значаја за Гору, пошто ову жупу од Албаније одвајају високе планине и клисуре.

Гора и Опоље су две жупе без јасне природне границе. Обе леже између планинских била Шар-планине, Кораба и Коритника у сливу Плавске реке, притоке Љуме, односно Дрима, па су ове жупе упућене ка доњем сливу Белог Дрима. Рана исламизација и албанизација Опоља, а опстанак словенског живља у граничним западномакедонским областима (в. т. 26), упутили су Горане на западномакедонско залеђе. Кретање, затим, западномакедонског становништва са југа ка Гори због богатих пашњака, непосредно је утицало на формирање ГГ.

12. Шарпланинска пашњачка област највећа је на Балканском полуострву, једна је од најизразитијих у Европи. Највећих је ширина и посебно богата травом и водом на крајњем југозападу, на подручју Горе.²⁷ Захваљујући томе Шара је од најстаријих времена била планина развијеног сточарства уз присуство различитих народа, а Шарпланинска област била густо насељена од средњег века до данас.²⁸

Гора је, због богатих пашњака, могла примити много већи број оваца него што их је она имала, па је то разлог бројног уселјавања из оближњих македонских области у XV и XVI веку, када је за 140 година становништво Горе петоструко увећано (в. т. 18), и када је могло доћи до појачаног утицаја из македонског правца на шарпланинске и метохијске говоре кроз знатнији прилив становништва из македонских предела²⁹, али и до присутности влашког, арбанашког и јуручког етничког елемента.

13. Без довољно обрадивих површина, становништво Горе се од давнина оријентисало на сточарство. У прошлости су код сточара Шаре била уобичајена кретања не само преко гребена ове планине него и знатно даље. У време сушних година сточари тетовске подгорине су током лета користили пашњаке у Гори, а у зимским месецима су Горани терали стада до Овчеполске котлине и Солунског поља³⁰, па су зимовишта била растурена по многим областима ондашње Турске — од Метохије и Мораве до Мале Азије, а најчешћа зимовишта су била у околини Дојрана, Велеса, Ларисе, Солуна.³¹ Ова кретања нису имала са-

²⁶ О географским предусловима за комуникацију Горе са околним областима в. НСГран, 18–19, 21.

²⁷ ЛМГО, 235–237; НСГран, 20–21.

²⁸ ЛМГО, 238–239.

²⁹ ПеМПод, 94.

³⁰ НСГран, 20–21; ЛМГО, 243.

³¹ ЛМГО, 243.

мо економски него и културни значај. Иако географски услови са затвореним путевима у зимском периоду утичу на изолованост Горе, мешање људи омогућавала је сточарска привреда која је увек подразумевала већу покретљивост становника.

ПРИВРЕДНИ ЖИВОТ

14. Захваљујући природним условима, основно занимање Горана у прошлости било је **сточарство**, посебно у вишим селима. У средњем веку сточарство је било развијено, а са доласком Турака оно је добило још већу важност. „Разлога за то било је више. Ту је, најпре, стимулативна турска пореска политика, па растуће потребе европског тржишта за вуном, а турског за месом и, при свему томе, у порасту је и несигурност у царству, посебно у планинским крајевима, па земљорадници стално узмичу пред сточарима.“³² Све до средине XIX века Горани се са стадима крећу слободно — пошто су већим делом прешли на ислам — на великим просторима јужно од Горе, стижући са стадима до Солуна. У другој половини XIX века, међутим, почиње опадање сточарства, пошто је у турској царевини у то време дошло до анархије, па Арбанаси из оближње области Љума отимају стада.³³ У Гори је и сада живо памћење о овом времену.

Средином XIX в., саопштава Пантелија Срећковић, „у Броду, Рестелици и т.д. највише се занимају стоком, и често један човек има 5.000 — 10.000 оваца.“³⁴ После 1912. године, повлачењем нових граничних линија, горански сточари су остали без зимовника према Солуну, Тракији и Анадолији, па је сточарство почело да опада.

Данашње сточарство је ситно, и стада се крећу само у оквиру локалних пасишта. У вишим селима, посебно у Ре, пашњаци су пространији, па је и више оваца.

15. Како наводи М. Лутовац „једна од таквих области, у којој су доскора били заступљени **ковачки и пушкарски занати**, јесте Гора. У њој су села Баћка, Враниште, Рапча и Крушево била главна средишта те радности (...) По казивању Бајрама Мурсела, стогодишњака из Лештана, преци данашњег становништва овога села бавили су се у прошлости ковачким занатом.“³⁵ У поменим селима пушкарство је било развијено још средином XIX века, а у Рапчи пушкарски занат био је присутан до почетка Другог светског рата.³⁶

16. У Крстецу, Горњем и Довњем, до пре тридесетак година, због близине борових шума, било је живо **дрводељство**. И сада у овим селима има разног посуђа од дрвета.

³² СРаКМ, 80.

³³ ЛМГО, 244; ЦЈОсн 3, 1096.

³⁴ СПаСПа, 69–70.

³⁵ ЛМГО, 249; в. и ЛМПрГ, 103.

³⁶ ЛМГО, 250.

17. Становништво Горе, као и становништво суседне Сретечке жупе, склоно је печалбарењу пошто су природно-географски услови неповољни, па су, отуд, после опадања планинског сточарства, Горани постали врло покретљиви. Сада се већина Горана бави **посластичарским занатом**. Ово занимање је новије у горанској традицији, а подстакнуто је контактом са оријенталним слаткарством. У прошлости „било их је у Русији, Средњој Европи, Малој Азији и Египту. Кад је један пронашао пут у зараду, за њим су ишли други из истог села.“³⁷

Већ средином XIX в., како сведочи Пантелија Срећковић, „има овде у Биограду много Злипоточана а и из других ових села“³⁸ и обично су бозације.³⁹

До пре двадестак година, по казивању Горана, у печалбу су ишли сами мушкарци, а зарађени новац слали породици која је остајала у Гори. Ретки су били случајеви да је читава породица одлазила из краја. У новије време, међутим, у печалбу одлазе, све чешће, читаве породице, а у Гору се враћају после пензије или у време годишњих одмора. У Гори, отуд, има много нових кућа које су највећим делом године празне. Има случајева да су Горани, чији су се преци иселили у Турску првих деценија XX века, саградили куће у Гори, у које долазе у време летњих месеци.

СТАНОВНИШТВО

18. По истраживању М. Лутовца из средине XX века, горанско становништво је у огромној већини староседелачко⁴⁰: „Од 208 родова и 2.200 домова, колико их има у Гори, на староседеоце долази 184 рода и 1.855 домова, а на досељенике 22 рода и 358 домова (...) Неколико родова који својим презименима подсећају на Цинцаре — Влахе (Зиза — Зизинци, Ренда, Бајмаковци, Мандаковци и др.), вероватно су давно досељени као сточари и претопили су се у Горане. На то упућују Дутевци у Драгашу, који су досељени из Крушева у Македонији. (...) Ваља овде напоменути да се у народу за неке родове говори да су циганског и другог порекла. То не мора бити тачно, јер становници често дају надимке по боји коже или по ковачком занимању а још чешће бркају појмове Цинцарин и Циганин.“⁴¹

Структура досељеног становништва је следећа⁴²:

³⁷ ЛМГО, 253.

³⁸ Из претходног текста је јасно да П. Срећковић мисли на Радешане, Брођане, Кршчане, Рапчане, Пакишане.

³⁹ СПаСПа, 68, нап. 1.

⁴⁰ Истраживање је обављено у делу Горе који се налази у Србији.

⁴¹ ЛМГО, 272–274.

⁴² Исто, 273.

	Родова	Домова
Досељеници непознатог порекла	2	39
Хас, Подримље	7	202
Околина Тетова	3	32
Крушево (Македонија)	1	11
Кичево (Македонија)	1	12
Љума	4	38
Албанија (уопште)	4	41

„Већина досељеничких родова дошла је у Гору крајем 18. и почетком 19. века.“⁴³

Подаци из турских извора XV и XVI в. упућују на знатно усељавање у Гору у том раздобљу. Поређењем броја пописаних кућа у КР 1452/55.⁴⁴ и пописом из 1591. године⁴⁵ уочава се петоструко увећање становништва Горе. Овакав прираштај претпоставља усељавање из околних територија — из Опоља (неисламизовано православно становништво могло се померати ка православној Гори), али главнину присељеника могли су чинити, с обзиром на богате пашњаке у Гори, становници из сточарских области западне Македоније.⁴⁶ На кретање становништва с југа упућује и поређење именослова Горе из КР 1452/55. са садашњим (в. т. 25).

Дијалекатска микродиференцијација (в. т. 1103–1117) указује на усељавање из околних ЗПМ области.

19. До јуна 1999. године у делу Горе у Србији живело је око 17.000 становника.⁴⁷ Изван Горе, највећим делом у Србији, пре свега у Београду, живело је око 12.000 Горана.⁴⁸ У осам горанских села у Албанији живи око 12.000 душа.⁴⁹ Без становништва Урвича и Јеловјана, које је делимично горанско, укупна популација ове етнокултурне групе износи око 41.000.⁵⁰

После јуна 1999. године, након завршеног бомбардовања НАТО-а СР Југославије, етничка и језичка слика Косова и Метохије знатно је измењена, пошто је словенско становништво изгнано највећим делом. Према подацима Ваи-та Ибра, председника Етничке заједнице Горанаца, из Горе се део житеља иселио, а у самој Гори, у априлу 2001. године, било је око 11.000 Горана.

⁴³ ЛМГО, 274.

⁴⁴ ПеМДПод, 63–64, 81 итд..

⁴⁵ ПСАлСт, 828.

⁴⁶ „Поменуто петоструко увећавање пописаног становништва Горе од XV до XVI в. могло би значити и да је било доста присељавања са југа“ (ПеМД Под, 88).

⁴⁷ РМГеЕтГе, 13–14.

⁴⁸ ХХМигС, 158. Детаљније о новијим миграцијама Горана в. у ХХМигС, 149–166.

⁴⁹ Исто, 149.

⁵⁰ О становништву Горе у последњих стотинак година в. РМАЕГОС, 30–44.

ИСЕЉАВАЊЕ

20. Из Горе у прошлости није било знатнијег исељавања све док није поремећена равнотежа између летњих пашњака у Гори и зимовишта у Повардарју.

У Урвич и Јеловјане, села са јужне стране Шар-планине, крајем XVIII века — из Рестелице, Борја, Брода, Крушева, Лештана — у опустела села населило се горанско становништво.⁵¹ У Горњој Реци, такође, има усељеника из Горе.⁵² Исељавања су се кретала и према Призрену, Сиринићу, према Тетову и полошким селима Доње Палчиште, Теарце.⁵³

У селима северне Македоније Ј. Трифуноски је пронашао православне пресељенике из Горе, чији су се преци доселили крајем XVIII и у XIX веку избегавши примање ислама.⁵⁴

Становништво се знатно проредило између 1912. и 1919. године. После ослобођења ових крајева од Турака 1912, део Горана иселио се у Турску. У време Првог светског рата Гора је била под аустријском окупацијом, Призрен и Тетово, места из којих су Горани добијали жито, под бугарском. Пошто су Бугари забранили извоз жита, а 1915. и 1916. биле неродне године, велики број Горана умро је од глади, а многи су отишли у суседне области у потрази за храном.⁵⁵

21. Број домова у Гори (део у Србији)⁵⁶

	1856.	1948.	1961.	1971.	1981.	1991.
Брод	500	397	326	288	285	331
Баћка	56	46	52	51	63	54
Враништа	60	127	142	161	180	145
Диканце	---	61	67	66	55	66
Кукаљане	---	94	85	97	120	81
Мљике	48	74	91	99	104	75
Орчуша	---	75	81	80	69	56
Драгаш	30	83	143	153	221	244
Д. и Г. Крстец	73	85	84	97	122	148
Љештане	55	90	95	110	121	108
Љубојшта	44	54	60	76	108	164
Радеша	50	105	116	143	181	193
Рапча	170	141	156	186	258	299
Глобочица	83	125	133	146	161	178
Зљипоток	210	95	84	106	105	113
Крушево	118	47	58	84	107	121
Рестељица	350	257	289	396	498	651
У к у п н о	1847⁵⁷	1956	2062	2339	2758	3027

⁵¹ ТЈУЈ, 413.

⁵² НиРШАр, 119.

⁵³ ТЈУЈ, 413; ЛМГО, 275.

⁵⁴ ТЈКос, 173–180.

⁵⁵ Према сведочењу самих Горана; в. о овоме и у РМАЕГОС, 24–25.

⁵⁶ Подаци за табеле о броју домова и броју становника преузети су из: РеМКСХС, 148; АдТПр, 43–44; ЛМГО, 279–280.

⁵⁷ Укупан број домова у Гори за ову годину не одражава стварно стање због недостатка података за поједина насеља.

Број становника

	1913.	1948.	1961.	1971.	1981.	1991.
Брод	2624	2248	1604	1488	1578	1588
Баћка	410	222	259	311	381	210
Враништа	634	755	815	884	924	726
Диканце	450	318	349	392	281	256
Кукаљане	506	543	482	605	777	629
Мљике	326	461	428	455	505	335
Орчуша	376	415	395	431	427	219
Драгаш	224	408	612	694	1088	1008
Крстец (Г. и Д.)	637	465	475	562	798	832
Љештане	417	537	598	658	755	666
Љубојшта	316	344	384	541	692	794
Радеша	457	753	837	884	1277	1215
Рапча (Г. и Д.)	711	889	885	1125	1647	1797
Глобочица	607	648	757	813	1012	957
Зљипоток	914	486	532	568	625	609
Крушево	405	281	377	513	646	710
Рестељица	2279	1393	1772	2576	3473	4011
У к у п н о	12331	11166	13497	16886	16580	16562

О ПОРЕКЛУ И ЕТНИЧКОМ БИЋУ ГОРАНА

22. По једнима Горани су етнички Бугари, по другима Македонци, по трећима Срби, а има и оних који их сматрају потомцима Богумила.

У одређивању припадности Бугарима или Македонцима узима се као једини критеријум говор који, истина, показује низ сличности с говором оближњих западномакедонских области.

А. М. Селишчев Горане сматра етничким Бугарима: „В близкой связи с населением юго-западного Полога и Дебрскогo края (Горной Реки) находились предки торбешей призренской Гори.“⁵⁸ На дијалекатској карти бугарског језика у истој студији Горани су део бугарског језика и бугарског народа.

Б. Видоески, одређујући Горане као Македонце, наводи: „Една поголема компактна група исламизирано македонско население со македонски мајчин јазик живее во областа Гора на српската и албанската територија.“⁵⁹

23. Крајем осамдесетих година у СР Македонији, пре свега кроз институције Македонаца-муслимана, тврдило се да су Горани етнички Македонци, а да је њихов говор најаутохтонији македонски говор. На овакав став Горани, који су се настанили у Македонији, без већег одзива, прихватили су овакво одређење. Изван Македоније, најчешће у дневној штампи, тврдили су да нису Македонци, да су Горани, а било је и мишљења да су српског порекла. У већини ових иступа и нема много значајних аргумената па, осим оваквог помена, не заслужују детаљнији осврт.

⁵⁸ САМПол, 129.

⁵⁹ ВВИслМ, 5.

24. Бројни историјски извори упућују на то да су Горани у етничком смислу пре исламизације били Срби.

У Арханђелској повељи Стефана Душана из 1347–48. године (СтД-САХ), али и другим српским споменицима XIV в., непосредно или посредно, помињу се: Рапча, оба Крстеца са засеоцима, Пакиша, Кошаришта, Радеша са засеоком Радешицом, Лештани, Враниће (сада Враништа), Брод и Други Брод, Грмљани, Крушево (река Крушевска), Орчуша, Глобочица, Запођани (сада Запот); село Бучје, које је сада у Опољу, убројено је у горска села. У СтД-САХ горанска села су етнички диференцирана као српска према влашким насељима и арбанашким катунима.

Топонимија забележена у СтД-САХ, већим делом сачувана до данас, говори о континуитету горанског становништва, а топонимија је највећим делом српска⁶⁰, што сведочи о етничком бићу Горана средином XIV века.

И турски споменици упућују на српско порекло Горана, пошто је граница српског и албанског именослова и етнојезичка српско-албанска граница⁶¹:

„Узорак имена из Горе у КР 1542/55 од посебног је значаја, како због простора о коме сведочи тако и због старине, јер представља део најстаријег сачуваног турског пописа који је захватио и српске земље.“⁶² У КР 1452/55. уочава се српски именослов, а од албанских имена забележени су *Бин* и *Бон* по једном.⁶³

25. М. Пешикан, поредећи имена у Гори са српским и македонским словенским узорцима у XV в. закључује да у именослову Горе доминира изванредно висок проценат имена од словенских основа, преко 80%. По овоме Гора је у изразитом контрасту са македонским узорцима у којима је удео словенских имена испод половине. Стање слично горанском из средине XV века констатује се тек на северу области Бранковића и даље по старој Рашкој, Хуму и Босни. Изразиту подударност са македонским узорцима Гора показује у високој заступљености словенских основа *Сџа-* (*Сџан-* и модификације).⁶⁴

Творбена прерада и експанзивност скраћених имена, што карактерише македонски ономастикон XV века, нису значајније захватиле именослов Горе онога времена.⁶⁵ У XV веку скраћена имена на *-о* у Гори ређа су од имена на *-а* (4 на *-о* и 8 на *-а*), што упућује на везу горанског именослова са низијским делом Подримља у коме доминирају скраћена имена на *-а*.⁶⁶

Садашњи именослов Горе, међутим, указује на то да су се у каснијим вековима са оближњих македонских територија ширила скраћена мушка имена на *-о* и *-е*, тако да сада у Гори доминирају двосложна имена на *-о*, а хипокори-

⁶⁰ ПеМПрГ

⁶¹ ПеМДПод, 2

⁶² Исто, 74.

⁶³ Исто, 99.

⁶⁴ ПеМДПод, 75.

⁶⁵ Исто, 75–76.

⁶⁶ Исто, 79.

стици и пејоративи на *-е*, *-ље* (в. т. 512–513), што упућује на уједначавање са македонским моделом, који је ојачан бројним уселјеницима са југа после средине XV века (в. т. 18).

Промена творбеног модела двосложних мушких имена и продуктивност имена на *-е* и *-че* могла је бити потпомогнута и из влашких средина, на шта упућује продуктивност имена на *-е* (*Добре, Живе*) у доњем Подримљу, и имена на *-че* (*Бојче, Рајче*) у влашким селима источно од Призрена.⁶⁷

Најчешћа имена у Гори XV века су: Богдан, Бојко, Радослав, Рајко, Доброслав, Ђурђ, Новак, Радич.⁶⁸

26. „По грађи из XV века без албанских насеља су били на српској страни Гора, а на македонској вилајети Горњи Дебар, Кичево, Тетово (са Пологом и Гостиваром) и Скопље, док је предео Река (око речице Радике под Корабом) имао мешовити живаљ.“⁶⁹ После исламизације и албанизације Опоља словенска Гора је упућена према Горњем Дебру, Пологу, Гостивару и Тетову, словенским хришћанским областима, па је и сам словенски карактер Горе опстао захваљујући овим оближњим ЗПМ територијама.

27. На етничко порекло Горана упућују бројне српске православне цркве на територији Горе. Историја српског народа у средњем веку на територији Косова и Метохије, па и Горе и суседних области у данашњој Македонији, у најближој је вези са судбином цркве.

О српским православним црквама у Гори сведоче како српски извори из XIV в. тако и каснији записи, али и горанско колективно памћење. Тако се подаци налазе у Светоарханђелској повељи Стефана Душана (СтД-САХ), И. С. Јастребов у више записа лоцира и описује цркве у Гори (ЈИССер, ЈИПо), П. Костић наводи детаљан попис (КПЖПр). Од новијих аутора треба поменути М. Лутовца (ЛМГО), М. Ивановића (ИМиКултБ). Најпотпунији попис је у Задужбинама Косова (ЗКос). А. Џоговић (ЦАОГ) у ономастичком материјалу из Горе наводи низ топонима који упућују на некадашње цркве.

У Поменику Коришком (ПКор, лист 66), који је настао у XV веку, помињу се *раба Пејџра* и *раб Пеја* — село *Радеша*. У Поменику Косовском (ПКос, лист. 39) из XV в. уписано је: *Помени Госјоди рабу своју ... Јелачу, село Бро(д), Јанеку и раба Кир(и)ка; Помени Госјоди раба Кирика*, поред чијег имена је написано на маргини *Рестјелица*.⁷⁰ У Поменику манастира Св. Тројице код Муштушта, који се води од 1465. године, уписани су Срби приложници из више горанских села: Враништа, Лештана, Орчуше, Радеше.⁷¹

Међу неисламизованим Брођанима у XIX в. било је истакнутих духовних лица. Познат је монах Никодим из породице Шотановића, који се закалуђерио

⁶⁷ ПеМДПод, 71–72.

⁶⁸ ПеМДПод, 74–75. В. и попис имена из Нахије Гора КР 1452/55 у ПеМДПод, 99.

⁶⁹ ПеМДПод, 94.

⁷⁰ Уп. са ИМиКултБ, 457, 476.

⁷¹ ЗКос, 417, 469, 514; КПЖПр, 162–165.

1854. и провео у манастирима Св. Марка више Корише и Св. Тројице више Муштутишта педесет и једну годину. Умро је 1905.⁷²

Гедеон Горанин, монах манастира Хиландар у Светој Гори, из бродске породице Чучуљевић, прешао је 1859. године у цркву Св. Богородице крај Муштутишта, где је и сахрањен.⁷³ Монаси Јеротије и Гедеон Горанин „привредили су тој цркви нешто имања и, помоћу сељана муштутишке парохије и прилозима појединих Призренаца подигнута је у новије време једна нова зграда, у којој је школа.“⁷⁴

28. Цркве, црквшта и други српско-православни трагови у Гори

Рапча: У селу су биле две цркве — једна у Горњој Рапчи на месту *Црквине*, а друга посвећена Св. Петки у крају Маринцу. На темељима ове цркве у Рапчи је подигнута цамија. И. С. Јастребов бележи да је изнад Рапче 1861. године видео развалине мале цркве на којој је још било трагова фресака.

На њиви *Црква*, у западном делу села, по предању, био је православни храм.

Крстец: У Крстецу постоје темељи цркве Св. Пантелејмона. Друга црква је била на брду *Ђула*. На месту *Рудина*, има трагова црквшта и православног гробља (топ. *Црквистије*).

Драгаш: Недалеко од села, на месту *Чукаре*, има трагова цркве и гробља око ње. Потес се зове *Црква*.

Љубојшта: По предању село је имало девет цркава, сваки заселак своју богомољу, а сви су имали заједничку. Сада се могу видети остаци цркве на месту *Дџи*. Становнике овога села, због бројних цркава, у осталој Гори зову *Црквари*.

У селу се налазе два потеса с именом *Црква* (у махалама *Дриндовци* и *Једрашофци*). На овим местима су по предању биле цркве.

Кукаљане: У селу је топ. *Црква*.

Радеша: У Душановој Арханђелској повељи помињу се две цркве: Св. Николе и Св. Илије.

У селу се мањи потес на коме је по предању била богомоља зове *Црква*.

Љештане: И. С. Јастребов помиње да је у селу 1861. видео разрушену цркву.

На месту *Цркоф*, ниже села, има трагова гробова, а по предању на том месту била је црква.

Враништа: Црквшта: *Будевф рий*, *Црквистије*, *Ђурова црква* и *Марин-доф*.

Орчуша: *Црквистије*.

⁷² ГВМан, 181.

⁷³ КПЖПр, 150.

⁷⁴ ГВМан, 181.

Мљике: 1861. И. С. Јастребов затекао је темеље цркве. Северно од села, у засеоку *Ђурђојца* постоје црквиште и православно гробље.

Диканце: У Душановој Арханђелској повељи помиње се поп Дикановић. У ували *Појово-рује*, источно од Диканца, има развалина цркве.

На месту *Црквиштие* (пашњак на источном крају села), по предању, била је црква.

Баћка: На данашњем месту *Вакуф* била је црква посвећена Св. Варвари.

Глобочица: Топ. *Црква* изнад села. На месту садашње џамије била је црква.

Мањи потес у селу зове се *Црква*.

Крушево: Недалеко од црквених развалина подигнута је џамија у делу села који се зове *Кућниша*.

Злопоток: На месту *Збориштие* била је црква Преображења.

На ледини *Цркоф*, изнад села, била је по предању црква.

Брод: У селу су постојале три цркве: Св. Димитрија, Св. Пантелејмона и Св. Николе. Изнад цркве Св. Николе је топ. *Појоф гроб*. Крај цркве Св. Пантелејмона сахрањена је 1865. Божана, последња хришћанка у Броду. Црква Св. Николе одржала се све до 1861. године.

У северозападном делу села налази се потес и чесма на њему с именом *Црквиче*.

Рестељица: У југоисточном делу села, на месту *Крстине*, било је православно гробље и у њему црква Св. Варваре.

29. И сада у горанској традицији има трагова хришћанских обреда, иако су они због преласка на ислам делимично промењени, што говори о новини исламизације, посебно у Броду. По православном календару слави се Божић (*Божјећ*); за Бадњи дан (*Бодњи дењ*) вари се жито и воће; обележава се Богојављење (*Водице*), када се у зору захвата вода из потока и река и њоме прскају укућани; за Ђурђевдан већина Горана — без обзира на место живљења — долази у Гору; време се и сада рачуна по православном календару: *Ђурен*, *Мишро(в)ен*, *Благоец*, *Средзима* (време св. Трифуна).

Ђурђевдан је највећи горански празник, „који у себи обједињује паганске и хришћанске елементе. Једну од најважнијих улога у Ђурђевданском обичају Горанаца заузима култ вегетације.“⁷⁵

„На Божић се кува кукуруз и дели комшијама. Храстовим гранчицама ујутру на Божић ките врата на кући и економским зградама. Меси се божићни колач у који се ставља метални новчић. Онај ко добије комад колача у коме је новчић, сматра се да ће бити срећан целе године. На Божић се такође кува једна врста култног јела. тзв. 'пачке', од овчјих или говеђих ножица.“⁷⁶

⁷⁵ АДЕтИд, 84; в. детаљан опис Ђурђевдана у АДЕтИд, 84–86.

⁷⁶ АДЕтИд, 83. По сведочењу старијих Албанаца из ополских села Шаиновце и Бродосавце, Божић се у овим местима обележавао на сличан начин по православном календару до Другог светског рата.

О Светом Трифуну (локални назив *Бабџин-дењ*) младићи штаповима терају зиму („*Баба*“) из села. У овом обичају крије се пагански супстрат.⁷⁷

У горанској традицији присутан је св. Атанасије. „Овде треба нагласити да се овај хришћански светац изразито везује за традицију балканских сточара Влаха, који њиме обележавају средину зиме.“⁷⁸

У сахрањивању су Горани сачували неке хришћанске православне обичаје. У Броду се пали тамјан док је покојник у кући. Задушнице се дају четири пута у првој години од смрти покојника.

30. Најстарији запис о траговима хришћанске традиције у Гори наводи П. Срећковић у књизи *Синан-џаша*: „Сви дукађинци, а нарочито жупљани⁷⁹ потпуно су сачували своје обичаје српске и хришћанске.“⁸⁰ Наводи, затим, песму певану уочи Божића у Гори (в. т. 73) и додаје: „Ову пјесму највише пјевају у горама Шар-планине. Њу пјевају дјевојке. Овакве дјевојке српкиње, негледајући на то, што су турске вијере скупљају се по кућама на Богојављење и кропе и куће и људе чистом водом.“⁸¹

31. Значајне податке о чувању предисламске традиције у Гори XIX века дао је руски конзул у Призрену И. С. Јастребов:

„Не гледајући на то, што су Горани постали мухамеданци, држе се многих српских обичаја. Осим тога што им жене певају песму уочи Божића, забележену у књизи господина Срећковића (стр. 72), имају обичај ставити бадњак у очи истог празника у неким кућама, н. пр. у селу Броду. И сад још међу њима има вештијих од многих хришћана да кажу н. пр. кад се почињу ове године Петрови пости и кад се свршавају, кад је велик-ден те или друге године, кад је овај или онај празник.“⁸²

„Учесталост назива Марин до, Маринац и придева 'марин', уз микротопониме као што су: Марин до у троуглу села Баћка–Диканце–Глобочица; Марин до између села Млике–Враништа–Кукољане, Горњи и доњи Марин до у Мликама, Марина млака под доњом махалом села Радеше, утрина Маринац код Кукољана, Маринац, извор и чесма и део села са данашњом школом и цамијом на бившем црквишту у Рапчи — упућују на могућност некада веома раширеног култа Богородице, Свете Деве Марије као 'источника живота' — животодајућег извора и, уопште, култа воде.“⁸³ Поменути микротопоними означавају места издашна травом, влажна места, изворе, и део су култа воде у горанској традицији.⁸⁴

⁷⁷ АДЕтИд, 84.

⁷⁸ Исто, 84.

⁷⁹ П. Срећковић Гору зове Жупом, а Горане Жупљанима.

⁸⁰ СПаСПа, 72.

⁸¹ Исто, 73.

⁸² ЈИПо, 139.

⁸³ ИМиКултБ, 454. У мом материјалу топ. гласе: *Марџин-доф* Ба Вр Ку, *Горњи Марџин-доф*, *Довњи Марџин-доф* Мл, *Марџина-млака* Рад, *Марџинец* Ку Рап. Уп. са: ЦАОГ, 58, 67, 81, 111, 133, 143, 151.

⁸⁴ За воду многих извора у Гори верује се да односи болест када се болесник њоме умије или окупа.

32. О евентуалној присутности влашког етничког елемента⁸⁵ сведоче неки топоними и трагови у антропонимији. Тако се јављају топоними *Влашка* Вр, *Влашки-йойок* Вр, *Лџики-йуйи* ЗлПо, *Бџбула* Ре; у антропонимији родовска имена типа *Јанкулофци*, *Чучуџефци*, *Мандакофци*, *Рџнда*, *Бајмакофци*; надимак братства *Зџза* из Брода — *Куџовласи*.

Топоними *Гура* (извор источно од Гл), *Гура* (извор северно од ЗлПо, пањака око извора), *Гур-мџало* (Крс, врело око кога је најстарија махала), *Гурел'* (Ре, извор и махала око извора)⁸⁶ са значењем изворишта или насеља поред извора, упућују на раширени румунски топ. *Gura*⁸⁷ истога значења. Није искључено, међутим, ни наслањање на албанско *gurr*, са значењем *извор*, *врело*, како претпоставља А. Цоговић.⁸⁸

У српским средњовековним повељама има података о Власима сточарима. С обзиром на географски положај Горе и на начин живота, вероватан је контакт словенског горанског становништва са Власима. „На планинским рубовима ове територије (Метохије) налазили су се трајно или периодично 'катуни' сточара Влаха или Арбанаса (Албанаца). Власи су у повељама овог времена главни сточарски елемент, па су и сточарске обавезе прописиване у виду „Закон Влахом“ (Закон за Влахе) у манастирским повељама.“⁸⁹ Појава топ. *Влашка* сведочи о присутности Влаха у Гори, али и о томе да се Горани разликују од Влаха, пошто етнички маркиран топ. говори о свести о различитој етничкој и језичкој припадности. Детаљна истраживања топонимије, антропонимије, сточарске и пастирске терминологије, ботаникосемизама — дала би одговоре на обим присутности у Гори Влаха и других етничких скупина.

33. Иако је Гора средином XV в. насељена компактним српским становништвом (в. т. 26), иако су шарпланинске жупе са српске стране и граничне области са јужне стране Шар-планине насељене компактним словенским становништвом (в. т. 26), предео Река (око речице Радике под Корабом), у непосредном суседству са Гором, имао је мешовити словенско-арбанашки живаљ, а између ових области постоји географска комуникација. Не треба пренебрегнути антропогеографску реалност да је, и поред присутности српско-словенског етничког слоја „све до Скадарско-љешког приморја, било у области етничке амалгамизације са арбанашким етносом (...) Према томе, шарпланинске жупе су — иако у непосредном контакту са средишњим метохијско-призренско-косовским областима најгушће концентрације српског живља и насеља — истовремено ипак биле на јужној ивици етнографског простирања српског народа, као и у непосредном западном суседству са крајевима латентних етногенетских процеса између Срба и Арбанаса (Љума, долина Дрима и суседни крајеви).“⁹⁰ Ни Гора није била

⁸⁵ ЛМГО, 272–273.

⁸⁶ Уп. са ЦАОГ, 86, 99, 127, 157.

⁸⁷ ЈЈТопР, 71–73, 408.

⁸⁸ ЦАОГ, 86.

⁸⁹ СРасКМ, 33.

⁹⁰ РМГеЕтГе, 13.

поштеђена арбанашке етничке експанзије. Тако су рубни делови Горе, који су средином XV в. српски (в. т. 7), албанизовани. Средишњи део Горе, после професионалне мимикрије испољене исламизацијом, остао је изван снажнијег албанског утицаја, што не значи да појединачних усељеника није било.

34. Са стадима су на пашњаке Горе стизали и Јуруци, који су појединачно остајали, али се и брзо асимилovali, остављајући трагове у горанском антрополошком типу.⁹¹ Иза њих су остали етнички маркирани топонимима, и то око Ре: *Јурука* (пашњак) и *Јуручке гробишта* (омање гробље јужно од Ре).⁹²

35. „Српска гробља из VII и VIII века су археолошки констатована и испитивана на обронцима Шаре, на Језерској планини, као и на српско-албанској граници, у Врбници на обали Белог Дрима, односно источно и западно од Горе и Опоља.“⁹³ О евентуалном присуству словенског живља у овом периоду у Гори, међутим, не може се ништа поуздано рећи.

Време раног средњег века на овој територији тамно је, тако да се о етничкој слици може просуђивати посредно, преко одређених историјских догађаја, пошто писаних споменика о Гори пре XIV века нема. „Присуство Словена у раном средњем веку у овом делу Балканског полуострва (Косово и Метохија) поуздано је посведочено археолошким налазима и именима места и предела, која се од 11. века јављају у све већем броју. Нису, међутим, познате појединости о распореду племена, организацији, о међусобним односима словенских група и њиховим везама са староседеоцима и њиховим потомцима.“⁹⁴

36. Због политичких и историјских околности, пре свега исламизације, дошло је до померања у свести о националној припадности. Горани себе сматрају Словенима и Горанима, одређујући се локално, али и диференцирајући се од истоверних Турака и Албанаца. Себе не сматрају ни Србима ни Македонцима, али инсистирају на словенском, ређе на српском или македонском пореклу.

У попису становништва из 1991. године преко половине становника Горе изјаснило се за Горане, не као припаднике региона већ као чланове етничке групе, а у приближно истој сразмери (54,8%) Горани су изјавили да им је матерњи језик *горански* или *нашински*, а мањи део (43,8%) српски сматра матерњим језиком.⁹⁵ Пошто државна статистика није предвидела горански етнички модалитет, Горани су у обради података службено представљени као Муслимани у етнонационалном смислу са српским матерњим језиком.

Да би се етнос идентификовао, он се мора разликовати од других етноса збиром знакова и симбола којима се разграничава са суседним етничким групама. „Најјачи идентитет чини сам *горански језик* — зову га „нашински“.“⁹⁶ Код Горана

⁹¹ ЛМГО, 281.

⁹² Уп. са ЦАОГ, 158.

⁹³ ИМнКултБ, 452–453. О присутности Срба на овом простору в. и: ЈВАрх, 27; ЈЂЕтнПр, 22, 24.

⁹⁴ СРАСКМ, 22.

⁹⁵ РМАЕГОС, 28, 47.

⁹⁶ АДЕтИд, 81.

је, такође, присутна и свест о заједничком етничком наслеђу по коме се горанска етничка група „по свом културном и етнопсихичком ентитету битно разликује од свих осталих муслиманских популација у земљама претходне Југославије.“⁹⁷

Мимикрија, као начин очувања етничког идентитета Горана, манифестује се примањем ислама (в. т. 37–41), прихватањем одеће, а у новије време различитим етничким изјашњавањем. За Горане није суштинско административно, већ горанско одређење.

37. Горани припадају посебној етнокултурној групи муслиманске конфесије у чијој је основи словенска православна популација која је била у дуготрајном контакту са балканским несловенским становништвом — Власима и Арбанасима, а после примања ислама, и са оријенталним утицајем. То има за последицу преплитање три слоја у горанском етничком бићу: словенски, старобалкански и оријентални. На стварање горанског етнокултурног типа пресудно је утицао и вишевековни сточарски начин живота са живим контактом са оближњим ЗПМ областима, шарпланинским жупама, јужном Метохијом. Ово су околности које су утицале на то да Горани не сачувају сва обележја словенског (српског) етничког континуитета, већ да се развију у посебну етничку групу која се одупрла албанизацији чувајући аутохтони словенски говор и многа културна, па и православна обележја из предисламског периода.⁹⁸

ИСЛАМИЗАЦИЈА

38. Становништво Горе је исламизовано.⁹⁹

Исламизација словенског живља и стварање тампон зона између православних Срба и Македонаца, с једне стране, и Албанаца, с друге, спречили су надирање Албанаца. Шарпланинска и суседне тампон зоне исламизованог словенског становништва спречиле су, заправо, потпуно албанизовање Косова и Метохије и суседних територија Македоније. Исламизовани словенски појас „је омогућавао да се наш народ у суседним областима одржи. Кад су Арбанаси заузели Љуму, гора Призренска се исламизовала и — одржала. То је доста могло да се одрже наша села у Средској и Сиринићу.“¹⁰⁰

Прелазак на ислам био је услов опстанка Горана после исламизације и албанизације суседних области — Љуме и Опоља. Од друге половине XV в. до средине XIX в. словенско-православни ентитет Горана преиначен је у словенско-муслимански етнички и културни ентитет. Исламизација је, заправо, представљала уклапање конфесионалне мимикрије православних Срба у албанском окружењу у горански етнокултурни супстрат.¹⁰¹

⁹⁷ РМАЕГОС, 14.

⁹⁸ РМАЕГОС, 13, 56; АДЕтИд, 83, 88; МлРПерГ, 246.

⁹⁹ У околним градским насељима — Призрену, Тетову, затим у Сиринићкој жупи, Пологу — има потомака православних Горана (в. т. 20).

¹⁰⁰ ВуССДру, 49; в. и РМАЕГОС, 16.

¹⁰¹ РМАЕГОС, 17–18.

39. Поузданих извора о почецима исламизације нема. Једно је сигурно — 1455. године у Гори нема муслимана, што потврђује КР 1452/55.¹⁰² „У селу [Млике] је најстарија горанска џамија¹⁰³, на којој се виде две плоче с натписима на арапском језику. Први запис на плочи која је привезана уза зид каже да је џамија подигнута 1353. године. Међутим, други узидани запис се односи на обнову џамије 1751. године; пре ће бити да је она тада подигнута, док је прва плоча однекуд донета, или произвољно написана, јер у то време Турци нису били заузели ни Косово.“¹⁰⁴

Душанка Бојанић (БДунатпис) урадила је транслитерацију и превела на српски језик четири натписа из Горе писана арапским писмом: натпис на џамији села Љештане, натпис на минарету џамије села Мљике, натпис на надгробном споменику у селу Мљике, натпис на надгробном споменику у селу Злопоток. Натписи нису већег обима, а настали су око средине XIX века, осим оног у селу Злопоток који је из 1790.

Ново читање натписа на арапском језику на минарету џамије у селу Млике¹⁰⁵ коригује године које наводи М. Лутовац¹⁰⁶ говорећи о овој плочи. Нема дилеме да је џамија обновљена 1882/83. године. У тексту се помиње, затим — са могућим читањем — да је на месту данашње џамије била црква 1288.¹⁰⁷ У прилог читању „Најпре црква (?) године 688/1288“ подизање је џамија у Гори на местима на којима су биле цркве и чување сећања на то у Рапчи, Глобочици, Крушеву.

Ј. Цвијић¹⁰⁸ сматра да су Горани још у XV веку почели прелазити на ислам.

И. С. Јастребов почетак исламизације везује за крај XVII в.: „По казивању истих Горана, које сам брижљиво испитивао, у Гори пре 200 година није било ни једног Турчина. По овоме се може рећи, да су се почели турчити још од бегства Арсенија Јовановића 4-ог, али да турска пропаганда онда није још била ухватила силан корен у Гори.“¹⁰⁹

М. Лутовац каже да су Горани почели примати ислам знатно касније од својих суседа — „тек после Прве велике сеобе 1690. године.“¹¹⁰

Подаци из 1571, који се наводе за Нахију Гора, казују да је између 1452/55. и 1571. исламизација започета у Гори¹¹¹, али да је већина Горана (више од 80%) крајем XVI в. још била православно-хришћанска.

102 ПеМДПод, 74–76.

103 Позданих података о старини појединих џамија у Гори нема.

104 ЛМГО, 289.

105 БДунатпис, 45.

106 ЛМГО, 258.

107 „У читање речи 'црква' нисам сигурна, али је година тачна. По мом знању ово би био јединствен случај да се бележи у вези с једном џамијом некадашње постојање цркве“ (БДунатпис, 45).

108 ЦЈОсГ, књ. 3, 1098.

109 ЛИПо, 139.

110 ЛМГО, 269.

111 ПСАлСт, 828; ПеМДПод, 93.

40. Исламизација је у Гори дуго трајала, и за разлику од суседних области Љуме и Опоља, у којима је завршена до почетка XVIII века, у Гори православних хришћана има до 1856, када је умрла Божана, како сведочи њен знаменити потомак Петар Костић, професор Призренске богословије¹¹², а М. Лутовац¹¹³ наводи да је почетком овога века у селу Враништа живела хришћанка Тодорица.

По подацима које је добио од Симе А. Игуманова, П. Срећковић наводи 1865. да су се неки Горани „изтурчили давно, а неки тако недавно, да још до данас има 4 брата бројанина и њихна сестра Мара, пак су два брата турске а два друга брата и Мара српске вере.“¹¹⁴

Горани су исламизовани у већем броју после масовног егзодуса Срба из суседних области 1690. и 1737. На убрзање исламизације утицало је укидање Пећке патријаршије и потпадање под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Активност грчких попова и грчке цркве утицала је врло неповољно на одржање православља у Гори.¹¹⁵ Горани, како наводи Ј. Цвијић — „напоследку су се последњи у масама турчили поглавито у првим двама деценијама 19. века.“¹¹⁶

41. Исламизацијом су најпре захваћена нижа села, а најкасније Брод. Села у непосредном суседству са Опољем, после ране исламизације ове српске средњовоковне жупе¹¹⁷, била су под најснажнијим притиском, па су и најпре прешла на ислам.

На поступност и правац исламизације указују имена братстава у Гори. Словенских и уопште хришћанских имена нема у Рап, Крс, Љу, а највише их је у Бр:

Драгаш: *Драгаџефци*; Кукаљане: *Ђуровци*, *Миљофци*; Радеша: *Ђурашкофци*, *Миљкофци*, *Томефци*, *Мешкофци*; Враништа: *Тодорофци*, *Јованофци*; Орчуша: *Тодорофци*, *Станкофци*, *Пејкофци*; Крушево: *Ђуљефци*; Брод: *Љекофци*, *Томофци*, *Богданофци*, *Миљенкофци*, *Смиљанофци*, *Вељанофци*, *Аврамофци*, *Пујефци* (< Попевци), *Вељашефци*, *Ђурђефци* итд.¹¹⁸

У нижим селима је више топонима турцизама.

42. Има аутора који исламизацију словенског живља у овом делу Балканског полуострва везују за богумилски покрет и за назив „торбешци“, којим се обележава словенска исламска етничка група у дебарском, скопском и полошком крају. А. М. Селишчев¹¹⁹ Горане назива Торбешима који су, можда, по

¹¹² КПЖПр, 47–48; КПМАут, 260.

¹¹³ ЛМГО, 269.

¹¹⁴ СПаСПа, 72.

¹¹⁵ П. Срећковић (СПаСПа, 92–93) детаљно описује „турчење“ у Гори налазећи да су недозаказ свештеника из Призрена и зулум ополског Кукли-бега натерали Горане да пређу на ислам; о овоме в. и ЈИПо, 140–141.

¹¹⁶ ЦЈОсн, 1098.

¹¹⁷ С. Пуљаха (ПСАлСт, 828) наводи да је у Опољу 1571. исламизовано 83% становника, док је у Гори проценат испод 18%. Ако се из Опоља изузме српска Билуша, проценат исламизације у Опољу је 95% (ПеМДПод, 93).

¹¹⁸ Уп. са ЦАОГ, 162–208.

¹¹⁹ САМПол, 406.

пореклу богумили.¹²⁰ Н. Докље¹²¹ сматра да су Горани пре примања ислама били богумили и име „торбеш“ објашњава погрдним називом за богумиле. Наводи као кључни доказ да се у околини Шиштевца, горанског села у Албанији, налазе два топонима који потврђују богумилско порекло Горана: Бабуни и Кудуђери. Од два информатора из овог села, у јулу 1995. године, нисам добио потврду да тих топонима има.

Н. Докље наводи и псовку *Ти гоним њоја и калуђера*.¹²² „Ово у смислу кад су обе стране слабе. Претпостављамо да овај извор потиче из времена буђења националне свести на крају сукоба између цркве (поп) и јеретика (калуђер).“¹²³ Претпоставка није убедљива, а псовка је, свакако, настала после примања ислама, док је у Гори још било хришћана, и то као последица религиозног антагонизма.

Као доказ о богумилском пореклу наводи се одсуство националне свести код Горана. „Ни код богумила није постојало одређено национално одређење нити посебна национална свест. Они себе не сматрају и не називају ни Србима, ни Бугарима, нити пак Македонцима.“¹²⁴

Одсуство националне свести узроковано је исламизацијом, а не богумилством. Горани који су се из Горе иселили као православни хришћани имају националну свест припадности српском или македонском народу (в. т. 20, 23, 27, 50, 57).

ДОСАДАШЊИ ПОМЕНИ О ГОРИ, ГОРАНИМА И ЊИХОВОМ ГОВОРУ

ЕТНИЧКО БИЋЕ ГОРАНА

43. Најстарије етничко одређење Горана налази се у Арханђелској повељи Стефана Душана из 1347–48 (СтД-САХ).¹²⁵ У Повељи су горанска села убројана у српска и супротстављена етнички влашким селима и арбанашким катуницама.

44. У најстаријем познатом турском поименичном попису који залази у српске пределе (КР 1452/55, оригинал у ВВА, Малије 12), а који захвата неке делове Повардарја, Подримља, Поибарја и Потарја, пописани су и предели од

¹²⁰ У горанском колективном памћењу нема трагова о богумилству. Горани себе не сматрају Торбешима, нити их Срби, Албанци, Турци овако називају. У Призрену и околини, у новије време, Торбешима зову словенску исламску групу у Сретечкој жупи.

¹²¹ ДНОД, ГГ бр. 6, стр. 3–4; ДНОД, ГГ бр. 7, стр. 3; в. и: ГГ бр. 7, стр. 3–4.

¹²² Провером на терену псовка није потврђена.

¹²³ ДНОД, ГГ бр. 7, стр. 3.

¹²⁴ Исто, ГГ бр. 7, стр. 3.

¹²⁵ Први оснивачки примерак повеље није сачуван. Друга верзија оснивачке хрисовуље написана је, како претпоставља М. Грковић, одмах након настанка прве (ГМПрВ, 189). Иако је хрисовуља нестала 1915. године, она нам је доступна пошто је у XIX веку двапут објављена — најпре је печатана 1862 (СтД-САХ) заслугом Јанка Шафарика, а други пут је штампана 1865. године у књизи Панте Срећковића *Ситан-пашиа* (СПаСпа).

Паштрика до јужног дела Шар-планине. Део овог пописа је и Нахија Гора. У КР 1452/55. набрајају се само лична имена, без икаквог придевка.

Део Дефтера који се односи на Нахију Гора превели су М. Пешикан и О. Зиројевић. М. Пешикан, после анализе ономастике Горе и суседних области, у ПеМДПод закључује да је антропонимија Горе из средине XV века несумњиво српска (в. т. 24–25).

45. И. С. Јастребов, руски конзул у Призрену, у другој половини XIX века обишао је Гору и о њој у два рада оставио обиље етнографских, историјских, географских података. Оба текста су слична, мада је онај из књиге *Старая Сербия и Албания* (ЈИССер) са више података. У *Податцима за историју српске цркве* (ЈИПо) нема много етнографског материјала.

У обе књиге за И. С. Јастребова Горани су Срби, а у етнографском смислу не разликују се много од Срба у Сретечкој или Сиринићкој жупи.

У ЈИСер (стр. 91) И. С. Јастребов наводи да су у време његових обилазака у граничним селима Горе, Шајновцу и Плајнику¹²⁶, становници говорили српски и да су Горани са њима имали женидбене односе. У истој студији је и податак да је у Гори, у другој половини XIX века, било случајева да је син био муслиман, а отац хришћанин (стр. 96).

46. Путописац Спиридон Голчевић (ГоССМ, 204) оставио је помене о Горанима у XIX веку. Подаци су оскудни и из друге руке, а о области и Горанима дошао до података у Галичнику:

„На једном огранку Шар-планине живе други српски одметници, који су такође делимично заборавили свој језик, те говоре неком мешавином српског и арбанашког наречја. Ови се називају Горанима.“

47. Пантелија Срећковић у СПаСПа упућује на чување српске православне традиције у Гори средином XIX века (стр. 72–73).

48. М. Б. Веселиновић наводи 1890. године (ВеМШар, 204):

„У главноме на шарским обронцима живе Срби у већини, сем на западној страни доњег Дебра и Љуме а и они су већином као они у Гори и Опољу (жупама између Призрена и Љуме) поарбанашени Срби који се због тога зову Арнауташима за разлику од правих Арнаута.“

49. Јефто Дедијер (ДеЈКос, 247) наводи податке према књигама И. С. Јастребова:

„Горани представљају српско муслиманско становништво које се од околног арбанашког и арнауташког становништва знатно разликује и по језику и по целој духовној култури.“

¹²⁶ Именослов села Плајаник (сада Плајник) из 1571. је, како наводи М. Пешикан, албански (ПеМДПод, 3), па овај податак И. С. Јастребова треба прихватити с резервом с обзиром на експанзивност албанског етничког елемента на овој територији.

50. Петар Костић, пореклом Горанин из породице Лековаца¹²⁷, чији су се преци средином XIX века из Брода преселили у Призрен да би избегли исламизацију, у КПЖПр на више места говори о Гори.

„Пре 50–60 година путници за Свету Гору имали су за вођу Марка Чучулевића, родом из Брода у Гори, који их је спроводио до манастира у Светој Гори“ (стр. 45).

„1820–1821. у Броду је живело још неколико српских породица које нису примиле ислам: Јанкулићевци, Тољовци, Куковци, Чучулевци, Штањовци и други“ (стр. 47–48).

На стр. 100–101 налази се списак православних српских цркава у Гори.

1934. године, у часопису *Јужни преглед* IX (стр. 259–266), штампана је *Моја аутобиографија* П. Костића (КПМАут). Аутобиографија садржи како личне податке тако и опис друштвених, националних и политичких прилика у којима је аутор живео.

1997. год. објављена је *Аутобиографија* П. Костића (КПАут). Основни текст није аутограф П. Костића, већ, како је назначено на крају рукописа: „Ове аутобиографије писао је по упутству“ Добривоје Нешковић, ученик четвртог разреда Призренске богословије. Иако рукопис није датиран, на основу текста може се тврдити да је настао 1929. и 1930. године.

Од интереса за рад *Говор шарџанинске жује Гора* је део *Моја старина* (стр. 21–25) у коме П. Костић говори о Гори, исламизацији, о исељеним православним српским породицама.

51. Ј. Х. Васиљевић (ВаЈМус) наводи:

„...мада је сва Гора српског порекла“ (стр. 23).

„Потурчењаци у призренском Броду су до скоро празновали св. Пантелејмона по православном календару“ (стр. 42).

52. За схватање еничког бића Горана значајна је студија Милисаву Лутоваца *Гора и Ојоље* (ЈМГО). На основу историјских извора и резултата детаљних теренских истраживања, М. Лутовац закључује да су Горани српског порекла. Студија пружа, поред географских, и обиље етнографских података.

53. *Enciklopedija Jugoslavije* (ЕЈуг, одредница Gora): „Stanovnici, najvećim delom starosedeoci srpskog porekla, održali su se primanjem islama u XVI, XVIII i početkom XIX v. Docnije su asimilovali srpsko stanovništvo potisnuto iz Albanije, jedan broj doseljenih stočara Makedonaca i nekoliko arbanaških porodica.“¹²⁸

¹²⁷ Петар Костић је највиђенији Горанин православне вере. Родио се у Призрену 1852. године. Био је наставник Призренске богословије, вршилац дужности ректора и ректор Богословије од 1873. до краја XIX века, а од почетка XX века до 1920. год. секретар Рашко-призренске епархије.

П. Костић је један од најзначајнијих Срба у Старој Србији, посебно је значајан његов рад на ширењу просвете и националне свести.

Објављивао је чланке из историје цркве и етнологије.

О животу и раду П. Костића в. БВПК.

¹²⁸ П Ђ Гора, 491.

54. Лакић К. Аковић (АкЛК), аутор студије која је настала као реакција на тврдње да су Горани Македонци, Албанци, Турци, Власи, сматра да је порекло Горана несумњиво српско, а то образлаже српским и турским историјским изворима, затим посматрањем ширег историјског контекста и места Горе у њему.

55. Митар Пешикан (ПеМПрГ), говорећи о топонимији Горе времена Стефана Душана, наводи да су топоними типично српски и да се на основу тога може тачно просудити да су Горани пре исламизације били православни Срби. Наводећи и податке из турских дефтера из 1455. године, аутор закључује да је антропонимија у њима чисто српска.

За одређење етничке припадности Горана у XV веку од највећег значаја је студија М. Пешикана *Сџара имена из Доњег Подримља* (ПеМДПод). Аутор детаљно разматра српске и турске изворе из XIV, XV, али и каснијих векова, о именима у доњем делу слива Белог Дрима. Анализирајући историјску ономастичку грађу из Горе XIV–XV века, М. Пешикан закључује да су имена Горе из овог времена српска (стр. 74–75).

Више о ПеМДПод в. т. 24–25.

56. У књизи *Задужбине Косова* (ЗКос) налази се попис свих места Косова и Метохије са српским споменицима. Обрађена су и села Горе са подацима о црквама, манастирима, црквиштима, гробљима.

57. Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ објавио је три књиге научноистраживачких резултата Пројекта *Развојно-програмске и фундаментално-апликативне научне основе убрзаног развоја шарпланинских жупа Гора, Ојоље и Средска*.¹²⁹ Рад на Пројекту одвијао се између марта 1991. и јуна 1994. Објављени резултати тичу се различитих научних области и дисциплина. У монографијама су обухваћени: геологија, физичка географија, геоморфологија, биогеографија, екологија итд., затим антропогеографија, демографија, фолклористика, социологија, дијалектологија, културологија итд.

У првој монографији (*Шарпланинске жупе Гора, Ојоље и Средска. Одлике природне средине*) (ШЖГОС 1) за проучавање ГГ од значаја су подаци о географским условима за формирање шарпланинских жупа, затим о географским предусловима за етнојезичке контакте и правце таквих контаката. У ШЖГОС 1 од значаја за проучавање ГГ су прилози РМГеЕтГе и НСГран.

У другој књизи пројекта (*Шарпланинске жупе Гора, Ојоље и Средска. Антропогеографско-етнолошке, демографске, социолошке и културолошке карактеристике*) (ШЖГОС 2) у средишту пажње је стварање и опстанак посебних етничких група Шарпланинске области, њихова етногенетска сродност и етнокултурна слојевитост. Поред ових тема, које су интердисциплинарно објашњене, посебна пажња посвећена је миграцијама становништва. У ШЖГОС 2

¹²⁹ Сиринићка жупа, као део Шарпланинске области са српске стране, истражена је између 1988. и 1990, а део резултата тих истраживања објављен је као Посебно издање Института „Јован Цвијић“, св. 37/1–III — *Општина Шћипице (Сиринићка жупа) — комплексна научна студија о природним, демографским, друштвено-економским и културним основама развоја*.

о Гори и Горанима говори се у 16 прилога. Од посебног значаја за схватање дијалекатског стања ГГ су прилози: РМАЕГОС, АДЕТид, МлРГорГ, НДЕткСтер, ИМиКултБ.

У трећој књизи Пројекта (*Шарџанинске жупе Гора, Ојоље и Средска. Друштвено-економски развој (и прошлости-садашњости-будућности)*) (ШЖГОС 3) објављени су резултати научностручних истраживања о објективном сагледавању друштвено-економског развоја Области у ближој и даљој будућности.

58. Осамдесетих година овога века у Македонији је дошло до знатног интересовања за Гору и Горане. Повремено је долазило до полемика о етничком бићу Горана у дневним листовима Македоније и Србије, па је број новинских чланака знатан. У тврдњама да су Горани Македонци-муслимани полази се од лингвистичке чињенице о сличности горанског говора са западномакедонским, а занемарују се историјски извори — српски, турски, истраживања Ј. Цвијића, М. Лутовца, пренебрегава се чињеница да су Горани већ стотинама година живели у српској држави пре исламизације и да у традицији има трагова свести о српском пореклу.

Други аргумент у доказивању о македонском пореклу Горана у овим написима је фолклор, у коме има много балканистичког.

а) Посебно је у македонизовању Горана био активан Нијази Лимановски, који је 1985. покренуо својим интервјуом (ЈНМС) низ етничких и језичких питања са ставом да су Горани Македонци-муслимани.

б) Бранко Кавкале (КБрТе) Гору сматра интегралним делом македонске етничке и језичке територије.

в) Блаже Ристовски (РБЕтн), тврдећи да су Горани Македонци, одбацује резултате истраживања М. Пешикана (ПеМПрГ) о српској топонимији и антропонији Горе у српским и турским средњовековним изворима релативизујући историјске споменике, истраживања М. Лутовца, закључак Ј. Цвијића о етногенези становништва Горе, западне Македоније и суседних предела Албаније.

г) Божидар Видоески Горане сматра Македонцима: „Една поголема компактна група исламизирано македонско население со македонски мајчин јазик живее во областа Гора на српската и албанската територија.“¹³⁰

ДОСАДАШЊЕ ПРОУЧАВАЊЕ ГОВОРА

59. В. Кънчов 1900. године наводи:

„Говорътъ имъ е много чистъ, замазенъ е от арнаутски примѣси и носи всички отличия на дебърското българско нарѣчие.“¹³¹

Јордан Иванов дефинише вокалски систем и лексику:

¹³⁰ ВБислМ, 5.

¹³¹ КВГо, 102.

„Вокалната система е като во скопската Блатия и во Каршијака. Речникот е сжшо такв.“¹³²

Стефан Младенов:

„Во околнота на Призрен треба да се изткне наличието на чисто бугарски елемент во планинската местност Гора, кадето направих моите записи през 1916. г.“¹³³

У карти приложеној уз ову студију горански говор је у оквиру бугарског језика.

60. А. М. Селишчев у двама студијама, располагајући оскудним подацима¹³⁴, навео је неке особине ГГ. На основу поменутих имена горанских села може се претпоставити да аутор није био у Гори. Тако се наводи: Млика (м. Млике), Диканци (м. Диканце), Кукољане (м. Кукаљане), Врапча (м. Рапча).

а) У САМПол (стр. 408–409) наводи се да су **tj*, **dj* дали *k*, *z*, а, како мој материјал говори, вредности су африкате *h*, *h*; наводи се да се чува *йьс* и *йас*, а лексема гласи *йес*; наводи се редовна декомпозиција *p* у *ap*, а *p* — осим факултативно у иницијалној позицији, чува фонолошки статус; наводи се да је присутна аналитичка конструкција *на* + ОП у дативском значењу, а оваква конструкција није потврђена у ГГ.

За илустрацију ГГ наводе се стихови који нису из овог говора:

„Твоје роци две бувалки,

Твоје лико два колапа“ (стр. 313).

Иначе, добро је уочена судбина назалних вокала, полугласника, неки глаголски наставци, прозодијски систем.

А. М. Селишчев ГГ у дијалекатској карти уз САМПол смешта у северозападне македонске говоре.

На више места А. М. Селишчев одређује припадност ГГ западномакедонском наречју, и још ближе полошким говорима:

„И во далеком прошлом и во более, позднее время эти говори находились во близкой связи между собой. К ним примыкали говори за Шар-планиной, во Призренской Горе“ (АМСПол, 401).

ГГ је, закључује А. М. Селишчев, најближи говорима Горњег Полога (САМПол, 74).

б) И у другој студији (САМСлов) аутор наводи да Горани говоре онако како се говори у северозападној Македонији. Утицај албанског језика и Албанаца на Горане изразит је, тврди Селишчев, због заједничке религије (стр. 3).

¹³² ИЈБА, 43.

¹³³ МСБЕ, 360.

¹³⁴ САМПол, 408.

61. И. С. Јастребов саопштава опште оцене о ГГ:

а) „Становници горе свих поменутих села Горске жупе говоре чистим српским језиком; особито су жене њихне сачувале тај језик у његовој првобитној чистоћи. Мушки већ мешају у говору турске или бугарске изразе; ово је стога, што се они скитају по Румелији сваке године по неколико месеци, где продају салеп и бозу, да би тиме коју пару стекли за издржавање. Од скоро су почели више се привикавати турском језику, јер им је потребан у војсци. Али ипак они не могу оставити свој језик, јер им жене другог језика не знају.“¹³⁵

б) У ЈИСер (стр. 95), поред општег става о ГГ као српском говору, И. С. Јастребов наводи и неке дијалекатске црте ГГ. Подаци су непоуздани. Тако наводи да Горани кажу *дожд* (м. *dósh*), *ѝас* (м. *ѝés*), *сос* (м. *so*).

62. Спиридон Гопчевић (ГоССМ, 204) пише 1890. да Горани говоре неком мешавином српског и арбанашког језика, што језички материјал не потврђује.

63. Ј. Дедијер (ДеЈКос, 248) 1913. парафразира И. С. Јастребова и С. Гопчевића:

„Нарочито лепо српски говоре њихове жене. Мушкарци, идући по гурбетлуку и мешајући се с Арбанасима, почели су да кваре свој српски језик.“

64. М. Лутовац саопштава интересантан закључак да „горански говор је по речнику врло сличан српском у Средској жупи. Међутим, по другим језичким особинама он држи средину између говора и на једној и на другој страни Шар-планине.“¹³⁶

Добро је уочено и да је ГГ доста уједначен, а да су разлике присутне на релацији: планинска села — долојштанска села (жупска) (стр. 54).

Продор језичких црта из околних говора, ближих или даљих, М. Лутовац објашњава утицајем других средина на печалбаре (стр. 54).

У мом материјалу није потврђен закључак: „Радни придев има две варијанте. У Броду, Диканцу, Баћкој, крајње *Л* претвара се у *У*: *био=биу*, а у Враништу између *Ф* и *В*: *био=биф*, *бив*“ (стр. 54).

65. У Енциклопедији Југославије у одредници *Gora* наводи се: „Sačuvani su stare tradicije i običaji, kao i čist srpski govor“¹³⁷, да би у одредници *Gorani* било саопштено: „Narečje im je vrlo blisko makedonskom govoru Donjeg Pologa.“¹³⁸

66. Р. Младеновић о ГГ говори у неколико радова.

а) У раду *Горански говор у односу на граничне македонске и граничне српске говоре* (МлРГГ), упоређујући стање у граничним македонским и српским говорима са оним у ГГ, доноси закључак о ГГ као прелазном говору.

б) У раду *Горански говор* (МлРГорГ), на основу истраживања дела ГГ у Србији, описан је ГГ, саопштен је закључак о пореклу говора, анализирана је

¹³⁵ ЈИПо, 138

¹³⁶ ЛМГО, 282.

¹³⁷ ПЂГора, 491

¹³⁸ РубГора, 491.

лексика. Уочава се да постоји видна подударност у лексичи северних и северо-западних македонских говора са П-Ј, К-Р и архаичним црногорским говорима, а ГГ својом лексиком представља део ареала.

в) У раду *Падежне дистинкције у говорима Шарпланинске области* (МлРПадД) разматра се именска флексија у сретечком, горанском и сирињском говору и закључује да је опстанак неких падежних облика (Гјд., Љјд. и мн.) у ГГ чување старине под утицајем сличног стања у оближњим српским говорима. Наставци неких падежних облика (-м у Дмн., -и у Дјд. им. на -а) упућују на везу ГГ са оближњим македонским говорима.

г) У раду *О једном периферном српско-македонском говору* (МлРПерГ) размотрен је однос ГГ и околних говора и језика кроз језичка прожимања, како словенско-словенских тако и словенско-несловенских. Износи се закључак да ГГ показује низ сличности са северозападним македонским, шарпланинским српским говорима, а неке подударности постоје и са јужнометохијским.

д) У краћем прилогу *Горанци говоре горански* (МлРГв) саопштен је став да је ГГ специфичан језички систем који се не може сврстати само у македонске или српске говоре.

ђ) У МлРСудБЛ разматра се судбина -л на крају слога у говорима на југозападу Косова и Метохије. На овом простору сучељавају се две иновације: П-Ј -(j)a и иновација оближњих македонских говора -ј. ГГ се — судбином овога гласа — посматра као ивица једног дијалекатског и језичког подручја.

67. а) А. Цоговић у раду о горанској народној поезији (ЦАНАС) узгред говори и о ГГ, парафразирајући неке наводе из МлРГГ. На основу материјала из књиге Х. Хасанија *Горанске народне њесме* износи и своја запажања о говору. Замера што је негде *њива* а негде *нива*, затим што је у песмама негде *вечера* а негде *већера*, не уочавајући поремећаје у дистрибуцији африката. Наводи неколико примера за деклинацију: „*дур ми дојде од Кавала*“ сматрајући подвучени облик Гјд. им. *Кавал*, а *Кавала* је ОПјд. им. *Кавала*; у „*дојди дома*“ прилошку јединицу *дома* сматра флективном формом именице *дом*.

б) У раду *Ономастичка Горе* (ЦАОГ) А. Цоговић је објавио обимну ономастичку грађу која пружа, највећим делом, поуздану слику из овог сегмента ГГ.

У *Уводу* аутор бележи и „више верзија о пореклу Горанаца, која су у ствари народна предања, научним изворима непотврђена.“

Анализирана ономастичка грађа пружа интересантне закључке о великој разуђености именских форми, али и других облика антропонима.

Други део *Увода*, у коме А. Цоговић разматра говор, парафразирајући, не увек успешно, прилоге МлРГГ и ВБМл, не пружа поздану слику ГГ. Тако се наводи да је одсуство *x* општа карактеристика овога говора (стр. 41), па се овај глас не бележи ни у ономастичком материјалу, где га, на основу грађе којом располажемо има, посебно у Броду. Наводе се *k* и *z* као алофони *ћ*, *ђ* (стр. 48–49). Не уочава се различита палаталност *љ*, већ се изводи закључак „фонема *љ* је очврсла и даје *л*“ (стр. 47); наведени рефлекс *ол < л (јаболко)* (стр. 47)

нема потврда у мом материјалу. У грађи којом располажем нема потврда са опстанком сугласничких група од два опструента различите звучности, које А. Џоговић наводи (*Абка, Ибка, Рабч'е*) (стр. 50–51).

Није у систему, по мом материјалу, ни синтетички компаратив *сѡареја* (стр. 42), затим *сонце* (стр. 42); *-и-* у *Млике* сматра се икавизмом (стр. 42–43).

У навођењу ономастичког материјала наводе се примери са преношењем акцента са тросложне речи на ултиму претходне (в. т. 95), што мој материјал не потврђује.

68. Павле Ивић ГГ сматра говором са изразитим несрпским особинама.¹³⁹ На другом месту наводи: „Најзад, муслиманско словенско становништво у Призренској Гори, у крајњем јужном делу Покрајине, говори дијалектом чија је западномакедонска подлога очигледна.“¹⁴⁰

69. Првослав Ралић¹⁴¹ ГГ убраја у македонске говоре, пошто одредницу: Харун Хасани, Горанске народне песме (в. XXГор) убраја у македонске изворе (стр. 131).

70. Божидар Видоески је о горанском говору писао у више радова.

а) Први рад — *Говор на њолошкије села Урвич и Јеловјане* (ВБУЈ) — односи се на горански исељенички говор у полошким селима Урвич и Јеловјане, али и на остали део ГГ. У студији су саопштени и закључци који у мом материјалу нису потврђени. Тако се саопштава да у ГГ *д* редовно прелази у *-ов* (стр. 23), затим да *-л* на крају слога редовно даје *-в* и у Броду (стр. 27), *х* се среће само у издвојеним лексемама (стр. 24). Наводи се да се *чеј* јавља само у Урвичу и Јеловјану, док је у осталим горанским селима *чи* (стр. 29), а *чеј* је, поред *чи*, како је у материјалу којим располажем, присутно у целој Гори. Саопштава се да се у 3л. мн. презента свих глагола уопштио наставак *-еиѡ*, а да се *-иѡ* губи само у урвичко-јеловјанском говору глагола *-а* групе (стр. 29), што мој материјал не потврђује (в. т. 800).

б) У раду *Фонолошкиоѡ систем на село Млике* (ВБМл) дат је фонолошки опис говора села Млике урађен по принципима Југословенске комисије за Општесловенски лингвистички атлас.

Иако су закључци донети на малом броју примера, овај рад пружа поуздану слику фонолошког система дела ГГ.

Неки закључци изнети у раду нису потврђени у мом материјалу:

Изворна сугласничка група *вн* у *сѡовна, сѡовниче* објашњена је дисимилацијом у групи *мн* (стр. 130);

Сугласничка група *вн* у медијалној позицији није стабилна, како се наводи (стр. 131), пошто су у ГГ уочени, како мој материјал говори, поред облика са *вн*, и облици са групом *мн* (в. т. 412).

¹³⁹ ИПИСхД, 38.

¹⁴⁰ ИПИО 3, 216.

¹⁴¹ РПЛП.

в) У раду *Горанскиоѝ говор* (ВБГГ), најпотпунијем и најпоузданијем прилогу овога аутора о ГГ, на тридесетак страна разматра се фонологија, прозодија, именска флексија, глаголска флексија, лексика. На крају су три дијалекатска текста, сва три из Брода.

Слабости овога рада произилазе из непоузданог дијалекатског материјала којим је аутор располагао, пошто су му главни информатори били млађи мушкарци, печалбари, од 40 и 17 година, који су већи део живота провели у Македонији. Користи се, затим, фолклорни материјал (в. ХХГор, РБГор). Истраживање је вршено, како аутор наводи, у малом броју места — у Броду, делимично у селима Млике и Диканце.

Неки закључци о ГГ нису потврђени у мом материјалу:

У раду се уместо *ћ* и *ђ* бележе *ќ*, *џ* (в. т. 258–261);

Није потврђен закључак о генерацијској неутрализацији *к*, *г* у групама са *и*, *е*, затим о томе да је ово општа особина ГГ (стр. 49) (в. т. 344–348);

Нису потврђени закључци о судбини *х*, засновани на фолклорном материјалу. Наводи се *х* нормалне фрикации за долојштанска села (стр. 48). Наводи се, затим, звучни спирант *γ < х* пред сонантима (стр. 48); у мом материјалу је потврђено само *г* (*јагна*, *Магмуѝ*);

Без потврда је *снага < снага* (стр. 51);

Није потврђује закључак о фонолошкој неутрализацији *њ* фонемом *и* „во поголемиот дел на горанските села“ (стр. 51) (в. т. 272–275);

Није потврђено да је етимолошко палатално *љ* „затврднало до степен на алвеоларен глас /Л’/“ (стр. 52) (в. т. 288–295);

У *ѝлајнина* се *ј* пре може објаснити антиципацијском палаталношћу (в. т. 357г), него извођењем из *ѝладнина* (стр. 55), пошто порекло именице не упућује на *ѝладне*¹⁴²;

У прозодији се не уочавају поремећаји у антепенултимској акцентуацији (стр. 57–58);

У именској флексији је добро уочен систем, али има и навода који нису потврђени у мом материјалу. Тако се наводи и *двојца л’уџе* (стр. 59), а мој материјал потврђује само *двајца љуђи*;

Није уочен деклинациони тип *С’љо — С’ља — С’љу*, већ се наводи, као општа особина, тип са проширењем основе (стр. 60);

Нису потврђене у мом материјалу форме чланованих именица *чујекуному* (стр. 61) (в. т. 743–744);

Нису потврђени ни неки облици личних заменица који се наводе на стр. 64: *нејзи гу*, *њима ги*, *ни гим*. *Гим* је, по мом материјалу, дативна множинска енклитика.

¹⁴² СПЕРеч 2, 675 „planina“

У одељку о глаголској флексији добро је уочен систем облика и њихово грађење, али има и закључака који нису потврђени у мом материјалу:

У свим местима у 3л. мн. гл. *-а* презентске групе нема наставка *-и* (в. т. 800), а не само спорадично у селима Брод и Млике (стр. 66);

Није потврђено грађење одричног футура конструкцијом *нема да* + презент (стр. 69), пошто ова конструкција има модално значење, а одрични футур гради се конструкцијом *неће* + презент (в. т. 837).

На крају рада саопштава се закључак о природи ГГ: „Тој ни се представува како преоден међу призренскиот и тетовскиот“ (стр. 73).

г) У раду *Говорише на исламизиранише Македонци во Зайадна Македонија* (ВБИСЛМ) Б. Видоески разматра говор исламизованог словенског становништва у неколико географских региона у албанско-словенском пограничју на територији која се једним делом наслања на Гору. Рад пружа обиље података о жеровничком, дебарском, дримколско-голобрдском и горанском говору. ГГ је представљен као периферни ЗПМ говор: „Говорот на набројаниве села по неговиот фонолошки систем и по граматичката структура во целина и на синхронен и на дијахронен план влегува во состав на македонскиот дијасистем“ (стр. 9). Аутор закључује да се ГГ, по извесном броју црта, везује за ЗПМ периферне говоре на правцу Гостивар–Река–Дебар–Струга–Охрид, или са једним његовим делом, а делом својих особина наслања се на доњополошке и оближње П-Ј говоре (стр. 10–11).

У раду су наведене дијалекатске особине које су већ поменуте у другим радовима овога аутора, па се тако наводе и неке карактеристике које нису потврђене у материјалу којим располажем (*викајей*, *берат*, *ња гу*, *сџарцишому* итд.).

д) Б. Видоески и у другим радовима помиње ГГ. Тако ГГ дефинише као „торбешки говор, сосема периферен“ у прелазној српско-македонској области.¹⁴³ На другом месту добро је уочена чињеница: „Во областа Гора, на западната страна од Шар-планина, има поголемо говорно шаренило.“¹⁴⁴

71. Проф. А. Пецо, говорећи о судбини *x* у српскохрватским и македонским говорима, ГГ дефинише као „својеврстан прелаз између два сусједна и братска језика, српскохрватског и македонског језика.“¹⁴⁵

72. За Српскохрватски/хрватскосрпски дијалектолошки атлас обрађена су два пункта ГГ — Брод и Враниште. Слабост оба упитника је у недовољно поузданим информаторима, па и некритичком односу према грађи.

а) Брод је обрадио Благоје Чупаревић, августа 1963. године. Анкетирани су Горани рођени 1878, 1881. и 1895. Овакав избор информатора могао је да пружи интересантан материјал за поређење са актуелним стањем, пошто су они владали системом усвојеним пре више од столећа. Чини се да је у говору анкетираних било неаутохтоних црта, а испитивач је према њима био некритичан.

¹⁴³ ВБПМКонт, 13.

¹⁴⁴ ВБМК, 34.

¹⁴⁵ ИАИФ, 420.

У Упитнику се наводе црте које нису потврђене у мом материјалу:

Наводи се *чул*, *чуф* (у Бр само *чуу*);

Наводи се да *-л* на крају слога даје *w*;

У примерима који се наводе финална вокалска група *-oi* редукује се у дифтоншку секвенцу *-oi̯* (у мом материјалу вокалска група је стабилна);

Смије и *смјеје* (у мом материјалу само *смије*);

Наводи се *p* с декомпозицијом *p̄* (*p̄b̄eij̄*); полугласност се, по мом материјалу, развија испред *p*;

У 1л. јд. аориста не бележи се наставак *-x*, који је иначе у бродском говору изразито стабилан (в. т. 812); *x* се не бележи ни у другим позицијама ни примерима, у којима је, иначе, присутно (*ме*, *сѣра*, *видо*, *имаме* м. *мех*, *сѣрах*, *видох*, *имамхе*);

У мом материјалу није потврђено *-фме*, *-фше* (*кујуафме*, *видофме*) у наставцима за облик. Није потврђено ни *идесме*;

Ѣ се бележи: *ћ*, *ћ̄*, *ћ̄к*, *к̄*; у мом материјалу нису потврђене последње две вредности;

Не уочава се фонолошка неутрализација *к*, *г* (+ *и*, *е*) (*руке*, *ноге*, *руки*, *ноги*);

Бележи се група *-дн-* у *ошидне*, *седне*, која у мом материјалу није потврђена;

Бележи се *глаћ* и *глад*, *нокоћ* и *ноктии* (у мом материјалу само *гладћ*, *нокоћ* — *нокћи*);

Огењ према *ођен* у мом материјалу;

Фонолошка неутрализација *л* (+ *и*, *е*) факултативна је (у мом материјалу доследна);

Цѣшела према *цѣфшела* у мом материјалу;

Дѣбина према *дл̄бина/дл̄бина/дл̄бина* у мом материјалу;

Окић, према *оћек* (в. т. 353д) у мом материјалу;

svézdi (*цвѣзде* у мом материјалу);

Дѣждои (*дојсои* у мом материјалу);

Шѣесе/шѣјесе (*шијесе* у мом материјалу);

У 3л. мн. през. глагола *-а* групе наводи се *шеѣаеѣ*, *целиваеѣ*, *даваеѣ*.

Обадве (*обедве* у мом материјалу);

Поред *свакој*, *сви*, наводе се и облици који нису потврђени у мом материјалу — *сѣше*, *сѣкој*;

Наводи се само *чи* (у Бр доминира *чѣј*);

Кѣде/каде није потврђено у мом материјалу, већ је само *ћѣде*;

Заменица-речца *се* је у мом материјалу, скоро по правилу, испред глагола; у Чупаревићевом је скоро по правилу иза.

б) Враниште је обрадио Алија Џоговић 1987. године. Информатор је млађи мушкарац који је средњу школу учио у Београду.

Неке језичке црте које се наводе за Вр нису потврђене у мом материјалу:

А. Џоговић не уочава *x* у фонолошком систему;

Не уочава се флукутирање у артикулацији *љ* (етимолошког, *л + и, е*), мада се констатује фонолошка неутрализација *л (+ и, е)*;

Изводи се закључак о доследном умекшавању *ш, ж, ч, џ (+ и, е)*, а појава је факултативна и без много потврда;

Присутна је несигурност у бележењу слоговних ликвида у вокалној служби, али се добро уочава развијање полугласничког призвука испред *р* у иницијалном положају, па и његовом декомпоновању (*љрбеш*). Бележи се *дљлгаша* и *дљга* са декомпозицијом у двофонемски скуп;

Облици с јотовањем лабијала (*љсљавл'ен*) без потврда су у мом материјалу;

Поред *внљка* наводи се и *унљци*;

Бележи се *а м. э* у *бакардан, јаганца, љомљвзена*;

Црљшн'а и *чрљшн'а* (у мом материјалу само *црљшн'а*);

Пајк (у мом материјалу *љајак*);

Цвљшала (у мом материјалу *цљфљшела*);

љшљер (у мом материјалу *љсљер*).

Наводи се двадесетак синтаagma са синтагматским акцентом типа *малова-л'исица, малового-медведа*. У мом материјалу, међутим, преношење са тросложне именице на ултиму детерминативне речи у Вр није потврђено.

Наводи се за Зл. мн. личних заменица систем: *љни, љне, љна*. У мом материјалу је уопштено *љни* за све родове, ретко је *љне* за ж.р., непознато је *љна* за с.р. (в. т. 594);

Није потврђено наведено П-Ј гу;

Датив заменице *шљму* није потврђен у мом материјалу;

Није потврђено у ОПјд. *мљш (< муж)*;

У мом материјалу нису потврђени *жњљшва, љљсна*, већ само *жљшва, љљсма*;

Без потврда су бројне именице типа: *чљшворојца, љљшоројца, љриљшоројца* итд.

Нису потврђени збирни бројеви *двујљ-деца, љријљ-деца*;

Није потврђен наставак *-љш* у Зл. мн. презента глагола *-а* презентске групе. Наводи се *зљриљш, љљл'љш*, а оваквих облика, по мом материјалу, има само у Рап, Крс, Ор;

Не уочавају се наставци *-љме, -љше, -ља* у мн. аориста и имперфекта, а у мом материјалу је обиље примера с овим наставцима;

У мом материјалу нема потврда за имперфекат типа: *ја седљеше, седљеме, седљљше; љљчљеше, љљчљљше*;

У примерима А. Цоговића некада се у истој парадигми наводе облици различитог глаголског вида (*ја њана, ти њанујеш*); оваквог поремећаја у глаголском виду нема у мом материјалу;

Нису потврђене ни језичке црте присутне у примерима: Они су кажал'е, Они су го дигнал'е — пошто у 3л. јд. и мн. перфекта нема помоћног глагола; у мом материјалу нема имперфекта *бѣсме, бѣсше*;

У мом материјалу Дјд. придевских речи није потврђен с наставком *-ом* (*н'еговом, њосшаром*), већ само са *-ому*.

НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО¹⁴⁶

73. П. Срећковић, позивајући се на неког путника, наводи песму певану уочи Божића у Жупи (Гори).¹⁴⁷ Песма не припада горанском говору, а може се везати („Да се родив мушка дјеча/, „А и женски јагањчићи./амин.“) за сиринићи или јужнометохијски говор, највероватније призренски.¹⁴⁸

74. Песма, игра, инструментално извођење, као духовни облици колективног испољавања Горана, садрже различите слојеве и утицаје.¹⁴⁹

Етнографске и етномузиколошке карактеристике Горе најпотпуније су осветљене у ШЖГОС 2 у низу прилога.

а) Горански традиционални свадбени обичаји описани су у ДЗСвадО. 3. Дивац закључује да постоје бројне варијације у различитим селима и да су разлике највеће између најудаљенијих села. За Гору је, закључује она, карактеристично да се традиционална свадба — са малим изменама — добро одржала (стр. 200).

б) Етномузиколог Сања Станковић (ССаМузИг), разматра музичко-играчке карактеристике горанског фолклора. У раду су саопштени резултати истраживања двогласног певања жена, затим инструментално извођење на шупелјки, кавалу, полукавалу и певање уз тамбуру — својствено само мушкарцима.

Закључује се да се са сигурношћу може рећи „да горанско вишегласје припада двогласном певању старије сеоске традиције која је карактеристична за Србију, Босну и Херцеговину и Македонију“ (стр. 206). Поредити начине певања у Гори са певањем народа који окружују Горане, пре свега певањем Арбанаса, аутор уочава битне разлике (стр. 206).

в) Миодраг Васиљевић, етномузиколог, први је у већем обиму прибележио горански фолклор. У књизи *Југословенски музички фолклор I* (ВаММузФ) објављено је 46 горанских једногласних мушких песама без музичке анализе

¹⁴⁶ О антропогеографској, етнографској и фолклорној грађи о Горанима в. РМиАЕФ.

¹⁴⁷ СПаСПа, 72–73.

¹⁴⁸ Књига *Синан-џаша* настала је, како аутор наводи: „Осим дипломе душанове, која је намињена србима у Старој Србији све ми је остало набавио и казао г. Сима А. Игуманов, што он зна, или што је чуо од своје мајке и бабе, или што знају сви људи у Косову, или што се нашло записано у дневнику његовог брата игумана Аксентија“ (СПаСПа, 2).

¹⁴⁹ ССаМузИг, 202.

грађе. М. Васиљевић наводи да су Горани у Гору доносили певачки материјал са ширег балканског простора, где су боравили у печалби или се кретали са бројним стадима.

г) Данкиња Бирте Треруп (В. Траегур) музичку традицију Горе истраживала је двадесетак година после М. Васиљевића и том приликом забележила разноврсну и етномузиколошки значајну грађу. Објавила је два рада о музици Горе на српском језику: *Dvoglasno pjevanje u prizrenskoj Gori* (ТБДВП) и *Народна музика Призренске Горе* (ТБНМуз).

д) У *Анџологију народних лирских њесама* Владан Недић (НВАНт) уврстио је и део песама из књиге М. Васиљевића (ВаММузФ).

ђ) Институт за фолклор у Скопљу је између 1967. и 1970. године снимио већи број горанских народних песама. На основу овог материјала настала је студија Б. Ристевског *Горански народни њесни* (РБГор). Аутор сматра горански фолклор македонским. Уз студију су штампане и 133 песме.

е) 1987. године појавила се значајна књига *Горанске народне њесме* Харуна Хасанија (ХХГор), Горанина из Баћке. Књига садржи велики број песама — 421, успешно класификованих у десет мотивских целина; од значаја је и то што су некада бележене и различите варијанте истих песама. Наведени су основни подаци о казивачима песама (укупно 161). На крају је речник мање познатих речи, највећим делом турцизама.

Књига Харуна Хасанија, поред тога што сведочи о горанској разноврсној и богатој поезији, без сумње, нуди и значајну грађу за различита истраживања. За опис горанског говора, међутим, *Горанске народне њесме* нису много коришћене, пошто записивачи нису увек поздано бележили грађу, а и лингвистичко знање приређивача није увек било довољно. Овде се мисли на небележење фонолошке неутрализације *л* у групама *ли*, *ле*, на не увек јасан став према фонолошком статусу *њ*, на одсуство *х* и из позиција у којима је иначе стабилно, на небележење гласа полугласничке вредности (који је, додуше, факултативно записан апострофом), на недоследан став према обезвучавању звучних гласова на крају речи или у гласовним групама, итд. Одређени недостатак за употребу у дијалектолошком опису говора представља и то што није наведено место у коме је песма (или варијанта) записана.

НАПОМЕНЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

75. Докторска дисертација *Говор Призренске Горе* настајала је, с мањим или већим прекидима, између јануара 1986. и јуна 1995. године. Посебно значајна била су истраживања обављена 1987, 1988. и 1993. и 1994. године, када је аутор боравио сваке године по 30–40 дана на терену у континуитету, а краћих посета, када је провераван материјал, било је, посебно до 1989. године, петнаестак.

Аутору говор Горана није био потпуно непознат пре почетка истраживања, пошто је, живећи у младости у Призрену, био у прилици да чује горанску реч од Горана настањених у граду.

У припремном делу за рад на терену обављени су дијагностички разговори са супружницима Хаци — Хатицом и Митатом, Брођанима настањеним у Призрену. Ови разговори, а и студија Б. Видоеског *Горанскиот говор* (ВБГГ), затим упитници (ИМСПр, ИПФПр, ИПИнв), помогли су да се направи упитник о ГГ.

76. Материјал је сниман на магнетофонске траке, преписиван и анализиран, а део грађе забележен је и из разговора који нису звучно записани. Аутор је био у прилици да по неколико дана борави у истој породици, да присуствује свадбама и обичајима везаним за свадбу, сахранама, ђурђевданским и божићним свечаностима, да живу реч чује на пијаци и у личном разговору, да са сточарима борави на бачилима — што му је помогло да уочи говор у различитим манифестацијама.

Због ограничености територије коју је требало испитати, материјал је бележен у свим селима, што је омогућило учовање микродијалекатског раслојавања. Исељенички говор Урвича и Јеловјана није обухваћен истраживањем. Горанска села у Албанији аутору нису била доступна, а до оскудних података о овом делу ГГ дошло се на основу разговора с малим бројем Горана из ових горанских села. Због непоузданости, материјал није унет у рад.

77. По правилу тражени су информатори који су рођени у месту чији се говор истражује. Пошто су старије жене најчешће остајале у Гори док су мушкарци боравили у печалби и ту били под утицајима других дијалекатских система, највећи део дијалекатске слике понуђене у раду заснива се на „женском“ материјалу. Не значи, међутим, да је материјал мушкараца игнорисан, посебно ако је бележен од сточара који нису дуже боравили изван Горе.

Језички материјал записан од млађих Горана коришћен је опрезно, посебно када је бележен од мушкараца, пошто у њихов аутохтони дијалекатски систем продиру особине српског или македонског књижевног језика, у зависности од тога где су боравили или учили школе, или особине неког другог дијалекатског варијетета са којим су били у контакту. Још је један разлог опрезног прихватања материјала млађих информатора — поједине дијалекатске диференцијалне црте унутар ГГ у говору млађих неутралишу се. На овакве појаве указује се у поглављу *Генерациска дијалекатска диференцијација* (в. т. 1118–1121).

Због прегледности дијалекатских диференцијалних црта унутар ГГ, одређене појаве представљене су на картама.

ПРОЗОДИЈА

ПРИРОДА АКЦЕНТА

78. Акценат горанског говора је динамичан, али без изразите експирације.

Дужење вокала под акцентом или иза акцента, затим квалитет који се приближава дугосилазном или дугоузлазном акценту¹⁵⁰ — не утичу на закључак о експираторној, динамичној природи горанског акцента, пошто је функционално оптерећење квантитета без фонолошке вредности.¹⁵¹ ГГ има, дакле, један акценат са широким варијацијским пољем.

Дужење вокала под акцентом уочено је на различитим тачкама бугарског и македонског језика, посебно у ЗПМ говорима¹⁵² па оно изазива утисак о певању¹⁵³, а слична се појава бележи и у неким П-Т говорима.¹⁵⁴

Граматицка функција је неутралисана. Тако је у рестеличком говорном типу (*vikaitē* у 2л. мн. презента и 2л. мн. имперфекта) акценат без дистинктивних вредности, а дистинктивну функцију преузима, најчешће, прилог или прилошки употребљена именичка јединица.

Семантичка функција акцента није уочена, а хомонимија се отклања другим језичким средствима: *град* „насељено место“, *градушка* „ледене капи кише“.

Пошто је акценат ГГ без снажне експирације, вокали у неакцентованим слоговима не редукују се¹⁵⁵, па оваква експирација изазива спорији темпо.

79. Типолошки акценат ГГ везан је, без изузетака морфолошког или морфолошко-лексичког карактера. Акценат се фиксира, стабилизује када је без морфолошке мотивације, кад друга обележја преузимају дистинктивну функцију.¹⁵⁶

80. Речи на којима је реченични акценат разликују се од осталих квантитетом или местом акцента, слог или реч се дуже изговарају, а остале речи често постају атоничне.

¹⁵⁰ О сличној појави у галичком говору в. БАГД, 146–150.

¹⁵¹ П. Ивић (ИПИО 1, 77) дефинише горански акценат као тип у коме место акцента, квантитет и интонација немају дистинктивну вредност.

¹⁵² ИлПТрАкц, 36–38.

¹⁵³ ММБЕ, 187;

¹⁵⁴ БАДИЈС, 271; СВГП, 410–411; ПАГП, 167.

¹⁵⁵ Уп. са сличним стањем у ЗМП говорима (ИлПТрАкц, 36, МТОГ, 193).

¹⁵⁶ ТЗСАк, 73–79

ЕМФАТИЧНОСТ ОСТВАРЕНА НЕФОНОЛОШКИМ КВАНТИТЕТОМ

81. Емфатичност се остварује, најчешће, дужином вокала под акцентом, ређе местом акцента.

Полудуги или дуги вокали под акцентом мелодијски су обележени.¹⁵⁷ Најчешће тон у првом делу расте, у другом опада (*ǎa*). Знатно је ређи акценат у коме је тон у почетку раван па расте, или у почетку пада а у другом делу расте (*ǎa*).

Тип *ǎa/ǎa* има највише потврда у двосложним речима, ређи је у једносложним, тросложним или четворосложним.

Дужење вокала под акцентом — најчешће у једносложним и двосложним речима — условљено је експираторном природом акцента ГГ, пошто је за изговарање тросложне речи потребна снажнија ваздушна струја него за изговор једносложне или двосложне.¹⁵⁸ Овакво дужење слога под акцентом карактерише и ЗПМ говоре, и то оне у којима је интензитет експираторног акцента слабији.¹⁵⁹

На дужење вокала, под акцентом (в. т. 81–85) или иза акцента (в. т. 100–105), утиче и квалитет вокала: отворени вокал *a* дуже се изговара од затворених вокала *e*, *u*, *o*, *y*, а дужењу су — због лакоће изговора — подложнији отворени слогови.¹⁶⁰ Када су варијације условљене фонетским разлозима ојачане потребом емфатичког истицања, вокал се изразитије дужи и мелодијски се обележава.

Реч овако истакнута најчешће је на крају или близу краја реченице, што је условљено интонацијом целе реченице а не комбинацијом тоничности и акцента, па је овакво дужење без фонолошке вредности.

Интонација реченице зависи од објективних и субјективних околности, од личног става говорника, од комуникативних функција (обавештење, питање, заповест, жеља итд.), од темперамента говорника.

Акценат *ǎ* најчешћи је на глаголу или прилогу, тип *ǎ* је нешто чешћи на именским речима.

Акценат *ǎ* је на двосложним глаголима у презенту или у конструкцијама *ће + њрезентѝ*. Футур има овакав акценат када је употребљен за казивање радњи које су се у прошлости више пута понављале (в. т. 1090). Када је *ǎ* на императиву, онда је то, скоро по правилу, императив временски употребљен за казивање прошлих доживљених радњи. Знатно је мање потврда са аористом и перфектом под овим акцентом.

¹⁵⁷ Дужење вокала под акцентом и изван акцента биће обележено само у овом поглављу и дијалекатским текстовима. У осталом делу рада бележи се само експираторни акценат.

¹⁵⁸ Уп. са објашњењем Б. Конеског (КБГр, 140) и П. Илијевског (ИлПТрАкц, 36).

¹⁵⁹ „Додека во источните, особено југоисточните македонски говори, акценатот е повеќе експираторен и причинува низа редукиции на вокалите, во западните тој е поставожен н вокализмот е постабилен. Но интензитетот во акценатот варира и во самиот западен акценатен систем во зависност од должината на зборот. Едносложните и двосложните зборови се изговараат со продолжен акценат, а во повеќесложните акценатот е поенергичен“ (ИлПТрАкц, 36).

¹⁶⁰ Уп. са сличним стањем у ЗПМ говорима: ИлПТрАкц, 36–37.

Уочава се да је овакво истицање обележје доживљености. Илустративан је пример:

За њравдина — њјна Раџмица — њравшуж, жѣлај, каѣжуж, њравшуж, жѣлај, каѣжуж Ба.

Говорник инсистира на значају и драматичности ситуације у којој непосредно учествује.

а) Г л а г о л и у п р е з е н т у:

Нé-можем веће ја да *хѣдим*; И оно зело да *ѡаце*; Нѡге да нéмам и ѡчи ако ве *мáмм*; Та да го *сѡјеш*, да го *ѡрѣсеш*, да го *вáрши*, па да го *ѡрѣсеш*, да го *ѡрѣдеш*; Те насипеш каѣце за зѡма да ти *сѣди*; Брáл'е рѣсуљке па да *јáдеш* Вр, Све ги ѡсклал'е да ги *јáдеш* Ор, Те зéмет рáкѡја да *ѡѡјеш*; Ти не *гѡнеш*; И да *јáдеш*; Пáре сáкам Крс, Мáти кѡка, ѡтец кѡка, свé Рап, И крос чáршија жéна не ил'ызала да *шѣша* Бр, Дéца сáкаје да *јáдеш* Ку, Те ѡнесет шо *јáдеш*; *Се сáка* со гл'едáника Гл;

Ми бѡл'е ке мáтере, ке бáвајка да *се нáмиреш* Ре.

б) П р е з е н т у ф у т у р с к о ј њ е к о н с т р у к ц и ј и:

Че им *ѡѡјеш*; Че ја *снѣсе*; Ка че го *фáшиши*, ѡгин Гл, Те га *ѡрѣдеш* ѡснуа; Да зéмеш от Имéтофци, ако нé, ће те *ѡѡрим* Вр, Оно ће *ѡѡѡса*; Дéца ће *јáдеш* пригáнице Крс, И шѡма ће *бѣре* Ди, Јéна ће *рѣди* мѡнистре Ле, Вѡка ће го *фáши* Љу, Отвѡриље зѡт, ће го *крáдеш* крáва Ре, Е ка ће *јáде* мѡсафир — „*дѡк-софро*“, и ѡна ће дѡне сáма Рап;

Нéкуа жéна шо је стáра ће ни го *зáвије*; Јопе ће *сѡјеме* јéсено шо трéбе; Те *ѡрѣбиме* во јéсењ жѡто Вр.

в) И м п е р а т и в:

Дѡјди, ѡна јопе га *кáрај* Вр, Он *ѡѡ*, рѡгој рáсти; ѡн *ѡѡ*, глáва рáсти Крс, Је-но ти *ѡмри*, друго *рѡди* Др.

Примере в. и у т. 1093.

г) А о р и с т:

Па ка го *фáши*, ѡдри, ѡдри Крс, Рѡфат *ѡмре*, Зéадин *ѡмре*, Рáсим *ѡмре*; И бáбо на Цáрина за јéл'ече га *фáши* Вр, И, сѡрома, *зé* да жéла Ор, Јéл'енов *дѡјде* јопе Крс.

д) П е р ф е к т

Овакво истицање у перфекту потврђено је само на непрефиксованим глаголима. Особина је условљена слоговном, а не морфолошком структуром:

Пѡсл'е *сме се брáл'е* за свáбда; Чѡјекоф мѡсл'им му *каѣжаф*, а он не мѡ-ка-жаф Ре, *Се ѡрѡѡаф* со дéца сѡтне, мáлѡве; Рáсим трѡесет и четири-гѡдине ѡфце *ѡáсоф*; Па ѡл'гѡм *ѡкáл'е* дéјѡиѡа, па чѡрапе *се ѡл'ѣл'е*, све тија *се ѡл'ѣло* на рѡке Вр, Жéна мѡжу му *рѣкла*; Мѡје во водéница *сме мѡѣље*; Ђни ка *нáшл'е* пѣнеф Крс, Јá, вѣљи, *сом дѡшла* Рад, Он брáф јéтими, ге *брáф* тѡјка фукарé-љѡѡи Вр, Нéкој бáсма *зѣф* Ре;

Она тамо *сирѐмила* за даане Гл, *Сме вайцѹал'е*; Три недеље таке све сом *жѐлала* Вр.

82. Дужење вокала под акцентом најчешће је на двосложним и једносложним и м е н и ц а м а, и то претежно када је именица у субјекатској или објекатској служби.

а) Слововна структура у личним именима није од пресудног значаја за дужење вокала под акцентом, пошто је процентуално број потврда са *а́* на тросложним и четворосложним именима знатно већи него на именицама других семантичких типова:

Се рóдила *Фйвда Мѐјрина*; *Сáъа* сом ому́жила Вр, *Вика Сэзáира* Ку, *Гáмиль*, брáт *Абазоф* Ор, *Оди, Вáјдо*, ка вáмо Ди, *А́баз* не испрати Ба, *А́змеиша* го зýала Бр, *А́меиша* да ви́кнеш Др, *Мѐмеишу* л'и си óнесла Крс, *А Мáмуи* со мáгаре Вр.

б) Заједничке именице са *а́*:

Ил'и *мла́де* ће се закараје. Тé за *крѹе*, тé за *мѐтил'е*, тé за тѹја, тé за óвија Ле, Ако имаш да мѐтиш, ти ће стáнеш прѐт-сви да измѐтиш да не ти рáзбудет *сѹбóка* тебе, ти-да-гим рáзбудиш њим *сѹбóка*; *Свѐкор* довец, мије *мла́де* Ле, Тријесет *дѹше* на вратава ће бидет; Стóка сом имала триесет бравје. Триесет *брáвје* стóка ми изгóрела Ор, Да нóсим *жѹишо* во водѐница Рад, Шѐхáдин дóшоф, мóльаф — *љу́ђи* да го óнесет дóма. Ка го óнесље, го нáшоф дáјцо најстáрујет на *врáиша* Рап, Ама *глáс* не ти преговорнуáље никако, и *глáва* ће зáвртит Рап, И Сáјбија ка пушти јеного-óвна, дѐте го трнаф Крс, И дрүк-пут ги стаило *и́йл'е* во грóзје кóскиће одт *брáиша*; Нáмачкај *врáиша* со *ка́иран*; Имаф óтец *сѹна*, му рéкоф *сѹну* Крс, Нѐ ће го дáем *љу́ђим* Ди, Пои́грахме и *ка́рше*; Нѐвиден ми óтиде *ба́бо*; Со *брáда* вол'икава; Нѐма ни за *вóла*, ни за *рáло* Бр, *Ош* све *сѐла* дóшл'е Рад, Ка умреф, ми óстајф три-*сѐсѹре*, два-*брáиша* Др, Зељенило, трава, ако пáне во *мљѐко*, е тија да се цѐди на и́ладо цѐдила, сѹрене ће биде прл'аво Кру, Он нѐмаше, дѐмек, *сѹна*, во *ћѐрка* сѐдаф; Па *кра́ве* по двѐ, по три љу́ђи имаље Ба, Крос неко́лико *врѐме*, недеља, двѐ; Е, и она тóје че им даде, чóрапе, *крѹе* Гл;

сѐдет на *и́рáк*; Го дáдоме да ни учи во *грáиш*; Нáјглавно *л'ѐи* држаф дѹрек во ку́ћа, *л'ѐи* нѐмало Вр, Тија во *ѹм* ни остáнало Бр, Пѐнефот гим остáнуаф *ка и́рáкѐ*; Тјје пиф *вүк*, *вүк* ће се нáпраш Крс, Имаф јен-*вүк* и јена-л'исица. *Вүк* биф дóмаћин. Со л'исица *брáиш* Ди;

има́ме још-л'ек-*и́арѹице* Мл.

83. Прилози и придеви у позитиву често имају полудуге или дуге вокале под акцентом. Компарирани придеви или прилози имају најчешће антепенултимски кратки акценат, али је потврђено и *а́* на антепенултими:

Ку́ће со плóче би́л'е *сѹáре*, нѐмало ка сѐга¹⁶¹; Нѐкуа жѐна шо је *сѹáра*, ће ни ге зáвије; *Рáде* се дѐца кáша да јáдет Вр, Се нрáј боже је *ѹлаф* Љу, *Рáде*, прѐраде Мл, Дрва сме тѐрал'е ако је *рáвен* пут Др, Ја *сáма* ће се óужим Гл, И они рипнал'е *рáде* от тáван; И пóсл'е јена бáка *сѹáра* га измáмила Крс;

¹⁶¹ Говорник инсистира на разлици између нових — великих кућа, и старих.

л'ѣн је *најмучен*; Ну̀ро ће биде *најубаф* во Враништа Вр;

отец ошоф *шамо*. Мије тринице сме биле *дѣма*. А Рѣфик се ожењиф *шамо*. И отец ми се ожењиф *шамо*¹⁶² Крс, Пóсл'е, ка сом попорасла *мáло*, сом óрала, сом кóпала Рад, Сме мѣгл'е *нѣна*, сме пѣкл'е *нѣна*; Óвде шо пуал'е во двѣроф, тојá-двор ва̀ш Вр, Е, *вамо* ручек им спрѣмаје Гл, *На илáдно* гúједа ће тѣраме Мл, По пѣпѣфот дóшл'е *дѣма*; Ка ошоф *дѣма*, ви́кнаф јена мáјка Крс.

Све, употребљено у заменичком, придевском или прилошком значењу, често има *á*:

Па ве́ће се сóбраа *свѣ* Ре, Тíја *свѣ* ка бí Вр, Јáрма *свѣ* Ор, *Свѣ* от себе ће мѣтне Ди, *Свѣ* стока шо га зѣл'е на́горе, кóјни, *свѣ* дошл'е јóпе на́заѣ Вр, Сúљо и́даф *свѣ* со гúједа Мл, Мáти кúка, отец кúка, *свѣ*; *Свѣ* дур го извáдила Рап, *Свѣ* дóјала Љу, Они *свѣ* злáто на́двор Ле.

84. У материјалу нема много з а м е н и ц а с а *á*:

Тíј гóре, он дóлу; Ама сíрота га жал'им *на́*, млáда је Вр, Брáт *не́јзин* Гл, *Јá* тíја не-можем ни́што Рап, *На́* га зáклаф Крс, *Во на́с* а си бíф Др, *Во на́с* је кáбајет Ле.

85. Као средство посебног истицања користи се *áа*. Овакво тонско обележавање је знатно ређе од типа *áа*:

И го óнесоф Имѣр-дајцо *дѣма* Рап, И тија пѣтнаесе кóпице. *Сáма* Ба, Ка отíдо^хме, *ѣ^х*, мáјко мýла Ба, *Омлáдинци и́ујейи*, *на́рои^д* гл'ѣда; Чáдэр му је на́китен со *иáре*, сóцаде на рúка; Ка ће и́дет на *Кáриеш*, ће зѣмет рáкија да пíјет; Ће му удáраје *ни́бейи*; *Вáрии* казани áћије Крс, Ти ће кúиш брáшенце; Нѣкој ће га *скрúје* Ре, Он бíф во *Кúла*; Па кога ће го на́јет, да кúиш Рап, И Сáла^а по *мáло* го пáмтим Ба, Ће му стáи *врник* Ре.

Потврђени су и примери у којима је *-á* на ултими:

Ó^х, ја *сирошá*, ја сíрота, ја сíрота Ба.

Пример је, вероватно, настао аналогíјом према типу у коме се као знак посебног истицања среће *á* на ултими, поред акцента испред ултима, па се јављају речи са два акцента:

Јена *шúјѣ*, јена *шúјѣ* Ба, Ми го дóнесла, алараметѣл'есен, *у́јна*. Е ка ми го дóнесѣ, во кúһата íмаме не́што. Нѣкује скутáчиште ми даде да *но́сим*¹⁶³ Ба.

á се јавља на ултими и у вокативу¹⁶⁴:

Јáмíн, врати се; *У́јно*, шó-желаш; *А́ишицѣ*, стáни мóри, *дáдѣ*, преговóри ни Ба, *А́јшѣ*, сум го на́шоф; Нѣмојте, *мѣри*¹⁶⁵ Рап, *Вúкѣ* Ди.

¹⁶² Инсистира се на просторном одређењу ситуације.

¹⁶³ Информатор је узбуђен, сећа се с поштовањем особе на коју се ситуација односи.

¹⁶⁴ У ГГ је дужење факултативно; карактерише ситуације које говорник снажно доживљава. О дужењу ултима у другим говорима в.: ТМГР, 323; ЈДТГ, 36; СТТГ, 1, 242; у сретчком (према мом материјалу).

¹⁶⁵ Речца *мóри* замењује вокатив именице женскога рода (в. т. 1002а).

ЕМФАТИЧНОСТ ОСТВАРЕНА МЕСТОМ АКЦЕНТА

86. На нивоу речи акценат ГГ' је антепенултимски. У тросложним и вишесложним речима емфатичност је остварена пенултимским акцентом који је по квантитету кратак. Овакво истицање најприсутније је у Броду:

А млого *убáво* бילו дућан. Шо ће ти пóтребe *h[e]* идеш ће кúпиш. *Дућáни* бил'е. О[т] ћеде сáкaш ће купиш. Шо нéје *убáво*, не ће кúпиш. *Свећéде* дућани имал'е; Да се л'ечет *ош туберкулóза*; Млáде, јáко *црисиáл'е*; Шо је чýјек *иобóгаиш*, пáре има; *Дућáни* óни имал'е, млого *богáше* бил'е; *Овдéка* је лáдно; Друђе *работáл'е*; Па пóсол'и *наокóло*; *Се осиромáши* инсан; *модерл'еисáло*; *кандисáл'е*; *Нé се мешáло*; *Имáла* слáма рáжана; *мугл'исáно*; двá *вечéри*; *убáво* јáдене; Ёште јéден *имáше*; да га *исираша*; тóја *учишељ*; *гајл'ина*; на *Вештишићи* вíр; *Шишишевјáнин*; *зимóвник*; *Јéни имáл'е* во *Ћустендил*; *иомáл'екáва*; *кол'икáва*¹⁶⁶ Бр, *Ће дóјет ионедевникáрке* в гóсти; *Ћинои имáље*, стáре кáжујет. *Ћинои* имáље нáпре¹⁶⁷; *Сме* бíље преко грóбишћа, па сме трáжиље кóн'а; сом се *уилáшиф*; *А зíмаа Арнаутиш*; тíја *гољемише* кáмени; *мужóва* дéца; *гљеданикóва* шо је; *се иошшуáло*; *Ће* го врзе *ишрезéја* со сиђим; *Óна* је *иобуљéна* Ре, *Јá* ка сом се мýжила *ош иешнаéсе* гóдине; *Ми* умре *в деведéсе* гóдине óтец; *Се* нáбраха *иешнаéсе* дýше; *Ке* бáшчa *ошидо* Гл, *Тáва* јéна, од^т бáкэр, *вол'икáва*; *Та* *кол'икáва* си тí; *Пусиинче* Бúлгар нé-пушта; Чýјек нé-може да се прéкрој. *Никако*; Шо си гó-зела таке *дешенцéшо* Ба, *Зéф ош иешнаéсеш* гóдине дéјче Крс, *Аљексáндра* ка го утépаше; *Бáеги* тíја *одáвно* бíло Рап, *Пóљај* ге *свайóи*; *Болóи* íмам Ди, *Ёто, овáке*, лáј Лју, *Сме* стáвaље *нушáлке* Ку, *И* л'íвада се *ошосн'ýје* Ор, *Л'эк* мл'éко сом тýрила ал'и *иушишíло* зéл'ено Рад, *Ће* дóјет *иешнаéсеш* дýше; *Тиквишића* ће му стáваје Крс, да *измáтим* Ле, *сабáл'е* Др, *Мурашóфско* ке вíкаме Ба, *Знэш* *кол'икáва* је, *Па* за нíве *Имéтофске* л'и *кажýјеш*; им *нашрэјла*; *Ошиде* вóјска; *Не ошворија*; *ће иомáвзиш* Вр.

Све ове речи изван поменутих услова имају антепенултимску акцентуацију.

87. Ултимски акценат емфатичког карактера уочен је само у турцизму *јазэк* (А шо вíдеф и зáбрајф, *јазэк* Ба), а што може бити чување изворног акцентског лика.

Условно овом типу припадају и новије речи:

Шо сом бíф *револуционáр*, *командáниш* бíф Др, дóнела со *камшóн* Мл, му се *исабиф* *магнешофóн* Лју.

Новија лексика је, иначе, потпуно прилагођена антепенултимском ритму, па је број потврда са ултимским акцентом врло ограничен.

¹⁶⁶ Из Брода íмам већи број потврда са пенултимским акцентом на заменицама типа *кол'икáва*, *вол'икáва*.

¹⁶⁷ Када је ситуација саопштена први пут, говорник инсистира на *имáље*, пошто саговорник не верује у то. Када је реченица поновљена, функционише неутрални антепенултимски акценат пошто је поновљена информација неутрална.

МЕСТО АКЦЕНТА

88. „Ограничавање места акцента на последња три слога речи стара је карактеристика несловенских балканских језика. Такво акцентовање налазило у грчком, румунском и албанском језику.“¹⁶⁸

Акценат ГГ је антепенултимски, и у основи се наслања на акценат западномакедонског наречја.¹⁶⁹ И у ГГ „у питању је деловање једног ритмичког принципа који не допушта да се иза акцента нађу више од два слога.“¹⁷⁰ По овој особини ГГ припада већој области јужнословенских говора са фиксираним акцентом без фонолошке вредности — од Сиринића и Призрена до Корче у јужној Албанији.¹⁷¹

Правило антепенултимске акцентуације на нивоу речи нарушава се емфатичким истицањем на пенултими (в. т. 86), факултативно у резултату контракција и десилабизација вокала, затим у парадигматском везивању акцента.

Дужење вокала иза акцента, најчешће у неким глаголским облицима (в. т. 100–105), затим пенултимски акценат као средство емфатичког истицања упућује на то да је макар део ГГ некада могао имати пенултимску акцентуацију¹⁷², а дужине могу бити траг претходног места акцента (тип: *ймала* — *йм̄ала*).

89. Антепенултимски ритам знатно је стабилнији у нижим селима. У овом делу ГГ ређе се користи пенултимски акценат као средство истицања. Трећесложни акценат најнестабилнији је у Броду.

У тросложним и вишесложним речима јављају се четири могућности места акцента: *аааа*, *аааа*, *аааа*, *аааа*. Први тип је основни, остали ретки и факултативни.

Поред акценатског типа *рукајца* (: *рукáица* < *рукавица*) јавља и тип *рукáјца*. Овакво колебање уочено је у нижим селима. У вишим селима, Броду и Рестелици, *-и-* се у групи са претходним вокалом најчешће чува (в. т. 125) па антепенултимски ритам остаје стабилан, уколико није нарушен емфатичким истицањем.

90. Административна горанска презимена слична су албанским презименима на *-и*, а уколико су тросложна и четворосложна имају некада акценат на пенултими под утицајем оваквог акцента у албанским оближњим говорима. На појаву пенултимског типа у презименима могао је утицати и контакт са срп-

¹⁶⁸ КБИст, 95. О страном пореклу динамичног и везаног акцента у словенским говорима насталим на полуроманизованим и хеленизованим деловима Балкана в.: ИлПТрАкц, 39–42; БАГД, 46.

¹⁶⁹ КБИст, 12, 94; ВБАкС, 1–4; ВБКиГ, 60; ВБИслМ, 6; ВБМДиј, 89; ИПИО 1, 41; САМ-Пол, 381–382; ПаАРГ, 118; СТТГ 1, 241.

¹⁷⁰ КБИст, 94

¹⁷¹ ВБАкС, 1–11. Без обзира на генезу, фиксирани акценат — пенултимски или антепенултимски — у српским јужним говорима не може се посматрати изван одговарајућих модела на македонској језичкој територији (ВБАкцСрп, 130).

¹⁷² Уп. са пенултимским акцентом у овчеполском говору (МТОГ, 193), српским граничним говорима (МлРСГ, 125–127, РСПГ, 346–348; јужнометохијски подгорски говор — према мом материјалу).

ским призренским градским говором. Уочено је, затим, да је акценат на антепенултими у овој категорији обичнији у нижим селима, што указује на евентуалну везу са суседним албанским говором Опоља: *Данија́ли, Еми́ни, Зену́ни, Ајра-ди́ни, Аза́ри, Ба^xџија́ри, Невза́џи, Реџе́џи, Камбе́ри, Неџа́џи, Сељи́ми, Име́ри.*

91. Парадигматско везивање акцената, којим се ремети антепенултимски ритам, факултативно је.¹⁷³ Најчешће је у Броду:

Шо ми *ка́жу*ла ста́рица па да ти *ка́жу*јем; *рабои́аше*; На Панте́л'еица је *закои́ана* о́вдека; *ћајалари*; *зељаникои́*; *Бо́л'еникавф* сом го *за́текла*; *маћејава*; *ће се о́кџаје*; *де́л'еници*; Во *Глу́хџирофци* о́на живу́ала. *Глу́хтер* и би́џ *де́вер*; *џе́л'еграма*; От срце не́је *убава* *Ћазимица*; Зајено *заи́дал'е* во шко́ло; *Пос'те* те́кра *се џо́џурчил'е* и *зе́л'е фе́реде* да *о́бл'ичаје* Бр, *Каћнићи́на* ге преполо́јла; *Ће ил'еземе* на *ри́т'ето*; *Оџркаљеш-Ваљеш*; *џимин'ава*; *Сом заи́дала* во шко́ло Ди, А *де́јче* а *се ра́шеџало* Гл, *сом о́граисаф*; И ста́ре га запáљил'е *оџ Арнауџи* Ре, *џе́џнаесе* ко́пице Ба, Они *вра́та оџвора́је*; Он *се о́ћоравиф*; *Ви́је* ми *си́е о́ћоравил'е* Ор, Па да *о́несеме*; *је́џимћи́на*; *Ўди* ги о́неси *Абазици*; *Ко́кошкеџе* зе́а да но́сет; *Изме́ћарћи́на* сме би́л'е Вр.

ФРАЗЕОЛОШКИ (СИНТАГМАТСКИ) АКЦЕНАТ

92. Место акцената у ГГ зависи од слоговне структуре речи, од синтаксичког односа речи у реченици, од распореда тоничних и атоничних речи у говорном низу. Отуд речи у синтагматским скуповима и ритмички рељеф реченице одређују померања акцената и стварање синтагматских интонационих целина у којима скупови речи своје појединачне акценте прилагођавају антепенултимском ритму, али на нивоу конструкције. Овакво померање условљено је претходним уништавањем покретности акцената мотивисаног морфолошки.¹⁷⁴

Правило синтагматског акцената остварује се у ГГ у оним условима у којима се остварује у ЗПМ говорима¹⁷⁵: *дејтерминаџивна реч + уџравни џојам, џредлог + именичка јединица*. Овакве акценатске целине факултативне су у говору. Најређи су синтагматски акценатски спојеву у бродском говору, а знатно су обичнији у долоиштанском говорном типу. Овакав однос у корелацији је са стабилношћу — нестабилношћу антепенултимског акцената у говорним типовима ГГ (в. т. 86, 1106, 1110, 1114).

О факултативности ове појаве сведочи пример: *Ти́ја ни́кој не да́ва (...)* *Кра́ва ко́л'ко-мл'еко да́ва?! (...)* Да гл'едам *ко́л'ко мл'еко да́ва!* Гл.

У антепенултимском синтагматском акценту (тип *белá-брада*) чува се старо место акцената. Синтагме тога типа могле су бити важан образац у стварању антепенултимског синтагматског акцената.¹⁷⁶ Оваквих акценатских целина у

¹⁷³ Парадигматско померање акцената јавља се у полошким говорима (САМПол, 381–382).

¹⁷⁴ ТЗСАк, 79; ИПИО 1, 78.

¹⁷⁵ САМПол, 383–384; ВБМДиј, 89; СТГГ 1, 241–242.

¹⁷⁶ КБИст, 91.

ГГ има, али су њихови спојевии, врло често, условљени емфатичким истицањем. Обично свака јединица чува свој акценат уколико је именица семантички истакнута.

93. У синтаagmaма типа *придевска реч + именица* придев је у обичном редоследу претежно испред именице. У синтагматским акценатским спојевима акценат може бити на финалном слогу придева, а именица постаје атонична:

Старé-жене, на мајтерина-кућа ме зéф Крс, Везин-грој, до јенá-чешма, иресéн-љей Ре, даф старí-мајки, свá-зима ће ткаје, нејзино-рухо Гл, шо ни је наша-њива, до Белá-Црква Рап, Дујен-камен (топ.), гол'ém-бакшиши Бр, за вол'ицкó-мл'еко Гл, гол'емó-име Ба, w наша-кућа, свујé-н'иве Кру, брежно-местíо, го зéф во свујé-царстíво Ку, самó-месо во кућа нí-дошло, колом-боћно-брашн'о, во Врбничкó-йóље, на оја-извор, шóјзи-војски, Ајдарóф-йóшок, Сух-йóшок, Грашна-л'еска, Широké-н'иве (топ.) Вр, Кракошкó-йóље Ор, остíер-камен' Ре, Караџина-река, Драгашкá-река (топ.) Др.

94. Када је прилог детерминатив именичких речи, синтагматски акценат може бити на њему:

Се пóкоси малó-нешíо Ор, шóлкó-йаре Ре.

95. У Броду су забележена, од истог информатора, два примера преношења са тросложне именице на финални слог придевске речи:

Вáрила слáн-суйл'ијач, шурсћé-имена.

А. Цоговић у ономастичком материјалу из Горе наводи већи број примера са преношењем акцента са тросложне именице на ултиму претходног члана синтагме:

Миринá-л'ивада, Радá-л'ивада, Пазарскó-йушшиши, Даушóвó-чешимиче, Ајванскé-гробшиша итд.¹⁷⁷

Провером материјала нисам нашао овакав фразеолошки акценат, већ је, по правилу, како и сам А. Цоговић (стр. 54–162) бележи за део топонима-синтагма, присутан тип *aaa áaa* (*Јул'ица мáало*).

96. Преношење на број:

Шéз-деца Вр, шри-йуши Гл, двá-камна Бр, ке шри-буке Ре, на шрећí-извор, обедвé-њиве Крс, на другó-местíо Ле.

Знатно су чешће бројне конструкције у којима сваки члан чува свој акценат:

Пéш дéца, дéсeш дéна ЗлПо, двá кáмна Вр.

97. Када је друга реч синтагме тросложна, први члан — факултативно — постаје атоничан и са следећим чланом чини интонациону целину:

Дeшечка-рáбошa, шри-мéсеци, чeшири-рáзреди Бр, Сeљман-Л'икина, на Свeши-Никоље Ре, шри-кáрљице Ле, бíље јене-скýин'е, две-брáшћиша, две-гóдине Рап, шeшка-Вáјрија за Мeмиша шо бíла, за цeла-гóдина Вр, шeш-кáрљице, шéс Ба.

¹⁷⁷ ЦАОГ, 57, 59, 60, 62 итд.

Оваквог везивања има и када је именица двосложна У таквим акценатским синтагматским спојевима емфатички је истакнута двосложна именица, чији је први слог обележен квантитетом (*ā*):

Посл'е ми умре *јена-ћёрка* Кру, а и врник *со две-ѿрёрске* л'ѧп ће го испечеш Ди, *осом-дўше* Ре, *е, море-дёрше* Рап, *ёво два-дёрна* неје ўбава, сме се собрал'е *ѿод јена-сл'ѿва* Гл.

98. У ГГ акценат појединачних речи, без фонолошке вредности, подређен је антепенултимском ритму па отуд, факултативно, различита преношења акцента на клитике, груписање семантички повезаних делова реченице у једну интонациону целину са интонационим врхом на алтепенултими такве целине:

Убавэ-им-се јако Ди, *ѿромёњи-се* Рад, *ѿреговёрни-*ни; во *ѿри-и-ѿов* Ба, *ма-ти како-ѿи-је* Бр, *ѿромёњај-се*, *ћёрко* Крс, па посл'е *н'ивá-л'и-ће* продава, *л'ивá-да-л'и* Ре.

Оваква преношења у различитим синтаксичким спојевима различите су доследности па ће због прегледности бити класификована према речи на којој је фразеолошки акценат:

а) Преношење са глагола на заменичку енклитику у објекатској служби:

Та-кој-мэ-вика Ди, *не-гá-давам*; *жénата не-му-гэ-ѿрима*; *шо-вѿ-гори*, *шо-вѿ-смрди* Крс, *мáтери гѿ-вел'и*; *шо-си-гó-зела* таке детенцёто Ба, *не-ѿм-дале* њѿм Љу, *тија сом-гó-зела* ЗлПо, *шо-да-ѿё-лэжсим* Рад, *не-ни-ѿребе* Гл, *кóјн'и не-гó-газетѿ* Вр, *мўжи не-не-виђетѿ* Ре.

б) У материјалу се нашла само једна потврда за преношење са глагола на заменицу у субјекатској служби:

Мáјка — *ја-вел'им* — ўбава бёше Гл.

в) Ретко је преношење акцента са глагола на глаголску енклитику:

Оно *ћé-ѿишиѿи*, *ћé-ѿишиѿи* Мл, ја свё пáмтим ка *сум-ошла* надулу, ка *сум-дошла* нагоре Рап, *не-сóm-рекла* Ле, *шо-ћé-чиним* овде Крс, *ке-ћé-идеш* Вр, *ке-си-била* Др, *шо-си-дошла*, дёрко ЗлПо, *ка-смé-ѿрел'е*; н'ѿм *не-им-сóm-рекла* Ре.

г) Преношење акцента са двосложних речи на предлог није доследно¹⁷⁸, без обзира на то да ли је предлошко-падежна конструкција с прилошким¹⁷⁹ или неким другим значењем. Има много примера без преношења¹⁸⁰:

Оѿ-хоѿа зé класје да бёре; *Ејуп ѿó-мене* је; *бёс-ѿаре* Мл, *жѿто исѿрёт-село*; дёрка ако *ѿде ѿó-сокак* Ре, *оѿ-село*, *на-село* Рап, *ѿó-сѿока* трчи Рад, *Пóѿ-село* (топ.), *Пóѿ-ѿэѿок* (топ.) Бр;

¹⁷⁸ Уп. са ВБГГ, 58

¹⁷⁹ У ЗПМ говорима се са сваке једносложне или двосложне речи акценат преноси на предлог ако предлошко-падежна конструкција има прилошко значење (КБИст, 92).

¹⁸⁰ Слично је у полошким говорима (САМПол, 382–383; СТГГ 1, 241–242). Факултативност преношења добро илуструју примери: *И вó-село*, и *на рéка* долу Крс. *сом била на бўнар, ѿ-вóда* Бр.

идет *йо йоље* Ре, дошла до овде Ба, ја тујека *йри ња* Мл, сестра *йри њего* Рап, шо ми требе за *кућа*, мало со *йаре* Љу, се скупћиф^в до *зійи* Ре, *йред^т* ња ЗлПо.

д) Предлошки скупови имају акценат на другом предлогу, уколико се факултативно акценат са именичке речи пренесе на предлог:

Он ће дојде тако *около стиред-зима* Вр, овде, на *стирей-село* Ре, *йри више-њего* Рап (в. т. 1011–1016).

ђ) На речцу *не* уз глаголе акценат се најчешће преноси ако је глагол једносложен или двосложен:

Па и *сеа не-можем* да-седим Ба, *никој не-носи* Гл, *не-знайе* ништо; *не-можаш* Ре, *дома не-идеи* Ле, оно *не-било* јарина; да *не-служи* војска Вр, *не-могл'е* да нобет Ор, е та *не-знаме* Крс, *никој не-иде* Др.

У примерима типа: *Йнсан не ни се йосмијаш* Ле — *не* је под акценатом. Оно је траг глаголског облика *неје*.

е) Везник *ил'и/ел'и* ретко је под акценатом, још ређе и везник *само*:

Аргати ће *викаш ил'и сам* Вр, *арамија си ељ* дељја Ре, ништо нећем, *само* сакам на горња-дуња да ме *извадиш* Рап.

На везнике акценат се ретко преноси са једносложне или двосложне речи која следи:

Нема *ке-да-бегаиш*; *шо-да-чиним* Ор, *шо-да-сакам* Рап, па ће не *напудет и-нас* Ба, ме *зе и-мене*, во две недеље *две-дејке* ги омујиме, *и¹⁸¹-Саља* и *Вајда* Вр.

ж) Када су удвојене пуна и енклитичка форма личних заменица, ортогични облик је увек акценатован, а са њега се акценат не преноси (в. т. 609–612)

МЕСТО АКЦЕНТА И ЧЛАН

99. Члановане именске речи подлежу антепенултимском ритму (в. т. 734–751). Потврђени су, међутим, и примери у којима чланована именска реч чува место акцента јединице без члана. Овакви случајеви су последица чувања демонстративног значења заменице у постпозицији.

а) *Кóкошкейе* зéа да нобет Вр, *јáгэнцайѝа* Ле Вр, *млájнесѝава* ће *йзигра* Др, *мáђејава* сака Бр.

б) Члановане именске речи подлежу фразеолошком акценту знатно ређе од нечланованих:

И ће дојет утрé-вакат *w другујéф-ноћ* Рап, *н'инујéйш-син* Ре, *нејзинайѝа-дејка* га *вађа* Бр, *другавогó-мужа* Рап.

в) Мада су члановане именске речи семантички обележене, па отуд на њима нема знакова емфатичког истицања, потврђени су и ретки примери пенултимског емфатичког обележавања:

¹⁸¹ Некада је присутно и значење речце за истицање.

Дејка нóсила кáмени, двá гóљеме бíље, и тóује ги остáила, тíја *гољемíице* кáмени Ре, шо си гó-зела тáке *деиџенцéишо* Ба.

НЕФОНОЛОШКЕ ДУЖИНЕ

100. У ГГ се јављају факултативне поста акценатске дужине.¹⁸² Није уочен однос типа: *вiка* (Зл. јд. презента) — *вiкā* (Зл. мн. аориста и имперфекта), како је у кичевском говору¹⁸³, а разликовање глаголских облика одређено је другим средствима (гл. вид, наставак за облик или лице).

„У неким јужнословенским дијалектима где је наслеђени квантитет доследно уклоњен, касније су се појавиле нове квантитетске опозиције у резултату појединих процеса из области сегментарне фонологије. Две су основне врсте таквих збивања: контракције ($aa > ā$) и компензације (нпр. приликом испадања *x*, ређе *л*, или приликом десилабизације одређених вокала, нпр. неговите $>$ негōјте). Овакве промене регистроване су у многим македонским и бугарским дијалектима, изгледа без територијалне повезаности. У српскохрватским призренско-тимочким говорима такви случајеви нису чести.“¹⁸⁴

101. Неакцентоване дужине јављају се у поста акценатској позицији, углавном на пенултими — иза слога са кратким акцентом, најчешће у глаголским облицима.

По пореклу дужине су у ГГ, под акцентом или изван њега:

- а) Компензацијске;
- б) Контракцијске;
- в) Траг ранијег акценатског система;
- г) Емфатичке.

Поста акценатске дужине под а) и б) могу бити комбиноване с акцентом.

У описима других говора помињу се нефонолошке дужине под а) и б). У ГГ нефонолошке дужине могу бити и траг ранијег пенултимског акцента, на шта упућује стање, пре свега у бродском говору, где у неким глаголским облицима често алтернира тип: *имала* — *имāла* — *имāла*. *Имāла* — *имāла* везује се за емфатичко истицање, *имала* је неутрална антепенултимска структура.

КОМПЕНЗАЦИЈСКЕ ДУЖИНЕ

102. Оваквог дужења има после испадања *x* у именицама у финалној и медијалној позицији:

¹⁸² У досадашњим радовима о ГГ ова особина се не помиње.

¹⁸³ ПВКв, 205.

¹⁸⁴ ИПИО 1, 159. О квантитету развијеном углавном компензацијом за изгубљено *x*, ређе *v* у бугарским, македонским, П-Т говорима в. и: ИПИО 1, 54 (в. и библиографију за бугарске говоре на овом месту); ВБЛГ, 34; ВБСелЕ, 29; ВБПрД, 114; БАДИЈС, 133, 274; СМЋГ, 96–98.

Грá, сѣрá, мѣ Вр, најпосл'е *грá* Крс, *мѣ* го зáбол'е Гл, ће вáриш *грá* Др, *мáћѣа* Др, *мáћија* Бр Вр Ре, *вр̑* Ре.

Када се -х чува, вокал се не дужи, осим ако реч није емфатички истакнута: *Сѣрáх, мѣх, грѣх, вр̑х* Бр.

У аористу и имперфекту — ретко — бележен је дуг вокал после испадања х из наставка за облик, пошто се, осим у Ре и Кру, у осталим горанским насељима х у овим глаголским облицима у наставку чува (в. т. 224):

Се фúкнāме Рап, *урабóшāме* и *дóјдбме* Вр.

У речима из којих је испало *ј* или *в* дужења нема (*сúној, вóлој*).

КОНТРАКЦИЈСКЕ ДУЖИНЕ

103. Контракцијских дужина нема много пошто се вокалске групе, ако ни су уклоњене вокалским супституцијама, добро чувају. Оваквих дужења под акцентом има у малом броју лексема:

Плáјна (поред *ѣлáнина/ѣлáјнина*), *дѣјка, дѣјче* (< девојче), *кáне* (< како да не) *нáм* (< на ум), *лáј* (< гл'едај; значење речце *гле*) Гора, *дѣјке* ће пúјет, *дѣјкем* ће дáдеш Рап, *кáне*, клáњам Ле, *вѣк* (в. т. 249ђ) сме се плáшил'е Ре.

Наведене лексеме често се јављају са дугим или полудугим вокалом под акцентом.

ТРАГ РАНИЈЕГ АКЦЕНАТСКОГ СИСТЕМА

104. Дужине изван акцента јављају се на пенултими када је акценат на антепенултими.

Слогови под акцентом, и онда када су кратки, дужи су од неакцентованих кратких слогова. У процесу стварања антепенултимског ритма, акценат се са пенултима помера напред а дужина је траг претходног акцента. Чување структуре *áāа* у емфатичком истицању контрастирање је са типом *áаа*, који је неутралан.

„У низу македонских говора налазимо квантитет и ван акцента, али с тим да само један слог речи може бити дуг. Ту је најчешће правило да се квантитет може јавити под акцентом на пенултими, а такође и на ненаглашеној ултими иза пенултима под кратким акцентом.“¹⁸⁵

У ГГ нема дужина на ултими, осим у Вјд., када алтернирају *ааā* — *ааā* (в. т. 85).

¹⁸⁵ ИПИО 1, 52.

ДУЖЕЊЕ ВОКАЛА ПО КАТЕГОРИЈАМА

105. а) В о к а т и в¹⁸⁶:

Оре-мужсѣ, мије дѣцава требе да ге загинѣме Крс, Ёсмѣ, Задѣниѣ, мазник ни го јадет Вр, Мужсѣ, кѣ-ти-се ѓфце Ре, а^х море-мужсѣ, мори-мѣшѣ Рап.

б) Г л а г о л и су категорија у којој су неакцентоване дужине на пенулти-ми најчешће.

С највећом доследношћу, када је то комбиновано с емфатичким истицањем, неакцентована дужина јавља се у 3л. мн. презента глагола презентске групе на -а:

Манесте ће *гл'ѣдѣе*, ће *шѣшѣе* нис чаршија, тамо *йѣльѣе*, ноће ми *се шѣбѣе*, ће *жѣлѣе*, *нѣмѣе* да јадет Бр, и не те *дѣвѣе* Ба, абери *до'ѣхѣе* Рап, ке *ѣмѣе*; бѣс-паре нѣшто а *дѣвѣе* Мл, *ѣшѣе*, ће *рабѣшѣе* Ди, грабна^ха да *се мѣчѣе* Ор, во Мл'ѣке *нѣмѣе* старѣ-љући, бѣбета *сѣкѣе*, ка га *вѣкѣе* таја, ѓни шо *ѣмѣе* гумно Вр, со пѣре га *зѣсѣвѣе*, тиквићѣе ће му *сѣдѣвѣе*, *вѣкѣе*, *шѣкѣе* тамока Крс, Араѣије да *не ѣмѣе*? Јене *вѣкѣе* — тѣрај, јене — *нѣмѣе*, јене — *ѣмѣе*; дѣца вѣмо *ћѣкѣе* глѣдне Ре. Примере в. и у т. 800.

У осталим лицима презента дужине су знатно реће, посебно у једнини (в. т. 69а–б):

И дѣјчича *шѣшѣе* Рап, л'ѣгнаф да спѣје, да *ѣрѣсѣје*, да *вѣкѣе* да го *зѣшѣрѣе*, мѣшама сом тѣрала па да *се зѣкрѣим* Вр, шо *рабѣшѣѣе*, и ме нѣвикаф да *зѣбрѣме* Ре, *ѣмѣе* Ор, мѣје го *јѣдѣе* Бр, *ћ[е]* ѣдеме ће *се ѣушѣе* Рап, да *се рѣшѣѣе*; оре-муже, мије дѣцава требе да ге загинѣме Крс, шо ће *чѣнѣме* Рап, ће *зѣсѣјѣш* крѣмит Вр.

У перфекту, на радном глаголском придеву, дужине су најчешће на глаголима презентске -а групе. Такав распоред дужења у 3л. мн. презента гл. -а групе и глагола -а групе у радном гл. придеву треба довести у везу:

Сме ѣрѣл'е н'ѣве, со вѣлон *сме ѣдѣл'е*, *рабѣшѣл'е*, *ѣзрѣбѣшѣл'е*, и ѓвде *ѣмѣло* Бр, *се рабѣшѣло*, ка сѣа шо *се фѣшѣл'е* Ор, вѣда *сме сѣшѣлѣе* Ба, а Нѣзѣма ка *шѣѣшѣл'е*, ка *сме сѣкѣлѣе* да бѣгаме Мл, таке *рабѣшѣл'е* Ди, па *ѣдѣлѣе* старѣ, и тѣј ге *фѣшѣлѣе* гѣјѣда Ре, пѣслѣ ѓни *рабѣшѣлѣе*, а мѣје тѣљко нѣ *сме рабѣшѣлѣе* Крс, *се змѣшѣлѣе* Рап.

Изван презента и радног глаголског придева, укључујући и глаголске именице, нема много потврда са дужењем вокала:

Брго во Маљѣкофци *се фѣкнѣме*¹⁸⁷, *ноћѣвѣ^хме* Рап, *ѣшѣурѣно* Ор, пѣсл'е *се рѣзѣшѣѣме*, пѣсл'е *ѣрѣшѣѣме* кѣће, Ёсма — *ѣзѣрѣ-ме*, и *сѣдѣ*¹⁸⁸ седом-гѣдине, па *ѣорѣсѣѣ^хме* Вр, *ѣрнѣхме*, мѣло *се зѣдрѣжѣхме* Бр, не *ѣскрѣде* свѣ Ре, *жѣлѣн'е*, *кѣрѣн'е*, *шѣѣн'е* Бр, свѣ ѣдѣлѣе по *ѣрѣсѣнѣ* Крс.

¹⁸⁶ Финални слог у Вјд. дужи се у тетовском говору (СТТ1' 1, 242), а јавља се и у српским говорима (ТМГР, 323; ЈДТГ, 36).

¹⁸⁷ У аористу и имперфекту дужина може бити и компензацијска.

¹⁸⁸ Нема много потврда са дужином на двосложним речима.

в) Неке тросложне именице, када је на њима антепенултимски акценат, имају дуг наредни вокал:

Па во *ма̄ӣѣре* Ба, ме *о̄несоф ма̄ӣѣре* Ор, тѝ си *фѹк̄ара* Рап, во *ма̄ӣѣре* љмала *не̄куа ма̄ӣја* Бр, *ма̄ӣѣре* не̄ сме љмал'е, *ће* ја *оста̄ љри бе̄ѣара* Вр, *ма̄ӣѣре* да *вӣђим* Др, *та̄мо* љма *ѹанд̄ари* Рад, *мла̄јнеста со бо̄кари*, љмае *на ве̄ѣера*, *ће* га *но̄си со тѹпани ма̄ӣѣре* Крс, *па̄порци ста̄иф w ма̄га̀ре, ма̄ӣѣре* да му га *го̀њим, све на до̄кѹѹра* Ре.

У свим именицама вокал је у фонетском контексту између *љлозива/африкаѣе* и *р* па, осим у емфатичности, и у фонетској позицији треба тражити објашњење за дужину.

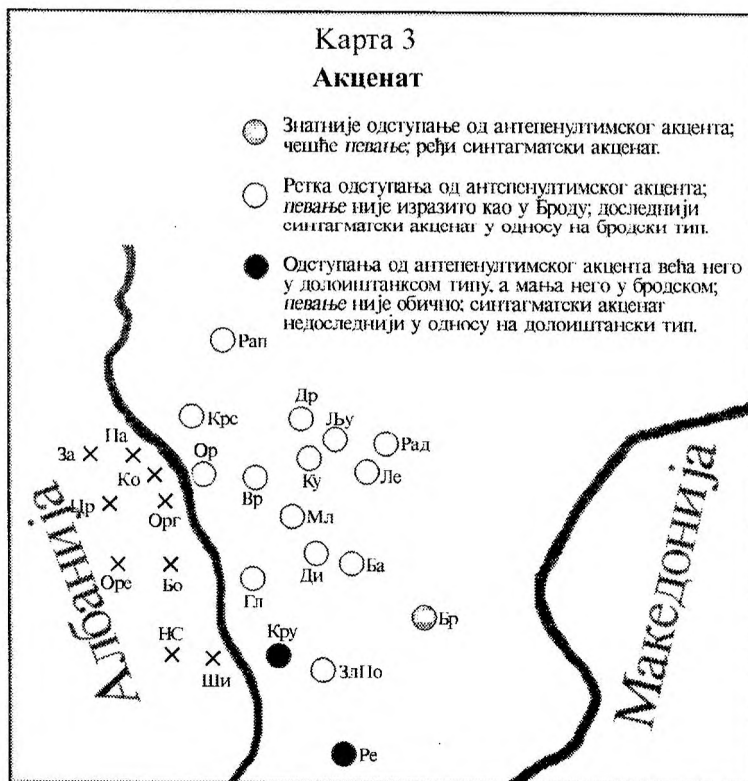
г) У материјалу су само две потврде са дужином на антепенултими после померања акцената са ње на слог испред:

Па̄рӣѹзани ка *бе̄ше до̄шл'е* Бр, да *бӣдем љзмѣ̄харка* Вр.

д) Придеви и придевске заменице на *-ова, -ава* имају овакву дужину:

Кол'ѹка̀ве *кѹчишта* Бр, со *бра̄да кол'ѹка̀ва, љол'ѹка̀ва* сом *бӣла* Вр, *мал'ѹка̀ва* је, *де̄ца мал̄о̀ве* Др, *ва̄ша* је *ѹба̀ва* Ре.

ђ) Ретки су примери чланованих именица са дугим или полудугим вокалом на неакцентованој пенултими:

Ч[е] њде *роднінāша* ке сестра Гл, они дошл'е ноћа, *їаквѣїше* Вр, насїпало *дѣјчѣїо* и *дѣїѣїо* Крс, а^x, море мѹжѣ, да се *дѣцавā*¹⁸⁹ сѣга Рап.

е) Када се акценат са именичке једносложне или двосложне речи, у којима је често *ā*, пренесе на реч у синтагми, онда је слог са ког је акценат пренет кратак. Забележени су, међутим, и ретки примери са *ā*:

Во две недеље *двѣ-дѣјке* ги омујиме, ја *зā-њā*, вѣл'и Вр, и тїја *двѣ-дѣјке* ге онесоф Рап, не че му бїде н'ему *свѣ-дѣјка* Ре, їскочїф на пѹт *їрѣд-њā* Ле.

ж) У материјалу је мало примера са пенултимом прилога под неакцентованом дужином:

Онāмо, мāзāла, нāїїāмо на ће Тијā-вода Бр, *нїкāко* Ре, шб-знам *нāїїāмо* кѣде је Белā-Црквa Рап.

¹⁸⁹ У примеру дужина може бити траг контракције вокала (*деца-ова* > *деца-ава* > *децава*), али је вероватније да је дужење смфатичког порекла, пошто је реченични акценат на овој именици.

ФОНЕТИКА

ВОКАЛИЗАМ

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

106. У ГГ функционише положени шестовокалски троугао, а вокалску службу врше и слоговне ликвиде *ʀ* и *ʎ*:

и ə у
е а о + ʀ ʎ

Фонема *ʎ* посведочена је у *мишема* у говору двеју старијих жена, које су у детињству, живећи у Призрену, биле у контакту с турским језиком. Информатори су били свесни да ова фонема није аутохтоно горанска, па се отуд *ʎ* у раду не сматра јединицом фонолошког система горанског говора.

Има аутора који *ʎ* у српским говорима у јужној Метохији (Призрен — Подрима — Ђаковица)¹⁹⁰ с разлогом сматрају јединицом вокалског система.¹⁹¹

У српске говоре *ʎ* је стигло са турском лексиком, али је — посебно изван градских центара — значај албанског језика за продор овог вокала био пресудан, пошто се овај глас јавља у заједничким позајмљеницама у оба језика.

Гора је због географске издвојености остала изван снажнијег контакта са турском фонетиком, иако су мушкарци, боравећи у турској војсци и крећући се са стадима, појединачно знали поред горанског и турски, албански и арумунски језик.

107. Развој горанског вокализма у духу је промена у осталим словенским језицима — смањење броја фонолошких јединица на пет класичних вокала.¹⁹² Од специфичних вокала јавља се *ə* — глас полугласничке вредности, који није континуант јерова у јаком положају, па се отуд може говорити о балканистичком пореклу *ə*.¹⁹³

¹⁹⁰ СМБГ, 35–36; РСПГ, 356, 365–366; ФО (Ораховац), 583; *ʎ* је у мом материјалу потврђено и у другим местима у Подрими.

¹⁹¹ ФО (Ораховац), 583; РСПГ, 356, 365–366.

¹⁹² ИПИО 1, 8.

¹⁹³ В. Станишић (СтВБал, 247–248) сматра да је појава полугласника у П-Т и источноцрногорским говорима балканизам пошто се полугласник јавља и у албанском језику са којим се ови

Вокалски систем сличан горанском констатује се у делу македонских и српских говора који су доживели знатнији утицај несловенских балканских језика.¹⁹⁴

108. У дистрибуцији класичних вокала нема позиционих ограничења.

а) У дистрибуцији *ə* постоје ограничења, али у мањем броју примера и она нестају под утицајем употребе сличнога гласа у турском и албанском језику. Иако је у највећем броју потврда, без обзира на порекло, фонема полугласничке вредности у медијалној интерконсонантској позицији, јављање полугласничког призвука испред *ʁ*, па чак и његова декомпозиција у иницијалну двофонемску групу (*əʁ*), антропоними с иницијалним *ə*, затим употреба *ə* у узвику за мамљење коза — *кџџə*, *кџџə*, упућује на то да и у употреби ове фонеме нема ограничења у дистрибуцији, осим што *ə*, за разлику од класичних вокала, не може чинити слог:

џвзија, *џвзо* (хип. од *џвзија* < *Хивзија*), *џвбија*, *џвбо* (хип. од *џвбија* < *Хавзија*) Ре Кру Др Ку Мл.

Наведени антропоними бележени су од млађих Горана, а потврђени су и облици са иницијалним *x*, што указује, с обзиром на генерацијску дистрибуцију, да су облици с иницијалним *ə* (*Хџвбија/Хавзија/Хџвбија*) Гл Бр, новији, унети, највероватније, из албанског антропонимијског система.

У Ку је од млађих записано *џс* (топ.; пашњак, превој на планини), стока на *џс*.¹⁹⁵ У говору старијих је *хџс* и *хџс* (Беше на *хџс*, Бр).

б) *əʁ* од *ʁ*:

џрш, *џржан*, *џрбеш*, *џрка* („део женске ношње“), *џркам* („хрчем“), *џрђље* Бр Ре Кру Ди Ле.

На то да *ə* нема пуну вокалску дистрибуцију указао ми је академик Павле Ивић. Наиме, *кџџə* је вабљење, на ивици комуникативног система (нормална комуникација је човек — човек, а не човек — животиња), а у именима се *ə* јавља само код млађих Горана.

в) *ʁ* је потврђено у интерконсонантској позицији.

г) *ʁ* јавља се у медијалној и финалној позицији, с полугласничким призвуком или без њега. У иницијалној позицији и позицији *џрефикс* + *ʁ* — *ʁ* се делимично, ређе и потпуно, декомпоује са развијањем полугласничке компоненте (в. т. 168–174).

говори границе. Полугласник турског порекла у метохијским српским говорима, тврди В. Станишић, сачуван је под албанским утицајем.

¹⁹⁴ ИПИО 2, 24–25; ВБДГ, 65; ФО — македонски говори: (Вруток), 637; (Теарце), 646; (Љубанце), 661; (Шлегово), 687; (Пештани), 695; (Извор), 705; (Дихово), 711; (Витолиште), 723; (Радовиш), 732; (Берово), 734; (Фурка), 745; (Вамбел), 765; (Тиолишта), 775; (Тремно), 783; (Кронцелво), 791; (Секавец), 811; (Плевна), 817; српски говори: (Радовићи), 524; (Орахован), 579; (Пљачковица), 587; (Доњи Душник), 589; (Кална), 590; (Свиница), 619; ПМГСЖ, 19–23.

¹⁹⁵ У ЦАОГ, 113 бележи се *џс*.

109. Број вокалских јединица под акцентом не разликује се од броја јединица изван акцента, тј. ненаглашени вокали не редукују се.¹⁹⁶

Иако је *ə* најчешће под акцентом, не треба занемарити ни фонетски контекст који утиче на „затамњивање“ пуних вокала. Илустративан је однос *знѐм* — *нѐ-знам* у коме управо акценат одређује присутност *ə*.

ОТВАРАЊЕ, ЗАТВАРАЊЕ, СУПСТИТУЦИЈЕ ВОКАЛА

110. Затварање, отварање, дифтонгизација и супституције вокала најизразитије су у периферним говорима у којима се унутрашњи развој и фонетски контекст комбинују са страним утицајем.¹⁹⁷

У ГГ на затварање и супституције битно утиче фонетски контекст. На отварање, међутим, не утиче положај вокала у речи, већ емфатичко истицање — *е* је, факултативно, отвореније у слогу речи на којој је реченични акценат.

111. Затварању и квалитативним променама подложни су, пре свега, вокали средњег реда¹⁹⁸:

<i>и</i>	<i>у</i>	<i>е</i>	<i>е</i>	<i>о</i>	<i>ə</i>
↑	↑				
<i>е</i>	<i>о</i>	↑	↓	↓	↑
↑	↑				
<i>е</i>	<i>о</i>	<i>а</i>	<i>е</i>	<i>а</i>	<i>а</i>

„Затамњивању“ је подложен вокал *а*, ретко други вокали.

112. Не може се казати за ГГ да се некадашњи дуги вокали затварају или супституишу¹⁹⁹, а да се кратки под акцентом отварају. Нема, дакле, рефонологизације квантитета у квалитет, присутне у неким српским говорима.²⁰⁰ То може значити да је ГГ изгубио квантитет раније него неки говори јужноморавског дијалекта.²⁰¹

Не треба сматрати рефонологизацијом у ГГ супституцију *о* са *у* у позицијама у којима је пасивнија артикулација *в*, *ј* изазвала лабијализацију (в. т. 128–134).

Затворени вокали (*о*, *е*) имају напрегнутију артикулацију, а јављају се, углавном, уз лабијале и назале.

Померање у изговору вокала углавном је везано за акцензован слог.

¹⁹⁶ „У дијалектима без фонолошке улоге места акцента вокалски систем [je] по правилу једнак у свим позицијама. Тако и у пољском и у западномакедонском најчешће сви вокали који долазе под акцентом долазе такође и ван акцента“ (ИПИО 1, стр. 44, нап. 15).

¹⁹⁷ О стабилности вокала у свим позицијама у ЗПМ говорима види и КБИст, 12.

¹⁹⁸ БАДИЈС, 17, 23–24; ИПИО 1, 26; ПАСут, 322, 327.

¹⁹⁹ О кретању супституција по вертикали в.: СМИСМ, 60–61; БАДИЈС, 17–18 и даље; ПМГСЖ, 133–139.

²⁰⁰ В. о условима за овакву дистрибуцију у БНАП, 68–69, 76.

²⁰¹ ИП-СРРефл, 170.

²⁰¹ Исто, 170.

113. Дифтонгизација вокала није својствена ГГ. Појава дифтоншких секвенци јавља се у двома позицијама:

а) Када је *-л* на крају слога дало *-љ* у Бр па је створена финална секвенца *V+љ* (*ијељељ*, *виђељ*, *сољза*)²⁰²;

б) У секвенци *V+и* када се *и* редукује у неслоготворно *ј*, које се у неким позицијама реализује као *ј*.

ВОКАЛ А

Супституције вокала А

114. А > О

Вокал *а* је нормалног образовања (неутрални ка задњем), осим у бродском говору у позицији *а+љ*, када се под утицајем истосложног *љ* модификује у вокал затвореније артикулације (*а^о*) у м.р. јд. радног гл. придева:

Има^ољ, *и́раша^ољ*, *гриза^ољ*, *ма́жа^ољ*, *и́реба^ољ*, *си́рижа^ољ*, *и́да^ољ*.

У другим говорним типовима у овом глаголском облику *а* није подложно асимилацији:

Се и́резуаф, *и́рашаф*, *ма́жаф*.

У бродском говору, поред вредности *а^о*, потврђена је и супституција *а* са *о*:

Имољ, *гризољ*, *ма́жољ*, *се и́резуољ*.²⁰³

У *ласџиоџа/ласџиоџа*²⁰⁴, у Рад ретко и *ласџаџа*, чува се свесловенски облик са *-о-*.²⁰⁵

У *мунисџре* Вр — *а* је после лабијализације под утицајем *м* (*а > о*) даљим затварањем дало *у*.²⁰⁶

Имена држава на *-ска* имају и облике на *-о*, које је морфолошког порекла: *Турско*, *Грчко* (в. т. 543в).

Асимилацијом *а* према *о* из суседног слога, *а* је дало *о* у *ианџиолоне*.

У прилозима *оџовде/оџовде*, *оџонде* чувају се старији облици (*од+онде*).²⁰⁷

²⁰² У јужнометохијском подгорском говору оваквих секвенци има у Зл. мн. презента и Зл. мн. имперфекта (*носиљ*, *имаљ*; *рабоџаљ*), а *V+љ* познају шарски говори (в. т. 285–287). В. и: БАДИЈС, 514 (са довршавањем процеса).

²⁰³ Овакав асимилативни процес уочен је и у сиринићком говору (МлРСГ, 11, 82–83).

²⁰⁴ Исто и у мрковићком говору (ВЛМД, 125, 176).

²⁰⁵ СПЕРеч 2, 273–274 „lastavica“.

²⁰⁶ У српским говорима око Призрена (сиринићи, сретечки, говор Подрине — према мом материјалу) именица гласи *манисџре*. Исто и у ЕГРеч 1, 160.

²⁰⁷ БАДИЈС, 29.

Према косовско-метохијском *ѡирајка*²⁰⁸ („пракљача“) у горанском је *ѡи-ројка* Рад Крс Бр. На примарно *ѡирајка* упућује облик с прегласом *ѡирејка*.²⁰⁹

115. А > Е

а) У појединим лексемама *а* у вези са меким предњонепчаним сугласницима (*ј, њ, љ, њ, њ*) прегласом даје *е*²¹⁰:

*Чѣљећ, чѣљећу*²¹¹ (< *čel-jadъ*) Ле Др Рад Рап Мл Ди Ку, *ја се зачѣљећу* Мл, *чѣкеј* (обичније *чѣкај*) Ба, *сабáјѣље*²¹² Рап, *јерѣбица*²¹³ Др Вр Ба Мл ЗлПо Крс Рап. У Вр и *јарѣбица*.

У *зánaјѣѡ* (< тур. *sanat*) Бр Др Мл Ре *-је-* је секундарно.²¹⁴ Секундарно је и *инајѣѡ* (< тур. *inat*) Бр Кру Мл Ле Ор.

На замену *а* са *е* у *ѡојѣка* (< *ѡоја+ка*) могла је да утиче дисимилација према *-а*, које је у партикули преузело морфолошко обележје облика, а преласку *а* у *е* припомогло је и *-ј-* (в. т. 668).

У *ћерѣмида* Ле Бр Др Мл Рад Љу Ку нема даљинске асимилације, како се претпоставља²¹⁵, пошто се облик наслања на турски лик *keremid, keremit* (< грч. *cheramis, cheramidos*).

*Грѣбуља*²¹⁶ је мотивисано глаголом *грѣбе*.²¹⁷

Мѣунка Бр Рап Ор Крс ЗлПо више аутора објашњава асимилацијом *а* у *е*.²¹⁸ Именица се, међутим, може извести и из **мѣњъ* (> *мех*).²¹⁹

У *Рифѣѡ* (< тур. *Rifat*), *Рифѣѡа* го виђе Вр, *Рифѣѡове* Ор — *а* из турског облика замењено је са *е*.

б) Секундарни полугласник у вези са лабијалима дао је *о*, уз нелабијалне сугласнике (*љ, њ, р*) дао је *е* у *чѣшељ, шѡѡељ, óгењ, дóбер, вѣѡер* (в. т. 184–185).

²⁰⁸ ЕГРеч 2, 75 „пирáјка“.

²⁰⁹ Уп. са оваквим обликом у Скопској области (СПЕРеч 3, 25 „prati“).

²¹⁰ Број примера са прегласом у ГГ знатно је мањи од оног који се констатује за неке оближње македонске говоре (ВБДГ, 68; ВБМК, 37), пошто је у горанском: *óдаја, чáкија, јáсен, гр-кљан* итд. Преглас је потврђен у многим говорима: БАДИЈС, 18–19; ЋДГБ, 18; ВЛМД, 94–95; ВБМК, 37.

²¹¹ Исто и у: ВБМК, 37 (дебарски говор); ВБДГ, 68; ВБСелЕ, 20; БАДИЈС, 18–19 (*чѣвед*).

²¹² У осталим селима *сабáхал'е/сабáал'е* (< тур. *sabahile*).

²¹³ БАДИЈС, 18–19; ЋДГБ, 18; ВЛМД, 139.

Нејасно је порекло овог *е*, пошто су, можда, јужнословенски језици имали два корена: *ѣгѣвь* и *егѣвь* (ВЛМД, 139; в. и литературу о овом питању у нап. 48).

²¹⁴ А. Белић (БАДИЈС, 18–19) *-е* изводи из *а* асимилацијом.

²¹⁵ БАДИЈС, 30; БНАП, 79.

²¹⁶ БНАП, 79; ЋДГБ, 18; у сретчком, сиринићком, метохијским говорима (према мом материјалу).

²¹⁷ БНАП, 79.

²¹⁸ БНАП, 79 (*а+ј > еј, мејуна*); АР-СВАБ, 295.

²¹⁹ СПЕРеч 2, 356 „ma(h)una“.

в) Зл. мн. презента глагола „јесам“, осим у Бр, гласи *се* (< *са* < *сж*), са *-е* из 1. и 2л. мн.²²⁰

г) У малом броју примера *ж* је замењено са *е*:

Кéде, кéдеља/кéдељка, мећéница, јéтjок (в. т. 156).

д) Некада *а* > *е* даљинском асимилацијом:

Два éкjтера Ор. Могућа је и аналогија према финалној групи *-ер* (*вéтjер, мóдер*);

Им. *цeйéница* Гл Ре Кру ЗлПо наслања се на т. придев (*цeйен*) и на презент (*цeйем, обичније цeйим*) (в. т. 770а).

Óфчерец Кру.

116. А > И

У *мiкнем, мiкнала*²²¹ Гора *-и-* је аналошко према односу *макнем — ми-чем*.

У односу *кiйика — кáйка/кайкáица* („кап“) *-и-* је из глагола *се искiйáла* („испрљала се“), који је у вези са гл. *кiйе: кáйка* („кап чисте течности; кап кише“), *кайкáица* („кап кише“) : *кiйика* („кап прљаве течности“) Ле Крс Др Ор Ди Ку. У Бр *ћiйика* : *кáйка*. У Ре и Кру *кiйкáица* значи „капавица“.

У прилогу *дóсiйи*, како је и у сретечком и сиринићком (према мом материјалу), *-и* је морфолошког порекла.²²²

117. У *куртiуљисаф, се искуртiуљиса* Рап гл. се наслања на турски облик *kurtulmak* а не на *kurtarmak* (ШАТур, 427).

118. У дистрибуцији старог дублета *-ра-* : *-ре-* у ГГ потврђена је само група *-ра-*:

Трáва, шрáфка, шрáвица, рáсiе, рáсiем, óра(x), óрахе/óраје, óраси.

ВОКАЛ Е

О т в а р а њ е (е)

119. Од вокала благо се отвара само *е*.²²³ Нису потврђене супституције *е* отворенијим вокалом *а*.²²⁴

Е се отвара под акцентом, и то, скоро увек, у речи на којој је психолошки акценат, па је *е* заправо средство емфатичког истицања. Овакво *е* је највероват-

²²⁰ КБИст, 163–164.

²²¹ ПМГСЖ, 132; сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу); АР-СВАБ, 295; СРЛГ, 140; БДНСГов, 40.

²²² СПЕРеч 3, 245 „sit“.

²²³ Отворени (е) и затварени вокали (е, о) биће обележени симболима само у овом одељку.

²²⁴ У *јáде* чува се стари превојни одос **esti* са вокалом *е* на западу, а *а* на истоку јужно-словенских језика (СПЕРеч 1, 776 „jesti“). *Јáде* је и у оближњим македонским говорима (ВБПГ, 345).

није траг ранијег алофона, који је сачуван захваљујући интонационој маркираности.

По правилу *ɛ* је нешто дуже од неакцентованог *e* и *e* под неутралним антепенултимским акцентом, а неретко је емфатичко истицање комбиновано с квантитетом.

Отварање је уочено у свим местима, чешће у нижим селима, најређе у Броду. *ɛ* је обичније у говору старијих жена, док га млађи неутралишу.

Најчешће је у двосложним речима на иницијалном слогу.

Фонетски контекст не утиче на отварање, пошто је уочено и у позицијама у којима се овај глас затвара:

Јен кúп *зѣље* — нити *мѣсо*, нити *мл'ѣко*, ка *сѣга*, таке-тога, таке сме *йѣкл'е*; *н'ѣма*, латице *н'ѣма*; *нѣмало*, сом *вáрила дѣцам*, *йѣчем*, *мѣсим*; óвде наóколо сме покóсил'е, во *плáјна н'ѣ*. *Н'ѣма* трава. Пóла *н'ѣма* лánешњо; *дѣца* пет жíвет во *сѣло*, *сѣдеи*, обóл'ел'е; пóмлат одт *мѣне* Рад, тíја на *срѣде*; вода от *рѣка*, *йѣбе*; *л'ѣгал'е* ке овијá-офце; ка óшоф да не *гл'ѣда* Крс, íзвaдиф за *сѣбе*; ка óшло, вíдело *сѣло*; óна га осѣтила *мѣсои*; *мѣсо* не ни стíгнуло; óна — гак, оно *мѣсо*; *зѣми* га сѣстрава; и *жѣна* му вíкнала мýжу; *жѣна* му је *слѣйа*; сѣнаф при н'й да је *гл'ѣда*; *њѣго* го úдри; а знѣш да *жњѣи* Рап, одт *нѣкој врѣме*, бáбо ће трне да дóјде Мл, íспројде *нѣкује врѣме* Ор, *рѣико* *нѣкој* Лбу, *мѣсец* мáј; двá-тројца *Н'ѣмци* íмал'е; со баш-мáрамче јсно *бѣло* Др, *н'ѣ*, бáбо Ку, а он седом *жѣне* ни прѣтераф; по вѣчера ће ги *йѣрем*; шес *дѣца* сом íмала јá Ле, три *сѣштре* сме бíл'е; *сѣло* било пúно; *свѣ со сѣкура* ће се мýчиш; от све *сѣла* дóшл'е љуђи по кóнити; *жѣне* арнаúцке; *јѣдва* жíве сме пóрасл'е; *свѣћник* сме íмал'е со *свѣће*; во кóлетник *вл'ѣзоме*; ајде вáвна ће *йрѣдеи*; и пóсл'е *рѣка* ће прегáзује во Драгаш да íде на *врѣме*; па ће ге *йѣрем* цѣв-ден; а ће мóжеш да рáботаш со *дѣца*; мѣне ме *бѣндиса* Вр, ка је врнл'иво *врѣме*, ја ће мѣтем; за тебе — *нѣма* Бр, он бíф *дѣше*, ка биф *дѣше*; *ће мѣси*; девет *мѣсеца* во Трст сѣдаф; *сѣно* набѣри-им; *зѣа* да откúпујет *сѣна*; ми *зѣла* дѣтево; *Áзим бѣћар* дóбер беше; *ће га ѣќка*; воденичаре, *мѣљи* жíтoво; дѣјке ће се понúшаје во *рѣка*; ни беше *мѣрак* сваки-пут Ре.

З а т в а р а њ е (e)

120. Вокал *e* ређе се затвара од вокала *o*; *e* се затвара под акцентом, ретко изван акцента.

а) Н а з а л + e (в. т. 143):

Ако óстане *нѣкуј тѣл'е*, *нѣкуј вѣф*, *нѣкуј кóн' Рад*, *плáћаје нѣшшо* Рад, *нѣкуј* *Áднан* Гл, *како да нѣма чúјек* Вр, *ваше мѣсо*, ако је не прѣверим *њíве све на мѣне*, *јутре сабáал'е мѣше* Вр, да не *úчини нѣкој нѣшчо* Ре, *ништо нѣћем* Рап.

б) Л а б и ј а л + e:

Да га *йѣреш*, шúма да *бѣре* Вр, *се бѣреш* Крс, *йѣшница* ме бóљи Мл, *нѣје* *йѣшок* Бр.

в) Ф р и к а т и в + е:

Сѣсѣтра се уплáшила Вр, *сѣчейѣ*, *сѣсѣтре* Крс, *сѣди*, по *сѣла* Др, беше *зѣла* Ре, иде со јена *жѣна* Вр, она не-знаје *сѣбе* Рап.

г) О с т а л е п о з и ц и ј е:

Ме стаја на *рѣза*, па ће *рѣдеѣ* дѣђнића, па ће *ирѣдеѣ* Вр, *аѣрл'ија* Др, со *дѣца* Ре, *Манѣстѣчки* извор (топ.) Бр, *ирѣва* га зáтекл'е Вр.

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а Е

121. Е > И

Замена *е* са *и* врши се када је *е* у контакту са неким прењонепчаним су-гласником.

а) *иј* < *еј* (< Ћј) доследно је у глаголским основама:

Ке шо *сијеш*²²⁵ Др, *сијала* брашно Ре, *сијане* н'иве Ор, сме *сијал'е* Рад, сме имал'е *сијаница* („засејана земља“) Кру, жими сáнцево шо *грије*, да ме не *огрије* Ор, месѣчина *грије* Гл, *сијеме* Кру, сн'ѣк *вије*, се *смѣјем*, се *гријеме* Ку, ни *додѣјала*, *огријало*, *сије*, *оѣсијала*, *смѣјен'е* Бр, га *ѣосмѣјала*, *њиве насѣјане*, *сијем* жѣт'це Рап, *смѣ се*, *гри се*, *ће оѣсијеш* Рад.

У групи *еј*, са хијатским *ј*, долази до асимилације и супституције са *и*:

*Мађија*²²⁶ (и: *мађаа* Бр, *мађаха* Гл, *мађе^ха* Крс) Бр Ре Ор Др Ле, *огл'ијало* (< *огл'ејало* < *огл'едало*) Гл Бр Кр Мл Ку Др, *Крушијанин* (< *Крушејанин* < *Крушејанин*) Ре Гл Бр Ле.

И облик *шијесе*²²⁷ Гора — може се објаснити асимилацијом.

б) *е* + *ђ*, *љ*, *њ*:

Зѣћир (< тур. *Zekir*; ШАТур, 649) Ба, со *Зѣћира* Рад, *Зѣјниљ* (< тур. *Zeynet*; ШАТур, 650) Бр, *Зѣјниљового* сина Ре, *чѣнгиљ* (< тур. *çengel*; ШАТур, 171) Ре Кру Рад Ле Љу, *огѣњ* Рап Мл Рад Ле Љу, *огѣн'* Вр. У Ре и Бр *огѣн/огѣн*.

в) Прилог *ѣовеће* има више облика (в. т. 988):

Пѣѣојће Бр Гл, *ѣѣѣѣћи* Ре, *ѣѣѣѣћи* Вр Крс, *ѣѣѣѣћи* Др, *ѣѣѣћи* Мл Ле Др, *ѣѣѣћи* Ба, *ѣѣће* Бр.

У свим облицима *е* (+ *ћ*) > *и*, *ј*.²²⁸ Рестелички облик *ѣѣѣѣћи* новија је реконструкција према глаголском прилогу садашњем (в. т. 988).

²²⁵ Уп. БАДИЈС, 22.

²²⁶ *Мађија* у мрковићком говору Л. Вујовић (ВЛМД, 164) објашњава наслањањем облика на им. *маѣи* са појавом хијатског *ј*. Чини се убедљивијим да је у именици дошло до асимилације, пошто се у ГГ јављају и форме *мађе(х)а/мађаа*, што значи да је именица *маѣи*, иначе присутна у говору, ирелевантна за облик *мађија*.

Могућа је и асимилација према *ћ*.

²²⁷ Тетовски облик *шијесе* Б. Конески (КБИст, 149) објашњава аналогijом према *ѣриесе*. Облик се може извести из *шејесеѣ* (бележи се и у БАДИЈС, 461) асимилацијом *е* према *ј*.

²²⁸ Оваква судбина *е* у прилогу констатује се у западним и централним мак. говорима (СТТГ 1, 221)

Нису уочени други примера са преласком *e* у *и* после испадања *v*.²²⁹

г) *h̄ + e*

Ови се примери могу објаснити прогресивном асимилацијом:

Маћидонец, *Маћидонка*, на *ћи* језерчица Бр, *маћија*²³⁰, *ћиментио* („цемент“) Ре Бр Кру Крс Ле ЗлПо.

Облик *Маћидонец* Гора (осим Бр) настао је према бродском *Маћидонец*.

д) У *нивестиа* Бр Гл Ор, *-и-* је потврђено само у песмама.²³¹ Ако није унето као готов облик, могло је настати затварањем артикулације под утицајем назала.

ђ) У *јидинаесе(ӣ)/ђидинаесе(ӣ)* Гора — дошло је до асимилације у различитим слоговима²³², али је могућа и асимилација према *ђ* (*ђидинаесе*).

е) *Дивојка*, потврђено само у народним песмама²³³, лексичка је позајмица (в. т. 148в) стигла у ГГ преузимањем фолклорног материјала.

ж) Према *сијеш* је *ојисиваш* Бр Мл Гл Ор, али је могућ и продор итеративног суфикса *-ива*.

з) У прилогу *још* чува се стари превојни однос *o : e*.

Још(ӣе), *ешӣе*, *ӣшӣе/ӣшӣо/ӣшӣе* (в. т. 971).

У Броду се чува свесловен. и прасловен. облик *ешӣе* (**ešće*). У Ре и Кру асимилацијом *e* према *ш'ћ* настало је *ӣшӣе/ӣшӣо*. У Ба је потврђено, поред обичног *још(ӣе)*, и *ӣшӣе*. *Ӣшӣе* је контаминација *ӣшӣе* и *још(ӣе)*. Пошто се *ӣшӣе* јавља и у неким дебарским и струшким говорима, могућ је продор из тог правца. Објашњење облика *ӣшӣе* упутније је тражити у превојном степену **ešće*, а не у *још(ӣе)*.²³⁴

и) У гл. *ӣобстӣхам* („намештам постељу; ширим веш, чаршаве“) Гора — чува се стари превојни однос²³⁵, мада је *и* продрло и у презентску основу (*ӣобстӣхам*, *ӣобстӣхах*).²³⁶

ј) О аналошким заменама у глаголским основама в. т. 769.

122.Е > А

Нема много потврда са заменом вишег вокала нижим.

²²⁹ Пошто у ГГ нема других примера типа *гојдо < гоџдо < говџдо*, који су обични у тетовском говору (СТГГ 1, 221), прилог *ӣојојђе* је лексичка позајмица из ЗПМ говора.

²³⁰ *Маћија* и у: БАДИЈС, 22; ЋЉГЛ, 41; БНАП, 80; Н. Богдановић (БНАП, 80) облик објашњава асимилацијом према околним предњонепчаним сугласницима.

²³¹ *Невестиа* је потиснуто лексемом *мланесџа/млајнесџа/манесџа*.

²³² ХЈСГ, 150.

²³³ У књизи Харуна Хасанија (ХХГор) *дивојка* је забележено у више песама: 126, 272, 343, 367, 370, 377.

²³⁴ Б. Видоески *ӣшӣе* објашњава: *још(ӣе) > јеш(ӣе) > јиш(ӣе) > иш(ӣе)* (ВБВо, 119–120).

²³⁵ СПЕРеч 3, 331 „stelja“.

²³⁶ Превој се чува у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 200: застелџат, застелџем, застиџат, застиџам, застиџ, застиџак).

У *кафџана* (< тур. *kahvehane*) Бр Ре Мл Гл Рад *e* > *a* асимилацијом према *a* у околним слоговима.

Асимилацијом према *a* у околним слоговима, настао је облик *маџаа* Др Бр, *маџаха*, *маџахи* не-рекла Гл (в. т. 1946).

Поред обичнијих облика *кóрен/кóрењ*, *кóрење*, бележено је и *кóран* Ор Вр Ба Мл, *кóрањ* Рап Крс, *кóрање* Рап Крс, *кóран'е* Ор Вр Ба. У примерима је могућа дисимилација у различитим слоговима у збирној именици са аналошким продором у облик једнине. Именица *кóрњак* („кутњак“) Рап Крс има основу *корњ-* (*кóрењ* — *кóрњи*, два *кóрња*, в. т. 502).

У *гасáница*²³⁷ („гусеница“) Рап *e* је замењено са *a*.

У *фáнаља/фáнала* Рап Крс Мл *e* > *a* асимилацијом у различитим слоговима. *Фáнуља* Гл може се довести у везу са суфиксом *-уља*, иначе присутног у ГГ (*смрéкуљка*, *рéсуљка*).

123.Е > О

У Ре је *йонéдовник* („пенедељак“)²³⁸, *йонéдовника́рке* („жене које у понедељак посете невесту“), у Бр је *йóноу́ник*. Оба облика настала су преласком *e* у *o* лабијализацијом под утицајем *-в/-ў*. Из бродског *йóноу́ник* испао је слог *-де-*.

И у *мармóлада* Ор Ле *e* > *o* лабијализацијом према *m*, а у *мáрмулáдића* Ре *o* је асимилацијом према *m* прешло у *y*.

У *бóсиљок*²³⁹ Гл Ба Др Мл Крс *o* је аналошко према суфиксу *-ок* (< *-џк*).

124. У секвенци *C+V*, услед веларизације консонаната постало је могуће да *o* дође иза некада меких сугласника, што је у парадигми довело до померања у односу на стару расподелу аломорфа.²⁴⁰

Аломорф *-е* сачуван је у облицима придевских заменица с.р.:

Во *наше*-село, *ваше* дéте, *мује*, *швјује*, *свјује*, *кује*, *некује*, *чије*, *мујему*, *швјујему*, *нашему*, *вашего* (в. т. 646, 647, 649б, 652а, 656, 657).

У придевима и прилозима *e* је замењено са *o* када је *-е* на отвореној ултими:

Да бiде *врүћо* Ку, *óфчо*, *кравјо*, *лóшо*, *стiрeћњo/стiрeћњo*, *гóрњo*, *дóвњo*, *гáдишњo*, *сéгашњo*, *шóгашњo*, *љéшњo*, *јéсењo*, *дiвeјo* Гора.

У зависним падежима уопштава се *-o* из Н. Ретки облици типа *лóшего*, *лóшему* говоре о већој отпорности унутрашње позиције.

У *йлáдно* („подне“) *-o* је аналошко према другим прилозима, пошто је именица пришла адвербима.

²³⁷ На *гусаница* у српским дијалектима указао ми је П. Ивић.

²³⁸ У осталим местима је *йонéдовник*.

²³⁹ О им. в. СПЕРеч 1, 116 „basilek“.

²⁴⁰ КБИст, 21. Појава захвата многе говоре, како македонске тако и српске (БАДИЈС, 430; ИПДиј, 115; БДДИ, 403; ЋЛГЛ, 30; РСПГ, 389–390).

У присвојним придевима изведеним суфиксом *-ев/-ов* скоро је потпуно уклоњен позициони аломорф *-ев*: *Мужоф, краљоф, царова, Царофци, Бурђовдењ* Гора.

Ретки су примери у којима се стара контекстуална опозиција чува: *очевá-сестра* (увек са групом *-ев*) Рап, *Бурђевдењ* Мл, *мужевó-дете*, во *царевá-башћа* Ре, дејка *цáрева*, злато *цáрево* Вр, *Царевé-чешме* (топ.) Бр, *Бурђевден*, мэска *Аслан-Туђева* Ре.

Док је у *дóждољец* Мл Др Љу, *-ев > -ов*, у Бр је сачуван аломорф *-ев* иза некада меке групе *-жд*: *дуждевак* („даждевњак“). Иста именица има и облик *ђуждевец*.

У Нмн. им. м.р. на *-ø* са проширењем основе формантом *-ов/-ев* дошло је до уопштавања *-о*: *мужош/мужој, чешљош/чешљој* (в. т. 504).

Позиционо *-е* је остало у Вјд. им. ж.р. на *-ица*: *Имéтице, сéстирице* (в. т. 531а).

У именици *с(ш)врдље* Гора — финално *-е* је из деминутивног суфикса (уп. са: *кóшље, óрље*).

ВОКАЛ И

125. У делу Горе у новоствореној вокалској групи после испадања *-в-*, и се десибиларизује у *j* и са вокалом образује дифтоншку секвенцу (*oj, aʹ*).²⁴¹ Некада се и реализује као *j*.

По овој особини Гора се дели у два дела. Док је у вишим селима — Бр и Ре, и знатне стабилности, па је: *рука́ица, сѝа́иш, најра́ила, дóжш, сѝвáрош, ѝа́мош, јало́ина, ласѝо́ица, красѝа́ица*, у осталим местима *-и* се често редукује:

Сѝној, сѝвáрој, дóжш, ѝа́мој Гл, *со цáрој* Ле, *ридој* Рад, *во́лој* Ди, *ѝа́ишој* Ор, *градој* Ба, *риѝој* Др, по *во́лој* Љу, *љéбој* Мл, *ѝвѝишој, рóгој* Крс (в. т. 244, 531);

ће ми *сѝи́ј* (< *сѝа́ви*) Ор, *о́сѝај* (< *осѝа́ви*) Ба, се *ѝсѝо́сѝај* влас Др.

У унутрашњој позицији редуковано *и* је са снажнијом фрикацијом па је по акустичком утиску *j*:

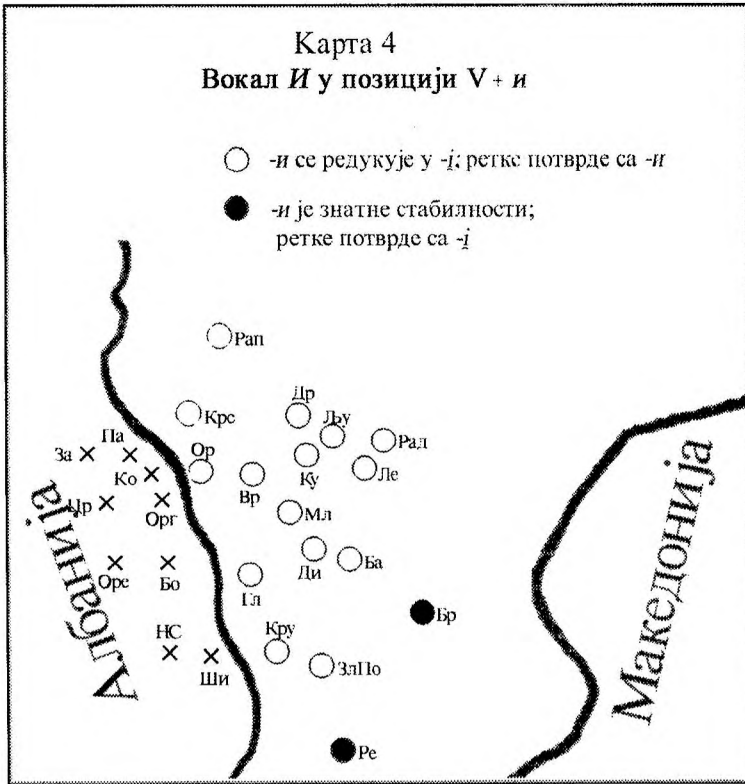
Кукајца, ѝолојна́-пут Мл, *ѝолојна, најрајла, најрајф, најојла, кукајцем, кáйкајца, красѝајца, рукајца* Ди, *ѝолојна, јалојна* (< *јаловина*) Бр, *ласѝојца, кáйкајца, ће сѝаји* Ле (в. т. 195, 244).

Сачуване вокалске групе потврђене су и изван Бр и Ре:

Не сме *ѝра́ил'е* Др, *јало́ица* Вр, сме *ѝра́ил'е* Рап, и га *сѝа́ил'е* Ор, ако се *забаиш* Ди (в. т. 195, 244).

У бројним именицама на *-ица* у вишим селима, пре свега у Бр и Ре, спорадично и у Ди и Кру, сачувано је *-и-*: *ѝрóица, ѝрóицам*.

²⁴¹ Овом особином ГГ је део веће територије коју чине ЗИМ говори (ВБЛГ, 25; НаАРГ, 113; СТТГ 1, 221; ВБПГ, 351), шарпланински говори са српске стране (МлРСГ, 10, сретечки), јужнометохијски говори (РСПГ, 399; у мом материјалу из Подрме и Призренског Подгора има потврда с овом цртом).

У им. *обáдвајца* редукација је извршена у свим местима.

Трójца арамије Ба, *двáјца*, *штрójца*м Крс, *двáјца*, *обáдвајца*, *штрójца* Др (в. т. 562).

У сандхију се *и* редукује у примерима:

Нé-јдем Бр Ба Рад Гл Рап Ле. У *винојжсишо* („дуга“) Бр пре стапања у сложену сандхијска група *-ои-* замењена је групом *-ој*.

Показне заменице *óвија*, *óнија*, реализују се и као *о́нја/о́ња*, *о́вја/о́ја*. У Ре и Бр *óвија*, *óнија* стабилни су у множини, а у једнини се обично користе *óвја*, *о́нја*. Ни у овим местима, међутим, нема строге дистрибуције облика *óвја* — *óвија* условљене граматичким бројем управне именице. Сам поремећај може бити траг односа: *ов+ја*, *он+ја* (јд.); *ови+ја*, *они+ја* (мн.) (в. т. 661, 665, 669–670).

Супституције вокала *И*

126. *И* > *Е*

У позицији *е + љ, ħ* — у малом броју примера — затвореније *и* дало је отвореније *е*. Супституција, и иначе, нема много у овом смеру, а могу бити нефонетског порекла.

У именици *Бóжећ*²⁴² -е- може бити из прилога *бóжем/бóже*, а пошто у ГГ нема деминутивног суфикса -ић, могућ је и продор деминутивног суфикса -е.

У: *рѐзељ* сме нап्राјл'е Кру (< тур. *rezil*; ШАТур, 535) према *и* у изворнику у ГГ је *е*.

Везник *ељи*²⁴³, који у Крс и Рап има и облик *иљи*, могао је настати дисимилацијом у различитим слоговима.

У *ћелибарка* Ба Мл Ди Ре облик се наслања на тур. *kehlibar* (ШАТур, 193). Исто је и у *бѐрећей* (< тур. *bereket*; ШАТур, 188) Ба Бр Др Мл Кру Гл.

127. И > У

У *главуца* („главица“) Крс -у- је, можда, аналошко према суфиксу -уљка (*рѐсуљка*, *смрѐкуљка*) пошто је деминутивно значење суфикса -ица ослабело. На могућу позајмицу из романске структуре (румунски суфикс -иџа), скренуо ми је пажњу академик П. Ивић.

ВОКАЛ О

З а т в а р а њ е (о)

128. *О* се најчешће затвара у интерконсонантској позицији.²⁴⁴ Затварање без супституција факултативно је, затварање са супституцијама најчешће доследно, и тада је *о* дало у.

Затварање *о* у ГГ резултат је — пре свега — фонетског контекста. И у оним говорима у којима се *о/у* < *о* објашњавају изванакцентским положајем²⁴⁵, *о* се најчешће затвара у контакту с лабијалима и назалима.

У ГГ *о* је најчешће под акцентом.

129. Л а б и ј а л + о, о + л а б и ј а л:

Ако је *ѿвде* Љу, *вѿда*, бѐгај *дѿма*, идеме *дѿма* Др, *вѿљко* дѐбеф, *дѿма*, дѐјче *сѿм* Ба, *иѿсл'е* Ле, *иѿљај*, ће не *иѿља*, *иѿсл'е*, *кѿйем*, *иѿсѿар*, *кѿмѿир*, *дѿма* Вр, *иѿљам*, *иѿсл'е*, *крѿмиѿи*, *дѿма*, *сѐдом*, *бѿл'ен*, ни за *вѿла* Гл, да го *иѿља*, *иѿсл'е* го зѐ, *иѿмлаѿи*, *дѿма*, *бѿмба* (и *бѿмба*), *сѿм* дѿшла, ѿспи *вѿда* Бр, *иѿсл'е* сме се брál'е, дáј ми *кѿмѿир*, *гѿљем*, *дѿвн'о* мáало, во *иѿље* Ре, *иѿсл'е*, *дѿма*, *сѿм* прѐсекоф, прѐстен *мѿј*, *бѿвна* је, *вѿљко* Рап, *крѿмиѿи* бнесла *дѿма*, *иѿмока* гл'ѐдаје, брáте *мѿј*, *сѿм* (и *сум*), дл'боко је *наѿдолу* (и *наѿдулу*), му се пáла *вѿда* Крс.

²⁴² У нижим селима напоредна су два облика у говору старијих информатора — *Бóжећ* и *Бóжић*. У вишим селима уопштено је *Бóжећ*.

²⁴³ *Ели* и у ЕГРеч 1, 174, „ели“; МлРСГ, 107; БНАП, 78; у сретечком говору (према мом материјалу).

²⁴⁴ ВБВо, 119; ВБДГ, 69; ВБМК, 38; ВБСелЕ, 5, 10; МСБЕ, 93–95; ВБКиГ, 37–38, 39, 42–43; СТТГ 1, 222; БАДИЈС, 14 и даље; БНАП, 81; ЋЉГЛ, 31–32, 75; ЋД'Б, 22–23; ТМГР, 347; ВБЛГ, 29; СРЛГ, 146; ПА-МБРес, 251–252; СМИсМ, 65.

²⁴⁵ ВБЛГ, 29; ВБСелЕ, 10; МСБЕ, 93–94; ТМГР, 347.

130. *к, з + о, о + к, з:*

Кѳжишиѳе, кѳсач, нѳга, со кѳјна, сѳѳѳка, сом рабѳтала млѳго, кѳла Љу, да останеме гѳл'е Ди, со кѳња, да го кѳљешѳ, со кѳла дрѳва, гѳл'ем јѳл'ен, сѳѳѳка, кѳ-зе, кѳса Крс, дѳшље млѳго, кѳмѳир, да пои кѳња, ѳе дѳне кѳса, кѳзем, кѳжа, кѳ-шоѳ Рап, кѳсим, кѳпиф кѳња, за сѳѳѳка Др, кѳжа прѳдади, нѳга Ле.

О у другим фонетским позицијама, пре свега с назалом:

Нѳња, само ѳреш Ле, ѳрѳѳка Др, нѳге, ѳе ѳѳне, нѳња Вр, нѳсим Гл, дѳ-шље, дѳшоф Крс.

131. *о + ј*

У позицији *-о + ј (+ С)*:

Ѐмаше нѳкој, мѳј, ѳѳѳј, свѳј Ба, ѳе дѳјетѳ Бр, ѳе дѳјдетѳ Ор, ѳе дѳјде Љу, нѳкој дѳнар Ре, лѳј да кѳпиш, нѳкој Ди.

132. У новоствореним вокалским групама, насталим после испадања *х, в, ј* — са *о* у првом делу, *о* прелази у *у* у коренској морфемѳ (*о + в/ј + V > у + V*; в. т. 133–135).

Финалне групе *-ов + V* (са придевским суфиксом *-ов*), и *-о(х)а* (из Зл. мн. аориста и имперфекта), осѳм у Бр, сачуване су (в. т. 134а, 135).

У облицима показних заменица с партикулом *-ва*, ако заменице *ѳѳѳгоа, овѳѳгоа* настају с овом партикулом, група *-ова > -оа* или *-уа*. О могућем морфолошком објашњењу облика *овѳѳгоа/овѳѳуа* в. т. 672а.

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а О

133. *О > У (о + ј + V)*

Група *о + ј + V* уклања се преласком *о* у *у*. У ГГ, а тако је и у словенским говорима југоисточног дела Балканског полуострѳа, *ј* се реализује с полуредукованим ступњем²⁴⁶ па је пасивнија артикулација утицала на затварање *о (> ѳ > у)* у овим говорима.²⁴⁷

а) Именице: *ѳрѳсује, ѳсује* (у Ре и *осѳјница, ѳрѳсѳјница*) Бр Гл Ди Крс Ре Кру, на *Прѳсује* (топ.) Крс, ѳреме *Прѳсује* Вр, на *ѳсује* (топ.; ливада) ЗлПо, *ѳсујни дѳф* ЗлПо, во *Прѳсује* (топ.; шума) Рад, *ѳуас* Бр Ре ЗлПо Ба Љу Мл Др, зѳврзѳ *ѳуас* Гл, тури *ѳуас* Кру, пѳстар *ѳуас* Рад.

Прѳсује и *ѳсује* могу бити и из групе *-ове*, на шта упућују топ. *Прѳсово*, недалеко од Враништа, затим *ѳсовник* Рап.

Група *-оји-* остаје у: на Стѳро *гнѳишиѳе* (топ.) Бр, на *Гнѳишиѳе* Ре.

б) Супституција у заменицама с овим групама извршена је у свим местима: *нѳкуа, нѳкује, мујѳему, ѳѳујѳему, свѳје, кѳје, кѳјем, свѳкује, нѳкујем* (в. т. 616, 617, 619, 621, 623).

²⁴⁶ САМПОл, 291; СТТГ 1, 235–236; БАДИЈС, 126–127, 130 и даље; ИИДѳј, 114; СРЛГ, 98–99; ЈДТГ, 57; СМЃГ, 28.

²⁴⁷ БНАП, 81; ЕГОГ, 139–140; ЃЉГЛ, 75; ТМГР, 347.

У групи $o + j + V$ ретко је потврђено и o : *неко̀ра* кра̀ва; *неко̀је* ју̀ниче Ба, *неко̀ра* А̀нифа Вр, *мо̀а* ма̀ти Рап, до̀шла *неко̀ра*-жѐна Рад, *ко̀а* го̀дина Бр, тр̀мка *неко̀ра* Ба, *иско̀ра* Мл.

У групи $o + j$ на крају речи или са сугласником иза j , o се често затвара у o , а $u < o$ је ретко. Забележени примери са преласком o у u условљени су реченичним акцентом: *неку̀ј-во̀ф*; *неку̀ј-ко̀н'* Рад, *ку̀ј-зна* ке ге о̀несље Ре.

Група се чува у присвојним заменицама *шво̀јоф*, *мо̀још*, *сво̀још* (в. т. 739б, 742а), али је и: *му̀јево*, *му̀јешо* (в. т. 742а).

в) У чланованим придевским речима у Нјд. м.р., осим у Бр. јављају се два облика: *друго̀јеш*, *сидро̀јеш* (ретки облици) и *друго̀јеш*, *сидру̀јен*, *л'еву̀јеш*, *малову̀јеш*. (в. т. 738–742).

г) Глагол *йу̀је*, *йу̀ала* („поје“) пришао је после преласка o у u у глаголима с односом основа *-ује* : *-уа*.

134. $O > U$ ($o + v + V$)

После испадања v новостворена вокалска група уклања се преласком o у u . Пре замене o са u — o се под утицајем пасивније артикулације v/w већ реализовало као o . Овакве замене најдоследније су у Бр. ГГ, иначе, познаје групу *-оа-* на границама морфема (*йо̀арно*).

Овакву промену квалитета познају и неки македонски говори. Тако је *квач*, *негво*, *гведо* у струшким и говору неких охридских села²⁴⁸ даље затварање ($o > y > w > v$).

а) $o > u$ у придевима изведеним суфиксом *-ов + V* само у Бр:

Рамизуо, *Абазуо*, гла̀јце *кромиду̀је*, гла̀јце *луку̀је*, *јечмену̀је*, *овезу̀је*, Са̀јда Чучу̀ља, За̀руа мѐана, *баба̀јкуа*, *јуна̀куа*, *негуа*, во *роду̀а*-ку̀ћа, *букуо* дрво, *бра̀шуо*, *йо̀йуа* ћерка²⁴⁹;

Топоними: *Козаруо*, *Курйу̀о*-дере, *Мануо*, *Кал'инку̀а*-чешма, *Волуарница*, *Вејсѐља* чешма, *Врагуа* воденица, *Врагуо* минаре, до *Синану̀је* н'иве, *Маркуо*, *Душку̀а*-река, *Феризуе* орнице, *Музафѐруе* орнице, *Абдиљу̀е* љивадиче, *Бажма̀куо* бачило, *Банду̀је* мла̀ће, *Курйу̀о*-дере, *Амишуо* л'ескиче, *Даљиву̀је* дугло, *Краљуа* љивада, *Тешу̀је*.²⁵⁰

Тешу̀је је могло настати из форме *Тешове*, која се може извести из албанског лика имена овог насеља *Tetovë* са вокализацијом полугласника албанског језика реда *e*.

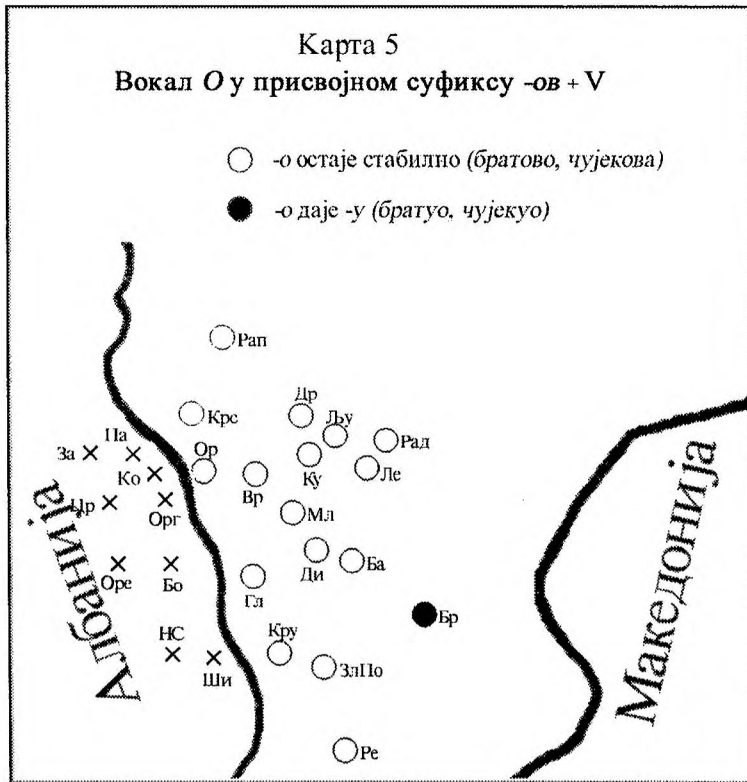
У мом материјалу није потврђен топ. *Фејзуд-ч'ешма*²⁵¹, који се наводи за Гл, већ је *Фејзовá-чешма*.

²⁴⁸ ВБПрД, 140–141; ВБМДиј, 88; ВБМК, 36–37.

²⁴⁹ Овакви су облици потврђени и у Сиринићу, и то само у Штрпцу (МлРСГ, 13).

²⁵⁰ В. и примере у ЦАОГ, 61–72.

²⁵¹ ЦАОГ, 88.

У облицима типа *браџоф*, *Абазоф* *о* остаје у свим местима.

б) У именицама (и речима мотивисаним њима) *о* даје у у свим местима:

Гоџуанец, *гоџуанка* (< *гоџованка*), *чујеку*, *џуар дрва* Гл, *чујек*, *гуједар*²⁵², *гуједа* Вр, *џуар*, *џуари*, *оснуа* („основа за ткање“), *гујечко-месо* Крс, *џргуач* (< *џрговач*), *на накуало* (< *наковало*), *леџуанци* (< *леџованци*; „они који раде годину дана, лето“) Бр, *чујечец* (< *човечец*; „ресица“) Рап, до *Кујчева* чешма Рап, беше *куач* Рад, *волуарник* (< *воловарник*; „стаја за волове“), нека ти је *векуечна* (< *вековечна*) Мл, на *Гуједарник* (топ.) Ба, *собрери гуједа* на *Гуједарник* Ба, *пасље* на *Гуједариштие* Ку, *Волуарница* (топ.; извор, појило, пашњак око појила) Бр, *Лџује*²⁵³ (топ.; ливаде и шуме) Крс.

в) У глаголима с односом основа *-ује* : *-уа* (*кујујем* : *кујуала*) остварен је аналошки продор *-у-* из презентске у аористну основу (в. т. 783–784).

Глагол *зујем*, *зуала* („зовем“) пришао је глаголима односа основа *-ује* : *-уа*, па је *зуанец*, *зуаница* („званица“) изведено из аористне основе.

²⁵² БАДИЈС, 26: *гуведа*. Пример који наводи А. Белић говори да је у њему *о* > у асимилацијом према лабијалној артикулацији *в*. Исто у БАДИЈС, 27: *булес*, *крумиџ*.

²⁵³ Уп. са ЦАОГ, 75. Именица *сс*, можда, наслања на *лџе* („луг“) са мн. *лџове*.

135. O > Y (o + x + a)

Вокалска група *-oa* у 3л. мн. аориста и имперфекта после испадања *x* из наставка, осим у неким вишим селима, остаје стабилна или се *o* реализује као *o*. У Бр, Ре и Кру потврђени су и облици са групом *-ua*:

Дáдуа, дóјдуа, укрáдуа Бр, ни *дáдуа* Кру, *ошíидуа* во Бéљиграт Ре (в. т. 817).

136. O > Y (у издвојеним лексемама)

Замене *o* са у врше се у истим фонетским условима у којима се *o* реализује као *o*.

y < o (+ m): *бúмба, кúманда* Ле, *сéдум, óсум, сум*²⁵⁴ Крс Рап, *дéте богúано* (< *богом дано*; „јединац, жељено дете“) Рап Крс Бр Кру Рад Мл, *дéтету богúаному* Др Ку.

Прилози на *-ом* јављају се и са *-ум*²⁵⁵: *бр́гум, скрíишум, ош́одум, грéхум, кри́ишум* (в. т. 854, 957, 958).

У контакту са *k* затвара се *o* у *вóсук, мóзук*. Обичнији су облици са сачуваним *o* (в. т. 184а).

Могуће је да су *вóсук, мóзук* лексичке позајмице из дебарских говора у којима је некацентовано *o* склоно затварању.²⁵⁶

У Ре је *у́гнишиће* („огњиште“), у осталим местима *о́гњишиће*.

У Бр је антропоним *Јáгуда* (: *Јáгода*).

Кúфер Гора.

У *кáкуљ* (< **kɔkolj*) Ор Рап Вр Др Рад могуће је наслањање на суфикс *-уљ* (уп. *смрéкуљка, рéсуљка*).

У контакту са билабијалима *й, б*:

У *йу́йу́унка* („пупољак“) Гл могућа је и метатеза (< *йу́йу́љка*)²⁵⁷;

у гл. *у́язиф* Крс вероватан је префикс *y-*, како је и у *се усúшила* Ре;

у бáрјак *йодуби́иће* („пободите“) Ди *o > y* после метатезе (< *йодоби́иће*), али је могућа и мотивација именицом *дúйка* („рупа“).

У финалном слогу је према *дóкйур* Гора, и *л'éййур* („лептир“)²⁵⁸ Бр Ре Кру.

Можда се у *дúждевак* Бр, *ћúждевец* („даждевњак“) Бр Ре чува стари превојни однос.²⁵⁹

Поред *ћóше* Бр потврђено је и *ћу́ше* (< тур. *köşe*) Ре Ку Мл Рад.

²⁵⁴ Облици ових лексема са сачуваним *o* потврђени су и у Рап и Крс. У осталим местима нема много потврда типа *седум, сум*.

²⁵⁵ О овој појави у македонским говорима в: КБИст, 30; ВБДГ', 69; СТТГ 1, 222.

²⁵⁶ ВБДГ, 69. В. и ВБЛГ, 29; ВБМК, 38; ВБСелЕ, 10.

²⁵⁷ Уп. са *йу́йу́љка* у левачком говору (СРЛГ, 146).

²⁵⁸ Облик је добијен преко *л'éййор*, на шта указује деминутив *л'éййорче*, поред *л'éййурче*.

²⁵⁹ П. Скок (СПЕРеч 1, 386 „dažd“) објашњава *-y-* у *дуждевњак* превојним вокалом.

Им. *йанѣ́олоне* јавља и као *йанѣ́ул* Гл. Потоњи облик се може извести из *йанѣ́олоне*, а могуће је и наслањање на влашки суфикс *-ул*.

Прилози често имају на отвореној ултими *-у*, које може бити изворно или секундарно:

До́лу, бл'изу, оѣ́оздолу; ѣ́о́лку, во́лку, ко́лку, нао́колу, нау́кулу, бр́гу, о́зго-ру, ма́йчицу (в. т. 854, 865, 866, 869–872, 972–975, 979, 983).

Ови се прилози јављају и са финалним *-о* или *-е* (*ѣ́о́лко, во́лко, до́л'е, бр-го* итд.).

Даљинском асимилацијом у неким прилозима *о > у* у пенултими ако је на отвореној ултими *-у*: *о́кулу, нао́кулу, на́дулу* Рап Ор Вр Ку Др Гл, а јављају се и дублети без промењеног *-о*.

О предлогу *ду*²⁶⁰, који се јавља и с обликом *до* в. т. 1009ђ: не ѣспратиѣ *ду* ка ке Брѣт Бр, *ду* Београт Ре, *ду* Шемоѣци Рап. Осим у Бр, у коме нема *ду*, у осталим местима јављају се оба облика (*до* и *ду*).

У Рап предлог *крос* има и варијанте *крус* и *крујс*. Није јасно порекло *ј* у *крујс*, али је оно могло да затвори артикулацију *о*. У другим местима, ако је сачуван предлог (в. т. 1009в), он има облик *крос*.

Везник *дор/дори*²⁶¹ потврђен је и у облику *дур/дури* Ди Крс Бр Ор Мл Љу Рад.

137. О > А

Замене *о* са *а* има у многим говорима.²⁶² А. Белић²⁶³ појаву тумачи отварањем *о* изван акцента. Л. Вујовић²⁶⁴ промену објашњава артикулацијом неакцентованог *о* како испред, тако и иза акцента. Б. Видоески²⁶⁵ а м. *о* у бројним примерима у корчанско-костурским говорима тумачи утицајем албанских говора који познају овај фонетски процес.

Примери из ГГ показују да се *о* отвара, углавном, у контакту с лабијалима, па *а < о* представља дисимилативни процес, у коме се група која садржи затворене гласове по начину артикулације (*й, м* — потпуно затворени; *о* — лабијализован вокал) уклања отвореним вокалом.

Д о м а ћ е р е ч и: *би́ла на ѣ́о́йала, ѣ́асинку* мэсила Рап, *ѣ́о́йало* Бр, два *ѣ́асинка* Ле, за *ѣ́асинка* Ор, от *ѣ́асинка* Крс, за *да́мазлак, ѣ́асинцим* Гл, *аваја* Др, *навѣ́жена* Рап, *друга́нако* Др;

²⁶⁰ Упореди са *куд < код* у ГГ; исто и у БНАП, 81.

²⁶¹ СТТГ I, 222 (*дури*); у сирињском само *дори* (МлРСг, 122); у сретечком оба облика (ПМГСЖ, 186); у градском призренском *дор, дори* (РСПГ, 385).

²⁶² ВБМК, 43; ЋДГБ, 31, 32; ВЛМД, 137–138; БНАП, 65; СРЛГ, 135; ПА-МБРес, 253; ПАГИХ, 38; ЈДТГ, 50.

²⁶³ БАДИЈС, 32–33.

²⁶⁴ ВЛМД, 137–138.

²⁶⁵ ВБМК, 43.

Им. *могила*, која има мало потврда са *-о-*, јавља се са *э* (*мэгила*) и са *-а-* (*магила*) (в. т. 145, 353): две *магиље* камење Рап, на *магила* Вр, при *магила* Др, *магил'е* на *н'ива* Ор.

П о з а ј м љ е н и ц е: *ајерација*, *ајеришује*, *ајерајтор* Гора, *јамаранца*, кућа ни је покрјена со *салани* („салонит-плоче“) Гл.

У примерима *јамаранца*, *салани*, *дамазлак* могућа је и даљинска асимилација.

У *јасинок* („посинак“) *а* у иницијалном слогу може бити аналошко према *јашитрка* („усвојена кћи, пасторка“).

У *аваја* (обично *оваја*) Др, *навожена* Рап (у осталим местима *новожена*) делује дисимилативни процес: *ов-* > *ав-*.

Прилог *друганако* (< *друго+онако*; „другачије“) Др могао је *а* добити даљинском асимилацијом према следећем слогу.

У придеву *бавен*, *бавна*, *бавно* („болестан“) Ре, који се јавља и као *бавен*, најпре је остварена аналогија према другим облицима исте речи са *в* (*бавна*, *бавно*), па прелаз *о* у *а*.²⁶⁶

Према *вамо*, (*о*)*намо* настали су прилози *одаваде*, *оданаде* — *одоанаде* Бр Ди (в. т. 888, 889).

У *квачка*²⁶⁷, *квачке* сме имаље Крс, ти *квачи* *квачка* Ле — им. је мотивисана ономатопејом *ква*²⁶⁸ или се чува стари дублет под акцентом.²⁶⁹

138. О > Е

Потврђена су само четири глагола са префиксом *јре-* уместо *јро-*²⁷⁰:

Да *јреживи* живот Ди, сом *јреживела*, *јреговори*-ни Мл, а ги *јреговорнала*, не ги *јреговорнуље* Рап, да *јреговорим* Ле, се *јребоду* со нош Ре, го *јребоду* Рад, мл'еко ће се *јрециди* Кру, да *јрецидимо* мљеко Рап, *јрециди* Др.

Свесловенски суфикс категорије *k* — *-ако* јавља се у ГГ с финалним *-о* (*како*, *вако*, *онако*). У прилозима *јаке*, *ваке* Гора — *о* је замењено са *е* према прилозима на *-е*.²⁷¹

У придеву *офсеве* Др Ку Ле Љу *е* је аналошко према *овес*.

139. О > И

Асимилацијом у суседним слоговима *о* > *и* у *дињиофчек* („доњи део наћава“) Крс. Асимилација према *и* у суседном слогу поспешена је потискавањем им. *ковчек* именицом *санджк*.

²⁶⁶ У осталим местима чува се однос *бол'ен* — *бавна*.

²⁶⁷ БАДИЈС, 368; сретечки, сиринишки, јужнометохијски говори (РСПГ, 386, 456; према мом материјалу); БНАП, 65; ЋЈГЛ, 32.

²⁶⁸ БНАП, 65.

²⁶⁹ ЋЈГЛ, 32.

²⁷⁰ Упореди са *јрезборимо* у БНАП, 86; оваквих продора има у сиринишком (МлРСГ, 13) и јужнометохијским говорима (РСПГ, 373; Подрима и Подгор према мом материјалу).

²⁷¹ У речима другог значења не јавља се *-е* у *-ако*.

У *чиколада*²⁷² Ре Кру Гл Мл о > и.

В о к а л О (аналошки) у с л о ж е н и ц а м а
и и з в е д е н и ц а м а

140. Вокал *о* јавља се између основе и суфикса турског порекла у *ја-гól'ика* (< тур. *yağlı*; „млад сир“) Гл ЗлПо Бр Ре Кру Мл Рад Љу. Инфикс у *горól'ија* могао је имати подстицај у *горóцвеће* („јагорчевина“) Бр Ди Ба Ор, *горóсвеће* Ре, ми донесла *горóцвеће* Ку.

Као спојни вокал *о* је присутно и у: *новóжена/новóжења, новóженске, младóжења, веку́ечно* (< *вековечно*), *кривошија* (врста цвећа) Гора.

ВОКАЛ У

С у п с т и т у ц и ј е в о к а л а У

141. У > О

Мало је примера у којима је у дало *о*. Замена се могу објаснити аналогичном или асимилацијом у различитим слоговима.

Туберкóлозен Бр, *туберкóлоза* Ре Рап Др Мл Рад Крс Вр, *óшодо* („отуд“) Вр, *óшодe* Бр Ор Ле Рад Гл ЗлПо.

Óшодо се може наслањати на *óшовде, óдонде*, а могућа је и асимилација према *о* из суседних слогова. Облик је, међутим, могао бити позајмљен из македонских говора који знају за *о* < ж (в. т. 154).

Нáзојће („оно што се назува“) Бр има аналошко *о* према *јóбојће/óбојће* („обојци“).

*Пóдојри, йóдóйрeла*²⁷³ („подупрети“) Ба Бр Мл Др Рад Рап Ор, *йóдојри* со кáмењ Крс, *ће йóдојрeш* Кру, *не сме йóдóйрeље* Ре.

У: *се óмила, óмџен, дéте сом óмила* Др, *óмиxме* рúке Ле — присутан је префикс *о-*.²⁷⁴

Им. *смóк, смóкои* во дúпка Ре, погољéмому *смóку* Рап, за *смóка* Ку — има само овај облик. Ширина простора на коме је *смoк*²⁷⁵ говори да се горански облик наслања на стари у — *о* однос.

142. У > И

У им. *цумбиш* (< тур. *çitbüş*; „велико весеље на свадби“) Бр Кру Гл Др Рад, напраихме *цумбиш* Бр, гóљем *цумбиш* Крс — најпре је *й* у оба слога дало у па је после дисимилацијом у различитим слоговима у дало *и*.

²⁷² У Левчу *чикулада* (СРЛГ, 146); уп. и са *чиолада* у ТМГР, 345.

²⁷³ Исто и у сретечком, сиринићком, метохијским говорима (према мом материјалу).

²⁷⁴ РСЛГ, 389; БНАП, 80; ПА-МБРес, 252; ЈДТГ, 50; ИПГС, 101–102; сретечки, сиринићи, метохијски говори, говори јужног Косова (према мом материјалу).

²⁷⁵ П. Скок (СПЕРеч 3 296, „stuk“) наводи да је *смoк* у Лужници, Смедереву, Шумадији, Крушевцу, Краљеву, Нишу, Куманову, у бугарском језику; према мом материјалу у свим српским говорима око Призрена и градском призренском говору; СТТГ 1, 223 (за тетовски говор).

Поред *сүруи́ка* (немаме *сүруи́ка* Др, дадохме *сүруи́ка* Бр), потврђено је и *сүруи́ка* (нашава *сүруи́ка* Вр, донесле *сүруи́ка* Ор, постаре *сүруи́ке* Ре).

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА У *ə*

143. У ограниченом броју лексема вокали су — најчешће то је *a* — у контакту са назалом дали глас полугласничке вредности, који се по свему изједначио са *ə* другог порекла. „Прва фаза деловања назалних сонаната асимилаторна је, тј. суседни вокал се назализује. Каснији путеви развитка тог вокала најчешће воде затварању.“²⁷⁶

„Затамњивање“ је потврђено обиљем примера у оближњим ЗПМ говори-ма²⁷⁷, па је ову особину ГГ развио заједно са њима. Број лексема у ГГ, међу-тим, знатно је мањи, а има и дублета са секвенцама *-ам* и *-ам*, што говори пре о лексичким позајмљеницама него о назализацији група *вокал + назал* као системској појави и њиховој заједничкој судбини са *ж*.²⁷⁸

„Затамњивање“ *a* у македонским говорима објашњава се сличним појава-ма у албанским и арумунским дијалектима.²⁷⁹

Ова особина знатно је присутнија у македонским²⁸⁰ него у српским гово-рима²⁸¹, а територијални распоред појаве упућује на њено страно порекло.

Редукције вокала у ГГ, а тако и у јужноморавском²⁸² и, мада се не конста-тује, у македонским говорима, најчешће су остварене у слогу под акцентом. У том смислу илустративни су примери из ГГ:

Зна́м, зна́јем — *не-знам, не-знајем*; *шама́м* (< тур. *tamat*) Бр Ре Ор Др Вр Рап, *шамáн* Крс Ре — *шáмам* Рад Ку Љу Ба.

Осим у суседству с назалом, класични вокали дају *ə* у мањем броју лексе-ма у другим позицијама, пре свега у суседству с плозивима, када снажна фона-циона струја после артикулације плозива изазива редуковање вокала.

144. А > ə

а) С н а з а л о м:

Зна́м, зна́јем Ди Бр Др Ор Крс Вр Рад ЗлПо Љу, *ка́меса*²⁸³ („косир“) Ре Рад Рап Мл Др Ор, *ма́ишка* (и *ма́йшка*) Др Љу Ди Бр, *ка́нџар* (< тур. *kantar*)

²⁷⁶ „Доста често, на пример, у разним македонским и српскохрватским говорима, назални сонанти су изазивали затварање или централизацију вокала који следи“ (ИПИО 1, 26). В. о овом питању и: БАДИЈС, 67.

²⁷⁷ ВБВо, 118–119; ВБИСлМ, 18.

²⁷⁸ „За процесите сврзани со рефлексацијата на носовката *ж* во западните македонски го-вори се сврзани и промените на секвенцата (ан, ам) во кореновите слогови на примерите *зна́м, зна́јје*“ (ВБГГ, 51).

²⁷⁹ КБИст, 37; ВБМК, 42.

²⁸⁰ СТТГ 1, 220–221; ВБВо, 118–119; КБИст, 37; ВБМК, 42; ВБИСлМ, 29.

²⁸¹ БАДИЈС, 15, 46–47, 67, 252–253, 471.

²⁸² Исто, 15.

²⁸³ У сретечком *ка́меса*, у сиринићком *ка́меса* (према мом материјалу).

Рап, *сáндæк* (< тур. *sandık*; и: *сáндак*, *сáндæк*) Др Рап Ор Вр, *сáнице* (< **sanь*; „саонице“; и: *сáнице*, *сáњице*, *сáњице*, *сáанђе*) Ре Кру Гл, *мáвзерка* (: *мáвзерка* < *маузерка*; „врста пушке“) Гора, *йáрáндафиљ*²⁸⁴, брát *Кáмбер*, *Мáсáиан*, *Мáсáиáнице*, ке-сá-била Вр, *јéнæк* („одмах“) Ор.

Овога порекла може бити *æ* у примерима *мáгла*, *мáгљиво*, *мáска*, *јáгáнца* (в. т. 183а).

У мом материјалу није потврђено *снáга*²⁸⁵, *мáкеа*²⁸⁶, већ само *снáга*, *мá-ћија*/*мáхеа*/*мáхе^xа*/*мáћаа*.

У ГГ је и: *мáмење*, *мáнгал*, *кáндило* итд.

б) С п л о з и в о м:

Ми *бáкйиса* (у сретечком: *бáкйиса*; „досади ми, смета ми“) Бр, *бáш* (в. т. 1003г) (< тур. *baş*) Бр Ре Кру Ди Ку, *зáдно* („задње“) Ба, *найáрјла* (и *найáрајла*) Ре.

У *Сáдишиџа*²⁸⁷ (ливаде) ЗлПо, *Сáдишиџа* Кру, ако је топ. мотивисан глаголом „садити“ („раније су мештани на овим теренима нешто садили“²⁸⁸), *а* је замењено са *æ*. „Затамњивање“ је могло бити олакшано одсуством лексеме „садити“, пошто је у ГГ *сйјем*, *сйјала*.

в) С ф р и к а т и в о м / а ф р и к а т о м:

Зáђно Ре Гл Кру Ди Бр, *нáзæћ* (обичније *нáзаћ*) Мл Ку Бр Ре Кру ЗлПо Гл Др Вр Ор.

Овог порекла може бити и *лáжсем*, *лáжље* (в. т. 183а).

Па сме се криље во *Лáсце* (топ.; ливаде и шумица) Ку, *Лáсце* (топ.; њиве и ливаде) Ор Рап. Потврђено је и — сме кóсил’е во *Лáсице* Ор. Облик може упућивати на ранији топоним са испадањем *æ* из иницијалне групе *æл-*, а *æ* се може наслањати на *Лáшки* пúт²⁸⁹ (< *Влашки йуџи*)²⁹⁰ (в. т. 400).

145. О с т а л и в о к а л и, осим *а*, ретко се „затамњују“.

Е > æ:

Сáзаир, *Сáзáира* го најдо Вр, *Сáзáирица* Ор, мори *Сáзáирице* Др, дáди го *Сáзáиру* Ле, га вíде *Сáмка* (хип. од *Сéмира*) Рад.

У топ. *Лáнишиџе* (: *Л’éнишиџе*)²⁹¹ у другим местима), није сачуван полугласник (в. т. 180–181).

²⁸⁴ У осталим местима овај балкански грецизам гласи *йáрáндафиљ*.

²⁸⁵ ВБГГ, 51; ВБИСлМ, 10.

²⁸⁶ ВБМК, 36.

²⁸⁷ Уп. са ЦАОГ, 102.

²⁸⁸ Исто, 107.

²⁸⁹ Исто, 101.

²⁹⁰ У Сретечкој жупи — између Богошевца и Мушниковá — постоји топ. *Лáсице* (ливаде) (према мом материјалу).

²⁹¹ ЦАОГ, 57, 95, 106, 111, 117, 127, 133, 143.

У > э:

Кóлцэс Ре (у осталим местима *кóлсус*), *мáзика* („усна хармоника“) Рап, *францáски јéзик* Ре.

У — мој брát *Кáсэм* Ре, со *Кáсэми* Бр, *Кáсэм* Ку Мл — полугласник је турског порекла (АШТур, 399).

О > э:

У *мáгила* (и ретко *мóгила*) вокал је можда „затамњен“ преко *мáгила* („гомила“), које је потврђено као апелатив у Рап, Вр, Ор, Др. Забележени су само топ. са *мэг-*.

Мáгиље камене Крс, *мáгиље* по поље Крс, на *Мáгиљиштите* Др, на *Мáгиље* Др, ће сáјеш *Мáгиљице*²⁹² Ку, о^т Чéбова *мáгила* Љу, во *Мáгил'е* имаје Ле;

бéше *бáвен* Ре (у осталим местима *бóл'ен*), дéтенце бíло *бáвно* Ре, *кáнойец* (можда и аналогijом према *кáнай* Рап), *сáсшаим* Ре (в. т. 1816).

У *кáшар* (< тур. *kitir*; ШАТур, 194; „пржењем распукло зрно кукуруза, кокица“) Бр чува се изворни састав. У Бр је и *шáшир*, у осталим местима *кíшир*.

У неким примерима није поуздана етимологија, па се не може рећи да ли има редукције, или су то лексеме ономатопејског порекла:

Кáка („омиљена, весела, насмејана тетка“; мотивисано узвиком *ки*, *ки*²⁹³, или, што је вероватније, узвиком *кэ кэ кэ*), *зэнгр'љица* („ледена вода“), *шáгносан* („убуђан“) Бр, ће ти се *скáндиса* Ди, му је *шáлосан*²⁹⁴ („тешко, досадно“) Кру, зéмња ни бíла *нашáйка* („утабана“) Кру, *нашáйкај* Др, дéте му *шáйка* („замуцкује“) Ку, *шáйка* Вр, *шáйкало* напре Др, *Мáздач'а*²⁹⁵, óфце на *Мáздача*, при *Мáздача* (речица источно од Ре) Ре, од^т *Мангáрице*²⁹⁶ (топ.; чесма) Крс.

146. Поред *Грнчáрице* (топ.) Вр потврђено је и *Гáнчáрице*.²⁹⁷ Потоњи облик је могао настати декомпозицијом *р* (> *эр*) па испадањем *р* из новостворене групе даљинском дисимилацијом.

ВОКАЛ Ћ

147. Вокал *ћ* фонолошки је неутралисан са *е*:

Дéца, *м'леко*, *шобéгнала/шобéјнала*, *врéме*, *дéдо*, *шетишáнци*, *шéса*, *здрéло*, *ждрéбе*, *сáйрэ(х)а*, *нéдеља*, *двéнице*, *кéдеља*, *шéшил'е*, *сéно* Гора.

148. а) Значајна дијалекатска црта ГГ је доследна замена старе групе *-ћј*-групом *-иј-* у глаголима: *сијје*, *засије*, *шрóсије*, *се смíје*, *се нáсмíје*, *се шосмíјала*

²⁹² А. Цоговић бележи *Мьгил'це* (ЦАОГ, 111).

²⁹³ СПЕреч 2, 73 „keketati se“; ЕГРеч 1, 290, „ки, ки, ки“.

²⁹⁴ У сретечком *шóлосан* (према мом материјалу).

²⁹⁵ ЦАОГ, 117.

²⁹⁶ А. Цоговић наводи *Мангáрице* (ЦАОГ, 133)

²⁹⁷ Уп. са ЦАОГ, 80.

(„подсмехнула се“), *грије, загрије, вије, додија*; у им. *вијавица* Гора. По оскудним подацима исто је и у горанским селима у Албанији. Примере в. и у т. 121а.

Пошто се и у сиринићком говору јављају дублети: *сијем — сејем, гријала се — грејала се, насли се — насмеј се*²⁹⁸, *-иј- < -еј-* у глаголима може се сматрати локалном иновацијом шарпланинских говора.

У 3л. јд. презента одричног глагола *неје е* остаје неизмењено у групи *-еј-* пошто је подупрто парадигмом (*не сом, не си*).

Вредност *иј < ђј* у коренској морфемии наведених глагола асимилација је *е* према *ј*²⁹⁹ остварена после преласка *ћ > е*, што потврђује и прелаз *е > и* у позицији *е +* предњонепчани сугласник (в. т. 121б-г).

У досадашњим радовима о ГГ не уочава се и не анализира ова значајна дијалекатска црта, осим што Б. Видоески бележи: „Од дијалектна гледна точка интерес претставуваат несвршените глаголи од типот *грије* (сање да грије), *сије* (да засијеме), *се смије*“.³⁰⁰

б) Облици показних заменица *овија, шија, онија* могу бити траг преласка *-еј (< ђј) > иј*.

в) У говору старијих Горана, поред обичног *дејка*, бележено је и *дивојка*, које је потврђено само у песмама. *Дивојка* је могло бити преузето из косовско-метохијских говора³⁰¹, а у овим говорима је могло настати наслањањем на *дивно, дивити се*.³⁰² На позајмљивање указује присутност облика у фолклору, али не и у говорном језику. Наводе се примери који су потврђени у мом материјалу³⁰³:

Јунак спије међу две *дивојке* Ди, јунак спије миђу две *дивојће*, ја ти имам л'јка *дивојћина* Бр, та имаше л'јка *дивојкина* Ба, извадиф *убава дивојка* Мл, ој *дивојко*, душо муа Др, на рогај носи *дивојка* Рап, све *дивојке* со алтани Ле.

Дивојка је увек *дејка* изузетне лепоте, па је облик оваквом семантичком маркираношћу отпорнији на прилагођавање горанском систему.

г) У Дјд. свих именица деklinационог обрасца 2, осим ретких изузетака, уопштен је наставак *-и: жéни, сéстри, дúши* (в. т. 530).

У Дјд. личних заменица наставак је *-е (мéне, шéбе)*, а потврђени су и ретки *мéни, шéби, сéби* (в. т. 597, 609 б, 613а).

д) У глаголима су бројни продори једне основе у другу па се *-и м. ћ у живила, л'éшила, се црнила* не сматра рефлексом *ћ* (в. т. 769).

У 2л. мн. императива свих глагола уопштено је *-и* морфолошког порекла.

ђ) У им. *мéунка* чува се екавска замена *ћ* (в. т. 115а).

²⁹⁸ МлРСГ, 18.

²⁹⁹ БАДИЈС, 22, 495; ИПИО 3, 95–96; ИПИО 2, 139–140.

³⁰⁰ ВБИТ, 65.

³⁰¹ ЕГРеч 1, 135 „дивојче“.

³⁰² ИПИО 3, 97.

³⁰³ У ХХГор *дивојка* је потврђено у песмама 126, 272, 343, 367, 370, 377.

е) У *шрава*³⁰⁴, *орах*³⁰⁵, *јала*³⁰⁶ Ћ је дало -а. Облици са -а могу се објаснити „само ако се претпостави да је иза одређених консонаната некадашње отворено Ћ прелазило у а, док је у главнини примера дало затворенији глас.“³⁰⁷

НАЗАЛНИ ВОКАЛИ

149. Некорелативности у рефлексацији ж, затим континуанти назалних вокала а и ж показују да је ГГ настао у резултату етнојезичких мешавина.

Континуанти назалних вокала ГГ приближавају горњополошким говори-ма, мада потпуне подударности нема.³⁰⁸

У ГГ није продрла из ЗПМ говора иновација мешања назала у иницијал-ној позицији њ-³⁰⁹ Одсуство оваквог мешања у говору Торбеша у Г. Попрад-нику³¹⁰ говори о евентуалној вези ГГ са овим говором, пошто остали дебарски говори, и други ЗПМ, познају рефлексацију *ја*-³¹¹

НАЗАЛНИ ВОКАЛ А

150. А је у ГГ доследно дало -е:

Језик, јечмено брашно, јечмен, јетрва, заец, јастреј, њешок, име, имена, девеи Бр, *јечменово, језик, заец, гуџеда, шегнем, мек, време, ће њспредем, жед-нем* жене^м Ре, *њешница* („задњи део стопала, пета“), *њеш* сина, *меко, себим, себајца, њекња* („пџтља“), *њеш* („пед“), *мецо, жетварка* Гл, *десеи, девешде-сеи, жетвар, реишише, л’едина, њређа* Ор, *редои, јечмен’, њовенало* (**ved-*), *ме-сечина* грије, *реи* (**reřь*), *њешои, десешоу* Ди, *јеребици, њешок, свешец, чедо* мује, *пољај ме, мене ме дади* ЗлПо, *име, имена, јечмен, двем јетрвем, заец* (*zajęсь*), *жедному дешешоу, њредем, њређа, три месеца, јетрвам* Вр, *гуџеда, шегнем* („вучем, теглим“), *меко, кл’екнала* (**klek-*), *ће л’егнеш* Лбу, *трава њовен-нала, л’едина, себајца, ми се јаде мецо, на јастреба* (**astrębь*), *њешок* Ку, *језик, нарани гуџеда, чедо* материно, *јетрва, кљекни* Мл, *јеребица, језик, јетрва* гим умрела во *њешок, јастреј, месецу, месечина, се очешвала* Крс, *ујемел*³¹² („ујам“) Ба.

³⁰⁴ У *шрава* није морало бити „јат“.

³⁰⁵ СПЕРеч 2, 563 „*orah*“.

³⁰⁶ СПЕРеч 1, 776–777 „*jesti*“.

³⁰⁷ ИПИО 2, 12–13.

³⁰⁸ Уп. са ВБПГ, 345.

³⁰⁹ КБИст, 41.

³¹⁰ ВБДГ, 66.

³¹¹ Чини се неубедљивим објашњење Б. Видоеског (ВБДГ, 66) да је доследна рефлексација *ја*- у *је*- у говору Торбеша у Г. Попраднику секундарна вредност изведена из: *ја* > *јж* > *ја* > *је*- прегласом, пошто је -е < ж у малом броју лексема особина унета у овај говор, а и горански, као лексикализована појава из говора који познају е < ж иза нелабијалног сугласника (в. т. 156).

³¹² СПЕРеч 1, 777 „*jeti*“.

У Гјд. им. на *-a* продро је ОПјд. (от *сѣсѣтра*, од *дѣша*). Потврђени су, међутим, и примери чувања *-e < -a* у Гјд.:

Жими *дѣше* матѣрине Ба, жими *дѣше* бабајкуе, жими *дѣшице* матѣрине Бр, жими *дѣше* бабове Ди (в. т. 525–527, 536).

НАЗАЛНИ ВОКАЛ Ж

151. Рефлекси назалног вокала ж су: *ə, у, а, о, е*.

Вредношћу *e (< ж)* у коренској морфеми ГГ наслања се на ЗПМ, пре свега на торбешке говоре у македонско-албанском пограничју, на гостиварски и дебарски говор.³¹³

Уочава се да ГГ познаје у највећем делу примера две рефлексације: *ə* — бугарско-македонску и *у* — српску. Присутност различитих континуаната ж у ЗПМ говорима претпоставља билингвалну ситуацију или доминацију говорника српског или бугарско-македонског језика у појединим деловима данашњег македонског језика.³¹⁴ Наслањање ГГ на западномакедонске треба посматрати у том контексту.³¹⁵

Вредности *у, ə, о, е* не јављају се никада у граматичким морфемама или суфиксима, *а* се јавља у граматичким афиксима.

152. Ж > ə

„Фонемата /ǎ/ представува постара фаза од развојот на ж. За нејзиното конзервирање во споменатите македонски говори на македонско-албанското пограничје можеле да придонесот албанските и аромунските дијалекти.“³¹⁶

Вредност *ə < ж* у ГГ најчешће је између два плозива, или је плозив испред или иза. Континуант *ə* је, затим, најчешће под акцентом. Услови у којима се јавља сугеришу редукацију континуанта ж, био он *у* или *а*, у истим или сличним условима у којима се и други вокали редукују (в. т. 143–145):

Кѣсај („залогај“), *кѣсни*, ме *окѣсало*, *ѣѣок* (< **рорь*), *Пѣйка* (топ.), *ѣѣо-љак*, *сѣбоѣа*, *зѣйче* (< **зрбь*), на *кѣйна*, *дѣи* — *дѣио* (< **дрбь*), во *нѣшра* (< **ншра*), *гнѣсна* (< **гнрсьнъ*), *ѣѣи* (< **тпрь*), *мѣшим*, се рашѣтахме во *Сѣшеска* (< **ср-*; топ.; клисура којом тече Лева река), па во *Сѣшеска*, не *сѣѣйнала* (< **стпр-*), *сѣдои*, *гѣс*, *сѣбоѣа*, *зѣи*, *ѣѣок* (и *ѣѣљунка*), *кѣћник* („кутњак“, али *кућа*, *кућаница*), *зѣбец*, да *окѣям* дѣца (< **краті*), *кѣйине*, *дѣбои*, *гѣсѣница* (< **рсь*)

³¹³ ВБМК, 34; ВБИСлМ, 9, 10, 29; ВБМДиј, 100 (јужно од линије Охрид–Ресен, Лерин–Демир Капија–Петрич; Горњи Полог, Дебарски крај, Струмица, град Охрид са селима око језера, Преспа); ФО — Вруток, 642; Пештани, 695; Тиолишча, 763, 775; ИвМСВ, 27 (јабланичко-голобрдски).

³¹⁴ Уп. са стањем у ЗПМ говорима (КБИст, 13): Говори са *у* (Скопље–Тетово), говори са *о* (Дебарски крај), говори са *а* (централна Македонија), говори са *ə* (Охрид–Преспа, Горњи Полог).

³¹⁵ Б. Видоески (ВБВо, 163–165) различите континуанте ж у кривоपालаначком говору објашњава дијалекатским мешавинама. Присутност *у < ж* у коренској морфеми, а *а < ж* у граматичким у неким македонским говорима, исти аутор (ВБПМКонт, 16) тумачи резултатом дијалекатских мешавина.

³¹⁶ ВБМК, 41. О овоме в. и: МСБЕ, 123; КБИст, 36; ПМСЗ, 223; ИССлГ, 112.

Бр, *сáдој*, *гáс*, *йáйок*, *сáбоиша*, *зáби*, *шáй* Рад, *кáкуљ*, *гнáсна*, *сáбоише* Ор, *сáш*, *сáдој*, *гáзечки*, *йáйок*, *кáкљика* („кукољ“) Др, *сáш*, *сáдој*, *йáйоци*, *мáйно*, на *кáћник*, *сáбоиша*, коњскý-зáй, ме *кáснаље* Рап, *сáдој*, *сáбоиша*, да *óкáйеш*, *кáсáница* („гусеница“, мотивисано глаголом *кáса*) Кру, во *гáс*, *йáйок* му пресе-кла, *кáкуљ*, *кáћник* Вр, мýје *зáби*, го *óкáйала*, сéкоф *дáбој*, влéзи во *нáшра*, *сáдоиварник* („место на коме се чувају судови“), *мáйна-вода* Гл, *кáшњик*, два *сáда*, *зáби* Ба, *кáћник*, *зáй*, *кáйна*, до *сáбоиша* Крс, пóкосиф *Кáкљишиша*, *Пáйок*, *Дáбице*, *Дáбојна* плáфска (топ.) Рап, *Дáбове* рýпе (топ.) Мл, во Дóвње *Дáбице*, Стрéјне *Дáбице*, Гóрње *Дáбице* (топ.) Крс, сýјеме во *Дáбје*, *Дáбје* млáке Вр, го утéпа³¹⁷ во *Дáбје* (топ.; шума) Ле, *Дáбове-рупе* (топ.) Мл, до *Дáйна* (топ.) Ор, *йди* ке *Дáбице* (топ.; ледина на којој има неколико дубова), *Дáбојна* Рап, *Лáгује*³¹⁷ (<**lɔgъ*; топ.; ливада и шума) Крс Рап, чéшмиче на *Лáк* (<**lɔgъ*) Гл, *Лáжине*³¹⁸ (топ.; ливаде и њиве; некада је била шума) Ди.

У топ. са значењем њиве или ливаде поред воде, земље у неком куту — потврђено је *Лáка/Лáк* (<**lɔкъ*)³¹⁹:

Пóкóсихме *Лáка*³²⁰ Бр, до *Лáка* Гл, *Лáка* Ди ЗлПо, дéсет тýара от *Лáка* Ле, *Лáка* до рéка Љу, бýље во *Лáка* Ре, сéно от *Лáке* Крс, *йди* ке *Лáке* Ор, нé-чинет *Лáке* Вр, *Лáк* Рад, Дéјкоф *лáк* Ку, Јéла *лáка* Ор.³²¹

У неколико лексема са секвенцом -рж- (*йрш*, *грђи*, *сърга*, два *сърка*) ж > э које заједно са р даје секундарно р (в. т. 175).

153. Ж > А

Рефлекс а у некоренским слоговима потврђује блиске везе ГГ са ЗПМ за-леђем.³²²

У мом материјалу није потврђен облик *садои*, који се наводи за ГГ³²³, већ је *сáш*, *сáдои*, а само у Ре и Кру и *сáдои*.

а) У коренској морфеми ж > а у издвојеним лексемама. Оваква вредност у неким примерима може се објаснити каснијим променама или лексичким позајмљивањем. *Пáйонка* („пупољак“) Крс може бити изведено из облика *йойонка*; поред *гасэница* („гусеница“) Крс, јављају се и *кэсáница*, *гэсáница*, који се наслањају на *кэсам*; *нáраче* — али редовно *рука*, *ручек*, *обруч*.

б) Суфикс -нж дао је у аористној основи -на: *угáснала*, *л'эгнала*, *наврнала* Ба, *кúкнаф* („закукурекао“), *рийнало* Ре, *грабна*, *замíнал'е*, *ййсна* Бр, му *остáнала*, *йобегна* Др, се *навенаф*, *љэгнаље*, *ййсна* Крс, *шрнахме*, *оглухнаф* Гл (в. т. 778).

в) У Ајд. им. на -а и зам. и прид. ж.р., ж > а:

³¹⁷ ЦАОГ, 77.

³¹⁸ Исто, 91.

³¹⁹ СПЕР 2, 280–281 „lecati se“.

³²⁰ Уп. са *лúка* у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 371–372 „лука“).

³²¹ Уп. са *Лька* у ЦАОГ, 66, 75, 81, 87, 91, 101, 111, 117, 122, 127, 137, 143, 150, 159.

³²² ВБИСлМ, 10.

³²³ ВБГ, 46.

Ожењиме посл'е и Рѣмзија Ле, виђим нана, дада, жена Ре, за н'а, во свуга-кућа Вр, свја-зима Бр, иде во свуга-кућа Др, ња га зѣф за жена Рап, сѣстира ђумужиф за гззда Крс.

г) У финалном слогу прилога именичког порекла:

Дѣјна (: дѣња) Ор, дѣња, ноћа Др, ноћа ће игра Крс, скита ноћа, дѣна Гл, ноћа не-спије, дѣња спије Рап, ноћам³²⁴ Ор.

д) У глаголским облицима граматичке морфеме са -ж на отвореној улти-ми имају -а:

У Зл. мн. гл. „јесам“, редовно у Бр, у осталим селима спорадично: Да са ђни Бр, мѹжи ни са Вр (в. т. 850а).³²⁵

У Зл. мн. аориста и имперфекта:

Пил'ића зайуаа, пѣтлој закука^ха Вр, ил'ѣиѣа, имаа Бр, има^ха Ба (в. т. 810, 817).

Стари наставак -рѣ замењен је уопштавањем наставак -еи у Зл. мн. презента (в. т. 797, 798).

У 1л. јд. презента уопштен је основински вокал (нећем, мѹжем) (в. т. 792а).

ђ) У им. ѡја^к³²⁶ (< *ра-рѣ), ѡа^ха^чина Гл Бр ЗлПо, ѡја^чина Ре, ѡја^ци, ѡја^чина Крс вероватна је и даљинска асимилација према а у суседним слоговима.

154. Ж > О³²⁷

Ретки примери са о < ж у ГГ лексичке су позајмице из ЗПМ говора који ову иновацију познају.³²⁸ На ово упућују и дублети са о или ѡ:

Сѡш, сѡдои, сѡдои^{вар}ник Ре Кру (у осталим местима сѡш, сѡдои), клѡико Бр Ре Кру Гл (у осталим местима клѡико), ѡѡпук („пупак“) Кру, ѡѡпунка (али ѡѡпѹѡк у Др Рап и ѡѡпѹнка у Гл), ѡѡпук Вр, ѡшѡде, ѡшѡдум (и ѡшѡи) Рап.

Им. сѡшка („теснац; узан пролаз између зидина, стена; уска планинска стаза“) лексичка је позајмица из ЗПМ говора са оваквом рефлексацијом ж:

Аврѡмуа сѡшка (узан пролаз између зидова), Прве сѡшѡе Бр, Сѡшка³²⁹ (планинска стаза према пределу Равен) Крс.

³²⁴ У прилогу а може бити од о у наставку -ом (уп. са кришом), а може бити и контаминација нѡћом и ноћа.

³²⁵ Као лексикализовани нанос са је продрло и у јужнометохијске говоре: ђаковачки (СМВГ, 46–48), призренски градски говор (РСПГ, 369).

³²⁶ Пајак, ѡја^чина бележи се и на целој територији дебарских говора (ВБДГ, 66).

³²⁷ Вредност о < ж у македонским говорима у македонско-албанском пограничју објашњава се вокализацијом ѡ у о, највероватније посредством албанске фонетике (САМОчерк, 44; САМПол, 317; КБИст, 36).

³²⁸ ИвМСВ, 27 (голаи, собѡша): јабланичко-голобрдски; ВБМДиј, 100: Мала Реска, Голо Брдо, Дримкокл, Доња Прѣспа, Нѣстрам; ВБДГ, 65, 66; ВБТГ, 20; ПаАРГ, 108; ВБКГ, 34–35; ВБИслМ, 29.

³²⁹ ЦАОГ, 77.

Сóйка је у непосредној вези са *Сáйеска* (в. т. 152).

Топоним *Глобóчица*, који се изводи из корена *glqb-*, тумачи А. М. Селишчев на два начина: као вокализацију њ (< ж) > о³³⁰ или као просту деназализацију ж.³³¹

А. М. Селишчев наводи за ГГ неаутохтони облик *роци* (в. т. 60а).

Глагол *бóбоџи*, у чијој је основи индоевропски ономатопејски корен **bqb*³³² могао је о добити преко узвика *бо*, или се наслања на редупликован слог *бо-бо-џи*. Пошто је *бóбоџи* и у метохијским и сиринићком говору (према мом материјалу), а у овим говорима ж је дало у, затим у сретечком говору (према мом материјалу), горански облик је вероватно мотивисан узвиком *бо*.

155. Ж > У

О језичкој мешавини у процесу формирања ГГ сведоче различити континуанти у истим коренским морфемама: *йáйок*, *йúйљунка*, *йóйунка* (**рррњ*); *рука*, *рúчек*, *óбруч*, *нáраче*; *џúй*, *џáй*; *клуýко*, *клоýко*; *óйкуй*, *оџ кéде*; *кукољ*, *кáкуљ*.

Облици *гнúсно* Ле Ку Рад Љу — *гнáсно* („прљаво“) Бр Ре Кру Гл Ди Ба Крс могу бити и траг старог дублета, наслеђеног из прасловенског језика: *gnq-siti se* — *gnousiti se*.³³³

Фонетски контекст, условно, одређује дистрибуцију континуаната ж. Нема, међутим, општег правила³³⁴, пошто су, осим фонетских, деловали и изванјезички фактори. У географском положају могу се наћи разлози за већу присутност у у нижим селима него у вишим, и на више примера са о у вишим.

У делу примера ж је дало у³³⁵:

Óйкуй, *йúйљунка*, *óмуџих*, *мúџен'е*, *йúйник*, *џúџне са*, *óкругло*, *скуýо* мýто, *врúно*, *гóлуби*, *мúдро*, све *куће*, *рудина*, *гúсúо*, *јуúџе*, *мúдо*, *гúска*, *грубе са*, *йúкни*, *гúнга*³³⁶ („чворуга на глави“), *џúџној жéни* Бр, *клуýко*, *мúка*, *мúчење*, *мúџивим*, *скуýоћа*, *кућница* („домаћица“), *гúска*, *се џрућа*, *рудина* Рад, *клуýче*, *муýна-вода*, *огрубéнице*, *йúкни*, *óйкуй*, не *исýуди* Ку, *мúка*, *мúчење*, *се мúчим*, *клуýчића*, три *џрућа*, Пáзарско *йúйшишúе*³³⁷ Ба, Брoцкí-йúй, Диканечкí-йúй,

³³⁰ САМПол, 318.

³³¹ САМСлов, 290.

³³² СПЕРеч 1, 223 „bubanј“.

³³³ КБИст, 43.

³³⁴ Б. Видоески (ВБГТ, 50) наводи да се у < ж „јавува (...) во горанскиот говор најчесто зад лабијална согласка, иако не и доследно.“ На овом месту наведен је и облик *бубоџи*, који у мом материјалу није посведочен, већ је само *бóбоџи*.

³³⁵ Распоред у говору у Македонији показује да су они уз територију српског језика и под снажнијим српским утицајем (пре свега северна дијалекатска област). У < ж у македонским говори-ма објашњава се српским утицајем (САМПол, 315; СТТГ 1, 224–225; ВБМК, 34–35; ВБМДиј, 100).

³³⁶ П. Скок (СПЕРеч 1, 633 „gunga“) наводи значење придева *gogъn* „mucati, govoriti kroz nos“. У Ре је збележено и *gъngam* са значењем „говорим кроз нос“. Није јасно да ли је у примерима *гúнга/гáнга* дошло до метатезе *gn > ng* или је ово лексичка позајмица унета из мак. говора који познају назализам типа *ан/џн*, *ам/џм* < ж (в. КБПрес, 179). Може се, ипак, тврдити да је извршена метатеза, пошто се јавља и *гúнга*, а *гáнга* је могло настати редукцијом пуног вокала.

³³⁷ Уп. са ЦАОГ, 58.

Злипоточкі-йуи (топ.), *иззубен*³³⁸ („наборан, са дубоким борама“), *мућкаво* јајце, *ће се грубим, шруи, мудар, врућо* јадене, *мучна* сом била, по *йуи, Ошуде*-поток (топ.; предео преко потока југоисточно од села, чесма на овом пределу³³⁹) Гл, *йуиљунка, мџи, се иремуџила*, злипоточкі-йуи, *йуишића, мџа, оскуиела*, на *рудина* („пропланак“), *врућина* Ре, *клујко, мудре* љући, *шужен, кућа, рудине*, два *голуба, густо, муино, мућкаво, јџица, јџе, мудо, гускам, грубе* гим се *мџи, судија* Крс, *гужве* се, *шужному* дџету, *йкни, шуй нощ* (али и *шџи*), *йкнише* Љу, *Дубишића* (топ.; њиве; некада је било дубова)³⁴⁰, *рука, рџајца, рџишије, рџаве, се рџујем, йоручок, рџок, обрџ, се исџруџиф* (**prǫǫǫ*) Др, *шуйан, шуйанџија* Гора, *шуйанџи* нџи Др, ни *шуйаље шуйанџије* Рап, се скрџла во *Тујан-завор* (топ.; шумица) Др.

156. Ж > Е

У неколико лексичких позајмлџеница из ЗПМ говора, које се јављају у свим местима Горе, ж је дало е:

Кџе/ћџе, ке/ће, обџкеде/обџхеде (и *обџкуш*), *јџоок, кџеља, мећџеница*.

а) *Кџе* карактерише дебарске и полошке говоре.³⁴¹

А. М. Селишчев³⁴² сматра да је *кеде*, *ке* настало, можда, посредством албанске фонетике на простору између Девола и Шкумбе, а као доказ наводи албанску суспституцију -џн- са -џн- у топонимима словенског порекла.

У ГГ е < ж јавља се у малом броју лексема, и то претежно у примерима са е у следећем слогу, па је могућа и даљинска асимилација.

На појаву *кеде* могао је утицати и синтаксички моменат — у ГГ, у процесу упрошћавања система, неутралисана су значења и употреба прилога **кџд* (упитни прилог за правац кретања по површини) и упитног прилога за мировање *кџе*. Облик *кеде* може бити хибридни са финалним е < џ (*кџдџ*)³⁴³ и могућом даљинском асимилацијом континуанта ж према финалном е. На могућност да џ може бити доста старо и у *кџдџ* указао ми је академик Павле Ивић упућујући ме на стање у српским дијалектима (*куде, кудије*).

У мрковићком³⁴⁴ и црмничком говору³⁴⁵ упитни прилог за место гласи *ге*. Л. Вујовић³⁴⁶ наводи употребу *ге* у служби предлога *код*. Стање је интересно за ГГ пошто се *ке* јавља у њему у истом значењу и функцији, па се може сматрати последицом мешања падежа места и падежа правца и уплитањем *ка* у овај процес.

³³⁸ Од свесл. и прасл. *goba* (СПЕРеч 1, 628 „guba“).

³³⁹ ЦАОГ, 87.

³⁴⁰ Исто, 95.

³⁴¹ САМПол, 378; ВБДГ, 80; ВБТГ, 22; ПаАРГ, 111; ВБУЈ, 23.

³⁴² САМПол, 379.

³⁴³ У прилог оваквог мишљења је појава *кџе*, паралелно са *кеде/кеј/ке* у дебарским говорима (ВБДГ, 66).

³⁴⁴ ВЛМД, 260–270.

³⁴⁵ БМЦГ, 372, 434.

³⁴⁶ ВЛМД, 269–270.

Уп. и са *ge* у Алексиначком Поморављу.³⁴⁷

Трагова старије диференцијације упитних прилога има у ГГ у сложеним прилозима *нигде*, *ошкун* (поред *ошкеде*).

б) У *кедеља*³⁴⁸ (< **kǫdelʲ*), *кедељка* Рап, *ћедеља* Бр, *твѹа кедѣља* Др, Иметичине *кедел'е* Ле — могућа је даљинска асимилација према *-e-* из потоњег слога.

в) *Јейок*³⁴⁹ (< **ǫtǫkъ*) је лексичка позајмљеница пошто је редовно *јуже*, *јужница*.³⁵⁰

г) У *мећеница*, које се не уочава у досадашњим радовима о ГГ, нити се бељежи у оближњим ЗПМ и српским говорима, не мора бити превојни вокал *ж*³⁵¹, пошто *e* из иницијалног слога може бити континуант *а* из превојног односа *а* — *ж*. *Мећеница* се може наслањати и на *тет-ti*³⁵² (*мећем*).

Иначе је у свим околним српским говорима *мућеница* (према мом материјалу).

д) У неким глаголским облицима *e* < *ж* аналошког је порекла. Тако је, осим у Бр, *се* < *сж* у 3л. мн. презента (в. т. 115в). У 3л. мн. презента у глаголима типа *сечей*, *йечей* *-e-* је основински вокал.

СЛоговне Ликвиде

157. У ГГ *p* чува фонолошки статус, а *ʒ* се, и поред малобројних потврда, уклања из фонолошког система, што је и особина ширег словенског језичког простора.³⁵³ Оваква некорелативност у судбини *p* и *ʒ* последица је тежње фонолошког система ка симетричности. „Можемо дакле са оправданом мером вероватноће закључити овако: српскохрватско /*ʃ*/, кратко и дуго, у књижевном језику и у већини дијалеката заузело је место у средини вокалског система. Појава да је слоговно /*ʃ*/, не имајући адекватног симетричног места у систему, скоро на целом подручју уклоњено из вокализма, логична је последица тога.“³⁵⁴

Вокална Ликвида *ʃ*

158. У ГГ *ʃ* развијало се дивергентно (в. к. 6, 7, 8).

У малом броју лексема *ʃ* чува фонолошку индивидуалност. У највећем броју примера, међутим, нетралисано је на два начина:

³⁴⁷ БНАП, 55–56.

³⁴⁸ *Кедѣла* и у дебарским и костурско-леринским говорима (ВБМК, 37–38).

³⁴⁹ Посведочено на ширем простору западномакедонског наречја (ВБДГ, 66; ВБМК, 37–38).

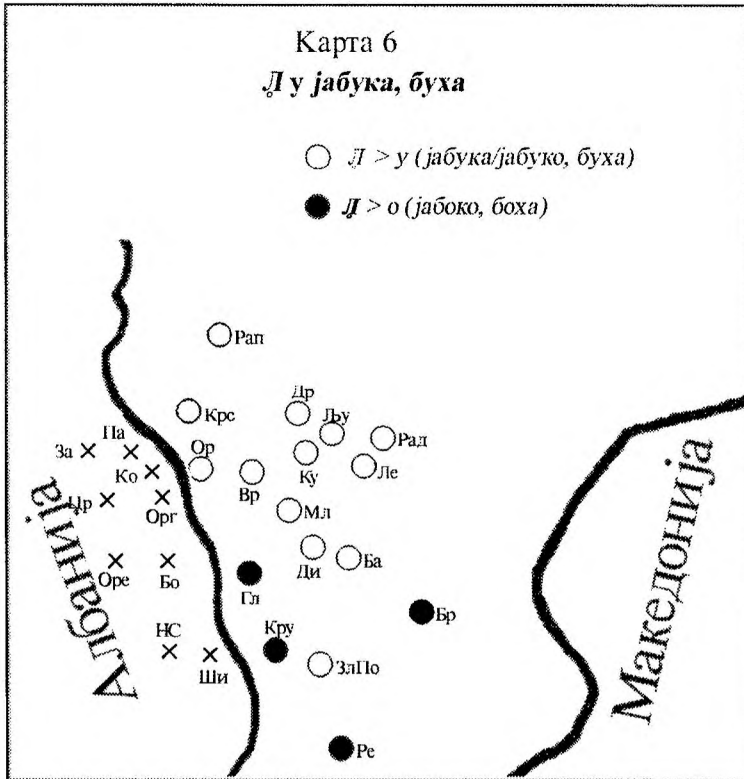
³⁵⁰ Уп. са *јеже*, *јеглен* у говору Торбеша у Г. Попраднику (ВБДГ, 66); *ейок*, *еглен*, *едица*, *ежица* у леринском говору (ВБЛГ, 29).

³⁵¹ СПЕРеч 2, 414 „*mesti*“ (IV).

³⁵² Исто, 410–414.

³⁵³ ИПИО 1, 9.

³⁵⁴ МВФрЛикв, 434.

а) Вокализацијом (> у, оу, о);

б) Деконпозицијом у две фонеме: вокал–сонант (ав/ов) или сонант–вокал (лу, лə).

в) Друге вредности (л'е, л'и, ул) не треба сматрати континуантима (в. т. 167). Вредност ə (сəнце, сəбице) резултат је упрошћавања тешке сугласничке групе (сднце > салнце > савнце > сэнце).

Распоред континуаната одређен је, условно, природом претходног сугласника. Тако је у ГГ *ј* иза лабијала давало у, што је појава која се уочава у ареалу који захвата делове српске, бугарске и македонске територије.³⁵⁵ Ово, међутим, у ГГ није доследно пошто се у јавља и изван овог контекста³⁵⁶ (дужна, жу́ч, жу́ишица, кúk), а забележени су и двофонемски континуанти иза лабијала (моу́зем, ма́взем, вáвна, њо́ун, њáвжал'ен).

³⁵⁵ ИПИО 1, 25.

³⁵⁶ О појави *у < ј* у торлачкој области в. у БАДИС, 118–113; А. Белић (исто) оспорава мишљење Олафа Броха (БОДи, 20–22) да се *у < ј* јавља само иза лабијала. Стање у ГГ даје за право Броху, мада има појединачних примера који то оповргавају. Од интереса може бити и то да се примери са *у < ј* изван позиције иза лабијала у ГГ јављају и са *ав/оу*.

159. Богатство континуаната *ɟ* у ГГ говори о међујезичким контактима у процесу формирања дијалектског типа. Тако су у процесу стабилисања система ушле вредности које су својствене оближњим српским говорима (*у*, *лу*) или су то вредности које се наслањају на ЗПМ говоре (гостиварски, дебарски, и даље — струшки, охридски)³⁵⁷ у којима је *ɟ* > *ал*.

ЈЕДНОФОНЕМСКИ КОНТИНУАНТИ *ɟ*

160. *ɟ* > *у*

Примери са *у* < *ɟ* у ГГ, али и неким македонским и бугарским говорима, утицај је српске рефлексације³⁵⁸:

Јабука („стабло“), *јабуко* („плод“), *буа*, *вук*, *вучица*, *Дубен камен'* (топ), *Медина-дуйка* (топ.) *Ба*, *буха* („бува; мува“), *бује*, *вуче*, *вучића*, за *јабукe*, *Вукова-дуйка* (топ.) *Вр*, ке *вуча*, *йустиому животу*, стучи *буха*, *јабука*, *жуч* *Рап*, *вучица*, *вучица*, *јабуко*, *буха*, се *йрејунила*, *Милашинова дуйка* (топ.) *Крс*, *буа*, *вучи*, *вучим*, *вучица*, *вучова дуйка*, *дужен* је *Ре*, во *вр јабука*, *бухе* ће не *изедет*, *ће йрејуним* *Др*, *тетофске јабукe*, *буји*, *вучица* *Ор*, *Даутово јабуче* (топ.) *Гл*³⁵⁹, *Дубен-камен* (топ.) *Бр*.

У *дубалка* („дубак“) није јасно да ли је реч мотивисана именицом *дуйка* (< *дубок*; „рупа“) или глаголом *дубим* („када дете стоји на ногама, али још не хода“). Иначе је *длџбина*, *длџбок*.

Им. *дугло* („место на коме је заграђена вода за купање“) *Бр Ба Ди*, потврђена и у топ. Дал'йвие *дугло*³⁶⁰, може представљати композицију двеју основа — *дубоко* и *глобоко* (< *дуйка глобока*). Слично мешање се може претпоставити и за сретечки облик *глум* (према мом материјалу) са истим значењем.

Провером на терену није потврђено *йужој*, *Бугар*, *вуна*³⁶¹, већ је: *йоўжал'ен* /*йџвжан/бџвжан/йџвжан/йџвжель*, *Булгарин*, *вџвна/вџвна*.

161. *ɟ* > *о*

У им. *буха* и *јабука* *о* < *ɟ* односно *у* < *ɟ* двоји Гору на два дела (в. к. б): у вишим селима (*Бр Ре Кру Гл*) именице су са *о* — *бџ(х)а*, *јабџо* (осим у *Бр*, у коме је *јабџојко*); у нижим селима је *бу(х)а*, *јабука*.

Им. са *о* < *ɟ* могу бити лексичке позајмице из ЗПМ говора³⁶², али је могућа и аналогија према бродској вредности *оў* < *ɟ* из које је испала неслоготворна компонента.

³⁵⁷ ВБМК, 34–35.

³⁵⁸ Б. Видоески (ВБМК, 34) *у* < *ɟ* у ГГ сматра српском особиниом.

³⁵⁹ Уп. са ЦАОГ, 86.

³⁶⁰ Исто, 64.

³⁶¹ ВБГГ, 51; ВБИСЛМ, 12.

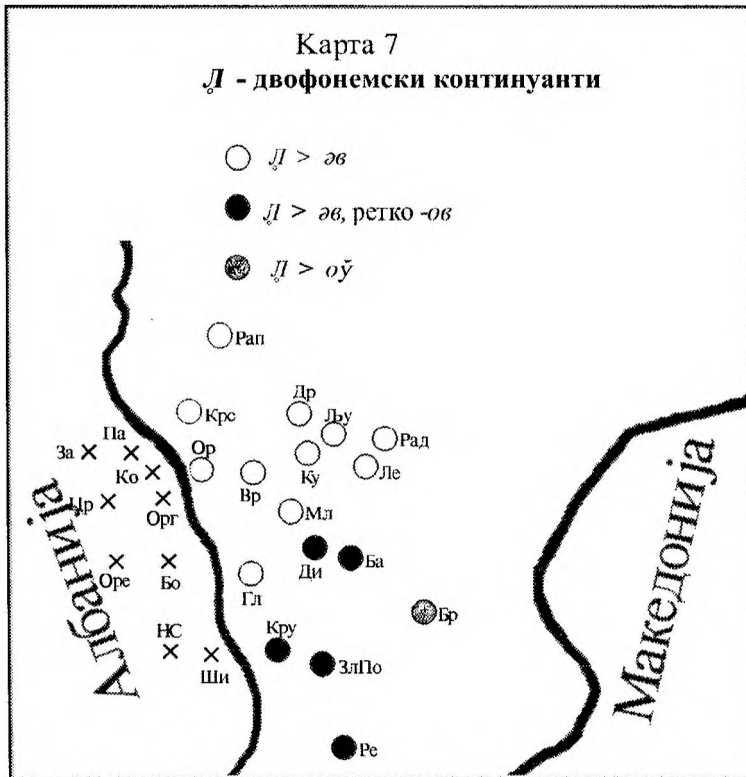
³⁶² БВМДиј, 101.

ДВОФОНЕМСКИ КОНТИНУАНТИ *л*

162. Континуант *эв* настао је после декомпозиције *л* > *эл*³⁶³ и лабијализације антеконсонантског и финалног *-л*.³⁶⁴

Декомпозиција *л* у секвенцу *V + љ/в* наслањање је на вредност *ол*, или *эл*, која је карактеристична за крај македонске западне границе.³⁶⁵ Овом особином ГГ укључио се у процесе који су захватили шири простор македонског језика.³⁶⁶

а) Међувредност између (*э*)*л* и (*э*)*в* било је (*э*)*љ*, које се чува у Бр, а карактеристично је за појас Тетово — Кратово.³⁶⁷ У новоствореној групи се, заправо, *л* нашло на крају слога и лабијализовало (в. т. 286).

³⁶³ ВБУЈ, 23; ВБГГ, 51; ВБислМ, 9.

³⁶⁴ А. М. Селищев (САМПол, 309–310) претпоставља да је у Доњем Пологу пут био: *л* > *ьл* > *љ* > *ољ* после лабијализације полугласника под утицајем *л/љ*.

³⁶⁵ САМПол, 309–310; КБИст, 33; ВБМДиј, 101; ВБКиГ, 35, 48–50; ВБТГ, 19; ВБДГ, 67; ВБПГ, 346; ВБислМ, 29; ВБЛГ, 28; СТТГ 1, 231–232; ИПДиј, 119; ИПИО 1, 213.

³⁶⁶ ИПИО 3, 213.

³⁶⁷ ПМТГ, 176; СТТГ 1, 231–232.

Л > əВ:

Кѣфк, сѣвза, вѣвна, кѣвнем, мѣвзе Др, *мѣвзим, кѣфк, се зѣкѣвни, жѣфѣица, ѡвѣжсан* („пуж“), *ѡвѣно, ѡрѣѡвна, вѣвна, вѣвнене* Ре, *кѣфк* (и *кѣк*), *вѣвна, вѣвница, ѡвѣно*, га *кѣвне, жѣфѣе* Крс, *жѣфч* („жуч“), го *ѡрѣѡвни, вѣвне, жѣфѣо, Жѣфѣа-вода* (топ.), *кѣфк, се зѣкѣвни* Вр, *вѣвница, кѣвне, жѣфѣе* Гл, *сѣвзе, кѣвне, жѣфѣо* Ди, *кѣфкои, мѣвзѣницем, жѣфѣица, кѣвнем, сѣвзе* Кру.³⁶⁸

У *жѣвѣчка* („жуманце; жуч“), *јѣце* има бѣфта и *жѣвѣчка* („жуманце“) Гл — дошло је до метатезе и уклањања тешке сугласничке групе после преласка *л > əв*.

б) У малом броју примера место *л* јавља се *ə*. Овакву вредност не треба сматрати континуантом (в. т. 158) који је стигао из македонских говора у којима је *ə < л* основна вредност.³⁶⁹

Им. *сѣнце*, у оваквом облику, бележена је у свим местима. Од старијих Горана у Рап и Крс потврђено је и *слѣнце, слѣнце*.

У Рап је *слѣбице*, у Крс су напоредни *слѣбице* и *слѣбице*, у осталим местима *сѣбице*, осим у Бр, где је *сѡјбице*.

У Др је *гѣшка* („гутљај“). Облик је интересантан пошто глаголски облици у корену имају редовно *глѣиш-*.

Л > ОВ

163. У настанку *-ов-* треба претпоставити најпре декомпозицију *л > əл* па потом лабијализацију *ə > о* под утицајем *л/љ*.³⁷⁰ Могуће је да је *ов* хибридни облик горанске вредности *əв* и бродског *ољ*. Вредност *-ов-* јавља се у трима лексемама³⁷¹:

Вѡвна, вѡвне најскупе, *вѡвнено, бѡвжсан* („пуж“) Кру, *ѡвѣжѣљ* („пуж“), от *ѡвѣжѣљи*, не-било *ѡвѣжѣљи, вѡвна* Ба, *ѡвѣно, ѡвѣсен* („пуж“), *вѡвна* Ди.

Уочава се да су то виша села, географски близу Бр, посебно Ди и Ба, затим да се група *-ов-* јавља иза лабијала, па је могућ прелаз *ə > о* под утицајем претходног гласа.

Л > ОЎ

164. Најзначајнија бродска дијалекатска диференцијална црта у односу на остали део Горе је *ољ < л*. Оваква судбина *л* у Бр приближава овај говор тетовском³⁷² и уопште доњополошким говорима.³⁷³ Континуант *ољ* се у Бр јавља и у лексемама у којима је у осталим местима у (*јѡбољко*) или *ə* (*< əв* у тешкој сугласничкој групи): *сѡљнце, сѡљбице*, поред *сѡјбице*:

³⁶⁸ Пошто је стање у осталим местима, осим у Бр, исто, не наводе се примери из свих насеља.

³⁶⁹ ВБМДиј, 101; ВБСелЕ, 6; ВБФМак, 97; ВБЛГ, 28.

³⁷⁰ САМПол, 309–310.

³⁷¹ Облик *жѡфчка*, који Б. Видоески наводи за Ди (ВБГГ, 51) није потврђен у мом материјалу. Бележено је само *жѣфшка*. Није потврђено ни *јѡбоко, мѡвзе* (ВБИСлМ, 11).

³⁷² СТТГ 1, 231.

³⁷³ ИПДиј, 119.

Моўземе ђфце, моўзѣнице, соўзе, жоўйше, на Жоўйица (топ.; пашњаци на којима расте жуто цвеће), *йђўжал'ен* („пуж“), *йђўн, найђўни, го коўнем, воўна, истоўчен камен, коўк, ймаме йђўно.*

Љ > Лѧ : Љ : Љ^о

165. У мањем броју примера, иза денталног сугласника, у иницијалном слогу, *љ* је сачувало фонолошку индивидуалност.³⁷⁴ Знатно је више потврда у којима се иза *љ* у истим лексемама развија полугласнички призвук, којим се у индивидуалној реализацији *љ* фонолошки неутралише двофонемским скупом *лѧ*.

Б. Видоески у раду о горанском говору³⁷⁵ наводи две вредности *љ* у овој позицији: *лѧ* (*длѧк*) и *ѧл* (*дѧлге*). У мом материјалу потврђени су само *л^о* и *лѧ*.

У дистрибуцији гласовних група у ГГ *л* из двофонемске секвенце *V + л* (< *љ*) редовно даје *ѧ/в* па је и то разлог што је вредност *ѧл* < *љ* у ГГ немогућа. У другом раду исти аутор наводи само вредност *лѧ* (*длѧго*).³⁷⁶

А. Цоговић наводи само примере са двофонемским континуантом: *Длѧга* л'ивада, *Дѧлга* млака Ба.³⁷⁷

Без потврда су у мом материјалу примери са *-лѧв-* < *љ* у топ. *Длѧвга* л'ивада³⁷⁸ ЗлПо и *Длѧвге*³⁷⁹ Ле.

Број примера са сачуваним *љ* или декомпозицијом у *лѧ* већи је у најнижим селима — Рап и Крс. У Крс се јавља и *слѧбица, слѧза*³⁸⁰, у Рап *слѧза*. Интересантно је да се у овим селима јавља и *лу* < *љ* у наведеним лексемама.

Длѧђе/длѧђе, длѧго, длѧбок/длѧбок, длѧбина/длѧбина Бр, *длѧк, длѧбина, слѧза, задлѧбђчује, задлѧбђчујем* („удубљујем“) Рап Крс, *слѧбице* Рап, *длѧк, длѧбоко, длѧбина* Ре Кру Рад Гл Др Мл Вр Ор Ди Ба ЗлПо Ле, отиѧдо^хме *длѧбоко* Рад, *слѧзе* ни тѧчет Рап, па по *слѧбице* Крс, *длѧбина* бѧло Бр.

Вредност *л/л^о/лѧ* у истој фонетској позицији у истим лексемама констатује се и за полошке говоре.³⁸¹

Љ > ЛУ

166. У најнижим горанским селима, у позицији иза денталног *с*, у неколико лексема јавља се призренско-јужноморавско³⁸² *лу* (< *љ*). Облик *слѧбице* једи-

³⁷⁴ МлРГорГ, 118; МлРПерГ, 251.

³⁷⁵ ВБГГ, 51.

³⁷⁶ ВБМК, 34–35.

³⁷⁷ ЦАОГ, 56, 90, 148.

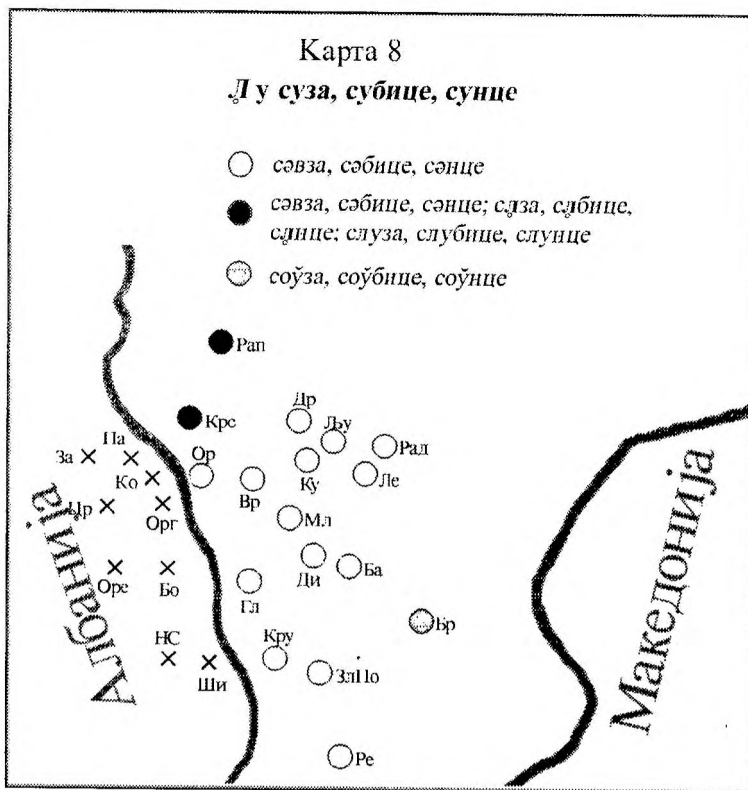
³⁷⁸ Исто, 101.

³⁷⁹ ЦАОГ, 116.

³⁸⁰ У осталим местима: *сѧвза, сѧбице; соўза, собѧце/соўѧце.*

³⁸¹ А. М. Селишчев (САМПол, 310) наводи: *длѧг, слѧза, слѧње, длѧбоко*. СТТГ 1, 232. Уп. са оваквом појавом у севернојстојној Македонији и југоисточној Србији (САМОчерк, 71; БАДИЈС, 90–91, 102, 109; ПИИСхј, 91; ЊЉЈЛ, 25–26; ИПИО 2, 67, нап. 67; ИПИО 3, 213).

³⁸² РСПГ, 373–374; ПМГСЖ, 73–75; МлРСГ, 20; у јужнометохијским говорима (према мом материјалу); БАДИЈС, 114–115; МиЈЛ, 10.

ни је у Рап; у Крс су напоредни *слубице* и *слѣбице*. У Рап од поузданих информатора забележени су и *слуза*, *слунце*:

Слунце не не огријало, не-било *слунце*, ни тѣчет *слузе*.

У говору млађих Горана у Рап чује се и *сэвза*, *сэнце* (в. т. 1119).

Присутност *лу < д* у најнижим горанским селима сведочи о дијалекатском типу у нижем делу Горе пре албанизације Опоља. Долоиштански говор наслањао се на говор Опоља, за који можемо претпоставити, на основу континуанта *лу < д*, затим трагова Зл. мн. аориста на *-ше*, да је био у ближим контактима са јужнометохијским говором.

167. У неким примерима дошло је до не ф о н о л о ш к е з а м е н е *д*:

Гл. *гл'ийам* („гутама“) има *л'и* м. *д* у свим местима: *гл'ийни* („прогутај“), *гл'ийај* („гутај“), *ће гл'ийнем*, *гл'ийна(х)* Гора, *ће гл'ийам* љѣп Рад, да *гл'ийам* Мл.

*Глий*³⁸³ је потврђено на ширем српско-македонском простору.³⁸⁴

³⁸³ А. Белић (БАДИЈС, 122–123) облик *поглиине* у П-Т говорима објашњава аналогичом према типу *кунем — закљичем*.

³⁸⁴ БАДИЈС, 122–123; СТТГ 1, 232.

У *вл'ечем, обл'ече, свл'ече, свл'экла* Гора -л'е- је из корена **vlek*.³⁸⁵

У *Булгарин, Булгáрија, бұлгарски*³⁸⁶ Гора — укрштена су два континуаната: у и *ол/эл*.

Топ. *Глобóчица* (и изведеним речима *Глобóчанин, глобóчичански* и сл.) изводи се из **glʌbokъ* (в. т. 154) или из превоја *glʌbokъ*.³⁸⁷

ВОКАЛНА ЛИКВИДА Р

168. У досадашњим радовима о ГГ судбина *р* тумачена је различито. А. М. Селишчев³⁸⁸ наводи да се *р* декомпоновало у *ър* у свим позицијама. Истог је мишљења и М. Павловић.³⁸⁹ Б. Видоески³⁹⁰ на више места закључује да функцију силабеме у ГГ врши и овај сонант. Р. Младеновић³⁹¹ сматра да је *р* сачувало фонолошки статус.

Стабилношћу *р* ГГ удаљава се од дебарских и горњополошких говора³⁹², у којима је декомпозиција у двофонемске скупове изразита. Стабилност *р* у ГГ неочекивана је због језичког окружења, пошто се у ЗПМ декомпонује, албански и турски језик су без сонаната у вокалској служби, у градском призренском говору³⁹³ *р* се делимично декомпонује. Чување фонолошког статуса *р* у ГГ може се објаснити дијалекатским закутком овога говора, али и наслањањем на шарске говоре — сретечки³⁹⁴ и сиринићи³⁹⁵, затим на стабилно *р* у оближњем доњополошком вратничком говору.³⁹⁶ У ГГ се, под утицајем турског и албанског језика, код неких говорника, уочава факултативно развијање полугласничког призвука испред па се има утисак о појави дифтоншке секвенце.

169. У дистрибуцији *р* постоје ограничења: не јавља се иза *л, н, љ, њ, ј, ћ, ђ, ш, џ*³⁹⁷; не може бити иза вокала, ако није на морфемској граници; у једној речи може се јавити само једном.

Р може бити у свим позицијама у речи. Веће стабилности је у средини и на крају. На почетку речи и на морфемској граници са вокалом у морфеми испред *р*, *р* се факултативно реализује као *ър*³⁹⁸, а има и потврда декомпозиције у

³⁸⁵ СПЕРеч 3, 634–635 „vući“. Љ.Тирић (ЋЉГЛ, 26) лужнички облик *навлечу се* објашњава рефлексацијом *л* у *ле*.

³⁸⁶ У мом материјалу није потврђен облик *Бугарин*, који се наводи за ГГ (ВБГГ, 51).

³⁸⁷ СПЕРеч 1, 450–451 „dubok“.

³⁸⁸ САМПол, 409.

³⁸⁹ ПМПЗ, 215; ПМГСЖ, 72.

³⁹⁰ ВБГГ, 51; ВБМл, 128; ВБМК, 35;

³⁹¹ МлРГГ, 98; МлРГорГ, 118–119; МлРПерГ, 251

³⁹² ВБМДиј, 100–101; ИвМСВ, 27; ПаАРГ, 112; ВБДГ, 67; ПМПЗ, 215; ВБИслМ, 19, 29.

³⁹³ РСПГ, 375–376; ИПИО 2, 106–107.

³⁹⁴ ПМГСЖ, 68–72.

³⁹⁵ МлРСГ, 21.

³⁹⁶ ВБМК, 34.

³⁹⁷ ИПИО 2, 70.

³⁹⁸ ВБГГ, 51; ВБМК, 35.

двофонемску секвенцу (в. т. 108г, 174). Примери са *ар* у унутрашњој позицији, који се наводе за ГГ³⁹⁹, у мом материјалу нису потврђени. У *йрсиџи*, *срце*, *црвен р* се не декомпоунује, мада се код дела говорника уочава слаб призвук дифтоншког карактера.⁴⁰⁰

Р У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

Црн-камен, *йрво*, *йрчиље*, *йрло*, *врне*, со *свѣква*, *Крсиџила* (топ.), *врзује* Ре, *неврзана*, *дрво*, *мршоф*, се *огрџа*, *чѣйврџок* Ор, *црџало* („део рала којим се одређује дубина орања“) *Др*, *врба* („врба; општи појам војке), *зангрџица* („веома хладна вода“), шо *изврвело* („оно што је прошло, десило се“), *йрпахме*, се *задрџахџе*, *йрмка* („пчела“), *йрекрсијује* нође, *врх*, *врхои*, *крвник* је он, *бркаје* („претресају“), *йрџежник* („платно на коме се меси хлеб“), *црвенá*-земна, *Црквиче*, *Црмница*, *Црмица*, *Црн*-камен, *Цршин доў* (топ.) Бр, *дрџаље* („дршка“), *издрџуаф*, *скрџила*, *црвец*, *црн*, *Црџавница* (топ.; њиве), *крс*, *Крсиџец*, *Крчани* Крс, ка се *избркало*, *мршофци*, *йрвем*, на *врба* Рап, *дрчна* година („кишовита и родна година“), *грло*, *грлце*, *бакрдан*, *йрсиџен*, *грми* Ба, *Црквиџиџе* (топ.), се *йбџиџика* („опрџи се“), *наврнало*, *врне* дош, *црно* Ди, *црница* („плод дуда црне боје“), *врзи* коња, *крбей*, *мрша* Рад, *црвенка*, *црвџника* зџмн’а („земља црвене боје“), *срџ* *йрѣфрљен* на рамо, *йрло* ЗлПо, *крџу* ће даде, *мрзи*, *Црнкџица* (топ.; њиве), *црне*, *йрсиџен* Ку, *грмеш* („грмљавина“), *крџеш*, си *дрџсала*, *врнал’е*, *мрша* („тело“), *мрсно*, *крџ* Вр, *бакрдан*, *црним* љуђим, *скрџила* Љу, *дрчка* („дршка“), ни се *скрџило*, *йрви*-вечер Вр, во *црква* Ор, *Црквари*, *бркове*, о^т *Црн’ило* (топ.; ливада), не *сѣ*-*брчкај* Вр, *дрџ* го Др, го *задрџиџе* Ку, *Грмкин* грџп (топ.) Гл, *Врбје*, *Грмјане*, *Пџдбрђе* (топ.) Гл, *сијал’е* во *Врџиџиџа*⁴⁰¹ (топ.; вртови и баштице) Рад, *Гркоџец*, *Грло* (топ.) Ле.

Примере са иницијалном групом *цр* + *С* в. у т. 444.

Из ЗлПо се наводи *Осџри*-вор, *Поџ* *Црнџ*-вор, *Црнџ*-вор⁴⁰², са декомпозицијом *р* у секвенцу *ор*, која може имати упориште у сличној појави у оближњим ЗПМ говорима.⁴⁰³ У мом материјалу је *вр/вр’*.

170. Придев *градне*⁴⁰⁴ потврђен је и са *р*⁴⁰⁵ (*грдне*). Облик *градне* унет је као готова иновација из ЗПМ говора, а једно поређење у народној поезији сугерише и аналогију — доводе се у значењску везу *градне* *сџџе* и *градушке* („град“): *Градне* *сџџе* рџни, *градне* ка *градушке* Бр.

³⁹⁹ ВБГГ, 51 наводи: *йрсиџи*, *срце*.

⁴⁰⁰ Уп. са призренским градским говором (РСПГ, 375–376).

⁴⁰¹ Уп. са ЦАОГ, 139.

⁴⁰² Исто, 99.

⁴⁰³ ВБИСЛМ, 18, 30.

⁴⁰⁴ У овом облику јавља се у свим местима у устаљеној синтагми *градне* *сџџе* („велике, честе сузе“), и то у народној поезији.

⁴⁰⁵ У значењу „велике, честе сузе“ забележен је и облик *грдне* *сџџе* Ре Кру Гл Ди Ба.

У балканском грецизму *йѣрѣндафиљ* Ре, који је бележен и као *йѣрѣндафиљ* Ре Кру и *йѣрѣндафиљ* Бр Ди Ба Љу Рад Ку Др Крс, дошло је до редукције $a > \text{э}$.⁴⁰⁶

У *с(ш)рѣбрѣн*, *с(ш)рѣбрѣн'ија* Гора — могућ је продор суфикса *-ен* (< *-ѣн*) или је *-ре-* аналошко према трпном придеву *йѣсрѣбрѣн*.⁴⁰⁷ Продором презентске основе у аористну (*мрѣм*, *јмрѣм*, *сѣшрѣм*) настају *јмрѣла*⁴⁰⁸, *сѣшрѣла* („сатрла“) Бр Ба Ор Мл Вр Гл Ре.

171. Положај афикса на морфемској граници утиче на судбину *р* у унутрашњој позицији.

Када се испред слога са *р* употреби префикс који се завршава вокалом, *р* се реализује с призвуком испред (*ѣр*): *Поѣрбѣно*⁴⁰⁹ („порубљено“) Ре Кру, *заѣрђало* Бр Ре Кру Гл Рад Љу Крс.

Стабилно је *р* када је иза слога са *р* афикс: *Врѣи*, *врѣиш*, *врѣи* Ре Кру.⁴¹⁰

Р НА ПОЧЕТКУ РЕЧИ

172. На почетку речи испред *р* јавља се полугласнички призвук у свим местима:

Негоф *ѣрѣи* („ловачки пас“), *ѣрѣжан*, *ѣрѣжане* снопчика Бр, *ѣрѣи*, *ѣркиѣиѣиѣа* („део невестине ношње“), *ѣрмаѣина* („део девојачке ношње“), *ѣрђа*, *ѣрђље* („прљавко“) Ре, *ѣрѣжаник* („хлеб од ражи“) Рап, *ѣрѣи* (исти информатор и *ѣрѣиу*), *ѣрѣжѣи* уздрѣље Ку, *ѣрѣжш*, *ѣрѣжаник* ка тѣпција Рад, *ѣрѣжѣиногѣ*, от *ѣрѣи* Ба, *ѣрѣжан*, *ѣрѣжѣинове* слѣме, *ѣрѣжане* јѣжице, *ѣрђа* Крс Ор Мл Вр.

За *р* у иницијалној позицији без призвука у материјалу има мало потврда: *рѣжан* лѣп, *рѣи* сме сѣјалѣе Крс, имала некуа кѣћа *рѣиѣа*, *рѣка* („део девојачке ношње“) Бр, *рѣи* је ка кѣче Мл.

Р НА КРАЈУ РЕЧИ

173. На крају речи *р* је уочено само у им. *врѣ* (: *врѣх*), ѣфце бѣа во *врѣ* Вр, па на *врѣ* Ба, под *врѣ* Ку.

174. На почетку речи потврђени су ретки примери са изразитом полугласности испред *р*. Њихова присутност у вишим селима упућује на ЗПМ говоре:

Да ни кѣпите *ѣрѣи*, *ѣрѣжѣи* Ре, *ѣрђлѣе* Кру, *ѣрка*, *ѣрѣа* на жѣлѣзо Гл, *ѣрѣжѣаници* сме прѣјлѣе, *ѣркиѣиѣиѣа* Ба, *ѣрбѣиш*, *ѣрмѣлѣина*, *ѣрђѣо* јѣна Ди.

⁴⁰⁶ СПЕРеч 3, 490 „trandafio“.

⁴⁰⁷ О уметању вокала као аналошкој појави в. СРЛГ, 72 (в. и тамо наведену литературу о овом питању); в. и објашњење у ПМГСЖ, 72.

⁴⁰⁸ СМБГ, 48; СРЛГ, 72; РСГЦШ, 119.

⁴⁰⁹ У местима у којима *х* није игубљено лексема гласи *йѣѣрѣбѣно* Ди Бр Др Вр Крс Ор. Једном је у Бр забележено и *йѣѣрѣбѣно*.

⁴¹⁰ Због усамљености примера, не могу се донети поузданији закључци.

175. После губљења вокала из групе $p + V$ у неколико лексема потврђено је β секундарно.⁴¹¹ Процес вокализације се може илустровати именицом *џрндафиљ* Ре, у којој је најпре $a > \text{ə}$ а потом је група $p\text{ə} > \beta$. Да је пут стварања β управо овакав, сведоче и услови у којима се овај глас јавља — то је по правилу у групи $p\text{ə}$, најчешће из $p\text{ж}$.⁴¹² У ГГ је број примера са оваквим β мањи од оног у оближњим македонским говорима⁴¹³:

*Грђи*⁴¹⁴ („груди“), *сџрџа* („струга“; балкански пастирски термин), *џрџи* (**prǝǝ*), *џрђе*, *џрџче*, во две *сџрке* (**strǝkǝ*), *дво̀сџрчно* („двоструко, од две струке“) Гора, во *грџи* Гл, на *сџрџа*, смѣти со *џрђуаљка* („метла од пружа“), *дво̀сџрчно* Бр, со *џрџче* Ди.

У Ре и Кру је *се џсџрџиф* (**prǝǝǝ*), према *се џсџруџиф* у осталим селима.

*Трндафиљ*⁴¹⁵ Ре, *џрндафил* во ба̀шча Вр, *џрџеза*, *џрџеџник*⁴¹⁶, ће се *сврџиџе*⁴¹⁷ („зауставити се у неком месту, окретати се у неком месту“) Бр Ба Мл Ор Крс. Сличан ресавски облик горанском *сврџиџе* објашњен је испадањем вокала.⁴¹⁸ Могуће је, међутим, да је у основи *се сврџим* корен *врџи*.⁴¹⁹

У *џрџи/џрџи* (и изведеницама) не треба видети β ⁴²⁰, пошто је *рџи*, *рџоџи* генерализовано према Г *рџи*.⁴²¹

ПОЛУГЛАСНИЦИ

176. У вокалски систем ГГ улази и глас полугласничке вредности који је корелант фонеме a .

„Се образува во средниот дел на усната празнина со нешто повисоко издигнување на грбот на јазикот отколку при изговорот на вокалот /a/ и без учество на усните, кои заземаат неутрална положба.

По местото на образувањето вокалот /ǎ/ е од заден ред, по учеството на усните — нелабијален (незаокружен), по обемот на отворот во усната празнина тесен, а по степенот на издигнувањето на јазикот е среден.“⁴²²

⁴¹¹ Секундарно β констатује се на широком простору српских и македонских говора: ВБКор-Л, 541; ВБВо, 146; ПАИГ, 243–244; ЋЛЈГЛ, 28; СРЛГ, 72; РСГЦШ, 119; ПА-МБРес, 255; ВЛМД, 143.

⁴¹² Лексеме са $\beta < p\text{ж}$ јављају се у тетовском говору, али и на целој јужној страни мак. језика (ПАрИГ, 243–244).

⁴¹³ У ПАрИГ, 243–244 наводе се и примери са $\beta < p\text{ж}$ у мак. говорима (*џрба*, *обрџ*, *дрџ*). У овим лексемама у ГГ је група $p\text{у}$: *џрџба*, *обрџџ*, *дрџџ*.

⁴¹⁴ У мом материјалу нема примера који се наводе за ГГ типа *грџи* (ВБИСлМ, 10).

⁴¹⁵ *Трндавила* (име овце) у Лужници (ЋЛЈГЛ, 28–29).

⁴¹⁶ СПЕРеч 3, 492 „trapeza“.

⁴¹⁷ ЕГРеч 2, 210; сретечки, сирниџи, метохијски говори (према мом материјалу); ПА-МБРес, 255.

⁴¹⁸ ПА-МБРес, 255.

⁴¹⁹ СПЕРеч 2, 210 „vrtjeti“.

⁴²⁰ Лужнички облик $p\text{ж}$ објашњава се овако (ЋЛЈГЛ, 28).

⁴²¹ СПЕРеч 3, 116–117 „raž“.

⁴²² ВБФМак, 95.

Слично је описан *ə* у дебарском⁴²³ и сретечком⁴²⁴ говору. По подацима А. М. Селишчева⁴²⁵ појас Кратово — Скопска Црна Гора — Тетово има глас овакве вредности, а потврђен је и у српским говорима.⁴²⁶

177. Пошто су јерови доследно вокализовани у ГГ, *ə* је у ГГ ушло из језика и говора који су овај глас имали у фонолошком систему.

У ГГ *ə* је различитог порекла:

- а) *ə* < њ₂ (секундарни полугласник);
- б) *ə* < вокал, редукцијом;
- в) *ə* < ж;
- г) *ə* < *ʒ*, декомпозицијом у секвенцу *ал* > *əв*;
- д) *ə* < *ʀ* декомпозицијом у секвенцу *əр*;
- ђ) *ə* < *џурски њолугласник*.

Порекло *ə* не утиче на његову фонетску вредност.

О дистрибуцији *ə* в. т. 108.

ПОЛУГЛАСНИЦИ (ЈЕРОВИ) Ђ, Љ

178. Вокализација јаких јерова (*ь* > *е*, *љ* > *о*) изразита је македонска особина у ГГ.⁴²⁷ Чување тоналитетске опозиције, али и неке друге особине, поуздано сведоче да је овај говор доста рано имао заједничку развојну фазу са македонским говорима на правцу Гостивар — Река — Струга — Охрид.

179. Садашње *ə* на месту некадашњих јерова настало је редукцијом *о*, *е* после вокализације, а у појединим примерима могуће је и лексичко позајмљивање из говора који чувају полугласник. Број таквих примера своди се, заправо, на однос *лџко* (придев) — *љолоко* (прилог), мада се и овај пар неутралише пошто је дистрибуција облика са *ə* или *о* различита у појединим местима:

а) *Лџк*, *лџка*, *лџко*⁴²⁸ Ди Ба Ку Рап Крс Вр Ор Мл, *лџко* сом урабџтала, а има *љолоко* Вр, *лџка* ка л'џтур Ба, била *лџка* Ку. У Крс Рап Ку Ле Др Љу *љолоку* се везује за прилог у неутралном облику, а *љолоко* за компаратив прилога *љолоку* и придева/прилога *лџко*:

Ѐди *љолоку* — Рабџта *љолоко* („спорије“) — Дџнеска ми је *љолоко* („лакше“).

У Рап и: Ѐди *љољолоко* („још спорије“).

⁴²³ ВБДГ, 65.

⁴²⁴ ПМГСЖ, 50–51.

⁴²⁵ САМШол, 294–300.

⁴²⁶ РСНГ, 359; БАДИЈС, 42–89; БПБП, 6.

⁴²⁷ КВИст, 10; ВБИслМ, 9; МСБЕ, 107–117; БАГД, 38; БАИСФ, 81; САМШол, 294–298; ПМПКо, 306; ПМГСЖ, 67.

⁴²⁸ Интересантна је судбина *ь* у овом придеву/прилогу пошто је континуант за *ь* — *о*. Уп. **lvǝvǝkǝ* (СПЕРсч 2, 262–263 „lak“).

У Крс Ор Вр потврђен је прилог *йóлоко* у основном облику, и компариран облик *йóлэко*.

У грађи су и примери: Нéје *лэко* Ди, *йóлэж* нéсом Ба.

У Бр је *йóл'еко* (прилог „полако“).

Прилози са *о м.* њ могли су настати лабијализацијом *е* под утицајем *л* или аналогijом према придевском суфиксу *-ок* (< *-њк*).

б) Нема много примера са *э* на месту некадашњег полугласника:

Мóмэж, му се кáзало во *сán* Крс, се насáдил'е *вэшке*, *сáс'тjавам*, *сáс'тjаим* Ре, во *йáмница*, *йáмнан* (< *њтjан*) Бр, *лэн*, *лэниш'тjе* Вр.

Поменуте речи јављају се знатно чешће са *о/е*. Им. *мóмок* скоро је истиснута турцизмом *бéнар*, обично је *сón*, *вóшка*, *сóс'тjавам*, *йéмница*, *йéмнан*, *л'эн*.

Уочава се, даље, да се у наведеним примерима са *э* на месту некадашњих јерова, овај глас јавља у фонетском контексту у коме се стандардни вокали редукују у *э* (в. т. 143–145).

А. М. Селишчев⁴²⁹ наводи *йэс* идући за материјалом И. С. Јастребова.⁴³⁰ И М. Павловић⁴³¹, прихватајући податак поменутих аутора, помиње именицу с полугласником. У мом материјалу редовно је *йэс*. Им. је из ГГ потиснута лексемом *кúче*, осим у Бр, а и овде се јавља изван основног значења (Он је *йэс* — „зао, без осећања“).

ВОКАЛИЗАЦИЈЕ ЈЕРОВА

180. а) њ > *е* у корену:

Тéмнан, *йóл'еко*, *Пéтjровден*, *Кр'с'тjовден*, *Пéтjроен*, *Мíтjроен*, *йéмница*, *йéмно*, *се с'тjемáило* („стамнило се“), *óвес*, *се раздéнило*, *дéнеска*, *вэзден*, *йóшéмнело*, *óпенка*, *Дéница*, *Ђур'ћевден*, *сéга*, *л'енено* Гора, *чéј* Гл Ба Бр Кру Ку, *јáрем* Рап Крс Ор Др Рад Ле Ку Мл, *Денич'ино мáало*⁴³² (топ.) Мл.

б) њ > *е* у суфиксима:

Брáшанец, *јúнец*, *врáнец*, *дóвец*, *мр'тjовец/мр'тjоец*, *йáл'ец*, *йрáйорец*, *с'тjуденец*, *лóвец*, *јáдец*, *здрáвец*, *цр'вец*, *глушец* („миш“) Гора, *колóмбочец*, *зельáничец*, *шећерец* Ре Кру Ле Др, *л'есен* Бр Ре Кру Гл ЗлПо, *дóждол'ец* во трава Вр, со *бóдл'ец* („жаока“) Ор, *глушец* побегна Ди, *најрешен*, *ýмен*, *йúжсен*, *злáштен*, *глáден*, *жéл'езен*, *мáзен*, *одморен*, *благóбечен*, *мíлосен*, *йáкосен*, *жéден*, *с'тjшен* Гора, *кáчкаљен*⁴³³ („скакавац“) Ре, *дéнес*⁴³⁴, *нóћес*, *нóћеска* Гора, га најдо⁴ме на *Вршек* (топ.) Вр.

⁴²⁹ САМПол, 408.

⁴³⁰ ЈИССер, 95.

⁴³¹ ПМГСЖ, 62.

⁴³² У мом материјалу није потврђено *Данич'ино маало* (ЦАОГ, 131).

⁴³³ Мотивисано глаголом *скáка* („скаче“). У сретечком *скáчка* (према мом материјалу).

⁴³⁴ Стара показна заменица у постпозицији у прилозима временског значења осећа се као суфикс.

Суфикс *-ец* продуктиван је у грађењу топонима: Сом била на *Почивал'ец*, на *Стјуденец*, *Крстиец* Ба, Братанов *венец*, *Тойл'ец*, на *Царевец*, на *Боровец* Бр, сме браље на *Брајтоец* Ку, *Гркојец*, при *Тойљец* Лс, *Бачевец*, *Врчевец*, *Гоздец* Љу, *Крстиец*, *Мачкоец*, *Окљетиец* Ре, Делји *стјуденец*, на *Гоздец*, от *Врничец*, *Ђурљец* Љу, чешма *Црљивец* Ор, *Ридец*, *Стјуденец* Рап.

У мом материјалу није потврђен топ. *Кладинац*⁴³⁵, већ је у Гл *Кладенец*, *Кладинец*.

в) У броју *јединастии* Кру *-и-* је из превојног степена.⁴³⁶ Иначе је *једен*, *јен*.

181. а) њ > о у корену:

Вошка, *дожсои*, *кога*, *некога*, *иџога*, *сон*, *сонујем*, *ноћви*, *Бодни*⁴³⁷ вѣчер Гора.

б) њ > о у префиксу:

Сомели, *сошије*, *собе*, га *сошрев*, се *сошреа*, *ће сошнем*, *ће соштаим*, *изошка*, *ће изошкам* Гора, дур *зovre* („узавре“) Бр Ди Ба Мл Вр Ор Др.

У Ре је и *саштаим* са *ə < о* редукцијом вокала (в. т. 145). Вероватно је у бродском *саштавам -а-* у префиксу настало асимилацијом према суседним слоговима пошто је у осталим сложеним глаголима с префиксом *сѡ-* редовно *со-*.

Из префикса глагола *се скрѣла*, *избери* испада полугласник.

в) њ > о у суфиксу:

Во *чѣшврѣок*, *иѣшок*, *иѣсок*, *обојок*, *оѣенок*, *нѣзок*, *иѣварок*, *иѣенок*, *иѣшенок*, *иѣшок*/*иѣшок*, *лакоћ* (**olkъtъ*), *нокоћ* (**nogъtъ*) Гора, *оѣенок* нѣ-виђим Др, *иѣшенок* нека бине Вр, на *иѣсоци* Ди, *нѣзок* Бр, во *Песочииша* (топ.; њиве поред реке) Ку, *Песоци* (топ.; неплодна, песковита земља) Мл, *Песочииша*/*Песочииша* Ор.⁴³⁸

У *кѣрњак* („умњак“, зуб) Рад *-а-* је из суфикса *-ак*; исто као у *дѣждевак*.

У *рѣчек*/*рѣчок* (али увек *иѣрѣчок* „дорѣчак“) у свим местима напоредни су *-ек* и *-ок*. *Рѣчек* је чешће у вишим селима, *рѣчок* у нижим. Однос *рѣчок* — *рѣчек* могао је настати према односу *бѣсињек* — *бѣсињок*.

г) њ у предлозима *со* и *во* вокализује се у *о*. Предлог *во* јавља се и с варијантама *w* и *ву* (в. т. 1009ђ-е), предлог *со* увек овако.

д) У *снаха* (**snъha*) њ > а. У ГГ именица је ушла као готова иновација⁴³⁹, али је *а* могло настати и даљинском асимилацијом.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Уп. са ЦАОГ, 80.

⁴³⁶ СПЕРеч 1, 766–768 „jedan“. Уп. са оваквим превојним степеном у македонским (КБИст, 126; СТТГ 2, 102) и српским говорима (БАДИЈС, 242, 460; ТМГС, 85; ИПГС, 327; ББДИ, 215; БНББП, 76; итд.).

⁴³⁷ Из корена *бѣд-* (СПЕРеч 1, 127 „bdjeti“).

⁴³⁸ Уп. са ЦАОГ, 138.

⁴³⁹ За *а* у *сна(х)а* знају многи македонски и западнобугарски говори (САМОчерк, 22; ВБВо, 175).

⁴⁴⁰ ОВМах, 15.

СЕКУНДАРНИ ПОЛУГЛАСНИК (Ъ)

182. Нови полугласник⁴⁴¹ у примерима типа *магла* (у ГГ *ма́гла*) објашњен је различито.⁴⁴²

У речима *ма́гла*, *ма́ска*, *ла́же*, *ла́жље*, вероватно, полугласник никада и није испадао, пошто би његовим губљењем била створена тешка сугласничка група чије би упрошћавање ишло преко губљења једног сугласника, а не појавом нове полугласности.⁴⁴³

183. Ђ је у ГГ давао различите вредности у зависности од положаја у речи (први слог — последњи слог), затим од природе следећег сонанта.

а) Иницијална група *сонантӣ + ојсѣруенӣ* отклоњена је, ако је уопште и стварана, појавом вокалског гласа између:

Ма́гла, *ма́гљиво*, *ма́гљишѣе*, *ма́ска* („мазга“), *ма́скино*, *ма́скиче*, *ла́же*, *ла́жље* („лажљивко“), *ла́жѣца*⁴⁴⁴, *ла́жѣчарник* („место где се чувају кашике“) Гора, со *ла́жѣце* Др, бiло *ма́гл'иво* Гл, *ма́ске* продаде Ди, ће те *изла́же* Бр, *Ма́скина-чешма* (топ.) Вр.

Полугласничка вредност у наведеним примерима може бити секундарна, настала редуковањем пуног вокала у контакту с назалом (*ма́гла* и сл.). У *ла́же*, *ла́жље* јавља се *ə* у истом фонетском контексту у коме је у *ла́жѣца* вокал *o*. У *ла́жѣца -o-* може бити резултат лабијализације која је захватила шири простор, а у ГГ је именица могла бити унета као готова иновација.

ə у првом слогу, али не на апсолутном почетку речи, захвата шири простор говора⁴⁴⁵ који су били у контакту са несловенским балканским језицима, па овој особини треба тражити подстицај у несловенској језичкој структури.

б) *ə* м. ђ јавља се и у *ја́гѣнца*⁴⁴⁶, Нмн. од им. *ја́гѣе* (< **agnьсь*⁴⁴⁷). И у овом примеру је *ə* < ђ у суседству са гласовима уз које се вокал редукује.

в) У *ја́збеѣ*⁴⁴⁸ (< **jazвьсь*) није развијен ђ: Да *ўтепа ја́збеѣ* Др, *то́му ја́збеѣ* Мл, *ја́збеѣи* *їмал'е*, *ја́збеѣам* Вр.

⁴⁴¹ БАИсФ, 85.

⁴⁴² БАИсФ, 85; ИПИО 2, 200; ИССлГ, 110.

⁴⁴³ Уп. са мишљењем П. Ивића (ИПИО 2, 200) о чувању полугласника у слабом положају у одређеним гласовним условима.

⁴⁴⁴ *Ложѣца* захвата српско-македонско подручје (ВБГГ, 50; ВБПол, 374; ПМГСЖ, 104, 137, 166; МлРСГ, 17; ЕГРеч 1, 337; јужнометохијски говори — РСПГ, 365, 369, 462; у Подрими и Подгору према мом материјалу).

⁴⁴⁵ ВБДГ, 67; САМОчерк, 54 (ареал: Костур, Лерин, Охрид, солунска област, Воден, Кукуш, Скопље, Кратово, Тетово. Особина је из ових говора прешла у метохијске говоре и шире); ПМГТ, 442; МТОГ, 190; БАДИЈС, 53, 54, 55; СРПГ, 358–359; МлРСГ, 16–17.

⁴⁴⁶ Нмн. *ја́гѣнца* и у: СТТГ 1, 230; МТОГ, 190; БАДИЈС, 67.

⁴⁴⁷ СПЕРеч 1, 746 „jagnje“.

⁴⁴⁸ У тетовском *јазоеѣ* (СТТГ 1, 230); *ја́збеѣ* је у сретчком, метохијским српским говори-ма (према мом материјалу); СРПГ, 358–359, 360, 393.

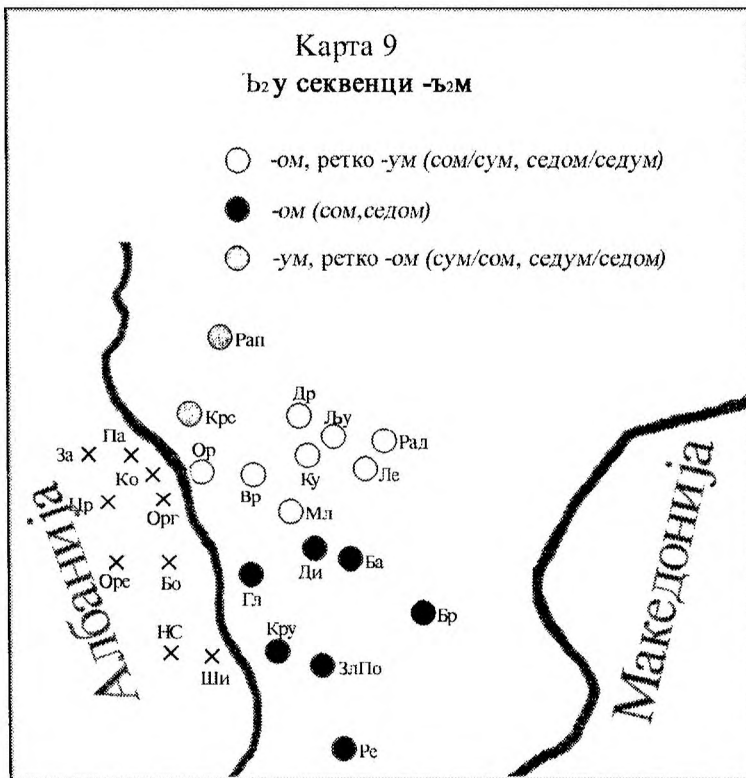
г) У иницијалном слогу глагола *цафѣило* и *сѣвнало/сѣмнало* развијен је њ₂⁴⁴⁹, који је могао настати и метатезом *свѣ-*, *цвѣ-*⁴⁵⁰ (в. т. 351б-в). Овакви облици су, иначе, присутни на већем простору југоисточних словенских говора.⁴⁵¹

184. У ф и н а л н о м с л о г у њ₂ имао је различиту судбину у ГГ.

а) У им. *вѣсок*, *мѣзок*⁴⁵² извршена је адаптација према суфиксу *-ок* < *-ѡк*.⁴⁵³

У позицији њ₂ + *м*, *ѣ/ѡ* (< *-л*), *ѡ* — њ₂ дао је *о*, које је у неким речима факултативно прешло у *у*:

Сѣдом, *ѡсом*⁴⁵⁴, *ѡсѡмдесѣи*, *ѡм*, *мрѣѡв*, *ѡбл'ѡкоф*, *свл'ѡкоф*, *мѡгоф*, *ѡшоф*, *ѡшоф*, *ѡрѣѡсоф*, *рѣкоф* Гора. У Бр у р. придеву *ѡшоѡ*, *мѡгоѡ*.

449 КБИст, 48–49.

450 РСПГ, 441.

451 ВБИСлМ, 12; ВБКТ, 49; ВБДГр, 23, 28, 93, 347, 352; БАДИЈС, 55–56; БДДИ, 367; МлРСГ, 17; ПМГСЖ, 53, 141, 220 итд.; призренски градски говор (РСПГ, 359–360, 361, 418, итд.)

452 У нижим селима присутно је и *мѡзук* са преласком *о* > *у*.

453 КБИст, 48. А. Белић (БАИСФ, 85) објашњава *вѡсак*, *мѡзак* аналогијом према *гласак* — *гласка*.

454 *Сѣдом*, *ѡсом* и у оближњим метохијским говорима (према мом материјалу); в. и: ПАС-Диј, 48; РСПГ, 365; ПМГСЖ, 59–60; БАДИЈС, 73, 82–85; ВБИСлМ, 10.

У р. придеву забележена су и одступања од вредности $-o (+ в/\у) < \text{Ъ}_2 (+ в/\у)$: *грѝзаоу, сѝрѝжаоу* Бр, *грѝзаф, сѝрѝжаф, моѝжаф* Гора (осим Бр). У овим примерима *-а-* је подупрто облицима типа *грѝзала, сѝрѝжала, моѝжала*.

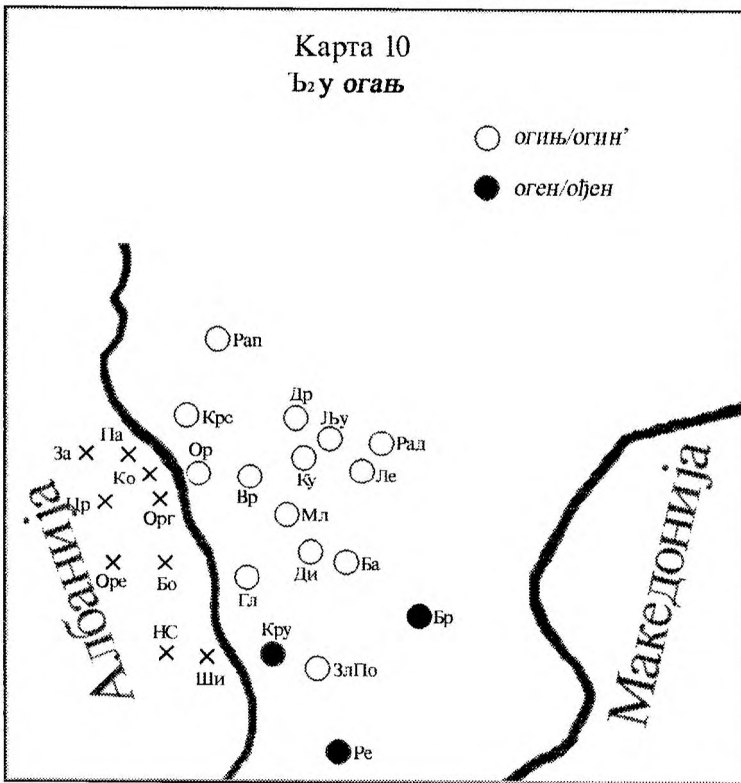
б) $\text{Ъ}_2 + \text{љ, њ (н), р}$:

У секвенци са нелабијалним сугласницима Ъ_2 даје *е*:

*Чѝшел*⁴⁵⁵, *шѝѝел, шѝѝелка* Гора, *ођен* Бр, *оген* Ре Кру, *модер, остер, мокер, вѝтер, хѝтер* Гора.

Нису потврђени у мом материјалу *мудар, осѝар*.⁴⁵⁶

Судбина Ъ_2 у им. „огањ“ дели ГГ у два дела (в. к. 10): *оген* Ре Кру, *ођен* Бр и *огињ*⁴⁵⁷ у осталим местима. У *огињ -и-* је секундарно, добијено је из *е* асими-

⁴⁵⁵ Л. Вујовић (ВЛМД, 97) бележи у мрковићком говору *кашел, чешел*. Није искључено да је и овде Ъ_2 ако се искључи македонски утицај, рефлектовало у *е* под утицајем *љ* пре његове веларизације.

⁴⁵⁶ ВБГ, 50.

⁴⁵⁷ *Огин* се јавља на већем простору мак. језика и изван оближњих мак. говора (ВБМДиј, 92–93; САМПол, 308; ВБВо, 181; ПКДЛекс, 203). Појава облика *огон* у говору Торбеша (ПМГТ, 442), у кичевском говору (ВБКГ, 20), али *шѝѝелка* — говори о томе да је у говору Торбеша депалатализација *њ > н* била завршена у време вокализације Ъ_2 а да је *љ* било стабилне палаталности.

лацијом према њ.⁴⁵⁸ Чување облика *ógen* у селима у којима је њ најизразитије депалатализовано потврђује изнето мишљење (в. т. 1216).

185. Уз лабијалне сонанте њ₂ се лабијализује⁴⁵⁹, уз предњонепчане асимилацијом према њ, љ даје *e*.⁴⁶⁰ Уз *p*, глас предње артикулације, њ₂ > *e*. Не може се утврдити да ли је најпре њ₂ > *a*, глас реда *a* или сам вокал *a*⁴⁶¹, па је после лабијализацијом или палатализацијом вокал *a* прелазео у *o* или *e*, али се може закључити да је природа следећег сонанта утицала на вокализацију њ₂.

По судбини њ₂ ГГ се знатно приближава оближњим македонским говори-ма — вредношћу *-ep* (*móder*) гостиварском, вредношћу *-ом* (*сéдом*) реканском.⁴⁶²

ПОЛУГЛАСНИК ТУРСКОГ ПОРЕКЛА

186. Податак М. Павловића⁴⁶³ да се у ГГ полугласник турског порекла вокализује углавном у *o* није потврђен у мом материјалу. Осим у им. *муштилoк* Гл, која је обичнија у облику *муштиулак/муштиулэк*, других потврда нема. Полугласник турског порекла дао је *a*, затим *a*, у неколико лексема *e*.

Вокал *a* наслања се на особине *a* (в. т. 176). Неочекивано *e* м. полугласника турског порекла у малом броју лексема могло је стићи посредством албанског језика у коме је полугласник реда *e*.

187. *a* м. полугласника турског порекла потврђен је у свим позицијама.⁴⁶⁴

Вредност *a* (< *i*, турски полугласник) јавља се у оним условима у којима се и вокал *a* најчешће редукује (назал, к/г), па је могуће да је то и био позициони услов да се турски полугласник оствари као *a*.⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ *Ogin* (поред *ožen*) у полошким говорима А. М. Селишчев (САМПол, 308) објашњава као вредност изведену из секундарног полугласника предњег реда (*ogn' > ogein' > ogin'*). Б. Видоески (ВБВо, 181) прихвата објашњење А. М. Селишчева за северномакедонско *огињ*. Ф. В. Мареш (МВФВок, 433) *огињ* објашњава: прасл. *ognь > ogn > ogin > ogin*.

⁴⁵⁹ А. Пецо (ПАСДиј, 48) облике *седом*, *осом* у тимочко-лужничком говору објашњава утицајем суседних гласова. Исто се тумачи у ЂЉГЛ, 20.

На македонској територији *o* < њ₂ у вези са *v*, *m*, *ŷ* (< *l*), *l* присутно је у многим говорима (САМПол, 307, 308; СТТГ 1, 230; ВБДГ, 67).

⁴⁶⁰ О утицају предњонепчаних сугласника на судбину полугласника различитог порекла интересантан материјал пружа и оближњи призренски говор примерима *jéč'em*, *ógeň*, *рúчек*, *ка-шел'* (РСПГ, 364–365).

⁴⁶¹ Упореди са *осџар*, *иџар* у говору скопских Торбеша, пресељених из дебарског краја (ПМГТ, 442, ВБДГ, 67), затим у дебарском жеровничком говору — *бисџар*, *сам* (ВБИСЛМ, 18).

⁴⁶² СТТГ 1, 230; ВБДГ, 67; ВБИСЛМ, 10.

⁴⁶³ ПМГСЖ, 61.

⁴⁶⁴ У П-Т дујалекту *a* се јавља обично у речима страног порекла, најчешће на месту турског полугласника (ИПДиј, 111).

⁴⁶⁵ У том смислу интересантан је контакт турских вокала *u* и *ü* са *k* и њиховог редуковања у *a* (БАДИЈС, 73).

$a < i$:

Алијан, бакар, балдэза, јасијак, калэй, сандак, чакер, чадар Бр, *ајт бакалам, јасијаци, кэнай, анэма* (< тур. *hanım*), *бакар, сандак, чадар* Ре, *налэнке, сэцаде, чакэрочна* („плавоока“) *дэјка* Вр, *кэносане рúчице, кэна, сандак, бакар* Гл, *сандак, сэкьей, јасијак, со кэнай* Рап, *јазак, јасијак, алијан* Мл, *бакар, бакарно, ханэмом* Ба, *сэкл'ей, кэна*, зат *сандэци, чадар, сэкьей* Рад, *калэй, алијан, свэ чадари* Ку, да речеш *Алијани* Др, *Јолдэза* Др Ку Мл Рад, *Јолдэска* Др Крс Кру, *Јалда* (хип. од *Јалэдза*) Др Рад Бр, *Касам* Др Кру Рап Ди, *кэбрес* („шара“), *кэсией* („део пеливанске одеће“), *фэсијан* Др Вр Рад Ку;

*ацилэк*⁴⁶⁶, *бэћарлэк, калйазанлэк, йазарлэк, йерзилэк, каршилэк, домаћинлэк* Бр, *рајиллэк, сабаалэк, каршиллэк, бэрберлэк* Ди, *калабалэк, ацилэк, фукаралэк* Вр, *дóмазлэк, јéшимлэк* Рад, *дóмазлэк, фукаралэк* Рап, *калабалэк, фукаралэк, јéшимлэк* Ди.

Турски суфикси *-lik, -luk, lík* свели су се на *-лак*. Свођење је ишло преко редуковања *и* и *й* у *э*⁴⁶⁷ а појава аломорфа *-лак* објашњава се тенденцијом да се *э* елиминише из система.⁴⁶⁸ Изнето мишљење није убедљиво пошто се фонема полугласничке вредности у ГГ, али и у другим говорима који ову фонему имају, добро држи па се чак и шири редуковањем пуних вокала. Отуд је упутније *-лак* у ГГ, али и другим говорима који га познају, довести у везу са суфиксом *-lak* у турском језику. У том смислу интересантна је ситуација у призренском турском говору⁴⁶⁹, у коме је стање у односу *-lak* : *-lík* врло слично оном у ГГ, затим у метохијским српским говорима.⁴⁷⁰

188. $a < i$:

Сандаци пúне, *пристала кадана, алијан, цанам, чадар* Бр, се крало *бакар, алијан* Крс, *чадар, алијан, тúри јасијак, бакар* Др, *цанам, чадар, јасијак* Вр, *кадана, наш калай, пún сандак, алијан* Гл.

189. $e < i$:

Јасијек Гл Ба, *нишадер* (< тур. *nişadır*) Ре Кру Гл, *х'ајер* да вићиш Мл Ба Др Рад Рап Крс, *анема* Ку Љу Др, *х'ајер* Гл Ди Ба Мл Вр Ор ЗлПо Др.

Вредност $e < i$ у малом броју примера може се објаснити албанским утицајем (в. т. 186), али и резултатом аналогije: примери са финалном групом *-ер* (*х'ајер, х'ајер, нишадер*) према *в'ејер, мóдер, óштер; јасијек* према *ћуштек, ћуштек*. *Анема* се може објаснити и даљинском дисимилацијом ($a > e$), а уочава се да се у свим примерима са $e < i$ јавља у претходном слогу *а*, што може сугерисати дисимилацију и изван *анема*.

⁴⁶⁶ САМШол, 337 (у полошким говорима напоредни су *-лок* и *-лэк*); БАДИЈС, 68; МлРСГ, 17; јужнометохијски говори (према мом материјалу).

⁴⁶⁷ БАДИЈС, 73.

⁴⁶⁸ КБИст, 27.

⁴⁶⁹ СЛПГ, 80–84.

⁴⁷⁰ Пошто се *-лак* јавља и у говорима у којима је *-эк* давало *-ок*, какав је ГГ, на ове говоре се не може применити објашњење С. Реметића (РСПГ, 363) о аналошком пореклу *а* у *-лак* (према *йешак*).

ПОЛУГЛАСНИЦИ У СЛАБОМ И СЛИЧНЕ ПОЈАВЕ

190. Полугласници у слабом положају губе се. У неким именицама, међутим, дошло је до аналошког продора вокала:

Деној, соној Вр Ор Крс Рап Ба Гл, *сонои* Бр Ре, *дењој* Др Љу Ку Рад, *лакоћи, нокоћи* Крс Рап Ре Кру Ба, *јесоци, мозоци, возоци, момоци* Ре Ди Ор Вр Мл Рап.

Им. *сонои, момоци, јесоци* имају само облике множине с аналошким вокалом. Остале именице потврђене су и са изгубљеним полугласником у слабом положају:

Нокћи, лакћи Бр Ба Вр Гл, *лакћои* Рад Др Љу Ку Ле, *дні* Бр.

Иначе је: *кóйлои, óрлои, свéкрои* Ре Бр Рад Рап Др, *óфсове*⁴⁷¹, *йéйл'и* Ле, *двá сѣуденца* Ре Бр Кру Др, *сéдмина, óсмина* Рад, *мрѣвeц* Ре.

191. У неколико именица са суфиксом *-ен, -ѝн* продро је суфикс *-ен (< ѝн)*:

Двá кáмна Ба, *сéдом кáмноа* Ре Кру, *три кáмња* Рап Крс Рад Љу Ку, *кáмнои, два кáмна, йлáмна, кóрња* Рад Ку Љу Крс Рап Др, *сéдом кáмноа, йлáмноа, кóрноа* Ре, *трѣ кáмна, кóрн'а* Ор Вр, *кóрнои, кáмнои, йлáмнои* Вр Ор Бр Ди Ба Мл Ре, *кóрњи, йлáмњи, кáмњи* Рад, *йлáвнои* (: *йлáмнои*) Вр.

Овакви облици налазе се и у тетовском говору⁴⁷² а изгубљено *е* изводи се из *ь*.

Б. Конески⁴⁷³ облике *йејлишиѝе, камни, рамни* објашњава аналогijом.

Бележени су у ГГ и облици са сачуваним *е* из суфикса:

Двá кáмена Бр Вр Ор, *два кáмења* Др Рад Љу, *йлáмени* до нас Бр, *йлáмењи* до не́бо Рад.

Из им. *йејлои* (: *йејеф*) Ре Кру Ба ЗлПо Гл *-е-* је изгубљено аналогijом према именицама типа *йејшеф — йејлои*.

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ

192. Групе вокала различитог порекла, примарне или новостворене после испадања сугласника, различито се понашају не према пореклу, већ према саставу.

Неке вокалске групе су стабилне, а неке се уклањају прогресивном или регресивном асимилацијом и сажимањем, развијањем прелазних гласова, десилабизацијом једног члана. Врсту уклањања вокалске секвенце представља и супституција једног вокала другим (в. т. 110–142).

⁴⁷¹ Придев *овезово* саграђен је додавањем суфикса *-ов* на ОПјд.

⁴⁷² СТГГ 2, 230.

⁴⁷³ КБИст, 87. В. и објашњење А. Белића (БАГД, 84) и П. Скока (СНЕРеч 2, 26 „корјен“).

По судбини новостворених вокалских група ГГ разликује се од дебарских, и неких других ЗПМ говора, пошто се у њима новостворене групе најчешће сажимају.⁴⁷⁴ По обиму чувања вокалских група ГГ приближава се призренском градском⁴⁷⁵ и другим јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

193. Вокалске секвенце сачињене од истих вокала, на морфемској граници или у другој позицији после губљења сугласника, често остају. Ово се посебно односи на новостворене групе настале испадањем *x*.

Стабилност оваквих секвенци условљена је присутношћу *x* у фонолошком систему, а и скорашњим испадањем *x* из ових гласовних група.⁴⁷⁶

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ ОД ИСТИХ ВОКАЛА

194. а) Г р у п а -ОО-:

Ка ће *йоосї́арейте* Ор, *до́рала*, *йоодрáсїейте*, *йоосї́арела* Гора, *йоо́й-їегни* јуже Ре Кру, *доо́ђаје*, *доо́ђам* Ди ЗлПо Бр Крс Ку, сме *доо́рал'е* Др, *йоосї́арела* Ку.

Некада се група -оо- уклања групом -ои-, продором *и* из глагола *їде*: *доу́-ђаје*, *їроу́ђам* Др Рап Крс Мл, *їроу́ђал'е* на со́как Др, не *доу́ђаје* Ди.

б) Г р у п а -АА-:

Саан, *кафа́ана* (< тур. *kahvehane*) Бр, от *Алаа*, *осї́а́наа* Вр, се *шико́ујаа* де́ца, *ма́ана*, на́ше *ма́ало* Гл, *ма́аше*, *ма́ало*, *саба́аље* се ра́бота, *саба́ала*, *ћа́аја* ми бїф, *сна́а*, ко́јна *ја́ам* Ре, *їові́каа*, *осї́а́наа* прѣт-кућа, *їраш́уаа* Ор, ко́ња *ја-а́ного*, *маа́нїја* Мл, *ја́наа*, *засї́а́наа* ко́њи Крс, до́вњо *ма́ало*, горњо *ма́ало*, *горњома́алици* Рап.

Им. *сааї́* потврђена је и са секундарним *x* (*сáхаї́*, в. т. 224а): *сааї́* два Вр, *сааї́* се́дом Мл, два *сааї́а* Крс, тра́жеа *сааї́*, *сааї́* ми зéа Ре, *саа́чија* Др.

У им. **рао́къ* и изведеници на -ина вокалска група најчешће се уклања хижатским гласом: *їа́јак*, *їа́јаци*, *їа́ја́чина* Гл Ре Кру Ба Вр Крс Мл Ди, ка *їа́јаци* Ба, во *їа́ја́чина* Рап, їма *їа́јаци* Др, зат *їа́ја́чина* Ку, на *їа́ја́чина* Кру.

У Бр, Гл и ЗлПо, али само у изведеници, јавља се *x* (*їа́ха́чина*), као резултат поремећаја у дистрибуцији *x*. Сам облик је могао бити подстакнут односом *сна́ха/сна́^xа/сна́а*; *їмаха/їма^xа/їмаа*.

Поред *ма́аа* (в. т. 122), бележено је и *ма́њаа* Др Јбу Мл, *ма́њаа* не́е ка ма́ти Ку, со *ма́њаа* Рад.

⁴⁷⁴ ВБДГ, 88.

⁴⁷⁵ РСПГ, 378–383.

⁴⁷⁶ Стабилност оваквих секвенци после испадања *x* у јужнометохијским говорима (СППГ, 378–382; СМБГ, 84–85), у говору Торбеша прилепског и кичевског краја (ВБПрД, 114–115) условљена је доскорашњим чувањем *x*.

Поред чешћег *снаха* и *снаа*, бележено је и: *снава* рабџташе, *снавам* Кру, *снаве* Гл; *снаја* Кру. Група -*aa*- уклоњена је аналогijом према хијатском *j/j* из групе -*ae*-: *снаје*, *снајем* Кру Ле Љу Ку.

У *сџсџајам* Ре Кру новостворена група -*aa*-, после испадања *в*, уклања се хијатским гласом. Потврђено је и *сџсџавам*. У *сџсџајам j* може бити хијатско, али и траг упрошћене сонантске груне -*ej*-. Пошто се *сџсџајам* јавља само у Ре и Кру, вероватно је облик унет с готовом иновацијом из других говора, или је настао аналогijом према перфективном глаголу *сџсџајим*.

в) Г р у п а -ЕЕ-

Новостворена вокалска група у глаголском прилогу садашњем на основински вокал *e* (-*e+eћи*) уклања се развијањем прелазног гласа *j*, или се чува (в. т. 824–825). Није уочена условљеност судбине вокалске групе насељем.

Новостворена група -*ee*- после испадања *в* чува се или, ређе, уклања хијатским *j/j*: *Шишиџејец* Рап Крс Ор Вр Мл, во *Шишиџејец* Др, от *Шишиџејец* Ку. Хијатско *j* је подупрто именицом *Шишиџевјанин*.

Поред *Царевец*, посведочено је и *Цареец* Ба.

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -А- У ПРВОМ ДЕЛУ

195. Г р у п а -АИ-:

а) Група -*ai*- (< *ави*) — осим у Ре, Бр, ретко и у другим местима — уклања се у свим позицијама десилагабијацијом *и* (> *j/j*; в. т. 125, 195, 244, 531). На тај начин двокалска група постаје једнокалском са редуковањем пуног вокала у дифтоншку компоненту која се у индивидуалној реализацији и у одређеном фонетском окружењу једначи са *j*. Ова особина — присутна у македонским језику, посебно карактеристична за ЗПМ говоре⁴⁷⁷ — прелила се и у метохијски српски говор (*исџајм*, *најрајм*, *забрајм*)⁴⁷⁸, у сретечки и сиринићки (према мом материјалу).

Папорци *сиџиџ* Ре, *џаџиџа* („балавица, лудакиња“) Бр, *сме џраџиџе* Вр, да *сиџиџи* Ку, *џоџиџа* пџт Бр, *џраџиџ* Рап.

У Бр и Ре поменута група се факултативно разбија хијатским *j*: *џе сиџиџиџи*, *џаџиџа џраџиџи*, *џрџиџиџа* („џрџиџавина“) Ре, *џе исџраџиџи*, *џе се најраџиџиџи*, *осџиџиџа* Бр. Примере в. и т. 244а.

б) Група -*ai*- (< *ахи*) у муслиманским именима (и изведеницама) стабилнија је од групе -*ai*- (< -*ави*-), пошто се ова имена јављају и са сачуваним *х* у интервокалном положају: *сиџиџа*, *сиџиџуо деџе* Бр, *сиџиџовому сиџу*, *раџиџа* Крс, *раџиџу* Рап, *џиџиџоф раџиџ* Др, *раџиџу* Кру, *немој раџиџе* Мл, *сиџиџ* Крс Рап Ле.

Група се ретко уклања развијањем хијатског гласа: *раџиџи џнесоф* Вр, *раџиџа* Др, *сиџиџово* Ку.

⁴⁷⁷ ВБПрД, 135.

⁴⁷⁸ РСПГ, 379, 398–399; СМЪГ, 62.

На чувању или уклањању групе *-ai-* почињу да се диференцирају лична имена, мушко и женско, исте основе: *Ráima* (< Рахим): *Rájma* (< Рахима) Рап, *Ráima* брата Рад, се омужила *Rájma* Ку, *Rájmi* Гл. Мада у Нјд. постоји и граматичка разлика, у ОП оба облика имају исту граматичку морфему па се односом *и : j* отклања хомонимност.

в) Група *-ai-* у *даџио* (< тур. *dayı*) чува се у Бр, Ре, Кру. У осталим местима се елиминисхе: *Даџио* шо ми бѣше Бр, мјујему *даџиу* Ре, *дајмо* Др, *дајмофци* Мл.

г) У Др је потврђен топ. *Љивајца* (< *Ливаица* < *Ливадица*). Пошто је прекинута семантичка веза са ранијим значењем (топ. је потврђен као назив за део насеља), а и промењено грађење деминутива — суфикс *-иче* (*ливáдиче*) потискује суфикс *-ица*, олакшано је испадање *đ* у интервокалном положају. Иначе је: Гóрња *ливáдица*, Дóвња *ливáдица*, Стрѣјна *ливáдица* Ор.

196. Г р у п а -АЕ-:

а) Група *-ae-*, различитог порекла, разбија се с високом доследношћу хијатским гласом: је *сидáен*, *даáе* колко *даáе*, *имаáе*, *ипраáе*, *бегдаáећи* Бр, *кућа наипраáена*, *ће даáем* Ор, *касајец* (: *касавец*), *ипраáеи* Гл, *ће му сидáеи*, нека *шуйаáе*, немој да *је*⁴⁷⁹ прекинеш Ре, да га *даáем* ЗлПо, *тѣкра је зѣф да је* гине (: *ге*) Крс, *имаáећи*, *гледáећи*, *даваáе* Рад. Примере в. и у т. 800.

б) Група *-ae-*, настала испадањем *đ* из бројева, стабилна је:

Дваáесе, *иетинáесе*, *деветинáесе* (в. т. 717).

в) Група *-ae-* (< *axe*) затвара се хијатским гласом: *ораáе* Вр Ре Кру Др⁴⁸⁰, три *снаáе* Крс, *прóдади ораáе* Мл, *наше ораáе* Ку.

г) У презенту сложених глагола од „ићи“ уместо групе *-jđ-* често се јавља *-j-*: *ће наáем* Рап (в. т. 328).

197. Г р у п а -АО-:

а) Група *-ao-* остаје у *граóи*, *сипраóи* Гора, шо *сипраóи* сом *изела* Ди, *граóи* на *кóломбоћ* Рад, за *сипраóи* Ре, ка *граóи* Рад, *свѣ со сипраóи* Ле.

б) Именица *завор* („узвишење између две њиве; бразда између њива“) Рап може бити мотивисана глаголом *заорем*, и то би онда било затварање вокалске групе на морфемској граници: *браф Висóк-завор* (топ.; њиве) Крс, во *Тупán-завор* (топ.; шумица; некада њива) Вр, *Високе завори* (топ.; ливаде) ЗлПо⁴⁸¹, *ће сијеме Висóк-завор* (топ.; њива) Ре.

П. Скок⁴⁸² *завор* објашњава сложеницом (*за+вор*), сматрајући да је *завор* мотивисано као *извор*. У ГГ очигледна је значењска веза између именице и глагола, мада хијатско *в* није често у ГГ.

⁴⁷⁹ Из заменице је испало *г* из *ге* у интервокалном положају у сандхију. Пример се овде разматра пошто проклитика и енклитика заједно са глаголом чине интонациону целину.

⁴⁸⁰ Али је — два *ораа*. Група *-ae* разбија се хијатским гласом, па је уочен и однос: *орах* — *ораáе* Бр Гл, поред *орахе*.

⁴⁸¹ Уп. са ЦАОГ, 99.

⁴⁸² СПЕРеч 3, 18 „porov“.

198. Г р у п а -АУ-:

а) Група се добро чува на морфемској граници: *научим, научујем* Гора, у личном имену *Рауф, Рауфу* Др, оти́доме на *Рауфове сџџге* (топ.) Ба.

б) У позајмљеницама *мавзерка, афџџобус* група је уклоњена редуковањем другог вокала (в. т. 253).

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -И- У ПРВОМ ДЕЛУ

199. Г р у п а -ИА-:

а) Група *-иа-* (< *иха*) у Зл. мн. аориста и имперфекта уклања се развијањем хијатског гласа: *се заи́во́рија, се скри́ја* Бр, н'а га *иоси́нија, се вра́ишија* Ор, *се искрџи́шија* Мл, му се *учи́нија, се скри́ја, вра́ишија* Ре, га *џрифа́ишија, наџуа́рија* Гл (в. т. 810а, 817).

Осим у Ре и Кру, ови се облици факултативно јављају и са сачуваним *х* (*наџуа́риха, учи́ниха*).

б) Група *-иа-* у глаголима *и́ам* (: *и́мам; и́ам о́фце, и́ам си́рење, и́ам ме́со* Крс; *и́аме све́* Др) и *зе́ем* (: *зе́ем*) сачувана је. Иначе доминирају облици са *-м-* (*и́мам, и́маме, зе́еме*). Примере с групом *-иа-* в. у т. 373.

в) У глаголу *џри́јати* (: *џри́вати*) после испадања *в*⁴⁸³ у интервокалном положају новостворена група отклоњена је хијатским гласом. Знатно је више потврда са сачуваном групом *-ива-*: *џри́јати* Бр, *џри́јати* топала Крс, *џри́јатила* Др, *џри́јати́ме* Ку, да се *џри́јати́м* Вр.

200. Г р у п а -ИЕ-:

После испадања *џ* новостворена група *-ие-* (< *иде*) уклања се факултативно: *џри́јесети́, чеџири́јесети́* (в. т. 371а), *џ[e] џе* на мós Мл (в. т. 371б).

ВОКАЛСКА ГРУПА -ЕА-

201. а) Група *-еа-* (< *еха*) најчешће опстаје: *џра́џеа са́ат, са́ат ми зе́а, ко́на ми зе́а* Ре, од *ме́ана, сџре́а* Рад.

Група се уклања хијатским гласом: *Ве́јаи* (: *Ве́хай*), *сџре́ја* Ре Кру, *се́љам ти чине́а* Бр, *ма́џеја* Рап (в. т. 228, 231г, 810а, 817).

б) Група *-еа-* (< *е* + пловив + *а*) уклања се: *иосе́јала* шо *иосе́јала*⁴⁸⁴ (: *иосе́дала*) Ди, *огл'и́јало* (< *огледало*, в. т. 121а) Гл Кру Др Мл, *ко́ј ће до́је се́а* (: *се́га*) Др, *се́а* је најубаво Мл, а си *се́ала* Гл.

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -О- У ПРВОМ ДЕЛУ

202. Овакве вокалске групе често се уклањају:

⁴⁸³ Највеће промене у вокалским групама извршене су после губљења сугласника у интервокалном положају, како је и у ЗПМ и доњовардарским говорима (ВБПрД, 150).

⁴⁸⁴ Облик није хомониман с глаголом *се́јем*, пошто он у ГГ гласи *си́јем*.

а) *Тóгуа, овóгуа* (< *шóгоа, овогоа*) (в. т. 672).

б) Група *-оа-* (< *оха*) остаје: *цубе чоано* Ку Ле Рад, *чоа* Ре Кру, *ѡрóјдоа, дóјдоа, ошóдоа* Ре Кру Др Рад Гл.

У Зл. мн. аориста и имперфекта група се спорадично замењује групом *-уа* у Бр, Ре, Кру (в. т. 135, 817).

в) Група *-оа* (< *-ога*), после испадања плозива, остаје стабилна: *шóа* (: *шó-га*) сом *рéкоф* Ре, *кóа* (: *кóга*) Бр, *коá-*било Др.

Стабилност је подстакнута облицима *кóга, шóга*, али и избегавањем хомонимије са заменицом *кúа* (< *која*).

г) О понашању групе *-оа-* (< *-ова-*) в. т. 134.

203. Г р у п а -ОИ-

а) О група *-ои-* (< *-ови*) у Нмн. им. м.р. на сугласник в. т. 125, 244, 531.

У Дмн. група се чува у свим местима: *сúноим, вóлоим, брашóим, свéшóим* (в. т. 511).

б) У изведеним именицама група се често неутралише преласком и у *j*: *Брéзојца* (< *Брезовица*; топ.; њиве на којима има бреза) Вр, *Букојна* (топ.; букова шума), *Смрéкојна* (топ.; њива на којој је раније расла клека), во *Гáброица* (< *Габровица*; топ.) Вр (в. т. 2446).

в) У *Гнóишише*⁴⁸⁵, *Стáро гнóишише* (топ.; пашњак на коме су некада били торови за овце), на *Стáро гнóишише* Бр — из групе факултативно испада *j*, а вокалска секвенца опстаје.

204. Г р у п а -ОЕ- (< *-ове, -оје*) у граматичкој основи уклања се преласком *о* у *у*, а у новоствореној групи *-уе-*, факултативно, развија се хијатски глас (в. т. 134).

ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ СА -У- У ПРВОМ ДЕЛУ

205. Г р у п а -УА-

а) Група *-уа-*, различитог порекла, стабилна је:

Сúа, муáбетш, муáбетшим, рúа пристал'е, *глуá, муá, буá, дúало* („мех у ковачници“) Ре Кру Др Ди Вр Мл, *глуá* му била Др, под *буá* Кру, *ѡмуáбетшшме* Бр, *сúа* му остáнала Ре, éво га *буá* Рад.

б) У сандхију: ка *му а зéл'е* да *му а* прајет Крс.

в) О секундарној вокалској групи *-уа-* в. т. 134, 135.

206. Г р у п а -УО- (< *-ухо-*) остаје без хијатског гласа: *рúо, сúо, глúо, муó, буó* (Вјд. им. *бу(х)а*) Гора.

207. Г р у п а -УЕ-, различитог порекла, најчешће се отклања развијањем хијатског гласа:

⁴⁸⁵ Уп. ЦАОГ, 63.

Чујен (< чувен), чујена Ре, маћи му је чујена Др, чујено Ку Рад Љу.

Исто се понаша и група -уе- < -ове-: чујек, зуједо (в. т. 134).

208. Г р у п а -УИ- (< ухи) у шрбуји Рап Крс Рад Ку Мл уклања се хијатским гласом.

КОНТРАКЦИЈЕ ВОКАЛСКИХ СЕКВЕНЦИ

209. На овом месту ће бити забележени примери сажимања вокалских група после асимилације према првом или другом вокалу.

а) *Найако*⁴⁸⁶ (< *наојако*) Др, све *најако* Бр, *најако* га тури Ба, све-било *најако* Рад. Облик је могао настати дисимилацијом у групи -ој- (в. т. 137) па контракцијом.

б) У *санице* („саонице“) нема сажимања вокала, пошто је облик чување старине (< саннице).⁴⁸⁷ Слично је и у оближњим српским говорима.⁴⁸⁸

Санице Др Љу Мл Ре Рад, на погълеме *санице* Ку, *саанђе* Бр.

в) Ће *засџане*⁴⁸⁹ Др, ни *засџана* Рап, а ће *засџанеш* некој дењ Ку. Облик се не мора наслањати на глагол *осџане*, већ на *сџане*, на шта указује и значење глагола *засџане* („остати дуже време“).

г) Поредбени везник *ка* (< *како*) (в. т. 1019и): *ка* љуђи паметне Бр, *ка* Ор-чушани *ка* во јарина шо се фрљал'е Вр, *јаде ка* аждерана Ре, *ка* суо-дрво Мл.

Примере в. и у т. 1053.

д) Зам. *чи* у 1л. јд. м.р. има сажету вокалску групу (в. т. 655–657).

ђ) У породичном термину *зова* Кру, најстара *зова* Др, со *зова* Крс, каза *зови* Мл, *зovo* Бр, *зова* Дестаџница Рад — после вокализације њ у о група -оо- дала је о. Облик са сажетом групом констатује се на већем простору.⁴⁹⁰

е) У 3л. јд. перфекта у примерима типа *Не* ни имала Др — сажето је *неје* у *не*, на шта указује акценат.⁴⁹¹

ж) Из прилога *кога*, после испадања г у интервокалном положају (в. т. 372а) и асимилације, група -оа- сажима се у а или о (в. т. 217г, 372а).

⁴⁸⁶ *Најако* и у ТМГР, 418.

⁴⁸⁷ СПЕР 3, 200–201 „sani“.

⁴⁸⁸ У сретечком именица гласи *санице* (према мом материјалу), у јужнометохијским говорима *сање/сајне* (РСНГ, 373, 394, 397, 464 итд.); в. и ЕГРеч 2, 220 (*саник, санице*); в. и ЋЈЛГ, 35; ЈДТГ, 45.

⁴⁸⁹ Исти је облик у оближњим српским говорима — сретечком, сиринићком, подгорском и подримском (према мом материјалу), призренском градском говору (РСНГ, 368, 513). Уп. и са ЋЈЛГ, 36.

⁴⁹⁰ *Зова* је у оближњим српским шарским и јужнометохијским говорима (према мом материјалу; РСНГ, 362, 483); Уп. и са БАДИЈС, 305; СРЛГ, 152; ЈДТГ, 45; ИПГС, 87.

⁴⁹¹ БАДИЈС, 631.

ФАКУЛТАТИВНО УКЛАЊАЊЕ ВОКАЛСКИХ ГРУПА У ГОВОРНОМ НИЗУ

210. Појава⁴⁹² захвата велики ареал балканских словенских говора.⁴⁹³

а) Оваквих елизија, иначе факултативних, има у додиру проклитика и глагола који почињу вокалом, и — ретко — у контакту заменичке енклитике и глагола. Доминирају облици са сачуваним вокалом енклитика и проклитика, а када се елизије врше уклања се први од два самогласника :

Д[а]⁴⁹⁴ *измешеш*, *д[а] њвезеш*, *д[а] њведеш* Ре, ми вел'и *д[а] њдем*, *д[а] њнесеш* Гл, не-можем *д[а] њнесем*, *д[а] њншешам* деца Вр, *ћ[е] њдем* Ре, *ч[е] њде*, во рода *ч[е] ње сѣа* Гл, *ћ[е] њл'езе* свѣкор Ди, *ћ[е] њдеш* Вр, *ћ[е] њде* пре^т тупани Крс, он *ћ[е] њмира* Др, *ћ[е] њбл'ечем* Ди, *ћ[е] њдујеш* Крс, *ћ[е] њдеш* на работа Бр, *ћ[е] њнесем* Др, па *з[о] њнесе* Рад, *з[о] њншешаље* Ку, *з[о] њдрила* Др.

Елизије *а* (из *да*) и *е* (из *ће*) нема ако је следећи вокал *а*, *у*, *е*. Елизија је најчешћа у контакту са *и*. Објашњење може бити у предњој артикулацији *д*, *ћ*, *и*. Уочено је, затим, да се *о* (из *го*) губи једино када је следећи вокал *у*. И овде се могу повезати задње артикулације гласова *з* и *у* и овакве елизије објаснити дисимилативним процесима.

б) Предлози *со*, *во* — предлог *со* увек, предлог *во* најчешће — имају *-о*. Када следећа реч почиње са *о-*, секвенца *-о о-* бива факултативно контрахована, па није вероватно да се у предлозима *с*, *в* чувају облици са полугласником у слабом положају: и *в[о] Орчуша*, *с[о] обедвѣ-очи* Мл, *в[о] њдаја*, *с[о] обедвѣнице* Бр, *в[о] њншешино* Ре, *в[о] њбил'ич* работам Гл, вљѣзи *в[о] њдаја* Др, *с[о] њнаја* Ре.

ВОКАЛСКЕ ПОЈАВЕ КОЈЕ НЕМАЈУ КАРАКТЕР СУПСТИТУЦИЈА

ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

211. Покретних вокала у ГГ скоро да и нема у области морфолошких категорија.⁴⁹⁵

а) У ОПјд. м.р. заменичко-придевске промене редовно је *-го* (*стѣрого*, *мујего*). У Дјд. овакве промене — увек *-му* (*стѣрому*, *мујему*) (в. т. 634–636).

б) У ОП и Дјд. м.р. демонстративних заменица алтернирају облици са *-а* (*овогоа*, *шѣогоа*, *овѣмуа*, *онѣмуа*) и без *-а* (*ового*, *шѣого*, *овому*, *шѣому*, *ѣному*) (в. т. 672, 674).

⁴⁹² Б. Конески (КБИст, 22) овакве елизије објашњава арумунским и новогрчким утицајем. М. Стевановић (СМБГ, 30) овакву особину у ђаковачком говору тумачи сажимањем вокала, а П. Ивић (ИПДјј, 114) елизије типа *д[а] њдеште* у П-Т говорима објашњава редукцијом и губљењем вокала изван акцента.

⁴⁹³ КБИст, 22; ВБКГ, 38; БАДИЈС, 248–249; СМБГ, 30; ЈДТГ, 47; ПА-МБРес, 254; СРЛГ, 157; ТМГР, 344; ИПГС, 85–95; БДЦИ, 381; ПИДјј, 114.

⁴⁹⁴ Између угластих заграда су елидирани вокали.

⁴⁹⁵ Уп. са стањем у призренском говору (РСПГ, 384–385).

в) Покретни вокали у прилозима нису уочени, осим у *сéга — сéк*. Облик без *-а* скоро је истиснут. У прилогу *шúје* (: *шúј*) *-е* је продрло из других прилога на *-е*.

Прилог *вéће* има само овај облик.⁴⁹⁶

г) Неки везници имају облике с финалним вокалом и без њега⁴⁹⁷: *дор — дори*⁴⁹⁸, *ељ — ељи*, *аљ — аљи* (в. т. 2146).

д) У допунама уз бројеве у прилошкој речи *йуӣ*- алтернира *-а* и *-и*: два *йӯ-йӣ*, пет *йӯйӣ* Ре Кру Бр Гл ЗлПо, два *йӯша*, седом *йӯша* Вр Ор Лју Др Рад Мл Крс Рап (в. т. 582, 728).

Нису уочени облици типа *йрӣ йӯӣ*.

ђ) Предлог прилошког порекла *йозади* потврђен је и без *-и* (*йозаӣ*): *йозаӣ* кон'и шúкаје : *йозади* кон'и шúкаје Ре.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

212. Ову групу елизија издвајамо од претходне (в. т. 210) пошто је доследна, а претходна факултативна и условљена темпом говорења.

А ф е р е з а

213. Редукција иницијалног вокала потврђена је у малом броју примера.

а) А. Белић⁴⁹⁹ елизијом објашњава облике *године-ве*, *шарабе-не*. Облик се, међутим, може објаснити и аналогично према *-ша* или асимилацијом и контакцијом (*жена-она > жена-ана > женана*). У ГГ, како је у македонским и српским говорима који познају постпозитивни члан, из морфема *-ова* и *-она -о* редовно испада.

б) Из иницијалног слога *ов-* из неких заменица испада *о-*, у другима остаје. Нема потврда факултативног испадања или чувања.

У демонстративним заменицама *овија*, *овја*, *овому*, *овогоа*, *овејзи* (в. т. 659–676) *о-* остаје. Исто се понаша *о-* у присвојно-демонстративним заменицама *овомуаф*, *овомуава*, *овојзин* (в. т. 658).

Без иницијалног *о-* потврђене су показне заменице за каквоћу *вакоф*, *вакво*, *ваквому* (в. т. 677–679) и демонстративне заменице за количину *вољикаф*, *вољиква*, *вољикавого* (в. т. 686), затим прилози *вољко*, *вамо*, *ваке* (в. т. 860, 953, 972).

Облици заменица и прилога без иницијалног самогласника могли су настати аналогично према заменицама и прилозима типа *шија*, *шолко*, *шако*, али испадање може бити подстакнуто и затварањем у *у* вези са *в*.

⁴⁹⁶ Исто у сретчком (према мом материјалу), у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 79).

⁴⁹⁷ Д. Јовић (ЈДТГ, 47) однос *ил'*: *или*, *ал'*: *али* објашњава аналогично према покретним вокалима.

⁴⁹⁸ БАДИЈС, 266.

⁴⁹⁹ Исто, 249–250.

Прилог *згора* може се извести из прилога *озгора*. Између ових прилога јавља се семантичка диференцијација: *озгора* — „одозго“, изразито месно прилошко значење; *згора* се јавља у значењу „осим тога“: И још *згора* две краве Мл.

в) Афереза је уочена и у: *џриџик* (< *арџаџик*) Бр Ре Кру Др Љу Рад Крс Рап, *некџија*⁵⁰⁰ (< *инџекџија*) Бр Ба Ди Вр Ор Крс Рап ЗлПо Гл, *некџија* ми љдрила Др, *мал'ин* (< *ималин*) Бр Ба Ди Ор Крс Гл Кру Ре, *црн-маљин* Ку.

г) О *шорник*, *нук*, *дравица* в. т. 249.

Апокопа

214. а) Испадања крајњег вокала има у императиву глагола *ћуи*, *беш*, *дрш*⁵⁰¹, *дик се*:

Ћуи! Ништо неси Гл, *ћуи* Др Мл Рад Ле, *беш* од^т мене Ку, *беш* пред^т нас Др, *дрш* ђва Кру, *држ* го Ди, *беш* бе Др, *држ* га Вр, *беш* од^т нас Рап.

Р. Симић⁵⁰² *дик* у левачком говору објашњава хапологијом. Ако је облик у ГГ, али и другим говорима, изведен из основе без суфикса *-нж*, пример се — што је могуће — може објаснити апокопом. У прилог оваквог мишљења је и императив *се дџни* у ГГ, сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу), у коме се препознаје траг суфикса:

Дџ се Крс Рап Ор Бр, *дик се*, *чујеку* Ба, *дик се*, *шб-седиш* Др, *дик се* Ди, *дик*, *софро* Рап.

У *љеш*, *љеш* — и *умре* Крс чува се траг ранијег императива *лежи* (< *лези*). *Љеш* је бележено у нижим селима, док је у вишим *л'егај*.

б) Апокопа је забележена и у: *ајџ* (< *хајде*) Бр, *ајџ*, *брго* Рад, *аљ* (< *да л'и*) си Гóранин Мл, *дал* (< *да л'и*) ти донесл'е Ре, *ти ељ*⁵⁰³ (< *ел'и*) ја Вр, *ел* *каљаво ељ* *гнусно* Ле, *аљ* (< *ал'и*) *јопе* *не* *гим* *веруаф* Ку, *трећи* *дењ* *ил* (< *ил'и*) *четврти* Ле.

в) Им. *џролећ* у говору Алексиначког Поморавља објашњена је апокопом.⁵⁰⁴ Могуће је, међутим, да је именица изведена суфиксом *-ј*⁵⁰⁵ (в. т. 470), или да је уједначавање извршено према *јесен*, а можда и према македонском облику *џролећ*.

г) У примерима *двџстоџин* *џфце*, *двџстоџин* *гүједа* Бр сачуван је окамењени стари Гмн (в. т. 535).

⁵⁰⁰ БНАП, 87; СРЛГ, 161; сретечки, сиринићки, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

⁵⁰¹ Оваквих облика има у многим српским говорима. Објашњење појаве у СРЛГ, 392–394 (в. и тамо наведену литературу); РСЛГ, 384; ЈДТГ, 46; ЊЛЈЛГ, 37; сретечки, сиринићки, јужнометохијски говори (према мом материјалу)

⁵⁰² СРЛГ, 173.

⁵⁰³ ЊЛЈЛГ, 37; БНАП, 87; СРЛГ, 167.

⁵⁰⁴ БНАП, 87.

⁵⁰⁵ Таквог су порекла и именице *џкић* („иње“), *вић* (< *вић*; „вићење“), *џревић*.

Синкопа

215. Испуштање вокала у унутрашњости речи обухвата већи број примера у ГГ:

а) И м п е р а т и в:

Денеска *јајише* Ре, *бѣише*⁵⁰⁶ Крс, *бѣише* од^г нас; *йде*, *бѣише* Мл, *дрѣише* вука Др, *дрѣише* коња Рап, *ијише*⁵⁰⁷ Ор, *ијише* дома Др, *ијише* Гл, *сѣише*⁵⁰⁸ со здравје Ба Гл Ре Кру Рап, го *задрѣише* Др, *дрѣише* прѣшње Мл, *дикѣише* се Др Рад, *ојише* со нас Др, *ојише*, не сѣдите Рад.

Глаголи *јајише*, *ијише*, *сѣише*, *ојише* имају и несинкопиране облике (*јајише*, *идише*, *сѣдише*, *одише*), глаголи *бѣише*, *дрѣише*, *јудрише* само синкопиране.

б) О с т а л и п р и м е р и:

*Јудрило*⁵⁰⁹ и оно Рап, го *јудрише* Крс, га *јудрих* Бр, *забрајла*⁵¹⁰ Ку, а *ће забрајш* Вр, *не забраваје* они Бр, *ће забрајш*⁵¹¹ Ор, *угошвила*⁵¹² пита Рап, *се гошвила* за мужење Рад, *ће ни угошви* Др, да му *сиомнем* Гл, *сиомнала* Ре Бр Кру Мл Рад Крс Ор ЗлПо, *орница* (< *ораница*) Др Рад Мл Ку Љу Бр Ре Кру Ор, *Феризуе орнице*, *Музафѣруе орнице* (топ.) Бр, *свѣрла* („свирала“, мотивисано гл. *свѣрим*, *свѣрила*) Бр Ди Ба Кру Ре Ор, *йујљунка*⁵¹³ Бр, *какљика* („кукољ“) Бр Ди Ба, два *сиџма* (: *сиџим*), *ћѣљмои* (: *ћѣљим*) Рад Љу Вр Мл Крс Рап Ре Кру Ба Ор, *маџири* (тур. *тиџасир*) Гл, све *надље* (< *надоле*) Мл, *надл'е* Вр Ор Ба.

в) Група *рѣ* < *рж* синкопира се у *р* (в. т. 175).

г) Од различитих основа граде се количинске заменице (*кол'икаф*, *вол'икаф*, *онол'икаф*) и количински прилози (*кол'каф*, *вол'каф*, *онол'каф*).

Количински прилози су настали синкопом (из основа типа *кол'ик-*), на шта упућују дебарски облици заменица типа *кол'каф*.⁵¹⁴ Облици са синкопом могли су настати под утицајем двосложних прилога *вако*, *йако*, па се тако усталила једна основа у једној, а друга у другој граматичкој врсти.

Примере в. у т. 292в, 972–975.

д) О прилогу *ендибоже* (< једини боже, „тобоже“) в. т. 354в, 965.

ђ) Поред уобичајеног *чѣири*, бележено је и *чѣири* Бр Ди Ба Кру Ре Мл Ор Др, *чѣири* деца Рад, *чѣири* оџце Ле.

506 РСПГ, 383; СРЛГ, 164; БДИБ, 14; в. и ЋЉГЛ, 36.

507 БАДИЈС, 255, 593; ЋДГБ, 31; АР-СВАБ, 297.

508 ЋДГБ, 31.

509 БАДИЈС, 595; ЋЉГЛ, 91; сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

510 СМБГ, 30; сретечки, сиринићи, говор Подрима (према мом материјалу); ВЛМД, 136; ПемСкЉ, 116. М. Пешикан облик објашњава положајем вокала под акцентом.

511 У Рап и Крс и облик без синкопирања *заборајш*, *сум заборајла*.

512 ЋЉГЛ, 36; сретечки, сиринићи говор (према мом материјалу).

513 Могуће је и наслањање на корен **ррр-* са суфиксом *-љунка*.

514 ВБДГ, 75.

е) Демонстративне заменице *óвија*, *óнија* потврђене су обиљем примера типа *óвја/óја*, *óнја/óња* (в. т. 660, 665, 669–670).

ж) *Трójца* се може објаснити синкопом. У *двájца*, међутим, вероватнија је редукција *и* у *ј* (*два+ица*).

з) О примерима типа: *двá кóрња*, *йламња*, *камња*; *кóрњои*, *йламнои*, *камњои*; *йейлуарник* (мотивисано им. : *йейф*) в. т. 191, 499.

Именица *кóрњак* („зуб умњак“) Рад настала је према *кóрењ* — *кóрњои*, два *кóрња*.

По моделу *кóрењ* — *кóрњои* направљено је и *ћиљмои* (: *ћиљим*) Гл Ре Кру Бр Др Рад.

и) У ГГ је *фурна* („пекара“), *фурнаџија* („пекар“), во *фурна* Бр, прет *фурња* Ле, *фурњаџија* Ле, *фурнаџије* Ре.⁵¹⁵ Мада се може претпоставити испадање другог -у- због истог вокала у претходном слогу (тим више што је у призренском турском говору *furun*⁵¹⁶), могуће је да је посредник био албански језик у коме је *furrë* („пекара“).⁵¹⁷

Испадање више гласова

216. Осим у им. *йол'ийанке* Др Мл Рад Ку Ор, овакво испадање није потврђено у иницијалном слогу. Појава је обимнија у медијалној и финалној позицији.

а) М е д и ј а л н а п о з и ц и ј а — г л а г о л и :

Óшла, *óшло*, *óшл'е* (< *оийшла*). Облик може бити аналошки према *дошла*⁵¹⁸, а могао је настати и после губљења сугласника у интервокалном положају (*оийшла* > *ошла* > *оошла* > *ошла*): на *вóда óшла* Бр, *óшоф* Ре, *óшла* сестра Вр, *óшље* Крс, ни *óшла* Кру, бй *óшла* Ба.

У гл. *йóљај* и *љáј*⁵¹⁹ -л- је палатализовано пре испадања *г* у процесу асимилације *л* (*л'*) према *г*⁵²⁰ и *е* (*йогледај* > *йоглеај* > *йољаај* > *йóљај*): *йóљај* аљ *дóођа* Ре, си *йóљала* Рап, нека *йóља* Крс, ће не *йóља* Ле, не *йóља* Рад, га *йóљала* Др, ће *йóљам* Бр.

Љáј се употребљава само у императиву, са нијансом речце за истицање, али и са значењем узвика; *йóљај* има све личне глаголске облике које може имати глагол свршеног глаголског вида: *љáј* *ка*-било Вр, *љáј* *шо* сом ти *дóнела* Ку.

У: Ја, *гл'еј*, не сом *враћала* Ба, па *тй*, *гл'еј*, *шо* ће *работаш* Др — из *гл'едај* је испао слог -да-, аналогјом према *љáј*, *љáјше*.

⁵¹⁵ РСПГ, 384.

⁵¹⁶ СЛПГ, 169.

⁵¹⁷ НМШС, 89. У оближњем албанском ополском говору је *furna* (према мом материјалу).

⁵¹⁸ Љ. Пирић (ЊЛГЛ, 37) лужнички облик *ошъл* објашњава: „Пример *ошъл* је аналогјиског порекла: преко *иде* — *ишъл* створен је *оде* — *ошъл*, *а*, *о*.“

⁵¹⁹ Р. Симић (СРЛГ, 152) облике *глец*, *йоглец* у Левчу објашњава прогресивном асимилацијом.

⁵²⁰ Уп. са *вóљко*, *шóљко* у истој позицији.

б) Медијална позиција — именице:

Ђурђевден — *Ђурен*, *Ђурђијен*, а ке *Ђурен* Вр, за *Ђурен* Ор, на *Ђурен* Ре Ди, за *Ђурен* дошоф Др, се радује за *Ђурен* Ба, *Ђурењ* Ле.

Им. *џланина* ретко је потврђена у овом облику. Обичније је *џлајна*⁵²¹: *џлајна* кукаљска Вр, па *џлајна* Рад, *наша џлајна* ЗлПо, во *џлајна* Др, нис *џлајна* Ле.

Им. *дејка*⁵²² има често, као траг испадања слога, дужину под акцентом (в. т. 103): *дејка*, *дејче* (< *девојче*), *дејчића* Ди, *дејка*, *дејђе* (Нмн.), *дејче* Бр, *дејки* Гл, *дејче* за мене Ле, *дејкеве* Вр.

Поред обичнијег *жйиџенце*, потврђено је и *жйиџце* Рап Крс Ор Др Ле, мало *жйиџце* Ку, *немаме жйиџце* Рад — које је, највероватније, изведено суфиксом *-це* (уп. са *месце*, *дрџце*).

в) У неким именицама са значењем становника горанских села губе се финални слогови творбене основе⁵²³: *Зл'иџочанин* (: *Зл'и-Поџок*), *Зл'иџочанка*, *Злиџочани* ЗлПо, *Глобочани* (: *Глобочица*) Гл, *Кукаљци* (: *Кукалъане*) Ку, *Кукалъчанам* зџе Рап, *немамо* за *Глобочанина* Ба.

Из *Крчанин* (: *Крчџеџ*), *Крчанка* Крс, *отец* му је *Крчанин* Ле, *Крчанке* Мл — испала је консонатска група *-сџ-* (*Кр-сџч-анин*).

Ктетици: *плајна кукаљска* Вр, *шума глобочка* Гл, *кукаљско*, *крчански* Ле Ку Рад Бр, *глобочке* Гл, *зл'иџочко* ЗлПо.

г) Прилог *озгора*⁵²⁴ има и облик *оџозгора*; *оздола* и *оџоздола*.

Ибрањница (: *Ибраџињница*) Вр, во *Ибрањнице* Бр.

Ћ[е] џ[д]еме со *Исмаа* (: *Исмаџља*) Вр, пред^т *Исмаа* Ор, *викни Исмаа* Ба.

Поноџник (< *џонедоџник*) Бр.

д) У *мојзи* (: *мојојзи*), *џвојзи* (: *џвојојзи*) има хапологије: *мојзи*-мајки ЗлПо, *мојзи*-сестри Гл, *мојзи*, *џвојзи* Др, *џвојзи*-жени, *мојзи*-дејки Љу, *мојзи*-оџци Ре (в. т. 649 б).

ђ) Везнички скуп са узрочним значењем *заџо иџо* према грчком моделу има облик *заџџо*⁵²⁵: *џути заџџо* се *плаџи* Бр, се *љути заџџо* ме *леже* ЗлПо.

е) У бржем говорењу, казионално, само у Бр, у глаголском придеву радном м.р. јд. глагола на *-ави-* испада слог *-ви-*:

Сахат му *џраџ* (< *џравиџ*), *сџаџ* (< *сџавиџ*).

⁵²¹ Исто је и у сретчком говору (према мом материјалу). М. Павловић (ПМГСЖ, 23, 44, 53) бележи само *џланина*, *џлањина*, облик који је, како садашњи материјал говори, у сретчком редак.

⁵²² Упореди са *џојка* (< *џевојка*) у црногорским говорима (ПеМСкЈ, 126).

⁵²³ Али је: *Ресџел'џчани*, *Лешџањчани*, *Врањџиџани*, *Орчушани*, *Баџкоџци*.

⁵²⁴ ЕГРеч 2, 20–21; у сретчком исти облик (према мом материјалу).

⁵²⁵ КБИст, 103.

217. Ф и н а л н а п о з и ц и ј а

а) Финални слог испада из императива глагола *чѣк* (: *чѣкај*)⁵²⁶: *чѣк* да дѣ-
јет Др, *чѣк*, мѣри Ор, *чѣк*, ако те уфатим Рад, *чѣк* да дѣнесе Др.

Знатно је обичније *чѣкај*, *пѣричѣкај*.

Из облика јединине презента глагола *мѣжеш* често испада финални слог:
А *мѣж* да ге нѣсиш Вр, *нѣ-мѣж* да ги испрај Крс, *нѣ-мѣж* да ја дѣнесеш Крс,
ти *мѣш* со јенá-нога Др, ја *мѣж* да му кáжем Ор.

б) *Зáш* — *зáшѣо*.⁵²⁷ — Прилог без финалног слога обичнији је у емоцио-
налном говорењу. Облик *зáш* спешен је избегавањем хомонимије са *зашѣо* у
функцији везника узрочних реченица: *Зáш* не-сѣ-била Рап, *зáш* не-би-тѣ-зела
Гл, *зáш* не се ѳжени Вр, *зáш* не си кáжала Др, *зáш* си го дáла Ба, *зáш* му ѣл'езло
ЗлПо, а *зáш* Мл, *зáш* нѣсте вáрил'е Ор, *зáш* пѣјала Др, *зáш* не тѣпала Рад, *зáш* да
ми пáне Ле.

в) *Бѣжем* — *бѣже* — *бѣш*.⁵²⁸ Облик *бѣш* је најчешћи: *бѣш* ће дѣјде Ба,
бѣш нѣ-виђиш Рап, *бѣш* ти рѣкла Др, *бѣш* ће ти учини Бр, *бѣш* ће бѣгеме Мл, та
бѣш ће дѣнесе Ба, *бѣш* нѣ-виђи Ре, *бѣш* ће ни кáже Рад. Примере в. и у т. 964.

г) Прилог-везник *кога* има и сажете облике *ка*, *ко*, који су настали после
испадања *-з-* у интервокалном положају (в. т. 372а), прогресивном или регре-
сивном асимилацијом у вокалској групи и сажимањем истих вокала. У нижим
селима обичније *ка*, у вишим *ко* (в. к. 11):

Па *ка* ѳшоф да ћѣка Ре, *ка* сом бѣла дѣјће Ре, дѣјке во рѣка *ка* ће пѣрет Гл,
свакѳ-пут *кá* дѣѳја Кру, *кá* ће ге бѣре Ба;

се сѣти *ко* ми дѣјде Ди, *ко* ми гáзна нѳга, се сѣти; *ко* го вѣдоа Бр, *ко* ће стá-
неме сабáал'е, мѣје пѣјеме Ле.

д) Прилог *кáко* има и облик *кá*:

Кá-беше Ре, Дѣјна *ка* умрела мláда Вр, љáј *кá*-било Ор, *ка* мѣ-остај мáло-
ва Ди, да гим пѣкаже *ка* сѣ-краде Ле, *ка* шо знаѣ, нека дѣје Ба, *ка*-мѣ-даде
дáл'еко ЗлПо, *ка* трѣбиме жѣто, *ка* (< *како*) сме вѣрал'е лѳпате Ре.

До свођења *како* на *ка* могло је доћи испадањем финалног слога, али и
укрштањем са *ка* („када“) преко примера у којима су значења *како* и *кога* могла
бити укрштена: *Кá* ће га прѣжал'им Ле, *ка* во сѳн ми сѣди во кѣћа *ка* си сѣдала
Вр, *ка* се наљутује, свѣ би ге пѣтепаф Ре, го вѣдела на кѳња *ка* јáнаф Ку.

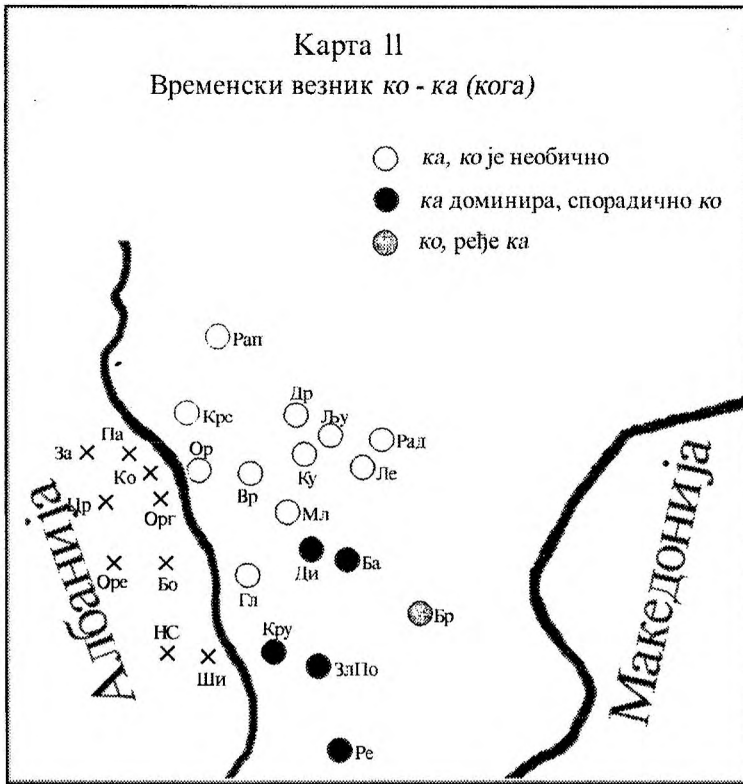
ђ) Упитни прилог за место *кѣде/ћѣде* (в. т. 356) јавља се и као *ке/ће* у при-
лошкој и везничкој служби. Краћа форма је чешћа. Оба се облика могу извести
из **кждѣ*, а *ке* је могло настати после испадања унутрашњег плозива⁵²⁹ (в. т.

⁵²⁶ СРЛГ, 173.

⁵²⁷ *Заш* је често у сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу).

⁵²⁸ У сретечком и сиринићком говору стање је једнако горанском (према мом материјалу).
У метохијским говорима често је *бѣжем*, ретко *бѣже*, необично *бѣш* (према мом материјалу); уп.
и са ЕГРеч 1, 52.

⁵²⁹ Уп. са *де* у свим оближњим српским говорима (према мом материјалу); в. и ЕГРеч 1,
126; ПМГСЖ, 185; МЛРСГ, 100.

156а, 876): *Ће* си-била Бр, *ке*-си-го нашла Ба, *Мусе*, *ке*-ти-се оџе Ре, *ке* сом са-каф, *не* ми си дала Ор, *ти* ми си дала *ке* сом нејћела Вр, *ви*ђим го *ке* оре Гл.

Ке је и у прилошким спојевима: *ош* *ке* („одакле“), *ду* *ке* („докле“): *Ош* *ке* да ти вл'езем Ди, *ће* те испратим *ду* *ке* ге праћаће путници Ле.

У наредним примерима *ке* се наслања на предлог *к/ка* у значењу правца, а као последица поремећаја у односу падежног значења правца и значења места: Ја сом ошла *ке* бавајка мујего Ре, *ти* *ће* идеш *ке* оца Вр.

На месту старог предлога у јављају се два предлога: *во* и *ке* (в. т. 10096): Јусуф беше *ке*-мене Ре, *ке*-нас ваке се работа Гл, *ке* брата спала Рад.

е) У *кaне* (у значењу потврдне речце, в. т. 998а) израз *како да не* сведен је на први и последњи слог интонационе целине. Траг сажимања је факултативно дужење вокала иницијалног слога (в. т. 103):

— А *ћ*[e] идеш? — *Кaне* Бр, *кaне*, била Крс, *кaне*, имам Мл, — А се виђи?
— *Кaне* Др.

ж) Речца *можда* је готово увек без финалног слога: *мош* *ће* ил'изаме Ле, *мош* *ће* ни рече Др, *мош* *ће* работа Рад.

КОНСОНАТИЗАМ

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

218. Фонолошки систем консонаната ГГ разликује се од фонолошког система околних словенских говора по чувању фонеме *x* у свим позицијама, али не и у свим лексемама.⁵³⁰

Део фонема јавља се с различитим алофонским варијацијама интересантним за опис говора (*x*, *v*, *j*, *љ*, *њ*, *ћ*, *ђ*, *ч*, *џ*), а уочава се и фонолошка неутрализиација свођењем двеју јединица на једну (*ћ*, *ч* > *ћ/ч*; *ђ*, *џ* > *ђ/џ*). У говору млађих фонема *њ*, у оном делу Горе у коме се реализује као фон са смањеном палаталношћу, факултативно се једначи са *н*.

Инвентар консонаната ГГ чини 26 јединица:

С о н а н т и:

в *м*
л *р* *н*
ј *љ* *њ*

О п с т р у е н т и:

ѵ *б* *ф*
ѿ *ѿ*
џ *с* *з*
ћ *ђ*
ч *џ* *ш* *ж*
к *г* *х*

ГЛАС X

219. У досадашњим радовима о ГГ на фонолошки статус *x* различито се гледа. Б. Видоески наводи: „Во горанскиот (...) *x* се загубило во сите позицији.“⁵³¹ У истом раду (стр. 24) наводи се да се *x* може срести у издвојеним лексемама. Исти аутор у другом раду о ГГ коригује претходни закључак наводећи низ примера са сачуваним *x*.⁵³² У раду о фонолошком систему села Млике Б. Видоески не уочава ову фонему.⁵³³ У прилогу *Говорише на исламизиранише Македонци во Зајадна Македонија*⁵³⁴ наводе се примери који потврђују присуство овог фрикатива у свим позицијама. Р. Младеновић⁵³⁵ бележи *x* као јединицу са сачуваним фонолошким статусом. А. Пецо⁵³⁶ на основу рада Б. Видоеског (БВГГ) и фолклорног материјала из књиге Харуна Хасанија (ХХГор) наводи да се *x* ретко јавља у народним песмама.

⁵³⁰ Нема га у сретечком (ПМГСЖ, 105), сиринићком (МлРСГ, 28), призренском градском говору (РСПГ, 402–406) и низијским српским говорима око овог града (према мом материјалу).

⁵³¹ ВБУЈ, 31.

⁵³² ВБГГ, 48.

⁵³³ ВБМл, 127–137.

⁵³⁴ ВБИСлМ, 12, 14.

⁵³⁵ МлРГГ, 100; МлРГорГ, 121; МлРПерГ, 252.

⁵³⁶ ПАИФ, 424–425.

У исељеничком горанском урвичко-јеловјанском говору x се понаша као у матичном делу ГГ.⁵³⁷ Судећи по наведеном материјалу, на основу кога се може закључити да се x чешће јавља него у Гори, може се тврдити да је одсуствовање x из неких лексема ГГ у Гори млађе од краја XVIII века, и да је испадање x из фонолошког система рестеличког говорног типа новијег датума.

220. Из оближњих ЗПМ говора x је испало с трагом (ϕ , v) или без трага.⁵³⁸ А. М. Селишчев⁵³⁹ наводи да се у Пологу ретко чује „придыхание“ као траг ранијег x . Из „придыхания“ А. М. Селишчев изводи супституент ϕ . Овакво x (x^*) у полошким говорима, мада је необично, има фонолошку вредност, пошто је носилац морфолошког обележавања: *иматиџе* — *има^xџиџе*.⁵⁴⁰

ГГ је остао изван ЗПМ иновације супституисања x са ϕ , настале у резултату контаката у фонетици граничних ЗПМ и албанских говора.⁵⁴¹

221. Опстанак x у фонолошком систему словенских балканских говора везује се углавном за утицај турског и арапског језика.⁵⁴² Турски језик није реконструисао изгубљену фонему већ се „утицаји турских освајања и исламизације огледају једино у изоловању овог дела етникума и конзервацији старијег стања, а не никако и у прихватању страног фонолошког елемента.“⁵⁴³

Чување x у ГГ подупрто је, свакако, контактом с турским језиком, али присутност овога гласа у географски блиским албанским говорима басена Белог Дрима⁵⁴⁴ — говору Тропоје⁵⁴⁵, дебарском албанском говору⁵⁴⁶ — сугерише и непосредни утицај ових говора на ГГ у чувању x .

И недоследно $\phi < x$ у неким оближњим ЗПМ торбешким говорима⁵⁴⁷ упућује на дуже чување x , које је могло бити подупрто околним албанским говорима.

О ПРИРОДИ x У ГГ

222. Сачувано x има различите алофонске вредности, а по судбини и природи гласа x Гора је подељена у три дела (в. к. 12):

- а) У рестеличком типу x је испало из система;
- б) У вишим селима, Бр и Гл, x је нормалне фрикације;

⁵³⁷ ВБУЈ, 24; ВБислМ, 14.

⁵³⁸ КБИст, 77, 81; СТТГ 1, 236–237; САМПол, 290, 323.

⁵³⁹ САМПол, 290, 323.

⁵⁴⁰ БАГД, 118; МТОГ, 191; в. и: ВБМДиј, 103; ВБПГ, 344; ВБДГр, 21.

⁵⁴¹ КБИст, 77.

⁵⁴² ИПИО 2, 87–88 (в. и овде наведену литературу); ПАУтТ, 128; ПАСУп, 329; ПАШћак, 240; ПАХКон, 107–112.

⁵⁴³ СРМП, 44.

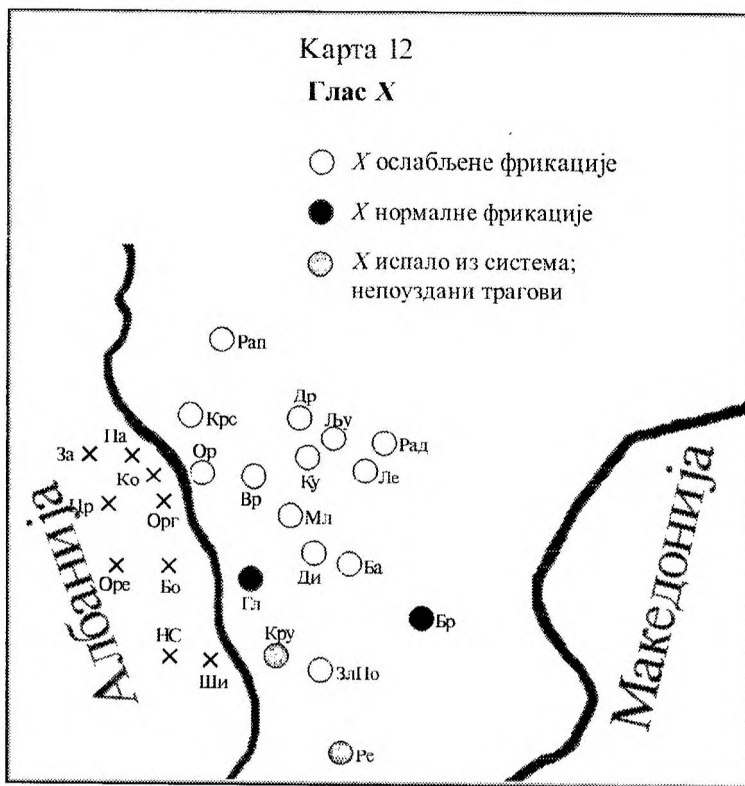
⁵⁴⁴ ДААл, 116.

⁵⁴⁵ Исто, 120.

⁵⁴⁶ Исто, 183–184.

⁵⁴⁷ ВБислМ, 20, 33, 38; ВБДГ, 89.

в) У осталим местима, у долоиштанском типу, *x* се реализује са редукованом фрикацијом. И у овим селима *x* је сачувало фонолошки статус, и није само проста аспирација.⁵⁴⁸

ЧУВАЊЕ X

Почетак речи

223. Овај фрикатив најнестабилнији је на почетку речи, али има и бројних потврда са овим гласом, посебно са *x* слабије фрикације.⁵⁴⁹

а) *X* нормалне фрикације:

Храс, пот *храсџои*, на *храсџои*, *храсџује* дрва, оберуал'е *хајдуци*, *хајде*, *хрџаво* („храпаво“), *хрџаво*-дрво Бр, дваесе *хиљаде*, ни би *хоџа*, *хајде*, да *ходим*, *хиџро* дете, *хрџаво*, *Хиџица*, донесоф *хоџи*, нека ти је *халаф* (< тур. *he-*

⁵⁴⁸ Уп. с аспирацијом у полошким говорима (САМПол, 290, 323), ђаквачком (СМЂГ, 76), градском пећком говору (БДГСрб, 117), кумановском (ВБКГ, 75), зетско-сјеничким (ИПДиј, 161), муслиманским македонским оазама у западној Македонији (ВБИСЛМ, 41–42).

⁵⁴⁹ У ВБГГ, 48 не бележи се *x* у иницијалној позицији. У новијем раду истог аутора (ВБИСЛМ, 12) износи се закључак који потврђује и мој материјал — *x* је најређе на почетку речи, али је посведочено.

lal), да *хóдиш*, *хáјван*, *хáйс*, *хáлва*, *Хáјдар*, во *хáмбари*, *Хáјдáрици* нé-може, *хáјдуцим*, *хáмбар* ка кúћа, *хи́вáдарке*, бéше *Хáйи́ца*, тíја се *хал'и́ишари*, *хал'и́иша*, *хал'и́ишари* се вíкаје Гл.

Изван Бр и Гл *х* нормалне фрикации ретко је бележено: *Хáйи́ца* нáша Вр, *харáмије* а íмаје Ор, *Хúсен* ЗлПо, *Хáвице*, ке-сá-пошла Крс.

Већина примера су позајмљенице из турског језика. Чињеница, међутим, да се *х* јавља и у словенској лексици (*хрáс*, *хóдим*, *хрýкаво*) говори да је *х* у овој позицији било присутно у време контакта са турским језиком.

б) *Х* с а о с л а б љ е н о м ф р и к а ц и ј о м (х):

хАјдáрица, *хáмбар*, *хрýкаво*, *хóца* ни пúје, *хáлва*, *хáнеме* íдале, *хáл'и́ише*, *хАйи́ца*, *хóди* да ви́иш, нé-*хóдиш*, да *хóди*, во *хрбей*, па ће *хи́ишаме*, *хóдала* Рап, *хАва*, *хАвице*, *хóдал'е*, *хáјде* тí, *хíзмеи* (< тур. *hizmet*; ШАТур, 332), ће íдет *хал'и́ишари*, дајцо-*хАлий*, *хáјде*, на *хрýкаво* Крс, нóве *хáл'и́иша*, прет *хАјдара*, *хóдење* Љу, *хи́вáдарка* ми плáти, ће *хóдим*, *хáјде*, мýже Рад, *хóца*, со *хóдење*, ће *хи́ишам* Др, *хал'и́ишарам* дáрој, *хáмбар*, *хáнуми*, со *хáјвана* Ле, *хи́ишáј* на рáбота, *хóди*, на *хрбей* Ку, *хАсан*, *хáл'и́иша*, *хóи́ише* дó-мене, *хáјер* (< тур. *hayır*), нáша *хАшима*, *хóдала*, *хóдаф*, со *хóца* Мл, *хАсан*, *хÓча* (топ.), во *хáн*, *хáл'и́иша* да кú-пујем, *хóди* Ор, *хи́вáдо* óфце, *хАва* рамéтл'ија, ако *хóдеи*, *хóди*, да *хóдим*, *хóдал'е*, на *хáк* (< тур. *hak*), íграл'е *хóро* (< грч. *хороζξ*), *хи́ишáје*, *хи́ишам* Ди, све *хáнеме*, *хáл'и́ише*, *хал'и́ишари*, *хрýкаво*, *хАрун* ми се рóди, *хАсанчейи* óнесл'е, *хáјде*, ка *харáмија*, *халал*, и *хóца*, *хóдиме* до нóћ Ба, *хáји* прéd-мене, *хал'и́ишарим*, прет *хáн* ЗлПо, стíгла *хóдеећи*, *хи́ишра* Гл⁵⁵⁰, *хáј*, лéгните, *хáлийиша* Ре⁵⁵¹, *хóди* ке мéне Кру.

С р е д и н а р е ч и

224. а) *Х* у и н т е р в о к а л н о ј п о з и ц и ј и:

Мáхало (< тур. *mahalle*), *мáхала*, дóхића ке нáс, *махáнл'ија* (< тур. *bahane*, вулгарно *mahana*; ШАТур, 440), лóша *мáһаха*, *óрахе*, *сáхан*, *мáхаф*, *глухé-жене*, *ýхо*, дéте *захóдало* („проходило“), ће *зáхода*, *рýхо*, *сýха* ти остáнала, ке *снáха*, *снáхи*, *грéхоиша*, во *јýха* („расолница“), *бóха*, *бóхе* („буха“), *јóхе* нé-сечи, *јóха* („јова“), *јóхинке*, со *сóха*, *дóхођа*, *чóха*, *мýхабей* ће прáјме, се *нáбраха*, нејзинó-*рухо* Гл, *и́ихо* му збóреше, *и́рóха*, ни *и́рóхе*, нá ти *óрахе*, со *снáха*, *сáхан*, *су-хé-дрва*, *грéхоиша* је, *јóхе* во Мл'ике, со *сóха* Бр, *мáһеха*, некуа *снáха* Вр, га *и́аха-је*, мало *и́рóхе* Крс, *и́маха* (в. т. 810а) Ба.

Позајмљеница *сáхай* (< тур. *saat*), са секундарним *х*, потврђена је већим бројем примера, а у материјалу има и потврда са вокалском секвенцом -*аа*- (в. т. 1946): до три *сáхай*, два *сáхайиша*, кúпи *сáхай*, во пéт *сáхай* Бр, му се íса-биф *сáхай* Гл.

⁵⁵⁰ У Гл је знатно обичније *х* нормалне фрикациије.

⁵⁵¹ Овакви примери у Ре и Кру одвећ су необични.

б) *Х* у средини речи испред сугласника:

Се *фајтих*ме, *видехи*е, со *Ах*меџа, *Мех*меџ, *ких*наф, *н'их*на била, *оглух*наф Гл, шо *страх* *видох*ме, *џрчахи*е, *џрјдохи*е, *зехи*е, *ма*хка („маше руком“), со *Глу*хџера, *Глу*хџерофци (братство у Броду), *Ба*хџа, *измужих*ме, *се заис*џраихме, *забор*аихме, *се вра*тиихме Бр, *н'их*на, *ја*хчија („јахач“) Вр, *њи*хна, *њи*хне-деца, *њи*хнојси, *ноће*вахме, *дој*дохме, *о*џидохме, *џре*џерахме и свадба Рап, *глу*хџар Крс, *њи*хне гуједари, *њи*хне-деца Др, ке *Ба*хџа Ор, *н'их*но Ба. Примере в. и у т. 815–816, 808–809.

У овој позицији *х* нормалне фрикације у долоиштанском типу нешто је чешће од таквог *х* у другим позицијама, што говори о већој отпорности *х* у овом положају.

в) *х* у интервокалној позицији

У овој позицији *х* смањене фрикације (*х*) добро се држи:

*Саба*хал'е Кру, зџф да *ма*х Ра, *ме*хои, *су*х ЗлПо, *су*хо, *гра*хољ, *јо*х, *дадо*х, *дојдо*х, *најдо*х, *ма*хало, *ја*хам, *сна*х, *саба*хал'е, *ос*џанах, *доса*ђах, *џовика*х, и *Са*лах, *е*џј, со *сна*х, чџетири *вра*х, десет *вра*х, *џрома*х Ба, *сна*х, *мојзи*-*сна*х, по десџтина *вра*х, *о*хо, *ос*џанах Ди, *сна*х, *бу*х, *јо*х, *а*хар зџмн'а (< тур. *ahır*; ШАТур, 74), *не*-*бе*х, *џрса*х жарџната, ни *ос*џанах, *а*х Вр, три *а*хара, *Ра*хоџица, *јо*хе, јена *џро*х, ме *иск*џах, ми *обл'е*чох Ор, ће *до*хођам, *и*мах, *раз*-*бра*х, *сна*х, *сна*хам Мл, *џро*х, *бу*х, *му*х, *су*х *јо*х Ку, *саба*хал'е, по триџсет *вра*х, *сна*хам, *џро*хџам Ле, *ора*хе, во *ма*хало, *сна*хам, *гре*хоџа, *ју*х, *џро*х, *глу*х дџба, *саба*хале Др, *јо*хе до пџт, скрџила *ора*хе, *глу*хо-куче, *ја*хам, *ја*хаше, *џро*хо-ђам, *до*хала, *су*хо ка бџрут, *а*х, *ма*хало, најмлада *сна*х Рад, *џро*хџица, *бу*х, *бу*-*хар*џџф чџјек, *со*х, во *глу*х-дџба, *сна*х, *до*хођа бџба, *џро*хођам, се *забр*ках, *на*-*рас*џох, *ма*ђехи, и *ма*ђех вџрила Крс, *ос*џанах, не не *видо*х, *ок*џах дџца, *ма*ђехџа Лџу, *ма*нах ми била, *сна*х, *ју*х, *џро*хџице дџве, *су*хе за зџма, *ма*хало дџте, *до*хџа, на *ора*хе, *сна*х, *Ш*џадин, *му*хџребе јџчи, *со*х, *јо*х, *јо*хе (али *јо*инке), *ос*џанах, *дојдо*х, *рабо*џах, го *ис*џџерах, *и*мах, *ма*ђехџа, на небо *џе*џриња Рап, *ора*хе, *сна*х Бр, три *сна*хе, со *со*х, во *глу*х-дџба, *саба*хал'е, со *Ра*хима, *џо*-*вџча*х, да си *ра*хџина Гл, сџдџм *са*хџа Рап, мџго *са*хџа Ку.

Ретки примери са *х* у Гл и Бр забележени су у овој позицији. У Ре и Кру *х* се, условно, дефонологизовало. Ретки примери са *х* у Ре и Кру, у овој позицији, говоре о отпорности *х* у интервокалном положају, али сведоче и о томе да је испадање *х* из фонолошког система у рестеличком говорном типу новија појава.

г) *х* у средини речи испред сугласника:

Се *одо*вџме, *се уч*џиџме Гл, *ја*хнуџем Крс, *ма*хнаџ чџјек, *Мех*меџ, вџкајте *А*хмеџа, *њи*хна-њива Рап, *ос*џаџме дџца Лџу, *џрчахи*е, *најдо*хме вода Др, ве *чу*-*а*ме, *с*џаџме во кл'џ, ге *џу*џџиџме Ор, *Мех*меџ, *ја*хнала Ди, *бе*ме бил'е, *о*џидо-хме ке *сна*х, *и*махме, *се џре*шџџџаџме, *ос*џанахме, тџје а *ноће*вахме, *џрино*ђе-*ва*ме, *о*џидо-хме во Тџтово Ба (в. т. 808–809, 815–816).

К р а ј р е ч и

225. а) Х на крају речи

На крају речи х се чува у Бр и Гл, како у 1л. јд. аориста и имперфекта (в. т. 804, 806, 812а), тако и у облицима именица и придева:

Орах со кón'и, мéне ми је *сѝрáх*, *сѝромах*, *ће нѝх*, *н'ѝх* *ђи* *ўтепа*, *грáх*, ме бóл'и *мéх*, *најгол'ем грéх*, со *смéх*, *јен врáх*, *не-беше глўх*, *смéх* во сéло, и *н'ѝх*, со *ѝрáх* бѝло, на *врх* дрво, *ѝмашох*, *н'á* га *вѝдох*, го *сѝрeѝшох*, *најдох* Бр, од *брўх*, гóл'ем *грéх*, во *мéх*, со *смéх*, *сўх* л'éп, бéше *глўх*, *орáх* во двóр, во *грáх*, *éх* (уз-вик), *вѝдех*, *мѝсл'ех* Гл.

б) х на крају речи:

Мéх ка врéћа, *грéх*, *грáх*, ке *вр'х*, бeше *Сáлах*, рéче *глўх*, *јен óрáх*, *éх*, *вѝдeх* Ба, *мéх*, *грéх*, *вр'х*, *ѝрáх* ЗлПо, *грéх* *напрај*, *мéх*, во *врáх*, *óх*, *сѝрáх* сме *ѝмал'е* Ди, *смéх* во чкóло, *грéх*, свáри *грах*, *мéх*, *сўх*, *óх*, *éх* Вр, мал'ѝчкава *бéх*, на *н'ѝх*, гóл'ем *мéх* Ор, *мéх*, *óрáх*, *смéх*, *грéх* *најгољем* Мл, *éх*, какó-бѝло; *грáх* Ку, *врáх*, *грáх* Ле, со *њѝх*, *сѝрáх* нéмај, *óрáх*, *сѝромах* чўјек, *глўх*, *сўх* л'éп, *грéх*, *смéх* Др, *áх*, *éх*, *óрáх*, *глўх* Рад, *сѝрáх*, *мéх*, *смéх*, *грéх*, *сўх* Љу, гóљем-*мeх*, *сўх*, *сѝрáх*, на *јен óрáх*, *глўх*, *грáх* без мéсо, во *мéх* Рап, до *вр'х*, на *њѝх*, *óх*, море *ђўјек* Крс, *грéх*, *мéх* Гл.

ИСПАДАЊЕ Х

226. Х испада у свим позицијама, у свим селима, али у различитом обиму. Најстабилније је у морфемама за облик.

У делу Горе у коме се х артикулише са смањеном фрикацијом, део млађих га елиминише из система⁵⁵² (в. т. 1119).

П о ч е т а к р е ч и

227. *Ладóвина*, *áрѝаво*, *ладноћа*, *ладно*, *ѝѝро* је, *ѝѝам*, *оѝѝница*, *áмбар*, *ѝвáдо*, *óѝељ*, *áнeма*, *áн*, *áѝер* Бр, бѝла *ладноча*, *ѝвáдо*, *одéеѝи*, *óди*, *áброи* Гл, *óди*, *љéѝ* *ѝзела*, *ладно* *пáсеѝе* Крс, *áлал*, *áнѝар* Рап, на *рѝѝѝ*, *рѝѝѝѝѝ*, *áјд* бре Др, *áнема*, *óдаље* Ку, во *áн*, *Áсан*, *ѝѝра* си Мл, *ѝвáдо* *дáди* Ба, *áјмáѝѝја*, во *áѝс*, *áбер*, нека ти бѝде *áлал*, *нóсил'е* *л'éѝ* Ре, о́ни *л'éбоѝѝ*, *Áјро* Тóдор (< тур. *Наурѝ*; ШАТур, 301), *пóд-лаѝѝка*, *Ал'ѝѝу*, на *ѝвáдо* *кѝла*, на *ѝвáдо* *камѝона*, во *áн*, бѝл'е *рѝсјани* Вр, со *јéного рѝсјанина* Ор, *рѝсјанинам* Др.

С р е д и н а р е ч и

228. а) И н т е р в о к а л н а п о з и ц и ј а :

Глўонем, *ўо*, *јóа*, *најскупа чóа*, *ѝмаа*, *изгáснаа* *вѝдела* Гл, *муáребе*, *Зáруа* *мéана*, *ѝр'наа*, *зáйдаа* Бр, *Вéаѝ*, ме *ѝўала* (: *ѝўхала*), *сáбáал'е* *дóјдс*, *ће* ми *вáриш* *мáунке*, *рўо* *дéјкино*, му *ѝánaа* Вр, *рéкоф сѝáѝѝја*, *наѝѝја* *цéла*, од *грéоѝѝа* Крс, *вѝ-доа*, *најдоа* *óфце* Рад, на *муáребе*, *јáа* *кóња* Ку, *дўаф* *вéтср*, *мáаше* Мл, *Рáвѝѝца*

⁵⁵² Слична појава бележи се у кичевском говору (ВБКГ, 55).

(: Ра^ховица), му^аребе Ор, со снаа, го донесоа, ми дадоа Ба, јоа, суа, на оја-уо гл^а, гр^{ео}ша, видоа, чоа, снаи, јал'е кон'и, с^ир^еа, с^ир^ее, дуан, ма^унке Ре, ма^ћија Бр Ре Ор Др Ле.

У Зл. мн. аориста и имперфекта глагола -а групе из финалне групе -аха у Бр х испада, у долоиштанском типу напоредни су облици с финалном групом -аха и облици типа имаа (в. т. 810а, 817).

б) И с п р е д с у г л а с н и к а:

М^ем^еша ви^кни, А^ме^иу, ни^{на} (: њихна Гл), о^злуна, на^ран'е^иша, к^инала (: кихнала Гл), ма^на^и (: ма^хна^и Гл) Ре, А^ме^и, тетка Ва^јрија (тур. Fahriye), го ож^ењиме Рап, и^ле^зоме, до^не^соме, и^ст^иина (: и^ст^ихна; „охладох се; издахнух“) Др (в. т. 808, 809, 815, 816).

К р а ј р е ч и

229. В^р, њ^ра⁵⁵³, о^{ра}, гр^е, ме ф^атиф с^ир^а, гр^а, о^дма до^јди Гл, до о^{ра}, по њ^и, о^дма Крс, гр^а, не^ма^ј-с^ира, на в^р Рад, о^дма, от њ^ра Др, о^дма ми да^ди Мл, до тија о^{ра}, како-ти-је м^е, с^ир^а Кру, во в^р Др, ке в^р Ку.

НЕЕТИМОЛОШКО Х

230. Неетимолошко х на почетку речи испред вокала може се сматрати протетичким гласом. Такво х среће се, углавном, у говору исламизованог словенског становништва⁵⁵⁴, па се може довести у везу са турским утицајем. У турском призренском говору, како је и у другим косовско-метохијским турским говорима, међутим, х испада с високом доследношћу⁵⁵⁵, вероватно под утицајем те појаве у српским говорима. На евентуално турско порекло неетимолошког х на почетку речи у ГГ указује присутност оваквог гласа у градском турском призренском говору.⁵⁵⁶ Појава неетимолошког х може се довести у везу са мешањем језичких система у формирању дијалекатских типова — оног у коме је х испало и оног у коме се х сачувало до контакта са турским језиком.

Неетимолошко х је углавном са смањеном фрикацијом, чак и у Гл, месту у коме је неетимолошко х често, а где се етимолошко х најчешће реализује с нормалном фрикацијом (в. т. 222):

х^улаф, х^убава Ба, х^убав^а-жена Кру, х^ом^ла^дина п^ује Ле, х^оџак, х^убаво ни б^еше Др, х^оџак, на х^ас^тал, х^убаф, х^улава л'и б^еше, х^улош, х^оџак Крс, х^оџаци, х^а-с^талче, на х^ас^тал, х^убаво^го ч^ујека, х^улаф, х^убаво^ј ж^ени Гл, х^убаво Вр.

⁵⁵³ О факултативном дужењу вокала у овој позицији после губљења х в. т. 90.

⁵⁵⁴ А. Белић (БАДИЈС, 207–208) констатује за П-Г да се ретко, на почетку речи, обично у турским речима, чује слабо, редуковано х. Д. Барјактаревих наводи: „Аспирантна вредност доследно се чује само код муслимана не само на месту ишчезлога гласа х него и где га није било“ (БДНСгов, 64–65). Б. Видоески (ВВПрД, 114) саопштава да се у говору прилепских и кичевских Торбеша јавља призвук х на апсолутном почетку речи испред вокала. Аспирантно х на почетку речи бележи се и у говору исламизованог словенског становништва у западној Македонији (КБИст, 76).

⁵⁵⁵ СЛПТг, 62–64.

⁵⁵⁶ Исто, 63–64.

У малом броју примера, само у Гл, потврђено је неетимолошко *x* нормалне фрикациије: *хоџак* дими, *хоџак* ћушел'ија, *хасџал*, *хубавé-љуђи*.

У описима говора помиње се неетимолошко *x* у речима испред иницијалног вокала. Највећи део примера у ГГ таквога је типа. Потврђени су, међутим, и примери с оваквим *x* испред *p*: *уши* *xрђаве*, *јарá-xри* Ле.

У издвојеној лексеми *xбóс* (: *бóс* < *бзова*) Гл испред сугласника.

Неетимолошко *x* забележено је и у унутрашњој позицији, у сложеницама на морфемској граници: *аљина* је *йохрбена* („порубљена“), *најxубава* Гл, *йохулава* жéна ЗлПо, *обéxнице* („обе“) Рап.

Секундарно *x* затвара вокалску групу *-aa-* у *йахáчина* Бр ЗлПо Гл и *сá-xаӣ/сáxаӣ* (в. т. 1946, 224а).

Број лексема са неетимолошким *x* ограничен је, а облици без оваквог гласа доминирају.

СУПСТИТУЦИЈЕ X

231. Супституције нису обимне, а супституенти су: *к*, *г*, *в*, (*ј*). Обичније је испадање *x* без трага.

а) X > K

Број лексема с оваквим супституентом мали је и, по правилу, *к* од *x* среће се у речима преузетим у новије време.⁵⁵⁷ Не треба занемарити ни чињеницу да се *к* јавља и у неким именицама чија би основа после испадања *x* била изван система граматичких основа ГГ — *йеӣи(x)*, *вазду(x)*:

Дéвет *киљаде* (обичније — *иљаде/хиљаде*), *йеӣик* (отуд — *йеӣици*), *напиши закџеф* Ре, *йеӣик*, *ил'екано*, *ваздук* је *убаф* Ба, *стó киљаде*, *мóј закџеф* Др, *во кодник*, *ладен ваздук* Рап, *ил'ек*, *алкокол*, *кодник*, *даде закџеф*, *ваздук* Гл, *два йеӣика*, *йеӣици*, *ваздук* Вр, *јен йеӣик*, *пéт киљаде* Крс, *вэвнен йеӣик* Мл, *во иљекане* *кóрита*, *на кодник*, *ваздук* Крс, *Оркан*, *Мендук*, *Фáкреџа* Бр Ди Др Мл.

У глаголу *крчим* („хрчем“) Гора — *к* може бити ономатопејског порекла.⁵⁵⁸

б) X > Г

Број лексема с оваквим супституентом ограничен је на енклитику *ги* (< *их*), ако облик није морфолошког порекла (в. т. 602, 604, 605, 607) и *г* < *x* + *назал*:

Агнеӣ (< тур. *Ahmad*), до *Агмеџа*, *Магмуџ* (< тур. *Mahmid*), *Агнеџа* и *Магмуџа*, *свéкор Агмеџ*, *јáгнаа* *кóна*, *јáгни* *кóбила*, *магна* (: *магна*) *со* *рука*, *оглугнала* (: *оглухнала*), *н'игне* (: *њихне*) Бр, *јáгнаф* на *кóјна*, *нигно-дете* Гл.

⁵⁵⁷ А. Белић (БАДИЈС, 210–211) наводи да су речи с овим супституентом у П-Т говорима ушле из цркве, школе, администрације. У новијим речима *к* < *x* бележи се у многим говорима: ВБСМГ 2, 148–149; РСРГ, 405; БНАП, 101; ЂЛЈЛ, 41; ЈДТГ, 62; ТМГР, 350; СРЛГ, 117; МлРСГ, 28; ПАСДиј, 45; БДГСрб, 116.

⁵⁵⁸ *Крчим* је и у сиринићком (МлРСГ, 28), сретечком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

У личном имену *Мѣјмеѣ* Бр, које се јавља и као *Мѣзмеѣ* Бр, затим у глаголу *се ѿосмѣјује* (< *ѿосмегнује* < *ѿосмехнује*; „подсмева“) *ј* је из сугласничке групе *gn* (в. т. 416, 429), а не непосредни супституент *x*.

За ГГ се наводи *мул'исано*.⁵⁵⁹ У мом материјалу потврђена су два облика: *мул'исано* и *мѣл'исано* („убуђано“) Бр, са могућим наслањањем друге лексеме на *мѣгла*, а прве на *муха*.

Б. Видоески⁵⁶⁰ бележи за ГГ звучни спирант γ (< *x + м, н, л*), наводећи да се *x* артикулише фарингално пред сонантима. У мом материјалу, међутим, овакав закључак није потврђен, пошто је супституент за *x* у овој позицији *z*. Звучни спирант вероватна је међувредност између *x* и *z*, али је замењен пошто таквога гласа нема у гласовном систему ГГ.⁵⁶¹

Из крајњих северних полошких говора, у којима се јавља звучни спирант⁵⁶², у ГГ је стигло $z < x + назал$.

Соноризацију *x* у зетско-сјеничким говорима П. Ивић⁵⁶³ објашњава утицајем албанског језика. Б. Видоески⁵⁶⁴ вредност у ГГ у одређеним позицијама поистовећује с албанским изговором овога гласа. Пошто се $z < x$ јавља и у оним словенским говорима који нису били у ближем контакту са албанским језиком⁵⁶⁵, може се претпоставити утицај назалне артикулације на соноризацију *x* независно од стања у албанским говорима.

Иако се $z < x$ јавља и у неким исламским именима, нема турског или арапског утицаја, зато што ови језици не познају такву соноризацију. Пошто примери припадају значењски маркираној категорији, они су вероватно лексичке позајмице из говора који озвучавање *x* у овој позицији познају.

Када је *x* конструктивни елемент у парадигми, и у бродском говору остаје стабилно (*бѣхме, вѣдохме*).

в) $X > \Phi/V$

Иако су везе ГГ са ЗПМ знатне, ϕ/v од *x* посведочено је само у малобројним лексичким позајмљеницама. Разлози одсуства ϕ/v налазе се у стабилности *x* у фонолошком систему ГГ, у близини српских говора који не познају ϕ/v (< *x*), али и одсуством иновације ϕ, v (< *x*) у ЗПМ говорима Македонаца муслимана у неким категоријама и примерима.⁵⁶⁶

⁵⁵⁹ ВБМК, 40.

⁵⁶⁰ ВБГГ, 48; ВБМК, 40; ВБислМ, 12.

⁵⁶¹ Говорећи о судбини *x* у црногорским говорима Р. Бошковић наводи: „Гласови ове врсте не карактеришу гласовни систем нашега језика уопште. Исп. факат да оно ξ у староцрногорским говорима већ млађе поколење аперципује гласом z .“ (БРГХ, 185).

⁵⁶² САМПол, 323; ВБПГ, 348.

⁵⁶³ ИПДиј, 161.

⁵⁶⁴ ВБМК, 44.

⁵⁶⁵ Беровски (КБФП, 9), елешнички источномакедонски (ВБСелЕ, 17). Уп. са овом особином у мрковићком говору (ВЛМД, 165–166).

⁵⁶⁶ ВБислМ, 20, 24, 33, 38.

На крају речи *ф/в* (< *х*) посведочено је у им. *кóжуф*, *кóжуви*⁵⁶⁷ и изведеницама: *Ћеде је кóжуф* Бр, *кóжуф* Вр, *дај ми кóжуф* Гл, *убаве кóжуви* Крс; *кóжуфче* Бр, *кожувишиа* Ор, *кожувишиа* óстајље Ре.

Б. Видоески⁵⁶⁸ наводи и придев *суф* (< *сух*). У мом материјалу је само у Ре забележено од млађег информатора *суф*, у осталим местима редовно: *сух*, *су^х*, *су*. У Ре је, иначе — *су*, *суа*, *суо*, *сује*.

Придев *сувикаф* Рап Крс Кру Рад Мл, *сувикаве* дрва Др, *сувикава* била Ку преузет је из говора који познају овакву супституцију.

Само је у Рад, поред обичнијег *гра^х*, потврђено и *граф/граф^ф*, што може бити лексичка позајмица.

Нису уочени облици типа *видофме*, који се наводе за бродски говор.⁵⁶⁹

О пореклу облика *бóфчалак* (< тур. *bohça*) в. т. 431ђ.

Лично име *Мéндуф* Бр има и знатно обичнији лик *Мéндук*. *Саљиф* је потврђено у Бр и Рад. Имена у овом облику су лексичке позајмице из албанских или ЗПМ говора. На позајмицу упућују, поред нетипичне замене *х*, и знатно обичнији ликови личних горанских имена *Мéндо*, *Саљо*.

г) *Х* : *Ј*

У финалној позицији, у једносложним речима, потврђено је само: *грéх/грé^х/грé*, *мéх/мé^х/мé*, *смéх/смé^х/смé*. Нема потврда типа *греј*, *меј*, *смеј*.⁵⁷⁰ Примере в. у т. 255, 229.

У заменике не треба убројити хијатско *ј/џ*, које се факултативно јавља, тако да није необичан однос: *óra^х* — *óra^{хе}/óra^{је}/óraје* Др, *óra* — *óraје* Кру, *му^{ха}* — *му^{хе}/му^{је}/мује*, *бу^{ха}* — *бу^{хе}/бу^{је}* Рап, *óra^х* — *óra^{хе}/óraје* Бр (в. т. 195 б, 196в).

232. Судбина *х* у ГГ намеће одређена питања:

Зашто се у истој позицији, чак у истим лексемама, у различитим селима *х* чува или губи? Зашто су алофонске вредности тако различите на малом простору, на територији која представља компактну географску целину? Зашто је из неких локалних говора *х* испало, а у другима се добро држи? Зашто је *х* изразите стабилности у Броду, а у овом селу је исламизација најкасније вршена и довршена (в. т. 41)?

Одговор на ова питања треба тражити у настанку горанског дијалекатског типа — говор је настао мешавином система који су у време исламизације имали стабилну фонему *х*, и говора у коме је *х* већ испадало из система реализујући се с ослабљеном фрикацијом.

⁵⁶⁷ Им. с оваквим континуантом *х* продрла је и у сретечки, сиринишки, јужнометохијске говоре (РСИГ, 449; према мом материјалу).

⁵⁶⁸ ВБГГ, 55; ВБМК, 40.

⁵⁶⁹ ВБУЈ, 24.

⁵⁷⁰ Б. Видоески (ВБГГ, 55; ВБМК, 40) наводи за ГГ именице с оваквим замеником *х* на крају једносложних речи. У ЗПМ говорима, у којима *х* > *ф/в*, јавља се и *ј* < *х* (*греј*, *смеј*, *меј*; полошки говори, ВБПГ, 348).

ГЛАС *Ј*

233. Природа *ј* у ГГ зависи од фонетског контекста. Потврђени су *ј* пуног изговора (*ј*), полуредуковано *ј* (*ʎ*) и неслоговно *ј* (*ɨ*), које у односу на *ј* оставља мање прецизан фонетски утисак, посебно у интервокалном положају.⁵⁷¹ Фонетске разлике између *ј* и *ј* нису велике, па ће због тога у раду бити бележене две вредности — *ј* и *ј*. Знаком *ј* биће бележена пасивнија артикулација, знаком *ј* глас нормалне артикулације.

Реализација *ј* условљена је, осим гласовном околином, артикулацијом говорника, темпом говорења.⁵⁷² У пасивнијој артикулацији и бржем говорењу *ј* је нестабилно, чешће него у другим ситуацијама реализује се као *ј* или испада.

Није потврђена условљеност места акцента и судбине *ј*⁵⁷³, што је корелативно са стабилношћу вокала у ГГ без обзира на место акцента (в. т. 78).

Ј на почетку речи

234. а) У овој позицији *ј* је стабилно испред вокала. Није уочена пасивнија артикулација, осим у издвојеном примеру *јишићо* Ре, и то факултативно, пошто се прилог јавља и са *ј* — *јишићо* Ре:

Јаре, јарића, во *јарина* Гл, он браф *јѣшми*, *јарѣбице*, до *Јасојке* (топ.) Вр, за *јѣл'ече*, *Јагода* Ба, *Јусуфу*, му се *јавује*, *јошиће* (в. т. 971), брат *јесе* постар Рап, *јунак* ка он, *јунаци*, *јунацим* Мл, *јан'е* сисафче, *јарина* има Ор, *јесењ*, *јан'њића*, твўјем *јан'њићам*, *јена жѣна*, *јѣмиуи* (в. т. 728), *јалова-крав*а Др, на *јѣл'ена*, *јоје* (в. т. 940), *јоѣ* Ба, *јамѣир* (: *вѣмѣир* Ор) Ре, *јѣчи Јован*, *јунакуо*, *јунак*, *Јагуда*, *ја* ће рѣчем Бр, да *јадеш*, му *јавује*, *јесењ* Рад.

б) Из копуле *је*, када се она интонационо наслања на претходну реч која почиње вокалом, *ј* се реализује као *ј*: Стўдена-*је*, шоб-*је* Бр, брат-ми-*је* Ба, сѣга дѣјка-*је* Кру, ка-*је*, шоб-*је*, мирно-*је*, скўпоча-*је*, она-*је*, тоја-*је* Ре, и тогуа-*је* тако, нѣ-ми-*је* Гл, шоб-*је*, шоб-*је* тѣфчиња, шоб-*је* јунци Рап, она-*је*, Гора-*је* изгўрена Љу, она-ми-*је* јѣтрва Ле, кѣде-*је* Др, мўш-ми-*је* жиѣ, три гўдине-*је* помлат Рад.

У материјалу има мало потврда са *ј* пуног изговора у овој позицији: шоб-ни-*је* нашѣ-њива Рап, н'ино-*је* Кру, бовно-*је* Ба.

Када се реч на коју се копула интонационо наслања завршава сугласником, *ј* је најчешће пуног изговора: послаб-*је*, понѣможен-*је* Рад, повисок-*је*, гольсем-*је* Љу, брат-*је* постар Др, он-*је* јѣтим Ле, гўједар-*је* Бр.

Али и: таков-*је*, ваков-*је* Љу.

⁵⁷¹ Н. Богдановић (БНАП, 94) констатује овакве варијације за говор Алексиначког Поморавља. Уп. са оваквим стањем и у: РСПГ, 392–397; САМПол, 291; СТТГ 1, 235–236; МТОГ, 192; КБИст, 62; БАГД, 117–118; ФО: (Теарце), 649; ВБСМГ 1, 17–18; ВБСМГ 2, 148; БАДИЈС, 126–133; БДГСрб, 115; СМЋГ, 57; ПМГСЖ, 93–94, 103; МлРСГ, 26–27; СРЛГ, 81, 98–99; БНББЦ, 30–33; ЊЈГЛ, 39, 42–45; ПА-МБРес, 268–271; ЋДГБ, 39–43; БДНСгов, 60–61; ВЛМД, 184–188; АР-СВАБ, 298; ИПДиј, 114; ПеМСкЉ, 119–120.

⁵⁷² О условима настанка различитих варијација *ј* в. ЈДТГ, 56–57. В. и РСПГ, 74–75.

⁵⁷³ О условљености судбине *ј* местом акцента в. ЈДТГ, 57; ИПГС, 104–105.

У материјалу нема потврда с испадањем *j* у овој позицији.

Ј н а к р а ј у р е ч и

235. Судбина *j* у овом положају зависи од природе претходног вокала.

а) Иза вокала *a, e, o, y* — *j* се добро чува, мада су забележени и примери с редукованим *j*⁵⁷⁴:

Не ме *záдевај*, не ме *йóдевај* (в. т. 820а–ж) Ди, *чај*, *чишај*, *некој* чујек, *брóј*, *гној*, *лој* Гл, *мој* муш, *насисај* дете Мл, *кој*, *свој*, *никој* (в. т. 615, 618, 621, 625, 643, 644, 652), *брóј* Др, *оседлај* Рап, *свакој* чујек, *некој* пријатељ Ре, *задој* го, *кажуј*, *испој*, *гној* за н'йва, *чеј* којн Бр, *некој* зна, *некој* не-зна Ку, *кој*, *изброј* óфце Крс, *мој*, *швој*, не ми је *свој*, *некој* ако йма, *лој*, *ймај*, *йрашуј* Љу;

мој брат биф Крс, *никој* не-знаје Бр, *гној* Рап, *йшейнај* змија Др, *найој* коња Крс, *лај*, *лај* ка куче Рад, *свој* ми је Ле, *некој* донеф Рап.

б) Иза *и-* *j* испада из 2л. јд. императива⁵⁷⁵:

Óтси брашн'о Рад, *йóсми* ми се Др, он *йи* — рогој расти, он *йи* — ноге расти Крс, *óтси* брашн'о Вр, *йреви* го, *се наји* Ре, *óгри* се Ди, *óтси* за љеп Мл, *йи* рађија, *йи* каве Бр, ми се *насми*, *заси* н'йва, *йóйи* ладна-вода Ба (в. т. 820з).

Овакав облик 2л. јд. императива преноси се и у 2л. мн., па *j* испада и у унутрашњој позицији: *óтситше* све Мл, *се йóсмитше*, *йише*, *йревитше*, *се óгритше*, *се насмитше* Гора.

Мало је потврда са *j* у овом положају: *йише* мећеница Гл, *се óгритше* Ба.

Ј у у н у т р а ш њ о с т и р е ч и

236. И н т е р в о к а л н и п о л о ж а ј

а) *V + j + a*

У групи *-аја-* *j* се добро чува, али су забележени и ретки примери са *j* или са испадањем овога гласа:

Таја жена, *оваја*, *ћајалари* Крс, со *маја* се сѝри, *оваја* ка *шаја* Кру, *ћајаја*, *онаја* била Ре, *шаја* самóвила, *шаја* држава Рап, со *ћахаја*, *оваја*, *онаја*, *ћајалари* ймал'е Бр, *оваја* Ограда Мл, во *шаја*-кућа Ор, *маја* за сѝрен'е, *шаја* и *оваја* Ди;

Абидин-ћаја, *оваја* држава Бр, *шаја* рабóта, *оваја* Гл, *онаја*-л'и-је Ре;

оваја-жена, *шаја* снаха ка *оваа*, *онаа* Бр, *оваа* гóдина помало Гл, *оваа* гóдина Ле.

б) У групи *-ија-* *j* се добро држи:

Óнија арамије, *цамија*, наш *Акија* Ре, *зијан*, со *Акија*, *свечија*, *огријало*, *се смѝјала* Ба, не-тй-сом-се *йосмијала*, *сијала*, *вијаф* сн'ек Др, со *кóмшија*, ми *крóија*, *змија* Вр, л'еђен *сребрэн'ија*, *срмал'ија*, *јирмикл'ија* Бр, *маханл'ија*, *шија*,

⁵⁷⁴ БАДИЈС, 13 и даље; РСПГ, 396; БНАП, 99; СРЛГ, 86; ЈДТГ, 57; ПеМСкЉ, 119–120.

⁵⁷⁵ РСПГ, 396; БНАП, 99; ВЛМД, 184, 185; ТМГР, 413.

свѣчија, инаѣчија Гл, *зијан, ракија, кијам, огријала* месѣчина Рап, *ијјана* је, во *Булгарија*, јена *змија* Ле;

муниција нѣсима Др, за^а *цѣмѣ* Рад, *Акија* Рап.

в) Група *-оја-*, из које је испало *j*, дала је *-уа-*. Испадање *j* у овој позицији бележи се у полошким говорима⁵⁷⁶, али без преласка *о* у *у*.

Пуас, муа, ѿвѣа, куа, свѣа, ѿуала (в. т. 133, 616, 617, 619).

г) Нема примера с групом *-ја-*.

д) Група *-еја-* потврђена је са *j* хијатског порекла у 3л. мн. аориста и им-перфекта: *знајеа* (< *знајеха*) (в. т. 810а, 817), *маћеја* (: *маћеа*) (в. т. 121а).

237. V + j + e

У већем броју говора у интервокалном положају, када је *e* на другом месту, *j* се пасивно изговара или испада.⁵⁷⁷ ГГ се не разликује од околних говора по овој особини, мада је, чини се, *j* нешто стабилније.⁵⁷⁸

а) Из групе *-aje-* *j* ретко испада. Најчешће се реализује као *j*:

Паре ће *зимаје, имаје* (в. т. 800), *сѣремаје* Гл, *немаје* постарѣ-љући Ди, *зѣјец* Гл, *зѣјец* љтепан Ди, *не-знаје зѣјец* Ба;

се слѣшаје, чекаје Ре, *имаје* прекѣвише, *бѣгаје*, на *зѣем* Мл, *зѣец* љзеф Ку, *не-знаје*, да *знајеш, немаје* Бр, *зѣец* пѣткван, да *знајеш*, *нема* *знајеш* Бр, *бѣгаје* љѣђи, *зѣем, зѣец* Др;

знаеш ѣарује *паре* Бр, *зѣем, зѣнаеш* Др Ди Ба Крс Рад.

б) У групи *-еје-* *j* је, углавном, с пасивнијом артикулацијом, ретко је потврђено као *j*, а нису уочени примери с испадањем:

Неје љграчка Ре, *неје*, *не-*била Гл, *свѣјено* Ди, *неје* со мѣне Ба, *свѣјено* ра-бота Рап;

неје Гора, *неје* ѣтровно Кру, *неје* во мѣне Бр, *свѣјено* ми бѣше Крс.

в) У групи *-ије-* *j* је знатне стабилности. У материјалу нису потврђени примери са испадањем, али нису ретки ни примери са *j*:

Те *сѣијеш*, *се смѣјем, ијјем* Вр, *кријење, ијјење, бијење, *арѣмије, лѣвци-јем* не ги успѣвало Крс, *некѣије*, ће се *скрије*, *се мијеш*, *вије* трѣјете („ћутите“) Ре, *сије, мије* збѣрихме, *вије* ће пѣјете Бр, не-мѣ-знам *ѿѣбијеш*, да *ѣмијеш*, ће *ѿсѣијеш* Рад, *сијем, ијјеш*, *ѿѣбијеш* Љу;

ће *зѣвије, арѣмије* Ре, *мије* бѣш, ни *мије* Крс, *вије* сте, ће *ѣмије* Др, ће се *на-ије, ѣмије* Ку.

г) Група *-оје-* дала је групу *-у(j)e-*. У новоствореној групи *j* може бити хи-јатско по пореклу⁵⁷⁹:

⁵⁷⁶ ФО — (Теарце), 649.

⁵⁷⁷ СТТГ 1, 235–236; МТОГ, 192; БАДИЈС, 130 и даље; СМЋГ, 28; СРЛГ, 94–98; ЈДТГ, 59; ПА-МБРес, 270; СМЦИГ, 28; БДНСгов, 60; ВЛМД, 188.

⁵⁷⁸ Таква стабилност потврђена је и у српском призренском говору (РСЦГ, 394–395).

⁵⁷⁹ Уп. са *чѣјек, зѣједар* (< *човек, говедар*); *муа, свѣа* (< *моја, своја*).

Некује деца Др, на *свује*-ноге, со *некује* љући Рап, *мује* браћа Бр;
некује љући Мл, *свује*, *некује* Др (в. т. 133, 616, 617, 619).

д) Из групе *-ује-ј* не испада⁵⁸⁰, мада му је изговор, у делу примера, нешто пасивнији. Овако се понаша *ј* и у секундарној групи *-ује-* (< *-оје-*, *-ове-*):

А *бидује*, а не *бидује* Ре, *иоклоњуем* (в. т. 783–786), *иујеке иујеи* Гл, *кон'а кује*, *кон' иодигрује*, *осијанује иујека* Бр, *иује* пиф, *иујека*, *чујем*, *кујем* Крс, *чујем*, *иоигрује* Рап, *осијанујеш*, *живујеш*, *снужем* оснуа Ба, *куијујеште*, *ће накуијујеште*, *чујеш* Рад; *чујек*, *зужедар*, *иујем* Гора;

иоминујеште убаво, *виујене*, *постар чујек* Ре, *чујеку* Ди, *мене ме зујеште* Ор, со *некује* љући *иујека* Крс, *некује* муаребе Кру, *свује* сте Рад, *осијанује* Ле.

238. V + j + u

У овој позицији *ј* је нестабилно⁵⁸¹, па често испада. Ако је сачувано, онда је то *ј*. У материјалу има мало потврда са *ј*.

а) *-ији-*: *Ал'ијина* жена Гл, *Абдији*, *Ајрији* Вр, да кажем *кочији* Ба;

кућа маијина, *сајбијино*, *змијина* праса („дивљи лук“), *судијино* Бр, *змијина* дупка, *кочијине* ЗлПо, *Ал'ијина*, *мати Шанијина* Рад, *Јусуф-аџијина* пѣсма, *Пендијина*, *Акији*, *Зѣкији* сом на рачала Ба, *јабанџијиче*, *шѣрзџијиче*ту не-давам Ре, *змијин-отроф*, *Ал'ији*, *Ајрији*, *Шућријин* брат Љу, *мати Шанијина*, *судијина*, *кочији* Вр;

Аџијинам носеше Вр, *Јусуф-аџијина* пѣсма Кру, *Аџијина*, *кочијине* Бр, *си-мијичи* Ба, *Амдијина* жена Др, *куијиче*, *кочији* ка брату Рап, *Акијина* најголема, *змијина* дупка Ба.

У заменици *чи* (и сложеним са њом) група је контрахована после испадања *-ј-*, а потврђени су и облици типа *ничи*, настали из вокалске групе *-ии-* редуковањем првог вокала. Примере в. у т. 655–657.

б) У групи *-оји-* нису уочени примери са *ј*, а бројне су потврде са испадањем. Ако није испало, артикулација му је ослабљена:

Те *иојим* кона Гл, *бројим* ЗлПо, *некоји* шо влачет, *кродјија* Вр, *некоји* љући, да ми *избројиши*, ме *дојила* Крс, *свекоји* Рап, да *иоји* Љу;

че *издоим* Гл, *гношијше*, *иојило* Рап, го *дојила*, нека *изброи* Ор, *ијројца* браћа Бр, *ијројцам* Ре.

У делу примера група *-ои-* (< *-оји-*), после испадања *ј*, дала је *-ој-* (*броји* > *брои* > *број* > *број*): брат *број* офце, *надојла* дете, *ће најојм* Рад, *ће изброји* Ку, *ијројца* Др Љу Ор Вр Крс, да му *одојм* Гл.

⁵⁸⁰ У овој групи се у различитим говорима, па и оним око ГГ, *ј* различито понаша. У призренском српском говору је знатне стабилности (РСПГ, 395). У тетовском (СТТГ 1, 235–236) и овчеполском (МТОГ, 192) алтернирају *куијује* : *куијује* : *куије*. Уп. са добрим чувањем *ј* у *-ује-* у мрковићком говору (ВЛМД, 182), и потпуним испадањем у новопазарско-сјеничким (БДНСгов, 60).

⁵⁸¹ Уп. са САМПол, 291; МТОГ, 192; РСПГ, 394–396; СРПГ, 98–99; ВЛМД, 185; БДНСгов, 60.

в) У *двајца*, *обадвајца*, *обајца* — и из суфикса *-ица* (*два+ица > двајца*, *обадва/оба+ица > обадвајца/обајца*) даје *j* (в. т. 560).

г) *J* у групи *-аји-*:

Одајиче Крс Рап Вр Ор Ди Љу Мл, па малóвóму *одајичеџу* Др;

одајиче Крс Рап Бр Ба Љу Рад Ку Др.

д) Нису уочени примери с групама *-еји-* и *-уји-*.

239. V + j + o

а) У групи *-ојо-* у Нмн. им. м.р. типа *брóј*, *гној*, *лóј*, насталој после уопштавања *-ов* у овом падежу и испадања *в* у интервокалном положају (*број-ев-и > број-ов-и > број-о-и*), *j* се добро држи, а потврђени су и примери са *j*:

Брóјој, *лóјој*, *гнојој* Гл ЗлПо Вр Ба Ди, *гнојои*, *брóјои*, *лóјои* Бр Ре, *гнојој* мѐта на њíве Крс;

брóјој, *лóјој* Вр Крс Ор Рад.

б) У материјалу нема примера с групама *-ајо-*, *-ејо-*, *-ијо-*, *-ујо-*; *-ају-*, *-еју-*, *-ију-*, *-оју-*, *-ују-*.

240. Између вокала задњег реда *j* се боље чује, артикулација му је слабија између вокала предњег реда, а посебно је ослабљено испред и иза *и*, када се и најчешће губи.

241. J у вези са сугласницима

а) C + j + V

J се не употребљава иза предњонепчаних сугласника: *офчо*, *офча*-кожа Гора, *анђел бóжи* Бр.

Нема примера за друге предњонепчане сугласнике.

Из полошких говора преузети су *кóље* и *и́рђје* (в. т. 323).

Иза осталих сугласника *j* је нормалног изговора: *кóзјо* сíрење Мл Рад Ле Ку Др Крс Рап, *козја*-кожа, *козјó*-месо Гл, *кóзјо* сíрен'е, *козјó*-месо Ре Кру Бр Ди, *дивјо* („дивњач“) Бр, *дивјé*-љући ЗлПо, *л'исје*, *снојје* (в. т. 326).

б) V + j + C

У овом положају *j* је стабилно, осим у групи *-ијс-*:

Сíнојка, *немојше*, *не досађајше* Бр, *хáјдук* Ди, *дејкем* Др, *зајца* утепаф Мл, *мајка* („бака“), *хајде*, *дејка*, се *одојхме* Гл, *удрила* дúша *л'ејтојна* Вр, *лајненце*, да *дојдеш* Ре, да *одојш* Кру, *шиљејна*, *и́рол'ејтојна* (< *и́ролејтовина*) Ди, *крујс* (: *крос*) Рап, *устиројник* („просилац“), да му *одојш*, *избројш* Гл, *глајца* (< *главица*) Гл ЗлПо Ба Др, *нејћеш* Гл Рад Мл Ку.

У групи *-ијс-*, у прецизнијем говорењу, када семантичка веза између мотивне и мотивисане речи није прекинута, чује се *j* слабијег изговора: *кóмиши́ско* исáбил'е Гл, *комиши́ска*-л'и-је Др, *кóмиши́ском* Вр, *зми́ско*-цвеће Рап Крс Ор, *зми́ска* гла́ва Крс Рап, *зми́ском* ца́ру Ле.

Знатно је више потврда са испадањем *j*: *кóмишко* Бр Ди Ба Кру Ре Мл Рад Ку, *кóмишке* кóкошке Гл, *зми́ско*, *кóмишка*, *арáмиско* Ку, *зми́ска* кóшуља Рад Ку Љу Др, *кóмишки* гуједар Др.

ГЛАС В

242. Варијацијско поље гласа *v* у ГГ широко је — од лабиоденталног (*v*), до фона са билабијалном артикулацијом (*w*).

Пасивнија артикулација *v* (*w*) захвата знатан ареал српских⁵⁸² и македонских⁵⁸³ говора. Овакав изговор је посебно изразит у интервокалном положају, па *v* у одређеном вокалском окружењу испада.

Може се претпоставити да на простору наведених говора у одређеним позицијама старо билабијално *v* (*w*) није дало лабиодентално *v*.⁵⁸⁴ Губљење *v* у одређеним гласовним групама казује редослед преласка *w* у *v* — *v* испада из оних речи у којима је билабијални глас најкасније замењен лабиоденталним, а то је интервокална позиција.⁵⁸⁵

У ГГ *v* је лабиодентални фрикативни парњак гласу *ф* (*v* + безвучни сугласник > *ф* + безвучни сугласник; *v* > *ф* на апсолутном крају речи). Сонантска природа, међутим, сачувана је у сугласничким групама: *безвучни сугласник + v* (*жéйтварка*, *твѝа*, *свѝа*, *квáчка*), што значи да је *v* само делимично интегрисано у систем шумних сугласника.

Ову иновацију ГГ развио је заједно са ЗПМ говорима⁵⁸⁶, иако се особина спорадично среће у српским јужнометохијским говорима и шире.⁵⁸⁷

ФОНЕТСКИ КОНТЕКСТ И СУДБИНА В

243. *В* је најподложније испадању у неким интервокалним позицијама; знатне је стабилности испред једних сугласника, знатне нестабилности испред других; најчешће испада из глаголских облика, стабилније је у именицама; веће је отпорности када је морфолошки релевантно.

582 РСПГ, 397–399; БАДИЈС, 153, 154, 156 итд.; ИПДиј, 146; ПМГСЖ, 103; СМЪГ, 62; БДДИ, 321–322; БНАП, 102; ВЛМД, 172, 175, 180; СМЦГ, 31; МБЦГ, 298–314; ЂДГБ, 37–38; НемСкљ, 117; СРЛГ, 109; РСГЦШ, 154; ИПГС, 109.

Од оближњих српских говора билабијално *v* често је у говору Сиринића и Призренског Подгора, нешто је ређе у местима поред Белог Дрима. У овим говорима, посебно у подгорском, и финално *-v* се често изговара као *-w* (*n'égow*, *hénw*; према мом материјалу).

583 БАГД, 123–125; ВБПГ, 344, 351; САМПол, 300; КБИст, 62–63.

584 А. М. Селищев (САМПол, 300) полошке облике *вдовец* и *вишорник* објашњава чувањем старине.

585 СМЪГ, 62.

586 КБИст, 50, 68–69; ПаАРГ, 116; БАГД, 123.

587 РСПГ, 401–402; СМЪГ, 61; БНАП, 102 (*афшобус* < *авшобус* < *аушобус*); ПА-МБРес, 287 (*офца*); ВЛМД, 181.

В у и н т е р в о к а л н о ј п о з и ц и ј и

244. Природа вокала у гласовним групама V + в + V утиче на судбину в.

а) а + в + и

Из групе -ави- в испада с високом доследношћу у глаголским облицима, како је и у многим македонским и српским говорима⁵⁸⁸:

Те *осџаџиме*, *осџаџила*, ће го *осџаџим*, она *сџаџила*, напакко *сџаџила*, вуќ ће се *наџраџи*, *исџраџф* (< *исџравив*) Крс, му *наџраџла*, ће *сџаџиш* Мл, ће *џраџиш*, да *наџраџм*, *осџаџила* две, *џраџим*, *наџраџ* јуџице, и го *сџаџила* Рап, му *сџаџил'е*, ће *наџраџи* Ле, *осџаџ* го, *наџраџље* кућа Др, ће *сџаџиш*, *наџраџ* Рад, *осџаџла* деџам Љу, ће се *обораџиме* Ба, *џраџиш*, ће *сџаџиш* Ор, сом *бораџила*, сме *џраџил'е*, ће се *удаџиш*, *сџаџиме* самаџи, се *наџраџиу*, се *исџраџи* Бр, ће *сџаџим*, адеџи *наџраџме*, *наџраџл'е* зулум Гл, ће ги *сџаџ*, сме *џраџил'е*, ће *џраџиме*, да *сџаџиш*, *џраџи* сапун, ће ме *осџаџ*, ће *наџраџме* со л'еп, се *усџосџаџ* влас, им *наџреџла*, ги *осџаџље*, *џриџраџме* кућа Вр, ги *осџаџила*, *сџаџило*, ће *исџраџиш*, *наџраџила*, ће му *сџаџи*, се *забаџф* со нас Ре.

Из нижих села ретки су примери с пасивниџим w: ка се *џзбаџи* Рап, не сом *сџаџиџила* Крс, се *удаџи* Др.

С високом доследношћу в се губи из изведених именица с групом -ави-:

Нобаџица, *ласџаџица*, две *рукаџице*, *џреџаџице*, *џалаџица* (< *џалаџица*) Ре, *кукаџица*, *рукаџица*, *рукаџице* за зџма, *бљуваџица* (< *бљуџаџица*), *киџкаџице* кџпет Гл, бџла *џалаџица*, *џреџаџица*, од *грмаџица* („грмљуџаџина“), *красџаџице*, *кукаџице* Бр, *красџаџице* нџсит, *кукаџици* Ор, *рукаџице*, *нобаџице* Ле, сме нџсиље во *џваџица* („џваџаџица сукна“) Крс.

Поред обичног *убаџина* (< *убаџина*; „лепџа“), у Ре је и *убаџина*.

У им. на -аџа, затим у деминуџивима и пеџоративима ових именица, в остаџе:

Глаџице кџпус, па *глаџице*, *кравџице*, шо *кравџиџице* Др, от *кравџице* Крс, луџдому *глаџиџиџу*, *кравџиџице*, *глаџи*, *кравџи* Ре, *кравџиџиџу* даџи Гл, *глаџиџиџу* Ле.

б) о + в + и

В је нестабилно у суседству са о.

Из мноџинског -ови-, -в- доследно испада, пошто је релеџантно морфолошко обелеџе -и:

Сџноџ, *браџиџ* Крс, *л'ебоџ* пеќл'е Ле, во *кџшоџ* Ба, *л'исџоџ* паџнал'е, *грџдоџи* Ор, *болџи* џмам, пеќ *сџноџ* Ди, *сџноџи* тџри Гл, *воџоџим* по мало, *чеџмљџоџи*, се тепаље со *сџаџиџоџ* Ре, *сџноџим* Кру, *саџдоџи* ће џмиџем Вр, *џлаџмноџи*, *каџмноџи* Бр. Примере в. и у т. 125, 531.

⁵⁸⁸ САМШол, 319; КБИНВ; СТТГ 1, 235 и даље; КБИст, 62–63; ВБКГ, 58; ВБДГ, 70; РСПГ, 399; СМБГ, 62; БАДИЈС, 534–535; ПА-МБРес, 278; ВЛМД, 175–180.

Из демонстративне заменице *овија/овеја*, која је обично у овом облику, факултативно испада *в*: *оја*-љуђи Ле, *оја* ридој Рад, *оја*-млеко Гл. Примере в. у т. 661, 665, 667, 670.

Топ. *Љубовишића* има облике: *Љубошишића*, *Љубојшишића*, *Љубошишића*. Други лик је бележен у Љу, први у осталим местима. Исто и у: *Љубојшишићанин*, *Љубошишићанин*.

Из изведених именица с групом *-ови-* испада *в*: *јалобина*, *л'етиобина* (< *летовина*; „летина“), *йолобина*, *йолојна*-небо Ре, на *йолојна*-небо, *ласстојца* (< *ластовица*) Ор, *секојна* (< *сековина*; „гранчице које се одсеку са стабла“), *л'ејојна* удара Гл, *краве јалобице*, *јалобица*, *Долоишишићанин* Бр, *Долојшишићанке* Рап; топ.: *Долоишишића* Бр, *Брезојца*, *Букојна*, *Бурђојца*, *Бурђојца*, *Смрекојна* Вр, *Смилојна*, *Вофкојца* Гл, исечите во *Брезојна* Мл.

Из им. *самовила* („вила“) *в* не испада: *ймал'е самовил'е* Ор, *јена самовила* Рад, *побеже самовила* Гл, на *Самовила* (топ.; овећи брег) ЗлПо, се *напрај самовила* Ку.

У гл. *каћићића* ге *йрейолобила* Ди.

У прид. *Лекојша*-вода (топ.) Ре, *Лекојша* вода (топ.; извор) Вр.

в) *е + в + и*

Група је потврђена само у *зајчејца* (< *зајчевица*; „зечица“) Гл, ако изведеница није мотивисана именицом *зајче* на коју је додат суфикс *-ица*.

245. V + в + е

У овој позицији *в* је нешто стабилније.

а) Из групе *-еве-* *в* факултативно испада у топониму *Шишишеец* (: *Шишишевец*) Рад Др Гл Крс, во *Шишишеец* Ле. Топ. је потврђен и са *в/ш*: *Шишишевец* Бр Гл Рад Ку Мл, *Шишишевец* Рад Љу Мл Ор Ба Бр. Исто и у: На *Цареец* (топ.) Бр, али и *Царевец*.

Из придева *в* факултативно испада у: *жéне крушéечке* (: *крушéевечке*) Вр, *крушéечки*-пút Др, *шишишеечке* њíве Рад Крс, *крушéечкем* óфцем Кру.

Група је стабилна у⁵⁸⁹:

Те *йреверим* Вр Ор Крс Др, за *девера* Вр, *деверу* Др, све *деверим* Рап, *девери* трóјца Ре, *девети* Ор, *деведесети* гóдине Крс.

б) Из групе *-аве-* *в* испада у глаголским облицима према формама истих глагола с групом *-ави-*:

Стадеи, *ће йрадеи* кућа Гл, *ће* ни *найраеи* Кру, да ни *стадеи* Ре, нека *найраеи* Ди, *йрадеи*, *стадеи*, *найраеи* Рад Ку Љу.

У другим примерима с овом гласовном групом *в* остаје:

Дéјка га *улавеа* Мл, *гологлаве* ЗлПо, *ће славети*, *главе*, *краве*, *рукаве* Ре, се *навенаф* Крс, *кол'икаве*, *шол'икаве*, *онол'икаво* Бр, *зéла краве* Рап, *убавé-*дејке

⁵⁸⁹ Већу стабилност *в* иза *е* констатује Б. Конески (КБИст, 63) и у ЗПМ говорима.

Рад, *дрѣаве*, *мал'екаве* Вр, *касаец*, на *Равен'* (топ.) Гл, *пасет* на *Давеница* (топ.; пашњак) ЗлПо, *давеница* Рад, *Давеница* (топ.; клисура), *Давениче* (топ.; поток који тече кроз клисуру *Давеница*) Ре.⁵⁹⁰

У материјалу је по један пример са *w* или *s* његовим испадањем и развијањем хијатског гласа: и јен *касаец* Гл, *касајец* Гл Кру Мл.

в) У групи *-иве-*: *њи́ве*, *крíве*, *сл'íве*, *искрívена* Гора.

г) У групи *-ове-* *v* је нестабилно и у говорима у којима је иначе стабилно.⁵⁹¹

У коренској морфемима група *-ове-* редовно се замењује групом *-ује/-ује*: *Чујек*, *чујечец*, *гуједо*, *гуједар* (в. т. 134б).

Изван коренске морфеме *v* се чува, ретко реализује као *w*, још ређе испада:

Тешовец, *брашове*, *синовем* офцем, *гуједарове* Ба, *дóвец*, *Вайшове*, *чујекове* Гл, *мршовец*, *Тешовец* Ре, *шрговец*, *дóвец* Др Мл Рад Крс Рап Ку, *Милове* јеченишта⁵⁹² Ба, *Дáбове* рупе (топ.) Мл, *Сукове* кóрита (топ.) Крс;

мршовеца ће виђиш Рад, *йóкровец* Вр, гра^x *шешовец* Др, *Благовец* („Благовести“) Рад, *Брашовец* Ку, *Масларовец* Гл;

Брашоец (топ.) Ку, *Масларојец* (топ.) Гл

У Бр је група *-ове-* замењена групом *-ује/-ује-* и изван коренске морфеме: *Тешује* (< *Тешове*), *брашује* (в. т. 134а).

У Бр је у речима сакралног карактера сачувана група *-ое-* (< *ове*): *Благојец*, *мршојец*; напоредни су, затим, *йандивекујечна* и *йандивекóечна* (< *йандивековечна*).

Оно што важи за групу *-ове-* изван коренске морфеме, важи и за групу *-ово-*:

Брашово, *чујеково*, *дејешово* Гора (осим Бр);

гошово Гл.

246. V + v + a

а) У групи *-ава-* *v* је стабилно, ретко се реализује с билабијалним изговором, још ређе испада.

Најстабилније је у именским речима, колебања има у глаголским облицима и прилозима:

Ўм во *глава* Ре, *крава* Рап Рад, *йáван* Ди, во *кавал*, на *глава* Гл, *пéстотин* *брава*, со *глава*, *шрава* за стока Бр, *главава*, се чује *јевава*, во *глава* Ди, *убава*, *гологлава*, *йáлава* („луда“), бeше *космуљава* („космата“) Ре, *гологлава*, *убава* вeчeра Ди, *ћoрава* Мл, *кол'икава*, *мал'ичкава* сом била Вр, *срeдњава* Рад, *йоубава* нека биде Ле, не гá-дава Крс, *навáљила*, му *давам* њeму Рап, *даваши*, *йрoда-*

⁵⁹⁰ ЦАОГ, 157.

⁵⁹¹ Чоек у: СРЛГ, 109; ПА-МБРес, 277; ПеМСкЉ, 117; РСГЦШ, 154;

⁵⁹² А. Цоговић наводи *Милој јеченишћа* (ЦАОГ, 57).

ва Гл, *навамо* Мл Крс Др Мл Рап, *главава* Крс, *Тоїлава*-вода (топ.) Вр, на *Морава* (топ.; пашњак) Рап, *цвѣће морава* Мл, на *Морава* (топ.; ливада) ЗлПо;

сом *прóдаваф* Др, *испрóдаваф* свѣ Ку, *наваљила* Др, не те *познавам* Др, не *гѣ-давам*, *голóглава* Мл, *навамо* Др Љу Рад Кру Крс;

наамо трна*ме Мл, па *наамо-наатамо* Рад, *наамо* Ор, *наатамо-наамо* Рап.

б) Из групе *-ева-* *в* не испада, а ретко је *-ева-*:

Ће га *задеваје* Вр, не се *задевај* Ре, *усијевало* тѣја Др, *ће си ноћевала* Бр, сом *ноћевала* Ба, *ноћевај* во нас Ку;

шо *задеваш* Бр, сви се *задеваје* Мл, *усијевал'е* Др.

в) Нема потврда са испадањем *в* из групе *-ива-*:

Сљива не рóдила, на *њиве* Крс, пот *сл'ива* Гл, *муа-н'ива* Вр, не *одбива* Ор, сом *жс'ива* Крс, од *Гóсѣивар* Ре, не-била *крива* Кру, *љивађе* Рад, свѣ *љивађе* Љу, на *Почивал'ец* (топ.; место за одмор) Ба.

г) Група *-ова-*. — У речима у којима је *в* део морфолошки релевантног форманта, сонант не испада. Уочени су и ретки примери са *w*:

Ћсма *Абáзова*, *Салова*-кућа, *мáлова* Вр, *áцова*, *шејѣнова*, *јéлова* врата, *новá-дејка* Гл, *Вайѣова*, *Рамíзова*, *Раиѣова* Др Љу Ку, *недóварен* Ре, *óваја* Мл, во *Ал'имáнова* водѣница ЗлПо, *Кэмбéрова* стока Кру;

óшла во *вуковá*-⁵⁹³ кућа Вр, *брајѣова*, *синова* Крс, *чујéковá* Ре, *Мемéѣова* сваћа Др.

О групи *-ова-* у Бр в. т. 134а.

д) На знатну нестабилност *в* у групи *-ува-* утиче природа претходног вокала.

Из глагола с односом основа *-у(в)а* : *-ује в* скоро доследно испада:

Измрзнýал'е надвор Мл, не *ушѣйýал'е* Крс (в. т. 783–784);

те *прашýвал'е* Ор, га *милýваље* Мл, те *виђýвала* Ба, *дершýва*ме* Др, *гајљува* Љу;

љуђи *измрзнýваље* Ре, *ушѣйýвал'е* Др, *бендисýвала* Крс, се *радýвала* Рад.

Глаголи с групом *-ува-* у обема основама најчешће имају *w*. Посведочени су и примери с испадањем *в*, а у материјалу се нашло и мало потврда са групом *-ува*:

Чувај мýжа Ле, *причувала* Рап, да га *чуваши* дѣјка Гл;

чувајѣ, да *óчува* Ор, нека *чува* Бр, *чувало* Вр, го *чувала* Рап, она го *чувала* Љу, *зачувај* Др, га *чуваши* Гл, óфце ге *чувам* Кру, *ће чуваје* Ре;

⁵⁹³ У сретечком говору *в* је у овој позицији нестабилно, па нису необични примери са испадањем (ПМГСЖ, 96–97). Српски метохијски говор познаје однос *ова* : *ова* (БДГСР, 114). У ЗПМ говорима у овој позицији *в* се углавном губи (КБИст, 63). О нестабилности *в* у групи в. и БДНСгов, 58.

чу'ај, чу'а, не се *чу'аје* Ре, ме *чу'аф*, ће ја *и'о'и'љуа* Крс, да *чу'аиш* Бр, ме *чу'ал'е* Ди, *чу'аф* Ор, да *чу'а*, *чу'а'ише* Љу, *чу'аиш* л'и Кру, *чу'аиш* за деца Ба.

247. V + в + о

У овим групама *в* је нешто веће стабилности.

а) У групи *-аво-* *в* најчешће опстаје, ретки су примери са *w* или са испадањем *в*:

Ўбаво јабуко, *јáвор*, *убáвому* дѣтету, *бравој* Рап, *убаво*, *космў'лаво*, *лўда главо*, *краво*, *јáвори* Рап, *убаво* збóри, до *јáвори* Ре, на *јáвор* Кру, *мўжу улавому*, *бравој* Гл, м'лого *убаво*, бéше *убаво*, *и'алаво* дѣтиште Бр, *убáвoгo*, на *јáвор* Др, во *Висо́к-завор* (топ.; њиве) Крс, *Пáлаво* гўмно (топ.) Ба, б'ило *и'алаво* Др, *и'алавој-зи* жéни Ле;

убаво Ор, *убаво* бéше Вр, *и'ди и'рáво* Мл, *бравоу* Ре, *убаво* збóри Гл, *прóдааш бравој* Кру;

влáчет *убао* Вр, *го'лóглао* Ле, *и'сечи и'рáо* Др, збóри *и'рáо* Ди.

б) У групи *-ево-*, осим у именици *дѣјка*, која може бити лексичка позајмица из ЗПМ говора⁵⁹⁴, у другим речима *в* остаје:

Цáрево áзно Гл, ће з'имаје *дѣвојка* (обичније *дѣјка*) Рап, *мужевó-*дете Ре, дѣте *цáрево* Рап, во з'лато *цáрево* Вр, *Рáмчево* Крс, *Мил'ево* Бр, на *Рáмчево* трло Рап;

цáрево Бр;

дѣјка (< *девојка*), *дѣјче*, *дѣјкино* Гора.

в) У групи *-иво-* : *кр'иво*, *сл'иво*, *њиво*, *д'ивојка* (в. т. 148в) Гора.

г) У групи *-ово-* *в* најчешће остаје када је морфолошки релевантно:

Гóшoво да јáдеш, *Тéшoво*, *нóво* Ре, *Екрéмово*, *Миш'áшoво*, *Рам'и́зово*, *Мил'éшoво*, *Рéцoво* Др, *овóмуа* Ал'иту, *овóмуа* Мурáтова Вр, че се *догóворей*, *Новó-Село*, *Тéшoво* Гл, не се *догoвóрујей*, *ржáнoво*, *њéгово*, *мáлово* Крс, *њéгово*, *брав'шoво* Ле, во *Тéшoво* Ор, во *Бéрово* Љу, пўт за *Мáврово* Кру, *брав'шoво-*му, *си́ново*, *Кру'шево* Ку, *Су'љoво* Рап;

ћéрће *бáбово* Вр, *Тéшoво* Кру, *Тéшoво*, *Саи'шoво*, *њéгóвогo* Рап, *áчoво* б'ило Ба, во *Мáврово* Др, *брав'шoво*, *Мурáшoво* Ле, *Мáврово* Ре;

во *Тéшоо* Рап, *брав'шоо* Гл, *гóшоо* Мл.

О понашању групе у Бр (*Миш'áшoво*, *н'éгуо*, *гóшyа*, *бабáјкyо*) в. т. 134а.

д) Најнестабилније је *в* у групама у којима је други вокал *и*, најстабилније у групама са *а* на другом месту, осим у групи *-ова-*.

Знатне је нестабилности *в* ако се нађе иза *о* у неким гласовним групама, у другим позицијама иза овог вокала остаје.

⁵⁹⁴ Б. Видоески (ВБПрД, 146) *дејка* у македонским говорима објашњава: *девојка* > *деојка* > *деојка* > *дејка*.

Нестабилно *в* у интервокалном положају у непосредној је вези са понашањем овога гласа у ЗПМ говорима, пре свега дебарским.⁵⁹⁵ Нешто већа стабилност *в* у ГГ него у дебарским условљена је стабилним *в* у оближњим ЗПМ говорима — жеровничком и малореканском⁵⁹⁶, али и дијалекатским закучком и близином српских говора.

В у групама *С + в + V* и *в + V*

248. На почетку речи или у средини у групама *С + в + V — в* је стабилно:

Водена-плоча (топ.), тија-вода Ре, во воденица, ваљајчара Вр, вађа, виђи, нема видело Рад, от ваљира Бр, вујиро Ре; се сивори, сиварои Гора.

В испред сугласника

249. На почетку речи

Судбина иницијалног *в* (< *вѣ*) условљена је природом потоњег сугласника.

а) Из глагола с фрикативима *с, з* — почетно *в* испада:

Сом сѣанала (< *всѣанала*) Ба, сѣанаме Вр, ка че сѣане Гл, рано сѣанује Ор, а си сѣанаф Ре, да сѣанеш Ле, посп'е сѣанаме Бр; ће зѣмам (< *взимам*) Рап, заш не би те зѣла Гл, сом зѣу Бр, ће те зѣмам Ор, га зѣа Кру, ме зѣ Љу, ми ге зѣф Ре, им ге зѣмал'е Вр, ни зѣл'е матере Бр; дур зѣвре (< *взовре*) вода Бр, а ће зѣвре Ди, нека зѣвре Ба.

Ретки су примери са *ш*: *шсѣанал'е* Вр, *шсѣани* Ор.

б) *В* у *фаѣшил'е* испада после асимилације и контракције групе: дрѣмке го *фаѣшил'е* Ба, ги *фаѣши* Кру, се *фаѣши* Ди, го *ваѣшихме* Бр, *фаѣших* кучића Гл.

в) *В* се чува у гл. *вл'ѣгох*: ја *вл'ѣгох* Ор, ги *вл'ѣгоха* ЗлПо, *вл'ѣзи* Гл, *вл'ѣзе* ке нас Кру, *вл'ѣзох* Бр.

Забележен је само један пример са *ш*: *шл'ѣзи* да виђиш Ле.

У иницијалној групи *вл-* *в* се добро чува и у глаголима *влѣчи*, *влѣчила*, *вл'ѣчим* (в. т. 400).

г) У гл. *внѣкнала*, који је већ перфектизован суфиксом *-на*, удвојена је морфолошка обележеност свршености префиксом *в-*. На овакав закључак упућује одсуство *в-* испред имперфективног *ниѣнала* и знатно колебање облика *внѣкнала* — *нѣкнала*:

Трава *внѣкна* Ре, *внѣкнала* Др, *внѣкнал'е* Ба, *вѣѣкина* (в. т. 412а) Ку, ће *внѣкне* Крс, да *внѣкнеш* Ле;

шнѣкнала Ку;

нѣкнала Љу, *чѣница* не *нѣкнала* Рад, ка ће *нѣкне* Ку.

⁵⁹⁵ ВБИСлМ, 31

⁵⁹⁶ Исто, 18–19.

д) Иницијално *в-* (< *вѣ-*) у речима које почињу денталима *ѡ, ђ*, лабијалом или алвеоларним *н* губи се, у неким лексемама факултативно, у неким доследно.

Именице *ѡѡрник* и *ѡѡвец* потврђене су само у овом облику: *ѡѡвец* („муж покојничин; разведени мушкарац“), *ѡѡвица* („жена покојникова; разведена жена“), *ѡѡрник* Бр, најстар *ѡѡвец*, со *ѡѡвица*, *ѡѡвици*, *ѡѡвице*, *ѡѡвицем* Гл, *ѡѡвец*, старо *ѡѡвише*, неје *ѡѡрник* Ре, *ѡѡвица* Ди, *ѡѡвише* Ба, младому *ѡѡфиу*, *ѡѡрник* Ку, свѣкра *ѡѡфца* Ле, во *ѡѡрник* Др.

ђ) У прилозима *вѣчер* („увече“) и *вѣк* („увек, дуго“), после испадања полугласника из иницијалне групе *вѣ-* новостворена група *-вв-* сажима се: *вѣк* бѣгаф Крс, *вѣк* спије, *вѣк* пије Др, *вѣк* сом имала Ди; *вѣчер* ће донесе Бр, *вѣчер* ће ни даде Мл (в. т. 917, 931).

е) У именици *внѡк в-* се чува, осим у Ре и Кру:

Со *внѡче* Вр, *внѡка* држим Гл, *внѡку*, ни *внѡцим* ни *внѡкам* Крс, за *внѡке* Ба, ће ми граби *внѡка* Ди;

се тѣпала со *внѡка* Гл, со *внѡци* Љу;

нѡк бѣф, *нѡки* ће дадеш Ре, пред *нѡче* Кру.

250. *В* испред сугласника у унутрашњости речи

а) Испред безвучног сугласника *в* се обезвучава (в. т. 3626):

ѡфца објагнета, *ѡфчару*, *чафка*, на *Трафке* идеме Ре, *ѡфчар*, *ѡфчарско* Гл ЗлПо Ди Мл Рад Вр, стрижет *ѡфце* Бр, *ѡфцем* Др, *сѣфски*, *сѣфскому* Ба Др Крс Рап.

Ретки су примери са *w*⁵⁹⁷:

ѡвчари Бр, *ѡвце* пасет Ди, *ѡвчарам* Гл.

У придевима типа *Муминовски* *в* се најчешће неутралише са *ф*, а потврђени су и примери са *вф*. Чувању звучности је могла допринети морфемска и слоговна граница између *-ов* и *-ски*:

Сејранѡвфског овогуа, *Весѣловфска* Вр, за њиве *Иметѡвфске* Мл, *Бајрамовфске* Др;

Баћкофске љивађе Др, *Бајрамофска* Мл, *Тѡћефске* ѡфце зѣ Ре, *Пољакофци*, *Гагофци* Вр, *Аврамофци*, *Бајшефци*, *Кал’инкофци*, *Помакофци*, *Чучул’ефци*, *Бајмакофци*, *Богданофци*, *Вел’анофци*, *Ђурђофци*, *Дрдофци*, *Жил’ефци*, *Мазни-карофци*, *Царофци*, *Кол’офци*, *Курѡофци*, *Ломѡарофци*, *Л’ил’офци*, *Мил’ефци*, *Мил’енкофци*, *Пуѡефци*, *Рендофци*, *Томефци*, *Шѡшофци*, *Шѡѡофци*, *Шуѡра-кофци* Бр, *Бајрофци*, *Балабанофци*, *Драгашофци*, *Пѡйкофци*, *Шѡхофци* Др, од *Бајрамофска* чѣшма Љу, *Скедѡрофски*⁵⁹⁸ Ре, *Амета Бећирѡфског* Рад, *скендѡрофске* куће Бр, *даљѡофске* њиве Ку. Примере в. и у т. 505.

⁵⁹⁷ У оближњем подгорском јужнометохијском говору *w* је чешће у овом положају (према мом материјалу).

⁵⁹⁸ У мом материјалу није потврђен податак А. Цоговића о доследном испадању *в* из главне групе (ЦАОГ, 162–208).

б) Из групе *-овс-* в факултативно испада:

*Бећироски, Курћоски, Скендѐроски Бр, Бећироски, Далђијоски Др, бајрамоска чеџма Љу, Дриндоске љиваде (топ.) Љу, рамаданоске гүједа Ди, Курћоски-задеф, Ѐбоско маало, Јеминоско маало Ба.*⁵⁹⁹

251. Још неке напомене о понашању *в*:

У сандхију: *ће Љајкów-мос Бр* — *в* се реализује као *w*, пошто се нашло у интонационој синтагматској целини.

Крушѐвјанка (: *Крушево*) Крс Рап Др Мл Љу. У вишим селима из ове лексеме *в* испада : *Крушијанин, Крушијани* (в. т. 121а).

Кавгаџија Бр.

Г р у п а *в* њ у п р е д л о г у

252. Овај предлог у ГГ употребљава се с различитим значењима: правац кретања (*Иде во кућа*); боравак, мировање (*Спије во слама*); казује време (*Била во стрѐда*).

Функцију старог предлога *у* са генитивним значењем преузео је предлог *во* (в. т. 525б, 1009б). У овом значењу напоредни су *во* и *ке*.

Група *в* њ у предлогу потврђена је с вредностима: *во, в, w*. По континуантима *во* и *в* ГГ наслања се на оближње ЗПМ говоре.⁶⁰⁰ Континуант *w*, међутим, може бити траг вредности *у*, али и пасивније полошко *w*.

Аломорфи нису условљени значењем предлошко-падежне везе с предлогом *в* њ.

а) *в* њ > *во*:

Во н'ива Бр, иде во село Ре, вл'ѐзи во кућа Гл, во грат ЗлПо, во Приздрен Ре, во Врбничкó-поље Вр, тамока во плајна Крс, дóјдохме во село Бр, спије во трóн Ле, во водѐница Рад.

б) *в* њ > *w*

У досадашњим радовима о ГГ није уочено *w* < *в* њ у предлогу, префиксу. Пошто је *w* у предлогу потврђено обиљем примера, не треба искључити различите континуанте *в* њ у појединим насељима Горе у време формирања горанског говора, тим више што је у тетовском⁶⁰¹ и вратничком⁶⁰² говору, са којима ГГ показује одређене сличности, *в* њ у предлогу дало *у*. На ово упућује одсуство вредности *в*, осим ретких потврда, па су два основна континуанта *в* њ у предлогу *во* и *w*; први — горњополошки, други — из оног дела Горе који је, можда, у време формирања дијалекатског типа имао *у/w* < *в* њ.⁶⁰³

⁵⁹⁹ ЦАОГ, 56.

⁶⁰⁰ САМПол, 299; ВБПГ, 344; ВБМДиј, 94.

⁶⁰¹ ВБПГ, 347.

⁶⁰² Исто, 352.

⁶⁰³ А. Белић (БАДИЈС, 160) *w* у предлогу у П-Т говорима изводи из *у* (< *в* њ).

Није уочена законитост у репартицији — *w* је употребљено за казивање различитих односа, пред различитим самогласницима или пред различитим сугласницима. Број примера с овом вредношћу пред самогласницима знатно је мањи него пред сугласницима.

W пред самогласником:

Муж ги је *w ásker* Мл, краве зéа *w ótikuŷ* Рад, *w óца* сом сéдала Ор, íдал'е *w Óрчуша* Ор, л'éжи *w óдаја* Бр, да бéреме круше *w Óрчуша*, га стаја *w óдаја* Вр, и *w óдаја* Мл.

W пред сугласником:

Сом óшла на жéтва *w Рамадáници*, сме бíл'е ми *w Пољакофци*, *w река* сме нóсил'е, ге пóљал'е *w йолојна*-пут, пíљића *w сáндак*, óшло *w йлајна*, свé изгóре-ло *w Пољаковфци*, па *w йлајна*, *w Ресйéл'ица*, мýжи ни са *w Далмáција*, *w Бéл'играй*, тáмо *w шу́ма* глóбочка, *w рул'ек*, отíдоа мýжи *w йарййизани*, *w Дал-мáција* мýжи ни бíл'е, и ми вéл'и *w мáјчина* Вр, ће дóјет понедевникáрке *w гó-сйи*, *w йаквó-село* си, се става *w рáзбој*, ће сл'éземе *w Бурђéвишйа*, пóсл'е *w Негóшйино*, стáиф *w мáгаре*, ће íдујет *w сéло*, óтерај кóјн'и *w Љивађе*, го прија-вила *w мил'иција* Ре, *w нашá-кућа*, ће те зátече *w йóсйеља* Кру, ми ўмре *w девé-десе* године, и *w Райча*, *w йóсйеља*, му йл'езло *w мéсо* тíја, свí *w кýй*, нé-вл'егоф *w йóсйеља* Гл, сом бíла *w Мазникáрофци*, ће íдет *w Богóвино*, *w Госййиварско* óнамо, донéсохме *w нашá-кућа*, тéбе ће те *w ййемељ* зазýдаје Бр, *w јесењ* ће íде, *w йрóл'ећ* ће дóјде Ди, *w ййеф*, *w нáйрешно*, *w Бéл'играй*, јéна *w Бéограй*, јéна *w Призрен*, јéна *w Пришйина* Ор, *w сáхатй* чéтири, *w градушке* сом пл'йвала Ба, а не сéбиш *w сн'ек* Рад, сом óшла *w шу́ма*, *w йóсйеља*, *w Призрен* íде Др, да íде *w хал'ишйари*, *w нашé-село* Ле, *w другујéф-ноћ*, го стаила *w креветй*, óшло јо-ште *w дýња*, њá го извáдила *w гóрња*, ги собéрује *w кáмара*, натýариф *w мáгаре* Рап, *w рáбечко* тáмо, íди *w миљйиција*, *w нашá-кућа*, *w нáхија* цéла Крс, бáба остáнала *w йлајна*, *w скуййиња* сме óшл'е, ка мéчка *w дýйка*, *w Кукáљане* је мýже-на, сом óшла јопе *w кућа* свýа Мл.

в) Предлог *v* < *въ*:

Ймам дете *v нáраче*, рýл'ек *ф кóл'ейка* Гл, пóседа *v грайй* Вр, дéца *ф шкóло* Ор.

г) Ретко *вy*⁶⁰⁴ (< *въ*) у предлогу у ГГ може се извести из *во* затварањем *o* > *y*, али је могућ и хибридни облик двеју вредности — *во* и *y*:

Ву рóда не га пúшћала Кру, íди *ву браййа* Гл (в. т. 252б, 254г, 1009ђ).

253. У унутрашњој позицији иза вокала а испред сугласника, у малом броју примера, *y* је, преко *w* дало *v*:

Мáвзерка Вр Ор Крс Рап Др Љу, со *мáвзерка* Ди, *мáвзерка* Ре Кру, *áфййо*, *áфййобуска* стáница, *áфййобус* Гора.

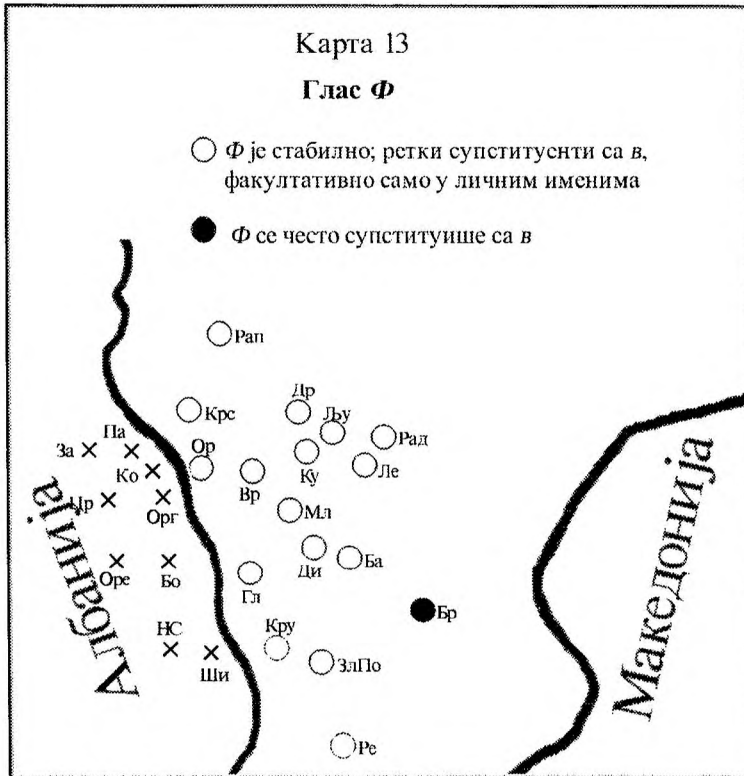
⁶⁰⁴ Мало је говора са предлозима типа *вy*, ув. П. Ивић (ИПИО 2, 150) кајкавски предлог *вy* објашњава као побочни облик који се развио под акцентом.

За *yв* у предлогу у уском појасу југоисточне Македоније А. М. Селишчев (САМОчерк, 36) каже да му је порекло нејасно.

Особина је уочена у новијој лексици, која је највероватније унета из јужнометохијских говора у којима је затварање у у *в* обимније.⁶⁰⁵

ГЛАС *Ф*

254. Констатација да је у неким горанским локалним говорима употреба *ф* ограничена на неколико туђих лексема⁶⁰⁶ није потврђена у мом материјалу, пошто се *ф* у ГГ добро чува.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ РСПГ, 500, 506; СМБГ, 60–61 (са *w/v/ф < -у* у 3л. мн. презента). А. Белић (БАДИС, 156–157) бележи у П-Т говорима, најчешће у глаголским облицима *w < у*. Н. Богдановић (БНАП, 102) наводи из алексиначког Поморавља *ауџобус/авџобус/афџобус*.

⁶⁰⁶ ВБГГ, 49.

⁶⁰⁷ *Ф* се добро чува у говору исламизованог словенског становништва или у говору Словена-хришћана који су били у интензивнијем контакту са турским језиком (ИПИО 2, 85–86; РСПГ, 400–402).

На стабилан статус *ф* у јужнометохијским и ЗПМ говорима могли су утицати албански говори у непосредном суседству. Уп. са РСПГ, 392.

Широка присутност *ф* у ГГ очекивана је, пошто оближњи македонски⁶⁰⁸ и оближњи српски — шарски и јужнометохијски — говори⁶⁰⁹ добро чувају овај фрикатив.

Супституције са *в* и *ѣ* нису обимне.⁶¹⁰

255. Однос дистрибуције фонема *ф* и *х* у појединим говорним типовима ГГ не показује корелативност:

У Бр се *х* најбоље чува, *ф* најчешће прелази у *в*;

У Ре и Кру *х* је испало из фонолошког система, *ф* је стабилно;

У Гл је остварена корелативност — добро се чувају оба фрикатива;

У долоиштанском говорном типу *х* чешће испада, а *ф* се добро чува.

а) *Ф* на почетку речи:

Фарије ти дојдоа, *фамиљиа*, *фукара*, *фесои* скинал'е Ре, дај ми *фрѣаљ*, *фишеци*, нема *фајда*, *фенер*, со *фес*, *фукаре* сме бил'е, *фурунџиа*, *фурнаџиа*, пун *фил'ман*, *фил'ија*, вовнена *фанул'а* Гл, гол'ем *фукара*, *фукаралек*, викните *Фатѣима*, *Феѣма*, *фукниѣ-го*, *фурунџије*, пушке *фрљае* Вр, *фен'ера*, *фесои*, за *фереџа*, на *факулѣѣш* Кру, *фамил'ија* нејзина Ба, се *фукни*, *фесој*, шо *фајда* Ди, *фрѣаљ* масло, со *фамиљиа*, *фукарам*, два *фишека*, *фес*, ни два *фен'ера*, со *фијакери*, *франџуѣши*, *фино* ни беше Бр, пушка *фрљи*, два *фишека* Рап, *Фатѣино*, *фукаралак* голем Крс, *фишеци*, *фесој* Рад, *фрљиље* на нас, *фенер*, *фајда* голема Ку, во *фабрика*, немам *фереџа* Г, не-мү-турај *фиѣме* Др.

Већи број антропонима има *ф* на почетку речи:

Фадил, *Фадѣља*, *Факреѣа*, *Фарија*, *Фатѣмира*, *Февзија*, *Феланѣнија* Ди Ба Ре Кру Др Мл, *Фатѣима*, *Фатѣика*, *Фердана*, *Ферида* Рад Ле Љу Вр Ди Ку, *Фешанка* Кру, *Фиѣидија* Др, *Фифа* Вр Др Ор Рап, *Фурка* Ре; надимци: *Фифо*, *Фифи*, *Фолко*, *Форко*, *Фугара*, *Франџи*, *Фурна*, *Фуѣко* Бр Рап Крс Вр.

Мало је топонима са *ф*-:

Фудѣница Кру, *ѣеде* са *Феризује* орнице Бр, *Феѣмове* плоче Ле, *Фазл'ѣина* рупа, *Фазл'ѣино* дере Ор, от *Ферашоф* кајнак, *Фурна* Ре, при *Фејзова*-чешма Гл, *Филиѣине* кућарице Рап.

б) *Ф* у средини речи:

Прајла *ѣуфѣѣ*, на *софра*, *Афеѣу*, речи *Афеѣики*, *Рифаѣи* Крс, за *Рифаѣиа*, стаѣље *софра*, л'ѣвада *Аниѣина*, некуа *Аниѣа*, стар *мүфѣѣија* Вр, голема-*софра*, *ѣељефон*, *офиѣири*, со два *куфера* Ре, *кафѣѣани*, *аферим* Ба, два *лаѣа*, не се *зафрркавај*, се *сѣрѣѣила* тјјека, *каѣаана*, сине *Јусуѣе*, *магнѣѣоѣон*, *бнеси Афеѣу* Бр, готви *софра*, *аферим*, два *Цаѣера*, во *каѣес* (< тур. *kafes*), *Аниѣа* Гл, *Јусуѣу*, *Афеѣу*, *Афеѣики* Рап, *кафѣѣан*, *куфер*, *софре* Рад, *Аниѣи*, двајца *Ца-*

⁶⁰⁸ ФО — (Лазарополе), 631, (Вруток), 639, (Теарце), 647; ВБИслМ, 5–44 (у примерима).

⁶⁰⁹ РСПГ, 400–402; ФО — (Ораховац), 580; подримски и подгорски говор (према мом материјалу); ПМГСЖ, 249–347. У сиринијском говору (МлРСГ, 23) *ф* је потврђено углавном у новијој лексици, у старијем слоју знатна је супституција *ф* са *в*.

⁶¹⁰ В. о супституцијама у: ИПДиј, 102; ПАСДиј, 45; ВБСМГ 1, 18; БНГИ, 13.

фэрофци Ку, два *лафа*, пйље во *кафес*, *аферим* Др, *мүфтијам*, на *сóфра* Ба, *му-сафири*, во *Сóфија* Др, на *иэфтиер*, *официри* Крс, пóвикај *Љаишифа* Мл, *чифчије* Гл, до *Музафэрује* óрнице (топ.) Бр.

в) Ф н а к р а ј у р е ч и :

Ариф дóшоф Гл, *Раиф* ЗлПо, а *Јусуф* како је Вр, *чаршаф* (< тур. *çarsaf*) Бр, *Ариф*, *Раиф*, *Јусуф* Др, *Раиф* Ку, *Љаишиф*, млого *ћэф* Ку, изеди *кадаиф* Рап.

256. Ф (< в)

а) Н а к р а ј у р е ч и в се обезвучава у ф:

Такоф, *вакоф*, *браишоф* Гора, *нашоф*, *дóнеф* Гора (осим Бр), *дóф*, *Óрлоф* кáмен', *Рáдоф* кáмен' (топ.) Кру, *Мргоф* кáмењ (топ.) Ку, *Крсиоф* *дóф*, Црэшн'ин *дóф* Кру (в. т. 250а, 362).

б) У сугласничкој групи са безвучним опструентом иза, в прелази у ф:

Óфца, *óфчар*, *чафка* (в. т. 250а, 362а).

в) Секундарно ф (< в) устаљено је аналошки у унутрашњој позицији (в. т. 367–368):

Кљука *иéишефец* (: *иéишеф* < *иéише* < *иéишел*) Рап, *иéишефец* кўка Вр, *иéише-фи* Крс, *нарафл'ија* Др, *дифои* (< тур. *dev*).

У Бр је *диф* — *дйвои*.

СУПСТИТУЕНТИ Ф

257. а) Ф > В:

У делу примера, углавном у Бр, ф је дало в, најчешће у антропонимима и речима мотивисаним њима:

Ваишима, сестри *Вајрији*, *вајда*, *вэнер*, *вэрман* дóјде, *виљман*, го *врљи*, *ћэде* је *Вéишија* (< тур. *Fethiye*), *Вајриине* шо бйл'е, мўш *Вајриш'ин*, *Анивине* са, *Цáвер*, *Цáвер-Цáфчэва* бўка (топ.), *Ваиша*, даицо-*Вуаиу*, *Мўсишава*, учитељу *Мўсишави*, *сóвра* (< тур. *sofra*), нáпре *сóвре*, *Аривује* дéте, *Раивује* (али *Раиф*, *Ариф*), *Анива*, *Аишави*, *Аишавине* дéца, *Аишавинам* дéцам, *Мусишавица*, *Мўсишава*, *Вэриш*, *Вэрида*, *Вэрка* (хип. од *Вэрида*), *Сáвија* (< тур. *Safiye*), *чаршави* (: *чаршаф*), *Даљивује* дéтенце Бр;

тетка-*Вајрија* Вр, *избарцаф* *вэс* Ба, *нэ-врљај* тiја Ле.

Интересантни су примери са в < ф на крају речи с обзиром на обезвучавање в (> ф) у овој позицији и с обзиром да су забележени у местима у којима је ф стабилно:

Се жéниф *Јусув* Ашимофски Вр, а *Раив* на сóкак Др, *Арив* рéкоф Ле.

У свим местима је *каве* (< тур. *kahve*): *испихме* јéно *каве* Бр, дéсет *кавића* Ди, по јéно *каве* Мл, *нэ-пијем* *каве* Ку, пóслатко *каве* Рад, пóпи *каве* Ле, скўпо *каве* Рап.

б) Ф > П:

У малом броју речи *ф* је замењено са *ѡ*:

Прл'ен (< тур. *firlatmak*) је негде, не *сѣ-ѡрљај* (: *фрљај*) Ор, трава да *ѡрљима* Рап, се *ѡрљила* сама Ре, *ѡрл'и* го Гл, било *ѡрљено* Др, от прѡљећ *зѡјркна* (< *зафркна*) Ба, *ѡрћил'е* („фрчали“) со нѡс Рап, сме сѣнаље на *сѡѡра* (: *сѡфра*) Рап, тури на *сѡѡра* Крс.

Прћил'е се може објаснити и узвиком *ѡррр*.

А Ф Р И К А Т Е

258. Систем африката у ГГ симетричан је и трочлан:

<i>ц</i>	<i>ћ</i>	<i>ч</i>
<i>с</i>	<i>ш</i>	<i>ш</i>

Све африкате могу бити у иницијалној и медијалној позицији, на апсолутном крају речи само безвучне (в. т. 360–361).

259. У неким од досадашњих радова о ГГ африкате *ћ*, *ш* бележе се као медиопалатали *ќ*, *џ*.⁶¹¹ М. Павловић⁶¹² наводи да се код неких представника средњег говора — досељеника из Горе, уочава *ћ^к*. Овај податак садашње стање ГГ не потврђује. Део говорника *ћ*, *ш* артикулише са нешто смањеном фрикацијом, али то су, без сумње, палатодентални гласови. У опису фонолошког система села Млике⁶¹³ наводе се африкате *ћ*, *ш*.

За артикулацију *ќ*, *џ* у ЗПМ говорима Б. Конески⁶¹⁴ каже да су то гласови блиски српским африкатама. Т. Стаматоски⁶¹⁵ наводи да у тетовском говору то нису палатализовани *к*, *џ*, већ гласови у чијој се артикулацији јасно чује фрикативни елемент, који није толико изразит као у српском језику.

260. Медиопалатали албанског језика *q* (*ќ*), *gj* (*џ*) у албанским говорима око горанског прешли су у палаталне африкате *ћ*, *ш*.⁶¹⁶ Овај прелаз медиопалатала у *ћ*, *ш* у северним албанским говорима у непосредној је вези са српским стањем, пошто је то територија на којој је остварен историјски контакт Срба и Албанаца.⁶¹⁷ У јужнијим албанским говорима, где није било оваквог контакта, медиопалатални *ќ*, *џ* остају неизмењени.

У западној Македонији, у македонским и албанским говорима, посведочене су африкате *ћ*, *ш*, па је тако створена једна компактна територија српских,

⁶¹¹ САМПол, 408; ВБГГ, 48; ВБУЈ, у навођењу материјала; ВБМКонт, 13,14; ВБИСлМ, 9–17.

⁶¹² ПМГСЖ, 23, 33.

⁶¹³ ВБМл, 128. Р. Младеновић бележи *ћ*, *ш* (МлРГГ, 95; МлРГорГ, 121; МлРПерГ, 254–255).

⁶¹⁴ КБИст, 70.

⁶¹⁵ СТТГ 1, 233.

⁶¹⁶ ДААл, 93, 140, 160, 171, 178, 187, 190, 192; ЂЛДиј, 54; СтВСа, 54.

⁶¹⁷ СтВСА, 54.

северозападних македонских и северноалбанских говора, територија која је од јужних албанских и осталих македонских говора одвојена овом цртом. „Северногегијски говори би овде сведочили о једној фонетској црти језика ишчезлих северноалбанских Словена, које геоллингвистички повезује Црну Гору и северозападну Македонију и баца ново светло на стару Белићеву претпоставку о староштокавској основи поменутих македонских говора.“⁶¹⁸ ГГ је африкатама *ħ*, *ħ̣*, заправо, део ове шире територије.

261. Изговор африката *ħ* — *ч*, *ħ̣* — *џ* у ГГ флотантан је.⁶¹⁹ Фонетска природа може да одступа од стандардне норме „што је последица међујезичких прожимања на Балканском полуострву.“⁶²⁰ За дијалекатско одређење ГГ значајно је да су африкате *ħ*, *ħ̣* сачувале свој фонолошки статус; да је у њиховој артикулацији, у већој или мањој мери, фрикативна компонента увек присутна; да континуанти старих група **tj*, **kt'*, **dj*, нису медиопалатали *ќ*, *џ*, већ типичне африкате, или *ħ̄* (*ħ̄*), *ħ̣* (*ħ̣*), што може бити чување старине.⁶²¹

Основна вредност меких африката ГГ разликује се од стандардних српских африката по нешто смањеној фрикативној компоненти. Овакви су *ħ̄* и *ħ̣* у Гори, осим у Гл, Вр, Ор. У овим селима су *ħ* и *ħ̣* са изразитијом фрикацијом, а у *ч* и *џ* фрикативна компонента је слабија него у осталим местима. Евентуални језички и етнички ексклузивитет наведених села није уочен, па за сада нема објашњења овој појави. Глобочком стању донекле је слично оно у Ба, Ди, мада су у овим селима вредности *ħ̄*, *ħ̣*, *ч'*, *џ'* присутније него у Гл, Вр и Ор.

262. И изговор африката *ч*, *џ* флотантан је — артикулацијске вредности крећу се од *ч*, *џ* нормалног образовања⁶²² до *ч'*, *џ'*, африката с појачаном фрикацијом. Највише примера је са *ч'*, *џ'*. Овакви алофони присутни су у свим местима.

Појава *ч'*, *џ'* може бити подстакнута утицајем турског језика, који је могао да потпомогне уопштавање палаталније артикулационе компоненте гласова, како се објашњава слична појава у централној Босни.⁶²³

263. Уочена је корелативност у померању фонетске природе парова африката: *ħ̄* — *ч'*, *ħ̣* — *џ'*; *ħ* — *ч*, *ħ̣* — *џ*; *ħ̄* — *ħ̣*, *ħ̣* — *ħ̄*.

Овакав однос говори о чувању фонолошке опозиције, а флотантност у изговору траг је различитих утицаја у процесу формирања дијалекатског типа. У флотантности изговора — иста фонема јавља се у алофонским вредностима које у другим местима, па и у других говорника, представља другу фонему — *ч* : *ч'* : *ħ* — може се наћи подстицај за свођење парова африката на појединачну јединицу.

⁶¹⁸ СтВСА, 55.

⁶¹⁹ Уп. са оваквим изговором у П-Т говорима: БАДИЈС, 166; ИПИО 2, 77.

⁶²⁰ ПАСДиј, 44.

⁶²¹ Л. Вујовић (ВЛМД, 195) свако *ħ̄*, *ħ̣* у мрковићком говору објашњава чувањем старине.

⁶²² СМССРп 1, 84.

⁶²³ ПАИкшћ, 217.

264. П о т в р д е:

а) Ч: *Орчуша*, да ге *чешем*, сестра *Задел'ичина*, отец *Ал'иничин*, *минџанче*, *ће рече*, *шума глобочка*, *мајчина*, *ће га завлачиш*, *мал'ичкава*, *дечица* Вр, *сечко*, *Глобочанин*, *Глобочанка*, *четири вѣчери*, *вучица*, *вуче*, *чўјека*, *чужекџога*, *чешма*, *се чешам*, *учиниф*, *чекаме* Гл, *дечицава*, *дејечка работа*, *мучење*, *се мучи*, *четиринице*, *јуниче*, *куче*, *кучеџу* Ба, *рѣчи*, *се обљечене*, да се *йомочам*, *чаршаф*, *кучеџу*, *магарче*, *кравиче*, *довичино*, *Наимичина* Ор, ако се *чукнеџ*, *Мљичанин*, *Диканчанин* Ку, *Диканчанка*, *диканечки*, *офчар*, *офчарам*, *йѣчалба* Ди, *Мљичанин*, да *вечѣраје* Мл, *йриганичарке* („жене које пеку приганице“) Ре.

б) Ц: *Нецаџиница* дошла, *џуцар*, *маџир* (< тур. *tihasir*), *Цафер*, *Хџиџа* сом сакаф, *ке хоџа*, до *йѣнѣри* Гл, *аџилак*, *аџилаџи*, *аџица* ми бѣше, *мѣрџан*, *Цафера*, *џамадан*, *сџаде* Ор, *Цуџа*, *Цѣмаџ*, *џуџанџиџем*, *џемаџеџ*, во *џамиџе*, *џам*, *кавџаџиџа* Ба, ти је *бѣрџава* („прљава“), *синџири*, *аџаџиџа*, *џеџ*, *џебоџ*, *аџинџам*, *йма џандари*, *јесирџиџа* Вр, *Цафер*, *Цѣмиџа*, *беџаџиџа* Мл, *хоџа*, *аџиџа*, *хоџилџ* Ди.

в) Ч⁶²⁴: *Мл'ич'ка*, *Глобоч'ица*, *јѣч'и*, *бѣшч'а*, *сѣч'ем*, *скуџтач'а* Др, *ч'ешма*, *ч'ешме*, *јѣч'и му'аребе*, да *уч'иним*, во *ч'ешма*, *јене орл'ич'иџа* Рап, *куч'иџа*, *куч'ка*, *бач'илари*, *ће ми уч'иниш* Рад, сом га *скоџич'ила*, *се йомоч'ам*, *ч'ѣџири* Ба, *доџмч'иџа*, *доџрч'ала*, *ће се уч'иниш* вук, *ће се уч'иниш мѣч'ка*, *се ч'ешљала*, *йо'ч'ел'е* јопе да *сѣч'еџ*, *ч'вѣра* Крс, *ч'ѣџириѣсѣџ*, *скуџтач'е*, на *бач'иџа*, *јѣч'менобрашно*, ка *йграч'ка*, *Водена-йлоч'а* (топ.), *џјде бѣбач'ко* Ре, *влач'ариџа*, *ће влач'еџ*, *ч'ѣшарке* друге *ће ч'ѣшеџ*, *ч'аршаф* Вр, *ће сѣч'еш* коломбоџ, некој *ч'ўјек*, *ч'ўри* огењ, би се *ч'ўдила*, *јѣч'иџа* Љу, *руч'ек*, му се *ч'ини*, *језѣрч'ика*, во *Ч'ерѣино* (топ.), *мѣшч'е* ме бол'и Бр, *двѣ дѣч'иџа*, ка *йграч'ка*, *н'ивич'е*, *се ч'ўдила* Ди.

г) Ц': Два *сиџ'ма*, *џ'аба*, во пун *џ'ѣџ* Рад, *сиџ'им*, *ће ти йскршет йѣнѣ'ер*, *нашему оџ'и*, *Неџ'иџ* Кру, *аџиџ'а*, *Ц'ѣмаџ*, *фиџ'ан*, *хоџ'иџа* Др, со *џ'ар*, море *Ц'афер*, *ч'ираџ'иџе* йшље Ку, *сиџ'им*, *двѣ сиџ'ма*, *виџ'ан*, *Аџиџ'а*, *меџниџа*, *аџиџ'ам* сме прѣтил'е Бр, пот *йѣнѣ'ер*, *сџ'аџина*, *н'йве џ'амиске*, *хоџ'а* бѣф Вр, *ловџ'иџеџе*, *йѣнѣ'ери* Крс, све *џ'амиџе*, *џ'емаџеџ*, *џ'амадан*, *скўп* је *џ'ам*, со *синџ'ир* Мл, *џ'умбиш*, *џуџанџ'иџа* тўпа, *босџанџ'иџе* Ле, *йѣнѣ'ери*, *фурўнџ'иџа*, *џ'амадан* рѣскопч'а Рап, *аџиџ'а* Гл.

д) Ц⁶²⁵: *Бѣџар*, *ноџ*, *ноџ'а* дошље, *маџиџа*, *џѣркава* Крс, *џ'е* помѣа-је *бѣџарам*, за *Бѣџеџ*, во *ноџ'ви* је *меџѣниџа*, *срѣдноџ*, *йовноџ*, *сѣџе* („цвеће“), *меџава* Ре, по *воџ'ка*, *јено џ'ѣбе*, *џѣркино-дете*, *џѣџе*, *куџ'а* Рап, *куџ'а*, *сѣџе*, на *врѣџа*, *била врўџина*, *доџмаџин*, *сваџ'а* ми дошла, *гџ'е*, *меџава*, *йл'ѣџи*, во *маџиџе* сом *била*, *меџѣниџа*, прет *йўноџ*, *йлаџ'ам*, *враџ'аје* Бр, *донеси меџѣниџа*, *неје врўџина*, пред *Бѣџеџ*, *ноџ'ева* Мл, *йраџ'а* дѣцам, *сѣџе*, *сѣџ'ник*, *џ'е*, *неџ'е* Ор, *врўџина* му *било*, прѣд-*Бѣџеџ*, *џѣркем* Ку, *браџ'ам*, *стѣнала ноџ'а*, *не-тй-враџ'ам* Љу, *оѣџ'и*, *носѣ-*

⁶²⁴ Алофони ч', џ' биће бележени само у овом одељку. У осталом делу рада биће бележене фонеме ч, џ.

⁶²⁵ Осим у овом одељку, у осталом делу рада биће бележене фонеме џ, џ.

eh̄̄u, *ḡvnoh̄̄u*, по јено *h̄̄ebe* Гл, *domáh̄̄inu* и *sváh̄̄u*, *noh̄̄a*, *h̄̄érkino* ЗлПо, имама *meh̄̄éniца*, *muh̄̄kavo* јајце, во *noh̄̄vi*, со *svéh̄̄a*, турам во *svéh̄̄nik* Ба.

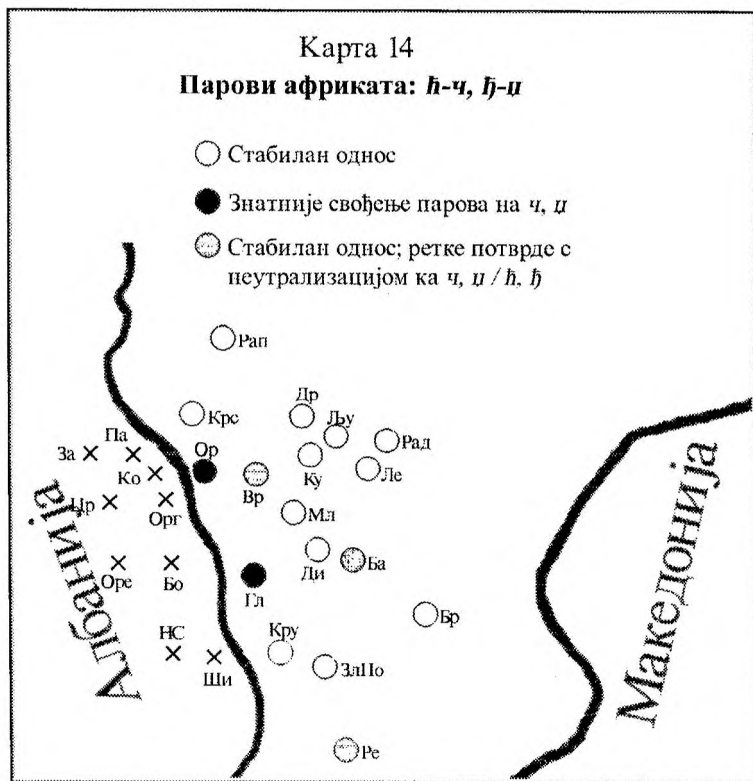
ђ) Део лексема, углавном именице, има *h̄* и *h̄̄* према *ḡ* и *ḡ* у околним македонским и метохијским говорима (в. т. 334–338).

Само је у Бр *kómañ* — *kómañi*, према *kómāi* — *kómāiḡ* у осталим местима.

е) Б^д: *véh̄ḡa*, удара *véh̄ḡa*, *méh̄ḡa* во н'џа, *meh̄ḡu* н'џх, ми *dócah̄ḡa*, *gáh̄ḡam*, *cháḡḡa* Бр, *ḡuḡḡa*, *kolóvoḡḡa*, га *viḡḡujem*, *ḡréh̄ḡa* Гл, *váh̄ḡa* вода, *vóh̄ḡa*, *viḡḡa*, *ráh̄ḡa*, се праи *gráh̄ḡanin*, *ḡréh̄ḡe* Рап, *véh̄ḡi*, *véh̄ḡa*, *chéveh̄ḡi*, *ḡáh̄ḡa* Љу, копем во *Ógrah̄ḡe*, по *l'ivaḡḡe*, до *méh̄ḡa* Мл, *dócah̄ḡa*, *gáh̄ḡa*, *ḡuḡḡim* зборим, *viḡḡi*, *viḡḡu-jem* Ба, *ḡuḡḡa*-кућа, *meh̄ḡu* мужа и *meḡḡu* жена Ор, *meḡḡu* браћа, *kolóvoḡḡem*, по *l'ivaḡḡe* Крс, *naráh̄ḡala* шез-деца, ни помериџ *méh̄ḡa*, *véh̄ḡa* нека го удри, *viḡḡiḡi* л'и Др.

НЕУТРАЛИЗАЦИЈА ПАРОВА АФРИКАТА

265. Троредни систем африката опстао је у шарским говорима⁶²⁶ захваљујући македонском залеђу, пошто у ЗПМ говорима опозиција *k̄* (*h̄*) — *č*, *č̄* (*h̄̄*) — *ç*

⁶²⁶ ПМГСЖ, 249–347; МлРСГ, 30.

није истрвена. У јужнометохијским српским говорима⁶²⁷ и многим северноалбанским⁶²⁸ трочлани систем своди се на двочлани, па је тако створена једна компактна српско-албанска територија са двочланим системом африката.⁶²⁹

266. Као последица флотантног изговора и малог функционалног набоја фонема *ч* — *ћ*, *ђ* — *џ*, и у ГГ почиње свођење парова африката према предњим (*ћ*, *ђ*) или задњим (*ч*, *џ*) члановима.

У досадашњим објашњењима свођења парова африката занемарује се слаб функционални набој⁶³⁰ — често нема ни минималних парова у којима би ове фонеме обележавале разлику у значењу — а инсистира се на страном утицају. Да није било услова, пре свега слабог функционалног набоја ових фонема, ни подстицај других фонолошких система не би био могућ, а страни утицај је само могао да убрза фонолошку неутрализацију.⁶³¹ Уочава се, затим, да је свођење парова африката у ГГ новијег датума и да се везује углавном за млађе говорнике.

Свођење парова африката на појединачне јединице тежња је да се упрости систем, да се троредни сведе на дворедни са једним редом африката чије је поље артикулације знатно напред (*џ* — *s*) и другог — чије је поље артикулације више уназад — (*ћ/ч/ч'* — *ђ/џ/џ'*).⁶³²

267. Поремећај у паровима предњонепчаних африката је започет. Свођења нема у Бр, а систем је највише нападнут у Ре, Гл, Ор. Стабилан однос у употреби африката у Бр може се објаснити наслањањем на стање у тетовском говору.⁶³³

Некада је тешко, због флотантности у изговору африката *ћ* — *ч*, *ђ* — *џ*, тачно одредити да ли је употребљен алофон или фонема. Наводе се, стога, само они примери где дилема није било.

а) Ч > ћ:

Знајет *дејћућава*, *кућућа* Мл, *дејћућа*, *Баћка*⁶³⁴, *дејћућам* Ба, *йећућућа* — *ћа*, *корићућа*, две *браћућа* друге, *дејће* Рап, ми се *ћуни*, *јмам* *ћећури* *деј-*

⁶²⁷ РСРГ, 407–411; ФО — (Ораховац), 580, 584; подримски и подгорски говор (према мом материјалу); ИПИО 2, 83.

⁶²⁸ ДААл, 140–141, 160, 171 итд.

⁶²⁹ МлРПерГ, 254.

⁶³⁰ В. о овоме у: МлРПерГ, 254–255.

⁶³¹ Турски језик познаје гласове сличне словенским *ч*, *џ*, али не и *ћ*, *ђ*. В. ПАСДиј, 18–19; БДГСр, 107–108; ИПДиј, 139; ИПСрН, 78–79; ВЈРеф, 9. Р. Симић (СРМП, 43–44) оспорава утицај турског језика. У призренском турском говору има африката *ч*, *џ*, али не и пара *ћ*, *ђ* (СЛПТГ, 54–58); африкате се у турском призренском говору артикулишу са смањеном фрикацијом (према мом материјалу).

Померање *ћ* ка *ч* и *ђ* ка *џ* може бити утицај албанског језика који је медиопалатале *к'*, *з'* африкатизовао изједначивши их са *ч*, *џ*. О овоме в.: ПИИСхј, 136; БДГСр, 107–108; ИПДиј, 139; СМБГ, 70–74; БДДИ, 239–241; ВЛМД, 208.

⁶³² ИПИО 2, 83.

⁶³³ СТТГ 1, 223.

⁶³⁴ Топ. је мотивисан именицом *бач*, *бачило*. Пошто је прекинута семантичка веза са мотивном речи, *ч* је дало *ћ*. Иначе је: *бачило*, *бачилар*.

ћића и *ћешири* деца, шо да-ћиним Љу, *крџе*, *дејће* Кру, *гурабићића*, *дејћи-ћам*, *јелџећића* (: *јелџече*), *дејћића* играље, на *већера*, *седум навећер*, *шиквџића*, *ћекаме* старе-жене Крс, *риџе*, *каћићића*, *диканећке* Ди, *ал'ишћа* *мла-нестећке*, со *гунће*, *шенећин'а*, *већера*, *џусџићића* пүсте, ка *кóзиће*, *ћеширі-есеи* и *трџећа*, по *Воденá-џлоћа*, *јунће*, *ћјјек*, *наћисџо*, *зајџећене* óпенке, ка *џџџиће*, *воденіћара*, *ћеширінице*, до *ћардаће*, да га *сџем*, *најћисџа*, и мије *дејћића* *џрћиме*, *ће* *већерјеме* Ре, во *кућићево*, *џћеница* Ле, *дејћића*, *кућића* Рад, *дејћићам* *не* се *дава* Ор, *вамо* *већера*, ви *ћиниме* Гл, *мајћице*, *ћерће* *бáбо-wo*, *дејћића* *ге* *дадоме*, се *мућиф*, *рóшћића* *пүштиф*, *ће* *џскоћим*, да го *óл'ећим* Вр.

Свођење на предње африкате углавном је у позицији *ч*, *џ* + *и*, *е*. Највише је потврда из мн. им. с.р. на *-че* (*дејћића*, *браџића*). *Ћ* у наредном слогу могло је припомоћи преласку *ч* у *ћ*.

б) *Ћ* > *ч/ч'*:

Прчје („пруће“), *Чазим*, *куча* а *има*, *зеџ* (: *зџ*; „зет“), *дејчића*, *че* ви *ва-ти*, *кучича*, *џовеџа*, *че* *прџе*, *нóчева*, ја сом *нејчела*, *јóпе* *браџа* *тјј* *че* *óстанет* Гл, *кáчник*⁶³⁵ Вр;

дејч'ич'а *трџ* Ба, *дóмач'ин* *ч'е* *бідеш*, *ч'е* *збóрет*, *ч'ел'еч'* (: *ч'ел'ећ* < *чел'ећ*), *ч'е* *пíјем*, *ч'е* *ги* *умре*, *браџ'а* *двá* Ор, *куч'ич'е* („кућица“), *кóломбоч'*, *колóм-боч'еџ* Ле, *скуџоч'а* *гóл'ема*, во *куч'а* *кóј* *ч'е* *става*, во *пет* *браџ'а*, *џшч'о* Ре, и *дејч'ич'а* Рап, *ке-ч'е-идеш* Др.

в) *Џ* > *ћ*:

Зићир-амића, *ћинои* *имаље*, *Ћамиљ* *амића*, и *ке* *вратиће* *Ўсен-амићиско*, *сићим*, *фиљћан*, *мерћан*, *брé* *Баџер*, *пот* *џенћер*, *óћак* („јамица у земљи за сађе-ње кромпира“), на *ћамија* Ре, *амићи* *вџи*, *јен* *дућанћија*, *џућанћим* по *јен* *пé-шкир*, *јен* *ћин* Крс, *Рећей*, се *викаф* *Рећей* Вр, во *ћџићића* Рап.

Џ је стабилније од *ч*.

г) *Ђ* > *џ/џ'*:

Меџу *мүжа* и *меџу* *жéна*, во *џуџа*-*куча*, ка *че* *виџиш*, *граџанин*, *се* *нараџаа* Гл, *не* *дóџоџа*, *наше-љуџи*, от *краџа* Ор, *не* ми *дóсаџај* Мл;

шо *не* *нараџ'а* Ле, *вџ'а*, *раџ'ала* *деца*, и *ја* сом *нараџ'ала*, на *меџ'а* Ре.

Иако је највећи део примера забележен од млађих Горана, чињеница да малобројних потврда има и у говору старијих упућује на то да је свођење парова африката започето у претходним генерацијама, а да је у говору млађих узна-предовало.

⁶³⁵ У им. је изгубљена семантичка веза са мотивном речи (**kot-*), а можда је облик стигао као лексичка позајмица.

АФРИКАТА S

268. S у ГГ није континуитет прасловенске африкате.⁶³⁶

Пошто се јавља у оним словенским говорима и језицима⁶³⁷ у којима и други фрикативни сугласници прелазе у африкате (в. т. 433–438), прелаз з у s у раду се сматра африкатизацијом.

269. Г р у п е у к о ј и м а з, ц > s

S је потврђено на почетку и средини речи.

а) У к о н т а к т у с а с о н а н т о м :

Hejsinoj, mójisu, negóvojsu (в. т. 6506, 675), *svézda* (и *ивézda*), *bénsuľ, Ámso, Rémsó* Вр, *n'ějsu, nékojsu, vójsu* Ку, *Rémso, svóno* Ор, *svézda, svónilo, Ámso, Ámsofци, n'únojsu* Др, *nějsu* ги рékла, *њѣсноjsu, његóвоjsu, сваковоjsu* Рап, *svézda, svóno, Ремсѡвина* мáти, *mójisu, n'únojsu* Ба, *bénsuľ, во кóнсолаѡи* Љу, *svézde, кúпи бénsuľ, svóno* на црква Крс, *űénsuĵa* нéмам, *Rémsuĵa, њójsu* Мл, *врсѡјен'е, svóno* Ле, *űosĵárojsu, мláдоjsu* Гл, со јén *врсзуľ* („чвор“), *sénsa* („цупка“), на *svézde* Вр, *nejsiné*-деца Др, *Аmso, Амsуница*, пóвикај *Svézдиĵa* Ор, нéкуа *Svézдиĵa* Љу, *Svézдиĵи* Крс, во *Аmsoфци, Аmsa* (презиме) Љу, *Аmсова* бáшча, *Аmsине* н'íве Ди, *Ténsuľa* Ре, *Hásmiĵa* Бр Ре Кру Ди.

У Бр није потврђено *svézda*⁶³⁸, већ *ивézda*: *ивézде* на нéбо, нéма *ивézде*, *ивézде* нéса љуђи па да се збори *ивézдам*.

б) З + V + с о н а н т / п л о з и в :

Sébala, mlósina, sánĵara (ономатопеја за звук прапораца) Ре, *mlósina* збóрет, *mósuk* нéмам, *séбem* Ба, *oséбнала, móсuk* Рап, *séбиш, mlósinam* рékнаг'е, *séбаф* Вр, *súű⁶³⁹, súdou*, а ми *űoséбнало* Бр, *mósuk, mlósina*, ми *séбе* Гл, *Súрай*, ке *Sуľфíкара* Рап, *Séјнеи* нé-рече, *Sуľ'фíкар⁶⁴⁰, Суľ'фíкарица* бíла Вр, *Séна* (хип. од *Зéјна*), *Súra* (хип. од *Súрофка*) Ди, *Sуќи* (хип. од *Зéадин*) Вр, *Sуľбиĵа* (женско лично име), *Sуľбеар* (мушко лично име) Мл, *Sуľбо* (хип. од *Sуľбеар*) Рап, *Sурифíне* дéца, *Sурифíноjsu* сéстри Др, *Sуľ'бер* Кру, *Sукове* кóрита (топ.) Крс, *Sуľ'икарица⁶⁴¹* (топ.; њива) Мл.

⁶³⁶ ИПИО 2, 79. Б. Конески (КБИст, 67–68) s у македонском језику објашњава арумунским утицајем. А. Белић (БАДИЈС, 145, 203–205) s у П-Т говорима тумачи чувањем старијег стања, али и резултатом иновација. Л. Вујовић (ВЛМД, 202–204) сматра да је s у мрковићки говор ушло из италијанског и албанског језика. А. М. Селишчев (САМОчерк, 158) најближи је Белићевом објашњењу: s у македонском, бугарском и југоисточним српским говорима или је чување прасловенког s или је супституент за z.

⁶³⁷ САМОчерк, 158; САМПол, 333; КБИст, 66–68; КБГр, 111–112; МТОГ, 192; БАДИЈС, 200–206, 217; РСИГ, 406–407; ФО — (Ораховац) 581–584, (Кална) 590–593, (Вругок) 639–645, (Теарце) 647–654, итд.; БДДИ, 245; СРЛГ, 119; ЈДТГ, 64; ЕГРеч 1, 213–216; ПА-МБРес, 271–272; ПАСДиј, 44; ЊЉГЛ, 46; ЊДГБ, 47; БНГИ, 13; БНАП, 104; ВЛМД, 202–204.

⁶³⁸ ВБГГ, 49.

⁶³⁹ Изван Бр нису бележени примери с африкатизацијом у овој именици.

⁶⁴⁰ Види и примере антропонима са s у ЦАОГ, стр. 239–240.

⁶⁴¹ ЦАОГ, 132.

в) *S* у антропонимима *Háse, Hása* (хип. од *Házмија/Hásmија*) настало је африкатизацијом у интервокалном положају или, што је вероватније, према *Hásmија*.

У хип. *Óse* (: *Óсман*) Бр Ре Кру Ба пре африкатизације *s* је у интервокалном положају озвучавањем прешло у *з*.

У интервокалном положају, са назалом иза другог вокала, *з > s* у топ. *Ба-љáсина* мláка (топ.; барљив предео; њиве и шума) Љу.

Потврђено је *мóзок/мóзук/мóсук*, али само *вóсок/вóсук*.

Већина наведених лексема јавља се и са *з*: *Звéзда, његóвојзи, звóно, зéбе, млóзина, иéнзија, врзујење* Мрс Рап Мл Др Ба Ди Гл Бр, *сйáројзи, швóјзи* Др Ор Рап Рад, *Зуљбeар, Зурифа, Зуки, Зирофка* итд.

г) V + *ц* + V

У делу именица м.р. које у Нмн. имају *-ици, ц* се факултативно озвучава у *s*:

*Бенéбреси*⁶⁴² (: *бéнебрек*) Гл, *бенéвреси* Крс Рап, *шéрљиси* Ба, *бубреси* ме бóл'ет Вр, *нéма бубреси* Др, *бубреси* Рад. У топ. *Кóшле'sи* (ливаде и вртови поред реке у селу; потеси као котлови)⁶⁴³ Љу.

Обичније је: *бенéбреци* Рад Др Вр Ку, *шéрљици* Ре Кру Бр Ба Др Ку, *бубреци* Мл Рад Др Ба Ди Рап.

Поред чешћег *некол'ицина*, бележено је и *некол'усина* Крс Др Ор Вр Рап Бр Ди Ре, *некол'усина* нáше Мл, *некол'усинам* мўжам Ку.

ГЛАС Њ

270. Шарски говори са српске стране — сретечки⁶⁴⁴, сиринићи⁶⁴⁵ и, у једном делу ГГ — разликују се од највећег дела западномакедонских⁶⁴⁶ и српских метохијских⁶⁴⁷ говора по чувању палаталне природе њ различитог порекла.

Процес депалатализације њ различито је захватио поједине делове Горе (в. к. 15).

642 Облици множине са *s* чести су у дебарским говорима (ВБДГ, 69; ВБИСЛМ, 30).

643 ЦАОГ, 21.

644 ПМГСЖ, 113, в. и текстове на стр. 249–294.

645 МлРСГ, 29.

646 У ЗПМ говорима *н'* није потпуно неутралисано због утицаја северних македонских говора, али је дефонологизација њ у *н* остварена у многим примерима (КБИст, 59). Уп. и однос *коњ* — *нива* у тетовском говору (СТТГ 1, 238), затим *н' < њ* у Пологу (САМПол, 291); уп. и са БАГД, 114–115; ВБПГ, 344, 348, 353. У ЗПМ говорима њ се добро чува у дримколско-голобрдском (ВБДГ, 89) и вратничком говору (ВБПГ, 348); уп. и са ФО — (Лазарополе), 633, (Вруток), 641, 643.

647 У српским метохијским говорима дошло је до делимичне депалатализације њ > *н'*. Ово је захватило призренски градски говор (РСПГ, 415–419) и околне говоре Подрима и Призренског Подгора (према мом материјалу). У призренском градском говору уочена је и фонолошка неутрализација са *н*: *негоф* (РСПГ, 415–416). Појава се констатује и за зону Пећ — Ђаковица (ИПИО 2, 103; ИПДцј, 117; СМИСМ, 62; СМЉГ, 66–67; БДГСр, 110–111).

271. Делимично губљење палаталности и дефонологизација њ у словенским говорима уз територију албанског језика, или на територији на којој су они измешани, упућује на утицај овог језика на словенске.⁶⁴⁸ Подстицај је могао доћи и из турског језика, како у босанско-херцеговачким говорима⁶⁴⁹, тако и у западномакедонско-метохијској зони, пошто систем турског језика нема фонолошки пар чије је маркирано обележје палаталност — непалаталност.⁶⁵⁰

272. Судбина *њ* у ГГ, па и северније од Горе, не може се посматрати изван судбине овога гласа у већини македонских говора.⁶⁵¹ Територијални распоред присутности алофона *њ* (*њ* — *н*) или његовог неутралисања сугерише правце утицаја — у највишим горанским селима, која су територијално најближа ЗПМ говорима, основна вредност је *н*, а није непозната ни дефонологизација; у најнижим селима чува се предњонепчани глас *њ*, *н* је ретко, није потврђена фонолошка неутрализација са *н*.

648 ПИИСхј, 136.

649 ММамост, 56; ВЈМост, 93; ИПИО 2, 103; РСПГ, 419.

650 СЛПГ, 54–62.

651 РСПГ, 419; в. овде наведену литературу.

Нигде у Гори фонема њ није доследно изједначена са *н*. Примери са *н* < њ бележени су прежежно од млађих Горана (в. т. 1119), и то најчешће у местима у којима је *н'* основни алофон. У говору старијих Горана необично је *н* < њ.

Материјал којим располажем не потврђује податак⁶⁵² да се у неким горанским селима њ уопште не јавља. Исти аутор у опису фонолошког система горанског села Млике⁶⁵³ наводи да је у говору Мличана редовно *нива*, *него*. У овом месту, како говори мој материјал, основна вредност је њ, *н'* је ретко, а није потврђено *н* од њ. У опису иселјеничког говора Урвича и Јеловјана Б. Видоески⁶⁵⁴ констатује да њ у овом говору има знатно ширу употребу него у полошким говорима. У говору нижих горанских села њ се чува у оном обиму у коме се овај глас чува у Урвичу и Јеловјану. Иако Дебар није у непосредном суседству са овим делом Горе, стабилност њ у говору овога краја⁶⁵⁵, са којим су Горани могли имати контакте, могла је утицати на судбину њ.

Стабилност њ у урвичко-јеловјанском говору сведочи да је депалатализација њ у ГГ новија појава, не старија од XIX века, пошто је становништво ових полошких села из оног дела Горе (в. т. 20) у коме данас доминира алофон *н'*, а има и потврда са *н*.

273. Без обзира на порекло, њ се понаша исто, што упућује на то да депалатализације није било пре новог јотовања.

По стабилности иницијалног њ пред предњим вокалима, ГГ се удаљава од гостиварског горњополошког говора⁶⁵⁶, а приближава доњополошком вратничком.⁶⁵⁷ Чување њ је особина која карактерише шарпланинско или полошко изоглосно огњиште.⁶⁵⁸

У ГГ њ је различитог порекла — резултат различитих јотовања, асимилација у гласовним групама *н + и*, *е* (*њекња*, *жéњила*) или је аналошко (*камењ*, *рамења*).

У делу лексема њ је неутралисано двофонемском секвенцом *јн* (*којн*) (в. т. 357).

П о т в р д е:

а) Њ:

Ке *ња*, се *жњело*, *овдешњи*, не-им-даље *њим*, *пrikaжње*, *њиве*, *њéјзина* Љу, *пандивéкошње*, *пrikaжња*, сом *жњела*, *ланешња*, *скујиња*, *вогóдишње*, *коњи*, *довња-њива*, *ња*, пред *него*, *óгињ*, *óгњишће*, *викање* Рад, *óгњица* („болест; вруница“), од *него*, на *него*, натуарила *коња*, на *њиве*, *негово*, па *смíјење*, *скујиња*, *напрешњо* има, *играње* Мл, *кошишање* („кестење“), на поткуаного *ко-*

652 ВБГГ, 47.

653 ВБМл, 134.

654 ВБУЈ, 25.

655 ВБИслМ, 30.

656 ВБПГ, 353

657 Исто, 348.

658 ВБМДиј, 98.

ња, со њиџ, отец његоф, со коња Др, њине шо се, њиве, жњеме, сѣгаиње дѣца ка најрешње нѣ-биље, огињ, књиџа („писмо; папир“), дѣњ, ња, њему, њѣјси, њѣго, на њивица, кућа му била во Сѣњак (топ.; део села; раније су на овом месту биле ливаде) Рап, камене, шрње, новожења ильиза, на њиве, со коњи нѣси, по њего, от коња, викање, годишњице мланесте Крс, њим гим, Бурењ (: Бурђевдењ), од-њего, ће мењујеме, со њего, со ња, некња ѡжњевала Ле, њива, јагње, се прѡгњела⁶⁵⁹ („пробила се“), новожења, со ња, њѣјси, задњи сáхат, њему му, њива, коњ, зборѣње, мамене („лагање“) Ку, двѣ-и-по карљице њива, на фурња, пүсте бѡгиње, мучење, коњ Ба, вогодишњо сѣно, дѡвњо маало, сѡгодишње, кѣде је дѡвњо, кѣде је дѡвња Враништа, чури огењ, некња, њиве, дѡвњѣше свѣ Вр, годишњо, сѣгаињо, сирѡишња нѣма, на косење, на брање, коњи, огињ, жњѣиџ, бүүишѣ Ди, со коња, дѣњ, огињ, огињѡиџ, со коњи Ор, погѡлѣма њива Крс, ймам зѣмња во Њивишѣ, Гѡрња рүдина, Гѡрња рүдиница, Дѡвња рүдина (топ.) Крс.

б) Н' (< њ):

Пе жн'еме, н'иве, н'а, и н'их, кн'иџе, гѡрн'о, дѡвн'о, го зѣл'е н'ѣго Бр, прѣд-н'а, н'игно, н'инујѣиџ, н'еговојзи, н'егови-жени, шенећин'аѡа, чѣтири кѡн'и, чѣтири шенећин'а, со кѡн'и, сме жн'ѣл'е, ка се крн'и дѣн, годишн'ице мланесте Ре, на н'их, н'ѣму, прѡсен'е, шѣл'ин'а, кѡн'а ймаме, ѡран'е, н'иваѡа, јесѣн'-вакат, се ѡѡсн'ује, н'а га посин'ија, кѡн'им, шѡгаиш'е, сѣгаиш'е Ор, н'егово, маѡи н'ѣгова, от-пѡт-н'его, ѡгин'ѡиџ Ди, мамен'е, рабѡшан'е, маѡи н'ина, во н'ѣго, јагн'е, н'ино је, сирѡишн'а, сирѡишн'ем да даде, во н'ѣго Кру, йѣшл'ин'а, јагн'е, н'ихно, син н'ѣгоф, н'ива, на н'ѣго, кѡн'у, ће фатим бѡгин'е, бѡгин'е фатил'е, за кажүван'е, за забраван'е, л'ѣшн'ѡ-време, се пүштиф кѡн', жн'ѣла, жн'ѣм ја Ба, жѣлан'е, каран'е, н'ихна, шрн'е, н'ива, кн'иџица, клан'иш'е, сирен'е, ѡгн'ишѣ ймало, јагн'е, ѡвдешн'о, кѡјн'и, н'а га Вр, јагн'е, н'ѣјси, со н'а, некн'а, сирен'ѣ, над н'а, нѣ-жн'е, врсујен'е снѡпој Ле, биље јене скүүин'а Рап, во н'ива Др, кѡн', најрешен' жівѡт Рад, срдн'ујѣиџ, да го зѣме н'ѣго, н'им, со н'и, пүштил'е кѡн'а, ѡгн'ило („иструлело“), жн'ѣм, жн'ѣла, н'ивиче, н'ива, н'ѣго Гл, го најде во Црешн'ица (топ.) Гл, во Црешн'ин-доф (топ.) Кру.

в) Н (< њ):

На кѡна, обл'ѣчене („облачење; одећа“), нигни, јагње, кѡјн, дѡвно, нива била матѣрина, нѣго, па јѣно викане, новожѣна Гл, нѣјзино, вѡзѣне, ѡфца ѡбјагнѣѡа, на нива, ѡране со кѡни, кѡјна, смѣјѣне Вр, кѡн, нива, нѣго Ба, сирѣне за йродаване, со кѡна, йл'ѣвна, књиџа ми написа, нѣје ѡвдешна, гѡл'ѣме камене Кру, кѡсене, кѡране (: кѡран; „корѣње“) Ор, новожѣни, үгнѣишѣ („огњѣште“), свѣ гнѣде по нас, камене, кѡна күүиф, во йл'ѣвна, за на, за нѣго, шүүжѣне во Приздрен Ре, нѣму му, ни йијѣне ни йгрѣне, нѣх ѣи, нѣга га, кѡшѣане, кнѣишѣ, сирѣне, ѡћен Бр.

г) О шрнје Ре в. т. 323.

О бродском облику шрнје в. т. 439.

⁶⁵⁹ гњ < гн (СПЕРеч 1, 578 „gnjesti“).

д) О -њ у *дењ* и *јесењ* и лексемама мотивисаним њима в. т. 338: *Ђурђевдењ* је Мл, *Ђурђовдењ* Рап, *дењ* Крс Рап Мл, *Ђурењ*, *дењ*, *дењеска* Рад Ле; *јесењ* Ди Мл Рап Крс Др Рад; *јесен'*, *ден'* Ди Ре Кру Љу Ба Ди.

НЕЕТИМОЛОШКО Њ

274. За настанак неетимолошког њ пресудни су морфолошки и гласовни узроци.

А. Белић⁶⁶⁰ помиње овакво њ у П-Т говорима, сматрајући да на његову појаву утиче позиција *к, г + н*, а да су вокали *и, е* без значаја за прелазак *н* у *њ*. Примери који се наводе, међутим, имају *и* и *е* иза *њ*, па се не може искључити ни асимилативни утицај предњих вокала.

Позиционог умекшавања *н* има у српским говорима око ГГ.⁶⁶¹

Њ/н' < н + и, е:

Ја сом била *цењетиџа*⁶⁶², *њекња*, *рањила*, сом се *цењила* Мл, *рањетиџ* биф, се *ожењиф* Ку, *њекња*, *жењетиџ*, *рањетиџого*, биф *кањетиџ*, во *Камењиштиџе* (топ.; торови за овце) Рад, *Гумњиштиџа* (топ.), *гњила* („глина“, в. т. 3536), ка се *жењиф*, *дрењина*⁶⁶³, *црвењикава*, *зељењикаво* (и *црвеникаво*, *зељеникаво*), *црвењило* Крс, сом *жењила*, она *жењила*, *рањим* оџце, ће гим се *испрόμεњетиџ*, да се *испрόμεњим* Ле, ће *ињегъеме*, *гњездало* Рап, матере да му га *гоњиме* Ор, *гњила*, на *Равњиштиџе* (топ.), *јеного рањил'е*, *сањице* Др, сом *ожењила* Ба, на *Равњиштиџа* (топ.) Ку, *пола Равњиштиџина* (топ.; њива на заравни) Љу, *све њиње* шо *биље* Рад, *њиње-деца* Др;

*н'е*⁶⁶⁴, *н'ема*, *сн'ек*, *сн'егој*, *н'икој*, *н'ећем*, *н'екакоф*, *н'е* уздрива Рад, се *жен'иф*, *н'е*, *н'ема* Гл, *н'а* га *посин'ија*, и ме *посин'ил'е*, *посин'етиџ*, *н'ема* још Ор, *ојосн'ела*, *избун'етиџа* Ди, *н'е-знам*, *н'е* — *н'ема*, *илан'ина* Крс, *Н'емци* не *тепал'е*, ми се *ожен'иф*, *гн'ездо*, *н'е*, *н'ема* Др, сме *бил'е чел'ећн'е*, *сн'ек* *панаф*, *н'ећетиџ* Бр, *н'екој* *динар*, *ран'етиџ* биф Ба, *беше сн'ек* Кру, *н'е-збори*, и да *н'ема* *гүједа* да *пасет* во *Црн'ило* (топ.; ливада), па ће донесеме *гн'ила* од *Гн'ил'иштиџе* (топ.; место где мештани копају глину) Вр, *сега* се *жен'иши* Рап, *илан'ина*, *н'икој*, *н'екуа*, не ће го *жен'иши*, *гн'ездо* Вр, *ран'и* *две-краве* Ле, *н'е* Ку.

275. Изван позиције *н + и, е* неетимолошко *њ/н'* јавља се у резултату аналошких процеса у финалном слогу.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ БАДИЈС, 220–224.

⁶⁶¹ ПМГСЖ, 115–116; МлРСГ, 29; БДГСр, 111; БДДИ, 50, 53; РСПГ, 418.

⁶⁶² Облике типа *жењетиџ* у урвичко-јеловјанском говору Б. Видоески (ВБУЈ, 25) објашњава јотовашем групе *нј > њ*.

⁶⁶³ У примеру *њ* може бити траг аналогije према збирној именици *дрење*, које сада нема у говору, ако није резултат асимилације у групи *-ни-*.

⁶⁶⁴ У одричној речци *не н-* се делимично умекшава када је речца емфатички истакнута. Уочено је да је палаталност у *н'е*, *н'ема*, *н'икој* мања него у *ран'етиџ*, *сн'ек*.

⁶⁶⁵ ПМГСЖ, 135; МлРСГ, 29; ВБПГ, 348; ВБСелЕ, 13; СТГГ 1, 238; ЈДТГ, 75.

а) П р е м а з б и р н о ј м н о ж и н и:

Пламењ, кућа со *камењ*, *корењ*, *кórњи*, два *кórња*, *грумењ*, *йрстјењ* Рад, *кóрењ*, *кórњои*, *пóљај йламењ*, со *камењ*, а бeше на *Крeмењ* (топ.; кршевит предео) Крс, *йламењ*, *кóрењ*, *йрстјењ* ми даде Др, *йсеко* два *јáсења* (< **aseпъ*), *јáсењи* Рап, сме *сeкље* во *Јáсењ* (топ.; шума) Рад, дади ги *йрстјењ*, ни донеси *камењ* Ба, по *кórњои* Мл, два-*камња*, *йламња*, Мргóф-*камењ* (топ.) Ку;

пóгол'ем *јáсен'* Ба, Вел'йк-*камен'*, Орлóф-*камен'*, Радóф-*камен'* (топ.) Кру, Млájнестин *камен'* (топ.) Ку.⁶⁶⁶

б) П р е м а н а с т а в ц и м а з а м н о ж и н у -иња:

Млóзиња Др Рад Љу Ку Мл, над *Гúмен'а* (топ.; раван у селу) ЗлПо, сме вршилие на *Гúмења* (топ.; сеоско гувно) Љу, *Гúмења*, *Гúмењца* (топ.; гувна) Рап, *ймења*, *рамења* Др Рад Љу Ку Мл Рап Ба (в. т. 549).

в) У муслиманским именима преузетим посредством турског језика финално турско *л* замењено је палаталним *љ* (*Зeјниљ*, *Адиљ*, *Фáдиљ*). Аналогијом је финално *н* замењено палаталним *њ* у *Усењ* Крс Рап Др Рад Љу, ако није прогресивно јотовање у групи *јн* (< тур. *Húseyн*; ШАТур, 337).

г) Именица *брашњо/брашн'о*⁶⁶⁷ најчешће гласи овако (в. т. 428).

д) У *брeжњо/брeжн'о* Рап Крс Ба Др Мл, *брeжн'е* (: *брeжне*; „стрме“) н'йве Љу, *њ* може бити аналошко према придевима изведеним суфиксом *-ји* (*дeнешњи/дeнешењ*), али и резултат асимилације у групи *-жн-*.

ђ) У *кóњшија*⁶⁶⁸ Рап Крс дошло је до асимилације *н* према *ш* (уп. тур. *копш*).

е) У неким лексемама група *мј* замењена је групом *мњ* (в. т. 410): *зeмња*, *зeмњиишје*, *црејња*⁶⁶⁹ („земљани суд за печење хлеба“), *црејња́рица* Рап Крс Др Рад Ле Љу Ку, *зeмн'а*, *зeмн'иишје*, *зeмн'ено*, *црејн'а* Ор Вр Ди Ба Кру Ре.

ж) О групама *јњ/јн'/јн* < *њ* в. т. 357.

з) У топ. *Рáвењ* Ку, пáсет на *Рáвен'* (равна ледина) Гл, *Л'eви рáвен'* (пашњак, раван) Кру⁶⁷⁰, *Рáвен'* (пашњак, раван предео) Бр, сeно от *Рáвењ* Рап — *њ* је могло настати аналошки према *Рáвњишје*. Није много вероватно јотовање придевским суфиксом *-ј* пошто у основи топонима није апелатив који означава живо, а и значење не указује на лично име.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ А. Цоговић бележи само *камен'* (ЦАОГ, 57, 65–66, 74–75, 81, 86, 91, 100, 105, 110, 116, 121, 127, 132, 137, 142, 149–150, 158).

⁶⁶⁷ ПМГСЖ, 52, 114, 116 итд.; МлРСГ, 29; РСПГ, 359, 364, 376, итд.; СРЛГ, 182.

⁶⁶⁸ РСПГ, 436; ВБПГ, 348; ЕГРеч 1, 310.

⁶⁶⁹ Уп. са *цреј'ња* у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 2, 424). У основи горанског облика је *цреј'+ја*, а могуће је и грађење суфиксом *-ња*.

⁶⁷⁰ ЦАОГ, 107.

⁶⁷¹ СПЕР 1, 741 „ј“.

ЛАТЕРАЛИ

276. Систем латерала у ГГ различито је описан у досадашњим радовима. Ово се односи како на судбину *л* (+ *и*, *е*), тако и на физичка својства *љ*.

ГЛАС *Л*277. *Л* + *а*, *о*, *у*, сугласник

У позицији *л* + *а*, *о*, *у*, сугласник горанско *л* слично је сретечком⁶⁷² — врх језика додирује горњи део горњих предњих зуба, и нешто је веларније од *л* у стандардном српском језику.⁶⁷³ Није потврђено веларно *л*, какво се констатује у неким црногорским и македонским говорима.⁶⁷⁴

278. У позицији *л* + *и*, *е* — *л* се умекшава у различитом степену. У неким местима, и у неких говорника, реализује се као алвеоларно палатално *л'*, у неким селима и неким гласовним групама *л* је у овој позицији изједначено са *љ*.

Прелаз *л* у *љ/л'* условљен је изразитим асимилативним деловањем вокала предњег реда на сугласнике.⁶⁷⁵

Распоред македонских и српских говора у којима је неутралисана опозиција *л* и *љ* испред палаталних вокала упућује на албански утицај⁶⁷⁶, а има аутора који особину објашњавају арумунском фонетиком.⁶⁷⁷ На ГГ оба су утицаја могућа, пошто је у окружењу било и Влаха и Албанаца (в. т. 10, 18, 29, 32).

а) *Л* + *и*:

Пѣтљи закука^{ха}, *орљи*, *коџљи*, *љивадиче* Рап, *љивађе*, те *мољим*, на *јуљица* („улица“) Крс, во *Бѣлиграјџ*, да не *уџаљи* Љу, не-го-*џоља*, на *љице*, *љично* Рад, му *вѣљим*, га *љиже* Др, на *љице*, се *љизга* Ку, свѣм *Мљичаним*, *Рестѣљичану* Мл, *љивађе*, да *љи* дошоф Ле, *Рестѣљица*, да не *сѣ-џаљи*, аљи они *страмљиве* бѣље, ми *вѣљи* Вр, *свѣљичаље* („свлачили“) Ба, ис *коџљиче*, *љиваде* Ди, *маљичкаво* дѣјче Кру, *некољџина*, *мољим*, *коџљџића* зѣф, *сѣољица* Ре;

џѣтљина не *кукаље*, *душа џлиза* Вр, *л'ивада*, по *л'ивађе*, те *мољим*, *ил'и*, *л'ице* Бр, *мил'и* брате, *сѣољица*, *л'иже*, *Рестѣл'ичанину* Ба, на *л'ице*, *Рестѣл'ица* Ку, во *Мл'ике*, ве *мољим* Мл, *коџл'иче* Ле, *Рестѣл'ичани*, го *ољџи*

⁶⁷² „У овом говору не постоји *л* високо, веларно, а ни *л'* полумекко, као у неким говорима чији су представници узели учешћа у композицији говора Сртечке Жупе; то су нормални гласови *л* и *љ*“ (ПМГСЖ, 22).

⁶⁷³ СМССрп, 1, 76.

⁶⁷⁴ БАГД, 48.

⁶⁷⁵ Особина је захватила говоре средње зоне Балканског полуострва: БАДИЈС, 190, 220–222; РСПГ, 412–414; ФО, 583, 633, 641, 650, 672; ПМГЈ, 20; АР-СВАБ, 301; ПМГСЖ, 113; СМБГ, 66–67; БДГСр, 110–111; ЋДГБ, 49; ПАСДиј, 51; ИПДиј, 117; ПеМСкљ, 102; ЊЈГЛ, 48 (љ < л + и, е, ретко); ВЛМД, 157, 161; СТТГ 1, 237; ВВДГ, 75; ВБЛГ, 25; ВБМДиј, 88; ВБСелЕ, 14; ВБПГ, 351; ВБСМГ 1, 18–20; ВБМК, 39; БАГД, 47; КБМЛ, 28.

⁶⁷⁶ ИПДиј, 161–162; БАМС, 172–173; ПИИСхј, 135; СМЦГ, 44; БДНСгов, 56; ВЛМД, 159 (в. на овом месту наведену литературу).

⁶⁷⁷ ПМГЈ, 21.

Ор, во *Вл'ице*, *рест'ел'ички* Ба, *л'исица*, *л'исичин* брат, ми *вел'и* Ди, *Л'ија*, *Сел'ишија* (топ.) Љу, н'иџа *л'и*, *л'ивада-л'и*, да виђет *ал'и* је способен *ал'и* неје Ре, *ш'ерл'ици*, не *одбул'и*, му *вел'им* Бр.

Из речце *л'и*, затим везника *ил'и/ел'и* најчешће испада *-и*. Траг овог самогласника је у меком латералу (в. т. 214а): *ел* (: *ел'и*) каљаво *ел* гнусно („прља-во“), *ал* (: *да л'и*) му рекоф Ку, *да љ* (: *л'и*) се офце *ил* (: *ил'и*) камење Крс, *да љ* на офце Ре, *не љ* беше Кру, *не љ* ти реко Вр, па *да љ* може Ор.

б) *Л + е*

Сме *биље* Бр, *идаље*, *јељени*, *јељенито*му, *уијеи*аље, сме *имаље*, *вље*зла, *вље*чи, *ље*са, *ље*ф (< *ле*ви), се *ље*ћиф Ре, *зеље*нило, га *ље*дал'е⁶⁷⁸ Кру, во *и*рољећ, сме *ше*таље, сме *и*асље, *и*ошекље воде, *и*осље Ба, *и*осље го зела, *биље* Вр, *нос*аље сено, сме *биље* Ле, сме *об*љекл'е, сме *са*каље, *до*шље, се *со*браље, се *си*обољеф, *на*дље *о*шље, за *ље*шина Мл, *сл*еџоф, го *ље*чиф, *гле*дај Ку, *и*рољећ, ни *до*шље Рад, сме *и*даље, *та*мо *си*јаље, *ра*боћтаље, *и*маље, *и*маље *и*мање, *ка*лабалек *биље* Љу, *ље*бец *не*мало, *же*не *ре*кље, *и*ушишље *ше*ље Крс, не *о*несеље, сме *и*реше*ра*ље, *и*ље*в*ња Рап;

го *уи*ерал'е Крс, сме *би*дуал'е, сме *и*реминуал'е, сме *ж*ивуал'е Љу, *л'е*й, *и*осл'е, *л'е*ђа, *зи*мал'е Др, сме се *и*рибрал'е, *уи*еиал'е Мл, сме *о*рал'е, *си*јал'е, *вр*шил'е Ле, *мл'е*кце, *л'е*к („мало“), *и*ушишил'е, *ра*боћтал'е Ба, во *Л'е*ска (топ.) Љу, *гл'е*ам (: *гл'е*дам), *со*брал'е, сме *и*мал'е, сме *и*дал'е, *ш*уарил'е Ди, *л'е*гало, *л'е*штојна, не-се-*гл'е*да, *и*уиуал'е, сме *уч*инил'е Гл, *ци*иел'е, *ви*кал'е, *си*лен, *го*л'ема Ре, *и*ошурчуал'е, *зе*л'е, *об*л'ечено, се *мо*дерлеисало („постало модерно“), *зе*л'ено, *л'е*вичар, *л'е*са, *на*дл'е Бр.

Примере в. и у т. 839, 844б.

279. По подацима Б. Видоеског горански исељенички говор Урвича и Јеловјана не познаје палатализацију *л* у овој позицији. „Овој факт упатува на закључок дека палатализацијата на /Л/ во споменатата фонетска позиција во горанските села се извршила по миграцијата на жителите во Урвич и Јеловјане од старите огништа.“⁶⁷⁹ Доследност појаве и компактност македонско-српске територије са умекшавањем *л* у наведеној позицији претпоставља да је *љ/л'* (< *л + и, е*) у овим говорима старије од краја XVIII и почетка XIX века. Доследно елиминисање група *ле, ли* из ГГ у новије време претпостављало би знатнији број усељеника са таквим ограничењем у дистрибуцији гласовних група, а обимнијег усељавања у Гору у новије време није било.

280. Мој материјал потврђује опис *љ/л'* Б. Видоеског у ГГ: „Во северозападните говори на правецот Гора — Вратница (во Полог) — Скопска Црна Гора пред предните вокали /и, е/ сонантот /л/ се изговара со нагласена мекост како

⁶⁷⁸ Када се у речи у суседним слоговима нађу две групе *ле*, обично, ако се латерал потуно палатализује, то чини *л* из првог слога у низу а *л* из другог има вредност *л'*. Ово је својеврсна дисимилација по палаталности. Исто и у: Сме га *изде*вил'е, *ил'е*вње Рап.

⁶⁷⁹ ВБИСЛМ, 14.

фон близок со српското штокавско /љ/.⁶⁸⁰ И у другим радовима⁶⁸¹ Б. Видоески уочава позиционо *л'*, дајући му статус алофона *л*.⁶⁸²

У ГГ функционише двочлани систем латерала (*л — њ/л'*) са палаталном јединицом која у себе укључује алофоне различите палаталности. Дистрибуција алофона *њ/л'* није условљена пореклом, на шта указују примери са *њ/л'* од етимолошког *њ*, и бројне потврде са *њ/л'* из група *ли*, *ле*. У овом раду се, стога, сматра да се у групи са предњим вокалом *л* изједначило са фонемом *њ*.

Љ/л' у ГГ мекше је од *њ/л'* у највећем делу македонских говора, па и српских јужнометохијских⁶⁸³, у којима се, и поред варирања у изговору *љ* (< *љ*, *л* + *и*, *е*) стабилизује двочлани систем латерала: *л — л'*.

Л НА КРАЈУ СЛОГА

281. У дистрибуцији *л* у ГГ постоје ограничења: не може се јавити испред предњих вокала (в. т. 278–280); осим у ретким изузецима, нема га на крају слога. На почетку и у средини речи, ако не затвара слог, опстаје.

Л на почетку и средини речи (када није на крају слога):

Лóзје, *лóј* Ре, *лáкоч*, *лáдно* Гл, *лáстóјца* Мл, *лáшка* Ди, *лáстóицáм* Бр; *и́лóш*, *и́гла*, *смóла*, *глáва* Бр Ди Ба Др Мл Рад Крс, *клóйче*, *клóйчика*, *огн'ило* Бр, *слáнá-вóда*, *и́лáдно* Рад, *и́лáмењ*, *и́лáмњои* Ба, *оглáф*, *ви́дела* Др, *бáчило*, *и́рло*, *бáчилари* ЗлПо, *и́ишћи* *и́ело* Кру.

282. После декомпоновања *л* у секвенцу *ал*, латерал из новостворене групе нашао се на крају слога (в. т. 162–164) и дао *љ* (> *в*).

На крају слога *-л* је дало *-љ* (у кратко, са вокалом испред гради дифтоншку секвенцу) само у Бр.⁶⁸⁴ У осталим местима, укључујући и горанска насеља у Албанији и Македонији, на месту овога гласа је *-в* (в. к. 16).

а) Н а к р а ј у р е ч и

Л > *в*:

Пéйеф, *кóшеф*, *вóф*, *бéф* (< *бел*), *цéв-ден*, *вéсеф*, *и́рчаф* Ре, *óравф*, *си́јавф*, óткуп *дáвавф* Кру, *и́ејеф* се фр'а, *и́рчиф*, *и́анаф* от кóјна, *цéв-живот* Гл, ме *ви́каф*, *и́маф*, *и́ејеф* ЗлПо, *каф*, *и́рчаф*, *и́анаф*, *зи́даф* Др, *цéвф* вéк, ни *óраф*, ни *си́јаф* Ку, óца *и́мавф*, се *ви́кавф*, *ви́деф*, *цéв-ден*, *дéбеф* Вр, *кóшеф*, *вóф*, *рéкоф* Ор, *би́ф*, *кри́ф*, се *ви́каф*, беше *óшоф*, *мóљаф*, *дóшоф*, áкал *и́мавф*, пáре *нéмавф*,

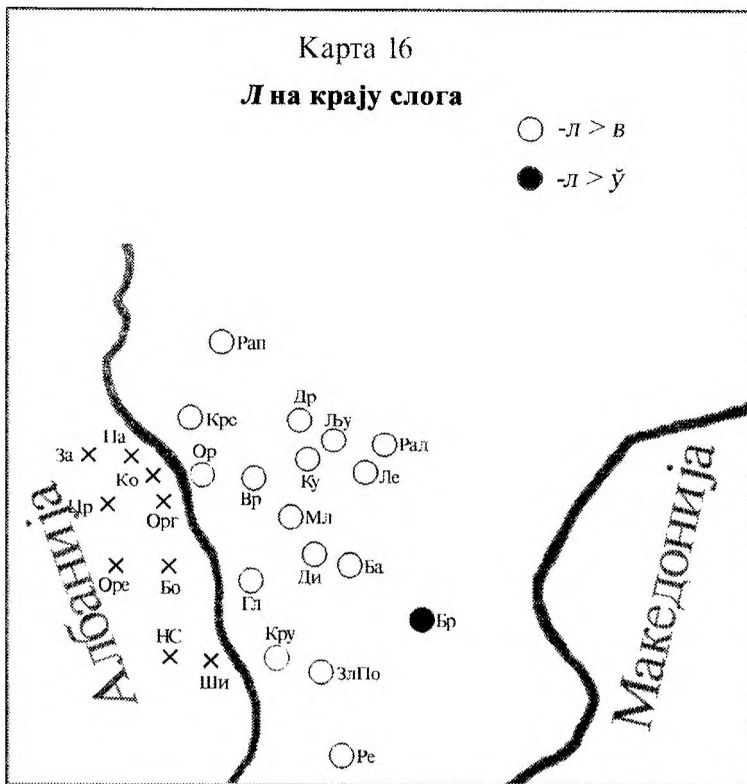
⁶⁸⁰ ВБМК, 39.

⁶⁸¹ ВБМл, 134; ВБГГ, 52; ВБИСлМ, 13.

⁶⁸² „Во горанскиот /Л/ пред предните согласки се реализира како палатален фон, сп. *мол'и*, *се сел'и*, *сл'ива*, *иш'е*, *јасл'е*, па тако имаме цела редница алофони условени од фонетското опкружување: *бец* (*беф*) — *бела* — *бел'и*“ (ВБИСлМ, 13).

⁶⁸³ РСПГ, 412–414.

⁶⁸⁴ Овако се понаша *л* које затвара слог у тетовском говору (ПМПКо, 308; СТТГ 1, 229).

викаф по пѣнцири, *наџрајф* *каф*⁶⁸⁵, *Паџин-доф* (топ.) Рап, им *рековф*, зѣл'е *џеџеф*, ге *фаџиџ* ноћ, тџе *џивф* Крс, во три-и-џовф, *немаф*, *џеџеф* Ба, Кр-стџов-доф, Црешн'ин-доф (топ.) Кру, а си се *џгријаф*, сом *сиџф* Ди, *наџрајф* кџ-ћа, *воф* га *џџеџаф* Ле, *викаф* на гџсти Мл, *здрџф*⁶⁸⁶ кџломбоћ Пе Кру, во Марин-доф (топ.) Ба, *меф* (< *мел*; „мекан, растресит терен“) Рад, кџде је Довн'и-меф Рад, *Меф*, Довн'и-меф, Пџд-меф Рад.⁶⁸⁷

У речи *жаф* Гл л је дало в само у Гл. У осталим местима је *жаљ* (в. т. 337). Могуће је да је *жаф* лексичка позајмица из сретечког⁶⁸⁸ и сиринићког говора.⁶⁸⁹

Л > љ:

Кџшеу, *џеџеу*, *воу*, *сџкоу*, *беу*, *весеу*, *дџбеу*, дивји *џреу*, *џиу* раћија, *џшоу*, *рекоу* Бр. Примере в. и у т. 882.

⁶⁸⁵ У неким местима је л у овој речи (СПЕРеч 2, 37–38 „као“) сачувано или, можда, реконструисано преко турског *kal* (ШАТур, 385; „*obara, rastvor u lončarstvu*“).

⁶⁸⁶ У мом материјалу нема потврде *здрел* (уп. са ВБИСЛМ, 11).

⁶⁸⁷ ЦАОГ, 143.

⁶⁸⁸ ПМГСЖ, 46, 81, 173 (*жав*).

⁶⁸⁹ МЛРСГ, 33 (*жаин*).

б) *Л* које затвара слог у унутрашњости речи

Л > *љ/w/v*:

Поноуник (< *йонеделик*), *коуче*, *йоуноћ*, *сеуче* (< *селче*), *сеући*, *сйеуна*, *криуче*, *риуче* (< *рилче*), *доуно* махало, *доуне* гробишта, *Тојоуник*⁶⁹⁰ (< *Тојолник*; топ.; место са неколико топола), *цедаука* (< *цедалка*) Бр;

на *доуно* Рап, *сйеуна* крава Др, *шйеучиња* Вр, *сеуске* се Рад, *йонеделик* Ди;

сефске гүједа, *сефце*, *рифце*, *масофце* (< *масолце* < *маслоце*; в. т. 353к), *огледафце* (< *огледалце*), на *йовноћ* Ре, *сйеуна* крава, *равник* Кру, *крифце*, *сефце*, *кофце*, *огл'ијафце* (< *огледалце*), *рифце*, *грфце*, кравава је *сйеуна*, ми си *бовникава*, на *Вофкоуца* (топ.) Гл, *доуно* путиште, *йовноћ*, *сефске-офце* ЗлПо, *боуно* је, *йонеделик*, *доуно* л'ивађе, до *йовноћ* Ба, *боуни* б'л'е, *шйеучиња*, *доуно*, *сйеуна* Мл, *йонеделик*, си *боуна*, *доуна* Вр'аништа, *доуно* све Вр, *боунаша*, *йовноћ*, со *равници* Ор, *боуна-ти-сом* Ле, *йонеделици*, *боуне* се деца, *доуно* је Рад, *боунојси*, *сйеунојси* Љу, *сефце*, на *равник*, *боуно*, *йовноћ*, *доуно* Др, *йисйафшйина* (< *йисйалишйина*; „лепота“), *шйеучињам*, *йонеделик*, *боуне* се, на *доуна-дуња* Рап, *доуна* ј'пија, *йонеделик*, дошље до *Црйавница* (топ.; њиве и пашњаци) Крс, *доуно-њиве*, *доуна* рудина Крс.

У *сйен* („силан“) Гл *в* је аналошко према *сйна* (< *силна*).

283. У турцизмима се *л* на крају слога замењује са *љ/л'* или чува, а у мањем броју примера и ова лексика је захваћена променом *л* у *љ/w/v*:

Сйамбоф сом га шетаф Гл, *Сйамбоф* Др Ку Рап Крс Мл, *сйамбофско* Др, *алаф* да ти се Ди, *алаф* да ти је Др, *алаф* Ре Кру, *ш'увари*, *аува* Бр.

У овим примерима обичнији су облици са сачуваним *л*: *ймаше* во *Сйамбол* Рад, *сйамболски* Гл, *алал* ви б'ло Ку, *напрај* *алва* Мл, *ш'лвари* Ре Др Ба Вр.

284. Н е и з м е њ е н о *л* н а к р а ј у с л о г а

а) П о з а ј м љ е н и ц е :

Телал в'ка, *амал*, *алка*, *кавал*, по *калдрма* Бр, *амал* н'си, *игбал*, *маршал*, *халка* на врата Гл, *алва*, *малйер*, на *асйал* ЗлПо, *бокал*, *калдрма*, *халал*, *белки*, *кавал* Ба, по *калдрма*, *асйал*, *генерал* Вр, *сйамболска*, *ишчепила* *ш'лвари* Ор, *кавал* Ре, прет *ошел* (и *ошел*) Др, *колсузи* Ди, *Зјнил* (и *Зјниљ*) Ба.

Неизмењено *л* у новијим позајмљеницама говори да је процес преласка *л* у *љ/w/v* у овој позицији већ био завршен у време контакта са турским језиком и да овај језик није могао утицати на заустављање иновације.

б) Р е ч и с л о в е н с к о г п о р е к л а

У малом броју речи словенског порекла *л* на крају слога није захваћено деконсонантизацијом:

Силна Др Ди Ба Љу Крс, ка б'ше *силна* Вр, *силна* ка н'кој Гл, *силне* волои Бр, *грлце*, *крилце* Ба Вр Ор, *рилце* Др, за *грлце* Ба, се скр'пило *крилце* Рад.

⁶⁹⁰ ЦАОГ, 71.

У наведеним примерима *-л* је подупрто парадигмом (*грл-о, -у, -а; крил-о, -у, -а; рил-о, -у, -а; сил-ен*).

Присутност облика *риџце, грџце, криџце* Гл Ре Кру у вишим, а облика са сачуваним *л* у нижим, може бити траг веће стабилности *-л* на крају слога у унутрашњости речи у нижим селима. У овом смислу је интересантно стање у шарском сиринићком говору, у коме *л* у унутрашњости речи често остаје неизмењено, а на крају речи се скоро редовно мења.⁶⁹¹ Сиринићкој ситуацији слично је стање у јужнометохијским српским говорима око Призрена (према мом материјалу) — *сѣлски, сѣѣлна, дѣлба*.

Изнето објашњење потврђује бродски говор, у коме је *криџче, риџче*, са деминутивним суфиксом *-че* (према *грџце, риџце* у нижим селима).

У *криџце* Др Љу Рад, *Дбџци* (топ.; мање увале са шумом) Рап, во Камењ-долџче (топ.; кршевита увала) Крс — *л* је дало љ асимилацијом према *ц*.

Асимилације има и у групи *-лк-* (> *љк*) у *Кобиџкина вода* (топ.; извор) Крс.⁶⁹²

О СУДБИНИ *л* НА КРАЈУ СЛОГА

285. На крају слога *л* је имало у јужнословенским говорима две различите развојне тенденције — у једнима се деконсонантизовало дајући различите вредности (*о, љ, w*), у другима је сачувало своју фонолошку вредност. ГГ припада првој групи.

Иновација *љ/w/v* (< *л* на крају слога) захватила је шарпланински предео српског и македонског језичког подручја⁶⁹³, али и шире.⁶⁹⁴

286. М. Павловић⁶⁹⁵ узрок промени *л* у нове вредности види у померању артикулације *л*, које постаје „тврдо“, „високо“, па за последицу има већи степен лабијализације и пасивизацију језика у артикулацији, што изазива изразиту лабијалну артикулацију гласа, који се реализује као фон⁶⁹⁶ близак неслоготворном *љ*, које са претходним вокалом гради дифтоншку секвенцу. Неслоготворна компонента се у неким говорима вокализацијом развија у вокал, у другима се затварањем (преко *w*) консонантизује дајући *в*.

287. Промена *л* у *в* на крају слога настала је у микроиновационом огњишту шарских говора: сретечком, сиринићком, горанском.⁶⁹⁷ Док је у сретечком и горанском говору (осим у Бр) свако *љ* (< *л*) > *в*, дотле је у сиринићком појава захватила доследно само унутрашње *л* (ако је у лексеми захваћеној променом),

⁶⁹¹ МлРСГ, 33.

⁶⁹² Уп. са ЦАОГ, 75.

⁶⁹³ ВБГГ, 53; ПМГСЖ, 80–92; МлРСГ, 32–33.

⁶⁹⁴ САМПол, 331; САМОчерк, 151–152; СТГГ 1, 237–238; МТОГ, 192; ВБМДиј, 88; ВБСМГ 1, 18–20; ВБПГ, 354; ВБКГ, 59–60; ВБМАк, 61; ИПДиј, 208.

⁶⁹⁵ ПМУВ, 132; о овоме в. и: БАПС-Х, 10; РиЈИстр, 40.

⁶⁹⁶ Уп. са ВБИСлМ, 13.

⁶⁹⁷ ВБМКонт, 13; МлРСГ, 33; ПМГСЖ, 80–92.

док на крају речи алтернирају *йѣѣѣоу/йѣѣѣо/йѣѣѣо*.⁶⁹⁸ Условљеност судбине *-л* на крају слога његовим положајем у речи у сиринићком може објаснити и стање у сретечком и горанском говору — монофтонгизација дифтоншке секвенце са *ѣ* (< *л*) вршила се најпре у позицији *V + ѣ + С* а тек касније у позицији *V + ѣ*.

ГЛАС Љ

288. Предњонепчани палатални сонант *љ* јединица је фонолошког система ГГ. У материјалу је, такође, доста потврда с алофоном *л'* (палатални глас чија се артикулација помера ка алвеолама, али чија је палаталност и даље знатна). Овакво алвеоларно палатално *л'* ГГ развио је са ЗПМ говорима, пре свега гостиварским.⁶⁹⁹

На употребу алофона не утиче порекло *љ/л'* (в. т. 278–280).

У досадашњим радовима горански палатални латерал је различито описан. Б. Видоески у студији о урвичко-јеловјанском говору⁷⁰⁰ каже да се овај глас изговара с већом палаталношћу, док у раду о горанском говору наводи да „етимолошкото палатално (*l'*) затврднало до степен на алвеоларен глас (*L'*) со статус на посебна фонема.“⁷⁰¹ Латерал је исто описан и у најновијем раду овога аутора.⁷⁰²

У радовима Р. Младеновића наводи се да је палатална природа *љ* опстала, али да је процес отврдњавања започет.⁷⁰³

289. Смањење палаталности *љ*, у неким говорима и дефонологизација, на ширем македонском и српском простору, доводи се у везу са утицајем несловенских језика. Највећи део аутора *л'/л < љ* у словенским говорима објашњава утицајем албанског језика⁷⁰⁴, пошто се особина јавља у непосредном суседству с овим језиком — у црногорским⁷⁰⁵, метохијским⁷⁰⁶ и македонским⁷⁰⁷ говорима.

Палатална природа *љ* и *њ* у ГГ најбоље се чува у насељима која су у непосредном суседству са албанским говором Опоља (в. к. 17), што не потврђује објашњење о албанском пореклу депалатализације *љ — њ* у словенским балканским говорима.

⁶⁹⁸ МлРСГ, 33.

⁶⁹⁹ ВБИСлМ, 11.

⁷⁰⁰ ВБУЈ, 26.

⁷⁰¹ ВБГГ, 52.

⁷⁰² ВБИСлМ, 11.

⁷⁰³ МлРГорГ, 120; РМлПерГ, 256.

⁷⁰⁴ ВЛМД, 157 (в. на овом месту наведену литературу); ИПИО 2, 102; ИПДиј, 161–162; ЋДЛат, 815.

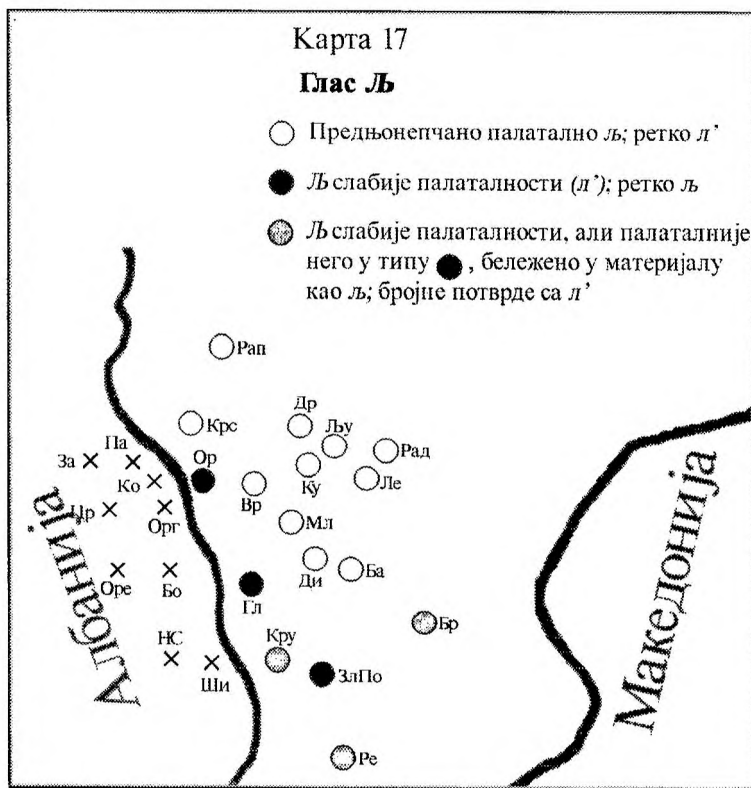
⁷⁰⁵ ИПИО 2, 102; ПИИСхј, ИПДиј, 161–162; 135; ВЛМД, 157, 161; ЋДЛат, 813–814.

⁷⁰⁶ СМВГ, 66–67; РСПГ, 411; ЋДЛат, 813–814; ИПДиј, 117; ПАСДиј, 51; ПИИСхј, 136.

⁷⁰⁷ Депалатализација *љ* у алвеоларни глас захватила је све македонске говоре, осим северних (КБИСт, 56). В. и: ВБДГр, 19; ВБКГ, 35; ПаАРГ, 115.

Почетни подстицај за губљење палаталности љ могао је стићи из примера са групама: *ље, љи — ле, ли* (> *л'е, л'и*), а евентуални контакт са албанским полумеким *л* могао је припомоћи природу *л'* у *љ*. Изнето мишљење поткрепљује чињеница да се *љ* у ГГ не дефонологизује у *л*, како је у албанском језику.⁷⁰⁸

290. У судбини палатала *љ* и *њ* нема корелативности у рестеличком типу, пошто је *њ* склоно депалатализовању, а *љ* је релативно палатално. У најнижим селима корелативности има — чувају се оба палатала.

291. На почетку речи *љ* је знатне палаталности, али су бројне и потврде са *л'*:

От *Љума*, и со *љући* Крс, фукарé-*љући*, *љуџо*, *љуџила* Вр, за *Љуманка*, га *љуљаше*, *љуџина* Рап, *љуљу*, *љуљу*, *мати ће го љуља* во шарена *љуља* Бр, *љуџо*, *љуџим* Рад, не-сé-*љуџи* на *љући* ЗлПо, *млого љући*, *љуџки*, *љуџо* Ку, *љуџки* збори, *љући* *јздошље*, *Љуманин*, *Љуманина* Љу, се *љуџише*, *љуџим* Ле, *љући*, *љуџи*, *љуџо* *јаден'е* Ре;

л'уџо *куче*, *Л'ума* Бр Гл Вр Ор, *л'уџила* Вр, *л'уџина* Бр Гл Вр Ор Др, *л'ај* (< *гледај*) Ор, *л'уџике*, *л'уџого* *мужа* Ди, *л'уџим*, да *л'уџим* Бр.

⁷⁰⁸ ВЛМД, 197; ПИИСхј, 136.

292. У с р е д и н и р е ч и љ у групи љк добро чува палаталност, како је и у метохижским говорима⁷⁰⁹, али је процес отврдњавања започет и у овој групи:

Смрѣкуља („смрека“), *бóљка*, *бубаљка*, *жéљка* („корњача; пуж; дуга“), *зéљка* Вр Ор Рап Ку Рад Љу Др Мл Ре Кру, до *кљун* Ре, *врзуљка* („жена која вежује снопове“) Рап, го *кљукаје*, свíри со *шуйељка* („свирала од дрвета“) Кру, *кљука*, да *закључим* Ле, *ћкљаново* („чвораво“) Ре, *рѣсуљке*, *кэкљика* Вр, *гркљан*, *гркљаново*, *кључичајша*, *закључи* врате, *шкљанљив* („чворав“) Гл, *шрѣјаљка* („трепавица“), *шуйељка*, *мандуљка* Бр, *бóљке*, *Очикљани*, *нушаљка* Ку, со *бóљке*, *бубаљка*, на *нушаљка* Рад, *дéбелко* Љу;

рѣсул'ка, *шрѣјал'ка*, *нушал'ка*, за *дéбел'ка* Бр, нé-виђим *дéбел'ка* Гл, *дéбел'ко* Др ЗлПо Вр Ор Ди, *закључи* врата Вр, *кóлсус* *зайеклује* Ор.

в) Прилози за количину *шóљко*, *вóљко*, *кóљко*, *нéкољко* (в. т. 215г, 972–975) имају групу -љк-/л'к:

Колкó-мл'еко, *шóљко* Гл, *кóљку* гóдине Ба, *вóљко* Ре, *вóљко* нáрот Рап, *кóљко* нáм, *шóљко* њíм Мл;

кóл'ку Ба, *шóл'ко* Гл, *шóл'ку*, *кóл'ко* ђи пóтурчи Бр.

293. У п о з и ц и ј и љ + а, о, у — љ је различите стабилности. Уочено је да се л' најчешће јавља у групи -ља-. Разлози могу бити у облику говорног апарата у артикулацији потоњег вокала.

а) Г р у п а -ља-:

Те *шóља*, *нéдеља* Ди, *Кукаљане*, *чучка* *начешљана*, *грéбуља* Мл, *кéдеља*, *шóстшеља*, *шóстшиљам*, *шрeйшóстшеља* Бр, *рáсчешљај* *кóсма*, јуже је *врзуљаво*, *врзуљаво* врба, *космуљаво* Ре, *кéдеља* Кру, *ваљајчар*, *кóсмужаф* Гл, во *кóшуље*, *зельáници* Ба, *шóстшеља*, со *шрѣјаљ* Рап, *грéбуља*, *кéдеља* Крс, *Кукаљане* Ор, *ваљајчар*, до *ваљајчара*, мéсíme *зельáници*, *родитшељам* Вр, *зельаник*, по *шóља*, *нéдеља* Ле, сви *сельани*, *зельаник*, *начешљан* Др, по јена *нéдеља*, *шóстшеља* да *шрeйшóстшељам* Рад, *Кукаљане*, во *нéдеља* Љу, го *шóљај*, *изеди* *зельаник* Ку;

сел'ани, *грéбул'а* Др, *зел'аник* Ле, *л'áј*, *шóстшел'а*, *нéдел'а*, *кéдел'а* Ор, *кóшул'а*, до *нéдел'а* Рап, нáс не *шóшол'а*, *штрел'ане*, *кошуљ'ава*, *цéла* *нéдел'а*, *космуљ'ава* Гл, *шрл'аво*, во *нéдел'а* Кру, *шóстшел'а*, *нéдел'а* Ре.

б) Г р у п а -љо-:

Се *шóснола* Ре, *бóсил'ок* Мл Ре Кру Рад Др Љу, му се *шóсноло* Ку; *бóсил'ок* Гл ЗлПо, ни *бóсил'ок* Вр, со *бóсил'ок* Бр.

в) Г р у п а -љу-:

Љуђи Бр Ди Ре Др Рап Крс Рад Љу Ку Ле, ти се *нажáљује*, а те *шóљујала* Рад, се *нажáљује*, се *начешљујала* Ку, *мéљујем* *житце*, *рáшчешљуј*, *ољујена* Крс, нé не *шóљујала* Рап, *ољуји* Ле, *шљука* Ре Ор Ди Ба ЗлПо Рад Ку Др, ме *шљукује*, *шóљује* Мл, *шóљујала* Крс Рап Мл, му се *здебéљује* Рап, *бљуваше* („повраћаше“) Крс Рап Др Рад, *шљујунка* („пупољак“) Бр;

⁷⁰⁹ РСНГ, 414; у подримском и подгорском говору (према мом материјалу).

ол'уїена Гл ЗлПо Ор Вр, не не йол'ује Гл, се нажсал'ује Вр, ће исил'ука Гл Ор.

294. Г р у п е -љи-, -ље-

У позицији *љ + и, е — љ* се понаша као и испред „тврдиx“ вокала, мада је уочено нешто веће колебање према *л'*:

а) Г р у п а -љи-:

Сомељи Мл Ди Др Рад Љу, иријашељи Вр, каменљиво Ре Кру Рад Љу, му-љлива Рап, родишељи своји Крс, родишељи Ор;

родишељи Гл Ор Вр Ба Бр ЗлПо, каменљива н'ива Гл ЗлПо Ор Бр, иријашељи Бр Гл Вр Ор, сомел'ише Ба, бол'езл'иф Вр Ор, врнљиво, дожл'иво-време Ор.

О им. сл'ива в. т. 445.

а) Г р у п а -ље-:

Ткаљеш, Ваљеш⁷¹⁰, безеље, ће мељеме, сомељеме Ди, Кукаљеу, шиљејна Мл, две недеље, ће закољем Бр, меље, во йоле Ре, ће йосијељеме Вр, ће мељем, йолејшо, недеље, йосијеље Рап, да го кољеш, кеделе, три недеље Крс, недеље Ор, зеље, весеље Ле, кракошкó-йоле, шес кошуље Љу, чељеђи, зеље Др;

йол'е Вр Ор Гл ЗлПо, чел'еђи Ди Ба Вр Гл, дај кошул'е Др, по две недел'е Гл, кедел'е, недел'е, кошул'е, изм'ела Вр, шил'ејна, йол'е Бр, Кукал'еу дошоф Ди.

О пореклу облика *коље/кол'је* в. т. 323.

295. Н а к р а ј у р е ч и *љ* се реализује са знатном палаталношћу, али су уочени и примери са *л'*:

Му било жаљ⁷¹¹ Ку, сољ, жаљ Др, сшеђел („стожар“), чешел Мл, краљ збориф Ди, два-кила сољ Ле, учишељ Вр, иријашељ, чешел, сољ Крс, учишељ беше, со сољ, жаљ ми беше Ре, учишељ не-рекоф Кру, ми је жаљ, сољ Бр;

жал' ми је Ор, ймам сол', биф учишел' Гл, со чешел' Ба, какул' Вр, сол', сокол' (в. т. 450м) Бр.

ЛАТЕРАЛИ У ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА

296. У процесу адаптације позајмљеница из турског језика, турско полу-меко *л* замењено је палаталним *љ/л'* у различитим позицијама у речи:

Сал (< тур. *salt*) ЗлПо, фиљџан (< тур. *fincan*, вулгарно *filcan*; ШАТур, 283) Ре Кру Ба Др Мл Крс Рад Ку Ле, гајље ирегјаља (< тур. *gaille*), гајље да одгајљујеш Ди, гајље Др Рап Љу Ку Рад Крс, Туље (топ.), Ђуљеар, Ђузел (презиме), Абдуљ, Селвер Ре, мајасиљ (< тур. *mayasil*) Вр Мл Др Крс Рад Бр, селамеш (< тур. *selamet*) Др Вр Крс Ба Рад Ле Ку, селам (< тур. *selam aleyk*) Гл Мл Др Рад, буљук оџце (< тур. *bölök*) Бр Ди Мл Рад Ре Ку Ле, на буљук уздрел'е

⁷¹⁰ Антропоними су мотивисани глаголима *йкала*, *ваљала*.

⁷¹¹ У мом материјалну нису потврђени *жал'ба*, *мол'ба* (ВБИСЛМ, 11), већ *молба*, *жалба*. Именице не спадају у аутохтону горанску лексику.

Вр, упал'и-го *кандиљчеџо*⁷¹² (< тур. *kandil*; ШАТур, 391), *џрефр'љено* (< тур. *firlatmak*) Ре Др Ку Ле Бр Мл, *фр'љаје* пушке Ди, *фр'љаме* Ле, *зџнгиљ*⁷¹³ (< тур. *zengin*; ШАТур, 651) чујек Рап, *Сељмановић*, ако си *зџнгиљ* Вр, *џељ-сџтарке* (< тур. *tel*), *џљачи* (< тур. *ilaç, ilac*) Кру Др Мл Крс Ку Љу, *Џџмиљ*, *Џџмиља* (< тур. *Setile*) Рад Љу Др Рап Мл Ку, *Зџјниљ* (< тур. *Zeupel*) Бр Ди Мл, *Зџјнељ* Рап Ре Кру Крс, *Ћаммиља*, *Ђуљдеран*, се поваљи *Суљи* (< тур. *Suleyman*) Бр, *Суљо* Бр Ре Др Ба Рад Ку Рап, *Аљиљ* (< тур. *Halil*) Бр Ре Др Ле Ку Мл, *Аљо* Ди, *Бџљуљ* (< тур. *Behlul*, ШАТур, 132) Ба Мл Крс Рад Љу, *Ћаммиљ* (< тур. *Kamil*; ШАТур, 184) Др Ле Ку Рад Ди Вр, грџп *Ћаммиљоф* Ба, *Ћаммиљ-амиђа* Ре, *Фаддиљ* (< тур. *Fadil*; ШАТур, 275) Др Ле Ку Ба Крс, *Џџемаљ* (< тур. *Cemalüdin*; АШТур, 236) Ба, *Џџемаиљ* Др Мл Љу Ле Ку, *Ўљмиђа* (< тур. *Hilmi*) Гл Мл, *Зуља* (< тур. *Zuleyha*; ШАТур, 655–656) Мл Рад Крс, *каџиљ* (< тур. *katil*; ШАТур, 400) Бр Рап Рад Др Мл Ба Вр, *ђузелка* (< тур. *güzeli*; ШАТур, 259) Ба Ле Ку Др Љу, *ђузел* Рап Мл Ле, *бељајџика* (< тур. *bela*; ШАТур, 134) Крс Рап Ба Ку Љу, *биљмес* (< тур. *bilmez*; ШАТур, 143) Др Љу Ле, *резиљ* (< тур. *rezil*; ШАТур, 535) Ле Крс, *резељ* Ле, *ћџлибарка* (< тур. *kehlibar*; ШАТур, 193) Ба, *ћиљим*, *ћиљмои* (< тур. *kilim*) Др Мл Рап Крс Рад Љу, *ченгел* (< тур. *çengel*, ВМиЛек, 1037) Др Мл Гл Ре, *Абдуљзафур*, *Ђуљбеар*, *Ўљбер*, *Ўљвер*, *Љуџвуш*, *Мџвљан*, *Ђуљдана*, *Ељфида*, *Сџвџџа*, *Абиљ*, *Ебиљ*, *Ергуљ*, *Тафиљ* Гора, *Ћџљо* Ре, *Сџмбиља*, *Биљсема*, *Сџљвер* Др Рад Ле;

ћил'мој Гл ЗлПо Ба Вр Ор, от *Суљ'џџа* Ор, *Џџемаил'у*, *каџиљ'* Др, со *буљ'ук*, *фр'л'и* го, *гајл'е* Бр, *Џџемил'а*, *зџнгиљ'*, *Џџемил'и* Вр, *биља* *ђузел'* ЗлПо, *бељ'ајџика*, *Џџемаил'* Гл, *Суљ'о*, *бил'мес*, *ченгел'* Вр, *ће* *фр'л'аје* Ба, *Ћаммиљ'а* и *Фаддиљ'а* рџди Др, *сџлам* ти прџтила Ку, от *мајасил'* Рап, *Ељ'фида*, *Сџл'вџџа* Бр, *Ћаммиљ'ица*, *Исмаил'ица* Ди, брађа *Ђул'беарове* Ба.

Им. *фануља*⁷¹⁴ (< фр. *flanelle*), *фанул'а* Гл, *фануље* Ре, мајкина *фанул'а* ЗлПо, *фануља* Кру, *фанџља* Бр Ди Ба — потврђена је са *љ/л'*.

У грецизму *џрндафиљ/џрандафиљ* -л је замењено са *-љ/л'*.

У *џиљ* м. л је *љ* (< фр. *hotel*) Бр Др Рад Крс Ле, во *џиљ* Рап, *џма* *џиљ* Мл, до *џиљ* Ку.

Супституџија *л* са *љ* у турцизмима позната је косовско-метохијским српским и албанским говорима⁷¹⁵, сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу), али и шире.⁷¹⁶

⁷¹² Лексема је могла бити преузета посредством турског језика, мада је вероватније да је у систему постојала пре контакта са турским језиком, тј. да је преузета из грчког језика у време док су Горани били православни хришћани.

⁷¹³ Облик је настао наслањањем на вулгарни турски, у којем је дисимилаџијом у различитим слоговима *н* супституисано са *л* (уп. са, према мом материјалу, *zengilj* у призренском градском говору). А. Шаќаљић (ШАТур, 651) наводи облике *zengin*, *zenђин*, *zeniљ*, што указује на присутност дисимилативног процеса и у другим говорима.

⁷¹⁴ У сретечком, сиринићком и метохијским говорима именица гласи *фанџла* (према мом материјалу), иако се *л* у позајљеницама супституише са *љ*.

⁷¹⁵ ЕГРеч 1: *бељај*, *биљбиљ*, *иљач* итд.; ЕГРеч 2: *Фадил/Фадил'и* итд.

⁷¹⁶ Упореди са *дембељ* у говору Алксиначког Поморавља (БНАП, 117).

Промена *л* у *љ* могла је започети у албанском језику, који има двочлани систем латерала са јединицом блиском турском полумеким *л'*⁷¹⁷, па се потом проширити на словенске говоре кроз лексику која је заједничка.

ПОРЕМЕЊАЈИ У АЛТЕРНАЦИЈАМА УСПОСТАВЉЕНИМ ПАЛАТАЛИЗАЦИЈАМА

297. Резултати алтернација *к, г, х — ч, ж, ш — ц, з, с* поремећени су аналошким уопштавањем алтернаната.

К, Г, Х — Ч, Ж, Ш

298. У в о к а т и в у јд. им. м.р. на -*в* са -*к, -г, -х* на крају граматичке основе, у експанзији је наставак -*у* (в. т. 494):

Вóјнику, чўјеку, јўнаку Бр, *шўжнику, вра́гу* Ре, *пази, јўнаку* Ле, *гљедáнику, вóјнику, сирóма*^ху Рап, *бóгу, јўнаку, чўјеку, вра́гу* Рад, *тéгни, вўку, кóрен* ти Ди. Примере в. и у т. 496а.

Вјд. ових именица ретко је од старијих Горана бележен с наставком -*е*: *вўче, вра́же, чўјече* Бр, *вўче* Кру Ку, *чўјече* Рад.

Од именице *Бóг* Вјд. је на -*е*, са чувањем алтернанта -*ж*: *Бóже, сáчувај* Ор, *немој, бóже* Ба, *дај* ми, *бóже* Бр, *дај-боже*⁷¹⁸, да га *ўтепа* Ор; *енди́боже* (в. т. 215д, 965) Ре, *енди́боже* пўје Бр, *енди́боже* дошла Гл, *бóже, бóже* (у чуђењу) Бр.

Вјд. *бóже* треба разликовати од хомонима *бóже/бóжем/бóш* (в. т. 964).

Ретки облици Вјд. *вўке* Ди, *вра́ге* Ба, *вóјнике* Ку настали су продором наставка -*е* из Вјд. им. м.р. у већ преструктуриран облик типа *вўку, чўјеку*.

299. Именице *ўхо/ўо/ўо* и *óко* у множинским облицима чувају *ш, ж*:

На *ўши* Бр, *óчи* да немам Ди, *ўши* расти Крс, не-чујем на *ўши*, на *óчи* Рап.

300. У и з в е д е н и ц а м а се резултати алтернације делимично чувају, а потврђени су и дублетни облици.

а) Некада је дистрибуција алтернаната условљена чувањем или слабљењем семантичке везе мотивисане и мотивне речи. Тако је, с високом доследношћу, у свим местима:

рўчица: „део рала“ — *рўкица*: дем., хип. од *рўка*;

нóжице: „маказе“ — *нóгице*: дем., хип. од *нóга*;

Ретко са хип. значењем и: *нóжице, рўчице*.

Када је семантичка веза очигледа, *к, г* из творбене основе уопштава се и у изведеници.

⁷¹⁷ А. М. Селишчев (САМСлов, 301–303) наводи албанске топониме са словенском основом, у којима је словенско предњонепчано *љ* замењено албанским палаталним сонантом *ј*, а не полумеким *л'* (*Уљаник* < *Уљаник*, *Велијој* < *Велијоље*). Словенски топ. *Ојоље* у албанској варијанти гласи *Ороја* (према мом материјалу).

⁷¹⁸ *Бóже* је некада са ослабљеном или прекинутом везом с именицом *Бог*. Тако у овом примеру *дај-боже* значи *желим*.

б) У *зајкиња* („зечица“) Крс Рап Ор Др Вр нема услова за палатализацију ($u < y$). Према *зајкиња* је и *вўкиња* Крс Рап Ор Др Вр, *вўкињи* ги *ўтепа вўчића* Вр, *вўкиње* Мл.

в) У грађењу именица најчешћи су поремећаји у извођењу деминутива и хипокористика од им. ж.р. на *-а*:

Рѣкиче тѣкло, со *рўкиче*, *мáлово нóгиче* Гл, *рѣкица*, *рўкица*, ни *кнѣгиче* нѣ-пратиф Ре, *рѣкица*, *ўўшкица* Крс, *нóгица* га бóљи Др, *нóгица*, свѣ *кóскице*, *кóскиче* Мл, на *рѣкица* Рад.

г) Аугментативи и пејоративи изведени суфиксом *-ишѣ*, затим именице са значењем места на коме је оно што значи именица у основи изведене суфиксом *-ишѣ* — имају, поред облика са предњонепчаним алтернантима, и облике с веларима:

Нóгишѣ, *рўкишѣ*, *брѣгишѣ* Др Вр Љу Ку Рад Ле, *ўесóкишѣ* Др Ку Рад Мл Ди.

д) Именице ж.р. изведене моционим суфиксом *-ица* чувају предњонепчани алтернант:

Вўчица óшла Рад, *вўчицем* да зéме Гл, али су потврђени и примери: *вўкица* Ди Мл Ор Ле Крс Рад ЗлПо, *вўкица* дóшла Вр, за *вўкице* Др, *ўўниќица*, *ўўниќице*, *ўўниќицем* Гл, от *Пољáкица* (топ., чесма) Вр.

Увек је *ўўшкар* Гора.

ђ) И з в е д е н е и м е н и ц е са сачуваним предњонепчаним алтернантом:

Рѣчиче, *рўчиче*, *чўјече* („човечуљак“), *вўчиче* („вучић“), во *Сѣбóжје* (топ.; поток поред истоимене ливаде) Ре, *јабóченце* („јабучица“) Бр, *грáнчица* (: *грáнка*), *нóжице* Гл, *рóшѣића* (дем. од *рóг*) пўштиф Вр, *Бóжсић* Рап Крс Ор, *Бóжсећ* Бр Ди Гл Рад Др Ку ЗлПо Ре Кру, мори *мáјчице* Вр Ку Бр Кру Ба Ре, *ћѣрчица* Кру, *рўчице* ни се окíнаље Ку, до *Гљивниќица* (топ.; шума, брдо; мотивисано именом некадашњег села *Гљивник*) Рап, *рўице*, *рўчице* колчóсане, *рѣица* се усўшила Ре, твўје *рўчице*, *рўчица* Гл, *нóжице* ни се óсекље Ку, *мўшица* („муха“) Ре Гл Кру Др Ку Мл, *Зл'ићóчица* (: *Зл'ићóчица*; топ.) ЗлПо, *чўјечец* („ресица“) Гора, *мáлово јóшиче* (дем. од *јóха*) Ле, *ўсечи јóшиче* Др, *грáшец* (: *грáx*) Вр, *Горњѣ-вршек* (: *врx*), *Довњѣ-вршек*, *Вршкóј* (топ.) Мл⁷¹⁹, по *Вршец* (топ.; брежуљак) Ку, *пáсет по Лáжине* (: *лáк*, *лáгои*; топ., ливаде, лугови) Ди, до *Лáжсење* (топ.; торови) Рад, *лáжса* Гора, *лáжља*, *лáжље* („лажљивац“) Бр Ди Ба Крс Рад, *сѣрáшље* („страшљивко“), *сѣрáшља* Бр Ди Ба Крс Рад, *врáжаљка* (: *врáк* — *врáгои*; „гатара“) Ре Кру Гл ЗлПо Др Ку Мл Ор, *мóч* (: *мок-*; „мокраћа“) Ре Кру Гл ЗлПо Др Ку Мл Рап Крс Рад Ле Ку, *влáчар* (: *влак-*) Бр, *гóрчајца* („оно што је горко, горка материја“) Гл, *ўдóношка* („доњи део разбоја, под ногама“) Рад Ле Ку Љу Др Гл Рап Крс Ор Ре Кру Мл, *Мл'ичанин*, *Мл'ичанка* Гора, *гљўшко* (: *гљўx*; „глувак“) Ре Кру Гл Бр Др Рад, *ўшник* (: *ухо*;

⁷¹⁹ Уп. са ЦАОГ, 131.

„наушница“) Бр Ди Ба Ку Др Ле, *грашка* („зрно пасуља“) Ку Ле Др Љу Рад Мл Рап, *дашка* (: *дах-*) Др, *џрошка* (: *џроха*) Гл ЗлПо Ре Кру Ку Ле Вр, *џрашина* Гора, *јошина* (: *јоха*) Ба Ди. Према *моч*, *љут моч* Рад — изведена је именица у топ. *Мочавник* (мокре, барљиве ливаде) Крс⁷²⁰, стока му била на *Мочавник* Крс;

чујечиштие Вр Бр Др Рад Рап, *ручиштие* Гл Ор Кру Ле Мл, *рућишића* њма, *књижишиће*, материно *јунџишиће* Ре, *кн’јжиштие* Др;

џесочиштие Бр Вр Ди Ба Рад Љу Ку Рап Крс, во *Песочиштиа* (топ.; њиве и ливаде покрај реке) Ку, *воденичиштие* (неј. „место где је била воденица“) Бр Ди Ба, грах во *Граишиштиа* (топ.) Бр, *Граишиштиа* Ле Рад Ба Вр⁷²¹;

вучица, *зајчица* Др Љу Ку Рад Крс Рап Мл;

дал’чина, *дл’бочина*, беше *височина* Вр, *џесочина* („земља пескуша; место с песком“) Рап Крс Ор, *џајчина* („паучина“) Бр Крс Рап Ор Вр Гл, *дружина* Вр Др Бр Ди Ба Рад Мл.

301. У изведеним придевима резултати палатализације чувају се у:

Вучека кожа Ре Кру Гл Бр ЗлПо Ку Рап, *шума мл’ичка* Др, *мљичке*-дејке Мл, *зџијошочки* Ре Кру Бр Гл Др Рад Ку Ле, *жена зл’ијошочка* Ба, *џандивекоче*на Бр, *млачно* (: *млака*) је место Ку, *мучен*, *мучна*, *џомучно* Гора, *Јуручке* гробишћа (топ.) Ре, *брежно* (: *брег-*; „стрмо“) Крс Ба Ку Рап Љу Др Гл, во *Брежне-њиве* (топ.) Ку, *владжљиф*, *бладжљиф* (: *благ*) Рап, *бел’ежна* (: *бел’ек*; „обележена“) Гл, *наџежена* (: *џег-*; „наслоњена“) Рап Крс, *сиромашен*, *дужен*, *јужен*, *џонеможен* је (: *мог-*; „без снаге, немоћан“) Рад, *анђел бџжи* Бр, *горчливо* јаден’е, *најгорчливо* Вр, *Зл’ијочка*-река, *Зл’ијочки*-пут (топ.) ЗлПо, по *зл’ијочки*-пут, *ошл’е* по *глобочки*-пут Гл, *Лички*-поток (топ.) Вр⁷²², *Лџи*ки *пото*к (< *Влашки џош*ок; топ.) ЗлПо.

У материјалу има мало потврда са веларом у присвојним придевима (и речима мотивисаним њима):

Дејкин Гора, *дејкина* маџи Др, *мајкинџи* („родбина по мајџи“) Ба, *мајкин* пуас Гора, *ћерко мајкина* Ба, *рукино*, *дејкина* Гл, *кокошкин*, *мајкин*, *ћеркин*-дете, *вошкине* Др, *Трмкин*-грок (топ.) Гл, *снахино* дете Гл, *снаџино* било Др, *дејкино*, *мајкине* се Ди, *џеџкина*, *аџине* њиве, *војскиноџи* Рап, *мајкино* било Крс.

302. У мултипликативним бројевима (< *строк*ь) посведоче-ни су само облици са ч:

Двосџрчно ми џспрела Вр, *двесџрчно*, *џирисџрчно* Бр, *двесџрчно* џспреди Гл, *шесџрчно* Рап (в. т. 729).

303. У резултату аналошких уједначавања основа (в. т. 757) неки глаголи с алтернацијама *к*, *г*, *х* — *ч*, *ж*, *ш* уклонили су предџонепчане алтернанте (в. т. 757):

⁷²⁰ ЦАОГ, 75.

⁷²¹ Исто, 56, 63, 80, 120, 141,

⁷²² Исто, 82.

Стрүгам в́ар, *јахам* ко́jna Гл, ти *ма́хам* ЗлПо, *бегам* Др Љу Ку Рап Ре Бр, *в́ика* он, *д́ига* (обичније *д́иза*) Др, *п́ил'е* *зүга* („гуче“) Ба, ни *ма́ха* Бр.

Изван ове групе, резултати палатализације чувају се у глаголима:

Печем, *сечем* Гора, да *дүшине* (: *дү́ала*; „помирише“), сом *намүчена* Ор, да *йоднóжмe* („ставимо нешто испод ногу“) Рап, *вра́жала* („гатала“) Ре Кру Бр Ку Љу Ле Крс Рап, *се лóжиие* Ор, *цич́еећи* (: *цика*) Ди, *сушила* Гора, сом *л'эжсала* Бр, *се мүчим* Гл, *дэнеска в́риши* Др, *осиромáшила* Ре Кру Гл ЗлПо Рад, *се занүшал'е* („зањихале се“) Ди Ба Ор Др Рад Ку Ле Вр.

У Зл. мн. презента и облицима императива глагола с основом на *к*, *з*, *х* уопштен је предњонепчани алтернант⁷²³:

Сечеш Гл, *стүри́жеш*, *й́ечеш* Др, *стүрү́жеш* Бр, *стүри́жи*, *óврши*, *сечи*, *й́ечи* Гора (в. т. 798, 821).

Аналошког је порекла *ч* у:

Не му *й́ресећуј* пүт Кру, *й́ресечујем* Др Рап Крс Мл Ди.

Однос основа *óбл'ечем* — *óбл'еко(х)а* стабилан је, али су забележени и ретки примери с продором *ч* у аористну основу:

Ми *обл'эчо́ха* кошул'а Ор, му *обл'эчо́хмe* Ку, ме *свл'эчо́ха* Ди.

К, Г, Х — Ц, З, С

304. Алтернације *к*, *з*, *х* — *ц*, *з*, *с* чувају се у неким облицима, у другима се уклањају у корист *ц*, *з*, *с*.

а) У Нмн. им. м.р. на -ø јављају се резултати сибиларизације, без обзира на порекло лексике:

Рүчеци, *мо́суци*, *во́соци*, *вүци*, *йóйшоци* Рап, *сирóмаси*, *йáсинци* (: *йáсинок*) Гл, *ау́йлаци* Ле, *й́мал'е војници*, *сирóмасим*, *дошл'е вүци*, *вүцим* Вр, за *йүйшници* Ку, *йáјаци* Гл Бр Ди Ку, *зарéдоци*, *устүрóјници* ће ни дојет Бр, *рáвници* (: *рáвник* < *ралник*) Ку, *кофчези* Ре, *Пéсоци* (топ.; песковит предео) Мл.

Позајмљенице из турског језика:

Бáрјаци Ре Кру Рад, *кајнаци* Рап Крс Бр, на *чáрдаци* Бр, по *со́каци* Ку, скитате по *со́каци* Бр, по *кајнаци*, *Јүруци* бйље и *Јүрука* га *в́икае* Ре, *бүбреци* ме бóл'ет Гл.

Облици множине са -*ц*- (*бүбреци*, *бүбреце*) бележе се у оближњим српским говорима.⁷²⁴ У примеру је остварена алтернација *к* — *ц* наслањањем на турски облик *böbrek* (ШАТур, 150).

После испадања *х* са краја основе у једнини, према именици *сүрома* уједначена је основа у мн. *сирóмаи* Ре Кру. У другим местима однос је *сүрома(х)* — *сирóмаси*. У свим селима је *й́рбу(х)* — *й́рбуи*.

б) Резултати сибиларизације чувају се и у:

⁷²³ БАДИЈС, 480; ПМГСЖ, 189; СМБГ, 119; ЕГВП, 418; СРЛГ, 197; ПсМСкљ, 168; БДНСгов, 68.

⁷²⁴ РСПГ, 435, 454, 455; ЕГРеч 1, 63 „бүбрек“.

Некол'ицина, млóзина (: *млого*) Ре Кру Бр Ди Ба, *млóсина, некол'исина* (в. т. 269) Гл са *s < з, ц*.

в) У Дјд. им. на *-а* уопштени су *к, г, х*:

Дéјкиџи, џеџи, сна'чи Вр, *óнесе ћерки, дéјки, војски* трéбе, *руки* Мл, *ноги, сна'и* Др, *ма'ниш, дéјки* Ре, *кóљейки* да се даде, *џеџи, војски, мајки, ноги* Крс, *џеџи* не збóрила Ба, *сна'чи, мајки* ЗлПо, *мајки* Др.

305. а) П р и с в о ј н и п р и д е в и на *-ин* мотивисани именицама апелативима (в. т. 301) немају облике с извршеном сибиларизацијом.

У *блáзе* ги Рап алтернира з са *г* као траг старог локатива.⁷²⁵

б) У присвојним придевима мотивисаним личним женским именом по мужу (*Миџаџица, Амéџица*) алтернант *ч* остаје стабилан:

Дени'чино маáло, *Ѓамиљ'ичина* дéца Мл, *Садики'чино, Миљ'ичина* ћерка Крс, *óтец Ал'иничин* Вр, *Миџаџи'чинога* брáта, *Амéџичине* Ди, во *Ваџи'ичине* ћерке, *Бајрамичиному*-брату Гл.

Опстаје *ч* и у: *Лисичина*-дупка (топ.) Бр, во *л'исичина* дупка Кру, се скр'ф во *Љисичина*-дупка (топ.; пећина) Ре⁷²⁶, *Л'исичина*-софра (топ.; овећа камена плоча) Вр.

По овој особини ГГ разликује се од неких оближњих српских говора⁷²⁷, у којима се у придевима уопштава *ц* из именице.⁷²⁸

в) Сачувани су резултати палатализације у придеву *очева*-сестра Рап, *очево* б'ло Крс.

306. У и з в е д е н и м и м е н и ц а м а према финалном *ц* у творбеној основи алтернира *ч* у изведеници:

Пчени'чарка („жена која жање пшеницу“) Гл, *ложич'арница* („место за лóжице“) Бр Ди Ба Ор Рад Ку Рап, *месéчина* („небеско тело; месечева светлост“) Гора, *љéвичар* („лèвāк; во упрегнут са леве стране“), *дéсничар* („дешњак; во упрегнут са десне стране“) Ре Кру Гл Др Ку Љу Рад Рап, *Кршчанин* („становник Крстеца“) Гл Ре Кру Др Рап, *кр'и'ичина*⁷²⁹ („кртичњак“) Бр, *водéничар, óфчар* Гора, *óфчерец* („крушна гусеница“) Кру.

307. Према *кóџица* је: Сом ге *иској'ичила* Ба, трéбе да ге *ској'ичим* Ди.

⁷²⁵ СПЕРеч 1, 166 „blag, blaga“.

⁷²⁶ ЦАОГ, 157.

⁷²⁷ Македонски говори уместо ових придева имају аналитичке конструкције *на + ОП*.

⁷²⁸ У сретчком говору напоредни су облици типа *Слави'чино* и *Слави'чино*, у низијским говорима око Призрена уопштава се *Слави'чино*, мада има трагова с алтернантом *ч*; у призренском градском говору стабилни су облици типа *Мил'ич'ино* (РСИГ, 463).

⁷²⁹ Облик придева указује на мотивну реч *кр'ица*. У мом материјалу потврђено је само *кр'и*.

Ј О Т О В А Њ Е

СТАРО ЈОТОВАЊЕ

308. Старо јотовање у трпном глаголском придеву уклоњено је у духу такве појаве у словенским југоисточним говорима⁷³⁰:

Кућа му је *накићена* Крс, било *наићено*, *извадено* Вр, *кићене*, *часћен*, *почасћен* Гл, *ојросћен* Ле, *ћићенојзи*, *заградена*, *родено* Бр, *дејка извадена*, *разљућен*, *кићене* Рад, ка *угодена* погача, *заградена* ми је Ба, *дејка зарудена* („зарумењена“) Ре, и она *фаћена* Др, *носене*, *изгазена* трава, *враћена* Рап, *бешпе носено*, *фаћеному* Љу, *квасен*, *йазен*, *обесеному* чујеку Ор, *одредено* Ба, *враћен*, *носенојси*, *газена* Ку. Примере в. и у т. 832, 841.

Резултати јотовања истрвени су у облицима глаголских именица:

Косење, *возење*, *носење* Крс (в. т. 546в).

309. У Вр је *кићена* (али и: да го *накићити*). Облик може бити лексичка позајмица из песме са синтагмом *кићени свайнови* из неког другог дијалекатског типа.

У: *цењеи*, *жењеи*, *рањеи* (в. т. 274) Крс Рап, *идет йромењеи* Вр, њ је из гласовне групе са *н + и, е* (уп. са *рањим*, *цењим*, *жењила*).⁷³¹

Несумњиви траг јотовања у трпном гл. придеву је у им. *мећеница* („мућеница“). У примеру је *ћ* сачувано пошто је прекинута семантичка веза глагола и именице.⁷³² Иначе је *мућим/маћим*, *мућен/мэћен*, *замућена*. На кидане значењске везе утицали су, свакако, и различити континуанти *ж* у овим лексемама.

310. Трпни глаголски придев глагола с основом на лабијални сугласник:

Остаен (< *оставен*), *кућене* дрва Гл, *остјајена* Вр, *испрајен*, *напрајен*, *остјајене*, *поостјајено* Ре, *јавено* мги је ЗлПо, *кућене* са Бр, *мамена*, *кућен* Ку (в. т. 408, 832).

У Бр је у народној песми забележен усамљени пример са групом *-вј-* у трпном гл. придеву: *Мије руће крвавјене*, *оми руће крвавјене*.

311. Г л а г о л и с основом на лабијал- + *и-* (*остави-*, *забрави-*), а изведени суфиксом, отклонили су двосонантску групу испадњем другог сонанта. Основа суфиксованог имперфективног глагола, заправо, аналошки је уједначена према основи мотивног перфективног глагола:

⁷³⁰ О различитим објашњењима преобразовања у грађењу трпног придева, очигледно морфолошког порекла в.: БАДИЈС, 15; САМОчерк, 232; КБИст, 55; ПМГСЖ, 111; СМЪГ, 65; БНАП, 114; ВЛМД, 192–193.

⁷³¹ А. Белић (БАДИЈС, 152–153) овакве примере у П-Т говорима сматра траговима ранијег јотовања у трпном гл. придеву.

⁷³² Овакав однос (*мућеница* — *мућен*) уочен је у сретчком (ПМГСЖ, 41, 58, 141 итд.), синринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

Остава, најправа, забрава (< *заборава*) Гл, ги *сѣвал'е, се сѣва* Вр, *сѣва* напакo Крс, *сѣсѣвај, рѣсѣвај* Ре, *свѣ забравам* Др, им *остава* нешто па *забрава* Ди, се *рѣсѣраваш* со њѣ Рад, не го *сѣвала* Бр, *сѣваје* пошиф Ба.

312. а) Пошто је компарација придева аналитичка, уклоњени су резултати старог јотовања у овој категорији.

б) У *иљука* Ре Др Мл, га *исѣљука* Рад, ме *исѣљукује* Мл, *иоѣљуала* Крс Др Рад — није сачувана група *-иљ-* настала јотовањем у групи *иј*⁷³³ пошто „*suglasnik lj* u infinitivu je analogički prijenos iz prezenta prema stcslov. *plъvati, pljujo; l* nije erentetsko.“⁷³⁴

в) У *сѣрамљива* Др Мл Ку Рад Ле, *сѣрамљиве* љуђи Вр, *сѣрамл'ивому* мљжу Ди — група *-вљ-* настала је на морфемској граници творбене основе и придевског суфикса *-љив*.

г) У примерима: му се *здебѣљује* жѣна Рап, *дебѣљача* („дебела жена“) Крс, *дебѣљак* Мл — група *-бљ-* разбијена је уметањем аналошког *e* из *дѣбеф, дѣбела*.

д) У *бљувам* („повраћам“) Крс Рап Др Рад *-бљ-* је траг јотовања лабијала.⁷³⁵

ђ) Група *-иљ-* у *иуиљунка* Бр није настала у резултату јотовања, већ је резултат метатезе: (пу)иољ- > (пу)љо- > (пу)иљу- (в. т. 353ђ).

е) У именици *сѣбља*, која је „*ušla u slavine u 12. i 13. v. za mongolskih provala*“⁷³⁶, чува се јотована група *бљ*.

Именица с јотованом групом продрла је и у говоре северне Македоније, западне Бугарске, Полога.⁷³⁷

У мом материјалу потврђено је само *сѣбља*⁷³⁸: *имам јѣна сѣбља* Ку, *имало сѣбл'е* Ба, се *кљал'е сѣбл'е* Ди.

313. У изведеним именским речима јотују се алвеоларни (л, н) и дентални (ш, џ, с, з):

Наше шо беа *сѣљани* Ре, *отец сѣљак* Ку, *иѣѣљасѣа* (< *иѣѣл*) бѣја Бр, *гѣсѣођа* Бр Ди Крс Ку, *Брѣђанин* Ди Крс Ку Ле Ор Вр Љу, *свѣђа* (< *свѣи+ја*; „прија“) Бр Ди Ор Ба Љу, цљни *свѣча* Гл, *свѣђинци* Рап Крс Ор Др Ку, во *свѣђинци* Ре, *цѣћ* (< *цѣћ < цѣд+ј*) Бр Ор Ку Др Ле со *цѣћ* Ди, *иѣвић* (< *иѣвић < иѣв-вид+ј*; „прво виђење после удаје“) Ре Кру Гл ЗлПо, ка сме *идаље во иѣвић* Ле, *вић* (< *вић < вид+ј*; „виђење детета после рођења“) Др Ку Љу Вр Мл Рап, *ѣкић* (< *ѣкић+ј*; „ињѣ“) Ре Кру Гл Др Мл Рап Љу ЗлПо, *ѣћек* (: *ѣкић*, метатезом) Бр, *л'ѣђа* Гора, *ѣѣаш* (< *ѣѣас+ј*; „реп“) Рап Крс Др Љу Ку Бр, *кљче со ѣѣаш* Бр.

⁷³³ А. Белић (БАДИЈС, 149) овде види остатак старог јотовања.

⁷³⁴ СПЕРеч 2, 692 „*pljuvati*“.

⁷³⁵ А. Белић (БАДИЈС, 149) пример објашњава старим јотовањем.

⁷³⁶ СПЕРеч 3, 181 „*sablja*“.

⁷³⁷ САМОчерк, 150; САМШол, 333; МТОГ, 191.

⁷³⁸ ВБГГ, 55 (*сѣбја*).

ГРУПЕ *tj, *kt', *dj

314. Групе *tj, *kt', *dj дале су у ГГ с високом доследношћу *ћ*, *ђ*. Овакви континуанти говоре да су преци Горана пре запоседања данашњег станишта припадали западном делу јужнословенских језика, пошто су неке од данашњих разлика између источнојужнословенских и западнојужнословенских језика настале још пре досељавања Јужних Словена на Балкан. Једна од основних диференцијалних разлика је судбина старих група *tj, *kt', *dj.⁷³⁹

Иако се формирао у најужој вези са ЗПМ говорима, и развио многе типичне особине ЗПМ периферних говора, у ГГ нема трагова мешања континуаната *ћ* — *шч/шиј*, *ђ* — *жц/жд*, обичног у већини македонских говора, па и оним географски блиским.⁷⁴⁰

а) *tj, *kt' > *ћ*:

Бóжећ, *кућа*, *кућна*, *кућаница*, *дóмаћин*, *ћерка*, *ћеркино*, *ноћ*, *ноћеска*, *мéћава*, *врéћа*, *свáћа*, *гáће*, *сѝрéћен*, *мáћуја*, *ѝл'éћи*, *свéћа*, *свéћник*, *ће*, *оће*, *нэјће*, *вéће*, *носéећи*, *викáећи*, *врúћина*, *ѝмоћник* Гора, *куће* со плóче, па ће стáнеш *ноћа*, *свéћник* со *свéћа*, *мáће*а Вр, да *ноћевам*, че *ночева* Гл, *ноћа* ме óнесоф Др, *ноћеска*, мúш *неврѝикућа* Ба, *ноћевала*, *ноћви* ЗлПо, *ноћа* ће ѝграје Крс, ге фáтиф *ноћ* Рад, *ноћа* во стрéд-ноћ, *сѝрéћа* нé-била Ре, *свéћа* изгóрела Кру, *ноћеска* врнало Ле, до *ѝоуноћ*, *Бóжећ*, *сѝрéћен*-чујек, со *ћерка*, крпи *врéће*, *моћне* љуђи Бр, гóљеме *ноћви* Рап. Примере в. и у т. 266д, 276б.

У „помоћ“ м. *ћ* јавља се *ш*: *ѝómoш* (али увек *ѝómoћник*, *моћен*). Им. са -*ш(ш)* < *tj лексичка је позајмица из оближњих македонских говора⁷⁴¹ у којима има више примера са *шиј*, *жд* < *tj, *kt', *dj, највероватније из торбешких говора дебарског краја.⁷⁴²

б) У примерима *ноћешењ*, *сѝношењ/синóјкашењ*, *ш* је настало асимилацијом по месту изговора (*љéѝос-*, *зимос-*, *ноћес+њи* > *љéѝошњи*) па пренето аналошки у фонетски контекст у коме нема услова за јотовање (*најпрешењ*), а не траг континуанта *шиј*, *жд* (< *tj, *kt' *dj), како се објашњавају слични облици у оближњим ЗПМ говорима.⁷⁴³

в) У топ. *Пéшићерка* (њива и камењар) Ба⁷⁴⁴, *Пéшићера* (пашњак на песковитом терену) ЗлПо, *Пéшићер* (њиве и ливаде са песковитом земљом) Рад — облици са -*шиј*- наслањају се, судећи по значењу („песковит предео“) на *ѝбськъ*, са дисимилацијом у групи -*шч*-.

г) Група -*шиј* у топ. с именицом *ѝéш*, потврђеној само у Бр, судећи по значењу („каменит, кршевит предео“), може бити источнословенског порекла: ѝдехме до Баѝн-*ѝеш*, Сел'манóф-*ѝеш*, Мрчóф-*ѝеш*, óтиде до Сéљманóф *ѝéш*.

⁷³⁹ БАИсФ, 102; БАДИС, 180; БАГД, 48–49; ПМСЗ, 320–321; ИПДиј, 67; ИПИО 1, 182.

⁷⁴⁰ ВБИслМ, 19, 30.

⁷⁴¹ СТГГ 1, 233; ВБДГ, 69; ПаАРГ, 113–114.

⁷⁴² ПМТГ, 441, 446–447.

⁷⁴³ ВБДГ, 69; СТГГ 1, 233.

⁷⁴⁴ Уп. са ЦАОГ, 58, 68, 101, 144.

д) У ГГ је велики број микротопонима на *-иштие*: *Врњништиа*, *Ђурђевиштиа*, *Љубоштиа*,

Равњништиа, *Гумњништиа*, *Коњништиа*, *Собљништиа*, *Песочништиа*, *Газиљништиа*.
Примере в. и у т. 546б.

Није јасно да ли је у неким топ. (*Љубоштиа*, *Ђурђевиштиа*) *-иштие* < **-itje* или од **-išče*. Пошто велики број топ. има *-иштие* < **-išče*, могуће је да се овај суфикс ширио на рачун **-itje*. Претпоставку може оспорити име данашњег села *Љубоштиа* потврђено у XV в. као *Љубовић* (в. т. 83), али и неки топ. северније од Горе. Суфикс *-ић* у овом топ. може бити писарско прилагођавање према топ. на *-ић* северније од Горе, а могуће је и новије преобразовање топ. на *-ић* према продуктивном моделу на *-иштие*.

На *-иш* < **tj* у топ. упућује име горанског села у Албанији *Шнишџевец*, потврђено у XIV в. као *Сишиџевец* (в. т. 86).⁷⁴⁵ Овај топ., а можда и неки други (*Љубоштиа*, *Ђурђевиштиа* и сл.), упућују на старији слој са *-иш*, *-жд* < **tj*, **dj* у топ. Горе, што није неочекивано, пошто је и северније од Горе — око Призрена — „запажена висока концентрација архаичних и рано потврђених топонима са источнојужнословенским гласовним одликама (*Скоробиште*, *Милиште*, *Сњожештани* итд.).“⁷⁴⁶ Овакви трагови могу бити поуздана топономастичка илустрација језичког стања прошлих времена, сведочанство померања становништва и смењивања српских и бугарских утицаја на овој територији, али могу, ако су то пренети топоними, изазвати и заблуду.⁷⁴⁷

315. **dj* > *ћ*:

Вѣћа („муња“), *вѣћ* — *вѣћи* („обрва — обрве“), *грађанин*, *ѡрѣћа*, *ѡућо*, *чаћа*, *мѣћу*, *вић* — *вићи*, *ѡрћа* Гора, *ѡдара вѣћа*, *мѣће* Бр, *вѣћа* ка сићим, *ѡуће* коњни Рап, *ѡућа*-кућа Гл, *ѡућо*, *ѡуће* л’ѡвађе, ка *госѡћа* Ди, *мѣћу вѣћи* Кру, *мѣћу њи*^х Рап, *мѣћу* оца и матере ЗлПо, *ѡрѣћа* Др, *ѡрѣца* Гл, *госѡћем* Љу. Примере в. и у т. 266е, 267г.

У Ор је потврђено *рѡжден’е* (али је *раћам*, *раћан’е*). Пример је или лексички нанос из ЗПМ говора или је траг црквенословенског језика. Иначе се облик употребљава само у фразему *довичино рѡжден’е не-зимај*.

РЕЗУЛТАТИ ЈОТОВАЊА У ГЛАГОЛСКИМ ОСНОВАМА

316. Глаголи с фрикативним (*с*, *з*) у аористној основи и предњонепчаним (*ш*, *ж*) у презентској, уклањају ову алтернацију уопштавањем предњонепчаног алтернанта у обема основама (в. т. 779):

Пишем — *ѡишала*, *ѡѡишем* — *ѡѡишала*, *кажем* — *кажала*, *кажујем*, *мажем* — *мажала*, *вржем* — *вржала*.

⁷⁴⁵ Уп. са *Сићеве*, *Сићевац* или *Сићевци* на више места српске језичке територије (ЛАТоп, 118).

⁷⁴⁶ ЛАТоп, 115–116.

⁷⁴⁷ Уп. са топ. *Глобчица* и *длбина*, *длбоко*, *длбочина*, *дујка* у ГГ.

317. Асимилацијом у групи *л + е* истрвена је разлика између *л* и *љ* у:

Ће *сόμεљеш* — *мъѣла* Гора, *мѣљеме* кóломoћ Мл, *и́змељи* житце Др, сом *м'ѣла* Ди, *мѣље* во њи Рап.

Однос се чува када иза *л* није вокал предњег реда:

Кóљем — *клáла* Гора, *ће закóљеме* Рап, *зáклахме* јáрића Бр.

Резултати јотовања чувају се у изведеном глаголу *клáњам*.

НОВО ЈОТОВАЊЕ

318. Ново јотовање захвата сугласнике *ѡ*, *ѡ*, *л*, *н*, а изван асимилативног процеса остали су лабијали и *с*, *з*.

Оваква судбина сугласничких група са *ј* захвата највећи део П-Г⁷⁴⁸ и део македонских говора. Тако се ново јотовање јавља у северним, западним и централним македонским говорима, али га нема у јужнијим.⁷⁴⁹

319. У збирним именицама *ѡ + ј > ѡ*, *ѡ + ј > ѡ*, *л + ј > ѡ*, *н + ј > ѡ*:

Се бѣрет *брáча* Гл, нејзине *брáћа* Рад, *цвѣће* Гл Др Ди Рад Крс Рап Ор ЗлПо Ку, *ѡрће* („пруће“) Гора, *свѣће* (: *цвѣће*), *горóсвѣће* (: *горóцвѣће*; „јагорчевина“) Бр, мýје *брáћа* Др, по *л'ѡваће* Ор, *л'ѡваће*, *óграће*⁷⁵⁰ Бр Ди Ба Рап Крс Ре Кру Ле Рад Ор, ка *љ'ѡваће* Рад, низ^с *л'ѡваће* Ле, става *óграће* Бр, преко *л'ѡваће* Др, идет до *Пóдбрће* (топ.; место ниже брежуљка) Гл.

За ГГ се наводи и збирна именица *ѡуѡке*⁷⁵¹, која провером материјала није потврђена. Вероватно је *ѡуѡће* деминутив именице *ѡуѡ* са преласком *ч* у *ћ*.

Није потврђен ни продор *ћ* у облик једнине у топ. Вír во *л'ѡваћа* Рамада́нова.⁷⁵²

320. Категорија збирних именица је практично морфолошки ликвидирана (в. т. 564–570), али трагова у јотованим облицима има. У том смислу интересантна је употреба топ. *Л'ѡваће* и *Óграће*. Топ. *Л'ѡваће* односи се на збир ливада више власника, а *л'ѡваде* се везује за системску множину; *Óграће* је топоним који означава збир башта уз село, а *óграде* се везује пре свега за системску множину. Иако је овај однос поремећен, одсуство топонима *Ограде*, *Ливаде* сведочи о ранијој употреби облика на *-е/-је*. У садашњем стању напореда егзистирају изван збирног значења, *л'ѡваде* — *л'ѡваће* и *óграде* — *óграће*:

Сом била во *Л'ѡваће* Бр, сом сл'ѡзоф во *Л'ѡваће* Ре, Гóрн'е *л'ѡваће*, Дóвн'е *л'ѡваће* Ди, Кадрíине *л'ѡваће*, Крајн'е *л'ѡваће*, Кóљчеве *л'ѡваће* Кру, Брóчке *љ'ѡ*

⁷⁴⁸ БАДИЈС, 137, 141–145; ИПДнј, 114; БНАП, 115–116; ЋЈГЛ, 51.

⁷⁴⁹ КБИст, 76; ВБДГ, 69; СТГ 1, 234; ВБСелЕ, 6; ПаАРГ, 113–114.

⁷⁵⁰ Б. Видоски (ВБГГ, 59) наводи да ГГ познаје само облик *ограде*. У мом материјалу јотовани облик ове именице има већи број потврда.

У бродском говору (сличном по неким особинама тетовском, који не познаје јотоване групе *-ѡј-*, СТГ 1, 234) обично је *óграће*, *љ'ѡваће*, *љ'ѡћи*.

⁷⁵¹ ВБГГ, 52. Потврђена је само системска множина *ѡуѡио*.

⁷⁵² ЦАОГ, 125.

вађе Ку, Дриндофске љивађе Љу, Цекове љивађе, Мангове љивађе Крс, Бучине љивађе Мл, Више л'ивађе Ор Рад Ле, Шерифоске љивађе Рад, Горње љивађе, Довње љивађе, Јакупове љивађе Рап, Ограђе Ба Ди Бр Др Ле Љу Рап, башча во Ограђе Вр, при Ограђе Ку;

сом пасоф оџце во свүје л'ивађе Др.

У Бр је *кóмаћ* — *кóмаћи*. *Кóмаћи* је настало после поремећаја у односу збирног значења (*комаши+је*) и значења системске множине.

У именицу *љүђи* (< *људ+је*) после јотовања продро је наставак *-и*: *вiкните* *љүђи* Др, да *кажеш* *љүђам* Рад, *млого* *љүђи* Ре (в. т. 501).

321. Редни број *и́рeћи*, *и́рeћа*, *и́рeћо*; *и́рeће*:

Трeћа година Ре, на *и́рeћи*-извор Крс, *и́рeћава* страна Ба, *и́рeћи*-прт Гл, *та́ја и́рeћа*-жена Ди, *и́рeћому* Др, *и́рeћојзи* снахи Бр, *и́рeћем*, *и́рeћого* мужа Рад.

322. Алвеоларни *л*, *н*:

Зeље („купус“) Рад Др Љу Ку Мл Рап Крс Вр, *зeљка* (< *зeљ+ка*), *кiло зeљки* Гл, *зeљка* ће сечеме Вр, *кoље* Др Рап Крс Мл Рад Ку Вр; *и́рње* Рап Крс Ку Рад Љу Мл, се скрi во *и́рње* Мл, *и́рн'е* Гл Кру Ре Ди Ба, *сiрење* Рап Крс Мл Др Рад, *сiрен'е* iзело Вр, *камење* Рап Крс Мл, *камење* ће не *утепа* Рап, *н'ива* се *вiка* *Трн'е* (топ.) Ле.

О именици *кóшiтањ*, *кóшiтање* в. т. 568.

323. Због утврђивања контаката с околним говорима, интересантне су фонолошке комбинације *љ/л'ј*, *нј*, *ћј*, посведочене, пре свега, у вишим горанским насељима:

Не-сe-седи на *и́рнје* Ре, на *и́рнје* Кру, ни донесла *кoл'је* Ре, *кoл'је* насекла Др, *кoл'је* за башча Гл, *кoље* Мл, *Рáздoл'је*, *Рáздoље* (поред *Рáздoље*, топ.) Љу, *и́рћје* прет *кућа* Ре, со *и́рћје* Кру. У мом материјалу није потврђено *зeл'је*.⁷⁵³

Према *Прiи'јаница*, које наводи А. Цоговић⁷⁵⁴, у мом материјалу је *Прћáница*, *Прiијаница*, *Прћјаница* Бр. Топ. је мотивисан именицом *и́рће* (< *и́рiије*).

Облици *кoље*, *и́рње*, *и́рће* доминирају и у местима у којима су забележени примери са секундарним суфиксом *-је*.

Прћје није потврђено изван рестеличког типа. Сам облик са *-ћје* подстакнут је избегавањем хомонимије *и́рче* (< *и́рiи+че*) — *и́рће* (< *и́рiи+је*).

Наведени облици (*кoље* — *кoље*, *и́рћје* — *и́рће*) у ГГ не представљају траг незавршеног и нестабилизованог процеса јотовања, већ су лексички нанос из оближњег ЗПМ жеровничког говора⁷⁵⁵, у коме су уобичајени двојни рефлексни група *иј*, *дј* < *иљј*, *дљј* (*цвeијје* — *цвeкe*), али са локалним горанским творбеним моделом у коме се *-је* додаје на основу са извршеним јотовањем.

⁷⁵³ ВБМл, 130.

⁷⁵⁴ ЦАОГ, 69.

⁷⁵⁵ ВБИслМ, 19.

Облици *зел'је*, *крил'је* у ЗПМ говорима са *л'* објашњавају се као позициона појава: „Тоа што во овие говори срекаваме денеска изговор: *зел'је*, *седел'је*, *шил'је*, *крил'је* и сл. сведочи дека во нив, како в прочем и во другите западномакедонски говори, никогаш не било извршено новото јотовање на л.“⁷⁵⁶ У ЗПМ извршено је, ипак, овакво јотовање, о чему сведочи *л' < љ (< л+ј)*, а *л'ј* је подновљено јотовање.

Бродски облик *џрн'је* могао је настати из *џрнје* (в. т. 439).⁷⁵⁷ Гласовна група *нј* чува се и у заменици *џнја* (: *џнија*), а потврђени су и облици с јотовањем *џна*. Облик *џнја* подупрт је заменицом *џва* (: *џвија*) (в. т. 660–667, 669).

324. У збирним именицама *с*, *з* не јотују се⁷⁵⁸:

Л'исје, *грџје*, *закосје* Гора, *метни л'исје* Кру, *со љисје* Рап, најслатко *грџје* Др, *кילו грџје* Рад, *љај закосје* Мл, по *закосје* Др, *имало грџје* на *Лџје* (топ.; некадашњи виногради) Крс, *Лџје* (топ.) Рап.

Имам само једну потврду: Нема го нигде, оно подт *л'исџје* Вр. Облик је лексичка позајмица из оближњих ЗПМ говора у којима се чува финална група *-сџ* у једносложним речима.⁷⁵⁹

325. У глаголским именицама *н* се јотује:

Смијење, *играње*, *иујење* на свадба Крс, *ијерење*, *мијење*, *вољко жџелање* Рап, *јадење*, за *носен'е*, *сијење* пченица Ба, *бљујен'е*, *каран'е* Вр, *жџелан'е*, *каран'е*, *џејан'е* Бр, *џрање*, *џкајење*, *играње* Рад, *џкаен'е*, *бџган'е* Ор, *било џејан'е* Љу.

У вишим селима — претежно у говору млађих мушкараца — *њ* је неутралисано (в. т. 272, 1119): *грџене* трава Ре, *мџвzene* крџва Кру, па *бџгане*, *мијене*, *бес каране* Ре, *сијене*, *мџл'ене* Бр.

326. Г р у п е *лабијал + ј*:

Иди со здџвје, *сџди со здџвје*, *џстани со здџвје* Мл, *здџвје* је најважно Ку, *кџвџо*, *дџвџо-месо*, *сноџје* Гора, *дџвџо* Гл Бр Кру Ре, *дџвџа* врба Кру, *сноџје* пџврзи Кру, *Рџџје* (топ.) Ре, *Жџџјанин* Гл Ре Кру Ди Ба Бр, *Шџџџџџјанин* Бр Ди Ба Ор Вр Др, во *Дџвџач* (топ.; кршевит предео) Крс, *Дџбје* (топ.; њиве; некада је било дубова) Вр, *Дџбје* (топ.) Ле Крс⁷⁶⁰, *пџбегни* во *Рџџје* (топ.; увала) Рап, *пџбегнаа* од *Грџмане* (топ.; ливаде), *Врџје* (топ.) Ди.

Из групе *мј* испало је *ј* у *Љџманин*, *Љџманка* (: *Љџма*).

У мом материјалу је *Грџманско дџре* Ди.⁷⁶¹

⁷⁵⁶ KBML, 29.

⁷⁵⁷ На могућу позајмицу форманта *-џе* из оближњег жеровничког говора упућују облици дсминутива *бреџе* (: *брег*), *сџџџе* (: *сџџџо*) у овом ЗПМ говору (ВБИСлМ, 19). Уп. са сличним стањем у дебарским говорима (ВБДГ, 70; ВБИСлМ, 30).

⁷⁵⁸ БАДИЈС, 144–145; ЋЛГЛ, 51; СРЛГ, 193 (*грџџе* — *грџџе*).

⁷⁵⁹ ВБИСлМ, 19

⁷⁶⁰ ЦАОГ, 116, 126.

⁷⁶¹ А. Цоговић наводи *Грџманско-дџре* (ЦАОГ, 90).

327. Им. *весеље* има јотовано *л*, и онда када је на већ изведена именицу додат суфикс црквеног порекла *-није* или суфикс *-ње*: *весеље* („веселе; судбина“) Бр, има *весеље* Крс Рап, во нас *веселење*⁷⁶² Мл, *веселење* Ре Кру, за *веселење* не-питај Гл.

У бројној именици *иљаду/иљадо* (в. т. 719) јотује се *л*.

СЛОЖЕНИЦЕ ГЛАГОЛА *ИД-ТИ*

328. У сложеницама глагола *ид-ти* сачувана је група *-јд-*.

У презенту доминира *-јџ-* уместо групе *-јд-*, док су примери са сачуваном групом ретки, а у материјалу има и мало потврда са извршеним јотовањем. Овакав однос *јд/ђј* у сложеницама глагола *ид-ти* говори о могућем јотовању у облицима презента и одсуству јотовања у аористу, императиву, трпном гл. придеву. Могуће је, такође, да је из групе *-јд-* испало *-д-*:

От пут ка ће *доје* Вр, *дојеш*, *ијројеш*, *најем* Гл, ће *ијројеш* Ба, да *најеш* паре Ди, сви ће *ијројеме* Ди;

душа ни *дође* Вр, ће *ијријем* Гл, да *дођеш* тужка Крс, да *ијројеш* Рап;

ће го *најдеш* Гл, ће *ијројдеш*, ће *ијројдете* ЗлПо.

У сретечком говору, у коме је група *-јд-* јотована (*дођеш*, *нађеш*), јављају се и *најем*, *дојем*⁷⁶³, а облици типа *дојем* бележе се и у другим говорима, ближим или даљим од горанског.⁷⁶⁴

Облике типа *најеш* П. Ивић⁷⁶⁵ објашњава слабењем артикулације („само у небрижљивом изговору“). С. Реметић⁷⁶⁶ прихвата у основи објашњење П. Ивића („резултат је пасивнијег изговора *ћ*“).

За ГГ могу се понудити и другачија објашњења, која, као и претходна, полазе од *ћ* (< *ђј*):

а. Африката *ћ* супституисана је сонантом *ј* под утицајем албанског дебарског говора (уп. са *Бројанин*, *грајанин*, *сирејно*; в. т. 441). И промена *ћ* у *ј* у *синојка* може бити овог порекла.

б. После јотовања групе *јд* испред *ћ* појавила се антиципацијска палаталност, која је јачала и изазвала испадање африкате дисимилацијом по палаталности. Ово потврђује обиље примера типа *дојеш*, *најеш* у оближњем подгорском и подримском говору (према мом материјалу).

⁷⁶² У јужнометохијским говорима Подрме и Призренског Подгора потврђени су (према мом материјалу) *весел'ен'е*, *весел'ен'е*.

⁷⁶³ М. Павловић (ПМГСЖ, 107–108) не наводи облике са *ј* у сретечком говору.

⁷⁶⁴ П. Ивић у говору Галипољских Срба бележи *дођеш/дојеш* (ИПГС, 134–135); у говори-ма централне Шумадије, поред обичног *дођеш* и ретко *дојеш* (РСГЦШ, 177); у северномакедонским говорима напоредни су облици са *јд* и *ј* (ВБСМГ 2, 153).

⁷⁶⁵ ИПГС, 134.

⁷⁶⁶ РСГЦШ, 177.

в. Избегавање хомонимије може бити фактор недоследности фонетских промена.

ЈОТОВАЊЕ У НЕКИМ ГЛАГОЛИМА

329. Из 1л. јд. презента гл. *виђим* пренето је *ђ* у основу осталих лица презента: *виђим, виђиши, виђи, виђиме, виђишиџе, виђиџи* Гора, да *виђи* Ре, н'а га *виџи* Гл, *виђи* матере Ди, дај да *виђим* Љу, *виђиме* Бр, не-*виђим* Мл.

Императив је потврђен од основа *вид-* и *виђ-*: *виђи* му работа Бр, *виђи* шó-имам Др, *виђишиџе* Бр Мл Ди Ку, *видишиџе* дејка Рад, *види* Ку.

Облици с основом *вид-* забележени су од млађих Горана.

У осталим глаголским облицима у основи је - δ^{767} (*видела, видео, виден*).

У имперфективном итеративном глаголу *виђујем* уопштено је *ђ* у основи свих глаголских облика. Африката је могла продрети из *виђим*, може бити траг односа *видим* — *виђам*, а може се претпоставити и утицај односа *родим* — *рађам, вадим* — *вађам*.

330. У имперфективним глаголима изведеним суфиксом -а од перфективних глагола презентске -и групе јотују се *џ*, *д* основе:

Прађам, се врађа, џрађанџи (мотивисано гл. *џрађам*) Гл, да го *дофађам* Ба, не ни се *џлађало*, вџци *фађал'е, обрђа* Љу, ће не *врађа*, ће *џреврђавање* Мл, не-*фађај* кџсур Ба, *вађам, врађам, џсџрађам* Бр, не *џрађал'е* Кру, се *врађаје* Крс, ме *фађа* Ре, ће *џлађам* мџто Ди;

се *наођало* жџто, *доођаље* Ре, *до^хођаме* Крс, ти *вађаје* Ку, главе *врађаје* („окређу“), *вађам*⁷⁶⁸ вода Гл, *вађаши* ЗлПо, кóмпири ће *вађаме*, не му *рађала* Вр, ће ја *рађам* Љу, го *гађаје* Ба, се *доцађа* Ре, сом *до^хиђаф* Ле, *до^хођа* Крс, *нарађала* седом Др, ми се *свиђаши, ваџа, џрохоџа* Гл, *доођа* ЗлПо, *наођам, вађам, рађам* Бр.

331. У нижим селима јавља се *њ* у глаголу *равњам*⁷⁶⁹, да *џзравњам* земња Рап, ће *равњашиџе* Крс, *рамњало* тџје Рад, *равњаме* Ку, не *џрамњала* Љу, *равњајшиџе* Ку, *рамњам*, не-седим Рад, *Равњашишиџе/Рамњашишиџе* (топ.) Рад Рап Крс Ку, истера^хме гџједа на *Рамн'ишиџе* Др.

О пореклу *њ* у примеру в. т. 274.

ПОДНОВЉЕНО ЈОТОВАЊЕ

332. У изведеним глаголима од основа свршених глагола на -*шиџи* (<-*сџи*) дошло је до подновљеног јотовања. У глаголима перфективног вида уопштено

⁷⁶⁷ Овакав однос познаје и сретечки говор (ПМГСЖ, 53, 114, 115, 197, 200 итд.).

⁷⁶⁸ *Вадим* — дуративни, *вађам* — итеративни.

⁷⁶⁹ Р. Симић алтернант *њ* у левачком говору (СРЛГ, 187) објашњава јотовањем коренског сугласника; *равњам, равњашиџе* је и у сретечком говору (ПМГСЖ, 122); исто и у сиринићком (према мом материјалу).

је *-ши-* из суфиксованих имперфективних глагола после дисимилације у групи *шћ* (> *ши*)⁷⁷⁰:

Дур *најушићаље* Ба, *ће* га *намешићаш* Љу, *јушићаш*, *јушићала*, *сијушићање*, *намешићале* Др, *јушићам* оџце Ку, *јројушића*, *јушића* Рад, се *јремешића* Рап Крс Ор, *исјушића* вода Вр, *намешићам* нога Бр, *јојушићала* деџам Љу.

Однос *-ши-* (перфективни глагол) : *-шћ* (имперфективни глагол) стабилан је: *јушићило*, да *јремешћим*, *исјушићим*, *намешићим* Гора (осим Ре Кру). У рестеличком говорном типу сугласничка група *шић* различитог порекла дала је *шћ* (в. т. 383–384).

Мало је потврда са аналошким продором групе *шћ* из имперфективних у перфективне глаголе: *јушићи* корен, *јушићиф* корен Ди, *ће* га *намешићииш* Љу, се *исјушићила* Ба.

Јотовања нема у трпном гл. придеву ових глагола: *најустиен*, *јустииен*, *исјустиен*, *крстиен* (в. т. 308).

Облици трпног гл. придева говоре да је продор аналошког *ши* у основе перфективних глагола новији од реструктурираног грађења трпног гл. придева.

Ретки примери са *шћ* у трпном придеву⁷⁷¹ продор су из основе са подновљеним јотовањем: *јушићено* куче Рад, *намешићено* Вр, *јушићене* оџце Ба.

333. М. Павловић⁷⁷² бележи за ГГ *ђејче* — *д'ејче* (: *девојче*), објашњавајући *д'* општом умекшаношћу сугласника. Наводи, затим, за сретечки говор однос *ђејче* — *ђојче* тумачећи облике јекавским јотовањем. Данашње стање у ГГ и сретечком не потврђује наводе М. Павловића, пошто *д* у контакту са „меким“ вокалима није подложно умекшавању. Актуелно стање у ГГ потврђује само *дејче*, у сретечком *девојче*, у говору исламизованих Сречана и *дејче* (према мом материјалу).

ПАЛАТАЛИЗОВАЊЕ ФИНАЛНИХ КОНСОНАНАТА *т, д, л, н*

334. Значајна локална дијалекатска црта шарских говора са српске стране Шар-планине је појава предњонепчаних палаталних сугласника (*ћ, ђ, љ, њ*) у низу лексема.⁷⁷³ У околним говорима, на месту палаталних у ГГ, уопштени су непалатални (*ш, д, л, н*).

Меки сугласници настали су из крајњих консонаната иза којих је историјски било *ь*.⁷⁷⁴ Полумеки гласови су се уклањали на два начина — очвршћава-

⁷⁷⁰ РСПГ, 422–423; СРЛГ, 186; ПА-МБРес, 276, 285; ЈДТГ, 68; БНАП, 115; СМЦГ, 32; СМИСМ, 63; у сиринићком, говору Подрме и Призренског Подгора (према мом материјалу).

⁷⁷¹ Уп. са оваквим облицима у трстеничком (ЈДТГ, 68), левачком (СРЛГ, 186–187), ресавском говору (ПА-МБРес, 285).

⁷⁷² ПМГСЖ, 111–112.

⁷⁷³ У сретечком (ПМГСЖ): *смрћ* (24, 33 итд.), *клећ* (116, 117, 231 итд.), *јајраћ*, *јећћ*, *глаћћ*, *сољ*, *јесењ* (према мом материјалу); у сиринићком је ова особина потврђена само у *јећћ*, *клећ*, *јајраћ* (МЛРСГ, 40).

⁷⁷⁴ ВБГГ, 52; ВБПМКонт, 13; ВБСелЕ, 6, 8; ВБУЈ, 27; ВБИслМ, 12; МЛРГорГ, 122; МЛР-ПерГ, 259.

О морфолошком објашњењу в. ПМГСЖ, 117.

њем (у највећем делу македонских и српских говора) или развијањем пуне палаталности (малобројни говори, географски врло удаљени).

Ову појаву, али с алтернацијом *ī* — *k*, познаје македонски пирински говор.⁷⁷⁵ У благоевградском, разлошком, петричком, негованском говору **t* је супституисано са *k* на крају речи: *зек*, *џак*, *госџок*; то је солунски сноп који иде право на север правцем Кукуш — Берово.⁷⁷⁶ Наведени изоглосни сноп не иде према шарским говорима, а, поред тога, у шарским говорима јављају се и палатални *љ*, *њ* (*јесењ*, *дењ*, *соль*, *жаљ*), којих нема у солунском изоглосном снопу.

а) *Зѣћ* — им. *i* деклинације⁷⁷⁷, пришла им. *o* деклинације чувајући измењени полумеки глас. Уп. са руским *зятъ*.

Зѣћ се *вѣка*, *зѣча* *вѣкала* Гл, *зѣч* се *крѣје* ЗлПо, *зѣћ*, *зѣћоу* Ре Кру, *даруала зѣћа* Мл, *домазећ* Бр, *домазећу*, *домазећи*, *домазећим* Рад.

б) *Лáкоћ* (< **olkъtъ*) — им. *i* деклинације.⁷⁷⁸ Уп. са руским *локотъ*.

Лáкоћ *џбарцаф* ЗлПо, *лáкоч*, *лáкчи* Гл, *лáкћи* да *омије* Бр, два *лáкћи* Кру, два *лáкћа* платно Др, *лáкоћ* Рад.

в) *Кл'ѣћ* („брачна соба младенаца, издвојена од осталих, поред стоке; просторија за стоку“). Уп. са руским *клетъ*.

Прет *кл'ѣћ* Др, до *кѣѣћ* Рап, со *дејка* во *кл'ѣћ* Бр, *свѣ кѣѣћо* Ди, прет *кл'ѣћ* Ба, *спáље* во *кѣѣћоу* Ре, во *кѣѣћ* Рад.

г) *Пѣћ* (: два *џѣћа*; „педаљ“). Уп. са руским *пядъ*.

Два *џѣча* Гл, по јен *џѣћ* Рад, *десет џѣћа* Љу, *јѣно* два *џѣћа* Др, ка јен *џѣћ* Бр, со *џѣћоу* Ре.

д) *Прѣџаћ* („папрат“). Уп. са руским *попоротъ*, чешким *paprač*. У косовско-метохијским говорима *Паџраћ* (топ.).⁷⁷⁹ *Паџрач'* је и у јужнометохијским⁷⁸⁰, *џаџраћ* у сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу).

Дејка да *џде* на *џѣрѣџаћ* Крс, *дѣнеси џрѣџаћ* Рап, на *џрѣџаћ* Љу, *џѣрѣџаћ* Бр, во *џрѣџаћ* Др Ре.

ђ) *Грђи* (< **grǫdъ*). Им. *i* деклинације. Уп. са руским *грудъ*.

Покри *грђи* Вр, во *грџи* Гл, со *грђи* Ре, на *грђи* Др, *тури* на *грђи* Ди, *грђи* Мл.

е) *Смрћ*. Им. *i* деклинације.⁷⁸¹ Уп. са руским *смертъ*.

⁷⁷⁵ ВБСелЕ, 20.

⁷⁷⁶ ВБМДиј, 96.

⁷⁷⁷ СПЕРеч 3, 651–652 „zet“.

⁷⁷⁸ СПЕРеч 2, 263 „lakat“.

⁷⁷⁹ П. Скок (СПЕРеч 2, 602 „paprat“) косметски облик *џаџраћ* објашњава суфиксом *-j*. На истом месту и „reduplikacijom и prijevoju perfektuma *porpor-* koji је raširen sufiksom *-ћ* за apstrakta.“ Забележени облик *џрѣџаћ* у ГГ указује на чување редупликације.

⁷⁸⁰ РСПГ, 436; Подрима, Призренски Подгор (према мом материјалу);

⁷⁸¹ СПЕРеч 2, 427 „-t“.

От *смрћ* не побегна никој Мл, *смрћ* Рад Ди Мл Гл, разне *смрћои* Ре, за *смрћ* Ку, прет *смрћ* Ди.

Потврђено *смрћ* у више места (Рап Крс Ку) може бити траг раније дијалекатске слике.

ж) *Чѣљећ* (: *чѣљећи*). Им. *i* деklinације⁷⁸², има суфикс *i* деklinације (*-jadь*). Исто и у *се зачел'ѣћила* („родила, имала децу, чељад“). Уп. са руским *челядь*.

Чѣљећ не се бстава Др, *чѣљећем* Ор, *чѣљећу* Ди (в. т. 469, 564а, 1028).

335. У неким именицама финални *-и*, *-д* замењени су меким *-ћ*, *-ђ* аналогојом, а могуће је и јотовање суфиксима на *-ј*:

а) *Глаћ* (< *глаћ* < **goldъ*⁷⁸³) могло је настати продором суфикса *-i(a)* у именицу. Иначе је *гладен*, *гладна*. Оваквим јотовањем могу се објаснити и именице *окић* (< *окии+ј*), *вић* (< *вић* < *вид+ј*), *и́рвић*.

Од *глаћоси* Вр, от *глаћ* Др, и од *глаћ* мрел'е Ба, *глаћ* во село Ле, за *глаћ* Др.

б) *Нóкоћ* (< **ногътъ*) настало је суфиксом *-i(a)* или аналогојом према *лакоћ*.

Їсекоф *нóкоћ* Крс, *нóкћи* Вр, *нóкоч*, *нóкчи* Гл, по *нóкћи* Рап, свé со *нóкћи* Рад, *исечи нóкћи* Мл, два *нóкћа* Ле.

Из нижих села у материјалу има ретких потврда:

Нóкћи ће ни панет Рад, ни за *нóкћи* Ле, под *нóкћи* Крс, со *нóкћи* Рап.

Присутност облика са *-и* у нижим местима, а одсуство у вишим, може упућивати на то да су облици с палаталима у време формирања горанског говора унети из виших насеља.

336. Палатални алтернанти *ћ*, *ђ* м. *и*, *д* јављају се и у прилозима просторног значења, а за разлику од именица, у којима су *ћ*, *ђ* потврђени само на крају речи, у прилозима се јављају у медијалној и финалној позицији.

У *назаћ* (< *назаћ*) *ћ* је могло настати угледањем на *сѣрѣћни*, *зѣћни*. На аналогоју указује облик предлога месног значења *зад*. М. Павловић⁷⁸⁴ сретечки облик *назаћ* доводи у везу са *назај*, које је забележено и у другим говорима. Није, међутим, јасно овакво евентуално јотовање *д*.

Назаћ се врати Вр, *назаћ* Др Рап (в. т. 897).

У *сѣрѣћно*, *зѣћно* и *и́рѣћно* — *д* је јотовањем после регресивне метатезе палаталности из њ дало *ђ* (в. т. 357е) (*средњи* > *средни* > *срѣћни*):

*Зѣћно*⁷⁸⁵ време Ре, било *зѣћно* Ку, *зѣћно*-дете Др, *зѣћно* Вр Ле Ор Ба Рад Кру; бнела *сѣрѣћно* Бр, *сѣрѣћне* камнои Ре, *сѣрѣћна*-дејка Рап, до *сѣрѣћно* Ди, *и́рѣћного* и *сѣрѣћного* Бр, *и́рѣћни* Ку, *удри и́рѣћного* Кру, во *Сѣрѣћница* (топ.; пашњак између два потока) Рад.

⁷⁸² СПЕРеч 1, 8 „-ad“.

⁷⁸³ СПЕРеч 1, 563–564 „glad“.

⁷⁸⁴ ПМГСЖ, 116.

⁷⁸⁵ *Зáц'но/зáц'н'о* у говору Призренског Подгора (према мом материјалу).

Полумекo *ш* у *ојѣш*⁷⁸⁶ уклоњено је испадањем сугласника па прилог гла-си у ГГ, како је и у сретечком, сиринићком, неким метохијским говорима око Призрена (према мом материјалу), *јојѣ/ојѣ*.

337. У *сољ* и *жаљ*, им. *i* деклинације, финално полумекo *л* замењено је палаталом:

Сољ за оѣце Др, скуп *сољ* Мл, два кила *сољ* Гл, во *сољ* Рад; *жаљ*⁷⁸⁷ ми је Рап, им било *жаљ* Мл, *жаљ* за дете Др, *жаљ'* Бр Ди Ор Ба Рад Гл ЗлПо.

338. У *јесењ* и *дењ* њ је могло настати из *-њ*⁷⁸⁸:

Во *јесењ* Вр, *јесењ* Ди Мл Рап Крс Др Рад, по *јесен'* Ба, *јесен'* бeше Бр, во *јесењ* Мл, во *јесен'* Ре; трећн-дењ Мл, пократке *дењои* Ку, два *дења* Рад, по *де-сет ден'а* Кру.

УМЕКШАВАЊЕ ФРИКАТИВА Ш, Ж, (З)

339. Фрикативни *ш, ж* претежно се стварају на задњем делу предњег неп-ца. У мањем броју примера потврђени су *ш', ж'*.

Највећи број потврда са померањем артикулације ка предњем делу пред-њег непца забележен је у позицији *ш, ж + и, е*:

а) *Каж'и* Кру, јена *ж'ена* Гл, ће се *оумуж'им* Љу, *ж'ишо*, и *ж'ена*, *муж'и*, ми *каж'и*, *ж'ишо* о^т Тётово, *ж'ивуаф*, не *мож'еше* да *издрж'ише*, тежок *ж'ивош*, му је *ж'ена* Ре, а је *ж'иф*, со *ж'ена*, се *ж'ениф*, *ж'енишише*, да *каж'е*, не-мож'ем Вр, за *ж'ена*, да ти *каж'ем*, да *ж'ивии* Крс, да ти *каж'ем*, ће ти *каж'ем*, ће *закаж'ем*, старá-ж'ена Кру;

да се *јусуш'и*, *ш'исеши*, ће *изврш'и*, *ка-беш'е*, *беш'е* зёл'е, ни *каш'ел*, *браш'ен-це*, *наш'е* ш'о беа Ре, на *беш'ика*, да *наш'ош'име*, се *ш'еша* Вр, *ш'ешаф* Крс.

б) У глаголима *кажем* и *можем*, *ж* је у презенту, факултативно, замењено са *ј*, можда преко *ж'*: да ти *кајем* Вр, а *мојеш* Бр, ће ти *каје* Бр (в. т. 359, 374).

У свим местима је *шиљејна* (< *шиљежина*): истерајте *шиљејна* Бр, пасл'е *шил'ејна* Ди, *шиљејнам* Мл, прет *шил'ејна* Рап, за *шил'ејна* Ба (в. т. 374).

340. У рестеличком говорном типу у групи *шћ* артикулација *ш* је, факул-тативно, померена напред асимилацијом према *ћ*: ни *ниш'ћо*, *свеш'ћо*, *бунииш'ће* Ре, *свеш'ћо*, *жэниииш'ће*, *кавиш'ће* Кру (в. т. 383–384).

У групи *шиш* има мало потврда са *ш'* и изван Ре и Кру. Овакво *ш'* може би-ти траг утицаја рестеличког дијалекатског типа: *ниш'шо*, *неш'шо* Гл, *ниш'шо* друго, ја *иш'иш'им*, немало *ниш'шо* Вр, *ниш'шо* Љу.

⁷⁸⁶ Уп. стцслов. *опеть*, руско *опять* (СПЕРеч 2, 648 „peta“).

⁷⁸⁷ У ГГ именица се употребљава прилошки; у сретечком говору полумекo *л* у именици отврдио је па је прешло у *в* (ПМГСЖ, 46, 81, 173). У *сољ* полумекo *л* развило је пуну палаталност и у сретечком говору (ПМГСЖ, 81, 88, 115 итд.).

⁷⁸⁸ Интересантно је да се ове именице, као и многе са *ћ, ђ* м. *ш, ђ* јављају и у руском је-зику.

У Ре и Кру потврђени су напоредни облици *ш'ћо* — *ш'о*: *наше ш'о бѣа, ш'о* ти *каж'ујем Ре, ш'о* ти је Кру.

341. У групи *шк* потврђено је *ш'* у:

Пѣш'ки одиме Ре, *йѣш'ки* Кру, ни *йѣш'ки* Вр, *йѣш'ки* сом *йшла Ор*.

342. Умекшано *ш'* ретко је бележено и изван наведених позиција: *крос ш'ума Ор, ниш'ан* иде Ре, *не-ћѣ-вићииш'Љу*.

Иако је број потврда са *ш'* у позицијама у којима нема услова за асимилацију мали, оне могу оспорити објашњење о позиционом пореклу *ш', ж'*.

343. У Ре, ређе у Кру, само у глаголу *зѣмам* бележено је умекшано *з'*:

Колани з'ѣф, ж'ито ће *з'ѣмеш, басма з'ѣф, паре з'ѣ, з'ѣф* ораје, *з'ѣф* трава, *з'ѣми, з'ѣф* да праи Ре, *з'ѣла, сом з'ѣла, ми го з'ѣла* Кру.

Чињеница да је највећи број примера са *ш', ж'* забележен у вишим селима (Ре Кру Гл), а *з'* само у Ре и Кру, указује на то да су умекшани фрикативи стигли у ГГ из рестеличког говорног типа.

АЛТЕРНАЦИЈА *К — Ћ, Г — Ђ* У ГЛАСОВНИМ ГРУПАМА

344. Гласовне групе *ки, ке, ги, ге* у бродском говору замењене су групама *ћи, ће, ђи, ђе* под утицајем ове особине у тетовском говору.⁷⁸⁹ Такво неутралисање *к, г* захвата већи простор, без континуитета — југоисточних српских⁷⁹⁰, македонских⁷⁹¹, бугарских⁷⁹² говора.

Неутрализација *к, г* у балканским словенским говорима који су били у живом контакту са несловенским језицима сугерише утицај ових јазика на словенске у развијању иновације.⁷⁹³

345. *Ћ, ђ < к, г + и, е* настају асимилацијом велара према предњим вокалима (*рука — руће, нога — нође, дејка — дејће*). Нема у бродском говору неутрализације *к, г* у позицији *ј, љ, њ + к, г*⁷⁹⁴:

Турсће имена, *ваће* покријене, *идал'е шаће, ћеде*, от *свѣћеде, ће* воденица, *обојће, назојће, руће* врзане, *широће, сламће* овсуе, *ваће* не бидује, *асћер, измѣ-ћарће*, во *руће, њл'иѣће оѣенће, меће* приганице, *шајће* не-може;

ће го даде *ћѣрћи, вѣшћиишћи (< вешћички)*, ће *ћиишме ћиштика, рѣшија, сѣ-ћира*, цубе *оћинала, ѡѣшћи* оди, крпа *наћиишена, мајћи* ће онесе, *жѣљћи, измѣ-ћарћи*;

⁷⁸⁹ СТТГ 1, 234.

⁷⁹⁰ БАДИЈС, 191–198; ПАСДиј, 48; ИПДиј, 162; ИПИО 2, 140; БНГИ, 14; ЋЉЛГ, 48–49; ВЛМД, 153; ФО — (Кална), 593.

⁷⁹¹ САМОчерк, 144; САМПол, 293; ВБСелЕ, 9; КБИст, 70; ВБМДиј, 88, 96; ВБКТ, 51; ВБПГ, 352; ВБСМГ 1, 18; ВБСМГ 2, 155; ВБЛГ, 24; ФО — (Теарце), 650, (Родожда), 672.

⁷⁹² ССТБД, 108–109; САМОчерк, 144.

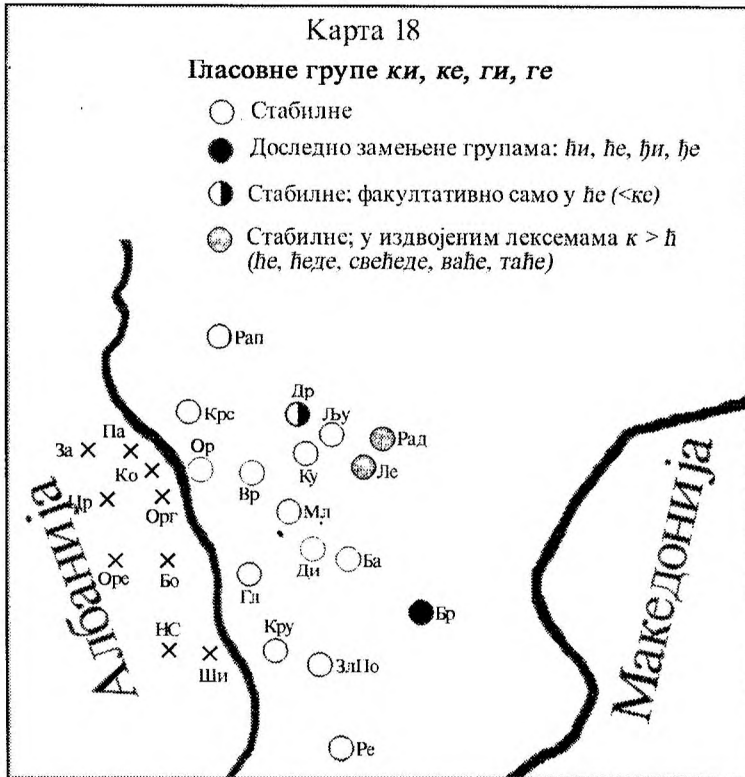
⁷⁹³ Уп. ИПИО 2, 140.

⁷⁹⁴ Уп. са овом појавом у неким П-Т говорима: БАДИЈС, 191; ПАСДиј, 48; ЋЉЛГ, 49; БНГИ, 14.

др^уђе, н^ође, њ^олође, допаме др^ађе, с^аанђе (< саанге < саанке, после озвучавања к; „саонице, санке“), ђе пот^ераа, б^исађе, л'е^нен, с^нађе (< снаге);

з^ел^е да *ђи* пот^урчујет, м^уж^ш *ђи* пр^истана, з^ен^{ђи}љ љ^уђи, н^их *ђи*, за^{ђи}нала, *ђе* *ђе* за^{ђи}на.

346. Судбина група *ки, ке, ги, ге* није условљена генерацијском припадношћу, већ је територијално везана за Брод (в. к. 18), па мој материјал не потврђује закључак: „Ваков изговор на споменативе гласови почесто се слушају во говорот на помладото поколеније.“⁷⁹⁵

Осим у Броду, где је неутрализација *к, г* (+ *и, е*) системска, *ђ* м. *к* јавља се као лексикализована појава у Ле и Рад у прилозима *ђеде, свеђеде, до ђеде, ђе* си била, а у Др само у *ђе* (*Ђе* си бнела): *ђе-ђе-идеш, ђе* тву^а-ку^а, *ђеде* Ле, *иде ђе* м^ужа, *ђе-има, свеђеде* Рад.

Изван Бр ови прилози јављају се и с групом *ке*.

За Кру и Ре наводи се *ђе* (Амн. зам. *он*).⁷⁹⁶ У овој позицији *к, г* су у рестеличком говорном типу, како мој материјал казује, стабилни.

⁷⁹⁵ ВБГГ, 49.

⁷⁹⁶ Исто, 64.

347. У вези са неутрализацијом *к* (+ *е*) у Љу су примери са *ке* < *ће* („хтети“): А *ке* идеш. Редовно је, међутим: *Ке* *ће*-идеш:

Деца ако се ђвде, *ке* им кајеш, ако не *ке* да ге најем; *ке* го тражи; *ке* доје; *ће* земеш сољ да ге крмиш, *ке* земеш шо ти требе за кућа.

Последњи пример је добра илустрација факултативности појаве пошто говорник на малом растојању употребљава *ке* — *ће*.

Из горанског села Борје у Албанији имам следеће потврде: *ке* работам, *ке* донесеш, *ке* *ће* спијете.

348. Из Ди и Крс у материјалу имам три потврде са *к* у *кеде*. Ово може бити траг ранијег стања када је *хеде*, као лексикализована појава, могло захватати знатно већи простор ГГ од данашњег:

Сегашњо *кеде* је, тогашњо *кеде* је Ди, *кеде* отишоф Крс.

349. *К* и *г* у позајмљеницама:

Маћина, *ћурија*, *ћеса*, *Шаћур*, *шећер*, *шућур*, *ћиљим*, *ашићаре*, *бећар*, *белћим*, *берећеш*, *Тамил*, *ћар*, *ћарује*, *ћаја* (< тур. *кеһаја*), *ћелибар*, *ћибрити*, *дучан*, *ићиндија*, *мелеч* Гора;

ћердан, *ћерис*, *ћубре*, *ћузум*, *Буљизарка*, *ћушуре*, *зештин* Гора.

МЕТАТЕЗА

350. Примери с метатезом, највећим делом, бележени су у свим насељима. Број лексема с метатезом нешто је већи у рестеличком говорном типу.

Метатеза се најчешће врши у средини речи.

351. М е т а т е з а у г л а с о в н и м г р у п а м а

а) Група **въс-*, осим у прилогу *везден*, јавља се с метатезом:

Сви тражет, *сви* желаме Мл, изеф *све* Гл, си изоткала *све* Вр, *све* офце Ди, *све* зуала Бр, *сви* офчари Ба, *сва*-зима Др, *све*каква Љу, *сва*кој Ди, *свешито* Ор, *сваки*-ден Рап, *све*кога („свакад“) Ре, *сва*кога („стално“) Кру, *за*пркна *све*, *со*свем друго Ба.⁷⁹⁷

Примере в. и у т. 618–619, 632, 652–654.

б) Група **svъ-* > *свъ-*:

*Сав*нало, *ће* *сам*не, *сам*нује, *сам*нуало Гора.⁷⁹⁸

⁷⁹⁷ Метатеза групе, осим српске, захватила је и неке оближње ЗПМ говоре: ВБДГ, 74; МТОГ, 192; ВБМДиј, 16, 98; ВБПГ, 344, 349, 353.

⁷⁹⁸ Метатеза групе захвата велики простор словенских говора у југоисточном делу Балканског полуострва: РСПГ, 359, 426; БАДИЈС, 55, 56, 225; ИПДиј, 106; ЋЈГЛ, 55; ЈДТГ, 52; ПМГСЖ, 53; МлРСГ, 34; ЕГРеч 2, 199; МСБЕ, 161; ВБДГр, 23, 28; ВБМДиј, 93; ВБПГ, 347; итд. Уп са: „Стара диференцијална црта на македонскиот ареал е појавата на сек. њ во секвенците *цвъ-* и *цвъ-*, сп. *цафити*, *савне*, *савнује*“ (ВБИСЛМ, 12).

У ГГ нема трагова западномакедонске иновације су- (< *sv̄-*), цу- (< *cv̄-*).⁷⁹⁹

в) Група **cv̄-* > *цѣв-*:

Цвѣће *цѣфѣи*, *цѣфѣила*, *ће ѿроцѣфѣи* Гора.

Метатеза ове групе највећим делом прати метатезу **sv̄-*.⁸⁰⁰

г) У групи *-зј-* није извршена метатеза:

Грѓзје, *лѓзје* Бр, *грѓзје* Др, *лѓзја* Рап, *лѓзја* во Гѓра Крс, ѿмало *грѓзје* на *Лѓзје* (топ.; некадашњи виногради) Крс, *Лѓзје* (топ.) Рап, *Лѓзјишѣа* (топ.) Ор.⁸⁰¹

Облици без метатезе карактеристични су за полошке говоре⁸⁰², па се ГГ овом особином наслања на њих, пошто је у околним српским говорима⁸⁰³ метатеза извршена.

д) Група *-јр-* у турцизмима остаје:

Бѣјрак, *Бѣјрам* Кру, со *Бѣјрама* Др, дошоф *Бѣјрамѣја* Ре, *Бѣјрија* Др, *Бѣјрушѓице*, *ћеде* си; море *Бѣјруше* Бр.

ђ) Група *-јд-* у глаголима сложеним са *ид-* опстаје (в. т. 328): *ѿрѓјдо*, *најде*, *најдоха*.

352. М е т а т е з а у г л а г о л и м а

а) *Чука*, *чукам*, *чуќна*, *чуќнује*, *ѿочуќнује*, *чуќање* Гора.⁸⁰⁴ У овом примеру, највероватније, и нема метатезе пошто се глагол може наслањати на узвик *чук*, а не *куц*.

б) У неколико глагола *-и-* је постало формантом имперфективности:

ѐбл'ичам — *ѐбл'ечем*, *сл'изам* — *сл'езем*, *ѿл'изам* — *ѿл'езем*, *вл'изам* — *вл'езем* Гора.

в) У *ѿѣшегни* Ре Кру Др Ба Гл, *ѿѣшејни* Бр метатеза је извршена у префиксу. У нижим селима глагол је без метатезе — *ѿѣшегни* Крс Рап Ор Вр.

г) *Подубиѣе* Кру, *ѿѓдуби* дрво Ба, *ће ѿѓдубиме* Ре, *ѿѓдубиѣ* бабо Ди — може се објаснити метатезом у различитим слоговима са преласком *о* у *у*, али је вероватније да је реч мотивисана именицом *ѓујка* („рупа“), пошто значење глагола подразумева да се нешто што је пободено налази у рупи (*ѓујка*).

У Ре је забележен пример: шо ми си се *ѿѓдубиѣ* („подбочио си се“), са значењем сличним оном које је изнето испред.

⁷⁹⁹ ВБДГр, 21; ВБПГ, 344.

⁸⁰⁰ БАДИЈС, 55–56; БНАП, 133; МлРСГ, 34; ПМГСЖ, 53, 220; МСБЕ, 161; ВБПГ, 347, 352; ВБДГр, 23, 28; ВБМДиј, 93.

⁸⁰¹ А. Цоговић наводи *Лѓзишѣа* (ЦАОГ, 137).

⁸⁰² ВБПГ, 352.

⁸⁰³ ПМГСЖ, 110, 159; МлРСГ, 34; метохијски говори (према мом материјалу).

⁸⁰⁴ У оближњим говорима је *чуќа* (ПМГСЖ, 19, 221; МлРСГ, 34; РСПГ, 368; ВБПГ, 352; ЕГРеч 2, 457 „чукат, чуќам“. Уп. и са *цук* у СМИЦГ, 57; БДНСгов, 74; ЋДГБ, 58.

д) *Перцедује* (< *прецедује*) Ба, *перцедујала* мл'еко Ди — метатезе има у префиксу.

ђ) У гл. *се намуриџ* (< *наимуриџ*) и попридевљеном гл. придеву *намуриџен* чујек Гора.

е) У *џијује*, *џијала* (< *џује*) Гора метатеза је извршена после африкатизације групе *џс*, пошто је група *сџ*-стабилна у ГГ (*сџије*, *сџомни*, *се сџобол'еџ*).

Глагол с извршеном метатезом потврђен је у околним говорима.⁸⁰⁵

353. М е т а т е з а у и м е н и ц а м а

а) *Крушум*⁸⁰⁶ (< тур. *kurşut*) Бр Ре Кру Ди Гл ЗлПо. У нижим селима чува се *күришум*.

б) *Гнила* (< *глина*) ЗлПо Гл Бр, сме нóсил'е *гнила* Ре, нéмаме *гнила* Вр, во *гнила* Кру, *гнила* Др Рап Крс Рад, црeпње од *гнила* Ку, *гнила* до сéло Љу.

в) *Свабда* Ре Кру Ди Мл Ба, нáпрај *свабда* Ре, *свабде* Кру, на *свабда* Мл. У осталим местима је *свабда*.

г) *Авла* (< тур. *helva*) Ре Кру, јáдеме *авла* Ре, *авл'е* се јáло Кру. У осталим местима је (*х*)*áвла*.

д) *Ајмáл'ија/хајмáл'ија* (< тур. *hamail, hatayli*; „хамајлија“) Гора, јéна *ајмáлија* Рап, *ајмáл'ије* нéмало Ди.

ђ) У *џијунка* Гл могућа је метатеза са лабијализацијом (*џијољ > џијљу*), али је вероватније да је *-унка* суфикс (уп. са *мéунка*) а да је *-о-* елидирано. О им. в. и т. 56а, 154.

е) *Плáдно*, које је у ГГ адвербијализовано, има облик с метатезом.⁸⁰⁷ Примере в. у т. 921.

ж) *Бáвлани* (< *балвани*; „попречне дашчице на плафону, које се постављају преко греда“) Мл, тóраме *бáвлани* Др.

з) *Óћек* (< *óкић*) Бр. У осталим местима *óкић*.

и) *Крунде* (< тур. *kundura* < грч. *kondoronos*, ШАТур, 425) Рад, Др, Љу, Ку.

ј) *Мрџвоец* (: *мрџвовец*) Др, бéше јен *мрџвоец* Ку.

к) *Мáсофце* (< *масолце* < *масло*) Ре Кру, зéмите *мáсофце* Гл, дикáнечко *мáсофце* Ди.

л) Метатеза није извршена у *мáгила*⁸⁰⁸ Гл Ре Кру ЗлПо, *мóђила* Бр, *мáгила* Вр Ор Крс Рап Др Гл Бр Љу, *мóгиље* до пúт Ре, л'áј *мóгил'е* Гл. Примере в. и у т. 145.

⁸⁰⁵ ВБПГ, 352; РСПГ, 424, 441.

⁸⁰⁶ БАДИЈС, 237; ПМГСЖ, 141; ВБСелЕ, 28.

⁸⁰⁷ БАДИЈС, 237; ЕГРеч 2, 79 „пладне, пладна и пладне“; МлРСГ, 34; ПМГСЖ, 52, 141, 148 итд.

⁸⁰⁸ БАДИЈС, 370; ПМГСЖ, 140; ВЛМД, 209.

љ) Им. *бл'узнак*, *бл'узначе* без метатезе је пошто је мотивисана придевом *близ* на који је додат суфикс *-(н)ак*: со њего сум *бл'узнак* Рап, *бл'узнаци* Др, *се обл'узна* Кру.

м) Није потврђена метатеза у именици *чѐвра*.⁸⁰⁹

354. М е т а т е з а у п р и л о з и м а

а) *Чвѐра* (< *вчѐра*) Ре Кру Гл Крс Др Ку Рап Ле. У Бр Ди Ба Вр — *чѐра/фчѐра* (в. т. 923). Метатеза се јавља и у придеву мотивисаном овим прилогом: *чвѐрашењ* Ре Кру Гл Крс Рап Ле.

б) *Одваде* (< *одавде/одовде*) Вр Ор Крс Рап Др. Облик *одаваде* траг је метатезе, ако није аналошко а.

в) *Ендѐбожсе* („тобоже“) Бр Ди Ба. Сложеница је настала из синтагматског споја *једини божсе*. После метатезе у различитим слоговима (*једини* > *јениди* > (*ј*)*енди*) испао је вокал: *ендѐбожсе* работа Бр, *ендѐбожсе* ће донесе Ди, *ендѐбожсе* ткаје Ба (в. т. 215д, 965).

ПРОТЕТИЧКИ ГЛАСОВИ

355. Протетичким гласом *j-*, који карактерише све околне српске и део ЗПМ говора⁸¹⁰, ГГ се удаљава од неких оближњих ЗПМ говора.⁸¹¹

а) Протетичко *j-* испред *e-*:

Јесењ, *јена жѐна*, *јерѐбица* Др, *јѐл'енофѐ* дѐјде, *ке јѐл'ена*, ако сум *јѐл'ен* Крс, *три јељѐна*, *јесењи*, *брѐт је постар* Рап, *јѐљеним ђнеси*, *во јѐсен'* Ле, *во јѐсен'*, *јѐнем љуђим* Вр, *во јѐсен* Ди, под^г *јѐн јѐзик* Ба, *ѐсекоф јѐзик*, *јерѐбице* Ре, *под-јѐзик*, *јѐзеро*, на *ћи јѐзѐрчика*, *јѐфѐшино сѐрен'е*, *јѐдва*, *јѐного*, *јѐшрви* рекла, *јѐл'ек*, *јѐчмен* Бр, *јѐчмѐново снѐпче*, *нашински јѐзик*, *јерѐбицем*, на *јѐзеро* Кру, *јѐсѐрције* (< тур. *esir*, ШАТур, 370), *јѐчмењ*, *јѐшрвина* Рад.

Нису потврђени примери у којима у протези алтернирају *j-* и *ѐ-*.

б) Протетичко *j-* испред *o-*:

*Јѐѐ*⁸¹² (в. т. 940), *јѐш(ѐше)* (в. т. 971) Гора, *јѐбојѐ*⁸¹³ Бр, *јѐбојѐке* скѐни Ди, *мѐжове јѐбојѐке* Ба, *јѐѐ* да ѐдет Вр, *јѐѐ* ће се вратим Ку, *јѐѐ* пуѐф Ба, *јѐѐ* ће сѐјеме Др, *јѐш* јѐмпут Др, *јѐш-немам*, *јѐшиѐ* ѐмаф Вр, *јѐш* подѐбело Крс.

в) Протетичко *j-* испред *y-*:

Јѐѐѐ је вргуљаво, *јѐѐѐр* праѐи *јѐѐѐин'а* Ре, *јѐѐѐ*, *јѐѐѐице* Рап Вр Ба, *зѐми јѐѐѐ* Гл, *јѐѐѐице* от слѐма Др, *јѐѐѐице* ѐстајла Ле.

У Крс и горњој махали Рап развија се испред *y-* протетичко *j-* у *јѐѐѐица*.

⁸⁰⁹ ВБГГ, 55. Вероватно је наведени пример метатеза у прилогу *чѐвра*.

⁸¹⁰ ВБИСЛМ, 10.

⁸¹¹ У оближњем гостиварском говору (ВБПГ, 344) изразито доминира протетички глас *ѐ-*.

⁸¹² Само је у Ре овај прилог без протетичког гласа (*ѐѐ*).

⁸¹³ Изван Бр, Ди, Ба именица је потврђена без протетичког гласа, а у Бр, Ди и Ба присутни су и облици без протетичког гласа.

г) Прилог (*ø-j/-e-úyire* („сутра“) јавља се са различитим облицима (в. т. 971). Доминира *yire* Ку Ба Ди Др Љу Вр Ор Рап Крс Рад Бр; *vuyire* је у вишим селима — Ре, спорадично у Кру Гл Бр Вр.

Дóјди *vuyire* на пла́дно, *vuyire* ће биде, тíја ће биде *vuyire*, *vuyire* ги изва́дил'е, *vuyire* дру́га Вр, му ве́лим — *vuyire* Гл.

Juyire саба́ал'е Вр, *juyire* ће до́је Ор, *juyire* је Бо́жећ Ба, *juyire* на Бо́жић Рап.

У *vuyire*, *vuyiro* *v-* је из групе *в̆+ouyir̆*, *в̆+ouyiro*:

Vuyiro ка ће ста́не Ор. Примере в. у т. 925.

д) Протетичко *j-* испред *a-*:

Jarebiće ке ил'заје, *ja* сом Вр, *ja* ће ти до́несем Крс, *jaǵenim* со́љ Ку, *ja-buko* Др Мл Ку Љу Гл ЗлПо Ба Ор, не́ма *jabuka* Ку, под' *jabuka*, та́квете п'уал'е *jabuki* Ле, *jarém* му се скр̆ши Мл, *jarém* Ку Рад Љу Ба Крс Рап Ре.

ђ) Прилог *juiho* Ре, који је потврђен и без протетичког гласа (*uiho*), могао је добити овај глас пре преласка *e* у *u*.

е) Протетичко *v-*:

У глаголу *voyšegni*, само у Гл, поред *oyšegni* (< *iošegni*). У осталим местима је *iošegni/oyšegni*. *Voyšegni* је лексичка позајмица стигла из гостиварског правца.⁸¹⁴

Именица *ujko*⁸¹⁵, која је скоро истиснута турцизмом *daico*, потврђена је без протетичког гласа у Вр Ор Рап Крс Рад Мл, а с протетичким *v-* од информатора који је детињство провео у Гостивару.

О *vuyire* в. т. 355а.

АНТИЦИПАЦИЈСКА ПАЛАТАЛНОСТ

356. Гласовна група *V + њалајшални сугласник (њ, њ, њ)* замењује се у мањем броју примера групом *V + j/j + њалајшални/делимично њалајшални/веларни сугласник*. Ова ће се појава звати антиципацијском палаталношћу⁸¹⁶, пошто се палатална компонента меког сугласника антиципира испред. Процес није стар.⁸¹⁷

Особина је присутна на ширем простору словенског југоисточног дела Балканског полуострва.⁸¹⁸ Компактност територије на којој се јавља, упућује

⁸¹⁴ ВБПГ, 344.

⁸¹⁵ ВБМл, 144.; наводи се се за Мл *vujko*.

⁸¹⁶ С. Младенов (МСБЕ, 144): „антиципацијата на палаталноста“

⁸¹⁷ КБИст, 60. О антиципацијској палаталности в. и: САМСлов, 305; БАДИЈС, 146; СМЪГ, 63–64; МСБЕ, 162; РСПГ, 419.

⁸¹⁸ САМОчерк, 94–97; МСБЕ, 162; КБИст, 58–59; СТТГ 1, 233; ПаАРГ, 109; ВБДГ, 88, 89; ВБЛГ, 24, 30–31; ВБКГ, 53; ВБПрД, 136; ВБУЈ, 28; РСПГ, 416–419; БАДИЈС, 140, 142, 146 и даље; ЋЉГЛ, 43, 168; ПА-МБРес, 248; МлРСГ, 38–39; СМЪГ, 63–64; БДГСр, 132–133; ФО — (Ораховац), 583; говор Подрме и Призренског Подгора (према мом материјалу).

на то да је изогласно огњиште на територији западномакедонских и централно-македонских говора, а да се појава ширила ка призренско-јужноморавским говорима и даље.

357. V + (j/j) + њ/н'/н

Група V + њ не уклања се у ГГ доследно антиципацијским гласом. Таква факултативност јавља се и у призренском градском⁸¹⁹ и другим јужнометохијским говорима (према мом материјалу). Нестабелисано стање у овим говорима указује на новину иновације.

а) У именима животиња — њ је, осим ретких изузетака, замењено групом *jn*:

Мркојна (< *Мркоња*), *Шároјна*, *Баљојна*, *Муројна*, *Шуџојна*⁸²⁰ Рап Крс Гл Ре Ле Др, *Муројна* биф стар Др, *Шároјна* беше Ба, удри *Муројна* Ди, кед-ти-је *Баљојна* Гл, со *Шároјна* Ди, онеси *Баљојни* Рап, Гафуроф *Шуџојна* Ре.

Забележено је и *Шároња*, *Муроња*, *Шуџоња*, *Мркоња*, али не и *Баљоња*. Док у последњој именици доследно долази до дисимилације по палаталности у суседним слоговима, у претходним примерима нема таквих услова:

А даде *Шároњи* Рап, чије се *Мркоња* и *Шároња* Ле, *Мурон'а* ел'и *Шáрон'а* Ор.

б) Именица *кóњ* има облике: *кóњ/кóн'/кóн* и *кóјњ/кóјн'/кóјн*. У истим местима бележене су различите вредности:

Кóња да ми пóткујеш, прет *кóјња*, постáрому *кóјн'у* Рап, со *кóјни* ће нóси-ме Кру, *кóн'а* сме кóпил'е, *кóјн'* ми пцóјса, *кóјн'а* да пóткујеш, *кóјн'у*, óрал'е *кóјн'и*, *кóјн'ам*, *кóјн'им* Вр, јахаме *кóјни*, *кóн'* да дóтера, ни *кóјна* Бр, *кóјн* Митá-тичин, úморен *кóњ* Рад, тóраше на *кóна*, па прет *кóјна*, со *кóн'а* Ре.

в) Именица *дóња* („дрво и род воћке, *Cydonia vulgaris*“) диференцира се према *дóња* (< тур. *dýnya*; „овај свет, онај свет“) антиципацијским гласом:

Дóјн'а не рóдила Ди, јадеме *дóјње* Ку, на *дóјн'а* Рад, здрела *дóјна* Бр.

На óваја *дóн'а* и на таја Бр, свé на таја-*дóња* Рад, на óваја *дóња* Ку, на та-*ја-дóн'а* Вр, óваја *дóња* Мл;

у Рап је и: на довња-*дóња* (< тур. *dýnya*).

г) Поред чешћег *дéња*, јавља се и *дéјња/дéјн'а/дéјна*: па ће рабóтаме *дéј-ња*, *дéјн'а* нé-спијем Ор, вика *дéјн'а*, заш спијеш *дéјн'а* Вр, *дéјна* путóаље Ре (в. т. 916).

д) Испред секундарног њ (в. т. 247) јавља се антиципацијски палатални глас у неколико лексема:

Млáјнесџа (< *млањесџа*⁸²¹) Ку Др Рап Вр Крс Ор, пристал'е *млáјнесџе* Др, *млáјнесџи* и новóжен'и Вр, најубаво *млáјнесџе* Рап, била *млáјнесџа* Ор;

⁸¹⁹ РСИГ, 415.

⁸²⁰ И у јужнометохијском подримском говору њ је у овим примерима замењено групом *jn* (према мом материјалу).

⁸²¹ *Млањесџа* је и у сретечком говору (према мом материјалу).

млајн'есѣин брат Др, *млајнесѣино* брата Ор. У топ.: *Млајнесѣин* камен' Ре Вр, *Млајнесѣин*-камењ Ку.

Поред обичнијег *илајна* (< *илањина*), потврђено је и *илањина* Ку Крс Рап, *илајн'ина* Ре Ди Ле, *Плајниница* (топ., предео на Коритнику изнад Рапче) Рап.⁸²² Облик *илајна* могао је настати испадањем слога *-ни-* (*илај-ни-на*). Није убедљиво објашњење да је *илајнина* у ГГ настало асимилацијом у сугласничкој групи *дн* (*иладнина*)⁸²³, пошто се група чува у *иладно*, *ладно*, *градно*. Није, затим, јасна веза две лексеме, пошто се *иланина* наслања на **roln-+ ina*.

Поред обичнијег *воденица*, бележено је и *водејница*⁸²⁴ (< *водењница*⁸²⁵): *седала* во *водејница* Вр, до *водејница* Крс, *имаше водејнице* Ку, во *водејница* Ор.

У *сајнице*⁸²⁶ (< *сањице*): на *сајнице* Гл, *чије се сајнице* Кру, *ке сајнице* Ба, *от сајнице* Ди, *братуе сајнице* Бр, *се скрши'а сајн'ице* Ку.

ђ) Поред *ирсѣињ*, потврђено је и *ирсѣињ/ирсѣијн'* Др, *ирсѣињче* Ле Др Рад, *најскуп ирсѣијн'* Рап, *купите ирсѣијни* Крс, *дадоме ирсѣијн'и* Ле.

е) У придевима *зѣһни*, *сѣрѣјни*, *ирѣјни* палаталност из њ пренела се на *д* јотујући га (*средњи* > *средјни* > *срејни*). У Ку, Љу, Ба бележени су и облици *зѣдњо* и *зѣдњо*, што посредно потврђује претходно објашњење.

Сѣрѣјнојзи ћерки Ле, *повикај ирѣјного* и *сѣрѣјного* Бр, *зѣһне* депои Ре, *сѣрѣјне* н'иџе Ди, *сѣрѣјного* да виђим Ку. Примере в. и у т. 336.

358. V + (j/f) + њ, ѣ⁸²⁷

а) *Сѣрѣјна* Ле Рад Ку, *не-ми-била сѣрѣјна* Др, *немала сѣрѣјна* Ку, *смѣјне* Гл, *овјá-свејне* („цвеће“) Ре, *нејћем*, *нејћала/нејћела* Гора, *нејћем* да ти кажем Др, *ни муá-мати нејћала* Кру, *шáјће* не бидује Бр.

Све се ове лексеме чешће јављају без антиципацијске палаталности.

б) У неколико лексема *њ*, *ј* дали су *ј*. Примере и објашњење замене *њ*, *ј* са *ј* в. у т. 441.

О облицима презента *дѣјем*, *ирѣјем*, *најем* в. т. 328.

⁸²² ЦАОГ, 155.

⁸²³ ВБГГ, 55.

⁸²⁴ У ГГ унутрашња група *-ни-* остаје без метатезе, па се *водејница* не може извести и ЗПМ облика типа *водејнца* (ВБПрД, 136), тим више што се јавља у групи *-јни-*.

⁸²⁵ У сретечком говору обично је *водењница* (према мом материјалу). М. Павловић (ПМГСЖ, 114, 163) наводи *водењичар*.

⁸²⁶ Г. Елезовић (ЕГРеч 2, 200 „саница“) бележи у косовско-метохијским говорима *сајница*. У призренском градском говору је *сајне*, *сајнице* (РСПГ, 373, 394; 397; итд.), у говору Подрине *сајне/сајн'е/сајње*, у сретечком *сање*, *сањице* (према мом материјалу).

⁸²⁷ Антиципацијска палаталност у овој гласовној групи обична је у полошким (САМО-черк, 97; СТТГ I, 233), али и другим мак. говорима (ВБКГ, 53; ВБЛГ, 24).

Особина се констатује и за П-Т говоре: МлРСГ, 38–39; БАДИЈС, 142; ЋЉГЛ, 43, 168. У говору Призренског Подгора (према мом материјалу) антиципацијска палаталност у овој позицији чешћа је него у ГГ.

359. V + (i/j) + ж

Им. шӣљејна и глаголски облици *кајеш*, *мојеш* Бр Ди Ба Мл Вр могу се објаснити испадањем *ж* и развијањем хијатског гласа (в. т. 374), али позиција у којој је *ж* (+ *и*, *е*) могла је да утиче на палаталност овог фрикатива и на развијање антиципацијске палаталности са упрошћавањем сугласничке групе *јж*:⁸²⁸

ОБЕЗВУЧАВАЊЕ, ОЗВУЧАВАЊЕ СУГЛАСНИКА

360. Звучни сугласници у ГГ не могу стајати на апсолутном крају речи.⁸²⁹ Распоред арае словенских говора на Балканском полуострву с оваквим ограничењем десоноризацију доводи у везу са овом особином у несловенским балканским језицима.⁸³⁰ Овакво понашање звучних сугласника на крају речи у ГГ не може се посматрати изван ове појаве у околним македонским⁸³¹ и српским⁸³² говорима.

ОБЕЗВУЧАВАЊЕ ЗВУЧНИХ СУГЛАСНИКА

361. На апсолутном крају речи звучни сугласници се најчешће замењују својим беззвучним парњацима:

Муш мѣ-зеф^в Гл, кѣде ти бѣф *муш* Ор, *аѣаѣ* (< тур. *ahbab*) Др Рап Кру Мл Љу, најгол'ем *дѣѣ* Ку, ме бѣѣ *зѣѣ* Ре, ѣди на *рѣѣ* (< *хрид*) Бр, нека ти дѣде *мѣѣ* Ба, *дѣш* врне, *ѣѣѣ* (< *ѣѣѣ*), *гѣѣѣ* (< *гѣѣѣ*), од *гѣѣѣ* свѣј Крс, *чѣл'ѣѣ* (< *чѣл'ѣѣ*) Вр, *шѣѣѣ* коњ, за во *грѣѣѣ* Ор, чѣј *зѣѣѣ* Бр, *гѣлуѣѣ*, *гѣѣѣ*, јен *ѣѣѣ* Ре.

Балкански грецизам *кѣмаѣѣ* (два *кѣмаѣѣ*, *кѣмаѣѣѣ*, *кѣмаѣѣѣѣ*) бележен је само с етимолошким *ѣѣ* (< нгрч. *κομματα(ον)*)⁸³³:

Три *кѣмаѣѣ* ѳѣце Др, јен *кѣмаѣѣ* л'ѣп Ди, дѣј ми јен *кѣмаѣѣ* Мл, јен *кѣмаѣѣ* Кру, ѣма *кѣмаѣѣ*, ни јен *кѣмаѣѣ* Бр, сѣдом *кѣмаѣѣ* Ба, не се *кѣмаѣѣѣ* Кру, *искѣмаѣѣѣ* Ку, тѣја *кѣмаѣѣѣѣ* Рад, сто *кѣмаѣѣѣѣѣ* Крс, не *кѣмаѣѣѣѣѣѣ* љѣп Ле.

362. Лабиодентално *в* нешто је веће стабилности на крају речи него у унутрашњости, мада се осећа парњаком по звучности фрикативу *ф*. Чување потпуно или делимичне звучности гласа *в* у финалној позицији може се објаснити природом овога гласа (в. т. 242):

⁸²⁸ Слично се објашњава *грожѣѣ* у ресавском говору (ПА-МБРес, 284). Лојзе М. Павловић (ПМММ, 23) објашњава развијањем антиципацијске палаталности испред *з'* (*лојз'ѣ*).

⁸²⁹ ВЕМл, 130.

⁸³⁰ ИПИО 2, 104–106.

⁸³¹ САМПОл, 294; СТТГ 1, 240; ПаАРГ, 118; ФО (Лазарополе), 632; ФО (Вруток), 642; ФО (Теарце), 648 итд.

⁸³² ПМГСЖ, 131–132; РСПГ, 443–444; СМЪГ, 82; ПИИСхј, 136 (за метохијске говоре); БДГСр, 124–125; БДДи, 332. Појава захвата и знатно шири простор оба језика: КБГр, 128; ПеМСкљ, 102; БДНСгов, 73; ВЛМД, 199–202; ТМГС, 39; СМИЦГ, 56; МиБЦГ, 338–339; ИПГС, 137; ФО — (Мрковићи), 531; ФО (Голубовци), 544, 548 итд.

⁸³³ *Комѣѣ* — *кѣмаѣѣ* се јавља у многим, ближим и даљим говорима: сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу); РСПГ, 418, 420, 434 итд.; БДГСр, 125; СРЛГ, 127; ЈДТГ, 77; БНАП, 134; ПеМСкљ, 80; МиБЦГ, 371; РСГЦШ, 206–207; СМИЦГ, 56.

Муш *ме-зевф*, он *бив* бећар, *шаковф*, Чазим *Абдиљовф*, *Демировф* Гл, *бра-шовф* гроп, *овсовф* Вр, *останаф живеф*, *улав* брат Ку.

а) *В > ф* на крају речи:

Он ме *сијасиф*, и ја сом *останаф живф* Ку, *ореф*, *йејеф*, *каф*, *йејеф*, *видеф*, *нашоф*, *дошоф*, *вл'егоф* Ку Љу Др Рад Мл Вр Ор Крс Рап ЗлПо Ба Ди, *вл'егоф* во кућа Др, *йејеф* Ре, *све* во *каф* Ди, *ореф* на карпа Ку, *видеф* љуђи Гл, *седаф* на муаребе Ре. Примере в. и у т. 839, 844а, 847.

б) У унутрашњој позицији група *в + безвучни ойструенӣ* неутралише се групом *ф + безвучни ойструенӣ*:

Не-може да оди о[д] *дебѣшишина* Др, се *разбоље* о[д] *дебѣшишина* Мл, *убафшишина* Др, *нема* више *убафшишина* Мл, *имало* *убафшишина* Гл, *имаше* *убафшишина* Ку, *офца*, *офци*, *офце*, *офцам* Гора, *Мил'ефци*⁸³⁴ Бр.

363. Звучни сугласници (и *в*) у сандхију⁸³⁵ испред звучних сугласника чувају звучност или је делимично губе:

Муж-ги-је, *од-њего* Мл, *цѣв-ден* Љу, ја *од-работа*, рѣтко *има* крос *плајна* ка *кроз-л'иваје* Рад, *сме* дошле *од-њего* Ле, *йрѣд-мене*, *зад-мене* Ре, *останаф* *без-матере*, во *срѣд-ноћ* Ле, *шаков-је*, *ваков-је* Љу, дојде *од-гурбет* Ку, *йрѣд-њег*-га, а *мѡж-да-ге* нѡсиш, *не-моглѣ* *наштраг-да-се* вратић Крс, *цѣв-ден* оре Др, *йрѣд-врата* ч[е] *изигра* Гл, она *в град-била*, *друг-да-те* аперѣшује Вр;

од^{III}-Мл'ике Мл, *Ацо-Абазс-биу*, *йрвф-гл'еданик* Бр, *йрѣд*^{III}-нас Ку, *од*^{III} брѡх Гл, *мѣд*^{III}-ми тѡраље, *задг-риг'че*, *оризс-на-њи* Ре, *безс-мећеница*, *од*^{III}-Бѡрје Ор, *низс-гѡмно* Вр.

Звучни сугласници се обезвучавају када се у сандхију иза њих нађе вокал, а има и потврда са сачуваном звучношћу: *од*^{III}-ѡћак Ре, *муж*-и-жена Крс.

ОЗВУЧАВАЊЕ БЕЗВУЧНИХ СУГЛАСНИКА

364. Као последица поремећаја у дистрибуцији звучних сугласника у финалној позицији, у одређеном броју примера — најчешће факултативно — дошло је до озвучавања безвучних или обезвучавања звучних сугласника у иницијалној и медијалној позицији⁸³⁶:

*Аушѡбузи*⁸³⁷, *афшѡбузи*, *йѡузи*, *овѣзово*, *мѡстѡаје*, *цѣбои* (< тур. *сер*), *колѡмођи* (: *колѡмођ*), *мѡзѡи* (: *мѡс* < *мѡстѡ*) Ре Кру Гл Др Љу Рад Вр Мл Ку Бр Ди Ба Рап Крс ЗлПо, *скѡпе* се *афшѡбузи* Др, па *колѡмођи* погл'еме Ди, со *йѡузи* Ба, преко *мѡзѡи* Ре, а *мѡстѡаје* *немам* Ле, *цѣбои* со *паре* Ку, *коа* ће се *оборѡи-ме*⁸³⁸ („опоравимо“) Ба, *бол'ѣзл'ива* (: *бол'ѣсљива*) Бр Ре Ди Гл Кру Мл Др Љу Рад, *дѣца* му се *бол'ѣзл'иве* Гл, *бол'ѣзљивѡму* Рад, *бол'ѣзљивем* Вр.

⁸³⁴ Примере овога типа в. у т. 250а, 505.

⁸³⁵ Сандхи је некада условњен антепенултимским ритмом.

⁸³⁶ О овоме в. и: МСБЕ, 148–149; ВЛМД, 201–202.

⁸³⁷ Соноризације има у бројним македонским и српским говорима: СТТГ 1, 240; ВБМАк, 107; БАДИЈС, 239; СРЈГ, 219; ПА-МБРес, 286; БНАП, 134; ВЛМД, 171; РСГЦШ, 210.

⁸³⁸ Могућа је и аналогија према *боравим*, а не корен *йор-*.

О облицима типа *бубреци* и *бубресу* в. т. 269г.

Озвучена африката налази се и у *некољџисина* Др Мл Крс. У *сѣнџокл'ец* („сунцокрет“) Ле Рад Ор, која је потврђена и са *ч* (*сѣнџокл'ец* Ле), *ч* > *џ*. Озвучавање *ч* у *џ* остварено је и у топ. *Бџчал'ен*⁸³⁹ (поред *Бџчал'ен*; водопад, мотивисано глаголом *бџчи*)Вр, *Песџишиџа*⁸⁴⁰ (: *Песџишиџа*) Ор.

Озвучени безвучни сугласник најчешће је између два самогласника, ређе између самогласника и звучног сугласника, па осим аналошких треба претпоставити и утицај звучног фонетског окружења.

За схватање појаве, посебно у ГГ због контаката са турским језиком, значајна је особина турског језика да се финални опструенти *p*, *t*, *k*, *ç* (= *ч*) озвучавају када се ове речи проширују суфиксима који почињу вокалом.⁸⁴¹ Исту особину познаје и призренски градски турски говор.⁸⁴²

365. Примери са сачуваним безвучним сугласником:

Мџсџаџе, *џџаси*, *колџмбоџи*, *мџсои*, *бољѣсл'ива* Бр Ди Ре Ку Гл не родил'е *колџмоџи* Ку, војска на *мџсои* Ре, има'е *џџаси* Бр, не сме сијал'е *колџмбоџи* Ди, по *колџмбоџи* Ре.

366. У *сџмиџ* — *сџмиди* Гора највероватније је сачуван турски облик са *џ*.⁸⁴³

У *џандивек*, *џандивѣкошње*, *џандивекѣечно* Гора, ако није народна етимологија⁸⁴⁴, могуће је озвучавање између два звучна гласа. Иначе је *џџиџим*, *џџџиџем*.

У позајмленицама из турског језика *џџрџиџа* (< тур. *töprü*) Рап Крс Ор Др Ле и *џџсиџа*⁸⁴⁵ (< тур. *rusu*, *rust*) Ре Кру озвучен је иницијални безвучни сугласник. Почетно *џ* озвучено је и у *бџвџан* („пуж“) Кру Ре, *бџвџани* искџчил'е Кру.

У глаголу *се змѣшаџе* Рап Крс, *се змѣшаџе* на сџкак Рап — *з* је, највероватније, из префикса *из-* из кога је испао вокал, пошто префикс *с-* са значењем завршетка радње остаје стабилан у другим глаголима у истом фонетском контексту (*смѣџем*).

У *ламба*⁸⁴⁶ Гора, *ламбе* бил'е упал'ене Гл, не сџм-нашоф *ламба* Рад, има'ље *ламба* Ле — чува се изворна група, пошто је облик изведен преко новогрчког прелаза *μλ* > *μδ*.⁸⁴⁷

⁸³⁹ Уп. са *Бџчал'ен* у ЦАОГ, 79.

⁸⁴⁰ Уп. са *Песџишиџа* у ЦАОГ, 138.

⁸⁴¹ СЛПГ, 74.

⁸⁴² Исто, 74–76.

⁸⁴³ У турском алтернирају *simit* — *simid* (ШАТур, 565). Овакав се однос јавља и у тетовском говору (СТТГ 1, 240).

⁸⁴⁴ А. Белић (БАДИЈС, 239) *џанди свети* објашњава народном етимологијом.

⁸⁴⁵ У осталим местима бележено је *џџсиџа*.

⁸⁴⁶ ПМГСЖ, 127, 143, 249; ЕГРеч 1, 353 „ламба“; РСГЦШ, 210; говор Подрине и Призренског Подгора, сиринићки говор (према мом материјалу); и призренски турски говор зна за овакав облик (СЛПГ, 172).

⁸⁴⁷ РСГЦШ, 210.

АНАЛОШКИ БЕЗВУЧНИ СУГЛАСНИЦИ У УНУТРАШЊОЈ ПОЗИЦИЈИ

367. Однос *безвучни* (< *звучног*) на крају речи — *звучни* у унутрашњости углавном је сачуван:

Зій̄ — *зідои*, *ш̄ућ* — *ш̄ућа*, *гра̄ӣ* — *градои*, *гólӯй* — *гólуби*, *дóш* — *дóжои*, *гла̄ћ* — *гла̄ћои*, *й̄ећ* — *й̄ећои*, *јáс̄т̄ре̄й* — *јáс̄т̄ре̄би*, *зрӯй* чујек — *зрубá*-жена Гора, не-била *ш̄уца* Гл, не-сóm-јала *гólуба* Ба, *јáс̄т̄ре̄би* л'етаје Кру.

У неким примерима безвучни сугласник из финалне позиције продро је у унутрашњу⁸⁴⁸:

Дáй̄ — *дáй̄ои*, нóсит во *Дáй̄ница*⁸⁴⁹ (топ.) Ор, *д̄ӣф* — *д̄ӣфои* (< тур. *dev*), *й̄е̄й̄еф* — *й̄е̄й̄ефи*, *й̄е̄й̄ефи*, *й̄е̄й̄ефец* (: *й̄е̄й̄еф* < *й̄е̄й̄ел*), *ка̄фӣш̄ӣе* (: *ка̄ф* < *кал*), *óreф* — *óreфи*, *óreфоӣ* Гора, *р̄ӣй̄* — *р̄ӣй̄ои* Др Ле Ку Рад Љу; (у Бр Ди Ба — *р̄ӣдои*, *Р̄иде̄ц* — топ. Рап), *јáс̄т̄ре̄йа* úтепај, пáсл'е на *р̄ӣй̄ои* Ре, па јено *ка̄фӣш̄ӣе* Ба, íмало *д̄ӣфои* Ре, и *й̄е̄й̄ефи* Ле, íди на *р̄ӣй̄* Ку, на *р̄ӣй̄ои* седи Рад, *на̄ра̄ф̄љӣја* (: *на̄раф* < *нарав*) Др.

368. Поремећај у дистрибуцији звучних — безвучних сугласника проширио се и на оне случајеве где аналошки процеси нису могли деловати:

Áй̄а̄й̄, *áй̄а̄й̄и* (< тур. *ahbab*, АШТур, 74) Гора, со *áй̄а̄й̄и* јаде, со *áй̄а̄й̄и* пије Кру, рече *áй̄а̄й̄у* Ку. У иницијалном слогу *й̄* је могло настати аналогijом према *й̄* (< *б*) у финалном.

У *й̄рӣфáй̄но* — јóш било *й̄рӣфáй̄но* Ор, рабóташе *й̄рӣфáй̄но* Ре, *й̄рӣфáй̄нику* нема Ба, рабóта *й̄рӣфáй̄но* Др — *ф* може бити аналошко према односу *фáй̄ӣ* — *й̄рӣфáй̄ӣ*, али се облик може наслањати, с обзиром на карактер лексеме, и на лик српског призренског говора.⁸⁵⁰

369. У *д̄ӯйна* врба („шупља, издубљена“) Гора, *Д̄ӯй̄но* јáзиште (топ.) Рад — придев је мотивисан именицом *д̄ӯйка* („рупа“). Иначе је *д̄убим*, *дл̄áбина*.

Према *из̄врца* („испрска“) у Бр, у осталим местима је *ис̄ф̄рца* наслањањем на узвик *ф̄рц*. У *из̄врца в* може бити секундарно, пошто је у бродском говору у делу лексема *ф* > *в* (в. т. 257а).

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА

ИСПАДАЊЕ СУГЛАСНИКА У ИНТЕРВОКАЛНОМ ПОЛОЖАЈУ

370. У интервокалном положају нестабилни су *в*, *х*, *ј*, затим пловиви *д*, *з*, ретко *м* и *ж*. Уочава се да, по правилу, испадају звучни сугласници у окружењу самогласника. На испадање утиче и природа вокала као нелокализованих гласова, што за последицу има пасивнији изговор сугласника. У почетку су ови сугласници, што потврђују и примери из ГГ, пасивније артикулисани.

⁸⁴⁸ СМЦГ, 56.

⁸⁴⁹ Али је и: *Дáбове* рупе Мл, *Дáбице*, *Дáбојна* Рап.

⁸⁵⁰ РСЦГ, 402, 454.

Мада су у ГГ сугласници у интервокалном положају стабилнији него у ЗПМ говорима⁸⁵¹, не може бити дилеме о ЗПМ подстицају појаве.

Испадање сугласника у интервокалном положају у словенским балканским говорима утицај је латинског, грчког, албанског.⁸⁵² За ГГ, али и за ЗПМ говоре, пресудан је утицај албанског језика.

И с п а д а њ е п л о з и в а

371. V + *ɔ* + V

а) Из бројева *ɔ* редовно испада: шесто и *йѐсесѝ* Ба, *ѝрѝесѝ* године Ле, *двѝесе*, *ѝрѝесе*, *йѐесе* Вр, *йѐесѝтина* Мл, *шѝесе* Бр (в. т. 7716).

б) За ЗПМ говоре наводи се да се *ɔ* губи у коренима глагола *клад-*, *глед-*, *ид-*, *јад*, *ход-*.⁸⁵³ Иако у ГГ појава захвата мањи број лексема, а у облицима глагола има знатно више потврда са сачуваним плозивом, стање је у основи западномакедонско:

Сѐала (: *сѐдала*) година, *йосѐјала* (: *йосѐдала*) два дѐн'а, *ћ[е] ѝем* (: *ѝдем*) Ди, *гл'ѐај* (: *гл'ѐдај*) го, да ни *дѐје* (: *дѐде*), *ћ[е] ѝеме* Др, *ћ[е] ѝеѝ*, си се *заг'ѐала* Крс, неће да го *дѐје*, ће *гл'ѐаме* Ку, а ка *ћ[е] ѝем* Љу, *ћ[е] ѝеш* во брата Ор, да ми *дѐеш*, *гл'ѐаме* шо ће биде Ба, шо да *дѐјеме*, да *гл'ѐаме* Ре, нѝм че им *дѐје*, родитељи *ч[е] ѝеѝ* Гл, тамо *сѐала*, и ја *сѐим* жива, ће ти *дѐјеѝ* паре, *ћ[е] ѝем*, *гл'ѐам* зајца Вр.

в) Мало је потврда прилога *кѐде* с изгубљеним *ɔ*, мада су обични облици с пасивнијом артикулацијом (*кѐде*): да им *кажем кѐе* сом Гл, не-мү-збори *кѐе* Је Кру (в. т. 876).

372. V + *z* + V

а) Ретко се губи *z* у прилозима *кога*, *ѝога*, *сѐга* и прилозима сложеним с њима:

Ја *ко* поља и *ко* дѐјде, *ко* ће рече Бр, *наше ко* се ѐрет, *н'ѝве ко* се жн'ѐт Ди, *сѐа ѝмаме* Кру, *сѐа* гл'ѐаме, *нѝкоа* (: *нѝкога*) Ди, *коа* ти ѝл'езе, *нема сѐа* Мл, *ка* ће ми *ѝмре* и *мѝти*, *коа* ће се *ѝборѝиме*, *ѝѝба* Ба, *сѐа* шѝ-има Ор, *ка* ће *прѝје* повноћ Љу, *коа* ће *виђиме*, *сѐа* ће се *кажује* Ре, *сѐа*, *коа* *ћ[е]* ѝдеме Гл, *некоа* Ле, *коа* *ћ[е]* ѝдеме, е *сѐа* во *прѝл'ѐћ* Вр. Примере в. и у т. 217г.

б) Нема много примера са испадањем *z* у сандхију из енкликтика личних заменица. Највише је оваквих потврда из Гл:

Че *а* (: *га*) *прѝменет* жѐне, *зѝве че а ѝнесет*, *че а зѝмаје*, *че и* (: *ги*) *ѝнесет*, *че и спрѐмет*, *че и дѐјет* Гл, *Ајрији* шо *и* се *згѝди*, *ако је* (: *ге*) не *прѐверим* ѝѝве Вр, *ка му а зѝље* да му *а прѐјет* Крс, *па че о* (: *го*) *нѝврзиш* па на *снѝпчето* ће *о* *нѝврзиш* Рад, ће *о* *фѝти* Ба.

У енкликтици Ајд. ж.р. зам. *ѝна* можда испада *ј*, пошто се заменица јавља с облицима *га/ја/је* (в. т. 601, 602).

⁸⁵¹ САМОчерк, 166–167; САМПол, 335; ВБДГ, 70–71; ВБКГ, 58, 59; ВБЛГ, 33.

⁸⁵² САМОчерк, 167.

⁸⁵³ Исто, 166.

в) Из именице *шиљегарка* („млада овца која се још није јагњила“) з испада у вишим селима, док се у нижим чува:

Њмам млого *шил'еарке* Кру, дотерај *шил'еарке* Ба, даде сољ *шиљеарки* Ди, брџцке *шиљеарке* Бр, закол'и *шил'еарке*, жупске *шиљеарке* Ди;

шиљегарке ни пасље Рап, *шиљегарка* Крс, дрште *шиљегарке*, зѣми га *шиљегарка* Др.

Иначе је *шиљеже*.

373. И спа да њ е м из гру пе V + м + V

Из 1л. јд. гл. *немам* и *зѣмем* у резултату даљинске дисимилације према потоњем -м ретко се губи м. На дисимилацију упуњује стабилно коренско м у осталим облицима (*имаиш*, *имахме*, *зѣми*, да *зѣмѣше*):

А гл'еданика *ѡам* (: *ѡмам*) Вр, *неаме* стока, *неаме* ништо Мл, друго *неам* Вр, *ће зѣем* (: *зѣмем*) Крс, да *зѣем* Др. Примере в. и у т. 199б.

374. И спа да њ е ж из гру пе V + ж + V

Сугласник *ж* се факултативно губи из глагола *кажем* и *можем* у презенту: да ти *кајем* Бр, а *моѣиш* да уработаш Ди (в. т. 339в).

У множини именице *шиљеже* потврђени су само облици без *ж*: *шиљеина* Бр Ре, *шиљејнам* Рап Ку, *отерај шиљејна* Бр, *зѣми шиљејна* Др, *шиљејнам* Ди (в. т. 374).

ИСПАДАЊЕ НЕКИХ СУГЛАСНИКА

375. а) Иницијално м- у усклику *мѡри*, *мѡре* (< грч. *μωρη*, *μωρε*) факултативно испада ако је усклик уз вокатив именице. Када је усклик замена за вокатив, м- опстаје (в. т. 1002а): *оре* љуђи Крс, *оре* дејко; *ѡмам*, *оре* Магмут Бр, *оре* грајанине Ре, *ори* сѣстро Рап, *оре* мѡже Рад, *ори* Скендѣрице Ба.

б) У прилогу *ѡѡе/јѡѡе* финално -ѡ могло је испасти аналогјом према брѡјевима типа *дванѡесе*: *ѡѡе* дошоф Ре, *јѡѡе* назаћ Вр, во понѣдевник *јѡѡе* Гл, *јѡѡе* се грјје Ба (в. т. 940).

ГУБЉЕЊЕ СУГЛАСНИКА У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

376. Групе С, З, Ш, Ж, Ф + Т, Д

Судбином финалне консонантске групе *фрикаѡив* + *денѡални оклузив* (с, з, ш, ж + ѡ, д) са испадањем плозива, ГГ не разликује се од већине околних словенских говора у којима се ове групе упрошћавају⁸⁵⁴:

⁸⁵⁴ РСПГ, 442; ПМГСЖ, 130–131; СМЪГ, 83; БАДИЈС, 140, 241–243; БДГСр, 118; БДИб, 73; ЕГВП, 468; СРЛГ, 217–218; ИПДиј, 162; ЈДТГ, 71; ПА-МБРес, 279–280; СМИЦГ, 51, 57; ПеМСкЈ, 50, 72; РСГЦШ, 217; СМасТ, 585; БНББЦ, 45–46; БНАП, 128; АРА-СВАБ, 301; БДНСгов, 72; ЂДГБ, 59; ЊЉГЛ, 51; ФО — (Ораховац), 581; (Кална), 592; БАГД, 145; ВБПГ, 352; КБГр, 134; СТТГ 1, 239; ВБСелЕ, 18; ФО — (Лазарополе), 633; (Вруток), 641; (Тгарце), 649; (Љубанце), 663; (Радожда), 677; (Звечан), 681; (Шлегово), 689.

а) *Мос*, *крс*, *несвес*, *влас* (< *власи*), *бол'ес*, *чи́с*, *жа́лос*, *мла́дос*, *сѝа́рос*, *ше́с*, *авгус*, *ѝрс*, *ѝа́кос*, *грóс* (< *грозд*), *л'ѝс*, *до́ш* (< *дожд*), *ѝриши* Гора, га виђим на *мос* Др, *ѝрс* пресекоф Рап, он је *најчис* Ди, збóри со *ѝа́кос* Бр, *крс* во кúћа, со *жа́лос*, *ех мла́дос* Гл, ме *нашље* во *Зáѝкрс* (топ.; пашњак) Ре, *врѝнаф до́ш* Ле, *ту́ри л'ѝс*, *па́нала во несвес* Ку, *Горњѝ-мос* (топ.) Вр, *Бабѝн-ѝеш* (топ.) Бр. При-
мере са *ѝеш* в. и у т. 314г.

Топ. *Брѝс* Рап Ор потврђен је само са упрошћеном групом.⁸⁵⁵

Иако се у оближњим периферним ЗПМ говорима уз албанску језичку територију у једносложним речима ове групе добро држе⁸⁵⁶, у мом материјалу из ГГ нема потврда са сачуваним плозивом.

б) Финално *-ѝ* у бројевима десетица понаша се двојако — губи се или чува, а није необично да исти говорник употреби облике *двáсесѝ/двáсесе*, *ѝриесесѝ/ѝриесе*. Највише потврда са сачуваним *-ѝ* има у Ре, Кру, Крс, Рап, Ле, Ор. У Бр су бележени само облици без *-ѝ*.

Бројева типа *двáсесе/двáсесѝ* нема у српским шарским⁸⁵⁷ и јужнометохијским говорима⁸⁵⁸, а ГГ овакве облике развио је са оближњим ЗПМ.⁸⁵⁹

Спорадична присутност облика типа *двáес*, *ѝриес* у различитим говорима⁸⁶⁰, спорадично и у ГГ⁸⁶¹, говори о могућој аналогiji облика типа *двáсесе* према облицима на *-сѝ* (*двáес*).⁸⁶²

в) *Чи́фѝ* (< тур. *çift*; „пар, двоје“) у мом материјалу има само једну потврду са сачуваном финалном сугласничком групом (Сме бѝље *чи́фѝ* Др). Иначе је: *чи́ф* кóн'и Др, *Чи́ф* дѝп (топ.; ледина са два висока храстова дуба) Рап⁸⁶³, дај ми *чи́ф* Рад, *чи́ф* вóлои Бр.

377. У унутрашњој позицији групе *-сѝ-*, *-зд-*, *-ѝѝ-*, *-жд-* опстају, ако аналошким уопштавањем према другим облицима исте речи нису упрошћене. Стање није стабилисано па су у истим насељима исте лексеме потврђене са сачуваном или упрошћеном групом:

Крсои (: *крсѝои*) *имало*, *мóзои* *однела* река Гл, *крсои*, дрвене *мóсои*, бѝше *жа́лосен*, *ра́досен* бѝше, *најми́лосен* бѝше Ре, *ми́лосен* чўјек, збѝри *ли́сје* Крс, *грóзје* нѝмало Ба, во *л'ѝсје* се скрѝла Вр, на *мóзои* Рап, бѝл'е *на́пре рѝсјани* (< *хрисѝјани*) Кру, *имáље рѝсјани* Ре;

855 Уп. са *Брѝсѝ* у ЦАОГ, 136.

856 ВБДГ, 70; ВБМК, 40; ВБИСЛМ, 19, 31.

857 ПМГСЖ, 181–182; МЛРСГ, 73.

858 РСПГ, 497; подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

859 СТТГ 2, 102; КБИст, 126.

860 СРЛГ, 204; ЈДТГ, 49.

861 Од старијих Горана бележени су облици: *јѝдинајс*, *јидинајс*, *двáнајс*, *ѝѝтнајс*, *сѝдомнајс*, *ше́снајс*, *двáјс*, што говори о упрошћавању групе *-сѝ* у *-с*. Уп. са оваквим стањем у бујановачко-прешевској зони (БДДИ, 356).

862 БАДИЈС, 245–246.

863 ЦАОГ, 149.

прет *Крџтовден*, преко *моџтои* Гл, *крџтои* ги онџсоа, иди до *Крџтила* (топ.; раскрџница путева), *ће доџем до Крџтовден*, прет *Крџтоен Ре*, *моџтој*, *крџтој* Вр Рап Др, *Крџтец*, *се љрекрџти* Крс, *гоџтиљка* ни била Мл, *јмам гоџтиљке*, *гоџти* Ку, *гоџтиљкам да даџе Др*, *Пџшџерка* (топ.) Ба. Примере в. и у т. 314в.

Ове су групе нестабилне у облицима именица и придева (прилога), стабилније у глаголским основама. Разлози за овакво стање могу се наћи у облицима именица у којима су поменуте групе биле у финалној позицији у Нјд., па су облици множине с упрошћеном групом наслањање на облике јединине (*крџ — крџсои*). Групе у придевима упрошћавају се када су они мотивисани именицом из које је у Нјд. испао финални пловив (*жаљос — жаљосен*), а могућа је и аналогија према облицима у којима је пловив испао у резултату упрошћавања тешке сугласничке групе (*жаљосџина > жаљосна — жаљосен*).⁸⁶⁴

378. Унутрашње групе *-џи-*, *-зд-* у глаголским основама:

Рџџе, *јорџџе*, *џилџџује* сеџо, *рџџресен*, *јоџџим* Гора, ка *ће јорџџе*, *не сом јоџџила* Мл, *деџе ми јорџџе* Ди, *коџме му се рџџресене* Ба, *ће џилџџује* Ку, да *џилџџиме* Бр, *рџџресене* коџме Ди, *јорџџоџа* Др.

Стара група *-џи-* уопштена је у свим гл. облицима гл. *оџџрим* (в. т. 443).

У Ре и Кру група *-џи-* у *јоџџим* замењена је групом *-џи-* (*јоџџим*; в. т. 383–384).

Група *-џи-* замењена је групом *-џи-* у *јџџџрма* Др Бр Ку Ле Мл Рад.

379. У сложеним бројевима и бројним именицама, затим у придевима — сугласничка група *-џи-* упрошћава се у *-џи-*:

Пџџо, *џџџо*, *јџџџџина*, *јџџџџин*, *џџџџџина*, *џџџџџин*, *брџџџџо* Гора, *јџџџџин* оџџе Др, му *плџти џџџо* Љу, *јџџџо* и *пџсџет* Кру, *јџџџо* дџнара Ди.

380. У ГГ није потврђена иновација оближњих торбешких македонских говора — упрошћавање унутрашњих сугласничких група *-џџ-* > *-џџ-* (*џџџа*, *оџџо*), *-здџ-* > *-џџ-* (*џџџе*)⁸⁶⁵, већ се етимолошке групе чувају: *џџџџа*, *јџи со џџџџе*, *наџџџџи*, *наџџџџен* Рап.

381. Иницијална група *џџ-* стабилна је: *џџџџни*, *џџџџџина*, *џџџџи*, *џџџџџе* Гора, па *јџџи со џџџџи* Др, со *џџџџџе* Ку, а си *џџџџџџ* Мл, две *џџџџџине* Рад, на *џџџџџине* оџџе Бр.

Именица *џџџџи*, која је по свој прилици новијег постања, према старијем *џџџџи*⁸⁶⁶, има у ГГ само овај облик.⁸⁶⁷ Примере в. у т. 446.

382. Групе *џџи*, *џџџ* различито се понашају у зависности од позиције.

а) У финалној позицији — в. т. 376.

⁸⁶⁴ ЈДТГ, 71; БДНСгов, 72.

⁸⁶⁵ ВБКнГ, 59; ФО — (Теарџе), 649; (Звџчан), 685.

⁸⁶⁶ БАДИЈС, 219; СПЕРџџ 3, 412 „џџџџ“.

⁸⁶⁷ *џџџџи* је забележено на широком простору српских и македонских говора: СПЕРџџ 3, 412 „џџџџ“; БАДИЈС, 219; ПМГСЖ, 160, 178 итд.; ЕГРџџ 2, 266 „џџџџ, џџџџџџ“; ВЛМД, 209.

б) У унутрашњој позицији у неким лексемама јавља се упрошћена група (*дóжсец, дóжсои, ѝрншои*), у другима је група сачувана (*вéшџа, вéшџе*). Пошто је семантичка веза прекинута, група *жд* је остала у именици *дóждољец* („даждевњак“) Ку, *дóждол'ец* Њл'иза Др, во *дождóљеца* Рад, *дóжђол'ец* Ре Кру, *дожђóљеци* ил'изаље Ре, *дóждевец* Гл.

У унутрашњој позицији група *шџ* чува се у суфиксу *-шџџе*: *Душманшџџе, кайџџл'шџџе, ѝрншџџе, Врншџџа, сѝршџџе* Гора, *Сóљшџџа, Грóбшџџа, Кóњшџџа, Р'ушџџа, Љéкишџџа, Љéнишџџе* (топ.) Крс. Примере в. и у т. 5456.

Група *шџ* стабилна је и у *кл'ешџе, шџџџкала, ѝшџџи, мушџџулак* Гл, *вéшџџџа, ѝшџџџи* вéтер, *шџџџџе* óгњџџе Мл, *гушџџџер, шџџџџо*дер (в. т. 630) Љу, *кóшџџџање, мушџџџулак, гушџџџер* Крс.

в) Иницијална група *шџ-/шџ-* у *шџó/шџó* најчешће се упрошћава испадањем *ш/џ*. О ареалу *шó* в. т. 626. Заменица са сачуваном групом *шџ-/шџ-* ретко је бележена од старијих Горана:

Кéде је, *шџó* је Мл, *шџó*-било Др, *шџó*-било во грат Рад, *шџó* да рáботам Љу, *шџó* сте ни зазбóриље Ку, муш *шџо* ми је Ре, *шџо* да рáботам Рап, па óн *шџо* бѝф Рад.

Примере са *шо* в. у т. 627, 628.

У заменицама сложеним са *шџо* група се не упрошћава⁸⁶⁸:

Нѝшџо, нéшџо, свéшџо (бродски и долоиштански тип), *нѝшџо, свéшџо, нéшџо* (рестелички тип) (в. т. 629, 630, 631, 632).

383. О д н о с г р у п а *шџ* : *шч/шџ*, *жд* : *жђ/жџ*

По судбини група *шџ*, *жд* различитог порекла изван финалне позиције, ГГ дели се у два дела: рестелички (Ре, Кру), који ове групе реализује као *шџ/шч, жђ/жџ*, и остали део у коме се групе реализују као *шџ, жд* (в. к. 19).

Групе *шџ, жд*, различитог порекла, неутралисане су у рестеличком говорном типу под утицајем оближњих ЗПМ говора.⁸⁶⁹

Рестелица је географски издвојена, налази се најближе територији ЗПМ говора, па је контакт са становништвом горњег тока реке Радике био од пресудног значаја за стабилизацију ове иновације.⁸⁷⁰

Пошто се финалне групе *-шџ, -жд* у рестеличком типу упрошћавају испадањем *-ш, -д*, прелаз група *-шџ, -жд* у *шџ/шч, жђ/жџ* новија је појава.⁸⁷¹

384. Очито је да је у свим наведеним говорима извршена асимилација *шџ* > *шч, жд* > *жџ*.⁸⁷²

У рестеличком говорном типу групе *шџ, жд* замењене су различитим вредностима: *шч/ш'ћ/ш'џ*, *жџ/ж'ђ/ж'д*. Изразито доминирају *шџ, жђ*, како је и у полошким говорима⁸⁷³:

⁸⁶⁸ У подримском говору Ораховца и Велике Хоче уочава се однос *шó* — *нéшџо*.

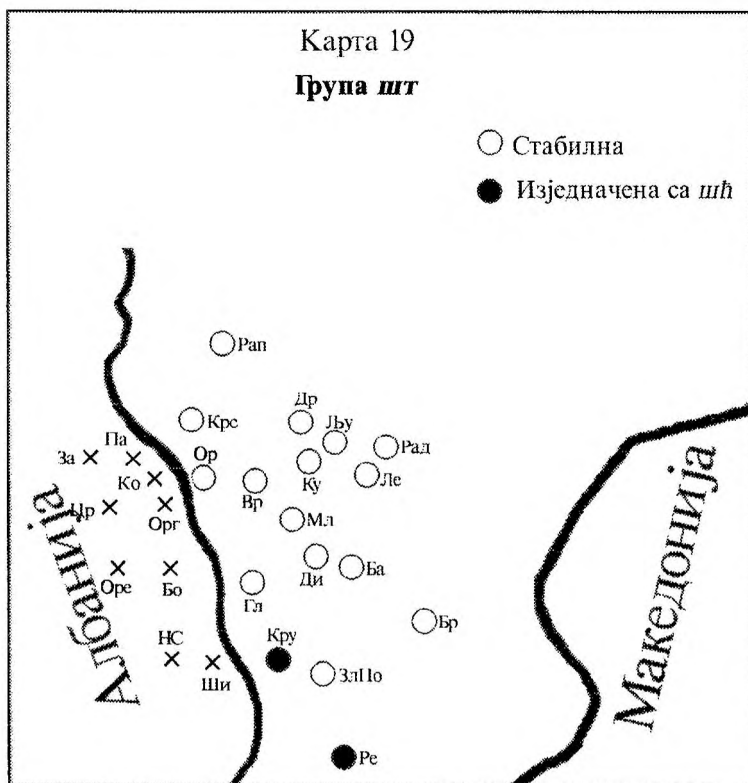
⁸⁶⁹ ВБДГ, 70, 88; ВБМК, 43; ПаАРГ, 109; БАГД, 12.

⁸⁷⁰ Уп. са стањем у торбешком говору Жеровнице, Видуше и Болетина (ВБИСЛМ, 19).

⁸⁷¹ Уп. са преласком ових група у *-шч, -жџ* у жеровничком говору (ВБИСЛМ, 19).

⁸⁷² ВБСелЕ, 18.

⁸⁷³ САМПол, 292; исто и у голобрдско-јабланичком говору (ИвМСВ, 27)

От *ошићо*, *нишићо*, *свешћо*, *шћогодер*, *угнишиће/огнишиће*, *својшч'ина*, *аљишића*, *сиришиће*, *буншиће*, *грбшишиће*, *вешћер*, *кл'ешће*, *шћавена-кожа*, *мушћулак*, *нишчо*, *вешчица*, *намешчи*, *йушчим*, *йишћим*, *йушћи* ме мене Ре Кру.

Групе опстају и у Ре и Кру када се иза њих нађе р:

Ешћиреф (али једном и *Ешћиреф*), *Ешћирефи* (презиме), *ждрéбе*, *Ешћирефа* ви́кни, брát *Ешћиреф*, *ждрéбейу* Ре, прет *Ешћирефа*, *ждрéбе* Кру.

385. О *шћ* у глаголима *сиушћа*, *намешћа*, *најушћа* в. т. 332.

У *йушћи* кóрен, *йушћиф* кóрен, ће не *йушћи* Ди, ће га *намешћим* Љу — преузето је *-шћ-* из *йушћам*.

386. Г р у п а ДН

а) Из групе *дн*⁸⁷⁴ пловив испада из глагола изведених суфиксом *-не/-на* или, иако је група створена на морфемској граници, из префиксованих глагола:

Сом *йáнала*, *óнеси* Мл, ће *сéнеме*, се *навéнала*, га *óнесох*, ка *йáнаф* Гл, да ми *йáне*, се *навени* Ле, ће *бине* (< *бидне*; обичније *биде*), *йројáнала* Ди, ако *йáне* Кру, све *йојáнало*, ме *óнесла* ЗлПо, го *о́несоа*, *сéнује*, сн'эк *йáнује*, дућан *йрoјá-*

⁸⁷⁴ Група се понаша на сличан начин у оближњим македонским (ВБДГ, 71) и српским јужнометохијским говорима, мада је број потврда у призренском подгорском говору мањи од оног који је уочен у ГГ (према мом материјалу).

наф Ре, сѣни, не ће *й*анем, *о*нела, сѣнала Бр, ће *о*йинем Др, ће *о*йинеш Ку, да *о*йинешт, *о*неси, гáјл'е ги *й*анало Ба, се *н*авенаф, ће *о*несей Крс, па да *о*несеме, сом *о*несла, от *к*он'а *й*ана Ор, дѣте сѣнало, *о*несла, *н*авени Љу, *й*р*о*йана, не ти *й*анује Ку, бинало Вр, ће бине Ле.

У материјалу има мало потврда са групом *дн*:

*П*аднаф со сина, *й*аднуаф Гл, ако не-м*и*-*й*адне Вр, *й*аднала Др, *о*днесо^ха Ба, сѣдна Ку.

б) Број *јѣден*, и са њим сложени, затим у речима у којима је *јѣден* мотивна реч, најчешће има упрошћену групу:

*Ј*ѣн, *ј*ѣна⁸⁷⁵, *ј*ѣно, *ј*ѣм*и*у*и*, *ј*ѣнош, *з*ајѣно, *н*ијѣно, *с*вѣјѣно Гора, *ј*ѣно дѣте ка *н*ијѣно Гл, сом била *ј*ѣм*и*у*и* Ку, *з*ајѣно да крадеме Ор, *ј*ѣно прѣд-мене Ди;

јѣден, *јѣдѣн* Вр Др Ба Рад.

Облици *јѣн*, *јѣна* могли су настати на два начина:

а. Испадањем *д* у интервокалном положају (*јѣден* > *јѣен* > *јѣн*);

б. Испадањем *д* из групе *дн* у облицима с оваквом групом (*јѣдна*) и аналошким проширењем на м.р., што је вероватније, пошто се спорадично јавља *јѣден*, али не и *јѣдна*.

в) У иницијалној позицији у именици *нó* (< *дно*; „дно бурета, данце“) Рап Крс Ор Вр Мл Др Љу Ку, *нó*^х Рап испало је *д*. У овој речи можда је упрошћена група *гн-*, пошто именица у сретечком говору гласи *гнó*.⁸⁷⁶

г) Група *дн* стабилна је у *й*ладно, *й*ладниш*и*е, *й*ладнује Гора, *П*ладниш*и*е (топ.; шумица у којој стока пландује) Др. Чување групе подупрто је семантичком везом с именицом *дѣн*, *дн*и** Бр у којој се *д* наслања на облик јединице: на *й*ладниш*и*е Ле, на *й*ладно Кру, *й*ладнујеш Љу, па на *й*ладно Ре.

387. Г р у п а ГН

Група је веће стабилности од групе *дн*, а када се упрошћава, испада плозив.⁸⁷⁷ Упрошћавање групе је факултативно у глагола:

Не-сѣ-дигна, *ш*ѣгн'е д*у*ша, да л'ѣгне Вр, се д*и*гни, л'ѣгнал'е, че *й*обегнем Гл, сме л'ѣгнал'е, сом *й*рѣгнала, *о*йшегни к*о*нопец Ре, л'ѣгнујешт, ће му *й*обегнем Ба, ми *й*обегна, л'ѣгнало дѣтенце Рад, *й*обдигни Кру, га д*и*гнаа ЗлПо, *й*обѣгнаа, да *ш*ѣгнем Мл, *й*обегна, да *й*омогнеш, *й*р*и*с*и*гна, л'ѣгнаф Рап, не-можем да *ш*р*г*-нем Гл, ја *ш*р*г*на Ку;

ће се *ш*р*не* („поћи ће се“) Рад, кѣде си *ш*р*на*ф Ре, *ш*р*нала* д*о*ма Кру, *ш*р*нала* в*о*јска Вр, ће *ш*р*не*ме Крс, *ш*р*на*ф д*о*ма Ди, *ш*р*ни* Ба, *о*на го д*и*нала Рап, *ш*р*на* к*о*ња Мл, д*и*ниш*и*е, *й*од*и*ниш*и*е Крс, д*и*на^хме на р*а*мо Др, ће се *ш*р*не* Бр, га *ш*р*на* Гл, ће *ш*р*не*ме Кру.

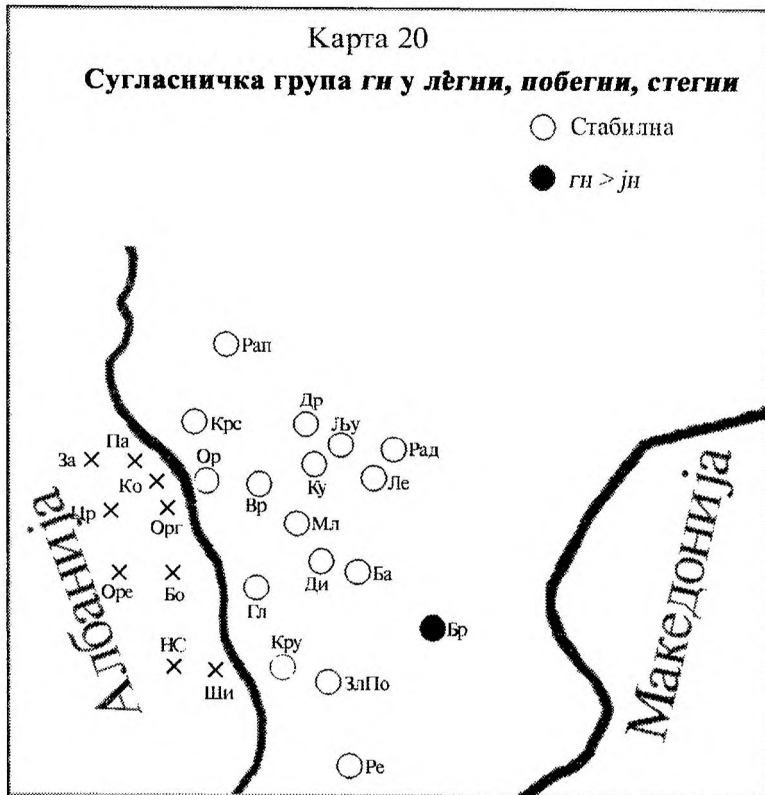
⁸⁷⁵ Шири ареал: ВБДГ, 71; ПМГСЖ, 126; РСПГ, 432; БАДИЈС, 234; ЕГРеч 1, „јен“; СМБГ, 80–81; БДГСр, 217; ИПГС, 143; ВЛМД, 145; ЈДТГ, 49.

⁸⁷⁶ ПМГСЖ, 124.

⁸⁷⁷ ВБДГ, 71; ПМГСЖ, 126; БАДИЈС, 234; ВЛМД, 152.

Група је стабилна у именицама: *гнџдо, гнџдало, гнџ, магнейџофџн* Гора.

Из новостворене групе *гн* (< *гњ*), уочене у говору млађих, не испада плозив: штџице *џгнџл'е* Кру, *јагнџчкџ-месо* Ре, дрво *џгнџло* Гл, *гнџда, џгнџла, гнџла* круша Ди, *јагнџе, гнџда* Бр.

388. У бродском говору група *гн* у неколико глагола дала је *јн* (в. к. 20):

Ће сте *забџнал'е, л'џни, л'џнала, џе џобџнеме, сџџџни га, Мџмџџ* (< *Мџмџџ* < *Мџхмџџ*) Бр (в. т. 231б, 41б).

Оваква судбина групе *гн* (> *јн*) у бродском говору може бити резултат асимилативног процеса по месту артикулације.

Група *гн* < *хн/хм*, осим факултативно у *Мџмџџ*, не прелази у *јн*: *Агнџџ, Мџгмџџ, јагнџа* (в. т. 231б).

389. Упрџшњавање група *дн, гн* у периферним ЗПМ говорима објашњава се утицајем албанских говора.⁸⁷⁸ Пошто *дн* даје *нн* у многим словенским говорима⁸⁷⁹, особина не мора имати упориште у албанском језику.

⁸⁷⁸ ВБМК, 43.

⁸⁷⁹ ЈЦСГ, 76–77.

390. Г р у п а ЧН

У им. *јечѐнишиѐ* („јечмениште“), која се јавља и са сачуваном групом (*јечмѐнишиѐ*), даљинском дисимилацијом испало је *н* из групе *чн*:

Сом била при *јечѐнишиѐ* Ба, во *јечѐнишиѐ* Ди, сѐфске *јечѐнишиѐ* Рад, Милове *јечѐнишиѐ*⁸⁸⁰ Ба;

наше *јечмѐнишиѐ* Ле, *јечмѐнишиѐ* Рад Ку Ор.

391. Г р у п а ТК

Окинем („откинем“) Гора — могло је настати испадањем *ш* из групе⁸⁸¹, али и продором префикса *о-*: рѐке ни се *окинал'е* Ди, сме ге *окинал'е* Др, ће га *окинем* Ле, ће се *ошине* Бр.

Ако облик није морфолошког порекла, иновација се могла зачети у Броду (*ошѐинем* > *ошнем*) па се проширити на остали део Горе.

392. Г р у п е Б, П, Т, К + Р

а) Из речце *бре* факултативно испада *р*: *шó* је *бе*, Раиф *Ре*, бילו, *бе* Крс, а си науциф, *бѐ* Ку, *бѐ*, дѐте Др, ајде, *бе* ЗлПо (в. т. 10026).

Група је изван ове лексеме стабилна (*брго*, *брѐжно*, *Брóш*, *брдо*).

б) Само у *Ре* и *Кру* им. *ѐрајорци* има упрошћену групу *ѐр*: *ѐрајорци* стаиф *Ре*, па *ѐрајорци* *Кру*; *ѐрајорци* ѐмаше Бр, донеси *ѐрајорци* *Ку*.

в) Из групе (*с*)*шр-* у именици *сѐѐѐљ* (< *сѐреѐљ*, „стожар“) Рап Др Љу, врзан за *сѐѐѐљ* Мл, до *сѐѐѐл'* Вр испало је *р* после слабљења семантичке везе мотивне речи и именице. У другим примерима истога корена *-р-* се чува (*сѐредина*, *сѐређно*, на *сѐреш*-село).

Сѐѐѐљ је, највероватније, лексичка позајмица из оних дебарских говора у којима се овако упрошћава група *-сѐр-* (в. т. 380).

г) У *кóмѐир* (< *кромѐир*) иницијална група *кр-* упрошћена је на већем простору.⁸⁸² Испадање *р* могло је бити подстакнуто даљинском дисимилацијом према *р* у финалном слогу. Изван наведене именице група је стабилна: *Крсѐец*, *крс*, *Крсѐиѐла*, *крф*, се *крѐи*, *Кракóшѐанин*, *крáва* итд.

393. Г р у п а КВ

У ГГ нема напоредних облика *бѐква* и *бѐка*, који се констатују за призренски говор.⁸⁸³ Горански облик *бѐка*, *Бѐке* (топ., ливада на којој има букава) *Крс*, могао је бити саграђен по моделу *врба*, *јѐла*.⁸⁸⁴ Иначе је група стабилна (*ѐáквѐѐ*, *вáкво*, *никакво*, *квáчка квáчи*).

⁸⁸⁰ А. Цоговић наводи *Милој јечѐнишиѐ* (ЦАОГ, 57).

⁸⁸¹ Ј. Вујовић (ВЛМД, 147) овакве облике у мрковићком говору објашњава испадањем *ш*. И стање у П-Т говорима (БАДИЈС, 521) — *окине* и *ошкѐне* — може указивати на упрошћавање групе *шк*.

⁸⁸² РСПГ, 431; ЕГРеч 1, „компир“; МлРСГ, 35; БАДИЈС, 238; СРЛГ, 212; ЋљГЛ, 55; РСГЦШ, 201; итд.

⁸⁸³ РСПГ, 398; *бѐка* је и у сретечком говору (ПМГСЖ, 127, 166).

⁸⁸⁴ СПЕР 1, 230–231 „buk“.

394. Г р у п а МЈ

Именица *мáнестѿа*, *мáјнестѿа* (в. т. 357д) („млада, невеста“) потврђена је и са упрошћеном групом: *мáнестѿа*, *манéстѿиче*, *манестѿичино* Бр Гл Ба Мл Рад Ди ЗлПо Др, *Манестѿечки* извор (топ.) Бр, *манестѿичино* р^ухо Ба, свém *мáне-сѿем* Рад.

У ГГ је барљиво место *мáка*, *млачнó-мéсто*. У топ.: *Мáке* Ба, Бандује *мáће*, Кућине *мáће*, Чеканује *мáће*, Драђева-*млака* Бр, *Мáке* Др Ку Вр Крс Гл Ди Љу, *Мáчице* Гл, *Мáчје* Ди Др Ку, Ланине-*млаке* ЗлПо, Рамова-*млака* Ле, Горње *мáке*, Довње-*млаке* Крс, *Мáка* Мл, Мáрина *мáка*, *Мáчишиѿа* Рад, Гуљева-*млака* Рап, Пóпова *мáка* Ре.

395. И н и ц и ј а л н а г р у п а В + сугласник

В. т. 249.

396. Г р у п а ВЉ

У *црљиф*, *црљива* Ре Кру Гл ЗлПо, *црљива* *јáбука* Кру, *црл'иве* *крúше* Гл — испадање *в* потпомогнуто је дисимилативним утицајем *в* из суфикса.

Облик са сачуваном групом — *црвљив*, *црвљива* — потврђен је у Ди Ба Ор Вр Мл Рап Крс Др Ку.

Црљива је претежно у вишим селима, *црвљива* у нижим.

Недалеко од Ор је место (и чесма) с именом *Црл'ивец*. Пошто има црвен-касте земље, можда је у топ. сачувано старије значење *придева*.⁸⁸⁵

397. Г р у п а ЧЈ

Група се упрошћава у *офчи*, *офча* Гора, *офча*-кожа Рад, *офчо* *сирен'е* Ди, *офчо*-мл'еко Др (в. т. 241а).

398. Г р у п а ХВ

Група је доследно уклоњена испадањем *х*. У бродском говору доминира *в*⁸⁸⁶, у осталим местима забележени су *в*, *ф*, са превагом *ф*, које је могло настати прогресивном асимилацијом по звучности (*хв* > *хф* > *ф*).⁸⁸⁷

а) У унутрашњој позицији доминира *в* м. *хв*:

Кáве, *кáвиња*, *кáвиња*, *ће* го *йриваѿи*, *се* *йовáл'ила*, *уваѿиѿила* Гора, *жéна* се *йовáѿила* Крс, а га *йриваѿи* Ле, *уваѿиѿила* офца Рад;

тј се *йóфаљи* Ре, *ýфаѿиѿ* Ре Кру Мл Др Крс Ле.

б) У иницијалној позицији доминира *ф*:

Ће *фáѿиѿи* Рап, *неје* *фáѿено*, не *фáѿи* Ре, ге *фáѿиѿ* ноћ Крс, *фáла* Бóгу, *фáла* ви, *фáѿиѿло* Вр, че *фáѿи*, *се* *фáѿиѿл'е*, *фáла* ти, је *фáл'ен* Гл, ги *фáѿи* Кру, ка *ће* *фáѿиѿи* Ор, *фáѿи* тифус Др, ми се *фáл'и* Ба, гóл'ем *фáлција* Др;

⁸⁸⁵ СПЕР 1, 274, „см1“.

⁸⁸⁶ Б. Видоески (ВБГГ, 55) наводи да је група у ГГ доследно сведена на *ф*. Материјал којим располажем не потврђује наведену констатацију.

⁸⁸⁷ Ф < хв у источноцрногорским говорима објашњава се доскорашњим присуством фрикативног *х* (БАМС, 175).

ће ме *ва́йшеџ*, *ва́йшихме*, се *ва́л'ила* Бр, че не *ва́йџи* Гл, *ва́хан'е* Ба, се *ва́йџи* Др.

399. Г р у п а МБ

Абу́ланџа (< *амбуланџа*) Др Ре Бр Крс Ор ЗлПо Љу Рад, у *абу́ланџа* Кру, при *абу́ланџа* Др, ко́ј-беше во *абу́ланџа* Гл.

Именица *ко́ломбоћ* (са изведеницама) потврђена је са групом -*мб*- и без ње: *ко́ломбоћ*, *колóмбоћно* Вр Ре Кру Гл Др Рад, *колóмбоћен* љеп Рад, *ја́де ко́ломбоћ* Кру, *про́дади ко́ломбоч* Гл, *ко́ломоћ*, *колóмоћно* Вр Љу Ор Рап Крс.

Именица са упрошћеном или сачуваном групом јавља се и у албанском језику, одакле је, по П. Скоку⁸⁸⁸, ушла у неке српске и бугарске говоре. У оближњим српским говорима јављају се оба облика (према мом материјалу).

400. Г р у п а ВЛ (ВЉ)

Иницијална група *вл*, иначе нестабилна у неким географски блиским говорима⁸⁸⁹, у ГГ се добро чува:

Влача́рице ће *вла́чеџ*, *вла́чеџ* *убаво*, јено *вла́кно* Вр, ће *вла́чим*, *вла́кно*, *нема се́га вла́с* (< *власџ*) Ре, *вла́чим* во́уна, се *вла́чим* Бр, *вла́кна*, *вла́чи*, *вл'эгла*, *вл'изај* Ор, *вљези*, *вљегоф*, *вљегнује* Рап, *вла́кна*, *вл'езла* Др.

Група у топонимима:

Ме испрати до *Вл'е́џе*, се *со́бра*ме* на *Вла́шка*, *Влашкі-џо́џок* Вр, *Вла́к* Кру, *Вла́шка* Мл.

Топ. *Лáшки* пúт (вероватно од *Влашки*) ЗлПо, *Лáсце*, *Лáсице* (в. т. 144в) упућују на језички слој различит од данашњег.

401. Г р у п а ВР

Група је стабилна (*Вра́ниџџа*, *Врани́џџанка*, *вра́йче*, *вр́жујем*, *вра́жсалька*, *врије*, *вр́*, *вра́џа*; у топонимима: Црнџ-*вр*, *Вр́шек* Ба, Црнџ-*вр*, *Вра́гуа* воденица, *Вра́гуа* минаре, Чел'епинска *вра́џа* Бр, *Вра́новлак* Крс, *Вр́џокуље*, *Вр́шек* Вр, *Вр́биче* Гл, *Вр́џиџџа* Ди, *Вра́ноец* ЗлПо, *Вр́џешке*, *Вр́шец* Ку, *Вр́ничец*, *Вр́џиџџа* Љу, *Вра́новлак* Ор.

У топ. *Ра́йча*⁸⁹⁰ (*Ра́йчанин*, *ра́йчански*, *ра́бечки* Гора) група је упрошћена ако је топоним мотивисан именицом *вра́йче*, и не наслања се на *раб*-. *Ра́йча* има садашњи облик већ у XIVвеку.⁸⁹¹

402. Г р у п а КШ

У именици *ча́шире*⁸⁹² (< *чакшире* < тур. *çakşir*) испало је *к*: *кúпи ча́шире* Рад, *немам ча́шире* Кру, *неде́-ти-са ча́шире* Бр, *про́дава ча́шире* Др.

⁸⁸⁸ СПЕРеч 2, 127–128 „kolomboć“.

⁸⁸⁹ ВБДГ, 71 (*лакно*), ПМГСЖ, 94, 127, 171 нтд.

⁸⁹⁰ У дебарском говору *ра́йче* < *вра́йче* (ВБДГ, 71).

⁸⁹¹ У Душановој Арханђелској повељи (1347–48) село је записано с овим именом (СтД-САХ, 280), а у СтДеХил, 25 као *Врабча* (в. т. 8е).

⁸⁹² ПМГСЖ, 126, 159; БАДИЈС, 233; АРА-СВАБ, 30.

403. Г р у п а ПЧ

Им. *йченица* јавља се и као *ченица*⁸⁹³: *йченица* Др Ку, *ченица* не рађала Гл, *ченице* има Ба, јена врећа *ћеница* Ре. Примере в. и у т. 435а.

Група је упрошћена испадањем *й* испред пловивне компоненте африкате.⁸⁹⁴

404. Г р у п а ГД

Сугласничка група *гд* у прилозима *кога*, *шбога*, *сэга* упрошћена је испадањем другог пловива (в. т. 904–909).

Ретко су бележени, само у нижим селима, и облици *кай̄*, *никай̄*, *са̄й̄*, *сва̄кай̄* (в. т. 904, 906–908).

Из везника *дека* испало је *г* из групе *гд*⁸⁹⁵: *жéлам дека* ме бóл'и Кру.

405. Г р у п а КЋ

Иницијална група *кћ* упрошћена је у *ћерка* Гора, *мојзи-ћерки* Ди, *ћеркине-деца* Ре, *ћеркинем* децам Крс.

406. Г р у п а РС

У *аслан*, *асланка* (< тур. *arслан*) група *рс*, иначе стабилна у словенској лексици (*йрс*, *крс*, *мрсно*), упрошћена је. Облик је, највероватније, ушао у овом облику из турског језика.⁸⁹⁶

407. Г р у п а ШЉ

У *мисл'ење*⁸⁹⁷ Гора група *шљ* > *сл'* наслањањем на презентску основу.

408. Г р у п е: лабијал + Ј

а) У глаголским облицима група се с високом доследношћу упрошћава испадањем *ј*: *Йме стйáвае* Ор, не *óстйавам* Бр, не те *остйáваме* Рад, не ме *зáбáвај* (од гл. *се бáвим*; „задржавам се“), *гóй̄вено*, *угóй̄вено* Гора, *кр̄й̄ено*, *некр̄й̄ено* Др Рад Мл Ди Ба.

О пореклу особине в. т. 308, 310.

Облици *най̄р̄áено*, *óст̄áен*, *ст̄áен* Гора настали су испадањем *в* из групе *-аве*.

б) Када се у именским речима група факултативно упрошћава, испада *в*: *Шиш̄й̄éјани*, *Крушӣј̄ани* Кру Гл Ре Ба Ди, *Шиш̄й̄éјани* рабóтаге Ди; *Круш̄éвјани*, *Шиш̄й̄éвјани* Др Ор Рад.

⁸⁹³ У сретечком говору (ПМГСЖ, 48, 49, 119) и метохијским говорима око Призрена јављају се напореда *йченица* — *ченица*.

⁸⁹⁴ БАДИЈС, 232.

⁸⁹⁵ Исто, 234–235.

⁸⁹⁶ У призренском турском говору је *aslan* (према мом материјалу). Уп. са испадањем *р* у неким другим лексемама у турском призренском градском говору (СЈПТг, 65–66).

⁸⁹⁷ ТМГС, 51.

409. Г р у п а ЗЛ

Даљинском дисимилацијом фрикатив из групе *-зл-* у глаголима *и́л'изам* — *и́л'езем* најчешће испада:

Че *и́л'езеи* бони Гл, *и́л'егл'е* јагѣнца Вр, љуђи *и́л'езге* Ор, *и́л'егла* Ди, *и́л'ези* Ре, *и́л'ези* ЗлПо, ће *и́л'езе*, *и́л'езе*, новобјена *и́л'иза* Бр, ја ће *и́л'езем* Крс, не *и́л'иза* Др, ка сом *и́л'езла* Рад;

и́л'изала со њего Рап, *и́л'ези* Кру, ће *и́л'езем* Др, *и́л'езла* ћерка Рад.

АСИМИЛАТИВНИ — ДИСИМИЛАТИВНИ ПРОЦЕСИ У СУГЛАСНИЧКИМ ГРУПАМА

410. Г р у п а МЈ (МЉ)

ГГ припада већем ареалу југоисточних словенских говора⁸⁹⁸ на коме је извршена асимилација по начину изговора⁸⁹⁹:

Зѣмн'а, *зѣмн'ишиѣ* Ор Кру Ре Ди, *зѣмња*, *зѣмњиво*, *зѣмњишиѣ* Рад Рап Крс Рап Љу Ку, најубава *зѣмња* Рап, кѣпује *зѣмњишиѣ* Крс, рађала *зѣмна*, *зѣмнено* Ре, имама *зѣмн'а* Бр, *зѣмна* не-чини Кру, *зѣмна*, остајл'е *земн'е* Гл, ектер *зѣмна* Ди, *и́оземник* („врста хлеба“) Бр, *и́амњан* Крс Рап Др Рад Љу Ку, *и́емнан* Бр Гл Ре, *дрѣмњивѣ-деца* Рап, *дрѣмњива* Крс, *дрѣмњивем* жѣнем Др, *дрѣмњива*, до *дрѣмњиве сна'е* Рад.

Група *мј* у *и́амњан* Ре Кру Гл Вр, уочена у говору старијих Горана, може бити траг црквеног облика.

У мом материјалу није потврђена група *мл'у* у *земл'а*.⁹⁰⁰

411. Г р у п а ПЈ

Потврђено *црѣйѣа* у Подрими, поред *цѣрѣйѣа* (према мом материјалу) може упућивати на асимилацију у *црѣйња* („плитак суд од земље у коме се пече хлеб“) у ГГ. Вероватније је, међутим, да је именица изведена суфиксом *-ња*, како је на широком ареалу, а да је подримско *црѣйѣа* секундарно из *црѣйѣа*.

Примере в. у т. 444.

412. Г р у п е ВН, ВЊ⁹⁰¹

а) О судбини иницијалне групе *вн*, *вњ* в. т. 249г, 412а.

Внѣк, *внѣка*, *внѣци* Гл Бр Ре Ди Ба Вр Ор Ку Рад;

мнѣкнала трава Ре Кру Гл Ди, чѣница не *мнѣкнала* Ре, мош ће *мнѣкне* Ди.

⁸⁹⁸ САМОчерк, 149–150; САМПол, 332; ВБПГ, 348; ВБДГр, 17; БАДИЈС, 149, 225–226, 231; РСЦГ, 108–109; ВЛМД, 206; ТМГР, 355, 359; ЈДТГ, 69; ИПГС, 414; АРА-СВАБ, 299; БНАП, 149; РСГЦШ, 190.

⁸⁹⁹ О фонетским условима промене в. БАДИЈС, 225; САМОчерк, 147–148.

⁹⁰⁰ Уп. са *Гн'илá-земл'а*, *Црвенá-земл'а* у ЦАОГ, 149.

⁹⁰¹ Асимилација *в* према назалу (*вн/вњ > мн/мњ*) јавља се на широком ареалу југоисточних словенских говора: КБФП, 14; КБИст, 84; ВБЛГ, 32; СТТГ 1, 240; БАГД, 142; ВБСМГ 2, 157–158; ВБДГр, 93; ПААРГ, 117; РСЦГ, 426; БАДИЈС, 225–226, 595; ТМГР, 355; БНАП, 119; ЉБЈЛ, 53; НеМСКЈ, 122; АРА-СВАБ, 299; СРЛГ, 181, 182; ПА-МБРес, 284; ПАГИХ, 94.

Овакву асимилацију у иницијалној групи *вн-* познају оближњи ЗПМ говори⁹⁰², па је облик лексичка позајмица из тог правца, на шта упућује и присутност групе *мн-* у вишим селима.

У нижим селима је група *мн* (< *вн*) дала дисимилацијом *мл'/мљ*:

Мљикнало, мљикина Др Ор Мл Љу Рад Ку, *мљикина* („ниче“) трава Мл, не *мљикнало* Рад, *мл'икинаше* Љу.

У Крс и Рап укрстили су се *вн'икина* и *мљ'икина* па је: *вљ'икина, извљ'икнаље, сáмовљик* („оно што само ниче“), *вљ'икна* коломбоћ Крс, *извљ'икнаље* ченице Рап.

б) У унутрашњој позицији групе *-вн-*, *-вњ-* подложније су промени у *-мн-*, *-мњ-* у вишим селима, посебно у Бр, а стабилност група зависи од лексеме. Отуд се може казати да у ГГ групе *вн*, *вњ* прелазе у *мн*, *мњ* у скоро свим лексемама, али факултативно:

Дáмно, óдамно Бр Гл Ре Кру Рап Др Рад Ку Љу (в. т. 936, 937), *дáмношн'е* куће Бр, *одáмношња* Рап Крс Мл, *ил'émна* Бр Ре Кру Гл, *ил'émња* Рап Крс Мл Ба, *ил'émње* изгорења Крс, *гóмно* Бр Ди Ба Крс Рад Љу Ку, во *гóмна* Бр, *глáмња* Рап Крс Мл Ку Рад, виђи *глáмн'а* Ди, *рáмно, изрáмнује* Мл Др Крс, *рáмно* Ку, ће *сáмне, сáмнуало, сáмнује* Гора (в. т. 183г, 351в); у топонимима: во *Рáмнишће* Ба, во *Рáмнишће* Бр, на *Рамне-*карпе ЗлПо;

*рáвно*⁹⁰³ Рап Крс Мл Вр Ор ЗлПо Гл Бр Ре Љу, на *рáвно* зидаше Вр, *ил'евња* во Рапча Рап, изгоре *ил'евња* Крс, *ил'евна* Бр Ре Кру Ди Ба Вр, *ил'евња* Др Рад Ку Љу, *одавно* било Рап, се омужила *одавно* Крс, *одавно* Ор Мл, *сáвнало, сáвнује* Бр Вр Др Ку Љу Рад Крс Рап; у топонимима⁹⁰⁴: *Рáвнишће* Ба Бр Крс Рад Рап Ре Ле, *Рáвњишћиа*, Ви́р на *Рáвњишћиа* Ку, *Зад Рáвнишће*, Мáлово *Рáвнишће* Ле, *Рáвнишћиа*, *Равњишћина* Рап, *Равне-*њиве Ор, *Мóчавник* (барљиве ливаде) Крс.

Напоредни облици са *-вн-*, *-вњ-* и *-мн-*, *-мњ-* могу говорити о новини асимилације по назалности у ГГ, пошто горански исељенички урвичко-јеловјански говор⁹⁰⁵ има стабилне групе.

Асимилација је олакшана када је прекинута веза између мотивисане и мотивне речи, како је у *главња*.

Пошто је очигледна етимолошка веза између *крв* и *крвник*, група се увек чува у *крвник* Гора, *крвник* во село Др, па ће рече *крвницим* Ле.

413. Г р у п а БН

Група *-бн-*, подложна асимилацији према назалности у ЗПМ говорима⁹⁰⁶, од оближњих мак. говора присутна само у вратничком⁹⁰⁷, у ГГ је стабилна, како је у околним српским говорима.

⁹⁰² ВБИслМ, 20; ПаАРГ, 117; ФО — (Лазарополе) 636, (Вруток) 643, (Теарце) 652.

⁹⁰³ Б. Видоски (ВБМл, 131) за говор села Млике бележи само *равно, сáвне*. У мом материјалу из овог села потврђени су и примери с групом *мн* < *вн* (*рáмно, Рáмнишће*).

⁹⁰⁴ Уп.са ЦАОГ, 59, 69, 82, 99, 100, 118, 123, 134, 138, 143, 152, 160.

⁹⁰⁵ ВБУЈ, 27.

⁹⁰⁶ КБИст, 84; КБФП, 14; ВБПГ, 344; ВБИслМ, 20; ПаАРГ, 117; ВБЛГ, 32; ФО — (Лазарополе) 636, (Вруток) 643.

⁹⁰⁷ ВБПГ, 348.

Грабна, грабнује, осебна Гора, *грабне* Ди, и јено *грабнујење* Мл, сме *осебна*е Др.

414. Г р у п а МН

а) Група -мн- остаје у: *гумно, сламнен, шемно, шемнина, осомнаес, седомнаес* Гора, во *шемнина* Бр, се *зашемне* Кру, во *шемница* Ди, на *гумно* Ку. У *гуменце, гумина* Ре из групе -мн- испада *н* у резултату даљинске дисимилације (*гумненце > гуменце*). На исти начин настали су и облици *брашенце, њлашненце* Ре Вр Ор; *Гумно*⁹⁰⁸ Ба Бр Ре Ку, *Палаво-гумно* Ба, *Муљово-гумно, Старо-гумно, Усењофско-гумно* Крс, *Горн'о-гумно* Гл, *Стрпчево гумно* Рад, *Гумн'ишиа* ЗлПо.

Група је разбијена уметањем *е* у топ: *Гумен'а* ЗлПо, *Гумења* Љу Рап, *Гумења* Рап (в. т. 544г).

Из топ. *Црмница* (пашњаци) Бр факултативно испада *н* дисимилацијом по назалности: *ћеде* је *Црмица*, *ошље* на *Црмица* Бр. У топ. је сачуван старији придев **сърътпъ*, на шта указује црвена земља.

Поред *Црнкојца* (њиве) Ку⁹⁰⁹ топ. је потврђен у мом материјалу и као *Црнкојца*. Могуће је да је други облик старији, на шта упућује црвена земља.

б) У *млого, млозина/млозина*⁹¹⁰ Гора, *млого* деца Вр, *млозина* ће речет Кру — у иницијалној групи дисимилацијом назалне артикулације други назални алвеоларни замењен је латералним алвеоларним.⁹¹¹ Овакве дисимилације има у лексемама које су у вези са **тъпогъ*.⁹¹²

в) У *ѡлавен — ѡлавнои*, два *ѡлавна* (< *ѡламен*) Вр најпре је у облику множине назална група *мн* прешла у *вн* па је после *в* пренето и у облик јединине.

415. Г р у п а МТ

У резултату асимилативног процеса *ми* > *ни*⁹¹³: *зайанѡиѡе, ѡанѡиѡи* Гл, сом *зайанѡиѡила* Ре, се *ѡанѡи* Кру, *ѡанѡиѡи* ка се брал'е Вр.

Потврђени примери са групом -*ми*- опстају због семантичке везе са *ѡамѡи, ѡамѡиујем: ѡамѡиѡи, зайамѡиѡила* Вр Бр Крс Рап Ор Рад Др Љу Мл, *не-ѡамѡиѡи* Ку.

Панѡиѡи је обичније у вишим селима, *ѡамѡиѡи* чешће у нижим.

⁹⁰⁸ Уп. са ЦАОГ, 56, 64, 73, 74, 86, 99, 110, 126, 141, 154.

⁹⁰⁹ ЦАОГ, 113.

⁹¹⁰ ВБПГ, 384, 352; РСПГ, 425; БАДИЈС, 230–231; БНАП, 123; БДНСгов, 69; ВЛМД, 208; ТМГС, 50; ТМГР, 356; ЈДТГ, 69; СРЛГ, 198; РСГЦШ, 184; ПА-МБРес, 288; ПеМСкЉ, 121; ЋЈГЛ, 53; АРА-СВАБ, 300.

⁹¹¹ БАДИЈС, 23.

⁹¹² СПЕРеч 2, 445 „mnogi“.

⁹¹³ „На источном штокавском терену изван домањаја ове појаве остали су практично једино Галипољци, у чијем је говору потврда са МТ — чешћа“ (РСГЦШ, 187). В. и: БАДИЈС, 594; СРЛГ, 180; ЈДТГ, 74; ПА-МБРес, 285; ЋЈГЛ, 54; АРА-СВАБ, 299; ТМГР, 355; ТМГС, 51; ВЛМД, 206; БНАП, 119; БДНСгов, 69; СМЦГ, 54; ЕГВП, 419.

Када је семантичка веза ослабљена, група *-ми-* даје *ни/нд*: *ѡандивекóечно* Ре Кру Рад Љу Ку Др Вр, *ѡándивек* (< *ѡамѡивек*) Рап Крс Ор Бр Ди Ба Гл ЗлПо Мл, *ѡандивéкошња* Рап Крс Мл Ку Рад Др Љу.

О *д* од *ѡ* у групи *-нд-* в. т. 366.

416. Г р у п а ГН

О понашању групе *гн* у Бр в. т. 2316, 388: *забéјнала, л'éјни, сѡéјни* га, да *ѡóбејнем*, се *сѡéјни* со *пúас* Бр.

Иако је у Кру потврђено *л'éјни*, пошто је то пример усамљен, вероватно је лексички нанос из Бр.

417. Г р у п е Л + К, Г + Н

Сугласници *л, н* у контакту са *к, г* развијају се у правцу палаталности.⁹¹⁴

а) *Гњéздало* („гнездо“) Рап Крс Мл, *видела гн'éздало* Ор, при *гн'éздало* Вр, *гњéздо* Рад Мл Крс, *мéтни гњéздо* Рад, во *гњéздо* Крс, *гњéзда* на *дрва* Др, *гњéѡи* Др Мл Рад Рап Крс Ку Љу, не *гњéѡе* Мл, *гњíла*⁹¹⁵ („глина“) Др, на *гњíла* Рап, од *гњíла* Крс, *гњíла* Рад Ку Љу.

Група *гњ* < *гн* јавља се у ГГ у фонетском контексту који сугерише и асимилацију *н* у контакту са предњим вокалима, пошто је *гњ* посведочено увек у групи *гњи, гње* (в. т. 274).

б) О облицима *ѡóљко, вóљко, нéкољко, вóљкава, ѡóљкава* в. т. 215г, 292, 972–975.

418. Г р у п а ДЛ

Им. *гл'éѡа* Гора, три *гл'éѡа* Др, со *гл'éѡа* Ди — има само овај облик.

У односу топ. *Глобóчица* и актуелних лексема *длбоко, длбина, дўйка* („рупа“) очигледно постоје различити корени (в. т. 154). Отуд веома раширени облик *гл'éѡа*⁹¹⁶ не мора бити дисимилација⁹¹⁷ групе *дл* у *гл*, пошто се именица не наслања на глагол „дупсти“.⁹¹⁸

О групи *дл* у *длбок* в. т. 165.

419. Г р у п а НК

После престанка семантичке везе, група *-нк-* (*ѡрн+ка*) дала је групу *-мк-* у *ѡрмка*⁹¹⁹ („пчела“):

⁹¹⁴ БАИсФ, 133; објашњење појаве и у: БАДИЈС, 220, 224; промена *гн* у *гњ* захватила је све П-Т, К-Р, Ш-В говоре; в.: СРЛГ, 181; АРа-СВАБ, 70; РСГЦШ, 182.

⁹¹⁵ Група *гн* је новија, настала метатезом у именици *глина*.

⁹¹⁶ ВБУЈ, 26; БДГСр, 129; ЕГРеч 1, „глето“; СРЛГ, 200; ЈДТГ, 70; ЋДГБ, 60; РСГЦШ, 184; ВЛМД, 104; ТМГС, 50; ЋЈГЛ, 53; БНАП, 123; ЋДГБ, 60.

⁹¹⁷ „Разбијање консонатске секвенце условљено је блискошћу консонаната по месту творбе“ (ЈДТГ, 70).

⁹¹⁸ СПЕРеч 1, 417 „dlijeto“.

⁹¹⁹ У косовско-метохијским говорима *ѡрмка* (ЕГРеч 2, „трмка“); исто и у говору Призренског Подгора (према мом материјалу).

Ќбас имаше *ѿрмке* Др, оѿ *ѿрмке* мѣт Ле, нѣмамо *ѿрмке* Бр, со *ѿрмке* Рап, *ѿрмкем*, *Трмкин-гроп* (топ.) Гл.

420. Г р у п а ТЉ

У *ѿѣкљам*, *ѿѣкљала -ѿљ-* је дало *-кљ-* дисимилацијом⁹²⁰: *вѣк се ѿѣкљала* Ку, *зѿѣкљај* тѿја Вр, *зѿѣкљахмѣ* Бр.

421. Г р у п а ДР

Именица *дрѣм* („мера за тежину“) наслања се на турски облик за тежину *dirhet* (< грч. *drachme*; ШАТур, 241): *дрѣм* бѣл'ило Рап Ди Ба Крс Др Љу ЗлПо Гл.

Дрѣм се јавља само у народним песмама, пошто је ова стара мера за тежину замењена новом — *грам*, *грамои*, два *грама* Гора.

422. Г р у п а МБ

Из *абуланѿа* Ре Кру Гл ЗлПо Ди Ба, во *абуланѿа* Др испало је м.

У *шѣнбоја* (< тур. *şat dudu*; ШАТур, 58) Ди Ба Бр Др Рад дошло је до дисимилације по месту артикулације.

О именици *ламба* в. т. 366.

423. Г р у п а КЛ

У *кљдем*, *кљник*⁹²¹, *кљници* во кућа Ди, до *кљник* Бр, *накљади* огињ Крс, па ће *накљадем* Рап — иницијална група *кљ-* остаје неизмењена, пошто је *кљд-* коренска морфема лексема *кљник*, *кљдем*⁹²², а мотивна реч *кљада*.⁹²³

424. Г р у п а МШ

У турцизму *кѣнѿија*⁹²⁴ Рап Крс, со *кѣнѿије* Рап, свѣм *кѣнѿијем* Крс, *кѣнѿија*, *кѣнѿиски* Бр Дик Ор Ба Др Рад, *кѣнѿииска* работа Бр — група *ни* наслања се на турски облик *konuşu*. О пореклу њ у групи в. т. 275ђ.

У турском призренском говору именица гласи *koşuşi*, *koşuşika*.⁹²⁵ Турски облик чува траг словенске или албанске фонетике, са прилагођавањем палатала *nj* (> *j*), пошто је турски језик без њ.

425. Г р у п а ТЊ

Група се чува или, дисимилацијом по палаталности, замењује групом *ѿњ*⁹²⁶:

⁹²⁰ БАДИЈС, 228–230; СРЛГ, 200; БНАП, 123; БНББП, 43; МиБЦГ, 349; ТМГР, 359; ВЛМД, 208; РСГЦШ, 194; АРА-СВАБ, 300; ЈДТГ, 76.

⁹²¹ *Кљдем*, *кљник* у сретечком (ПМГСЖ, 126, 146, 225), сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу), у дебарском говору (ВБДГ, 70).

⁹²² СПЕРеч 2, 87 „klada“.

⁹²³ Б. Видоески дебарски облик *кљник* изводи из *ѿљник* (ВБДГ, 70).

⁹²⁴ ЕГРеч 1, „конѿија“; ВБПГ, 348 (вратнички говор), призренски градски говор (РСПГ, 436).

⁹²⁵ СЛПТг, 172.

⁹²⁶ А. Белић (БАМС, 175) *ѿ* м. *њ* објашњава физиолошко-фонетским разлозима. В. и: ИПГС, 147; ЈДТГ, 70.

По вођници Ор, ни коломбóчница Ба, бóжећне Бр, коломбóћница нeмало Др, несíрећнику Бр, бóжећно Ди.

вођињик⁹²⁷ Рап Крс Мл Др Рад, имаљ'е вођињик Крс, наше вођињици Мл, несíрећињик Рад Љу Др Мл, несíрећињику Мл, несíрећињици Др, несíрећињик ка мeне Ба, ни коломбóчиња Вр, коломбóчиња се јало Крс, бóжињо Др Мл.

Им. кáйињик („кутњак“) потврђена је и као кáћник/кáчник, кáрчник, па се може сматрати да је облик са -ињ- изведен из облика са -ћињ-. Мада је -иј- примарно у *кoрѣ, на дисимилацију по палаталности у кáйињик упућује избор палаталног или непалаталног сугласника у зависности од палаталности потоњег сугласника.

426. Г р у п а П К

У кóл'ејка („колевка“) чува се старија сугласничка група *йк*⁹²⁸: кóл'ејка Др Вр Ор Ди Ба, w кóл'ејка Гл, кóљејче Рап, шáрена кóл'ејка ЗлПо, до кóљејка Ре, кóљејка во кúћа Др.⁹²⁹

427. Г р у п а Ш М

У чéшма, чешмáција сачувана је група -шм- из турског облика *çeşte*: йди на чéшма Др, Козáруо чéшмиче (топ.), Каљíнкуа чéшма (топ.)⁹³⁰ Бр, на чéшма Ди, Глуxá-чешма (топ.), Рад, чешмáци му рече Ку, Јовачíчофска чéшма (топ.) Вр, чешмáције шо прáље чéшме Ку.

428. Г р у п а Ш Н

У брашњо/брашн'о⁹³¹, две кíла брашњо Рап, врећа брашњо Мл, брашн'о нeмало Бр, под брашњо Ку, за брашн'о Ди, дáј ни брашн'о Ор — н је асимилацијом по месту артикулације дало њ/н'.

Ако њ није из позиције *н + и*, онда овакве асимилације има и у лéшињик⁹³², лéшињици ўздреље Мл, лéшињици Крс.

429. Г р у п е Х Н, Х М

У ограниченом броју примера, пре свега у бродском говору, ретко у Гл, под утицајем назалне артикулације, *х* је, преко *γ*, прешло у *г* (в. т. 231б): Мáгмуи, Агметí/Агнетí, нíгно Бр.

⁹²⁷ БАДИЈС, 213; ЈДТГ, 70; ПА-МБРес, 288; АРА-СВАБ, 300; СРЛГ, 199; БДИБ, 74, 123; БАИсФ, 133; БДНСгов, 70; СМЪГ, 81; СМЦГ, 54; ПеМСкЉ, 126; ПМСЖ, 124; ВЛМД, 208; ЋДГБ, 47–48; ИПГС, 147.

⁹²⁸ „Glas V nastao je iz B: kolijerka, s deminutivom kolijerčica“ (СИЕРеч 2, 125 „kolijevka“).

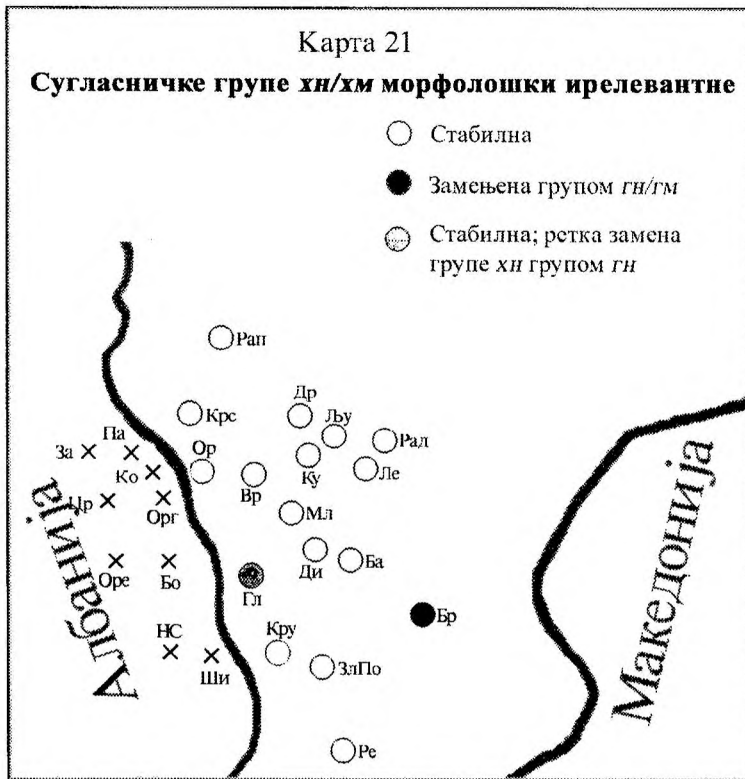
⁹²⁹ Старија група *йк* чува се и у оближњим српским говорима: ПМГСЖ, 121, 182, 186, 230; МлРСГ, 35; РСПГ, 428; јужнометохијски говори (према мом материјалу).

⁹³⁰ Уп. са чешма у ЦАОГ 60–61, 71, 77, 84, 88, 93, 97, 103, 108, 113, 118, 124, 129, 134–135, итд.

⁹³¹ ПМГСЖ, 52, 114, 116 итд.; МлРСГ, 29; РСПГ, 359, 364, 376, итд.; СРЛГ, 182.

⁹³² СРЛГ, 182; БНАП, 120; М. Павловић (ПМГСЖ, 167, 192) наводи за сретечки лешнике. Актуелно стање у сретечком говору по мом материјалу има два облика: лéшињик, с дисимилацијом палаталности из првог палатала (љ) и лéшиник с дисимилацијом палаталности из другог палатала (ћ).

Секвенца *хм* остаје стабилна када је *х* морфолошки релевантно: *сѣиѣгнах-ме, вѣдехме, јѣгнахме, бѣхме* Бр (в. т. 808, 815).

430. Група ЊЦ

У *јѣгѣнци* Гора дошло је до асимилације по непалаталности.⁹³³

431. Сугласничке групе Т, Д, С, З, Х + предњонепчани сугласник/африката (на морфемским границама)

Материјал нуди низ дублета, са извршеном или неизвршеном асимилацијом или дисимилацијом. Мада се примери са извршеном или неизвршеном гласовном променом срећу у свим селима, уочава се да је чување неизмењених група чешће у вишим селима.

Чување неизмењених група подупире принцип: фонема на крају прве морфеме (*ш, д, с, з, х*) остаје стабилна (*мос — мосче*)⁹³⁴, што значи да морфемска граница битно утиче на судбину ових група. Групе опстају и када је палатални сугласник у њима *љ/л'* (< *л + и, е*).

⁹³³ БНАП, 120.

⁹³⁴ Уп. са чувањем ових група у дебарским говорима (ВБислМ, 20).

а) *с, з* + предњонепчани сугласник:

Бољезл'ива Бр, *мо́сче* Вр, се *исчудиф*, *бољесл'ива* је Ре, на јено *мо́сче*, *крсче* во кућа Рад, се *расчуло* Др Ку Љу Ор Рад, се *расчуло* свёкеде Ку, *бол'есл'иве* сме бй'е, *ми́лосљиф* Бр, *жалосљива*, ће се *расчује* Др, *мира́зција*, *гара́зција* Бр Кру Мл;

сл'ива Бр Др Рап Крс Љу, *ми́сљим* Мл, *сл'иве* Др, *йо́сье* Рап.

У сандхију: *нис-ча́ршија* Бр, *о́фце* сом *па́соф* *нис-шу́ме* Гл, *бегала* *нис-шу́ма* Вр, *кроз-ж'ивој* *йдаф* Др.

б) Сугласничка група *сц* настала на морфемској граници добро се чува, а у нижим селима забележени су и примери са испадањем *с* у глаголу *исцејила*. Група је стабилна и у *исцејила*, *расцејим*, мада има и ретких потврда типа *ицејдила*, *рацејим*.

Глагол *исцејила* значењем је ограничен на *исцејиф* дрва (у вези са *цејеница*). Глагол *ишцејила* има значење „поцепати платно, хартију“, према глаголу *чејим*⁹³⁵:

И́сцејиф дрва Гл, *исцеји* дрва Др, не сме *исцејиље* Ре, да *исцејим* Кру, а *исцејихије* Бр, *исцејиа* Ор, да *и́сцеји* Ба, *исцејим*, *исцејила*, *исцејиф* ЗлПо Љу Вр, се *исцејила* вода Гл, ће се *исцеји* Др, да се *исцеји* Кру, не́мало да се *исцеји* Бр, не́јћаф да *исцеји* Рап, *исцејујење* Крс, *исцејила*, *исцејим*, *исцејиа* Ди ЗлПо Ор Рад, да го *расцејим* Др, да го *расцеји* ка́мењ Рад, *Расцејник* (топ.; овећи, расцепљен камен) Бр;

а сте *ицејиаље* дрва Рап, сом *ицејиаф* Крс, *ицејиа* Вр, да *ицејиаи* Мл Рад Љу Ку, *ицејила* мљеко Рап, *ицејиије* Љу Рад Др Ку, му *рацејило* гла́ва Ку, се *рацејило* Ле.

Глагол *расцејило* потврђен је и са упрошћеном групом *рацејило* Др Љу Рад Ку Рап Мл Ор Вр Ре Бр.

Група *сц* опстаје у *месце*.⁹³⁶ Из топ. *Лэ́сце* (ливада и шумица) Ку, Ор⁹³⁷, који је потврђен и као *Лэ́сице* (в. т. 144в), не испада фрикатив.

в) У новоствореној групи *сћ* (< *ск* + *и*, *е*) дентал није подложен асимилацији по месту изговора: си се *исћии́ила*, *исћина́ла*, *асћер*, *и́урсће* имена, *и́одврсће*, *и́амјурсће*, *обедве* *солунсће*, *асћери* Бр.

г) У материјалу има много примера са извршеном асимилацијом (и контраховањем) у оваквим групама:

Се *рашчуло*, *дэ́нешн'и*, се *раше́иа*ме Вр, *мо́шче*, *рашчуло*, *но́шче* (: *но́сче*), *рашчешљај* *ко́сме*, се *и́шу́ириу*, *рашириу* *ру́ће*, *рашчи́ишије* Бр, *ишчуље*, се *раше́иај*, *дэ́нешњи* Ку, да се *раше́иа*м, *дэ́нешње* Др, *ко́шчица*, *ко́шчице*, *раше́иа*м, *рашири* Гл, *мо́шћиња*, *обраи́ће*, се *раше́иала*, *рашири* *ру́ке* Ре, *раширим*,

⁹³⁵ В.: СПЕРеч 1, 307–308 „џера“.

⁹³⁶ Уп. са одсуством сугл. група *с*, *ш* + африката у оближњем македонском говору (ФО — Вруток, 641).

⁹³⁷ Уп. са ЦАОГ, 111, 137.

обрашче, мирáжсика, бољешичине Мл, мирáжсијам, на мошче, обрашчешу, луна по обрашче Крс, бољешина ће раширише Рап, ишчећене Рад Ку Мл Ди Бр Ба Др Ку Вр, мирáжсија, гарáжсија Др Љу Крс Ку.

У Кришчанин („становник села Крстец“) асимилација по месту изговора доследна је у свој Гори

У *пrikaжња* Гора, не-знајем *пrikaжње* Рап није морало доћи до асимилације у групи *зњ*, пошто је у аористну основу продрло *жс* из презентске (*кажем* — *кажала*; в. т. 779).

У *шријешник* Гл Бр Ку Рад Љу, *шријешници* Ди *жс* је аналошко према неком ранијем облику са *њ*, које је стварало групу *-зњ-*.

У материјалу су посведочена и три примера са извршеном асимилацијом у новоствореној групи *сћ* (< *ск* + *и*, *е*): нис *кошће*, *ишћинашо*, *ашћери* Бр.

Ретке су асимилације и контракције у сандхију: *бе-жéна* (< *беж жена*) Ор, *ни-шума* (< *ниш шума*) Др.

д) *ш*, *џ* + африката

На морфемској граници дентални оклузиви на крају творбене основе најчешће остају.⁹³⁸ Изговарају се с ослабљеном експлозијом (*ш*, *џ*), а има и примера из којих су испали *ш*, *џ*:

На *ришћено* Ди, *л'ивашче*, на *ришче*, *јушче*, по јено *симишче* Вр, *ришче*, *ришћића*, *јушће*, *јушћића* Ре, по *јушче*, зат *ришче* Кру, *гурбешчија*, ги даде *симишче* Мл, *гурбешчије*, *брашче* мјје Ор, Сайтуо *брашче*, призренско *симишче*, *ришче*, *јушче*, *инајешчија* Бр, мој *гурбешчија*, *симиџија* Гл, на *Бршче* Др, *инајешчијам* ЗлПо, бéгај на *Ришче* (топ.; бржуљак) Гл, *брашчешу*, *јушче* Љу, *о брашче* Ку, *коришћића* прáјље Рап, *жишчено* Ба, *Ашче* (хип. од *Ашмана*), *Љашче* (хип. од *Љаша*) Ле Ку Др, ће те чéкам ће Првe-сошће Бр;

симиција, *шрче* (: *шршче*), *шрчића* Ре Кру, *симише* Мл, со *гурбешчије* Ле, *симиције* со *симици* Гл, *браше* постаро Крс, куд *рише* Рап, *гујечки* (< *говедчки*) Гора, *шшица* (< *дъшшица*; „даска“) Гора, *лупам шшице* Гл, и *шшице* Др, на *љиваче* Рап, на *Рице* Гл, ће виђим на *шуче* Кру.

Група *ш*, *џ* + африката са *ш*, *џ* у префиксу (предлогу) опстаје: сме *кóсиље* *Пóшче*шма Др.

Пошто се група *шс* африкатизује у *ц*, из топ. *Граћи* камен Бр испала је африката *ц* у контакту с африкатом *ћ*.

ђ) *с*, *з*, *ш* + *ч*, *ц*

У *бóшча*, *бóшчиче* (< тур. *boşca*; ШАТур, 149) *х* > *ш*. Изведеница *бóфчак* са *ф* < *ш* (*х*) лексичка је позајмица из ЗПМ говора који познају ову иновацију. ГГ је остао изван ЗПМ иновације *с*, *з*, *ш* + *ч*, *ц* > *ф/в* + *ч*, *ц*.⁹³⁹ Стабилност ових група на морфемској граници у ГГ у вези је са чувањем *х* и одсуством ње-

⁹³⁸ Исто и у доњополошком вратничком говору (ВБПГ, 352).

⁹³⁹ ВБДГр, 21; ВБПГ, 344, 352; РПКГр, 321–322 (в. овде наведену литературу).

гове замене са *ф*. Везу између опстанка поменутих сугласничких група и дуже присутности *х* у фонолошком систему добро илуструје оближњи ЗПМ жеровнички говор⁹⁴⁰ у коме се неизмењене групе факултативно чувају, а у исто време није завршен и стабилан процес трансформације *х*. За стање у ГГ није без значаја ни стабилност група у околним српским говорима⁹⁴¹, али и доњополошком вратничком.⁹⁴²

Прелаз групе *шч* у *хч* констатује се на узаној територији Црмнице и Зете.⁹⁴³ Наводи се, затим, да се *хч* од *шч* спорадично јавља на ширем простору српског — хрватског језика у говору муслимана, а објашњава се појавом неетимолошког *х*.⁹⁴⁴ Вероватније је да је овде дошло до дисимилације по месту артикулације са чувањем фрикативне особине претходног гласа, пошто неетимолошко *х* у унутрашњој позицији испред сугласника, није уобичајено, а регуларност појаве указује на фонетске разлоге супституције, како у ЗПМ, тако и у српским — хрватским говорима.

Иначе је у ГГ: *крушче, мџсче/мџшче, мџсџе, бџшча*.

Облик *мџсофџе* (дем. им. *мџсло*) Гл Ре Кру могао је настати из *масоџе*, после метатезе групе *ло* у *ол* (в. т. 353к).

432. Г р у п е НП, НБ

Из групе *н* по правилу прелази асимилацијом у *м*⁹⁴⁵: *јџмџуџи, одјџмџуџи, бџмџоне* Гора, *Сџџамџоф* (< *Сџџанџбол*) Др Ку Рап Крс Мл.

АФРИКАТИЗАЦИЈА ФРИКАТИВА

433. Променом фрикативног сугласника у африкату обухваћени су: *с, з, ш, ж*.

Африкатизација се врши у контакту фрикатива с праскавим сугласником⁹⁴⁶, фрикатива са сонантом⁹⁴⁷, фрикатива са вокалом.⁹⁴⁸

Овакве супституције објашњавају се страним утицајем.⁹⁴⁹ За ГГ, али и за околне словенске говоре, од значаја су контакти са албанским и арумунским говорима.

⁹⁴⁰ ВБИСлМ, 20.

⁹⁴¹ РСПГ, 110–111.

⁹⁴² ВБПГ, 348.

⁹⁴³ РПКГр, 317 (в. овде наведену литературау).

⁹⁴⁴ Исто, 318.

⁹⁴⁵ СРЛГ, 18; БНАП, 119; БДНСгов, 69.

⁹⁴⁶ А. Белић (БАДИЈС, 217–218) сматра да претходни пловиз део струје спаја с потоњим фрикативом — најпре је то само акустички утисак африкате, потом и права африката. Б. Конески (КБИст, 61) појаву безвучних африката од фрикатива објашњава: експлозивни консонант вршио је асимилативно дејство на суседни фрикатив.

⁹⁴⁷ Африкатизацију у овој позицији Б. Конески објашњава спентезом (*жвака* > *ж-д-вака* > *џвака*) (КБИст, 61).

⁹⁴⁸ Појавом је обухваћен фрикатив *з* (>*с*), уколико је у следећем слогу сонант или пловиз.

⁹⁴⁹ САМОчерк, 160; КБИст, 61, 78; ВЛМД, 202–204.

434. П л о з и в + С > (п л о з и в) + Ц⁹⁵⁰

а) Г р у п а Т С

Африкатизације има на морфемској граници творбене основе и суфикса:

*Брџка река*⁹⁵¹, *Броцки-пут*, *Грацки камен'* (топ.) Бр, *броцке ђце*, *броцки Ре*, *гџоцке*, *броцки*, *љуцки* збори, *арнауцке* жене Гл, *броцкел*, на *Броцка-река* (топ.) Кру, *љуцки*, *гџоцки* Ку, *грацке-љући*, *бељиграцке* паре Крс, *арнауцке*, *гџоцки* Ди, *ливацко-сено*, *брацки* Вр, *нароцки*, *броцки*, *љуцки* сом се најала Љу, *броцко* шо беше Ба, *љуцко* јадење, *ливацко* пасење, *грацке* Рап.

Африкатизације нема када је група на граници префикса и коренске морфеме: *ојси*, *ојсијала*, *ојсивајше*, го *ојсекл'е*, *ојсечи* Гора, *ојсише* брашњо Мл, *ојсечи* Ди, *се ојсмјнује* Бр, *ојсечи* Ба, *седи* во *Сирјешело*⁹⁵² (топ.) Гл, *тамо се вика* *Појсело* (топ.) Бр.

Глагол *ојсечи* потврђен је и са упрошћеном групом — *осечи*, *осекл'е* Вр Ор Мл Рап Крс, *све осекла* Ор. Са упрошћеном групом јавља се и им. *ирјеседник* Вр Ор Мл Ди Ба, *ирјеседник* во село Мл, *ирјеседницам* Ор, *сме бирал'е ирјеседника* Др.

Африкатизације нема у сандхију: на *сирјеш-село*, *зјш-село*, *јојш-село*, *ирјеш-село* Гора.

Група *-јсј-* у бројевима и бројним именицама упрошћена је у *-сј-*: *јесјојин*, *јесјојине*, *јесјо* Гора.

Исто и у *богасјво* Гора.

б) Г р у п а П С:

Пјџсала („липсала“), *ће пјџса*, *пјџе*, *ојпјјеш*, *пјпјење*, *пјпјија*, *пјпјиче*, *вајца*⁹⁵³ („боја“) Гора, *гјједа пјџсал'е*, ни *пјџсала* Бр, *век пјпје* Мл, на *пјпјиче* Ди, *пјпјен'е*, на *пјпјије* Ор, *ће не пјпјеш* Ку, *ће пјпјеш* Др.

О *пјпје*, *пјпјала*⁹⁵⁴ (< *пјпје*) в. т. 352е.

За ГГ се наводи и *пјци*.⁹⁵⁵ Ова именица, осим у Бр, и то у неким фраземама у једнини (*јес*), није потврђена, већ је *кјче*.

⁹⁵⁰ Овакве африкатизације има на ширем ареалу југоисточног дела јужнословенских језика: СТТГ 1, 24; ПаАРГ, 117; ВБЛГ, 32; ВБПГ, 352; РСПГ, 430–431; БАДИЈС, 215, 217, 218; СРЛГ, 183, 185; ЈДТГ, 74; ВЛМД, 154, 207; СМБГ, 81; СМЦГ, 50, 51, 53; ПА-МБРес, 273–274; БНАП, 120 (види овде наведену литературу); МиБЦГ, 363; АР-СВАБ, 299, 300; ЋЛГЛ, 52; ТМГР, 355.

⁹⁵¹ У мом материјалу нису потврђени облици који се наводе у ЦАОГ: *Бројска-река*, *Бројски-пјш* (стр. 55), *Бродски-пјш* (стр. 58), *Бројска-река* (стр. 62).

⁹⁵² Није потврђено *Срјцело* (уп. ЦАОГ, 88).

⁹⁵³ Именица је у вези са *вајсати*. У ГГ је ова именица сачувала старо значење (СПЕРеч 3, 565, „варпо“).

⁹⁵⁴ ВБПГ, 352 (вратнички говор); РСПГ, 424, 441 итд.; сретечки, сиринићи, јужнометодијски подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

⁹⁵⁵ ВБГГ, 56.

435. П л о з и в + Ш > п л о з и в + Ч

а) Г р у п а ПШ:

Пченица/ченица (са секундарном испадањем пловива), *иченичарка/ченичарка* Гора, *ченице* не биваје Кру, *иченичарке* ни рабџталџе, и *ченичарки* Ба, а *ченица* Ор, *изгоре ченица*, со *иченица* Ку.

436. Ш + п л о з и в > Ч + п л о з и в

У иницијалној г р у п и *шк*⁹⁵⁶ *ш* > *ч*, али су потврђени и ређи примери са групом *шк*-:

Чкџло/чкџло, *чкџлуан*, *чџџорей*, *чкџајја* (: *шкџајја*) Ре Кру ЗлПо Гл Ор Крс Мл Рад Љу Бр, *чкџмбо* Гора (осим Бр), *мије не сме чкџлуане* Ре, на *чџџорей* Ди, *прајме чкџло* Рап, *јадет чкџмбо* Ку;

шкџло, *шкџмбо*, *шкџајја* („врста црне бубе“) Др Вр Ре Љу Ку Ле Ор, сме *ишље во шкџло* Рад, зат *шкџајја* Крс, *шкџајје*, најстаро *шкџло* Вр, прет *шкџло* Мл.

У унутрашњој позицији у именици *дрчка* (: *дршка*; „ручица на ралу“): *фати за дрчка* Рап, *дрчке* на плук Ор, *дрчке* Рап, со *дрчка*, на *дрчка* Вр. У другом местима је потврђено и *дршка*: *дршка* на плук Ку, *напрај дршке* Рад, за *дршке* Ба.

У *џушка*, *вошка*, *џрџшка* (поред *џрџха*) група опстаје: *џушке* пукна*а, *вошке* по нас Рад, *изела џрџшке*, со *џушке* Вр, најтешко је *вошка* Бр.

У *шџембо*, *изела шџембо* Бр *ћ* је из групе *шћ* (< *шк* + *е*; в. т. 345а).

Има ретких потврда у којима је *ш* на крају речи дало *ч/ћ* у *Драгац/Драгаћ* (: *Драгац*): *работам во Драгац* Гл, во *Драгаћ* Ре, до *Драгаћ* Ди. У Бр је забележено и *сџџл'ијач* (: *сџџл'ијаш*).

437. О г р у п а м а у к о ј и м а З, Ц > С в. т. 269.

438. Г р у п е у к о ј и м а Ж > Ц

а) Ж > Ц у к о н т а к т у с а с о н а н т о м⁹⁵⁷:

Цвака, *брџно/брџно* (: *брџно*; „стрмо“) Вр, *цвакам*, *цвиждеи*, *цвиждаљка* Бр, *цвака*, *цвакаче*, *цвиждеи*, *цвиждаљке* Ре, *брџно* било Ор, на *брџно* Рап.

У топ. *Сџџџје* (ливаде) Ба, који је потврђен у другим деловима Горе са фрикативом — *Сџџџје* (пашњак, некадашња ливада) Ре, *ж* > *џ*.

У *цвџзда* Бр Ре Кру Вр Ор, на небо са *цвџзде* Бр, *цвџзде* шо има Вр, ка *цвџзда* Кру — *зв-* > *џв-* аналогијом према примерима типа *цвака*.

⁹⁵⁶ ЕГРеч 2, 452–453; БНАП, 121; СРЛГ, 177; ЈДТГ, 74; БДНСГов, 70; АРА-СВАБ, 300.

⁹⁵⁷ САМОчерк, 160; ПаАРГ, 115; СРПГ, 410, 424; БАДИЈС, 218, 395; ЕГРеч 2, 463; СРЛГ, 176–177; БНАП, 122 (в. овде наведену литературу), ТМГР, 354; АР-СВАБ, 300; СМЦГ, 52; ПеМСКЉ, 127.

б) Ж > Џ у контакту са плозивом:

*Џбун*⁹⁵⁸, *џбунои* Ре Кру, *извџбала*, *вџбај*, *вџбанка* Др Ор Ре Кру Бр Мл
Крс Рап Ди Ба Рад Љу, *џан*⁹⁵⁹ Бр.

в) Ж > Џ у интервокалној позицији⁹⁶⁰:

Шџеђе (: *шиџеже*) Ре, дотерај *шил'еце* Кру, *ноџиштие*, ни *книџица*, пра-
ћаше *книџице* Гл.

Знатно је више потврда са фрикативом у овим речима (*шиџеже*, *ноџи-
штие/ноџиштие*, *кн'џиштие/кн'џиштие*).

Примери са африкатама забележени су у вишим селима, у која су могли
стићи из ЗПМ говора горњег тока Радике.⁹⁶¹

г) Ж > Џ када је у наредном слогу сонант:

*Џандар*⁹⁶² (: *џандар*) Бр Ре Кру Љу Рад Др Вр Ку Рап, *џандари* спал'е во
нас Бр, *џандару*, *џандариштие* Ди, *џандариштие* Кру, па ти дојди *џандар* Ку, *џеље-
зо* Вр Ор Мл Ку.

АФРИКАТИЗАЦИЈА Њ, Ј

439. У Бр је према *џрн* у јд. — *џрнђе* („трње“) у мн.: *џце бил'е во џрн-
ђе*. Облик је лексичка позајмица из дебарских говора.⁹⁶³ Из дебарских говора је
у сва горанска села стигао и облик броја *ђидинаесе* (: *јидинаесе*).

Б. Видоески дебарске облике *снојке*, *џрнђе* објашњава аналогијом према
типу *ограда* — *ограђе*, пошто се *-ђе* осетило суфиксом.⁹⁶⁴ На другом месту⁹⁶⁵
исти аутор *џрнђе* објашњава утицајем албанског језика, пошто тоскијски говор
Лузине познаје алтернацију *ћ* : *ј*. Убедљивије је друго објашњење преласка *ј* у *ђ*.
Сама африкатизација може се непосредно везати за појаву *ј* < *ђ* (в. т. 460–441),
пошто се јавља и изван услова које наводи Б. Видоески, а у непосредној је вези
са понашањем ових гласова у полошким албанским говорима.⁹⁶⁶

ДЕАФРИКАТИЗАЦИЈА

440. У вези са африкатизацијом је и деафрикатизација меких африката *ћ*,
ђ > *ј*. Појавом је обухваћен мали број лексема.

⁹⁵⁸ БНАП, 121; ПА-МБРес, 284; СРЛГ, 185; ТМГР, 355; ЋЉЛГ, 55.

⁹⁵⁹ СРЛГ, 115.

⁹⁶⁰ За дебарске говоре в. ВБДГ, 69; ВБИСЛМ, 19.

⁹⁶¹ ВБИСЛМ, 18.

⁹⁶² СРЛГ, 176; ПА-МБРес, 176.

⁹⁶³ ВБДГ, 70.

⁹⁶⁴ Исто, 70.

⁹⁶⁵ ВБМК, 44.

⁹⁶⁶ ДААЛ, 190.

У ограниченом броју лексема овакве супституције јављају се у неким ЗИМ говорима.⁹⁶⁷ Захватају, затим, многе црногорске говоре⁹⁶⁸, а бележе се и шире.⁹⁶⁹

441. Сама супституција $j < \check{h}, \grave{h}$ различито се објашњава. А. Белић⁹⁷⁰ сматра да је $j < \check{h}, \grave{h}$ настало најпре у сандхију па отуд пренето у друге позиције. М. Стевановић⁹⁷¹ нуди два објашњења: прво, губљење фрикативног елемента и јачање палаталне компоненте африкате; друго, редукцијом крајњег сугласника у сугласничким групама шуштави + праскави — са преласком фрикатива у j . Сам аутор прво објашњење сматра вероватнијим.

Прво објашњење М. Стевановића убедљивије је, мада се не наводе околности у којима јача палатална компонента меких африката. Стање у ГГ потврђује ово објашњење, пошто се појава не везује за крај речи, чак је и нема у тој позицији. Јачање палаталне компоненте предњонепчаних сугласника (\check{h}, \grave{h}) могло је бити остварено преко антиципацијске палаталности испред ових сугласника (в. т. 356–358), а новостворена сугласничка група упрошћава се дисимилацијом по палаталности и испадањем другог палаталног гласа (*грађанин* > *грајђанин* > *грајанин*).

$\check{h}, \grave{h} > j$:

Грајанин, Бројанин, Белограјани Бр, ме зé *Бројанин* Ди, њдет *Бројани* Ба, *Бројанину, Бројаниново* Ре, со *Бројанина* Кру, *Белограјаним* Ди, *Београјани, грајани, њрејно* (: *њређно*), *сѡрејно* (: *сѡређно*), *зејно* (: *зѡно*) Вр Др Рап Крс, *сѡрејна*-кућа, *Сѡрејни* рит (топ.) Бр, зéми от *Сѡрејна*-вода (топ.; извор) Крс, *сѡрејне* љивáдице Крс, *сѡрејне* њíве, на *Сѡрејни*-вр (топ.) Мл, *синојка, синојкашен'* (в. т. 911) Гора.

Зејно (: *зѡно*) може указивати на утицај албанске фонетике пошто је и *э* могао бити вокализован преко албанског полугласника реда *e*, мада је вероватнија аналогија према *њрејно*.

Грајанин, Бројанин јављају се у вишим селима; *њрејно, сѡрејно, зејно* претежно у нижим.

У Гори је више потврда са сачуваном африкатом: *Сѡрејна* Враца (топ.) Ре, *Сѡрејница* (топ.; пашњак између две планинске речице) Рад, *зѡно* Др, *сѡрејне* дéца Ку.

О облицима презента глагола сложених са *идем* (*ндѡем, ѡрѡем, доѡем*) в. т. 328.

442. Претходни тип деафрикатизације остварен је јачањем палаталне компоненте. У именици *цвеђе*, и изведеницама, у Ре, Кру, Бр, факултативно у

⁹⁶⁷ ВБМК, 43; ПаАРГ, 109.

⁹⁶⁸ СМИЦГ, 38–39; ЂДГБ, 51; БДНСгов, 51; ВЛМД, 157; ПеМСкЈ, 127; ИПДиј, 162; БАМС, 170, нап. 1.

⁹⁶⁹ СМИсМ, 63; ПМГСЖ, 28, 83 итд.; СРЈГ, 121 (*сина*), ПАБерд, 203.

⁹⁷⁰ БАМС, 169–170.

⁹⁷¹ СМИЦГ, 38–39.

Вр, јачањем фрикативне компоненте *ц* > *с*-. Промена је могла бити подстакнута дублетима типа *звезда* — *свезда*, *зійи* — *сийи*: *свеће*, *свечиће* („цветић“), *горосвеће* („јагорчевина“), *свеће* повенало Ре, немало *свеће*, при *горосвеће* Бр.

У Мл је *свейна*-боја („светлоцрвена боја“), со ћеремиде *свешне* („црвене, лепо обојене“). Придев се може наслањати на *свеће* (< *цвеће*), што би значило да је некада облик именице са деафрикатизацијом био раширенији. Не може се, међутим, искључити ни веза са глаголом *свнује*, пре метатезе.⁹⁷²

Деафрикатизације има и у *камишија* (< тур. *katşi*, ШАТур, 390). У облику је *ш* вероватније из *ч* (ç) него из *ц* (c).

У топ. *Стирежница*, који је потврђен и са африкатом *Стирећница*/*Стирећница* (пашњак између две планинске речице) Рад⁹⁷³, пре деафрикатизације *ћ* је прешло у *ц*.

СУДБИНА СТАРИХ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

443. Сугласничка *г р у п а* -СТР- уопштена је у свим облицима речи *остер*, *острим*⁹⁷⁴:

*Остиро*⁹⁷⁵, *остер*, да *наострим*, *наострен* Гора, *наостри* нош, беше *остер*, бил'е *наострене*, *остира* Бр, со *наострене* ножице Мл, *остиро* зборење, да *наостри* Мл, го *наостри* Ку, *Остри*-вр (топ.; планински врх) ЗлПо, *Острило* (топ.; камењар) Рад.

У мом материјалу није потврђено *Ошиер-камен*⁹⁷⁶, већ топ. гласи *Ошиер*-камењ Рад.

444. *Г р у п а* ЧР- дала је ЦР-⁹⁷⁷, и у именици *црешња*⁹⁷⁸:

Црн, *йоцрнела*, *црвец*, *црево* Ре, јена *црешња* Рад, *црвена*-земна, *црфци*, има *цреши*'е Гл, *цреши*'а, *црева* Вр, *црешња* уздрела, земња *црвенуша* Мл, *црвено*, *црешна* Бр, *црне* већи Ку, *црне*-очи, *црешња* Крс, здрела *цреши*'а Др, со *црей*, ни *цреши*ње Ку, во *цреји*'е Ле, *цреји*ња Рад Ди Крс Рап Вр Мл Др Рад, *цреји*ње сме прајље Крс, таја *цреји*ња Мл, *цреји*'е Вр, л'еп во *цреји*'е Ди, *цреји*њарица („жэна шо *йраи* *цреји*ње“) Крс Рап Мл Ор Рад Ку Ба, *цреји*њарице Ку, *цреји*њарици рече Рап; у топ.: *Црвена*-земња Ку Рап, *Црвен*-камен', *Црвене* карпе Ре, *Црвен*-брек Рап, *Црвенуша* (пашњак; земља је црвенкаста) Рад; *Цреши*'ице Гл,

⁹⁷² На овакав закључак упућује и иста основа *свануши*, *свишати* и *цвешти*, *цвети* (СПЕРеч 1, 281–282 „cvasti“).

⁹⁷³ Уп. са ЦАОГ, 145.

⁹⁷⁴ У СМЦГ, 41 сматра се да је *с* у групи секундарно, настало из *ш*. Уп. и са мишљењем А. Белића о старини *слива*, *острији*, *сийи* (БАМС, 71).

⁹⁷⁵ РСПГ, 423; БАДИЈС, 219; СМЪГ, 79; СМЦГ, 41; ЕГВП, 386; ЕГРеч 2, 40 и даље; БНАП, 127; СРЛГ, 174; ЈДТГ, 74; БДНСгов, 68; ЋДГБ, 60; ЉЈГЛ, 53.

⁹⁷⁶ ЦАОГ, 158.

⁹⁷⁷ Групу *чр*- < *чр*- у неким македонским говорима Б. Видоески (БВДГ, 70) и Б. Конески (КБИст, 82–83) објашњавају продором српске иновације.

⁹⁷⁸ МлРСГ, 36; сретечки (према мом материјалу); РСПГ, 425–426; ЕГРеч 2, „црешња“; БАДИЈС, 226–227; СРЛГ, 175; ЈДТГ, 75; ПА-МБРСс, 289.

Црешњице Рап Крс, *Црешн'ин доф Кру*, *Црешн'а Ди*, *Црешње Ку*, *Црешњике* (боровњак) *Ку*, *Цршин доџ Бр*; *Црн'и-вр Ба*, *Црњефци* (шума) *Рап*, *Црн'ило Вр*, *Црн'а-сѝрана Рап*, *Црн камен Ре*; *Црмница* и *Црмица* (пашњаци) *Бр*, *Црљевоц Ор*; *Црѝавница* (пашњак и њиве) *Крс*.

У мом материјалу није потврђен пример *Оргошкине-црешн'е*.⁹⁷⁹

Ову црту ГГ развио је заједно са оближњим српским говорима, пошто се на целом албанско-македонском пограничју од Кораба до Јабланице чува стара група *чр-*, макар у делу лексема.

445. У им. *сл'ива/сл'ива* Гора чува се старија иницијална група⁹⁸⁰: *сл'иве* сме донесље *Ку*, по *сл'иве Кру*, здреље *сл'иве Рап*, измери *сл'иве Др*.

446. Им. *сѝаѝ* Гора потврђена је само у овом облику (в. т. 381): *ѝдри со сѝаѝ*, *сѝаѝои зѝл'е Бр*, *дај ми сѝаѝ Ку*, све *сѝаѝои Ре*, на *сѝаѝои Кру*, со *сѝаѝ Мл*, *ѝдри со сѝаѝ Ди*, со *сѝаѝои Ор*.

447. Према групи *-шѝ-* у *Ре* и *Кру*, у осталом делу *Горе* је *-шѝ-* (в. т. 384).

ЕПЕНТЕЗА

448. Сугласничке групе *ср-* (+ V) и *зр-* (+ V) уклањају се уметањем *ш*, ⁹⁸¹ а потврђени су и ретки примери са чувањем група.

а) Г р у п а *СР-*:

Се сѝра̀ми, *сѝра̀м* љмало, *се сѝрѐље*, *сѝра̀мује Ре*, *се ѝсѝрала*, и оѝ се *ѝсѝра̀ф*, *ће се засѝра̀мо̀ши*, от *сѝра̀мо̀ше Ди*, *ће ги сѝрѐшеш*, *че сѝра̀мује*, *се сѝра̀дуа̀ф*, *сѝра̀м*, *ѝосѝрѐбрене* лѝжице, *сѝрѐђен-чујек Гл*, *го сѝрѐло ма̀гаре*, *го сѝрѐла*, за *сѝра̀мо̀ша*, *сѝра̀м*, *сѝра̀мљиф* бѝше, *се сѝра̀ду̀ало* дѝтево *Вр*, да *го сѝрѐшеш*, *сѝра̀мује*, *ће се засѝра̀мо̀шиш*, *се сѝра̀ду̀ало*, *сѝрѐђно*, *сѝрѐбро*, *сѝрѐбрене*, *сѝрѐда*, *сѝра̀мо̀ша Бр*, *се сѝра̀мим*, во *сѝрѐд-зима*, пот *сѝра̀м Крс*, *га сѝрѐл'е Ор*, а *си се сѝра̀ду̀ала*, *сѝрѐђне се Љу*, *сѝрѐбрено*, *сѝрѐда*, *сѝра̀мо̀ша* ми бѝло, во *сѝрѐд-зима Др*, *сѝрѐда*, *сѝрѐбро Ле*, *сѝра̀млак*, во *сѝрѐда Рап*, *ѝосѝрѐбрене*, во *сѝрѐдина Мл*, *сѝра̀мен-бѐнар*, на *сѝрѐде Рад*, *сѝра̀мо̀ша* бѝло, от *сѝра̀м Ба*;

сѝребрено, *сѝрела* *го Ре*, *сѝребрена* тѝпција, л'ѝђен *сѝрѐбрн'ија*, во *сѝрѐде Бр*, *сѝребрена* кѝтија, *сѝребрене* колбије *Ди*, *сѝребрен Ба*, *сѝрѐда*, *сѝребро Гл*.

⁹⁷⁹ ЦАОГ, 83. У мом материјалу је *Оргошкине-црешн'е Вр*.

⁹⁸⁰ РСПГ, 426, 519; БАМС, 71; СПЕРеч 3, 405 „šljiva“. Уп. са чувањем групе у: ЕГРеч 2, 241–242; ПМГСЖ, 166; БАДИЈС, 221; БНАП, 127; ТМГС, 50; ВЛМД, 209; СМИЦГ, 41; јужнометохијски говори, сиринишки говор (према мом материјалу).

⁹⁸¹ Појава захвата велики ареал бугарских, македонских и српских говора: САМОчерк, 164–165; САМПол, 334; МТОГ, 192; ПаАРГ, 116–117; ВБПГ, 345; ВБСелЕ, 18; ВБМДиј, 94; КБИст, 84; БАГД, 143; МСБЕ, 160; РСПГ, 438–439; БАДИЈС, 61, 218 и даље; ПМГСЖ, 120; МлРСГ, 36–37; БДНСгов, 73–74; БДДИ, 251; СМИЦГ, 55; МиБЦГ, 391; ИПГС, 141; ТМГС, 40; ПеМСкљ, 127; РСГЦШ, 214.

Група *ср-* опстаје, додуше у нешто другачијем фонетском контексту, када је *р* слоговно: *срма*, *срмено* Ре, *срча̀л'ија* Ди, *срмен*, *срце*, *Србин* Др, *срџски* језик, *срце* ме бoл'и Рад, *срџши*, *срцево*, *срмене* чо̀рапе Бр, *срмена*, от *срце* Рап.

б) Г р у п а ЗР-:

Здрело бeше, *Приздрен*, биу јeн *Приздренец* Бр, во *Приздрен*, *приздренске*, *уздрела* црeшна Гл, *здрела* Ре, н'иве *уздрел'е* ЗлПо, *сржo* *уздрел'е* Ор, на бyљук *уздрeље* Вр, *уздрела* Ор, че *уздрей* Гл, во *Приздрен* Рад;

зрела црeшн'а Гл, *ће узрей* Кру, *зрела* јабука Ди.

в) Г р у п е ШР, ЖР

Група *-шиџр-* секундарна је у личном имену *Ешиџреф* (< тур. *Eşref*): *Ешиџрефа* ви́кни Вр, роди по̀сл'е *Ешиџрефа* Ор, со *Ешиџрефа* Мл. Примере в. и у т. 384.

Група се уклања у *шиџра̀ф*, *зашиџра̀фи* Бр Крс Др Ку Мл Ор.

Потврђено је само *ждрeбе*, *ждрeбeиу* Ор, *ждрeбића* Др Мл Ку, *ждрeб-на*, *ждрeбнојзи* ко̀биљи Др.

г) Епентезом се може звати отклањање неких сугласничко-вокалских група. Ова појава није од већег значаја пошто не задире у инвентар гласовних група, а резултат је различитих аналогija:

Окџомбар Гора, сeдми *окџомбар* Др, о̀вија *окџомбар* Кру — према *сeи-џембар*.

Млoго је *брисџра*, воде са *брисџре* Бр, *најбрисџро* де́те Др, во *Брисџрица* Ку, *брисџро* бeше Ре — *р* је аналошко према истом гласу у суседном слогу. *Брисџро* је потврђено и у оближњим српским говорима.⁹⁸²

*Амбeл'ика*⁹⁸³ („платно од јуте пореклом из Америкe“) Бр Ди Ба Др Ре Рад.

ГЕМИНАТЕ

449. Два иста сугласника контрахују се у један. Ретки су примери са удвојеним сугласником који се изговара с малом паузом па се има утисак о две артикулације.

а) Удвајање сугласника је најчешће у синкопираним облицима малог броја глагола у 2л. мн. императива. У овим примерима удвајају се *и-и*:

Јаише, *сeише*, *о̀ише*, *и́ише* (в. т. 215а).

Ови глаголски облици јављају се и без синкопе (*јадише*, *сeдише*, *о̀дише*, *и́дише*).

⁹⁸² ПМГСЖ, 205; ЕГРеч 1, „Бристрица“; у сиринићком говору, говору Подрме (према мом материјалу), РСПГ, 440.

⁹⁸³ У Призрену *амберика̀н* (РСПГ, 440). Уп. и са *Амбeрика* у сретчком говору (ПМГСЖ, 128, 143, 163, 193).

б) Исти сугласници на границама морфема које чине *йрефикс* + *коренска морфема* контрахују се у један. Потврђени су, међутим, и ретки примери у којима се јављају геминате:

Свѝ д^ругари се *иссѝбрал'е* Бр, да ми се *иссил'и* Ре, тра^ве се *раззел'енил'е* Др.

в) Геминате се избегавају унутар исте речи или у говорном низу када проклитика са акцентованом речи чини интонациону целину:

О[т] *шѝј*, о[д] *друга^вого*, о[д] *ду^ћан* Рап, бѝло кро[с] *село*, бе[ж] *жѝна* Ле, о[д] *два* мѝсеца, о[т] *шѝја* бѝл'ес, о[т] *шѝга* Кру, о[т] *шѝј* Крс, о[д] *ду^ша*, о[т] *шѝј* Гл, о[д] *дер^ш* Ре, бе[ж] *жѝна*, ѝо[т] *шѝмел^ш*, о[д] *двѝ* гѝдине, о[т] *шѝерѝш* Ор, о[т] *Тѝш^ово*, о[д] *Дѝканѝце*, о[д] *д^аљеко* Ба, о[т] *шѝјјека*, на[д] *ду^ћанош* Бр, с^аме *йоре[т] шѝја*, о[д] *довн'о-м^аало*, о[д] *Десѝанофѝци*, о[т] *шѝјка* Вр, и[с] *сѝба*, бе[ж] *ж^алос* Ку.

г) Експлозивни сугласник се у говорном низу обично чува с редукованом артикулацијом испред африкате. Уочено је, међутим, и губљење плозива:

О[д] *ћѝбре* нѝзино Кру, за[т] *чкѝло* Ре, *йре[т] чкѝљо* Бр, о[д] *ѝа^мија* Ре.

д) Ређе је сажимање истих сугласника у синтагмама које, с обзиром на природу акцента ГГ, представљају интонационе целине:

Девѝ[д]-деца Вр, *йе[д]-дѝчка* Бр, *йѝ[д]-деца* Др.

У оваквим спојевима потврђено је и удвајање истих сугласника:

Девѝд-дѝца сом рѝдила Ку, *йед-дѝца* а ѝмало Крс, *дешѝш-шѝулума* вѝда Рап.

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПОЈЕДИНИХ СУГЛАСНИКА

450. а) Б — В

У Ре и Кру дисимилацијом у различитим слоговима група *баба-* > *бава-*:

Стар *б^авајко*, *б^авајку* р^учек, *б^авајко* ме д^аруаф Ре, ке *б^авајка*, до *б^авајка*, ке *б^авајка* Кру.

Дисимилација је подстакнута семантичким разлозима: *б^абајко* „отац“ — *б^авајко* „деда“.

Овакав однос блиских сродника функционише и у: *м^ашѝ* „биолошка мајка“ — *м^ајка* „бака“.

б) Д — Б

Према сретечком *з^абев* (< стсрп. *забелъ*⁹⁸⁴) у ГГ је *з^адев*⁹⁸⁵ („шума, брањевина“): *Кушѝоски-з^адеф* (топ.; шума) Ба, *Сѝар-з^адеф* (топ.; шумица) Ку, *З^а-деф* (топ.; њиве, на овом месту је некада била шума) Ор, *Шѝоф з^адеф*, *М^аљекоф з^адеф* (топ.), Рап.

⁹⁸⁴ СПЕР 3, 422–423 „šuma“.

⁹⁸⁵ Уп. са ЦАОГ, 56, 110, 136, 149, 149.

У примеру -*д*- је могло настати укрштањем са именицом *дрво* или наслањањем на значење за *дѣл* (< *дел*).

На старији облик са -*б*- упућују топ. *Зáбeљeц*, Ђeљeзoф *зáбeљeц* (шума) Рап. в) С — Ш, З — Ж, Г — Ж, Ц — Ч (у глаголским облицима)

У глаголским групама знатна су уједначавања основа или продора сугласника алтернаната из једних основа у друге. Таквог су порекла:

Кáжaлa, *oйáшaлa*, *pacíáшaнa*, *бpíшaлa*, *л'íжaлa*, *мáжaлa*, *кáжyјe*, *увр-жyјe*, ме *йушíшл'e*, *нáйушíшл*, *йшíшнíцa*, *йpíкaжшa* (в. т. 779).

О ч м. ц у императиву глагола *йрeсeчл*, *íсíeчл*, *рeчл*, *сeчíшлe* в. т. 303.

О Зл. мн. презента типа *йeчeшл*, *сeчeшл*, *íсíeчeшл*, *рeчeшл* в. т. 303.

У Ре и Кру је из презентске у аористну основу продрло з у *сл'езомe*, *вл'езомe*. У осталим местима је потврђен однос *сл'езем* — *сл'егохмe*.

У *дóнeслa* чува се с у гл. придеву радном⁹⁸⁶: ми *дóнeслa* Ре, *дóнeсoф* Крс, *дóнeслa* вóдa Вр, *дóнeслa* приганíчаркам Кру, *дóнeслa* свeкpу Ку, ни *дóнeсoф* Др, не *дóнeслe* Ку.

У глаголу, и попридевљеном т. придеву, *настíрцaнa* („попрскана, наштрцана“) Ди, Ба, Бр) глагол је мотивисан узвиком *сíрц*.

г) Л — Љ

У *љу́йим*, *oљу́йшлa* („скидати са клипа, с махуне“) Вр Ор Ди Ба Др Крс Рап Љу Рад дошло је до аналошког продора *љ* из *љуска* у *лу́йшíшл*⁹⁸⁷: *кóломoш* ће *љу́йшлe* Вр, *кóркa* је *oљу́йшeнa* Ре, ће *љу́йшл* Др, *љу́йшлa* Ба, *íзљу́йшлф* свe Крс.

д) Љ — (К)

У глаголу *чeйрљам* („чепркам“) Рад Љу Ле Ку Рап Крс *к* је привидно замењено са *љ*. Оваквом супституцијом објашњава Р. Симић⁹⁸⁸ левачко *чeйрљам*, а П. Скок наводи: „Deminutivni nastavak *-kati* zamjenjuje se sa *-ljati*: *čeprljati* (Vuk, Kosmet), odatle na *-ača* — *čeprljača f* „radula“.⁹⁸⁹

Чeйрљам се може везати за *йрљам*, а могуће је и ономатопејско порекло глагола.⁹⁹⁰

ђ) Им. *сóшoјнa* („зао дух, ђаво“) Рап, бeгај от *сóшoјнa* Крс, зат *сóшoјнa* Др, от *сóшoјнa* Ку, мeтнл *сóшoјнл* Ле — настала је укрштањем синонима *сóшoнa* и *шeјшан*.

е) Поремећај у дистрибуцији звучности на апсолутном крају речи има за последицу поремећај и у унутрашњости речи:

Рíшл — *рíшoшл* (< *хрид*) (в. т. 367).

⁹⁸⁶ Уп. са стањем у руском језику: *принести* — *принeслa*, *нeстл* — *нeслa*; види и СПЕРеч 2, 512–513 „*nesti*“.

⁹⁸⁷ СПЕРеч 2, 331–332 „*lupiti*“. В. и БНАП, 117.

⁹⁸⁸ СРЛГ, 202.

⁹⁸⁹ СПЕРеч 1, 307–308 „*čepa*“.

⁹⁹⁰ СПЕРеч 2, 469 „*mrlj*“.

ж) Л — Р

У *йѐл'ивор* Бр (у осталим местима *йѐривој*; „башта“) после продора -р у *йѐривор*, даљинском дисимилицијом према р из финалног слога -р- из медијалног слога замењено је са л у *йѐл'ивор*.⁹⁹¹

з) Б — М

У *јасџрем* (: *јасџрей*, *јасџреби*) билабијално б замењено је билабијалним м, вероватно док још није било знатнијег поремећаја у звучности, због мањег утрошка фонационе струје у артикулацији м. Није много вероватна лексичка позајмица из македонских говора који познају секвенце $e + n < \Delta$.⁹⁹²

и) Р — Љ

Прајџољци (: *прајџорци*) Вр Др Љу Ку Рад. О облику *прајџорци* в. т. 392б.

ј) Н — М

У имену-надимку *Начмач* (< *Начнач*) Ди, мотивисаном глаголом *начнем* — *начнала*, даљинском дисимилицијом медијално н > м.

Мџдра (< *недра*) Вр Ор Ку Др, даљинском дисимилицијом према групи -др-.

к) З — Г

Прилог *брџо/брџу/брџум* потврђен је само у овом облику (в. т. 947).

л) В — Ј

У Ре и Кру је *јамџир*, у осталим местима, у Ре и Кру спорадично, и *вамџир*.

Супституент ј м. в могао је настати у време док је в било билабијално.

љ) Ј — У

У Бр је *уџџроџник* (: *уџџроџник* у осталом делу Горе). Супституција је заснована на пасивној артикулацији два гласа.

м) Л — Љ:

Турско полумеко л систематски је замењено палаталним латералом љ/л' (в. т. 29б). Словенска лексема *сокољ/сокол'* има љ/л' м. л. Облик са љ/л' ушао је у ГГ из албанског језика⁹⁹³, који је ову именицу позајмио из словенских говора.

⁹⁹¹ *Пеливор/йиливор* потврђено је и у македонском говору у селима Нестрам и Слимница у Грамосу у Грчкој (ВБМК, 51).

⁹⁹² ФО — (Радожда), 673; (Бобошчица), 755; (Вамбел), 766; (Нестрам), 722; (Тиолишта), 779; (Тремно), 788; (Кронцелево), 798; (Висока), 806.

⁹⁹³ СПЕРеч 3, 303 „соко“; НМШС, 249; ЕГРеч 2, 252 „соко“ — наводи да се у албанском језику ова реч чува са љ.

МОРФОЛОГИЈА

ПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

ДЕКЛИНАЦИОНИ ОБРАСЦИ

451. Због померања у роду из ГГ ишчезле су им. ж. р. *-ј* деклинације.

452. У ГГ остварено је оно што карактерише и остале јужнословенске говоре — смањење броја облика.⁹⁹⁴ Синтетички систем замењен је у знатној мери аналитичким оног тренутка када су у новим предлошко-падежним конструкцијама са ОП предлози почели добијати нове функције и када се употреба појединих предлога проширила на нова падежна значења.⁹⁹⁵

Број падежних дистинкција у ГГ, како у једнини тако и у множини, већи је од оног који се констатује за највећи део македонских говора, пошто се, спорадично, од именица на *-а* употребљава синтетички Гјд., а има и трагова Лјд. им. деклинационог обрасца 1. Због свог периферијског положаја и природе дијалекатског закутка, ГГ је остао изван скоро потпуне аналитизације оближњих ЗПМ говора.⁹⁹⁶ Чувају се Н, ОП (у коме живи облик акузатива), В и Д.

У мн. ГГ морфолошки су обележена два облика: Н=ОП=В и Д. По добром чувању дативске форме од свих именица оба броја ГГ разликује се од свих македонских говора и већине говора П-Т дијалекта⁹⁹⁷, осим од сиринићког и јужнометохијских, у којима употреба датива оба броја није ограничена семантичким типом именице.⁹⁹⁸ Ограничења у употреби датива у оближњем средњем говору, које наводи М. Павловић⁹⁹⁹, нису потврђена у мом материјалу из овог говора, већ је стање онакво какво се констатује за јужнометохијске, сиринићки и ГГ.

⁹⁹⁴ ИПИО 3, 132–133, 134.

⁹⁹⁵ О значају балканских несловенских језика за развој аналитизма у словенским балканским језицима и говорима в.: БАДИЈС, 294; БАГД, 165; ПИИСхј, 128.

⁹⁹⁶ На чување неких флективних облика утицала је близина јужнометохијских говора (РСЦГ, 448–476; СМЪГ, 102–109; МлРПадД, 142–154), затим говор Сиринићке жупе (МлРСГ, 50; МлРПадД, 142–154).

⁹⁹⁷ ИПИО 1, 176–177.

⁹⁹⁸ Уп. са оваквим ограничењима у: БНАП, 152–153; БНБП, 55; СВГП, 412–413; СВЦГ, 194.

⁹⁹⁹ ПМГСЖ, 161, 162, 165, 169.

453. У ГГ именице у оба броја разликују род, па се по овом структурном обележју наслањају на оближње српске говоре, пошто највећи део македонских говора, осим оних који су у непосредном суседству са српским, у множини неутралише разлику у роду.¹⁰⁰⁰ У множини придевских речи, међутим, синкретизам је из македонских говора¹⁰⁰¹ продро у сретечки, горански, а захватио је — у мањој мери — и сиринићи и јужнометохијске говоре.

454. У ГГ сачуван је Д оба броја у двама фунцијама — посесивној и наменској. Датив смера (циља) замењен је предлошко-падежном конструкцијом (*ке* + ОП)¹⁰⁰², у којој падежно значење преузима предлог *ке*.

Дмн. уклоњен је из свих македонских говора, а употреба му је ограничена у једнини на лична и сродничка имена, и то само у малом броју периферних ЗПМ говора.¹⁰⁰³

455. Припадност се у ГГ казује присвојним придевом када појам коме се припадност приписује није у синтагми. Присвојни датив изван синтагме нема много потврда.

Посесивна конструкција карактеристична за албанске и ЗПМ говоре типа *од* + ОП¹⁰⁰⁴ није својство ГГ.

456. Непознат је значајан балканизам за казивање дативских значења конструкцијом *на* + ОП. Конструкција типа *Била на докџура* (в. т. 487) семантички је диференцирана од Д у значењу намене и посесије, па се не може сматрати његовим синтаксичким синонимом, тим више што је значење конструкције *на* + ОП с примарним месним значењем, а изван ове семантички маркиране категорије *на* + ОП није потврђено.

457. Када су именице одређене (члановане), дативско морфолошко обележје — осим у Дјд. им. деклинационог обрасца 2 — преузима заменица у постпозицији, а именица је у ОП: *сѝарцаѝѝому, сѝарциѝѝим, жѝенеѝѝем, деѝеѝѝому*.¹⁰⁰⁵

458. Стари посесивни генитив већ је у Х веку замењиван посесивним придевом, посесивним дативом или посесивном конструкцијом *од* + *гениѝѝив*.¹⁰⁰⁶ Ареал посесивног датива упућује на његово балканистичко порекло.¹⁰⁰⁷ На евентуално исто порекло у српским и македонским говорима указује територијални континуитет ових говора.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁰ КБИст, 111.

¹⁰⁰¹ Исто, 111.

¹⁰⁰² Уп. са сличним стањем у мрковићком говору: *Аѝѝе ге куѝа* (ВЛМД, 298–299).

¹⁰⁰³ КБИст, 114–115; ВБМК, 44–45. Флективни датив општих именица оба броја очуван је само у архаичном македонском бобоштанском говору (КБИст, 140; ВБМК, 44–45; ВБИСЛМ, 31).

¹⁰⁰⁴ МЈМЗА, 158–160.

¹⁰⁰⁵ Стање слично горанском има бобоштански говор (КБИст, 140; ВБМК, 44–45).

¹⁰⁰⁶ СтВБал, 255–256.

¹⁰⁰⁷ ПБСБС, 30; БАДИЈС, 308, 335–338; БНАП, 152; ТМГС, 61; ЈДТГ, 167; ИПГС, 341–343; ПИИСхј, 130; ВБПМКонт, 16; ВБСМГ 1, 65; ВБМК, 45.

¹⁰⁰⁸ Јужноморавски говори, полошки вратнички говор, скопско-црногорски говор (ВБМК, 45).

У македонској дијалектологији овакав датив, и уопште чување датива, објашњава се стањем у балканским језицима — арумунском и албанском — у којима је жив генитивно-дативни облик.¹⁰⁰⁹ Овоме треба додати и утицај турског језика, који морфолошки обележава посебним афиксом значење које одговара словенским значењима намене и посесије саопштене флективним дативом.¹⁰¹⁰ Закључку о чувању датива под страним утицајем може се приговорити, пошто су у албанском и арумунском генитив и датив синкретизовани¹⁰¹¹, а у словенским говорима који чувају датив, највећим делом однос у структури почива управо на морфолошкој разлици Д и ОП. У ГГ, и у П-Ј говорима, затим, нема предлошке конструкције *на* + ОП која обједињава Г и Д.

459. Чување слободног акузатива и слободног датива у објекатској служби свакако је у непосредној вези са одсуством комбиновања ових облика у јединим значењима с предлозима¹⁰¹², па тако наставак остаје једини носилац падежног значења и функције, што потврђује и морфолошко обележавање вокатива. Када је инструментал престао да буде слободан, у њега је продрла аналитичка конструкција. Стога не треба чување датива објашњавати само страним утицајем, пошто синтетичка дативска форма представља чување, поред осталог, и контраста између директног и индиректног објекта.¹⁰¹³

ОП на синтаксичком нивоу у ГГ, како је у околним македонским и српским говорима, казује прави објекат, врши допунску службу у партитивним синтагмама, а у предлошко-падежним конструкцијама преузима функције зависних падежа.¹⁰¹⁴ Уз одређене предлоге јавља се синтетички Гјд., који се све више потискује аналитичком конструкцијом. У обележавању правог објекта и партитивне допуне ОП је без предлога¹⁰¹⁵, у свим осталим функцијама и значењима с предлозима.

460. У Вјд. нема уопштавања *-у* за м. р. и *-о* за ж. р., како је у неким македонским дијалектима.¹⁰¹⁶

461. Д е к л и н а ц и о н и о б р а з а ц 1

Именице м. р. на *-ø* у Нјд.;

Именице м. р. на *-о* у Нјд.

¹⁰⁰⁹ КБИст, 8, 138–139; ВБМК, 47.

¹⁰¹⁰ СЛПГ, 88–90.

¹⁰¹¹ СтВБал, 255.

¹⁰¹² ИППред, 154–155; ИПИО 3, 136.

¹⁰¹³ Овако се објашњава чување датива у бугарским родопским говорима (ИПИО 1, 114).

¹⁰¹⁴ Изван овога је остао слободни датив.

¹⁰¹⁵ БАДИС, 307; БНАП, 234; ЋЈГЛ, 63–64; ИПДј, 112.

¹⁰¹⁶ КБИст, 115.

а) Ж и в о, б и ћ а

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	(Генитив)	
Једнина	ø	-а	-у	-е, -у, -о	(-а)	чујек, браћи,
Множина	-и, -ои	ОП=Н	-им, -ам	В=ОП	ОП=Н	син, јелен
Партитивна допуна: -а, Нмн.						

Н а п о м е н а: Слаби трагови Лјд. на -у.

б) Ж и в о; мушка лична имена и имена сродника на -о (Бр, Ре)

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	(Генитив)	
Једнина	-о	-а	-у	В=ОП	(-а)	Суљо, Ремзо,
Множина	-офици ¹⁰¹⁷ -ефици	ОП=Н	-официм -официал -ефицим -ефициал	В=ОП		дедо, даицо

Партитивна допуна: -а, Нмн.

Н а п о м е н а: Слаби трагови Лјд. на -у.

в) Н е ж и в о

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-ø	ОП=Н	-у	-е, -у, -ø	ијех (< иеј),
Множина	-и, -ои, -е, -је	ОП=Н	-им, -ам	В=ОП	камењ, сивар

Партитивна допуна: -а, Нмн.

462. Д е к л и н а ц и о н и о б р а з а ц 2

Именице ж. р. на -а у Нјд.

Именице м. р. на -а у Нјд.

а) Ж и в о, б и ћ а

	Номинатив	Генитив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-а	-е	ОП=Н	-и, -е	-е, -о	сеситра, жена,
Множина	-е	ОП	ОП=Н	-ем, -ам	В=ОП	Гафурџица, газда
Партитивна допуна: -е						

б) Неживо

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-а	ОП=Н	-и, -е	е, -о	река, вода, ложџица,
Множина	-е	ОП=Н	-ем, -ам	В=ОП	љивада, кућа
Партитивна допуна: -е.					

¹⁰¹⁷ Наставком *-офици/-ефици* обележава се системска множина имена сродника (*дедофџи, дајџофџи*). Када је наставак уз лично име, *-офици/-ефици* може значити да је, на пример, међу *Суљофџи* сваки појединац *Суљо*, али може бити и ознака братства (*Вељанофџи*). Исти се однос јавља и у именицама пејоративног значења (*пљачко* : *пљачкофџи*, в. т. 513).

463. Деклинациони образац 3

Именице с. р. на -о, -е у Нјд. без проширења основе

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-о, -е	ОП=Н	-у	В=ОП	<i>село, чудо,</i>
Множина	-а	ОП=Н	-ам	В=ОП	<i>ћоље, језеро</i>

Партитивна допуна: -а, -и

Н а п о м е н а: Именице *деца, браћа* припадају овом деклинационом образцу (*децам, браћам*).

464. Деклинациони образац 4

Именице са проширењем основе:

Именице с. р. са проширењем основе	-ен	(<i>брѐм-ен-а</i>)	<i>брѐме, врѐме</i>
Именице с. р. са проширењем основе	-еӣ	(<i>јáгњ-еӣ-а</i>)	<i>јáгње, дѐше</i>
Именице м. р. са проширењем основе	-еӣ	(<i>дѐд-еӣ-а</i>)	<i>дѐдо, да̀цио</i>

а) Именице с. р. са проширењем основе -ен

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-е, (-о)	ОП=Н	-(ен)-у	В=ОП	<i>брѐме, врѐме,</i>
Множина	-(ен)-а, -иња	ОП=Н	-(ен)-ам	В=ОП	<i>ра̀мо</i>
			-иња-м		

Партитивна допуна: -(ен)-а, -иња (Нмн)

Због присутности и наставка -иња у Нмн. (*брѐм-иња*) има више оправдања овај деклинациони тип сматрати типом с основом на сугласник (*врѐм-, брѐм-, ра̀м-*) и проширењем -ен.¹⁰¹⁸ Ово тим више што и именице других типова овог деклинационог обрасца имају основу на сугласник и проширење -еӣ- пошто се облици множине граде додавањем наставка на сугласничку основу (*брѐм-иња, врѐм-иња, ра̀м-иња*).

б) Именице с. р. са проширењем основе -еӣ

Потврђена су три типа према множинским наставцима:

б1. Именице деминутивног значења:

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-е	ОП=Н	-(еӣ)-у	В=ОП	<i>ӣеӣљиче, ко̀ӣљиче</i>
Множина	-ӣћа/-ика	ОП=Н	-(ӣћа)-м/-(-ика)-м	В=ОП	

Партитивна допуна: Нмн.

б2. Именице са значењем средњег, а према којима постоји деминутив (*ӣе-шеф — ӣеӣље — ӣеӣљиче*):

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-е	ОП=Н	-(еӣ)-у	В=ОП	<i>бу̀ре, ӣеӣље, о̀рље,</i>
Множина	-ӣћа, -ӣња	ОП=Н	-ӣћа-м, -ӣња-м	В=ОП	<i>ко̀ӣље, ја̀ре</i>

Партитивна допуна: Нмн.

¹⁰¹⁸ Уп. са поделом П. Ивића (ИПИО 3, 149–150).

б3. Именице — позајмљенице без деминутивног значења или значења „средњег“, а са проширењем основе:

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-е	ОП=Н	-(еџ)-у	В=ОП	ћуше, гајље,
Множина	-иња	ОП=Н	-иња-м	В=ОП	ћебе, њерде

Партитивна допуна: Нмн.

в) Због проширења основе у овај деклинациони тип убрајају се и именице м. р.: лична мушка имена, имена мушких сродника, хипокористици и пејоративи на -о, -е, мада по броју облика припадају деклинационом обрасцу 1.

	Номинатив	ОП	Датив	Вокатив	
Једнина	-о, -е	-(еџ)-а	-(еџ)-у	В=ОП	Суљо, дедо,
Множина	-офци/-ефци	ОП=Н	-офцам -ефцам	В=ОП	Бајре

Партитивна допуна: -(еџ)-а; Нмн.

Н а п о м е н а: Слаби трагови Лјд. на -у.

465. Деклинациони образац 5

Именица *мајџи* чини за себе деклинациони тип.

	Номинатив	Генитив	Датив	ОП	Вокатив
Једнина	-и, (-ер, -ер-е)	-(ер)-е	-(ер)-и, -(ер)-е	-(ер)-е, -(ер)-ø	В=Н
Множина	-(ер)-е	ОП=Н	-(ер)-е-м, -(ер)-ам	ОП=Н	В=Н

466. Попис морфофонематских алтернатата

Ј е д н и н а:

Номинатив: -ø, -о, -е, -а (4).

Генитив: (-а), (-е), (= ОП) (2; није системска појава; посведочени су трагови).

Датив: -у, -и, -е (3).

Акузатив=ОП: -ø, -а (м. р.), -а (ж. р.), -е (4).

Вокатив: -е, -у, -о, -ø (4).

И, Л=ОП.

Лјд. им. м. р. са значењем сродника (слаби трагови): -у (1).

М н о ж и н а:

Номинатив: -и, -је, -е, -иња/-ика, -иња, -офци/-ефци (6).

Датив: -(и)м, -(е)м, -(а)м (3).

ОП=А=Н=В=И=Л (6).

Номинатив јединице:

	-ø	-o	-e	-a
м. р.	+	+	+	+
ж. р.	—	—	+1019	+
с. р.	—	+	+	—

Номинатив множине:

	-и, -ои	-а	-е	-је	-ића/-ика	-иња	-офици/-ефици
м. р.	+	—	+	+	—	—	+
ж. р.	—	—	+	—	—	—	—
с. р.	—	+	—	—	+	+	—

Датив јединице:

	-у	-еџу	-(ен)-у	-и	-е
м. р.	+	+	—	+	+
ж. р.	—	—	—	+	+
с. р.	+	+	+	—	—

Датив множине (ОПМН. + наставак):

	-м	-ам
м. р.	+	+
ж. р.	+	+
с. р.	+	+

Вокатив јединице:

	-е	-у	-о	В=Н
м. р.	+	+	+	+
ж. р.	+	—	+	—
с. р.	—	—	—	+

Партитивне допуне (уз бројеве и друге партитивне речи):

	-а	ОПМН.
м. р.	+	+
ж. р.	—	+
с. р.	+	+

ИМЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА НА -Ø, -O, -E
(деклинациони обрасци 1 и 4)

467. Због броја облика и јављања истих именица с проширењем и без проширења основе, на овом месту ће бити размотрене и неке именице деклинационог обрасца 4 (им. м. р. на -o, -e с проширењем основе).

¹⁰¹⁹ Само у им. *маћере*.

О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИЦАМА

468. Део именица женског рода са консонантском основном, а без наставка у номинативу, пришао је именицама овог деклинационог типа.¹⁰²⁰ У ГГ, а тако је и у околним говорима, ове су именице уклоњене на два начина: један део прилази именицама м. р. (*бољес, младос, сољ*), други део добија формално обељежје именица ж. р. (*кокошка, коска, лажја*):

Гољем *крѫф*, дошоф *ноћ* Др, ге фатиѫ *ноћ* Крс, цев-*ноћ*, тоја *сѡвар*, во мој *кљѣћ*, ситен *сољ*, црвен *крѫф* Рап, му дошоф *смрћ*, от гол'ем *жало* Ди, такоф *глаћ*, ће проје *младос* Бр, Бодн'и *вечер* Бр Ре Кру Ди Ба Вр, тоја-*бол'ес* Гл, тоја-*бол'ес*, црн *ноћ*, мој *сѡвар* Кру, тоја *вечер*, *младос* је побуѫф Др, а има убаф *глаћ* Рад, његоф *смрћ*, со тоја *бољес*, твој *младос*, гољем-*ѡакос*, ладен *јесењ*, ладне бѡље *јесењи* Ку, гол'ем *чаћ* (< *чаћ*), врућ *крѫф*, *јесен'* Ба, панап'е *крвои* Ди. Примере в. и у т. 334.

С. Младенов¹⁰²¹ наводи да су именице -*ј* основе пришле именицама м. р. после отврдњавања крајњих меких сугласника. Стање у ГГ не потврђује овакво објашњење, пошто неке именице које су пришле именицама м. р. имају на крају мек сугласник (*ноћ, сољ, жало, јесењ, смрћ, глаћ* < *глаћ, ѡѣћ* < *ѡећ*) (в. т. 334). Критеријум није морао био у природи сугласника, већ у опозицији наставака: -*ѡ* : вокал (пре свега -*а*) (*чујек-ѡ, крѫф-ѡ* : *жѣн-а*).

469. Именица *чѣљећ* (< *чѣљећ*, „чѣлад“) колеба се у роду пошто се осећа именицом мушкога рода, али и збирном именицом:

Ќн ми је *чѣљећ* : Ќни ми се *чѣљећ* Бр, ка ми ѡзмреф *чѣљеч*¹⁰²², мије сме ѡл'егл'е от кућа Ор, па ја сама со свој *чѣљећ* Љу, *чѣљеч* ми помреф Ор. Примере в. и у т. 334ж, 469, 564а, 1028.

470. Им. *ѡрол'ећ* пришла је у једнини именицама м. р.¹⁰²³ У множини им. се колеба између мушког: *ѡрол'ећи* Гл Ре Кру Бр Ди Ба Ор Вр Рад Др, ни за *ѡрољећи* Др, во *ѡрол'ећи* траве имаје Ле, и средњег рода: *ѡрољећа/ѡрољећиња* Крс Рап Др Рад Љу Ку, во *ѡрољећа* ѡшоф Рап. Облици мн. на -*е* обичнији су у нижим селима, облици на -*и* у вишим.

471. У устаљеним синтагмама с именицама *ноћ, сѡѡѡ* (< *сѡѡѡ*) у материјалу се нашло и мало потврда са придевима женског рода:

Суа-сѡѡѡ^{III} Бр, *суа-сѡѡѡ* Крс, во *суа-сѡѡѡ* Ре, за *суа-сѡѡѡ* Ку, бѡла *суа-сѡѡѡ* Рад, *сва-ноћ* нѣ-спијем Бр, *сва-ноћ* вѡка Ди, *сва-ноћ* Ле.

¹⁰²⁰ Уп. са оваквим реструктурирањем на широком ареалу: БАДИЈС, 305–306; ПМГСЖ, 159–160; МлРСГ, 46; РСПГ, 448; ПА-МБРес, 330–331; СРЛГ, 314–317; ЈДТГ, 106; ЈДПри, 195; БНББП, 52, 56; СМБГ, 108–109; БДГСр, 179; ИПГС, 197; МиЈЛ, 24; САМПол, 341; ВБСМГ 2, 166; МСБЕ, 243.

¹⁰²¹ МСБЕ, 243.

¹⁰²² БАДИЈС, 306 (*Жив ми чѣлад*).

¹⁰²³ РСПГ, 473 (*ѡрол'еч', ѡрол'ећи*); (БАДИЈС, 306; овај *ѡролећ*); ТМГС, 38; БНАП, 87; СТТГ 2, 95 (*ѡролећ*, и то само када се чланује или је у прилошкој употреби); у јужнометохијским говорима Подрине и Подгора (према мом материјалу).

Ж. р. придева је сачуван у *сва́-ноћ* пошто се израз осећа прилошким изразом. Када је уз именицу *ноћ* новији придев *цѣв*, он је мушкога рода (*цѣв-ноћ* Рад, нѣма га *цѣв-ноћ* Ди).

У множини су поменуте именице увек мушкога рода: *сѣудои*, *ноћои* Гора.

472. Им. *ѣри* има основу унету из зависних падежа.

473. Именице м. р. са *-x* на крају граматичке основе, и онда када испада *-x*, најчешће остају мушкога рода¹⁰²⁴, што говори о скорашњем губљењу *-x* из ових именица. Потврђени су, међутим, и примери са променама у роду или променама у финалном вокалу:

Їма *гољем мѣ* : њма *гољемо мѣ*, *гољем ѡрбо* : *гољемо ѡрбо* Ре, *мој ѡрбу најгол'ем* Гл, *гол'емо мѣ њмаше* Вр, *најгољемо мѣ* Крс, Вр.

Именице *гра́*, *ѡра́* потврђене су само у м. р.

О новијим померањима у роду именица м. р. на *-x-ø* говоре множински облици, пошто је потврђена само множина типа *-o-и*: *мѣои*, *грѣои*, *смѣои*, *грѡои*, *ѡраои* Ре. И именица *сѡрома* не колеба се у роду када је без финалног *-x* (*сѡрома* — *сѡромаа* — *сѡромау*).

474. Именица *чѡраѡ* (< тур. *çorap/çorab*) у јд. је м. р., у мн. има наставак *-е* (*ѡбаве чѡраѡе*).

475. Именица *вѣђа* („обрва, повије“), после метафорског преноса и устаљеног новог значења („муња, гром“), постала је полисемичном. Полисемичност је отклоњена тако што је однос *вѣђа* — *вѣђе* везан за значење „муња, гром“ (*вѣђе* удараје Вр, удрила *вѣђа* Бр, се плашим от *вѣђе* Ле), а друго значење је везано за однос *вѣћ* — *вѣђи*¹⁰²⁵ (ѡма црн *вѣћ*, црне *вѣђи* Др, ка да нѣма *вѣђи* Мл, јен *вѣћ* му је погол'ем Рад). Овакво уклањање полисемичне речи могло је бити подстакнуто продором односа *вѣђа* — *вѣђи* из македонских говора, и обличким прилагођавањем јединице (*вѣћ* — *вѣђи*, м. р.).

476. У *крѡѡ* је сачуван стари облик именице¹⁰²⁶ (*крѡѡи* во л'ѡвада Бр, два *крѡѡа*, Мл, ѡдри *крѡѡа* Рад).

477. У именици *раѡѡај* Ре Кру Гл ЗлПо Ба Ди чува се прасловенска радна именица на *-ѡѡај*¹⁰²⁷: не смѣ-биље *раѡѡѡи* Ре, со јѣнога *раѡѡаја* Кру.

478. Поред *ѡреф* („ѡрао“; Јен *ѡреф* бѣше на кѡрпа Бр), потврђено је и *ѡрл'еф* Вр Ди Ор Ба, нѣмало *ѡрл'ефи* Ле. Други облик је настао контаминацијом *ѡреф* (< *орел*) и *ѡрл'е* (са значењем умањеног, средњег; в. т. 552).

479. Облик без проширења *чѡбан* (< тур. *çoban*; ни јен *чѡбан* Кру, нашље *чѡбана* Крс) наслања се на турски облик.

¹⁰²⁴ БНАП, 141; РСПГ, 449; говор Подрине и Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹⁰²⁵ У мом материјалу није потврђена констатација Б. Видоеског (ВБГГ, 59) да је *вѣђи* у ГГ *pluralia tantum*.

¹⁰²⁶ ЕГРеч 1, „крт“; ПМГСЖ, 69; сиринићи говор, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹⁰²⁷ СПЕР 2, 563–564 „orati“.

480. Именица *сóџон* Бр Ре Кру Гл (*сóџон* нека те óнесе Бр) пришла је им. м. р. аналошким угледањем према синониму *шејџан*. На ово упућује и облик ове именице *сóџојна* („зао дух, ђаво“): сме се криље от *сóџојна* Др, не сум ви-дела *сóџојна* Рап (в. т. 450ђ).

481. Плуралска суфиксација у неким османизмима¹⁰²⁸ ограничена је на мали број лексема, а турски плуралски афикс прилагођен је односу именичких основа (*-лар-ѝ* у јд., *-лар-и* у мн.):

Агалар, ђајалар, ба́чилар (јд.), *ага́лари, ђаја́лари, бачи́лари* (мн.) Бр Ди Ба, миѝ сме *бачи́лари*, он је *бачилар*, тоја *ђајалар* — тија *ђаја́лари* Ре.

У презименима неких породица у Гори сачуван је турски множински афикс *-лар, -лер*¹⁰²⁹ као ознака припадности братству, што значи да је *Реџејлар* направљено према моделу *Реџејофци, Шóљинци* Бр. Оваквих имена братстава (и презимена) највише има у месту ЗлПо:

*Асанлар, Бегл’ер, Ку́члар, Мрчлар, О́чалар, Реџејлар, Сејдилар, Це́молар*¹⁰³⁰ ЗлПо, *Бе́џирл’ер*¹⁰³¹ Кру, *Бе́џирљер*¹⁰³² Ре.

482. Према моделу *Гóранин* — *Гóрани* настао је однос *мúсафир* (тур. *misafir*, „гост“) — *мúсафи*: сме имаље век мло́го *мúсафи* Рап, јен *мúсафир*, шес *мúсафи* Ку.

ОБЛИЦИ

483. Дистинкција *живо* — *неживо* утиче на број облика у јд. деклинационог обрасца 1. У мн. број облика није условљен категоријом *живо* — *неживо*.

У јд. им. са значењем живог разликују се четири облика: Н, Г=А=ОП, В и Д.¹⁰³³ Им. које не спадају у категорију живог у јд. разликују три облика: Н=ОП, В и Д. Уз предлог *йо* од именица са значењем живог потврђени су слаби трагови Лјд.

У мн. све именице разликују два облика: Н=ОП и Д.

У систем облика улази и *-а* форма у партитивним синтагмама (два *йејла*, десет *гуједара, тирí зída*).

О Нјд. в. т. 468–482.

484. У ОПјд. им. за живо морфолошко обележје је *-а*:

Сум óшла ке *óца* Рап, íдем ке *мајсйора* Бр, ке *Исмаи́ља* Кру, óреф — *óрла* — *óрлу* Ку, от ке *мúжа* дошла Вр, от ке *бра́ша* Гл, ће *Ма́ксуи́а* Ле.

¹⁰²⁸ ЕГРеч 2, „пашалари“.

¹⁰²⁹ СЛПТГ, 87.

¹⁰³⁰ Уп. са ЦАОГ, 181–183.

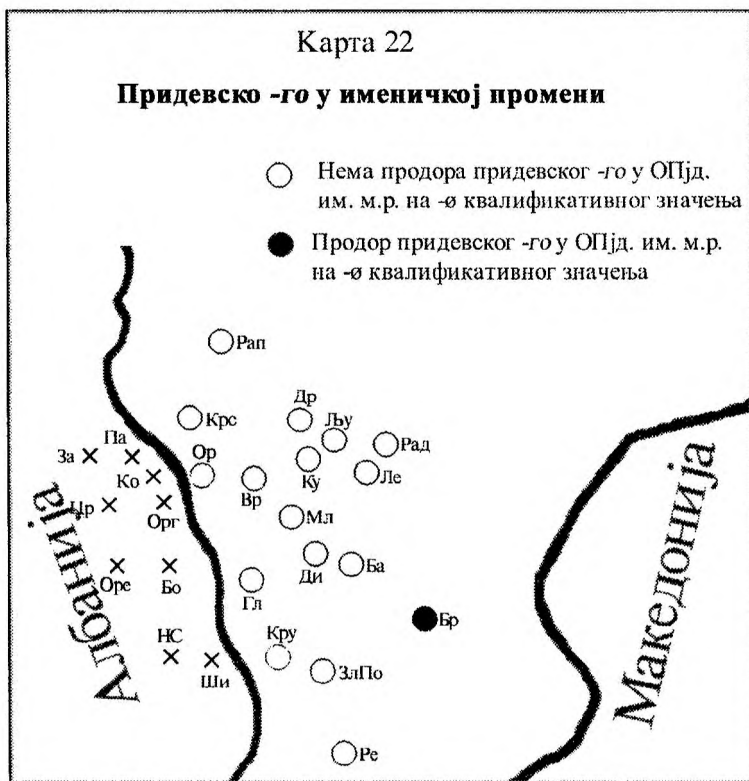
¹⁰³¹ Исто, 184.

¹⁰³² Исто, 205–206.

¹⁰³³ Нису обухваћени трагови падежних облика у прилозима и прилошким изразима.

Интересантан је, иако усамљен, пример: *Агмеџа Бурђоа* ће шо је кућата, тује они сѣдал'е Бр због могућег чувања посесивног генитива, који је, иначе, у синтагмама замењен посесивним дативом.

485. У Бр су посведочена два примера са продором једнинског придевског *-го* у именичку промену: от *сиромáго* да зéме, викал'е на *сиромáго*.

Овакви облици уочени су само у ОП (уп. са дај *сирóмау*, видеј *сирóмаа*) од именице квалификативног значења. Овакви наставци су, иначе, врло обични у сретечком говору од именица м. р. *дéдо*, *Крѝто* (*дéдога*, *Крѝтога*)¹⁰³⁴, а придевски наставак је препознатљив, према мом материјалу, и у љубишком јужно-метохијском говору: *сирóма* — *сиромáга* — *сиромáу* — *сиромáши*.

486. Дјд. свих именица овог деклинационог обрасца обележен је наставком *-у*:

Жéна *мúжу* му рéкла, па му рéковф *сiну*, *брáиу* да óнесем, *Усењу* му се пiла вóда *Крс*, *Аслану* му пúкна коњ, даље *мáјѝтору*, *мúжу* вика, му рéкла *сiну* *Рап*, *Даушiу* му вел'им, рéко *Цемáиљу* *Др*, *Рагiiу* сме ја даље *Мл*, овóмуа *Ал'ишiу*, *Арнауишiну*, фáла *Бóгу*, јéно *сiну*, јéно *Мéмеиу* *Вр*, му рéкоф *Рамáдану*,

¹⁰³⁴ ПМГСЖ, 161.

бавајку рúчек да óнесет, тéшко ми је *мúжу* Ре, *вúку* му је тéлосан Кру, *óрлу* му збóри Ку, *сúну* наráчује, го дáл'е *бéћару* Гл, му вéл'им *Éкрему* Ор, сом сéнала *óфчару* до стап Ди, пáна нáјбаш *бéћару*, *кóн'у* бéрем, кáжи *пóбрáшиму*, па ће рéче *мúжу* Бр, *Бáјраму* кúпила Љу, *брáшму* да зáпишем Рад, му се спíје *мúжу* Др.

Дјд. им. са значењем неживог¹⁰³⁵:

Грóбу на врáта сом Ле, *кáмњу* рéкла Рап, *грáду* дáвал'е кóломоћ, не дáвал'е *сéлу* Ре, *пéнциеру* ће збóрим Др, *зúду* а се збóри Рад, му трéбе дóш *кóломоћу* Крс, *Дрáгашу* прáтила др́жава пóмоћ Ор, да дáде *сн'егу* дéјка Вр.

487. У ГГ није продрла аналитичка форма дативског значења *на* + ОП. Посведочена је, међутим, конструкција која може представљати почетак процора аналитичке *на* + ОП конструкције. Оваква употреба ограничена је на ситуацију када нешто треба однети занатлији, да појам у конструкцији *на* + ОП уради. У оваквим употреби значење намене је ослабљено, па овакви примери, заправо, могу бити траг локативне конструкције *на* + ОП. На значење места, а не намене, указује и синонимност предлога *на* и *ке* у оваквим примерима (ја ће óнесем *ке/на* *мајсџора* Гора), па је, вероватно, први подстицај за конструкцију *на* + ОП с оваквим значењем дошао из конструкције *ке* + ОП:

Па пóсл'е ће дáјеш на *ваљáјчара* („вуновлачар“) Вр, дáла на *мајсџора* да се урабóта Ор, óнела на *мајсџора* Ле, ће дáдеш на *мајсџора* Рап, свé на *дóкџу-ра* Др.

Конструкција *на* + ОП у овом значењу могла је бити унета из оближњих западномакедонских занатских и трговачких средина.

Када је значење ових именица намена, потврђен је само датив: дáла *мајсџору* Рап, плáтила *ваљáјчару* Вр, *дóкџору* му рéкла Љу, сом дáла *мајсџору* Ба, ће дáдеш *мајсџору* Др.

488. Број потврда са посесивним дативом изван синтагме није велики:

Сџáриу јáгэнца шо се Љу, *Кúкуљу* бíла л'ивáдата Бр, шо му се сíноји чу-
јекáшому Гл;

њáва *брáшму* мúјему Рап, кúћа мúјему *сúну* Вр, *Амеџу* *Суљејманóвому* сíн Рап.

489. Именице са значењем живог у функцији правог објекта имају *-а*:

Ўтепа *брáва* најгољéмого и *óфчара*, виђим *óрача* Ре, *брáша* íмам, *сúна* нéмам Кру, и *Сáлаха* по мáло го пáмтим, *кóња* да кúјем, *Чíља* Ба, óн нéмаше *сúна* Рад, ја *óца* тáквога би го ўбила Ор, не сóм-видех *мéдведа* Гл, *кóња* íмам, *свéкра* *дóфца* сме борáвил'е Ле, сíн њéгоф да ўтепа áмица и бáбета *Фéима*, пúштиф *Сáјбија* јéного *óвна* Крс, зé *Бéћира*, кóј íма *кóња* Рап, а *гл'едáника*

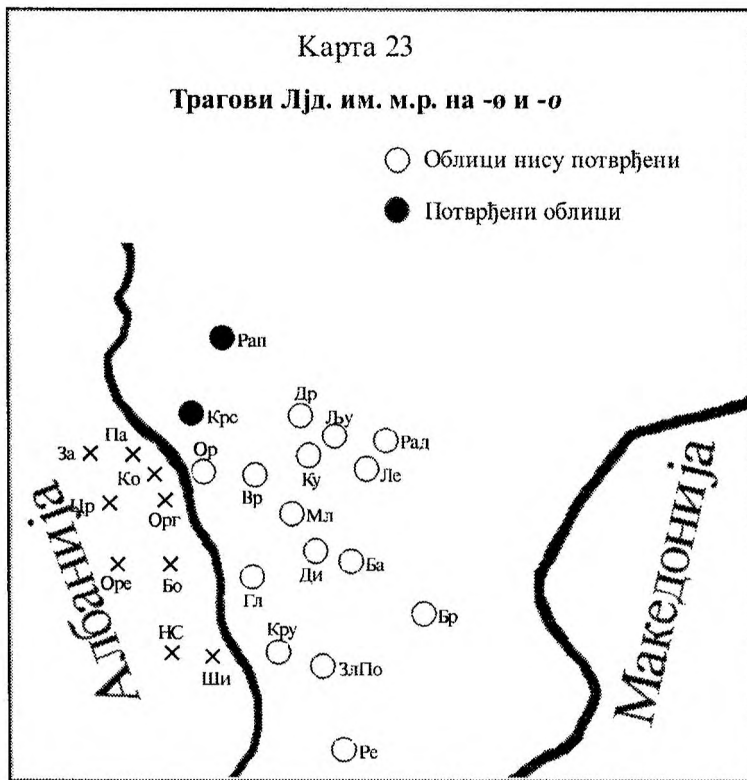
¹⁰³⁵ Б. Видоески наводи да се у ГГ синтетичка дативска форма именица на -ø чува само од личних и родбинских имена, а да је у остале именице процора аналитизам (ВБУЈ, 28; ВБИГ, 60). Ова особина у урвичко-јеловјанском говору новија је, продрла из полошких говора после пресељења Горана у ова села.

У новијем раду Б. Видоески коригује претходни закључак и наводи да се дативска флективна форма чува и од општих именица у оба броја (ВБИслМ, 16).

и[м]ам, ако имаш *аргаџа*, *зајца* не видел'е Вр, *свекра* страдувала, чекам *учиџеља* Мл, *брава* зајинала, *утепау* *кајџџана*, *тражих* *кмеџа* *Идриза*, ја сом *зеу* *брава* *шил'егара*, *муџа* чекала Бр, *таквог* *муџа* не-зимам Др.

490. У Рап и Крс (в. к. 23) потврђени су слаби трагови Лјд. у предлошко-падежној конструкцији начинског значења са *џо*¹⁰³⁶:

Абери до*бџаје *џо* *очевому* *аџеџу* *Ризману* Рап, пратила *џо* *џосџарому* *браџу*, па ће праџаме *џо* *Мџџаџу*, пратила *џо* *џосџарому* *зеџу* Крс.

Иако се не може у примерима искључити ни наслањање на дативски облик због глагола кретања уз које су именице употребљене, примарно начинско значење предлошко-падежне конструкције остаје.

У овом значењу доминира аналитичка конструкција *џо* + ОП (абери пратила *џо* *сина* Бр, *паре* сом пратиџ *џо* *Амеџа* Рап).

Од оближњих говора локатив је присутан у сиринићком и јужнометохијским говорима¹⁰³⁷, али не у сретечком. Примери које за сретечки говор наводи

¹⁰³⁶ БАИсД, 196.

¹⁰³⁷ МлРПадД, 144, 150; РСПГ, 451; СМБГ, 106.

М. Павловић¹⁰³⁸, додуше за именице других деклинационих образаца, нису поздани пошто је им. *цаде* пришла с. р., *на воде* и *йо ойишине* је множинска конструкција, а *сйреде* је адвербијализовани падежни облик.

491. Без значаја су за деклинациони образац појединачни трагови падежних облика окамењених у прилозима. Тако се чува Лјд. у прилошком изразу *на зáранке*:

Ће дојет *на зáранке* Ба, *на зáранке* дошла Гл, да пујете *на зáранке* Рад.

У прилозима се инструментално *-ом/-ам* итд. осећа суфиксом:

Нóћам, дéњам, ойшудом/ойшодом/ойшодум, кришом, грéхум (в. т. 854).

492. Број примера у којима се уочава поремећај у облицима именица деклинационог обрасца 1 није велики:

Ко ће пољам — *за шр̀на* се зáchикнаф Вр. — Очекивано је *за шр̀н* („жбун“);

йдаље *йо иу̀ша* Крс. — Пример може бити траг из времена пре стабилисаноног стања, мада је вероватније аналошко *-а* из деклинационог обрасца 2;

ка ми стígна, Црна Ара̀пина, *до гра̀да Сйáмбола*.¹⁰³⁹ — Флективни Гјд. унет је позајмљивањем фолклорног материјала.

493. Именице на *-ø* са значењем неживог разликују у једнини Н=ОП, Д и В. У Вр је потврђено: На двé нéдеље јен пут *гра̀ха* ако го ви́ђет дéца.

Значење је партитивно, јер је у контексту *мáло гра̀х*. Пошто је пример усањљен, он је вероватна аналогија према ОПјд. именица за живо.

494. Вјд. морфолошки је обележен наставцима *-е, -у*, а уочено је и једначење Н и В.

Стари контраст између *-е* и *-у* им. м. р. на *-ø* прерађен је у ГГ. Овакво пре-структурирање није довело до ишчезавања једног наставка, али је дистрибуција знатно промењена, како је и на ширем ареалу југоисточних словенских говора.¹⁰⁴⁰ Поремећај је у непосредној вези са губитком осећања за корелацију тврд — мек сугласник основе као морфолошком дистрибуционом принципу.¹⁰⁴¹

У овом деклинационом обрасцу доминира *-е; -у* је знатно ређе.¹⁰⁴²

495. Горанска мушка лична имена завршавају се наставком *-ø, -о* или *-а* (*Јусуф, Су̀љо, Ал'ија*).

а) Ако су морфолошки обележена, мушка лична имена на *-ø* у Вјд. имају *-е*:

Ра̀уфе, бра̀те Ди, одиме бóсе, *Мийа̀и́те*; т́и л'и си, *Ма̀гму̀ше*; ни отвори вра̀та, *Ис̀љаме*; еште л́и њи нóсиш, *И́мере* Бр, *Шáбане*, го дóнеси Ку, *Ес̀а̀и́те*, бе гље-

¹⁰³⁸ ПМГСЖ, 165.

¹⁰³⁹ ХХГор, 197.

¹⁰⁴⁰ КБИст, 115; БАГД, 52–53; ВБСМГ 2, 160–162; СТТГ 2, 92; БАДИЈС, 313–215; СРЛГ, 223–224; БНАП, 145–146; ЈДТГ, 79; ПА-МБРес, 303; ПДМО, 201; ЋДГБ, 74.

¹⁰⁴¹ СРЛГ, 224.

¹⁰⁴² КБИст, 115; МлРПадД, 143. О разлозима прерасподеле вокативних наставака в. и: БАДИЈС, 314; РСПГ, 453; ВЛМД, 215.

данику Мл, *Јусуфе*, дојди ке мене Др, ја те чека, *Имере* Крс, купи ми, *Назиме* Рап, *Јусуфе*, *Имере*, *Бајраме* Ба, шó је, *Мемеше* Вр, да ни донесеш, *Бајраме* Рад.

б) Зачиње се изједначавање В са Н, посебно ако су уз лично име употребљени атрибутив или апозиција, или када се уз В употреби речца *море/мори*, *бре/бе*, која постаје носиоцем вокативног значења:

Речи, *Ваиш*, *брé браше* Ку, ће умрем, *Идрис*, *бре браше* Ле, тí си ма^хнат, *Асан море* Вр, ма^ти ми је т^ује, *Абас^з*, *бе зеће* Мл, хáјде, *Хусен*, *бре сине* Гл, óј, *море Бајрам* Др, не гó-давам, *море Мамуш* Ди, сл^ушај, *Асан море* Крс, п^укни, *Осман*, *млади новóжењо* Крс, óј, *море Мураш* бéћаре Др, *Газим*, *главо ијјана* Рад, *море Гóсиош*, *море Гóсиош*, шо ће-биде Бр, да ти кажем, *мóре Ђафер* Ре, á^х, *мóре Вéјай* Ор.

Облици Вјд.=Нјд. шире се и на ситуације у којима је носилац вокативног значења интонациона издвојеност. Млађи говорници знатно чешће једначе В и Н:

Шó-желаш, *Бајрам* Ле, ти се м^ужи, *Омер*, гл'еданица Др, та шо си, *Јусуф*, учини^ф Вр, таја ми је, *Нециш*, жéна Ба, *Мишаиш*, ^хóди Др, дáј ми, *Рамис* Гл, *Ваиш*, а ће речеш Кру, дáј му, *Бајрам*, пáре Љу, *Зубер*, иди Ба, не м^и-збори, *Идрис* Рад, дáј ми, *Мамуш* ЗлПо.

На једначење може утицати синкретизам личних имена на -о, -е у вокативу, затим овакав синкретизам у множини, али и вокативни облик у албанским граничним говорима, који је једнак номинативном.

496. У Бр је уочена специфична репартиција вокативних наставака, неповрђена у другим местима:

а) Жене не једначе вокатив с номинативом (*Мишаише*, дојди вамо; *Рамизе*, шо ће биде; не ми збори, *Јусуфе*);

б) Мушкарци једначе вокатив с номинативом (Дáј ми, *Рамис*; шó ти је, *Мураш*);

в) Када се дозива на даљину В=Н у говору и жена и мушкараца.

497. Опште именице се скоро по правилу обележавају вокативним наставком. Доминира наставак -е:

Брé, *угурсузе* Рад, брé, *óфчаре* Ре, *воденичаре*, сóмељи ми го жíтово Ле, *óфчаре*, млади бéћаре Ба, нéмој, *браше*, *браше*, нéмој Крс, мóре м^уже Рап, óре м^уже Рап, *свэкре*, дојди на кáве Др, *иријашеље* Др, бéћар дошоф и рекоф: *Кáмене*, *кáмене*, се пóмери! *Зиде*, *зиде*, се ср^уши Вр.

Вокатив на -у оваквих именица јавља се када се избегава хомонимија вокатива и деминутива исте именице у основи:

а) -к, -з, -х + у:

Брé ч^ујеку Ку, море ч^ујеку Гл, ће те ц^унем, брé г^леданику Крс, море ш^ужнику Ре, ј^унаку, иди Кру, вóјнику, пáзи Др, *врагу*, не мé-мами Рап, ч^ујеку, *врагу*, *в^уку*, бóгу, вóјнику, ј^унаку Ле Ку Рад Љу Рап Крс Ор Вр, *сирóма^х* Вр.

О односу облика и значења оваквих именица сведочи пример забележен у Ди. У истој причи употребљено је *в^уче* (дем.), *в^уку* (Тéгни, *в^уку*, кóрен тí), *в^уке*

(Вјд.). Вјд *вўке* интересантан је пошто се у њему чува основинско *к* као диференцијално средство у алморфима *вуч-(е)* и *вук-(е)* (в. т. 298).

б) *-л + у*:

Нé-кукај, *йéйлу* Рад, да ми кажеш, *йéйлу* Др, па ће чујеш, *кóйлу*, шó-збори Мл, *óрлу*, *йéйлу* Љу Др Рад Вр Гл Рап Крс.

в) Нема много потврда са Вјд. на *-у*, а у истим им. знатно су обичнији примери с наставком *-е*:

Стар *йријáйшељу*¹⁰⁴³, нé-иди Рап, *кóњу*, тéбе ти збóрим Ку, а да виђиш, *дéверу*, фáјда нéма Бр.

г) У ретким примерим са В=Н заједничких именица вокативно значење обележено је увек вокативним речцама *море, бре/бе*:

Ме натéрал'е, *бéћар море* Мл, нé ме лéжи, *бре бéћар* Ре, тй, *море чујек*, ме мáмиш Вр.

д) Са хипокористичким значењем, употребљава се вокатив *сínко*, вероватно од изведенице *синак*, која није сачувана:

Јá сом најстара, *сínко* Мл, вáке, *сínко* Ор, é^х, *сínко*, какó-било Др, нéмој, бе *сínко* Рад, нéма фáјда, *сínко* Ку, ка сом óшла ке нéго, *сínко* Крс.

498. У Нмн. дошло је до знатног поремећаја ранијег односа основа и наставака. На промену односа посебно утиче слабљење збирног значења и брисање разлике између избројане и збирне множине.

Нмн. на *-и*:

а) Вишесложне именице су без проширења основе, осим ретких изузетака:

Пóшоци, *йáјаци*, *óблаци* Бр Вр Ди Ба Гл Ор Ре, *óцаци*, *бајраци*, *бенéвреци*, *йозémници*, *кајнаци*, *йбрици*, *мéраци*, *йўжници*, *устрóјници*, *невóлници* Гора, *вéчери*, *младоси*, *бóл'еси*, *жáлоси* Гл Ре ЗлПо Кру, *младосйи* Ле, *јесени* Бр, *јесењи* Рап Крс Љу Рад Др, *йáкоси*, *сйáроси* Бр Ди Ба Ор Вр, *кóлани*, *дўшмани*, *йўйани*, *йел'ивани*, *бóсйани*, *дрвари*, *воденйчари*, *жéйвари*, *йўари*, *óфчари*, *дрўгари*, *кóйари*, *кóсачи*, *кўачи*, *јел'ени* Гора, *глўхйтери*, *нэмйтури* Бр, *сйўденци*, *л'ейўанци* Бр Ди Гл Ба Вр Ор Ку Љу, *Маћйдонци* Бр.

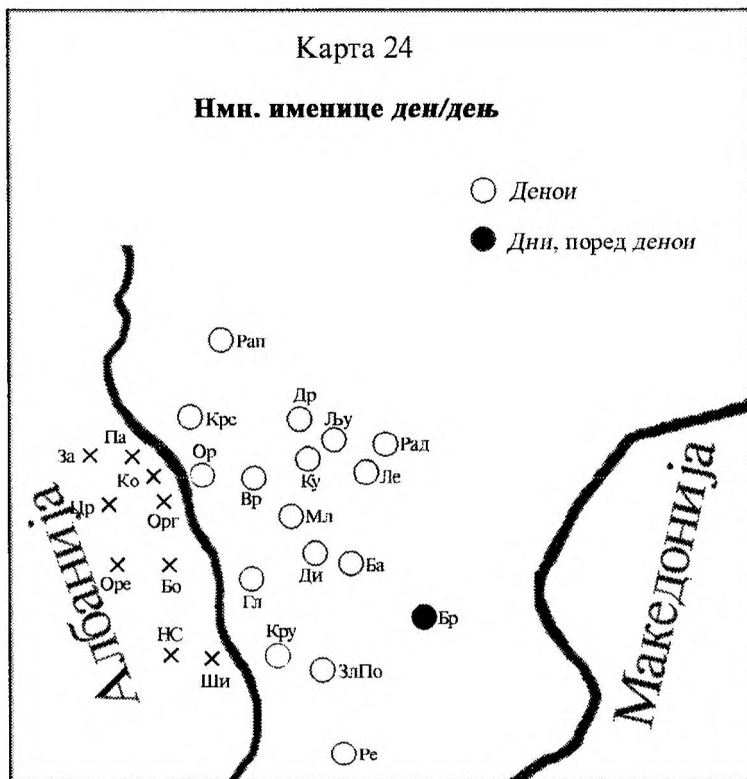
б) Именице на *-ин* и *-(јан)ин* множину граде без суфикса:

Граћани Рап Крс Др Рад Мл, *Брóјани*, *грајани* Бр Ре, *Бóрјани*, *Шийишéјани*, *Гóрани*, *Глобóчани*, *Баћкóфчани*, *сéљани*, *Арнаўйи*, *Срби*, *Турци*, *Цйгани*, *Бўлгари* Гора.

в) Мали број једносложних именица има множинске облике без проширења основе: *вўци*, *мўжси*, *зéби*, *внўци/нўци* Гора.

¹⁰⁴³ У оближњем тетовском говору дистрибуција вокативних наставака различита је од оне у ГГ: *-у* се везује, углавном, за једносложне, *-е* за вишесложне именице (СТГГ 2, 92).

Именица *дѐн* у Бр има множинске облике без аналошког вокала у основи и без проширења основе — *дни*.¹⁰⁴⁴ У осталим местима, а спорадично и у Бр, уопштено је *дѐнои* (в. к. 24).

г) Генерално не важи принцип да проширење основе *-ов-* имају једносложне именице или оне двосложне које у зависним падежима када изгубе непостојани вокал постају једносложне¹⁰⁴⁵:

Лакћи Бр, Гл, *кóтљи* (: *кóтеф*), *óрљи*, *йѐтљи* Рап, *йѐтл'и* *кúка* Ле, кéде се твúје *йѐтл'и* Гл, тíја *йѐтл'и* ЗлПо, *свѐкри* шо ће рéчет Рап, нека рéчет *свѐкри* Крс, *лакчи* Гл, *наше йѐтљи* Рап.

Наведене именице јављају се и са проширењем основе: *лакћои* Бр, Ре, *кóтлои* Бр, нека *кúкаје йѐтлој* Рад, *óрлој* Кру.

О облицима *кáмњи*, *йлáмњи*, *кóрњи* в. т. 191.

д) У делу именица, у облицима множине, реконструисан је непостојани вокал, па оне, постајући двосложним, остају без проширења основе:

¹⁰⁴⁴ БАДИЈС, 323.

¹⁰⁴⁵ Уп. с овом законитошћу у П-Т говорима (БАДИЈС, 317–318).

Мóсуци, вóсоци, лáкоћи, свéкори Рап Крс Ре Кру, *рúчеци* Гора, *мóсоци, вóсоци* Гл, *мóзоци, вóсоци* Бр.

499. Богатство облика показују именице на *-ъл*: *кóйѣф, óреф, ѱéѣѣф*. Овим се именицама, због заједничке секвенце *-еф*, придружила и именица *ѱéѣѣф*. Наведене именице Нмн. граде на четири начина:

а) Без проширења основе из које је испао полугласник у слабом положају: *ѱéѣл'и, кóѣл'и, óрл'и, ѱéѣл'и* Гора;

б) Са проширењем основе из које је испао полугласник у слабом положају: *ѱéѣлои, кóѣлои, óрлои, ѱéѣлои* Рад Рап Крс Вр Ор Ку Љу Др Бр;

в) Основа за грађење множинских облика је Нјд. Овакви облици обичнији су — скоро једини — у вишим селима, знатно ређи у нижим: *кóѣѣѣфи, óреѣѣфи, ѱéѣѣѣфи, ѱéѣѣѣфи* Ре Кру Гл ЗлПо Вр Ор Крс Рап Др;

г) Множински облици типа: *кóѣѣл'и, ѱéѣѣл'и, óрел'и, ѱéѣѣл'и* Вр Ор Гл са аналошким *-е-* и сачуваним *-л-*.

500. Према *бóсиљек* у јд. у мн. је: *бóсиљци, босиљѣци* Ре Кру, *бóсил'ци, босил'кои, босил'оци* Гл ЗлПо.

501. Према *чúјек* у јд. у мн. је суплетивни облик *љúђи*¹⁰⁴⁶: *ће* ни донесет *љúђи* Крс, *овјá-љуђи* Рап, ни *л'úђи* Ба, *л'úђи* от Крстец Ди.

Није потврђено *љúђе*.¹⁰⁴⁷

Ретко је и *чúјеци*¹⁰⁴⁸: *чúјеци* трчет Ре, најстаре *чúјеци* Кру, *плáђаје чúјеци* Гл.

502. Именице на *-ен/-ењ* (о пореклу *-ењ* в. т. 274а): *кáмен, кáмењ; ѱлáмен, ѱлáмењ; кóрен, кóрењ* имају различите облике множине:

а) *Плáмени, кáмени, кóрени* Бр Ре Кру Гл ЗлПо Др Љу Крс Ле Ку, *кáмени* пáнал'е Рад;

б) У *кáмење* се вероватно не чува множински наставак *-е*, већ се облик збирних именица значењски изједначио с обликом избројане множине (в. т. 568);

в) О облицима типа *кáмни, кáмњи; кáмно, кáмњои* в. т. 191:

Кáмњи, ѱлáмњи, кóрњи Др Ку Рад Љу Крс, *кáмни, ѱлáмни, кóрни* Бр, во н'íва *кáмни* Кру, *ѱлáмни* до нéбо Бр;

кáмно, ѱлáмно, кóрно Бр Ре Гл, *кáмњој, кóрњој, ѱлáмњој* Др Крс Рап Рад Ку Љу, *ѱлáмно* нéма Ре, ни *ѱлáмно* Кру.

г) У Крс је *кóрањ* — *кóрњои*.

д) У нижим селима, мада су морфолошки збирне именице уклоњене, облици се семантички диференцирају:

Кáмњои, кóрњои „мало; бројиво“ : *кáмење, кóрење* „небројиво“.

¹⁰⁴⁶ У П-Т говорима *љуђе/љуђи* (БАДИЈС, 321, 323–324; ЋЉГЛ, 59); у македонским говорима само *љуђе/луђе* (КБГр, 250; ПаАРГ, 113–114)

¹⁰⁴⁷ Б. Видоески (ВБИГ, 59) наводи да се у ГТ поред *л'уѣи* чује и *л'уѣе*.

¹⁰⁴⁸ РСПГ, 454; БАДИЈС, 322.

ђ) Уз збирне облике конгруентне категорије конгруирају семантички, а то значи да је значење збирности формално неутралисано (в. т. 564–568, 1027).

503. Највећи број једносложних и део двосложних именица Нмн. гради по моделу: основа + о[в] + и:

Волој, џебој, синој, јадој, дождој, фесој, кл'ењој, глањој, двојој, грдој, ридој („хридови“), *џрбној* („кревети“), *гнојој* („балеге“), *бројој, џушој, смеој, меој, држдој, џењој, снојој, кључој, џрбној, џлошој; ноњој, крвој, ст'варој* Гора, *снојоу* попа̀нал'е на н'ива Бр, *гол'еме јадоу* Ре.

Потирање опозиције *-ов/-ев* доследно је у корист *-ов*¹⁰⁴⁹, а судбина множинског *-ови* у духу је иновације ЗПМ говора (в. т. 125, 2446, 531).

Ретки су облици: *ст'вари* се исáбија Ре, *крви* нé-течет Вр.

О именицама *сон* — *соноу*, *ден* — *деноу/днџ* в. т. 190.

504. Из основе неких двосложних именица испада вокал другог слога па оне постају једносложне. Нмн. граде по типу *-о-и*:

Куримои (: *курушум*) Ба Ди Ре, *дэврои* (: *дэвер*) Ре Кру Гл, *ћиљмој* (: *ћиљим*) Бр Ди Ба Вр Ор Мл Др Рап Крс Рад Јбу Ре Кру, ми бéа *дэврои* Ре, *тв'је дэврои* Гл.

505. Облици на *-офци/-ефци*, карактеришу и граничне македонске говоре¹⁰⁵⁰, а посведочени су и у оближњим српским говорима¹⁰⁵¹:

Ба'џијарофци Мл, *Бајрамофци* Гл, *Мил'ефци*, *Богданофци*, *Чучуљефци*, *Л'екофци*, *Глух'ијерофци*, *Љиљофци*, *Мазник'арофци* и *Мазникофци*, *Љиманчефци*, *Мил'енкофци* Бр. Примере в. и у т. 250а.

Уп. са оваквом множином мушких надимака пејоративног значења у т. 513.

Ретки примери на *-ои* (*дајцој* Рап Крс) казују само множину, док се облици на *-офци/-ефци* односе и на групу чланова једнога братства.

506. Имена братстава на *-офци/-ефци* доминирају у Гори.¹⁰⁵² Имена на *-инци* у знатнијем броју посведочена су у Бр, у осталим местима их нема или су то усамљени случајеви:

Аџинци (према женском имену *Аџа*), *Ариф'оцинци*, *Арс'аби'инци*, *Аџе'минци*, *Аџу'љинци*, *Ач'анкинци*, *Аџинци*, *Бал'иб'огинци*, *Веч'кинци*, *Газинци*, *Зизинци*, *Иби'шкинци*, *Ки'јринци*, *Козинци*, *Ља'љинци*, *Љу'шинци*, *Па'чкинци*, *Пољ'ежинци*, *Сéбинци*, *Тор'бинци*, *Ца'јинци*, *Чу'чинци*, *Ша'јинци*, *Шо'љинци*, *Шу'јинци* Бр¹⁰⁵³, *Оцинци*, *Ту'шарци* Крс, *Ајранци* Ди, *Туч'кинци*, *Цр'кинци* Ку, *Додинци* Ре.

507. Мали број им. на *-ø* Нмн. гради наставком *-е*. Овакву множину имају именице које означавају предмете који чине део целине од две јединице (*ојен-*

¹⁰⁴⁹ САМОчерк, 174; ВБДГ, 72; ВБКГ, 64; СТТГ 2, 92; МТОГ, 194; ВБИслМ, 6.

¹⁰⁵⁰ САМПол, 339, 389, 390–392; ПаАРГ, 120.

¹⁰⁵¹ САМПол, 390–392; Сиринић, Сретечка жупа (према мом материјалу).

¹⁰⁵² Уп. са ЦАОГ, 162–208.

¹⁰⁵³ Уп. са ЦАОГ, 162–170.

ке, рукаве, чораје, обојке, назојке, мусџаће, бркове) или су обично у већем небројивом скупу (орахе, њологе, закосје):

Ораје Ре Кру Бр Др Љу Мл Рад, *орахе* Бр Гл, *ораџе* Крс Рап Вр Ор Ди Ба, *ојенке*, *њологе*, *чораје*, *рукаве*, *обојке*, *назојке* Гора, осим Бр, *ојенџе*, *њолоџе*, *рукаве*¹⁰⁵⁴, *чораје*, *обојџе*, *назојџе* Бр, ге избричиф *бркове*, *голџе* *бркове* му се Вр.

У овим облицима -е не мора бити континуитет старог наставка за множину консонантских основа, како се претпоставља¹⁰⁵⁵, већ је оно у Нмн. могло продрети из Амн. пре синкретизма Н и Амн.¹⁰⁵⁶ Оваква множина присутна је у оближњим метохијским говорима, посебно је продуктивна у градском призренском говору, има је у сретечком, спорадично у сиринићком, а констатује се и у оближњим македонским говорима, али и шире.¹⁰⁵⁷

У *ораје -ј* у наставку може бити хијатског порекла, али и наставак -је, како је у *закосје*.

Им. *мусџаће*, која је претежно *pluralia tantum*, има и облик *мусџаћи*, према *мусџак* Бр Ди Др Ба Вр Ор у јд., а могућ је и однос *мусџак* — *мусџаће*.

Без јасне разлике у значењу алтернирају у свој Гори *закосје* — *закоси* (: *закос*). Први облик је доминантан у вишим селима Бр Гл Ре Кру Ди Ба, други је обичнији у нижим Др Рап Крс Љу Ку Ле Рад.

508. За ГГ се наводе као остаци старе множине и именице *кундре*, *камене*, *беневреке*, *њоџоке*.¹⁰⁵⁸ Провером материјала потврђено је *беневреци* и *њоџоци*. Именица *кундре* у Нмн. женског је рода, пошто је у јд. *кундра*. *Камене* може бити траг збирне именице после депалатализације њ, а пример је вероватно забележен од млађег информатора (в. т. 272, 1119).

509. Суплетивну множину имају именице *брајџ* — *брађа*, *дејџе* — *дејца*. О губитку збирног значења в. т. 564б.

Именица *брајџ* има, знатно ређе, и мн.: *брајџои* ни донеље Ре, *брајџои* шо има Кру, постаре *брајџој* Др, со *брајџој* Ку.

510. У мн. се разликују два облика: Н=ОП=В и Д.

Одсуство посебне форме за Амн. им. м. р. на -џ особина је укупног бугарско-македонског подручја¹⁰⁵⁹, а овакав синкретизам, у већој или мањој мери, потврђен је и у српским говорима који нису били под снажнијим утицајем источнојужнословенских иновација.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁴ Уп. са *рукаве*, *орае* у тетовском говору (СТГГ 2, 93).

¹⁰⁵⁵ ВБГГ, 59; в. и БАИсД, 7, 12; КБИст, 117.

¹⁰⁵⁶ РСПГ, 457; ЂДГБ, 77; ПМГЈ, 46.

¹⁰⁵⁷ РСПГ, 453–457; СМЂГ, 103–105; ПМГСЖ, 167; МлРСГ, 47; БАДИЈС, 319–322, 324–326; САМОчерк, 174 (*-ове/-еве* у Кратову, Штипу, Кочанима, Радовишу, Пијанечкој области); ВБПГ, 351; ВБУЈ, 28.

¹⁰⁵⁸ ВБГГ, 59. Уп. и *њоџоке* у ВБИслМ, 12.

¹⁰⁵⁹ ИПИО 2, 155, нап. 39.

¹⁰⁶⁰ СРЛГ, 232–238; СРСЛГ, 141, 234–236; ЈДТГ, 81; ПА-МБРес, 311–312; СМИЦГ, 67–68.

Изједначавање ОПмн. и Нмн. може бити синтаксичког или морфолошког порекла. Објашњење да се ОПјд. може градити од облика А, а у мн. од облика Н није убедљиво пошто задире у структуру¹⁰⁶¹, па се мора тражити унутарсистемска мотивација. Отуд је морфолошко објашњење¹⁰⁶² убедљивије пошто не задире у структуру. Наиме, у делу говора је у Амн. им. овог деклинационог обрасца уопштен наставак тврдих основа (*гради*), у делу говора наставак меких основа (*муже*), а у делу говора процес није доведен до краја, па се јављају оба наставка, или је, што је вероватније, накнадним мешањем различитих дијалекатских типова скристалисано стање поремећено.¹⁰⁶³

511. Дмн. ових именица обично се гради по моделу ОПмн.+м¹⁰⁶⁴ (*му́-жи-м, жéне-м, сéла-м*). Уочава се, међутим, тенденција да се и множинска граматичка основа завршава на сугласник а да наставак за облик буде *-ам* (*му́ж-ам, жéн-ам, сéл-ам*). Оваквих тенденција има на различитим местима српског језика, која нису географски повезана, а која чувају старину — наставак *-м* у Дмн.¹⁰⁶⁵

Грађење Дмн. им. наставком *-м* који се додаје на облик ОПмн.¹⁰⁶⁶ потврђено је у П-Т говорима, а говор Свинице има систем који је најсличнији горанском.¹⁰⁶⁷

Присутност различитих наставака у Дмн. именица у ГГ, али и другим говорима, не може се објаснити чувањем старине, пошто је, очигледно, старо осећање за репартицију наставака према природи претходног сугласника основе уклоњено, а различитим аналошким уједначавањима створен је нов систем облика. Овакво објашњење подупире и чињеница да се у ГГ јавља наставак *-ем* у именицама деклинационог обрасца 2, пошто је ОПмн. на *-е*; *-им* се, затим, јавља само у Дмн. им. м. р. деклинационог обрасца 1; им. с. р. имају само наставак *-ам*, што је корелативно облику ОПмн. Да садашње стање није чување старине сведочи одсуство *-ем* у с. р. и м. р. мн. некадашње меке промене.

Ширење *-ам* у Дмн. изван ж. р. последица је губљења осећања за дистрибуцију падежних морфема, а као резултат промене морфолошког система у другим падежима. Наставак *-ам* шири се на рачун наставака *-им, -ем*, пошто се

¹⁰⁶¹ „Нет особых синтаксических оснований и причин для простой ликвидации этого различия и во мн. ч. имён существительных м. р.“ (САНКатП, 122).

¹⁰⁶² Уп. са СМБГ, 106; СРЈГ, 237–238 (в. на овом месту о различитим схватањима овог питања); САНКатП, 119–122; БАИсД, 6–15.

¹⁰⁶³ Уп. са објашњењем С. Реметића о једначењу Нмн. и Амн. у призренском говору у РСЈГ, 457–458.

¹⁰⁶⁴ Б. Видоски (ВБГГ, 60) сматра да се наставак *-м* додаје на Нмн. непосредно.

¹⁰⁶⁵ БАИсД, 7; БАДИЈС, 337; ПМГСЖ, 169; МлРСГ, 48; МлРПадД, 145–146; ПМГЈ, 79; БДДИ, 403; ИПДиј, 66, 208, 209; ПеМСкЈ, 148; ВЛМД, 105; ТМГС, 63; у јужнометохијским говорима, међутим, старина се чува: *синовима, женама/женами, децама*, али продире *-ама* и у Дмн. м. р. (према мом материјалу).

¹⁰⁶⁶ БАДИЈС, 337; МаЈДат, 285; ТМГС, 63; ВСИМО, 191–192.

¹⁰⁶⁷ ТМГС, 63.

већ налази у Дмн. с.р и ж. р., као део тенденције упрошћавања морфолошког система.

О могућем наслањању дативског *-ам* нечланованих именица на дативско *-вам, -шам, -нам* чланованих в. т. 747.

П о т в р д е:

Óнеси *љуђим*¹⁰⁶⁸ Вр, *муџим* ће рече Ле, *љуђим, докџорим, иџџлојим* Ба, *коњим* дај сено Рап, *волоим, сџноим, гујџдарим, офчарим* Бр, *иџџл'им* Вр, *бећарим* Др, *бравоим* и *кон'им* и *волоим* сољ се дава Ре, *чобаним, вуџим, жџџварим, косачим, куачим* Ди, *јунаџим, џџџуанџим* пџсме пујет Рад, *стџарџим* и *стџарџим* Вр, *војниџим* онесл'е Ор;

ће га праћаје *бећарам* Вр, тури *коњам* Ор, *коњам* до кол'ена Др, *бегоам* Гл, ће помáаје *бећарам* Ре, онјам *л'уђам* Гл, óвијам *љуђам* Кру, не ће дајет *љуђам* Крс, *коњам, џуђам, сџноам, гујџдарам, крдарам* Рап, *сџноам* поклóнује, *л'џџуанџам, óрлоам* вел'и Ле, сом нóсиф *војниџам* Кру.

У Дмн. личних и породичних имена (*Бахџијар — Бахџијарофџи*) доминира *-ам*, али су потврђени и ретки примери *са-м*:

Бахџијарофџам Мл, *Богдáнофџам, Мил'џџофџам, Вељáнофџам, Чуџу'џџџам, Аџи́нџам, Баљибóгинџам, Пáчкинџам, Кóзинџам* Бр, *Оџинџам, Туџтарџам* Крс, *Туџчинџам, Црнџкинџам* Ку;

Богдáнофџим, Зујковџим, Вељáнофџим Бр Ди Ба Др Мл, *Зизинџим, Гáзинџим, Веџкинџим, Љáљинџим* Бр.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА *-о, -е*

512. Именице м. р. на *-о, -е* представљају једним делом део деклинационог обрасца 1. Када проширују основу, припадају деклинационом обрасцу 4.

а) Значењем су именице овога типа везане за мушка лична имена, хип. од мушких личних имена¹⁰⁶⁹, и имена сродника. Лична имена су, углавном, муслиманска двосложна имена типа *Суљо, Рџмзо*, која су у ГГ без хипокористичког значења¹⁰⁷⁰:

Суљо, Рџмзо, Амзо, Ёбро, Рџцо, Бајро, Мусо, Зујко Гора, ни дошоф *Рџмзо* Ди, *Рџцо* ни рече Гл, *Ёбро* ће се муџи Ку, *Абдо* ће урабóта Др, *вџка* *Або* Рап, *Зáљко* Рап, óшоф *Зићро* Рад, рабóта *Зуко* Рап, стáнаф *Зуљфо* Рад, *Ёсо* бџф Вр, *зáпуа* *Ёсо* Ку, не-знаје *Пáзо* Бр, нáјпрво *Рáмо* Крс, ке ће-иде *Сџјдо* Ор, *изора* *Сџјдо* Ре, неје *Сџјдо* Ре, óтиде *Ћáзо* Бр, *Фџјзо* Гл Вр Ку, *Цџмо* ни бџше Ку, *Шу'ћо* бџф поуморен Ор;

¹⁰⁶⁸ У мом материјалу није потврђено *добрем л'уџем* (уп. са ВБИСЛМ, 13).

¹⁰⁶⁹ Примере в. и у ЦАОГ, 208–231.

¹⁰⁷⁰ Уп. са оваквим именима хипокористичког значења у зетско-сјеничком дијалекту (ИП-Диј, 163), бјелопавлићком говору — *Перо, Мило* (ЋДГБ, 72), у говору Муслимана у Метохији (ССАТ, 114).

да̀ицо, дѐдо, ба̀бо, а̀цо Гора, *ба̀бо* ни у̀мре Вр, *ба̀бајко* Бр Ди Ба Др Вр Ор ЗлПо Гл, наш *ба̀бајко* Ор, твој *ба̀бајко* Др, *ба̀вајко* не́ма бра́та Ре, *а̀мицо* Крс Рап Др Вр Ор Љу Мл Др, наш *а̀мицо* Љу, *а̀мицо* ће ни до́несе Мл.

б) Хипокористици од мушких личних имена по правилу су двосложни, са финалним *-о* или *-е*.¹⁰⁷¹ Неки хип. на *-о* (*А̀бдо, Шу̀кро*) јављају се и као лична имена. Хип. на *-е* имају изразито хипокористичко значење:

А̀бдо (< А̀бдија, А̀бдиљ, Абдиљраим, А̀бидин) Др Мл Бр Рап, *А̀гмо* (< А̀гмет) ме зе́ Бр, *А̀до* (< А̀дамир, А̀дам, А̀диљ) Др Кру Рад, *Бе́ко* Ба Ди, *Бе́љчо* Ку, *Ба̀цо* (< Ба̀хтијар) Рад, *Ва̀јо* (< Ва̀ит) Гл, *Ве́бо* (< Ве́бија) Крс Гл Рад, *Да̀љко, Ди́со* Ле, *Зе́јцо, Им̀цо, Им̀чо* Ба Кру Рад, *Им̀ро, Ља̀јчо* Крс, *Ре́мо* (< Ре́мзија) Кру, *Шу̀кро* Гл Ди Бр;

А̀бе (< А̀баз) Др, *А̀фче* (< А̀днан) Кру, *А̀дуље* (< А̀днан) Бр, *А̀зе, Ам̀че* Мл, *А̀це, Ва̀јче* Љу, *Ве́ље* (< Ве́љија) Бр, *Га̀фче* Бр Ре Ба, *Е́јче* Љу, *Зе́јче* Крс Вр, *Зе́йче* Крс Бр, *Им̀ке, Им̀че* Ба Ре Ку, *Ме́це* (< Ме́цит) Рад, *Ми́ље* (< Ми́љазим) Др, *Ми́рче, Ре́мче* Ре Ди Др, *Са́ље* Бр, *Ум̀че* Рап, *Ча̀мче* Бр.

Финално *-е* је из продуктивних деминутивних суфикса *-е* (*А̀бе*) и *-че* (*Ам̀че*). У ретким хип. на *-уље* уочава се романски формант (*Ћа̀зуље* Бр).

Овом типу припада и имена коња: *Чи́љо* Ба Ди Бр Др Мл Љу, *Чи́љо* трча́ше Ле, ни пцо́јса *Чи́љо* Љу; *До́ро* (: *коњ До́рија*), *До́ро* но́си др̀ва Гл, *коњ До́ро* Ор.

в) О старини антропонимијског модела на *-о* сведоче и топоними из пре-дисламске традиције:

Ра̀доф до́ф ЗлПо, *Ра̀доф* ка́мен' Кру, *О̀дова* че́шма Ба, *Ма̀нуо* (< Маново) Бр.

г) У неколико личних мушких имена на *-е* присутна је и нијанса хипокористичности:

За́ре (< За́рија) Бр, *Ба́ље* Ре Кру Гл Љу Рад, *Му̀рше, Ба̀јре, Ку̀рше* Гл ЗлПо Др Рад Ле Др Мл Кру Ре.

513. Мушки надимци пејоративног значења у множини су на *-офци/-ефци*, независно од тога да ли се завршавају у Нјд. на *-ѳ, -о* или *-е*:

Љи́гошофци (: *љи́гош*; „онај који балави, који је *љи́гаф*“), *уло́шофци, ѿре́йкофци* (: *ѿре́йкош*), *здри́гошофци* (: *здри́гош*; „онај који стално подригује“), *каљо́шофци* (: *каљош*; „прљавко“), *ћа́рушофци, грбо́шофци, бајку́шофци* (: *бајкуш*; „наивко; будала“) Рап Крс Вр Др Мл Ор Рад;

ѿла́чкофци (: *ѿла́чко*; „плачљивко“), *мо́чкофци* (: *мочко*; „попишанко“), *дрéмишофци* (: *дрéмиш*; „дремљивко“) Бр Ре Рап Ди Љу Крс, *глу́шкофци* Ре;

кра́дљефци (: *кра́дље*), *ма́мљефци* (: *ма́мље*), *со́рљефци* (: *сорље*; „особа која ноћу мокри у постељи“; „свађалица“), *мо́чљефци* (: *мо́чље*), *сѿра́мљефци* (: *сѿра́мље*), *ла́жљефци* Бр Ди Ку Рад Рап Др Ре.

Оваквог су типа и имена становника села по језичкој црти:

¹⁰⁷¹ Уп. са ЦАОГ, 255–307.

Јесефци (: *јесе*, Рапчани), *Ќефци* (: *ѓје*, Рестеличани), *Мгѓмкофци* (: *мги*, Злипоточани).

514. Нека имена становника по карактеристичној особини имају у Нмн. -и:

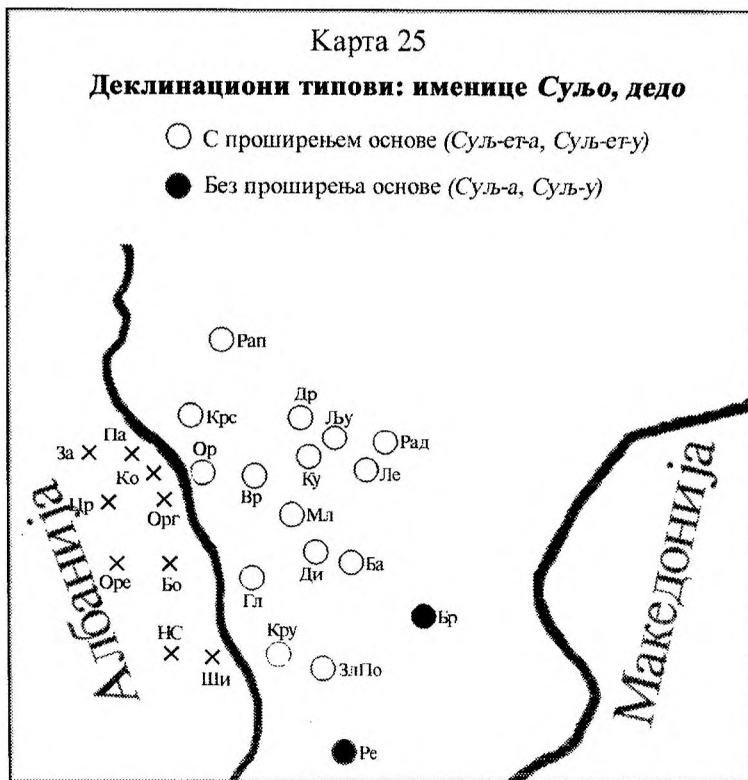
Кобљичари (Рапчани; по занату: правили су *кѓбљиче* — судове од дрвета), *Борѓнари* (Кршчани; некада су продавали боров луч — *бѓрина*), *Црквари* (Љубоштани; по предању у селу је било осморо браће и девет цркава), *Јарѓнари* (Орчушани; по причи скакали су у маглу мислећи да је јарина).

515. По проширењу — непроширењу основе у зависним падежима мушких личних имена и хип. на -о, затим неких именица за казивање сродника на -о, Гора је подељена у два дела (в. к. 25):

а) У Ре и Бр мушка лична имена на -о не проширују основу, па припадају деклинационом обрасцу 1:

Ѓмзу му даѓа, да му ѓнесеш *Ѓбру*, му рекоф *Суљу*, му мѓтна *Ѓмзу* Бр, *Зуѓку* и *Ѓбру*, ѓнеси и *Ѓбру* и *Рецу*, не ѓстана *Шукру*, не-плаћај *Ѓмру* Ре;

видѓла *Реца* и *Суља*, земи одт *Рѓмза*, *Реца* да виќнеш, ѓдриѓ *Ѓбда* Бр, на *Рѓмза* кабаѓет, со *Ѓбра*, пред *Муѓа*, прет *Суља*, виќни *Суља*, одт *Реца*, па и со *Ѓбра* Ре.

Од оближњих говора особина је потврђена у реканском и галичком говору¹⁰⁷², али само за ОПјд. у објекатској служби. Констатује се, затим, за кичевски говор¹⁰⁷³ у истим условима као у реканском и галичком.

У Ба је забележен усамљен пример: А тáмо ка сом била коња да кúјем, *Чиља*, миљион и двéста ми рекоф — са ОПјд, иако Ба припада оном делу Г у којем је у зависним падежима једине основа оваквих именица проширена (*Сúль-о — Сúль-ей-а*).

б) Изван Бр и Ре, укључујући села у Албанији и Македонији, мушка лична имена на -о проширују основу у зависним падежима форматном -ей- према именицама типа *кúче — кúчейа*.¹⁰⁷⁴

Могући су посредници између *Сúльо — Сúља* и *Сúљеџа* лична мушка имена на -е која у свим местима проширују основу (*Кúрџе — Кúрџеџа, Кúрџеџу*).

516. Иако именице м. р. на -о, -е с проширењем основе не чине део овог делинационог обрасца, због семантичког типа и прегледности односа унутар ГГ, оне ће бити размотрене на овом месту:

а) Жéлала *Сúљеџа* и *Рéџеџа* Вр, *Рéџеџу* óнеси Др, *Рéџо — Рéџеџа — Рéџеџу, Сúљеџу* мúјему Рад, *Рéџеџа* прáтиље Рап, со *Сúљеџа* Ор, *Амзеџу* и бра́ту Ба, со *Рéџеџа* Гл, *Сúљеџу, Рéџеџу, Рéмзеџу* Кру Ку Љу Рад Мл, от^д *Рéџеџа* Рап, *Рéџеџу* нóси Ле, га прóдаф *Бáјреџу* Ор, ме даде *Бáјреџу* Др.

Им. *Бáјре* хипокористичког је значења, *Бáјро* неутралног. У Бр разлику у значењу прати морфолошка: *Бáјро — Бáјра — Бáјру; Бáјре — Бáјреџа — Бáјреџу*.

Им. са значењем сродника м. р. на -о у зависним падежима једине, и у Бр и Ре, припадају деклинационом обрасцу 4. Потврђени су, међутим, и ретки примери у Ре и Бр са променом ових именица по деклинационом обрасцу 1: ме чýал'е мло́го во *дáџца, дéду* („таст“) прáтиу́ пáрете Бр, *áџцу* изорал'е Ре.

б) П о т в р д е за деклинациони образац 4 (заједничке именице):

Син њéгоф да úтепа *áџца* и *бáбеџа* Фéйма Крс, ке *бáбеџа* Гл, *áџцеџу, нáне, óвде* а му сте рабóтаље Крс, *бáбеџа* íмам Ор, ке *бáбеџа, бáбеџа* познáваше Вр, со *бáбеџа* Ре, *дáџцеџу* пцóјсала Бр, *áџцеџа* га óбраље Рад, *бáбеџу* шо му се бра́ћа Вр, *дéдеџу* да дáдеш Ре, *бáбеџа* сáкаје Др, ни зéде *бáбеџа* Бр, íмаш *бáбеџа* лóшого Рап, да вíкнеш *дéдеџа* ЗлПо.

517. Им. *бáбајко, бáвајко* у јд. имају промену по деклинационом обрасцу 1: *бáвајко — бáвајка — бáвајку, со бáвајка* Ре, *бáбајко — бáбајка — бáбајку* Бр.

518. Мушка лична имена и хип. на -е у зависним падежима проширују основу са -ей-. Оваква проширења су доследна у околним говорима.¹⁰⁷⁵ Исто се понашају и изведене им. м. р. са значењем лица, особе (в. т. 513):

¹⁰⁷² ПаАРГ, 119.

¹⁰⁷³ ВБКГ, 62–63.

¹⁰⁷⁴ САМПол, 338.

¹⁰⁷⁵ САМПол, 338; ВБДГ, 71; ПМГСЖ, 249–292; сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

Му рекоф *Баљеџу* (: *Баље*) Ре, *Зареџу* жена, *Пазуљеџу*, *Адуљеџу* Бр, *Мирчеџу*, *Рамчеџу* Ре Ди Др, *Ацеџу*, *Вајчеџу* Љу, *Азеџу* донесо Мл, му вика *Ўмчеџу* Рап, *Куршеџа* го утѣпал'е Кру, *ош Куршеџа* зѣла Ба, *w Баљеџа* Вр, *Муршеџу* Гл, *Баљеџа* збори ЗлПо, ни *Куршеџу* ни *Муршеџу* Др, побратиму *Куршеџу* Рад, пред^т *Муршеџа* Рап, не-давај *Брл'еџу* Ле, *баџеџа* не го зүјет Бр, *ош Куршеџа* Крс, го дал'е *Бајреџу* *Брл'еџу* Бр, *баџеџу* донеф Вр, *Муршеџу* панало да иде Гл, а ја желам, трајим *баџеџа*; *баџеџа*, нікого нејнем Вр, *Куршеџа* Бр, *Бајреџа* утѣпал'е Арнаути Кру.

519. Вјд. ових именица једнак је с Н:

Да га виђим, *дедо*; шó је врева, *бабо* Бр, йди, *дедо* Ор, не те рањим, *дóро*, за трчање Крс, тй л'и си, *бабо*; на ти паре, *Мусо* Др, *Мусо*, ће идем дóма Ле, а си донеф, *Амзо* Ку, а ће побегнеме, *Суљо* Ди, аерл'ија, *Зујко* Вр, да најем, брѣ *Рѣмсо* Рап, не мй-збори, *Бајре* Ба.

520. У мн. ових именица разликују се два облика: Н=ОП и Д.

Мушка лична имена на -о, -е, затим хипокористици на -о и -е, надимци пејоративног значења на -о и -е (в. т. 513) Н=ОПмн. граде додавањем -офци/-ефци:

Суљофци, *Амсофци*, *Рѣмсофци* Гл Ор Ба Ку Ле Др Рад, *Мусофци* збóрет, *Рѣмзофци*, *Зујкофци* Вр, *Бајрефци*, *Куршефци*, *Рѣмзофци* Ре Кру, *Бајрефци*, *Куршефци* Мл, *Рѣцофци*, *Суљофци*, *Амзофци* Бр, *Мусефци*, *Суљефци* Ди. Примере в. и т. 513.

Н=ОПмн. осталих именица овога типа — сродничка имена — гради се наставцима -(о)фци/-(е)фци, чешће, и -ои, ређе:

Дѣдофци, *аџофци*, *бабофци*, *амиџофци*, *баџефци*, *дајмофци* Гора;
дѣдои, *дајмои*, *аџои*, *бабои*, *амиџои* Гора.

Им. *баџе*, која се користи и као надимак-хипокористик без облика је **баџеи*, што је условљено њеном употребом у значењу личног имена, али и формалном разликом: *дѣд-о* — *баџ-е*.

521. У Дмн. уочавају се два типа грађења: ОП+м (*Суљофци-м*, *дѣдофци-м*) и граматичка основа ОПмн.+м (*Суљофци-ам*, *дѣдофци-ам*).

Именице са значењем сродника на -о у Дмн. показују исти однос као и лична имена. Иста је употреба морфемских алтернатива и када ове именице граде Дмн. по деклинационом обрасцу им. м. р. на -о (*дѣдои-м*, *дѣдо-ам*):

Дѣдофцим не се збори Др, *аџофцим* Бр, мујем *амиџофцим* Рап, *дајмофцим*, *бабофцим*, *дѣдофцим*, *амиџофцим*, *аџофцим* Гора;

аџофциам узѣље Рап, *амиџофциам* Бр, *баџефциам* Рад, *дајмофциам* Мл Рап Рад Ле Ку Крс Љу;

дѣдоим, *дајмоим*, *аџоим* Гл ЗлПо Ди Ба Др, *амиџоим*, твүјем *дајмоим* Крс, плаћаје *аџоим* Др;

дѣдоам, *дајмоам*, *амиџоам*, *аџоам*, *бабоам* Гора.

ДЕКЛИНАЦИОНИ ОБРАЗАЦ 2

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА

О п о ј е д и н и м и м е н и ц а м а

522. а) Део именица ж. р. са консонантском основом, а без наставка у Нјд. додавањем *-а* или *-ка* пришао је именицама овога типа:

Лђжа, чађа, кђкошка, ћђрка, вошка, кђйка/кђјка Гора.

б) Прилог *дђма* („дом, кућа“) јавља се и у предлошко-падежној конструкцији с предлогом *во* с прилошким месним значењем. У истом значењу је много обичније *во куђа*:

Во свуа-дома Вр, во муа-дома Ку, га ђведе жђна во свуа-дома Гл, сме ђшл'е во наша-дома Ди.

О пореклу облика в. т. 901.

в) Неке именице *pluralia tantum* (*врђша, усђа, грђбуља, чђза, вила*) пришле су именицама ж. р. у јд.¹⁰⁷⁶:

Те накђтине *врђше* Ле, зђтвори ђбедве *врђше* Крс, ће кђтине *врђше* Ба, дрвенђ-*врђше* Ди, *усђа* ти се осушила, ваше *усђе* не стђнујет Бр, со *усђа* Ба, погђл'ема *грђбуља*, наше *грђбуље* Ди, со ваша *вила*, ваше *виле* — вашем *вилам* Мл, *усђе* тражет да јђдет Гл, твуа *усђа*-да ти се ђмори Ре, *чђза* — *чђзе* Др Љу Крс Рап Мл.

г) О односу *вђћ* — *вђђи, вђђа* — *вђђе* в. т. 475.

д) О именици *дђба* в. т. 543з.

О б л и ц и

523. У јд. им. ж. р. разликују се Н=ОП, Д, В, а уз одређене предлоге и у одређеним значењима и Гјд. По броју облика ових именица ГГ приближава се оближњим српским говорима.¹⁰⁷⁷

524. ОПјд. изједначен је са Н после преласка $ж > а$ (в. т. 153в).

525. Примери са сачуваним синтетичким генитивом на *-е* бележени су претежно од старијих Горана, пошто млађи уопштавају аналитичку конструкцију у овим падежним значењима.

а) Синтетички Гјд. аблативног значења с предлогом *ођи* потврђен је у различитим местима. Чешћи је у вишим селима, а највише потврда има из Брода:

Сом ђл'егла *ођ^д Ађице*, побђјнала *ођи Ёсме*, сом дђшла *ођи Исмеђице*, и јено бђган'е *ођи Сабђђице*, *ођи Анифке*, од^ђ *Ађе* и од *Зђјде*, зђми од^ђ *Мамђдије*, и *ођи Сђфије* Бр, а си ђл'егла од^ђ *Зђјнеје* Ди, сом бђгала од^ђ *Нђзмије*, побегна

¹⁰⁷⁶ Оваквог померања у роду и броју има у сретечком, сиринићком и — у мањој мери — јужнометохијским говорима (према мом материјалу); ВЛМД, 223 (вила — виле); ЈДТГ, 158.

¹⁰⁷⁷ МлРСГ, 50; МлРПадД, 147–151; РСПГ, 458–464.

от *чёрке*, избéгала *оѡ сéсѡре*, зíмал'е *оѡ Семíрице* Гл, сом дóшла *оѡ ѡ́рке* Ор, сом зéла *одѡ Нѡјазíнице* Мл, сом íл'езоф пред^т јен сá'ат *оѡ Имéѡице* Вр, íди *оѡ Вл'ице* Ба, *одѡ Ёсме* зéми Кру, дóшла *оѡ сéсѡре* Ди, побегна *оѡ Ајке* Ор.

У материјалу су бројне потврде са аналитичком конструкцијом *оѡ* + ОП у овом значењу: побéгнала *оѡ Зéјнеѡа* Ре, зéла кóња *оѡ сéсѡра* Рап, *одѡ жéна* побегна Др, óшла *одѡ Нáзмиѡа* Рад.

Продор аналитичке конструкције ишао је преко удвојених предлога *оѡ ке*: сом íл'егла *оѡ ке Нáзмиѡа* Вр, *оѡ ке Гафúрица* сом íл'езла Ре, *оѡ ке мáјка* бéгаје Др.

Уз овај предлошки скуп аблативног значења јавља се ОП.

б) Конструкција са *во/w/y* + Гјд. има значење боравка, мировања:

Сíнојка сом бíла у¹⁰⁷⁸ *Неѡаѡицице*; у *Аѡмане* сом бíла; сом спáла *во Аѡице*, сом рабóтала *во Анибе*, *во Мамудíје* шо бíло, *во Сóфије* ѡе рéчеш, éште *во Цáмил'е*, *во Умéане* сме јáље Бр, *во Имéѡице* ни сéал'е áскери Вр, се сó-брал'е *во сéсѡре* Ди, *во ѡ́рке* сéдаф; *во Вл'ице*, ѡе рéчеш Вл'ици; ја дóјдо, веѡе, *во ујне* Ба, *во Асáнице* бéше Рап, бíв^ф *во сéсѡре Нáзмије* Мл, јá сом бíла *во ѡ́рке* Др, че се сберет да зáидет *во сéсѡре*; *во Ибрахíмице* пóљај Гл.

Синтетичка генитивна форма уз *во* је у узмицању, па је: спáла тáмо *во је-на бáба* Рап, сом бíла *w ѡ́рка* Рад, *во Ибрáмница* сме óрал'е Ди, *во ѡ́рка* умре-ла Крс, и *во ѡ́ѡка* сом спáла Кру.

На везу предлога *ке* и губитка генитивне *-е* форме указује и конструкција *ке* + ОП, која истискује предлошко-падежну конструкцију *во/w/y* + Гјд (в. т. 525а): сíнојка сом бíла *ке сéсѡра* Мл, че се сберет *ке сéсѡра* Гл.

526. Гјд. без предлога потврђен је у генитиву заклетве у устаљеним изра-зима, када се заклиње душом покојника, и то већим бројем примера у вишим селима¹⁰⁷⁹:

Жими *дúше* бабáјкове Ре, жими *дúше* матéрине Гл ЗлПо Ди Ба Вр Ку Др, жими *дúше* бáбове Ба ЗлПо Вр, жими *дúше* óчеве Ку Др Рап Бр, жими *дúшице* матéрине Бр, жими *дúшице* óчеве Гл Бр Ди Ба, жими *дúше* бáбове Рап, жими *дúше* ѡ́ркине Ле, жими *дúше* Зејнéпине Ор, жими *дúше* брáтове Кру, жими *дúше* Анифине Ба.

У овој устаљеној форми у нижим селима доминира аналитичка конструкција, која није непозната ни у вишим селима, а која је заправо чување старије конструкције *Жива ми маѡи*. Флективна форма у генитиву заклетве је пренета из генитива типа *душе ми маѡерине* када је прекинута семантичка веза између *жив ми* и *жими* са значењем „тако ми“, па *жими* постаје реч за заклињање:

Жíми *дúшица* матéрина Рап Крс Др Ку Ле Мл, жíми *мáјѡица/мáјка/ѡ́рка* Бр Ди Ор Др Ку Рад Рап Гл.

¹⁰⁷⁸ У Бр нема много потврда с предлогом *y*, пошто у овај предлог продире *во* (в. т. 252, 10096).

¹⁰⁷⁹ Уп. са МлРПадД, 147–148.

527. Гјд. на *-е* потврђен је у устаљеном прилошком изразу:

Те гл'едаје *оџ сѣр'ане* Бр ЗлПо Мл Ле Рап, гл'едаше *оџ сѣр'ане* Др, и ми'е ће гл'едаме *оџ сѣр'ане* Гл, пољај *оџ сѣр'ане* Ку, сме га гл'едаље *оџ сѣр'ане* Рап.

528. У Бр и Ди уз императив глагола *навикај* („позови“) у објекатској служби потврђен је, поред ОП, и Гјд. на *-е*:

Навикај ми *сѣсѣре* Бр, ми навикај *ж'ене*, ми навикај *Имеџице* Ди.

Уз остале глаголске облике овог и других глагола потврђен је ОП.

529. У казивању посесије у ГГ доминирају посесивни придеви (в. т. 455). Забележени су и примери који могу бити траг посесиног генитива, али и дати-ва, пошто се спорадично јавља и Дјд. на *-е* овог деклинационог типа:

Сѣсѣре је њивата Рап, *другачице* је д'ете Љу, *учиџ'ељице* је к'ућа Рад.

На могући траг дативског *-е* упућују примери:

М'ојзи сѣсѣре д'ете Гл, *џвојси-ћерке* шо ги б'иџ св'екор Рад.

530. У свим местима ГГ основни наставак у Дјд. је *-и*. У вишим селима је потврђено само *-и*; у нижим доминира *-и*, а ретко је — од старијих Горана — бележен и наставак *-е* (в. к. 26).

Наставак *-и* у Дјд. особина је и неких северозападних македонских говора¹⁰⁸⁰, пре свега тетовског.

Трагови наставака *-е*, углавном у нижим селима, говоре о дијалекатским приликама у овом делу Горе у прошлости, пошто се *-е* јавља у свим оближњим српским говорима.¹⁰⁸¹ Не може, међутим, бити без значаја ни присуство *-е* у неким оближњим македонским говорима.¹⁰⁸²

Уопштавање *-и* у говору Врачана¹⁰⁸³ отвара питање о настанку Дјд. у ширем појасу западне Македоније и српских говора до Скадра, и њиховим евентуалним везама (в. т. 260).

П о т в р д е:

а) Дјд. на *-е*:

Јел'ен ги рекоф *сѣсѣре*, *сѣсѣре* онеље ј'аг'енца, *сн'ае* да н'ошиш Рап, ће к'упиш *сѣсѣре* Др, *ж'ене* ги љмреље браћа Рад, *м'јке* ги се уч'инило Мл, да д'онесеш *д'ејке* Ку, блазе тебе и *ж'ене* Ре, шес д'еца *џ'еџке* ги љмреље; шо ги љ'езл'е *Аб'азице*; ће да'еш св'екрви р'уо, св'екру, м'јки ст'ари, тебе, *з'ове*, ако љма некој *сѣр'ане* Вр.

Последњи пример илуструје ранију дијалекатску слику ГГ, пошто исти говорник употребљава Дјд. с различитим наставцима.

¹⁰⁸⁰ ВБПГ, 344, 353; СТГГ 2, 93–94; в. и: ВБКГ, 65 (говор рабетинских Торбеша); ВБТГ, 30 (тајмишка група говора); ВБДГр, 22. Због територијалног положаја треба искључити контакт са западнобугарским говорима (ВБДиј, 120).

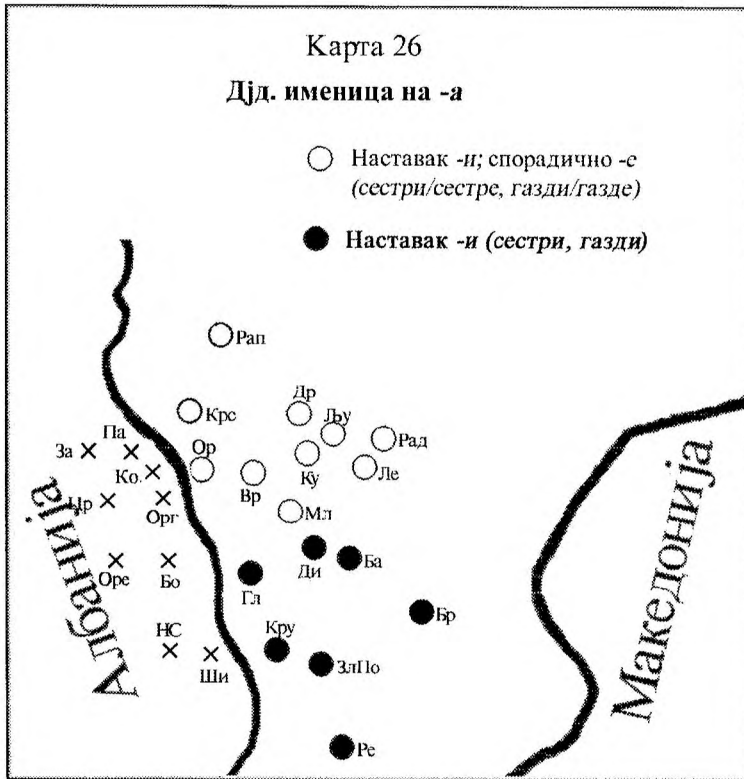
¹⁰⁸¹ ПМГСЖ, 165; МлРСГ, 50; БДГСр, 175; РСПГ, 460–461; МлРПадД, 149.

¹⁰⁸² ВБПГ, 348; ПаАРГ, 121; ВБДГ, 90; ВБИслМ, 21, 37. В. и ВБКГ, 65 (део кичевског говора).

¹⁰⁸³ ПДМО, 206.

а) Дјд. на -и:

Нáни нé-рековФ, мáчки ги рéкло, тí ги Миџáџици рéчи Ор, рéкоф нáни, старóј-мајки Ре, и ги пáнаф коњ Кобилџици, ги рéкоф сéсџири, ги вл'эзоа дéјки, прáтиф жéни, Крс, л'исици рéче в'ук, жéни не гí-кажуј Ди, и дáла свéкрви, дуак мláјнесџи ги стáвал'е, тојзý-војски, па да онéсеме вóјски, ýди ги онеси Абáзици Вр, Раими ги дóнесоф, он ги дéјки дáде Мл, јеној жéни, пóстарој сéсџири мýш Рад, Нурки да ге дáдеш, мóјси сéсџири је Др, намéсници дáва ЗлПо, дáјте мáчки, онéсите кóбил'и Ле, бáбо ги нáни збóреше Љу, водéници збóри самóвила, а сó-тојна дáваше њíви, сéсџири твóјзи Рап, Исљáмици дéјше двé љи ýмрел'е, другáчи-ци мóјзи је, сéсџири, мáјки, рýки, водéници Бр.

531. Вјд. обележен је наставцима -е, -о.

а) Им. на -ица, различитог значења, апелативи и властите именице, чувају старину:

Мíла сéсџирице, врбице, нáнице, н'ивице Бр, тáмо да викаје — Еми́нице, Скендéрице, а си знéла да ýдеш, Расíмице Вр, вéиџице, цáрице, ласџибице, а лéтиш Ре, мáјчице мýа, вéиџице, шó-желаш, Бајрáмице, хАвице, ја сом јéл'ен Крс, л'исице, огрубéнице Ди, мáјчице, викаје дéца; дóјди, Вáиџице Гл, ори Скендéрице, мори мáјчице, Јусýфице, врбице, врбо зéл'ена Ба, нáнице мýа, вéиџице

Ле, *ѿланѿнице*, кѣде је *ѿфчар*; *кѿчкице*, се праиш да не-знаш Рад, *голѿубице*, *јѿнице*, *дѿвице*, *зуѿнице*, *гљедѿнице* Ле Рад Љу Мл Др Рап.

Овакву стабилност *-(иц)-е* у Вјд. показују неки оближњи македонски говори — тетовски и рекански¹⁰⁸⁴, па се овом особиним ГГ наслања на њих, пошто у граничним српским говорима има знатног колебања (*сесѿрице* — *сесѿрицо*).¹⁰⁸⁵

б) Им. на *-ка* имају оба наставка, а репартиција је условљена значењем: лична женска имена у Вјд. имају *-е*, ретко *-о*; апелативи претежно *-о*, ретко *-е*.

Двосложна лична женска имена, а она су хипокористичког значења, имају *-е*¹⁰⁸⁶:

Ће идѣме, *Ћѿмке* Ле, кажи ми, *Їмке*; бре *Їмке* Др, пристала *Нурке* Крс, бѣгај, *Їмке* Рап, дѿјди, бе *Їмке* Др, та шо не си дѿнесла, *Нурке* Ди, *Фѿљке*, *Фѿрке*, *Фѿске*, *Фѿчке*, *Фѿфке*, *Фурке* Бр Ба Рап Др Ди, *Чѣјке*, *Чѣфке* Рап Ре, *Цѿмке* Бр Ор Ре, *Цѣјке*, *Цѣјке* Ре Кру Рад Др, *Цуљке* Рад Рап Др, мори *Афке* Гл, *Афке* мори Рап, *Ајке* Рап ЗлПо Крс, дѿјди, мори *Вајке* Вр, а, бре *Власке* Љу, кѣде си, *Зѣнке* Др, љај, мори *Сѣмке* Ре, *ѣ*, мори *Сѿмке* Мл.

Тросложна лична женска имена на *-ка*, без хипокористичног значења, имају наставак *-о*:

Стѿни, *Афѿико* Кру, а си жѿва, *Афѿико* Мл, зашто збѿриш, *Афѿико* Рап, шѿ-прајш, *Арифко* Гл, шо сѿ-дошла, *Арифко* Рад, *Сафурко* Ба, *Фѿрдуско* Рад, *Карѿмфѿљко* Љу Рап Крс Кру, *Фѿѿанко*, *Тридафѿљко* Гл, *Сафѿирко* Мл, *Раѿимко* Бр, *Рѣфико* Ба.

Исто и: *Гѿранко*, *Турчинко*, *Булгарко*, *Приздренко* Гора.

Апелативи на *-ка*:

Мори *ћѣрко*, *каурко*, *дѣјко*, *мајко*, *кѿмшико*, *ѿѣѿико*, *гѿсѿѿиљко* Гора, мори *ѿѣѿико* Др, мори *дѣјко* Ди, па вика: *ћѣрко* Вр, шо не-збориш, *кѿмшико* Рад.

в) Им. хипокористичког значења за казивање сродника у Вјд. имају *-е*:

Даде, *нѿне* Ба Ди Мл Вр Ор Др Рап Рад, кѿј ће те пѿља, *нѿне* Др, му сом ткала, *нѿне*, Крс, шѿ ти је тѿја, *нѿне* Вр, дај ми, *даде* Ре Кру Гл, мори *маје*, сплѣти ми, *маје*, чѿрапе Бр, а му си рѣкла, *маје* Гл, *маје* Ре, а си дѿшла, *мајке* Гл, сом му дала, *мајке* Др.

Ретке су потврде за наведене именице с наставком *-о* у Вјд:

Кѣде си, *дадо* Др, *нѿно* муа Ле.

¹⁰⁸⁴ СТТГ 2, 94; ПаАРГ, 121.

¹⁰⁸⁵ У јужнометохијским говорима уочљиво је колебање са тенденцијом уопштавања *-о* (према мом материјалу); слично је у Вјд. им. неких значења у призренском градском говору (РСИГ, 463); у сиринићком је највећим делом уопштено *-о* и од ових именица (МлРСГ, 50); у средном је *-е* стабилно, мада су потврђени продори наставка *-о* (ПМГСЖ, 165–166). В. и МлРПадД, 149–150.

¹⁰⁸⁶ О наставку *-(к)е* в.: БАДИЈС, 314–315; БНАП, 147–148; ЋЉГЛ, 61; ВБКГ, 140–142.

У овај деклинациони образац убројен је Вјд. *маје* од им. *мајти*, која је део деклинационог обрасца 5, пошто облички у Вјд. припада овом типу, и пошто ова именица, када је без хипокористичког значења, има Вјд.=Нјд.

Именица *мајка* („бака“) са *-e* у Вјд. има хипокористичну нијансу у значењу, Вјд. на *-o* неутралног је значења.

г) Остале именице овог деклинационог обрасца у Вјд. имају наставак *-o*:

Ил'ези, *Аиџицо* Ба, *Аиџиано* мори Др, брѣ *Ајриџо* Ле, да изметеш, *Вајдо* Рад, *хАво*, ја ће пијем вода Крс, *Есмо* Вр, *Шефиџо*, *Ваџиџо*, *Файо*, *Зердо*, *Гуско*, *Амидо*, *Цемљо*, *Емино*, *Ибо*, *Земјано*, *Раџиџо*, *Ајрано*, *Кајмо* Гора;

та како ће ге загинеме, *жéно* Рап, *немај-стра*, *сéсџиро* Крс, *немој*, *сéсџиро* Рад, *йди*, *жéно* Ле, *манесџо*, се насми Вр, *сама седим*, *йосéсџиримо* Ор, *ој л'ивадо*, *л'ивадо* зéл'ена Ди, *врбо* зéл'ена Кру, *месéчино*, тй гријеш во ноћ Бр, *зóво*, *свéкрво* Др Кру Љу.

У материјалу нема потврда једначења Нјд. са Вјд.

532. У Н=ОП=В мн. потврђени су наставци *-e* и *-je*.¹⁰⁸⁷ А. М. Селишчев наводи за ГГ и примере типа *сэвзи*¹⁰⁸⁸, затим стихове који нису горански:

Твоје роци две бувалки,

*Твоје лико два калайа.*¹⁰⁸⁹

Западна и источна група јужнословенских језика уопштавају различите иновације у Нмн. им. на *-a* пре XII века — у источном делу уопштен је наставак „тврде“ промене *-и* (< *-ы*), у западном „меке“ *-e* (< *-а*).¹⁰⁹⁰ У већини македонских дијалеката уопштен је наставак *-и*.¹⁰⁹¹ Наставак *-e* у неким македонским говорима (голобрдски говор, Жеровница, Тетово, Вратница, Скопска Црна Гора, северномакедонски говори)¹⁰⁹² иновација је, највећим делом, из српских говора¹⁰⁹³, на шта указују територијални распоред и низ других дијалекатских особина поменутих говора.

Интересантно је да у ГГ нема трагова *-и* у Нмн. им. на *-a*, иако неки оближњи македонски говори¹⁰⁹⁴ — дебарски, гостиварски, рекански у највећем делу — са којима ГГ показује сличности, имају уопштено *-и*. О *вeћ* — *вeђи* в. т. 475.

533. а) Нмн. им. на *-ица*:

¹⁰⁸⁷ Ова особина ГГ у досадашњим радовима углавном је добро уочена (ВБГГ, 59; МлРГГ, 102).

¹⁰⁸⁸ САМПол, 310.

¹⁰⁸⁹ Исто, 313.

¹⁰⁹⁰ БАДИЈС, 298–299; ПИИСхј, 58; КБИст, 117–118.

¹⁰⁹¹ КБИст, 117–118.

¹⁰⁹² КБИст, 118; САМПол, 340; ВБМК, 45; ВБСМГ 1, 21; ВБСМГ 2, 163–164; ВБПГ, 349, 353; ВБКГ, 141; ИвМСВ, 28; СТТГ 2, 93, 94.

¹⁰⁹³ На југозападу мак. говора не мора бити српски утицај, већ посебност периферијских закутака.

¹⁰⁹⁴ САМПол, 340; ВВДГ, 72, 90; ПаАРГ, 126.

Кóскице, рúкице, сéсѣрице, нáнице, њíвице, вр̀бице Др Љу Рад Ку Мл Ба Рап Крс, свé твѹ́је *сéсѣрице* Рад, óбедве *нáнице* Кру, íмам двé *н'íвице* Ор;

дéјке *дадéнице, небíднице, óрнице* (< оранице) Гора, *вр̀најчице* („киша“), *гр̀маице* („грмљавина“), *кукајчице* („кукавица“) Бр, *ку̀кајце, гр̀мајце* Гл ЗлПо Др Вр Ор Рад;

Асáнице, Ми́йáицице, Бајра́мице, аскéрице, агíнице Гора, *аскéрице* óшље во Приздрен Рад;

дóвице, гл'едáнице, вéшицице, зуáнице, сѣáрице, ју́нице, голубице Гора, све *дóвице* од Брót Бр, ни дóшл'е *зуáнице* Кру, *вéшицице* ће ве íзедет Ди, *сѣáрице* сакаје да збрет Ле;

крушáрнице (: *крушáрница*“), *јабоу́карнице* Бр;

ра́л'ице („рало“), *кошúвице, ју́жице, шѣицице* Ди Рап Ор Крс Љу Мл Ку, *шѣицице* Ре, Кру, *вил'ице* („усна“), *му̀шице* („мува“) Бр, искр̀шене *ра́л'ице* Кру, *вил'ице* му се умóрене Ле;

йéнице („шкољка“), *йрига́нице* се јáл'е Бр, *ки́йкајце* Гл Вр Ор Др.

б) Нмн. им. на -ина:

Месéчине, шѹ́ђине, дл'бине, гуéдине Гора, *бол'éшицине* Бр Ди Ба Крс.

в) Нмн. им. на -ка:

Грáнке, шѣра́фке, цéфке, бозóвинке („зова“), *ла́йке* („хладовина“), *кóске, жéшѣварке, гóсѣицке, Приздренке, дрéмке* Ди Ба Вр Ор Рад Љу Гл Ре, *йрайó-љенке* („прапорци“) Ор Вр Ба Ди;

кóсће, грáнће, жéшѣварће, дрéмће (в. т. 344) Бр.

г) Нмн. немотивисаних именица:

Мéђе, íзбе („остава у земљи“), *зíме, гла́ве, бу́ке* („буква“), *жéљеке* („корњача“), *цигере* („цигарета“) Гора, *недеље* Др Љу Мл Крс, *црéшње* Мл Рад Љу Крс Ку.

д) Им. *л'íвада, óграда* имају у Н=ОП=Вмн. двојакe облике — наставак -е и наставак -је (*л'íваде, л'íвађе; óграде, óграђе*) (в. т. 320).

Нису потврђени облици двојине *носе/нозе, рэце*, познати у многим македонским говорима.¹⁰⁹⁵

534. Траг старог Гмн. сачуван је у конструкцији: бројна именица + именица:

Сом íмала *шѣрѣсѣицин* óфце Бр, íмаф *шéсѣицин* óфце Крс, *йéсѣицин* бра́ва Ле, *йéсѣицин* шѣљејна Ку, sóбраф *двéсѣицин* свáто¹ Мл, *двéсѣицин* шѣљејна Ре.

У овим конструкцијама су облици типа *двéсѣицин* пришли и формално бројевима.

535. Дмн. гради се на два начина: ОПмн. + -м (*жéне-м*) и граматичка основа + -ам (*жéн-ам*) (в. т. 511):

¹⁰⁹⁵ САМОчерк, 180.

Тија *кóзем* го *дадо*ме* Вр, *вél'им сна'ем*, да *пóможе* и *ћеркем* Кру, *ће до-несем жéнем*, *дéјкем* гим зборим Ле, *другачем* збори Рап, *óвијем жéнем*, *сé-стирем*, *дéјћем дадéницем*, *главем*, *гл'едáницем* Бр, *свúјем óфцем* Ди, *дајте кó-шуља другáцицем* Ба, *онеси дéјкем* Ор, *Прízдренкем* *вél'им*, *дéјкем*, *јúницем*, *вé-иш'ицем* дéте не сé-дава Крс, *жéнем*, *мúшицем*, *дóвицем* Гл, *дадéницем* нé се смí; *голúбицем*, *јúницем* Др, *жéнем*, најпрíстаг'ем *дéјкем*, *дóвицем* Ре Кру ЗлПо, *óвијем жéнем* дéца Рад;

ама *жéнам* не *кажујте* Рап, *дéјкам* онéсите Др, *сéстирам*, *дéјкам*, *жéнам*, *љисциам*, *óфцам* Ле Ку Љу, *шкóлам* нóсет дрва Бр, *засвирих óфцам* Гл, *сна'ам* збóреше Ба, *дóвицам* *ће онéсеме* да *јáдет* Др, *јúницам* да *дадеме* сóљ Ре.

ИМЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА

536. Им. м. р. на *-а* у потпуности припадају овом деклинационом обрасцу, осим што се под утицајем именица м. р. на *-ø* (в. т. 4956–г), факултативно једначе В и Нјд.

Гјд. на *-е*:

Пóбејнах *ош^ø гáзде* Бр, *ош^ø óце* Вр, бéгај от *новóжсење* Рад, бéше во *сúдије* Кру, сéдала во *гáзде* Ба.

Осим наведених ретких трагова, генитивна значења се казују предлошким конструкцијама са ОП: зíма *ош^ø фúкара* Гл, *ош^ø áга* побéјнала Бр.

537. У Дјд. потврђени су слаби трагови наставка *-е*:

Áге му *давал'е* *ћерка* Рап, па да *испујем* најубаво *новóжсење* Рад, *скúпо* *прóдава* *фурнације* Др.

Наставак *-и*:

Áги *пíта* Ди, сéфском *аи'рциш^и*, *харáмиш^и* рéкни, *áциш^и*, *дél'иш^и* Гл, *онеси гáзди* Крс, *дади Абдиш^и*, *Абдиш^и* *ће ме óстај* Вр, *ацáмиш^и*, *кэсмéйл'иш^и*, *гурбéч^ииш^и* *праћала* Ба, *будáл'ини*, *новóжсeн'и* дéјка нé-ошла Бр, *младóжсењи* *нашему*, *новóжсењи* Рап, *гáзди* не *плáћал'е*, *áги*, *пáши*, *мáшини* *твúјејси* нíшто нé-требе Ре, *фурнациш^и* *продавал'е* дрва, *кавгáциш^и*, *дél'иш^и* Др, *ће го дáдеш новóжсењи* Ку, *крв* да му *тражи áмици* Крс.

538. Мушка лична двосложна имена у Нјд. имају *-о* и припадају деклинационом обрасцу 1 или 4 (в. т. 515, 516). Потврђени су, међутим, и примери са Дјд. ових имена на *-и*, што је траг хипокористика на *-а*:

Се *повáљила* *Сúљи* Бр, а си *порáчала* *Сúл'и* Гл, *њíве* му се *Амси* неóране Бр, не га *прóдала* *Рémзи* Ле.

538-а. У Вјд. ове именице имају наставка *-о*:

Гáздо, *ће плáћаш* Др, нé сом *вíдела*, *сúдијо* Ку, нé *давам*, *áго* Ре, *ћéде* са *áскери*, *пáшо* Бр, не *утéпујеш* *зáјца*, *лóвцијо* Крс, *тí*, *пáшо*, нé си *убаф* Ре.

539. У Нмн. потврђен је само наставка *-е*:

Пéндери *срчáл'ије*, *кэсмéйл'ије*, *сребрeнл'ије*, *колáл'ије*, *мерáкл'ије* Бр Ба Ди Вр Мл Ор Крс Др Љу Гл Ре, *áције*, *дél'ије*, *чел'éбије* Ор Вр Гл ЗлПо Бр Љу;

гурбѣчије, кавгаџије, фурнаџије, меџије Бр Ре Кру Гл ЗлПо Рад Ле Ку; *младѡжење, новѡжење* Гора; *будѡлине* Бр Ре Кру Гл; *гѡзде, ѡге, ѡѡје* Др Љу Рап Крс Мл.

540. Дмп. најчешће је по моделу ОП+-м, а посведочени су и ретки примери типа *гѡзд-ам*:

Нашем *кѡмиџем* изгѡрело Ор, *кѡмиџем, новѡжењем* Рап Крс Др, *гѡздем* не верује, нашем *меџијем* Бр, *фурнаџијем, фукарем, љуђим мерѡклијем* Ди, *ѡџијем, дѡл'ијем, гѡздем* Гора, не гѡ-давам *ѡѡцем* и *ѡѡџијем, лѡвџијем* Крс, не-до-неф *ѡгем* Рад, *фукарем* да го издаваш Ре;

ѡџијам зборил'е сви Гл, *ѡѡѡам* ЗлПо, *гѡздам* Рад, *фукарам* Љу, *ѡѡам* трѡбе Ба.

541. Н=ОП=Вмн.:

Зборила *со новѡжен'е* Гл, *ѡскочиѡ ѡреѡ кабаѡѡије* Ре, *ѡшоѡ ке гѡзде* Др.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА (деклинациони обрасци 3 и 4)

О ПОЈЕДИНИМ ИМЕНИЦАМА

542. Иако један део им. с. р. припада деклинационом типу 3 (*сѡло, ѡѡбе*), а други део припада деклинационом типу 4 (*кѡче, бѡре*), пошто су наставци за облик им. с. р. исти, све именице овога рода биће заједно размотрене.

543. а) Именица *рѡмо*¹⁰⁹⁶ има само овај облик: ме забѡл'е *рѡмо* Ди, тѡри на *рѡмо* Др, нѡсеше на *рѡмо* Крс, па тѡрај на *рѡмо* Ле.

б) О именици *ѡрѡл'ећ* в. т. 470.

в) Наставак *-о* у с. р. је у експанзији:

*Јѡбуко*¹⁰⁹⁷ (плод; стабло: *јѡбука*), *ѡкѡло, ѡкѡмбо* Рап Крс Др Вр Ор Мл Рад Љу, *чкѡло, чкѡмбо* Бр Ре Кру Гл, *јѡбоѡко* Бр, *ѡѡѡло* Љу Др Ку Ле, *ѡѡѡѡино* (општинска зграда) Љу Ку Крс Мл, *ѡѡѡѡло* Бр, врућо је *рѡшо* Бр, *мѡѡало* ЗлПо Гл Др Крс Мл Ле, *ѡѡѡдо* ѡѡце Гора, *ѡѡѡбо* Бр Крс Рап Др Ре Кру Ди, бѡме на *мѡро* Бр.

Географски појмови често су с. р. на *-о*:

Во *Прѡѡѡино* Ре, *Тѡрско, Грчко* Гора, ѡмре во *Тѡрско* Ле, *Бѡсно* Ор Ди Ба Вр, изгина нѡрот во *Бѡсно* Мл, *Бѡсно, Фрѡнѡѡско, Шѡѡѡѡарско, Нѡмѡчко* Др Љу Рад Ле Ку.

г) Финално *-о* у *ѡкѡмбо* и *мѡ(х)ало* аналошко је према *-о* других им. с. р., а продор је омогућен финалним *-е* из турских облика (*mahalle, iřkembe*, ША-Тур, 440, 591).

¹⁰⁹⁶ Сретечка жупа, Сирињ, у јужнометохијским говорима *рѡмо* и *рамѡно* (према мом материјалу); РСПГ, 474, 513; БНАП, 149; ПемСкЉ, 141; ЂДГБ, 74.

¹⁰⁹⁷ У *јѡбуко* је можда сачувана старина (в. СПЕР 1, 742 „jablan“).

д) После испадања *-x* из *ѡрбух*, нетипична основа уклања се прилазом им. с. р.: *ѡрбо* га бољи Др, во *ѡрбо* Ле, напун'и *ѡрбо* Ди. Вероватно је ова им. одскора у неутруму.¹⁰⁹⁸

В. и т. 473.

ђ) Именице на *-е*, преузете из других језика, морфолошки су адаптиране с. р.: *каве*, *ћуше* Гора, *каве* ѡспихме Бр, ѡспи *каве* Рап, погорко *каве* Др, во *ћуше* Ле, во кујé-*ћуше* Љу.

У роду се колеба *сабаал'е*: *свако сабаал'е* Вр Крс Др — *свака сабаал'е* Бр, ће ста́неме *свако сабаал'е* Ор, трчи на ра́бота *свако сабаале* Рап.

Колебање је изазвано контаминацијом им. *саба* и *сабахал'е* (< тур. *sabah* и *sabahile*), са им. *саба* у ж. р. (в. т. 6196).

е) Им. *цвеће* пришла је с. р. јд., пошто је из говора испало једнинско *цвѣтѣ*. У истом облику чува се са значењем збирности (*убавем цвѣћам*), а и множинским значењем (*цвѣће* — *цвѣћића/цвѣћиња*).

О овоме в. и т. 569, 1027.

ж) Уз им. у топонимији *Ограђе*, *Л'ивађе* придевске речи су у множини (в. т. 320). У Др је, међутим, и *Горњо Ограђе*, *Довњо Ограђе*.

У мом материјалу нису потврђени топ. *Горн'о ограда*, *Довн'о ограда*¹⁰⁹⁹, већ су то сложенице *Горњоограда*, *Довњоограда* Др.

з) Под утицајем обележја *-а* им. *доба* пришла је именицама ж. р. Изван овог израза им. је без лексичке дистрибуције:

*Глуа-доба*¹¹⁰⁰ Гл Крс Др Ба Ди Рад Ле Ку Љу, дојде *глуа-доба* Бр, во *глуа-доба* Ре.

Ретко *глуо-доба* Вр Ор Рап бележено је од млађих Горана.

Није уочен облик *добо*.¹¹⁰¹

и) Именица *јасл'е* пришла је им. с. р. јд., па мн. гради на *-а*:

Гољемо *јасље*, цело *јасл'е* Др Мл Рад Ку, ништо нѣма во *ѡразно јасл'е*, драгашке *јасла* Др.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА БЕЗ ПРОШИРЕЊА ОСНОВЕ

544. У Дјд. уопштен је наставак *-у*:

Гуједу трава Бр, самóвила ће рече *сѣлу* Рад, да бнесем *гуједу* Др, *гуједу*, *крилу*, *врѣшену* зборим Рап, а се збори *гуједу* Ку, *сѣлу* никој не по́могна Кру, тѣбе ил'и *гуједу* Ле.

545. У Н=ОП=Вмн. наставак је *-а*. На овом месту ће поред облика једнине бити наведени и облици множине ових именица:

¹⁰⁹⁸ ИПГС, 189.

¹⁰⁹⁹ ЦАОГ, 76.

¹¹⁰⁰ СТТГ 2, 95.

¹¹⁰¹ РСРПГ, 474; ЕГРеч 1, 140; БАДИЈС, 307; БНББИ, 57; БНАП, 149; ИПГС, 193; ЈДТГ, 86.

а) Чүдо — чүда, накуало — накуала („наковањ“), гуједо — гуједа, кол'ено — кол'ена, мѣстѣо — мѣстѣа, бачило — бачила, грло — грла, чѣло — чѣла, сѣло — сѣла, рало — рала, коѣиѣо — коѣиѣа, ѣрло — ѣрла, вѣдро — вѣдра, крило — крила, врѣѣено — врѣѣена, влѣкно — влѣкна, ру(х)о — ру(х)а, дрво — дрва, гүмно — гүмна Гора, видело („око“) — видела, рило — ри́ла, клоѣико — клоѣика Бр.

б) Именице које су пришле с. р. на -о (в. т. 543в) у мн. имају -а:

Јабуко — јабука Гора, шкóла, шѣѣала Љу Др Ку Ле, шóѣала Бр, ма́чала Гл ЗлПо Др Крс Мл Ле, шѣ́ба Бр Крс Рап Др Ре Кру Ди, чкóла, чкѣмба Ре Кру Бе Гл.

в) Им. с. р. на -о ретко у мн. имају и -ина, -ена/-ења, затим -иња:

Гүмно — гүмна, и гүмина Рап Крс Љу Ку, чүдо — чүда, и чүдина Ре Кру, гүмно — гүмна, и гүмина, гүмина Ре, Гүмен'а (топ.) ЗлПо, Гүмења (топ.) Љу Рап, Гүмењца (топ.) Рап, чкѣмбо — чкѣмба, и чкѣмбиња Ре Гл, шкóло — шкóла, и шкóл'иња, шкóл'иња Рад.

Множина чкѣмбиња траг је из времена када се ова именица завршавала на -е (< тур. *işketme*), како гласи (*шкѣмбе*) у околним говорима — сретечком, сиринићком (према мом материјалу).

г) Градивне именице на -о изван градивног значења имају множину на -а:

На лóпата се фрљагѣ жиѣа Ре, ма́сло — ма́сла, мѣсо — мѣса, мл'ѣко — мл'ѣка, ви́но — ви́на, сѣѣрѣбро — сѣѣрѣбра, óлово — óлова Гора, óлуо — óлуа Бр, најубаве ви́на Мл, ма́сла ће продадеме Кру, разне мѣса сме јал'е Ди.

Именице градивног значења сѣрке и шѣри́це¹¹⁰² имају само множину:

Оја-сѣрке се мло́го кисел'е Гл, кисел'е сѣрке Ре, л'ѣсица ѣзела шѣри́цеѣе Крс, ску́пе се шѣри́це Ор (в. т. 573).

д) Им. óко, у(х)о имају мн. óчи, уши Гора.

546. Деклинационом обрасцу 3 припадају и им. на -е.

а) Именице на -ѣ, -енѣ неким својим облицима припадају деклинационом обрасцу 3 (Нмн.), неким деклинационом обрасцу 4 (Дјд). Нмн. граде увек наставком -а без проширења основе:

Јајѣ — јајѣа, л'ѣѣе — л'ѣѣа, сѣѣе — сѣѣа („срце“, „стомак“) Гора.

Деминутиви на -ѣ, -енѣ:

Грлѣ — грлѣа, крилѣ — крилѣа Ба Вр Ор, крилѣѣе — крилѣѣа Др Љу Рад, рѣфѣѣе — рѣфѣѣа, грфѣѣе — грфѣѣа, крифѣѣе — крифѣѣа Гл Ре Кру, сѣфѣѣе — сѣфѣѣа Гл Ор Ба Ди Др Рад Љу Мл;

дѣѣенѣ — дѣѣенѣа, жиѣѣенѣ — жиѣѣенѣа, л'ѣѣенѣ — л'ѣѣенѣа Гора, цвѣѣѣенѣ — цвѣѣѣенѣа, дѣѣѣенѣ — дѣѣѣенѣа Крс.

У цвѣѣѣенѣа, дѣѣѣенѣа -и- у мн. аналошко је према продуктивном наставку за мн. с. р. -иња.

¹¹⁰² БНАП, 159.

б) Именице изведене суфиксом *-ишије/-ишиће* мн. граде наставком *-а*.

Топоними:

Во Врáníишија Ор, Ну́ро ће бíде најубаф во Врáníишија Вр, w Бурђевишија, во Прайóришија, во пéток во Рáвнишија Ре, се рóдиф w Љубошија Љу, жи́вела во Љубошија Ба, Мéмет oи^д Љубошија Др, од^ш Љубошија му била ма́ти Рад, дошоф oи^д Љубошија во Врáníишија Др, Кракошија Др Љу Мл Ре Бр, Рáвнишија Ку Рап, Вíр на Рáвнишија Ку, Гúмнишија ЗлПо, Грóбишија на Бре́за, Грóбишија на Локуф, Грóбишија преко пóток, Зад грóбишија Ле, Го́рње грóбишија, До́вње грóбишија, Пу́йишија, Со́љишија Љу, Ко́њишија, Љéкишија, Прóсишија, Со́љишија Крс, Гази́љишија, Грóбишија, Ла́зишија Мл, Песóкишија Ор, Пу́йишија, Грóбишија Рад, Ёброве грóбишија, Ка́жљишија, Пладно́ришија, Рáвнишија, У́рвишија Рап, Ју́ручке грóбишија Ре.

Облици јд. углавном су потиснути, а зачиње се померање ових именица — због финалног *-а* — према ж. р.:

Кéде је до́вња Врáníишија Вр, Кракошија не́-била гол'емó-село Др, убава је Љубошија Ку.

Знатно је више потврда са конгруентним речима у мн.:

Го́рн'е Врáníишија го́рил'е Вр, сíа́ре Љубошија кé-биље, во најрешиње Љубошија Љу, сíа́ре Кракошија кé-бил'е Др, мљíчке Ла́зишија Мл, на љубошке Со́љишија Ку, на́ше Со́љишија Љу, Го́рње Гра́ишишија, До́вње Гра́ишишија Љу.

У Д су ове именице у мн., што говори да су топоними типа *Врáníишија* мн. им. с. р.:

Врáníишијам, Љубошијам, Кракошијам, Бурђевишијам Вр Ор Др Мл Ку Ле Љу Рад Крс Рап.

Именице са значењем места на коме је оно што значи именица у основи, имају однос *-ишије* у јд., *-ишија* у мн.:

У́гнишиће — у́гнишића („огњиште“) Ре Кру, ђубришије — ђубришија Др, Црквишије се ви́ка тија́-место Гл, го мéтни на бу́њишије Рап, ђубришија го́љеме Рад, Њíвишије Рад, шíрнáишије — шíрнáишија Крс, на и́ладнишије Ба, ту́рајте ио иу́йишишија Крс, грóбишија¹¹⁰³ Гора.

Аугментативи — пејоративи:

Кол'икаве ку́чишија, дофчишије Бр, ко́жувишије — ко́жувишија, но́жишије — но́жишија, но́гишије — но́гишија, књи́жишије — књи́жишија Рап Крс Мл Рад Ку Ле Др, шамíишије, во́л'ишије — во́л'ишија Др Бр Ди Ба Рад, шо ка́шíл'ишија се óни Гл, сíа́рчишије зéла ЗлПо.

в) Овом деклинационом типу припадају глаголске именице:

Си́јење — си́јења, уми́рање — уми́рања, ви́кање — ви́кања Крс Рап Рад Ле Ку, ко́сен'е, и́ијен'е, бе́ган'е, кри́ен'е, гре́бен'е тра́ва Гл Вр Ор, а не́ сом за му́жен'е Вр, вл'íзане Гл, во́љко жéлање Рап, не́е за зази́ран'е Кру.

¹¹⁰³ Им. је *pluralia tantum*.

г) Им. *весеље* Рап Крс Др Љу Рад има мн. *весеља*. Истом типу припада и им. *веселење*¹¹⁰⁴ (в. т. 327) — *веселења* Рап.

д) Им. *јагње* има суплетивну мн. — *јагэнца*, као траг некадашњег деминутива *јагањац*, који није потврђен. У употреби је, без семантичких ограничења, и мн. *јагњића*.

Им. *ѵрол'ећ* има и суплетивну мн. *ѵрол'ећа* (поред *ѵрол'ећи*) (в. т. 470).

Им. *деѵе* („мушко дете, син“) има суплетивну мн. *деѵа*, која се понаша као множински облик¹¹⁰⁵: *деѵам* гра дади да јадет Вр, и ја *деѵам* исто Љу (в. т. 5646, 1027).

Им. *браћа* пришла је мн. с. р.¹¹⁰⁶: *све браћа* зўала Бр, *мје браћа* Др Крс Ре, *ѵостаре браћа* Љу Ку Рад (в. т. 5466, 1027).

ђ) Им. *дружина* пришла је именицама с. р. *pluralia tantum*¹¹⁰⁷ (в. т. 571, 1027): не-знајем *ѵвјује дружина* Бр, *гољеме дружина* Ре.

На овакво померање утицало је збирно значење именице, али и суфикс *-ина*, који се поклапа с множинским *-ина* (в. т. 549).

547. У Дмн. све ове именице имају наставак *-м*, који се додаје на ОПмн., или *-ам*, које се додаје граматичкој основи:

Селам да дајет струја Др, *бачилам*, *вреѵенам*, *селам* Љу, *деѵенѵам*, *рифѵам* (< *риѵам*) Гл, *јајѵам*, *деѵенѵам*, *жѵѵенѵам* Ор Ди Мл, *Цркѵиѵѵам*, *гробѵиѵѵам* Бр, *кућѵиѵѵам*, *вољѵиѵѵам*, *дофчиѵиѵѵам* не-требе же́на Рап.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА СА ПРОШИРЕЊЕМ ОСНОВЕ

548. У ГГ тип основе — без проширења или са проширењем — условљен је наставком у Н=ОП=Вјд. Већина именица на *-о* је без проширене основе (в. т. 545), највећи део именица на *-е* има проширену основу са *-ен-*, *-еѵ-*.

549. Именица *рамо* у Н=ОП=Вјд. припада им. на *-о* (в. т. 543а), остали облици оба броја имају проширење основе *-ен-*: *рамену* Гл Ди Ба Бр Др Рап, *на рамена* Гл, дете му је *на рамена* Бр, *на рамена* метни Крс, ме носила ма́ти на *рамена* Ле.

У Дјд. им. с проширењем основе *-ен-* имају наставак *-у*:

Имену, *времену*, *брэмену*, *рамену* Гора, *брэмену* на рамена не се-збори Др, најстáрому *имену* Ле.

Аналогијом према овим именицама им. *зўмно* у Дјд. има облик *зўмену* Вр Ди Гл ЗлПо Ба Бр Др Ку.

¹¹⁰⁴ Уп. са *веселење* у лужничком говору (ЂЉГЛ, 88)

¹¹⁰⁵ БАДИЈС, 311; ИПГС, 190; ЈДТГ, 86; сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹¹⁰⁶ БАДИЈС, 311.

¹¹⁰⁷ Исто, 311.

У Н=ОП=Вмн. им. с проширењем основе *-ен-* потврђени су различити наставци:

а) *-а:* *имена, времена, бремена, рамена* Др Бр Ре Кру Гл ЗлПо Ба Вр Крс Рап Рад Љу;

б) *-ења:* *рамења, имења* Рад, *йо гумења* Ди, *кеде се Гумења* (топ., сеоско гувно) Љу, *зад Гумен'а* (топ., некадашње сеоско гувно) ЗлПо, *во Гумењаца* (топ., некадашње гувно) Рап.

Наставак *-ења* није чест у ГГ, а могао је стићи из ЗПМ говора у којима је настао контаминацијом збирног наставка *-је* и проширења *-н-*. Овакви облици су прелазни ступањ између новог суфикса *-иња*, насталог укрштањем *-ена* (*времена*) и збирног наставка *-је*.¹¹⁰⁸

в) *-ина/-иња:* *брѣмина, имина, времина, гумнина* Вр Ба Ре Кру Гл Ди Рап Крс Др.

Док је у вишим селима редовно *-ина*, у нижим напоредо долазе оба, мада је *-иња* обичније: *имиња, брѣмиња, времиња, гумиња* Љу Крс Рап Рад Др Ку, *рамиња* Др Љу Рад, *наше се имиња турске* Рад, *ме бол'ет рамин'а* Др, *сме се збрал'е на гумиња* Љу.

А. М. Селишчев¹¹⁰⁹ мн. на *-иња/-ин'а* објашњава контаминацијом суфикса *-ин* и наставка за множину *-је*. Продор овог наставка могао је бити остварен преко именичког суфикса *-ина*, чије је једно од значења колективно¹¹¹⁰ (*дружина*).

Дмн. по моделу ОПмн.+*-м* потврђен је од свих типова множине:

Именам, брѣменам, временам, раменам Др Бр Ре Кру ЗлПо Ба Вр Ор Крс Рап Рад Љу;

гумењам, рамењам, имењам Рад Ди;

брѣминам, иминам, времинам Вр Ба Ре Кру Гл Бр Рап Крс Др.

имињам, времињам, брѣмињам Љу Крс Рап Рад Др Ку.

550. Осим побројаних именица с. р. без проширења основе и с проширењем основе са *-ен-*, све остале именице с. р. на *-е* у Дјд. имају проширење основе *-еи-*.

а) Именице са значењем младунчета или нечег малог:

Јареишу дала мл'еко, *и'еи'л'еишу* се ишло на пазар Вр, *зјечеишу, и'еи'л'еишу, ја-реишу, кои'л'еишу, орл'еишу, јазн'еишу, и'и'л'еишу, дѣшеишу, и'еи'л'еишу, магдрѣишу* Гора, *орл'еишу* се л'ѣтило Гл, *буреишу* Др Мл Рап Крс, *иш'ејжеишу* Др Љу Мл Ле Ку, *иш'ејшеишу* Ре Кру, *шó* да му кажем *дѣшеишу* Љу.

Затим: *л'ицеишу, јужеишу, цвѣћеишу* Ку Ле Др Ор Вр Мл Крс. Поред обичнијег *сѣлу*, и *сѣл'еишу* Вр.

¹¹⁰⁸ КБИст, 119.

¹¹⁰⁹ САМОчерк, 176–177.

¹¹¹⁰ СПЕРеч 1, 722 „-ина“.

б) Им. *цвѣће* пришла је им. с. р. и у множини гласи *цвѣћића/цвѣћиња* (в. т. 543е).

в) Именице деминутивног значења на *-че* и *-иче*:

Пейл'ичейу, орл'ичейу Гл ЗлПо Бр Мл Ди Ба Рад Љу, *браѣичейу, иил'ичейу, кучейу, дѣјчейу, кориѣичейу, снѡйчейу, вraithичейу, зѣјчейу, мланестийчейу, жейварчейу, јел'енчейу* Гора, *дѣјчейу јейимчейу* Вр.

Нема последица на морфолошком плану изазваних различитим пореклом суфикса *-иче*: контаминација деминутивних суфикса *-ић* и *-че* од мотивних именица м. р. (*орл'иче*) и од *-ица* и *-че* од мотивних именица ж. р. (*ѡрѡвиче*).

г) Позајмљенице на *-е*:

Највећи део позајмљеница на *-е* су турцизми. По правилу у Дјд. имају *-ей-у*:

Ћушейу, гѡјл'ейу, кѡвешу Гора.

551. Именице с. р. с проширењем *-ей-* у јд., у множини имају два наставка: *-ића/-ика* и *-ина/-иња*. Употреба је најчешће условљена семантичким типом или пореклом именице. Потврђени су и дублетни облици.

а) Наставак *-ића/-ика* у непосредној је вези са овим наставком у оближњим српским говорима, али и шире.¹¹¹¹ На македонској територији јавља се у пограничном појасу северномакедонских говора.¹¹¹² У поречком говору напредо се срећу *-ики* и *-иња*.¹¹¹³ У полошким се говорима не јавља¹¹¹⁴, осим у доњополошком вратничком.¹¹¹⁵ Нема га у тетовском говору.¹¹¹⁶

Пошто је облик *бурйићиња* мн. од деминутива *буриче*, а *бурйића* мн. од *бурѡ*, *-а* у *-ића* је уопштавање неутрумског *-а* за множину, које је истисло маскулинско *-и* у овој множини им. с. р. Није, отуд, убедљиво објашњење горанског облика *бурйићиња* контаминацијом *бурйића* и *бурйиња*.¹¹¹⁷ Контаминацијом се могу објаснити сретечки облици *ѡвечийчики* (*ѡвечий(а)-ч-ики*).¹¹¹⁸

Док у говору старијих у Бр доминира наставак *-ића*, у говору млађих уопштава се *-ика* (в. к. 27). Оваква генерацијска репартиција говори о томе да је *-ика* новија особина настала или продором готове иновације из вратничког говора¹¹¹⁹, што је вероватније, или аналогјом према алтернацији типа *рука* — *руће*. У *-ика* не може *-к-* бити фонетско, настало дисимилацијом палаталне ком-

¹¹¹¹ ПМГСЖ, 37 (*кучики*); МлРСГ, 51 (*кучићи*); РСПГ, 467; јужнометохијски говори (према мом материјалу); СМЂГ, 109; БДГСр, 183; БАДИЈС, 366; БНАП, 150; ЂЉГЛ, 61; БДНСгов, 88; ЈДТГ, 85; ПА-МБРес, 320; ИПГС, 190; ИПДиј, 103, 114; БДДИ, 191–104.

¹¹¹² КБИст, 119; ВБСМГ 2, 166; ВБКГ, 142–143.

¹¹¹³ ВБКГ, 142–143; в. и: ВБТГ, 30.

¹¹¹⁴ САМОчерк, 176–178.

¹¹¹⁵ ВБПГ, 349.

¹¹¹⁶ СТТГ 2, 195.

¹¹¹⁷ ВБУЈ, 28; ВБГГ, 60; ВБМКонт, 14.

¹¹¹⁸ ВБПМКонт, 14.

¹¹¹⁹ ВБПГ, 349.

поненте из *-ћ*, како се објашњава наставак *-ика* у урвичко-јеловјанском говору¹¹²⁰, пошто ГГ познаје африкату *ћ*, па није јасно свођење *ћ* на *к*.

Деминутиви на *-е*:

Пéћл'ића (: *пéћл'е*), *йíћл'ића*, *јáрића*, *óрл'ића*, *бúрића* (: *бúре*), *кóћл'ића*
 Рап Крс Ре Кру Др Ба Бр Рад Лју Ку, *йíћл'ича*, *јáрича*, *óрл'ича*, *йéћл'ича* Гл Вр
 Ор, *јáгнића* (: *јagne*) Бр.

Деминутиви на *-че/-иче*:

Рíћћића, *кúћића*, *йећл'ићића*, *кóћл'ићића*, *јaгнићића* Ре, *кóћл'ичича*, *дéјчича*, *кúћића* Ба, *дéјчича* *јeћл'ичича*, *клóйћића*, *йáрчића* w река Вр, *мóсчича*, *вúчича*, *хасћáлчича*, *кóћл'ичича*, *дéјчича*, *рíћћића*, *кúчича* Гл, *ојéнћића* (: *óјенче*), *йáрћића*, *зáјћића*, *локúмћића* Кру, *брáћћића*, *йећл'ићића*, *кóрићћића* нашé-мужи прáјље, *дéјћића*, *цвéћића* Рап, *зáјћића*, *кúћића*, а мíје *дéјћића* трчиме, *зељанићића*, *сомунћића*, *йрсћéнћића* Др, *нóшћића*, *ведрићића* Ле, *мeјл'ичича*, *ведричича*, *свeјћнарчича* (: *свeјћнарче*), *цúйчича*, *мéћића* Мл, *скућдћића*, *игл'ићића*, *зáйћића*, *крíћића* Ку, *јене* *орл'ичића* Рап, *дéјчича*, *кúчича*,

¹¹²⁰ ВБУЈ, 28.

куйћића, симиџћића, јел'ечића Бр црне кучича Гл, убаве скуџаћића Ре, дошље дѣјћића Рап.

О понашању ч у -чића в. т. 267.

б) Три њенѣрчика, вратиџчика, коџчика, ѡрсѣјнчика, кончика, жетвар-
чика, крвѣчика, за кучича, муџичика, пе[т] дѣјчика Бр.

552. Уочава се стварање система у коме именице имају три ступња по величини:

Ј е д н и н а:

а) Неутрално;
одрасло; нор-
малне величине:

ѡѣѡѣф

орѣф

коѡѡѣф

б) Умањено; мало
у односу на а),
веће од в):

ѡѣѡл'е¹¹²¹

орл'е

ѡѡл'е

јаре

јажње

коѡл'е

в) Најмање;
деминутивно
значење:

ѡѣѡл'иче

орл'иче

ѡѡл'иче

јариче

јажњиче

коѡл'иче

М н о ж и н а:

ѡѣѡл'и/ѡѣѡѡл'и

/ѡѣѡлои

орл'и/орел'и,

орлои

коѡл'и/коѡѡл'и

/коѡлои

ѡѣѡл'ића/

ѡѣѡл'иња

орл'ића/

орл'иња

ѡѡл'ића/

ѡѡл'иња

јарића/

јариња

јажњића/

јажнџа

коѡл'ића/

коѡл'иња

ѡѣѡл'иџића

орл'иџића

ѡѡл'иџића

јарѡџића

јажњѡџића

коѡл'иџића

Именице под б) граде множину двојаким наставцима -ића, -иња. Овакви морфемски алтернантис условљени су колебањем у значењу именица — деминутивног су значења, али према њима су именице које су још „деминутивније“. Именице на -е, које су без деминутивног значења, множину никада не граде наставком -ића, пошто се овај наставак везује само за именице с. р. са значењем умањеног.

¹¹²¹ А. Белић (БАДИЈС, 393) бележи за П-Т говоре коѡле, орле (-е < а). Уп. и са трагом оваквих именица у говору Галипольских Срба (ИП'С, 342).

Именице типа б) у мн. имају *-ића* и *-иња (-ина)* без ограничења у дистрибуцији. Уочено је да је *-ића* чешће од *-иња (-ина)*. У долојштанским селима је број примера са *-иња (-ина)* већи него у вишим селима.

Продор суфикса *-иња* из полошких говора¹¹²² омогућен је семантичком диференцијацијом: мање деминутивно (б) — више деминутивно (в):

Буриња (: *буре*), *коџиња*, *џеџиња* Рап Др Крс, две *џел'ин'а*, *бурин'а* Ор, *цвећиња*, *јужиња*, *коџиња* Ку Ле, *јужиња*, *коџиња*, *буриња*, *цвећиња* Мл, *џеџ'ина*, *цвећина*, *бурина*, *јужина* Ба Гл, *џеџ'ина*, *џејина*, две *јарина* Ре, *јариња*, *буриња* Рад Љу Ку, *бурин'а*, *џеџ'ин'а*, *џел'ин'а* Бр.

553. Према *л'ице* у јд. у мн. је *л'ица*. Ретко и *л'ицина* Ор Вр Ба.

Одвећ је необичан облик *снојчиња* (: *снојче*), потврђен у Ба.

Поред мн. *џејиња*, *џејиња*, ретко је и *џефчиња* Рап Крс. Облик је присутан и у сретчком говору (према мом материјалу).

Им. *шиљеже* има само мн. *шиљејна* Гора.

Им. *сџврџ'е* пришла је им. с. р. на *-е*. Множина је двојака *сџврџ'ина* и *сџврџ'иња* Бр Ре Кру Гл.

554. Именице на *-е*, ушле у ГГ посредством турског језика, имају у мн. *-ина/-иња*. Наставак *-ића* у словенској лексици од именица на *-е*, одсуство *-ића* у новијим позајмљеницама, говори о новијем настанку множинског *-ина/-иња* у ГГ. Овакав тип мн. турцизама сведочи и о томе да су они преузети из градских западномакедонских центара у којима они, иначе, имају овакав облик:

Ћушина (: *ћуше*, < тур. *kösk*), *ћуфџина* (< тур. *köfte*), *гајл'ина*, *џердина*, *ћебина* Ба Бр Гл Ре Кру, *дајриња*, *ћушиња*, *ћебиња*, *шкџмбиња*, *џенџиња* Др Рап Крс Рад Ку Ле Мл, *џенџин'а* Ре, *џеџ'ариња*¹¹²³ (: *џеџ'аре*; „авион“) Рап.

Именица *каве* („кафа“) има множину *кавиња*: пијеме *кавиња* Рап, ни доне-си *кавиња* Крс, испи^хме *кавин'а* Ди, во *кавиња* Рад. Ретки су примери *кавиња*: много *кавиња* Бр, горке *кавиња* Ба, шес *кавиња* Ди.

555. Дмн. свих именица на *-ића*, *-ина (-иња)* гради се по моделу ОПмн.+м:

Кучичам се дава месо Гл, *јарићам*, *џеџ'ићам* Вр, *џиљичам*, *јажњићам* Рап Крс Рад Ку, *џеџ'ићам*, *орљичам*, *јарићам*, *јажњићам* Др, вук *онеф вуђићам* Крс, *јарићам* и *јажњићам* Рад, *зајњићам*, *кучичам*, *дејњићам* Ре Кру, *кучикам* да јадет, *џеџ'ићам*, *орл'ићам* Бр, *јел'енђићам*, *џиљ'ићам* Ди;

џеџ'ињам, *џејињам*, *јарињам*, *шиљејнам* Рап Др Крс Ку Ле Љу Мл, *џел'ин'ам* Ор Ди, *јужињам* Ку, *бурин'ам*, *џеџ'ин'ам*, *јарин'ам*, *шиљејнам* Ре, *раминијам* требе работа Рап, *џмин'ам* се посмејнује Бр, *ћушин'ам* Ди.

¹¹²² У тетовском говору уопштено је множинско *-иња* од свих именица на *-е* (СТТГ 2, 94). Рекански говор зна за изразиту распрострањеност наставка *-ина/-иња* (ПаАРГ, 122).

¹¹²³ У призренском турском говору — *тејаре*, *тајаре* (према мом материјалу).

ДЕКЛИНАЦИОНИ ОБРАЗАЦ 5

556. Именица *кћи* пришла је им. ж. р. аналошким номинативом *ћерка*.

Именица *мајти* сачувала се у овом облику. У зависним падежима додат је суфикс *-иџер*¹¹²⁴, па се у овој именици види траг ранијег деклинационог обрасца.

Присутна је тежња да се овај деклинациони образац уклони, па настају облици под утицајем деклинационог обрасца 2, што је наслањање на природни род именице *мајти*:

Нé се од^т јéна *мајџера* Ба, óни нé-бил'е од^т јéна *мајџера* Ле.

557. У Нјд.: *мајти* Рап Крс Ба Др Љу Ку Мл Ди Бр Ре Кру ЗлПо Гл, *мајти* ни дóшла Ба, рéче *мајти* Ку, мýа *мајти* Рап, ми ўмре *мајти* Гл.

Знатно су ређи облици *мајџер* и *мајџере*: *мајџер* ће ни дáде Ди, *мајџер* бй-ла млóго прíстала Др, *мајџер* не мй-збори Ба, *мајџере* жéлала брáта Бр, *мајџере* ми је пóстара Др. *Мајџере* у Нјд. наслања се на једначење ОП и Нјд. им. ж. р., а могућ је и аналошки продор *-е* из им. истог појмовног садржаја — *дáде*, *нáне*, *мáје* (в. т. 531в).

558. У јд. им. има три облика: *мајти*, *мајџере*, *мајџере/мајџери*. Образац је у превирању па су бележени и *мајџер*, *мајџера*, па се, тако, у говору појединих информатора уочава деклинациони образац од четири облика.

а) У Гјд. уз предлоге *оџи* и *во/w/y*, *бес*, у казивању одређених односа, облик је *мајџере*: сом óстанаф *без мајџере* Др, па *во мајџере* спáла Ба, сме бйл'е *w мајџере* Вр, се скрýла *оџи^д мајџере* Рад, пóбегни *оџи^д мајџере* Ку, *во мајџере* пó-љај Гл, сом јáла *у мајџере* Бр.

Обичан је и облик *мајџере* у генитиву заклетве (в. т. 526): жими *мајџере* Крс Рап Мл Ле Ку Бр, не сом го вйдела, жими *мајџере* Др, нé-знајем, жими *мајџере* Гл.

б) У Дјд. потврђени су *мајџере*, *мајџери*, што одговара односу *-и* : *-е* у Дјд. им. ж. р. на *-а* (в. т. 530):

Мајџере кáжуј Ор, ће те óнесе со тупани *мајџере* Крс, *мајџере* да рéчем Рад, нé-даде *мајџере* Ле;

мајџери да рéчеш Гл, *мајџери* ги вéл'и Ба, нéмој да дóсађаш *мајџери* Бр, онéсите *мајџери* ЗлПо, мóјојзи *мајџери* Др, *мајџери* ги рéкоа Ди, твóјзи *мајџери* Др, мóјојзи *мајџери* мáти Рад, мóјојзи *мајџери* шо ги бéше брáт Ле.

Знатно је више потврда Дјд. на *-и*.

в) У ОПјд. у функцији правог објекта потврђени су *мајџере* и *мајџер*. Дру-ги облик је знатно чешћи:

Вйђим *мајџере* Гл, *мајџере* да му га гóњим Ре Кру Ди Ба Бр Крс Мл Рад Ку, ка сé-тепа *мајџере* Љу, *мајџере* а нéмаш, нйшто нéмаш Ор;

¹¹²⁴ СПЕРеч 2, 388 „mati“.

мајтер пратила Бр, удрила *мајтер* Бр, повикај *мајтер* Др, ни туриф *мајтер* Ре.

Интересантан је пример: *Мајтер* да му *го* гоњим Ор Ди Др, пошто је удвојени објекат у Ајд. м. р. Пример је устаљена форма — псовка, факултативан је у оваквом облику, па се може претпоставити механизовање рода према финалном гласу основе.

г) Вјд.: Немој, *мајти*, да ни умреш Др, *мајти* мори, Рап, ка-умре, *мајти* Крс, остани со здравје, *мајти* Рад;

никако, *мајтер*, ама немој да кажујеш Рап.

У последњем примеру се *мајтер* у Вјд. наслања на исти облик у Нјд.

Са дијалекатског аспекта интересантан је Вјд. *маје*, који се не бележи у оближњим српским и македонским говорима: мори *маје*; спл'ети ми, *маје*; не ми си рекла, *маје* Бр, а му си рекла, *маје*; дај ми, *маје* Гл, а си запрела, *маје* Рап (в. т. 531в).

559. У Н=ОП=Вмн. је *мајтере*. У Дмн., сагласно другим им. ж. р., напредни су *мајтерем* — чешће, и *мајтерам* — ређе:

Све *мајтере* повикаа Ре, никој ка *мајтере* Рад, *мајтере* ће ни донесет Др;

мајтерем не кажујте шó-било Ор, нашем *мајтерем* Ле, па и *мајтерем* ако речење Рап, *мајтерем* не сме носил'е Гл, нашем *мајтерам* Др, *мајтерам* не им рекл'е Бр.

БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ

560. Бројне именице за скупину *о с о б а м у ш к о г п о л а* граде се суфиксима *-ица* и *-ина*. Употреба суфикса одређена је бројем у основи.

Двајца, обадвајца, обајца, шројца/шројца/шројца, четворјца.

Им. *двајца, обадвајца, обајца* мотивисане су основним бројевима. Без поврда су у мом материјалу облици *двоица, двоциам, обадвоица*.¹¹²⁵

Бројне именице од *петина* и даље граде се по моделу — основни број+*-ина*¹¹²⁶:

Петина, шестина, седмина, осмина, деветина, десетина, њесет њетина, седомдесет и осмина Гора.

Значењем бројних именица на *-ина* — тачно онолико појмова колико значи именица у основи — ГГ наслања се на П-Т и тетовски говор, пошто у македонским дијалектима ове бројне именице значе: приближно онолико колико значи број у основи.¹¹²⁷ Суфикс *-мина*, којим се у македонским говорима граде

¹¹²⁵ ВБГГ, 72.

¹¹²⁶ ПМГСЖ, 183; МлРСГ, 75; РСРГ, 498; БАДИС, 464, 467; БДДИ, 356; БНАП, 177; ТМГС, 90; КБИст, 126–127; СТТГ 2, 102.

¹¹²⁷ КБИст, 126.

бројне именице са значењем тачно онолико колико значи број у основи, у ГГ није потврђен.

Бројне именице на *-ина*, када им је у основи десетица (*десéтина*, *дваéстíна*), поред значења — тачно онолико колико значи број у основи, могу значити и — приближно броју у основи:

*Десéтина*¹¹²⁸ ће дојет Ле, бíл'е *дваéстíна* Ку, *дваéстíна* óфце Вр, јено *десéтина* Ре.

Када се бројна именица на *-ина* не односи на живо, онда је њено значење: приближно онолико колико значи број у основи:

По десéтина врáха Ди, *йо десéтина* тúара нóсил'е Др.

Није уочена разлика у акценту условљена значењем — тачно онолико, приближно онолико.¹¹²⁹

У широј употреби су бројне именице прве и друге десетице, док се остале бројне именице у партитивним синтагмама, скоро по правилу, замењују основним бројевима.

561. Бројне именице за казивање скупине о с о б а ж е н с к о г а п о л а показују веће богатство у моделима грађења (в. к. 28) од именица за скупину мушког пола.

а) У вишим селима наставком *-нице* граде се им. ж. р. од свих бројева. Суфикс *-(и)нице* контаминација је два суфикса: *-ина* (*йéтина*) и *-ице*, који је варијанта за ж. р. суфикса за извођење именица м. р. *-ица* (*двáјца*, *тíрбјца*):

Двéнице, *обедвéнице*, *тíринице*, *чéтиринице*, *йéитíнице*, *сéдмíнице*, *дэвéтíнице*, *йéитíнаестíнице* Бр Ре Кру Гл Ба ЗлПо, *двéнице* дојдоха Ба, *тíринице* прéдет, *чéтиринице* пл'етет, *двéнице* ткáјет Кру, *двéнице*, *сéдмíнице* сме прáл'е Бр, *двéнице* нé-може да изработáје ка *дэвéтíнице* ЗлПо.

б) У нижим селима је грађење ових именица корелативно грађењу бројних именица м. р.:

Двéнице, *обедвéнице*, *тíринице*, *чéтиринице*, *тíринице* пúјет Др, *двéнице* ће жњéме Мл, *обедвéнице* úмреха Ле.

За скупину већу од *чéтири*, именице се граде суфиксом *-ине*, који је варијанта суфикса за м. р. *-ина*:

Пéтине, *шéстíне*, *сéдмине*, *óсмине*, *дэвéтíне* Рап Крс Рад Љу Др Ку Ле, свé *йéитíне* ће жњéме Рад, *óсмине* ни работал'е Љу, ни *шéстíне* нé-могле Рап.

Нису потврђени примери са бројем већим од *дэвéти*.

Именице на *-ине* у узмицању су, па је већ од броја *йéитí* знатно обичнија конструкција: основни број + именица ж. р. мн.

О *сйóбитíна*, *йесйóбитíна* в. т. 718.

¹¹²⁸ СТТГ 2, 102; сретечки, сиринишки, јужнометохијски говори (према мом материјалу) имају исто стање.

¹¹²⁹ Уп. *двэстíна* — *двэстíна* у БНАП, 177.

в) У Бр је *седмица* („помен који се даје седам дана после смрти“): не сџм-била на *седмица*, му даде *седмица*.

ОБЛИЦИ

562. Морфолошка обележја ових именица условљена су реалним бројем, пошто су конгруентне речи уз ове именице у множини.

а) Именице за скупину *п о ј м о в а м у ш к о г п о л а* формално су средњег рода пошто се финално *-а* осећа обележјем мн. с. р. па је, отуд, у Дмн. доследно *-(а)-м*.

Ове именице имају два облика — *Н=ОП=В* и *Д*:

Двајца, ђбајца, шрџца, четворџца Ле, *двајца* овде умрел'е Мл, тија *двајца* другари Др, *шрџца* ђшл'е, *двајца* остана'л'е Рад, *шрџца* тамо Љу, нас *четворџца* Др, *ђдвајца* мџжи Ре Вр Кру, браћа *иџшина* Ре, *седмина* дошл'е Мл;

шо ни је наша-њива свџм *шрџцам* Рап, *двајцам* мџжим, *иџшинам* браћам Кру, дади *ђдвајцам* Ре, *двајцам, шрџцам, четворџцам, иџшинам, седминам* Др Ку Ор Мл Ба Крс Љу Рад Гл ЗлПо (в. т. 1028).

б) Бројна именица *стђшина* у Д се формално једначи са бројним им. м. р.:

Има *стѡѡтина* љуђи Др, *стѡѡтина* и јѣн Крс, *стѡѡтина* ѡфце Рад, *стѡѡтина* гуједа Ре;

стѡѡтинам љуђам, *стѡѡтинам* жѣнем Љу, *стѡѡтинам* ѡфцам и гуједам Крс, *стѡѡтинам* вѡјницим Др; једном и — *стѡѡтинем* ѡфцем Гл.

О окамењеном облику старог Гмн. у сложеницама типа *шѣстѡѡтин* в. т. 534.

в) Бројне именице *двѣстѣ*, *тѣристѣ* у бројним конструкцијама чувају траг дуала (в. т. 587).

г) Бројна именица *ѡѡадо* припада јд. с. р., али и им. ж. р. — *ѡѡада*, па се према другом облику гради и множина — *ѡѡаде*:

ѡѡаде ѡфце, *ѡѡадам/ѡѡадем* ѡфцем Ку, *ѡѡаде* ѡфце сме имал'е Кру, *ѡѡаде* љуђи изгѡнаље Рап.

563. Бројне именице за скупину *п о ј м о в а ж е н с к о г п о л а* формално се једначе са другим им. ж. р. на *-а*.

Ове именице разликују два облика — *H=OП=В* и *Д*:

Двѣнице, *тѣринице*, *чѣтиринице*, *дѣвѣтинице* Бр Ре Кру Гл Ба ЗлПо, мѡје *тѣринице*, *обѣдвѣнице*, *ѡѡтѣине*, *шѣстѣине*, *сѣдмине* Крс Рап, *дѣвѣтинице* дохѡђаје, умрел'е *обѣдвѣнице* Бр, *сѣдмине* пѡал'е Рад;

дјате *двѣницем/двѣницам* жѣнем, *ѡѡтѣинем/ѡѡтѣинам* дѣјкем Рад, *чѣтириницам* ћѣркам Ба, *двѣницем*, *тѣриницем*, *чѣтириницем* дјати Др, *обѣдвѣницем* ћѣркем Ди.

Примере в. и у т. 561а–б.

ЗБИРНЕ ИМЕНИЦЕ

564. Збирне именице су морфолошки ликвидирани¹¹³⁰, пошто су облици у дативу обележени множинским наставком *-м*, а конгруентне речи најчешће конгруирају по реалном броју. Семантичка компонента утицала је на морфолошку.¹¹³¹

а) Осим именице *чѣљећ*, трагова других колектива на *-ад* нема:

Ка ми ѡзмреф *чѣљеч* Ор, *чѣл'еч* ми помреф Ор, и ѡна со *чѣл'ећ* Ба, па ја сама со свѡј *чѣљећ* Љу, ѡни ми са *чѣљећ* Бр.

У наведеним примерима *чѣљећ* има збирно значење — обликом м. р. јд. казује множину. Именица се, међутим, колеба па продире и однос: *чѣљећ* (јд., једно дете) — *чѣљећи* (мн.) Гора:

Работате *чѣљећи* зјѣено Ди (в. т. 334ж, 469, 1028).

б) Им. *брѡћа* везује се за системску множину: дава *брѡћам* Гора, свѣ *брѡћа* дѡшл'е Др (в. т. 546д, 1027).

¹¹³⁰ ЈДТГ, 158; ИПГС, 192–193.

¹¹³¹ ПА-МБРес, 329.

О именици *дѣца* (двѣ-дѣца има *друге* Ре) в. т. 546д, 1027.

565. Знатан је број именица изведених наставком *-је*. На новији поремећај у значењу збирне и системске множине указују дублети типа — *л'усје* — *л'ус-шои*. Значење је, међутим, највећим делом множинско, пошто је конгруенција према реалном броју:

Приш — *ѡришје* (: *пришои*), *грм* — *грмје* (: *грмои*), *камен* — *камен'е* (: *камнои*), *сноѡ* — *сноѡје* (: *снопои*), *грѡс* — *грѡзје* (: *грѡздои/грѡзои*), *ѡрѡи* — *ѡрѡе* (: *прѡи*), *зѣље* Гора, *л'ус* — *л'усје* (: *л'устои*) Вр Ор, *ѡрн* — *ѡрње* (: *трнои*) Рап Крс Рад Др Мл Ку Љу Ле, *ѡрн'е* Вр Ор Ди Ба, *ѡрн* — *ѡрње* (в. т. 439) Бр, *ѡрње* (в. т. 323) Ре, *клас* — *класје* (: *класои*) Ре Кру Бр Мл Др Ба Ди Рад, *ѡруѡје* (: *трупои*) ће донесет Рап, стока сом имала триесет *браѡје*; триесет *браѡје*¹¹³² стока ми изгѡрела Ор.

Последњи пример добро илуструје поремећај у употреби збирних именица: облик на *-је* употребљен је да означи бројив скуп.

У топ. се облички чувају збирне именице: *Вѡрје* (појило за стоку) Ди, *Врбје* (шумица, врбак) Ди, *Дѡбје* (шума) Ле Крс¹¹³³, *Руѡје*¹¹³⁴ (увале, рупе) Рап, подáљеко от *Сѡѡѡје* Ре.

И ове су именице морфолошки преобликоване: *Руѡје се дáљеко Рап, гѡрел'е Врбје* Ди.

О именицама *л'ѡѡађе, ѡграђе* в. т. 275, 322.

566. Им. *лѡзје* Гора нема значење збирности, већ значење места где се налазе чокоти лозе:

Мѡјему *лѡзју* Др Љу Рап Рад, *Лѡзје* (топ., ливада и шума; некада су на овом месту били виногради) Крс.

567. О примерима *кѡљје, ѡрѡје* в. т. 323.

568. Именице на *-ње*:

Гѡл'еме *камен'е*¹¹³⁵ пáнал'е Вр, *камење* (: *камнои*) Крс Рап Мл Рад Др, *кѡшѡањ* — *кѡшѡање*¹¹³⁶ Др Мл Љу Рад Крс Рап.

О могућем утицају облика збирне множине на јединину именица типа: *камењ, ѡрѡињ, кѡрењ, кѡшѡањ* в. т. 275, 322.

569. Није потврђен тип грађења збирних именица суфиксом *-ишѡе*.¹¹³⁷

¹¹³² Уп. са добрим чувањем збирних имсница у оближњем ЗПМ жеровничком говору (ВБИСлМ, 21).

¹¹³³ ЦАОГ, 116, 126.

¹¹³⁴ Исто, 152.

¹¹³⁵ *Камење, грање* са значењем обичне множине и у БНАП, 157.

¹¹³⁶ Без облика множине типа *кѡшѡањи*.

¹¹³⁷ Уп. са продуктивношћу оваквог грађења у неким оближњим мак. говорима: КБИст, 116; ВЕДГ, 72; СТТГ 2, 93.

Нису уочени примери са збирним именицама на *-ја*, карактеристични за оближње ЗПМ говоре — тетовски и дебарски.¹¹³⁸ Лексичка позајмица из ових говора може бити прилагођено *мрџва* (јд.) — *мрџве* (мн.) Вр.

Облик *цвѣће* пренет је у јд. с. р. па се множина гради наставцима *-ића*, *-иња* (в. т. 543е).

570. Плурализација збирних именица на *-је* скоро је довршена. Ретки су примери са сачуваном формалном конгруенцијом:

Л'исје *иднало* од дрва Гл, *грџје* *расџе* во лџје Ор, *со гџ'емо* *камен'е* Вр, *камене* *било* *мокро* Крс, *врбово* *иџће* Рап, *су^хо-иџрње* *гџрило* Крс, *тија* је *муо* *иџрње* Бр (в. т. 1027).

571. Збирним именицама по унутрашњем значењу осећају се *омладина*, *рџднина*, *рџдбина*, *сџџока*, *нароџи*, *аскер*, *војска*:

На Влџшка *имаше* *аскер* Мл, *иџје* *наша* *омладина*, *иџгра* Вр, *гол'ем-нароџи* *џшоу* Бр, *иџја* *војска* *шо* *била* Гл, *во* *муа* *рџднина* *седала* Кру, и *ваџа* и *наџа* *сџџока* во плајна Др.

Им. *дрџжина* пришла је именицама *pluralia tantum*. Слично се понаша и именица *рџдбина*, мада су атрибути уз ову именицу некада у ж. р. јд.:

Ове дџтево *рџдбина* ми го *зџмал'е* Бр (в. т. 5466, 1027).

ИМЕНИЦЕ PLURALIA TANTUM

572. Неке им. *pluralia tantum* уклоњене су развијањем облика јединице или прилазом облика множине јединице и стварањем новог множинског облика:

Врџџа — *врџџе*, *уџџа* — *уџџе*, *грџбуџа* — *грџбуџе*, *виџа* — *виџ'е*, *јаџсл'е* — *јаџсла* Гора, *гуџла* — *гуџл'е* Вр (в. т. 522в).

Уз именицу *јаџсл'е*, међутим, јављају се и конгруентне речи у мн.: *во гџл'еме* *јаџсл'е*, *во* *мџлове* *јаџсл'е* Вр, *џнеси* *сеџо* *во* *ваџе-јаџсл'е* Др.

Им. *веџи* — *веџи* Гора не припада овом типу¹¹³⁹ (в. т. 475).

Им. *кл'џиџе* колеба се у броју само у Бр, па се спорадично развија и облик јединице: *јџна* *гџл'ема* *кл'џиџа*, *гџл'ема* *кл'џиџа* *има* Бр, *дајте* ми *иџгџл'еме* *кл'џиџе* Ди, *дај* *најгџлеме* *кл'џиџе* Рап, *кеде* *се* *мује* *кл'џиџе* Др.

Према *л'џа* у јд. развијено је множинско *л'џе*: све *иџреко* *л'џа* *муа* Др, *иџреко* *иџва* *л'џа* Ку, све *шо* *било* *иџреко* *наџе* *л'џе* *прџшло* Ле, *л'џа* *ме* *џџли*, *л'џе* *ме* *џџли* Рап.

Ретки су примери у којима је им. *л'џа* у мн.: *иџвује-л'џа*, *л'џа* *ме* *џџли* Гл.

Према мн. *неџра* у — Бр и Гл — у употреби је и *неџро*, без разлике у значењу. У осталим местима је *неџра*: *неџро* *сом* *удриџ*, *какве* ми *са* *неџрава* Бр, *иџвује* *неџра* Ба Ди Др Вр Ор Рап Крс Рад Ку Ле.

¹¹³⁸ ВБДГ, 72; СТТГ 2, 93.

¹¹³⁹ Б. Видоски (ВБГГ, 59) наводи да *веџи* у ГГ припада именицама *pluralia tantum*.

Према *вићи* („виђење, обилазак новорођенчета“), која у Бр и Гл припада им. *pluralia tantum*, у осталим местима остварен је однос — *вић* (< *вић*) — *вићи*.

Именица *мусџаће* Рап Крс Ор Љу Ра Др у нижим селима има само множину. У вишим селима однос је: *мусџак*, *мусџаћи* и *мусџаће*: *какоф⁸-мусџак* има он Бр, *пољај му мусџак* Ди, *обричиф мусџак* Гл, *џрџџал'е мусџаћи* Ре. *Мусџак* нема множинско значење пошто се не схвата као скуп од две целине.

У Бр је однос *шаџвар* — *шаџвари* (< тур. *şalvar*, ШАТур, 580): *дејкана* има *џрџџаџу шаџвар*; *дејћене* са со *џрџџал'е шаџвари*.

У другим местима *шалвари* су *pluralia tantum*.

Именица *клашње* („врста панталона од дебелог вуненог платна“) Љу Мл Рад Др Крс Ку, *клашн'е* Гл Бр Ре Вр Ор има само множину.

У функцији партитивне допуне, међутим, именица има облик на *-а*, а конгруентни атрибут је у множини, што значи да је у овој употреби *клашина* им. с. р. *pluralia tantum*: *зех јене клашн'е* Бр, *дај ми џоголеме клашње* Рап; *џеџ гол'еме клашина* Бр, *собиџ џри клашина* Др.

573. Само множину имају:

Па ће стајш *брдила* („део разбоја“) Рад, а се *убаве брдила* Ре, *сџаре брдила* Ку, *џвује брдила* Бр;

сџбице Ку Ре Кру Бр Вр Ор Гл ЗлПо, *дл²гачке слубице* Рап Крс;

наше сањице Др Ди Ба Љу, *сањице* Вр Ку Ор Гл ЗлПо, *сањке* Мл Крс Рап Рад, *комиџине сајнице* Гл;

браџове бројанице Ле Љу Др Ку Рап.

гол'еме нџице („маказе“) Ди Гл Ре Ку Др, *со малове нџице* џсечи Рап;

бџсаге на рамена Ба, *њџсине бџсаге* Крс, *гол'еме бџсаће* има Бр;

џрџџал'е назојће („везене, разнобојне чарапе, које вереној девојци односе вереникови рођаци“) Бр, *шарене назојке* Ре Кру Ба Гл Др Мл;

*џироће џл'ећи*¹¹⁴⁰ имаје Бр, на *џвује-џл'ећи* Др Љу Рад Рап Ку Ле Гл Мл; у Бр и *џироће џл'ећа*;

*нејзинџ-грђи*¹¹⁴¹ Гл, *жџнине грђи* Др Мл Рап, го погодиље *во грђи* Ре;

мџје џрси ме *бол'еџ* Др, на *џвује-џрси* Ре;

гол'емеџе ноћви Бр, *сесџринџе-ноћви* Ба, *најгол'еме ноћви* Ку;

кеде-ти-се гаће Др, *скује гаће* Ле, *нове-гаће* Љу;

она има *убаве ал'иџџа* Бр, *нове ал'иџџа* Вр, *џрџџал'е ал'иџџа* Гл;

не сом-имаџ ни *јене џанџул'и* Вр, *џија џанџул'и* се *гол'еме* Др.

Градивне именице *џрице* и *сџрке* пришле су множини (в. т. 545г).

¹¹⁴⁰ РСРГ, 474; ПМГСЖ, 28; МлРСГ, 54; ПДМО, 205.

¹¹⁴¹ Уп. са *груђи* у мрковићком говору (ВЛМД, 218).

Именица *грóбишиџа* („гробље“) има само множину¹¹⁴²: *брóцке грóбишиџа* Бр, *каурске грóбишиџа* Вр, *наше грóбишиџа* Ре.

О именици *дрúжина* и *рòдбина* в. т. 546ђ, 571, 1027.

У множини је увек *сòљишиџа* („место где се овцама даје со“) Бр Ре Кру Др Мл Крс. О топ. на *-ишиџе*, *-ишиџа* в. т. 546б.

574. Судећи по облику у Н=ОП=В и Д им. *pluralia tantum* припадају де-клинационом типу према финалном вокалу:

Деклинациони образац 1: *виђи*, *шалвари*, *џл'еђи*, *грђи*, *џрси*, *нођви*, *џан-џул'и*.

Деклинациони образац 2: *кл'ешиџе*, *мúстиађе*, *клашиње*, *сáбице/слубице*, *сáњке/сáњице/сáјнице*, *бројáнице*, *нојсице*, *бúсаге/бúсађе*, *назојке/назојђе*, *гађе*, *џрице*, *сирке*.

Деклинациони образац 3: *недра*, *брдила*, *áљишиџа*, *грóбишиџа*, *сòљишиџа*, *Љубошиџа*.

ОБЛИЦИ ИМЕНИЦА У ПАРТИТИВНИМ СИНТАГМАМА¹¹⁴³

575. Облици именица у служби партитивне допуне условљени су парти-тивном речју.

Када је партитивна реч и м е н и ц а, именица у функцији допуне има об-лик ОПмн., осим ако је реч у служби допуне својим значењем градивна, када је у Н=ОПјд.:

Најгòл'емо крдо *óфце* Бр, прòшло крдо *óфце*, Адéмово крдо *óфце* Ди, крдо *краве* Ре, па џстера крдо *краве* Др, за јено крдо *краве* Ле, крдо *краве* Рад Кру Мл;

дај ми јена чáша *вóда* Др, двé-чаше *вóда* Рап, чáша *вóда* Ку, две кáрл'ице *жúџо* Рад Ди, сме џмаље туар *жúџо*, дéсет кíла *жúџо* Ре, пéт кíла *гра* Ле, двá камíона *џéсок* Др.

576. Када је партитивна реч п р и л о г з а к о л и ч и н у, именица се пона-ша као у синтагми с партитивном именицом у функцији главне речи синтагме:

Млòго *љуђи* Бр Мл Крс Љу, нéколико *óфце*, *гúједá* Крс Рап Мл Рад, мало *вóда*, мало *мл'éко* Гл, мало *урдица/сиренце/љéбец/вóдица/сòљец* Рап. Примере в. и у т. 971–993.

Уз прилог *мало*, чешће у нижим селима, обична је партитивна допуна с деминутивним значењем.

577. У партитивним синтагмама с б р о ј н о м р е ч и у служби управ-ног појма уочава се условљеност типа бројне речи и облика именице у служби допуне.

¹¹⁴² Уп. са *грóбљишиџа*, *грóбишиџа* у сиринићком говору (МлРСГ, 54), *грóбишиџа* у сре-тчком (ПМГСЖ, 109, 168)

¹¹⁴³ Значење термина према СЖ-ЉИГр, 260–261.

Посебан облик именице-партиитивне допуне чува се када је главна реч основни број, осим броја *јен* — два *чујека*, две *села*, седом *брава* Гора. Када је у служби главне речи бројна именица, облик именице-партиитивне допуне по правилу је у ОПмн.

Највећа постојаност посебног облика допуне уз основни број у непосредној је вези са значењем управног појма — партиитивне именице и бројне именице конкретног су значења; основни бројеви и количински прилози — апстрактног. Уз основне бројеве, дакле, посебан облик именице најотпорнији је пошто је допуна носилац значења синтагме.

Продор ОП и у синтагме типа *основни број + партиитивна допуна* утицај је структуре партиитивних синтагма *партиитивна реч + партиитивна допуна*. Овакав продор олакшан је тиме што главна реч у синтагми — број — има значење множине.

ПАРТИТИВНЕ СИНТАГМЕ ТИПА *ОСНОВНИ БРОЈ + ПАРТИТИВНА ДОПУНА*

578. Именице деклинационог обрасца 1 уопштите су форму *-а* уз све основне бројеве:

Три *сáаџа*, седом *браџа* Ор, по два-дења, два *сиџма*, четири *сокака*, два *лоша сона*, со четири *браџа*, седом *камња* Рад, петнаесет *брава*, два *чујека*, на њадо *цедила*, два *сона* видела Кру, сме *сијал'е* по триесет *враџа*, по триесет *враџа* ће вршине Ле, за три-дења, четири *браџа*, сто *коња*, два *крдара*, три *госџа*, во два-*сџрка*, њмам пет *сина* Ба, два *бела голуба*, двесто *брава*, шес *јуџа*¹¹⁴⁴, десет *јуџа*, два *корења*, два *корња* Др, њма два *месеца*, со два *чиџџа* тупани, два *сџуденца*, два *чујека*, три *госџа*, триесет *мил'иона*, петнаесет *џуара* Ре, три *браџа*, два *јуџа*, три *госџиља* („гост“), девет *џулума* вода Рап, сто *сноџа*, дванаесет *сноџа*, со сто *грóша* Мл, он је на два *ума*, куће на три *каџа*, два *крдара* Крс, два-три *лафа*, триста *војника* и триста *официра* Ку, три *ноџа*, четири *чујека*, њмала четири *сина* Бр, напрајл'е девет *коџара* Гл, обадва *сина* Др Љу Мл Ку Рад.

579. У Бр је забележена партиитивна допуна у којој именица има *-а* додато на множинско проширење *-о(в)-*: два *равна двóра*, два *пóстара синао*, два *камноа*.

Облици типа *синао*, *двóра*, *камноа* настали су контаминацијом: пет *равна двóра* — пет *равне двóрои*. На ово указује и присуство овакве конструкције само у Бр, а у овом селу је уочен продор ОПмн. у служби партиитивне допуне (в. т. 580).

580. У вишим селима, најближим ЗПМ залеђу, учача се продор ОПмн. у партиитивне конструкције с основним бројем. Положај ових горанских насеља упућује на утицај ЗПМ жеровничког говора, који не познаје избројану множину као граматичку категорију¹¹⁴⁵:

¹¹⁴⁴ Иако је *јуџи/јуџа* уз бројеве прилошка реч, на овом месту ће бити наведени и овакви примери, пошто се допуне формално обележавају као и именице у истој служби.

¹¹⁴⁵ ВБИСлМ, 21. О овоме в. и: БАГД, 172; БАДИЈС, 328–331; ИПДиј, 155; МлРСГ, 73.

Чѣтири *разреди*, трѣ *млади гостѣи*, сонуала два *лоши сѣнои*, преко чѣтири *ридои*, сѣдом *динари*, дваесе *коњи самарне*, обадва *кључои* Бр, сви шес *синои*, сом ѣмаф два *синои*, међу два *ридои* Ре, ѣзмела два *равни двѣрои*, сѣдом *крдари* Гл.

581. Уз *двѣсто*, *ѣристо*, и у нижим селима, именица *љуђи* обично је у овом облику у служби допуне:

Двѣсто *љуђи* Рад Др Ку Мл Крс Пап, трѣсто *љуђи* Др Мл Пап Рад.

Пошто у нижим селима остале именице имају -а форму у служби допуне (*двѣсто брава, свѣта, аскера*), продор ОПмн. именице *љуђи* условљен је супледијом именице *чујек* — *љуђи*.

Када се у нижим селима појави -и форма именице у служби партитивне допуне, онда је уз именицу, најчешће, употребљен и атрибут. Када партитивну допуну сачињава само именица, наставак је по правилу -а.

Када се казује скупина мушкараца, квантификатор може бити основни број или бројна именица за мушки род. Уз именице којима се не казује скупина мушкараца, квантификатор је основни број.

У Бр је дистрибуција *љуђи* — *чујецѣи* у служби партитивне допуне одређена врстом квантификатора: када је главна реч у синтагми основни број, допуна

је *чујеци*; када је бројна именица — *љуђи*. Овакав однос може казивати да је продор множине у служби партитивне допуне најпре уопштен уз бројне именице, а да је уз основне бројеве овакво уједначавање новије, и да је остварено по моделу: *четири чујеци* < *четири чујека* < *четвóрица љуђи*.

582. У бројним конструкцијама с речју *јуџи*, у мултипликативним бројевима, у вишим селима знатно су обичнији облици *јуџи*. Форма на *-и* могућ је утицај ЗПМ говора, пре свега галичког¹¹⁴⁶:

Три *јуџи*, óсом *јуџи* Гл, три *јуџи* ће му стаи Ре, сом *идаф* ја по два *јуџи* на ден Кру, два *јуџи*, шес *јуџи* ни била Бр.

583. Као последица поремећаја у односу системске и збирне множине (в. т. 565), у функцији партитивне допуне забележени су и примери, од истог информатора, са допуном у облику збирне именице:

Стока сом *имала* триесет *бравје*, триесет *бравје* стока ми изгóрела Ор.

584. Именице деклинационог обрасца 2 у служби партитивне допуне имају облике с наставком *-е*:

По три *гóдине*, по две *гóдине*, вíдех три *сéстѝре*, от сто *гóдине* Бр, давав^Ф по пет *и́ваде* кíла жíто Кру, петнаése *дúше*, петнаése *мрвцице* Гл, међу две *куће* Мл, ёво *има* две *гóдине*, сéдом *áрамије* Др, *има* јено две-три *бóљке* Ле, за три *недеље* Крс, преко три *границе* Рад, девет *мрше* мéсо, све три *жéне* Рап, *имаф*^В пёт *гáзде* Вр, шес *сйáрице*, шес *гóдине* Рад, две *сйóбиине* óфце Мл.

585. О сложеницама типа *двéсйóиин*¹¹⁴⁷ в. т. 718.

586. У партитивним конструкцијама са именицама ж. р. потврђен је број *двéсйе*:

Двéсйе óфце Гора, *двéсйе* óфце ни прóдаде Бр, со *двéсйе* óфце Ре, ће му даде *двéсйе* óфце Гл, ни *двéсйе* óфце Рад.

587. У именицама с. р. деклинационог обрасца 3 уопштена је форма на *-а*:

Пет *кíла* мéсо, на две *и́лайна* Кру, на две-*месйа* Др, о[д] две *сéла* Рап, óсом *сéла* Љу, за две *дрва* Крс, на пет *гумна* Рад, чéтири *сéла* Ку, óбе *вíдела*, óбедве *рíла*, три *чúда* Бр, на две *врéшена* Ди, на дваése *шрла* Ба, двéсте *кíла* Гора.

У облику *двéсйе* чува се стара двојина.¹¹⁴⁸ У ГГ, међутим, нема примера типа *две месйе*, па се морфолошки архаизам чува само у облику броја. Пример *две рáл'е* бйсаге Мл Кру Рап Љу не мора бити остатак двојине, већ је *-е*, вероватно, аналошко према наставку Нмн. им. на *-а*.

588. У Крс и Рап забележени су примери у којима је партитивна допуна на *-и*, и то само од именице *сéло*. *Сéљи* се јавља само уз бројеве *двé*, *óбедве*:

Из две *сéљи*, крујс³ две *сéљи* Рап, прет^Д óбедве *сéљи* Крс.

¹¹⁴⁶ БАГД, 172; ВБМК, 45.

¹¹⁴⁷ РСПГ, 497; БАДИЈС, 327–328; БНАП, 156; ЊЛГЛ, 69; БДНСгов, 86; ПеМСкЉ, 147.

¹¹⁴⁸ БАИсД, 58.

Сéљи је према примерима типа *сéдом му́жи*.¹¹⁴⁹ Интересантно је да се у овим селима не јављају примери типа *два њу́ши*, *сéдом њу́ши*, који би били корелативни с примерима *двé сéљи*. На евентуални контакт са оближњим српским говорима, у којима доминирају допуне на *-(е)и*-и од им. с. р. с проширењем основе¹¹⁵⁰ указује географски положај ових насеља.

589. Именице с. р. које множину граде наставцима *-ића/-ика*, *-ина/-иња*, у служби партитивне допуне имају облик Н=ОПмн.:

Остаите две *врайи́чика*, две *ко̀ил'ића* Бр, чéтири *бећа́рчича* Ба, два́сет *њеи́љњића*, две *ку́ћића* Ре, óбедве *ја́рића*, трé *њéл'ића* Вр, шéс *ћéбиња*, две *ка̀виња* Крс, сéдом *њехáриња* Гл, две *бра̀вњића* дрúге Рап, три *и́мена*, две *брéмена* Гл, óбедве *ра̀мена* Гл Крс Кру, дóнеси шéс *брéмена* Ку, две *брéмена* Ре.

Уопштавање овакве допуне условљено је присутношћу *-а* у множинском наставку, а *-а* је, како је већ наведено, обележје партитивне допуне и свих именица с. р. без проширења основе. Овакво уопштавање олакшано је множинским значењем управне партитивне речи.

Уопштавање облика множине у овој функцији потпомогнуто је нестанком посебне форме у функцији партитивне допуне у неким оближњим македонским говорима.¹¹⁵¹

590. Има мало потврда у којима се у служби партитивне допуне јављају облици типа *ку́чеиша*.¹¹⁵² Ови примери могу бити траг ранијег дијалекатског стања у нижим селима, пошто су само у њима и уочени. На различите дијалекатске системе указују и различити облици бројева *два*, *óба*, *óбадва*: *двé ја́рића* — *два ја́реиша*:

Сéга ра̀ним два *њéл'еиша*, чéтири *ја́реиша* Ле, два *ку́чеиша* Рад, трé *ја́реиша* Љу, за зéма два *њéљеиша* Ку, чéтири *њéљеиша* Рап.

591. Им. *дéца*, када је у служби партитивне допуне, има облик Н=ОП:

Дéсет сом *дéца* рóдила Вр, трé *дéца* Гора.

Им. *бра̀ћа* уз бројеве веће од *чéири* обично има овај облик, али није необично ни *бра̀ша*: мује пéт *бра̀ћа* Мл, сéдом *бра̀ћа* Др, дéсет *бра̀ћа* Кру, во пет *бра̀ћа* Ре; шéс *бра̀ша* ми рóдила мати Др, пéт *бра̀ша* Рад.

Уз бројеве *два* и *њри* потврђено је само *бра̀ша*: два *бра̀ша* дóшл'е Рап, три *бра̀ша* нé се ожéниље Ре, повýкал'е два *бра̀ша* Ди, трé *бра̀ша* Кру.

Оваква употреба облика допуне *бра̀ша* — *бра̀ћа* може бити траг старије дистинкције: до четири — више од четири.

¹¹⁴⁹ БАДИЈС, 333; ИШДиј, 115.

¹¹⁵⁰ РСПГ, 469–470; МлРПадД, 152–153; МлРСГ, 74; јужнометохијски подгорски говор (према мом материјалу).

¹¹⁵¹ БАГД, 172; ВБИСлМ, 21.

¹¹⁵² МлРПадД, 152; БНАП, 156.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ 1, 2. И 3. ЛИЦА

592. Систем личних заменица:

	Једнина	Множина
1л.	<i>ја</i>	<i>мије</i>
2л.	<i>џи</i>	<i>вије</i>
3л.	<i>он, она, оно</i>	<i>они, (оне)</i>

593. Није уочен продор показне заменице *џоја, џаја* у 3л. јд. и мн. личних заменица:

Он за-рука. Има тује *он* тетка Рап, а *он* па *идаф*^в, *он* биф за пут и на-пут, и *он* ће тера Вр, чува *он* Др, *он* гим побегнаф Крс, *он* *ге зэф* Мл, *он* дошоф Рад, и *он* в *офце* вл'изане Гл, *он* ни вел'и нам Ди;

она ми брала Кру, *она* је чу'ена Бр, *она* је јако пристала Ди, и *она* фатена; *она*, ма'ти, не го остава Ре, и *она* не-зна'е себе; *она* дојде, ма'хе^а Вр, *она* w грат била Ку, *она* јопе га карај Љу, *она* че страмује, и *она* тоје че им даде Гл, *она* го динала Рап, *оцу* му рекла *она* Крс;

оно ошло Рап, и *оно* зело да пасе, и *оно* се скр'ило Вр, *оно* га пратило матере Мл, *оно* ће те поља Бр, и *оно* на сокак Ле, па *оно*, јаре, ошло Др.

Стабилност заменице *он, она, оно; они, (оне)* у ГГ у непосредној је вези са стањем у српским говорима¹¹⁵³, пошто се продор *џоја, џаја* у 3л. бележи у скоро свим македонским оближњим говорима.¹¹⁵⁴ Управо су Гора и Тетово ивичне области у којима је стабилна употреба заменице *он*.

594. Процес уопштавања облика *они* у множини за све родове¹¹⁵⁵ у току је. Само су од старијих Горана бележени: *они* (м. и с. р.), *оне* (ж. р.). Број забележених примера без синкретизма није велики, али говори о томе да је упрошћавање у множини личних заменица новија појава:

Они [скупина мушкараца] ка *идаље* навамо Рап, *они* [скупина мушкараца] се тр'ојца Ба, *они* [скупина мушкараца] се караје ЗлПо, *они* [скупина мушких и женских лица] жн'ел'е во Раздоје; *они* тамо се змешал'е, *они* се скр'ија [скупина мушкараца] Ре, и *они* [скупина мушких и женских лица] нешто че онесет Гл, *они* [деца] растурене со муке Љу, че се договорет *они* [девојка и младић], млади, да *они* се сакаје Гл, *они* [отац и ма'хеа] гим дал'е, *они* му рекл'е; и *они* одозгора [деца], *они* не му пуштиље јуже нему, *они* [деца] рипнаље раде Крс, *они* со слама куће пош'иваје, *они* че га пујет сваки-ден, та *они* [жене], млади, редет Вр.

¹¹⁵³ САМОчерк, 200.

¹¹⁵⁴ ВБПГ, 344, 353; ВБДГ, 73; ВБЗФ, 29–30; ВБДГр, 22; БАГД, 184–188; ПаАРГ, 123. Заменица *он* од оближњих мак. говора јавља се у тетовском (СТТГ 2, 103), доњополошком вратничком (ВБПГ, 349), а само у делу дебарских говора — малореканском — напоредни су *џој* — *он*, *џаа* — *она*, *џоа* — *оно* (ВБЗФ, 29–30).

¹¹⁵⁵ СТТГ 2, 103; ВБПГ, 349 (вратнички говор).

Када је *они* употребљено за скупину појмова женског пола, често је уз заменицу употребљена апозитивна одредба или какав други језички знак којим се казује род заменице:

Они, млајнесте, ће пúјет Ле, они ка л'егнет, свé сестре Ле, па они, јéтрве, се кáраје Др.

Оне за скупину појмова женског пола:

Чéтири јéтрве *оне* бил'е Вр, *оне* изóткaл'е Ћил'мои Бр, та *оне* íграл'е Др, мóри, *оне* нéса за младóжења Крс, *оне* љи ж'ёт Рап, *оне* ће ткáјет Рад, *оне* ни бил'е Ле, *оне* пúал'е Ди, па *оне* ће збóрет Др, ни *оне* нé-јáље Рад, ни *оне* нéса за јáдење Мл.

595. Заменице *ја* присутна је и југозападније од ГГ, у северозападном делу Македоније¹¹⁵⁶, пошто је данашња територија македонског језика имала у прошлости, заправо, два дела — један са заменицом *ја*, уз српску језичку територију, и — други — са заменицом *јас*.¹¹⁵⁷

Óвде ка дóјде *ја*, *ја* мал'ичкава Вр, *ја* рáда Ор, *ја* нíкого не сом нéјћела, *ја* со тéбе Др, а *ја* жéлам Рад, *ја* пíштим тáмо Ку, *ја* сом држала óфце Ди, *ја* сом ги úтепаф Рап, *ја* ĥ[е] íдем Ба, *ја* ти сом свóј Ре, не тé-виђим *ја* Крс, *ја* ти сом рéкла Кру, *ја* сом рáботаф Др, ни *ја* нéмам Рад, *ја* со тéбе Ку.

596. Корелативни однос личних заменица 1л. *ја* — *ми(j)е* и *јас* — *ни(j)е* и територијални распоред у македонским дијалектима, говоре о вези крајњих северних¹¹⁵⁸ и периферних ЗПМ¹¹⁵⁹ са српским говорима, када имају однос *ја* — *ми(j)е*.

У ГГ је у 1л. мн. *мије*, а ретко је потврђено и *ми*, које може бити секундарног порекла, мада присутност *ми* у нижим селима упућује на траг ранијег дијалекатског стања. Посведочено је само *вије*:

Мије сме го кáрал'е, ĥé ће *мије* побéјнеме Бр, *мије* во Абаза рамéтлија сме мл'ёл'е Вр, *мије* шес-седом-дúше, *мије* сме бачíлари Ре, *мије* зéме да жéламе Кру, *мије* ће га íгра изíграме Рад, *мије* на пúт Рап, а шо *мије* да дóјеме Др, *мије* донéсохме Ба, сме бил'е *мије* ке вáс Ку;

а *ми*, вéл'и, w мајчина, измећáрћића сме бил'е *ми* Вр, а *ми* на плáдно гúје-да сме тéрал'е Рад, *ми* јéмпут Рап;

вије млáде сте Ре, *вије* сéга не га знóте Кру, *вије* а сте бил'е Др, а *вије* Ле, и *вије* и *мије* Рад, *вије* се смíјете Крс, *вије* да исkáжете Бр, *вије* нé сте умóрене Др, ће ни збóрите *вије* Ку, зáшто жéлате *вије* Ле, ни *вије* не ће íмате Ди.

¹¹⁵⁶ САМОчерк, 191; ВБЗФ, 27; ВБДГ, 73; СТТГ 2, 103; ВБСМГ 1, 22–24; ВБСМГ 2, 176–178; БАГД, 184–188.

¹¹⁵⁷ ВБЗФ, 36.

¹¹⁵⁸ ВБСМГ 1, 22–24; ВБСМГ 2, 176–178.

¹¹⁵⁹ Правац Струга–Дебар–Полог–Гора (САМОчерк, 191; ВБЗФ, 28, 37; ВБМК, 45; ВБДГ, 73; СТТГ 2, 103; БАГД, 53).

О б л и ц и

597. Деклинациони тип личних заменица има систем од три облика у оба броја, мада се спорадично јавља и четврти облик — Дјд 1. и 2л. *шѐби, мѐни*.

Овакав деклинациони тип имају П-Т¹¹⁶⁰ и већи део северномакедонских и ЗПМ говора¹¹⁶¹, мада у граничним македонским говорима аналитизам у Дјд. и мн. потискује синтетичку форму.¹¹⁶²

	О р т о т о н и ч н и о б л и ц и		Е н к л и т и к е	
Н	ОП=А	Д	ОП=А	Д
<i>ја</i>	<i>мѐне</i>	<i>мѐне/(мѐни)</i>	<i>ме</i>	<i>ми</i>
<i>шѐи</i>	<i>шѐбе</i>	<i>шѐбе/(шѐби)</i>	<i>ше</i>	<i>ши</i>
<i>он</i>	<i>њѐго/ н'ѐго/ нѐго</i>	<i>њѐму/ н'ѐму/ нѐму</i>	<i>го</i>	<i>му</i>
<i>она</i>	<i>њá/н'á/нá</i>	<i>њѐзи/н'ѐзи/ нѐзи, (њóзи)</i>	<i>га, ја, је</i>	<i>и, ги/ђи</i>
<i>оно</i>	= м. р.	= м. р.	= м. р.	= м. р.
<i>мије</i>	<i>нáс</i>	<i>нáм</i>	<i>не</i>	<i>ни</i>
<i>вије</i>	<i>вáс</i>	<i>вáм</i>	<i>ве</i>	<i>ви</i>
<i>они</i>	<i>њíх/ н'íх/н'í</i>	<i>њíм/н'íм</i>	<i>ги/ђи, ге/ђе</i>	<i>ги, им, гим, мги</i>
(<i>оне</i>)	= <i>они</i>	= <i>они</i>	= <i>они</i>	= <i>они</i>

У мом материјалу нису потврђени облици личних заменица који се наводе за ГГ¹¹⁶³:

Нејзи *гу, њима ги, ни гим, ђе* (< *ге*) за Кру и Ре.

Место *гу* у употреби је *ги, и*; м. *њима* — *њим*; *гим* је енклитичка а не ортотонична форма, па нема оваквог удвајања; у Ре и Кру заменица не гласи *ђе* већ *ге*.

598. Поред наведених ортотоничних и енклитичких облика заменица, јављају се и удвојене форме:

Ортотонични облик личне заменице + енклитички облик личне заменице; именица + енклитички облик личне заменице.

О положају заменичких енклитика и удвајању в. т. 1062–1069.

У предлошко-падежним конструкцијама јављају се само ортотоничне форме.

¹¹⁶⁰ ПМГСЖ, 171–173; МлРСГ, 55–59; РСПГ, 482–486; јужнометохијски говори (према мом материјалу); БНАП, 162–168.

¹¹⁶¹ ВБЗФ, 25–26, 34; ВБДГ, 73; ВБДГр, 16, 22; ВБИСЛМ, 7.

¹¹⁶² ВБПГ, 344, 349, 353; СТТГ 2, 103.

¹¹⁶³ ВБГГ, 64.

599. У облицима енклитика 1. и 2л. остварена је корелативност:

	1л.		2л.	
	јд.	мн.	јд.	мн.
А	<i>ме</i>	<i>не</i>	<i>џе</i>	<i>ве</i>
Д	<i>ми</i>	<i>ни</i>	<i>џи</i>	<i>ви</i>

П о т в р д е:

Он ка *ме* ви́де Вр, ту́је *ме* чекај Гл, *ће ме* грабује Бр, *не ме* удриф Рап;

џе донéсохме Бр, *ма́ти џе* продала Крс, со камењ *џе* удри Ле;

ми ве́љи Ре, от оца само брат *ми* би́ф Вр, *ми* да́ва Кру, ко́смаве *ми* обéл'ел'е Бр, *никој не ми* дошоф Крс, сѝн а *ми* и́де Ку;

ја џи ка́жа Вр, *ке џи* се о́фце Ре, па́ре *ће џи* донесем Бр, *џи* го зéл'е Гл;

на́м да *ни* пукне че́шма Ле, *ни* у́мре пр́во бра́т Рап, та́ко *ни* ка́жујет на́м Ди, ма́зник *ни* го ја́дет, ма́ти *ни* ил'езла, му́жи *ни* са w Далма́ција Вр, собу́л'ица („кртица“) *ни* исáбила н'и́ва Ре, о́на *ни* се огул'и Гл, нѝ-јено де́те жи́во не *ни* је Рап, да́јте *ни* верéсије Др, свé *ни* зéа Ку, шо *ни*-смрди Крс;

да *ви* и́скажем, де́јка *ви* сме да́л'е Гл, ва́м *ви* је ле́жа Ор, ва́м *ви* је ма́ти Ба, шо да *ви* ка́жујем Ре, фа́ла *ви* Кру, чи́је *ви* је овја, шо *ви*-гори, шо *ви*-смрди Крс, *ви* и́деме Бр;

а то́га зѝмаа Арна́ути да *не* зéмет, да *не* у́крадет Ре, на́с *не* и́споља Гл, не́мавФ *кој* да *не* чу́ва ту́јка, *не* оста́вила Вр, да *не* да́рује Крс, тѝ *не* гѝнеш Крс;

ба́бо да *ве* ви́ђи Ре, ка *ће ве* пра́ша Бр, чу́ма да *ве* удри Гл, о́на *ве* ви́ка Рап, *ће ве* за́сака Крс, но́ге да не́мам и о́чи ако *ве* ма́мим Вр, *ће ве* да́рује Рад.

Енклитике *ни*, *ви*, *не*, *ве* захватају велики ареал српског језика¹¹⁶⁴ и све македонске говоре.¹¹⁶⁵

Широк ареал оваквих енклитика у српским говорима не потврђује мишљење неких аутора о њиховом македонском пореклу у српском језику.¹¹⁶⁶

600. Евентуални траг синкретизма дативско-акузативних облика заменица 1. и 2л. може бити употреба дативске енклитичке форме 1. и 2л. јд. (*ми*, *џи*) у акузативном значењу.¹¹⁶⁷ Овакав продор *ми*, *џи* у *ме*, *џе* јавља се само у конструкцијама с перфектом и потенцијалом. Разлози продора могу бити морфолошки — синкретизам ортотоничних облика. Није без значаја ни корелација са ен-

¹¹⁶⁴ РСПГ, 482–484; СМЪГ, 110; БАДИЈС, 402–404, 405; ИПГС, 201–202; ЈДТГ, 121; ПА-МБРес, 333–334; СРЛГ, 346–348; БНББЦ, 66–67; БНАП, 162–163; СМаст, 404–405; РСГЦШ, 291; ПеМСкЈ, 152; ЋЈГЛ, 71; ТМГР, 388; ТМГС, 75; БДНСгов, 88; СМИЦГ, 72; ВЛМД, 237; ЋДГБ, 81; АР-СВАБ, 306; СМЪГ, 110.

¹¹⁶⁵ САМОчерк, 195; ВБДГ, 73; ВБЗФ, 34, 90; ВБКГ, 67; ПаАРГ, 123.

¹¹⁶⁶ САМОчерк, 195.

¹¹⁶⁷ О пореклу и ареалу *ми*, *џи*, *ни*, *ви* в. ИПГС, 199–204; в. и: БАДИЈС, 402–405; СМЪГ, 112; РСПГ, 482, 486 (су у Дјд. зам. она).

клитикама Зл. мн. — *ги* (Д, ОП), *ге* (ОП), као ни механизовање према оваквим конструкцијама с дативом (Не *ми* си донела Др).

На фонетско објашњење упућује употреба *ми*, *џи* — *ме*, *џе* у зависности од следећег гласа у сандхију:

Не *џи* сом видела — не *џе-виђим* Вр;

вије *ми* сте оћоравиле Ор, ох, море чујеку, шо *ми* си уплашиф, тј *ми* си умориф, тј *ми* си дала ке сом нејчела, та кољко не *џи* сом видела, одамно *џи* сом видеф Гл, ка би *ми* си срела, шоб би *ми* си учинила Рад, не *ми* сте даље Рап, тј *ми* си дала ел' браћа ме продаге Ле, ка би *ми* си срела, шоб би *ми* си рекла Ди, не *џи* сом знала, не *џи* сом сакау, ја *џи* сом имала на место братуо Бр, *џи* сом даф Ку, чвѐра *џи* сом рекоф Ре. Примере в. и у т. 838–840, 846–848.

У Ре је забележен усамљен пример у коме је употребљена форма *мене ми* у функцији правог објекта: а *мене ми* љути зашћо збори против^ф инсана.

Употреба Д омогућена је присутношћу нијансе значења штете, а пошто је акузативна форма и у оваквим примерима уобичајена, потврда се пре може сматрати казуализмом узрокованим нијансом значења штете, него утицајем дебарског говора у коме је овакво мешање уобичајено.¹¹⁶⁸

У примерима типа: стра *ми* је от кућиња Ре — *ми* је датив штете. Оваква конструкција је, иначе, присутна у свим оближњим српским говорима (према мом материјалу).

У примеру: гл'едај ме, нагл'едај-*ми*-се Рад — *ми* је дативска енклитика. Употребу етичког датива омогућава већ употребљена акузативна енклитика у функцији правог објекта.

601. У Д Зл. јд. енклитике су *ги* и *и*. Форма *ги*, настала аналогично према дативским енклитикама *ми*, *џи*, *ни*, *ви*¹¹⁶⁹, својствена је граничним П-Т говорима¹¹⁷⁰, као и тетовском¹¹⁷¹ и кумановско-кратовском.¹¹⁷² Облик *и* могао је настати испадањем *г* из *ги* у интервокалном положају у сандхију (в. т. 372б). Просторни распоред енклитика *ги* — *и* у ГГ (в. к. 30) указује и на евентуалне утицаје — *и* је скоро доследно у вишим селима (Бр Ре Кру Гл), а у њих је могло стићи из горњополошких говора¹¹⁷³; у нижим селима, осим ретких примера са *и*, уопштено је *ги*; У Ба и Ди доминира *ги*, али ни *и* није необично:

Блазе *ги*; и *ги* дала јѐна софра и *ги* преговорнала, њѐјси *ги* сум даф, муђ *ги* рекоф жѐне Рап, Рамадан *ги* реков^ф Рамаданици, нѐмој да *ги* чѐниш Рамаданици

¹¹⁶⁸ ВБДГ, 73.

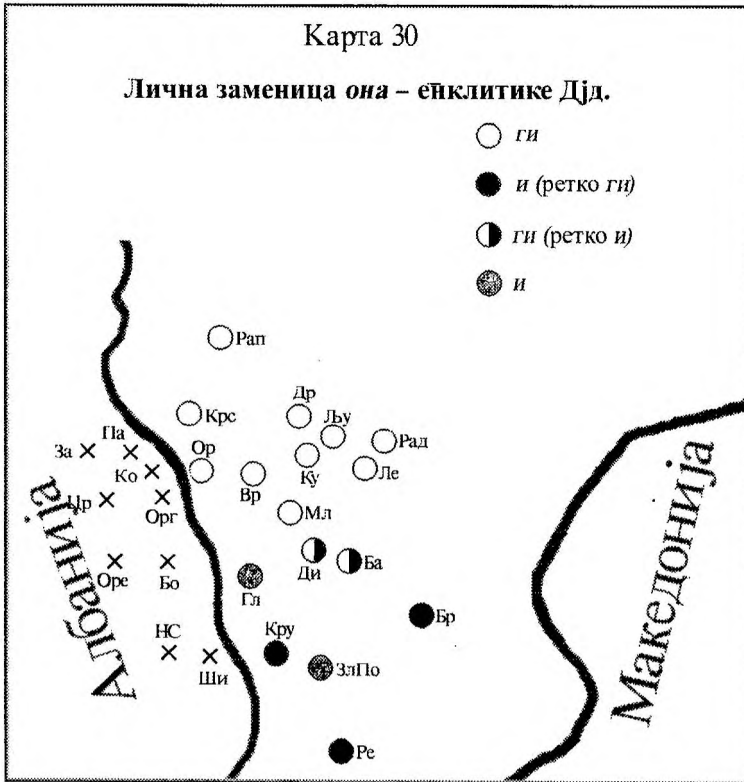
¹¹⁶⁹ БАДИС, 415.

¹¹⁷⁰ ПМГСЖ, 172; МлРСГ, 57.

¹¹⁷¹ СТТГ 2, 103.

¹¹⁷² ВБЗФ, 35.

¹¹⁷³ Исто, 35.

рѣзиль Ле, мѹж *ги* је аскер, кѣ *ги* је, пѣнциери *ги* чинет Мл, *ги* панаф коњ, шѹ *ги* си стáвала, ће *ги* стáи нѣшто Крс, та шѹ *ги* најде, *ги* сом имаф мѣрак Ба, исто *ги* тражиф и нѣјси, он *ги* рекоф Ку, ка *ги* нашоф ко̀мшије, ба̀бо *ги* порачаф, *ги* рекоф — дѣте *ги* умрело во Ра̀ѹвица Ор, кѣсмет *ги* бѣф та̀коф ЗлПо, а он *ги* вѣл'и Ба, *ги* скрши Др, мѹжш *ѹи* пристанаѹ Бр, а̀мица *ги* је Јáкуп Вр, ће *ги* кѹпим Ди;

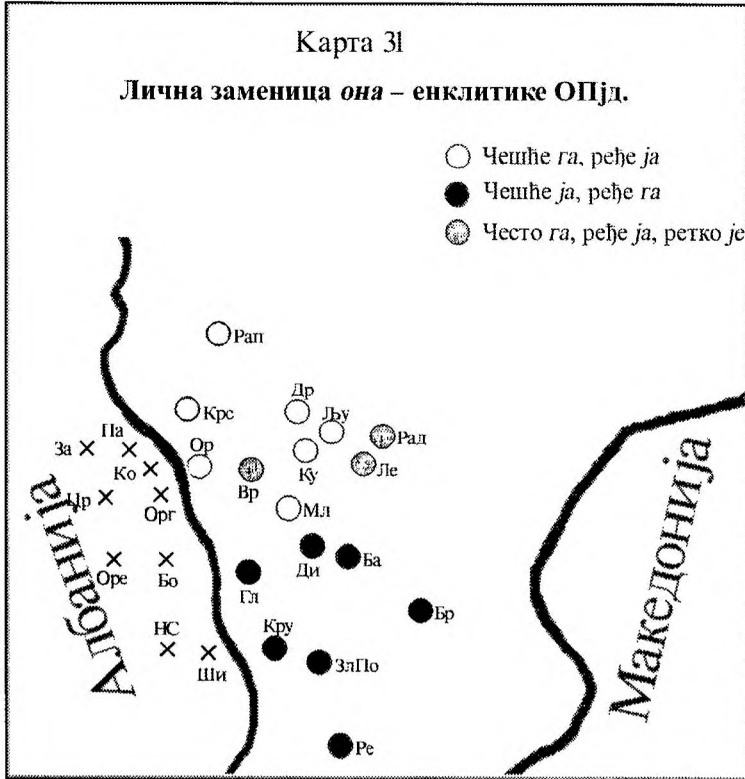
ја *и*, шо ни је јѣтрва, Имѣрици, *и* вѣл'им, ѹѣрката *и* умрела, ба̀бајко *и* се прѣжениѹ Бр, ка *и* си рекоф, шо *и*-било, ка ће *и* до̀је дѣдо шо *и* је Гл, ће *и* онесет баш-мáраме ЗлПо, вѹвне ће *и* онесет, бра̀т шо *и* је Кру, мáти *и* за̀йдује, мáти *и* нѹси брис Ре, ће *и* пѹјет млáјности Љу, да *и* мѣриш Зѣкиѹи Ба.

602. Акузативне енклитике за 3л. јд. ж. р. у вишим насељима гласе *га*¹¹⁷⁴, *ја*¹¹⁷⁵; у нижим доминира *га*, нешто је реѹе *ја*, *је*¹¹⁷⁶ је врло ретко (в. к. 31).

¹¹⁷⁴ Облик се констатује пре свега за доњополошке говоре, али и шири простор македонских говора (САМПол, 344; САМОчерк, 196; СТТГ 2, 103; ВБЗФ, 33, 39).

¹¹⁷⁵ Облик се јавља у горњополошким, дебарским, али и јужнијим македонским говорима (САМПол, 344; ВБПГ, 344; ВБДГ, 73; БАГД, 57).

¹¹⁷⁶ Енклитика *је* бележи се на широком ареалу македонских говора, пре свега ЗПМ (ВБЗФ, 32–33; ВБПГ, 344, 353). Уп. са *је* у многим српским говорима: ИПГС, 201; МлРСГ, 57; СРЛГ, 348. Уп. са одсуством *је* у призренском (РСПГ, 485) и другим јужнометохијским говорима, сретечком говору (ПМГСЖ, 172).

У ГГ није стигла полошка иновација *њега/нега* — *га*¹¹⁷⁷, већ је продор *га* остварен само у енклитичкој форми, а ортотонични облик гласи *ња*. Овакав однос (*ња га*) паралелан је са П-Ј стањем *њу гу*¹¹⁷⁸, са рефлексом *а < ж*:

Па ваке манеста *ће ја* носет да *га* не-виђет Ба, сме дошл'е овде ке *ња* да *га* прашаме Лју, и ёво *га* дошла Ди, н'а *га* посин'ија Ор, *ће га* зимаје, куча ти *га* знајем Ба, бабо *га* сл'и́за Крс, покóси-*га* љивада Ре, и *га* извадил'е, и *ња га* прашува́л'е, т'и ако *га* не-знаш кућа Вр, коа че *га* зимаје, да *га* снесет Гл, *га* даде ЗлПо, погача *га* меси́ла Рад, не *га* давам ћерка Рап, таја *ће га* утѣпаме Др, Јусуф *га* ту́ри жѣнана Бр;

ће ти ја зѣмет; *ће ми ја* не-даваш по́сле, *ће ми ја* ба́ктисаш, *ће ми ја* да́деш Рап, и сѣк Пепѣљуша *ја* да́л'е, и *ће ја* носиме н'а, скуба́ница *ће ја* ску́беме Бр, и *ће ја* побáриме, ну́са *ће ја* га́зи, до́ма не-мож да *ја* до́несеш Крс, и ре́кла да га кра́деме, да *ја* гра́биме¹¹⁷⁹; а шо *ја* пра́чаје, ч[е] њдет по на Гл, и *ће ја* рашѣтаје

¹¹⁷⁷ САМОчерк, 196; САМПол, 344; СТТГ 2, 103; ВБЗФ, 39; ВБПГ, 344, 345.

¹¹⁷⁸ РСПГ, 465–486; јужнометохијски говори (према мом материјалу); БАДИЈС, 412–413; БНАП, 162.

¹¹⁷⁹ Пример је илустративан пошто дистрибуција аломорфа није ограничена семантички или синтаксички.

ЗлПо, *ће ја снэсе Кру, ће ја дине Ре, нé-можем да ти ја дадем Ку, ама како ја жéлала Ба, ка ће ја виђим Ор;*

бргу сме *је* прáјл'е Ле, водéница óвдека *је* запусте^ха Вр, ка дóшло врéме да *је* затвóрае, га затвóрил'е Крс, нé-могла да *је* дóнесе Рад.

У следећим примерима нема продора ОП=А у Д:

Бóвна је, а нíкој *га* [жена] не вéрује Вр, нíкој ми *га* сéстра не вéрује Гл.

Рекција глагола *вéрујем* је ОП=А, како је, према мом материјалу, и у јужнометохијским говорима: Бóлна је, а нíкој *гу* не верује; у сретечком говору: Бóвна је, а нíкој не *гу* вéрује.

603. Заменице Зл. јд. м. и с. р. у ОП=А имају енклитику *го*. У нижим селима, међутим, потврђени су и ретки примери енклитике *га*:

Јá да *га* кóпем, тí би се чúдила — колóмбоћоф^в от ке дóшоф; јено от^л Рá-деша дéтенце шо *га* пóзнаам Вр, да *га* сíјем жítце Рап, áскерлак сом *га* прéтераф Крс, кóња *га* јá^хна Рад, брáта ^харáмије бéше *га* зéл'е Мл.

Ретки примери у којима је *го* продрло у ж. р. јд. могу бити траг из временна мешања *го* и *га* и поремећаја у дистрибуцији генитивно-акузативног наставка јд. м. р.:

Óни *го* вíдел'е дéјка Вр, óни *го* íзвадил'е [дéјка] Ор, мáтере да му *го* гó-њим Ор Ди Др.

604. Дативне и акузативне енклитике Зл. јд. и мн. имају у првом делу *г-*: *ги, го, га; ги, гим, ге.*¹¹⁸⁰

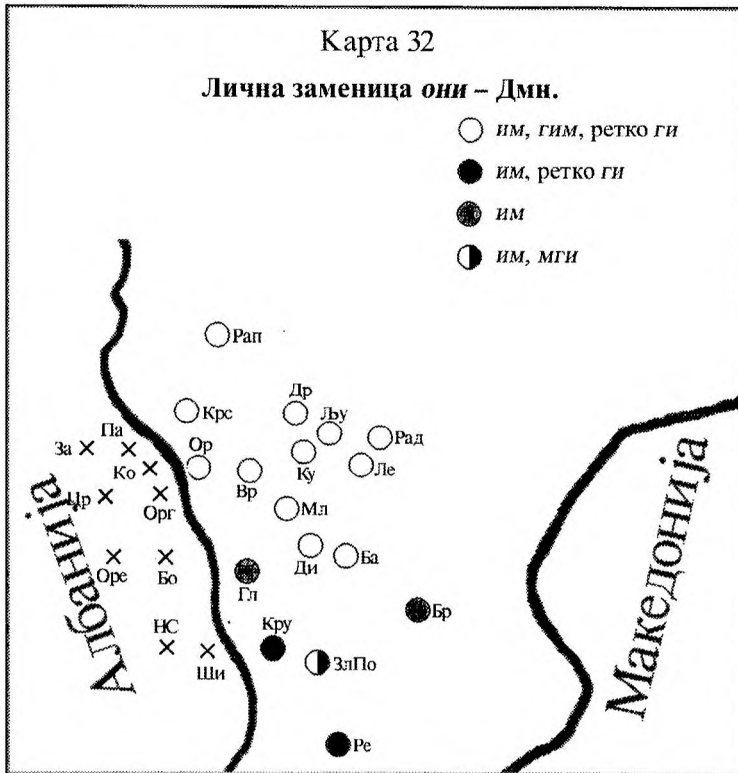
У енклитикама Зл. јд. и мн. личних заменица *г-* је аналошко, настало према *го* у ОП м. и с. р. јд. Тако је створен систем енклитика Зл. јд. и мн. у коме се *г-* усталило у коренском делу, а граматичка морфема је додата на *г-*.

605. Чување облика *го* у ОП=А јд. м. и с. р., и на тај начин ремећења новоствореног система заменичких енклитика Зл. јд. и мн. личних заменица, узроковано је двама разлозима: *-о*, обележје м. и с. р., у опозицији је са обележјем ж. р. (*-а*); обележје именица м. р. за бића у ОПјд. је *-а*, а *-а* је обележје и ОПјд. ж. р., па би продором *-а* и за м. р. јд. дошло до хомонимије. Чувањем *-го* избегава се хомонимност.

Заменица	Заменичка енклитика	Именица	Облик	Друге заменичке енклитике
<i>óна</i>	<u>га</u>	<u>жéна</u>	ОПјд.	—
<i>óна</i>	<u>ги</u>	<u>жéни</u>	Дјд.	<i>ми, њи</i>
<i>óни</i>	<u>ги</u>	<u>мúжи</u>	А/ОПмн.	—
<i>óни (óне)</i>	<u>ге</u>	<u>жéне</u>	А/ОПмн.	<i>не, ве</i>
<i>óни</i>	<u>гим</u>	<u>мúжим</u>	Дмн.	—

¹¹⁸⁰ Порекло *г-* у овим заменицама објашњава се двојачко. Б. Конески (КБИст, 79) и М. Павловић (ПМММ, 16–17, 20) облике *ги, гим* тумаче појавом неорганског *х*. Други аутори (БАДИЈС, 412; ИПДј, 115; ВЛМД, 241) образац оваквих енклитика налазе у аналошком угледању на генитивно-акузативно *га* у м. р.

606. Енклитике датива Зл. мн. личних заменица деле ГГ у два, односно три дела (в. к. 32). Највећи део Горе има енклитику *гим*, са којом алтернирају ређа енклитика *им* и врло ретка *ги*. У ЗлПо присутан је систем енклитика *им*, *ги*, *мги*. У највишим селима — Бр, Гл, Ре, Кру — *гим* је непознато, а основна је енклитика *им*. У Бр и Гл није уочена енклитика *ги*, у Ре и Кру *ги* је ретко.

Облик *гим* настао је контаминацијом двеју енклитика (*ги* — *им*) или према њим¹¹⁸¹, али је *гим* могло настати и из Дјд. *ги*, које се осетило основном на коју се додаје наставак Дмн. -м. Територијални распоред и однос енклитика у Дјд. Зл. ж. р. и Дмн. Зл. упућује на контаминацију двеју енклитика. Наиме, насеља у којима у Дјд. нема *ги*, нема ни *гим*, пошто нема потребе за избегавањем хомонимности. У насељима у којима је у јд. *ги*, у мн. доминира *гим*.

Уопштавање енклитике *им* у вишим селима наслањање је на ЗПМ стање¹¹⁸², док су енклитике *ги*, *гим* у духу П-Ј иновације¹¹⁸³, али без непосредног наслањања на ово стање иновацијом *гим*, пошто у оближњим српским говори-ма енклитике *гим* нема.

1181 БАДИЈС, 415.

1182 ВЕЗФ, 35.

1183 БНАП, 168.

Злипоточка енклитика *мги* могла је настати из *гим* метатезом.

П о т в р д е:

Им сом рекоф, да *им* чини њмет, *им* остава Кру, не-можем да *им* се извѣсел'им Ди, и *им* рекоф, оџце *им* ге зѣа, сѣно набери *им*, да *им* докаже Ре, дајте *им*, а гроб^п да *им* го гоњим Вр, *им* дал'е Др, мѹжи л'и *им* ставае, тѹје че *им* даде Гл, кѹн'и ке *им* вл'язае Ор, ће *им* пѹје, *им* стаила, да *им* нѹси Бр, *им* рекоф Крс;

ги стаил'е оѹо, ће *ги* крадет, о[д] дѹма *ги* ѹготви Ре, ће *ги* мѣсиш нешто, ѣл'и ће *им* вѣриш бакрдан Вр, ѹн *ги* се скриф Крс, *ги* збѹрила Рад, дај *ги* дѣцам Ле, кравам ће *ги* дадет Др;

мѹжи *гим* ѡдаље на гурбет, тѣја *гим* је, Ал'ѣница *гим* вѣл'и, *гим* ѹмрела мѹти дѣцам Лѹ, и јѹ *гим* сом кажаф, *гим* сме дал'е, мѣје сме *гим* рѣкл'е, мѹжи *гим* се на гурбет, брат *гим* вѣл'и, жѣне *гим* побѣгнал'е Др, вѣтер да *гим* дѹје тѹк, да *гим* кажем, *гим* рекоф, не *гим* вѣруаф Ку, тѣ да *гим* рѹзбудиш њѣм стоѹа, ће *гим* се испрѹмењет Ле, не *гим*-даф, сѹлата *гим* прѹјме, ѹни *гим* ѹрал'е, *гим* рѣкла бѹбата стѹара, *гим* стѹанал'е мѹло трѹѣе Крс, дал'еѹо *гим* се чѹје, кѹмпири *гим* давал'е, *гим* даље њѣм Рап, њѣм *гим* ѹнесла, а *гим* дал'е Ба, а *гим* кѹпила, жѣне *гим* се промѣнил'е Ди, *гим* дадите, њѣм *гим* дава Мл, па ће ни дајет шо ће *гим* ѹстане, ће *гим* ѡдеме на вода, ће *гим* сѣпеме Вр, пѹре *гим* изгѹрел'е, неѹа *гим* ѹстане Рад;

дајте *мги*, сѣној *мги* се на рѹбота, жѣне *мги* се промѣн'ете, ће *мги* фрљим ЗлПо.

607. Иаѹо је заменица Зл. мн. синкретизована у Н, па је осим трагова заменице *ѹне* уопштено *ѹни* за све родове, у служби правоѹ објѣкта у енклитикама уочава се диференѣијација наставаѹа према роду, како је код именица у ОП:

ги: м. р., с. р. мн.; *ге*¹¹⁸⁴: ж. р. мн.

Док је ова диференѣијација знатне стабилности у Бр, у рестеличком и долоиштанском говорном типу однос је знатно поремењен (в. к. 33). Поремењај је поспешен синкретизмом облиѹа у Нмн.:

А *ђи* [љѹђи] виђиш; а *ђе* [жѣне] виђиш; дуђѹните *ги*¹¹⁸⁵ затвѹрел'е; нѣх *ђи* [каплари] утѣпаа; па јѹ ка ће *ђи* [дѣца] грабнем, ће *ђи* ѹтепам; *ђи* збѹреше; сом *ђе* [приѹажн'е] наѹчила Бр.

И у Бр се зачиње уклањање дистрибуѣије *ђи* — *ђе*, пошто је потврђено: жиѣе *ђи*¹¹⁸⁶ вѣзођ.

У селима у којима је дошло до поремењаја у употреби акузативних множинских енклитика уочава се следеђа законитост:

1184 Л. Вујѹвиђ (ВЛМД, 241; ВЛЕГ, 512) мрѹѹвиђѹу дативно-акузативнѹ енклитиѹу мн. зам. за Зл. *ге* (за све родове) објашњава угледањем на енклитике *не*, *ве*.

1185 Чување групе *ги* необично је за Бр.

1186 Мешање облиѹа Д и А (*ги/ги*) у К-Р говорима Д. Јѹвиђ (ЈДТГ, 122) објашњава чињениѹом да ѹба падежа врше службу објѣкта, па ѹтуд и морфолошка идентифиѣација.

Када је акузативна енклитика део удвојеног објекта па је именица носилац значења рода и падежа, доминира енклитика *ги*. Када је у функцији правог објекта само енклитика уз дворекцијске глаголе уз које иду Д и ОП, онда је форма *ге* скоро доследна, пошто се њома избегава хомонимност облика *ги* (Дјд., Дмн., Амн.):

Тамо новобожене *ги* утѣпаље, обадвајца. И *ге* донесоф Сељман-Љика во кљећ Ре.

Тује *ги* остаил'е, тија гољемите ка́мени; шо *ги* истѣпаље осом дѹше, најако *ги* [парићѣтата] жа́ли Ре, ка ви́деље да *ги* трчи Ку, све ја сом *ги* издржуаф тија Др, по вѣчера ће *ги* пѣрем Ле, све *ги* искла́л'е да *ги* ја́дет Ор, ти си *ги* изела Ди, да *ги* улавим, *ги* [бѹке] исѣкоа Рад, де́ца *ги* праћам, ђвија рѣчој *ги* ка́жујем, и она *ги* издвѳрила, ће *ги* у́плаши не́што ноћа, че *ги* изгрл'и свѣкор Гл, да не *ги* чу́јем тѹпани, да не *ги* виђим Ба, си́нои сом *ге/ги* и́жениф Кру, *ги* собѳрује w ка́мара Рап;

пѳтера не *ге* [мѹжи] фаћа́је, и туј *ге* фа́тиље гу́једа; о[д] ца́мија ка и́даље, *ге* гљѣдал'е. Ги ста́иље око, ће ги кра́дет. Ге у́краље; тућефскѳ-офце им *ге* зѳа Ре, ба́бо *ге* ђнесоф чѳтири ко́зе сѳстри да му *ге* ђчува, и *ге* пу́шти'ме, ја сом *ге* гра́дила Ор, бѳгиње ја сом *ге* фа́тила, ја сом *ге* прѳнесла и сом ги ишчу́кала по-

слѣ Ба, ка ви́деф ше́јтан, нѣма *ге* ту́је, он ђ́дма, брго, прѣтиф да *ге* фѣтет Ку, сѣтне *ге* [пѣрице] изѣрчил'е; стѣтине ђ́фце сме ѣмал'е. Де́ца *ге* пасл'е Мл, по́љај *ге* свѣтои Ди, ја не *ге* знѣм; *ге* истѣра^а о[д] ду́ћан; не ти *ге*-враћа; он *ге* зѣф Рап, па сме *ге* [ђ́фце] да́ваље на својштина Крс, кѣмпири *ге* ва́ћаме, *ге* бра́ф ту́јка фу-карѣ-љући Вр, *ге* че́кала Гл, ја ће *ге* смѣрим Рад.

У Рап је, у служби правог објекта, забележена енклитика *је*, настала из *ге* испадањем *з* у интервокалном положају у сандхију:

Ка зѣвф му́жот да *је* крши, сѣнаф при њѣ да *је* глѣда; нѣ-може да *је* смѣри ни́кој.

П у н и и у д в о ј е н и о б л и ц и л и ч н и х з а м е н и ц а

608. Ортогонични облици личних заменица употребљавају се када је заменица наглашена, када заузима прво место у реченици.¹¹⁸⁷ Предлози се употребљавају само уз пуне облике. Удвојене форме употребљавају се у оној служби коју врше ортогоничне. Уз удвојене форме предлози се не употребљавају.

609. Ортогоничне форме заменица 1. и 2л. јд. имају, поред Н, и следеће облике:

а) Г=А=ОП: *мене*, *ше́бе*:

Змија *мене* за но́га Ор, та ка ти *мене* на́пуди Ба, а *мене*, нас не одре́дил'е Вр, *мене* ви́дела Др, за *мене* ба́бо да́ф четирѣсе љѣре Мл, со пу́шке на́-мене Ре, Јусуф бе́ше ке *мене* Рап, шо́-сакаш све *ош*^д *мене* Рап;

ка *ше́бе* и ја сом Вр, сом зѣф *ош* *ше́бе* Ре, они се ке *ше́бе* Крс, во *ше́бе* спа́ла Др, се у́спала чека́ећи *ше́бе* Гл, на *ше́бе* ме́тнала Кру.

б) У Д доминирају *мене*, *ше́бе*¹¹⁸⁸:

Мене — рече — ни ма́ти аџи́ница да ми бѣла Ди, нѣ само *мене* Ор, он ве́л'и *мене* Ку, да́ј га *мене* Ре, си ђ́стајла две — јѣна *мене*, јѣна *ше́бе* Ку, *мене* убаво ја́буко се́ди на во́ћка Крс;

ђ́тец *ше́бе* кога́-ошоф Крс, *ше́бе* пу́ала Др, па *ше́бе* не да́ваше Ле;

Знатно су ређи новији облици *мени*, *ше́би*, настали према дативским енклитикама истих заменица, а именичко дативско -и могло је да припомогне¹¹⁸⁹:

Мени до́несла Ди, и де́нес *мени* ве́л'и аџо Бр, *мени* у́мрел'е три́-деца Ба, *мени* да́ва да ја́дем Др;

ше́би оста́ила Бр, ма́ти ве́л'и — *ше́би* Рад.

О енклитикама ових заменица в. т. 599.

в) Удвојене форме ОП=А и Д знатно се чешће користе од ортогоничних:

Мене ме зу́јет Ор, Бе́јтула *мене ме* ви́ка, ма́ти *ме* нѣ-дава *мене*, *мене ме* ка́раје Крс, *ме* зе́ и *мене*, и ка *ме* пу́шти *мене* Вр, *мене ме* бе́ндиса Др, ти́ да *ме ме*-

¹¹⁸⁷ БАДИЈС, 399.

¹¹⁸⁸ ВЪДГ, 73; РСПГ, 482–485; СМЪГ, 109; БАДИЈС, 403–405; СРЛГ, 345; ВЛМД, 234–236.

¹¹⁸⁹ ИПИО 3, 164.

не испратиш Ба, не *ме*-мами *мене* Бр, *мене* да ме слушаш Рад, не ме продавај *мене* Рап, тј *мене* ме остај Гл, пуши ми *мене* Ре;

шебе ше чекала Др, *шебе ше* молим Рад, *шебе ше* вика Крс, *шебе ше* збориле Ле, *ше* засака брат *шебе* Кру;

мене ми кажи, ти *мене* много ми се свиђаш Гл, *ма*ти *мене* ми кажуала Ор, *мене* ми кине душа Ба, *мене* ми је страх Бр, ка ме бнесоф, ми рекоф *мене* Вр;

да не *ши* разбудет стока *шебе* Ле, *шебе ши* пуала Др, па ће *ши* носим и *шебе* Крс, *шебе ши* дала да јадеш Ку, денеска *шебе ши* платиф Рап.

Мало је потврда са удвојеним облицима датива *мени* ми, *шеби ши*: *мени* ми збори Др, и *сеа мени* ми вељи Бр, па кућа *шеби ши* запал'ил'е Ба.

О редоследу у удвојеним формама в. т. 1066.

610. а) У Зл. јд. м. и с. р. разликују се ОП=Г=А (*њего*, *го*, *њего* *го*) и Д (*њему*, *му*, *њему* *му*):

Ош^д *њего* ми је *страм*, *го* *фатиље* *н'его* Ре, *харамије* *ош*^д *њего* *зел'е* тија Вр, *дэцата* *идал'е* *ио-њего*, *Ашима* *го* *стаил'е* w *апс*, *навал'ила* на *њего* Рап, не *го* *сакала* *н'его* Кру, *го* *фатил'е* *њего* Ле, и *њего* *го* *утепала* Др, *и*ди *ке* *њего* Рад, *н'его* *го* *викнала* Бр;

њему *му* било *криво* Ку, *шо* *му* са *пријатељи* *њему* Бр, па *му* *тражет* *њему* *сто* *брава* Рад, *ће* *му* *удараје* *нибет* Крс, *нокћи* *све* *от*^д *руке* *му* *панаа* Вр, *му* *пујет* *детэтому* Гл, *му* *сом* *ткала* *пуас* Др, *не* *му* *веруј* *њему* Ле.

б) У Зл. јд. ж. р. разликују се ОП=Г=А (*ња*, *га/ја/је*, *ња* *га/ја/је*) и Д (*њејсу/њојси*, *ги/и*, *њејси* *ги/и*, *њојси* *ги*):

Те *ја* *носиме* *н'а* *Скендэрици* Бр, *н'а* *га* *посин'ија*, *н'а* *га* *прашувала* Ор, *сме* *дошл'е* *овде* *ке* *ња* да *га* *прашаме* Љу, *со* *ња* се *ожењило* Ку, *ја* *тујека* *ири* *ња* Мл, *сл'ени* *со* *ња*, *ња* *га* *заклаф* Крс, *ја* *за* *ња* Вр.

Ња је у сретечком¹¹⁹⁰, затим у неким македонским говорима са којима се ГГ не граничи (охридски, струшки и југозападни део кичевског говора).¹¹⁹¹ У ГГ је непознат горњополошки, гостиварски облик *неа*.¹¹⁹²

У Д су доминантни облици *њејсу* (*н'ејзи*, *нејзи*), *ги/и*, *њејси* (*н'ејзи*, *нејзи*) *ги/и*, али се у нижим селима, користе и *њојси*, *њојси* *ги*.

Обликом *њејсу*¹¹⁹³ ГГ наслања се на оближње македонске говоре.¹¹⁹⁴ Сам облик може се извести аналошким уопштавањем према Дјд. м. и с. р. — *њему*. Партикула *-зи*, својствена и оближњим српским говорима¹¹⁹⁵, са македонске стране ограничена је на полошко и кичевско подручје.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁰ ПМГСЖ, 172.

¹¹⁹¹ ВБЗФ, 32,

¹¹⁹² ВБПГ, 344.

¹¹⁹³ Дативска речца *-зи* реализује се и као *-си* (в. т. 269а).

¹¹⁹⁴ СТТГ 2, 103; ВБДГ, 73, 90; ВБПГ, 344; ВБДГр, 22. Уп. и *њези/њејзи* у ТМГР, 387.

¹¹⁹⁵ РСПГ, 485.

¹¹⁹⁶ ВБЗФ, 34.

П-Ј форма *њóјзи*, бележена је спорадично у нижим селима. Овакав облик долази у српским оближњим говорима, али и шире¹¹⁹⁷, па и у неким македонским¹¹⁹⁸, који са П-Т дијалектолошки чине целину:

Нејзи посл'е јóпе иштé-више Ба, *нејси* *ги* рéкла, *њејси* *ги* сум даф Рап, *нејси* нé-даваф, *нејси* и збóрила Гл, *н'ејзи* нóсил'е за пáре Ле, *њејси* да збóриш Крс, исто *ги* тражиф и *н'ејси*, и *ги* бíло крíво *њејси* Ку, *њејзи* *ги* нóсил'е Рад, *нејзи* и рука прéсекоф Ре, *њејзи* *ги* мýжа утéпал'е Др, *нејзи* и Бр, *нејзи* *ги* óстана кúндра Вр, *њóјси* дéца íзмрел'е Крс, *њóјси* нoвóжења Рап, *њóјси* *ги* óнеси лóкум Др, *њóјзи* *ги* збóриље Ку.

611. Заменице 1. и 2л. мн., поред облика за Н, разликују и ОП=Г=А и Д. Ортогоничне форме се удвајају са енклитичким у истим условима по којима се удвајају и остале личне заменице.

а) ОП=Г=А (*нас*, *не*, *нас не*; *вас*, *ве*, *вас ве*):

Нас не íспол'а Гл, *ће* прéде óснуа *во нас*, *нас не* одрédил'е Вр, се стрáми *ошд нас*, *нас не* óнел'е Ре, *ке нас* вáке се рáбота Ку, *ваће* се прéде *ће нас* Бр, *нас не* нóсил'е на рýке Др;

ошд вас мéсо *ће* кúпујем Крс, *ошд вас* бéгаје Ле, а *ве* браље *вас* Љумани Вр, *вас не* вé-лэжет Рад, *вас ве* зýала Ди, а *вас ве* нéјчем, *вас* да утeпа вéца Гл.

б) У ГГ је сачувана стара дативска форма¹¹⁹⁹ *нам*, *вам*.¹²⁰⁰ Нема трагова за-падномакедонских¹²⁰¹, сиринићких¹²⁰², метохијских облика¹²⁰³ — *нами*, *вами*.

Систем чине још и енклитике (*ни*, *ви*) и удвојене форме (*нам ни*, *вам ви*):

Тáко *ни* кáжујет *нам* Ди, кóљко *нам*, тóљко *њим* Мл, *нам* да *ни* пýкне чé-шма Ле, *нам* нóсил'е л'éп, *нам ни* пáнује Вр, *нам* је úбаво Др, *он ни* вéл'и *нам* Рад, а *нам ни* је па úбаво ЗлПо, *нам ни* је стрáх Бр;

вам ви је лéжа Ор, *вам ви* је мáти Ба, *вам* нé-давам Др, *ни вам ни нам* Ле, *вам ви* дóођа ка íграчка Ре, *вам сом ви* дóнесла Ор, *вам ви* се смíјет мýжи Крс.

612. У 3л. мн. разликују се ОП=А и Д.

а) ОП=А (*њих*, *ги/ге* — *ђи/ђе*, *њих* *ги/ге* — *ђи/ђе*):

Њих ге зýала, лéгнало *јри њи* Рап, *ни* сом вíдеф, *óрис на н'и* Ре, сом вí-деф *них* Гл, *идала* л'ýсица *јо н'и*, *јо њих* фр'љиф Крс, и сéа *ће* го нóсим *ће них*, *них* *ђи* утéпаа Бр, шо сом бíла *ће* *њи* Ле.

¹¹⁹⁷ РСРГ, 485; ПМГСЖ, 172; МлРСГ, 57; јужнометохијски подримски и подгорски говор (према мом материјалу); БАДИЈС, 410; ПА-МБРес, 335; СРЛГ, 345; ТМГР, 387; РСГЦШ, 292.

¹¹⁹⁸ ВБПГ, 349 (вратнички говор), 353 (тетовски говор); МТОГ, 195 (овчеполски); в. и ВБДГр, 16 (северномакедонски говори).

¹¹⁹⁹ БАЈСД, 104–105.

¹²⁰⁰ БНАП, 164; ЂЉГЛ, 71; ТМГС, 75; ТМГР, 387. У мак. говорима синтетичка дативска форма присутна је само у неким западним говорима (ВБЗФ, 34; СТТГ 2, 103).

¹²⁰¹ ВБДГ, 73; ПаАРГ, 123

¹²⁰² МлРСГ, 57.

¹²⁰³ *Нами*, *вами* у јужнометохијском подгорском говору (према мом материјалу).

У Ре и Бр је остварен продор партикуле *-а* у ОП, што је корелативно са оваквим продором у облике показних заменица (*овогуа, шбогуа, ономуа*) (в. т. 672): и ја сом била за *ниха* Бр, *посл'е ге пушћил'е нија* Ре.¹²⁰⁴

б) Д (*њим, им/ги/гим/мги, њим им/ги/гим/мги*):

Не *им* даље *њим* Љу, *тољко њим, њим гим* даље Мл, *н'им* ће прати, *чорапе јопе ним* че *им* даје Гл, и *н'им* ће искочим, *н'им ги* збори Вр, *њим* да бнесеш ја-буко Крс, *н'им* ће пујет ЗлПо, *н'им* не *им* сом-рекла в[о] бчи Ре, *ти* да *гим* раз-будиш *њим* стока, *њим ги* покосиф Ле, *не гим* веруаф *њим* Ку, а *гим* дап'е *н'им* Ба, *гим* донеље *њим* Рап, *н'им мги* днеси ЗлПо, *њим гим* било криво Рад.

ЛИЧНА ЗАМЕНИЦА СВАКОГ ЛИЦА СЕБЕ

613. а) Повратном заменицом сваког лица *себе* различита падежна значења казују се истим обликом:

Ја *не-абим себе* Ре, и она от *пот-н'его себе* Ди, *свѣ ош себе*, сом трнала *пу-ас ио-себе* Вр, и она *не-знаје себе* Ор, *за себе* праил'е Мл, *со себе* има деца Ку, *не-груби себе* Ор, ал'и сама *во-себе* Кру, *извадиф за себе*, *јеното дете прѣш-себе* Рап, *себе* ће го остаим Крс.

У Д доминира *себе*, а ретко је, корелативно облицима *мени, шѣби* (в. т. 597, 609б), и *себи*: *муш себи* не-квари Бр, *стајила себи* да јаде Рад.

б) Није уочена дативска енклитика *си*, обична у оближњим македонским говорима.¹²⁰⁵

Ова енклитика се не јавља чак ни у устаљеном изразу *Благо си њему*.¹²⁰⁶

Одсуство дативске енклитике зам. *себе* наслањање је на стање у оближњим српским говорима, који овакву енклитику не познају.

в) Енклитика *се* саставни је део глаголских облика: *се* чѣшља, *се* насмијала, *се* умори Гора.

УПИТНА ЗАМЕНИЦА ЗА ЛИЦА КОЈ

614. Заменице *кѣшо* и *кѣи*, и оне сложене са њима, изједначиле су се па се исти облик користи и атрибутивно и именички.¹²⁰⁷

615. Када се не зна за одговор, заменица за лица гласи *кој*:

Кој работа да има, а и *кој* не работа нека има, ал'и *кој* работа да има *повише* Кру, ако има во *шума*, *кој* има; *кој* ће го бнесе Вр, *кој* ће почне да *вика* ЗлПо, *немав* *кој* да не чува Рад, *кој* ће л'егне Ор, *не-знам кој* ће доје Др, *кој* ће

¹²⁰⁴ Уп. са оваквом појавом у северномакедонским говорима (ВБСМГ 1, 22–24).

¹²⁰⁵ СТТГ 2, 103; ПаАРГ, 129.

¹²⁰⁶ Уп. са судбином *си*, које је сачувано само у овом изразу, у оближњим српским говорима: РСПГ, 487; јужнометохијски говори Подрине и Подгора, сретечки говор (према мом материјалу).

¹²⁰⁷ РСПГ, 487–488; ПМГСЖ, 176; МлРСГ, 66–69; БАДИЈС, 424; СРЛГ, 146–147, 351; АРа-СВАБ, 306; ЂЉГЛ, 75; СТТГ 2, 104.

ти-јаде помало Ре, *кој* е онја Бр, *кој* да работа Ба, *кој* е најубаф Мл, *кој* ти даде дукат Ди, *кој* метаф Крс.

Заменица *кој* употребљена у значењу неодређене заменице за лица *некој*:

Кој — има својштина, *кој* — овна, *кој* — јагње ће ти донесет Рап, *кој* продаф кона, *кој* продаф крава, *кој* продаф јунће некује Ре, *кој* на н'ива, *кој* на л'ивада Ор.

616. Када се зна одговор на постављено питање, ова заменица има различите облике за родове:

Кја се омужила Др, *кја* умрела, *кја* три месеци, *кја*¹²⁰⁸ два Вр, *кја* ће ми офеце зачуате Кру, *кја* те сака Рад, *кује*-дете Љу, *кује* ће пује Др, а знэш *кује* је Ле; шó-ги-знам *кује*-мужи бил'е Бр, *кује* се, вел'им, љуђиви Ор, *кује* рабóтал'е Др, *кује*-села исáбил'е Бр, *кује* ће носет на свáбда Ре;

која видела, *коа* máти нејће Рап, *које*-деца ти бил'е Крс.

О односу облика типа *која/кја* в. т. 1336.

617. Ове заменице имају придевску промену:

Ош *кого* ти је тија Др, сом го дала *кому* сом сакала Бр, *кому* да го дадем Ди, *кому* ће га остајм Ба, порес *кому* стó, *кому* двéста Вр, *кому* давам пченица Гл, мýжена во *кого* Ре.

Зависни падежи *кого*, *кому* гласе овако када се не зна одговор на постављено питање, а ретко су потврђени и када је *кој* родовски диференцирано: *кому* чујеку да дадем Др, *кого* брата да повикам Ле, со *кого* да идем Бр.

Када су употребљени облици *кујего*, *кујему*, онда се односе на м. или с. р., и атрибушки су употребљени: *кујего* донесл'е Др, *кујего* сина си видела Крс, со *кујего* си збориф Гл, *кујему* кучића Ре, *кујему* дётету Ди, па *кујему* брату Др.

Дјд. ж.р:

Кóјојси да носим Др, *којси*-жени рече Вр, *куји*-дејки Гл.

Дмн.:

Кујем децам Др, *кујем* сте даље Рап, *кујем* коњам сено Крс.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА СВАКОЈ

618. Општа заменица *свакој*, поред овог основног облика, у Ре, Гл и Вр гласи и *сваки*¹²⁰⁹:

Свакој има свој табијет Гл, *свакој* е бáвен Ре, *свакој* спáф ке нас Др, *свакој* знéје, *свакој* да има Кру, *свакој* ће ти рече Рад, *свакој* рабóташе Ди, *свакој* има некој бóл'ес Ку, а *свакој* те гл'еда Ле, гим сме дал'е *свакој* от село Др.

¹²⁰⁸ У овом примеру *кја* има значење неодређене заменице *некуа*.

¹²⁰⁹ Нису посведочени облици који се наводе за ГТ: *секој*, *секуа*, *сише* (ВБГТ, 64).

619. Ова заменица, када има именичко значење и када је општег значења које није одређено полом лица на које се односи, има облик *свакој*. Уочава се, међутим, продор придевске опште заменице у именичко значење, па се облици опште заменице диференцирају по роду:

а) *Свакој, сваки* (м. р. јд.), *свакуа* (ж. р. јд.), *свакује* (с. р. јд.); *свакује* (општи облик множине):

Свакуа ће знаје Бр, па *свакуа* да прашаш Рап, *свакује* во село играло Рад, *свакује* наранила, *свакује* обл'екла Ле, *свакује* не работаје тија Вр.

У овим примерима, заправо, изостављена је управна именичка реч па је придевска заменица добила именичко значење.

б) У служби придевске опште заменице у м. р. јд. напоредни су *свакој* и *сваки*, у с. р. јд. *свакује* и *свако*, у ж. р. јд. *свакуа* и *свака*:

Ни беше м'ерак *сваки*-пут Ре, *сваки*-ден h[e] идјујеме, она шета *сваки*-ден, они ће га п'јет *сваки*-ден Вр, му уг'одујет *сваки*-пут, гл'едам *свакој* ноћ лоше соној Гл, *свакој*-пут Бр Ре;

свакуа жена и *свакуа* д'јка Гл, *свака*-жена знаје, *свака*-зима Бр, п'је *свака* саба Гл, *свака* саба Кру Ре;

свакује д'ете, *свако* саба'ал'е в'рне дош Гл, *свако* саба'але дои'ћа ке нас Ре, се че'шља *свако* саба'але Кру.

в) У зависним падежима доминирају форме са граматичком основом *свак-*, а нису непознати ни облици у чијој је основи сложена заменица *свакој*. У Дјд. ж. р., и то само у Гл, поред обичнијег *свакојси*, посведочено је и *свекојси*:

Ара'мија краде *ош* *сваког* Ре, на *сваког* ко'ња Ор, *ош* *сваког* Гл, *свакому* чу'јеку, *свакому* д'етету ре'кла Др, *свакому* по ма'ло Рад, *сваку'его* ће по'ља Ку, *сваку'ему* п'утнику Гл, *свакојси* да да'де Вр, и *свакој* сна'хи Рап, *свекојси* ж'бни, *свекојси* са'ка да да'де Гл, *свакујем* љу'ћим Гл Кру Ре Мл Ор.

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ НЕКОЈ, ПОНЕКОЈ

620. Заменица *некој* употребљава се атрибуцки и именички.

621. Облик *некој* користи се за м. р. јд., затим када се не зна род на који се заменица односи. За ж. р. јд. употребљава се *некуа*, за с. р. јд. *некује*; у мн. је општа форма *некује*.¹²¹⁰ У мн. м. р. ретко је и *некуји*:

Некој ше'ерец, *некој* ба'сма зе'ф, *некој* в'вница Ре, *некуј* тел'е, *некуј* во'ф Рад, е *некој* не'маф да бе'ре, а'мица ако ймам *некој* Вр, *некој* ће ре'че Ор;

некуа ба'ба ста'ра Крс, *некуа* жена Др, *некуа* ко'шута Ре, та *некуа* ро'дила Ди, *некоа* Анифа Вр, и до'шла *некоа* жена Ор, *некоја* д'јка Др;

некује му'аребе, кој про'даф јун'ће *некује* Ре, *некује* д'ете ж'ела Кру, йспројде *некује* в'реме Ор;

¹²¹⁰ Уп. са општемножинском -и формом у ЗПМ говорима (ВБЗФ, 55).

некује пуцаље Ре, *некује* љуђи Вр, *некује* ће не виђет Др, *некује* жéне Рап, *некуи* áскери трча^а Гл, и *некуи* [љуђи] плáтил'е Бр.

622. У Ре је бележено *никој* у значењу заменице *некој*: утéпаље некуа кóшута, *никој* јéљен; па да је *никој* чўјек.

Мешање негација *не-* и *ни-* морфолошког је порекла¹²¹¹, а захвата шири ареал српских говора.¹²¹² За ГГ од значаја је продор *ни-* у *не-* у сиринићком говору, призренском градском говору и јужнометохијском подгорском говору.¹²¹³

623. Облици заменице *некој*:

а) Побéјнала *ош* *некого* Бр, и *ћ[е]* идеш *со некого*, *некођего* áргата Вр, на *некујего* коња Крс, *ош некођего* ће зé Ор, *некујему* боноји, *некујему*, áјде, пáре му зé Ре, а си видела *некујего* вўка Љу;

некојзи ги остáнала кўндра, *некојси* ништо Вр, *некојзи* јáбуке Ле, *некојси* жéни Рап, мáсло *некојси* дéјки, дáла *некојси* Циганки Ку, *некуи*-дејки Ре.

б) У Бр и Гл у Дмн. уочава се везивање облика *некуим* за м. р., *некујем* за ж. и с. р.:

Некуим љуђим Бр, *некуим* Враништанам Гл, *некујем* Горанкем Гл, *некујем* сéлам Бр.

У осталим местима у Дмн. бележено је *некујем*.

624. Сложена заменица *и ó н е к о ј*:

Пóнекој ће рáбота Ди, и *иóнекој* тáкоф је Ба, *иóнекој* Др Ор Вр Рад.

Пóнекој се не користи атрибутивно.

ОДРИЧНА ЗАМЕНИЦА *НИКОЈ*

625. Заменица *никој*:

Никој *никого* нé-може да знáје шó-има во ўм Ле, нéма *никој* да го зéме Мл, *никој* не дó^аоца Ор, *никој* не ми вéрује, и дéнеска *никој* нé-иде Рап, ноћа *никој* да не мé-виђи Ре, а нéма *никој* Вр, *никој* не сé-мучи сéга Рад, *никој* не мé-пољаф Кру;

без *никого* Вр, *никого* нéјћем Ор, јá *никого* не сом викала Рад, *никого* нé-слуша Ре, мајка је без^с *никого*; *никому*, тéбе кáжујем Гл, *никому* нéма Др, *никому* нé-дава Ле.

¹²¹¹ БАДИЈС, 15; ИПИО 3, 96; РСПГ, 372.

¹²¹² Уп. БАДИЈС, 15, 425; БНАП, 96.

¹²¹³ МлРСГ, 69; РСПГ, 371–372; 487–488; у говору Призренског Подгора овакви облици су уобичајени (према мом материјалу).

ИМЕНИЧКА ЗАМЕНИЦА *Ш(Т/Ћ)О*

626. У именичкој упитној заменици за ствари *ш(ш/ћ)о* чува се старији облик. Доминира форма са упрошћеном сугласничком групом *шо*, којом се ГГ на слања на галички¹²¹⁴, пошто тетовски¹²¹⁵ и дебарски говор¹²¹⁶ чувају сугласничку групу у заменици (в. т. 382в). Оближњи српски говори, према материјалу којим располажем, осим подримског, чувају групу *шш(о)*.

627. Заменица *ш(ш/ћ)о* употребљава се у упитном, неодређеном и релативном значењу.

а) Упитно и зависно-упитно значење:

Шшó је Гл, *шшó*-било Крс, *шшó*-вељи Рап, *шшó* ће ти зéмн'а Др, *шшó* га тóри жéна Рад, та *шшó*-желаш Бр, *шшó* мé-љутиш Љу, *шшó* да го рабóтаме Вр, *шшó* му је дéтету Ре, *шшó* је óвја Ку, *шшó*-било Ре; *шó*-даваш, Пéндо, ти Ба, *шó* је врéва во мáало ЗлПо, *шó* је óвја Др, *шó* је óнаја јéкава Бр, *шó* мé-љутиш Рад, та *шó* ти је, *шó* ти сóм-рекла Ди, *шó*-ћé-ти-га Ле, *шó*-зборет, *шó* кáжујет Ор, *шó* би ми си учиниф Гл, *шó* гл'éдаш нíчки Др.

б) *ш(ш/ћ)о* у осталим значењима:

Че даде нéшто како који *шо* íма, ће óнесет *шо* јáдет Гл, слóушајте *шо* ће ви кáжем Вр, гл'éдам кáкво је *шо* Ба, ка *шо* брáла зáспала Бр, ће дóнесе *шо* сáкаш ЗлПо, слóушај *шо* ти кáжујет Бр, ка *шо* знáће нека доје Ди, нíкој нíкого нé-може да знáје *шó*-има во úм Ле, старíцете *шо* збóрет, сáкае ручек Љу, пút за во Брót *шо* íде Бр, пáмпур во Бéл'играт *шо* ме óнесоф Мл, дéјка *шо* бéше зáспала Ба; тијá-љући *шшó* íмал'е пúјћи љући Др.

628. Поред облика *ш(ш/ћ)о*, ова заменица има још и два облика ОП: *óшшó/óшшó* и *шóго/шшóго*.

Облик *шóго* јавља се у полошким говорима¹²¹⁷, па је отуд могао стићи у ГГ. Сам облик је контаминација ОП=А и -го из ОП=А јд. других заменица, пре свега упитне заменице за лица.

Óшшó, које се бележи у оближњим српским говорима — сретечком, сиринићком, метохијским говорима¹²¹⁸, могло је настати у процесу диференцирања Н и ОП, а иницијално *о*- може бити аналошко према финалном, али је могло настати и из предлошко-падежне конструкције *ош шшó*, како се објашњава призренски облик.¹²¹⁹

Шóго/шшóго присутно је у свој Гори, осим у Бр; *óшшó* је бележено у вишим селима, редовно у Бр, па је, највероватније, у Ре, Кру, Гл — *óшшó* продрло из бродског говора. ОП, који је по пореклу облик акузатива (*ш(ш)о*), потвр-

¹²¹⁴ БАГД, 137.

¹²¹⁵ СТТГ 2, 104.

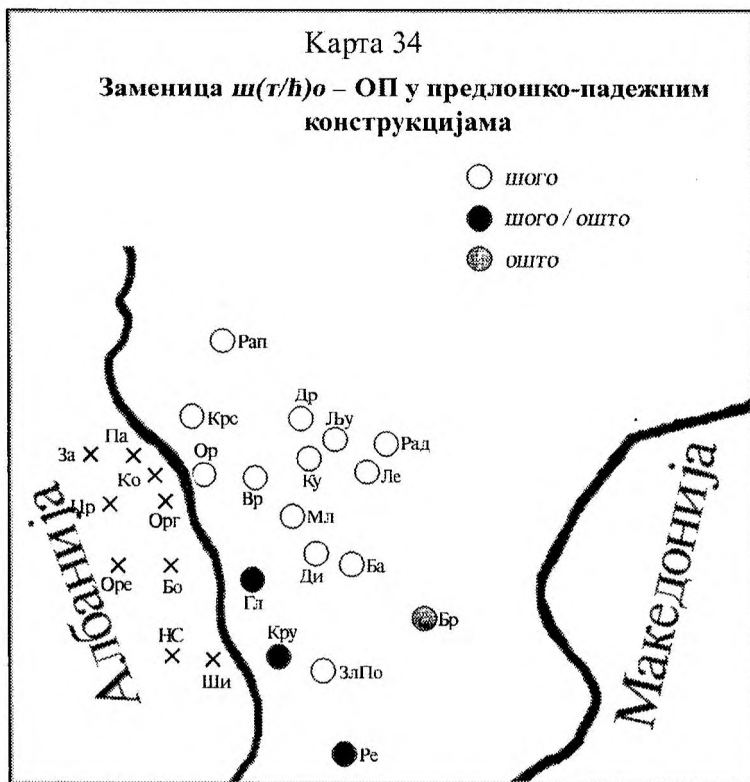
¹²¹⁶ ВБДГ, 74.

¹²¹⁷ САМПол, 349.

¹²¹⁸ РСПГ, 487, 516, 517, 520; ЕГРе 2, 48 „ошто“; МлРСГ, 66; сретечки, подримски, говор Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹²¹⁹ РСПГ, 483.

ђен је у свим местима, мада је обичнији у вишим селима, посебно у Бр (в. к. 34).

У функцији правог објекта употребљава се ОП=Н, а *шого/ошто* само у предлошко-падежним конструкцијама:

Ош шого је бѣвна Ре, *ош шого* умрела Вр, *на шого* се ашик учинила Ди, *ош шого* си се уморила Ба, *за шого* се љутиш Гл, и *со шого*, *на шого* Рап, *на шшого*, *ош шшого*, *за шшого* Рад, *за шого* се наљутила Крс, *за шого* ми кажуал'е Ди, *ош шого* Ле, ме мажаф, не-знам *со шого* Мл;

ош ошто је бѣвна Ре, *за ошто* се караје Кру, *ош ошто* је боўна, *на ошто* гл'едаш Бр, *за ошто* си зборила Гл;

ош ш(ш/ћ)о, *за ш(ш/ћ)о*, *на ш(ш/ћ)о* Др Вр Пап Ор Бр Ди Ба Ре Кру.

НЕОДРЕЂЕНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ НЕШТО/НЕШЋО

629. Че даде *нешшшо*, *нешшшо* че онесет Гл, ће ги месиш *нешшшо* Вр, ће гим стаи *нешшшо* Рап, нашоф *нешшшо* Ор, *нешшо* имало во пѣривој, *нешшо* да ти кажем Ре, *нешшшо* да ти рѣчем Др, мамет *нешшшо* Ле, *нешшо* им учинил'е, *за нешшо* Кру, *нешшшо* има по воћке Крс, ме ўдрила *со нешшшо* Ку.

НЕОДРЕЂЕНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ *ШТОГОДЕР/ШЋОГОДЕР*

630. Ова заменица има значење неодређене заменице *нѣшѣо*. *Шѣогодер* се значењем диференцира према *нѣшѣо*, које има неутрално неодређено значење, по томе што значи — нешто мало, било шта:

Ће јадеш шо ће најеш, *шѣогодер* Рап, *шѣогодер* љзеди Др, а не сом љмала да му дајем, *шѣогодер* Ле, ће најеш *шѣогодер* Рад, донеси *шѣогодер* Бр, и мене *шѣогодер* Ре, зѣми *шѣогодер* Кру.

ОДРИЧНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ *НИШТО/НИШЋО*

631. *Нѣшѣо* ти не стасује Мл, *нѣшѣо* не мѣ-рекла Др, за *нѣшѣо* да не-жалѣш Бр, а не-знајем да работам, *нѣшѣо* Вр, *нѣшѣо* не-рекла Ор, *нѣшѣо* живо не-мож-да-ги љспраѣи, оно *нѣшѣо* нема Крс, тѣја *нѣшѣо* неје Ор, *нѣшѣо* не му остајла Љу, *нѣшѣо* нећем, ја не-можем *нѣшѣо* Рап, не-знате *нѣшѣо*, ба-вајко мѣтери *нѣшѣо* не донесоф Ре.

У предлошко-падежним конструкцијама предлози су испред одричних заменица:

За *нѣшѣо* не гајљује Др, за *нѣшѣо* се скаралѣ Ди, за *нѣшѣо* ме љдри Рад, на *нѣшѣо* Бр Крс Ба, за *нѣкого*, љред *нѣкого* Кру Др Ди.

ОПШТА (ОДРЕЂЕНА) ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ *СВЕШТО/СВЕШЋО*

632. У првом делу заменица има облик с. р. *све-*. Избор облика у првом делу условљен је формалним слагањем са другим делом сложенице *-шѣо*, који се због *-о* осећа јединицом с. р.:

Брат ми донѣф *свѣшѣо*¹²²⁰ Вр, они љмалѣ *свѣшѣо* w кућа Крс, му зборим *свѣшѣо* Ре, ће искупује *свѣшѣо* Др, *свѣшѣо* ми работалѣ Ба, купуалѣ *свѣшѣо* Ди, *свѣшѣо* сме виделѣ Рад.

У Вр је забележен ОП *свѣчега* (Га влѣче *со свѣчега*), који може бити траг иновације

-га у ГГ. Овакав облик корелативан је са *шѣо* (< *шѣо*).

ДЕКЛИНАЦИЈА ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

633. Разлике унутар промена придевских речи уклоњене су, што је у складу с општом тенденцијом уједначавања и упрошћавања у југоисточним балканским говорима.¹²²¹

У јд. се у ГГ чува разлика у роду, у мн. се, како је и у радном и трпном придеву, уопштава општемножински облик на *-е*.

¹²²⁰ СТТГ 2, 104; ВБДГ, 74; РСНГ, 488; БАДИЈС, 425–426; ЕГРеч 2, „свешта“; МлРСГ, 67; сретечки говор, говор Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹²²¹ ИИИО 3, 159.

634. Табела облика

Јединица¹²²²:

	Н	Г	Д	ОП	В	Л
м. р.	- <i>ø</i> , - <i>и</i>	—	- <i>ому/-ему</i>	- <i>ого/-его</i> (за живо); = Н (за неживо)	= Н - <i>и</i>	(- <i>ому/-ему</i>)
ж. р.	- <i>а</i>	(- <i>е</i>)	- <i>ој(су)</i> - <i>и,-е</i>	= Н	= Н	—
с. р.	- <i>о</i> , - <i>е</i>	—	- <i>ому/-ему</i>	= Н	= Н	—

Множина:

	Н	Д	ОП
м. р.	- <i>е</i> , - <i>и</i>	- <i>м</i>	= Н
ж. р.	- <i>е</i>	- <i>м</i>	= Н
с. р.	- <i>е</i>	- <i>м</i>	= Н

Број падежних облика придевских речи одговара броју падежних облика именица.

635. Придевске речи м. р. јд., када су употребљене уз именице за живо, имају ОП на *-ого/-его*. Судаћи по садашњем стању — макар у једном делу у време формирања дијалекатског типа — чувајући под утицајем македонских говора генитивно-акузативно *-го*, ГГ је остао изван западнојужнословенске иновације *-га*.¹²²³

Демонстративним заменицама у неким местима у ОП и Дјд. додаје се *-а* (*ѡ̀бо̀га/ѡ̀бо̀га, ѡ̀бу̀ма*) (в. т. 672).

636. У Дјд. м. и с. р. сачуван је наставак *-ому/-ему*.¹²²⁴ Репартиција зависи од облика ОПјд. (*м̀ј̀его — м̀ј̀ему, в̀шѐго — в̀шѐму, др̀у̀го̀го — др̀у̀го̀му*). Када је у Н с. р. поремећена репартиција *-о/-е* условљена природом претходног сугласника, тај се поремећај одражава и у зависним падежима (*ш̀рѐћо — ш̀рѐћо̀го — ш̀рѐћо̀му, ко̀з̀јо — ко̀з̀јо̀го — ко̀з̀јо̀му*).

637. У ж. р. јд. посебна *-е* форма за Г чува се у оном обиму у коме је сачувана именичка *-е* форма (в. т. 525, 528, 536):

Жими ду̀шице *ма̀й̀ѐрине*, спал`е *во ѡ̀б̀с̀таре* Митатице Бр.

¹²²² Демонстративне заменице се због посебности у облицима издвајају из оваквог образа. В. т. 661.

¹²²³ БАИСД, 146–147; ПИИСхј, 58.

¹²²⁴ ПМГСЖ, 179; МлРСГ, 71; РСПГ, 493–494; БАДИЈС, 421–425; ВЛМД, 244–245; ВБЗФ, 57 (скопскоцрногорски говор).

638. У Дјд. ж. р. потврђена су три наставка: *-oj* с партикулом *-zu/-su* и без ње, именички наставак *-и* и, врло ретко, именички наставак *-е*.

а) Облик с партикулом доминира, а редован је када се појам придевске речи у Дјд. посебно истиче¹²²⁵ или када је придевска реч поименичена. Облици са *-zu/-su* потврђени су, међутим, и изван поменутих услова.

Облици без партикуле нису посведочени изван атрибутске службе.

б) Именички дативски наставак *-и* јавља се када је синтагматски акценат на граматичкој морфемци за датив придевске речи: *сѣарѣ*-мајки, *ѣреѣи*-жени (в. т. 697, 724).

Именички наставак *-е* у Дјд. придевских речи потврђен је у нижим селима, у којима се јавља *-е* у Дјд. именица на *-а*: па даф *ѣосѣарѣ*-ћерке Рап, *ѣнеси ѣѣмладе* Крс.

Именички наставак у Дјд. ж. р. придевских речи не бележи се у македонским говорима. У јужнометохијском говорима овакав наставак је у чешћој употреби него у ГГ.

639. Вјд. ж. и с. р. увек је једнак Н. У м. р. Вјд. је најчешће једнак Н, али се уочава у Вјд. придева м. р. на *-ѣ* нешто већа присутност придева с наставком *-и*.

640. У Н=ОПмн. придевских речи различитог рода уопштен је заједнички наставак *-е*. Овакав родовски синкретизам у множини може се сматрати структурним утицајем македонске иновације са специфичним резултатом, пошто је на македонској страни¹²²⁶ у множини уопштено *-и*, а у ГГ *-е*. Уопштавање једнога облика за сва три рода прелило се и у оближње српске шарске¹²²⁷ и јужнометохијске говоре.¹²²⁸

Трагова *-и* у Мнн. придевских речи м. р. има, а то упућује на новије уопштавање општемножинског *-е*. Примери типа *умѣрени* у Мнн. м. р. не могу се сматрати утицајем македонске придевске множинске *-и* форме, пошто је *-и* у ГГ, по правилу обележје м. р. Уочено је да се *-и* облици за м. р. мн. јављају најчешће када је именичка синтагма сведена на придев, па наставак придевске речи носи обележје рода, што значи да су придевске јединице поименичене (Ѡвја се от свадба, ѣдет ка *ѣѣѣани* Гл).

Придевске јединице м. р. мн. на *-и* потврђене су и у служби именског предикатива (Свадбари се *умѣрени*, *уѣѣѣани* Гл).

¹²²⁵ Уп. са истом појавом у мрковићком говору (ВЛМД, 230).

¹²²⁶ Тетовски говор, који чува разлику у множинским наставцима именица, у множини придевских речи има синкретизовану *-и* форму (СТТГ 2, 99).

¹²²⁷ У сретчком (ПМГСЖ, 179) уопштено је општемножинско *-и*; у сиринићком говору продире *-и* из м. р. у с. р. (МлРСГ, 70–71), али се уочава и продор *-е* (МлРПадД, 142).

¹²²⁸ У призренском градском говору уопштено је *-е* (РСПГ, 492, 495). У гвору Призренског Подгора и Подрима (према мом материјалу) потврђен је већи број примера типа *јакѣ љѣди*. У поменутих метохијским говорима знатно је веће отпорности род придевских речи у предикативној служби.

Множински облици типа *умóрени* бележени су у различитим местима, али највише потврда има из Гл.

641. Дмн. придевских речи обележава се наставком *-м*, који се додаје на облик ОПмн., а спорадични облици типа *најстар-и-м* потврђени су само уз именице м. р.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ ОД ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

642. Употреба *-о* или *-е* условљена природом претходног сугласника остала је стабилна у присвојним заменицама пошто је *-е* сачувано иза историјски меких сугласника. Чување *-е* потпомогнуто је им. с. р. на *-е* уз које ове заменице иду.

643. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 1л. јд (*мој*, *муа*, *мује*; *мује*):

Он је *мој* брат Бр, и *мој* крф Вр, ти си *мој* Ку, *муа* сестра Рад, во фамилија *муа* Ре, *муа* је Гл, *мује*-дете Бр, *мује*-село изгорело Др, во *мује* руке Вр, *мује*-деца ЗлПо, да љ се живе *мује*-деца Кру.

644. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 2л. јд (*швој*, *швуа*, *швује*; *швује*):

Не сом *швој* Ку, ја сум брат *швој* Крс, *швојот* анамет Кру, умрела *швуа* жена Ба, *швуа* ће биде Др, *швује* дете Бр, а ти се *швује* Гл, *швује* не ме сакале Ре.

Примери са чувањем посебног облика за мн. м. р.: *овија* речој *швоји* Гл, *швои* синои Бр.

645. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 3л. јд.

а) У највећем делу Горе заменица има облик *његоф*¹²²⁹, *његова*, *његово*; *његове*.

У Бр заменица гласи: *н'егоф*, *н'егуа*, *н'егуо*; *н'егује* (в. т. 134а). Изван Бр групе *-ов + V* остају стабилне у облицима присвојних придева и присвојних заменица, па нису потврђени облици који се наводе за ГГ¹²³⁰:

Његоф коњ Рап, *отец* *његоф* Ди, *син* *н'егоф* Ба, а *бабо* *н'егоф* Кру, *мати* *н'егова* Ди, *ми вел'и* *н'егуа* жена Бр, *н'егова* ће биде Ре, *његово* маало Рап, *н'егово-гумно* Вр, *заповедав*^Ф *дете* *његово* Крс, *његове* л'иваје Ку, *негује* другари Бр, *његове-деца* Ле.

б) *Њејзин*, *њејзина*, *њејзино*; *њејзине*. — Ова присвојна заменица са њ-присутна је у северномакедонским¹²³¹, док у осталим македонским говори-ма¹²³², па и оним у суседству са ГГ, она има *н-*.

¹²²⁹ О судбини њ у заменици в. т. 273.

¹²³⁰ Уп. *негуа* за Мл и *негуого* за Ди (ВБГГ, 65).

¹²³¹ ВБЗФ, 58.

¹²³² Исто, 53.

Посебног облика за означавање припадања 3л. јд. с. р. нема.

646. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 1л. мн. (*наш, наша, наше; наше*):

Живот *наш* никакоф^в бѣф Рад, *наш* брат ЗлПо, *наша*-н'ива, сестра *наша* сакаф Вр, *наша*-сестра Бр, село *наше* Др, *нашево* маало Бр; *наше*-мужи Рад, *наше* коске Вр, трчет двајца *наше*, *наше* шо беа селјани Ре, сом ошоф со *наше* Кру, овја *наше* другари Др.

Примери са -и за мн. м. р.: рѣтко некој од *ваши* љдаф на гурбет Љу, *ваши* ни донесл'е Др, *наши* немаје тѣја Рад, *ѣред наши* бѣло Љу.

647. П р и с в о ј н а з а м е н и ц а 2л. мн. (*ваш, ваша, ваше; ваше*):

Тоја-двор *ваш* Ре, *ваш* оѣец Крс, *вашош* којн Кру, *ваша*-земн'а Ре, *ваша* је љбава Мл, *ваше*-месо Крс, *наше* је Др; *наше* мужи рабѣтаје Ле.

648. П р и с в о ј н е з а м е н и ц е 3л. мн.

Присвојне заменице за 3л мн. изводе се из заменице *њих-(в)н*: *њихни/њѣн, њихна/њѣна/н'ѣгна, њихно/њѣно/н'ѣгно; њихне/њѣне/њѣње/н'ѣгне*.

Грађење ове заменице суфиксом -ѣн посведочено је на већем простору.¹²³⁶

Облик *њѣн* (*н'ѣн/њѣн*) опште је својство ГГ, али су бележени и облици из којих није испало *х* (*н'ѣхни* и секундарно *н'ѣгни*):

Њѣн оѣец Др, *њѣн* брат ће каже Рап, *њѣн* чујек Гл, *н'ѣн* сѣн Ре Кру Ба Вр, *нѣгни* браф; а па ја не-знам јѣзик, *нѣгни*, *њѣхна* л'ивада Гл, *њѣна*-мати, *њѣхна* бѣла, *њѣна*-кућа Рап, *н'ѣгна* мати, *н'ѣгно* дѣте Бр, *н'ѣхно* Ба, *н'ѣно* је Кру, *н'ѣхне*-жене Гл, *н'ѣгне* сѣла Бр, *њѣхна* бѣла Ба, мати *н'ѣна* Кру, *н'ѣхна* Вр, *нѣгне* јѣжице Бр.

У Др, Рад, Љу, поред *њѣ(х)не*, потврђено је и *њѣње*, облик настао асимилацијом *н* према *е* (в. т. 274): *њѣње* дѣца, па бѣл'е *њѣње* Др, дѣјке *њѣње* Љу, зарѣце *њѣње* Рад.

О б л и ц и

649. а) ОПјд. м. р.:

От^л *мујего* бавајка Ре, а го виѣде *мујего* побратима Ди, на *ѣвујего* коња Рап, от *његово* брата Рад, *нашего* комија зѣл'е Вр, за *вашего* сѣна зборила Гл, *њѣхного* свѣкра зуала Ле.

б) Дјд. м. и с. р.:

Мујему брату Рад, *мујему* дѣтету Рап, *ѣвујему* брату ЗлПо, *његово* дѣтету Мл, *негѣјему* комији Бр, *нејѣно*му гл'ѣданику Крс, *нејѣно*му дѣтету Крс, даље *нашему* брату Крс, *нашему* кѣчету Рап, *вашему* сѣлу Др, *вашему* Мѣтату Бр, *њѣно*му Рад, *н'ѣгно*му волу Гл.

¹²³⁶ РСРГ, 489; БАДИЈС, 21, 80, 424; ПМГСЖ, 175; БДГСр, 193; ЕГРеч 1, „њѣн“; ПА-МБРСс, 337; СРЛГ, 355; РСРЦШ, 284; СТТГ 2, 100; ВБЗФ, 58, 59.

650. У облицима јд. ж. р., поред ОП=Н, морфолошки је обележен и Д. У овом падежу уочена су четири обрасца: *мојој, мојојзи, мојзи, муји*.

а) Примери без партикуле — *мојој*, бележени су спорадично у свим горанским селима:

Сестри *мојој* Рад, *швојој* жéни Гл, *његовој* мáтери браћа Др, *н'эзуој* жéни Бр, *његовој* дéјки Љу, *нејсинóј*-мајки Вр, *њејсинóј*-сестре Рап, *нејсиној* Гл Ре Кру ЗлПо, *н'эјзиној* Бр, *нашој* мáтери Крс, *нашој* стрíни Вр, *вашој* сестри Крс.

Заменица *њејзина/нејзина* у Дјд. увек је без партикуле, пошто је партикула већ једном употребљена у мотивној речи.

б) Из Дјд. *швојојзи, мојојзи* често испада *-ој-*: *мојзи, швојзи*.¹²³⁷ Остале заменице, осим *њејзина/нејзина* (*њејзиној/нејзиној*), имају Дјд. типа *њих-н-ој-зи*:

Мојојзи сестри Рап, *мојојзи*-жени Бр, *швојојси* óнеси Крс, *швојојзи*-ћерки Крс, па *н'еговојси* Вр, и *мојојси, швојојси, негóвојси* Рад, *негóвојси* Ор, *нашојси* сестри Крс, *нашојзи*-дејки Бр, дéјки *нашојси* Мл, и *вашојси* Крс, дáј *нашојзи* Бр, *њихнојси/њинојси* Крс Рап Рад Ку Љу;

мојси-жени Рап, *мојси, швојси* Др Крс Љу Мл Ба Ре Ди, *мојси*-ћерки Вр, дáј га *мојзи*-мајки ЗлПо, *швојзи* кући Бр, *мојзи* мáтере мáти Др, *швојзи* ће урабóтаје Ба.

в) Чест је Д ових заменица са дативским именичким *-и*:

Муји-сестри, *муји*-жени и *муји*-снахи Гл, *муји* свéкрви Ре Кру, та зáшто *муји* Др, *швоји*-жени Др, *швоји* Ре Кру Ба Ор Вр, *неговí*-жени Гл, *неговí*-кући Мл, *н'еговí*-сестри Ре, *нејсини* снахи Гл, *нејсини* Рап Крс Др, сме пýал'е *наши, ваши, ни́хни* стрíни Гл, *наши, вашí*-сестри Крс, *наши*-сна́и Ре, *њихни*-дејки Рад, *наши* мáтери Ор, *н'инí* сваћи; *наши* Рестељичанки Ре.

Три примера са именичким *-е* у Дјд. ж. р. присвојних заменица забележена су у нижим селима: сме збóрил'е *наше*-стрине Вр, и *ваше* мáтере рекоф Рад, нарáчала *ваше*-жене Љу.

651. Дмн.:

Те óнесеш *мујем* браћа́м Бр, *мујем* дру́гарам Вр, *мујем* сестрем Крс, *швојем* сéљанам Рад, *његовем* ра́ботам Рап, *њејзинем* ћеркем, *нашем* Мл'ичанам Мл, *вашем* устројницим Ди, *нигнем* Бр Гл, *њихнем* дéцам Крс.

У Дмн. ретко је посведочен формант *-ам*:

Муам жéнам Ди, *швоам* браћа́м Ор, *негóвам* дéцам Рад, *нејзинам* дéцам Гл, *нејсинáм*-децам Рап, *нејзинам* Бр, *вашáм*-мужам Ор, *њихнам* дéцам Крс, *н'инам* браћа́м Ре, *нинам* Бр, *нигнам* дéцам Гл, *ни́хнам* му́жим Гл.

Уочава се да се Дмн. на *-ам* присвојних заменица претежно јавља у синтагмама с истим наставком у управној именици.

¹²³⁷ У говору Призренског Подгора овакви облици су основни (према мом материјалу).

ОПШТЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

652. *Свој, своја, својје; својје*

а) Ова се заменица употребљава када у реченици треба означити да нешто припада субјекту:

Свој мэх гл'едаў Бр, па ја сама по *свој* чéљећ Љу, *свој* сит срушиф Крс, ту-ра плóче на *свој* пóшиф, још дéнеска *своја*-кућа Вр, ка стíгнала ка ке *своја*-кућа, вíкнала *своја* старá-мајка Кру, га óнесе во *своја*-кућа Др, изóрал'е *своја*-њива Рад, во рóдбина *своја* Ор, íма *своја*-ћерка и Пепéљуша. *Својава* ћерка мло́го га гл'еда; ко сме íмал'е *своје*-жито Бр, го зéф во *своје*-царство Ку, стíгнала во *своје*-село Мл, *своје* дéте истéпала, нéмаје *своје*-паре Вр, нé-збори со *своје* родитељи Мл, гл'едам *своје*-деца Др, требе да ста́иш на *своје*-место Вр.

У Гл су бележени и ретки облици на *-и* за м. р. мн. или за скупину различитог пола: родитељи *своји* да виђиш, óтишла со *своји* сíној.

б) У броју облика и наставцима ова се заменица не разликује од других придевских речи:

Íмала óфчара *својего* Ор, со *својего* сíна Ди, *својему* мýжу Др, шо сí-ре-коў *свој* жéни Бр, *својојси* ћерки Рап, *своји*-мајки Гл, *својем* бра́нам Крс, па со *своје* сíној Гл.

Примери продора заменице за припадање 3л. јд. и мн. у значење припадања субјекту нису уочени.¹²³⁸

653. Заменица *свој* се поименичава, а тада значи „својта, рођаци“¹²³⁹:

Óни ми се *свој* Ре, Рајма ми је *свој* Кру, мíје сме *свој* Гл, а ти је *свој* Ди.

У наведеним примерима у употреби је неконгруентан облик јд. м. р. у служби именског предикатива.

Обични су, међутим, и примери с поимениченом употребом заменице *свој*, у којима је она конгруентна са субјектом:

Ви́је сте *своје* Др, *своје* си стра́дуаф Ди, свé со áрно *своје* нека бíне Вр, на-ра́чује *своје* да му до́је Ор.

654. *Свечи, свечија, свечије; свечије*

Општа сложена присвојна заменица има *-е-* у првој мотивној речи, па се по тој особини облички приближава оближњим македонским говорима¹²⁴⁰:

Кућа је *свечија* Гл, ти́ја лýвађе се *свечије* Ре, *свечије* Рап Ор Вр Рад Др, *свечије* вáвне сом прéла Крс, *свечије* дéца ми бíл'е Ле.

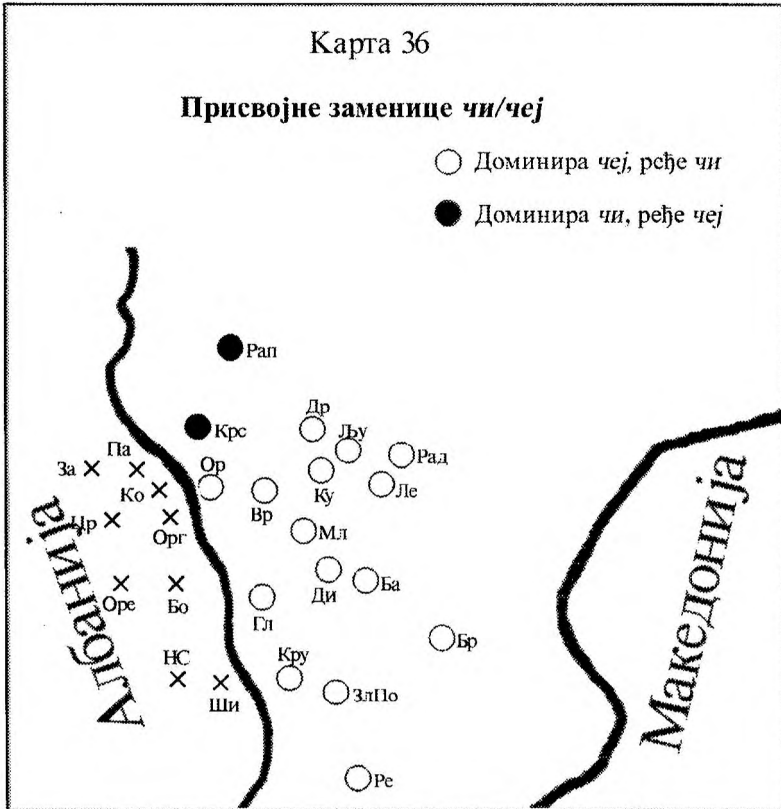
¹²³⁸ Уп. са знатним поремећајима у метохијским говорима (БДГСр, 234).

¹²³⁹ БНАП, 172; ЈДТГ, 176.

¹²⁴⁰ СТТГ 2, 104; ВБДГ, 74; ВБЗФ, 54.

УПИТНЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ (*чеј/чи*, *чија*, *чије*; *чије*)

655. У јд. м. р. напоредна су два облика: *чеј*¹²⁴¹ и *чи*. Други облик чешћи је у нижим селима — Рап, Крс, Мл, и *чеј* је у њима необично. У вишим селима, али и неким нижим (Др, Рад, Вр) обичније је *чеј* (в. к. 36).

Изван Нјд. м. р. потврђено је само *чи*-:

Чеј си Гл, *чеј* е браћ, *чеј* Међит Ре, *чеј* е коњ Бр, *чеј* бабо Кру, *чеј* брат је ЗлПо, *чеј* да донесе, *чеј* син Ди, та *чеј* Ба, *чеј* брат Др, *чеј* си зеф Рад, *чеј* бећар Ба, *чеј* Амсо Вр;

чи си Мл, *чи* је коњ Др, *чи* коњ је најбрс Крс, *чија* је Хатица Бр, *чија* је онаја Ре, *чија*-жена Ор, *чије* је дете Ре, *чије* је дрво Гл, *чије*-село Крс, *чије*-говно је помрсно Ди, *чије* се тија Кру, *чије*-н'иве сом жн'ела Вр, *чије*-деца Ре, *чије*-му-жи на гурбет Мл;

*чије*го брата Др, за *чије*го мужа Ор, *чије*му детету панало Лју, *чије*ј жени Вр, *чије*јси жени Рап, *чије*-жени Гл, *чије*м децам Бр, *чије*м да онесем Крс, *чије*м мужам давал'е Рад.

¹²⁴¹ Уп. са *чеј* у мак. говорима (ВБЗФ, 55).

ОДРИЧНЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ (*ни́чеј/ни́чи/ни́чи, ни́чија, ни́чије; ни́чије*)

656. *Ни́чеј* Гл Бр Ре Кру, *ни́чи* крдар Др, *ни́чи-офчар* Гл, *ни́чеј* áбер Вр, *ни́чи* áмбар Ле, *ни́чија-п'ива* Вр, *ни́чија-кућа* Крс, *ни́чије-поље* óфце и г'једа го пáсет Крс, а се *ни́чије* óфце Мл, не сóм-кэснаф *ош* *ни́чије* Ре, *ни́чијему* Гл, *ни́чијојси* Гл Рап Крс Рад.

НЕОДРЕЂЕНЕ ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ (*не́чеј/не́чи/не́чи, не́чија, не́чије; не́чије*)

657. *Не́чеј* аб'укат („адвокат“) т'ија збóриф Гл, *не́чи* Рап Ор Мл Рад, и óн је *не́чи* с'ин Крс, *не́чеј-муш* Ре, *не́чи* с'ин и он је Бр, *не́чеј* е и óн Вр, *не́чија-жена* Др, *не́чије-сено* Љу, *не́чије* се ама ч'ије Др, íме *не́чије* Мл, *не́чије* лáфој Рап.

У Нјд. м. р. неодређене присвојне заменице доминира *не́чи*.

ПРИСВОЈНО-ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ

658. Присвојне заменице у чијој је основи демонстративна заменица у Д не користе се често у ГГ, већ се припадност казује присвојним заменицама *мóј, ш'вóј, њéгоф, њéјзин* итд.

У вишим селима су присвојно-демонстративне заменице непознате.

Између ГГ и оближњих ЗПМ говора постоји разлика у грађењу оваквих заменица — у ГГ оне се граде од Дјд., у ЗПМ од ОПјд. и мн., па је модел оваквих заменица у ГГ сличан оном у оближњим П-Ј говорима.¹²⁴²

Број оваквих облика у оближњим ЗПМ говорима знатан је¹²⁴³, у ГГ врло ограничен:

Овóмуаф, овом'уава, овом'уаво, овом'уаве; ш'омуаф, ш'ому'ава, ш'ом'уаво, ш'ом'уаве Рад Рап Ле Др Крс Вр Мл, *овóмуаф* коњ Рап, *овомуáвојси* жéни Крс Рап, *ш'ом'уаве* свáтој Рап, *ш'ом'уава* кућа Рад;

т'ија је *овóјзино* Рап, *ш'ојз'ин*-брат Крс, *овóјсино* ће плáтиш Др.

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ — ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ У ПРЕПОЗИЦИЈИ

С и с т е м

659. Према систему демонстративних заменица, у препозицији и постпозицији, ГГ је подељен у два дела (в. к. 37):

¹²⁴² *Овéјзин, онéјзин* у призренском говору (РСПГ, 490); *овéјзин, ш'éјзин, онéјзин* у Сиринићу (МлРСГ, 63–64); *ш'éјзин* у сретечком (ПМГСЖ, 175, 176); *вéјзин, ш'éјзин* у подримском и подгорском говору (према мом материјалу).

¹²⁴³ СТТГ 2, 100; БАГД, 189; ВБЗФ, 59; ВБДГ, 75; ВЕТГ, 33. Уп. са сличним заменицама (*овогов, ш'огов, оногов*) у новопазарско-сјеничким (БДНСгов, 116) и источнопрногорским говорима (СМИЦГ, 97).

а) виша села — Ре Кру Гл Ба Ди Бр ЗлПо, затим села у Македонији (Ур Је) — познају трочлани систем (*овија, њоја, онија*);

б) нижа села — Мл Ор Вр Ку Ле Рад Љу Др Крс Рап и горанска села у Албанији — познају двочлани систем (*овија, њоја*).

Трочлани систем наслања се на стање у оближњим ЗПМ говорима¹²⁴⁴, затим на стање у граничним српским говорима.¹²⁴⁵ Двочлани систем демонстративних заменица познаје и албански језик.¹²⁴⁶

Албански језик својим двочланим системом показних заменица није морао пресудно утицати на ГГ, пошто су у овом језику хомонимне заменице за Зл. показних и Зл. личних заменица, а ове иновације, које иначе има у највећем делу македонског језика, у ГГ нема (в. т. 593). На албански утицај упућује скоро стабилан двочлани систем у подримском говору (*овáј — њáј*) (према мом материјалу), а чување трочланог у осталим оближњим српским говорима. Наиме, у Подрими је контакт са албанским језиком знатан, у осталим словенским

¹²⁴⁴ ВБЗФ, 42.

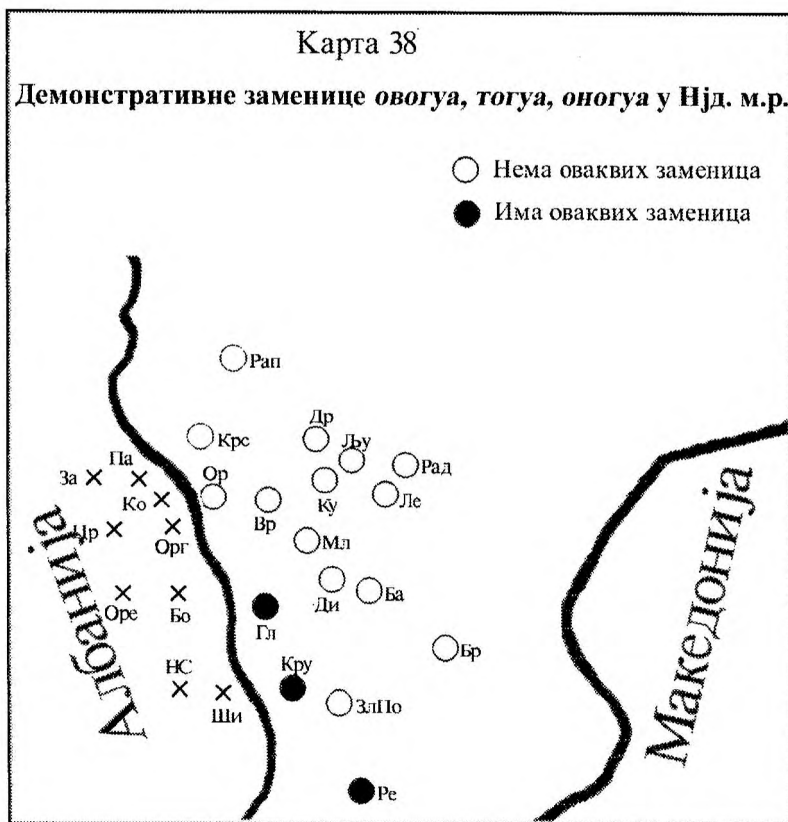
¹²⁴⁵ РСПГ, 489–490; ПМГСЖ, 173–175; МлРСГ, 60–62; говор Призренског Подгора (према мом материјалу).

¹²⁴⁶ НМШС, XXV.

околним областима таквог интензивног контакта нема. Албанизација Опоља, на које се део Горе са двочланим системом наслања, сугерише утицај албанског двочланог система у преструктурирању горанског.

Појава двочланог система у нижим селима може, дакле, бити локална иновација ГГ настала у процесу продора демонстративне заменице *онъ*¹²⁴⁷ у Зл. личних заменица. Заменице *овъ* и *оѡъ* сачувале су се пошто нису хомонимне, а *он* се везало за личне заменице зато што је дистинкција *ѡај* — *онај* редувантна, а нема је ни у албанском језику.

660. У корелацији са двочланим и трочланим системом су и облици *ово-гоа*, *ѡогоа*, *оногоа* — *овогуа*, *ѡогуа*, *оногуа* са значењем Нјд. показних заменица. Наведене новообразоване показне заменице јављају се у селима са трочланим системом, нема их у селима са двочланим (в. к. 38). Изузетак је Бр у коме је уочен трочлани систем, али нису посведочене заменица типа *овогуа*.

¹²⁴⁷ БАИсД, 107–109.

661. П р е г л е д д е м о н с т р а т и в н и х з а м е н и ц а

	Ј е д н и н а			М н о ж и н а		
Нм. р.	<i>óвија</i>	<i>шóја</i>	<i>óнија/óнја/</i>	<i>óвија</i>	<i>шíја</i>	<i>óнија/</i>
	<i>óвја, óја</i>	<i>шóгоа/</i>	<i>óња</i>	<i>óвја</i>		<i>óнја/</i>
	<i>овóгоа/</i>	<i>шóгуа</i>	<i>óногоа/</i>	<i>óја</i>		<i>óња</i>
	<i>овóгуа</i>		<i>óногоуа</i>			
Нж. р.	<i>óваја</i>	<i>шáја</i>	<i>óнаја</i>	<i>óвија</i>	<i>шíја</i>	<i>óнија/</i>
	<i>óвја, óја</i>			<i>óвја</i>	<i>шéја</i>	<i>óнја/</i>
	<i>áваја</i>			<i>óја</i>		<i>óња</i>
Нс. р.	<i>óве</i>	<i>шóје</i>	<i>óнја/óња</i>	<i>óвија</i>	<i>шíја</i>	<i>óнија/</i>
	<i>óвја</i>	<i>шíја</i>		<i>óвја</i>		<i>óнја/</i>
	<i>óја</i>	<i>шíје</i>		<i>óја</i>		<i>óња</i>

662. Наведене показне заменице континуанти су старих заменица *овъ, ошъ, онъ* с једном или две партикуле. „Ојачање“ једносложних облика неличних заменица доследно је спроведено у ГГ, како у Н тако и у другим једносложним облицима зависних падежа, што је у вези са оваквим продором партикула на већем простору македонског језика и делу српских говора.¹²⁴⁸

663. Обележје демонстративних заменица је партикула *-ја*, која се јавља у свим номинативним облицима. Потврђени су, међутим, и примери демонстративних зам. с. р. у којима је партикула изостављена или је добила морфолошко обележје с. р. јд. угледањем на *-е* у с. р. јд. присвојних заменица.

а) *Ове* дeтeво, и *шóје* ће кóснeмe, *шóје* кa сeиp им сe брaл'e мýжи, дóнeлa *óвe*, *шóје* и бíло, *óноје* дeтe Бр, *óноје* гýјeдo Ди, *шóје* ти сoм дóнeсoф Рaп, *шóјe-дeтe* Рaд, *шóје* дeтeнцe Крc, o[ш] *шóје* ће дóлe, *шóје* бíло Гл.

У Бр су овакви облици демонстративних зам. с. р. јд. основни, у осталим местима облици с партикулом *-ја* (в. к. 39).

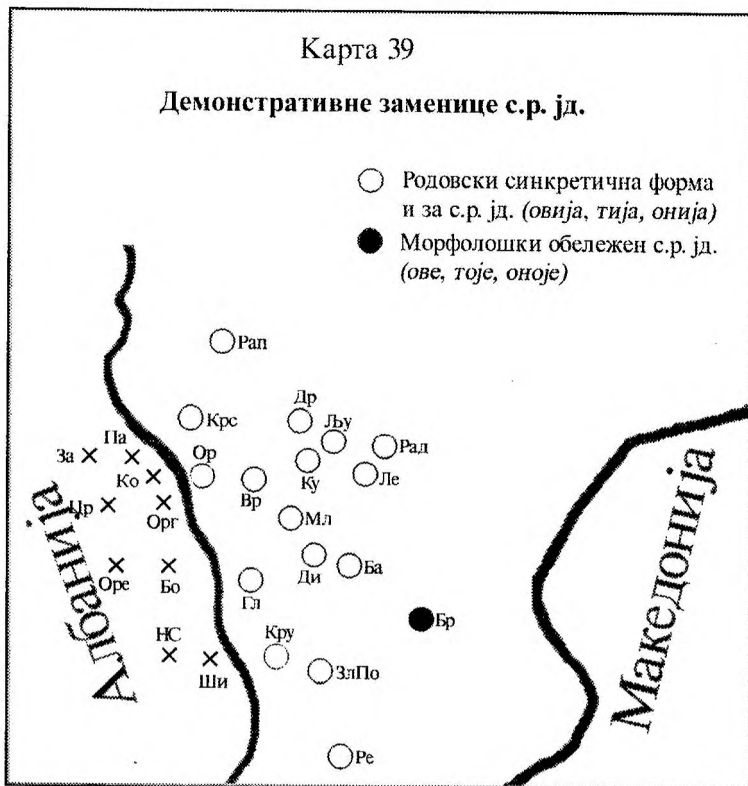
Ову особину је ГГ, пре свега бродски говор, развио заједно са дебарским говором¹²⁴⁹, а слични облици својство су и шарског сретечког говора.¹²⁵⁰

У више села потврђен је облик јд. с. р. *шíје* Вр Ор Рап Др Ку, настао контаминацијом општег облика *шíја* и облика *шóје*: *Тíје* сeно нe-чини Ор, па *шíје* мeсо Рaп, нe ћe-вишиш o[т] *шíјe-дeтe*, *шíје* дeтe ће сe мýжи Др.

¹²⁴⁸ ВБЗФ, 45–51; ВБДГ, 74; СТТГ 2, 105; РСПГ, 489–490, 531; ПМГСЖ, 175; БАГД, 56; БАДИЈС, 260, 418–426; ЋЈГЛ, 75–76; БНАП, 173; ТМГС, 81; СМаСТ, 407; СМЦГ, 79; ЕГВП, 470; БДНСгов, 91; СРЛГ, 360; БДДИ, 335.

¹²⁴⁹ Уп. са *ове*, *оне* у с. р. јд. дебарског говора (ВБИСлМ, 32); уп. са жеровничким облицима *овеа*, *онеа*, *шеа* (*дешe*) (ВБИСлМ, 21); уп. са сличним обликом у скопскоцрногорском говору (ВБЗФ, 45).

¹²⁵⁰ ПМГСЖ, 173–174.

б) У материјалу има и мало потврда показних заменица без партикуле или само с партикулом *-и*:

Три пута че засије во *она*, *е она* [дѣјка] вутро че а променет жѣне Гл, бам, бум, тамо-вамо, *она* мѣска рикај Ре, *они*¹²⁵¹ лѣбот озгора пѣчен Вр.

У првом примеру *она* има упућивачко значење. Говорник прича о свадбеном обичају па упућује да се пшеница баца (*се сије*) на *ону* о којој је било речи. Да је значење личне заменице, било би во *ња*.

У другом примеру заменицом се упућује на *ону* а не на *њу*.

У последњем примеру је показна заменица само с партикулом *-и*.

У мн. су бележени примери без партикуле *-ја* у нижим селима, у којима показне заменице у пре- и постозицији граде двочлани систем, са елиминацијом *он-*, па облици показних зам. *они* могу бити остатак ранијег система:

А *они* мајстори го зѣл'е да му прајет кућа Крс, *они* дѣцата Крс, *они* орл'ичића рипнал'е Пап.

¹²⁵¹ Пример је неочекиван у Вр, пошто у овом селу функционише двочлани систем показних заменица. Мајка информатора је родом из Гл.

664. У примерима:

а) Сџал'е сољ, *он*, сољ, се топи Вр — *он* је лична заменица, а *сољ* је апозитивно употребљена именица.

б) *Оно* не-било јарина Вр, *оно* магаре, какоф^в зајец Вр, *оно* све село тоја Рап.

У примерима *оно* је речца за допуштање (додуше, истина и сл.) (в. т. 1004).

З а м е н и ц е с а о в њ -

665. У јд. м. р. за указивање на познати појам који је најближи говорном лицу употребљавају се *овија/овеја*^{1252/оја}.¹²⁵³ Други и трећи облик се могу извести из првог редукијом *и у ј*, а *оја* је могло настати у резултату промене групе *еј > ј*. Могуће је, међутим, и додавање партикуле *-ја* на основу *ов-* (уп. *онја*). На овакав однос основе и партикуле могао је утицати и облик постпозитивне употребе ових заменица (*чујек-ов*).

Доминира облик *овеја*.

Није потврђено у мом материјалу *вај*.¹²⁵⁴

П о т в р д е:

Овија чујек Ре Кру Гл, и *овија* Ѐсак Вр, *овија* сџн је најстар Ди, *овија* ка-мењ најтежок Рад, *овија* [сџн] шо је постар Гл, *овија* Сџзаир Ку;

Овеја брат Мл, па *овеја* [сџн] Ку, ће рече и *овеја* Кру, *овја*-камен Гл, и *овеја*, *овеја* шо збори Крс, *овеја* крдар Рап, а ће ни донесе *овеја* Др, *овеја* прецедник Вр;

Оја-пазар не сом зарадиф нишћо Ре, *оја*-чујек Гл, на *оја*-извор Крс, *оја*-ћујек паре ни те ге-враћа Рап, *оја*-пут Кру.

666. Зам. ж. р. јд.:

*Оваја*¹²⁵⁵ Гора Ди, неће ка *оваја*, *оваа* ћерка Бр, *оваја* година Ре, *оваја*-жена Крс, *оваја* је мџа јетрва Ле, *оваја*-крџа Гл, на *оваја* дуња Вр, *оваја* је ЗлПо, *оваја*-вода Рад, *оваја* (в. т. 137) Др.

Потврђени су ретки примери без партикуле:

Ова година било оџце све надвор да седи Вр, *ова* [година] зџна ти је Ре, *ова*-зима Др.

667. Облици с. р. јд. синкретични су с облицима м. р. јд., осим у Бр и — ретко — у другим селима (в. т. 663а):

¹²⁵² Облик се јавља у оближњим мак. говорима (СТТГ 2, 105; ВБДГ, 74), али и шире — од Скопске Црне Горе до Јабланице и Охридског језера, затим у источним македонским говорима (ВБЗФ, 46).

¹²⁵³ Облик се јавља у дебарским говорима, претежно у торбешком делу Жупе (ВБДГ, 72), одакле је, највероватније, стигао у ГГ.

¹²⁵⁴ Уп. с ВБГГ, 64.

¹²⁵⁵ ВБЗФ, 46 (Доњи Полог, Скопска Црна Гора).

Óвија српско било Ре, *óвија* помладо Др, *óвја* гуједо Мл, *овја́*-дете Крс, и *овја́*-јагње Рап, *óвја* шо жéла Др, *овја́*-село Ре, *óја* прл'е Ди.

З а м е н и ц е с а *ш*ъ-

668. За казивање појма који је присутан говорној ситуацији, али није непосредни учесник, за м. р. јд. употребљава се *шóја*, за ж. р. јд. *шáја*, за с. р. јд. *шíја*.¹²⁵⁶ У насељима са двочланим системом, зам. *шóја* преузела је и значење зам. *óнија*.

Тóја чујек ЗлПо, *шóја́*-брат, *шóја* а те вíде, *шóја́*-јесен Гл, *шóја* учитељ Бр, *шóја* го íзев^в Др, инаé^тчија је *шóја* тáмо, *шóја́*-чујек Рап, о[т] *шóја́*-бољес Кру, *шóја́*-ден Ре, *шóја* Ёсмаиљ Ба, дор дóјде *шóја*, *шóја* ће го íздеде Љу, *шóја* дóшоф Ле, сл'éзоф *шóјека*¹²⁵⁷ брát Рап, *шóјека* је Крс;

шáја фáнул'а, *шáја* шо дóшла Гл, га вíкаје *шáја* Бр, на *шáја́*-врба ЗлПо, *шáја́*-вода Ди, до *шáја* чéшма, во *шáја́*-кућа Ор, *шáја* рáбота Ре, *шáа* сéстра Бр, и *шáја* [дéјка] дéсета Ку;

шíја дéте Вр, во *шíја́*-село Др Бр Рап, *шреш* *шíја* пóље Ба, *шíја́*-дете Рад, *шíја́*-сено Рап, сом зéф *шíја* Др, *шíја* јáгн'е Ор, *шíја* било свé во рúке Вр, *шíја́*-место ЗлПо, свé *шíја* се пл'ело Вр.

У нижим селима ретко је *шóја* за с. р. јд.:

Нáпрајф *шóја* („то“) шéјтаност Ку, на *шóја́*-место Љу, све *шóја* се рáбота Рад, *шóја* бíло зéмњено Рап.

Тóја за с. р. јд. траг је ранијег дијалекатског стања у нижим насељима, на шта указује облик ове зам. у оближњим П-Ј говорима — *шoj*.¹²⁵⁸

З а м е н и ц е с а *он*ъ-

669. За појам који је најдаље од говорног лица, а обично није присутан, и већ је одређен неким ранијим језичким знаком, употребљава се заменица *óнија/óнја*^{1259/óња}¹²⁶⁰ за м. и с. р. јд., *óнаја* за ж. р. јд.

П о т в р д е:

Óнија брát Аметоф Ре, *óнија* кóн' Ди; *óнја* [óфчар] рéкоф Гл, *онја́*-син Ре, *óнја* шо рéкоф Ба, *óња* сíн Ле, кóј е *óнја* [чујек] кáрши Бр;

зáтвори *онаја́*-врата Гл, *онаја́*-вода Кру, *онаја́*-жена, *онаја́*-мајка Ди, *онаја* пóстара Бр;

*óнија*¹²⁶¹ сéло Гл, *онија́*-дете кóмшиско Кру; *óнја* јáгн'е Бр, прет *он'á*-дете Кру.

¹²⁵⁶ О облицима *шóје*, *шíје* в. т. 663а.

¹²⁵⁷ Облик с партикулом *-ка* није потврђен у изван Рап и Крс. О облику в. т. 115а.

¹²⁵⁸ РСПГ, 489–490; МлРСГ, 61.

¹²⁵⁹ СТГ 2, 105; ВЕДГ, 74; ВБЗФ, 47.

¹²⁶⁰ БАДИЈС, 422.

¹²⁶¹ О облику *óније* в. т. 663а.

670. У множини показних заменица остварен је родовски синкретизам: *óвија/óвеја/óја*, *и́ија*, *óнија/óнја/óња*. Доминирају облици *óвија*, *óнија*, па се са претежним *óвеја*, *óнја* у јд. ствара систем диференцијалних облика: *ов-*, *он-* (јд.) — *ови-*, *они-* (мн.) (в. т. 665).

П о т в р д е:

Óвија љуђи, *óвија* селјани Бр, *óвија* речој Гл, *овија*-љуђи во село Др, *óвија* воде Рад, *ои* *овија*-жене Др, а *óвија* Крстила било српско Ре, *овија*-села немаје струја Рад; *óвеја* иљачи Ба, *óвеја* довице Бр, *овја*-деца Кру; *оја*-коњи Ле, *óја* [жéне] рабóтал'е Крс;

и́ија се ви́каје праћанци Гл, *и́ија* свáтои ЗлПо, *и́ија* се ал'иштари ЗлПо, *и́ија* бећари Мл, *и́ија* тупани Др, *и́ија* рабóте Ре, *и́ија*-обедвé-н'иве, *и́ија* неј-зинете во шума Вр, *и́ија*-н'иве Бачкоске ЗлПо, *и́ија* јáгѣнца Ди, *и́ија*-дрва Мл, *и́ија*-села Др.

Тија (*и́иа*) је најраширенији облик мн. у мак. говорима.¹²⁶² Овом особином ГГ приближава се тетовском¹²⁶³, а удаљава од дебарских.¹²⁶⁴

óнија сел'ани Бр, *óнија* синои Ре, *óнија* пáше Кру, *óнија* арáмије Ре, *онија*-жене Гл; *онја*-жене Кру Ре Бр.

671. У нижим селима, поред синкретичне форме за множину (*и́ија*), потврђено је и *и́еја* за мн. именица на *-а*:

По *и́еја* кóмшије Рап, по *óвеја* жéне Крс, по *и́еја* шо ће дóјет Др.

Заменичке множинске форме *овéј*, *и́еј*, *онéј* присутне су у сиринићком говору¹²⁶⁵, јужнометохијским говорима¹²⁶⁶, а бележе се и шире у П-Т.¹²⁶⁷ Пошто се овакви облици заменица потврђени само у нижим селима, може се претпоставити траг старијег дијалекатског стања.

672. У Нјд. м. р., у вишим селима — Ре Кру Гл — продро је облик ОПјд.:

Овóгуа сáн ми је пóстар Кру, *и́óгуа* брат Ре, и *и́óгуа* Гл, биф ке нáс *онóгуа* тáмо Ре, рéкоф *онóгуа* Гл.

а) Финално *-а* у облицима највероватније је аналошко према *-а* у Нјд. и мн., пошто се тако остварује формално слагање *óнија* — *онóгуа*. Ово *-а* је, међутим, могло продрети и из ОПјд. им. деклинационог обрасца 1 (за живо), па се онда осетити као покретни вокал.¹²⁶⁸

¹²⁶² ВЕЗФ, 45.

¹²⁶³ СТТГ 2, 105.

¹²⁶⁴ ВЕЗФ, 45; ВБДГ, 74.

¹²⁶⁵ МлРСГ, 61.

¹²⁶⁶ РСПГ, 489–490; Подрима и Призренски Подгор (према мом материјалу).

¹²⁶⁷ БНАП, 173 (*овеја*, *онеја*).

¹²⁶⁸ А. Белић (БАДИЈС, 261, 264–265) П-Т облик *ономуја* објашњава покретним вокалом, пошто алтернирају облици са *-а* и без овог вокала.

На евентуални продор именованог *-а*, како се објашњавају сличне форме у неким мак. говорима¹²⁶⁹, указује знатна присутност типа *овогуа* када су заменице поименичене.

На могућност да је *-а* у зависним падежима демонстративних заменица од постпозитивне деиктичке партикуле *-ва* (уп. са бугарским *шова*) указао ми је академик Павле Ивић. На ово може упућивати прелазак *о* у *у* у овим заменицама, пошто *о* у групи *-ова-*, после испадања *в*, прелази у *у* (в. т. 134).

б) Потврде са *-а* у зависним падежима показних заменица:

Тогуа чујека сом видеф Вр, сом имала от *овогоа* Вр, зѐми от *овогоа* Др, *ош* *овогуа* Мустафа Бр, *овогуа* сте уфатиље Ре, *ош* *овогоа* сина почни Ле, со *овогуа* брата Ди, *овомуа* Алиту, и *овомуа* Муратова Вр, *пубаф* *ош* *шогуа* Ор, *ош* *шогоа* и *ош* *овогоа* имам дѐте, сум видеф *шогоуа* Рап, *шомуа* л'и је жена Ре, *шомуа*-сину Крс, *шогоа* за *шогоа* Ре, *шогоуа* истепаж Кру, дохиђал'е *ош* *оногуа* Гл, сирење *ош* *оногоа* Рап, да́ла *ономуа* хоци Гл, *ономуа* мајстору Рап, утѐпал'е *оногуа* Гл, за́клала *оногуа* пѐгла Др, *ономуа* дѐтету Ле, јѐно њи́фче *шомуа*, јѐно *шомуа* Мл, сѝн н'ѐгоф, *ономуа* Ба.

П р о м е н а д е м о н с т р а т и в н и х з а м е н и ц а

673.		Једнина	Множина
Број	м. р.	3 (5) ¹²⁷⁰	2
облика	ж. р.	2	2
	с. р.	2 (3) ¹²⁷¹	2

674. а) У ОП=Ајд. м. р. алтернирају *-ого*, *-огоа/-огуа*:

Ош *ового*¹²⁷² Амета Рап, *ош*^д *ового* о́тишоф Др, во *ового* зѐћа Бр, *ового* чујека знѐм Ба, *ового*-брата Ле, со *ового* брата Рад, за *ового* Муртета Гл; от *шого* ће зѐмеш за *овогуа* Ре, *шого* гуједара Ле, *шого* о́фчара Др, от *оного* о́фчара Бр, *оного* Амета Кру, шо го утѐрал'е *оного* Гл.

У ГГ нема ЗПМ иновације — употребе *него* са значѐњем *шого*¹²⁷³, већ је само *шого*, како је и у оближњим српским говорима (*вога*, *шога*, *онога*).¹²⁷⁴

б) У Дјд. м. р. наставак је *-ому* и, секундарно *-омуа*:

*Овому*¹²⁷⁵ брата дадох Бр, *овому*-цару Др, да дадем *овому* Гл; *шому* припано́ло Ле, *шому* брату Крс; а *оному* Кру, *оному* сину Ре.

¹²⁶⁹ ВБЗФ, 52.

¹²⁷⁰ Са облицима са финалним *-а* (*овогоа*, *овомуа*).

¹²⁷¹ Са облицима са финалним *-а* (*овомуа*).

¹²⁷² *Ового*, *оного* у дебарским и западном делу струшких говора (ВБЗФ, 49); у ГГ нису уочени тетовски облици *овега*, *онега* (СТГГ 2, 105).

¹²⁷³ ВБЗФ, 48.

¹²⁷⁴ РСПГ, 489–493; МлРСГ, 60–61.

¹²⁷⁵ *Овому*, *шому*, *оному* у сиринићком говору (МлРСГ, 60–61), јужнометохијским говори-ма (РСПГ, 489–493). *Овому*, *оному* у дебарским и северним говорима (ВБЗФ, 49), *шому* само у бобоштанском говору (ВБЗФ, 49).

в) Заменице с. р. јд. имају Н=ОП и посебну дативску форму на *-ому*, *-омуа* (в. т. 200, 721):

Овому дѣтету ма́ти Рад, *овому* [ја́рету] да́ди Др; *шо́му* дѣтету, *шо́му* се́лу Крс Рап Др Рад Ку; *о́ному* де́чету, *о́ному* о́рл'ету Бр Ре Кру.

675. Заменице ж. р. у јд. имају Н=ОП и Д с наставцима *-ој*, *-ојзу/-ојсу*.¹²⁷⁶ Дативски наставак с речцом изразито доминира, а облици с наставком без партикуле могу бити наслањање на ове заменице у постпозицији.

У Д јд. показних заменица ж. р. није уочен продор из датива меких основа, већ остају облици некадашњих тврђих основа¹²⁷⁷:

а) *Овојзи*-жени про́дади по́скупо, *овојзи* поје́фтино Др, *овојзи* се́стри, *овојзи*-жени Бр, *овојзи* гл'ѣданици Ку, *овојсу*-војски Бр, *овојзи* Рад, *овојсу*-сестри Крс, *овој*¹²⁷⁸ же́ни Ле.

Поред *овојзи*, потврђено је ретко *војсу*, свакако према *шојсу*: *војсу* ва́ке Ле, *војсу*-жени Крс, не́-давам *војсу* Рад.

Л'ѣбот го но́сил'е *шојзи*-војски, *шојсу*-жени Бр, *шојзи*-дејки, *шојзи*-сестри Др, *шојзи*, ни́којзи ви́ше, *шојсу* ва́ке Ле, *шојзи* же́тварки Бр, *шојсу* не́-давај Ку, *шој* же́ни Крс.

б) *Онојсу*-кучки зе́л'е Гл, *онојзи*-сестри, ве́л'и *онојзи*-жени Бр, *онојзи* баш-ма́рама Ди, ће збо́ри *онојзи*-жени Кру.

676. У множини је синкретизам у роду потпун, како у Н=ОП тако и у Д.

Дмн. гради се додавањем *-м* на облик ОПмн. Овакво грађење бележи се у П-Т говорима.¹²⁷⁹ Осим бобоштанског говора¹²⁸⁰, у коме се чува синтетички Дмн. *шијам*, у осталим македонским говорима у мн. постоји само један облик¹²⁸¹:

Овијам же́нам Ле, *овијам* љу́ђим, ве́л'им *овијам* де́цам Др, *овијам* ку́ћи-ћам, не́мој *овијам* Ре, *овијам* се́љанам Ди; *шијам* војнициам, *шијам* Враништанкем Бр, *шијам*-женам, *шијам* л'ету́анцам Љу, тре́бе дош *шијам*-пољам Рад; *онијам* љу́ђим Бр, *онијам* си́ноим, *онијам* ја́гѣнцам Ре, *оњам* мла́нестам, *онијам* де́цам Кру, *онијам* ко́н'ам Ба, *оњам* Враништанам Ди, *оњам* се́стрем Бр.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

677. Све заменице овог значења проширују основу елементом *-в-*. Оваква образовања јављају се у ЗПМ¹²⁸², али и оближњим српским говорима.¹²⁸³

¹²⁷⁶ Облици са *-ојзи*, *-ојзе* бележе се на широком ареалу српских и македонских говора: РСПГ, 489–493; БАДИЈС, 421; ЈДТГ, 124; ВБЗФ, 51–52; ВБДГ, 74.

¹²⁷⁷ ВБЗФ, 52.

¹²⁷⁸ Пример је из народне песме.

¹²⁷⁹ БАДИЈС, 421.

¹²⁸⁰ ВБЗФ, 49.

¹²⁸¹ СТТГ 2, 105; ВБДГ, 74; ВБЗФ, 43.

¹²⁸² ВБЗФ, 61–62.

¹²⁸³ Ва́кав, ша́кав, ка́кав, кол'и́кав и сл. у јужној Метохији (РСПГ, 491).

У Дјд. ж. р. доминирају облици са *-zu/-su*, а ретки су примери без партикуле.

Дмн. гради се наставком *-м* који се додаје на облик ОПмн.

У мн. је у употреби синкретичан облик на *-е*. У Гл, међутим, у Нмн. м. р. бележени су и посебни облици за м. р. мн.: *ва́кви, ѿа́кви, онакви, ка́кви, не́какви, све́какви, ни́какви*.

678. Систем ових заменица чине:

Показне за каквоћу: *ва́коф, ва́ква, ва́кво; ва́кве; ѿа́коф, ѿа́ква, ѿа́кво; ѿа́кве; онакоф, онаква, онакво; онакве*.

Запитање: *ка́коф, ка́ква, ка́кво, ка́кве*.

Неодређена за каквоћу: *не́какоф, не́каква, не́какво; не́какве*.

Општа за каквоћу: *све́какоф, све́каква, све́какво; све́какве*.

За негирање: *ни́какоф, ни́каква, ни́какво; ни́какве*.

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

679. а) Заменица *онакоф*, ретка у нижим селима, у вишим насељима је нешто чешћа. И у вишем делу Горе уочљива је тенденција елиминисања ове заменице и стварања двочланог система *ва́коф — ѿа́коф*, што је корелативно са системом демонстративних заменица у пре- и постпозицији (в. т. 659):

Туџар *ва́ковф* не бидује Гл, *ѿа́ков* је, *ва́ков* је Љу, он ти је *ва́коф* Бр, ми требе *вако́ф*-камењ Др, *вакв́а*-зима ЗлПо, *вакв́а*-жена Ле, *вакв́е*-љуђи, *вакв́е*-жене, *вакв́е*-села Др Љу Ку Бр Рад Ле Рап Гл;

ѿа́коф је Ба, он *ѿа́коф*^с биџ Гл, да биде *ѿа́коф* Кру, *ѿа́коф* сѝн Мл, јена ча́ша *ѿа́ква* Ба, она је *ѿа́ква* Вр, *ѿаква* година ЗлПо, *ѿа́ква* сүша била Рад, *ѿакв́о*-село Ку, *ѿакве*-тѝ-бил'е ра́боте Ре, *ѿа́кве* вре́мина Бр;

онакоф сѝт ће прáј Гл, *онакв́а*-вода, *онакв́о*-село не́мало Ре, *онакв́е*-мужи не се ра́ђаје Рап, *онакве* гл'едáнице Бр.

б) О б л и ц и зависних падежа:

ОПјд. м. р. за живо: со *ва́квог*о крдара Гл, *ваквоѓо*-мужа Ле, *ваквоѓо*-сина Др, пре[д] *ѿа́квог*о бра́та Крс, *она́квог*о утѝпал'е Крс.

Дјд. м. р. и с. р.: *ва́кво*му, *ѿа́кво*му, *она́кво*му Др Мл Ди Ба Ле Крс Бр Ре Гл, *ѿакво*му-мужу Гл, сѝну *ѿа́кво*му Крс, не́ма *ѿа́кво*му му́жу Ди, *она́кво*му гу-јѝдару кра́ве Ле; *ва́кво*му ја́гњету Крс, *ва́кво*му детету не́-зборет Др, *ѿа́кво*му, *она́кво*му Гора, *ѿа́кво*му ја́гњету Мл.

Дјд. ж. р.: *ва́кво*јзи до́вици не ће-идеш Бр, *ва́кво*ј мла́јнести Др, *вакво*ј-зи-жени Мл, *ѿа́кво*јзи де́јки све́ Рад, *ѿа́кво*јзи др́жави — не́ Кру, *она́кво*јзи гл'ѝ-даници Ре.

Дмн.: *ва́квем* љу́ђим/же́нем/де́цам Бр Ди Ба Др Ор Ле, *ѿа́квем* гу́јѝдам Кру, *онакв́ем*-офцем ни со́љ не́-требе Бр, *ѿа́квем* сѝноим Кру, *онаквем* љу́ђим да да́деш Ре.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА ПИТАЊЕ

680. *Какоф* зајец Вр, *какоф* је Ре, *какоф*^е руљек имаш Крс, а *какоф* Гл, *каква* работа оваја бй, *какво*-село Др, *какво* је Кру, и вранишке ти са, а знэш-какве в[о] обл'ечене, *какве* дукати имае Гл, *какве* времина имал'е Вр; *каквог*-сина имала Др, *какво*му мјужу Крс, *каквој*си Враништанки Ор, *какв*ем-женам Рад.

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

681. *Некакоф* офчар офце тэраше Гл, *некакоф* чујек и *некаква*-жена Рад, *некакве* војници Др Рад Мл Ор, *некакве* гуједа пасл'е Бр; *некакво*го Арнаутина Рад, *некакво*му офчару Мл, *некакво*му кучеју Бр, *некаквој*си Мл'ичанки Мл, *некакв*ем сел'анам Др, па ће рече *некакв*ем-женем Ле.

ОПШТЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

682. Општа именичка заменица и општа заменица за каквоћу имају различите основе: *свакој* — *свекакоф*.

Свекакоф чујек бйф Др, *свекаква* ти свила надонеу Бр, ми купил'е *свекакве* ал'ишта Рап, *свекакв*е-воде Ле; *свекакво*го, *свекакво*му, *свекаквој*си, *свекакв*ем Гора, *свекакво*му офчару Др, *свекаквој*си жéни Вр, па зборил'е *свекакв*ем љуђим Бр, *свекакв*ем љуђам дава Ку.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА НЕГИРАЊЕ

683. Суљо бйф *никакоф* чујек Мл, *никакоф* абер нéмам Вр, *никаква*-жена бéше Ле, *никакво*-дете не му-било Бр, *никакво* јáгње Рад, *никакв*е-љуђи нé-бил'е Ба; *никакво*го, *никакво*му, *никаквој*си, *никакв*ем Гора, *никакво*му дóктору Крс, *никакв*ем жéнем не зборила Гл, *никакв*ем љуђим не óтварај Др.

КОЛИЧИНСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

684. Потврђене су:

а) Д е м о н с т р а т и в н а заменица за количину: *вол'икаф*, *вол'икава*, *вол'икаво*; *вол'икаве*; *шол'икаф*, *шол'икава*, *шол'икаво*; *шол'икаве*; *онол'икаф*, *онол'икава*, *онол'икаво*; *онол'икаве*.

б) У п и т н а заменица за количину: *кол'икаф*, *кол'икава*, *ко'ликаво*; *кол'икаве*.

в) О п ш т а заменица за количину: *св*е, *св*а; *св*и, *св*е.

Нису потврђене количинске заменице неодређеног и одричног значења.

685. Речи за казивање количине, показне заменице и количински прилози, граде облике од различитих основа. Количински прилози (*шол'ко*, *вол'ко*) без облика су са -и- (*шол'е-во-ко*), показне заменице за количину имају облике са -и- (*шол-и-каф*)¹²⁸⁴ (в. т. 215г, 292в, 972–975). Једино су у рестеличком говорном

¹²⁸⁴ Уп. са *шол'кав* у дебарским и полошким говорима (ВБЗФ, 63) и шире (ЋЛГЛ, 76; БНАП, 87, 173; ТМГС, 82; ПДМО, 210; СРЛГ, 163; ВЛМД, 173; ПемСкљ, 116).

типу потврђени дебарски и полошки облици *кó.љкаф, кó.љкава, кó.љкаво; кó.љкаве (кó.љкава́-шума, шó.љкаво кúче)*. И у овом говорном типу потврђени су обиљем примера *вó.љкаф, шó.љкаф, онó.љкиф*.

Везивање облика са или без *-и-* за заменичко или прилошко значење резултат је тежње да се основе семантички диференцирају.

Без потврда су заменички облици типа *оволики, колики*, већ се заменице граде по моделу: *корен йоказне заменице+ол+ик(о)+ав*.

ДЕМОНСТРАТИВНЕ КОЛИЧИНСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

686. *Вó.љкаф*^в *камењ Рад*, та *вó.љкаф* *дóнесе Рап*, *вол'ика́ва* *њíва Крс*, *вол'ика́во* *трло ни бí Ре*, *вол'ика́ве* *скúпиња нéмало Мл*, *вољ'ика́ве* *óфце Рап*; *шó.љкаф* *вúк Крс*, *шó.љ'ика́ва* *нашоф Ре*, *шó.љ'ика́ва* *а íмаш Крс*, *шó.љ'ика́во* *гúједо Рад*, *шó.љ'ика́ве* *грóбишта Крс*; *онол'ика́ф* *сít Ре*, *онол'ика́ва* *вóда ће прегáзује Кру*, *со онол'ика́во дрво Гл*; *вол'ика́вогo* *сíна íма Др*, *вол'ика́вогo*, *шó.љ'ика́вогo*, *онол'ика́вогo* *Бр Ди Ба Ре Кру Гл*, *вол'ика́војзи* *вúчици Бр*, *шó.љ'ика́војси* *крави Рап*, *онол'ика́војси Ре*, *вó.љ'иквем* *кúчикам Бр*, *шó.љ'икавем*, *онол'икавем* *Бр Ди Ба Ре Кру Гл*.

Мало је потврда са непостојаним вокалом у придевском суфиксу: *вó.љ'иква* *ћерка íма Рад*, *вољ'иквó-дете* *Љу*, *шó.љ'иквó-дрво* *дóнесла Рад*, *онол'икво* *сéло Ди*.

УПИТНЕ ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА КОЛИЧИНУ

687. *Кол'ика́ф-ти-је* *муш Ле*, *знóш кол'ика́ва* *је*, *со бра́да кол'ика́ва* *Вр*, *кол'ика́ва* *њíва*, *кољ'икавó-дрво* *íсекоф Крс*, *ка плáнине дéјће*, *кó.љ'ика́ве*; *кол'ика́ве* *кúчишта íмахме Бр*, *кол'ика́ве* *краве на́пре Др*, *а кол'ика́ве* *се Ди*; *кол'ика́вогo* *дéтету Др*, *кол'ика́војзи* *ћерћи Бр*, *кољ'икавем* *Мл Рап Рад*.

Заменица се користи и прилошки (в. т. 977): *кол'ика́во* *да ти кáжем Бр*, *кол'ика́во* *ће урабóтаме Ди*, *кољ'ика́во* *спáла Ре*.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА ЗА КОЛИЧИНУ

688. Ова заменица уопштене количине за лица и предмете има следеће облике:

а) У јд. је *свé*:

Свé *ни зíмаа Ре*, *они свé* *забрáваје Кру*, *íздеде свé Ре*, *свé* *нека íзгоре Бр*, *свé* *ће прéжал'им Ку*, *свé* *шо трéбе Гл*, *вóвнено си изóткала свé*, *свé* *како трéбе да зásiјеш Вр*, *свé* *лóшо да тéгнуеш Ор*, *свé* *нашкóдује Ди*.

б) У мн. се уопштава *сви* за све родове, мада се још добро чува и *свé* за ж. и с. р.

Сви, *целó-село*, *ће запáл'име óген Ре*, *сви* *шо бíл'е во Трст Ре*, *дóшл'е сви Кру*, *сви* *да íдет Ди*, *сви* *се рáдујет Ба*, *во јен ва́гон сви* *се*, *дóма íдал'е сви Вр*, *а*

ће идет *сви* Рап, *сви* [дјјке] дрва, ти софра Рап, íмам *сви* [мешовита група] Ку, *сви* јал'е Др, *сви* да рабóтате ЗлПо;

а ч[е] идет *свѐ* [жѐне] Гл, *свѐ* [деца] ги отѐрал'е Рап, *свѐ* [пáре] изгíнал'е Мл, *свѐ* [жѐне] нáдље óшље Мл, во *свѐ*-села Др, óшље *свѐ* гýјѐда Ку.

689. а) У функцији заменичког придева ова се заменица понаша као придев. Није уочен облик јд. за м. р., већ је *сав* потиснуто придевом — заменицом *цѐв* (< *цел*). У ж. р. јд. заменицу у овом значењу потискује *цѐла*, али су потврђени и примери са *свá*:

Свá-зима ће тkáје Гл, *свá*-ноћ не дрѐмнала Бр, *свá*-ноћ тражи ЗлПо, уста ти се посúшила, *свá* ти сѐдала Бр, гóл'ем стýд бíу *свá*-зима Бр.

У примеру: Ће рабóтаје *свá*-л'ето Ди облик заменице није конгруентан, што упућује на то да она почиње да се осећа прилошком речи.

Није потврђена употреба заменице *све* за с. р. у овом значењу.

б) У мн., у овом значењу, уочена је дистрибуција облика необична за придевске речи. За мн. ж. и с. р. употребљава се облик *свѐ*, за мн. м. р. и скупину појмова различитог пола — *сви*, али и *свѐ*. Обличка дистинкција у мн. ове заменице чува се боље зато што се она својим обликом (*вс-* > *св-*) разликује од исте заменице у македонским оближњим говорима, али и присутношћу облика *сви* у значењу количинске заменице. Могућ је и утицај именичког множинског *-и* преко примера у којима се ова заменица поименичава:

Уз именицу м. р.:

На свáбда дóшље *сви* сѐљани Ре, *сви* свáтои, *сви* óфчари вечѐрал'е Кру, се сóбрал'е *сви* млади бѐћари Ди, *сви* пúтници ЗлПо, *сви* л'ѐтуанци Ди, *сви* л'уђи га пóл'ал'е Бр;

све твúје дрúгари Вр, *свѐ* јесíрције издóјдоа Мл, *свѐ* твúје дрúгари, пóвика *свѐ* бѐћари, *свѐ* лúђи зúала Бр, сóбра *свѐ* дрúгари Мл, да дóјете *свѐ* пет сíнои Кру, повíкал'е *све* свáто! Крс;

У ж. и с. р. мн. је *свѐ*:

Га гл'ѐдаје *свѐ* сѐфске жѐне Гл, *све* гóрске мánесте Др, *све* мúке да тѐгњеш Крс, *свѐ*-жѐне би ге пóтепаф Ре, *свѐ*-села знá Вр, *свѐ* свује сóбрал'е Др.

Дмн.:

Свím да изиздáвате Бр, *свím* браћам, *свím* коњим Рап, *свím* ће дáем Гл, и *свím* Ор, *свém* жѐнем Рад, *свém*-дејкем, *свém* Гóранкем Вр, *свém*-селама пóмогна Др.

Заменица *свѐ* прилошки („стално“) употребљена:

Свѐ се мíсл'им, *свѐ* се чúдим Рап, *свѐ* се кáраје Вр, *свѐ* бела чѐница да јáде Ди, *свѐ* бíло пíјење Мл.

ПРИДЕВИ

ПРИДЕВСКИ ВИД

690. Придевски вид је неутралисан, а синтаксичку функцију одређених придева преузела је демонстративна заменица употребљена пре- или постпозитивно (в. т. 732в).

У Нјд. м. р. доминирају облици неодређеног придевског вида. Потискивање *-и* форме и уопштавање облика на *-ø* последица је аналошког уједначавања облика придева м. р. према именицама и заменицама м. р. На овакав закључак упућује испадање *-и* из Нјд. м. р. редних бројева — *йрв(и)*, *друг(и)*. У осталим редним бројевима м. р. јд. *-и* остаје због избегавања хомонимије које у *йрф* (: *јѣн*) и *друк* (: *два*) нема.

У зависним падежима облици одређеног вида потисли су форме неодређеног вида, па је у ГГ, како је на широком ареалу српских¹²⁸⁵ и македонских говора¹²⁸⁶, створена хибридна промена.

Придеви ж. и с. р. не разликују облике одређеног и неодређеног вида, пошто је акценат ГГ без диференцијалне функције (в. т. 78).

691. Придеви м. р. јд. на *-и* јављају се само у атрибутивној служби. У предикативној потврђени су само придеви неодређеног вида, што је чување старине.¹²⁸⁷ Када су придеви члановани, у основи су придеви одређеног вида, а овако обележени облици су у атрибутивној служби (тија *гољемийше* камени Ре).

О вези слабљења категорије придевског вида и појаве члана в. т. 732в.

692. Придеви м. р. јд. на *-и* изведени суфиксом *-ски* (и дериватима):

Гóрански, крчански, райчански и рáбечки, шйурски, арнауцки, драгашки и драгачки, нашински и нашенски, ресйѣл'ички, брòчки, орчушки, йáкишки, кý-каљски, глòбочки, крушѣечки, зл'ийòйòчки, кóмшиски, магáречки, гýечки, л'ивá-дечки, куáчки, кучечки Гора.

693. У придеве месног и временског значења изведене суфиксом одређеног вида *-њи* продире форма неодређеног вида па су напоредни *дѣнешњи* и *дѣнешѣ*.

Тип *дѣнешњи*, посведочен — поред типа *дѣнешѣ* — у нижим селима, необичан је у вишим, осим у Гл. Овакав територијални распоред (в. к. 40) говори да је иновација неутралисања *-и* придева м. р. јд. дошла из оближњих ЗПМ говора:

Дѣнешњи дѣн, л'ѣшошњи, бргошњи („скорашњи“), *зймошњи, бóжешњи, сѣгашњи, вáмошњи, шáмошњи, надвóрешњи* Рап Крс Рад Ку Љу Ле Мл, *дѣнешн'и, л'ѣшошн'и, лánешн'и, зймошн'и, надвóрешн'и* („спољашњи“), *онóмашн'и* Гл, *гóрњи, дóвњи* Рап Крс;

¹²⁸⁵ РСПГ, 476; БАДИЈС, 428–429; ПМГСЖ, 177–178; СМЪГ, 115; БДГСр, 237; ИА-МБРес, 340; СРЛГ, 324.

¹²⁸⁶ КБИст, 119–120; КБГр, 330–342; ВБКГ, 158–159.

¹²⁸⁷ БАДИЈС, 626.

денешен, л'ѣшошен, некогашен, нѣшрешен Ре Кру Вр, *вамошен, шѣмошен, онѣмашен* Ре Кру Гл Бр ЗлПо, *вамошен', шѣмошен', дѣнешен'* Ба Вр Ор, *дѣнешењ, сѣгашењ, чвѣрашењ, вамошењ, шѣмошењ*¹²⁸⁸ Крс Рап Рад Ку Мл.

У топонимији су потврђени само придеви месног значења м. р. на *-њи*:

Горњи-каф Рад, *Горњи-гроп, Горњи-мос, Горњи-пут* Ре, *Горњи студенец* Рап, *Горњи доф, Горњи-вршек, Горњи Марин-доф* Мл, *Горњи-поток* Ба, *Горњи-мос* Вр, *Горњи Кешин-доф* Гл, *Горњи-пут, Горњи-извор, Горњи-пропас* ЗлПо, *Довни Кешин-доф* Гл, *Довни-извор, Довни-пропас* ЗлПо, *Довни грѣп, Довни-деф* Ре.

694. Изван ових категорија, *-и* у придевима м. р. јд. има мало потврда. Најчешће то су устаљене форме — топоними, устаљена фразеологија, имена празника и сл.:

Ќтиде во *Бѣлѣграш*, ка дојдоме на *Свѣши-Никоље* Ре, *живуаф во Бѣлѣграш* Кру, *Зл'ийошѣк, Зл'ийѣчица* (< *Зл'ийѣчица*, поток) Гора, *злийѣшѣчки-пут* Гл, *свѣши-Никола* Крс, *свѣши-Јован, Бодни-вечер* Бр, *Бодни-вечер* Рап, он ти је *ендибоже* (< *једини боже*; „никакав“) Бр, *диѣји* ајван Ре, *ијустѣи* живот

¹²⁸⁸ Присутност *-њ* указује на суфикс *-њи*.

Ре Кру Гл Др Ор Ку, не мi-биф *ис̑и* брiт Вр, *ју̀жни* вѣтер Крс Рап Ку Рад, *јечмени* л'ѣп Ре, *ми̑и*¹²⁸⁹ бiбо пред њa *h[e]* iде Ре, *никој*, *мати*, *рѣш̑ки* чу̀жек Рап.

ПРОМЕНА ПРИДЕВА

695. Придеви м. р. јд. употребљени уз именице са значењем бића, осим Н, разликују ОП и Д. Најчешће је В=Н, али су бележени и посебни облици на -и, који су у опозицији са Н на -ø.

Гладѣн-чу̀жек Гл, *му̀жoф* брiт, *иман* чу̀жек Ре, *кoмишин* с̑ит Крс, брiт *Шу̀ђр̑ин*, oтец *Ал'иничин* Вр, по *с̑и̑ар*-пут Рад;

о[д] другавогo-му̀жа *ми̑ер̑иногo* Рап, со *коми̑и̑иногo* с̑ина Рад, *Ми̑и̑а̑и̑чи̑ногo* с̑ина Ор, за *ман̑и̑ногo* чу̀жека Ле, *иос̑и̑арoму*, *иомл̑адoму*, *најуб̑авoму* Вр, *најс̑и̑арoму* с̑ину oстава Ку.

У Рап и Крс потврђени су могући трагови Лјд. у предлошко-падежној конструкцији *иo* + Л (в. т. 490):

Абери до^xoђаје по *очевому* а̀цету Рап. Примере в. и у т. 490.

696. Придеви с. р. јд., осим Н=ОП, разликују и Д, који је облички једнак Дјд. м. р.:

Кр̑ејo с̑ирене Гл, *ди̑ејo*-месо ЗлПо, *гладно* дѣте, *в̑внено* си изoткала Вр, *Екр̑еmово* вн̑уче Ор, *јечmеново* с̑нoпче Ре, *л'ененo*-платно Др, *м̑гл'иво* врѣме Вр, *л'е̑и̑н'o*-врѣме Ба, *oфчо* с̑ирен'е Вр, *крав̑o*-мл'еко Ор;

иос̑и̑арoму дѣтету Бр, *најуб̑авoму* дѣтету Рад, *јагњету* *вогоди̑и̑њоmу* Рап, *цр̑ноmу* кучету Рад Мл Ку.

У придевима с. р. јд. -е је иза некада меких сугласника замењено са -o.¹²⁹⁰ Облик *дѣчо/дѣче* новији је, пошто је аутохтони горански придев *дѣчинско*. Новијег је порекла, највероватније, и *oфчје*: *дѣче* Бр Ре Гл, *oфчје*-месо Гл.

697. Придеви ж. р. јд., осим Н=ОП, разликују Д и, спорадично, генитив на -е:

В̑внена ф̑ануља Гл, *бри̑и̑р̑а*-вода, *кар̑oчна* („црноока“) жѣна му била, *чак̑рoчна* („плавоока“) Ре, *м̑алова* сом била, во *Салов̑а*-кућа Вр, *мал'ичкава* бѣ^x Ор;

сом била во *иос̑и̑аре* с̑нахе, от *иос̑и̑арѣ*-сестре, во *Ми̑и̑а̑и̑ичине* ћѣрће Бр.

У Дјд. уочене су форме типа *с̑и̑арoјзи/с̑и̑арoјси*, *с̑и̑арoј* и *с̑и̑ари*. Последњи тип доминира када је на придеву синтагматски акценат (в. т. 6386, 650а). Мада је Дјд. с именичким наставком потврђен у свим местима, уочена је његова већа појавност у вишим селима. За тип *с̑и̑арoј* у материјалу нема много потврда (в. т. 585, 773):

¹²⁸⁹ У фолклорном материјалу синтагма *ми̑и* бiбо врло је честа.

¹²⁹⁰ Процес је захватио широк ареал: САМПол, 342; СТТГ 2, 98; СРЛГ, 326; ВЛМД, 228.

Младојси жéни Крс Рап Ор, *маловојси* ћерки Рап, ће даде *йосћаројси* Бр, ни *младојзи*, ни *сћаројзи* Рад, óфци *црнојзи* Љу;

йосћарој ћерки Др, *манайој* жéни рекоф Ле, *мужовој* рóдбини Рад;

даф *сћари*-мајки Гл, *йосћари*-нани дава Ре, *црни*-офци Кру, *млади*-снахи Бр, *Имерови*-жени ЗлПо, *мужови*-сестри Ди Др.

698. У множини доминира -е форма (в. т. 640). Ретки облици на -и за м. р. мн., најчешће су предикативно употребљени:

Бóвни [вóјници] бíл'е Мл, че се sóберет тија шо се *вамошн'и*, *йáмошн'и* Гл, óнија бíл'е *йогóл'еми* Кру, *љући* бíл'е *йсти* Вр, дружина се *брайшови* Ди, óни бíл'е *гладни* Рад, óвја кáмењи бéа *йогóљеми* Крс, па ће бíдет *йоумóрени* Др, *йдет* ка *йейани*, свáдбари се *умóрени*, *уйейани* Гл.

У атрибутој употреби наставак је -е, а -е изразито доминира и у предикативној служби:

Ўмне *љући* Кру, *йóзнайе* ми бíл'е *љући* Ре, и *йóздраве* бíл'е *љући* Кру, *йосћарé*-*љући* Др, нéјзина нéса, ал'и *мужове*; *раде* се дéца Вр, мэрмулáдића *црне* Ре, та óни *саме* кáжујет Вр, *руке зашáрене* Ор, *Ал'иничине* дéца Крс, *снаи*-не родитељи Рад, *сефскé*-жене нóсет Ку, *Дéјкине* кáмени (топ.) Ре, óни бíл'е *жéдне* Др.

У Дмн. највише је примера са основом на -е (*йосћарем* *љућим*), али су бележени и ретки примери са основом ОП на -и у Дмн. м. р.:

Посћарем-*љућим* нé-збори Рап, *йóзнайем* сом рекоф Др, *Екрéмовем* сiноим Кру, *вамошњем* дéцам Мл, *мужовем* сéстрем Крс, *дéбел'ем* óфцем Гл;

најсћарим *љућим* велет Вр, *йосћарим* сiноим Гл, *најубавим* новóжењам Рад, *йóзнайим* пријáтељам Ку.

КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА, ПРИЛОГА, ИМЕНИЦА

699. У компарацији придева и квалитативних прилога извршено је пре-структурирање из синтетичког у аналитички модел¹²⁹¹, па се по семантици поређења и по његовом формалном изражавању ГГ не разликује од околних говора.

Поред придева и квалитативних прилога у ГГ се, како је и у другим словенским говорима који припадају балканском језичком савезу, степенују и именице, и то онда када имају значење својства.¹²⁹² У оваквом поређењу именица партикуле *йо*- и *нај*- имају, заправо, значење прилога *више*, *боље*¹²⁹³, а употреба *йо* и *нај* уз ове врсте речи говори о граматикализацији партикула.¹²⁹⁴

¹²⁹¹ КБИст, 120–121; КБГр, 307–308; СТТГ 2, 99; БАДИЈС, 438–441; РСПГ, 477–478; ПМГСЖ, 179–180; ЋЛГЛ, 79; ТМГС, 71.

¹²⁹² ПВБКомп, 101; РСПГ, 479; ПМГСЖ, 180; СМБГ, 117; БАДИЈС, 440–441; ЋЛГЛ, 79; КБГр, 308.

¹²⁹³ БАДИЈС, 438–439; СтВБал, 257.

¹²⁹⁴ ИПсОК, 33.

У ГГ нема компарације глагола, која је потврђена како у српским шарпским говорима¹²⁹⁵ тако и јужнометохијским,¹²⁹⁶ већ се користи конструкција с прилогом: *и́ојћи/највише* + глагол.

Партикуле *ио-* и *нај-* срасле су потпуно са основном речи па тако у ГГ нема колебања типа *и́о јунак* — *и́ојунак*.

700. К о м п а р а т и в *придева/прилога/именица (и́о+и́озиџив)*:

Послабџ је, *и́онеможен* је Рад, *ко́љко сом и́осџара* Мл, *и́омал'ека̀ва*, *и́о-мудра* Бр, *и́оџенон* нека биде Ре, *и́оздраве* сме бил'е Кру, *ја́ден'е и́облаго* б́ило Ди, *др́во још и́одэбело* Крс, *о́нија се и́осџаре* Гл, *и́осџароџио* дете ЗлПо, *и́ома-ловујет* с́ин Мл;

и́обрго ће ура́боташ Ор, *и́одобро* да тка́ем Ре, *и́оубаво* пу́јет Бр, *при́ди и́обл'изо* Ку;

и́одома̀нин от^д њего Рап, *и́ојунак* чу́јек од^г њего нэма, *и́ора́дници* се о[г] те́бе Бр, *и́ојунаџим* и *и́осџочарим* от се́бе Кру, *и́олойоф* а има Љу, *и́ољгош* от те́бе Ре, *и́обајкуш* нэма Ди.

701. С у п е р л а т и в *(нај+и́озиџив)*:

На́јмудер б́иџ Ба, *на́јго́љем* не ра́бота, а ће биде *на́јубаџ* Др, *о́н је на́ј-сџар*, *на́јџисџа* има Ре, та шо́ је *на́јмучно*, л'ен је *на́јмучен* Вр, *сэ́стра му је на́ј-и́рисџала* Бр;

да тр́чиш *на́јбрго* Др, *на́јмудро* збо́ри Рад, *на́јмало* до́несла Ре;

на́јрадник б́иџ во сéло Ба, *на́јку́ћа̀ница* сом б́ила Вр, а ја́ сом б́иџ *на́јкрдар* Кру, *на́јофчар* во Го́ра Ди, *на́јрадник* ка мэне Рад.

702. Окамењени прилошки и предлошки облици чувају трагове синтетичке компарације:

У прилогу *и́оју́еће*, са значењем „више“, сачувани компаратив изгубио је компаративно значење па је оно саопштено партикулом *ио*. Овакав се прилог јавља на ширем простору македонских говора (в. т. 988).

Прилог *и́овише*¹²⁹⁷, који се употребљава у предлошкој служби месног односа, иако има синтетичку форму, компариран је и аналитички. Са истим значењем и функцијом је и предлог *више*: *ко́н' па́се и́овише́-село* Бр, *сэ́наџ ви-ше́-село* Ку.

У прилогу *и́реко̀више* чува се стара форма: *и́мам и́реко̀више* Др, *и́реко̀ви-ше* ра́бота Ку, *ћа́руаџ и́реко̀више* Ле, ра́боташе *и́реко̀више* Ба.

У прилогу *ве́ће*¹²⁹⁸ чува се стари компаратив *придева велик*: *не́-можем ве́ће* да ра́ботам Ку. Примере в. и у т. 943.

¹²⁹⁵ ПМГСЖ, 180; МлРСГ, 98.

¹²⁹⁶ РСПГ, 479; СМБГ, 117; подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

¹²⁹⁷ СТТГ 2, 99; *више* и у бугарском језику (МСБЕ, 271).

¹²⁹⁸ Исти облик и у неким македонским и бугарским говорима (МСБЕ, 271).

703. Поред наведеног модела присутности — одсутности особине, ГГ зна и за друге моделе обележавања различитих степена особине.

а) Перифрастично степеновање остварује се у придевским синтагмама са прилогом у функцији зависног члана. Прилог казује степен особине придева:

Млого јака била Крс, *мало црн* Бр, *иојћи убаф* Кру, *млого уморен* биф Др, *млого ми била ирисишала* Бр, *млого висок* Ле, *мало ка бело* Др.

б) Форма блиска поредбеном степену је слагање придева с префиксом *ире-*. Овако сложени придеви казују особину у највишем степену, а од правог поредбеног степена разликују се по томе што се особина не пореди с другим предметом:

Стар, стар — веће *иреситар* Гл, *ирейерейен* је („врло оптерећен послом“) *Ор*, *мије раде, ирераде* Мл, *ја сирота, иресироша*; *ја кукајца ирекукана* Мл, *иреситарен* Ку Рап Ор Крс Вр, *не работа, иреситарен* је Ре, *не-може маћи, иреситаре-на* је Рад.

в) Изведени или сложени придеви деминутивног значења казују степен особине *in minus*:

Помал'екава била од мене Бр, *иомал'ичкаве* не ће бидеме Ле, *накисевно* Гл, *влажљиф, кисљиф, блажљива* Рап Крс Рад Мл, *мал'екаф* („омањи, ситан“), *бол'еникаф*^е сом го затекла Бр, *зељеникава* аљина, *црвеникава* земња, *жэфџикаф, сүвикаф* Рап Крс, *илавикаво, црвеникаво* Вр, *зел'енкашио, вапцује ирвенкашио* Вр, *беликаве* шо бйље, *јаден'е било љушикаво, бавеникав* је Ре.

НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ПРИДЕВИМА

704. Придевским наставком *-ов* избегава се хомонимија придевских речи и прилога:

Прилози	Придевске речи
<i>мало</i> ¹²⁹⁹	<i>малоф, -ова, -ово; -ове</i>
<i>шако</i>	<i>шакоф, -ова, -ово; -ове</i>
<i>вако</i>	<i>вакоф, -ова, -ово; -ове</i>
<i>онако</i>	<i>онакоф, -ова, -ово; -ове</i>

По истом моделу направљен је и придев *шэмаво*, који је напоредан с придевом *шэмно* Рап, затим придев *злоф* (*Злоф* поток, топ., Вр ЗлПо, *злова*-жена Кру, *злова* ми била *зова* Др). За разлику од осталих придева на *-ов*, према придеву *злоф* нема прилога *зло*, пошто је устаљен прилог *лошо*.

705. Суфикс *-ен* продире на место *-ан*, па су у малом броју придева напоредни *-ан* и *-ен* (< *-ьн*). Није уочен продор суфикса *-ан* у суфикс *-ен*:

Ржан Гл Вр Рап Крс Бр Ди Ба Ку Ле, *ржанаова* слама, *ржануе* сламће Бр, *ржен* Ре Кру Гл Ди; али редовно *ржанаова* слама — и у овим местима;

¹²⁹⁹ Уп. са истим односом у полошким говорима у *мало* — *малово* (САМПол, 342; СТТГ 2, 100).

иман („богат, имућан“) Рап Ку Рад, брат ми бeше *иман* Крс, за *иманого* се омужила Мл, *ош њоиманого* Др, *иман* новобожења Ор, *имен* чујек Рап, *имен* домаћин Кру, *именé-љуђи* обраље Ор, *нe-беше* *имен* Вр.

706. Хомонимија именице и придева *јечмен*, у нижим селима отклоњена је односом: *јечмењ* (им.) — *јечмен* (прид.). Исти однос показује и пар: *камењ* (им.) — *камен* (прид.).

У Гл хомонимија је избегнута алтернацијом *м* и *н*: *јечмен* (им.) — *јечнен* (прид.), *камен* (им.) — *камнен* (прид.). Аналошког су порекла и градивни придеви по овом моделу: *кóрнен*, *џлámнен* Гл.

Јечмењ сме сијаље Рап, *нe-дава јечмењ* Крс, *двe-вреће јечмењ* Мл, се *óсу-ши јечмењ* Рад; се *јало јечмено* Ку, *јечмене* лeбој Ку;

па *удри со камењ* Рап; примере в. и у т. 275, 502;

ималe јечмен, *нe-чини јечмен*; и *јечнено* се *јало, јечнене* лeбој Гл, *металe камени*, *јен камен*; *зидои се камене* Гл.

У Вр и Ор хомонимија није отклоњена у *јечмен*.

707. Градивни придеви од имена житарица (*јечмењ, óвес, áри*) граде се и суфиксом *-ов*:

Јечмeнове, óфсове снóпој Вр Ор Рап, *јечмове, óфсоф* Крс Рад Мл, *áржуа* слáма, *áржáнуе* слáмџе Бр, *áржáнова* слáма Ре Кру ЗлПо Вр, *јечмењова, овéзо-во* Рад Ку Љу.

Кад је придевски суфикс *-ан* семантички ослабљен, на већ изведен градивни придев додат је да ојача значење придевски суфикс *-ов* (*áржáнова*).

708. Градивно значење казано придевом:

Срeбрeн, бáкрeн, злáшeн Гора, *каменá-кућа* била Рап, *жeљeзне пeнцeри* Рап.

Необична је падежна конструкција с предлогом *од* у градивном значењу.

709. У Ре, Кру, Гл придев *сeшeн* („досетљив“) мотивисан је глаголом *се сeшим*.¹³⁰⁰ У нижим селима придев има значење „сетан, тужан“.

710. Присвојни придеви изведени од именица:

-ов/-ев: *Мeјшова* рáбота Гл, *Ѓáмиљоф, Гафурóвому* дeтeту Ба, *млáка Сeљмáнова* Рап, *ду њíва Несíйова* Рап, *Шáћибáрово* кeдe је Ор, *очевá-сестра* Рап, *брáштоф, сíноф* Др, *цáрево, мýжово* Ку. Примере в. и у т. 134а;

-ин: *Дeничино* мáало, *Ѓáмиљичино* Мл, *бáбин-пуас* („дуга“) Др, *сeстíри-нó-дeтe*, *во шeшкíнá-н'íва* Ле, *дúшица мaйшeрина* Др, *мaйшeриногo* Рап, *на мaшeрина* кúћа Крс, *Рáјчина* кóшара (топ.) Рад.

Придев *сeстíрично* Вр изведен је од именице *сeстíрица*.

Придеви на *-ски* (са дериватима и сложеним с овим суфиксом) имају, поред присвојног и описно значење:

¹³⁰⁰ Истом моделу припада и придев *иман* („богат“).

Шу́ма је *вра́нишка*; *бо́рска* је украдена, ни *вра́нишка* ни *гло́бочка*; *њи́ве Име́тофске* Вр, *бо́рска* је Ор, *Манесѿѿчки* *и́звор* (топ.) Бр, *мл'ичкѿ-жѿне* Мл, *диканѿчкава* што је Ба;

деѿѿчка ра́бота Бр, *го́рска ма́нѿста* Ди, *де́јчѿчка* ра́бота Ба, *дечкѿ-ру**о Крс.

711. Придеви месног и временског значења мотивисани прилозима имају *и < с* после једначења по месту артикулације из облика *де́нешњи* (в. т. 693). У Крс су потврђени новији облици саграђени суфиксом *-(е)н*:

Љѿѿосен, *љѿѿосно*, *но́ћесен*, *но́ћесно*, *зи́мосно*, *де́несно*.

Облици су настали аналогijом према описним придевима на *-ен*. Појава модела *но́ћесен* олакшана је продором типа *но́ћешењ* у придеве месног и просторног значења.

712. а) Придев *и́згубен* („са дубоким борама, наборан“) Гл ЗлПо Ре Кру Бр изведен је из именице *зуба* (в. т. 155). Хомонимија с придевом мотивисаним глаголом избегнута је употребом префикса *за-* (*зазубено* *дете* Гл), па се ствара однос: *и́згубен* („наборан“) — *зазубен* („изгубљен“).

б) У топ. *Вѿл'и доф* Ба Ди, ће бидем при *Вѿл'и-доф* Ба — није јасно да ли је *вѿл'и* чување старине или новији облик настао после испадања *-к-* у интервокалном положају и сажимања групе *-иш-*. Изван топ. *вѿл'и* није потврђено, пошто је потиснуто придевом *го́л'ем*.

БРОЈЕВИ

713. С и с т е м бројева ГГ чине: основни (прости), редни, дистрибутивни (деони), мултипликативни (множни).

Функцију збирних бројева преузели су основни бројеви или бројне именице.¹³⁰¹

О бројним именицама в. т. 560–563.

ОСНОВНИ БРОЈЕВИ

714. Број *јѿн* (в. т. 386б) ретко се јавља и у облику *јѿден*, а без потврда је форма с превојним степеном *-и* (в. т. 180в) — *јѿдин*.

Облици за ж. и с. р. јд. — *јѿна*, *јѿно*. У мн. је општа форма *јѿне*.

Јѿн, осим у означавању бројности, употребљава се и у значењу неодређене заменице *некој*, затим придева *и́сѿи*. Мења се по придевској промени:

Дѿшоу *јѿн* чу́јек и *јѿна* жѿна Бр, *јѿној* жѿни Ле, *јѿна* ви́сока пла́нина, *јѿна* ма́ти ѿи ро́дила Бр, *јѿна* ма́ти ни је Ди, *јѿна* жѿна гим мэсила Рад, сом са́кала *јѿного*, со *јѿного* Кру, мэне ме да́л'е *јѿному* чу́јеку Ба, *јѿному* Го́ра́нину Др, *јѿнојси* жѿни Рап, *јѿнем* љу́ђим збо́рим Крс;

¹³⁰¹ Уп. са стањем у македонским и српским говорима који су претрпели балканистичке утицаје: БАДИЈС, 39, 343; ЂЉГЛ, 82.

једен шо бeше Вр, ни *једен* Ор.

Када је број поименичен, а односи се на скупину мушкога пола, употребљава се и форма мн. на *-и*:

Јени имал'е во Фил'идбе, *јени* имал'е во Ћустендил, *јени* имал'е во Бургас, *јени* имал'е во Цумаа Бр, *јени* ошље во Призрен, *јени* во Турско Ку, *јени* ће носет, *јени* ће берет Ре.

715. а) Број *два* обележава количину појмова м. р., облик *две* ж. и с. р.¹³⁰², што је чување старине¹³⁰³:

Два чујека ни дошл'е Вр, *два*-сина Др; на *две*-платна Кру, *две* браћ'иња друге Рап, на *две*-места Ди, *две*-жене Мл. Примере в. и у т. 578–591.

Исто је и у: *двeста* брава — *двeсти* оџце, *двeсти* села.

б) Број *обадва* — *обедве* чува однос облика условљен родом појмова чију бројност казује:

Обадва сина Бр, дај ми *обадва* кључој Вр, *обадва* сандџи Ре;

обедве одаје Бр, *обедве* везет Ор, *обедве* сестре, *обедве*-деца во школо Мл, *обедве* котл'иња Ку.

Прост облик *оба* није уочен, а *обе* је потврђено малим бројем примера: *обе* врате затвори Крс, отвори *обе*-крила Ку, *обе*-сестре Др, *обе* умреље Рап.

в) Бројеви *два*, *две*, *обадва*, *обедве*, *обе* чувају Д, који се гради додавањем *-м* на облик ОП:

Двам синоим Гл, *двем* мланестем Ба, *обадвам* браћам Ку, дади *обедвем* Крс, *обедвем* Враништанкам Рап, *обедвем* државама Ку, *обедвем* Вр Мл Ди, *обедвем* ћерћем Бр, *обем* сестрем Крс Ку Рап Др Ди, гим зборим *двем* грађанкем Вр, *двем*-децам Ор, ка сме зборил'е — *обедвем* Ле, *обадвам* мужам Др.

г) Остали бројеви прве десетице: *џри*, *чејири* (ретко и *чејири*), *џеј*, *шес*, *седом/седум*, *осом/осум*, *девет*, *десет*.

716. Морфолошки обележен Д имају, поред *јен*, *два*, *обадва*, још и бројеви *џри* и *чејири*:

Трим децам Ле, продал'е *џрим* љуђим Др, *џрим* женем Бр, ал'ишта *џрим* децам Ди, *чејири*м арамијем матере да гим го гоњим Ку, јадење *чејири*м аскерам Ку, *чејири*м мужам, *чејири*м женем Љу Ку Мл Рад, *чејири*м оџцем солъ Ку.

За П-Т дијалекатску зону наводи се да су кардинални бројеви непроменљиви¹³⁰⁴, а променљивост се не помиње ни у описима македонских говора. ГТ је овај архаизам сачувао заједно са оближњим П-Ј говорима, у којима се мењају бројеви до *џри* (*двџама*, *двџема*, *обедвџема*, *џрима*).¹³⁰⁵ Сачуван Д основних бро-

¹³⁰² Уп. с истим односом облика у: КБГр, 325; КБИст, 126; РСПГ, 469, 496; ПМГСЖ, 181; МлРСГ, 73; ЋЉГЛ, 82; БДДИ, 355; БНББП, 76.

¹³⁰³ БАИсД, 175–176.

¹³⁰⁴ ИПИО 3, 166.

¹³⁰⁵ У мом материјалу из Подрима — свема *џрима* синонима, *двџама* комшијама, *двџема* ћеркама; исто и у говору Љубижде, Муштуштига, Лешана, Поповљана у Призренском Подгору.

јева у ГГ — али и оближњим српским говорима — потврђује отпорност овога падежа на продор аналитизма.

717. а) Број *јединáесе(̄и)* јавља се и као *ђидинáесе* (в. т. 439), *јидинáесе*, *јидинајс*, *идинáесе̄и*; *ђидинáесе* је обичније у говору старијих мушкараца, жене и млађи уопштавају *јединáесе(̄и)*; *идинáесе* је потврђено само у рестеличком говорном типу.

б) Бројеви округлих десетица до *с̄и́о* имају стање које је описано за бројеве друге десетице — напоредни су *̄и́ри́есе̄и* — *̄и́ри́есе*:

Двáесе̄и и два дéња Рап, *̄и́ри́есе̄и* брава и *двáесе̄и* óфце Ре, *чēи́и́ри́есе̄и* куће Ор, *̄и́е̄есе̄и* године Крс, *̄и́и́есе̄и* (в. т. 121а) да дóтерап Вр, *седóмдесе̄и* године Кру, *осóмдесе̄и* отéрал'е Рад, живеше *дeвeдeсе̄и* Гл;

двáесе динара Ле, *̄и́ри́есе* пóлога Ба, *чēи́и́ри́есе* љи́ре Мл, *̄и́е̄есе* па нóси Др, *̄и́и́есе* ће има Гл, а *седóмдесе*, *осóмдесе* кила Рад, *дeвeдeсе* и-два-коња имало Ба.

718. Б р о ј е в и с т о т и ц а

а) Број *с̄и́о* има само овај облик. Бројеви *двēс̄т̄ио*, *̄и́ри́с̄т̄ио* гласе овако када су изван партитивне синтагме, док се у оваквим синтагмама облички диференцирају:

Двēс̄т̄ио, *̄и́ри́с̄т̄ио* за м. р.; у нижим селима ретко и *двēс̄т̄иа* за м. р.: *двēс̄т̄ио* брава тeраше Др, *̄и́ри́с̄т̄ио* пeтла Ле, *̄и́ри́с̄т̄ио* вóјници Вр, *̄и́ри́с̄т̄ио* устрóјници Бр, óнел'е *̄и́ри́с̄т̄ио* брава Ле, *двēс̄т̄иа* љуђи Рад, *̄и́ри́с̄т̄иа* пúтници Ку.

*Двēс̄т̄иe*¹³⁰⁶ и *̄и́ри́с̄т̄иe*¹³⁰⁷ у синтагми с именицом ж. или с. р.: *двēс̄т̄иe* óфце имаме Крс, *двēс̄т̄иe* крaве, *двēс̄т̄иe* гúјeда чува Ба, *двēс̄т̄иe* и *двe* óфце Рад, дáј ми *двēс̄т̄иe* љи́ре Кру, *двēс̄т̄иe* гúјeда Гл, *̄и́ри́с̄т̄иe* сeла со Гóрани Ле.

*Двēс̄т̄иe*¹³⁰⁸ је доследно у партитивним синтагмама, *̄и́ри́с̄т̄иe* факултативно, и знатно ређе од *̄и́ри́с̄т̄ио*, *̄и́ри́с̄т̄иа* и за ж. и с. р. (в. т. 581, 586).

б) Остали бројеви од 100–900: *чēи́и́ри́с̄т̄ио/чēи́и́р̄с̄т̄ио*, *̄и́е̄с̄т̄ио*, *̄и́е̄с̄т̄ио*, *сēдомс̄т̄ио/сēдумс̄т̄ио*, *óсомс̄т̄ио/óсумс̄т̄ио*, *дeвeс̄т̄ио*.

в) Осим побројаних облика, углавном у фолклорном материјалу, срећу се и конструкције основни број + *с̄и́о̄̄и́на*:

Се нарeдил'е *̄и́ес̄т̄ио̄̄и́на* свáтој Др, нека дáде *шeс̄т̄ио̄̄и́не* óфце Ку, eво *̄и́ри́ с̄и́о̄̄и́не* дáва Ба, *двeс̄т̄ио̄̄и́не* брава Др.

г) Бројне су потврде са окамењеним обликом старог генитива множине:

Їмаф *̄и́е̄с̄т̄ио̄̄и́ин* óфце Крс, *̄и́е̄с̄т̄ио̄̄и́ин* брава Ле, *̄и́е̄с̄т̄ио̄̄и́ин* ш̄и́љејна Ку, сòбраф *двēс̄т̄ио̄̄и́ин* свáтој Мл, прeд-ња ишље *̄и́е̄с̄т̄ио̄̄и́ин* ш̄и́љејна Рап, *двēс̄т̄ио̄̄и́ин* љуђи Гл, нe-чини ни *двēс̄т̄ио̄̄и́ин*, ни *̄и́е̄с̄т̄ио̄̄и́ин* Бр.

¹³⁰⁶ Остатак старе двојинске форме (БАИСД, 175).

¹³⁰⁷ Аналошко према *двēс̄т̄иe* (БАДИЈС, 463).

¹³⁰⁸ СТТГ 2, 102; БАДИЈС, 463; БДЦИ, 404.

719. Поред обичног *иљадо*, ова бројна именица ретко је бележена и као *иљаду*: *има́м иљадо* о́фце Бр, *иљадо* шиљејна Рад, *иљадо* кра́ве Мл, *ће* пла́ти *иљадо* ма́рке Ре; ни о́несље *иљаду* о́фце Рап, *иљаду* а́скери би́ло Крс.

Када је *иљадо* у конструкцији с бројевима већим од *јен*, има облик *иљаде*, што говори да је *иљадо* новије, а да је у конструкцијама сачуван старији однос (*иљада* — *иљаде*): *две иљаде*, *йети иљаде*, *десети иљаде*, *стїо иљаде* Гора, на *иљаде* љу́ђи измрел’е Вр, *иљадем* о́фцем Бр Ре Др Ор Рад Ку.

720. Бројне речи и конструкције од више бројних јединица јављају се као сложенице или као вишечлани изрази, као јединице синдетске или асиндетске везе. Када је веза асиндетска, десетица и јединица чине интонациону целину. У синдетским бројним конструкцијама везник *и* је по правилу између претпоследње и последње јединице. Употреба синдетских или асиндетских облика није условљена територијално, генерацијски. У бржем говорењу обичнији су асиндетски облици.

Бројеви друге десетице и бројеви округлих десетица су сложенице.

Бројеви од 21–100 имају два различита типа грађења:

а) *Два́ес и де́вети*, *йе́ес и о́сом*, *ши́ес и шéс*, *седóмдесе(тї)* и *два́*, *два́есе(тї)* и *два́*.

У оваквом типу свака јединица чува свој акценат.

б) *Два́јстїјен*, *два́јстїийейтї*, *два́јстїишиес*, *шї́рїстїийейтї*, *йе́есстїјен*, *йе́есстїишиес*.

У овом типу бројеви су сложенице, унутар којих долази до асимилативних и дисимилативних процеса и испадања гласова. Гласовне промене се дешавају у десетици, други део сложенице — јединица — остаје стабилан.

РЕДНИ БРОЈЕВИ

721. Редни бројеви су трородни у јд.

а) Уклањање одређеног придевског вида м. р. јд. утиче на редне бројеве *йрви*, *дру́ги*, па они најчешће имају облике *йрф*, *дру́к* (в. т. 690):

Прф^с биф јанат Ле, *йрф* биф ке нас Крс, он ми је *йрвф* гл’еданик Др, била *йрф*-пут Ди, *йрф*-син Бр, ти *йрф* си се о́жениф Ре, јен вра́х ће ил’езе, *дру́к* ће са́диме Ле, о́ца *дру́к* до́шоф Мл, *дру́к*-пут Крс, *дру́к* му́ш Рад.

б) Облици *йрф*, *дру́к* су новија иновација, а не чување некадашње дистинкције одређеног — неодређеног вида редних бројева.¹³⁰⁹ Нестанак ових бројева на -и последица је њихове знатне фреквенције, затим њихове придевске употребе. Посебно је честа употреба редног броја *дру́к*, *дру́га*, *дру́го*; *дру́ге* у значењу „остали, неко други“:

Ти л’ејни, а *дру́ђе* нека о́рет Бр, а он за́касни, *дру́к* ће до́је Др, ако ти бра́т не по́може, *дру́к* ће по́може Кру, со *дру́гого* збо́реше Мл, *дру́га* ти ва́ђаје Ре, *дру́га* [же́на] нека тра́жи Ку, *дру́ге* не ти́-носим Рап.

¹³⁰⁹ БАИсД, 185–186.

в) Бројеви м. р. јд. на *-и*:

Тí ми си *йрви*-син Гл, ел'и ми си *йрви* мéрак Ле, óвја ни је *йрви*-радос Мл, *други* гурбéтчија Рап, тóја ми је *други*-муш Ку, *други*-ден Гл, *йрви*-вечер нé, *други*-вечер Вр.

У свим овим примерима редни бројеви *йрви*, *други* употребљени су с бројним значењем.

г) Редни бројеви за м. р. јд. од *йрећи*¹³¹⁰ и даље:

Трећи дéњ ил' *чéтврти* Ле, бíf сам-дéвeти Крс, *осми*-вечер Кру, *јединáе-сти* панаф Ку, *йриес йéти* дошоф Ре, *йладни* ће урабóта Бр, *двéстийи* аскер шо бíf Ле.

722. а) У ж. р. јд. сви редни бројеви имају *-а*, редни бројеви с. р. јд. *-о*, укључујући и број *йрéћо*:

Прва-бољка, *друга*-бољка Др, *йрва* ће пúје Ле, и óна самá-*йрећа* л'и, сáма *чéтврта* л'и Ба, *дéсeтa* врата Бр, *двáесе* и *йéтa* Рад, *шeсe* *чéтврта* Мл;

йрвó-дете, *другó*-дете Ле, вл'éгоу во *йрвó*-село Бр, во *йрeћó*-село Др, *йрeћо* за нíшто Љу, *дéвeтo* ми ўмре Вр, *седóмдесeт* и *йéтo* Ку.

б) У множини, како је и у осталим придевским речима, доминира општемножинско *-е*:

Првe-деца ни ўмрел'е Ку, *друге* љући Др, *другe*-жене, *йрeће* јáгэнца Ку.

Примера на *-и* у м. р. мн. нема много:

Први пéтл'и ка ће кúкаје Ле, и со *други* кóњи Ку, óни се *йрви* во Глобóчица, бíл'е *чéтврти* Гл.

Док су овакви облици карактеристични за Гл, па се у овом селу за м. р. мн. напоредо користе форме на *-и* и *-е*, у осталим местима су облици на *-и* необични.

Примери са *-и* у м. р. множине бележени су од старијих Горана, док млађи уопштавају *-е* за м. р. мн. и у Гл.

ПРОМЕНА РЕДНИХ БРОЈЕВА

723. У јд. м. р. редни бројеви имају 2, 3 или 4 облика.

а) ОП нечланованих редних бројева који иду уз именице са значењем живог: *йзл'éгох* от *йрвoгo* брáта Бр, от *йрeћoгo* сíна Ле, *видeла* *другoгo* Др, *видeла* *йрвoгo* брáта Гл.

б) Дјд.: *йрвoмy* гл'eдáнику нé му сом рéкла Др, *йрeћoмy* зéћу Рад, *двaнaдe-стoмy*, *седóмдесeт* и *óсмoмy* Ре Кру Гл Др Бр Ку Рад Ор Рап, *другoмy* ће рéчем Ба, *йéтoмy* сeљáнину Ку.

в) У Вјд. редних бројева *йрф*, *друк*, поред чешћих облика на *-ø* (*йрф*-сине Рап, *друк* óфчаре Ре), јављају се и придеви на *-и*: *йрви*-брáте, *йрви* кóмшијo, *йр-*

¹³¹⁰ О облицима са чланом в. т. 737, 742, 749, 750.

ви сине Гл, *други* зеће ЗлПо, *други* чујеку Ку, *други* гледанику Крс, *први* новожењо Рад, *први* комшијо Др.

Вјд. м. р. осталих редних бројева је на *-и*.

г) У с. р. јд. разликују се Н=ОП=В и Д (*првому* дѣтету, *прѣћому* јагњету Гора).

724. У ж. р. јд., поред ОП=Н=В разликује се Д и, ретко, Г на *-е*:

а) Сом ил'егла от *првѣ*-жене, сѣстра ми је от *првѣ* матере Бр, зѣф от *прѣћѣ*-жене Гл, живела во *првѣ*-ћерке Ди (в. т. 525–527).

б) У Дјд. најчешћи су облици на *-ојзи/-ојси*. Знатно је мање потврда без партикуле (*првој*) и облика с именичким наставком:

Другојси-жени Гл, *првојзи* ћерки даде Др, *прѣћојзи* ништо Ку, ни *првојси* ни двѣсе *прѣћојси* Ор, *првојси*, *другојси*, *прѣћојси*, *седмојси* Вр Рап Крс Ба Др;

првој жѣни, *дванѣстој* кѣћи Др, *седмѣстој* Љу;

први-жени Гл, *седми*-дејки Ку.

725. Дмн. обележен је односом ОП+-м. Спорадично, углавном у Гл од старијих, записивани су облици чије су основе условљене родом управне именичке речи:

Првим љуцим нѣ-дал'е, *другим* путницим, *другим* бравоим Гл, *првим* комшијем Ба;

првѣм-женем, *првѣм* кѣчићам Гл, *првѣм*-ћеркем Мл, *првѣм* јагн'ићам Бр.

Тенденција да се облицима *првѣм*, *седмѣм* обележе сви родови, изразита у говору старијих, у говору млађих доведена је до краја.

ДИСТРИБУТИВНИ БРОЈЕВИ

726. Овакви се бројеви граде употребом дистрибутивног *ио* испред основног броја:

Па краве *ио двѣ*, *ио прѣ* љући имаље Ба, краве *ио двѣ-прѣ*, *ио јен* туар Рап, сме сѣјал'е *ио прѣсѣтѣ* вра'а, *ио двѣсѣтѣ* сме вршил'е Ле, *ио двѣ*-дења, *ио јена* нѣдеља ће сѣди Рад, *ио прѣ* гóдине л'егуал'е, *ио двѣ* гóдине Бр, *ио двѣ*-пути, *ио прѣ* и'ладе кѣла жѣто Кру, *ио јѣден* такоф, *ио јенó*-зрно чѣница Гл, *ио двѣ*-зрна ЗлПо, свѣм *ио јена* лóжица Рап.

Број *јен* уз *ио* има различите облике за род у јд. и родовски синкретизовано *јене* у множини.

Број *ио двѣ* користи се за м. р., *ио двѣ* за ж. и с. р.

Од *прѣ* и даље један је облик за све родове.

727. Дистрибутивно *ио* употребљава се и испред бројних именица:

По двѣјца, *ио прѣојца* брал'е Ди, *ио чѣтворѣца* зѣмал'е Ку, вѣкал'е *ио прѣшина* Кру, *ио двѣнице* жн'ѣт Вр, *ио прѣнице* ће пѣјет Бр.

Дистрибутивно *йо* уз бројне именице на *-ина* када се оне не односе на живо и значе „око десет“ (*десéтина*):

По десéтина врáха Ди, сме вршил'е *йо десéтина* врáха Ба, *йо десéтина* тўара Др, *йо десéтина* кóфе Ди, *йо десéтина* тўара ће дóнесет Рад.

МУЛТИПЛИКАТИВНИ БРОЈЕВИ

728. Мултипликативни бројеви са значењем „колико пута“ јављају се као изрази типа: број + *йўша/йўши/йўш*, сложенице — *двайўш*, или изведенице — *јéнош*. Мултипликативни бројеви у ГГ, како је и у другим говорима, заправо, имају значење бројних прилога.¹³¹¹

Нису забележени облици овога значења типа *једаред*, *дваред*.

а) У нижим селима доминира тип: број + *йўша*:

Два йўша била Вр, *сédум йўша* Рап Крс Рад Др, па ме ўдриф *óсом йўша* Ку, *сédум йўша* шо била Крс, *йéш йўша* сом га кóсиф, *йéш йўша* сом га сјјав^Ф Љу.

Ретка је у овим местима конструкција са *йўши*: *йри йўши* ўдрила вéђа Др, *два йўши* се мўжила Ор, *йéш йўши* рађала Љу.

б) У вишим селима обичније је *йўши* у изразима, посебно у Бр, али ни *йўша* није непознато:

Два йўши да му рéчем, *два йўши* на дéн Бр, *шес йўши* óфце ми тéрал'е Кру, *йри-йўши* ће му стаи Ре, *йри-йўши* да чўкаш Ди, *йри йўши*, *два-йри-йўши* Гл, *шес-йўши* Ба, *чéшири йўши* бéше Кру;

два йўша óтец ми биф, *йри йўша* Гл, ће мéсим *сédом йўша* Ре, и *два йўша* сом била Кру, ни *двáсе йўша* Бр.

в) Ретки су примери у којима конструкције са *йўш* нису сложенице:

Два йўш ни дóнела Ку, *йри йўш* со кóња Др, *два йўш* со сина, *йри йўш* со ћэрка Рад, *йéш йўш* путгала Др, ни *шес йўш* не ће ти пóможе Бр.

Пуш се јавља, у изразима и сложеницама, само уз једносложне бројеве.

Сложенице са *йўш*: *јémйўш* ће виђиш Бр, *двайўш* Ку, *йрийўш* да сјјеш Рап, ни *йéшйўш* ни *шесйўш* ни сédом пўта Рад.

г) *Јéнош*¹³¹² („један пут“):

Јéнош била, *јéнош* ће дóнесе Гл, *јéнош* дóјди, само *јéнош* Ди, *јéнош* истéпала дéте Ре, *јéнош* ће се мўжи Кру.

729. Мултипликативни бројеви са значењем „коликоструко“ јављају се као изрази прилошког значења: *во* + број + *сйрк/сйрка/сйрке* (в. т. 152, 175) или као сложени прилози. Мултипликативни бројеви овога типа користе се само уз глаголе *снўје*, *йрéде*:

¹³¹¹ ТМГС, 89.

¹³¹² О пореклу и појавности оваквих облика в. БАИсД, 188; СПЕРеч 1, 463–465 „два“.

Прѣде во два *сѣрка*, во *ѣѣи сѣрка* ѣспрела Бр, се снује во *јѣн сѣрк* Гл, во *два сѣрка* Ба Ди Ор Вр, во *две сѣрке* снује Вр Ре Кру Гл ЗлПо Ор Рап Крс, прѣде во *две сѣрѣ* Бр, ни ѣспреди во *две сѣрке* Ди.

У сложеницама први део је *основни број*, други део прилог *сѣрчно*:

Двѣсѣрчно ѣспрела Бр, прѣдеш *двѣсѣрчно* Ди, дѣнеска прѣдем *двѣсѣрчно* Гл, *ѣрисѣрчно* не-сѣм-прела Ба, прѣди *ѣрисѣрчно* Гл, *ѣрисѣрчно*, *шѣсѣрчно*, *сѣѣсѣрчно* Гора, неје тѣја *сѣѣсѣрчно* Кру, виђиш лѣи ка је *шѣсѣрчно* Ба.

ОДРЕЂЕНИ ОБЛИЦИ ИМЕНСКИХ РЕЧИ
(ЧЛАНСКА МОРФЕМА)

730. У ГГ је развијена постпозитивна употреба демонстративних заменица које чувају демонстративну нијансу у значењу. Таква употреба показних заменица зваће се, како је уобичајено, чланом.

Овакав однос значења имају неки балкански словенски говори балканистички прѣструктурирани¹³¹³ — македонски говори са трочланим системом, српски, бугарски. За ГГ од значаја су ЗПМ говори.

Стање у македонским, српским и бугарским говорима са трочланим системом онакво је какво је у делу ГГ који има трочлани систем. Када се употреби *-ош*, поред значења члана чува се, углавном, и демонстративност; када је одређеност обележена са *-ов* или *-он*, онда је демонстративно значење изразито, чланско слабо или га нема.¹³¹⁴

Демонстративност се огледа у означавању различитих просторних релација: *-ов* „близу говорног лица“, *-ош* „близу саговорника“, *-он* „удаљен од оба учесника у комуникацији“. Чланска функција огледа се у одређивању познатости из говорне ситуације присутног појма. Овакву функцију има — пре свега — заменица *-ош*.¹³¹⁵

Развој чланске постпозиције ишао је преко постпозитивне употребе демонстративних заменица.¹³¹⁶

Географски распоред трочланог система је без континуитета¹³¹⁷, што указује на то да је процес стварања праве чланске морфеме ишао преко трочланог система¹³¹⁸, а да је прави члан у словенским говорима резултат каснијег раз-

¹³¹³ САМПол, 356; КБИст, 129–130; ПаАРГ, 122; ВБДГ, 73; ВБКГ, 65, 146–154; ВБСМГ 2, 168–172; ВБПГ, 344; СТТГ 2, 97; КБТЧ, 26; БАГД, 188; ПМГТ, 446; БАДИЈС, 293, 442, 447; ЋЛЈЛ, 80; ИВЧЛП, 148; ИПДиј, 116–117; ПАСДиј, 45; СтВБал, 250.

¹³¹⁴ БАДИЈС, 23, 628–629; САМПол, 356; ЋЛЈЛ, 80; ИПДиј, 116–117.

¹³¹⁵ Уп. са стањем у Лужници (ЋЛЈЛ, 80).

¹³¹⁶ КБТЧ, 26; БНГИ, 112.

¹³¹⁷ Мишљење А. Белића (БАДИЈС, 294, 443) да су јужноморавски говори имали члан па га изгубили није убедљиво; Д. Барјактаревић (БДГСр, 90) наводи да је члан спорадична појава у јужној метохијској зони не наводећи друге податке. Ако се податак не односи на ГГ, а он не спада у метохијске говоре, онда члана нема у јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

¹³¹⁸ А. Белић (БАДИЈС, 444) сматра да се најпре заменица *-ѣи*, *-ѣа*, *-ѣо* употребљавала у значењу члана, а да су касније исту функцију прихватиле и друге демонстративне заменице.

витка. Присутност чланске постпозиције у српским говорима, који су могли имати контакта са бугарским, говори да је члан у тимочко-лужничким и неким заплањским говорима вероватно стигао из бугарског језика.¹³¹⁹

731. П о р е к л о ч л а н а у балканословенским језицима објашњава се, најчешће, утицајем чланске постпозиције у балканским несловенским језицима¹³²⁰, мада је у овим језицима, пошто је без демонстративности у значењу, он другог карактера и позиције — у грчком је препозитиван, у албанском и румунском и пре- и постпозитиван.¹³²¹

а) С. Младенов¹³²² сматра да је појава постпозитивног члана у бугарском и другим словенским језицима прасловенска особина, пошто су постпозитивни обрасци прасловенски (*данас, вечерас*). У прилог оваквог мишљења говори и присутност члана у северноруским говорима. Оваква тврдња поткрепљена је и изражавањем одређеног придевског вида додавањем заменица **јь, ја, је* придеву.¹³²³

б) Објашњење члана у словенским језицима А. М. Селишчева¹³²⁴ слично је објашњењу С. Младенова, пошто се сматра да присуство чланске постпозиције у руским говорима, који нису могли бити у контакту са балканским несловенским језицима, представља чување старе употребе показних заменица.

в) М. Павловић¹³²⁵ члан сматра словенском појавом донетом на Балканско полуострво, а очуваном у делу јужнијих говора, а само уобличавање се доводи у везу са балканским постпозицијама. Постпозиција је, иначе, потпуно у духу формирања одређеног придевског вида, затим прилога за време типа: *дњьсь, лѣйсь*, према претпозитивној *си-ноћ*.

г) Развијање чланске постпозиције у словенским балканским говорима било је подстакнуто несловенским језицима који су ово структурно обележје имали, а словенски систем је већ поседовао модел за овакву иновацију.

732. В р е м е и р а з л о г развијања чланске постпозиције различито се тумаче.

а) Б. Конески¹³²⁶ појаву члана везује за време пре реструктурирања синтетичке у аналитичку деклинацију. По З. Голомбу¹³²⁷ постпозитивни члан у македонском језику је компензација за изгубљену флексију, мада, сам аутор доводи у сумњу закључак, пошто има говора у којима се члан мења по моделу синтетичке деклинације.

¹³¹⁹ БАДИЈС, 446.

¹³²⁰ БАДИЈС, LXX, 445; ПИИСхј, 60–62; МЈМЗА, 154; КБТЧ, 26; КБИст, 127; СПБуг, 118.

¹³²¹ НМШС, XVII — XXII; СтВБал, 251.

¹³²² МСБЕ, 240, 273.

¹³²³ КБИст, 127.

¹³²⁴ С. Б. Бернштејн (БеССел, 65–66) наводи ове податке из необјављеног рукописа А. М. Селишчева о чланској постпозицији.

¹³²⁵ ПМПЗ, 225.

¹³²⁶ КБИст, 129.

¹³²⁷ ГЗИст, 2.

б) А. Белић¹³²⁸ сматра да придевски вид није био поремећен у време пост-позитивне употребе демонстративних заменица, а да је додавање показне заменице на одређени придевски вид непотребно.

в) Структура чланованих придева не потврђује Белићево објашњење, пошто је додавање постпозитивне заменице на одређени придевски вид управо условљено поремећајем у придевском виду и потребом да се категорија одређености саопштена придевом ојача, и пошто је очигледно да је дистинкција по познатости слабела. Демонстративна заменица је са категоријама које има — род, присутност, познато — управо погодна за овакву компензацију. Супротно мишљењу А. Белића¹³²⁹, који претпоставља да се члан у придева развио доцније него у именица, стање у дијалектима упућује на то да су најпре придеви одређеног придевског вида члановани, а да је потом систем проширен на заменице и именице. Овакво мишљење потврђује и стање у говору Свиничана¹³³⁰, у коме се чланују само описни придеви и редни бројеви од *први* до *десети*, када врше придевску службу.

Настанак члана не треба везивати за појаву аналитизма пошто падежна значења нису у непосредној вези са категоријом демонстративности.

733. За говоре у суседству са ГГ, који имају морфолошко обележавање одређености, констатује се трочлани или једночлани с и с т е м.¹³³¹

По броју јединица са чланском постпозицијом ГГ је подељен у два дела (в. т. 659):

а) Виша села имају трочлани систем (-ов, -оѿ, -он);

б) Нижа села имају двочлани систем (-ов, -оѿ).

И у вишим селима семантичка разлика између -оѿ и -он слаби, тако да се зачиње истискивање -оѿ чланом -он.

У нижим селима је створен, у вишим је у току стварања, двочлани систем показних заменица у пре- и постпозицији који је заснован на дистинкцији: -ов: познато, близу говорника; -оѿ: познато, даље од говорника (присутно/неприсутно).

Двочлани ситем демонстративних заменица у постпозицији наслања се на двочлани систем ових заменица у препозицији. О разлозима свођења трочланог система на двочлани в. т. 659.

Чланују се именске речи: именице, осим властитих¹³³², и придевске речи (придеви, придевске заменице и редни бројеви).

¹³²⁸ БАДИЈС, 428- 429.

¹³²⁹ Исто, 445.

¹³³⁰ ТМГС, 67- 68.

¹³³¹ Једино се за говор горњополошког села Стенче бележи двочлани систем (-ов, -оѿ). Уп. са САМПол, 354.

¹³³² Уп. са *Ленчешо*, *Марешо* у неким македонским говорима (КБИст, 128).

ЧЛАНОВАЊЕ ИМЕНИЦА

734. Постпозитивни члан именица у једнини разликује род:

а)	м. р.	ж. р., м. р., на	-а ¹³³³	с. р.
	-ов	-ва		-во
	-оџ	-џа		-џо
	(-он)	(-на)		(-но)

Чланска морфема -оџ развила се гласовним путем — вокализацијом ѓ; -ов, -он аналогичном према -оџ.¹³³⁴

б) У множини, пошто се члан понаша као наставак, родовски синкретизам или чување посебних облика за родове, зависи од врсте речи.

Члановане именице разликују род у множини:

м. р. (-ø)	ж. р., м. р. на	-а	с. р.
-ви	-ве		-ва
-џи	-џе		-џа
(-ни)	(-не)		(-на)

Познавање моције рода у множини некорелативно је са синкретизмом плуралских облика показних заменица у препозицији (в. т. 719).

в) П о т в р д е:

м. р. јд.:

Чујекоф¹³³⁵ дошоф Рад, и он, чујекоф, ги рекоф Ку, коломбоћоф^в от ке дошов^ф, пуал'е во двоороф Вр, јел'енов^ф дојде Крс, чујекоф ми даф, и дифов^ф ће те јаде Рап, чујекоф му кажаф Ре, ћујекоф вика ЗлПо, на векоф шо ће наџем Ди; џеџефоџ гим остануаф ка трак^г Крс, л'ебоџ го носил'е тојзи-војски, мазничкоџ сџ[д]и пот-клуба Вр, и нашоф некујего орла. Рањет биф орефоџ Ку, на[д] дућаноџ две одаје Бр; чујекон шо ни рекоџ Бр, конон гим пцојса Ре, зашто зидон не го-виде Кру.

Ж. р., м. р. јд. им. на -а јд.:

Овде шо ни је чешмава; А со јена дејка овде се засакаф^в. А мене ми се свиђа млого дејкава; ти — реко — кравава наша ће га купујеш Гл, ка имаш кутијава; ти даваш дејкава за жена Ку, сџсџрава шо је Ба, га сакаје Пейељушав^а¹³³⁶ устројници; маћејава сака ћерка нејзина Бр, не-иде да га сџћеш црешнава Ре; софраџа сџнала прет чујека; и ги дала јена софра. И ка дошла дома, га донесла софраџа она Рап, три саџата да врџе и водаџа со метла да расфрцате; имала сџстра во Радеша мужена. Сџсџраџа ги била могоћна млого Ор, ће ме вођаје на Њопур, на карџаџа; маскаџа га зџа Ре, ч[е] иде родниџа ке сџстра

¹³³³ У зависним падежима им. м. р. на -а имају члан м. р. (в. т. 744).

¹³³⁴ БАДИЈС, 444.

¹³³⁵ О деклинацији чланованих именица в. т. 1065–1069.

¹³³⁶ Антропоними се у ГТ не чланују, а овај пример чланован је пошто је име мотивисано особиним.

Гл, заузује *њиваџа*; како-му-је *жéнаџа* Вр, во *џлájнаџа* љмала нéкуа бáба стáра; гим рéкла *бáбаџа* стáра; и пóсл'е *дéјкаџа* óшла *куд^џ бáшчаџа* Крс, *дéјкаџа* сл'џза Љу, *дéјкаџа* живуáла Др; *жéнана* нé-рeкла мýжу Бр, *жéнана* а га виђиш Ба, со *дéјкана* збóриље Ре, му утéпал'е *дéјкана* Кру.

Именице м. р. на -а имају чланску морфему једнаку ж. р. у Н и ОП:

Ловџијава вéл'и Др, *гáздава* Мл Рад Рап Крс Ре Љу, *ловџијаџа* Др Вр Мл Ор Рад, и *џашаџа* гим вéл'и Рад, *гáздана* нé-беше тýј Ре.

с. р. јд.:

Зáшто *мéсово* вољко стáваш Гл, *дeџéнцево* љи Мл, а *дeџeво*, óвија двé-дeца Бр, *шџџáлово* ка сме прáл'е Љу, мџје, јá и *жéнчево* шо га виђиш; во *куђи́чево* Ле, жими *сáнцево* шо грџје Ор, а áко не-мџ-падне *сéлово* во рýке Вр; шо си гó-зела тáке *дeџeнчeџто*; *мљeкоџто* љзмэти Ба, Да дóјдем да го прóдадем јáгње, нџкој не га кúпује, јeфтино. А *јáгњеџто* дор пóрасло Љу, Ймала јeно дeјчe. *Дeјчeџто* остáнало маљџчкаво Кру, Áдем стáнф дeтe да кóље. Ка пýштиф Сáјбија јeного óвна од гóре, *дeџeџто* го куртýљисаф Крс, *врeмeџто* тáкво бџло Ре, *дeџeџто* а љмаш извáдено Вр, и она ги ге извáдила, *коски́ћeџто*; Насџпало *дeјчeџто* и *дeџeџто* пýне дómчиња пeпeф Крс, и óна га осeтила *мéсоџто*; *дeџeџто* дóшло кe цáра Рап; *дeџeно* ни беше бóвно од бóгин'e; љe ил'eземе на *рџџџeно* Ди, *сeлоно* љзгоре Бр, *дeјчeно* ни љмре Кру, со *дeџeно* óтиде Гл.

735. У множини именица са чланском морфемом нема синкретизма¹³³⁷, осим спорадично у Бр и Ре:

м. р. мн.:

Јeљeниви пџјет вóда Рап, *љуђи́ви* ни рабóтаје Крс, да дóјете со *кóњиви* Мл, тџја шо бџље, *богáџашџиџи* Љу, *љуђи́џи* ни рабóтал'е Ор, *џреџџ* љуђи́ни бџло; Млáде кáплари. Млáде, јáко прџстал'е. *Кáџлáриџе* ме милуáл'е ка h[е] љдем во дуђан Бр, от кe ге зарáдујет *љуђи́ве* двé милџџјарде Ре.

Ж.р. мн.; м. р. мн. им. на -а:

А ти је жáв за *џáреве* Гл, Љџфо, нá ти *џáреве* Ба, *óфцeве* ге укράдоа Ре, Нáпре кe сeнет стáрице шо нeмал'е рабóта, тџја гим је. *Стџарџи́цeџе* шо збóрет сáкаје рúчек, вeчeра Љу, Бџље арáмије. Óна бeгала от *арáмијеџе* Ре, *кóкóшкeџе* зeа да нóсет Вр, л'џсица љзела *џри́цeџе* Крс, Óна остáнала со љeрке сву́је. Пóсл'е и *ђeркеџе* и се измýжил'е Гл, *жeнeне* беше дóшл'е кe нáс Ре, и *дeјкeне*, шо бџл'е нáпрџстал'е во Гóра, дóјдоxа Ди, *крáвeне* пáсет цeу дeн Бр, *дeјкeне* нe-бил'е извáдене Ба, *ловџи́јeне* нџшто нe-зборет Бр.

с. р. мн.:

Во *сeлaва* нeма дрвa Др, *дeчџи́цава* нáше шо рабóтал'е Крс, и *дeјђи́џава* ми вéл'ет Ба, *дeцава* љe жeлáје Бр, свe љe прóдадем *дeцава* да гл'eдам, стáрци; *шeф-џeрђи́џава* ге фрљил'е Мл, аx, мóре мýже, да се *дeцава* сeга; мџје *дeцава* трeбе да ге загџнеме Рап, и му зeље пóстел'а, му зeље áљишђа, *џари́џиџаџа*; *шeнeђи́н'аџа*

¹³³⁷ Уп. са одсуством синкретизма у П-Т говорима: БАДИЈС, 449, 451–452; ЂЉГЛ, 80.

кúпи Ре, *каћићићаиџа* прóдаде во Драгаш Ди, *јажџицаиџа* им ге куртаљиџаа Ре, пóсл'е трса^а *јарићаиџа* Вр, да се *дечицаиџа* сџа Др, *дџана* наше оти́доа Бр.

Именице *дџа*, *дџица*, *браћа* пришле су и формално им. с. р. у мн. пошто се датив обележава множинским -м, а детерминативне речи уз ове именице су у множини (в. т. 546д, 564, 1027). Тако се понаша и чланска морфема.

736. Када је именска реч обележена чланском морфемом, у препозицији се не јавља демонстративна заменица. Потврђени су, међутим, и ретки примери редупликације, у којима се демонстративна заменица употребљава када се инсистира на демонстративном значењу.¹³³⁸ Чињеница да се најчешће јавља уз именске речи члановане морфемом -*ои*, -*џа*, -*џо*; -*џи*, -*џе*, -*џа*, у којој је демонстративно значење најслабије (в. т. 730), објашњава присутност демонстративне заменице:

Ове дџево рóдбина ми го зíмал'е Бр, И оно до шес мџсеци има сíришџе, јáгн'е и јáре. Пóсл'е загíнује. И *џија сирíшџеџо*, оно било најубаво сíришџе Кру, се óжени пóсле *óвја сџáрујџи* Гл, кóломбоџов^ф јџмпут не-сџ-копе, двá-пути да нџма он мúстаџе, *џија шрáвџе* шо се во њџго Вр, мајка сúшила кóломбоџ и ги бил'е *џија нејзíнеџе* во шúма Вр, њџму му било крíво, *џóму шејџанáџо-му* Ку.

Примери: Óвде шо пýал'е во *двóров*, *џоја-двор* вáш Вр, *дџава*, *óвија*, џе жџелаје Бр — показују да је удвајање можда и почело у оваквој апозитивној употреби демонстративних заменица, мада се чини вероватнијим да је пражњење демонстративности у постпозитивној употреби демонстративних заменица прави разлог удвајања.

Именичке се заменице не чланују. Забележен је један такав пример: *Аслан је на њáџа* Вр.

У примеру је чланована именичка заменица употребљена придевски. На нетипичност указује и члановање јединице у предикативној служби, што није потврђено другим примерима.

ЧЛАНОВАЊЕ ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

737. Придевске речи са чланском морфемом у једнини разликују род. У множини — када су ове јединице атрибуцки употребљене — родовски синкретизам је потпун и своди се на облике: -*ве*, -*џе*, -*не*. Када је придевска реч у мн. именички употребљена, родовског синкретизма најчешће нема:

Друѓиџи пџшки óдале Љу, *нашиви* дóшл'е Гл, *вáшиџи* вíкните Крс, *друѓиџи* џе плáтет Др, *џостáриџи* не рабóтаје Др.

738. Значајна дијалекатска црта ГГ су форманти -*ујев*, -*ујџи*, -*ујен* у Нјд. м. р., ретко с. р., придева и редних бројева придевски употребљених.

¹³³⁸ Појаву типа *овој цароџи* у корчанском говору Ј. Миндак (МЈМЗА, 154–15) објашњава утицајем сличне конструкције у албанском језику (*ку тикџи*), а *овој цароџи* је еволутивни корак изведен из типа *овој, цароџи*, у коме је чланована именица најпре апозитивно употребљена.

У Бр овакви облици нису потврђени, већ је тип грађења: придев одређеног вида/редни број+-ов, -ош, -он. У Ре и Кру доминира тип *ст'арујѣф*, али има и потврда облика описаних за Бр (*ст'ариош*). У долоштанском говорном типу уочене су само форме *ст'арујеш*, *шреујеш* (в. к. 41).

Б. Видоески¹³³⁹ за ГГ наводи морфеме *-o(j)еш* и *-y(j)еш* за јд. придевских речи м. р., изводећи други облик из првог. У мом материјалу морфеме типа *-ојеш* имају мало потврда:

И ће дојет утрé-вакат *w другојѣф*-ноћ Рап (в. т. 133).

739. Условно сличне чланске морфеме у ГГ и П-Т говорима (*-јав*, *-јаиш*, *-јан*¹³⁴⁰) различито се објашњавају.

а) А. Белић¹³⁴¹ сматра да су П-Т облици типа *ст'аријаиш* и сл. добивени од именица када је полуглас у ненаглашеним слоговима почео да прелази у пуне вокале, а *-аиш* се осетило чланом.

¹³³⁹ ВБГГ, 62–63.

¹³⁴⁰ БАДИЈС, 447, 454.

¹³⁴¹ Исто, 445.

М. Томић¹³⁴² облике типа *леиџен* у говору Свиничана објашњава: *ле-џи+онъ* > *леиџон* > *леиџон* > *леиџен*, а е м. о тумачи аналогичном према придевима типа *свилен*.

Б. Видоски горанске облике објашњава: *босъ-и-џиџъ* > *босъ-и-џиџъ* > *босо-ј-еџи*, а „по аналогича се преобразувани потоа и формите на -в и -н: босојев, босојен.“¹³⁴³

б) Облици типа *босујеџи* јављају се у ГГ по правилу у м. р. јд., ретко у с. р. јд., у основном облику¹³⁴⁴, са slabим продором у зависне падеже, што говори о условљености оваквих облика фонетским разлозима у Нјд. м. р. и с. р., и то у придева.

Присутност чланованих придева типа *сџарујеф*, *сџарујеџи* у насељима у којима се трочлани систем демонстративних заменица у пре- и постпозицији своди на двочлани, а типа *сџариоф*, *сџариоџи*, *сџарион* у селима са трочланим системом, може сугерисати везу типа *сџарујеф* и свођења трочланог на двочлани систем. Наиме, последица слабљења демонстративности демонстративних заменица у постпозицији огледа се у неутралисању значења *-оџи*, *-он* и њиховог свођења на *-оџи*, па се премешта обележје ових заменица из препозиције — партикула *-ја* (*оџија*, *џија*) у постпозицију, којим се ојачава смањена демонстративност. На овако створен облик додаје се чланска морфема. Одсуство облика на *-ујев*, или њихово слабо присуство у зависним падежима, говори о вези облика демонстративних заменица у препозицији и чланованих придевских речи — у Н (*оџија*, *џија* — *сџарујеф*, *сџарујеџи*), у зависним падежима — Д, ОП (*оџого*, *оџому*, *џоџо*, *џоџу* — *сџараџо/сџараџо*, *сџараџу/сџараџу*). Само *-е-* у *сџарујеф* могло је настати асимилацијом према *-ј-*, или аналогичном према продуктивном придевском суфиксу *-ен*.¹³⁴⁵ Овако се могу објаснити и слични облици у П-Т говорима.

Мада се понуђено објашњење порекла облика типа *сџарујеф* чини најубедљивијим, језички материјал ГГ нуди и другачије решење. Иако су форме на *-ујеџи* ретке од придева с. р. јд., могуће је да су се у прошлости форме на *-ујев* (< *-ојев*) зачеле у с. р. од придева одређеног вида (*новоје*¹³⁴⁶), а да се касније *-ујев* осетило чланском морфемом и постало продуктивно у м. р.

На продор из с. р. у м. р. могли су утицати заједнички облици у зависним падежима м. и с. р., а ж. р. је из истих разлога остао без оваквих чланова.

Није искључена ни веза *-оје+*чланска морфема са чланованим присвојним заменицама м. р.: *својов*, *мојов*, *џвојов*. На ово упућују зависни падежи присвојних заменица, чак и онда када је у Нјд. тип *мојов*, *џвојоџи*: *мујевому*, *џвујешому* сину Бр (в. т. 649–651).

¹³⁴² ТМГС, 67–68, 70.

¹³⁴³ ВБГГ, 63.

¹³⁴⁴ У истим се условима јавља и у П-Т говорима: БАДИС, 445; ТМГС, 67–68, 70.

¹³⁴⁵ Уп. са објашњењем сличних облика у свиничком говору: ТМГС, 70.

¹³⁴⁶ БАИсД, 146.

740. Садашње стање у облицима постпозитивног члана придевских речи у Нјд. м. (и с. р.) у ГГ сведочи о томе да је територија овога говора у прошлости била дијалекатски разуђенија и да су два типа одређених придевских форми створена доста рано. У Бр, који је под утицајем тетовског говора, оваквих облика нема пошто их нема у оближњем ЗПМ залеђу, у Ре и Кру се већ мешају ЗПМ облици (*сѝа̀риоф*) и локална дијалекатска иновација (*сѝа̀рујеџ*), у осталом делу присутан је само тип *сѝа̀рујеџ*. Географски распоред облика *сѝа̀риоф* — *сѝа̀рујеџ* говори да се иновација зачала у нижим насељима ГГ.

741. У облицима зависних падежа потврђени су ретки примери са продором номинативног *-ује-*, које се онда осећа делом основе: *младујѝѝо̀го*, *младујѝѝо̀му*, *ѝрвујѝѝо̀му* Рад Ку Љу, *ро̀ди ѝрвујѝѝо̀го сѝна* Крс, па сом *рѐкла ѝо̀младујѝѝо̀му* Рад.

742. Ч л а н п р и д е в с к и х р е ч и :

	м. р.	ж. р.	с. р.
Једнина	<i>-ујев/-ов</i>	<i>-ва</i>	<i>-во/(-ујево)</i>
	<i>-ујѝѝ/-оѝѝ</i>	<i>-ѝѝа</i>	<i>-ѝѝо/(-ујѝѝо)</i>
	<i>-ујен/-он</i>	<i>-на</i>	<i>-но/(-ујено)</i>
Множина	<i>-ве</i>	<i>-ве</i>	<i>-ве</i>
	<i>-ѝѝе</i>	<i>-ѝѝе</i>	<i>-ѝѝе</i>
	<i>-не</i>	<i>-не</i>	<i>-не</i>

Присвојне заменице се углавном чланују када су именички употребљене. Када су употребљене уз именицу, обично су без чланске ознаке пошто сама присвојна заменица детерминише по познатости.

а) Ј е д н и н а :

Се скрѝ *во ѝрвујеџ* со̀как Вр, *ѝосѝа̀рујеџ* сѝн је ке мѐне Др, *бо̀сујеџ*, *сѝа̀рујеџ*, *младујеџ*, *л'ѝвујеџ*, *њинујеџ*, *ѝлавујеџ*; *ѝлавујеѝѝ*, *сѝа̀рујеѝѝ*, *ѝрвујеѝѝ*, *дру̀гујеѝѝ*, *на̀шујеѝѝ*, *дѐснујеѝѝ* Гора (осим Бр), *ѝосѝа̀рујеѝѝ* бра̀т ми ѝмре Др, *дру̀гујеѝѝ* ко̀мшија до̀јде Ку, *бо̀сујеџ* гу̀једар Мл, *но̀вујеѝѝ* магнетофoн Гл, *бо̀сујеѝѝ* чу̀јек Рад, сѝн *мало̀вујеѝѝ* Ба, *чеѝѝѝѝѝујеѝѝ* дѐп и oтиде Ле; *младујен* бѐћар Гл, *ѝосѝа̀рујен* о̀фчар Ре; *сѝа̀риоф*, *ѝрвиоф* му̀ш беше о̀фчар, *на̀шиоф* зѐћ Бр, *ѝреѝѝѝо̀ѝѝ*-муш Ре, *мо̀јоѝѝ*, *мо̀јов* Др Крс Мл Ди Ба Рад Ку;

сѝуа̀ва ћерка мло̀го га гл'ѝда; *нѐжзинава̀*-дѐјка Бр, па по̀сл'е *дру̀гава* Рап, *ѝреѝѝа̀ва*-жена Др, *но̀вава* ку̀ћа Љу, *диканѐчкава*, сѐстра Сул'ејма̀нова шо бѝла Ба, ѝмрела *најсѝа̀раѝѝа* зо̀ва Ре, *гол'е́маѝѝа* л'ѝвада сме ја до̀несл'е Вр, *сѝа̀рана* жѐна Ре Бр, *му̀ава*, *ѝѝуа̀ва*, *му̀ѝѝѝа* Гора, *муа̀ва*-ћерка избѝгала Др, а за *му̀ѝѝѝа* шо збо̀ри Ре, *ѝѝуа̀ѝѝѝа* ѝѝѝа Рап;

сме ѝдал'е *во сѝа̀рово* шко̀ло Вр, *но̀ово* врѐме ни до̀шло Др, *најма̀лово* во ко̀ј-разрет Ре, *најма̀лово* дѐте до̀шло Кру, *до̀вњоѝѝо* ма̀ало Рап, *сѐдмоѝѝо* је најго̀л'емо, *ѝо̀младоѝѝо* бра̀тче Бр, Сме ѝдал'е во старо̀-шко̀ло. Шко̀ло *сѝа̀роно* ни го пра̀иф ба̀бо Ре, *најмладу̀јево* дѐте пра̀тила Крс, *ѝрву̀јево* дѐте ѝмре, *дру̀гу̀јево* дѐте ѝмре, *ѝреѝѝу̀јево*му Бо̀к да̀де да жѝви Ку, *ѝлаву̀јеѝѝо* нѐбо Гл, *ѝосѝа̀ру̀јеѝѝо* дѐте Рад, *му̀јево*, *му̀јеѝѝо*, *ѝѝево* Гора.

б) Прилог *вуйиро* ретко се чланује, и то само морфемом *-шо*. На члановање свакако утиче именица (*в*)*уиро*: *вуйирошо* дошл'е; и ја *вуйирошо* шо да работам Ре.

Пошто изван Ре није уочено члановање прилога, у говор овог села члановани облик је, највероватније, продро из ЗПМ говора у којима је члановање прилога уобичајено.

в) У м н о ж и н и чланованих придевских речи уопштено је *-е*:

Нашеве краве, *нашеве*-села, *вашеве* селјани Рап, *стјареве*-жене Др, *нашеве* Гóрани Ре, не остáјила *мáл'еве* Вр, óн има *гол'емейте* нóћви Ре, они дошл'е нóћа, *шáквейте*; *дóвњейте* свé; ги бíл'е тија *нэјзинейте* во шúма Вр, *стјарене* кúће не пáнет Бр, *мујеве*, *швужеве*, *нашеве*, *вашеве* Гора.

У материјалу има мало потврда придева и придевских заменица м. р. мн. у којима је придев родовски диференциран наставком *-и* у основи а чланска морфема је на *-е* (*најубáвиейте* лúђи). Очигледно је да је граматичко обележје на чланској морфеми:

Дéјка нóсила кáмени, (...) тíја *гољемийте* камéни Ре, *најстјарийте* лúђи во Гóра Бр, *најубáвийте* кóн'и, и óвде не бéха *нашиве* дóма Вр.

ПРОМЕНА ЧЛАНОВАНИХ ИМИНИЦА

743. Чланска морфема носилац је граматичког значења и функције, па се именска реч у основи облички неутралише сводећи се на ОП.

Број облика чланованих именских речи у оном је обиму у коме су оне сачувале флексију без члана.

Деклинација чланованих речи сачувана је у малом броју балканских словенских говора.¹³⁴⁷ Новији истраживачи тетовског говора¹³⁴⁸ не потврђују податак А. М. Селишчева¹³⁴⁹ о чувању дативне и генитивно/акузативне форме члана у овом говору.

Ј е д н и н а

744. Члановане именице м. р. деклинационог обрасца 1 у јд. зависне облике граде по моделу: ОПјд.+чланска морфема у падежном облику.¹³⁵⁰ Модел двоструког морфолошког обележавања члановане именице, у ГГ сведен је на модел у коме је морфолошка ознака само на чланској морфеми:

¹³⁴⁷ У П-Т говорима: БАДИЈС, 448, 451–455; ЂЛГЛ, 82; ТМГС, 70; БНБП, 74–76; ИП-Диј, 116; ПАСХДиј, 49, 49. У македонским се бележи за неке северне периферне говоре (ВБКГ, 147; ВБСМГ 2, 168–172; ВБПМКонт, 16; ВБМДиј, 87), затим у корчанском говору (САМПол, 351–352; МЈМЗА, 153, 157), бобошчанском говору (КБИст, 140; ВБМК, 44–45); флексија члана чува се и у неким бугарским говорима: Шумен, Родопа (МСБЕ, 274; САМПол, 353–354).

¹³⁴⁸ СТТГ 2, 98.

¹³⁴⁹ САМПол, 351.

¹³⁵⁰ Није потврђен у мом материјалу модел *стјарцушому*, који се наводи за ГГ (ВБГГ, 61–62; ВБМК, 44–45).

Мужавого а виђиш Др, со *брайавого* отишла Рад, за^и *чујекавого* сом била Бр, за *орефавого* збори Ку, ја со *сйарцавого* живеше Гл, за *брайавого* Ба, *гуједаравого* пољај Ор, во *синаного* Бр;

ајде да му дајем паре *чујекавому* Рап, *синавому*, *јел'енавому* Крс, *тому шејтанавому* Ку, *ће носи чујекавому* Рап, *све чујекавому* *ће му дадеш* Ку, *коњавому*, *гуједаравому*, *брайавому* Гора, *брайавому* збори Гл, *крдараному* не платиље Ре.

Им. м. р. на -а у Нјд. имају члан на -а (в. т. 734в), али у зависним падежима, сагласно облицима у препозицији, имају наставке м. р.:

Агавого, за *агавого* зборила Ди, со *газдавого* работаф Ба, *иашавого* утё-паље Ре; *агавому*, *агавому*, *газдавому*, *газдавому*, *ловцијавому*, *ловцијавому* Бе Ре Ди Гл ЗлПо Мл Рад Крс, *агавому* му побегнаа Др, е, *иашавому* *ће му рече* Крс, со *ловцијавого* ошл'е Ди.

ГГ је, највероватније, имао облике у којима су и именица и чланска морфема биле морфолошки обележене¹³⁵¹, како је у бобоштанском и корчанском говору¹³⁵², а за схватање појаве од значаја је и стање у П-Т говорима.¹³⁵³

745. а) Именице ж. р. облик чланованог ОПјд. граде по моделу: ОП им.+ОП=Нјд. чланске морфеме:

Жэнава туриф Вр, со *сестрива* ошоф Крс, во *сестрана* *ће спијет* Ре, *хэркава* га жал'им Гл, *сестрана* не га најдох Бр.

б) Члановане им. ж. р. у Г и Дјд. чувају флективни облик именице на који се додаје падежни наставак чланске морфеме.

Ретки су примери са флективним Гјд., и то само у Бр:

Во сестреве била; *ош сестрене* ил'егла.

Дјд.:

Жэниви, *сестриви*, *кокошкии*, *дэјкии* Гора, *и*ди ги рэчи *дэјкии* Рап, *жэниви* нэ-требе Др, *жэниви* дрва Ку, *жэниви* и сом даф Ре, *мати* умрела *Пе-иелушиви* Бр, *жэнии* Мл Ор Ба, ги *кажало* *дэјкии* Ку, *жэниви* да *купи* Мл, *хэркии* шо нэје *мужена*, *дэјкии* шо била Рад; *жэневе* даф Вр, *сестреве* *купиље* Крс.

746. Члановане именице с. р. Дјд. граде додавањем морфолошки обележеног облика показне заменице на ОПјд.:

Дешэвому *бнеси* Др, *јарэвому* мало *травица* Крс, *орл'ешому*, *иешэвому* му *бнела* Ле, *коњ* му се *уплашиф* *сиаинчешому* Крс, му *рэкоф* *дешешому* Ку, *дешэному*, *селэному*, *иољэному* Бр Ре Кру Гл, *дешэному* *дэктур* му *даде* Кру.

¹³⁵¹ Показне заменице у препозицији и именице чувају синтетичке форме (*шэвому сйарцу*), а нема продора неутралног облика, како је у корчанском говору (*енему сйарец*, МЈМЗА, 157).

¹³⁵² ВБМК, 44–45; МЈМЗА, 153.

¹³⁵³ БАДИЈС, 445, 451–453; ЉБГЛ, 82.

747. Д а т и в м н о ж и н е ч л а н о в а н и х и м е н и ц а
Дмн. чланованих именица гради се на два начина:

а) ОПмн. члановане именице+-м:

Мужси-ви/-џи/-ни+-м; жéне-ве/-џе/-не+-м; сéла-ва/-џа/-на+-м.

б) У Дмн. им. м. р. на -ø продире наставак -ам (*мужсавам, мужсаџам, мужжанам*). О могућем наслањању овога модела на ОПјд. може сведочити и одсуство облика *љуђавам/љуђаџам/љуђанам*, пошто именица има суплетивне облике (*чујек — љуђи*).

Чланске морфеме -вам, -џам, -нам у Дмн. м. р. настају према облику Дмн. демонстративних заменица у препозицији (*óвијам, џијам, óнијам*) (в. т. 676).

Типови *мужсивим — мужсавам* потврђени су у свим местима. Тип *мужсивим* нешто је чешћи у вишим селима — Бр, Ре, Кру. У осталим насељима изразито доминира *мужсавам*:

Даље *мајсџоривим*¹³⁵⁴ Ре, *ваљајчаривим* рéкл'е Бр, *сџарциџим* да јáдет, *мужсиџим* нé сме зборил'е, *медвéдиџим* Ди, *синóвним* нíшто Ба, *кóј* сме *мужсивим* нéшто да рече Ор, *зеђóиџим* дáдоме Кру, *учиџéљиним* жéне Кру, *браџóиним* дотéраме Ре, *синóиним* шó бíл'е дéца Бр;

кóњавам вóда нé-даље Рап, *мужсавам, зáјцавам, аргáџавам, кóњаџам* Ку Вр Ор Ба Ди Гл Крс Рап Рад Др, *синóаџам* нема Др, *аргáџавам* гим сме дáље Рад, *кóњаџам* нáбери Ди, *учиџéл'анам* онéсоа Бр, *мужсавам* ће збóриме Крс.

Дмн. именица ж. и м. р. на -а:

А ће дáдеш *сéсџревем* Др, *сéсџревем* им сме рéкл'е, *жéневем, крáвевем* Гл, *ћéркешем, жéнешем* Љу Рап Крс Мл Ор Ку, *сéсџревем* најстарé-деца Кру, ни *крáвевем* ни *óфценем* Бр, *бáбешем* стáрем Кру; *áгешем* збóрила Гл, *ловџијевем, гáздевем, новожéњешем* Рад Рап Мл Крс Др, *гáздевем* им онéсоа Ре.

Дмн. им. с. р.:

Дéцавам, дечџцавам нáшем Бр Ре, нáшем *јáгэнџаџам* Рад, *џил'иџаџам* шó пúјет, вóда *јáгњиџаџам* Ор, *иóљанам, дéцанам* Бр Гл Кру Ре, *дéцанам* сме вáрил'е Бр.

ПРОМЕНА ЧЛАНОВАНИХ ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

748. У деклинацији придевских речи м. р. чланска морфема има облике које има уз именичке речи, осим у Нјд., када се јавља и тип *сџарујеф*. У зависним облицима јд. и придеви типа *сџарујеф* имају деклинацију модела *сџариоџ*.

749. У зависним облицима члановане придевске речи м. р. јд. придевски део основе јавља се с различитим финалним вокалом:

а) *Сџара-вого, -вому; сџара-џого, -џому; сџара-ного, -ному;*

¹³⁵⁴ Уп. са оваквим типом деклинације у бобошчанском говору (КБИст, 140; ВБМК, 44–45).

б) *Сѣаро-вого, -вому; сѣаро-ѣшого, -ѣшому; сѣаро-ного, -ному;*

в) *Сѣаруо-вому; сѣаруо-ѣшому; сѣаруо-ному.*

Модел *сѣарáвого* уопштен је у долоиштанском говорном типу.

Модел *сѣарóвого* доминира у Бр, спорадично је потврђен и у рестеличком говорном типу. И у овим селима присутан је тип *сѣарáвого*.

Модел *сѣаруóвому* потврђен је само у Бр. Не јавља се изван Дјд.¹³⁵⁵, па се може закључити да је *сѣаруóвому* или новије спајање Дјд. придева и Дјд. показних заменица у препозицији, или траг модела у коме и придев и чланска морфема чувају деклинацију.

Модел *сѣарáвого, сѣарáвому* може се извести из ОПјд. испадањем слога *-го (сѣаро-го-вого)* и продором аналошког *-а* из ОПјд. именица м. р. (*сѣарогового чујека > сѣарового чујека > сѣаравого чујека*).

Модел *сѣарóвого, сѣарóвому* наслања се на облик ОПјд. са испадањем *-го- (сѣаро-го-вого)*¹³⁵⁶, али је могуће и укрштање са с. р. (*убáвоѣо дéте, убавóшому дéтету*).

П о т в р д е:

Прéвого сина Ба, со другáвого мýжа Др, о[ð] другавогó-мужа Рап, одѣ најсѣарáшного чујека Гл, го туриг'е младáшного-брата Мл, за сѣарáшного-брата па посл'е за другáшного Рап, за другáшного Ле, убавáшного сина Рад, другáшного кр́дара Ор, младáшному бéћару Др, левáвому ко́њу Рад, најсѣарáвому, најубавáшному Љу, другáвому пасинку Рап, посл'е и другáшному Ре;

зймах оѣ ѣрвóшного, со ѣрвóшного брата, младóшного, за сѣарóвого, прет сѣарóного свáта Бр, со убавóвого зéча Ре, за другóного Кру, ѣосѣарóшному Ре, високóвому мýжу Кру, младóшному, сѣарóшному, најсѣарóному, ѣрвóшному брату Бр; младуóшному бéћару, убавуóшному чујеку, сѣаруóшному брату Бр.

750. Придевске речи с. р. Дјд. граде по моделу ОПјд. *придева+вому, -шому, -ному:*

Најмалóвому дéтету, најубавóшому кúчету Ди, младóвому јáрету Крс, ѣцојсанóному јáгн'ету Кру, другóвому јáрету, ѣосѣарóвому дéтету, мал'екавóшному дéтету, ѣрвóшному дéтету Ба Вр Ор Мл Крс Др Рад Ре, убавóшому дéтету Др Мл Вр.

У ОП и Дјд. присвојних заменица *мóјов, ѣвóјов, свóјов* основински део има гласовну групу *-ује-*: *мујéвого, ѣвујéвого, свујéшного, мујéшному, ѣвујéшному* Гора.

751. Придевске речи женског рода у Дјд., сагласно чланованим именицама, чувају Дјд. основне речи:

сѣаројзи-

ѣрвојзи- + -ви, -ѣи, -ни

муојзи-

¹³⁵⁵ У Бр је забележен издвојен пример са овим типом у ОПјд. (Не се мýжи за најмладуóшного).

¹³⁵⁶ Уп. са стањем у II-Т говорима: *младóшного* (БАДИЈС, 454), *лиѣцаношного* вола (ЋЉГЛ, 82).

Поред Дјд. типа *сѣаројзиви*, присутни су и облици без партикуле *-зи* (*сѣаројѣи*); затим облик с именичким наставком *-и* (*сѣариви*); облик без ознаке за Дјд. основне речи (*мојзѣи*), у коме је дативска ознака пренета на партикулу *-зи*. Потврђен је и модел са чувањем придевског дативског *-ој* у облику члана, а без придевског наставка придевске речи (*ѣрвоѣој*). Најређи је модел *ѣрвоѣој*:

Посѣаројзиви зборила Др, *другојзиви* Рап Крс Др Мл Рад Ба, *ѣрвојзѣи* дѣјки Ди, *мојзѣи* сѣстри Бр, *ѣрѣсѣалојзѣи* дадѣници Рап, *ѣвојојзѣи*, *ѣвојојзиви*, *сѣаројзиви*, *сѣаројзѣи* Др;

сѣаројви мајки Бр, *младојви*-дејки Рап, *сѣаројѣи* Др, *другојѣи* свѣкрви Рап, *ѣрвојѣи*-жени Вр, *другојѣи*-ћерки Ор;

ѣвојзиви, *мојзиви* Др Мл Ор Вр, *мојзѣи*-жени Бр;

гол'ѣмиви Бр Др ЗлПо, *му'ивѣи*-ћерки Гл, *ѣрвѣи* гл'ѣдѣници Мл;

ѣрвоѣој-жени оѣтајф Ку, *другоѣој* не верује Др, *сѣароѣој* мајки Рад, *ѣо-младоѣој* ћерки Ор.

752. Датив множине чланованих придевских речи гради се по обрасцу: ОПмн. члановане речи+-м:

Нѣшевем љуђим/жѣнем/дѣцам Ре Гл Кру Бр Мл Ба Крс Рап Др, *сѣаревем*, *ѣомладевем* јѣрићам, *вѣшевем* сѣљанам Гл ЗлПо Ди Мл Крс Ре Ле, *другевем* жѣнем Мл, *мујевем*, *ѣвујевем*, *свујевем*, *мујѣтем* Гора.

Ретко, у Гл, бележени су облици за м. р. јд. са односом: *нѣшивим* сме рѣкл'е, *вѣшивим* вије ће кажете, *сѣаривим* љуђим.

Потврђени су и облици м. р. мн. у којима придев чува облик ОПмн. м. р. а чланска је морфема синкретизована: *најсѣарѣѣтем* оѣчарам Бр, *најубѣвѣѣтем* сѣноам Ре, и *нѣшивем* и *вѣшивем* зборет Вр.

ГЛАГОЛИ

НАПОМЕНЕ О ГЛАГОЛИМА И ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

753. У употреби су следећи глаголски облици:

а) Прости: презент, аорист, имперфекат, императив, радни и трпни глаголски придев, глаголски прилог садашњи;

Сложени: перфекат, плусквамперфекат, футур, потенцијал.

б) У ГГ нису потврђене *ће* конструкције, развијене у македонским говорима (в. т. 834).

в) Конструкција *би* + *аористѣи* са значењем могућег начина¹³⁵⁷ употребљава се само у Броду (в. т. 849).

г) Конструкција *нема* + *да* + *ѣрезенѣи* са значењем одричног футура није потврђена у мом материјалу¹³⁵⁸ (в. т. 836–837).

¹³⁵⁷ ВБГГ, 70.

¹³⁵⁸ Исто, 69.

д) Нови перфекат с помоћним глаголима *имам* + *иѿранзиѿивни глагол* (*имам урабѿиано*) и *сом* + *инѿранзиѿивни глагол* (*сме дојдени*) нема много потврда у ГГ (в. т. 842).

ђ) У ГГ није развијена категорија готовости исказана презентом и имперфектом несвршених — најчешће итеративних — глагола, какву познаје македонски, турски, арумунски, албански језик¹³⁵⁹, а у употреби је конструкција с потенцијалом у управној реченици (*Би сом бшоф да ме викнаѿше* Вр).

е) У систему облика нема инфинитива, глаголског прилога прошлог¹³⁶⁰ и футура II.

ж) Конструкција *да* + презент (< инфинитив), балканизам¹³⁶¹ у јужнословенским језицима, присутна је и у ГГ.

з) У ГГ, дакле, нису развијене иновације карактеристичне за македонске говоре, а изгубљени су они облици који се губе и у српским и у македонским говорима.

и) Систем претерита ГГ чине: перфекат, аорист, имперфекат, плусквамперфекат. Није посведочен „перфекат са радним придевом образованим од основе имперфекта, поред нормалног образовања од основе аориста“¹³⁶², какав познају неки македонски и бугарски говори.

Добро чување аориста и имперфекта — и њихова знатна употреба, архаизам је подржан утицајем несловенских језика.¹³⁶³

ј) У множини сложених претериталних глаголских облика уклоњена је морфолошка разлика условљена родом.

к) У множини су аорист и имперфекат изједначили наставке, што је бугарско-македонска особина у ГГ.¹³⁶⁴

л) Перфекат се у ГГ употребљава чешће него у граничним македонским говорима (в. т. 1083–1088), употреба аориста је врло жива, имперфекат је знатно ређи, а од претериталних времена најређи је плусквамперфекат.

Аористом и имперфектом казују се временски маркиране ситуације. Плусквамперфекат је проширио своје значење и на немаркиране прошле ситуације значећи само прошлу радњу, када је значењем једнак перфекту.

¹³⁵⁹ КБИст, 146.

¹³⁶⁰ Глаголског прилога прошлог нема у македонским и делу српских говора. Уп. РСПГ, 511; СМИСМ, 66; БДНПгов, 106; ПДМО, 215; СРЛГ, 397–398; ЈДТГ, 149–150; ПеМСкљ, 175, 178; ВЛМД, 319.

¹³⁶¹ БАДИЈС, LXIX — LXXV, 475; КБИст, 150; ПИИСхј, 60–62, 130; ИПГС, 254; СМБГ, 130–132; ЂЛГЛ, 86; ТМГР, 403; ЈН-К-В, 3.

¹³⁶² ИПИО 1, 173.

¹³⁶³ КБИст, 8, 142. Стање у ГГ не разликује се од оног у македонским (КБИст, 165–168) и српским говорима (део источнохрецеговачких, највећи део зетско-сјеничких, К-Р, П-Т говори: ИПИО 1, 173; БАДИЈС, 546; ВЛМД, 319; ЂДГБ, 166–171; ИПДиј, 103, 163; ИППВр, 231).

¹³⁶⁴ САМОчерк, 227–228; САМПол, 364; КБИст, 167.

љ) Иако је аорист маркирано прошло време, у глаголском систему ГГ није развијена категорија посредног и непосредног саопштавања, какву познаје македонски глаголски систем.¹³⁶⁵ У ГГ се лично доживљене радње казују и перфектом, тако да нема калкирања према моделу турског језика.¹³⁶⁶

м) У глаголским основама има појединачних померања, међутим, нема радикалног разарања система, како је у ЗПМ говорима.¹³⁶⁷ Глаголи глаголске презентске *-e* групе, изразито нестабилни у македонским говорима, у ГГ су добро очувани, што је наслањање на стање у граничним српским говорима, али и архаизам сачуван на забаченој периферији.

н) Свршеност — несвршеност налазе се у лексичкој основи глагола, па је глаголски вид стабилан.

КЛАСИФИКАЦИЈА ГЛАГОЛА ПРЕМА ОДНОСУ ОСНОВА

754. У класификацији глагола на групе примењивана је подела према основинском вокалу презентске основе (3л. јд. презента) и уочавању односа презентске и аористне основе (1л. јд. аориста). Критеријуми за поделу преузети су највећим делом из: *Блаже Конески, Грамајџика на македонскиот литературен јазик*.¹³⁶⁸ У односу на поделе глагола на групе Б. Конеског, класификација примењена у овом раду разликује се у третирању глагола типа *шрџесем — шрџесох*. Б. Конески¹³⁶⁹ аористно *-o* из наставка *-оф* (< *-ох*) сматра делом глаголске основе.¹³⁷⁰ У овом раду ће бити примењен критеријум А. Белића¹³⁷¹, пошто се *-o* јавља само у аористу, а у осталим се глаголским облицима изведеним из ове основе не јавља, па је очигледно да у глаголском систему функционише као део аористног наставка за облик.

755. Померања се најчешће врше у глаголским групама у којима су основински вокали различити. Уједначавања се врше према презентској или аористној основи.

Сви глаголи су разврстани према презентској основи у три групе: *-a*, *-e*, *-u*¹³⁷², а у оквиру група глаголи су подељени у разделе према аористној основи. Одређено ограничење у оваквом приступу представља, осим ретких изузетака (в. т. 811, 1081), везивање перфективних глагола за аорист, имперфективних за имперфекат, па се од имперфективних глагола аористна основа уочава у радном гл. придеву јд. ж. р.

¹³⁶⁵ КБИст, 147–148 (непосредно виђено — аорист, за посредно саопштавање — перфекат).

¹³⁶⁶ Исто, 165–168.

¹³⁶⁷ Исто, 159.

¹³⁶⁸ КБГр, 404–409.

¹³⁶⁹ Исто, 407.

¹³⁷⁰ Према таквој подели — презентска *-e* група *-o* подгрупе: рече — реков, плете — плетов.

¹³⁷¹ БАИСК, 8–10.

¹³⁷² Б. Видоески (ВБГГ, 66) глаголе ГГ дели према презентском основинском вокалу.

ГЛАГОЛИ ПРЕЗЕНТСКЕ -А ГРУПЕ

Г л а г о л и о д н о с а о с н о в а -а : -а

756. У неколико скупина глагола с односом -а (презентска): -а (аористна) основа уочава се продор аористне основе у презентску. У ГГ, како је и у свим околним говорима, у експанзији су глаголи Белићеве VI врсте (*се чешам, ди́зам, ви́кам, си́сам*). По правилу продире -а из аористне основе у презентску -е основу, а предњонепчани алтернант бива потиснут непредњонепчаним. Потврђено је неколико група таквих глагола.

757. Глаголи с аористном основном на -к)-а, -з)-а, -х)-а уопштили су овакав однос и у презенту¹³⁷³:

*Ви́ка*¹³⁷⁴, *на́вика*, *ри́ка*, *си́ру́га*, *ма́ха*, *ја́ха* (и: *ја́шим — ја́хала*), *бе́га*, *гу́га* („гуче“), *и́ска*, *си́рига*, *ди́га* (и: *и́одизам — и́одизала*), *врэ́ка*¹³⁷⁵, *се со́йка*, *и́љу́ка*, *сви́шка*;

Уши ће *ди́га* Ре, *бе́гам* да не ме-фатет Кру, го *си́ру́гам* Ба, *ви́кам* зуанци ЗлПо, ги *ди́гам* јорган Ор, *ви́ка* Сал'ијица Вр, шо *ви́кахише* Бр, *ја́ха* овогуа којна, ми *ма́хаше* Гл, *бе́гала* от овија Рап, *гу́гаше* на црешња Рад, ме *и́скаф* Ку, *се со́йкам* на камен Гл, *и́љу́ка* ка Арнаутин Бр, *сви́шка* јако Ку, *ри́ка* крава Ди.

У итеративни глагол *ди́га* -з- је продрло из перфективног *ди́гла*.¹³⁷⁶

758. Имперфективни глаголи на -з)-а у аористној основи, које алтернира са -з у перфективним, уопштили су исту основу и у презентској основи¹³⁷⁷:

Си́и́за, *за́и́еза*, *ди́за*, *сл'и́за*, *ил'и́за*, *си́е́за*, *си́и́за*, *и́рэза*, *вл'и́за*;

Ајде, *ил'и́зајише* Ле, дјеката *сл'и́за* Крс, не-ни-*си́и́за* Др, не *се и́одиза* Рад, ја го *си́е́заше* Љу, *и́рэзај* коњи Ку, *вл'и́зах* во кл'ећ Бр, *за́и́еза* ју́же Гл, жéна му *сл'и́за* Љу, *си́и́за* афтобус Ку, *ил'и́зам* от кл'ећ Ди, ћерка не-мý-*вл'и́за* во кућа Ле.

759. Глаголи с аористном основном на -и́, -д, у којима се ови дентали у презенту јогују, уједначили су основе у однос -а : -а са продором презентског *ћ*, *ђ* у аористну и продором -а из аористне основе у презентску¹³⁷⁸:

За́грђа, *о́грђа*, *на́грђа*, *о́брђа*, *сре́ћава*¹³⁷⁹, *ва́ћа*, *за́ваћа*, *и́одваћа*, *за́йрећа*, *гло́ђа*.

Није уочено *мећа*¹³⁸⁰, већ само *ме́и́а*.

¹³⁷³ КБГР, 404–405; БАДИЈС, 483, 487, 491–492; ПМГЈ, 97; БНАП, 208; ЋЉГЛ, 90, 95; ТМГР, 416; СРЛГ, 431; ЈДТГ, 133; РСГЦШ, 360, 373.

¹³⁷⁴ Пошто су основе исте, наводи се један облик.

¹³⁷⁵ Неће бити навођено појединачно име места, уколико је пример потврђен у свим насељима.

¹³⁷⁶ *Ди́зам* (имперфективни дуративни) — *ди́гнем* (перфективни).

¹³⁷⁷ БАДИЈС, 491–492, 494; БНАП, 208; ЋЉГЛ, 89, 92, 99; ЈДТГ, 132.

¹³⁷⁸ Особина је посведочена на широком ареалу: сретечки, сиринићки, јужнометохијски говори (према мом материјалу); РСИГ, 520; ЕГРеч 1, 48, 98, 197; БАДИЈС, 492; БНАП, 208–209; СРЛГ, 187, 416; ЈДТГ, 131; ТМГР, 408; РСГЦШ, 365.

¹³⁷⁹ Глагол итеративног значења изведен суфиксом -ава- из облика са -ћ (*среће*).

¹³⁸⁰ *Мéч'а* у РСИГ, 389, итд. Уп. и са *мећа* у ТМГР, 408;.

О пореклу *-ић-* у неким итеративним глаголима (*йўишћа, се сйўишћа, наме-ишћа, дойўишћа, йрёмешћа*) в. т. 332.

760. Перфективни глаголи на *-и*, суфиксовани суфиксом *-а*, постају имперфективни. Претходни сугласник (*й, ђ, л*) јотује се, а однос основа *-а* : *-а* остаје стабилан:

Се óбаља, йрáћа, йлáћа, нáређа, врáћа.

Неки имперфективни глаголи на *-и* суфиксовани су са *-а*. Итеративног су значења:

Вађа (: вади), *йзвађа, вођа* (: вóди), *йрóхођа, дохођа, йрóиђа, доиђа*;

До^хођа бéђар Крс, *до^хођаме* Рап, *кóмпири ге вађаме* Вр, *ће ме вођаје* Ре, *млóсина дохиђаје* Гл.

761. Глаголи на *-ава-* презентску основу изједначили су с аористном:

Дáва, йздава, йрóдава, йóзнава;

Кóму дáваш Ре, *давáећи* остáнала Кру, *свé* ће ни *йздава* Рад, не го *йóзнавам* Др, не *давáе* Ре, *йрóдавам* сйрен'е Кру, не те *йóзнавам* Ди.

762. а) Итеративи на *-ива* у обема основама имају овај формант:

Óшсива, зáсива, нáвива, ўбива (и обичније: *ушйеујем — ушйеуáла*), *йóшива* („покрива кућу сламом“), *йсйива*;

Ће óшсивам брашно Рад, *млáнеста га засйвáје* Гл, *навйвахме* сáхат Бр, *убйваше* бубáлка Ре, *йошивамe* дéнеска Др, *йсйива* по нéкољко пйва Ку, *йсйива* кáвића Ле, *ће го óшсиваш* Вр, *йсйивам* кáвића Бр.

б) Итеративи на *-ина/-иња* уједначили су основе:

Нйкина („ниче“), *л'эгина, шййна, йўкиња* („ниче; пуца“);

Ўбаво не йўкиња Љу, *вљйкина* трáва Крс, *йўкиња* кóломоћ Ле, *л'эгина* да спйје Ку.

Знатно су чешћи итеративи ових глагола с односом основа *-ује* : *-уа* (*никнујем — никнуáла, л'эгнује, шййнује, вникнује*) (в. т. 783).

в) Итеративни глаголи у којима се мења вокал основе (*-и*), припадају *-а* : *-а* односу¹³⁸¹:

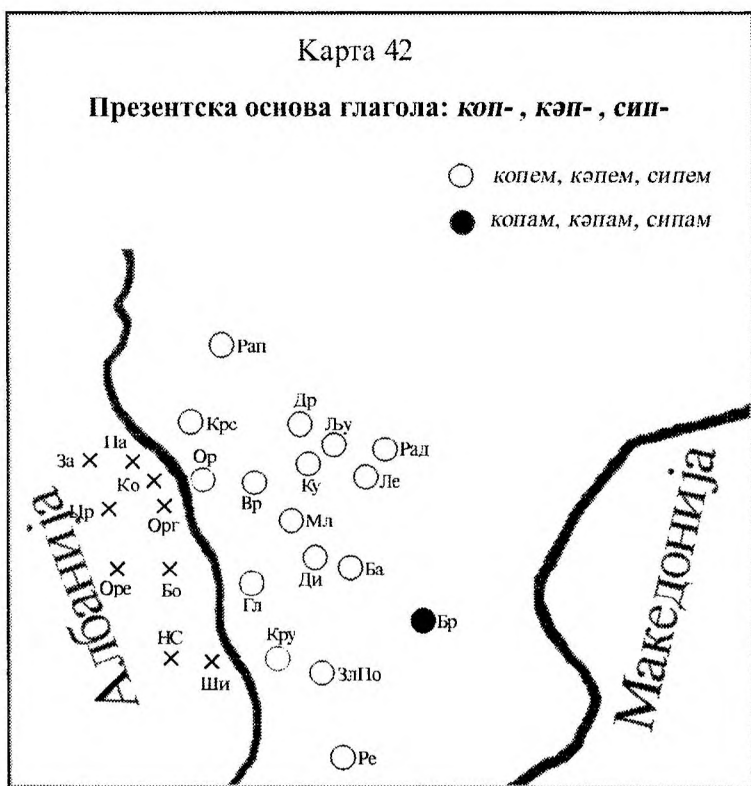
Рáзбира, ўмира, зáйиња, зáйишца, йрéйишца, йсйира, се нáйиња, се óйира, йодуйира.

763. О односу основа у појединим глаголима *-а* групе

а) Глагол *йрча* (*йрчам, йрчај, йрчакхйе*) има и обичнији однос *йрчим* — *йрчакхме* и *йрчихме*.

б) У Бр је однос основа гл. *кáйам* — *кáйала, кóйам* — *кóйала, сййам* — *сййала*. У осталим местима је: *кáйем* — *кáйала, кóйем* — *кóйала, сййем* — *сййала* (в. т. 786д).

¹³⁸¹ БАДИЈС, 493; БНАП, 210.

в) Глаголи *знајем*, *ѿкајем* имају и основе на *-а*: *знам* — *знала*, *ѿка* — *ѿкала*, *изѿшкала*.¹³⁸²

Че го *изѿшка*, шо ће ни *ѿка* Ре, *ѿкала* ћиљим Др, она *ѿка* Бр, *не-знаише* нишћо Ре, *кој-зна* Др.

г) Глагол *ѿѿла*, *ѿѿѿла* (< *гледа*) у свим облицима уједначио је основу на *-а*.¹³⁸³

д) Глагол *сѿса*, *ѿѿсѿса* (дете *сѿса* матер Ле) пришао је овом односу основа.

ђ) Глагол *л'ѿѿа*¹³⁸⁴, поред овог односа (*л'ѿѿам* — *л'ѿѿала*) има и: *л'ѿѿим* — *л'ѿѿехме* и *л'ѿѿихме*.

е) Уочен је само однос *кашљам* — *кашљала*, *се бријам* — *се избријохме*, *се чѿшам* — *се чѿшала*.

ж) Глагол *нуша* — *нушала* („њише — њихала“).

з) Имперфективни глаголи *ѿѿѿвора*, *заѿѿѿвора* имају аналошко *-о-* из перфективног *ѿѿѿворим*.¹³⁸⁵

¹³⁸² Уп. са оваквим односом у: БАДИЈС, 483, 488; ЋЛГЛ, 92–93.

¹³⁸³ ЕГРеч 2, „поглат“; ПМГСЖ, 224.

¹³⁸⁴ Уп. са *л'ѿѿала сѿм* (Велика Хоча, Подрима; мој материјал)

¹³⁸⁵ БАЈСК, 44.

и) Глагол *рабоџа*, поред односа *рабоџам* — *рабоџала*, у презенту ретко је бележен и с основном *рабоџим*.

ј) Глагол *дува* (ветер ће *дува* Рад), са уопштеном *-а* основном, има и однос *дујем* — *задуа*.

к) Глагол *веза* (*везам* за свабда Ре, *извезах*ме свѐ Гл) са значењем „везем, везла“ јавља се и с односом основа *везим* — *везила*.

У Ре и Кру забележен је глагол *вѐжа* (ће *се вѐжаје* Ре, ге *вѐжал'е* Кру) („везем, везала“). Основа *вѐжа* наслања се на однос *везем* — *везати*. У осталим местима редовно, спорадично и у Ре и Кру, овај глагол има однос основа *врѐжем* — *врѐжала*.

л) У нижим селима — Др, Рап, Крс, Рад, Љу — поред обичнијег односа основа *забраим* (< *заборавим*) — *забраи'ме*, потврђени су и *ће заборам*, *ће забораје*, *ће заборајм*, *забора'ме*, са уопштавањем основе *забора-* у свим облицима.

љ) Глаголи *обл'ичам*, *свл'ичам* припадају овом односу основа: *обл'ичам* кошуља Ре, *се обл'ичах* Гл, *се свл'ичам* Ку.

764. Глагол „требати“, када је лично употребљен и значи „бити потребан“, има однос основа на *-а*: ми *џребаим* Бр, ни *џребал'е* паре Ле (в. т. 792д).

Када је безлично употребљен, у презенту је потврђено само *џребе*.¹³⁸⁶ У осталим глаголским облицима, и када је безлично употребљен, глагол припада *-а* основи:

Требаише да доје Мл, *џребало* да знаје Ди, а жениште па *не џребало* дома да каже, свѐ како *џребе*¹³⁸⁷ да засијеш Вр, свѐ шо *џребе* Гл, ал'и *не-џребе* Ор, *џребе* да га донесеш Вр, мије *џребе* да позбориме Др.

765. Однос основа *-а* : *-а* стабилан је у:

Жѐла („плаче“), *игра*, *вѐчера*, *сиса*, *џура* („ставља“), *исџура* („сруши; поквари“), *џуца*, *џѐпа* („туче; бије“), *се џѐпа*, *се џѐкља*, *се заџекља* („запетља се“), *чѐшља*, *кол'ѐба*, *има*, *нема*, *џуја*, *чува*.

ГЛАГОЛИ ПРЕЗЕНТСКЕ *-и* ГРУПЕ

766. У презентској групи *-и* има више скупина глагола:

а) *-и* : *-и* (*наосџрим* — *наосџрих*);

б) *-и* : *-а* (*задрџим* — *задрџах*);

в) *-и* : *-е* (*осџарим* — *осџарех*).

Уочава се ширење односа *-и* : *-и*, и то продором презентске основе у аористну.

¹³⁸⁶ О пореклу облика (Д им. *џрѐба*) в. БАДИЈС, 489–490; САМПол, 367; СПЕРеч 3, 501–502, „trijeбити“.

¹³⁸⁷ Од оближњих српских говора *џребе* се јавља само у призренском градском говору (РСПГ, 53).

Глаголи односа основа -и : -и

767. Глаголи односа основа -и : -и (*крѝи-м* : *крѝи-ла*) чувају овај однос па није уочено знатније померање¹³⁸⁸:

Ноћи, њрекрстии, се крстии, расствори, враћии, њраћии, реди, күйи, се стироши, измами, мами, остри, наостри, зашвори, отвори, шражи, вари, свари, носии, љүйи, води, остии, заузди, врљи, мрси, жаљи, њрежаљи, исцрашии, косии, закосии, се стирами, се мүйси, се њремујси, граби, гази, се чүйди, се дөбөљи;

Да се *крѝим* Вр, па да *закрѝим* Ор, *ће се ѡудим, се чүйдила, сом наостриф, њл'өшвим* трава Ре, *ће зашворим* пөтина ЗлПо, *расствори сол'*, и *ће ти ја враћиим* Гл, *њраћиила* мүйжа Ку, да се *враћиии* они, *рөди сина, ће му ја накиишии* коса, *вари* казани аћије, *крөмит љүйиши* Крс, не му *рөдила, се дөбөл'ила* Др, ба-тета *шражим* Мл, *шражим* да ме *извадиш*, го *зашвори* ње Рап.

768. а) Поред односа *зашворим* — *зашворила, зашворих*, у Бр је посведочено и — ги *зашворел'е*. Продор -е основе потврђен је и у глаголу *өстларем, өстлареш* Вр. Овакав однос основа је лексикализовани унос из дебарских говора, у којима је део глагола -и презентске групе пришао глаголима с основном на -е.¹³⁸⁹

б) Глагол *учиним* — *учинила* има овај однос основа. У Крс је забележено: *се учина* јен гөл'ем јөген. У *учина -а* је аналошко према -а из суфикса -на (< нж). Иначе је у Крс: *се учинила, учини*^хме.

в) У перфективне глаголе на -стии из итеративних глагола продире -шии, а однос основа -и : -и остаје стабилан: *йүйшии*¹³⁹⁰, *сйүйшии, најүйшии, ѡйүйшии, дөйүйшии, наmeshии, ѡрөmeshии*.

Из итератива *сйүйшиа, дөйүйшиа* и сл. у перфективне глаголе односа основа -и : -и продире -ши-: *йүйши, наmeshи* (в. т. 332).

г) У нижим селима и Бр глагол *ѡл'өви* има овај облик. У вишим селима је *ѡл'өшви: өл'өвила* башча Бр, *ће ѡөшвим* Рад Крс Рап Ку Ле, *ѡл'өшви* трава Ре, *өл'өшви* башча, *ѡл'өшвие* Кру.

д) Глагол *мисл'им* — *мисл'ила* потврђен је и као *миш'им* — *миш'ила*, како је и у сретечком говору (према мом материјалу). Потоњи облик је настао после преласка *ли у љи* и једначења по месту и начину изговора (*сљ > шљ*): *све се миш'им* Рад, *миш'ила* ће дөје Ку, *миш'и*^хме на њи Крс.

ђ) *Вөл'им* има само облике презента.

е) У глаголу *өстри, наостри* чува се стара основа (в. т. 443).

ж) У глаголу *виђим* — *виђила -ђ-* из 1л. јд. презента уопштило се у презентској основи, а ретке су потврде са презентском основном у радном глаголском привдеву. Иначе је однос: *виђим* — *видела, видехме* (в. т. 329).

¹³⁸⁸ Уп. са знатним продором аористне основе на -е у -и : -и групу у говору Торбеша у Рабетинском у граду Кичеву и говору прилепских Торбеша (ВБКГ, 71–72). Исто и у оближњим дебарским говорима (ВБИСЛМ, 34).

¹³⁸⁹ ВБИСЛМ, 34.

¹³⁹⁰ ЕГРеч 2, 153–154 „пуштит“; ЂЛГЛ, 97; ЈДТГ, 133; ПДМО, 224; РСГЦШ, 369.

з) Из *гошвим* испало је *-о-* па је у основи *гoшви*¹³⁹¹ (в. т. 2156): *угoшвила* зeљњаник Крс, *гoшвим* за вeчeра Рад, *ћe угoшви* Ре.

и) Глагол *шрeбим* — *шрeбила* („чистим; одвајам“) чува опозицију глаголу *шрeбе* — *шрeбала* („нужно је; потребно је“).

769. Померање према овом односу основа подстакнуто је бројним глаголима *-и* : *-и* односа основа. На новину појаве указују дублети типа *гoрила* — *гoрела*:

Изгорим — *изгoрила* (и: *изгoрела*), *гoри*¹³⁹², *вићи* (и: *вићим* — *видела*), *живи* (и: *живим* — *живела*), *збoри*, *шрiи* (и: *шрiела*), *мрзи*, *сeди* (и: *сeдала*, *сeдела*), *врiи* (и: *врiела*), *л'eшим* (и: *л'eшам*, *л'eшала*, *л'eшела*), *држи* (и: *држала*), *врeди*;

Стрњиште *гoрило*¹³⁹³; *сом го шрiишф*, *сом го мрзишф* Гл, свeча *гoрила* Ба, *гoрило* нашe-село Ди, *тáмо живило*, *сeдила* пет гoдине Вр, ка *вићила*, *кyћа гoрила*, *сом шрeживила* Мл, *збoрила* со нiх Бр, *сeдила* во ћeрке, а *oн се oћoравишф*, *не врeдил'е* пáре Ор, *oна свe* ги *мрзила*, латка му *врiшила* Рап, *тiја гoрило* Ре, *сом живила* Ку, *сом шрiишф* мyке, *се врiишe* околo-нас Љу, *живившф* две гoдине Кру, *живила бес*³ мyжа, *шрiишe* Др.

Глагол (*из*)*горим* — (*из*)*горела* има овакав однос основа, али је забележена и презентска основа са аористним *-е*: *ћe изгорем* свe, нека *изгоре* Бр, нека *гoре* Ди.

Овакво померање у основама често је у дебарским говорима.¹³⁹⁴ Уп. и са *oшарем*, *oшареш* у т. 768а.

770. У највећем делу ЗПМ говора *-е* презентска глаголска група распала се. Већина глагола је пришла *-и* групи, а мали број *-а* групи.¹³⁹⁵ По стабилности глагола *-е* групе ГГ је сличан српским оближњим говорима¹³⁹⁶, а од суседних македонских говора стабилна *-е* група констатује се у дебарском говору Торбеша у Жупи¹³⁹⁷ и тетовском говору.¹³⁹⁸

Ограничен број глагола других глаголских група пришао је овом односу основа:

а) Глаголи групе *-а* : *-а*:

Закључи („закључа“), *oшкључи*, *свири*¹³⁹⁹, *цеји* („цепа“)¹⁴⁰⁰, *исцеји*, *нашари*, *заузди* („заузда“), *(х)oди*¹⁴⁰¹;

¹³⁹¹ ЋЛГЛ, 91 (*гошвим*).

¹³⁹² Наводи се само заједничка основа.

¹³⁹³ Уп. *горела/горила* у говору Врачана (ПДМО, 224).

¹³⁹⁴ ВБИСЛМ, 34.

¹³⁹⁵ КБИст, 159; ВЕДГ, 76; 77, 91; ВБИСЛМ, 21, 34.

¹³⁹⁶ ПМГСЖ, 188–209; МлРСГ, 76–78; РСПГ, 511–525; јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹³⁹⁷ ВЕДГ, 76.

¹³⁹⁸ СТТГ 2, 108.

¹³⁹⁹ ПМГСЖ, 133, 197; РСПГ, 375, 500 итд.; ЕГРеч 2, 209; БНАП, 210; ЋЛГЛ, 100.

¹⁴⁰⁰ БАДИЈС, 505; ЋЛГЛ, 100.

¹⁴⁰¹ ПМГСЖ, 105; ЕГРеч 2, „одит“; ЋЛГЛ, 92.

Дáј ми кљу́ч да *закључим* кућа Гл, *сви́ри* најубаво Ба, *сви́рил'е* Ди, *исце-йиш* дрва Ре, *сом се нашарила* Др, *ће це́йи* со секира Вр, *закључила* па *ошкључи-ла* Рап, оно не-могло да *ходи* Рап, *зашто не-ходиш* Ор, *одим* по-њего Крс.

Подстицај за прилажење *-и* групи могао је доћи из оних ЗПМ говора у којима се група *-и* шири.

б) Из ЗПМ говора продрло је неколико глагола некадашње *-е* презентске групе који су пришли глаголима *-и* презентске групе:

Вези (поред *веза*), *бриши*, *мириши*;

Сом везила свá-ноћ Гл, *извези* Бр, *везим*, *кане* Вр, да *обришим* Крс, *обри-шила* астал Рап, *бришише* Ор, *миришил'е* жице Бр, *миришим* свеће Ре.

в) Глагол *јашим* („јашем“) потврђен је у овом облику на већем простору српских говора.¹⁴⁰² Глагол има и презентску основу *јахам*.

Јашила црногó-коња Рад, да го *јашу* Рап, *не јашеше*, *одише* Кру.

г) У *йомэвзим* — *йомэвзила* *-и* је продрло из других основа после преласка *д* у *эв* и стварања тешке сугласничке групе (*-взл-*) у радном гл. придеву. У Бр, где је *д* > *оу* чува се однос: *йомоузем* — *йомоузла* (али је и: *йомоузила*).

Г л а г о л и о д н о с а о с н о в а *-и* : *-а*

771. Број глагола односа основа *-и* : *-а* (*шрчи-м* : *шрча-ла*) није велики:

Носим — *носала*, *л'ейи* — *л'ейа*, *шрчи* — *шрча*, *седу* — *седа*¹⁴⁰³, *држи* — *држа*, *себи* — *себа*, *замени* — *замена*, *мољи* — *моља*, *лэжи* — *лэжа*, *бриши* — *бриша*, *работи* — *рабоша*.

Да те *лэжим* Рад, *се лэжише* Ор, *ве лэжала* Рад, *не излэжахше* Ор, *све не лэжала* Др, *обришала* како трéбе, *ће бришим* Ле, *л'ейим* во сóн, *сом л'ейала* Рад, *брáт ме носаф* Вр, *шрчим*, *сом шрчала* Гл, *седала* во нáс Гл, *седало* на кáмен, *не ће ти-седу* óн Ре, *во грат седаф* Кру, *сом бóвна*, *себим* Вр, *себала* Рап, *себиш*, *себала* Рад, *ће работиши* како знајеш Рад, *носим*, *носаф* Ор, *ће ге заме-ним*, *ге замéнала* Ди, *те мољи*, *мољаф* љуђи Рап.

Скоро сви наведени глаголи имају и другачији однос основа.

Западномакедонског су порекла облици презентске основе на *-и* (< *-е*)¹⁴⁰⁴: *лэжим*, *бришим*, *себим*.

Г л а г о л и о д н о с а о с н о в а *-и* : *-е*

772. Перфективни глаголи са значењем „постати некакав“ имају најчешће однос основа *-и* : *-и*, али *-и* : *-е* (*óздрави-м* — *óздраве-х*):

Остйари(х)ме, *йоцрни(х)ме*, *забел'и(х)ме*, *обел'и(х)ме*, *се разбол'и(х)ме*, *на-грди(х)ме*;

¹⁴⁰² ПМГСЖ, 197; СРЛГ, 142, 443; ТМГР, 416; БНАП, 209; РСГЦШ, 360 (в. на овом месту литературу о особини у централним, севернијим српским говорима).

¹⁴⁰³ Уп. са *седала* дома (Муштуште, Призренски Подгор); а Пёра ми *седаја* код нáне (Велика Хоча, Подрима).

¹⁴⁰⁴ КБИст, 159; ВБД', 76, 77, 91.

Вел'и — не ће остарим, а ја остарех Бр, да ѿцрним, сме ѿцрнел'е от сѣнце Ку, ѿцрне^хме, остаре^хше, плајне се забел'е^ха Ба, се разбол'е^хме Ди, се нагрдела за њего Рад;

Овај однос основа потврђен је и у: *ћушим — заћуи^хех, зајуши^хтим — зајуши^хи^хех, мисл'им и мишљим — мисл'ела и мишљела, ѿбомисл'ех, ошрул'им — ѿшрул'ех.*

773. Однос *-и* (презентско) : *-е* (аористно) уочен је у многим глаголима¹⁴⁰⁵, мада су знатна померања из овог односа према односу основа *-и* : *-и* (в. т. 769):

Висим — висела, врѣдим — врѣдела, загори — загорела, изветири — извѣтѣрела, смрди — смрдела, ѿгладним — ѿгладнела, шрѣи — шрѣела;

Не врѣдело да работа Др, висела на круша Ку, јадење ни загорело Рад, смрдело во њи Ле, ѿгладнех ка вук Бр, не се шрѣило Кру, кој-ће-гѣ-шрѣи Ре.

774. Глагол *виђим*, када је имперфективног значења, има аористну основу *виде-ла, виде(х)ме*. Када је перфективног значења, у аористу има сугласничку основу насталу аналогијом према глаголима типа *крадох, ѿшдох*: го *видо* на свадба Рад, ће *видохме* Бр. Примере в. у т. 812г.

775. Глагол *седим* има аористне основе: *седа-, седе-* и *сед-*. Основа *сед-* потврђена је само у аористу. Примере в. у т. 812д, 1081.

ГЛАГОЛИ ПРЕЗЕНТСКЕ *-Е* ГРУПЕ

776. У презентској *-е* групи има више скупина глагола:

а) *-е* : *-а*:

- не* : *-на* (*засѣанем — засѣанах*);
- (j)е* : *(j)а* (*загријем — загријах*);
- ује* : *-уа* (*ѿѿикујем — ѿѿикуах*);
- увује* : *-ува* (*вечерујем — вечерувах*);
- е* : *-а* (*расијем — расијах*);
- е* : *-а* (с превојем вокала; *бѣрем — брѣла*).

б) *-е* : *ѻ*:

- је* : *ѻ* (*дѻбијем — дѻбих*);
- (ш, д) -е* : *-ѻ* (са испадањем *ш, д* из радног глаголског придева: *изметѣм — изметѣѻх — измела*);
- (с, з) -е* : *-ѻ* (са чувањем *с, з* у радном глаголском придеву: *дѻнесем — дѻнесѻх — дѻнесла*);
- (ч, ж, ш) -е* : *-(к, г, х) -ѻ* (*исѣечем — исѣеѻх*);

в) *-е* : *-е* (*зајрем : зајрех*).

777. Презентска основа глагола *-е* групе стабилна је, а неки глаголи других презентских група пришли су овом односу основа.

¹⁴⁰⁵ Уп. са сличним стањем у П-Ј говорима (БНАП, 210).

Глаголи с односом основа *-е* : *-а*

778. Глаголи изведени суфиксом *-не* : *-на* (< *нж*) потврђени су само с овим односом (в. т. 153б). Овај глаголски суфикс знатне је продуктивности¹⁴⁰⁶:

а) *Врнем* — *изврна*, *шегнем* и *шејнем* — *шегна* и *шејна*, *лујнем* — *лујна*, *сџанем* — *сџана* („устане“), *засџанем* — *засџана* („заустави“), *џрегнем* — *џрегна*, *џанем* — *џана*, *л'егнем* — *л'егна*, *џзл'енем* — *џзл'ена*, *сџиџнем* — *сџиџна*, *ди-нем* — *дина*, *микнем* — *микна*, *џзмрзнем* — *џзмрзна*, *сџирејнем* — *сџирејна*, *бод-нем* — *бодна*, *џочнем* — *џочна*;

Ка ће *сџанеме* сабаал'е Вр, *сџиџнахме* дома Бр, *остџанало* Др, *изврна* дош Ку, *засџанала* да се одмори Др, а ја *шејнем* дрво Бр, *џанала* на пут Др, *џзмр-знал'е* л'уђи Ди, ће *џрегнеме* којњи Рад, не сом *л'егнала* Рап, ме *сџирејина*, па го *боднах* во дупка Бр, ће *џочнем* Ку, *џочнахме* Рад, *исџирегниџе* Кру, *засџана* да се одмори Ре.

б) Према аористној основи *рџкна* у презентској је *рџче*. Није потврђено *рџкнем*.

в) Поред односа *џомогнем* — *џомогна*, у вишим селима је и *џоможем* — *џомого*, *џомогнем*: и ма́ло да *џоможе* и сирóтин'ем Кру, ће му *џомогнем* Рад, ни *џомогнаха* Ку, Мл'ичанам *џомогоха* Ди.

г) Глагол „бити“ има однос *бидем* — *била*, али и *бинем* — *бинала* (в. т. 851), са продором суфикса *-не* : *-на* и испадањем плозива из групе *дн* (в. т. 386а): ће се промџнаме *живе* да *бинеме* Ре, *ће* *бине* Ди.

д) Однос између *оџруне-м* : *оџруна-ло* („отруло“) стабилан је: дрво *оџру-нало* Кру, *оџрунала* крушарница Бр, не ће *оџрунем* одма Рад.

У Ре је и: *оџрунем* — *оџрунела*, дрва *оџрунеље*, *ће* *оџрунеме*.

ђ) Није уочено *раснем* — *расна*, обично у сретечком, сиринићком (према мом материјалу), а и шире¹⁴⁰⁷, већ је однос *расџе-м* — *џорасџ-о*.¹⁴⁰⁸

е) Глагол *микнем*¹⁴⁰⁹ — *микна* („макне“): не *се-микна* Др, *ће* му *се микнем* от пут Ле.

ж) Глагол *кинем/ђинем* — *кинала/ђинала* („кидам“) пришао је овом односу основа. Из сугласничке групе *-дн-* испало је *д* (в. т. 386а): *руке* ти *се оки-нал'е* Др, *окинаџе* л'и Љу, *ће* *се кинем* Мл, не *се џиниџе* Бр.

779. У глаголе са *с*, *з* у аористној основи продрли су презентски *ш*, *ж*. Иновација је развијена заједно са македонским говорима¹⁴¹⁰:

¹⁴⁰⁶ Уп. са ширењем III Белићеве врсте (посебно глагола изведених суфиксом *-не* : *-на* од глагола неких основа) у призренском говору (РСПГ, 512–515).

¹⁴⁰⁷ РСПГ, 514; БАДИЈС, 486.

¹⁴⁰⁸ Уп. са *џораснаја* у призренском говору (РСПГ, 514). У мом материјалу из Ораховца (Подрима) потврђене су обе основе (да *џорасџем*, смо *џорасл'е*; *џораснаја*).

¹⁴⁰⁹ ПМГСЖ, 19, 28, 53 итд.; РСПГ, 368, 384 итд.; ЕГРеч 1, „микнут“; ЈДТГ, 94; сиринићки говор, јужнометохијски говори (према мом материјалу).

¹⁴¹⁰ КБГр, 407.

Кáжем — кáжахме, и́ише — и́иша, о́иаше — о́иаша, бр́ише — бр́иша, ма́же — ма́жа, на́маже — на́мажа, и́скаже — и́скажа, л'и́же — л'и́жа, л'э́же — л'э́жа;

Да ти *кáжем* Др, се *о́иашаф* Рад, *обр́ишала* пэнцери Љу, *нама́жа*ме Ор, *иска́жа*ме *прикаж*ње Ку, *ће* *на́ишеш* Мл, ми *на́ишиа* Др, *љи́жало* со́љ Рап, ме *о́иашала* со *пу́ас* Ле, и *св́е* ни *и́скажа* Ку.

Поред односа *мо́жем — мо́гла*, у Бр је и *мо́жем — мо́жа*оу/*мо́жала* са продором -а из радног глаголског придева м. р. јд. у ж. р. и уопштавањем презентског предњонепчаног алтернанта у аористној основи.

Сачувано је -з- у *вр́жем — вр́зала* („вежем“), поред *вр́жала*, а у презенту је потврђено и *вр́зем*.

У *сти́ру́жем — сти́ру́гала* (и: *сти́ру́гам — сти́ру́гала*) чува се резултате морфонолошке алтернације.

У *лэ́жем — лэ́жала*, ме *излэ́жала* Др, -ж- је пренето из презентске у аористну основу.

780. Глаголи типа *ви́јем — ви́јала* стабилни су. Нема трагова продора -а из аористне у презентску основу¹⁴¹¹:

Гри́јем — гри́јала, за́гријем — за́грија, се см́ијем — се см́ија, се на́смијем — се на́смија, и́осмијем — и́осмија („подсмехнем“), *ви́јем — ви́ја*;

Сн'эк *ви́јаф* Ку, *ће* се *за́грије* Др, *загри́ја*ме *јадење* Мл, *се см́ијала* *синој*-ка, *не* се *на́смијаш* Бр, она ми *се и́осмијала* Ди, *ври́јала* *вода* Ба, *вода* да *изври́е* Ле, *ба́шча* *изри́јала* Др, *ће* *изри́јем* *дeнеска* Љу, *и́оси́јала* *њива* Рад, *ће* ми *се и́осмије* Љу.

Овом односу основа припадају и глаголи *ври́јем — ври́јала* („врим“), *ри́јем — ри́јала, изри́јем — изри́јала*.

781. Радни глаголски придев глагола „ићи“ гради се од двеју основа — *иш-(ла)* и *ида-(ла)*:

Сме и́дал'е на *гурбет* Вр, он *по-мене и́даф* Гл, *и́даф* от^а *негде* Ди, *и́даље* *по-њего* Крс, *и́дала* она *по-њи* Ку, *сестра и́дала* Рап, *дете заи́дало* („проходало“) Бр;

ишоф на *ра́бота* Др, *не со́м-ишла* во *шко́ло* Рап, *сме и́шље* Крс.

782. Глагол *о́ће, не́јће — о́ћала, не́ћала/не́јћала* (в. т. 852) најчешће гласи овако, али и *не́јћела: не́јћела* да *о́несе* Ди, *не́јћело* да *спи́е* Ку, *не́јћеље* да *идет* Љу.

783. Изразите је стабилности и продуктивности група глагола, најчешће итеративног, увек имперфективног значења, типа *и́ољ-ује-м — и́ољ-уа-ла*. Није уочен продор аористне основе у презентску¹⁴¹², и по добром чувању овог одно-

¹⁴¹¹ Уп. са оваквим продором у дебарским говорима (ВБДГ, 76).

¹⁴¹² Уп. с оваквим продором у оближњим македонским говорима (ВБДГ, 77; ВБПГ, 351; БАГД, 200).

са ГГ наслања се на српске¹⁴¹³ и македонске говоре — пре свега полошке¹⁴¹⁴ — у којима презентско -уе- остаје стабилно.

Гузујем — џугуала, верујем — веруа, болујем — болуа, њујујем — њујуа, вајцујем — вајцуа, оџрујем — оџруа, живујем — живуа; дарујем — даруала, њрекојујем — њрекојуа, навађујем — навађуа, зайекљујем — зайекљуа, рашеџујем — рашеџуа, измрзнујем — измрзнуа;

Река ће њрегазује Вр, ће сџанује рано па ће идује Ор, зазује њивата Рад, њрекрџује ноге ка сџнује Ре, се наљуџује Кру, јџш го њоџребујеш Вр, кџде њо-жџлујем Љу, све нашкодује Ку, пџпџфот гим оџџануаф ка траг^к Рап, не се замџнује Рад, да го њољујем, не си виџуаф, исџурује, кџн њодџгрује, требе да се л'џгнује Гл, мџрујеш за мене, ће го назујеш, го назуала Ди, сме иџуаље Рап, да сџџрамује Рап, а се живује Ор, те њозравујем Др, рџчујем во њџ Љу.

784. Презентска основа на -е стабилна је и у глаголима деминутивно-итеративног значења изведених суфиксом -увује : -ува:

Се израџујујем, њојувујем на пџт Гл, ме њољувује, њоидџвује ка је здраф Вр, не њољувујеш Бр, вечерујује ка има Ре.

У материјалу се нашао само једна потврда са продором аористне основе у презентску: го нџсаф коња во Брџт да го њџџкува Ле.

Пример је необичан пошто се чува -в- у гласовној групи у којој се иначе не чува, па је њџџкува, вероватно, контаминација књижевног њџџкува и го-ранског кује.

785. Помоћни гл. „бити“ има поред основе *бџде-м/бџне-м* и *бџџује-м/бџнује-м* — *бџџуа-ла/бџнуа-ла*. Глаголом с односом -ује : -уа инсистира се на трајности: а *бџџује*, а не *бџџује* Ре, свџшто *бџнује* Вр, *бџџуало* и тџја Рад.

786. а) Глагол *кујем* — *куала*: коња да њџџкујем Ле, ће го кује Крс, куа^хме со њџго Рад.

б) После преласка гласовне групе -ове- у -у(ј)е- (в. т. 134в) у презентској основи, глагол *зујем* — *зуала* („зовем“) пришао је овом типу: *ће* го *зујем* Ре, не ги *зуа^хме* Крс, ка *ће* го *назујеш* Ди.

в) Глагол *џујем* — *џуала* („дувам“) пришао је гл. оваквог односа основа: *ће џујеме*, а ни *џује* Мл, не си *џуала* Гл, да *џује* вџтер Вр, *ће џујџше* Ку.

г) Стара основа глагола „памтити“ чува се у *џамџџујем* — *џамџџуала*¹⁴¹⁵: *џамџџујем*, *кане* Ку, а *џамџџујеш* шџо-било Рад, *џамџџуала* шџо бџло Др.

Поред наведеног односа обично је и *џамџџим*, а редовно *заџамџџим* и *заџанџџим*, *заџамџџила* и *заџанџџила* (в. т. 415).

¹⁴¹³ РСПГ, 516–517; СМВГ, 120; ПМГЈ, 107. Уп. и са: БАДИЈС, 496, 498; ЋЉГЛ, 90; ПЦМО, 215–216; БНАП, 208.

¹⁴¹⁴ Кичевски, поречки, велешки, скопски, полошки говори (САМПол, 358; ВБДГ, 91; ВБКГ, 192–193; ВБПГ, 351).

¹⁴¹⁵ Уп. са *заџамџџим* у јужноморавском и мрковићком говору (БАДИЈС, 534; ВЛЕГ, 512; ВЛМД, 125; ПДГМ, 571).

д) Потврђена су оба облика презентске основе неких глагола који су припадали *-а* и *-е* основама (в. т. 7636):

*Дрѣмем — дрѣмала, кѣше — кѣша, сѣше — сѣша*¹⁴¹⁶, *расѣше — расѣша, коѣе — коѣа*;

Да *насиѣм* вода Ку, *досѣи* јоште Мл, *ће коѣем* њива Љу, да *искоѣем* Др, *искоѣаа* Ре, дѣте да *окаѣе* Кру, *се кѣеш* Рад, ми *досѣи* Др, да *коѣем* Ле, дѣца *сме кѣал'е* Ба, да го *искаѣеш* Ди, ти се *спѣе* па *дрѣмеш* Рад, не-га-коѣе Ле.

787. Глаголи с превојем вокала чувају однос основа:

Оберем — обрала, изберем — избра, дѣрем — дрѣ, ѣерем — ѣра, коѣем — клѣ, мѣѣем — мѣе, сѣрем — сѣра, збѣрем/сѣберем — збрѣ/сѣбра, одберем — одбра;

Трава да *збѣрем* Ре, *ће ве обѣре* Крс, не *обрал'е* Вр, ге *исѣрала* Гл, *ке ће сѣреме* Ди, ја *ће изберем* Ле, она го *одбрала* Ку, и *ће одѣрем* оѣца Др, *одбраа* мѣска Ре, *ке ће сомеѣеш* Кру, и тѣја *ће одѣре* Љу.

Г л а г о л и с о д н о с о м о с н о в а - е : - ѵ

788. Глагола с односом *-е* (у презентској) : *-ѵ* (у аористној основи) има неколико група.

789. Глаголи чији општи део презентске основе образује аористну¹⁴¹⁷:

Пијем — ѡйла, кријем — кри, шијем — ши, завијем — зави, добијем — доби, чујем — чу, ѡрујем — ѡру, ѡокријем — ѡокри, ѡзвѣјем — ѡзви („одазовем“).

Овакав однос имају и глаголи који се јављају и са двоструком презентском основном:

Ткајем — ткакала (и: *тѣкам — тѣкала*), *здѣрем — здѣрла* (и: *здѣрем — здѣрла*), *смѣјем — смѣла* (и: *смѣм — смѣла*), *знајем — знала* (и: *знам — знала*), *жњѣјем — жњѣла* (и: *жњѣм — жњѣла*);

Зѣћ се крије, некој *ће ге скрѣје* Ре, *каве ће ѡијѣи*, *ће тѣкајеш*, *се ѡзвѣф* Гл, да *ѡије*, *крије* круша, *врѣе* котл'е Вр, не-можеш да *дѣбијеш*, *ће ни ге завије* Ор, *сошила* аљишта, да *ѡијѣи* Крс, *ће ѡмијеш* Мл, *се ѡокриѣме* Др, *ѡмихѣе* руѣ, те *чуѣ* Бр, не-го-ѡрујем Ку, а го *знајеш* Ба, и *ће жњѣјем* ноѣа Рад, *ка ће изврѣје* Ле, *ће се ѡзвѣје* Кру, *се скрѣла* во нас Ди.

Глагол „спавати“ има однос *сѣијем — сѣла*¹⁴¹⁸: во *ан ће сѣијѣи* Вр, *сѣла* во сѣстре Бр, *сѣше* без јастек Гл, *сѣѣме* Бр, не-смѣ-сѣаѣе Ку, ни *сѣло* Др, не-ми-сѣ-сѣије Љу, *ће ѡрѣсѣијем* ЗлПо.

790. Глаголи са општим делом на сугласник *ш*, *ѣ*, *с*, *з*, *к*, *ѣ*, (*х*) и презентском основном на *-е* највећим делом добро чувају овакав однос. Треба напомене-

¹⁴¹⁶ РСПГ, 516; БАДИЈС, 490; БНАП, 209; ЊЉГЛ, 92; КБГр, 407; исто, према мом материјалу, и у сретечком, сиринићком, јужнометохијском подгорском говору (*сѣшѣм, расѣшѣмо* воду).

¹⁴¹⁷ У дебарским говорима, у којима глаголи са презентском *-е* основном често прилазе глаголима *-а* основе, у овом разделу се основинско *-е* добро чува пошто се аористна основа не завршава вокалом (ВДГ, 77, 91).

¹⁴¹⁸ РСПГ, 516; БАДИЈС, 507; БДДИ, 220; ЊЉГЛ, 98; ЊДГБ, 92; БНАП, 210.

нути да су због различитих аналошких процеса знатно поремећени резултати палатализације и сибиларизације (в. т. 303).

а) Глаголи са *ш*, *д* у општем делу у облицима радног глаголског придева губе денталне сугласнике:

*Мѣшем — љмѣшох, мѣла; љл'ѣшем — љсѣл'ѣшох, љл'ѣла; рѣсѣшем — љзрасѣшох, љзрасла; дѣдем¹⁴¹⁹ — дѣдох, дѣла; јѣдем — јѣдох, јѣла; љзедем — љзедох, љзела; клѣдем — нѣкладох, нѣклала („ложим“, мотивисано именицом *клада*), сѣрѣшем — сѣрѣшох, сѣрѣла.*

Није потврђен продор суфикса *-не* : *-на* у *с(ш)рѣшем*, иначе обичног у сретечком (*сѣрѣшнем — сѣрѣшинала*)¹⁴²⁰, јужнометохијским говорима, сирињком (по мом материјалу).

Дѣчица *љорѣсѣшоа* Вр, ми *љорѣсѣшоа* синој Гл, он љљжи — дрво *рѣсѣши* Крс, *љорасло* гол'емо Др, нѣ-можем д[а] *љзедем* Љу, да *љзмѣшеш*, *љзрѣсѣшоме* Ор, *нѣклади* огињ Рад, да *нѣкладеш* Ле, ако се *сѣрѣшеме* Ре, *ће* ги *сѣѣгнеш* Гл.

Глаголи сложени са „ићи“ највећим делом припадају овом односу основа, мада су у грађењу појединих облика знатна померања. Однос се чува у облицима презента и аориста:

Прѣјдем, нѣјдем, дѣјдем, љишдем и љишнем, љрѣјем, нѣјем, дѣјем — љрѣјдох, нѣјдох, дѣјдох, љишдох.

У радном гл. придеву, поред обичнијег *љдаф*, *љдала*, у употреби је и *љшоф*, *љшла*, *љишла* (в. т. 781).

У радном глаголском придеву глагола „отићи“, аналогијом према *љшла*¹⁴²¹, редовно је *љшоф*, *љшла*.

б) Глаголи са *с*, *з* у општем делу чувају ове фрикативе:

љзл'езем — љзл'езла, љзл'езох¹⁴²², сл'езем — сл'езох, сл'езла; вл'езем — вл'езох, вл'езла; дѣнесем — дѣнесох, дѣнесла; љнесем — љнесох, љнесла¹⁴²³; шрѣсем — љсѣресох, шрѣсла;

љл'ези нѣдвор Гл, мѣти ми *љл'езла*, мѣти ни *љл'езла* Вр, *сом сл'езоф* Ре, во кѣљетник *вл'езоме* Вр, та ка те *дѣнесл'е* Ор, *дѣнесоф* ѣбер Кру, ме *љнесоф* Вр, ка *сме* ге *љнесл'е* Др, прекѣвише *си дѣнесоф*, го *љнесл'е* Рап, *љсѣресѣме* љљљмој Рад.

У мом материјалу из Бр није потврђено Да те *љнесам*¹⁴²⁴, већ је *љнесем*.

в) Глаголи са *к*, *з*, (*х*) чувају старије алтернанте у презенту (1, 2, 3л. јд.; 1. и 2л. мн.), аористу и имперфекту, радном и трпном глаголаком придеву. У 3л. мн. презента и императива продрли су предњонепчани алтернанти.

¹⁴¹⁹ После факултативног испадања *-д-* из интервокалног положаја, презентска основа гласи и *дѣје-м* Имперфективни глагол се гради суфиксом *-(а)ва* (*дѣва*).

¹⁴²⁰ ПМГСЖ, 163, 190, 197.

¹⁴²¹ БАДИЈС, 479; ЂЈГЛ, 37.

¹⁴²² Глагол је мотивисан гл. *лази* с превојем *-е* (СПЕРеч 2, 278–279 „laziti“).

¹⁴²³ Сложени глаголи се наслањају на **несем* (БАИСК, 8; СПЕРеч 2, 512–513 „nesti“).

¹⁴²⁴ Уп. са ВБГТ, 57.

Нема потврда за гл. на -х пошто је гл. „врћи“ пришао глаголима VII Белићеве врсте (в. т. 770в).¹⁴²⁵ Траг изгубљеног облика *вршем* налази се у -ш- у општем делу.

Пéчeм — и́сѣкох, и́о̀мо̀жем — и́о̀мо̀гох, мо̀гла (и: мо̀гала, мо̀жсала), рéчeм — рéкох, сéчeм — и́секох, сѣ́рѣ̀жем — и́о̀сѣ́ригох, и́е́чeм — и́сѣ́кох, и́рéшeчeм — и́рéшeкох.

Глаголи од прасловенског **velk-ti* граде се од основе *вл'ек*, како је у македонским, бугарским и неким српским говорима¹⁴²⁶:

Вл'éчим — вл'éкла, зáвл'éчeм — зáвл'éкох, и́звл'éчeм — и́звл'éкох, óбл'éчeм — óбл'éкох, свл'éчeм — свл'éкох.

Глагол *влáчим* не употребљава се са значењем глагола *вл'éчeм*.¹⁴²⁷

Аналошког су порекла ч, ж у облицима: *и́е́чeи, мо̀жсeи, рéчeи, вл'éчeи, и́е́чи, и́сечи, рéчи, се свл'éчи* (в. т. 303, 798, 821).

Нé-могл'е да дојет Бр, *рéко̀ме* како̀-било Ди, *и́о̀сѣ́риго* óфце Гл, *се óбл'еко* и појдо Ле, *ће ја свл'éчeм* Рап.

У вишим селима — Бр Ре Кру Гл — бележен је и однос *вл'éчeм — вл'éчила*.

Г л а г о л и с о д н о с о м о с н о в а - е : - е

791. Нема много глагола с односом -е : -е:

Ўмрем — ўмрех, мрé, се на́до̀йре („наслони се“), *се ўзе* („одузе се“), *зé* (<взе), *сáмне* („сване“), *и́о̀че, цáфѣ́ше* („цвета“), *óсѣ́аре, и́згоре, нé̀ђе* (и: *нé̀жем — нé̀жала*), *жн́е, и́о̀жн́е, со́шре, зá̀йре, ш́ре*.

У глаголу *мрé* уопштена је основа *мрѣи*.¹⁴²⁸

*Жн́е*¹⁴²⁹, поред ређег *жн́ејем*, уопштено је у обема основама. У именицама *жéѣва, жéѣвар, жéѣварка* чува се инфинитивна основа.

Глагол *ш́рем*¹⁴³⁰ („тарем“), *ш́реш, ш́рэ, ш́рeи; ш́рeла* припада овом типу односа.

У глаголу *цáфѣ́ше, óсѣ́аре, и́згоре, ш́рэ, со́шре, на́до̀йре*, па и *жн́е*, у обема основама уопштено је -е из других основа.

Те ўмреме глáдне Ре, *јена жéна ће мрé* Ор, *жéна му ўмрeла* Др, *јéмпут мрém* Рап, *се на́до̀йрех* Бр, *се ўзeф* во нóге Ку, *кóј ће и́о̀че* да ви́ка Вр, *и́о̀чeл'е* óвде Ор, *свé цáфѣ́ше* Љу, *па ће сáмне* Бр, *ка ће óсѣ́арем* Ку, *ће и́згорем* Ди, *ја нí-*

¹⁴²⁵ Уп. са *вѣршим* у призренском градском говору (РСПГ, 524); *вѣршим* је и у осталим оближњим српским говорима (према мом материјалу).

¹⁴²⁶ КБГр, 407; БАДИЈС, 481–482; ЋЈГЛ, 90.

¹⁴²⁷ Уп. са оваквом употребом у лужничком говору (ЋЈГЛ, 90).

¹⁴²⁸ БАДИЈС, 482; СМБГ, 46; БНББП, 93; ПА-МБРес, 357; СРЛГ, 72; ЈДТГ, 41, 130.

¹⁴²⁹ ПМГСЖ, 81, 191; ЕГРеч 1, 182; ПДМО, 222; ЋЈГЛ, 92; СРЛГ, 414; ЈДТГ, 132; ИПГС, 284; ЋДГБ, 92.

¹⁴³⁰ У сретчком и сиринићком говору гл. гласи *ш́ријем — ш́рила* (према мом материјалу). Исто и у призренском градском говору (СППГ, 516).

кого не сом *нејћела* Вр, *и́о́жњеље* свé Крс, *жњém* пот сéло Рад, бóљес нека ве *сóшре* Ре, а си *зáйреф* Рап, ми *ш́рэ* рúка Др.

Глаголски облици

ПРЕЗЕНТ

792. У 1л. јд. презента, уопштен је атематски наставак -м¹⁴³¹, који се до-даје презентској основи с карактеристичним вокалом: *нóси-м*, *и́л'éше-м*, *кáжу-је-м*, *бéга-м*, се *смíје-м*:

а) *Не-можем*¹⁴³² мрша да сóберем Вр, *не-можем* нáдвор д[а] *и́л'езем* Крс, *не-можем* да *дóјем* Бр, ништо *нећем* Рап, *нејчем* тáке Гл, *нејћем* да пúјем Др, кúћа ти га *знáем* Бр, *си́ијем*, да се *на́ијем*, *вађам* кóмпери Ор, да ти *дóјем*, и ће те *на́јем* Рад, *бéгам* от њéго, го *сáкам*, *зíмам* Ле, му *нóсим*, ги *ш́рáжим*, се *кí-ш́им*, шо-дá-чиним Ре, *љу́иим* кóломбоћ, се *чúдим*, не *сé-жењим* Рап, *и́дем*, се *чéшљам*, *збóрим* Ди, ке-ће-гé-на́еш Љу.

б) Гл. *дáдем* има и облик *дáјем* Гора.

Само је у Бр потврђено и: нéмам да *дám*, зáшто да ти *дám*, мóжем да ти *дám*.

Није јасно да ли је *дám* чување старине.¹⁴³³ На новину упућују облици *дá-јем* и *дáдем*, али и факултативна дужина, која може бити траг сажимања вокала.

в) У основи презента гл. *ви́ђим*¹⁴³⁴ чува се траг ранијег наставак -јж. У 1л. јд. продрло је -м, а -ђ- је уопштено у свим лицима оба броја (в. т. 329, 768ж): *не-гé-виђим* Др, да *ви́ђим* Рад, *не-виђим* Крс, а го *виђиш* Ре, он *не-мé-виђи* Ку; *виђиме*, кáне Ле, да ге *ви́ђейи* Мл.

г) Гл. *знáм*, *знáјем* има и облик *знáм*, *знáјем*¹⁴³⁵ (в. т. 144а).

д) Гл. „требати“, безлично употребљен, у 3л. јд. презента има облик *ш́рэ-бе*¹⁴³⁶, а употребљен у значењу „бити потребан“, има облике за оба броја презента (в. т. 764).

793. У 2л. јд. наставак је -ш:

Да ми *и́зошкаш* Рап, да ме *рáшешаш* Ор, да *не-жал'ши*, зáшто *жéлаш* Крс, *нéмаш* оца Ди, да га *влáчиш*, да га *и́ереш*, да га *чéшеш* Вр, ни се *кријеш*, ти не *гíнеш* Крс.

¹⁴³¹ БАИСК, 57; ПИИСхј, 78.

¹⁴³² БАДИЈС, 472, 510; ИПГС, 234; ТМГС, 94 — 95.

¹⁴³³ БАИСК, 56.

¹⁴³⁴ ПМГСЖ, 114, 192 итд.; ПеМСкЉ, 174; БДНСгов, 99.

¹⁴³⁵ Уп. са односом *знáем* — *знáм* у тетовском говору (СТТГ 2, 109).

¹⁴³⁶ СТТГ 2, 108; САМПол, 367; ВБСМГ 2, 184; РСПГ, 53; БАДИЈС, 489–490, ЋЉГЛ, 99.

794. У 3л. јд. нема трагова старог наставка *-иѣ*.¹⁴³⁷ Без овог наставка су српски, али и многи македонски говори¹⁴³⁸:

Ми *врије* кóтл'е Вр, *чури* óгењ Рад, *новóжења ил'иза*, ми *вáри* вéчера Рап, *се враћа* Др, а *бидује*, а не *бидује* Ре, *хАрун се разбóљује* Ба, *чека, кити, ијује*, да *урабоша* Ди, *óстири* кóса да *йóкоси* трава Ор, *йрашује* за нас Љу, *и́ече* Кру, ми *йреде* Ку, нека *даде* Мл.

795. У 1л. мн. је источнојужнословенско *-ме*¹⁴³⁹:

Гázиме трава, *йијеме* вода Ле, *ћитиме* ћитка, *кажујеме, сијеме, дарујује-ме, йоуујујеме* Бр, те *йра́жсеме*, сви *рабошаме* Др, да *ошвориме*, кóмпири ге *вађаме* Вр, ми *ћекаме* старé-жене Крс, *насрйаме* туари, да го *ћујеме* Ре, ве *йрашујеме* Ди.

796. 2л. мн.: *-иѣ*:

Д[а] *измéтиѣ* Мл, мéне да ме *слушатиѣ* — *назађ* да *се вратишиѣ* Бр, да го *дадеиѣ* Ди, да *до́иѣ* Гл, *йујѣиѣ* Рад, ни *кажујѣиѣ* ка било Љу.

797. У 3л. мн. извршена је прерасподела старих наставака *-жиѣ* и *-аиѣ*.

Из наставка за 3л. мн., *-иѣ* доследно испада у облицима гл. презентске *-а* основе¹⁴⁴⁰, док глаголи осталих презентских основа имају наставак *-еиѣ* (*носеиѣ, кажујѣиѣ, бéреиѣ*), а у делу Горе и *-иѣ* од гл. *-и* презентске групе.

Различити облици 3л. мн. презента упућују на дијалекатску разноврсност у процесу формирања ГГ.

798. Наставак *-еиѣ* генерализован је дуж границе према албанским језику, у правцу Гора — Дебар — Струга — Корча — Костур¹⁴⁴¹:

Вóвна да *йредеиѣ* Вр, они да *зéмеиѣ* Рап, *идеиѣ* во нас Бр, *йáнујѣиѣ*, да *се на-смијѣиѣ* Љу, *гријѣиѣ, сијѣиѣ* чéница, *се смијѣиѣ, јóште сијѣиѣ* Ку, *дочéкујѣиѣ, йоу-скакујѣиѣ*, не не *виђујѣиѣ*, па ће не *дарујѣиѣ, йоуујујѣиѣ* Бр, сви ме *йрашујѣиѣ* Др, *расйурујѣиѣ* пóрес Ди, сви *се радујѣиѣ* Рад, *йујѣиѣ* пил'ића Гл.

Наставак *-еиѣ* уопштен је у свим местима од гл. с основом на *-е*.

Гл. *-и* презентске групе имају у 3л. мн. презента два наставка: *-(у)-иѣ* и *-еиѣ*. Репартиција је географски условљена: *-(у)-иѣ* је потврђено у Крс, Рап, Ор; у осталим местима је *-еиѣ* (в. к. 43).

-еиѣ: *йрчѣиѣ* двајца наше Ре, *се чу́деиѣ* Др, *носеиѣ* дрва Ле, *не-йражѣиѣ, љу-йѣиѣ* Вр, га *китѣиѣ* Гл, *гáзеиѣ, носеиѣ* сирен'е Кру, *йрчѣиѣ* ће вас, *носеиѣ, вáреиѣ* грах Бр, *йра́жѣиѣ* сина Рад, *мéseиѣ* Мл.

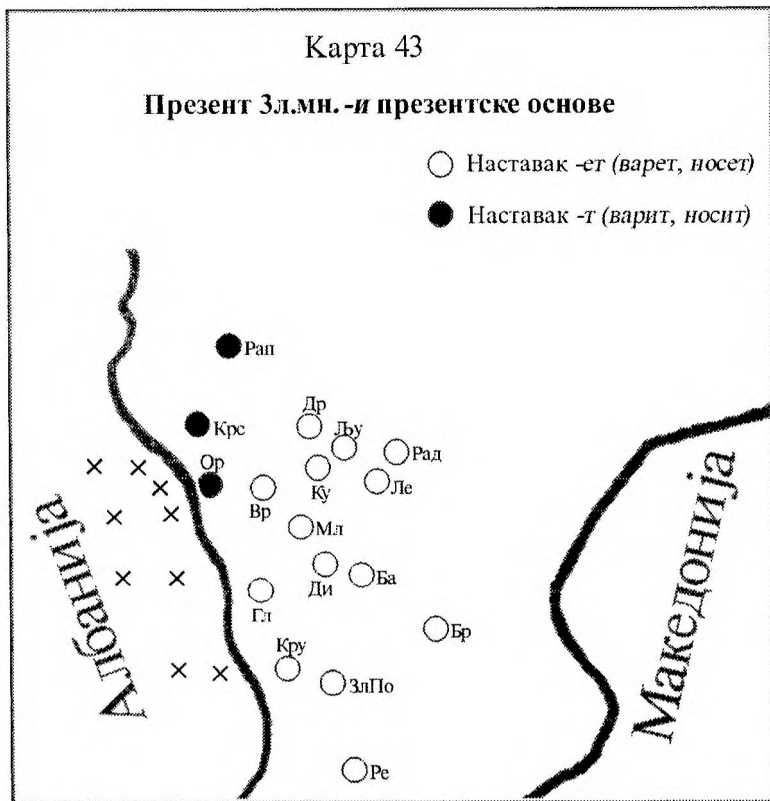
¹⁴³⁷ Уп. са чувањем овога наставка у широком појасу ЗПМ говора (КБИст, 161; ВБМК, 46; ВБДГр, 22; ПаАРГ, 125).

¹⁴³⁸ МТОГ, 198; СТТГ 2, 108–109; ВБЛГ, 43; ВБДГр, 30; КМДГ, 89.

¹⁴³⁹ ПИИСхј, 58; КБИст, 162.

¹⁴⁴⁰ У мом материјалу није потврђен податак о доминацији *-(ј)еиѣ* у гл. основе на *-а* (ВБГГ, 66; ВБУЈ, 29; ВБМК, 46; ВБИСлМ, 11).

¹⁴⁴¹ ВБМК, 46; ВБЛГ, 43; ВБИСлМ, 21–22, 32, 40; ПаАРГ, 109; КБИст, 162–163. Исто је и у средњом говору (ПМГСЖ, 195–198).

799. Уопштавање основинског наставка *-и* у читавој презентској парадигми остварено је у местима која су географски најближа метохијским говорима — Крс и Рап, затим у Ор. Сам модел *вáриѿи, нóсиѿи* могао је у говор ових села продрети из метохијских говора¹⁴⁴², али и галичког¹⁴⁴³, који познаје овакво уопштавање основинског вокала¹⁴⁴⁴:

Млајнеста га *нóсиѿи*, да *нáкиѿиѿи*, крóмит *љúѿиѿи*, да се *врáѿиѿи*, *вáриѿи*, сéга се *жéњиѿи*, *какó-седѿи* Крс, се *дáвиѿи* кóзе, *ѿрáѿи*, *сéдиѿи*, *нóсиѿи* сéно, *ѿр-чиѿи* ке брáта, па ће се *ѿзгрљѿи*, *ѿѿиѿиѿи*, не *мáмиѿи*, се *чúдиѿи*, *љúѿиѿи* кóлом-боћ Рап, *вáриѿи*, *нóсиѿи* за нáс, *л'éѿиѿи*, да ни *кúѿиѿи*, не *др́жѿи*, *ѿрáѿи* Ор.

Док је у говору старијих репартиција наставака *-еѿи* и *-(и)-ѿи* стабилна, у говору млађих зачиње се нивелација према уопштеном *-еѿи* у осталој Гори (в. т. 1120).

¹⁴⁴² *Нóсив*, *рáдив*, *пúѿиѿив* — ФО (Ораховац), 583; РСПГ, 500–501; СМТБГ, 60–61; Подри-ма, Призренски подгор (према мом материјалу); и шире: БАДИЈС, 514–515; БНАП, 183–188.

¹⁴⁴³ КБИст, 162–163; ВБМК, 46.

¹⁴⁴⁴ Уочава се тенденција да се у прелазним говорима генерализује један основински вокал у целој парадигми (ВБПМКонт, 15).

800. Глаголи *-a* групе у 3л. мн. имају наставак *-(j)e*, који није потврђен у околним говорима.¹⁴⁴⁵

Пошто је Гора ивица дијалекатског простора који познаје *-eī*¹⁴⁴⁶, и с обзиром на знатан број дублета у рефлексацији појединих вокала и *л* у вокалској служби, може се претпоставити да је пре формирања горанског дијалекатског типа део говорника познавао наставак 3л. мн. презента без *-ī*. На овакав закључак упућује стање у тетовском говору¹⁴⁴⁷, у коме је у овом облику изгубљено *-ī*, затим испадање *-ī* и у неким другим македонским говорима¹⁴⁴⁸, а и доследно губљење *-ī* у српским говорима.

У наставку *-(a)je -e* је продрло из облика презента гл. типа *носе, иџрче*, који су потиснути формама на *-eī*, пошто би, да је *-e* продрло из *-eī* унет био читав наставак. Отпорност на продор *-ī* у гл. *-a* групе треба тражити у основинском вокалу *-a*. Глаголи типа *носим — носеī* већ су имали у наставку *-e*, гл. типа *иџерем — иџреī* *-e* из осталих лица пренели су у 3л. мн.:

Ил'иџаје дѣјке, пѣтл'и кѣкаје Ле, иџијаје тупани, удараје, ће не иџеијаје, нека се иџџраје, не ме слушаје, зидаје кућа Бр, жѣне ге чекаје, ђни се кармаје, иџиџијаје 3лПо, па ме кармаје, не даваје, да не имаје, викаје — терај, јѣне — немаје Ре, не ти осџаваје, ће се нушаје, ђне не чекаје, вѣзаје, нека иџиџаје Кру, дѣгаје, бѣгаје от страха, сѣремаје, тѣл'ина сѣсаје, л'ѣшаје вѣсоко Гл, те наџћаје, немаје друго Ди, не ми даваје, се враћаје Ор, да је заиџвџраје, даваје, викаје, шукаје тамока, на школа џграје, баџги се задрџаваје, се враћаје, свџтој имаје дџста, со пѣре га засѣваје Крс, га сѣџаваје да страмује, имаје млого Рап, камењ фрљаје, бакшиш зѣмаје Рад, тамо иџиџаје Ку, не се враћаје Др, даваје, имаје, гл'ѣдаје, па шеџаје Ба.

801. Из Крс има неколико потврда типа: ми *дџсаџаиџ*, ђни *зидаиџ*, вѣкнаље да *жѣлаиџ*, *удараиџ*, *даваиџ*.

Овакви облици 3л. мн. бележени су претежно од млађих Горана, што може говорити о новини иновације, аналошкој према моделу *носим — носиџ*. Иако се не може искључити нанос са стране (рабетински и кичевски Торбеши познају *викаџ*, *седаџ*¹⁴⁴⁹), то није много вероватно, пошто је у мак. говори-ма¹⁴⁵⁰ уопштен наставак *-(a)иџ* за 3л. мн. презента, а ГГ има у овом лицу различите наставке.

¹⁴⁴⁵ Уп. с оваквим обликом у шумадијским колубарским селима (РСГЦШ, 310–311) и суседним говорима ваљевске Колубаре (НБКол, 51), у Мачви (НБМач, 271–272).

¹⁴⁴⁶ ВБМК, 46.

¹⁴⁴⁷ СТТГ 2, 108–109; ВБПГ, 353, 354.

¹⁴⁴⁸ ВБЛГ, 43; ВБСелЕ, 6.

¹⁴⁴⁹ ВБКГ, 71.

¹⁴⁵⁰ ВБЛГ, 43; ВБСелЕ, 7.

ИМПЕРФЕКАТ

802. Имперфекат се гради од глагола имперфективног вида. Казује несвршене радње у прошлости. Везивање гл. несвршеног вида за имперфекат а свршеног за аорист, део је опште тенденције упрошћавања система, пошто је синтаксички аорист несвршених гл. заправо имперфекат.¹⁴⁵¹

Н а с т а в ц и и м п е р ф е к а т а :

	Ј е д н и н а	М н о ж и н а
1л.	-x/-ø, -ox/-o, -шох, -ше	-(x)ме
2л.	-ше	-(x)ише
3л.	-ше	-(x)а

а) У грађењу имперфекта у једнини дошло је до преструктурирања, које је резултат тежње да се избегне хомонимија аориста и имперфекта¹⁴⁵² после једначења наставака множине (в. т. 754к). Тако се у ГГ, како је и у околним говорима, имперфекат гради од презентске основе наставцима који су резултат различитих укрштања аористних и имперфекатских наставака, а аорист не гради од презентске основе.¹⁴⁵³ На овај начин, и поред промена у грађењу аориста и имперфекта, добро се чува синтаксичка вредност оба облика.

б) Основински вокал презентске основе у облицима имперфекта добро се чува у глаголима *-а* и *-е* презентске групе. Глаголи *-и* групе граде имперфекат од промењене основе, пошто је у ове глаголе продрло *-е* из новијих образовања типа *умѣх*.¹⁴⁵⁴ Продор *-е* у глаголе *-и* групе захвата и она горанска насеља у којима је у 3л. мн. презента установљен основински *-и* вокал (в. т. 779).¹⁴⁵⁵

в) Глаголи с превојем вокала у основама имперфекат граде од презентске основе (*бѣреше, сѣреше, кољеше, мѣљеше*).

803. Присутност или одсутност *-x* у наставцима за облик одређени су насељем и фонетским контекстом (в. т. 224, 225), па у мом материјалу није потврђен податак који се наводи о дистрибуцији наставака са или без *-x*.¹⁴⁵⁶ Изван Бр *-x* је у 1л. јд. имперфекта ретко; *x* у *-xме, -xише* посведочено је у свим местима долоиштанског говорног типа, док је у рестеличком типу испало.

804. У 1л. јд. наставак *-x* потврђен је обиљем примера у Бр, и ретким потврдама изван овога места:

¹⁴⁵¹ БАДИЈС, 546–547.

¹⁴⁵² КБИст, 165.

¹⁴⁵³ О ретким примерима аориста имперфективних глагола в. т. 811, 1081.

¹⁴⁵⁴ БАИСК, 61.

¹⁴⁵⁵ Оваква преструктурирања основа у грађењу имперфекта захватила су знатан простор око ГГ (*сѣдех, сѣдеше*). Уп. са: САМПол, 364; ВБКГ, 71–72; КБГр, 426; БАДИЈС, 549; ИПДј, 115; ПМГСЖ, 203; МЛРСГ, 88–90.

¹⁴⁵⁶ „Примерите со наставките *-x, -xме, -xише* се пообични во говорот на постарите претставници на горанскиот говор; во говорот на жените редовно слушава форми со *-x* “ (ВБГТ, 67). И у мом материјалу су уочени, у говору млађих Горана, примери с наставком без *x* (в. т. 1119).

Ми́сл'ех не-ће-успе, *ви́ках* да донесе, *и́дех* по путои, *се́дех* во ћерке, *мо́жех* да го утепам, *бе́рех* дрва, *но́сех*, *и́ујех* брџке пѣсме, не-га-видех, *бе́х*, *има́х* свѣ Бр, а ја мал'ичкава *бе́х* Ор, *но́сех* дрва Гл, *се́дех* со тебе ЗлПо, *бе́рех* за зима, *ми́сл'ех* ће ни донесе Вр.

805. У 1л. јд., из 2. и 3л. јд., осим у Бр, продро је наставак *-ше*. ГГ је ову иновацију развио заједно са српским шарским говорима¹⁴⁵⁷:

Ја *има́ше* јена тѣтка, *има́ше* јено дејче, Ёсма га *ви́каше* Вр, ја *и́деше* Гл, ја *ви́каше* Рад, ја *ми́сл'еше* Др, ја *ми́сл'еше*, *но́сеше*, *љу́йеше*, ја *и́деше* со тебе Љу, ја *но́сеше*, *ви́каше* се́стри, ја *и́уи́ујеше*, ја *ко́љеше* ђфца Рап, ја *и́деше* со Ра́дета, *но́сеше* дејки, *крѝеше*, *и́ље́теше*, *и́ечеше*, ја *има́ше* јено дѣтенце Ре, *рабо́и́аше*¹⁴⁵⁸ та́мо, со ђфце ра́ботах Бр.

Продор *-ше* у 1л. јд. имперфекта аналошки је процес подстакнут стањем у једини аориста (ја/ти/он *ура́бои́а*)¹⁴⁵⁹, а мање потребом да се 1л. јд. имперфекта диференцира од 1л. јд. аориста¹⁴⁶⁰, пошто је за значење аориста и имперфекта релевантан глаголски вид. Стање у ГГ не потврђује закључак Б. Конеског: у Бр, у коме је у 1л. јд. аориста и имперфекта стабилно *-х* у наставку за облик, нема продора *-ше* у 1л. јд. имперфекта; у местима у којима је *х* испало, *-ше* продира у 1л. пошто је у јд. аориста остварен синкретизам 1, 2. и 3л. јд. после испадања *-х*.

806. У бродском говору, ретко у осталим местима (в. к. 44), поред облика *има́х*, *ви́ках*, обични су и нови имперфекатски наставци, који су настали тако што се из 2. и 3л. јд. узима *-ш* (< *-ше*) које се у исто време модификује елементом *-о-* преузетим из аориста.¹⁴⁶¹ На новостворену основу додају се наставак за облик и наставак за лице.

И овај је облик, попут *-ше* у 1л. јд., ГГ развио заједно са шарским српским говорима, пошто га јужнометохијски¹⁴⁶² не познају:

Ви́кашо́х деца, *има́шо́х* ђфце, *бе́решо́х* се́но, *се́дешо́х* прѣт-кућа, *и́дешо́х* во гра́т, *и́грашо́х* оро, *зи́машо́х* пла́та, *же́лашо́х* бра́та, го *са́кашо́х*, *рабо́и́ашо́х*, *ђе че́кашо́х* Бр, *се́дешо́* ја со Ра́хима Гл, *и́рча́шо* по н'а Кру, *бе́решо* ка до́јдо́а Вр, *и́дешо* во Ни́ш Ди, *ку́йу́јешо* кра́ва Ба.

Новообразоване облике имперфекта имају најчешће гл. *-а* презентске групе, па се може претпоставити да је иновација у овој групи и зачета.

¹⁴⁵⁷ ПМГСЖ, 201; МлРСГ, 88.

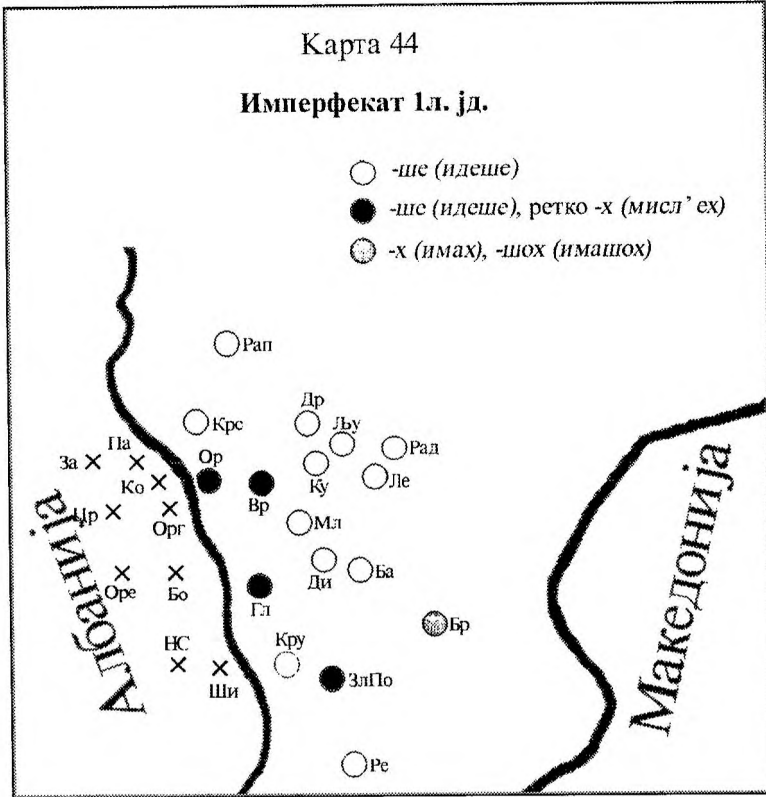
¹⁴⁵⁸ Ово је једина потврда из Бр за 1л. јд. имперфекта с наставком *-ше*.

¹⁴⁵⁹ БАДИЈС, 551.

¹⁴⁶⁰ КБИст, 166; в. исто објашњење и у: ВБПМКонт, 14.

¹⁴⁶¹ Уп. са оваквим облицима у П-Т и северномакедонским говорима: БАДИЈС, 547, 551; ПМГСЖ, 193, 195, 201; МлРСГ, 88; ВБСМГ 1, 27; ЂЉГЛ, 86.

¹⁴⁶² РСПГ, 505; подримски и подгорски говор (према мом материјалу).

У Бр имперфекат с проширењем *-шо-* уочен је и у 1, 2. и 3л. мн. У самом Бр су облици оваквог имперфекта најчешћи у 1л. јд., што је корелативно стању у осталом делу ГГ: *има̀шохме де́ца, рабо̀йшохме* во н'йва, *ђе чека̀шохме*, сй-нои *сакáшохше, желáшохше* свéкра, *чека̀шоа* плáта, *има̀шоа* о́фце.

Преструктурирани имперфекат је, заправо, процес поновне морфолошке диференцијације аориста и имперфекта. У лицима оба броја у којима је само вид диференцијална ознака, јављају се облици са проширењем *-шо-*. У 2. и 3л. јд., која су морфолошки обележена диференцијалном имперфекатском ознаком *-ше*, таквог преобликовања нема изван Бр.

Овакви облици у сретечком, сиринићком и ГГ, али и шире, резултат су контаката двеју тенденција: македонско-бугарског изједначавања облика аориста и имперфекта, и — српске — чувања морфолошке разлике.

807. У 2. и 3л. јд наставак је у свим местима *-ше*:

Ймаше чéшма Кру, *йдеше* нáпре он Гл, ни *йдеше*, јен бáбета йознáваше, она во Саловá-кућа сéдеше, а он стрáмљиф^в бéше Вр, нéл'и ймаше, ймаше печенó-месо, рáћнија ймаше, ни йјúеше магнетофóн Бр, ймаше Áврам јéден, ймаше јéден, кá-беше тога, млóго ўбаво бéше Ре, рабо̀йаше Сýљо Ку, мáти ти жéлаше Ди, ймаше Ле, тí ме чекаше Гл.

808. Наставак 1л. мн. *-(х)ме* настао је из наставка *-хомо* наслањањем на аористне наставке *-смо. -сѿме*.¹⁴⁶³

Наставак *-хме* ГГ развио је заједно са полошким говорима¹⁴⁶⁴:

Мије *сѣдехме* Крс, *сѣдехме* тѹјека Бр, *сѣдехме* до чѣтири Ди, *ноћѣвахме*, *имахме* ђфце, *викахме*, *сѣдехме* Рап, *идехме* на пазар Вр, *иујехме* Др, *мијехме* деца Љу, *носехме* аљишта Крс, не ге *иознавахме* Рад.

Изван Ре и Кру у наставцима *-хме* и *-хѿме* *-х-* се добро чува пошто отклања хомонимију презента — имперфекта и аориста.

809. Новији наставак за 2л. мн. *-хѿме*¹⁴⁶⁵ уопштен је:

А *идехѿме* ке н'и Вр, *ноћѣвахѿме*, *носехѿме*, *сѿрѣлахѿме* љуђи, ни *чинихѿме* Бр, *бѣрехѿме* сѣно, *ил'ѣшехѿме* фанул'а Гл, *имехѿме* ћѣрке Др, *чинехѿме* чѹда во сѣло Ор, *идехѿме* на пазар, *сѣдехѿме* Рап.

810. а) У 3л. мн. *-х* из наставка *-ха* нестабилније је него у 1. и 2л. мн. пошто је у наставку носилац значења *-а*¹⁴⁶⁶:

Имаха пѣ[т]-деца Ба, *хубаво* тáмо *бѣха* Рап, и ђвде *нѣ-бѣха*, *идеха* љуђи, *ѿрсаха* јарићата Вр, сѣлам ти *чинеа* Бр, *идеа* по-нас Рад, *идеха*, какó-не Рап, *мисл'еа* не ћѣ-виђи Ор, *носеа* брáшњо Љу, *наше* шо *бѣа* сѣљани — *иобѣгнаа* Ре. Примере в. и у т. 224в, 228а.

б) Неки глаголи у нижим селима у 3л. мн. имају облике:

Они се *смѿјаха* Рад, *грѿјаха* кѹћа Љу, *крѿјаха*, Мљичани *сѿјаха* Мл, *сѿјаха* чѣница Ле, се *смѿјаха* Ку.

Наведени примери су од глагола који заједно са наставком имају финалну групу *-ијаха*, која може бити траг имперфекта с овим наставком.¹⁴⁶⁷

Није јасно да ли је *-а-* у (*криј*)-*а-*(*ха*) траг другачијег наставка имперфекта или је оно резултат даљинске асимилације према финалном вокалу.

Пошто се, осим *крѿјаха*, остали примери могу извести из аористне основе (в. т. 780), можда је, најупутније облике типа *грѿјаха* извести из ове основе, тим више што су потврђени само за 3л. мн., дакле у броју у коме је истрвена морфолошка разлика између аориста и имперфекта.

АОРИСТ

811. Аорист се гради најчешће од глагола перфективног вида, а малобројни примери са аористом имперфективних глагола траг су некадашње веће при-

¹⁴⁶³ БАИсК, 62; ул. и са објашњењем Б. Конеског (КБИст, 166) којим се *-аме/-фме* (< *-хме*) објашњава метатезом старог наставка *-хомѿ* са наслањањем на 1л. мн. презента *-ме*.

¹⁴⁶⁴ САМПол, 364.

¹⁴⁶⁵ КБИст, 166.

¹⁴⁶⁶ Ул. са одсуством *-ф-* у 3л. мн. аориста и имперфекта и присуством *-ф-* у осталим лицима у тетовском говору (СТТГ 2, 111).

¹⁴⁶⁷ БАИсК, 60.

сутности оваквог аориста, пошто за мешање аориста и имперфекта, у основама и наставцима, знају многи говори око горанског.¹⁴⁶⁸

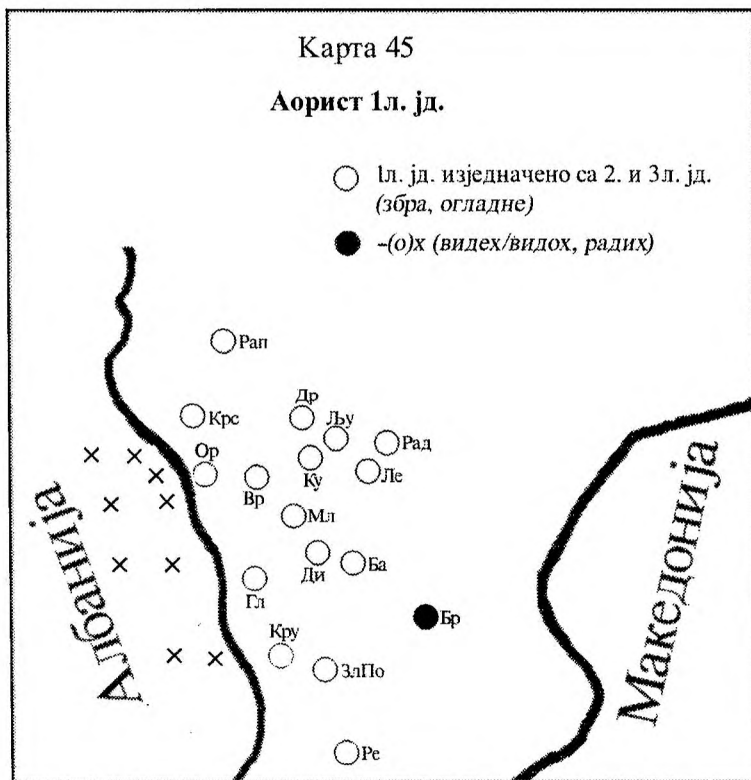
Аорист несвршених глагола потврђен је у јд. само у 1л. У мн. ретких потврда има за сва лица. Примере в. у т. 1081.

812. У 1л. јд. продире облик 2. и 3л. јд., што је корелативно са синкретизмом облика у јд. имперфекта.

У овом лицу су присутна два образовања: у Бр је облик обележен наставком *-(о)х*; у осталим местима *-х* у наставку није потврђено, већ се 1л. јд. изједначило са 2. и 3л. јд., или се, уз глаголе с аористном основом на сугласник, *-о* осетило наставком.

а) 1л. јд. глагола с аористном основом на вокал:

1л. јд. на *-х*:

¹⁴⁶⁸ РСПГ, 504–507; СМЂГ, 127; МлРСГ, 85–87; КБГр, 369–371.

У истом духу је доминација имперфекатског *-w < y* у 3л. мн. аориста, поред ређег *-ше*, у подримском говору (мој материјал): Моравци не *доћоw*. Продадоw теј мало земн'е. Дадбоше гу за деђји додатак, поклонише гу (Мала Круша), Девера ушејише старејег... За тој па после ушејиw га, узоw га у затвор и убиw га (Велика Хоча).

Грѣбнах стап, ушерах гүједа, не йослушах брата, йрейосшел'ах, а ти кажях, йоседах, собрах свѣтои, огладних, изгорех за Ёсма, видех, заштемних, се вратиших, го родих, йушиших кучика, се вратиших, же исйраиших Бр.

1л. јд. на -ѻ:

Ја *гл'ийна* круша, *чүкна*, *йоседа* ма́ло, *збра́* јагѣнца Гл, *йоседа* ја Мл, *ушера* стока, *ойаша*, *кажса*, *л'егна* Вр, *собра* се́но, *збра́* се́но, *йослуша* Ор, ка *засша*-на да га́ђам — *гау*, *гау* — *ушера* бра́ва најго́лемого и о́фчара, ти *грѣбна* о́фце Ре, *л'егна* по́д дрво Ди, ја ти *кажса* — *осшана* о́вде, *огладне*, *заштемне*, *умре* Вр, се *мана* со ру́ка Ле, *огладне* ка вүк Ор, *собра* дрва и *шрна* до́ма Мл, ја се *ойаша* и *ошиде* Крс, се *врати* во Ра́деша Рад, *л'егна*, *йадна*, *чүкна* Др Ре, ја дрва *зе*, мље́кото *измѣши*, *оми* сѣдој Ба, *огладне*, *изора* Рап, се *врати*, *роди* поста́рого, *исйуши* цы́гара Гл, *роди* Ну́рета, је́но ми *умре* Вр, ја ги *йуши* о́фце Гл, *йуши* гү́једа и се *врати* Рап, о́ца, *чү*, *умреф*^в Кру.

б) Гл. *виде* у 1л. јд. аориста јавља се и у облику *видо* Вр Ор Мл Ба Ди Др Љу. Наставак *-о(х)* се додаје на општи део, па се тако ствара нови сигматски аорист аналогичном према глаголима с осномом на сугласник.

в) Глаголи с осномом на сугласник 1л. јд. аориста у Бр граде наставком *-ох*, ретко наставком *-ех*:

Га *сшрѣтох* на мо́с, га *најдох*, *рекох*, па́ре *дадох*, *ошидох*, *йрѣбодох*, *йрѣдадох*, *нарасшох*, *изл'егох*, *исйекох*, *дојдох*, *најдох* га же́на.

Гл. *йорасшех*, поред овог хибридног наставка са *-е* из 2. и 3л. јд., има и облик *йорасшох*.

Изван Бр, у 1л. јд. аориста глагола аористне основе на сугласник, напо-редни су наставци *-о* и *-е*, а више је потврда с наставком *-о*:

Ке ба́шча *ошидо* Гл, *реко*, *йомѣвзо*, *дојдо*, *ошидо*, *ил'езо*, *йрѣбодо*, *йорасшо*, *донесо* Гл 3лПо Вр Ор Мл Љу Рад Крс, *донесо* па́ре Рад, ја *ошидо*, ја *реко* Ба, и ја *ошидо*, *дојдо* прѣт-кућа Ор, ја *реко*, *исйеко* зе́љаник Мл, му *дадо*, *ошидо* ке н'ѣго, *реко* же најдем Ре, *ошидо* до́ма, га *йрѣбодо*, и ја *реко* Др, а ти *реко* Рап, *дадо* ћерка, *исеко* дрва Ди, *йорасшо* и *ошидо* Вр;

ја *ошиде*, *дојде*, *најде*, *даде*, *йрѣдаде*, *йрѣбоде*, *донесе*, *рече*, *исйечече*, *ил'езе*, *сл'езе*, *йорасше* Рап Крс Др Ор Вр Љу Рад Мл Ку Ле Ре Гл, ја *ошиде* ке же́на и ги *рече* Љу, ја *ошиде* во шко́ло Вр, *ошиде* ја Рад, *ѣјвала*, ја *ошиде* Ре, о́вде ка *дојде* ја Кру, ги *йрѣдаде* Ре, ка *дојде*, *рече* Гл, *исйѣше* чо́рапе и му ги *даде* Рад, ја *йомѣше* дво́р Кру.

г) Изван глагола с аористном осномом на сугласник, наставак *-о* у 1л. јд. уочен је у:

Видо Гора (осим Бр), *изгоро* Ку Љу Др Мл, *изгоро* за ња́ Љу, *изгоро* за ти́ја Др, ти вѣл'им — *изгоро* Ле, *видо* — *не-видо*, го о́стај Ку, *изгоро* за њи́ва Мл, *изгоро* за брата́ Рад, *изгоро* од вру́шина Вр.

д) 1л. јд. аориста гл. *йоседа* наслања се на основу са *-а* (уп. са *сѣдала*), а *йоседа* на *сед-*: *йоседа* јен ме́сец Вр, ја ти *йоседа* је́на не́деља Ор, *йоседа* во си́на Рап, *йоседа* па о́тидо Ди, *йоседа-йоседа*, па ста́на Ба; *йоседа* Крс Мл Кру.

813. У 2. и 3л. јд. глаголи с консонантском основом имају наставак -е, глаголи с основом на вокал -ø:

Óииде во Призрен Бр, *óииде* Сéјма, *óииде* óна Вр, ми *óииде* мýш Ор, он *óииде* Ле, ни *дáде* нáново, *бáвајко дóјде*, нíшћо *не дóнесе* Ре, Усéница *дóјде* Кру, *јéл'еновф дóјде*, до сéло *óииде* Крс, ги *дáде* Рап, *не íскраде* Љу, *óфчарец íзде* свé Ре, сýн ми *йóрасџе* Бр, óн *дóл'е рéче* Вр;

се йрéврџе óфчар, *ге врáџи* Ре, *се фáџи* за дрво Рап, *сáба се учини* Рад, *се врáџи* и *се скáчи* на чáрдак, *íзгоре* сéно Крс, *се íзведри* Бр, *Áбас³ ме íспрáџи*, *Есма — íзгóре-ме* Вр, *се нáбл'ижи* Ре; *лýйна, чýкна — нíкој нíшто* Ле, *йýкна* пýшка Бр, и *йýкна* крáва Вр, *се мáна* со рýка Рап, ми *íспýра* Бр, *ме íсфрца* Рад, *мéне ме бéндиса* Др, *óна йóседа* мáло Вр, он *збрá* кýђића Ре; *óгладне* чекáећи тéбе, *óгладне* ка вýк Гл, ги *зáџемне* мéгла Крс, *јéно ми умре* Вр, *мáти ми умре* Ор, *го вíде* Ре, и óн ка ме *вíде*, *ме фáџи* Вр, ка дрво *íзгоре* Крс.

814. Глаголска основа у облицима множине стабилна је. Знатно колебање -e/-o у 1л. јд. аориста глагола консонантских основа без последица је за множицу, осим у гл. *вíдехме/вíдохме*.

815. 1л. мн.:

Се врáџихме, *йосéдохме*, *йозбóрихме* јéн сáхат, *сџи́гнахме* на Черéпино, *йр́нахме* сáмари, *сџи́нахме*, *сџи́гнахме* пó-плáдно, *йои́грахме* и кáрте, *се задр́жлахме* Бр, *се одóцни^xме*, *сџи́аи^xме* сáмари, *йу́шџи^xме* кóн'и Ди, *се расџуáри^xме*, *йроду́жи^xме*, *оџи́до^xме*, *испродáдо^xме* Ба, *йýкна^xме* со пýшка, *дóјдо^xме* во Кр-стец, *се обл'éко^xме* Крс, *дóјдо^xме*, *оџи́до^xме* во Драгáш, *йрешéра^xме*, *вíкна^xме* да пýјеме, *йр́на^xме*, *сџи́гна^xме*, *сл'éзо^xме* от кóњи Рап, *кáсна^xме* за вéчера, *оџи́до^xме* на рáбота Ле, *жíто сóбра^xме*, *учини^xме* жíто, *гим сóбра^xме*, *мије осџи́ана^xме* Мл, *обл'éко^xме*, *сл'éго^xме* во грáт, *йродáдо^xме*, *исџи^xме* чáј Гл, *оџи́до^xме* Ор, *вíкна^xме* браћа, *сџи́аихме* Др;

искуйýаме шо *искуйýаме*, *йу́шџиме* гýједа, *дóјдоме* на Свети-Нíкоље Ре, *оџи́доме*, *нáјдоме* сéно, *расџуáриме* сéно Кру, *вíкнаме* свáтој Др, *йýкнаме* Крс, *нáјдоме*, во кóљетник *вл'éзоме* Вр, *дóјдоме* дóма Ор.

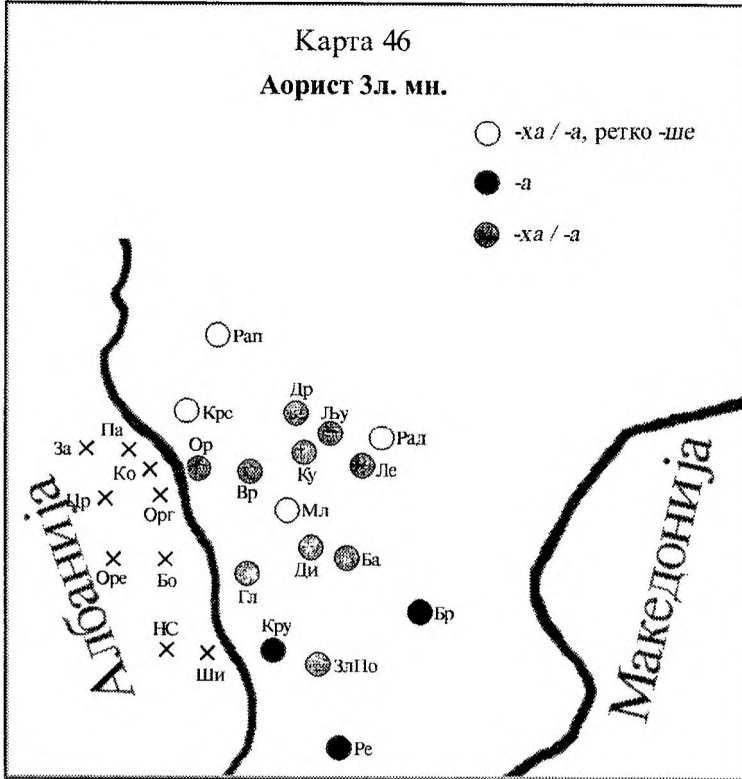
816. 2л. мн.:

Тр́нахџе по пýт, мáло *се задр́жлахџе*, *вечéрахџе*, *се одóцнихџе* Бр, *оџи́до^xџе* на кóсење, *обл'éко^xџе*, *вíкна^xџе* лýђи Рад, *йу́шџи^xџе*, *найуáри^xџе* кóл'њи Рап, *йродáдо^xџе* кýћа, *сл'éго^xџе* со зóр, *ушéна^xџе* Гл, *не се омýжи^xџе*, *не* *не вíкна^xџе* Ба, *дáдо^xџе* крáва Мл, *сџи́гнахџе* на плáдно Љу;

ни *дáдоџе* óдма, *йобéгнаџе* от њй Др, *пóсл'е йрй́рајџе* јóпе кýћа Ор.

817. У 3л. мн. х је у наставку нестабилније него у 1. и 2л. мн. У Бр, Ре, Кру (в. к. 46) испало је из наставка, а бројне су потврде облика без х и из осталих места:

Ме *окáйа^x*, ни *осџи́ана^x*, *сéдо^x*, вýтре го *закóйа^x* Вр, му *дáдо^x*, *ге обл'éко^x*, *сл'éго^x* ке нáс Мл, *вíкна^x*, *осџи́ана^x*, *обл'éко^x*, *дóјдо^x* Рад, *осџи́ана^x* да ноћéваје, *йр́на^x* на пýт, *сџи́гна^x*, *йродáдо^x* свé, *исџуá^x* најýбаво Рап, *обл'éко^x*, *омýжи^x* Рап Крс Ор, *осџи́ана^x* без мáтере, *йу́шџи^x* óфце Ба, *омý-*

жи^{ха}, сийгна^{ха} во темнина, сийди^{ха} на софра, зашвори^{ха} којн'и Др, а ти дадо^{ха} Лју, сл'езо^{ха} от карпа, ошидо^{ха}, дојдо^{ха} во село, иси^{ха} по јено каве, ошвори^{ха} пенџери Гл;

се усил'ија, омуџија, нашоарија, зашворија Рад Ле Ку Др Лју Рап Крс, нашоарија коњи Рап, не зашворија Ку, осшанаа бес³ матере Др, облекоа, ошидоа да жвѣт, иу^кнаа со пушке Рап, јазо¹ се прекинаа, от руке му ианаа, ви^кнаа дејке Вр, и пушке хетири иу^кнаа, и ме врзаа, паре ни ге собраа, одбраа најубаве гужеда, иобезнаа, нашоарија шо крал'е Ре, не ошворија, и ме омуџија, не се вратија Кру, и ме облекоа, ме ирододоа, ошидоа муџи, озгора дојдоа Ба, ошидоа посл'е, офце ги украдоа Др, офцеве ги украдоа, не ишрешресоа Ди, ви^кнаа, осшанаа да играе, облекоа, свлекоа, иу^кнаа, загинаа, се вратија кучика, не се усил'ија, ње зашворија, ошворија врата Бр.

818. У нижим селима — Рап Крс Мл Рад — од старијих Горана забележени су примери с наставком *-ше* у 3л. мн. аориста. Иначе се и у овим насељима стабилисање имперфекатског *-ха* у 3л. мн. аориста довршава:

Александра ка го ушешаше, ушешаше гужеда во двор, па не дошешаше Рап, го видоше во Ниш, не ни донесоше Мл, ге најдоше и ге ушешаше, а ге ирододоше Крс, ошидоше на работа, и коњи и краве ирододоше, не собраше во село Рад.

ИМПЕРАТИВ

819. Императив се гради од глагола оба вида наставцима -*ѿ*, -*ј*, -*и*: *но́си*, *и́оноси*, *и́оносуј*; *но́сиѿе*, *и́оносиѿе*, *и́оносујѿе*.

Посебних облика за императив има 2л. јд. и мн. Императивно значење за 3л. јд. и мн. казује се перифрастичном конструкцијом с презентом одговарајућег лица.

У 2л. мн. нису потврђени примери са односом -*и* : -*еѿе*.¹⁴⁶⁹ Уопштавањем -*и*- у 2л. мн. ГГ је део ширег ареала српских¹⁴⁷⁰ и ЗПМ говора.¹⁴⁷¹

820. 2л. јд.

Наставак -*и* стабилан је иза свих сугласника, осим иза -*ј*-, када се губи:

а) *Изброј* кољко-има Др, *надој* го Др, *и́рѣброј* о́фцеве Ле, *број*, шó-чешаш Бр;

б) *О́стѿани* со здравје Мл Др Гл Ку Вр Рад Ор Крс, *наки́ѿи-се*, *и́ро-мѣн'и-се*, *нашари-ге* Др, *до́неси*, *бе́ри*, *ви́кни* го брата Бр, *на́заћ се вра́ѿи*, *не-иди* Рад, ми *ка́жи*, *о́ди* вамо Ре, *не-седи*, *се́ди*, *хо́ди* ке мене, *фу́кни-ми-се* во гас, *и́ди* ги *о́неси* Абазници Вр, *о́ѿѿегни* конопец, *и́ѿѿи* за́ктев Ре, *за́кључи* све врате Ди, *и́родади* имање Рад, *да́ди* новожењи Ле, *иска́жи-га* тија Кру, *не-се-ѿлаши*, *се-стро*; *хо́ди* ти, *сл'ѣзи* Крс, е, *до́неси-ми* још, *ха́јт*, *и́ди*, *и́ди*, *се сти́рами*, *нашари*, *фр́љи*, *о́ѿвори*, *се о́мужи* Рап, *и́ди* ми *до́неси* Ор, *и́ди зе́ми* јено парче л'ѣп, *но́си*, ни *за́коси*, *и́режál'и-ге* пареве, *и́у́кни*, *сме́ѿи* двóр, *сти́јни* со ју́же, *на́мажи* со каў Бр, *и́родади* јагѣнца Мл, *и́аси*, *за́ѿаси* о́фце, *до́ѿаси* Гл.

в) Из неких глагола -*и* испада:

Ди́к се, *ле́ш* (< *лежи*), *ћу́ѿи*, не збори; *бе́ш* од мене, *дрш*.¹⁴⁷² Глаголи *бе́ш* и *дрш* потврђени су увек без -*и*, у осталим -*и* испада факултативно. Примере в. у т. 214а.

г) Гл. *на́ѿрај* има *ј* < *и* < (*а*)*и* < (*ав*)*и* (в. т. 125, 195, 244а).

д) Глаголи с основама на -*а* и -*у* имају -*ј* у наставку:

За́чекај, брѣ Ле, не га *и́родавај* Рад, *и́остѿи́љај-га* по́стѣља Рап, *јѣне* ви́каје — *ѿѣрај* Ре, дру́го — *дај* Ку, *немај-стра* Вр, *бегај*, со бѣрећет *не-се-и́грај*, *че́кај* Крс, *и́о́љај* набо́колу Рап, *се и́о́и́грај*, *се ра́шеѿѿај* Бр, *за́зидај*, *до́зидај* шо по́чна, *и́зидај*, *же́лај* Др, *ви́кај*, *се че́шљај*, *зугај*, *че́кај* да до́несем, *ва́ћај*, му *и́раћај*, *зи́мај* све шо ти трѣбе, *не-се-карај*, *и́рашај* Мл, *немај* гајл'е Гл, *дај* ми ЗлПо, *че́кај* ме Кру, *се о́чешљај* Љу.

¹⁴⁶⁹ Д. Барјактаревих (БДГСр, 92) наводи да су облици императива на -*ѿе* чешћи у околини Призрена, а да мешања -*ѿѿе* и -*ѿѿе* има у свим метохијским говорима.

¹⁴⁷⁰ ПМГСЖ, 199–200; МлРСГ, 91; СМБГ, 125; РСПГ, 501–502.

¹⁴⁷¹ САМПол, 365–366; СТТГ 2, 109–110; БАГД, 59; ВБПГ, 345; ВБИслМ, 22, 32; ПаАРГ, 127.

¹⁴⁷² РСПГ, 502; БАДИЈС, 544–545; СТТГ2, 110; СРЛГ, 164, 166–167; ЈДТГ, 138; СМЦГ, 89; ПеМСКљ, 175; МиБЦГ, 499; ЋДГБ, 98; ТМГР, 412.

ђ) Императив *љај*¹⁴⁷³ („гледај“) има и нијансу показне речце *ево*: *љај* ка-било Ле, и ја сеим жива, *љај*. Префиксовано *-љај*: *и*ди *пољај* тамока Вр, *пољај* во *изба* Вр, *пољај* шо *работа* Љу.

О пореклу облика в. т. 216а.

е) Гл. *икаје*, *знаје* имају императив *икај*, *знај* Гора, *изоикај* за свадба Ку, ми *икај* Рад, *знај* за *тија* Ле.

ж) Глаголи изведени суфиксом *-ује/-уа* императив граде додавањем *-ј* на крњу основу (*поsvиру-је-м/поsvиру-а-ла*):

Поsvируј по *мало*, *прашуј* за *њего*, *нашаруј*, *поминуј* *убаво* Вр, *надигруј* *коња*, *се свирајуј* Рад, *ћаруј* *паре*, *кажуј*, *не засакуј* *дејка*, *порабоиуј* Ре, *запекљуј*, *се рашеиуј*, *поносуј* Крс Рад Мл Др, *грабуј* *дејка* Др, *месуј*, *кујуј*, *кажуј*, *ишинуј* Ди Ор Ба Вр Мл Љу Гл, *л'егнуј*, *мрсуј* Кру, *оштруј* *се* ка си *такоф* Ди, *не-ги-даруј*, *му се радуј* Ба, *шугуј*, *веруј* ми, *пољуј* на *сокак* Мл, *ишинуј* Рап, *окуј* го Љу, *куј* *коња* Крс, *веруј* — *не-знам* Ле, *поидувуј* да *пољаш* Вр, *пољивуј* *родитељи* Ку, *почу-вуј* *краве*, *окувуј* Ре.

з) У глаголима типа *ми-је-м* — *ми-ла* императив се изједначио с основном после испадања *-ј* иза *и-*. У 2л. мн. бележени су ретки примери са *-ј* (в. т. 235б):

Се скриј, *пресиј*, *сиј*, *се миј*, *се оми*, *сошиј*, *се смиј*, *исииј*, *вриј*, *сиј*, *ошсиј*, *огњиј*, *иј*, *поиј*, *покриј*, *се покриј*, *гриј*, *се загри* Гора, *седи* — *иј*; *сиј*, *дете*, *сиј* Вр, *одви* *штраф* Др, *пресиј* па *и*ди Ку, *исииј* *каве* Рад, *ладно је*, *се покриј* Ор, *загри* *кућа* Ле.

821. 2л. мн.:

Зачекајте, *љући*, *почекајте* Ле, *не ишајте* Ре, *брго*, *деца*, *берише* Рад, *викнише-го*, *кажише-му* Крс, *викајте*, *не* го *варише* Ре, *ишше*, *сви* *дејката* га *пољајте* Вр, *видело ујал'ише*, *ошше* ка *вамо* Ор, *вамо дајте* Ди, *продадите* Рап, *ајде ил'изајте* Ба, *не се плашише* Љу, *зачекајте-ме* Крс, *носише*, *измрсише*, *жсалише*, *газише*, *ошворите*; *жселајте*, *ваћајте*, *враћајте*; *изедите*, *идите*, *луинише*; *скрише*, *пресишише*, *се омише*, *се смише*; *разг'едујте*, *поскакујте*, *подигрујте*; *виђујте*, *кујујте*, *кажујте*; *се радујте*, *верујте*, *ишинујте*; *запчујте*, *чувујте* Гора.

У основи императива неутралисана је морфонолошка алтернација *к-ц*, *г-з* (в. т. 303): *иечи*, *сечи*, *речи*, *поможи* Гора, *исечи* *дрво* Ку, *му речи* Рад.

822. а) За исказивање више жеље а мање заповести, за 3л. јд. и мн. употребљава се конструкција *нека* + 3л. јд./мн. презента:

Нека се нађиши, *нека абер онесе*, *нека се омужи* Вр, *нека седи*, *нека ишје* Ди, *нека* га *онесеи* Гл, *нека седи* во *апс* Кру, *нека изгори* Мл, *нека кљукне* *неку-је* *паре* Вр, *нека ил'езе*, *офце* *нека ишши* Вр, *потенок* *нека биде* Ре.

б) С модалним значењем жеље, али и са нијансом заповести, употребљава се конструкција за 2л. јд. и мн. *да* + презент:

¹⁴⁷³ *Гљај*, *гљајте* у косовско-метохијским говорима (ЕГРеч 1, 99), у призренском градском говору (према мом материјалу); в. и: БАДИЈС, 541; БНАП, 200; МиЈЛ, 44.

Да ми донесеџе студенá-вода Мл, да ме слушаџе, дóма да се вратиџе Ба, ђ[a] измеџеш двóрои Бр, да ми исџереџе вóвна Ба, тџи да л'егнеш, да џресџиџеш Ле, мџрне да бџдеџе Ре, виџе да бџнеџе тџјка Крс.

823. У императивној служби потврђен је и футур, који је више заповест, а мање жеља:

Ће се óмиџеш Др, ће го урабóџиаш овиџа па ће џдеџ Рад, ће сџџднеш саба-хáл'е, ће се óмиџеш, ће наџиџеш, л'џп ће кџџиџи, а пóсл'е мóжеш да пóџграџ Бр.

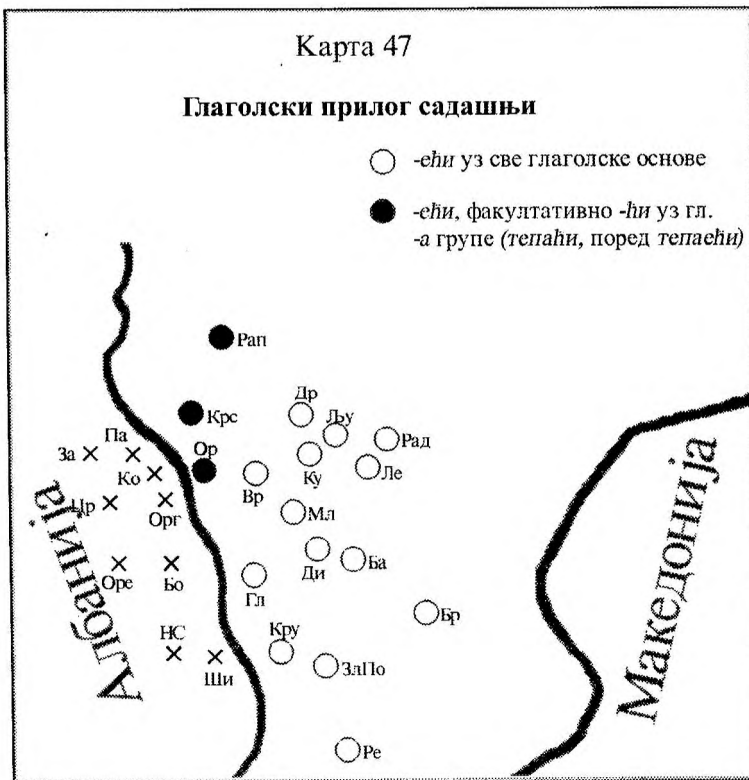
О овоме в. и т. 1091а.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

824. Глаголски прилог садашњи потврђен је само од глагола имперфективног вида.

По репартицији наставака Гора је подељена у два дела (в. к. 47):

У Рап, Крс и Ор, групи насеља у којима је уопштен основински вокал у Зл. мн. (в. т. 799), јавља се уз глаголе -а групе — поред -еџи — и знатно ређи наставак -џи.

Изван ових насеља уопштен је наставак *-eћи*¹⁴⁷⁴, са факултативним *-jeћи/-jeћи*, у коме је *-i/j* хијатско.¹⁴⁷⁵

Није потврђено полошко *-ићи*¹⁴⁷⁶, које се изводи из наставка *-eћи*.¹⁴⁷⁷

825. а) Глаголски прилог садашњи гради се додавањем наставка *-eћи* на крњи облик 3л. мн. презента глагола презентских основа *-е* и *-и*:

За Булгарија преко Тéтово *одéећи*, за Урошевец *одéећи*, во Драгаш да иде *одéећи* Вр, ге фатиф^в ноћ *сечéећи* Крс, *носéећи* панаф, *йујéећи* умрела, све *йрчéећи* работала Ле, *идéећи* за Брót, *йоискакујéећи* Бр, се успала *седéећи* Ре, *одéећи* се умори Ди, се изгориф *йојéећи* óлово Гл, *смјéећи*, *сијéећи* Рад, *одéећи*, *носéећи* нарамо Рап.

б) Од глагола презентске *-а* групе глаголски прилог садашњи гради се од крње основе (= 3л. јд. презента) или од 3л. мн. презента наставком *-ћи* или *-eћи*:

Гл'едáећи, *йерáећи* óфце Ба, *викáећи*, *чукáећи* Ди, ме виде *враháећи се*, *бегáећи* от сина ЗлПо, *зимáећи*, *йошивáећи* кúћа Љу, све *желáећи* сом óшла Бр, *чекáећи* Рап, *работáећи* во Приздрен Др.

в) Глаголски прилог на *-ћи*:

Те те скапе *йéйáћи*, го скапаф *йéйáћи* Крс, се умориф *бéгаћи* Рап, се ус-пап'е *чéкаћи* Ор.

826. У највећем делу ареал са наставком *-eй* у 3л. мн. презента (Гора — Дебар — Струга — Корча — Костур) поклапа се с ареалом наставка *-ешйи/-ешйе/-ешчи* и сл. у глаголском прилогу садашњем.¹⁴⁷⁸ Трагова оваквог наставка глаголског прилога садашњег, међутим, у ГГ нема.

РАДНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

827. Гради се од аористне основе наставцима за облик:

	м. р.	ж. р.	с. р.
Једнина	-й/-в	-ла	-ло
Множина	-л'е	-л'е	-л'е

828. Испред наставка за облик јд. м. р. глагола с консонантском основом јавља се непостојани вокал (в. т. 184а): *йáсоу*, *йрéseу*, *óшоу*, *рекоу* Бр, *йáсоф*, *йрéseф*, *йшоф*, *óшоф*, *óнесоф*, *йóмогоф* Гл Ре Кру Ба Ди Др Ле Љу Ку Рап Крс Вр.

Види и примере у т. 839, 844а, 847, 848.

¹⁴⁷⁴ РСПГ, 510; БАДИЈС, 581–583; ПМГСЖ, 193; БДДИ, 407–408; САМПол, 369; БАГД, 138; ВБСМГ 1, 27–28. У Подрими и Подгору (према мом материјалу) стање је слично призренском (*зборéйћи*; *донесéйћи* талу, падна́ла; смо ишл'е по пúту *зборéйћи*; *идéйћи*, *носéйћи*; али и: *йојеући*, *бегáћи*, *йрчáћи*, *једáћи* (Подрима).

¹⁴⁷⁵ Уп. са мишљењем А. Белића (БАДИЈС, 581) који *-јећи* у II-Т говорима везује за гл. на *-је* (*бојећи се*, *знајећи*).

¹⁴⁷⁶ САМПол, 368–369; СТТГ 2, 113.

¹⁴⁷⁷ КБИст, 154.

¹⁴⁷⁸ ВБМК, 46; ВБДГ, 78; САМПол, 368–369.

Непостојаног вокала нема у облицима за ж. и с. р. јд. и у облику мн.: *йá-сла, йáсло, йáсл'е; рéкла, рéкло, рéкл'е; йéкла, йéкло, йéкл'е* Гора.

Са дијалекатског становишта од значаја су примери типа *йресеу* Бр, који потврђују грађење овог гл. облика од нрезентске основе. *Тресеу* је продрло из тетовског¹⁴⁷⁹, у коме су, како је у многим македонским и бугарским говорима, обична образовања радног глаголског придева и од презентске и од аористне основе¹⁴⁸⁰ (*клау/кољеу, прау/переу*).¹⁴⁸¹ Осим ретких потврда из бродског говора, нема трагова оваквог ширења презентске основе у радни глаголски придев, па је: *браф, драф, праф, клаф, обл'екоф, сџанаф*. У самом Бр су знатно обичнији облици типа: *брала, сџрала, драла, мџела*.

Глаголи с аористном основом на вокал радни глаголски придев граде додавањем наставка на основу: *врзала коња Рап, не истџейала Рад, ме сакала Крс, намаџсала, најпрајла, загријала, ойруала мужа Ди*.

829. У множини глаголски придеви, радни и трпни, имају родовски синкретизовану форму *-л'е, -(е)не/-(е)ше*. Ову особину ГГ развио је са оближњим македонским говорима¹⁴⁸², који, као и већина мак. говора, знају за овакво свођење.¹⁴⁸³

Иновација се ширила и северније од Горе.¹⁴⁸⁴

Тéкл'е, најшл'е, йрeсл'е, óбрал'е, вратишл'е Гора. Примере в. и у т. 839, 8446, 847, 848.

830. Радни глаголски придев је део сложених глаголских облика, а попридевљавање није потврђено.

ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

831. У некадашњем пасивном партиципу перфекта потврђени су наставаци *-(е)н* и *-(е)ш*. Наставак *-(е)ш* проширио се на све глаголе са *-н-* у општем делу.¹⁴⁸⁵

832. Трпни глаголски придев гради се од прелазних глагола оба глаголска вида:

-(е)ш: *не-ми-је жеџеши*¹⁴⁸⁶ *брáт Рад, óфца објáгнеиша, дéте неже́н'еишо* Гл, *ви́кнаиш, зáкэвнаиш, зáйшегнаиш, зáйшегнаиш, лу́йнаиш, зáсџанаиш, йáнаиш, сџе́гнаиш*,

¹⁴⁷⁹ СТТГ 2, 112.

¹⁴⁸⁰ САМОчерк, 233; САМПол, 373.

¹⁴⁸¹ Македонски облици — *берел, носел, дерел* вероватно су настали изједначавањем основа трпног и радног глаголског придева.

¹⁴⁸² А. Белић (БАДИЈС, 626) јужноморавско *-ле* објашњава продором македонске иновације.

¹⁴⁸³ КБИст, 115, 145–146; САМОчерк, 233; САМПол, 373; ВБДГ, 78; СТТГ 2, 112; ВБЛГ, 45.

¹⁴⁸⁴ ПМГСЖ, 190, 205–207; МлРСГ, 93; РСПГ, 507–508; СМЪГ, 135–137; в. и: БАДИЈС, 626; БДДИ, 123.

¹⁴⁸⁵ КБИст, 157; ВБДГ, 78; ВБЛГ, 45; СТТГ 2, 112; ВБСМГ 2, 189–190; РСПГ, 508–510; ПМГСЖ, 207; СМЪГ, 132; БАДИЈС, 616–617; ЂЈГЛ, 88.

¹⁴⁸⁶ РСПГ, 508–509; ПМГСЖ, 208, 217; МлРСГ, 95; ЕГРеч 1, 179; СРЛГ, 397; ПА-МБРес, 358; АР-СВАБ, 309; БАДИЈС, 153; ИПГС, 247, 250.

зайнаи, дунай Др Ор Љу Вр Ле Ку Рад Рап Ре, *њива му је јошњетиа* Рап, *жн'етиа* пченица, *најун'ети, скінайо* о[д] дрво Ба, *беше јанай, дејке се йром'етиа* Вр, *везден мокре, изврнайе* („оквашене кишом“), *мало сом насл'инай* („прехлађен“) Ре, па да бидем *јоканетиа* Бр, *йрекинайа, јанай* Ле, да ме *јосин'ети* Ор, сом била *цењетиа, жењетиа* Мл;

-(е)н: *јен-г'еп* во нџви је *стїајен*, *ваће йокријена, обл'ечена* Бр, ни *бил'е сијане, зайишана* си, *закїано* Ба, во *платно обесено* Кру, *сом намучена, искршена, мијен, сијане* *њиве* Ор, *зајец йойкуан, кожа остїајена, и сїим таке негїшвена, ушїан* је, *йрл'ен* је Вр, ама *Враца* на *вр фашїена, Мрамор фашїен*, *вамо све фашїено*, *они ушїане, врзан* *вамо* сом *сл'езоф, ойруњена* круша Ре, на *рамо фрљене, накишїен* Крс, *извадена, казани* *искурдїсане* Мл, *каце наредене* Ле, *они расшїурене* со *мўка, Гора* је *изгїорена* Љу, *шшчїене* („поцепане“), *месен-обесен* Рад.

а) Глаголи презентске -и групе трпни гл. придев граде од крње презентске основе наставком -ен:

Носене кундре, *изгазена* трава, *вршїен, кушїен, носен, рашїрен, јавено, йушїене* гудеда Ди, *квасен, йазен, носен, ћишїен*-дејка, *вршїен* Бр, *не-беше обесен*, *било ойрїшїено*, *мије сме бил'е часшїене, йочасшїен* Гл, *неје исїраен, угїшїена, сасшїене* браћа, *йраене* Ку, *измрсен, йрїгошївен* Ле, *мўжсена* у *кого* Ре.

Уклањањем консонантске алтернације на крају основе некадашњи тип *ношен, заробљен* замењен је типом *носен, заробен*.

О примеру *кићена* Вр в. т. 309.

б) Глаголи аористне -а основе граде трпни гл. придев наставцима -н/-шї који се додају на аористну основу:

Врзан, йойкуаного коња Рап, *исїуцана* земн'а, *ушїїана, зазїдано* Др, *намажсана* со *каф, йраћана* Ба, *їман* („богат“) *чўјек* Ре, *изборана* земн'а, *беше ойашана* Вр;

ййрегнаш, исїрегнаш, бїднаш, мїкнаш, йїчнаш Гора.

в) Глаголи консонантске аористне основе трпни гл. придев граде наставком -ен:

Забоден, йрїбоден Ре, *йоведен*, *њива йродадена, измешїен* двїр Ле, *Суљо* је *йрїјден* *чўјек* Ле, *исїечен, йл'ешїена, доведена, речено, онесено, обл'ечено* Др, *исечен* со *нїш* Ку.

г) Глаголи с односом основа -ује : -уа трпни глаголски придев граде од аористне основе наставком -н:

Даруан, ойшїуан Др, *окуана, куан* Ле, *исшїуруана* кућа, *ушїїуана* от *работа* Бр, *изваћуан, кажсїуана*, *они не-бил'е йрашїуане* Ре, *йокол'ебуано* дїте Вр, *разбудуан, йољувеуан* Др.

д) Трпни глаголски придев од глагола типа *згријем* — *згријах* гради се од аористне основе:

Ѓријан, загријана сїба Гл, *насмїјана* жїна Вр, *нїва йосїјана* Ди, *свї* ми се *йосїјане* Рад.

ђ) Глаголи с превојем вокала трпни придев граде од аористне основе:

Заклана крава Кру, *набран*, *обран*, *собран* Бр, *збрана*, *исџрана*, *добране* *аг'ишта Ле, *оџране* Гл, а је *заклано* Ку, *одрана* Ку, *била исџрана* Др.

Само су у Бр потврђени ретки трпни глаголски придеви ових глагола грађених од презентске основе¹⁴⁸⁷: *закољен*, *закољеного* овна, *бѣрено*, *одѣрено*, *ћеде* је *одѣрена* оџца.

Није потврђен превојни ступањ мле- гл. *мељем*, па је *измељено* брашно Кру једини облик у свим местима.

Глаголске именице: *дѣрење*, *йѣрење*, *бѣрење*, *кољење*, *мељење* — не морају бити траг знатније присутности трпног глаголског придева типа *бѣрен*, пошто се у грађењу глаголских именица *-ње* осетило формантом који се додаје на презентску основу.

Таквог су порекла и именице: *врсјујење*, *йујење*, *кажјујење* Рап, *уџејујен'е*, *закојујен'е* Бр.

е) Гл. *џкајем* — *џкај* има трпни глаголски придев од обе основе:

Ткана кошуља, *џкане* ћиљмој Рад, *џкајен* ћиљ'им, *џкајене* Гл, све *изоџкано* Др, *џкајен* ћиљ'им, још *не-беше џкан* Рап.

833. Трпни гл. придев употребљава се предикативно или атрибутивно.

Примере в. у т. 841, 845.

ФУТУР

834. Одсуство новијих ЗПМ *ће* конструкција у ГГ¹⁴⁸⁸ условљено је географском издвојеношћу Горе, али и одсуством оваквих новообразовања у оближњим српским говорима.

835. У грађењу потврдног фатура у ГГ остварен је аналитизам¹⁴⁸⁹, пошто се помоћни глагол свео на *ће* за сва лица оба броја.¹⁴⁹⁰

Свођење помоћног глагола на један облик настаје као последица редуваности морфолошке ознаке помоћног глагола после замене инфинитива конструкцијом (*да*) + презент. У новој конструкцији *ће* је ознака будућности, презент основног глагола ознака за лице и број.

Из футурске *ће* конструкције испушта се *да*, али у материјалу има и ретких потврда са сачуваним везником:

¹⁴⁸⁷ Уп са оваквим облицима у тетовском говору (СТТГ 2, 112).

¹⁴⁸⁸ КБИст, 171–173; КБГр, 487–489; ВБДГ, 79–80; ВБПГ, 349; ВБДГр, 23; КМДГ, 94.

¹⁴⁸⁹ ПБСБС, 40.

¹⁴⁹⁰ КБИст, 171–173; ВБКГ, 220–222; ВБСМГ 2, 191; СТТГ 2, 114; КБГр, 487–491; РСПГ, 502–503; БАДИЈС, 636; ПМГСЖ, 194; ПМГЈ, 117–124; ПА-МБРес, 353; СРЛГ, 399–400; ИПГС, 255; ТМГР, 411; ЊЈГЈ, 86; БНАП, 198.

Рањети биф орефот. И он му *слѣзнаф* от коња да му попомогне Ку, И она ги *видела* ара̀мије, *викнала* и га *си́сила* кра̀ва от ара̀мије Ре, Го *искáйала* тѣтка и го *си́сила* w крѣвет. Шес недеље и *умреф* он Рап, Кóмпири гим *да̀ваље*, па̀ре не *зимаље*; па̀ра не-беше, *никаква не-била* Рап.

839. У 1. и 2л. јд. и мн. уз радни или трпни глаголски придев употребљава се презентска енклитика помоћног глагола „јесам“:

Ти *сом до̀неу*, ма̀тере *сом љрашау* Бр, ти *сом мо̀л'иф*, *не-ти-сом сакаф* Ди, *сом љо̀жн'ела* н'йва гóл'ема, са̀ма *сом* ге *жњѣла* Вр, оја-пазар не *сом за̀радиф* нишћо, *сом љу̀рала*, *сом љмала* за сина Ре, *сом* га *да̀ла* Рад, му *сом љка̀ла* Љу, ги *сом љмаф* мѐрак Ку, *сом до̀нело* Др, на тебе *сом разљу̀шена* Ди, *сом на̀сиана* Ба, *не сом обл'ечена* Бр, *не сом љшејан*, *жйф сум* Крс, *сом би́ла цѐђеџа* Мл,

ко̀л'ко-офце *си др̀жала* Вр, та̀ шо *си учиниф* Ди, тй л'и ми *си да̀ла*, *си шѐџаф* по со̀каци, *си гл'ѣдаф* Ор, зар га̀јље *не си љмала* Ба, *кеде си љрнала* Љу, *не си за̀сиало*, со *адет си се ому̀жила* Мл, *ће си но̀ћевала* Бр, а *си знѣла* да *идеш* ЗлПо, *си о̀стиајен* Др, а *си за̀гријан* Љу, *не си избáрџана* Ле;

нељ сме ја̀л'е на *јена-совра* Бр, *свује сме со̀брал'е* Ди, во н'ѣго ти *сме да̀л'е* Кру, *шо сме љмал'е*, *не сме вѐћерал'е*, *по̀шћим* Ре, *та̀ке сме љо̀минал'е*, *вѣк сме љмал'е* Вр, *сме жњѣље*, *сме ко̀сиље* Љу, *сме љродáдене* за па̀ре Љу, *мије сме ро̀дене* за му̀ке Рад;

а сџе до̀шл'е Ди, *да̀љ сџе чу̀л'е* Ба, ми *сџе љродáл'е* Кру, *ће сџе забѣ̀жал'е* Бр, *не сџе ра̀збрал'е* Гл, *мло̀гу ни сџе а̀тер љмаље* Мл, *да̀љ сџе на̀киџене* Ор, *ћутте*, *не сџе обѣ̀сене* Крс.

840. Из 3л. јд. и мн. перфекта актива изостављен је помоћни глагол¹⁴⁹⁷:

Кóј шо *љмаф*, *љу̀раф*; *кóј шо не́маф*, *не-љу̀раф* шѐћер; *војска* ка *хóдала* по со̀как Мл, и ги *љанаф* ко̀њ Кобй̀љици Крс, ге *на́чнала* ка̀ћйћата Ди, *до̀шла* *јена ко̀њшија* Рап, *се љсиаф* Ре, *никој не-дошоу* Бр, от ка *се о̀жењиф*, *не-вл'егоф* Рад, *свѣкрва* ме *љосмијала* Бр, *љорасло* дѣте, ти *до̀несла* Мл, *огријала* месѣчина, *она ро̀дила* Ба, *Шѣмо не-знаф*, ме *о̀несовф* во При́здрен Вр, *до̀шла* *војска* *о̀здола*, *до̀шла* *некуа* *же́на* Ор, *и́дала* *л'йсица* по н'й, *му̀жу* му *ре́кла* Крс, го *зѣл'е* н'ѣго Бр;

ове дѣтево *ро̀дбина* ми го *зима̀л'е* Бр, ка го *о̀несље*, го *сѝрѣл'е* *тро̀јца* *љу̀ђи*, *йч не збо̀риље* Рап, *же́не* *на̀пре* *не-идаље* *на-пазар* Ба, *о̀йво̀риље* *зит*, *вутре* ги *изва̀дил'е*, *љу̀ђи* *измрзну̀вал'е* Ре, *ту̀је љанал'е* *тро̀јца* Гл, *се зашѣ̀џал'е* *ко̀мпије* Ди, *пѣтљи́на* ка *ку̀каље*, *о̀вде љуаље* Мл, *рабо̀џал'е* *све* — *љуа̀л'е*, *рабо̀џал'е*, *љграл'е*; по *два̀есе* *дѣна* *љушљуа̀л'е*, *два̀есе* *дѣна* *се вра̀ћал'е*; на *бу̀љук* *љздрѣље* Вр, *Ку̀каљци* не ге *о̀стиа̀ваље*, на *во́да* не *и́дал'е* Ор, они гим *да̀ље*, *ловџи́јете* *се наљу̀џил'е* Крс.

Одсуство помоћног глагола из 3л. јд. и мн. перфекта у ГГ не појачава експресивност, пошто одсуство није контрастирано присутношћу помоћног глагола.

¹⁴⁹⁷ ГИПер, 154–167; БАДИЈС, 633–635; САМПол, 365; ПА-МБРес, 355–356; ЈДТГ, 147; БНАП, 251–252.

О крњем перфекту у модалној употреби в. т. 1087.

841. Перфекат пасив у свим лицима, па и у 3л. јд. и мн., гради се с помоћним глаголом. Разлог очувања помоћног глагола у пасивним конструкцијама може се наћи у живој употреби попридевљених глагола трпних у предикативној служби:

Они ми вел'ет — а *ушејан је, ирл'ен је* негде; *борска је шума украдена* Вр, *је месено* за двајца Ди, *зељаник је ирејечен* Ку, *кућа ни је истиурана*, *врата је скључана* Гл, да *љи је жсењето* Рад, *јагне је дадено* Ре, *еште манеста неје уготвена*, *кор-ал'ишта неса обл'ечене*, *л'ице неје наширено*, *чело неје врбосано*, *тељ-ситарка неје сивајена* Бр, *тија је породено* Др, *куће се наираене* Рад, *нејси и са дворој немешене* Гл, *њиве ми се неоране*, *башче ми се некојане* Рап, *херке му се недадене* Ор.

У материјалу има и неколико потврда са изостављеним помоћним глаголом перфекта пасива. То су случајеви када перфекат пасив има резултативно значење, па је више придев него глаголски облик: отл *работа ушејан* во соба седим Мл, гл'ед]ам — *ламбе уидл'ене*, *пёрдина сивушине* Гл, во н'и́ве пченица *насијана* Др.

842. Н о в и п е р ф е к а т (*perfectum resultativum*)¹⁴⁹⁸

Перфекат типа *имам наираено* и *сом дојден*, с помоћним глаголом *имам* (с транзитивним глаголима) и *сом* (с интранзитивним) + трпни придев, у ГГ је без много потврда.¹⁴⁹⁹ Мада су их информатори, пре свега из Бр, прихватили за горанске, тврдили су: „*Нашински се вел'и: сом дошоф, сме се скарал'е.*“ Перфекат је, отуд, основни облик за казивање прошлих резултативних дејстава у ГГ.¹⁵⁰⁰

Немаме карано, имаме зборено за тија Бр, *мије сме дојдени* од Жупа Ди, *имам урабошано* Ба, а *имаш земено* Вр.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

843. Плусквамперфекат актив гради се од имперфекта помоћног глагола „бити“ и глаголског придева.

844. У облицима помоћног глагола потврђена су колебања у 3л. мн.

а) 1л. јд. има два облика: *бех* и *беше*. Појава је корелативна са колебањем имперфекта у овом лицу осталих глагола (в. т. 802):

¹⁴⁹⁸ *Perfectum resultativum* у ЗПМ говорима калкирање је према романској (влашкој) граматичкој шеми, али је вероватан и утицај албанског и грчког језика (ГЗвСР, 12–13; КБИст, 8, 169, 170; ПМПЗ, 224).

¹⁴⁹⁹ Уп. са знатим присуством у ЗПМ говорима: ГЗвСР, 12–13; КБИст, 8, 169, 170; ПМПЗ, 224; ВБМК, 46; ВБЛГ, 44; ВБМДиј, 104; ВБПГ, 344, 353; ВБДГр, 22; КБГр, 502–506; ПаАРГ, 129; ГЗИСТ, 3.

¹⁵⁰⁰ Уп. са сличним стањем у доњополошком вратничком говору (ВБПГ, 350).

1л. јд.: *бех дошоу* во Брџт кога снѣк панаф, ја *бех урабоџау* тија Бр, *бех ѡасоф* ѡфце, ја *беше ѡанаф* Вр, *беше дошла* ке ња Рад, ја *беше засѡала* Др, ја *беше зѣла* јеного кѡн'а Ор.

2. и 3л. јд.: тѡ *беше засѡала* Ку, мало снѣк *беше ѡанаф*, жѣни шо *беше засѡала* Вр, ѡваа држава ка *беше вл'ѣгла* Бр, сѣстра ни *беше дошла* Др, најгољем *беше ѡшоф*, *Ајдарица *не-бешѣ-дошла* Рап.

1. и 2л. мн.: *Бѣме ѡшл'е* во Тѣтуо Бр, мѡје *бѣме бѡље* со ѡваја Садикѡјца и со *Ајдарица Рап, *бѣме бѡље* во Драгаћ Љу; вије *бѣѡѡе ѡуал'е* сѡнојка Бр, вије *бѣѡѡе ѡрѣсѡал'е*, ка сме дошл'е Ку, *бѣѡѡе дошел'е* кѣ-нас Ле.

б) У 3л. мн. помоћни глагол, у свим местима, јавља се са два облика: *бѣ(х)а* и *бѣше*:

Браћа ка *бѣа дошл'е* Бр, свѡтој *бѣа јал'е* Др, сви *бѣа ѡшље* Рап, *бѣа дошл'е* свѡтои, ѡни *бѣа ѡграл'е* Гл, *бѣа ѡѡжњел'е* Мл;

јагѣнца јене *бѣше зѣл'е*, н'ѣго арамије *бѣше го зѣл'е* Ре, партизани ка *бѣше дошл'е* Бр, жѣтвари *беше дошље* Рад, и бѡш *бѣше изѡрал'е* Кру, *беше грабнал'е* ѡфце Др.

Облик 3л. мн. плусквамперфекта типа *беше дошле* бележи се у ЗПМ говорима, а *беше* се објашњава продором из 3л. јд.¹⁵⁰¹ *Беше*, међутим, може представљати траг 3л. мн. аориста из времена мешања наставака мн. аориста и имперфекта.

845. Плускавамперфекат пасив гради се од имперфекта гл. „бити“, с напоменом да у 3л. мн. није потврђен облик *беше*:

Он на кѡн'а *беше јанаѡ*, Смѡилъ *беше фѡѡен* Ре, *не-беше жѣњѣѡ* Абидин Ба, сѣљани *бѣа врзане* со тѣлој Рад, мѡје *бѣме дадене* во Љѣштане Љу.

Нема много потврда са плусквамперфектом пасива с перфектом гл. „бити“ и трпним гл. придевом:

Сом бѡла дадена па сом се истурала Мл, *сом бѡф врзан* за врба Рап, и дѣца *бѡл'е скрѡјане* за врата Крс, и свѣ ни *бѡл'е сѡјане* Ба, ја *сом бѡла дадена* во грѡт Ор.

ПОТЕНЦИЈАЛ

846. У ГГ постоје два типа грађења потенцијала:

а) Тип са упрошћавањем и обличким синкретизмом са једнословним обликом гл. „бити“ — *би*;

б) Тип са развојем двословних облика гл. „бити“ са посебним облицима за лице, осим у 3л. јд. и мн.

¹⁵⁰¹ КБИст, 169.

К о н с т р у к ц и ј а *би* + радни глаголски придев

847. Енклитика *би* уопштена је у свим лицима оба броја¹⁵⁰²:

Ја́ оца та́квогo *би* го *убила*, та́мо *би* *оси́јанала* Ор, *свѣ би* ге *сѣрѣл'аф* Гл, *ти би се* *чудила*; *и́љадо* ками́она *ва́р ту́риф*^в да *не би* *би́ло* да *фа́ти* *ти́фус* *ва́мо* Вр, *ка би* *зна́ф*, *свѣ би* ге *и́о́иѣйаф* Ре, да сом *зна́ла*, *би* *у́дрила* брáта; а *би* ге *зѣл'е* Др, да сом дрво, *би* *изгореф*; да сом *пѣл'е*, *би* *и́рел'ѣшела* Ку, *би* му *да́ла* *л'ѣп*, *би* те *и́о-љивала* да *и́ма* аутóбузи Рад, *у́стројник би* *о́шоу*, да *мо́жем*, *би* те *изва́диу*; *па́ре би* ми *да́у* Бр, *би* те *зѣла*, *за́ш не би* те *зѣла*; да се *сне́гој*, *би се* *раси́о́ишѣ*; *свѣ би* не *и́зело* *на́с*, *не би* *не-нашла* *о́вде* Рап, *ко́њи би* *и́ра́ишиф*, да сом *зна́ф*; *би* *до́шоф* *кѣ-на́с*, *ка не би-дошоф*; да се ^хАвица и *Усе́њец* да *ја́дет*, *би* *ја́л'е* Крс.

Потенцијал типа *би* + радни глаголски придев знатно је обичнији него у ЗПМ говорима¹⁵⁰³, у којима се замењује новијим конструкцијама са *ке*¹⁵⁰⁴, непознатим у ГГ.

К о н с т р у к ц и ј а *би* + перфекат

848. Није много вероватно да је потенцијал с презентом помоћног гл. „јесам“ траг ранијег типа са *вимь*¹⁵⁰⁵, пошто структура облика у ГГ не указује на то. Није, такође, вероватно да је тип *би сом* настао аналогично према облицима аориста глагола „бити“ у множини¹⁵⁰⁶, пошто је синкретизам облика гл. „бити“ у ГГ захватио и множину. Вероватније је да је у ГГ оваква конструкција настала као компензација за лице после свођења морфолошки обележених облика помоћног глагола на неутрално *би*. Модел типа *би сом* *рекоф*, *би си* *рекоф* појавио се када у реченици није било другог језичког знака за лице. Касније је овај однос механизован и на примере у којима је лице потенцијала обележено каквим другим језичким знаком.

Овакав тип потенцијала облички се наслања на перфекат актив пошто се презент глагола „јесам“ јавља у 1. и 2л. оба броја, али га нема у 3л.:

Би ти сом *баи́ѣрисаф* („уништио“), *би сом* *баи́ѣрисаф* *чу́јека* Ре, *не би* ми *си́-дала* Др, да *учиш*, *би си* *и́оложиф*; *би си* га *зѣф*, *шо не си* *га́-зеф* Ре, да *знѣте*, *тога би сме* *и́инил'е* *му́абет*; *би сом* *љи́це*, *мо́ре* *лу́до* *мла́до*, / *би сом* *љи́це* *наши́-рило*¹⁵⁰⁷ Ре, *ка би* ми *си* *срѣло*, *бе́нар*, / *шо би-ми-си* *учи́нило* Рап, *би сом* *ру́ке*, *гл'едáнику*, / *ко́ла*, *ко́ла* *наши́рило* Др, *би сом* *да́ла* *свѣ* Кру, *не би* ми *си* *да́ла*

¹⁵⁰² О старини појаве и разлозима уопштавања в. БАИСК, 86. Уопштавање захвата многе балканске словенске говоре: КБГр, 499; ПаАРГ, 129; ВБСМГ 1, 191; РСПГ, 504; БАДИЈС, 131–132, 636–637; БНАП, 199; ЋЛГЛ, 87; СРЛГ, 403; ЈДТГ, 139; БДНСгов, 104.

¹⁵⁰³ КБИст, 169; КБГр, 499–500.

¹⁵⁰⁴ КБИст, 169.

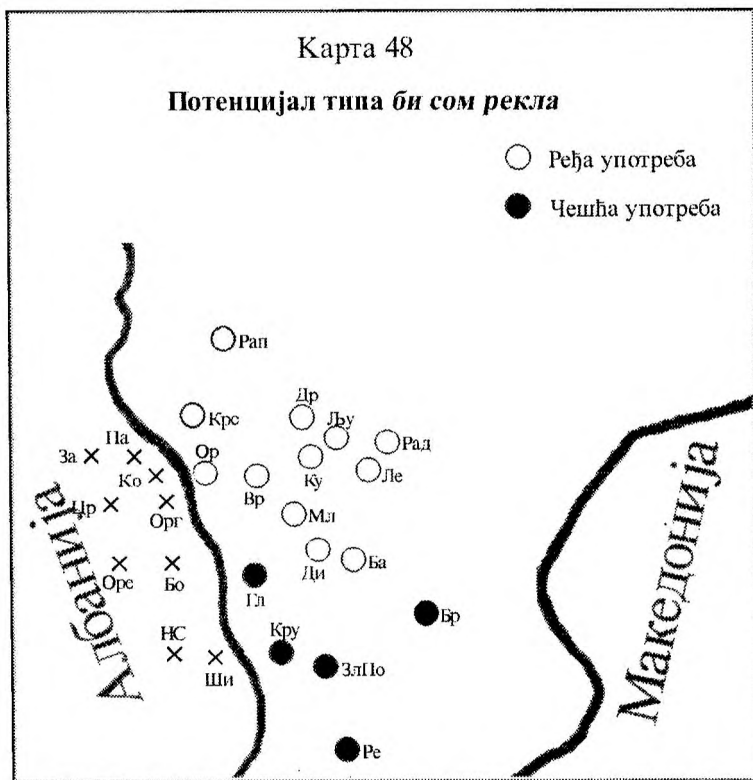
¹⁵⁰⁵ Уп. са БАИСК, 168, 177–178

¹⁵⁰⁶ А. Албијанић потенцијал са *бисам*, *биси*, *бису* у језику српских и хрватских писаца 18. и 19. в. објашњава аналогично према *бисмо*, *бисте* (ААБисам, 18; уп. са примерима на стр. 20–22; уп. и ААБис).

¹⁵⁰⁷ Наводе се само примери из народне поезије које сам сáм забележио. У књизи Харуна Хасанија (ХХГор) таквих примера има још.

Бр, *не би сѝе* ни *дóнел'е* nám Кру, а ке *би сѝе óстѝајл'е* — реко Гл, *би сѝе* ме *зé-ље* Ре, *вије би сѝе дóнесље* Др, *не би сѝе урабóшаље* Ку.

Потенцијал у конструкцији с презентом гл. „јесам“ ређи је од потенцијала без овог глагола. Тип *би* + „јесам“ + радни гл. придев обичнији је у народној поезији, што може сугерисати да је унет у ГГ позајмљивањем фолклорног материјала, али може говорити и о већој присутности конструкције у прошлости, затим о правцу језичких контаката ГГ. У овом смислу од значаја је податак да конструкције има у оближњем реканском говору.¹⁵⁰⁸ Чињеница да је конструкција чешћа у вишим селима, ближим ЗПМ говорима, сугерише порекло облика (в. к. 48).¹⁵⁰⁹

К о н с т р у к ц и ј а *би* + аорист

849. *Би* + аорист са значењем могућег начина¹⁵¹⁰ потврђена је само у Броду. Није забележена у народној поезији¹⁵¹¹, што говори о новини иновације.

¹⁵⁰⁸ ПаАРГ, 129.

¹⁵⁰⁹ Оваква конструкција је, иначе, ретка у македонским говорима (КБГр, 499).

¹⁵¹⁰ ВБГГ, 70; ВБИслМ, 14.

¹⁵¹¹ ХХГор.

О б л и ц и:

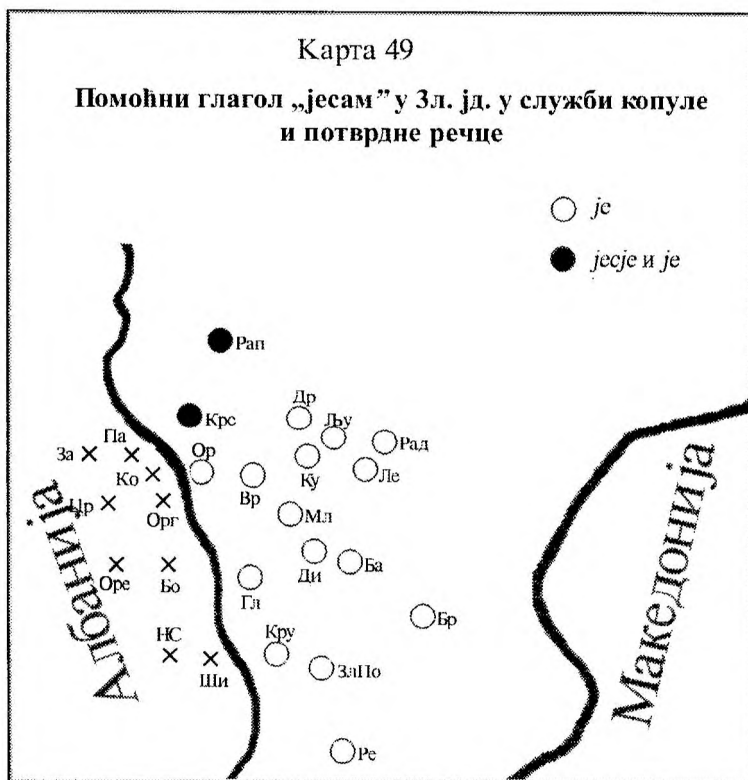
(ја) би урабоџах	(мије) би урабоџахме
(ти) би урабоџа	(вије) би урабоџахте
(он, она, оно) би урабоџа	(они) би урабоџаа

У наведеном значењу је знатно више потврда потенцијала с глаголским придевом. О значењу конструкције в. т. 1098.

Примере в. у т. 1098.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

850. Помоћни глаголи „јесам“, „хтети“ и „бити“ јављају се у потврдном и одричном облику.

а) Глагол „јесам“ има само енклитичке облике презента у грађењу сложених глаголских облика, а користи се и као копула именског и прилошког предиката:

(не) сом/сум	(не) сме
(не) си	(не) сџе
(не) је	(не) са/се

б) У Рап и Крс у служби копуле именског и прилошког предиката и потврдне речце (в. т. 998а–б), поред *је* у употреби *је* и *јесе*, које може бити остатак пуне форме: он *јесе/је* ўбаф чўјек, дѣтето *јесе* прѣд^т-врата Рап, ђја *јесе/је* прѣстало Крс.

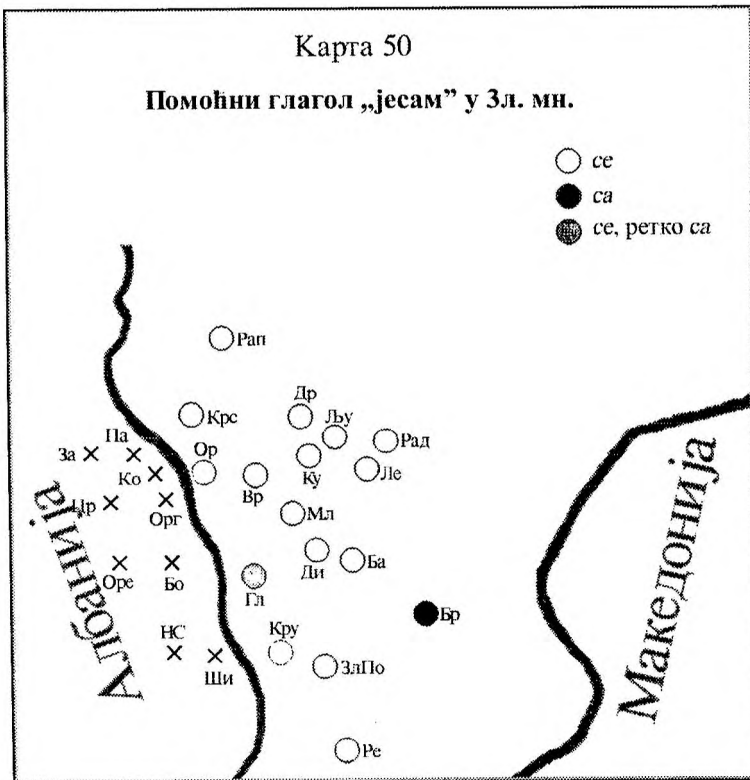
У осталим местима потврђена је само копула *је*.

Јесје/јесје у 3л. јд. у говору Алексиначког Поморавља Н. Богдановић¹⁵¹² сматра композитом од *јес(и)*+*је*, а овакво порекло је највероватније када је *јесје* потврда на постављено питање. Горанско *јесје* може бити композит од *јес*+*је*, мада је могућа и веза са обликом *есѣи/есѣишѣи* у дебарском голобрдском говору, пре свега говору Торбеша.¹⁵¹³

в) У 3л. мн. *се* је уопштено у Бр, спорадично се јавља и у Гл. У осталим местима је *се*. Више о овоме в. т. 115в, 156д.

Тија *се* во Амсофци Др, ђни *се* надвор Ба, па се сѣтиф да *се* шѣјтани Ре, стáрцу јáгѣнца шо *се* Љу, вáмока *се* Сáнија, и мајка и *Атица Мл.

Примере за грађење перфекта в. у т. 841.

¹⁵¹² БНАП, 190.

¹⁵¹³ ВВДГ, 77, 92.

851. У презент гл. „бити“ продрла је аористна основа.¹⁵¹⁴ Поред доминантног *би́де-м*, *би́де-ш*, *би́де-џ*; *би́де-ме*, *би́де-џе*, *би́д-еџ*, потврђено је и *би́не-м*, *би́не-ш*, *би́не-џ*; *би́не-ме*, *би́не-џе*, *би́н-еџ* (в. т. 386а).

а) Основа *би́не* (< *бидне*) у ГГ јужноморавског је порекла¹⁵¹⁵, а јавља се у оближњим српским говорима — сретечком¹⁵¹⁶ и сиринићком, затим у јужнометохијским говорима.¹⁵¹⁷

б) Радни глаголски придев: *бију* (само у Бр)/*би́ф*, *би́ла*, *би́ло*; *би́л'е*.

в) Имперфекат: *бѣх/бѣше/бѣшо(х)*, *бѣше*, *бѣше*; *бѣ(х)ме*, *бѣ(х)џе*, *бѣ(х)а/бѣше* (в. т. 844–845).

г) Аорист: *не би кѣсмет Ле*, *каква ра́бота ова́ја би́ Ди*, *та́ке би́ Ба*, *трло ни би́ во Булгáрија*, *ти́ја све́ ка би́ Вр*, и *све́ ти́ја би́ Др*, *сва́дба ка би́*, *се одмóри^хме Ле*, *о́вија не́-би Ре*.

Потврђен је само облик 3л. јд.

У аористна значења у осталим лицима помоћног гл. „бити“ продрли су облици имперфекта.

д) Помоћни гл. „бити“ употребљава се у служби копуле од свих личних глаголских облика, осим од аориста:

Њи́хна *била* ба́шча, *то́ја ми би́ла* бра́това Ба, *о́на не́-беше* бо́вна Крс, *ми́је ће би́деме* по́старе Кру.

852. а) Презент глагола „хтети“ употребљен у грађењу потврдног и одричног футура има уопштену форму *ће* (в. т. 835, 836).

б) У значењу модалног гл. „желети“ овај глагол има личне облике (в. т. 836).

У овом значењу потискује се глаголом „сакам“, посебно у говору млађих.

Презент потврдни		Презент одрични	
(ја) <i>о́ћем</i>	(ми́је) <i>о́ћеме</i>	(ја) <i>не́(ј)ћем</i>	(ми́је) <i>не́(ј)ћеме</i>
(ти) <i>о́ћеш</i>	(ви́је) <i>о́ћеџе</i>	(ти) <i>не́(ј)ћеш</i>	(ви́је) <i>не́(ј)ћеџе</i>
(о́н) <i>о́ће</i>	(о́ни) <i>о́ћеџ</i>	(о́н) <i>не́(ј)ће</i>	(о́ни) <i>не́(ј)ћеџ</i>

в) Радни гл. придев гради се од презентске основе¹⁵¹⁸:

¹⁵¹⁴ *Биде* је уопштено у македонским, али се јавља и у многим српским говорима: РСПГ, 525; БАДИЈС, 479; СМБГ, 119; БДГСр, 216; ПМГЈ, 96; ПА-МБРес, 349; СРЛГ, 457; ЈДТГ, 51; СМЦИГ, 88; БДИБ, 70; ПДМО, 226; ТМГР, 404; ЂДГБ, 91; БДНСгов, 100; РСГЦШ, 373.

¹⁵¹⁵ ПМГСЖ, 188

¹⁵¹⁶ ПМГСЖ, 188; МлРСГ, 79.

¹⁵¹⁷ У призренском градском говору аутохтони су облици *би́дем* и *би́нем* (РСПГ, 525). У подримском говору, како мој материјал показује, напоредни су *бидне* и *би́не*, а *биде* није потврђено. У говору Призренског Подгора уопштено је *би́не*, а само једном забележено *би́де*: До во́л'е да *би́не*, *ће би́не*, да *би́не*, све́ *бину́је*; врúча *црепу́л'а* да *би́де*.

¹⁵¹⁸ Уп. са *оч'áја* у призренском говору (РСПГ, 526); *hao* у ПА-МБРес, 356; СРЛГ, 458; ЈДТГ, 133; *о́áла/о́áла* и у свим српским оближњим говорима (према мом материјалу).

Óħаф, óħала, óħало; óħал'е;
Нéħаф, нéħала, нéħало; нéħал'е.
О нéјħела в. т. 782.

г) Имперфекат:

Óħа(x)/óħаше/óħашо(x), óħаше, óħаше; óħа(x)ме, óħа(x)ше, óħа(x)а;
Нéħа(x)/нéħаше, нéħаше, нéħаше; нéħа(x)ме, нéħа(x)ше, нéħа(x)а.

д) Остали облици:

Бéше óħаф, би сом óħаф.

ђ) Гл. „хтети“ није потврђен у копулативној служби.

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

853. По облицима и употреби прилога ГГ не разликује се од околних говора. Присуство дублета сведочи о стању пре формирања дијалекатског типа.

Прилози су различитог порекла: падежни (и предлошко-падежни), синтагматски, прилози настали додавањем партикула на заменички корен, прилози-позајмљенице.

854. Када су неки падежни облици изгубили своја именичка значења и пришли прилозима, падежни наставци за облик механички су се ширили и на оне случајеве када за њих није било услова. Тако је у ГГ знатне продуктивности финално -у, по пореклу локативно¹⁵¹⁹, које се налази у прилозима различитог значења, а у тежњи да се прилози формално диференцирају према придевима (*мало* : *малу*)¹⁵²⁰:

До́лу, на́долу/на́дулу, ош́о́здолу, бр́гу, мло́гу, о́кулу, нао́кулу, о́згору, маљи́чицу, ко́љку, не́кољку, во́љку, ш́о́љку, ма́гбулу.

Локативно -е из *го́ре, до́л'е*¹⁵²¹ вероватно се проширило и на *ва́ке, ша́ке*, мада -е у *ва́ке, ша́ке* може бити аналошко према прилозима с партикулом -де.

Инструментално -ом/-ум¹⁵²², са варијантом -м, налази се у прилозима различитог значења и порекла: *бр́гум, кри́шум, скри́шом/скри́шум, грехум, ош́о́дом/ош́о́дум/ош́удом, но́ћам, де́ћам, со́свем.*

Облици *но́ћам, де́ћам* настали су додавањем инструменталног -м на прилог падежног порекла *но́ћа, де́ња*. Прилози *но́ћа, де́ња* имају -а < -ж инструменталног.

Прилози на -ски¹⁵²³: *йе́шки, на́шински/на́шенски, ни́чки, љу́чки, го́рански, ср́йски* итд.

До́ма има прилошко месно значење (в. т. 522а).

855. Прилози сложени с предлозима имају најчешће месно и временско значење:

ош-: *ош́о́здола/ош́о́здолу, о́згора/о́згору, ош́о́згора/одо́згора, о́дма, о́довде/одо́ваде/ош́овде/одо́ваде, о́донде/одо́наде, ош́о́де/ош́одо/ош́одом/ош́уди, ош́куи;*

до-: *до́сти;*

на-: *на́долу, нао́колу, на́право, на́високо, на́вамо, на́шамо, на́дље* (< *на́дол'е*), *на́горе, на́рамо;*

йо-: *йо́вечера, йо́лани;*

¹⁵¹⁹ БАИсД, 248, 254; ВЛМД, 273.

¹⁵²⁰ КБИст, 30. О могућем фонетском објашњењу в. ИПИО 1, стр. 44, нап. 15.

¹⁵²¹ БАИсД, 248.

¹⁵²² О -ум од -ом в. т. 136.

¹⁵²³ О инструменталном пореклу оваквих прилога в. БАИсД, 253–254.

к-: *кнóћи*;
с-: *скрáја*;
за-: *зáјуџре*.

856. Прилози синтагматског порекла потврђени су само с партикулом *-ка*: *зѝмоска/зѝмуска*, *л'ѝтоска*, *нóћеска*.

857. Бројни су прилози настали додавањем партикуле на заменички корен:

-к-: *кѝде*, *свѝкеде*, *ошкѝде*, *дóкеде*, *нигде*, *ошкѝџ*, *кóга*, *свѝкога*, *никога*, *никаѝ*, *некога*, *како*, *некако*, *свѝкако*, *никако*, *кóљко*, *некóљко*;

-ѝ-: *ѝáмо(ка)*, *ѝбóга*, *ѝáке*, *ѝáкеџ*, *ѝбóљко*, *ѝбóљичко*, *ошодум* (са варијантама, в. т. 891);

-с-: *сѝга*, *сѝк*, *сáѝ*, *сáѝ*;

-ов-: *óвде(ка)*, *óдовде*, *дóвде*, *вáмо*, *нáвамо*, *вáке*, *вáкеџ*, *вóљко*, *ошовде*;

-он-: *óнде(ка)*, *óдонде*, *óнамо*, *нáко* (< *онако*), *другóнако*, *óнамо*.

858. Уз неке прилоге користе се предлози: *ка вáмо*, *за вáмо*, *до óвде*, *ош кѝде/ош кѝ*, *ош нѝгде*, *ка гóре*, *од дáл'еко*, *ош вѝсоко*, *ош сѝга*.

859. Прилози турског порекла:

Акиáместѝи (< *aķsat*, *aķsat*, ШАТур, 79–80), *бáдава* (< *bedava*, Исто, 110), *бáрем* (< *bari*, Исто, 120), *бáшка* (< *bařka*, Исто, 124), *бóл* (< *bol*, Исто, 147), *ѝч* (< *hiř*, Исто, 329), *калáбалáк* (< *kalabalak*, Исто, 385), *кáрѝи* (< *karřilik*, Исто, 388), *кобáѝегѝ*, *бáѝегѝ* (< *bayađi*, Исто, 113), *кóлај* (< *kolay*, Исто, 412), *кóџа*, *коџáмиѝѝи* (< *koca*, Исто, 411), *мáзбулу* (< *takbul*, Исто, 439), *сабáхал'е* (< *sabahile*, Исто, 538), *сáде* (< *sadelik*, Исто, 540), *сáј*, *сáљ* (< *salt*, Исто, 546), *ѝáмам/ѝáмáм* (< *tamat*, Исто, 599), *ѝѝкра* (< *tekrar*, Исто, 607), *ћѝмбиџе* (< *kim bilir*, Исто, 193), *чáк* (< *řak*, Исто, 160).

Неки прилози (*бáрем*, *чáк*) имају претежно значење речце за истицање.

ПРИЛОЗИ ПО ЗНАЧЕЊУ

ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО

860. *Вáмо*: Они *вáмо* већера спрѝмаје; че дóјет *вáмо* Гл, врзан *вáмо* сом сл'ѝзоф^в Ре, е, *вáмо*, рúчек ће спрѝмет Рад, а ће ни прáтиш *вáмо* Ку.

Уз прилог *вáмо* потврђен је предлог *ка*, који се не употребљава уз именице, са сачуваним значењем правца, окренутости: Оди, Вáјдо, *ка вáмо* Вр, пóљај *ка вáмо* Ле, мѝтни *ка вáмо* Др.

Са сличним значењем је и предлог *за* уз *вáмо*: Пóтерај кóњи *за вáмо* Ку, тѝрај кóња *за вáмо* Крс.

У примеру: *Óвамо* се пúштиф кóн' Ба — *óвамо* има временско значење („у то време“).

861. Прилог *нáвамо* („на ову страну; у овом правцу“) близак је значењем конструкцији *ка/за* + *вáмо*:

Пољај *навамо* ЗлПо, *навамо* мэтала Рап, нека доје *навамо* Ор.

С предлогом *ка* значење „у овом правцу“ појачано је: Пољај *ка навамо* Др.

862. *Тáмо(ка)*: Óтиде *шáмо* Гл, ге ви́кнаа *шáмо* Кру, óтишоф *шáмока* во плајна Крс, тупани још *шáмо* тупаје Рад, ми óтиде му́ш *шáмо* Вр, óшло *шáмока*, ће пéреме *шáмо* Ба, óтишоф *шáмока* Љу.

863. *Нáшáмо*: Їшл'е *нашáмо* Др, трчаље *нашáмо* Ку, óшл'е *нашáмо* Кру.

Први део сложенице уноси у прилог значење „у оном правцу“.

Нáшáмо је и у прилошком изразу: Порáстоа дéца *нашáмо-навамо* („тамо-овамо“) Вр, *нашáмо-навамо* йди свá-зима Др.

864. *Óнамо*: Óнамо йдал'е Гл, бéгај *óнамо* Ле, *óнамо* йди Др, *óнамо* се скрíла Ку, w Гостíварско *óнамо* Бр.

865. *Дóл'е/дóлу*: Оñ *дóл'е* рече; тí гóре, óн *дóл'е* Вр, да йдеш *дóље* w Призрен Ку, óшоу *дóлу* во чáршија Бр, се чу́је *дóлу* Др, ће жњéм *дóлу* Крс, óфце пáсеше *дóлу* Гл, *дóлу* је Ди.

866. *Нáдол'е/на́долу/на́дулу/на́дље*. — Први део сложенице уноси у прилог значење „у правцу према доле“:

Вóшке јене нáгоре, јене *на́дол'е* Ре, пáнал'е *на́дол'е* Крс, тéкло *на́долу* Бр, *на́дулу* бéгал'е Др, и *на́долу* бéга Гл, тéрај *на́долу* Ба, йди *на́долу* Ди, све *на́дље* óшље Мл, óтиде *на́дље* Ор.

867. *Гóре*: *Гóре* шо ни је нашá-њива Рап, кó[г]а һ[е] йдеме *гóре* Вр, В́раца *гóре* на в́р фáтена Ре, гúједа пáсеше *гóре* Др, брát ми óшоф *гóре* ЗлПо.

Предлог *ка*, ко́ји није срastaо са прилогом, у конструкцију *ка* + *горе* уноси значење правца: Йди *ка гóре* Рап, пóдигни глáва *ка гóре* Кру.

868. *Нáгоре*. — Први део прилога уноси значење „у правцу према горе“:

Ти тр́нала вóјска таке *на́горе*, свé стóка шо га зéл'е *на́горе* Вр, óтиде *на́горе* Гл, вóшке јене *на́горе* Ре.

869. *Óздола/ош́здола/ош́здолу*: Ће дóјет петна́есет дýше. *Ош́здола* Крс, *óздола* ће дóјет Арна́ути Ку, *óздола* бéга Др, *ош́здолу* дóшла Ор, *óздола* пúшке фр́љае Ба.

870. *Óзгора/óзгору/ош́згора/ош́згору*.¹⁵²⁴ — Прилози с префиксом *ош́-* имају израженију нијансу одвајања. Обе варијанте присутне су у свим местима:

Óзгора гл'еда Кракошкó-поље Вр, *óзгора* дóјдоа јене Ор, éно го чу́јек *óзгора* Ба, йде *óзгора*, ми́је сме го кáрал'е *óзгору* Бр, *ош́згора* йде Вр, *óзгора*, *ош́згора* Рап Крс Рад Ку Љу.

871. *Óколо/óколу/óкулу*: Тра́жи *óколо* Др, *óколо* гóрило Ле, *óколо* свé-дејке Рад, *óколо* пúјет Мл, и цре́ва *окол-óколо* ги ге нарéдил'е Вр, пóљај *óкулу* Крс, *óкулу* све тра́ве би́ље Рап.

¹⁵²⁴ БНАП, 215; ТМГС, 105.

872. *Наóколо/наóколу/наóкулу.* — Овај прилог значењски се не диференцира од прилога *óколо*:

Па *пóсољи наóколо* Бр, да га прашујеме *наóколу* Љу, *наóкулу* гúједа *пáсет* Крс, *свé наóколу* Рап, *наóколу* бíл'е óни Рад, *ће* га шéтам *наóколо* по нат сéло Рап.

873. *Найраво:* Ѐди таке *найраво* Ба, тéрај коњи *найраво* Мл, ишла све *найраво* Ди, све трчакме *найраво* Бр.

Прилог *йраво* потврђен је само у начинском значењу: Збóри *йраво* Др.

874. *Високо:* *Високо* рáстеш, *високо* гл'éдаш Гл, *високо* рíпа Др, рíпна *највисоко* Ор.

Поред месног, овај прилог има и нијансу начинског значења.

У примеру: Огрíјало сáнце од^ш *високо* Ре — *високо* је поименичени придев из синтагме *високо мéсто*.

875. *Нависоко:* Ѐзвор је *нависоко* Бр, óфце *пáсет* *нависоко* Ди, куће бíл'е *нависоко* Ба.

Прилошко месно значење почива на предлогу-префиксу *на-*. На сраслост *на-* и *високо* указује и нетипичан акценат овог прилога.

876. *Кéде/ћéде/кé/ћé:* *Ке* шо *ће* ти рéче брáт, тáмо *ће* идеш Вр, *кé* *ће* идеш, *кéде* си трнаф Гл, *кé* да ни стрáмује Др, *ће-сí-била*, *ћéде* је Бр, *кéде* да спíје ЗлПо, *ке-ће-гé-најеш* Љу, *ће-сí-била* Др, та *напре кé* *ймало тíја* Крс, му знáм *кéде* бíло закóпано Ба, бéћари *ке* *ймаје* во Дрáгаш, *нé-знам кéде* је Мл, старá-чешма *кéде* је Кру, от сýдбина *нéма ке* дá-бегаш, *нéма кé* да сéнеме Ор.

Прилог *кéде/кé* — *ћéде/ћé* има синкретизовано значење различитих упитних прилога месног значења (*камо, кжда, кьдѣ*). Свођење упитних прилога за место балканистичка је црта настала језичким мешавинама¹⁵²⁵, а повезана је са стањем у несловенским балканским језицима који имају само по један упитни прилог за место.¹⁵²⁶

Значења овога прилога онаква су каква су у другим говорима са синкретизованим упитним прилогом за место¹⁵²⁷:

а) Упитно („где“): *Кé*-има рáбота? Гл;

б) Упитно („куда“): *Кéде* си трнаф? Гл;

в) Упитно („одакле“): *Ош кéде* је? Мл;

г) Односно: *Најгољем* беше óшоф, *мáти* ни го óстајла во Каримáнофци, Шаћибáрово дéјће *ке* је Рап.

Кéде може имати и значење прилога *йонéкога* („понекад“): Ако го не дóтера, *кéде* прéпечен, *кéде* нéпечен Ди.

¹⁵²⁵ КБИст, 136; МСБЕ, 293; ГИЈЗ, 167–168; ГИИЈ, 271–306.

¹⁵²⁶ КБИст, 136.

¹⁵²⁷ БНАП, 55–56.

Прилог *кѣде/кѣ* део је предлошко-прилошких конструкција упитног значења:

до кѣде/до кѣ („докле“): *Ду кѣ* ге испратиџ? Ба, *До ђѣде* ишла? Бр.

оџ кѣде/оџ кѣ („одакле“): Ти би се чудила — колѣмбоџов^ф *оџ кѣ* дошоџ Вр, не-знам *оџ кѣ*-биџ Кру, *оџ ђѣде* зѣмала Бр.

У предлошкој функцији *кѣ* — *ђѣ* јавља се у предлошко-падежним конструкцијама месног значења („код; према“): *ђѣ* га нѣсет *кѣ* *Исљама* Гл, *чѣшма кѣ* *грѣбишиа* Ди (в. т. 217ђ).

У примеру: Не испратиџ *ду ка кѣ* *Брѣџ* Ба, значење је „до близу“.

877. *Оџкуџ*: *Оџкуџ* кажује шѣ и је Бр, *оџкуџ*^д ђѣ има Др, а *оџкуџ* ђѣ ми доџет пѣре Ку.

Примери су записани од старијих Горана. Прилог је у узмицању па га у говору млађих нема, потиснут је предлошко-прилошком конструкцијом *оџ кѣде/оџ кѣ*.

878. Прилог *куџ*, употребљен у значењу предлога „код, поред“, потврђен је у Рап и Крс. Иначе се и у овим селима потискује предлогом *кѣ*:

Пѣслѣ дѣјката ѣшла куд¹⁵²⁸ *бѣшчаџа* Крс, *куџ*^д *Ѡграђѣ* вѣкаѣ Рап, ѣслѣ *куџ* *џлајна*, *куџ*^д *мѣшѣре* Крс, чујѣкоџ ѣшоџ *куџ* *џѣра* Рап.

879. *Нѣгде*: Водѣница *нѣгде* не ѣстѣнала, си зѣџ дѣјка ка *нѣгде*, жѣне *нѣгде* не ѣдаље, дѣјке *нѣгде* не ѣдаље Ре, *нѣгде* нѣмало, ду Скопѣ струја *нѣгде* нѣмало Вр, нѣма го *нѣгде* Др, ѣн не не-пуштиџ *нѣгде* да ѣдеме Крс, *нѣгде* не сѣм-била Љу.

880. *Нѣгде*: В[ѣ] ѣдет *нѣгде* Ле, прѣен је *нѣгде* Вр, бѣла *нѣгде* Др, *нѣгде* ђѣ ѣде Крс, *нѣгде* нѣмало, *нѣгде* ѣмало Ле.

Прилог *нѣгде* употребљава се, осим у просторном, и у временском значењу („отприлике“): Сѣм трѣнаџ *нѣгде* ѣко сѣат дѣсет ѣтодом Кру.

Употребљен у предлошкој конструкцији са *оџ* прилог *нѣгде* значи „однекуд“: А ѣн па ѣдав^ф *оџ*^д *нѣгде* Вр, дошла *оџ*^д *нѣгде* Др, па дошла *оџ*^д *нѣгде* Ку.

881. *Дѣнегде*: Прѣгазуѣт Албѣнија *дѣнегде*, шуѣма је врѣнишка *дѣнегде* Вр, *дѣнегде* трчаџ Рап, и ураѣѣтала *дѣнегде* Мл.

882. *Свѣкеде*: *Свѣкеде* ишчуље („свуд“) Ку, *свѣкеде* го трѣжила Ре, *свѣкеде* бѣла Др, *свѣкеде* ѣма глађ Рап, *свѣкеде* ѣмало муѣребе Мл.

С предлогом *оџ* *свѣкеде* има значење прилога „одасвуд“: *Оџ свѣђѣде* ђѣ се сѣберет Бр.

883. *Надвор*: Вумур се става *надвор*, дѣјка *надвор* не ѣграла Вр, ђѣ ѣлѣзе *надвор* Ре, не-можем *надвор* д[а] ѣлѣзем Мл, ѣди *надвор* Ле.

¹⁵²⁸ Уп. са *куде*, *куд* у БАДИЈС, 468, 653; *куд* у овом значењу обично је у јужнометохијским говорима (РСПГ, 472; према мом материјалу из Призренског Подгора), сиринићком (МлРСГ, 112), сретчком говору (ПМГСЖ, 147, 173, 185).

884. *Во нѣѣре/во нѣѣра*: Бѣла *во нѣѣра* Вр, ће останаи *во нѣѣра* Бр, и оно је *во нѣѣре* Ба.

Прилог у Бр гласи *во нѣѣра*, у осталим местима *во нѣѣре*.

885. *Óвде(ка)*: *Óвде* живује Ре, *óвде* дошла војска óздола Вр, га донесл'е *óвде* Ди, остана *óвде* Ба, *óвде* живи брат Крс, воденица *óвдека* је запусте^{ха} Вр, *óвде* ми умрела Бр.

Уз *óвде(ка)* се јављају предлози *оѣи* и *до*, који модификују значење прилога: Кóјна *оѣи^д óвде* ће зéмет, *оѣи^д óвдека* сме идал'е Вр, ме онéсоа *оѣи óвде* Ре, ће доéеш *оѣи óвде* Ди; *до óвде* је мýје Гл, *до óвде* дошла Др, *до óвде* да прóдадем Ле, трчала *до óвде* Крс.

886. *Óнде(ка)*: *Óнде* сме прóшл'е, застаните *óнде* Гл, *óнде* умрела Рап, зачекајте *óндека* Ба, *óнде* прóшл'е та́квете Ре.

887. *Óшовде/óдовде* („одавде“): Зéф *óшовде* Рап, и *óшовде* гл'едам Крс, ошл'е *óшовде* Др, бéгај *óдовде* Ку, зéма *óдовде* Рад.

888. *Одаваде/одоваде/óдваде* („одовуд; с ове стране“): Трчи *одаваде*, па дошл'е *одаваде* Бр, дошла *одаваде* Ре, *óдваде* дошл'е Крс, *óдваде* Рап Вр Ор.

Одаваде, оданаде, записани у вишим селима, могу се довести у непосредну везу с оваквим облицима у реканском говору.¹⁵²⁹

889. *Óдонде/оданаде/одоноде* („одонуд; с ону страну“): *Óдонде* иде вода Крс, та *óдонде* дошл'е Ку, *óдонде* Др Рап Љу, *оданаде* идет сви, *одоноде* ће до-лет л'егуанци Бр, *оданаде* камен'е падаље Ре.

890. *Тýј(ка)/шýје(ка)*: Нéје *шýје*, се ому́жила *шýје* Ба, по Воденá-плоча *шýјека*, во Тијá-вода сл'эзومه *шýје* Ре, *шýје* вечéрахме Бр, *шýје* пив^Ф јéл'ен, пуно рабóте *шýјка* Крс, *шýје* ме чекај, бра́ча че остане^т *шýј* Гл, *шýјка* бѣла, *шýј* да сéдиш Ор, *шýј* Ђазим Вр.

891. *Óшуда/óшoде/óшoдо/óшyди/óшyдом/óшoдом/óшoдум* („отуд; са те стране“). Није потврђен облик *ошaде*¹⁵³⁰, који би био корелативан са *одаваде, оданаде*:

Рóшћиња пуштиф^в и *óшyда* и *óшyда* Вр, *óшyда* дошоф, вѣкнала *óшyда* Крс, избéгала *óшyда* Рап, ће доéе *óшoде* Ле, оно *óшoде-óшoде* се перцедује Ба, áскери дошл'е *óшoде* Бр, *óшoдо* трчет Вр, *óшoдо* има Ор, и јá се одел'и *óшyди* Бр, јéна *óшyдом* Ба, сом трнаф нéгде око саат дéсет *óшoдом* Кру, *óшoдум* Крс, и они ка им дошл'е, пријáтељи *óшoдум*, рéкље Ре, *óшoдом* Ба.

892. *Дáл'еко*: *Дáл'еко*-л'и-је Вр, шо сѣ-дошла во́љко *дáл'еко* Бр, *дáл'еко* ће го óнесе Ре, утре ће и́дем *иодáл'еко* Кру, *дáл'еко* гим пáсл'е Ба.

Уз прилог се употребљава предлог *оѣи*: Те насѣпеме вода о[т] *дáљеко* Ба, зéу дéјка о[т] *дáл'еко* Бр, стѣгна о[т] *дáљеко* Ре.

¹⁵²⁹ ПаАРГ, 130.

¹⁵³⁰ Исто, 130.

893. *Бл'узу/бл'узо*: — Облик *бл'узо* редак је, а посведочен је, поред обичнијег *бл'узу*, у Рад и Љу:

Не се зборило ка *сеа бл'узу Ре*, се омужила *бл'узу Ба*, пánала *бл'узу Крс*, *éво*, *не-иди бл'узу Кру*, *бл'узу Гл ЗлПо Рап Бр Рад Ку Ле Љу*; *било бл'узо Рад*, *бл'узо* го *нашла Љу*.

894. *Скраја*: *Скраја* го *фрљи Вр*, го *óстајл'е скраја Ор*, *седиш скраја Бр*, *седишл'е скраја Гл*.

895. *Пóкрај*: *Йди йóкрај Бр*, *йшље йóкрај* да не *ге виђит Рап*, *óдите йóкрај Др*, *нема ни йóкрај Ку*.

896. *Найрак*: *Не-могл'е најрак²* да се *вратит*, *найрак* се *вратила Крс*, *не-иди најрак*, *могл'е најрак Рап*.

Осим у *Крс* и *Рап*, *найрак* је у осталом делу *Горе* потиснуто прилогом *назаћ*.

897. *Назаћ*: *Ге вратите назаћ Ор*, *св'е дошл'е назаћ Вр*, *назаћ* да се *вратиш Ди*, *йдем назаћ Крс*, *јутре ће йде назаћ Ра*.

898. *Кáрши* („преко пута“): *Кóј е óнја карши Бр*, *карши била Рап*.

899. *Д'сно, л'éво*: *Гл'эдам л'éво, д'сно Ди*, *л'éво, д'сно* *разгл'едујем Ба*, *йди л'éво Ре*.

900. *Рóда*: *Во рóда* ће *седиш ЗлПо*, *ја сом била во рóда Ди*, *во рóда спála Др*.

Рóда је индеклинабилно, има месно значење, а *јавља* се само у конструкцији с предлогом *во*.

Овај прилог потврђен је у сретечком, сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу), али и шире у косовско-метохијским говорима.¹⁵³¹

901. *Дóма*¹⁵³²: *Дóјдоме дóма Ор*, *спíје дóма Ре*, не *трéбало дóма* да *каже Вр*, за *млóго дóма не-дошоу Бр*, *трнаф дóма Ди*, *дóма* *нека йде Др*, *ја сум дóма Рап* (в. т. 522б, 854).

Дóма се користи ретко и као именица са значењем „дом, кућа“ (в. т. 522б).

Настанак прилога се не може објаснити утицајем албанског језика, како претпоставља А. М. Селишчев¹⁵³³, који *-а* у *дома* доводи у везу са албанским *shrija*. Присутност *дома* у галипољском говору¹⁵³⁴ указује на старину лексеме, па је вероватније *наслањање дóма* на именицу *кућа*.

902. *Дл'боко/Дл'боко*: *Не-иди дл'боко Крс*, и *чула дóлу, дл'боко Др*, *пánала дл'боко Ку*. Примере в. и у т. 165.

¹⁵³¹ ЕГРеч 2, „род, рода“.

¹⁵³² САМПол, 35; МлРСГ, 102; ПМГСЖ, 15, 165, 166, 206; РСПГ, 528; јужнометохијски говори (према мом материјалу); БАДИЈС, 337–338; ПМГЈ, 80; ЕГРеч 1, „дома“; БНАП, 309; ИПГС, 309; ПемСкЉ, 184.

¹⁵³³ САМСлов, 15; САМПол, 35.

¹⁵³⁴ ИПГС, 309.

903. *Ча́к*: *Ку́каљци* го оста́вал'е ке са́ка да па́се, *ча́к* до Ја́сојке ва́мо Вр, сме сти́гнаље *ча́к* до ње́го Крс.

Овај прилог-речца, осим за истицање месног значења, употребљава се и за истицање дужине протеклог времена: Не со́м-спала *ча́к* седем де́на Др.

ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

904. *Ко́га/ка́и*: *Ко́а* һ[е] йдеме го́ре Вр, *ко́га* си дошоф Рад, *ко[г]а* не фа́ти Ре, *ко́а* ће се обо́раíme Ба, *ко́га* у́мрела Гл, *ко́га* би́ло Др.

У значењу упитног прилога за време уочене су несажете форме.

У везничкој служби сачувано је *кога*, али су чести и сажети облици *ко/ка*: *кога* трнаме, цре́шње цџфеа Рад, *ка* ста́нала, ми ре́че Крс (в. т. 209ж, 217, 372а).

Ретко — и то у нижим селима — у говору старијих посведочено је и *каи*¹⁵³⁵ (< *кад*): *каи* је сва́дба Крс, *кад*-било ти́ја Крс, *каи* у́мрела Рап, *каи* йз-ораф Рад (в. к. 51).

О овом прилогу в. т. 404, 906, 907.

1535 ВБГГ, 71.

905. *Некога* („некада“): Сом пасоф оџце, *некога* гуједа, *некога* кон’и Ре, не си пристала ка шо си била *некога* Гл, *некога* ће знаје Бр, пишује *некога* Рап.

Уз *некога* се употребљава предлог *ош*, а предлошко-прилошка конструкција има значење синтагме „од тог времена“: Па посл’е, од *некога*, фати он бол’ес Мл.

Удвојени прилог *некога-некога* има значење „понекад“: *некога-некога* работа Ди.

906. *Никога/никаш* („никада“): *Никога* не ће уработа Бр, *никаш* не-било овја Рап, *никаш* ништо нема Др; ја-вел’им — *никаш* Ор, и не-могоф^в *никаш* *А-ва да га сл’езе, *никаш*^д не-биф Крс, *никаш* не-ће-има Рап, тја — *никаш* Рад, та *никаш* да не-дојеш Ку (в. к. 51).

907. *Свекога/свакаш* („свакад, стално“): *Свекога* таће не-може да биде Бр, *свекога* дохија ке нас Гл, *свекога* тја да учиш ЗлПо, *свекога* израбтује Кру, *свекога* со оџце Љу, *свекога* матер да гл’едаш Ба, *свекога* ке нас Крс; он збори *свакаш*¹⁵³⁶ Крс, *свакаш* тја Рап.

Облик *свекога* доминира и, осим ретких потврда у Рап и Крс, *свакаш* је потиснуто (в. к. 51).

908. *Сэга/сэк/саш/саш*: *Сэга* рањим два тельета Ле, никој не-сэ-мучи *сэга* Вр, *сэга* је убаво Ре, *сэга* муабетиме Др, от *сэга* ће слушаш Мл; и *сэк* Пепељуша ја дал’е Бр, *сэк* ке ће-иде Ди, нека ти даје *сэк* пет кила мл’еко Ба; *саш* бил’е, он *саш* ће доје Крс.

Примери *саш/саш* потврђени су само двапут од истог информатора па их треба опрезно прихватити, тим више што и у оближњим српским говорима овај прилог гласи *сэг*.¹⁵³⁷

909. *Тога* („тада“): *Тога* дошоф Гл, *шога* припуца бабо Ле, и поздраве сме бил’е *шога* Ре, страм имало *шога* Кру, немало *шога* Др, он праше кућа *шога* Ба, *шога* немаше ни доктури Рап, га зимаје *шога* мл’јнеста Љу.

Предлошко-прилошка веза до *шога*: Они до *шога* зајца не видел’е Вр.

910. *Денеска*: *Денеска* је свадба Рап, па ће дајеш *денеска* Др, пјала *денеска* Рад, *денеска* се мјжи Крс, не-смé-јал’е *денеска* Ку.

911. *Синојка*: *Синојка* брат ми дошоф Гл, врнало *синојка* Мл, избегала *синојка* Ре, шо-било *синојка* Ба.

912. *Ноћеска*: Још *ноћеска* сме зајено Вр, *ноћеска* ће ткаје Др, *ноћеска* ће спијеш Бр, *ноћеска* да работа Мл.

913. *Зимуска*: Неје убаво време *зимуска* Рап, *зимуска* оџце се скупе Др, ће се омужи *зимуска* Рад.

¹⁵³⁶ *Свакаш* бележи и Б. Видоески (ВБГТ, 71).

¹⁵³⁷ ПМГСЖ, 53, 56, 81итд.; МлРСГ, 99; РСНГ, 528.

914. *Л'еџоска*: Врнаф дош *л'еџоска* Ку, шо ће урабóтаје *л'еџоска* Ле, *л'еџоска* óфце пáсоф Рад, не сме рабóтал'е *л'еџоска* Ди.

915. *Ноћа(м)*: Па да стáнеш *ноћа*, *ноћа* ме óнесоф Вр, *ноћа* не-мé-виђи Ре, мéрак ми је *ноћа* Гл, муá-мати ће дóјде *ноћам* Ор.

Ноћам је потврђено само у Ор.

916. *Дења(м)*¹⁵³⁸: *Дења* спије, *ноћа* скíta Рап, Бóга да мóл'иш и *дена* и *ноћа* Бр, *дења* сéдет прé[д]-дућан Мл, *дén'ам* со óфце, *дењам* не-сé-спије Ор, ни *дејн'а* ни *ноћа* Др, *дејна* Бр Ре Кру.

917. *Вéчер* („увече“): *Вéчер* ће дóје Бр, *вéчер* гúједа тéраме Вр, *вéчер* сме утéпане от рабóта Гл.

Из прилога је испала група *въ-* (в. т. 249ђ).

918. *Повéчера* („увече“): *Повéчера* ће се виђиме Вр, ће бíде *йовéчера* Ор.

919. *Нáвечер* („вечерас“): *Нáвечер* ће те виђи Ку, ми дóнеси *навечер* Ле, *навечер* ће ни врне Рад.

920. *Акиáместџи* („довече, вечерас, ноћу“): Муá-мати *акиáместџи* дóшла Ор, *акиáместџи* рабóтам Ку, *акиáместџи* Вр Рап Крс Мл.

921. *Плáдно*¹⁵³⁹: Ће спије на *йлáдно* Гл, на *йлáдно* óфце му пáсл'е Кру, на *йлáдно* му óнеси Рад, до *йлáдно* спије Мл, ни до *йлáдно* не урабóтује Др.

Мада је лексема индеклинабилна, чињеница да се употребљава с предлозима говори да веза с именичким значењем није потпуно прекинута.

922. *Кноћи*¹⁵⁴⁰ („увече, довече“): *Кноћи* ће дóјеш Гл, ће те ви́кне *кноћи* Кру, да бíдеш *кноћи* дóма Рад, и *кноћи* ће ми дóнесет Др, ће се виђиме *кноћи* Др.

923. *Чвéра/фчéра/чéра*: *Чвéра* сом даф Ре, *чвéра* ни била Бр, *чвéра* óшла Др, *чвéра* сом спáла Крс, бéше *чéра* Бр, *фчéра* га ви́дела, ни *чéра* нéмало Ди, нé-маше *чéра* Ба, *фчéра* пóчнаф Вр.

924. *Уйџре/јуйџре/вуйџре* („сутра“): Дóјди *уйџре* на плáдно Гл, *уйџре* ће хó-диш ЗлПо, ће йдем *уйџре*-вечер Вр, *јуйџре*¹⁵⁴¹ ће ми дóје муш Ор, *јуйџре* је Бóжећ Ба, *вуйџре* ће го врати́ме Бр, *вуйџре* ће врне Рап (в. т. 355г).

925. *Вуйџро* („јутру“). — Прилог је предлошко-падежног порекла — *въ уйџро*.

Вуйџро ће се сóберет Гл, *вуйџроџо* во нéдеља Крс, и јá *вуйџроџо* шо да рабóтам Ре, óна, *вуйџро*, че а прóменет жéне Гл (в. т. 355г).

926. *Сабá(х)ал'е* („јутру“): Рабóтала *сабáал'е* Ди, *сабахáл'е* лјуђи дóјдоа Бр, ће стáне пóрано, *сабáал'е* Вр.

¹⁵³⁸ С варијантама *дén'ам*, *дén'а*, *де́на*, *де́ња*, *дејн'а*, *дејна*.

¹⁵³⁹ ПМГСЖ, 52, 141 итд.; МлРСГ, 34; ЕГРеч 2, „плáдне“.

¹⁵⁴⁰ Сретечки, јужнометохијски подримски и подгорски говор (према мом материјалу); МлРСГ, 100; РСПГ, 528: БАДИЈС, 340; ЕГРеч 1, „кноћи“; АР-СВАБ, 309; БНАП, 152, 217; СРЈГ, 465.

¹⁵⁴¹ ПМГСЖ, 19, 184; МлРСГ, 99; РСПГ, 528; ЕГРеч 1, „јутре“; БАДИЈС, 338, 342, 465; АР-СВАБ, 310; БНАП, 337.

О им. *саба(х)ал'е* в. т. 543ђ.

927. *Њеќња/неќња* („пре мало дана; ономадне“): *Њеќња*¹⁵⁴² сом пánала Мл, *неќња* ми прáтила Ле, *неќн'а* врнало Ле, и било *њеќња* Рад, сом пóжн'ела *н'еќн'а* Гл, *њеќња умрела* Љу, ти сом дáла *њеќња* Др.

928. *Лáни* („прошле године“): *Лáни*¹⁵⁴³ сме сíјаље Ку, *лáни* брát ми бíф Ле, сме пошíвал'е кућа *лáни* Др, ни *лáни* пémало, не рóдило *лáни* Крс.

Прилог је бележен од старијих Горана, а из говора млађих је у узмицању.

929. *Пóлани* („претпрошле године“): Јóште *йóлани*¹⁵⁴⁴ сом вршила Ле, *йóлани* бíло пóладно Ку, и мíје *йóлани* сме дóшље Рап, не-прашај шó-било *йóлани* Ба.

930. *Дóцна* („касно“): Нé-иди *дóцна* Ор, *дóцна* стíгнала Др, *йóдоцна* пáнаф Ле, *дóцна* стíгнаф Ку, ошл'е *йóдоцна* Ба.

931. *Вéк* („дуго; увек“): Ја сом држала *вéк*¹⁵⁴⁵ шíiese óфце Вр, *вéк* сме се пátил'е Ре, *вéк* ће рáбота Др, и се распрáвала *вéк* Рап, *вéк* сом се мúчила Ор.

Бележен је само облик из кога је испала група *въ-*. Траг некадашње групе је у факултативној дужини вокала *-е-* (в. т. 249ђ).

932. *Вéзден* („ваздан; стално“): *Вéзден* вéзе Кру, *вéзден* жéла Бр, рáбота *вéзден* Др, *вéзден* во кáве сéдет Мл, *вéзден*, бе, спíјем Ре, јá *вéзден* рáботам Бр.

933. *Нáйре* („пре“): *Нáйре*¹⁵⁴⁶ стрáм се ýмало Вр, *нáйре*, вéл'и, на гор-нá-софа сéдал'е бéћари Ре, сме сíјал'е *нáйре* Ор, *нáйре* се знáло Ле, свé-било по-ýбаво *нáйре* Др, тáће било *нáйре* Бр.

Прилог *йре* није потврђен.

934. *Пóсл'е*: А *йóсл'е* две брátћића дрúге мéне ми умрeље Рап, óн дóшоф *нáййóсл'е* Др, *йóсл'е* кóна ни дáде Ре, па *йóсл'е* ће дáјеш на ваљáјчара, *нáййóсл'е* грá и тíкве Вр.

935. *Рáно*: Пéтеф *рáно* кúка да ме *рáно* разбúдује Рап, ће ме дíга *рáно* Бр, би сом стánала *йóрано* Кру, да стánеш *рáно* Гл, ће íдем *йóрано* Др.

936. *Дáвно/дáмно*: *Дáвно* шо бíло сом запáнтила Ре, *дáвно* било тíја Др, *дáвно* бéше Ле, *дáмно* ни се згóди Ку.

Прилог *дáвно/дáмно* у узмицању је, а потискује га прилог *óдавно/óдамно*.

937. *Óдавно/óдамно*: *Óдавно* ти збóрила Ку, *óдавно* не ни пáнује нáм Др, *óдамно* не сом га вíдела Др, ми вéл'иш — *óдамно* Вр, *óдавно* не-нí-била Крс.

¹⁵⁴² БАДИЈС, 467–468; Сиринић, Сретечка жупа, јужнометохијски говори (према мом материјалу); СПЕРеч 1, 379 (за Тимок, Лужницу, Лесковац), ЖНРеч, 101; ВБМак, 143; ВБДГ, 80 (*некни*).

¹⁵⁴³ ПМГСЖ, 184 (*лáњи*).

¹⁵⁴⁴ СРЛГ, 464.

¹⁵⁴⁵ ТМГС, 104 (*вавек*).

¹⁵⁴⁶ РСПГ, 352.

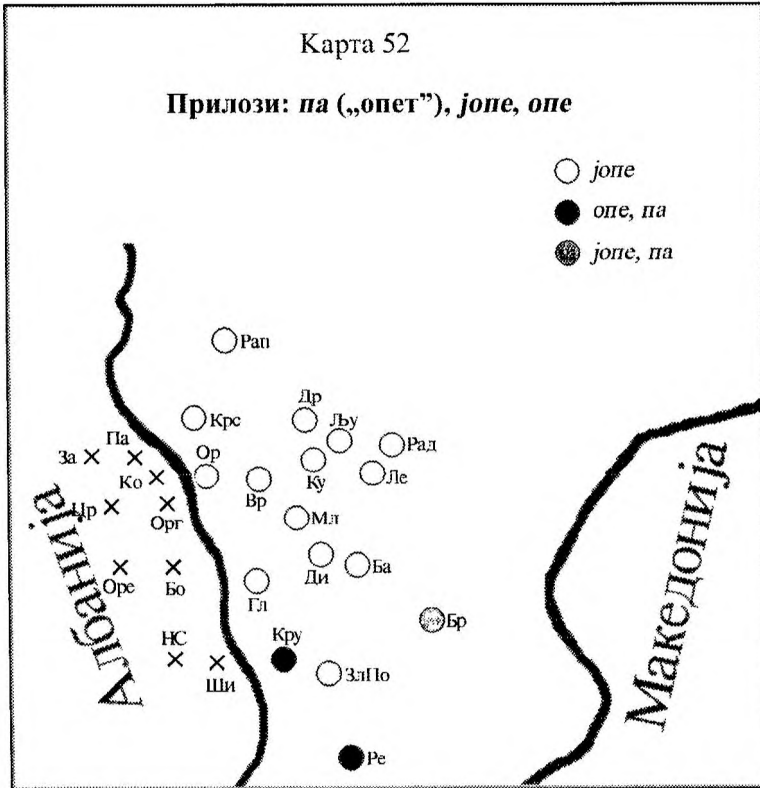
938. *Óдма*: *Óдма* се вратија Бр, ће дојеш *óдма* Крс, *óдма* да виђиш Гл, ће ни дадет *óдма* Кру, páре — *óдма* Ку, *óдма* ни платила Ба.

939. *Jéнак* („одмах“): *Jéнак* нека дóнесе Бр, *jéнак* да рáботаш Ре.

940. *Jóйе/óйе* („опет“): Чóрапе *jóйе* нím че им да́е Гл, *jóйе* сом дошоф Ор, *jóйе* се вратила Др, *jóйе* ће до́е Ба, *jóйе* је бóљесљиф Крс, *jóйе* да дојеш Кру, *oйé*-п'i-je, *óйе*, сваки-ден Ре (в. к. 52).

О *óйе*, *jóйе* в. т. 3556.

941. *Пá* („опет“): Óна *йá*¹⁵⁴⁷ ће рáбота, лóуђи *йá* ће дојет Бр, *йá* ће йде Кру, *йá* рáботај Ре.

Прилог је посведочен у местима најближим ЗПМ територији — у Бр, Ре, Кру. И у овим горанским селима доминира *jóйе/óйе* (в. к. 52).

942. *Тéкра* („опет, поново“): *Тéкра*¹⁵⁴⁸ ће се кáрате, *шéкра* ће ви бíде кí-јамет Ор, *шéкра* ће бíде Вр, *шéкра* ће дóнесет Др.

¹⁵⁴⁷ БАДИЈС, 651; БНАП, 223; о пореклу прилога в.: СПЕРеч 2, 583 „p-1“.

¹⁵⁴⁸ ЕГРеч 2, „теклар“.

942-а) Тоуѝрѝф („истом, накнадно“): *Тоуѝрѝф* ће рабóтате Рап, *шоуѝрѝф* ће ни биде Ле, *шоуѝрѝф* ће се тéпате Рад.

943. Вéће („више; сада; у то време“): И óна, *вéће*¹⁵⁴⁹, о[т] туј óшла на Пе-њушката, и се распрáвала вéк *вéће* тáке óна Рап, гóдине *вéће* нé-знам да ти кáжем Ба, нé-можем *вéће* да *óдим Вр, ће го донéсете *вéће* Ку, па *вéће* ће нал’эгне-ме тујека Ре.

944. Свé („стално, све време“): *Свé* те збóрил’е Бр, *свé* викаје на мéне Ди, *свé* го жéлаје Ба, *свé* не крадет Др. Примере в. и у т. 6896.

ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

945. Прилози на -ечки:

Љуђи бумбáречки збóрил’е Вр, ти учини тíја *засáечки*¹⁵⁵⁰ („уистину“) Гл, *засáечки* ће ни рече Ди, збóри *нашечки* Ре, сéди *жабечки*¹⁵⁵¹ Др.

946. Прилози на -ски:

Вóда пíла *нички*¹⁵⁵² („ничице“) Ди, шо ме *нички* гл’éдаш Вр, до Драгаш *йéшки* Кру, сом прóшоф *йéшки* Др, *йéшки* *óди Ба, да нé-одим *йéшки* Ку, сме íдал’е на гурбет *йéшке*¹⁵⁵³ Вр, *йéши* óди Бр, *нашински* речено Гл, а ће збóриш *нашински* Крс, *нашински* ће збóриме Др, *нашенски* збóрила Рап.

947. Прилози придевског порекла:

Пошíроко ми кáжи Ре, јá ће га *лóшо* прéкэвнем Кру, *чúдно* („смешно“) кáжује Ре, сóкол’и л’éтаје *високо* Гл, свíтка *јáко* Др, нéмој да *йрáво* кáжете Ди, јá бéше *слáшко* заспав, *љушо* му рече Рап, врнáјчица („киша“) *сйшно* врне ЗлПо, йшоф *намуршено* („натмурено“), дóма íде *разљушено* Ор, *йрísтало* го испрáтил’е Вр, *блáго* њéму Рад, *блáзе* кó[j] је млáт Ди, *ненауздавно* („изненада, неочекивано“) дóшла Ре, *йоубаво* бíло, *йóмучно* бíло Ди, *йóшешко* нí бíло нí ће бíде Рад, *најáко* ги жáл’им Љу, íди *йóбрго*¹⁵⁵⁴ Вр, *бргум* се скрíте Ре, бéгај *бргу* Ор, *бргум* Вр Ор Кру, íди по *йóлэко* („спорије“) Рап, рабóтај *йóл’еко* („полако“) Бр, нéје *лэко* Ди, му се чíни *л’эсно* Бр.

948. Посóбице („одвојено“): *Посóбице* трчет двáјца нáше Ре, стíгнал’е *йосóбице* Кру, а ће путујете *йосóбице* Гл.

Уочен је још само један прилог на -ицу — *мал’ичицу*, али са значењем прилога за количину.

949. Кáко/кá: *Кáко* ти знáш јá да нé сом нíшто Гл, *кáко* знáје — дóма нека дóје Бр, а Јусуф *кáко* је, *какó-му-је* жéната, жéне *какó-идет* Вр, и свé *какó* трéбе

1549 ВЕДГ, 80; РСПГ, 385, 422, 461, 514; ЖНРеч, 14.

1550 Мотивисано прилогом *сáј* (в. т. 859).

1551 Уп. с оваквим прилозима у говору Врачана (ДПМО, 212).

1552 БАДИЈС, 466 (*ничке*).

1553 Знатно је више потврда облика на -и.

1554 ПМГСЖ, 22, 44, 68 итд.; МлРСГ, 103; БАДИЈС, 667; ЕГРеч 1, „брго“; о пореклу (према односу *дуго* — *дуже*) в. СПЕРеч 1, 222 „brz“.

Ор, па *како* ти бабета си бнесоф старого Крс, љај *ка*-вел'и за тебе Мл, *ка* се избркало Рап, *ка* те наођаје све-тебе Ди, *ка* ми се мучила млого нана Ор, *ка* ме не-позна Бр.

950. *Некако*: Се живује *некако* Др, се ишколуаа *некако* Гл, *некако* ће донесем Ор, ће га познаш *некако* Бр.

951. *Никако*: Немаје своје-паре — *никако* Вр, *никако* да не-бегаш от њего; *никако*, маџер, ама немој да кажујеш; глас не ти преговорнуаље *никако* Рап, не-могаф *никако* да ил'езе Ку.

952. *Свекако* („било како; свакако“): *Свекако* жњет Рад, не-требе *свекако* Ку, и *свекако* ни уработаф Ор.

953. *Ваке/вађе/вањец*: Ми ге притиснаф *вање* Вр, прапорци стаене *вање* на магаре Ре, *вађе* не бидује Бр, *вање*-било Др, *вање* сме се боравиле Рап, сме седале *вањец* Мл, *вањец* ће работаф Др.

Облика *џаке*, *ваке* има у дебарским говорима¹⁵⁵⁵, затим у сретечком.¹⁵⁵⁶

Прилоге на *-ец* има и тетовски говор.¹⁵⁵⁷

954. *Таке(зи)/џађе/џакец*: Не могаа *џаке* Рап, *џаке*-ти-било Гл, *џаке* збори Рад, *џаке* сме поминал'е Вр, *џађе* оџце не-пасет Бр, и *џакец* ка шо ти реко Мл, *џакец* било Ба, *џакези* ти било Рад, *џакези* се ишло Ле.

955. *Нако*: *Нако* ће изотка Мл, *нако* сме жњел'е Рад, *е*, *нако* и нас не зуала Ку.

Прилог *нако* скоро је истиснут прилогом *џаке*, а бележен је од старијих Горана. Интересантно је да у овај прилог није продрло *-е* (уп. са *вање*, *џаке*), затим да се јавља у нижим селима у којима функционише двочлани систем показних заменица из кога је истиснута заменица *онај* (в. т. 659).

956. *Другонако/друганако* („другачије“): *Другонако*¹⁵⁵⁸ пл'ете Ор, *другонако*, а не *вање* Вр, ни напрај *другонако* Рап, *другонако* Крс Ди Вр Ба Љу, *друганако* Вр Др Ор Љу Ку.

Прилог *другојаче* у П-Т говорима тумачи се као компаратив придева.¹⁵⁵⁹ Облик овог прилога у ГГ, а и његово значење, указују на везу прилога *другојаче* са прилозима на *он-*, *ов-*, *џ-*, а не с придевом *јако*.

957. *Кришум/скришом/скришум*: Зазборила со њего *скришом* Ку, ће седиш *кришум* Рап, ће дојеме на ручек, некуа *скришум* от свекра Ле, *скришум* гл'едах Бр, ни донеси *скришум* Ди.

¹⁵⁵⁵ СТТГ 2, 106.

¹⁵⁵⁶ ПМГСЖ, 147, 185 наводи само *вање*. У сретечком говору, према мом материјалу, присутно је и *џаке*.

¹⁵⁵⁷ СТТГ 2, 106.

¹⁵⁵⁸ Уп. с прилозима овога типа у БАДИЈС, 467–468 (*другако*, *друговако*), 466 (*другојаче*); ТМГС, 105 (*другојаче*).

¹⁵⁵⁹ БАДИЈС, 466.

958. *Грэхум* („грешком; случајно“): *Грэхум* сме донеље Рап, óфце ни пáсље *грэхум* Крс, *грэхум* го утéпал’е Рад.

959. *Пóник* („погнуто“): Шó си тóлько *йóник* застáнала? Ди, шó *йóник* сéдиш Вр, *йóник* остáнал’е Ор.

960. *Нáрамо* („начин ношења терета на рамену, на леђима“): Во Богóвино нáпре йдал’е *нáрамо* Бр, *нáрамо* сме дóнесл’е Ди, рабóтаје *нáрамо* Ре.

961. *Кáдабок* („право, истинито“): Тíја је *кáдабок* мáмене Ре, *кáдабок* нóсен’е Кру, тíја свé-било *кáдабок* Ди.

Прилог је сложеница настала из прилошког израза *као да је бог*.

962. *Свé* („стално“): Нáпре со сéкира, *свé* со сéкира ће се мýчиш Вр, *свé* со мýка жíвила Гл.

У прилогу је присутна и нијанса временског значења (в. т. 944).

963. *Сóсвем* („у пуној мери; сасвим; потпуно“): Дрýго бíло нáпре, *сóсвем* дрýго бíло Ба, *сóсвем* зáпрел’е Ди, *сóсвем* ће не забóрает Рап.

964. *Бóжсем/бóжсе/бóш* („бајаги, тобоже“): Ја, *бóжсем*, дóма сом дóшла Ба, *бóжсем* знá Ку, *бóжсем* је прíстала Др, да вл’эземе, *бóжсем* Љу, *бóжсе* да го прíмети Ку, *бóжсе* на свáдба йде Бр, *бóжсе* ће дóјеш Ре, та *бóш* ће дóнесе Ба, јá, *бош* сáј ће ми дáјет пáре Вр (в. т. 217в).

965. *Ендíбожсе* („каобајаги, тобоже“): *Ендíбожсе* знá Др, óна, *ендíбожсе*, не го вíдела Љу.

О пореклу прилога и примере в. т. 354в.

966. *Кобáјеги* („тобоже“): Вíје да ил’эзете *кобáјеги* да ме крáдете Гл, *кобáјеги* сме се вíдел’е Рад, па му дáј, *кобáјеги*, пáре Др.

967. *Мáзбулу* („драго“): Да ми си затвóрила врáта да ўмрем, *йомáзбулу* је Ба.

968. *Сáде* („стално“): Óн *сáде* плýка Ре, óни *сáде* рабóтаје Рад, мýжи *сáде* путýаље Ку.

969. *Сáл/сáј* („уистину; стварно“): Јá, бош *сáј* ће ми дáјет пáре Вр, *сáј* л’и ће бíде Рад, *сáл’* л’и ће ми дáдеш ЗлПо.

У призренском турском говору прилог гласи *сај* (по мом материјалу).

970. *Тáмам/шáмэм/шáмэн* („потпуно; добро; како треба“): *Тáмам* ка шо трéбе Ре, *шáмам* сом дóшла Љу, *шáмам* да му óнесем Ку, *шáмам* дóјде на рабóта Ба, *шáмэм* сме кýпил’е Др, тíја му је *шáмэн* Крс.

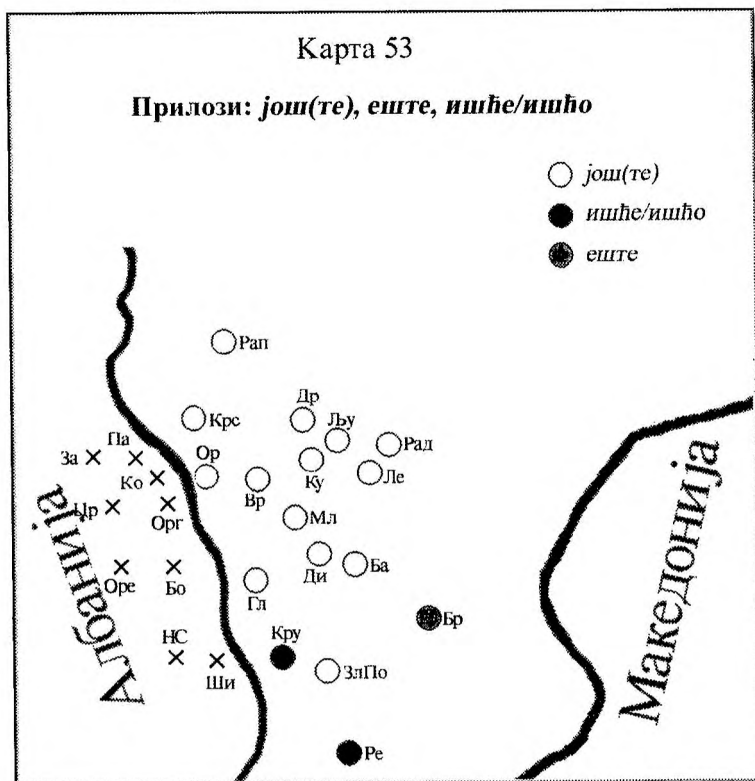
ПРИЛОЗИ ЗА КОЛИЧИНУ

971. *Јóш(шe)/éшшe/йшшe/йшшe/йшшe/йшшe/йшшe*: *Јóш* нé-дошла Ку, а за нéго *јóш* пóколај Рад, *још* јéмпут Рап, дрво *још* подéбело дóшло Крс, ми јéмпут па *јóш*-јéмпут Вр, *још* јéна гóдина тáке бíло Ор, донéси-ми *јóш*, *јóшшe* сум мláда Рап, *јóшшe* нé-дошла, *јóшшe* сíјет Мл;

éшшe јén ће пéче, *éшшe* мáло, *éшшe* нéје угóтвена, *éшшe* збóри Бр;

ише máло, *ише* љи се шéташ, *ише* си мláда Ре, *ише* máло па ће врне Кру; *ишо* не ўмрела Ре; *јишо* óвија Ре, нејзи пóсл'е јóпе *ишйé*-више Ба.

У Ба је уопштен облик *још(ше)*. Пример *ишйе* записан је од информатора чија је баба из Ре, па је могућа контаминација *ише* и *јошйе*.

О пореклу различитих облика прилога и распрострањености в. т. 121з.

972. *Вољко/вољку*: *Вољко*¹⁵⁶⁰ си порасла Ре, шо си-дошла *вољко* даљеко Мл, *вољко* донела Ле, *вољко* íмам Вр, *вољко* ће платим Др, не сом íмала *вољко* Бр, ни *вољко* не тй-давам Ле, *вољко* ће изéдеме Гл, не-давам *вољку* Рап, *вољку* íмала вода Ба, *вољку* ни дóнеси Крс, *вољку* íма Ку.

Количински прилози на -о обичнији су у вишим селима, исти прилози на -у¹⁵⁶¹ у нижим.

973. *Тољко/шољку*: *Тољко* је Др, *шољко* сом рабóтаф Рад, *шољко* ми платиф Гл, *шољко* íма Ди, *шољко*-беше виђујене Ре, *шољку* да ни дадете Ку, нéмој *шољку* Рап, ни мије нéмаме *шољку* Крс, не се íмало *шољку* Ор, *шољку* ти бíло Рад, *шољку* Љу.

¹⁵⁶⁰ О односу *вољик*- : *вољк*-, *шољик*- : *шољк*-, *кољик*- : *кољк*- в. т. 215г.

¹⁵⁶¹ Уп. са *кол'ку*, *шол'ку* у тетовском говору (СТТГ 2, 106).

974. *Кóљко/кóљку:* *Кóљко* са, *кóљко* л'éжи Бр, *кóљко* *óдим Ба, *кóлко*, *кóлко*¹⁵⁶² ђујек не-могаф да ил'езе Ре, *кóљко* óфце јáлове имаш Гл, *кóљко* сом пó-стара Мл, *за кóљко* си ја пожњéвала, *кóљко* сме Ле, *кóљко* Рад Ди, *кóљку* гуједа Ба, *кóљку*-дена си сéдала Рап, *кóљку* имаш Љу, *кóљку* се Ор.

У примеру: *Кóљко* дéсет кíла жíто ће зéмеш Ре — *кóљко* значи „тек, само“.

975. *Нéкољко/нéкољку:* *Нéкољко* омлáдинци Др, *нéкољко* гóдине Бр, ми дóнеси *нéкољко* óфце Вр, *нéкољко* нéдеље Др, *нéкољку* дéња пóсле Крс, дáј ми *нéкољку* Рап.

Мало је потврда с групом -л'ик-: Крос³ *некóл'ико* врéме, нéдеља, двé, че и заидет; *некóл'ико* мéсеца Гл.

976. *Тóљичко* („врло мало“): *Тóљичко* сом дáла Ба, *шóљичко* зéла Ди, не-мí-давај *шóл'ичко* Ор, ни *шóљичко* нéмало Др.

977. *Кол'икаво* („колико“): *Кол'икаво* да ти кáжем Ба, *кол'икаво* ти прáтиф Ди (в. т. 6876).

Придевска заменица врши прилошку службу после свођења синтагме на зависни члан. Оваква употреба придевских заменица одвећ је ретка у ГГ.

978. *Нéкој:* Па *некој* врéме посéјала шо посéјала Ди, и *некој* врéме сом ра-бóтала Др.

Изван синтагме *некој врéме* — *некој* у овом значењу није потврђено.

979. *Млóго/млóгу:* Ће стáнује бáбо рáно *млóго* Вр, *млóго* ми сте додíјал'е Др, *и́рémлого* кíсело Ре, сéло и́грало *млóго* Ор, *млóгу* је мíлосно Ле, *млóгу* скý-по Кру, *млóгу* спíје Бр, *млóгу* дáљеко Рап.

Прилошки израз за *млóго* (*За млóго* дóма не-дошоу Бр) део је синтагме из које је елидирана именица *време*.

Прилог *млóго* сачувао је суплетивни компаративни облик *више*, поред форме *и́омлого* (в. т. 702): Нéјзи пóсл'е јóпе ишг'е-*више* Ба, јошг'е-*више* се умóрује Ди.

980. *Прекóвише* („врло много“): *Прекóвише* си дóнесоф Рап, не рáботај *и́рекóвише*, *и́рекóвише* нóсиф Др.

981. *Мáло:* *Мало* снéк беше пáнаф Вр, че пóседет *мáло* Гл, *и́омало* дéне-ска јáтте, кој-ће-тí-јаде *и́омало* Ре, остáнал'е *мало* трóхе Крс, *мало* рáћија има-ше Бр, ме пúшти *мало* бóл'ес Кру.

Уз одричне глаголе у примерима: *Мáло* не ге задéвал'е дéјке Вр, *мáло* не-не-браље Арнаути Ре — прилог *мáло* значи „млóго“.

У дистрибутивном значењу: Ми дáва да јáдем *мáло* и́о-*мало* Ре.

982. *Л'éк/л'éкец/л'éкчица* („мало“): *Има**ме још *л'éк*¹⁵⁶³ пáрице Мл, да ми дáеш *л'éк* мéдец Ба, му дáдохме *л'ек* сéно Бр, *л'éкец* ми дáди Ба, млáјнеста ће зáигра во двóр, *л'екчица* Вр, *л'екчица* да рáботам Ор.

¹⁵⁶² Пример са -л- је усамљен.

¹⁵⁶³ Овај деминутивни суплетив прилога *мало* посведочен је у сретечком, сиринићком, јужнотехијским говорима (према мом материјалу), али и говорима даљим од горанског (ЕГРеч 1, 359; СРЛГ, 466; ЈДТГ, 154).

983. *Мал'ичицу* („малко“): А ће ми дадеш *мал'ичицу* Крс, дај ми *мал'ичицу* Рап, ни дава *мал'ичицу* Ор.

У прилогу је суфиксу *-ице* додато *-у* из других прилога.

984. *Мрџца* („малко“): Дај ми *мрџца* Ре, му продадите, ето, *мрџца* Кру.

Прилог је мотивисан именицом *мрвица*, која је потиснута им. *шрџа*.

985. *Пуно*: Они панаље *пуно*, от ке Опоље *пуно* Вр, *пуно* донесље Крс, не работај *пуно* Кру.

986. *Досџа/досџи*: Ми велџи — *досџа*-ти-је Ре, *досџа* си збориф Кру, а ти је *досџа* Рап, *досџа* ћаруаф Ле, *досџи* ти било Ор, *досџи* си имаф Вр.

О пореклу *досџи* в. т. 116.

987. *Чесџо*: Ни идале *чесџо* Кру, *чесџо* иде ке-нас Рап, *иочесџо* јадите Вр, *чесџо* бега дома Ба, га виђим *чесџо* Др.

988. *Поџојће/поџујћи/поџујћи/поџујећи/појће/појћу/појћу* („много; више“): Имал'е *појћу* љуђи Др, *појћу* ни донеси Ле, *појћу* уработала от нас Мл, *појћу* немам Ба, *појће* Бр, *поџујћи* викај Вр, *поџујћи* Крс Рап, да стасе *поџојће* Гл, *поџојће* не загријало Бр, *поџујећи* Ре Кру, *поџујћи* сме имал'е Др.

Пошто прилог има значење компарираног прилога *више* и подразумева степеновање по количини, јавља се и као виши степен прилога *млого*: Он има млого, ама ја имам *поџојће* Бр.

По пореклу је *поџојће* компаратив придева *велик*. Сачувао се пошто је придев *велик* потиснут придевом *гол'ем*.

989. *Јако* („врло“): Ја ти сом *јако* бовна Рад, *јако* рано, а ми је страх *јако* Бр, чујек је *јако* љут Мл, жена му је *јако* бовна Крс, *јако* се смије Ле, маћи ми била *јако* вредна Ба.

Значење количине прилог има када је у придевској или прилошкој синтагми. Када је уз глагол, изразита је нијанса начинског значења.

990. *Коџамитџи* („крупно; велико; много“): Имам *коџамитџи* стока Др, му покосил'е *коџамитџи* Гл, *коџамитџи* је уморен Ку.

991. *Бол* („пуно; довољно“): Мл'еко сме имал'е *бол*¹⁵⁶⁴ Бр, паре сом имаф *бол* Ре, па ће ми донесе, *бол* за мене Др.

992. *Ич* („ни мало“): *Ич* не ме чекајте ЗлПо, *ич* не-зна Ба, *ич* не-го-гљедај Ре, нема *ич* Крс, *ич* неје убав^Ф Гл, *ич* не-иде, *ич* не ил'изал'е Ба.

993. *Калабалџ/калабалак* („пуно; бројно“): *Калабалџ* љуђи му дошл'е, издошље *калабалџ* Рап, во кућа *калабалак* Ку.

994. Прилошког су значења и бројни изрази мултипликативног значења:

Јемџуџи, дваџуџи, шриџуџи, јенош Гора, мџи годишњо *јенош* месец дома Ди (в. т. 728).

¹⁵⁶⁴ Овај прилог турског порекла (< тур. *bol*) потврђен је обиљем примера у мом материјалу из подримског и подгорског говора.

ПРИЛОЗИ ЗА УЗРОК

995. Потврђен је само односно-упитни прилог *zášit̃o*, који се јавља још и у облику *záš* (в. т. 2176):

Zášit̃o не-рече Бр, *zášit̃o* желаш, *zášit̃o* не-си-била Др, *záš* не би го зéф Гл, *záš* не-идеш Рап, *záš* не си кáжала Вр, ме прáша *záš* не-сóm-рекла Ку.

РЕЧЦЕ

РЕЧЦЕ-ПАРТИКУЛЕ

(срасле са заменицом или прилогом)

996. Речце-партикуле у з з а м е н и ц е

а) *-j* : Ова се партикула употребљава уз упитну заменицу *кóј* и заменице сложене са њом (*некој*, *никој*, *свакој*): Нéмаф *кóј* да не чу́ва Вр, не-знам *кóј* Др, *никој* не кúпуаф Ре, *некој* ће рече Рад, *свакој* йма свој тáбијет Гл (в. т. 615, 618, 621, 625).

б) *-ja*: Партикула се додаје демонстративним заменицама: *Овајá*-жена Мл, *йија* шо се тáмошн'и Гл, *йојá*-дењ Ку (в. т. 661, 663).

Партикула је присутна у многим говорима захваћеним балканистичким процесима¹⁵⁶⁵, а контакт са балканским несловенским језицима могао је да утиче и на чување старе показне партикуле *-и* (*й*)¹⁵⁶⁶ и изван показних заменица.

О пореклу *-а* у зависним падежима и Нјд. показних заменица *онóгоа/онó-гуа*, *овóмуа*, *йóмуа* в. т. 672.

в) *-je*: У облицима личних заменица *вије*, *мије* *-je* се може сматрати партикулом.¹⁵⁶⁷

Партикула *-je* потврђена је у демонстративним заменицама са *-е*, које је морфолошко обележје с. р. јд. (*йóје*, *йије*) (в. т. 663а).

О пореклу *-е-* у *йóјека* в. т. 115а.

г) *-p*: Ова партикула уочена је у заменици *йи́йóгодер* (в. т. 630).

д) *-ка*: Партикула се додаје прилозима месног и временског значења, и ретко демонстративним заменицама: Сл'éзоф *йóјека* Рап, *йóјека* је Крс.

ђ) *-zu/-su*: Ова стара партикула¹⁵⁶⁸ додаје се Дјд. придевских речи: *Мóјојсу*, *йóјсу*, *йрвојсу* Гл, *стйáројсу*, *млáдојсу* Крс Рап, *йóјзу*, *мóјзу* Бр (в. т. 650б, 652б, 655, 675, 679б, 680–683, 697).

¹⁵⁶⁵ ВБЗФ, 69; БАДИС, 259–261; ТМГС, 110; ИПДиј, 115.

¹⁵⁶⁶ БАИСД, 125.

¹⁵⁶⁷ ВБЗФ, 69.

¹⁵⁶⁸ БАИСД, 130; СПЕРеч 3, 653 „-zi“; РСПГ, 485, 489, 531; ИПДиј, 163; БДНСгов., 75; ВЛМД, 210, 239.

997. Речце-партикуле у з п р и л о г е

Прилози на вокал по правилу имају партикулу.

а) *-j*: *Туј* жéне дóста се бéрет Крс, остáнала *шúј* Ре, *шúј* Ђáзим Вр, *шúј* óшла Рап (в. т. 890).

О *-j* у прилогу заменичког порекла (Па *некој* вréме Ди) в. т. 978.

б) *-je*: Прилог *шúј* потврђен је и с партикулом *-je*: *Тује* сме мл'él'е Вр, *шú-* *је* сéнала Ор, *шúје* пív^ф јél'ен Крс, *шúје* Ре (в. т. 890).

Финално *-e* може бити аналошко према прилозима *óвде*, *óнде*, *кéде*.¹⁵⁶⁹

в) *-ка*: Партикула се додаје прилозима месног и временског значења: *Óв-* *дека* Бр Ди Мл, от *óвдека* Вр, *óндека* Ба, *шáмока* Ба Ку Ле, óшло *шáмока* Вр, пóљај *шáмока* Крс, *шáмока* гл'едаје Др, *вáмока* Мл Крс Рад, *вáмока* дóјди Ор, со лúђи *шúјека* Крс, се растуáрихме *шúјека* Бр, војска све *шúјка* Вр, *ноћеска* сом збóриф Ре, *ноћеска* ће дóје Мл, *сúнојка* Ре Кру Бр Др Мл Ор Вр, *дéнеска* га тóриф Крс, *дéнеска* сл'éзоф Др. Примере в. и у т. 885, 886, 910–914.

г) *-зи*: Ова партикула ретко је бележена уз прилог *шáкези* Рад Ле (в. т. 954).

д) *-ец*: Нема много потврда за прилоге с овом партикулом (*шáкец*, *вáкец*, *л'екец*). Примере в. у т. 953, 954, 982.

ђ) *-ом/-ум/-ем/-м*: Инструментални наставак *-ом* постао је творачки (в. т. 854), па има прилога у којима *-м* није инструменталног порекла: *óшудом/óшó-* *дом/óшóдум*, *ноћам*, *дéњам*, *бóжем* (речца), *крíшум/крíшом/скрíшум* (в. т. 891, 915, 916, 957, 958, 963).

У *шáмам/шáмám* и *бáрем* финално *-м*, *-ем* преузето је из турских облика *barım*, *tatım*.

е) *-ош*: Партикула није продуктивна у ГГ: *јéнош* (в. т. 728г).

ж) О прилозима насталим додавањем партикуле на заменички корен в. т. 857.

з) О речцама за поређење (*шó-*, *нај-*) в. т. 699–701.

и) Осим у Дјд. показних заменица ж. р. (*óвојзи*, *шóјзи*, *óнојзи*), удвајање партикула потврђено је још само у прилогу *шúјка/шúјека*.

РЕЧЦЕ

Р е ч ц е з а п о т в р ђ и в а њ е и о д р и ц а њ е

998. а) За потврђивање у свим местима у употреби је *кáне*. У ређој употреби је *какó-не*, израз из кога је речца настала:

(А си бýла?) — *Кáне* Рап Ре Мл Кру Ди Ку.

(А ће дóје?) — *Какó-не* Крс Мл Рад Гл Др.

¹⁵⁶⁹ Није много вероватно наслањање на старе партикуле с вокалом *-e* (БАИсД, 129–131).

Кáne је, према материјалу којим располажем, потврђено у свим оближњим српским говорима.

б) Речца *јесе*, *јé* употребљава се само у Крс и Рап:

(А је пред врата?) — *Јесе* Рап, (А си урабóтала?) — *Јесе*. Крс, (А имаш?) — *Јé*. Рап (в. т. 8506).

в) Речца *бóгме*¹⁵⁷⁰, бележена ретко од старијих Горана, користи се за категорично тврђење: Биф, *бóгме*, гóл'ем цумбиш Гл, не-сóm-знала, *бóгме*, шó-би-ло Ку, *ја́*, *бóгме*, не-сóm-била Др.

г) За одрицање користи се *не́*, *јóк* је ретко, затим *ни*.

(А ти рекоф?) — *Не́!* Др, не-ми-биф óтец Ку.

Ни плáта имам, *ни* нишћо Ре, *ни* кáмењ, *ни* нишћо Ре, *ни* да ми нáрача Ба.

(А сте пóжњел'е?) — *Јóк!* Рап.

У п и т н е р е ч ц е

999. а) *Љи*: Во Рáдеша бéше, во Мљике *љи* Рап, рáно *л'и* је Ба, от Сáјбија *л'и* Ле, жéнете грáжет *л'и*, мýжи *л'и* им стáваје Гл, сéдом миљióна *љи* сóm-даф Ре, а *искра л'и*-била, па за *њи́ве* Иméтоф^{вске} *л'и* кáжујеш Вр, тí *л'и* ми си дáла Бр.

Речца *л'и* није потврђена на почетку реченице.

б) *Дá љи/дáљ*: *Дá л'и* дóшл'е Ор, *дá љи* ти дóнеље Рап, *дá л'и* има*те Ба, *дá л'и* си бíла кé-нас Мл, *дáљ* да пóља Крс, *дáљ* да дóнесем Др, *дáљ* ће га зíмаш Ку, *дáљ* ми вíде мáтере Бр.

Упитне речце *дá љи/дáљ* на почетку су реченице, а *да* је наглашено.

в) *Не́љи/не́љ/éљи*: По пореклу је ова речца из *неје ли*¹⁵⁷¹, па је отуд увек акценатовано *не*: *Не́љи* имаш Љу, *не́л'и* сí-рекла Др, *не́л'и* бíло Кру, *не́л'и* бíдује Бр, *не́л'и* ти се нажáљује Кру, *не́љ* си го знáла Ди, *не́л'* ти рекох Бр, *не́л'* си бíла дóма Вр, *éљи* ни је првí-радос Ку, *éл'и* си бíла Ле.

Нема много потврда са *éљи*.

г) *Нáљи/нáљ*: *На-* у сложеној упитној речци је хибридно из *не* и *да*¹⁵⁷²: *Нáл'и* си се нáспаф Ба, *нáл'и* дотéрахте гýједá Гл.

д) *А*: Да пóљам плáтој тíја, *á* сéдит, *á* се жíве Ор, *а* Нáзима ка утéпал'е Мл, *а* си здрава, *а* растеш, *а* слúшаш Бр, *а* ти се свóј óвија Кру, *а* го гáјље пре-гáјљуа Ре, *а* ме бендíсујеш, тóја *а* те вíде, *а* дéјче *а* се рашéгало, кúче *а* има Гл, *Јúсуф* кáко је, *а* је жíф Вр, *а* си знéла да *í*деш Ди.

Ова упитна речца је обично на почетку реченице. На крају, да појача упитност, *а* се не употребљава ако постоји какав други језички знак упитности на почетку реченице. Када на почетку реченице упитност није обележена

¹⁵⁷⁰ ЕГРеч 1, „богме“; БНАП, 222.

¹⁵⁷¹ Уп. са ЕГРеч 1, „нели“; ЂЛГЛ, 84.

¹⁵⁷² Лужничко на *ли* сматра се варијантом *не ли* (ЂЛГЛ, 84).

речцом, упитним прилогом или упитном заменицом, потврђени су ретки примери са овом речцом на крају:

Ћ[е] идеш, *а* Вр, била ке њего, *а* Крс, сте се умóрил'е, *а* Др, Арнаути ве брал'е тога, *а* Ор.

ђ) *Зар*: Та *зар* сом здрава Рад, *зар* и њего го зéл'е Крс, *зар* била за мýжа Рап, та *зар* умреф Љу, *зар* нiкој не рáбота, *зар* нé-сије Др, па *зар* не ће-доје Мл, ја вéл'им — *зар* прáтила некуа снáха; дéца сáкаје да јáдет, *зар* ка сéга — чикóла-де Вр.

Зар није синонимно с другим упитним речцама, пошто у значењу поред упитности има и нијансу чуђења, недоумице. Чуђење, недоумица појачани су, понекад, речцом за истицање *ша*.

Показне речце

1000. Показне речце *éво*, *éшо*, *éно* имају финално *-о*, што је неочекивано пошто говори око горанског, а и шире, имају облике *éве*, *éше*, *éне*¹⁵⁷³:

Се најала и *éво* га дóшла Ди, *éво* какó-била Ре, *éво* го Крс, *éво*, сéга Кру, *éшо*, иде Ре, *éшо*, тiја Гл, *éшо*, бáбо дóиђа Рап, *éшо* го гуједар Љу, *éшо*-ти-го иде Ре, *éно* го на Љiввађе Рап, *éно* го брát Ле, *éно* ге Мљiчанке Мл.

Ретке су потврде ових речца са *-е*: *Ешé*-ти-го сóтојна Рап, *éве*, љáј Ба.

Императивне речце

1001. а) Императивне речце (*х*)*áјде* и *нéмој* имају по два облика: *нéмој*, (*х*)*áјде* — за једно лице или безлично, (*х*)*áјдеше*, *нéмојше* — за више лица.

Хáјде/áјде/áјш: *Хáјде* тi мéне ми кáжи Гл, *хáјде* на пýт ЗлПо, *áјде* по прéд-мене Вр, *áјдеше*, шо чéкате Мл, *áјде* на рáбота Др, *áјш* во Дрáгаш Др, *áјш* на њiва Ку.

Овом речцом, поред императивности, упућује се и на време („тада“): *Áјде* вéвна да прéдет Вр, *áјде* во Приздрен Др, *áјде* ће не вiка Ку, *áјде*, нóћеска, ће пијет Ле.

б) *Нéмој*: *Нéмој* да не мáмиш Рад, *нéмој* да бéгаш Ле, *нéмој*, брáте Крс, *нéмојше*, мóри Рап, *нéмојше*, љуђи Др, *нéмојше* да вiкате Вр.

в) *Нека*: Речца се употребљава уз Зл. јд. и мн. презента императивног значења: *Нека* ми вáри Бр, *нека* ти дáде мéт Ба, а ћерка *нека* рече Гл, *нека* га нóсет Др, *нека* нáпрај Мл (в. т. 822а).

г) *Ако*: Зéкијо, *áко* си дáла мóј-л'еп Ба, *áко* те истéпала Др, *áко* си рéкла Ле, *áко*, *нека* дóнесе Ку.

Речца значи одобравање, саглашавање. Значењем је блиска речци *нека*.

¹⁵⁷³ РСНГ, 387; КБГр, 542; ЕГРеч 1, „ете“; сретечки, сиринићи, јужнометохијски говори (према мом материјалу); облици са *-е* јављају се и шире: БНАП, 221; СРЛГ, 139–140; ЋЉГЛ, 84; ЖНРеч, 37; РСГЦШ, 390.

д) *Да*: У 3л. јд. и мн. у перифрастичкој конструкцији за издавање наредбе општена је речца *нека*. У 2л. јд. и мн. модалног императивног значења место императива користи се конструкција *да* + 2л. јд./мн. презента (в. т. 822б): *Мéне да ме слúшате, дóма да се вратите Ба, тí да збóриш, да му рéчеш Ле, вије да бинете дéнеска Рап.*

В о к а т и в н е р е ч ц е

1002. а) *Мóре/óre, мóри/óri* (в. т. 375а). — Употреба облика на *-е* или *-и* одређена је апострофирањем особа различитог пола.¹⁵⁷⁴ *Мóре/óre* апострофира лице мушкога пола или лице средњег рода, *мóри/óri* особу женскога пола.

Ове се речце употребљавају са или без именице на коју се односе. Када је речца употребљена самостално, има именичко значење па је под акцентом:

Сéга да ми је овјá-ум, *мóре*, пóложна ће га íздем Бр, *море* дéте Рап, íди дóма, Áсан *море* Ба, *оре* Мáгмут Бр, ме тéра, бáбо *море* Ку, мéне ме слúшај, Рá-де *море* Гл, *море* Гóранче Др, *море* Гóрани Мл, *оре* лúђи Др;

мори жéно, сом сíрома^х Др, мáти *мори* Рад, ти сом íмаф, дéјко *мори*, мé-рак Гл, сéстро *мори*, го фрљи пот пúт Рап, *ори* дéјко Рад, стáни, *мóри*, пóрано Др, é^х, *мóри* Мл, ће му íзбега, *мóри* Др.

б) *Брé/бé*: Речца се употребљава за апострофирање лица различитог пола¹⁵⁷⁵:

Нá ти пáре, сéстро *бе* Ор, стáни, *бе* жéно Ба, áјде, *бé* стóко Др, *брé* сине; рúка ће ти цúнем, *брé* свéкре Бр, нељ тí-реко^х, *бé* дéјко Рап, бáбо *бе* стáри Др, нéмој, *брé* Ле.

Речца је уз вокатив, а ретко се употребљава самостално са вокативним значењем.

в) *Цáнум/цáнам*: Овај турцизам — узречица вокативног карактера — потврђен је само у народној поезији: Зáшто нé-дојде сíнојка, *цáнам* Ре, пољáј-те-го, *цáну*м Гл, чéшма шáрена, *цáнам*, тéчеше Рап.

Р е ч ц е з а и с т и ц а њ е, п о ј а ч а в а њ е з н а ч е њ а

1003. а) Речца-узвик *шá*: *Тá* вáко се рáбота Др, *шá* вáко сом пáнала Ди, *шá* не жн'éте, *шá* не вршите, *шá* не нóсите, *шá* не кóсите Ор, *шá* ка ги нé-даде л'éк пáрице ћéрки Ор, é^х, Шé^хадин, *шá* шо сí-станаф Рап, *шá* кáжи ми шó-сакaш Рап, *шá* нáпре кé íмало тíја Крс, *шá* кој тé-вика, л'íсице Ди, *шá* сом го зéла Ба, *шá* зар сом здрáва Рад, Ёсмо, *шá* кá-остај дéјчића Вр, *шá* ваквé-ти-се рáботе Ре.

Тá је на почетку реченице.

¹⁵⁷⁴ ПМГСЖ, 153, 165, 213, 231; РСПГ, 360, 361, 367, 531, итд; СРЛГ, 471; ЊЉГЛ, 84–85; ЖНРеч, 86; БНАП, 222; БНГИ, 15.

¹⁵⁷⁵ Уп. са везивањем *бре* за апострофирање мушких лица у: БНАП, 222; БНГИ, 15.

У ГГ није потврђено сливање речце *ша* са облицима заменица и прилога, карактеристично за неке метохијске говоре.¹⁵⁷⁶

б) *Тé*: Ил'и младе ће се закараје. *Тé* за крпа, *шé* за мётла, *шé* за тíја, *шé* за óвија Ле, па ће се караш — *шé* за пáре, *шé* за рáбота Ку.

в) *Ама*: *Ама* нé-била вол'икава скúпиња Мл, нíкако, мáтер, *áма* нéмој да кáжујеш; *áма* нé-знам Рап, *áма* кáко ја жéлала Ба, *ама* ја за кóл'ене Гл, *ама* мíл'ина бéше Бр, *ама* Врáца на вр фáтена Ре.

г) *Бáш/бáш*: *Бáш* отíдо*ме Рап, *бáш* во л'éто Ба, *бáш* ће вл'изаме Ле, мл'éко нé-беше млóго *бáш* Гл, *бáш* сом се умóрила Ре.

д) *Таке*: Сме сл'éгл'е *шаке*-надолу Др, мíје л'éбој сме нóсн'е *шаке*-тóљко Мл, а мíје бéгај *шаке*-дóл'е Ку.

Таке у овим примерима појачава значење прилога уз којн иде.

ђ) *Дóр/дóри/дúри*: И он дóшоф да ме зéме *дúри* до óра Крс, сом бéгаф *дор* до Кракошкó-поље Рад, па ће рáботаш *дор* до нóћ Др, сме сíјал'е *дóри* до нóћ Ле.

Речца појачава значење предлошко-падежне конструкције *до* + ОП прилошког месног или временског значења. Изван ових услова речца није уочена.

е) *Бáрем*: Речца за истицање са значењем изузимања и ограничења потврђена је само у овом облику: *Бáрем* да знаје Др, *бáрем* да ни рéкла Бр, *бáрем* да је жíф Крс, *бáрем* да ни дóнеф Ди, *бáрем* да íмаше Ле, *бáрем* да рáбота Др, *бáрем* да го истéпала Гл.

ж) *А*: *А* јá жéлам, тра́жим бáтета Вр, *а* óн па úмира Крс, *а* óн па знаје Бр, *а* брáт вíка, *а* мáти жéла Др, *а* óна жн'é Кру.

з) *И*: *И* óн, бáбо, ме прáшује Вр, *и* пóсл'е шо да ти кáжујем; пóзнате ми бí-ље и л'уђи тúје; *и* óни се скрíја Ре, *и* че јá рашéтаје Гл, *и* óн ка ме вíде, ме бéндиса Вр, *и*, сíрома, зé да вíка Ди.

и) *Па*: *Па* тáмо, *ша* вáмо Мл, *ша* мéсо ће вíђи Ре, *ша* ће ти стајет двá-камна Вр, *ша* шо да рáботам Мл.

ј) *Ле*: Напев *ле* потврђен је уз Вјд. им. м. и ж. р. у горанској народној поезији. *Ле* има функцију речце пошто појачава лични став говорног лица: Сáма сéдим, посéстримо *л'е* Ре, *л'é* Јáно, на врáтиче Др, Ёсмо *л'е* Рап, јá ти сом íмала, Тúрчин А́л'ија *л'е*, на мéсто брáтуо Бр.

У сретечком говору (према мом материјалу) вокативу се додаје *-ле* као речца за појачавање става наклоности према појму у том падежу, како у народној поезији тако и у говорном језику (*мáмколе*, *сéсшроле*, *Сéвдоле*).

¹⁵⁷⁶ Шарски и јужнометохијски говори (С. Реметић у Призрену бележи само један пример, РСПГ, 490; у говору Призренског Подгора није уочен; врло је редак, необичан чак, у говору Подрине), затим ЗПМ залeђе — не знају за овакво сливање, па је очекивано да се у ГГ, у коме је добро сачувана речца *ша*, не јављају прилози типа *шавако*.

Речца за допуштање оно („додуше; истина“)

1004. Оно грашке л'етаје кроз^с вода; оно не-било јарина; оно магаре, какоф зајец Вр, оно све-село Рап, а оно — дете купило две ћебиња Крс, а оно пује, не-жела Ку.

Речца за издвајање само

1005. Само он се омужиф Др, само нам ни донеље Крс, само њим ги оне-си Рад, само да не-бине тија Вр.

Повратна речца се

1006. Повратна речца се употребљава се у грађењу обезличених реченица: Сеча ће се кажује тако-било Ре, бес л'еп не се живује Вр. Примере в. и у т. 1049.

Модалне речце

1007. а) Бельким/белћим/бићи (< тур. *belki, belkim*, „ваљда; можда“): Бельким ће умрем Ку, белћим ге зүала Ди, белћим ће биде Бр.

У нижим селима, у говору старијих, потврђена је и варијанта бићи: Бићи ће донесе Рад, бићи ће бине Ле, они, бићи, ће имаје Јбу, бићи ће ни платет Мл.

Бићи је присутно у свим оближњим српским говорима.¹⁵⁷⁷

б) Мџда/мош: Мџда не работа Др, а ће бине, мџда, до јутре Вр, мџда и они Рад, та мџда гуједару рекље Мл, мош ће ил'изаме оваа година Ле, мош ће ни рече, мош ће работа Др.

в) Ћимбиље (< тур. *kim bilir*) („можда; ко зна“: (А било?) – Ћимбиље Мл, ћимбиље ће доје Ку.

ПРЕДЛОЗИ

1008. Потврђени су предлози:

До/ду, оти, во/ву/вју, на, над, иред, иод, зад, иозади, иоред, ири, ке/ће, куд, иреко, низ, кроз/крујз, међу, ка, около, више, иовише, ван, местшо, намесшо, крај, иокрај, ио, без, заради, со.

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ ПРЕДЛОЗИМА

1009. а) Изостају неки сложени предлози (између, изнад, исїод, исїред, иза), а уместо њих употребљавају се одговарајући прости (међу, над, иод, иред, зад).¹⁵⁷⁸

Уп. са БДГСр, 191; ЕГРеч 2, 290, 292.

¹⁵⁷⁷ МлРСГ, 106; РСПГ, 369, 503, 523; сретечки (Бићи не умрела), подримски (Бићи и тој знаја), подгорски говор (Бич'и че ни плати) (према мом материјалу).

¹⁵⁷⁸ Овакво је стање у балканским словенским језицима захваћеним балканистичким процесима (ИПИО 3, 136).

Уместо *изнад* у употреби је предлог *йовише*.¹⁵⁷⁹

б) Морфолошка разлика између правца кретања и локационог значења уклоњена је пошто се ова значења казују аналитичким конструкцијама.

Свођење облика падежа места последица је поклапања функција места А, Л.¹⁵⁸⁰ Опозиција је уклоњена пошто је значење места примарно, како је и у упитним прилозима, а појединачна значења су секундарна.

Мада је и даље присутна предлошко-падежна конструкција локационог значења са *во/w/у* и *йри* (*во сѣстри/сѣстире спала, йри река*), у овом значењу уопштава се предлог месног значења *ке*¹⁵⁸¹ којим се казује правац (Трчи *ке кѹ-ћа*), локационо значење (*Бил'е ке брайша*), место почетка кретања у предлошком скупу *оѣ ке* (*Оѣ ке сѣна* дошла).

На ранију дијалекатску природу дела Горе указује присуство предлога *куд* са општим значењем места у нижим селима (Трчи *куѣд вода* Рап).

в) Предлози просторног односа *низ, уз, кроз* сведени су на *низ*¹⁵⁸² (Да *йдеш ни[з] сѣло* Крс — са значењем „кроз“; *нис сокак* Гл — са значењем „низ; уз; кроз“). Предлог *уз* непознат је, а предлог *кроз/круз* синониман је са *низ* у значењу кретања омеђеним простором.

г) Аблативни предлози сведени су на *оѣ*, са чувањем старијег облика. „Ширење предлога *од* такође је једна од маркантних црта јужнословенске синтаксе, на југу, највероватније подстакнуто утицајем грчког *απο*, у неким положајима у вези са романским *de*, а према северу као даље трајање тог општег стања.“¹⁵⁸³

Оваква појава у говору Галипољских Срба објашњава се грчким утицајем¹⁵⁸⁴, а извориште особине у македонским говорима Б. Конески¹⁵⁸⁵ налази у грчком, романском и албанском језику. За ГГ од значаја је контакт са арумунским и албанским говорима.

д) *Genitivus originis* са *оѣ* + ОП. — Оваква посесивна конструкција, врло честа у оближњим ЗПМ говорима¹⁵⁸⁶, необична је у ГГ.

О казивању припадности изван синтагме в. т. 455.

ђ) Предлог *до* има и варијанту *ду*. Други облик се може објаснити контаминацијом два предлога: *до* и *у* после испадања *-о*.¹⁵⁸⁷ Предлошки скуп *до* у није потврђен у мом материјалу.

¹⁵⁷⁹ *Повише* у говору Алексиначког Поморавља (БНАП, 235), *извише* у говору Врачана (ПДСП, 166).

¹⁵⁸⁰ ЈДТГ, 166.

¹⁵⁸¹ Уп. са конструкцијом *ге* + Н у месног значењу у мрковићком говору (ВЛМД, 297); в. о овоме и: СТТГ 2, 114, 115; ПаАРГ, 129; ВБПГ, 345.

¹⁵⁸² Уп. са: Пење се *нуз брег* — у говору Радимаца (ТМГР, 421).

¹⁵⁸³ ГИГЗ, 169.

¹⁵⁸⁴ ИПГС, 34.

¹⁵⁸⁵ КБИст, 108–109.

¹⁵⁸⁶ СТТГ 2, 114; ВБПГ, 344.

¹⁵⁸⁷ СРЛГ, 158; уп. са *ду* у ИПГС, 344.

Примере в. у т. 136.

У предлогу *ву* -у се може објаснити и контаминацијом у процесу потискивања предлога у предлогом *во*¹⁵⁸⁸ (в. т. 254г). О могућем фонетском објашњењу облика в. т. 252б.

У ГГ предлог *ву* потврђен је само, и то врло ретко, у народној поезији, па се може сматрати лексичком позајмицом примљеном из реканског торбешког говора¹⁵⁸⁹ позајмљивањем фолклорног материјала.

е) Истискивање старог предлога у предлогом *во* (< *вѣ*) скоро је довршено. Од старијих Горана бележени су и примери типа:

Сом била у *Мишѣици* Бр (в. т. 5256)

Појава *w* као супституента у и *вѣ* може сведочити о овом процесу (в. т. 252б).

Стари предлог *у*, настављајући се кроз *во* и *w*, чува старо значење казујући да се нешто налази код имена уз које је предлог употребљен. Слично је стање, али са чувањем вредности *у*, у српским оближњим говорима — сирињком¹⁵⁹⁰, сретечком, метохијским говорима.¹⁵⁹¹

ж) Дативски предлог *ка* истиснут је предлогом *ке* у предлошко-падежним конструкцијама. Уз више прилога месног значења *ка* се, међутим, употребљава са чувањем значења правца. Примере в. у т. 860, 861, 867.

Ка се јавља и као део предлошког скупа (в. т. 1010б, г).

з) Инструментално значење казује се конструкцијом *со* + ОП, као и у многим говорима у којима је дошло до веће или мање аналитизације у деклинацији.¹⁵⁹²

и) Предлог *о* замењен је предлогом *за* у предлошко-падежној вези са структурном вредношћу неправог објекта уз глаголе говорења (Сом зборила *за њѣго* Рад).¹⁵⁹³

ј) Негација никада не иде испред предлога: *за нишиѣо, за никоѣо, ѣреѣѣ никоѣо*.

к) У мом материјалу нису потврђени предлози *одаваде, оданаде, оѣаде, зарди*, који се наводе за ГГ.¹⁵⁹⁴ Прве три лексеме имају само прилошку службу (в. т. 888, 889), последња се јавља као сложени предлог *заради* (в. т. 1008): *Купила ђвја заради ња Крс, заради дѣте ђшла Ку*.

л) Није уочен предлог *врз*.¹⁵⁹⁵

¹⁵⁸⁸ ВБКГ, 77-78; ПаАРГ, 125.

¹⁵⁸⁹ ПаАРГ, 125.

¹⁵⁹⁰ МлРСГ, 113.

¹⁵⁹¹ РСПГ, 459.

¹⁵⁹² Особина је присутна у свим македонским и делу српских говора (РСПГ, 451-452; ЂЛГЛ, 66; БНАП, 242; ЈДТГ, 169).

¹⁵⁹³ Б. Конески (КБИст, 109) пререструктурирање објашњава утицајем грчког језика.

¹⁵⁹⁴ ВБГГ, 71.

¹⁵⁹⁵ Овог предлога нема ни у оближњим македонским говорима (ВБДГр, 22).

љ) Није потврђен горњополошки предлог *кон* са значењем правца.¹⁵⁹⁶

ПРЕДЛОШКИ СКУПОВИ¹⁵⁹⁷

1010. *Ош ке, ка ке, на ке, за ка ке, до/ду во, за во, до/ду њри, ош њод, ош зад, во с(ш)ред(е), около с(ш)ред, на с(ш)ред, њо њред, њо над, њри више.*

Предлошки скупови имају различито порекло.

1011. Прву групу чине предлошки скупови у којима је удвајање компензација за слабљење семантичке дистинкције кретања после свођења различитих месних значења и везивања општег месног значења за предлог *ке*. Такви су скупови:

а) *ош ке*: Та ёто те чекаме да дојеш *ош ке мланесџа* Ре, дојдохме *ош ке Малёкофци* Рап, ће прати *ош ке бећара* да иде устројник; *ош ке Љёсан, ош ке Мачкоец* и таке-надолу долу наођаље Ре, ка дојде *ош ке сёно*, се покара со н'ј Гл.

б) *ка ке*: Јена жена *ка ке-мене* се враћа; трчила *ка ке њошок* Гл, бегај *ка ке сџрга* Ку.

Значење правца кретања предлога *ка* појачава се месним предлогом *ке*, а само значење се саопштва предлогом *ка*.

в) *на ке*: Отдохме на тамо *на ке Врџа* Гл, ватихме позади Раша *на ће Тужа-вода*; отдохме *на ћи језёрчика* Бр.

Значење правца кретања навише саопштено је предлогом *на* а *ке* појачава такво значење.

г) *за ка ке*: По-река има јен камењ подубен, путиште *за ка ке-Баћка* и путиште *за ка ке Диканце* Је Ба.

Нема других потврда за утројене предлошке скупове. Додавање новог предлога значења кретања последица је слабљења семантичког потенцијала, најпре *ка*, потом *за*, које у ГГ има и значење правца, па се значење ојачава општим месним предлогом *ке*.

1012. Овом типу припадају и предлошки скупови са *во* на другој позицији, а то је резултат мешања предлога *вџ* и *у*, затим продора *ке* у *во* (< *вџ*, *у*), слабљења значења изразите близине предлога *њри* и продора *ке* у ово значење:

а) *до/ду во*: *До во Приздрен* не терал'е Др, *ду во Драгаш* да пољам Ку.

У примерима се инсистира на близини. Значење места је саопштено другим чланом скупа, уже значење првим.

б) *за во*: Путој *за во Брош* шо идет ЗлПо.

У примеру *во* има опште месно значење, *за* конкретно значење правца.

в) Предлог *њри* изгубио је значење непосредне близине и почео да значи „налажење у било каквој близини“, што је општа тенденција смањивања ме-

¹⁵⁹⁶ ВБПГ, 345.

¹⁵⁹⁷ Узор за предлошке скупове у мрковићком говору Л. Вујовић налази у романској структури (ВЛМД, 300).

сних значења. У предлошком скупу *до/ду њри* (Ће ме пречекаје ка *ду њри село* Вр) — *до/ду* уноси маркирано значење непосредне близине, а *ка* је речца којом се истиче приближност.

1013. Предлог *више* има опште просторно значење „изнад“. Када се *њри* употреби испред, инсистира се на близини са горње стране: Она латка му вртила *њри* *више-њего* Рап.

1014. У предлошким скуповима месног значења *њо њред* и *њо над* опште месно значење је казано другим делом скупа, а првим делом значење је прецизирано. По чува значење компаративне партикуле *њо*: *њо њред* — „више испред“:

њо њред: Ајде *њо њред^м-мене* Вр, му го трна коња *њо њред^м-њего* Крс, рано *њо њрет саба* Ор;

њо над: Пахачина му је *њо над глава* Гл, ће га шетам *њо наџ село* Вр.

1015. У скуповима *од зад* и *оџ њред* предлог *оџ* прецизира аблативним значењем опште месно значење:

оџ њод: Она *оџ њод-њего* себе Ди, се смије *оџ њод^м мусџаје*; *оџ њоџ село* ми ма^хна Рап, *оџ њоџ кућа* викаје Вр.

од зад: Му дадоа вода *од зад* Гумена Бр.

1016. У предлошким скуповима *во с(џ)ред(е)*, *около с(џ)ред*, *на с(џ)ред* уочљив је предлошко-падежни однос прилошког значења, у коме други део скупа (*сџред*) казује опште, а први предлози (*во*, *около*, *на*) конкретна значења:

во с(џ)ред(е): *Во сџрет-село* ни била кућа Ди, се омужила *во среде село* Вр, *во сре^м-чело* го погодиле Рад, застањаха *во среџ-њоље* Бр;

на с(џ)ред: Овде, *на сџрет-џуџ* Ку, овдека било, *на среџ-село* Ре;

около с(џ)ред: Он ће дојде *около сред^м зима* Вр, *около сџред^м-љетџо* Рап.

1017. Предлози се удвајају када предлошко-падежна конструкција има месно значење. Оба предлога имају месно значење — први спецификује конкретно, други има неутралније значење. Отуд удвајање предлога у ГГ функционише као предлошко-прилошка конструкција¹⁵⁹⁸ која, сада као целина, казује одређени падежни однос. Удвајање предлога скоро искључиво у конструкцијама прилошког месног значења, а и појава предлога уз прилоге месног значења, не супротставља се изнетом мишљењу.

Удвајање предлога може бити узроковано различитим разлозима:

а) Када се губи диференцијални значај падежног наставка, предлог постаје носилац значења и структурне вредности. Уколико један предлог не прецизира довољно, употребљава се још један;

б) Промена падежног значења подразумева употребу новог предлога, а стари, уколико не искључује значење новог, остаје;¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁸ Уп. са употребом предлога уз прилоге — в. т. 860, 861, 867, 892 итд.

¹⁵⁹⁹ ЈДТГ, 172–173; БНАП, 245.

в) Предлози се удвајају у македонским¹⁶⁰⁰ и српским говорима.¹⁶⁰¹

ВЕЗНИЦИ

1018. Један везник везује најчешће једну врсту реченица. Само везник *а* везује реченице различитог субординативног или координативног односа (условне; супротне, саставне, раставне).

Субординативни везници везују само реченице; координативни, не сви, реченице, речи и синтагме.

К о о р д и н а т и в н и в е з н и ц и: *и, ни, ниџи, ња, џе, а, аљи/аљ, ама, иљи/ељи/ељ, ем, ја, само, џоку, веђе, демек, сал, саде.*

С у б о р д и н а т и в н и в е з н и ц и: *кога/ка/ко, кад, чим, дор/дур/дори/дури, да, ако, а, шо/џишо/џишо, заџишо, дека.*

В е з н и ч к и с к у п о в и: *како/ка шо, ке шо, како/ка да, ња да, само шо.*

НАПОМЕНЕ О НЕКИМ ВЕЗНИЦИМА

1019. а) Везници са финалним *-и* имају и облике без овог вокала: *аљи — аљ, ељи — ељ, дори — дор* (в. т. 2146).

б) Раставни везник *иљи* има и обичнији облик *ељи/ељ*¹⁶⁰² (в. т. 2146).

Није потврђен продор *али* у област употребе везника *или*, забележен у неким македонским и српским говорима.¹⁶⁰³

в) Усвајање везника из страног језика „значи нешто више од усвајања пунозначне речи, јер сведочи о разумевању туђег реченичког склопа.“¹⁶⁰⁴ Из турског језика је у ГГ, а и шире, ушао везник адверсативног значења *ама*.¹⁶⁰⁵ Турског је порекла и адверсативни везник *ја* (< тур. *ya*). Везник *ем*, који се употребљава на почетку сваке реченице координативног саставног односа, турског је порекла (< тур. *hem*). Конклузивно *демек* („дакле“) у служби везивања закључних реченица преузето је турско *detek*. Турског су порекла и ексклузивни везници *сал, салџе, саде* („само“).

г) Везник *заџишо* везује каузалне реченице.¹⁶⁰⁶ Овакав однос облика и значења има непосредни узор у грчком $\gamma\iota\alpha\tau\iota$.

д) Везник *дека* обележје је изричних и узрочних реченице.¹⁶⁰⁷ Ретко се користи, пошто се у узрочном значењу уопштава *заџишо*, а изричне реченице се за управну најчешће везују асиндетски.

¹⁶⁰⁰ КБГр, 533–534; ПаАРГ, 129.

¹⁶⁰¹ РСПГ, 530; МлРСГ, 107; БАДИЈС, 645; ЈДТГ, 172–174; БНАП, 244–245.

¹⁶⁰² ВБКТ, 75; БАДИЈС, 652; БНАП, 230.

¹⁶⁰³ СТТГ 2, 115; ПДСП, 175.

¹⁶⁰⁴ КБИст, 101.

¹⁶⁰⁵ КБГр, 537; ПМГСЖ, 15; ЕГРеч 1, „ама“; БНАП, 230; ЂДГБ, 177.

¹⁶⁰⁶ КБИст, 103.

¹⁶⁰⁷ СТТГ 2, 115; БАДИЈС, 649–651.

ђ) Временски везник *дор/дори/дур/дури*¹⁶⁰⁸ везује временске реченице чија је радња истовремена с радњом управне.

е) Везник *чим* зависне временске реченице везује за управне. Није потврђено *шиом* у овом значењу, присутно у оближњим македонским говорима.¹⁶⁰⁹

ж) Није уочена употреба прилога *йосл'е* у везничкој служби.

з) Временски везник *кога*, који се јавља и у сажетом облику *ка, ко* (в. т. 217г, 372а), потврђен је у свим местима. У нижим селима — ретко — потврђен је и у облику *кай* (в. т. 904). Репартиција пуне и сажете форме није условљена положајем зависне реченице у односу на управну. У репартицији облика *ка* — *ко* уочене су следеће законитости:

Оба су облика констатована у свим местима;

У вишим селима доминира *ка*, али је бележено и *ко*;

ко је најчешће у Бр, али ни у овом месту није непознато *ка*.

У нижим селима — пре свега у Крс Рап Рад Мл Љу Др Ку — форма *ко* ретка је, необична чак.

Изразита доминација *ка* у овој служби може бити траг раније веће присутности *кад(а)* у овој употреби, мада је вероватнији пут: *кога* > *коа* > *каа* > *ка*; *кога* > *коа* > *коо* > *ко*.

Релативизатор *који* истиснут је из ГГ везником *шо/шишо/шишо*, па је уопштен један облик без обзира на род, број, падеж управне именске речи. Овакво свођење утицај је несловенских балканских језика.¹⁶¹⁰

и) Поредбени везник *како* има и сажет облик *ка*. Није уочено *као*.

ј) Везнички скупови су ретки у ГГ. Настају тако што се испред везника употреби неки прилог (*како шо, ке шо, како да, само шо*) или су у скупу два везника (*ја да*).

УЗВИЦИ

УЗВИЦИ ЗА КАЗИВАЊЕ ЕМОЦИОНАЛНИХ СТАЊА

1020. а) *На*. — Овај балтословенски, свесловенски, прасловенски узвик¹⁶¹¹ има значење „ево; узми“:

Љифо, *на* ти пареве Ба, *ето, на* Др, *на* ти да јадеш Ку, *на* јабука Рад, *на* ти пареве Гл, *ево* ти, *на* Ди, *зѐми* да јадеш, *на* Ле.

б) *Ја*: *Ја* ће се врати́те на́заћ, *ја* ће се врати́те на́заћ Мл, *ја* ће ни донѐсете, *ја* ће ни донѐсете Др, *ја* ће зѐмеш о́фце, *ја* ће зѐмеш о́фце Рад.

¹⁶⁰⁸ О пореклу в.: СПЕРеч 1, 418–419 „до“; Уп. и са: СТТГ 2, 115; МЛРСГ, 107, 122; ПМГСЖ, 133, 186, 196; КБГр, 538; ЕГРеч 1, 147.

¹⁶⁰⁹ СТТГ 2, 115.

¹⁶¹⁰ КБИст, 104–105.

¹⁶¹¹ СПЕРеч 2, 495 „на“.

Узвик се употребљава у поновљеним реченицама. Казује емоционално стање, али га и појачава, па се може звати узвиком-речцом.

в) *Дé*: *Бáбо дé-тамо, дé-вамо* Мл, *како-не, дé* Ба, па сом бéгала — *дé-тамо, дé-вамо* Ку, *дé* на њíва, *дé* на л'íвада, *дé* на друга ра́бота Рад.

г) *Хá*: *Хá!* — ће ја гра́би Гл, *хá!* — ће ме у́дри, *хá!* — ће ме у́дри! *Хá!* — на мэне, ја — *хá!* на њéго Рап, *хá!* Љу, éто íде, ама *хá* Ле.

д) *Хéј/ехé/éј*: *Ђу́ља, éј* де́јка Ба, *ехéј*, кољко́-било Ба, *ехé* Рад, *ехé*, како́-било Ле, *éј*, мори сéстрице Ре, *éј*, бра́те Бр.

Акцентован је увек финални слог двосложног узвика.

ђ) *Éх/é*: *Éх*, Шé^хадин, та шо сí-станаф; *é*, море дéте Рап, ка отíдо^хме, *éх*, ма́јко мíла Ба, Бáјраме, *é* Ле, *é*, будáљино Ре, *éх*, сом за́преф Рап, *éх*, како́-било Др, *éх*, да íмало Ба, *éх*, да сом мláда Ку, *é*, сме пéкл'е во кúћа; *é*, такези, ма́јко, сме рабóтал'е Вр.

е) *Óх/ó*: *Ó*, мори ћерко Рад, *óх*, море чу́јеку Бр, *ó*, брé сéстро Ди, *óх*, море дéте Гл, *óх*, ја сíрота Ба, *ó*, дéте тра́живФ Ку, па ка ће пíјеме — *óх*, *óх* Вр, *óх*, море чу́јек Крс.

ж) *Ах/á*: *Ах*, бре бра́те Др, *áх*, ка́тиљу Ле, *áх*, бра́те, шо мí-напрај Гл, *áх*, ће виђиш Кру, *áх*, ћерко Вр, *áх*, кúкава да бíдеш; *á*, ке сí-била Крс.

з) *Их/í*: Гра́шец ако ста́иш — *í* Вр, сме пúал'е — *íх* Бр.

и) *Ахá*: *Ахá!* Ме лéже Рад, *ахá*, ако мóјеш Бр, *ахá* (са значењем сагласности) Гора, *ахá*, ће виђиме шо ће нí-биде Гл.

Финално -а под акцентом факултативно је назалисано.

ј) *Óј*: Вúке! *Óј* Ди, *óј*, море кóмшијо Ку, *óј*, мóре Др, *óј*, гујéдаре Бр, *óј*, кú-ћо Љу.

к) *Ихухú*: Ће вíкаје — *ихухú*, па *ихухú* вíкање Крс.

л) *Л'él'е*: Ка ни се усíл'íја кúчика бáчилска — *л'él'е* Бр, шó-било, *л'él'е* Др, па ка не вíде — *л'él'е* Ле, та шо сé-напрај — *л'él'е* Кру.

љ) *Охó*: Ка не сíјеме, амбари отíдоа — *охó* Ди, па се на́јала — *охó* Бр.

м) *Уу*: *Уу*, жéно Гл, *уу*, брé лúђи, шó је Ди.

н) *Циц* (цоктаво): „Одрицање, чуђење“ Гора.

њ) *О-рук* : „Узвик за подстрек“. Потврђен је у говору мушкараца.

Н а п о м е н а :

Једносложни узвици са -х уз вокатив (*éх*, *óх*, *áх*), затим *éј*, често се користе, пошто је овај падежни облик изван синтаксичке структуре реченице, па је у основи узвик.¹⁶¹²

¹⁶¹² БАИсД, 191.

УЗВИЦИ ПОДРЖАВАЊА ЗВУКОВА

1021. У з в и ц и п о д р ж а в а њ а з в у к о в а ж и в о т и њ а :

Пéтеф/пéтеу: кукурéку, ја сакам дéјка цáрева Вр, кукурику́, пéтеу́ кúкаше
 Бр, кукурику Ре Кру Ба;

кóкошка: ко̀йко̀йко̀йџа́; крáк-крáк;

квáчка; шóтка: квá;

óфца: бéе;

кóза; јáре: ме^xе^xé;

крáва; вóф/вóу: мýуу;

кóњ: ии^xи^xи́; вии́;

кóбила: ви^xу́;

óрљинка: Она — гáк, óно — мéсо; óна — гáк, óно — вóда Рап;

гóлуп; гúгутка: гú гу гú;

кукáица: кú ку кú!

Гúједо: рíка, кóњ: вриши́и, кóза: вриска, кúче: лáје, мáчка: мáучи/мáв-чи/мáфчи, свиња: ђрчи, гáвран: гáчи, грáка.

1022. У з в и ц и з а вáбење и шéрање стíока:

	Узвик за мамљење	Узвик за терање
Óфца, бра́ф	йрйрйррр; йурй, йурй; ца́, це́	џррр
Кóза	кóц; мéе; кџџ; ца́й	џррр
Кóкошка	ййки, ййки; йџка, йџка	йи
Пíл'е	йи йи йи; йи́љ, йи́љ	йи
Мáчка	мáц	ййи; ййс; чйй
Кúче	кúчу (близу, мало); куй њá (далеко)	чйбо; чйбу; чймо
Кóњ	ђá	ђй; дй
Крáва	чкé	óјс; áч; óа; óач
Бйк, вóф/вóу	буйшке	óјс; áч

1023. И м и т и р а њ е о с т а л и х з в у к о в а :

Прапорци: Па́порци стáиф w мáгаре — сáнга, сáнга; ње се пра́ет јáрци со пра́порци. сáнгара, сáнгара Ре;

тупан: Пóслје, вéљи, тупани — грáн, грáн Ре, и — грáн, грáн — цéв-ден Ди, се чу́је тупан — грáн, грáн Ба;

пуцањ пушке: И ја, вéљи, ка зáстана да гáђам — гáу, гáу Ре, гáу, гáу — пушка óзгора Др, шý, шý Крс, и óн — дáнг — на њй^x фрљиф Крс, дáнг — го утепа Љу;

звук топа: Тóпој — грú, грú Др, а тáмо тóпои — грú, грú Ре;

ударање рукама: Па úдри — бáм, бáм Крс, бáм, бум — не истéпа^xа Вр;

ударање прозора: Мóри, пéнцири ги чйнет — бáм, бáм, бáм — се искршија пéнцири Мл;

звук баченог новца: Дóхођа и мéне — фррр — ми ге фрљи на пóстеља Гл;

куцање на вратима: Чу́ка на врáта — шáк, шáк, шáк Ор.

СИНТАКСА

КОНГРУЕНЦИЈА

1024. Придевска јединица — атрибутивно или предикативно употребљена — у једнини увек конгруира у роду, броју и падежу с управном именичком јединицом. У множини придевских речи неутралисан је род, па оне конгруирају само у броју и падежу с контролором конгруенције (в. т. 633, 640).

Због обличког синкретизма демонстративних заменица у јд. и мн., ове придевске речи имају специфичну конгруенцију (в. т. 660).

1025. Им. *дѣше* граматичког је с. р., а природног мушког пошто се односи на мушко дете, сина.¹⁶¹³ Конгруенција с именицом *дѣше* у ГГ је граматичка: *Мујѣ-дете, ѿсѣтаро дѣте* Др, *дѣте је ѿмáлово Љу, најмáлово дѣше* ми *било* Бр.

Потврђена је и семантичка конгруенција: А *дѣтево* ка *ѿсѣтарамѣѣ* Гл.

1026. Моционим суфиксом *-ка* изводи се им. ж. р. *кóњшика* (: *кóњшија*).¹⁶¹⁴ Забележен је и пример у коме се *кóњшија* односи на особу женског пола, па је конгруенција семантичка у: *Дóшла јена кóњшија* Рап.

Истог је порекла и облик ж. р. јд. придевске јединице уз именицу *сѣтарѣшина*: *Сáме! Со нѣкуа старѣшина. Ка мѣне. Шо нѣе сѣсобна* Ди.

Када се именица *сѣтарѣшина* односи на особу мушкога пола, конгруентне категорије су у м. р.: *Нѣкој старѣшина, сѣсобен биѣф, урабóшаф* тѣја Ку.

Уз именице на *-а* мушког природног рода конгруенција је, иначе, семантичка: *Дóшоф ѿсѣтар* гáзда Ку, *нáш кóњшија би рѣкоф* Крс, *најѿмѣиен* пáша *биѣф* óн Др. Примере в. и у т. 536–541.

У множини уз им. м. р. на *-а*, конгруентне категорије имају неутрални облик на *-е*: *Пóсѣтаре кóњшије не ѿошѣуáље* Рад, *нáпре пáше нѣ-бил'е* во Гóра Др, *вранишѣанске лóвције не видел'е* мѣдведа Вр.

1027. Збирне именице морфолошки су практично неутралисане, пошто нема разлике између реалног и граматичког броја.

Са именицом *чѣљећ*, која једина чува траг колектива на *-ад*, конгруентне речи, факултативно, конгруирају граматички: *Живила со свој чѣл'еч* и со свѣкрва Гл, и *чѣљећ* да гим *се нáјаде* Ку (в. т. 334ж, 469, 564а).

¹⁶¹³ О могућем калкирању према арумунском моделу исп. ГЗвСР, 16. Уп. са: Ымам *ѿрóјца* лѣца, мѣшкарци Др.

¹⁶¹⁴ Уп. са истим односом у српском призренском говору (РСРПГ, 436).

Уз именице *дѣца* и *браћа* (в. т. 546д, 564б, 1027) слагање је према реалном броју¹⁶¹⁵: *Две њоштаре* дѣца ми *ошл'е* Ди, *нѣма* от њѣ *ѡубаве* дѣца Крс, ге *видел'е маѣерине* браћа Др, *најакѣ* браћа *имала* Ба.

Уз збирне именице на *-је* конгруенција је семантичка, и онда када је сачуван однос *камени* — *камење*: *Гољеме* камење *ѡнаље* Вр, *убаве* коштање Др, *наше* коштан'е *пѣчет* Бр, *најгол'еме* снопје Ба, *трње* не *грѣбаље* Мл, *наше се* бравје Ор, *магаречкѣ-трње* Крс.

У материјалу има ретких потврда са граматичком конгруенцијом: *Сухо* прђе Вр, *трнђе* не *огрѣбало* Бр (в. т. 570).

Им. *цвеће* пришла је им. с. р. јд. (в. т. 564–570): *Жѡфѡ* цвеће Др, *свеће* ни *ѡвѣнало* Ре.

Уз именице које су по унутрашњем значењу збирне (*војска*, *аскер*, *нароѡ*, *дружина*, *рѡдбина*, *својштина*, *сѡбока*, *инсан*) конгруентне речи су уз неке именице у јд. (*војска*, *аскер*, *нароѡ*; *Војска* ка *хѡдала* Вр), уз друге се колебају — некада је конгруенција по реалном, некада по граматичком броју:

Њѣгове дружина¹⁶¹⁶ му *бил'е* Крс, *гол'еме* дружина *имал'е* Гл, дружина му *се гол'еме*, *ѡве* дѣтево рѡдбина ми *го зѡмал'е* Бр, па *ће* бѣреме *зељѣнило* за *стока* да *имаје* *масло* Ба, *имала* *гољеме* *својштина* Рад.

Осим уз им. *дружина*, која је пришла им. *pluralia tantum*, уз остале именице обичнија је граматичка конгруенција.

1028. Уз бројне именице м. р. конгруенција је по реалном броју, па су *придевске* речи у атрибутој и предикативној служби, затим лични глаголски облици у множини¹⁶¹⁷:

Они *ѡбајца бил'е* во *школо* Гл, *ѡмладе* *двајца* *живѣш*, *ѡштарѣ* *трѡјца* *ѡмрел'е* Ор, *избѡрцанѣ* *сѣдмина* *аскера* *дѡјдоха* Вр, *двајца* *ѡвде* *ѡмрел'е* Мл, *дѡјдите* *двајца* *ѡгољеме* Ку, *трѡјца* ми *зѡборил'е* Др, *другѣ* *трѡјца* *ѡшл'е* Кру, *дѡшље* *наше* *двајца* Рад.

1029. У реченицама с партитивним синтагмама у субјекатској служби предикат конгруира према реалном броју:

Два *чујѣка* *дѡшље* Др, *трѣ-брата* му *рабоѡтаље* Мл, *трѣ младе* *гѡсти* *дѡјдоа* Бр, *трѣ младе* *љуђи* *дѡјдоха* Рап. Примере в. и у т. 577–591.

1030. Глаголи у предикатској служби са субјектом најчешће конгруирају семантички. У егзистенцијалним реченицама обликом Н замењен је логички субјекат у Г.

Поред примера са семантичком конгруенцијом типа: *Л'ѣѡ* *имаѡ* Др, бележене су и реченице са неконгруентним предикатом у неутралном облику (Зл.

¹⁶¹⁵ Конгруенција типа *Су биле ѡѣѡ браћа* у Метохији, приморју, Банату, македонским говорима, калкирање је према балканским несловенским језицима (ПИИСхј, 137).

¹⁶¹⁶ БАДИЈС, 624; ВЛМД, 284.

¹⁶¹⁷ БНАП, 266; БДНСгов, 146.

јд.), што је траг ранијег модела безличних егзистенцијалних реченица: *Нéмало дóкшур во Драгаш Др* (в. т. 1048в).

Гл. „бити“ у копулативној служби факултативно има неутрални облик (в. т. 1048в).

У реченицама са сложеним глаголским предикатом модални и фазни глаголи конгруирају са субјектом. Допунски део предиката је увек у облику презенте конгруентног са субјектом:

Брат *йóчнаф* кућа да *йрái* (в. т. 1076) Ре, дóш *йрéсѣанаф* да *врне* па *йóчнаф* сњéк да *вије* Рад, *нé-можем* да *рабóшам* Кру, *о́наф* да ге *у́шеѣа* Ба, *сом* *йóчнаф* да *кóсим* млát Кру, *мóрам* да *íдем* Ку, и *сáкаф* да го *о́жењи* Ку, *зé ум* да ми се *врѣи* Ле.

1031. Када је у служби субјекта више лица, а једно од њих лице које учествује у комуникацији, у служби субјекта употребљен је облик Нмн. 1. или 2. лица. Контекст показује да је носилац ситуације једно лице које ступа у однос са другим лицем¹⁶¹⁸ а тај се однос казује конструкцијом са социјативним значењем (со + ОП).¹⁶¹⁹ Оваква конструкција нивелација је субјекта према множини предиката (*ја + њи + он = мије — предикат у мн.*):

Мије бе^хме бíље со оваја Садикóјца и со ^хАјдáрица да жњéме Рап, *мије* за Крушево ка *сме íдал'е со Рáдеѣа*, óни пó-нас *тéраје* óфце Гл, *ћ[е] и́[д]еме со* *Исмаа* круше да бéреме Вр, *нéмој* да се *двóјѣе со ^хАѣица* Бр.

Оваква конструкција настала је контаминацијом „*ја и њи рабóшаме*“ и „*ја рабóшам со њéбе*“.¹⁶²⁰

РЕД РЕЧИ

1032. У ГГ неки конституенти имају већу слободу, други мању, трећи је немају.

Глаголске и заменичке енклитике могу бити на почетку реченице¹⁶²¹, што повећава број могућности комбиновања. Енклитике, међутим, подлежу знатним ограничењима у дистрибуцији у односу на глагол.

Помоћне речи (везници, предлози, речца *не*) имају строго утврђен положај у реченици, и по овој се особини ГГ не разликује од других јужнословенских говора.

Иако позиција реченичних конституената у ГГ није строго одређена, уочава се да највећи број субјекатско-предикатских реченица са рекцијским прелазним глаголом има следећи редослед синтаксичких јединица: *аѣрибуѣи — субјекатѣи — глаголска одредба — глаголски ѣредикатѣи — ѣрави објекатѣи*.

¹⁶¹⁸ ИПГС, 358.

¹⁶¹⁹ Исто, 357–358.

¹⁶²⁰ Исто, 359; в. на овом месту литературу о појави у индоевропским језицима.

¹⁶²¹ О несловенском пореклу ове особине в.: КБИст, 105; в. и: РСИГ, 483–486, 502–503; БНАII, 265.

Знатан је број примера са глаголском одредбом иза глагола, па се може казати да је положај глаголске одредбе без утицаја на обични и стилистички редослед: *Сом відеф фукара чујека при река* Гл, *Нікој не-се-мучи сега* Ре, *Че од-редеті шoja-ден* Гл.

1033. Обичније је померање конституента који се истиче ка почетку него ка крају:

Крос³ некол'ико месеца јоіе чиеті Гл, *Наіре, вѣли, на горна-софа седал'е бећари; Река он; Шо ће мѣље, ће сѣди; Жѣне јене ка шaмо ијереті; Посл'е кона ни даде наново* Ре, *Јеш го иоірѣбујеш кога імаш мајасиѣ* Вр, *Ја сом ошла ке браіша мoјего* Др, *Че ги ізгрл'и свѣкор и свѣкрва; Че се собереті брача* Гл, *Овде ка дојде ја, калáбалэк млого* Вр, *И иушке чѣшири иукина* Кру, *Шес нѣдеље и умреф он* Рап.

За истицање појединих чланова реченице знатно се чешће користи емфатички акценат (в. т. 81–87) него неуобичајен редослед конституената.

1034. А т р и б у т — и м е н и ц а. — У ЗПМ наречју, под утицајем арумунског језика, затим албанског, атрибутска реч је најчешће иза управне именице, а редовно иза, када је атрибут присвојна заменица.¹⁶²² У ГГ атрибут је претежно испред именице, а иза је када је у његовој функцији придевска присвојна заменица. Овај положај је, међутим, често условљен потребом истицања. Иначе је присвојна заменица у неутралном редоследу неретко испред именице:

Денешњи ден је убаф Рад, јѣмени л'ѣй, іман чујек Ре, *Мийаиичіногo сi-на відеу* Бр, *Екремово внуче* Ор, *младојси-жени* Крс, *даф сшарі-мајки* Гл, *нај-сшарим љујим* во Врaништа Вр, *оваја година* Ре, *о[т] шoja-болес* Кру, *онија кон' Ди, овoму Ал'ишу* Вр, *шакоф сін* Мл, *ваквoму јагњейу* Крс, *некакоф оф-чар* Гл, *кол'икавoму дѣшеу* Др, *он је мoј браіи* Бр, *ми дошла муа-сесшра* Рад, *швојoјі аnameтi* Кру, *његове л'ивађе* Ку, *њoјан муш* Рад, *наше-коске* Вр;

во фаміл'ија муа Ре, *ја сом браіи швој* Крс, *ошец његоф* Др, *а бабо његоф и мoј* Кру, *маіи н'ѣгуа* Ди, *дѣше његово* Крс, *мужш нѣзін* Бр.

Примере в. и у т. 643–712.

1035. Прилози су чешће иза глагола, али су бројне потврде и са прилогом испред, када је он, скоро увек, на почетку реченице.

За разлику од атрибута, који је по правилу уз управни појам, између глагола и прилога могу бити интерполирани субјекат или објекат: *Они вамо вѣћера спрѣмаје* Гл, *вамо ручек ће спрѣмет* Рад, *оздола иушке фрљаје* Ба, и *црева окол-около ги ге* наредил'е Вр. Примере в. и у т. 860–995.

1036. Глаголске синтагме се, дакле, најчешће не разбијају уметањем других јединица, именичке синтагме се не разбијају. Не разбијају се ни придевске, ни прилошке синтагме: *Сом бiф јако бол'ен* Др, *јако убаво пује* Крс, *сом бiла јако уморена* Вр, *маіи млого убаво пуала* Кру.

¹⁶²² КБИст, 106. У мојој грађи из Мале Круше (Подрима) има већи број примера са придевом иза именице (*Круша Мицка*).

„У многим јужнословенским дијалектима измењен је положај клитике према глаголу: *Се може* место *Може се*“.¹⁶²³ ГГ у том смислу не разликује се од околних словенских говора.

О положају енклитика у удвајању Д, ОП в. т. 1066–1068.

1037. Повратна заменица-речца *се* је уз глагол, без обзира на то да ли је ознака повратности глагола, или је у конструкцији с рефлексивним пасивом (в. т. 10526), или је у обезличеним реченицама (в. т. 1049): *Се најала* Ди, *млого ми се свиђаш* Гл, *му се ѿурило* Бр, *сме работал’е*, а *не ни се ѿлаћало* Љу, *до-тољко мајка да не се-глед*а Гл.

Се је нешто чешће иза глагола у императиву потврдних глагола, а онда се ретко између *се* и глагола интерполира замничка енклитика: *Накѿиши-се*, *ѿро-лен’и-се* Др, *фукни-ми-се* во гѿс Вр, *ѿѿруј се* ка си такоф Ди. Примере в. у т. 820–821, 1093.

Се испред глагола у императиву: *Му се рѿдуј* Ба, *назаћ се врѿиши* Рад, *се ѿѿиграј* и *се рѿшетѿај* Бр, *се рѿшетѿуј* Крс Рад Мл Ди, *се скрѿи*, *се ми*, *се ѿми*, *се загрѿише* Др Ди Ба Рад Ку, *се ѿмише* на Мѿдоф ѿзвор Бр.

У императиву одричних глагола *се* је испред глагола: *Не се-ѿлаши*, *сестро* Крс, *со бѿрећет не се-играј* Крс, *не се ѿлашише* Љу, *не се-смѿише* Бр.

1038. Одрична речца *не* одваја се замничком енклитиком од глагола. Оваква појава у најјужнијем делу јужноморавских говора објашњава се македонским утицајем¹⁶²⁴, а таквог је порекла и у ГГ, сретечком, сиринићком, јужнометохијским говорима (према мом материјалу).

а) На појаву уметања енклитика између партикуле *не* и глагола могли су да утичу и примери у којима је *не* (< *неје*)¹⁶²⁵ акцентовано:

Їме не ги сом забрајла Бр, *никој не го ѿнесоф* Рап, *сме работал’е*, а *не ни се ѿлаћало* Љу, *не ми се браћа* Рс, *не га дава’е* Гл, *мало не ге задевал’е* дѿјке Вр, *жѿна не му раћала* Вр, *лѿвцијем не ги усѿевало* Крс.

б) За раздвајање *не* од глагола свакако је од значаја то што замничка енклитика, акузативна доследно, мора бити уз глагол, скоро по правилу испред (в. т. 1066). На тај начин *се не*, које пружа секундарну информацију о глаголу, нашло одвојено.

в) Негација и енклитика гл. „јесам“ осећају се као две јединице па се у активним облицима између умећу замничке енклитике. Када *не* срасте с глаголом, онда интерполирања нема:

Ја сом го нејчела Гл, *њѿго сом го нејћела* Рап, *ѿна го немала* Др.

Због обавезности везивања замничке енклитике за глагол, *не* и глаголска енклитика функционишу као две јединице и онда када нису развојене:

¹⁶²³ ИПИО 1, 115.

¹⁶²⁴ БАДИЈС, 631; ВПИМКонт, 10.

¹⁶²⁵ БАДИЈС, 631.

Три ноћа *не сом* заспала Др, заш *не си* мајки кажала Гл, зар *гај-т'е не си* имала Ди.

г) У реченицама с одричним перфектом пасивом, посебно с перфектом резултативног значења, *не* и глаголска енклитика гл. „јесам“ не раздвајају се, а интонациона сраслост је изразита:

Неје утѣпана Др, *дејке неса* обл'ечене Ор, *вода неје* стајена Кру, *л'ицево неје* врбосано Мл.

Када је трпни гл. придев попридевљен, *не* је срасло с трпним придевом:

Јопе сом *незагријан* Др, *нејзи* ги се двојој *немѣтене* Ле, *обедве* се *недаде-не* Ку.

1039. Енклитике глагола „јесам“ иду испред глагола.

а) У перфекту је редослед енклитика: (*не*) + (заменичка енклитика у Д) + глаголска енклитика гл. „јесам“ + (заменичка јединица у А) + гл. придев:

Ти *сме одби́рал'е* Ре, *овогуа сѣе уфа́тшиѣ*, па му *сѣе зѣље* постеља, па му *сѣе зѣље* а́ишића, па му *сѣе зѣље* пари́ићата; *сега* ми *сѣе би́ље* мланесте Ре, *ка* тѣтката шо ми *си ка́жуаф* ка и *си ре́коф*; да и *кажеш* кѣе сом и да и *сом и́рп-ишиф* Гл, *шо* ти *сом кри́ф*; да ми *си зашво́рила* врата; *и́ме не* ги *сом збрајла* Ба, *не* ти *сом зна́ла* Бр, ти *сом ре́коф* Крс, *па́ре* шо ти *сом зѣф*; *тй* шо ми *си сѣдсиф* де́ца Рап. Примере в. и у т. 838–840, 848.

б) У потенцијалу је редослед енклитика: (*не*) + *би* + (заменичка енклитика у Д) + глаголска енклитика гл. „јесам“ + гл. придев:

Бй ти *сом баи́ѣрисаф* Ре, *не би* ми *си да́ла* Бр. Примере в у т. 848.

в) У футуру партикула *ће* одваја се од глагола заменичким енклитикама у Д, ОП, па је редослед: (*не*) + *ће* + (заменичка енклитика у Д, ОП) + презент основног глагола¹⁶²⁶:

Тетири́нице *ће* га *лу́и'ае*; *ће* га *ће́ка*; *ће* ги *заси́јеме* ко́мпири Ре, *ће* го *за-и́дл'име* о́гињ Рад, *че* им *и́ујетѣ* Гл, *ће* ги *и́згрл'и* свѣкор и свѣкрва; *стара́-жена* *ће* ги *и́зои́ка*; *не ће* го *жѣн'иш* Вр. Примере в. у т. 835–836, 1090.

Партикула *не* је по правилу испред *ће*, али је потврђен и пример у коме је *не* уз глагол: *Ће* ми ја *не-даваш* по́сле Рап.

1040. Предлог се не умеће између одричне партикуле *ни-* и заменице:

За ни́ишио, *за не́ишио*, *со ни́кого*, *во ни́кого*. Примере в. у т. 625, 631.

1041. Речце *йо-*, *нај-* срасле су с речима уз које иду *и* није уочена интерполација:

Брат ни је *и́оубаф* Ку, *они* се *најго́л'еме* Вр. Примере в. у т. 699–701.

1042. Упитне речце различито се понашају.

а) Речца *л'и* може бити испред или иза глагола; на крају реченице, никад на почетку; од глагола може бити одвојена заменичком енклитиком;

¹⁶²⁶ Уп. са сличним редоследом у БАДИЈС, 629–630.

- б) *Да љи/даљ* је на почетку реченице, а *да* је наглашено;
- в) *Нељи/нељ/ељи* је на почетку реченице;
- г) *На љи/наљ* је на почетку реченице;
- д) Речца *а* је обично на почетку реченице;
- ђ) Речца *зар* је увек на почетку реченице, а може бити појачана речцом *џа* која је испред *зар*.

Примере в. у т. 999.

УПИТНЕ РЕЧЕНИЦЕ

1043. Комуникатива функција питања остварује се посебним синтаксичким обликом у коме је носилац функције граматичко обележје — упитна речца, упитна заменица, упитни прилог. Модел у коме је носилац упитности само интонација није својствен ГГ. Малобројни примери таквог модела бележени су претежно од млађих Горана.

Грамаатичко средство упитности скоро је по правилу на почетку реченице, осим речце *л'и* која није уочена у тој позицији.

Упитна интонација у реченицама с граматичким средством за упитност није изразита.

1044. У п и т н е р е ч е н и ц е с у п и т н и м р е ч ц а м а

Уочене су следеће речце: *љи*, *да љи/даљ*, *нељи*, *на љи/наљ*, *а*, *зар*.

Примере види у т. 999.

Упитност се најчешће постиже употребом речца *а* и *љи*.

Одричним упитним реченицама с везником-речцом *да* на почетку и одричним глаголом иза њега, пита се: Да ли се вршило оно што се казује предикатом реченице?

Да не-жал'иш м'је мушкó-дете? Бр, Да не ти дéјка избéгала? Вр, Да не ви-до^хте бра́та? Ди, Да не-желаш? Др.

Упитне реченице с упитним заменицама *какоф* (в. т. 680), *кољикаф* (в. т. 687), *чéј/ч'и* (в. т. 655), *кој* (в. т. 615–617), *ш'и́б/ш'и́б'о/ш'о* (в. т. 626–628).

Упитне реченице с упитним прилозима *кеде/ке* (в. т. 876), *о́йкуи* (в. т. 877), *кога/ка́и* (в. т. 904), *како/ка* (в. т. 949), *кољко/кољку* (в. т. 947), *кољикаво* (в. т. 902), *за́ш'и́о/за́иш* (в. т. 955).

1045. У п и т н е р е ч е н и ц е б е з г р а м а т и ч к о г о б е л е ж ј а :

Го ви́де? Бр, Не њо́викаа? Кру, Ги вл'éзл'е во ку́на? Др, Се на́с'иа? Рад.

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ

1046. Безличне реченице са неким глаголима за казивање природних појава знатно су редуковане употребом субјекта.

Савнује Бр Ре Кру Др, *савнуало* порано Ди, *самнује* Бр Ор Рап, *ће врне* Мл, *врнало* свá-ноћ Гл, *вијало* ка дéнеска Ба, *дуало* Ку, *заладнело* ноћесака Др.

Са глаголом *савнуало/самнуало*, *савнало/самнало* потврђене су само безличне реченице. Са глаголима *врнало* („кишило“), *вијало*, *дуало*, *заладнело* обичније су субјекатско-предикатске реченице са конгруентним предикатом. За појаву „грмети“ користи се лична реченица *Удара веђа* Гора:

Вéштер дуаф Др Ку Крс Рад, *Сн'эк вијаф* ка дéнеска Рад, *Врéме заладнело* Гл Бр Кру Др Вр, *А дош иа врнаф*, *дожои врнађе* Ре.

1047. Глаголски део предиката безличних реченица са ситуационим прилогом је у 3л. јд., (с.р):

Било ладно ка ноћеска Др, *Ладно је* Ор, *Те биде* дéнеска врућо Ре, *Да биде* убаво Вр.

1048. а) У безличним реченицама с логичким субјектом у Д предикат је у неутралном облику:

Му се сйáло млого Кру, *Бол'ен* је, ама му *је* подобро Крс, *Му се жéлало* Рад (в. т. 10656).

б) У реченицама с логичким субјектом у Д и граматичким у Н предикат је у безличном облику:

Ни било стрá Ре, *нам ни је* стрá Гл, им *йáнало* мýка Др.

У оваквим реченицама, додуше с другим моделом, бележени су примери са конгруенцијом према граматичком субјекту у Н:

Му шéкл'е сáвзе брáту Ди, *сéстри* ги *йушишл'е* очи Ку, *гим се шрéсеи* гá-ће от стрá Др.

в) У егзистенцијалним реченицама уопштен је гл. „имати“ у значењу „постојати“ у презенту и претериталним временима. Логички субјекат у генитиву замењен је номинативом из личних егзистенцијалних реченица.¹⁶²⁷ Траг раније безличне конструкције чува се у неутралном облику предиката¹⁶²⁸, па у оваквим реченицама нема субјекатско-предикатске конгруенције:

Врнађе дожој, градушке, воде, ама *нафака* *имало*; *Пуш* *немало*, вода тољку шо *имала* гољема; *Немало* *инсан* шо *не-сијаф* Рап, Во *Враништа* *имало* *оийишина* тога. *Немало* во Драгаш; *Ни* *йујене* ни *игране* *немало* тýјека Бр, *Немало*, *скуишња* *било* Вр, *Ймало* *јен* *чујек* во Љубошта Др, *Јена* *жéна* *имало* шо знаће Ле.

У футуру је уопштен глагол „имати“, али су потврђени и ретки примери са гл. „бити“:

Те *бине* *офце* ка ће *има* лјуђи Др, *Ка* ће *отине* и *он*, *не-ћé-бине* *докшур* Вр.

Примери са конгруентним обликом гл. „бити“:

Била *некуа* *дéјка* во Гóра Др, *Убаве* *свáдбе* *бил'е* Ку, *Свé* *дућан* *до-дућан* *бил'е* Бр, Два *крдара* *офце* *биље* и *јен* *крдар* *шиљејна* *биље* Ба.

¹⁶²⁷ БАДИЈС, 624–625; БНАП, 233, 252.

¹⁶²⁸ БАДИЈС, 624–625, 625–626 (објашњење појаве); ВБКГ, 241; БНАП, 233; СРСЛГ, 23.

У последњем примеру конгруенција је према члану партитивне синтагме са којим је предикат у контактної позицији.

Бројне су потврде реченица егзистенцијалног значења с глаголом „имати“ који конгруира са субјектом:

Дућани имал'е поўно; И Срби имал'е; Агалари имал'е; Ђаћини имаоу; Жан-дари имал'е; Сн'ек напре имаоу гол'ем Бр, Паре немаје овде; Много класје имаје овде Мл, Па се сѣтиф да се шејтани, имаје во Јаворике, иљизаје Ре, Имаше бољес Рап, Па имаје недеље Ор, Имаф јен вук; Имала некуа мађија Ди, На Влашка имаше аскер Мл, Имаше печено-месо, имало, рађија имаше Бр, Во плајната имала некуа баба сира Крс, Имала јена жена во Враништа Вр, И напре имаље докшурџи Лју, Офце, само сивојина ако имаје Ба, Имала јена дејка Ку.

1049. У обезличеној варијанти субјекатско-предикатске реченице глагол је у рефлексивном облику с речцом *се*. Овакве безличне рефлексивне конструкције односе се на колективног или уопштеног вршиоца. Предикат је по правилу у 3л. јд, најчешће с. р.:

*Се остарело, се огрубело; се рабџало, се орало, се жн'ело Ор, Напре не се иљизало; Ке н'его се орало; Се зборило со бѣњари; Не се зборило ка сѣа бл'јзу; За јен туар жито во Тѣтово се идало Ре, Се рабџало, со срп се жњѣло Лју, Со коњи се вршило Мл, На кона још се носило; Се пошџуало Гл, Не се имало на *ак да дадеш, не се имало; Не се кујуало, не се имало Вр, Без^е л'ѣп не се живује Кру, се ушејуало за ништо Рад, се збори да биље Ку.*

1050. Према прилошком значењу прилагођава се предикат у примерима:

Цѣла бачија на ноге било; даљина („далеко“) било; Дејка ка се водила напре, по дрўгого ишла, сирамоџа било Ба, Гора на Влашка било Вр, Немало, скујиња („скупо“) било Крс, Све инсан ваке било Рап.

1051. У примеру: *Банка било гол'емџиме* Ба глаголски део предиката конгруира према предикативу.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

1052. У ГГ су присутна два типа пасивних конструкција: помоћни глагол + трпни глаголски придев и *се* + активни облик глагола. Обе се конструкције граде с транзитивним глаголима.

Више је потврда конструкција с рефлексивним пасивом.

а) Пасивне конструкције с партиципским пасивом:

Бѣше кујена крава Др, Чѣница бѣше жњѣџа Рад, Брат му је ушејан Бр, Кућа во грат ни би исџурана Лју, Бидиџе накѣносане за свадба Ор, Кућа ће ви бине пошџена Вр, Сом била џењѣџа во Тѣтово Мл, Куће се напрејене со камењ Рад.

б) Конструкције с рефлексивним пасивом:

Дејка ка се водила напре, по дрўгого ишла; И се ораље, и се ил'ѣвил'е два-пута па сме ге жњѣл'е Ба, Сака (...) стока да се помавзе. Да се нарањѣџи Лју,

И тíја шо *се на̀шло* Рад, Свѣ што *се донело* Ле, Ја сом *се цењила* тúје Мл, *Се чу̀вало* сѣло; О́фце *не се чу̀аје*; *Не се да̀вал'е* ма̀рмула̀ди́на црне; па чо̀рапе *се ил'ѣл'е* (...), све тíја *се ил'ѣло* на ру̀ке Ре, *Не се нао̀ђало* жи́то; Со ка̀мпи́ја ко̀н' *се ше́паф* Кру, Цело̀-село *ће се за̀иал'и* Ди, Шб́-има да *се ка̀же*; *Че се зима* де́ј-ка Гл, Па *се бра̀л'е* рѐсул̀ке; *Ћумур се сѣ́ава* на̀двор; Ко̀ломбо́ђ је́мпут *се-ко́йе* Вр, И *се да̀вање* во̀лој Рап, За Ба̀јрам *се кла̀ље* о́фце Крс.

ПОРЕДБЕНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

1053. Именичка поредбена конструкција за једнакост облички се изједначила с именичком поредбеном конструкцијом за неједнакост. Тако је према моделу с компаративом придева/прилога + *од* + ОП (поредбена конструкција за неједнакост) створена и конструкција *како/ка* + ОП (поредбена конструкција за једнакост).

Конструкцију *како/ка* + ОП ГГ је развио заједно са ЗПМ говорима.¹⁶²⁹ На продор ОП у Н утицао је облички синкретизам Н и ОП у мн. свих именица и јд. неких именица.

Доминира поредбени везник *ка*, а у материјалу има и мало примера са *како*:

Ка и́ебе и ја сум Крс Рап, *ка бра̀ша* и тí си Др, *ка мене* и она је Рад, *ка ма̀шере* и она била Гл, *ка Фа̀рука* гол'ем Ба, а не *ка вас* до пла̀дно Крс, о́ни *ка инсана* се пра́ет Ре, кљу̀кало, *ка ша̀раши́е* се на̀прајло Вр, вредна је *ка ма̀шере* Кру, бра́т и сѣстра се *ка Арна̀уши* Др, ја́де *ка Ба̀јрама* Бр, ја́дет *ка ко̀зе* Ре, о́н бѣф *ка мене* Кру.

У нижим селима поред доминантне конструкције *ка* + ОП, присутна је и поредбена конструкција за једнакост *ка* + Н.¹⁶³⁰ Конструкције са Н у вишим селима није посведочена:

Ка и́и и ја сом Рад, о́н је *ка о́шец* Др, и со̀тојна се на̀прајф *ка чу̀јек* Рап, му́ж ги је *ка Арна̀ушин* Крс, ми ве́љи *ка некој* во́јник Мл.

УПОТРЕБА СЛОБОДНИХ ПАДЕЖА

1054. Н о м и н а т и в се употребљава у функцији синтаксичког субјекта. Потиснуо је логички субјекат у егзистенцијалним реченицама (в. т. 1048в).

У служби именског предикатива: Он бѣф *чу̀јек* за ва̀мо и за та̀мо Рад, ми́је ће бѣнеме *на̀јсѣаре* љу́ђи Вр.

Уз семикопулативне глаголе у допунској служби: Бра́т ми по̀станаф *до̀к-ша̀тур* Ба, ће го на̀зујет *во̀шље* Ди, ја́ по̀стадох *о́фчар* Бр, по̀стана́ла *де́јка даде́ница* Рап.

¹⁶²⁹ Уп. с овом особином у П-Т говорима јужно од Нишаве: БАДИЈС, 627–628.

¹⁶³⁰ У ову групу примера могу се, условно, убројити и примере са ОП, Н наведени испред.

1055. О п ш т и п а д е ж

Уз транзитивне глаголе глаголска рекцијска допуна је у облику ОП: *Сіна доведоа Рад, па жéна га йстепа Гл.* Примере в. у т. 489, 1063.

Нема трагова тзв. „словенског генитива“: Немам *о́фце* Кру, не-*ће*-виђи *сїрéћа* Др.

1056. Са дијалекатског аспекта интересантна је рекција неких глагола уз које иде ОП.

а) Уз гл. *жéлам* („плачем; оплакујем; жалим за неким“) уочена су два облика у служби рекцијске допуне: ОП и *за* + ОП:

Сом жéлала Тáмиља во Врбничкó-поље Вр, *дéјке жéлаје бéћара* Бр, *жéла мáйшере* Крс, *сіна жéла* Кру, *жéлала мўжа* Др, *мўжа го жéла* Ба;

жéлала за бра́йта Рап, *сом жéлала за дéтше* Рад, *жéлала за мўжа* Бр, *жéлала за мўжа* и *за сіна* Вр.

Оваква рекција гл. *жéлам* потврђена је у сретечком и сиринићком говору (према мом материјалу), док у јужнометохијским говорима нема глагола *жéлам*, а уз *йлачем*, како говори грађа којом располажемо, у служби допуне је ОП или *за* + ОП.¹⁶³¹

б) Поред конструкције *за* + ОП у објекатској служби уз гл. *мїсл'им* користе се и ОП:

Мўжа го мїсл'ила Кру, и она *шéбе шé мїсл'ила* Ре, *мéне да ме мїсл'иш* Гл.

в) Поред допуне у Д, уз гл. *зайóведам* („наредим“) потврђен је и ОП:

Зайóведаф дéтше њéгово Крс, *зайóведаф свўјего бра́йта* Др, *зайóведаф војници* Рап.

г) Уз гл. *ка́жујем* напредни су у допунској служби *за* + ОП и ОП:

Шó-да-ти ка́жујем шїјá-муке Ре, *ће ти ка́жујем његове сїрáмошe* Рад, *нé ће ка́жујем за шву́је сїрáмошe* Др, *нé-ка́жуј за шву́је ра́бошe* Ди.

д) Гл. *збóрим* („оговарам“):

Би збóреше Бр, они не *збóрел'е* Ди, *бра́йта не ће гó-збориш* Ор, *мéне ме збóрела* Ре, *свé шé збóрил'е* Бр.

ђ) Гл. *ш́рчим/ш́рчам* може бити непрелазан и прелазан. Када има значење прелазности, објекат је у облику ОП:

Ка *вїдеље да ги трча он сáм* Ку, *кóњи ће трчим* Крс.

е) Гл. *га́љујем* („бринем“) са значењем „обухватити некога бригом“ транзитиван је, па је допуна у ОП:

Ке *ће га гáјл'ујеш* Гл, *га́љуáла деца* Ре, *ге гáјљујеш* Ку.

ж) У примерима типа *Ге шéшa йлáјне* Вр могуће је померање у глаголском роду, али и казивање месног значења без предлога (в. т. 1060).

¹⁶³¹ О ширини појаве в. у СМССр 2, 370–372.

1057. П а д е ж н и а т р и б у т и уз глаголске именице изједначили су се са ОП:

Круше бeрење и *и*ди Рап, *шрaвa* кoсење Рад, *oфцe* мaвзeн'e, *чeницa* нo-сен'e Вр, *дрвo* сeчeње Крс, *чeницa* мeл'ен'e Ор, *и*дет на *дрвa* сeчeње Мл.

1058. Т е м п о р а л н о з н а ч е њ е има ОП у примерима:

Свe дoшл'e *шрeћиoш* дeњ Рад, *дрyгиoш* нoћ дoјдe oн Ба, *јeнa* нeдeљa нe ћe вршимe Др.

1059. ОП уз к в а н т и ф и к а т о р е

Непосредно додавање именичке допуне у партизивним синтагмама уз партизивну реч констатује се за словенске говоре захваћене балканистичким реструктурирањем.¹⁶³² Морфолошка ознака допуне рeдундантна је пошто у синтагми казује само садржај квантификатора уз који иде:

Сeдoм кiлa *мeсo* Др, двa тyрa *сeнo* Кру, л'eкeц *мeтi* Ор, мaлo *шрaвицa* дoнеси Рад (в. т. 575–590).

1060. О д р e д б a з a м e с т o

а) Именичке јединице са прилошким месним значењем јављају се у предлошко-падежним конструкцијама. Уочена је, међутим, и конструкција у којој је одредба за место непосредно уз предикат. Одредбе за место изван предлошко-падежних конструкција карактеристичне су за ЗПМ говоре¹⁶³³, а у њих су ушле из арумунског.¹⁶³⁴ У ГГ ова особина доследна је само у конструкцији *идем аскер* („идем у војску“):

Мeнe *аскeр* мe *виkа'e* Ди, *аскeр* гo *виkа'e* брaтa, *ћ[e]* *идe* *аскeр* брaт Вр, *аскeр* мe *виkа'e* Ба, *сoм oшoвф* *аскeр* Кру, мyж ги *јe* *аскeр* Мл, кa *сoм биф* *аскeр* Др, oн ти *oшидe* *аскeр* Гл, *аскeр шрeбa* дa *идeм* Ку.

У једном примеру је *аскер* замењено им. *војска*: Мyш ми *oшидe* *војска* Гл.

б) Изван синтагме *идем аскер*, прилошко значење места саопштено ОП посведочено је и у примерима у којима су ове конструкције знатно обичније с предлозима. Из ових конструкција испада *во/w*, а одсуство предлога компензира се значењем глагола (кретање — мировање):

Га *oнесе свyа-кyћa* Кру, *oшидe ширoћe двoрoи* Бр, Рaмaдaн шo *биф* вo пo-љe, *мaцир oшoф* Ре, гa *oнeљe илaјнa* Ку, *идyјe иyстии* Аnадол Ку.

Неки примери могу бити траг ранијих конструкција („Онесе је својој кући“, „Оде својим дворовима“).

в) Није истог порекла устаљена конструкција:

Ге *шeтa илaнине* Гл, и све *шeтa илaјнe* Др, *ћe шeтa илaнине* Бр, *гe шe-шaф илaјнe* Вр Ба.

¹⁶³² Уп. са мишљењем Б. Конеског о несловенском пореклу појаве (КБИст, 107).

¹⁶³³ КБИст, 107.

¹⁶³⁴ Исто, 107

На померање у глаголском роду указује одсуство повратне заменице из облика па *ше́там* има форму прелазног глагола, а слободни ОП удваја се пошто је у функцији објекта.

г) У примеру *Éишџе дѣјче сом за́йл'ела и све сом њл'ела* Бр чува се траг инструменталног значења „узраста“.¹⁶³⁵

1061. Д а т и в

а) Датив без предлога, стабилан у значењу намене и посесије (в. т. 454), са значењем управљености неутралисан је предлошко-падежном конструкцијом *ке* + ОП.

Уз глаголе давања и саопштавања:

Бра́шџу му да́де Бр, *њџм два́јцам онџсоа* Крс, *му ѡра́шџила* кн'џга Ре, *ће му ре́чем*, ама *не-ви-дава* Кру, *не-знаје да ви ка́же* Кру.

Датив *сомтоди* и *инсомтоди*, који је заправо датив намене, саопштен је слободним дативом:

Бра́шџу му плáтила óфце Рад, *сџсџџрем гим* на́прајф ку́ћа Др, *ћа́руаф* рабо-таџџи *љу́џам* Ди.

б) Уз глаголе којима се казују психолошка или физиолошка стања и процеси, у служби психолошког субјекта, у личним и безличним реченицама:

Сџсџџџри ги се нажа́љује Ба, *ми се ја́де* Мл, *љу́џим* је ўбаво *ке нас* Гл, *ѡ-мла́дому* не́је те́шко да ра́бота Др (в. т. 1048).

в) Припадност се, изван синтагме, казује претежно посесивним придевом, ређе посесивним дативом (в. т. 454–455). У синтагми је чест посесивни датив, а уочени су и непоуздани трагови посесивног генитива (в. т. 484).

г) О етичком дативу в. т. 1070.

УДВАЈАЊЕ СЛОБОДНОГ ДАТИВА, УДВАЈАЊЕ СЛОБОДНОГ ОПШТЕГ ПАДЕЖА/АКУЗАТИВА

1062. Мада се у описима говора који познају удвајање директног и индиректног објекта најчешће говори о удвајању личних заменица, боље је ову појаву звати удвајањем слободних зависних падежних облика или удвајањем објекта, пошто се поред типа *ње́го го* (ви́де), *ње́му му* (да́де), уместо ортотоничне форме личне заменице употребљава одговарајући облик именице,

Удвајање директног и индиректног објекта балканистичка је појава, присутна на већем простору око ГГ.¹⁶³⁶

¹⁶³⁵ Оваква конструкција јавља се у јужнометохијским говорима, затим у сиринићком говору: МлРПадД, 144; РСПГ, 462.

¹⁶³⁶ РСПГ, 482–486; БАДИЈС, LXVI, LXXIII, 293, 399 и даље; КБИст, 100; ПИИСхј, 61, 137; ЕГРеч 2 (Прилози), 548, 554, 586; ЈН-К-В, 3; ИПГС, 199–205; СМЦГ, 117; СМБГ, 113; СтВБал, 258; КБГр, 333–335; ИПеБал, 67, 71–72; ПДСП, 167; САМПол, 380; САМОчерк, 247–258; ВЛМД, 234–242; БДНСгов, 112; ПБСБС, 41; ТМГС, 77; ТМГР, 387; БСРР, 114–115.

Услови у којима се врши удвајање директног и индиректног објекта у ГГ умногоме су слични онима који се наводе за балканске језике и говоре који особину познају.

1063. У д в а ј а њ е з а м е н и ц а врши се када постоји потреба да се посебно истакне заменица или уколико треба избећи хомонимност Д — Ајд. личних заменица.¹⁶³⁷ Енклитички облици, који су морфолошки различити, диференцирају хомонимне ортотоничне облике. По истом принципу функционише и удвајање заменичке енклитике и именице, која некада остаје морфолошки недиференцирана (ОП). На тај начин енклитика преузима, условно, функцију предлога којим се обележава структурна вредност облика. Пуна форма заменице или именице у таквој конструкцији је, заправо, ОП, посебно у Д — А јд. заменица. Удвајање падежних облика који су без предлога особина је чије се исходиште може наћи у тежњи да се аналитизам доврши и у облицима који овим процесом нису захваћени. Ово могу бити услови који су учинили да словенски балкански језици прихвате структурну иновацију из балканских несловенских језика.

Тí ће ме úтепаш мéне Крс, го зéл'е н'éго во зáтвор Бр, ја му вéл'им н'éму Ор. Примере в. у т. 597–612.

У македонском, бугарском, грчком, арумунском, неким српским говори-ма који познају чланску морфему, енклитичка форма у акузативу иде са заменицом, чланованом именицом, с именицом која је одређена показном заменицом, с властитим именом (које је одређено самим значењем).¹⁶³⁸ Наводи се да неодређена форма именице не може бити поткрепљена заменичком енклитиком. У ГГ, међутим, има удвајања правог објекта и изван ових услова.

1064. Удвајање није доследно. О б ј е к а т, директни или индиректни, често је саопштен само заменичком енклитиком или именицом.

Суштински услов за удвајање објекта у свим балканским језицима је да је објекат, односно именица одређена¹⁶³⁹ неким знаком (показна заменица у препозицији или постпозицији, властито име). У ГГ, међутим, именица у удвојеном објекту најчешће није посебно одређена. Члановање именица у удвојеном објекту зависи од тога да ли је појам пре тога одређен, а не од тога да ли је у удвојеном објекту. Одсуство обележености удвојеног датива — именице у ГГ треба тражити у његовом контакту са околним српским говорима који познају удвајање, али не и члан.

а) П о т в р д е з а д и р е к т н и о б ј е к а т:

Па ва́ке мáнесѝа ће ја нóсет; ја́ ће га прóдавам бáшча Ба, и тáмо новóже-не ги утéпале; шúйани не ге прéкинаф; не ге ва́јаме мláнесѝе; сабаа́ље шенé-ћин'а ге дíгнаље; га спáсила крáва от а́рамије; ја́ сом го зáбрајф кóн'а; чúјека нé го оста́ваје на мýка; сéло ни го сардýсаље; лóжник пр́во го прéдеме Ре, óфце ге чúвам, сýрене го прóдаам; сýнои сом ги íжениф^в; óфце пр́во ће је пómэвзеш;

¹⁶³⁷ КБГр, 334; СМЅГ, 113; ТМГР, 387.

¹⁶³⁸ КБИст, 99; КБГр, 334; САМПол, 380; ИПеБал, 71–72.

¹⁶³⁹ КБИст, 99; ИПеБал, 71–72.

бѣс-куће *оѣце* ће *ге* *изеде* свѣ-вук Кру, *јушка* му *га* зѣф; за мѣне *свѣ оѣце* *ги* испродáоа Крс, *пóлај* *ге* *свѣишоу*; *л'ѣй* ће *го* *испечеш* Ди, и *го* *дóнел'е* *жшшо* Бр, *вúка* ће *го* *фáти*; *га* *зимаје* *тога* *млájнестѣа*; *да* *га* *прóдадеш* *јáгње* Љу, *глава* *о̀вде* сом *га* *исекла* *свѣ*; не *гѣ-знајем* *гóдине* Мл, *ка* сом *го* *цáрнала* *кона* со свѣ-врата; *ће* *га* *искршим* и *врáиша*; *снаха* *га* *пómэвзе* *крáва*; *мије* *крáва* *га* *дáваме* Гл, *йѣйеф* *го* *тýраје* и на *крóмит*; *бáбо* *ге* *о̀несоф* *кóзе*; *ге* *стѣгна* *нóге* со *пýас*; *врáиша* *га* *затвóраје* Ор, *мл'эко* не *го* *мóтиме* Рад, *ге* *чѣкаме* *сшарé-жене* Крс, *ће* *ги* *засíјеме* *кóмшѣри*; *кóн'и* *ге* *сóбраа*, *йáре* ни *ге* *сóбраа* Ре, *ће* *го* *запáл'име* *о̀гињ*; не-*гá*-*знам* *йѣсма*; му *ге* *украл'е* *о̀ѣце* Др, *ће* *га* *изорем* *н'íва*; *áскер* *го* *викал'е* *браиша*; *ће* *га* *прѣдем* *о̀снау*; *кóјна* *ће* *го* *рáнет* *целá-зима*; *млájнестѣа* во *кóла* *га* *зймал'е* Вр, *ја* *ће* *га* *прóдавам* *бáшча* Ба.

б) Директни објекат у конструкцијама заменичка енклитика + ортогонична заменичка јединица/чланована именица/именица са претпозитивном демонстративном заменицом/властито име:

Пúшћи *ме* *мѣне*; и *нá* *ће* *ја* *зáбодет* во *кóпица*; и *го* *пúшћил'е* *арáмије* *н'эго*; *н'эго* *арáмије* бешѣ *го* *зѣл'е* Ре, *Бѣјтула* *мѣне* *ме* *вúка*; *го* *пóлала* *њѣго* Крс, *та-ка-ће-мѣ-јадеш* *мѣне*; *шѣбе* *ће* *шѣ* *јáдем* Ди, *ја* *нóсиме* *н'á* *Скендѣрици*; и *н'íх* *ђи* *трнаа* Бр, *мѣне* не *ме* *потрѣфил'е* Љу, *ме* *зѣ* *й-мене*; и *ка* *ме* *пúшти* *мѣне* Бр, *го* *фáтил'е* *н'эго*; и *го* *сáкала* *н'эго* Кру, *свѣ* *би* не *изело* *нас* Рап;

га *дóнела* *сóфраиша* *она* Рап, и *тýје* *ги* *остаила*, *шшја* *гол'емшше* *кáмени*; и *по* *вѣһера* *шненићин'аиша* *ге* *дóнесоф*; *йршшенош* *устрóјници* *го* *нóсет* Ре, *ге* *нáчнала* *кашшшшшшшшшш* Ди, *дућáнишше* *ги* *затвóрел'е*; *Нóсим* *зѣљаник*. И *ће* *го* *óткријем* *зѣљаникóш*; *го* *знам* *л'эбош*; *га* *сáкаје* *Пейѣљушава* *устрóјници* Бр, *ја* *ће* *га* *трајим* *дѣјчешо* Ба, *крáвава* *нáша* *ће* *га* *кúпујеш*¹⁶⁴⁰ Гл, и *ге* *стáил'е* *йáрейше* *тáмо* Ор, *л'эбош* *го* *нóсил'е* *тојзй-војски*; сви *дѣјкешше* *ге* *пóљајте* Вр;

не *га* *знэм* *о̀ваја* *йѣсма* *да* *га* *пúјем* Ре, не-*гá*-*знаш* *о̀ваја* *йѣсма* Др, *а* *га* *знáјеш* *шшја* *йрúкажш'а* Бр, и *она* *ги* *издвóрила* *шшја* *чѣшѣри* *сúна* Гл;

свѣ *ги* *истѣпал'е* *Аусшријанци*; *Ашшшца* *ка* *га* *зѣа*; *Таирица* *ка* *га* *грáбиље* Ре, *а̀цо-Йсмама* не сом *го* *зáтекла*; не-*гá*-*вађа* *Пейѣљуша*; *Сúља* *го* *видела* Бр.

в) Л о г и ч к и с у б ј е к а т у О П:

Мѣне *о̀чи* *ме* *бóлал'е* Ре, *Мшшшшшш* *го* *бóл'и* *зѣп* Бр.

1065. Услови у којима се удваја сл о б о д н и д а т и в не разликују се од оних који се односе на ОП. Структурна вредност слободног датива, међутим, не односи се само на индиректни објекат, већ се удваја датив без предлога без обзира на употребну вредност, што потврђује изнето мишљење о удвајању као својеврсном аналитизму. Иначе је и слободни датив без удвајања присутан, што значи да се у овој црти ГГ не наслања на ЗИМ говоре пошто се у њима индиректни објекат увек удваја.¹⁶⁴¹

¹⁶⁴⁰ Одмах иза: *Мије* *крáва* *га* *дáваме*.

¹⁶⁴¹ КБИст, 99.

а) П о т в р д е з а у д в о ј е н и д а т и в :

Он ни вел'и *нам* Бр, они не му пуштиље јуже њему Рап, бавајко *нам* ка шо ни кажуаф Ре, чорапе јопе *ним* че им даде Гл, ми рекоф *мене* Рад, она ни се страдуала *нам* Др, ће ви поможе *вам* Кру, *нам* ни верује Мл, *нејси* ги рекла Рап, и сеа *мени* ми вел'и; учитељи ми давал'е само *мене* Бр, не-*им*-даље *ним* Лју, ја му вел'им *н'ему*; маџи *мене* ми кажуала Ор;

нана *сину* му рекла; му рекоф *Баљеџу* Ре, *мајтери* ги вел'и Ба, и оно, дете, *дејки* ги кажало Ку, брат *ги* рекоф *сесџри* Крс, шо да му-кажем *дејтеџу* Лју, и *децам* не *ги* кажуем Гл, му даваје *зеђу* да цеџи дрва; му рекоф *Рамадану* Ре, ја му вел'им *Екрему* Ор, *Рамадану* му брџшим Ле, *Датуџу* му вел'им Др, му сакаје *бабеџу* чџзме; *муџу* му дадоа Крс;

и ће и каже *петоџ* *Пејелџушиви* Бр.

б) У реченицама с л о г и ч к и м с у б ј е к т о м у д а т и в у, ова се језичка јединица употребљава неудојено и удојено:

Њему му пана лошо Др, *мене* ми беше жаљ Ку, *бовному* чујеку не му се-јаде Ле, и *мене* ми је жаљ Ре, *вам* ви је дости љадо Ре, му се спало *браџу* Мл, и *н'им* им је убаво Бр, и *мене* ми се спије Крс, *децам* *ги* се јаде; не му се-седи *Рамадану* Рад, сеа му се тџари *н'ему* Ди.

в) П о с е с и в н и д а т и в, употребљен атрибутски или предикативно, факултативно се удваја:

Аслану му пџкна коњ Рап, и *ги* панаф коњ *Кабџџици* Крс, шо ни је на-ша-њива *сџим џројцам* Рап, му ноћевуаље шо му са пријатељи *нему* Бр, *вам* ви је маџи Ба.

ПОЛОЖАЈ ЗАМЕНИЧКИХ ЕНКЛИТИКА — НЕУДВОЈЕНИХ И УДВОЈЕНИХ¹⁶⁴²

1066. Заменичка енклитика је непосредно испред глагола¹⁶⁴³, осим уз императив, када је факултативно иза.

а) Ајше, сум *го* нашоф; *не* онесоф оџец; *не* пољуал'е Рап, ка *не* фати јена градушка; *ме* пуштиље дома; за два дења сом *га* пожњела и сом *га* скопџчила-Ба, ја сом *ге* пренесла Ле, и *ме* посџн'ил'е, *ме* зел'е Ор, ће *га* врзе терезеја Ре, не *ми*-биф оџец криф; *ни* умре прво брат; ће *ми* дадеш Рап, и му вел'им *посл'е* Ба, маџи ће *ни* даде по јене чорапе Бр, не му пуштиље вода Ку, му пана лошо Кру, *гим* се нажаљује Рад.

б) Уз дворекцијске глаголе саопштавања и давања, када су прави и неправни објекат саопштени енклитикама, допуне су скоро по правилу без удвајања, а редослед је: дативска енклитика + ОП (акузативна енклитика) + дворекцијски глагол:

¹⁶⁴² О положају заменичких енклитика у македонском, грчком, албанском и арумунском језику в.: САМОчерк, 247–258; САМПол, 381; БАДИЈС, 398–417; БКГр, 334–335.

¹⁶⁴³ Појава заменичке клитике испред глагола у словенским говорима објашњава се утицајем грчког, влашког и албанског језика, у којима је управо такав однос (ИПе-КП, 109).

Мáти *ни го* óстајла; *ће ми ја* дадеш Рап, *гим ге* рече Ба, *му ге* пáсем Др. Примере в. у т. 597–612.

в) Дативска енклитика је одвојена од глагола акузативном енклитиком и у оним примерима у којима је употребљен удвојени неправи објекат:

Гим ге óнесље *њим* Крс, *жéна ми ге* óстајла *мéне* Гл.

г) Уз императив:

Фу^кн^и-*ми-се* во гáс Вр, *искажи-га* т^ија Кру, *вóди го* Ле. Примере в. у т. 819, 1093.

д) У материјалу је потврђен само један пример са акузативном енклитиком иза глагола:

Óн одбу^л-*и-не* Бр.

1067. Уз показне речце *éво*, *éшто*, *éно* енклитика је непосредно иза:

Се *најала* и *éво га*, *дóшла Ди*, *éво го* Крс, *éшто го* гуједар Љу, *éно ге* Мљ^и-чанке Мл.

Када је акузативна енклитика иза императива или показне речце, између глагола или речце могућа је интерполација дативске енклитике:

Ешó *и*и *ја* ке *нас* Др, *éво ни ге* жéне Ле, *одведи-му-го* Ре, *дади-му-го* Рад.

Знатно су ређи примери са удвојеним енклитикама испред императива, а тада је редослед: дативска енклитика + акузативна енклитика + императив:

Му ге óнеси *круше* Ор, *ни ге* *дóнеси* Ку, *му ја зéми* во г^рат Гл.

1068. У удвојеним дативским и акузативним формама учачају се следеће законитости:

а) У контакт^{ној} позицији испред глагола редослед је: ор^{тотони}чна заменица/именица + заменичка енклитика:

Враниш^танам ги успевало Мл, *сéс^треи^е ге* пóљајте Др, *мéне ми* пáнало Ку, *вám ви* дóођа ка *и*г^рачка Ре.

б) Није уочено удвајање у контакт^{ној} позицији иза глагола.

в) Када удвојени елементи нису у контакт^{ној} позицији, већ раздвојени глаголом, редослед је: заменичка енклитика + глагол + ор^{тотони}чна заменица/именица:

Ми рéкоф *мéне* Рад, *пóсл^е ће га* прéдем *óс^нуа* Вр.

г) У позицији енклитика + глагол — ор^{тотони}чна заменица или именица може бити одвојена од глагола:

Га гл'éда^е све сéвске жéне *мл'нес^та* Гл.

1069. Нема удвајања када је номинатив апозитивно употребљен у примерима типа:

Óн ка се рáзбудиф, *ди^ф*, му рéков^ф Рап, óн му *кажаф*, *и^рс^тен*, и óн го óстајф, *ди^ф* Рап.

ЕТИЧКИ ДАТИВ

1070. Етичким дативом, синтаксички редувантним, казује се лични став према ономе што је реченицом саопштено. Ова експресивна функција саопштава се заменичком енклитиком 1. или 2. лица. Претежно је у употреби 2л. јд:

Ја *џи* се дигна, отидо тамо; па *џи* л'егинал'е Гл, и он *џи* се разбол'е Кру, и таке *џи* остана^хме; во Тёгово ка *џи* отидо^хме, тражи^хме кёде је Ба, денеска ће *џи* јадеме; тоја-ден жёне *џи* идет, манеста ће гл'едаје; *џи* сом пошла, ёво *џи* сом дошла Бр.

У примерима са Дјд. 2л. значење личног става знатно је ослабљено, а заменичка енклитика постаје део наративног обрасца.

Лични став је изразит у реченицама са дативском енклитиком 1л. јд. и мн.:

Шућур *ми* си жиф Ку, шућур *ни* сте дошл'е Др, а *ми* си убаф Гл, а *ми* сте се наспал'е Ор, а *ни* сте запреље Рап.

ПЛЕОНАСТИЧКА УПОТРЕБА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

1071. У функцији појачавања исказа¹⁶⁴⁴ плеонастички се употребљава *го/га*¹⁶⁴⁵:

Нема *го* брат Др, ёно *го* чујек Мл, ёно *го* учитељ во нас Др, нема *го* афтобус Ре, ёто *га* сёстра Бр, ёно *го* дёте Ре, ёно *ге* устрóјници; ёно *го* Гафур, иде Ре, ёто-ти-*га* сёстра, нема *га* Раифица, нема *га* маћи Ди.

Из синтаксе глаголских облика

ПРЕЗЕНТ

1072. И н д и к а т и в н и п р е з е н т :

Дёјке со бёһари *зборей* Ба, во Мл'ике *немаје* старё-љући Вр. Примере в. у т. 792–801.

1073. Р е л а т и в н и м п р е з е н т о м казују се прошла и будућа дејства.

Приповедачки презент за прошлост гради се од имперфективних глагола, а прошле доживљене радње од перфективних глагола саопштавају се футуром или неким претериталним временом.

Оваквим презентом казују се ситуације које су доживљене, директно или индиректно. Приповедачки презент је, по правилу, комбинован с неким другим глаголским обликом за прошлост:

¹⁶⁴⁴ ЈДТГ, 176.

¹⁶⁴⁵ Оваква употреба личне заменице констатује се за ближе, али и даље говоре. Уп. са БНАП, 226; ПМГСЖ, 26; ЈДТГ, 176; ИПГС, 358.

Ме затворија, ме стаја на реза. Кеде *пожелујем*, кеде таке. Дóјде Усэница, не отвóрија. *Идем* преко сáбице, таке, на пáрмаци Вр, Сом óдала, *се влáчим* пó-зит. И *не-знам* мáти а ми ўмрела. Јéна Фéјма и Рајима, мал'чкаве. Мије не-л'и-сме пýал'е, боже — *идем* на свáдба ко се жéниф Јусуф Ашимофски. Па боже на свáдба *иде*. Кад га нóсил'е да га закóпујет, *ўраам* ја, *ўраам*. Те пýјет мéвљуд Вр, Она дóјде, маћеха. Те става со нас — ја *вél'им* да не гл'еда. Јутре сабаал'е *мéше*. Усэница дóјде. *Стáваме* сóфра да јáдеме Вр, Ка ће идет на Кáрпеш, ће зéмет рáкџа да пíјет, *викаје*, *шўкаје* тáмока. Јéно пешес-сáхата дóма *не-идеи*. Ми ге *ћéкаме* старé-жене. *Прáјме* ћўфте, пригáнице, сáлата гíм *ўрáјме*. *Тéкаме* омлáдина да дóје со тўпани, до трé сáхат *не-идеи*. (...) Ћ[e] ил'езе свéкор прет тўпани. Те му удáраје нíбет. Пáре *фр'љаје*, нáрот¹ *гл'еда* Крс, ^хА-рун *се разбóљује*. Óвде ми ўмреф. ^хАрун Ба, мије за Крушево ка сме идал'е со Рáдета, они пó-нас *ўераје* óфце Гл, Ни *јаде*, *вél'и*, ни *и́је* Гл, Ја *и́иши* тáмо, óни ме зéл'е Ор, *Прéдеме*. Пéтлои дур *не кукаје*, *не л'егíнаме* Ре, Јéне *викаје* — тэрај, јéне — *нéмаје*, јéне — *и́маје*, а *бíдује*, а не *бíдује* Ре.

1074. За радње које се зачињу у време говорења, али је тежиште на ситуацији у будућности, употребљава се презент, који је синониман са футуром:

Нé ви *слýзам*, нíти ве *и́ољујем*, нíкого *не* ве *ўрáшујем* Бр, *Нé-идем*, *не* ми *се јáде* Ба, Ја *не-идем* сó-тебс, *не óсћáвам* дéца Мл, Водéница вóда нема — *не-ти-гá-мељем* ћéница Крс, Дрўтого *не засáкујем* Рап, Кé да ни мáнеста *сўрáмује* Рад.

Ситуације које су целе у будућем времену казују се по правилу футуром: Јутре *ћ[e]* *идем* на рáбота Др. Примере в. у т. 1090.

1075. Презентом модално употребљеним саопштавају се дејства чија је реализација неизвесна, а односи се на жељу, намеру, заповест, могућност, услов и сл. Употребљава се од глагола оба вида.

У казивању императивности за 3л. јд. и мн. користи се перифрастична конструкција *нека* + презент (в. т. 822а, 1076).

Конструкцијом *да* + 2л. јд. и мн. презента казује се жеља са нијансом заповести (в. т. 822б).

Модални презент се ретко јавља у самосталним реченицама. Знатно је обичнији у зависним реченицама:

Óтиде на стўденец да *наси́е* ладнá-вода Ди, Пéтеф кўка да ме *разбўдује* Рап, Сáкам да *дáдeи́е* кóшуља Ба, Тóрава да *óдиш*; Те ти рéчем ако ме *ви́иши* Рад, Да ти *би́де* айрл'ија, да ти *би́де* векўечно Ку, Још јéмпут да *се ви́и́ме*; Ўгур да ти *се ўгоди* Др, Пóарна срéћа да *на́еш* Мл, Ка јабўкава да *бидеш*; Она ће спí-је да *и́ораси́е* погóл'ема; А грóб^п да им го *гóњим*, да *и́рóсiиши*; Во вáр фр'љае да *не сé-и́аљи* нáрот Вр, Нóге да *нéмам* и óчи ако ве *мáлим* Ор, Мўдра да *бинеш* Рад, Ако *сáкаш* да зéмеш, трéбе да се плáти Ди, Кўкав да *бидеш* Крс, Грéота је чўјека да *ўи́еиши* Ре.

1076. У конструкцијама с глаголима непотпуног значења, са императивним речцама *немој* и *хјде* нису потврђени примери са испадањем *да* из конструкције *да* + презент¹⁶⁴⁶:

*Требе да се њлаџи; Ал'ија њочна да збори Ди, зѣа љуђи да ме шѡѡѡае Рап, ѡѡиде рѡчек да им нѡси; не-можем ѡ[а] ѡл'езем Бр, не-ѡребе да се мѣшам Ре, и све сѣло сѡанало да гл'ѣда Рап, вѡкнаље да жѣлаѡи Крс, ѡе зѣмеѡи рѡкија да ѡијѣѡи Крс, тѡѡе не-може да бѡде Бр, не-можем веће ја да *ѡдим, кокѡшкете зѣа да нѡсеѡи Вр, немојѡе да вѡкаѡе брѡта Ле, немој да кѡжеш Бр, а жѣниште па не ѡрѣбало дѡма да кѡже Вр, кѡј ѡе ѡоче да вѡка, на дѡктура рѣт^д не-можеш да дѡбијеш Ор, зѣа да ѡѡкуѡујѣѡи Љу, не мѡжеѡе да издрѡѡѡе, мѡје зѣме да жѣламе Ре, не-можем да га ѡрѡнем Гл.*

1077. О футурској конструкцији *ће* + (*да*) + презент в. т. 835, 836, 1090.

1078. Г н о м с к и п р е з е н т је редак:

Ўста кол'ку шо врѣди, пѡре не-врѣдеѡи Ле, ништа не бѡдује бес^з врѣме Др, ни дѡш не-врне без врѣме Ку, жѡр не-гори без^с мѡша Бр Ди Ба.

ИМПЕРФЕКАТ

1079. Иако се потискује перфектом имперфективних глагола или релативним презентом за прошлост, имперфекат је жив облик. У ређој је употреби од аориста.

Имперфектом се казују прошле радње с одсуством свршености, ограничености. Напоредност глаголске радње обележена је каквим језичким знаком — другом глаголском радњом, јединицом прилошког значења, говорном ситуацијом.¹⁶⁴⁷

Овим се глаголским обликом казује доживљеност:

*Вѣл'еше бѡбо мој: ѐфчар бѣс-кућа не-може Кру, ѐгмет ми рѡбѡѡаше, мѡш, во Белѡ-страна. Рѡбѡѡаше тѡмо, со ѡфце рѡбота. И ка дѡјде, јѡ се рѡдујем Бр, *Имаѡме* јѡш л'ѣк пѡрице, сѡтне ге изѡрчиме, скупиња бѣше Мл, *Имаше* јѣна жѣна јѣно дѣјче ѡрѡво Мл.*

Примере в. и у т. 804–810.

АОРИСТ

1080. Иако перфекат продире у значење аориста, присутност овог глаголског облика знатна је.

¹⁶⁴⁶ Уп. са испадањем *да* из конструкције *да* + презент повратних глагола у лужничком говору (ЋЉГЛ, 107).

¹⁶⁴⁷ Имперфекат у ИГ не показује особености у односу на околне говоре. Уп. са: РСПГ, 505–507; СМВГ, 129; ПМГЈ, 102–111; БАДИЈС, 546–564; МЈЛГ, 46–48; КБГр, 430.

Аористом у временском значењу казује се чин свршености или ограничености глаголске радње. Не мора казивати изразито емотивне ситуације:

Јѐн л'ѐп мѐсила вољко дѐбеф, ама со цѐфка да го трнѐш — от ѓвес, от ѓрш, от јѐчмењ. Ги *скрши* мáло. Го *зѐ*, го *кáсна* ѓна л'ѐбецот Ба, *Ноћѐвахме* во Крстец, вутро *дѓјдохме*, *се смѓри* Рап, Две гѓдине *ошѓдохме* во Тѐтоо, не ѓнесоф ѓтец. *Ўбаво тáмо бѐ*а. Ѐмаф свѐ. *Прешѐра*ме*. (...) Ни *умре* прво брát Рап, *Зѐ* да пуца пушка. А мије дѐјке сме бѓље Ре, Пѓсл'ѐ тѓја *ѓбчна* тѓфус и *се ѓрѐкина* шкѓло. *Зáстѓана*. (...) И *се рáзбоље* ѓца, ѓме му бѓло Ёштреф, мулá-Ештреф Кру, И *зáѓвори* дућани све. Дућани ѓмал'ѐ свѐ во Брѓдт. Тѓто ка *дѓјде*, *се онѓшѓија* дућани Бр.

1081. Због значења аориста и имперфекта, свршени глаголи се везују за први, несвршени за други глаголски облик. Аористом имперфективних глагола¹⁶⁴⁸ видски несвршена ситуација временски је ограничена одредбом мере времена:

*Сѓдох*¹⁶⁴⁹ во сѓна дѓсет гѓдине Бр, *сѓдо* во Ниш три гѓдине Ба, *сѓдо* на свáдба јѓна нѓдеља Ку, *сѓдо** во ѓи три гѓдине Ор, *ѓѓа* цѐв-ноћ Ди, два дѐња јá му *збѓре* Ку;

сѓдохме во постарá-ћерка три нѓдеље Рад, *ѓдохме* во Дрáгаш со зѐћа Ба, *ѓдохѓе* да рабѓтате Бр, *сѓдоа* во грát јѓно пет гѓдине Ле.

У примеру из Бр: Агмет ми рабѓташе, муш, во Белá-страна. Рабѓташе тамо, со офце *рабѓѓа*. И ка дѓјде, јá се рáдујем — аорист од имперфективног глагола временски је омећен боравком во *Белá-стѓрана*.

1082. У материјалу је мало потврда с аористом у модалном значењу:

Ако жѐлате, ће ви ѓстане, *не-сѓ-дѓга* Вр, Мѓри, пѓнцири ги чѓнет „бáм, бáм, бáм“, *се искршѓија* пѓнцири. Ја *се ѓскина*, рѓко, ће ги се ѓскршет пѓнцири Атѓмици Мл.

ПЕРФЕКАТ

1083. У временској употреби није уочен крњи перфекат, пошто одсуство помоћног глагола у 3л. јд. и мн. перфекта актива није у опозицији с пуним облицима (в. т. 840).

У казивању прошлости перфекат је необележен, слободан, па је синониман с другим, обележеним облицима за прошлост. „Околност што је перфекат видски невезан јѓш је јѓдан фактор више који омогућава ѓегову синонимичност с другим облицима за прошлост, посебно с видски везаним.“¹⁶⁵⁰

¹⁶⁴⁸ О овоме в.: БААорИгл, 171–182; КБГр, 423–424; СМССрп 2, 609–619 (в. и овде наведену литературу).

¹⁶⁴⁹ *Сѓдох* „боравити, налазити се на неком месту“.

¹⁶⁵⁰ ЈДТГ, 187.

1084. а) Перфектом се казују како доживљене, тако и недоживљене радње. Доживљеност у прошлости чешће се саопштава аористом, имперфектом, плусквамперфектом, презентом, футуром. Перфекат за казивање доживљених радњи комбинован је са обележеним облицима за прошлост:

Те сџанује бабо рано млого, ће сџанује да вози, фукара, да йдује во Драгаш на време. Те сџанује, ће натуари кола и посл'е река ће йрегзудује во Драгаш да йде на време одеећи. Се мућиф, се йрућиф со деца ситне, малове Вр, Ја йиштим тамо, ме зел'е. Стар мифтија л'егнаф да спије, да преспије. Он браф јети ми, ге браф тужка фукарé-љуђи. И они чекаје он да стане, стар мифтија, со љулбе, со чу́стек, со са́ат, со бра́да кол'икава. И он ка ме виде, мене ме бендиса. Рече Вр, Шó-ка-сме йрчал'е?! Откут го зимал'е. И шó? Гладне, мртве. Онеси во водéница ́рш. Ја мокар ја н'екаковф. По два-дења, по јена-недеља ће седи. Немаш да јадеш. Те се вијеш ваке и ће рабóйиши. Пáni – сџáni. Таковф биф живот Рад.

б) Перфекат у казивању недоживљених радњи:

Ймаф сџној тројца от прва-жена. Умрела жена. Она ги расла, таја шо дошла. На девет ка му дошла. Девет деца. Четири сџна ймаф он и она још четири ћерке родила со него ка дошла. Све бећарке. И она ги изворила тџа четири сџна, пасинци шо се викае. И они ка се ижéнил'е, све се издојл'е Гл.

1085. У неким примерима с перфектом суштина није у претериталности, него у стању субјектову које постоји у садашњости као резултат извршене прошле радње¹⁶⁵¹:

Сом настџинала („назблса сам“) Бр, сџе огрубел'е от тешке рабóте Др, ко-сма ги йанала Ор, сом осџарила, сом огрубела Гл, дете израснало, се омужило Ба, сме йожњел'е пченица и сме ја овршил'е Рад.

Перфекат резултативног значења гради се само од свршених глагола, пошто резултативност условљава завршену радњу.¹⁶⁵²

1086. У реченицама с именским предикативом, у којима се квалификација везује за блиску прошлост, али и за време говорења, копула је у облику перфекта глагола „бити“. Оваква конструкција на почетку има шо са значењем речце за истицање, појачавање значења:

Шо си биф игбал'ија Ба, шо си, дете, било улавесто Крс, шо сџе бил'е лóжл'иве Ба.¹⁶⁵³

1087. Перфекат у модалној употреби потврђен је само у 3л. јд. и мн.:

Руке ви се окинал'е, ноге ви се óсекл'е Вр, пусте бил'е, пусте осџанал'е шо го утепахте Бр, су́ха ти осџанала уста Рап, све му йојанал'е, ни јена му не осџанала Ба, уста ти се осушила Др, руке ти се осушиље Крс.

¹⁶⁵¹ СМССРп 2, 586–587; БКГр, 472–473.

¹⁶⁵² БАУВр, 121–122; в. и: ИППВр, 250–251 (в. и овде наведену литературу).

¹⁶⁵³ Овакве конструкције, судећи по мом материјалу, обичне су у јужнометохијским говорима (*Шџо си бија*, море, јунак — Љубижда; *Шџо си била* памéтна — Муштуште).

1088. У мањем броју примера потврђен је с. р. јд. перфекта актива за означавање женских, најчешће неодатих или млађих удатих жена, и, ретко, младих мушких особа. Овакви примери присутни су у народној поезији¹⁶⁵⁴, али нису непознати ни у говорном језику:

а) Девојка: *Нéл'и си се нáсýало* Крс, *шó си го л'íка мéнало*, за *кóго си се кíнало* Ди, *њéго сом го нéјћело* Крс, *три нóћа нé сом зáсýало* Гл, *сом ýобéгнуло* о^т *тéбе* Др, ка што *брáло*, *зáсýало* Љу;

б) млада удата жена: *Си се избáруало* л'éбој ка си пéкло Ле, *јá сом бíло* во мајкинци, *дéте сом кол'éбало* и *тéбе сом те чéкало* Рад;

в) момак: *Дру́га си засáкало*, а *мéне ми си остíаило* Ку.

Појава нема системски карактер какав се констатује за пољске дијалекте¹⁶⁵⁵, али се и у ГГ може уочити условљеност граматичке појаве и друштвеног положаја младих особа, пре свега девојака и младих жена, у горанском традиционалном друштву, у коме су млади чланови, а посебно девојке и *млајне-сýе*¹⁶⁵⁶, обезличени, пошто су њихови господари старији припадници који одлучују о судбини млађих. Овакво обезличавање остварено је употребом неутралног граматичког рода.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

1089. Нема много примера с овим глаголским обликом, пошто се потискује перфектом.¹⁶⁵⁷

а) Плусквамперфектом се најчешће казују дејства реализована пре неке друге ситуације у прошлости:

Оваа држава ка *беше вл'égла*, сме нéмал'е ни за *јадене* Бр, *хóца* ка *ће вíка*, *хАјдáрица не бешé-дошла* Рап, *вије бéх'ше ýрéсýаље*, ка сме *дóшље* Ку, *Смáиљ бéше фáйшен*, ка се *рóдила* Ре, *сом бíла дáдена* па сом се исту^рала Мл, он се *врати* от *грáт* ке *беше óшоф* да *рáбота* Гл, *жéни* шо *бéше зáсýала*, *дéте* ги *укра-доа* Вр.

б) Некада се плусквамперфектом само казују прошле радње:

Мало *снéк беше ýнаф* Вр, *најгољем беше óшоф*, *мáти* го *остајла* во *Кари-мáнофци* Рап, *бéх'ме óшл'е* во *Тéтуо* Бр, *мије бéх'ме бíље* со *óваја* *Садикóјца* и со *хАјдáрица* да *жхéме* Рап, *свí бéх'а óшље* на *ју́лица* Рап.

¹⁶⁵⁴ Наводе се само примери из мог материјала. У књизи Х. Хасанија (ХХГор) оваких потврда има још.

¹⁶⁵⁵ О „дефеминизацији“ особа женскога пола и продору граматичког средњег рода у ж. р. у пољским дијалектима и о односу семантичких и друштвених фактора и граматичког обележавања в. ЗАОсоб, ИМНеуд.

¹⁶⁵⁶ Обезличавање удатих жена у горанском традиционалном друштву огледа се и у томе што жена удајом губи своје лично име дато рођењем, а прихвата име по мужу (*Мийáйшица*, *Вурћó-ица*) као лично име.

¹⁶⁵⁷ О разлозима ретке употребе плусквамперфекта и његовом потискивању перфектом в. ЈДТГ, 194.

ФУТУР

1090. Футур се употребљава у индикативу и релативу.

а) И н д и к а т и в н а у п о т р е б а:

Ка *ће* *и*р^оиеш тамо, зѐми попут мује ств^ари Гл, ја *ће* *и*дем да се рашетам до село Др, па *ће* ти н^осим и тебе Крс. Примере в. и у т. 835.

б) Ф у т у р з а п р о ш л о с т потврђен је обиљем примера, и то од глагола оба вида. Најчешће се користи за казивање радњи које се у прошлости понављају по неком реду или обичају.¹⁶⁵⁸ Футур се употребљава и за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на какав моменат у прошлости. У оба релативна значења футур је синониман с презентом:

Прѐт-саба *ће* *и*л'ѐземе. Шѐтаме. В^ода *ће* *на*си^йеме. Па цвѐћина *ће* бѐреме, па *ће* *к*и^шиме врате, па *ће* бѐреме зельѐнило за стока да имаје мљѐко. Па *ће* *на*си^йеме в^ода о[д] даљеко, па *ће* *м*а^шиме со бутин. *Ће* *м*а^шиме да ни *и*л'ѐзе м^асло Ба, *И*даље во Бѐла-Црква по ж^ито. Н^оћа *ћ*[е] *и*де^и, пѐтљи ка *ће* *к*у^ка^е, и *ће* *д*о^је^и утрѐ-вакат, *в* другујѐф-ноћ. Цѐв-дењ *ћ*[е] *и*де^и, саба во Бѐла Црква *ће* *с*ѐ^ди^и кр^ишум, па кога *ће* *на*ѐи^и да к^упит, па по вѐчера *ће* *и*р^неи^и да не ге ф^аћа^е Рап, Бѐ^адин *ће* рѐче н^ани Рап, *Ће* *в*л'ѐзем во т^ујека, *ће* се *и*ск^аѐем со ладна-в^ода Бр, Е, и она тоје че им *д*а^де, ч^орапе, к^рпе Гл, Т^оја шо је, зѐи се в^ика, че ф^аш^ии р^ука че *ц*уне оцу и м^атери. (...) Посл'ѐ т^ија ка че се *з*ав^риш, че ја *з*ав^икаје р^од^ни^на, во р^ода ч[е] *и*де сѐа. (...) Че се *с*обѐре ј^опе ф^ам^ил^ија шо је. (...) Т^упани че *и*у^иаје по н^их (...), к^аве че *и*и^јеи^и, че *ј*а^деи^и, че вѐћѐра^е Гл, Ј^ајца ка *ће* *ј*а^дем па ме б^ол^ии срце; па к^оломоћ *ће* *љ*у^ииме, па *ће* *и*и^ја^ме г^ра^оји, к^оломоћи, *ћ*[е] *и*деме да бѐреме г^ра; со к^ола д^рва *ће* *и*ѐраме, ако је р^авен пут, *ће* га *и*ош^иваме па *ће* *ч*у^каме ѐрш, *ће* *ч*у^каме па с^но^пој да изв^адиме Вр, *Ће* *ј*а^деш шо *ће* *на*ѐиш; т^ољко ге ви^ђуал'ѐ дѐјке во рѐка ка *ће* *и*ѐрѐи^и Рс, М^агаре *ће* *и*и^је в^ода и *у*ши *ће* *д*и^га Рс, *Ће* *и*л'ѐзе н^ад^вор па *ће* *и*и^је в^ода Кру, ка *ће* го *в*и^ђиме — он в^рзан, *ће* *д*о^је на з^а-ранке прѐт-село Ку, *ће* *у*г^асне о^гињ на з^аранке Рап, а м^ије *ће* *и*ош^име о^лово, *ће* го *с*и^шваме во с^амари на к^ојни, з^нѐм п^отера *ће* бине по н^ас Вр, Ј^агѐнца ка *ће* *д*о^јеи^и на п^опаска, о^фце *ћ*[е] *и*еме *ће* зѐмеме. *Ће* зѐеме о^фце да с^иса^е ј^агѐнца, *ће* ги *о*нѐсеме д^ома, во л'и^вада да п^опасет; *И*мала јена жѐна во В^раништа, *ће* *м*рѐ Вр, *Ће* *и*рѐбиме во јѐсењ ж^ито. *Ће* го *о*и^рѐбиме. *Ће* *и*рѐбиме на с^окак. *Ће* *и*о^си^ѐѐвеме п^окро^јец, н^ап^решен, м^ишама, па *ће* *и*рѐбиме, *ће* *о*и^рѐбиме дѐсет к^ар^л'ице, *ће* *о*нѐсеме и за г^ујѐда ј^арма и за *љ*у^ђи. *Ћ*[е] *и*деме во водѐница, св^аки дѐн *ћ*[е] *и*д^ујеме, рѐд^т нѐ-можеш да д^обијеш Вр.

Овакав продор футура за прошлост омогућен је испадањем инфинитива из система, па је футур са презентом којим се казује име радње и честицом *ће*, постао погодан за казивање прошлих радњи које су будуће у односу на неки моменат у прошлости, и у ситуацијама када се радње понављају. Футур за про-

¹⁶⁵⁸ Уп. са сличном употребом у ЗМП и српским говорима: КБИст, 149; КБГр, 488–490; ЂДГБ, 164; БДНСгов, 136. Футур за прошлост потврђен је на југозападу Косова и Метохије у свим говорима. Чест је у сретечком говору (према мом материјалу), нешто ређи у сиринићком (МЛРСГ, 118). У говору Призренског Подгора футур за прошлост знатно је уобичајенији него у говору Подрине, у коме се у овом значењу користи потенцијал.

шлост је, заправо, преузео функцију и значење презента за прошлост. Преузимање почива на презентском облику у футуру и релативској употреби оба глаголска облика када казују прошлост.

1091. а) Мало је потврда за м о д а л н и ф у т у р императивног значења:

Јутре *ћ[е] идеш* во Драгаћ и *ће* ми *дóнесеш* њлачи Ку, *ће* *йóмэвзеш* óфце и *ће* ге *йушйиши* Рад, *ће* *најпрајш* шо си скршиф и *ће* ми *дóнесеш* Ор, *ће* *ће* *шéтиаш* по нат сéло Бр (в. т. 823).

б) Модалног је карактера футур у реченицама с каквом модалном речи:

Бóљен ти лéжим, *мóжда* *ће* ти *умрем*, зéмња *ће* ме *йóкрије* Крс, И чини ми шо *ће* мй-чиниш („чини ми што желиш“) Бр, *Мóжда* *ће* ге *најеме* Др, Да го измериш, *ће* *има* двáесе кíла Рад.

1092. Уз футур за прошлост гл. „ићи“¹⁶⁵⁹ употребљава се футур глагола конкретног значења у допунској служби. Преструктурирање конструкције *да* + презент у допунској служби у облик футура с том службом ишло је преко испадања *да* из футурске конструкције:

Ћ[е] *идеме* *ће* *йéреме* во река Ре, óфце *ћ[е]* *й[д]еме* *ће* зéмеме Вр, *ћ[е]* *идеме* *ће* *кóйеме* Ор.

У овим примерима футуром се казује садржај намере, а сама намера се већ налази у значењу управног глагола свесног кретања.

ИМПЕРАТИВ

1093. Поред основне службе, када је употребљен у модалном значењу заповести и жеље (в. т. 819–821), императив се користи и у другим значењима и функцијама.

а) П р и п о в е д а ч к и и м п е р а т и в за казивање прошлих доживљених радњи потврђен је у материјалу обиљем примера.¹⁶⁶⁰ Када императив није модално употребљен, општа форма за сва лица оба броја је 2л. јд.¹⁶⁶¹

Одсуство морфолошке ознаке за лице и број компензира се субјектом, који је у реченицама с императивом за прошлост најчешће саопштен, или се из језичког контекста подразумева. Употреба императива у релативној употреби, дакле, омогућена је чињеницом да су у личним реченицама два пута саопштене категорије лица и броја — субјектом и конгруентним предикатом — па је једна ознака редундантна.

¹⁶⁵⁹ О конструкцији *иди* + *императив* у допунској служби в. т. 1094.

¹⁶⁶⁰ Уп. са оваквом употребом у македонским и српским говорима: КБГр, 417–419; ККЗИ, 152–159; БАГД, 223; МлРСГ, 118; БАДИЈС, 631–632; СМЋГ, 147; БНАП, 252; БДНСгов, 137; БДДИ, 293; ЋДГБ, 171–172; МиБЦГ, 561; ЈДТГ, 208.

У јужнометохијским говорима Подрима и Призренског Подгора, како говори мој материјал, императив за прошлост потврђен је обиљем примера.

¹⁶⁶¹ О разлозима овакве употребе в. БАИСК, 164–165.

Приповедачки императив користи се од глагола оба вида, мада је обичнији од перфективних глагола.

Овакав императив употребљава се за дејства која се понављају по навици, обичају и слично, али и за радње које су се у прошлости вршиле само једном:

За правдина — јуна Рајмица *пратиј*, *желај*, *кажуј*; *пратиј*, *желај*, *кажуј* Ба, Мазник сме *прати*е. *Запрати* каша во кофа, по мало врућа да биде, *ошиси* брашно во тепција, *клади* огињ и *шур*и во врник Рад, Сом ткала, ал'и вѣвно. Памук немаф тога. И *вајуј*, *ојери*-го и *фрли* го Рад, Било. *Иди* во студенá-вода, *оилакни* постеле, *сиди* нека замрзнет, *сиди* околó-огињ — ће исуши Рад, И ја *дојди*, ти га *дади*; Он ти *дојди* и она ти *се разбол*'и Гл, Дојдоа, га зéа. И мије *бéгај* дома, ће се кријеме; Шо да работам — *седи*, гóтово да јадеш; Бам, бум, тамó-вамо, она мéска *рикај*; *Бéгај*, *бéгај*, вéљи, врзан вамо сом слéзоф во Љивађе Ре, Сéно *набери* им кољко сáкаш Кру, Мије *јáгни* кóн'а и *ошиди* во плајна Бр, Живујем — сáма *лэгни*, сáма *сидани*, нóћа *дојди*; Он *лижи* — дрво *расши*, он *и*и — глава *расши*, он *и*и — нóге *расши*, он *и*и — уши *расши* Крс, Ти *чувај* кућа истурана Весéљовска; Ја *вэл'и* — мртовец ме вл'ечи. *Тэгни*, *шэгни*; Бргом ја *ошиси* брашно; *Дојди*, она јóпе га *карај* Вр, Го чéкам. И ја *йóљај* нáдвор, *йóљај* во н'и Ор, Он *се сл'эши* и зá-нога га *фаши* Ди, „Е — рече вук — на вéкоф шо ће нáјем, ће јáдем. Ме измами и оваја. Ка ме измами! Не бидује.“ И *иди*. *Најди* јена-кóббила. (...). *Иди*, *иди*. *Најди* јено-мáгаре Ди.

б) У топонимима се императив јавља уз именицу *вода* у ситуацији када она понире (*гине*), када извире или када је брза:

Дојдохме на *Бини*-вода¹⁶⁶² (брзак), му пánало во *Бини*-вода Бр, дóнеси од *Гини*-вода Крс, кéде је *Гини*-вода (место на коме вода понире) Рап, дојдоа до *Гини*-вода Ре;

Па зé вода оГ *Течи*-извор¹⁶⁶³ Крс, нáјладна вода о[Г] *Течи*-вода¹⁶⁶⁴ Рап, сме се рашéтаље до *Течи*-вода Рап.

в) *Гурн'и*-камен¹⁶⁶⁵ (раван потес на камењару више села (сеоско гувно) Рад. Провером материјала потврђено је *Гурни*-камењ и *Гурњи*-камењ. Значење топ. пре упућује на императив *гурни* — пошто се са гувна склања камење које се наноси — него на везу са топ. *Гура* (в. т. 32).

1094. Императив у д о п у н с к о ј с л у ж б и јавља се у двома реченицама које чине једну синтаксичку целину. У првој, управној, употребљен је императив глагола „ићи“ у значењу гл. „желети“, у другој — зависној — императив глагола којим се казује садржај жеље¹⁶⁶⁶:

Зубер, *иди* л'ебецот ми го *пóради* Ба, *иди* *йóљај* во Катастар Ба, *иди* *наси*-ии вода Рад, *иди* *набери* трава Ор, *иди* *се скри* Др, *иди* ги *пратиј* Др, *иди* л'эјни Бр, *иди* *речи*, Ваите Вр, *иди* га *йóљај* кéде је Ле, *иди* му *кажи* Ку, *иди* *пратиј* брата Ди, *идише* му *викајше* брата Мл, *иди* *се удави* Ре.

¹⁶⁶² Уп. са ЦАОГ, 63.

¹⁶⁶³ А. Цоговић наводи *Течи*-извор (ЦАОГ, 125).

¹⁶⁶⁴ У мом материјалу није потврђен пример *Тини*-вода, који наводи А. Цоговић (ЦАОГ, 147).

¹⁶⁶⁵ ЦАОГ, 142.

¹⁶⁶⁶ Уп. са сличном конструкцијом *иди* + *фур* (в. т. 1140).

Овакав императив потврђен је у реченицама у којима глагол *и́ди* има значење издавања наредбе. Ретки су примери у којима је императив гл. *и́ди* употребљен за казивање прошлих радњи:

И́ди на́бери класје, две-кила пченица Ба, *и́ди се на́јади* кољко сакаш Рад.

На допунски карактер императива другог глагола указује његова синонимност са конструкцијом *да* + презент:

И́ди на́сиши вода : *И́ди да на́сиши* вода Рад, *И́ди ку́и* за јадење : *И́ди да ку́иши* за јадење Мл, *И́диши* ге *донеси́ши* : *И́диши да ге донесе́ши* Ба.

У употреби презента и императива у донунској служби уз гл. *и́ди* уочава се следеће:

- а) Тип *и́ди на́бери* јавља се у реченицама и модалног и временског значења;
- б) Тип *и́ди да на́береш* није уочен изван реченица модалног значења.

Ова законитост наговештава да се употреба императива у допунској служби уз императив гл. *и́ди* („желети“) зачела у реченицама с приповедачким императивом.

1095. Императив с негацијом *не* није чест. Категорија забране саопштава се најчешће конструкцијом *немој(и́ше)* + *да* + презент.

Императив с негацијом *не* потврђен је од имперфективних глагола:

Не-носи шо не т́и-да́ге Ор, *не ра́бои́ај* тешко Ку, *не-и́терај* офце w плáјна Ди.

1096. У конструкцији с модалним императивним речцама *немој(и́ше)* и *(х)а́јде*, речце казују заповест, жељу, а конструкција *да* + презент, од глагола оба вида, има допунску службу:

Немој де́те *да чу́ваш* Др, *немој* да пра́во *ка́жеши* Рад, *немој* да ме *ма́мици* Вр, *немоји́ше да и́ујеш* Бр, *немоји́ше да ме ма́мии́ше* Ку, *немоји́ше да ви́каи́ше* Јусу-ва, *а́јде да ра́бои́ам* Вр, *а́јде да и́деи́ше* во При́здрен Др, *а́јде да и́редеш* Мл.

У забележеном материјалу мало је потврда са речцом *немоји́ше* са значењем 2л. мн. Свођење на општи облик *немој* последица је редувантности морфолошке ознаке за лице и број императивне речце, пошто се иста граматичка информација понавља конструкцијом *да* + презент. Сам процес је могао бити потпомогнут речцом *(х)а́јде*, која је без морфолошке ознаке за број.

ПОТЕНЦИЈАЛ

1097. Потенцијал се употребљава у модалном значењу могућности, жеље, намере, претпоставке, уверености:

Јá да га пу́јем — т́и *би се чу́диф* Др, *не би ми си ре́кла* Кру. Примере в. у т. 846–848.

Приповедачки потенцијал за прошлост није потврђен у ГГ, а тако је и у околним говорима¹⁶⁶⁷, осим у говору Подрима и делу насеља Призренског Подгора.

¹⁶⁶⁷ КБГр, 499–502; јужнометохијски подгорски говор (према мом материјалу); сретечки говор (ПМГСЖ); сиринићки говор (МлРСГ); ЕГРеч.

1098. Новија конструкција *би* + аорист (в. т. 849) са значењем могућег начина употребљава се само у модалном значењу жеље и намере. Конструкција се јавља у сложеним реченицама супротног значења, везаним супротним везником *ама*. У мом материјалу нису потврђени примери оваквих реченица с везником *да*, који се наводе за ГГ.¹⁶⁶⁸

Конструкција *би* + аорист се увек налази у првој реченици, и њоме се увек казује неостварена жеља, намера; другом реченицом се казује сметња да се оствари радња прве. Временски се жеља и намера везују за непосредну прошлост. Овакво значење је условљено значењем аориста у конструкцији *би* + аорист:

Јá би го *кúйих* тија, ама *нé*машох *пáре*; *Јá би* га *грáбнах* гл'едáница, ама *нé*-беше на *сóкак*; *Мíје би* *донéсохме*, ама *нé*махме *кóн'и*; *Вíје би* *йокóсихтше*, ама *врнеше* *дóш* Бр.

НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ

1099. Инфинитив је замењен конструкцијом *да* + презент.

1100. Глаголски придев радни не попридевљава се (в. т. 830).

1101. Глаголски придев трпни попридевљава се од глагола оба вида:

Забúрена („вода заустављена неком препреком“) *вóда* Бр, *йресúшено сéно* Рап Крс Рад Др Ор, *кúкајца йрекúкана* Мл, ми *дáде нóсене кúндре* Др, *изгáзена трáва, кíйшена дéјка* Кру, *заробéного áскера, со измр́сена кóсма* Ку, *йойкуáного кóња, избóрана зéмња, кúпиф найр́дена* кúћа Рап.

Највећи број ових придева је од прелазних глагола. Ретко се граде прави придеви од глагола од којих се не користе трпни глаголски придеви у глаголском значењу (*йрекукан*).

О придеву *изгубено* („наборано, са дубоким борама“), мотивисаном именицом *губа* в. т. 155.

Изгубен се префиксом разликује од трпног придева *зáгубен* („изгубљен“).

Попридевљени трпни придеви супстантивизују се:

Ушэйáному *нé*-збори за збóрење Рад, *жéњейи* *нé*-требе да гл'еда дéјке Ку, *заробéному* не дáваље ни *вóда* Рад, зéми *йойкуáного* Кру, *мр́йоф* ни *јáде* ни збóри Ре, *ýморен* не сé-смије Ле.

1102. Попридевљених глаголских прилога садашњих, осим *врúћ*, нема:

Сом стаила *вóда врúћа* Вр, *врúћа*-вода Бр, *врúћó*-млеко *йспи* Ре, *крф* *нé* му је *врúћ* Ку.

Поред значења истовремености, глаголски прилог садашњи има и нијансе других прилошких значења:

Сме *óраље*, сме *кóпаље* *свé йујеећи* Др, Не *тэраље* *викáећи* на *нас* Рад, Се *ýмориф одéећи* Кру, До Брót *дóшоу држеећи* *óфца* Бр, Сме *пл'ел'е* *чекáећи* *мúжи* Вр, Го гл'едала *ћушéећи* Ле, *Нé* *ће* се *ýмориш збореећи* Ку. Примере в. и у т. 825.

¹⁶⁶⁸ ВВГГ, 70.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

ГОВОРНИ ТИПОВИ ГОРАНСКОГ ГОВОРА

1103. ГГ има стабилисано стање. По низу диференцијалних црта, међутим, он се дели у говорне типове по присутности — одсутности фонетских, акценатских, морфолошких и синтаксичких црта.

1104. У овом одељку ће бити размотрена диференцијација по следећим цртама:

а) П р о з о д и ј а:

- Доследност у антепенултимској акцентуацији;
- Емфатичко истицање дужином слога под акцентом (тзв. певање);
- Синтагматски акценат.

б) Ф о н е т и к а, ф о н о л о г и ј а:

- Судбина гласова *х, ф, њ, љ, л*;
- Судбина *л* на крају слога;
- Судбина *ж*;
- Отварање вокала *е* под акцентом;
- Судбина *и* у вокалским групама после испадања *в*;
- Секундарни полугласник у *оген* — *огинь*;
- Сугласничке групе: *шй, гн, хн* — *хм*;
- Гласовне групе *к + и, е; г + и, е*;
- Епентеза у глаголу *йл'эви* — *йл'эйви*.

в) М о р ф о л о ш к и с и с т е м:

И м е н и ц е:

- Деклинација мушких имена на *-о* (*Сўьо* — *Сўьа* : *Сўьейша*);
- Присуство синтаксички обележеног посесивног Гјд. им. м. р. на *-ѳ*;
- Заменичко-придевско *-го* у ОПјд. им. м. р. квалификативног значења (*сиромáаго*);
- Лјд. им. м. р. уз предлог *йо*;
- Нмн. им. *дён* (*днй* : *дёнои*);
- Им. м. р. на *-ѳ* у партитивним синтагмама с основним бројевима;

- Нмн. им. с. р. типа *ку'че*;
- Фреквентност наставка *-иња* у Нмн. им. с. р.;
- Именице ж. и м. р. на *-а*: Гјд. на *-е*; Дјд. на *-и* и *-е*; генитив заклетве;
- Бројне именице ж. р. (*йеййинице* : *йеййине*).

З а м е н и ц е:

Личне заменице:

- Енклитике: Дјд. зам. *она*; Ајд. зам. *она*; Дмн. зам. *они*; Амн. зам. *они* (диференцијација облика условљена родом); Дмн. зам. *они*.

Именичка заменица *ш(ш/ћ)о*: ОП (*шóго* : *ошйо*).

Показне заменице:

- Трочлани — двочлани систем;
- Синкретизам у једнини — морфолошки обележен с. р. (*óвија*, *йи'ја*, *они-ја* : *óве*, *йóје*, *óноје*);
- Демонстративне заменице *овóгоа*, *йóгоа*, *онóгоа* у Нјд. м. р.

Присвојне заменице:

- *Њéзин/нéзин* : *њóјан*;
- *Чи* : *чéј*;
- Присвојно-демонстративне заменице.

П р и д е в и:

- *Дéнешњи* : *дéнешењ* у Нјд. м. р.

Б р о ј е в и:

- *Јединáесе* : *идинáесе*;
- Мултипликативни бројеви: два *йу'ша* : *йу'ши*.

Ч л а н с к а м о р ф е м а:

- Трочлани — двочлани систем;
- Нјд. м. р. придева и редних бројева (*-ов*, *-ош*, *-он* : *-ујев*, *-ујеш*).

Г л а г о л и:

- Глаголске основе глагола: *кóйам*, *кéйам*, *сййам* : *кóйем*, *кéйем*, *сййем*;
- Презент: 3л. мн. гл. *-и* презентске групе (*нóсеш* : *нóсий*);
- Имперфекат: 1л. јд.;
- Аорист: 1л. јд., 3л. мн.;
- Глагол „јесам“: 3л. јд. презента (*јесе* : *је*); 3л. мн. презента (*са* : *се*);
- Грађење трпног глаголског придева: аористна : презентска основа;
- Фреквентност у употреби потенцијала типа *би сом рéкла*;
- Конструкција *би* + аорист у значењу могућег начина.

П р и л о з и:

— *Jósh(šie) : éšitšie : išiño;*

— *Pa* („опег“);

— Присуство — одсуство нрилога: *кай̄, никай̄, свакай̄, оѣкуй̄, лани, ѡ-лани, на̀ко.*

П р е д л о з и:

— Предлог са значењем преласка, пробијања некога/нечега с једног краја на други: *крос : крујс : нис;*

— Предлог *до : ду.*

В е з н и ц и:

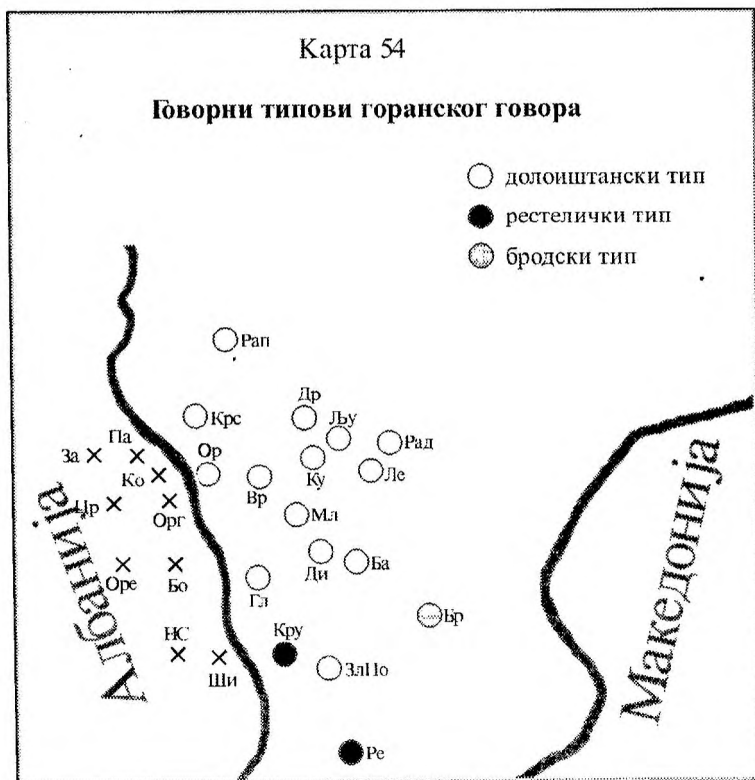
— Временски везник *кога : кай̄.*

г) С и н т а к с а:

— Поредбена конструкција за једнакост;

— Фреквентност употребе појединих претериталних времена.

1105. На основу наведених диференцијалних црта ГГ се дели у три говор-на типа:

- а) Бродски: Бр;
- б) Рестелички: Ре Кру;
- в) Долоиштански: Рап Крс Др Љу Рад Ле Ку Ор Вр Мл Ди Ба Гл ЗлПо.

Према непотпуним подацима, горанска села у Албанији припадају долоиштанском типу.

Док су бродски и рестелички тип компактни, долоиштански, територијално најраспрострањенији, диференцира се у два подтипа: у нижим селима њ је знатније палаталности, у вишим слабије; у вишим селима се не јављају неке морфолошке црте којих има у нижим селима; у распрострањању већине диференцијалних црта, међутим, оба подтипа чине целину.

БРОДСКИ ГОВОРНИ ТИП

1106. П р о з о д и ј а

1. Антепенултимски акценат је натруњен пенултимским, а присутно је и померања акцената на иницијални четврти слог.
2. Емфатичко истицање тзв. *йевањем* чешће је него у осталим типовима ГГ.
3. Синтагматски акценат је мање доследан него другде.

1107. Ф о н о л о г и ј а, ф о н е т и к а

1. *Х* је нормалне фрикације, и по овој се црти изразито издваја из осталог дела Горе, осим од Гл, где је артикулација *х* слична бродској.
2. *Ф* је у знатном броју лексема замењено са *в*, за разлику од осталог дела Горе, у коме оваквих супституција нема, или захватају знатно мањи број примера.
3. Артикулација *њ* је умерена напред па се фонема артикулише као фон слабије палаталности. Потврђена је и фонолошка неутрализација са *н*.
4. *Љ* је нешто слабије палаталности. Није потврђена замена са *л*.
5. Основни континуант *л* је дифтоншка секвенца *ој*. Ова се вредност јавља и у неким лексемама у којима је у осталој Гори у (*јабојко*) или *а* (*сојнице*). У именици *боха* — према *буа* у највећем делу Горе — *л* > *о*.
6. На крају слога *-л* је дало *-ј*, које са вокалом основе чини дифтоншку секвенцу.
7. Поред основних континуаната *ж — а, у — у клојко, ошоде* потврђено је *о*. У истим лексемама и у Ре, Кру, Гл.
8. *Е* је под акцентом нормалне артикулације, а отворенији изговор потврђен је малим бројем примера.
9. У вокалским групама после испадања *в* у интервокалном положају *и* није подложно редукцији (*полоина, синои*). Заједничка црта са рестеличким типом.
10. *О* у групи *ов + V* у присвојним придевима дало је *у* (*брајуо*); само у овом типу.

11. Секундарни полугласник дао је *e* у им. *óћен*. Заједничка црта са рестеличким типом.

12. Сугласничка група *шш* се чува. Заједно с долоиштанским типом.

13. Сугласничка група *гн > јн* у неким лексемама; само у овом типу.

14. Сугласничке групе *хн/хм* у неким лексемама замењене су групама *гн/гм*. Особина је својствена овом типу.

15. Гласовне групе *ки, ке, ги, ге* прешле су у *ћи, ће, ћи, ће*; само у овом типу.

16. Нема епентезе у гл. *џл'евим*.

1108. М о р ф о л о г и ј а

а) И м е н и ц е:

1. У деклинацији мушких имена на *-о* нема проширења основе формантом *-еи* (*Суљо — Суља — Суљу; дедо — дедо — деду*). Особина је присутна и у Ре.

2. Слаби трагови синтаксички обележеног посесивног Гјд. им. м. р. на *-ѳ*. Само у овом типу.

3. Заменичко-придевско *-го* у ОПјд. им. м. р. квалификативног значења (*сиромáго*). Само у овом типу.

4. Нису потврђени трагови Лјд. м. р. уз предлог *џо*.

5. Нмн. им. *дџн* само је у овом типу без аналошког вокала (*днџ*).

6. У партитивним синтаagmaма с основним бројевима од им. м. р. на *-ѳ* знатно обичнија форма ОПмн. у односу на остали део ГГ.

7. У Нмн. с. р. им. на *-че*, поред наставка *-ића*, присутан је и наставак *-ика*. Само у овом типу.

8. У Нмн. им. с. р. типа *бурџ* чешћи је наставак *-ића*, ређи *-ин'а*.

9. Знатан број потврда флективног Гјд. на *-е* уз неке предлоге (*во, у, ои*) од им. деклинационог обрасца 2. Овакав Гјд. ређи је у другим говорним типовима.

10. Флективни генитив заклетве без предлога од именица деклинационог обрасца 2 (*Жими дџишџе матџрине*) потврђен је обиљем примера.

11. У Дјд. им. деклинационог обрасца 2 уопштено је *-и* (*сџсџри, дџиши*).

12. Бројне именице ж. р. граде се од свих бројева наставком *-ниџе*. Особина је својствена и рестеличком типу.

б) З а м е н и ц е:

1. Енклитика Дјд. личне зам. *џна* гласи *и*, ретко *ћи*. Особина је заједничка с рестеличким типом.

2. Енклитика ОП=Ајд. личне зам. *џна* — чешће *ја*, ређе *га*. Особина је заједничка с рестеличким типом и вишим селима долоиштанског типа.

3. Енклитика ОП=А личне зам. Зл. мн. у објекатској служби облички се диференцира према роду: *ћи* — м. р., *ће* — ж. р. У осталим говорним типовима је оваква дистрибуција енклитика према роду недоследна.

4. Енклитика Дмн. личне зам. *они* гласи *им*. Особина карактеристична и за рестелички тип. Нема трагова долоиштанске диференицијалне црте *гил*.

5. ОП у предлошко-падежним конструкцијама именичке заменице *и(ӣ)о* гласи *ошӣо*. Црта којом се бродски тип диференцира од долоиштанског, делимично и рестеличког типа.

6. Трочлани систем демонстративних заменица у препозицији. Заједничка особина са рестеличким типом и највишим селима долоиштанског (Гл ЗлПо Гл Ба Ди).

7. У једнини демонстративних заменица морфолошки је обележен с. р.; карактеристично за бродски говор.

8. Нема показних заменица типа *овогоа* у Нјд. По овој особини бродски тип иде с долоиштанским, а разликује се од рестеличког и говора Гл.

9. Уопштена је присвојна заменица *н'џзин*.

10. У Нјд. м. р. доминира облик присвојне зам. *чџ*, а *чи* има мало потврда.

11. Нема присвојно-демонстративних заменица типа *овомаф*. По овој особини бродски тип иде заједно са рестеличким.

в) П р и д е в и:

1. Нису потврђени придеви временског значења на *-њи*, а уопштен је тип *дџнешен'*. По овој особини иде с рестеличким типом и неким вишим селима долоиштанског.

г) Б р о ј е в и:

1. Број *јединдесе(ӣ)* потврђен је само у овом облику. По овој особини удаљава се рестеличког типа, а приближава долоиштанском.

2. У мултипликативним бројевима доминира модел *два љӯи*.

д) Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Трочлани систем, као и у рестеличком типу и вишим селима долоиштанског.

2. У Нјд. м. р. придева и редних — тип *сџариоф*. По овој се особини делимично приближава рестеличком типу, а удаљава од долоиштанског.

ђ) Г л а г о л и:

1. Само у овом типу *дам*, поред *дадем*, *дџем*.

2. Само у овом типу гл. *коџам*, *кџам*, *сиџам* припадају *-а* презентској групи.

3. У Зл. мн. презента гл. *-и* презентске групе имају наставак *-еи*.

4. У 1л. јд. имперфекта пререструктурирани облик типа *имашох*.

5. Нема продора *-ше* из 2. и 3л. јд. имперфекта у 1л. јд.

6. У 1л. јд. имперфекта обичан је наставак *-х*.

7. У 1л. јд. аориста не продиру облици 2. и 3л. јд. Ово је лице обележено наставком *-(о)х*. Само у овом типу.

8. Из наставка за 3л. мн. аориста и имперфекта испада -х-.

9. 3л. јд. презента гл „јесам“ гласи *је*.

10. Пошто је у другим типовима у 3л. мн. гл. „јесам“ енклитика *се*, облик *са* је бродска диференцијална црта.

11. Потврђени су ретки облици трпног глаголског придева саграђени од презентске основе глагола с превојем вокала у коренској морфеми. Доминира тип грађења од аористне основе.

12. Чешћа употреба потенцијала типа *би сом рékла* у односу на тип *би рéкла*. По овој особини иде заједно са рестеличким типом и вишим селима долоиштанског.

13. Глаголска конструкција *би* + аорист са значењем могућег начина потврђена је само у овом говорном типу.

е) П р и л о з и:

1. Прилог *éише*. Само у овом типу.

2. Прилог *йá* („опет“). По овој особини иде заједно са рестеличким типом.

3. Нису потврђени прилози *кай̑*, *ни́кай̑*, *сва́кай̑*, *о́й̑куй̑*, *ла́ни*, *йóлани*, *на́ко*. По овој особини иде заједно са рестеличким типом и вишим селима долоиштанског.

ж) П р е д л о з и:

1. Није потврђено *ду*, присутно у осталим говорним типовима, а предлог гласи *до*.

2. Предлози просторног односа *крос*, *нис*, *ус* сведени су на *нис*. Нема предлога *крос*, *крујс* у овом значењу.

з) В е з н и ц и:

1. Временски везник *кога*, поред овог облика има и форму *ко*, ретко *ка*. Није уочено *кай̑*.

1109. С и н т а к с а

1. Поредбена конструкција за једнакост доследно је изједначена с поредбеном конструкцијом за неједнакост (*Ти са ка/како мéне*), како је и у рестеличком типу и вишим селима долоиштанског.

2. Перфекат је у ређој употреби у односу на долоиштански тип. Заједно са рестеличким типом.

РЕСТЕЛИЧКИ ГОВОРНИ ТИП

1110. П р о з о д и ј а

1. Антепенултимски акценат је доследнији него у бродском типу, али су чешћи пенултимски поремећаји него у долоиштанском.

2. Ретко је емфатичко истицање тзв. *йевањем*.

3. Синтагматски акценат је доследнији него у бродском типу, али мање доследности од долоиштанског.

1111. Ф о н о л о г и ј а, ф о н е т и к а

1. Из фонолошког система испало је *x*. Ретки примери у иницијалној позицији у турцизмима нису поуздани.

2. *Ф* се не супституише са *в*. По овој особини рестелички тип приближава се долоиштанском.

3. Фонема *њ* артикулише се као фон слабе палаталности (*н'*). Бројни су примери с неутрализацијом (*н*), посебно у иницијалним секвенцама *ње-*, *њи-*.

4. *Љ* је нешто слабије палаталности, али је то и даље фон предњонепчане артикулације. Потврђено је и полумеко *л'*.

5. *Д* је најчешће прешло у *џ*, па по овоме рестелички тип иде с долоиштанским. У малом броју лексема *д* дало је *о*: *бба*, *јабоко*.

6. На крају слога *-л* је дало *-в*, што је и особина долоиштанског типа.

7. Вокал *ж* дао је *о* у: *клојко*, *ошодде*, *содои*. Основни континуанти су *з*, *а*, *у*.

8. Под акцентом *е* се ретко отвара.

9. У вокалским групама после испадања *в* у интервокалном положају *и* се не редукује. Заједничка црта са бродским типом.

10. Гласовна група *ов + V* у присвојним придевима остаје стабилна (*брашво*). Заједничка црта са долоиштанским типом.

11. Секундарни полугласник дао је *е* у *оген*. Заједно са бродским типом.

12. Сугласничка група *шћ* различитог порекла замењена је групом *шћ/шч*, што је маркантна диференцијална црта овог говорног типа.

13. Сугласничка група *гн* остаје стабилна. Заједно са долоиштанским типом.

14. Сугласничка група *хн/хм* отклања се испадањем фрикатива.

15. У групама са *и*, *е* — *к*, *г* остају стабилни (*руке*, *ноге*). Црта заједничка са долоиштанским типом.

16. Само у овом типу присутна епентеза у глаголу *ил'ејивим*.

17. У овом типу има више лексема с метатезом него у осталом делу Горе.

1112. М о р ф о л о г и ј а

а) И м е н и ц е:

1. У деклинацији мушких имена на *-о* нема проширења основе са *-еи* (*Суљо* — *Суља* — *Суљу*). У *Ре* је особина стабилна, у *Кру* је и *дедеиу*, поред *деду*. Заједно са бродским типом.

2. Посесивни Гјд. им. м. р. на *-џ* истиснут је аналитичком конструкцијом. Особина својствена и долоиштанском типу.

3. Нема продора заменичко-придевског *-го* у ОПјд. им. м. р. на *-џ*. Заједно са долоиштанским типом.

4. Нема трагова Лјд. м. р. уз предлог *ио*. Заједно са бродским типом.

5. Нмн. им. *дѣн* гласи *дѣнои*. Заједно са долоиштанским типом.

6. У партитивним синтаagmaма с основним бројевима од именица м. р. на -*ø* доминира облик избројане множине на -*a*, а ОПмн. ређи је него у бродском типу.

7. Нема наставка -*ика* у Нмн. им. типа *куче*. Заједно са долоиштанским типом.

8. У Нмн. с. р. им. типа *буре* доминира наставак -*ића*, наставак -*ин'а* знатно је ређи.

9. Флективни Гјд. им. на -*a* редак је. Заједно са долоиштанским типом.

10. У Дјд. им. деklinационог обрасца 2 уопштен је наставак -*и*. Заједно са бродским типом.

11. Бројне именице ж. р. граде се од свих бројева наставком -*нице*. Заједно са бродским типом.

б) З а м е н и ц е:

1. Енклитика Дјд. личне зам. *она* гласи *и*, ретко *ги*. Заједно са бродским типом.

2. Енклитика ОП=Ајд. личне зам. *она* — чешће *ја*, ређе *га*. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

3. Енклитика ОП=Амн. личне зам. *они* у објекатској служби (*ги* — *ге*) облички се не везује за род. Заједно са долоиштанским типом.

4. Енклитика Дмн. личне зам. *они* гласи *им*; нема трагова *гим*. Заједно са бродским типом.

5. ОП у предлошко-падежним конструкцијама именичке заменице *ш(ћ)ó* гласи *шóго*, ретко *óшћо*.

6. Трочлани систем демонстративних заменица. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

7. У јединици демонстративних заменица с. р. није морфолошки диференциран. Заједно са долоиштанским типом.

8. Присутне новије показне заменице у Нјд. м. р. *овóгуа*, *шóгуа*, *онóгуа*. Значајна диференцијална црта пошто се ова новообразовања јављају још само у Гл.

9. Нема трагова присвојне зам. *њóјан*.

10. Доминира присвојна зам. *чѣј* у Нјд. м. р.; ретко *чи*.

11. Нема новообразованих присвојно-демонстративних заменица типа *овóмуаф*. Заједно са бродским типом.

в) П р и д е в и:

1. Нису потврђени придеви на -*њи*, већ је *дѣнешен'*. Заједно са бродским типом.

г) Б р о ј е в и:

1. Број *идинáсесѣй*. Само у овом типу.

2. У мултипликативним бројевима доминира тип *два њуџи*. Заједно са бродским типом.

д) Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Трочлани систем. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

2. У Нјд. м. р. придева и редних бројева доминира тип *сијарујет*, ретко и *сијариот*. По овој црти рестелички тип је између бродског и долоиштанског.

ђ) Г л а г о л и:

1. Нема облика *дам*. Заједно са долоиштанским типом.

2. Глаголи *којем*, *кјџем*, *сијем* припадају презентској *-е* групи. Заједно са долоиштанским типом.

3. Глагол *вѣжам* — *вѣжала*, поред *врјжем* — *врјжала*, само у овом типу.

4. У 3л. мн. презента гл. *-и* презентске групе наставак *-ет*. Заједно са бродским типом и највећим делом долоиштанског.

5. У 1л. јд. имперфекта продро облик из 2. и 3л. јд. Особина једнака с долоиштанским типом. Ретко и бродска иновација *имашо*.

6. У 1л. јд. аориста продрли облици из 2. и 3л. јд. Од глагола на сугласник у 1л. јд. и тип *дојдо*. Заједно с долоиштанским типом.

7. У 3л. мн. презента гл. „јесам“ енклитика гласи *се*. Заједно са долоиштанским типом.

8. Трпни гл. придев глагола с превојем вокала гради се од аористне основе. Заједно са долоиштанским типом.

9. Чешћа употреба потенцијала типа *би сом рѣкла* у односу на тип *би рѣкла*. Заједно с бродским типом и вишим селима долоиштанског типа.

10. Нема глаголске конструкције *би* + аорист са значењем могућег начина. Заједно са долоиштанским типом.

е) П р и л о з и:

1. Прилог *џише/џишо*. Само у овом типу.

2. Прилог *џа* („опет“). Заједно с бродским типом.

3. Нема трагова прилога *каџи*, *никаџи*, *свакаџи*, *оџкуџи*, *лани*, *џолани*, *нако*. Заједно са бродским типом и вишим селима долоиштанског.

ж) П р е д л о з и:

1. Предлог *џу*. Заједно са долоиштанским типом.

2. Предлози просторног односа *крос*, *нис*, *ус* сведени су на *нис*. Нема трагова *крос*, *крус*, *крујс*. Заједно са бродским и вишим селима долоиштанског типа.

з) В е з н и ц и:

1. Нема *каџи*, већ је *кога*, или сажето *ка/ко*.

1113. Синтакса

1. Поредбена конструкција за једнакост има поредбену јединицу у ОП (*Ти си како/ка мене*). Заједно са бродским и вишим селима долоиштанског типа.

2. Перфекат је у ређој употреби у односу на долоиштански тип. Заједно са бродским типом.

ДОЛОИШТАНСКИ ГОВОРНИ ТИП

1114. Прозодија

1. Антепенултимски акценат је најдоследнији у овом говорном типу, посебно у нижим селима око Драгаша. Померања ка пенултими или иницијалном слогу одвећ су ретка.

2. Емфатичко истицање тзв. *йевањем* ређе је од оног у бродском типу, посебно у нижим селима око Драгаша. У вишим селима, посебно у Ба и Ди, уочено је нешто изразитије *йевање*.

3. Синтагматски акценат је чешћи, посебно у селима око Драгаша, од оног који се констатује за бродски тип.

1115. Фонологија, фонетика

1. *Х* је ослабљене фрикације, осим у Гл, где је нормалне артикулације. *Х* слабије фрикације је значајна дијалекатска црта овога типа. Млађи говорници из система елиминишу *х*, осим у Гл.

2. *Ф* се не супституише са *в*, осим у малом броју лексема. Заједно са рестеличким типом.

3. По судбини *њ* овај тип је подељен у четири целине:

а) У Рап, Крс и Мл *њ* је стабилне палаталне артикулације, необично је *н'*, нису потврђене фонолошке неутрализације са *н*;

б) У Др, Љу, Ку, Рад и Ле *њ* је стабилне палаталне артикулације, ретко су бележене и вредности *н'*, нема фонолошке неутрализације са *н*;

в) У Ор, Вр, Ди, Ба основна вредност је *н'*, *њ* је ретко, присутна је фонолошка неутрализација са *н* (пре свега у позицији *њи-*, *ње-*);

г) У Гл, као у бродском и рестеличком типу, основни алофон је *н'*, нема *њ*, има потврда неутрализација са *н* (пре свега у позицији *њи-*, *ње-*).

4. У највећем делу овога типа *љ* је предњонепчани палатални латерал, али има и бројних потврда са *л'*.

У Ор и Гл вредност *л'* чешћа је него у другим местима овога типа.

5. Основни двофонемски континуант *д* је *ав*. У Ди и Ба ретко *-ов*.

У Крс и Рап у лексемама са денталним *с*, поред вредности *ав*, *а* (<*ав*), у говору старијих бележени су и *лу* и *д/д'* (*слџа*, *слџице*, *слџице*; *слџа/слџа*, *слџице*, *слџице*).

6. У лексемама *јабука/јабуко*, *буџа/буја* *д* > *у*.

7. На крају слога *-л* је дало *-в*. Заједно са рестеличким типом.
 8. У *клу́йко ж* је дало *у*; само у Гл *кло́йко*. Диференцијална црта у односу на бродски и рестелички тип.
 9. Вокал *е* се под акцентом благо отвара, посебно у нижим селима. Диференцијална црта у односу на бродски и рестелички тип.
 10. У новоствореним вокалским групама *V + и*, после испадања *в* у интервокалном положају, *и* се редукује у неслоготворни глас; ретке су потврде са сачуваним *и*. Диференцијална црта у односу на остале типове.
 11. *О* у групи *ов + V* у присвојним придевима остаје (*бра́йво*). Заједно са рестеличким типом.
 12. Секундарни полугласник замењен је са *-и* у им. *о́гињ*. Диференцијална црта у односу на остале говорне типове.
 13. Сугласничка група *шћ* стабилна (*не́шћо*, *Црквишћа*). Заједно са бродским типом.
 14. Сугласничка група *гн* стабилна, нема потврда са *јн*. Заједно са рестеличким типом.
 15. *Х* у групама *хн/хм* не прелази у *гн/гм*, осим ретко у Гл.
 16. *К, г* остају у секвенцама са *и, е*. Заједно са рестеличким типом.
 17. Нема епентезе у гл. *и́л'эвим*. Заједно са бродским типом.
 18. Број лексема с метатезом мањи него у рестеличком типу.
- 1116. М о р ф о л о г и ј а**
- а) И м е н и ц е:
 1. У деклинацији мушких имена на *-о* основа се проширује (*Су́љо — Суље́ица — Суље́ицу*). Диференцијална црта у односу на остале типове.
 2. Нема синтаксички обележеног посесивног Гјд. им. м. р. на *-ѿ*. Заједно са рестеличким типом.
 3. Нема заменичко-придевског *-го* у ОПјд. им. м. р. на *-ѿ*.
 4. У Рап и Крс потврђени су слаби трагови Лјд. м. р. уз предлог *ио*.
 5. Нмн. им. *дењ/дэ́н* са аналошким вокалом (*дењоу/дэ́ноу*). Заједно с рестеличким типом.
 6. У партитивним синтагмама с основним бројевима им. м. р. на *-ѿ* имају облик на *-а* (*и́сч чу́јека*). Ретки су примери са ОПмн. у вишим селима овога типа.
 7. У Нмн. им. с. р. на *-че* уопштен је наставак *-ића*. Заједно са рестеличким типом.
 8. У односу на бродски и рестелички тип у Нмн. им. с. р. типа *бу́ре* чешћи је наставак *-ића*.
 9. Флективни Гјд. им. деклинационог обрасца 2 уз неке предлоге бележен је само у вишим селима овога типа.

10. Флективни генитив заклетве без предлога им. деклинационог обрасца 2 ређи је у односу на бродски тип. Заједно са рестеличким типом.

11. У говору старијих, само у нижим селима, у Дјд. им. деклинационог обрасца 2, поред *-и*, бележен је и наставак *-е*. Само у овом типу.

12. Бројне именице ж. р. од *йеџи* и *даље* граде се наставком *-ине*. Дифференцијална црта у односу на остале говорне типове.

б) З а м е н и ц е:

1. Енклитика Дјд. зам. *она* гласи *ги*. У Ди и Ба, поред доминантног *ги*, ретко и *и*. У Гл и ЗлПо уопштено *и*.

Ги је дифференцијална црта овог говорног типа.

2. Основна вредност енклитике ОП=Ајд. личне зам. *она* је *га* у нижим селима, у вишим селима (Ди Ба Гл ЗлПо) *ја*.

3. Енклитика ОП=А личне зам. Зл. мн. у објекатској служби (*ги*, *ге*) облички се не везује за род. Заједно са рестеличким типом.

4. Енклитика Дмн. личне зам. *они*, поред *им*, гласи и *гим*, само у ЗлПо *мги*. Маркантна дифференцијална црта.

5. ОП у предлошко-падежним конструкцијама именичке зам. *ш(ш)о* гласи *шбого*. Само у Гл, поред наведеног облика, и *ошишо*.

6. Двочлани систем демонстративних заменица у нижим селима овога типа. Маркантна дифференцијална црта. У вишим селима (Гл Ба Ди ЗлПо) трочлани систем.

7. У јединици демонстративних заменица с. р. није морфолошки обележен. Заједно са рестеличким типом.

8. Нема показних заменица *овогуа*, *шбогуа* у Нјд. м. р., осим у Гл. Заједно са бродским типом.

9. У нижим селима, поред доминантног *њџин*, бележено је и *њојан*. *Њојан* је маркантна дифференцијална црта.

10. У делу нижих села (Рап Крс Мл) доминира облик присвојне заменице *чи*, а *чеј* је ређе. У осталим селима овога типа доминира *чеј*.

11. Присвојно-демонстративне заменице. Само у овом типу.

в) П р и д е в и:

1. У нижим селима (Рап Крс Др Љу Рад Ле Ку Мл) и Гл, поред типа придева *дџешџ*, присутан је и облик *дџешџи*. Значајна дифференцијална црта.

г) Б р о ј е в и:

1. Број *јединџесе(ш)*. Заједно са бродским типом.

2. У мултипликативним бројевима доминира модел *йџи* *йџиша/йџи* *йџи*. Само у вишим селима, ретко, и *йџи* *йџиши*.

д) Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Двочлани систем. Маркантна диференцијална црта. У вишим селима (Гл Ди Ба) трочлани.

2. У Нјд. м. р. придева и редних бројева уопштен је облик *сѣарујеф, љрвујеф*. Маркантна диференцијална црта.

ђ) Г л а г о л и:

1. Презент гл. *дадем/дајем*. Није потврђено *дам*. Заједно са рестеличким типом.

2. Глаголи *којем, кѣјем, сѣјем* припадају *-е* презентској групи. Заједно с рестеличким типом.

3. У 3л. мн. презента глагола *-и* групе уопштен је основински вокал у Крс, Рап, Ор. Маркантна диференцијална црта. У осталим местима овога типа, заједно са рестеличким и бродским типом, *-еи*.

4. У 1л. јд. имперфекта продро је облик из 2. и 3л. јд. Ретки облици типа *мисл'ех* у Ор, Вр, Гл, ЗлПо.

5. У 1л. јд. имперфекта у вишим селима има мало потврда типа *имашо*.

6. У 1л. јд. аориста продро је облик из 2. и 3л. јд. Од глагола на сугласник и тип *дојдо*. Заједно с рестеличким типом.

7. У 3л. мн. аориста, врло ретко, поред наставка *-ха* и наставак *-ше* у нижим селима.

8. У 3л. мн. аориста и имперфекта чува се *-х* у наставку (*љрододоха*). Само у овом типу.

9. 3л. јд. презента помоћног глагола „јесам“, поред *је* и облик *јесе*, само у Рап и Крс. Особина само овог типа.

10. 3л. мн. презент гл. „јесам“ гласи *се*. Заједно са рестеличким типом.

11. Трпни гл. придев од глагола с превојем вокала гради се само од аористне основе. Заједно са рестеличким типом.

12. Ређа употреба потенцијала типа *би сом рѣкла* у нижим селима од типа *би рѣкла* у односу на бродски и рестелички тип. У вишим селима овога типа чешћа употреба потенцијала *би сом рѣкла*.

13. Нема глаголске конструкције *би + аорист*. Заједно са рестеличким типом.

14. У Рап, Крс и Ор, поред гл. прилога садашњег на *-(џ)ећи* и наставак *-ћи*.

е) П р и л о з и:

1. Прилог *још(ше)*. Маркантна диференцијална црта.

2. Нема прилога *ја* („опет“), само *јоје*.

3. У нижим селима од старијих Горана бележени су прилози: *кајџ, никајџ, свакајџ, оџкуш, лани, љолани, нако*. Маркантна диференцијална црта.

ж) П р е д л о з и:

1. Предлог *ду*. Заједно са рестеличким типом.
 2. Предлог *кућ* у значењу предлога *код*, *ћрема*, само у Крс и Рап. Маркантна диференцијална црта. У осталим селима потиснут предлогом *ке*.
 3. У нижим селима предлог *крос/крујс*. Маркантна диференцијална црта.
- з) В е з н и ц и:

1. Прилог-везник *каћ*, поред доминантног *кога*, од старијих Горана потврђен у Рап, Крс, Рад. Маркантна диференцијална црта.
2. У нижим селима (Крс Рап Рад Мл Љу Др Ку) сажета форма везника *ка* < *кога*. У вишим селима овога типа, поред *ка* и ретко *ко*.

1117. С и н т а к с а

1. Поредбена конструкција за једнакост изједначена је с поредбеном конструкцијом за неједнакост (*Ти си како/ка мене*). У нижим селима, ретко, и модел: *Ти си ка ја*.
2. Перфекат се чешће користи у односу на бродски и рестелички тип, посебно у нижим селима.

ГЕНЕРАЦИЈСКО РАСЛОЈАВАЊЕ ГОРАНСКОГ ГОВОРА

1118. У говору млађих Горана уочава се довршавање језичких промена зачетих у говору старијих. По правилу промене у говору млађих представљају упрошћавање, како у фонолошком тако и морфолошком систему. Упрошћавање се уочава, пре свега, у говору образованих Горана, као последица контакта са српским књижевним језиком. Ово се посебно односи на испадање оних фонема чији су фониви различити у односу на вредности стандардног српског језика.

Подстицаји за овакве промене могу се наћи и у контакту са метохијским, пре свега српским градским призренским говором, у коме нема фонеме *x*, парови африката се своде на појединачне јединице.

1119. П р о з о д и ј а, ф о н о л о г и ј а, ф о н е т и к а

1. Слаби систем емфатичког истицања *йевањем*, тако да је у говору млађих знатно мање дужења вокала под акцентом и иза акцента.
2. Број забележених примера са пенултимом у говору млађих знатно је мањи од оног у говору старијих.
3. У селима у којима је *x* глас нормалне фрикации, фрикатив је и у говору млађих стабилан. У местима у којима је *x* смањене фрикации у говору старијих, млађи га елиминишу из фонолошког система.
4. Исто се дешава и са *н'* у селима у којима је ово основни алофон фонеме *њ*. Млађи *н'* неутралишу фонемом *н* или, ређе, вредношћу *њ*. У говору старијих *н'* је знатно веће стабилности.
5. У говору старијих ретка је неутрализација у паровима африката, у говору млађих уочава се свођење ка *ч*, *џ*, ређе ка *ћ*, *ђ*.

6. Благо отворено *e* под акцентом обичније је у говору старијих.

7. У најнижим селима, Рап и Крс, ретко је од старијих бележено *слѷза*, *слѷнце*, *слѷза/слѷза*, *слѷнце*, поред *сѷвза*, *сѷнце*. Млађи уопштавају *сѷвза*, *сѷнце*.

1120. М о р ф о л о ш к и с и с т е м

1. У деκлинацији из говора млађих елиминишу се они облици или она морфолошка обележја која су ређа или су везана само за мали број места.

а) У говору старијих, факултативно, чува се у Гјд. наставак *-e* (*Во сѷсѷре спѷла*; *Зѷми оѷ Миѷѷѷице*). Нема много потврда с овим обликом у говору млађих, осим у устаљеним изразима (*Жими дѷѷице маѷѷерине*). У Бр и млађи добро чувају Гјд. на *-e*.

б) Од старијих је ретко бележен посесивни Гјд. м. р. Овакви облици нису потврђени у говору млађих.

в) Од старијих, у најнижим селима, ретко је бележен флективни Лјд. (*ѷо + Л*). У говору млађих у овом значењу уопштена је аналитичка конструкција.

г) У нижим селима је од старијих ретко бележен Дјд. им. на *-a* с наставком *-e* (*Дѷва сѷсѷре*). У говору млађих уопштено је *-и*.

д) У говору млађих шири се иновација једначења Вјд. личних имена м. р. на *-ѷ* (*Рѷмис*) са Нјд. Старији ова имена обележавају, скоро по правилу, вокативним *-e* (*Рѷмизе*).

ђ) У говору старијих, спорадично, у Дмн. редних бројева чува се однос: *Прѷвим љѷђим* : *ѷрѷвем жѷнем*, мада је и у овој генерацији претеже *-e-м* форма (*ѷрѷвем љѷђим/жѷнем*). У говору млађих уопштава се *-e-м*.

е) У говору старијих, поред доминантне општемножинске *-e* форме редних бројева, потврђени су и примери са *-и* за м. р. и *-e* за ж. и с. р. Млађи уопштавају *-e*.

ж) У Нмн. им. с. р. типа *кѷче*, само у Бр, у говору старијих напоредна су два аломорфа (*кѷч-ѷђа* : *кѷч-ѷка*), које млађи свде на један — *кѷчиѷка*.

з) У Зл. мн. личне зам. уопштава се *ѷни* за све родове. У говору старијих потврђени су и облици: *ѷни* (м. р.) : *ѷне* (ж. и с. р.). У говору млађих потврђена је само *-и* форма.

и) У говору старијих, у нижим селима, бележено је *њѷјан*, поред чешћег *њѷјзин*. У говору млађих уопштава се *њѷјзин*.

2. У конјугацији су разлике у говору старијих и млађих мањег обима.

а) У Крс, Рап и Ор у Зл. мн. презента глагола презентске *-и* групе у говору старијих стабилан је тип *нѷсѷѷ*. У говору млађих врши се уједначавање према стању у осталом делу ГГ, па је присутан и тип *нѷсѷѷ*.

б) Само у Крс, претежно од млађих, бележени су облици *зѷдаѷѷ*, *дѷсађаѷѷ*. Старији Зл. мн. презента од ових глагола граде по моделу *зѷдаѷе*, *дѷсађаѷе*.

За схватање дијалекатског типа ГГ у овом раду наводи се ареал појединачних језичких појава које су настале „как резултат его распространения из центра иновации на јужнославјанский языковой континуум.“¹⁶⁶⁹

1124. П р о з о д и ј а

1. Типолошки акценат ГГ везан је, без изузетака морфолошког или морфолошко-лексичког карактера. Овакав тип акцената карактерише ЗПМ и оближње П-Ј говоре, па је тако створена једна македонско-српска зона са фиксираним акценатом.

2. Акценат ГГ је у основи антепенултимски и наслања се на стање у ЗПМ говорима (в. т. 88). Антепенултимска акцентуација захватила је и сретечки говор. Правило овакве акцентуације нарушава се пенултимским акценатом, који је средство емфатичког истицања.

3. Синтагматски акценат ГГ мање је доследности од оног који се констатије за већину ЗПМ говора, а стање се приближава оном које се наводи за полошке говоре (в. т. 92–98).

1125. В о к а л и з а м

1. У ГГ функционише шестоугаони положени вокалски систем, који карактерише оближње македонске и српске говоре (в. т. 106–107).

2. На затварање и супституције вокала утиче фонетски контекст, што је особина присутна у словенским говорима захваћеним балканистичким пре-структурирањем (в. т. 110–146).

3. Вокал *a* у контакту с предњонепчаним меким сугласницима прегласом даје *e*, како је и у многим македонским и српским говорима око ГГ (в. т. 115).

4. У дистрибуцији старог дублета *-pa-* : *-pe-* у ГГ устаљена је група *-pa-* (*шрава, шравица, расте, брах, браси/орае*), присутна у српским и неким оближњим македонским говорима (в. т. 118, 148e).

5. Вокал *e* отвара се факултативно благо под акценатом као средство емфатичког истицања. Особина се не бележи у оближњим македонским говорима. Стање слично горанском познаје и сиринићи говор.

6. Маркантна дијалекатска црта ГГ прелаз је *e* у *u* у контакту са *j*, *љ*, *њ*, *ћ*. Од оближњих говора *uj* (< *ej* < *ћj*) посведочено је у сиринићком говору, шире и у П-Т говорима, а не бележи се за македонске говоре. Овако се понаша и група *ej* другог порекла (*огл'ијало, Крушијани, ш'јесет*) (в. т. 121).

7. У делу ГГ, после испадања *v* у интервокалном положају, *u* се иза вокала десибиларизује у *j* образујући са претходним вокалом дифтоншку секвенцу, како је и у ЗПМ говорима, а иновација се прелила у јужнометохијске и шарске српске говоре, али у мањем обиму (в. т. 125).

8. Пасивна артикулација *j* и *v* утиче на затварање *o*, па се у групама *o + j/v* + *V o* супституише затворенијим вокалом *u*. Појава захвата шири ареал срп-

¹⁶⁶⁹ ЦГБалк, 10.

ских и македонских говора (в. т. 133–136). Изједначавањем *o* са *у* у вези са *в* ГГ наслања се на ову појаву у неким ЗПМ говорима, мада ГГ не познаје ЗПМ иновацију типа *квач* (< *ковач*).

9. У ограниченом броју лексема назални сонанти изазивају затварање или централизацију суседних вокала на већем простору македонских и српских говора. Исходиште затварања вокала, пре свега *a*, судећи по ареалу, може бити у арумунском или албанском језику. Број примера са *a* < *а* у ГГ знатно је мањи од оног који се констатује за македонске говоре (в. т. 143–145).

10. Вокал *ћ* замењен је вокалом *e*. Екавски је већи део српских говора, већи део македонских и знатан део бугарских.

Стара група *ћј* доследно је замењена групом *иј* после рефлексације у *еј*.

Дивојка у народној поезији преузето је, вероватно, из метохијских говора (в. т. 148в).

11. Рефлекси назалног вокала *ж* сведоче о језичким мешавинама у формирању горанског дијалекатског типа. У начелу ГГ има ЗПМ стање: доминира *a*, али има и доста примера са *у* (в. т. 151–156).

У граматичким морфемама вредност *a* < *ж* стигла је са македонске територије.

Ретки примери са *o* < *ж* у ГГ лексичке су позајмице из неких оближњих македонских говора — дебарског, реканског (в. т. 154).

У неколико лексема *e* < *ж* стигло је лексичким позајмљивањем из оближњих полошких говора (в. т. 156).

12. Вокал *a* у ГГ редовно прелази у *e*, па је овај говор остао изван ЗПМ иновације мешања назалних вокала у позицији *ја-*, што је, свакако, условљено наслањањем на стање у српском језику, али и дијалекатским закутком ГГ (в. т. 150).

13. По особини да се слоговна ликвида *л* неутралише из система, а слоговна ликвида *р* највећим делом чува фонолошки статус, ГГ приближава се шарским српским говорима — сретечком и сиринићком, а удаљава од ЗПМ и, делом, метохијских говора у којима се *р* декомпоује (в. т. 157–174).

14. *л* се развило дивергентно.

Двофонемски континуанти *ав*, *ољ* наслањају се на декомпоновано *л* у *ал*, *ол* у македонским говорима (в. т. 162–164). Бродско *ољ* стигло је из тетовског правца. Вредност *ав* локална је дијалекатска иновација шарских говора (в. т. 163).

Континуант *у* у ГГ, српског порекла, присутан у делу примера, захвата знатан део граничних српских, македонских и бугарских говора (в. т. 160).

Континуант *o* одвећ је редак, јавља се у вишим селима, па се може сматрати позајмицом готове иновације из македонских говора (в. т. 161).

У најнижим селима у неколико лексема иза дентала *с* уочено је призренско-јужноморавско *лу* (*слубице*, *слўза*, *слўнце*) (в. т. 166).

У малом броју лексема иза денталног сугласника *д*- у иницијалном слогу, *д* чува фонолошку индивидуалност или се декомпонује у *ла*, *ла*^в. Декомпоновано *д* у овим лексемама констатује се и за тетовски говор (в. т. 165).

15. По одсуству доследне декомпозиције *р* у двофонемски скуп *ар* ГГ се разликује од горњополошких и дебарских говора, а приближава сретечком и сиринићком. У ЗПМ говорима *р* стабилно је само у доњополошком вратничком говору, који је по многим особинама сродан са П-Т говорима (в. т. 168).

У неколико лексема са секвенцом *-рж-*, после преласка *ж* у *а*, група *ра* да-ла је *р*. Број примера са оваквим *р* у ГГ мањи је од оног који се бележи у ЗПМ говорима. Иновација је у ГГ свакако дошла из овог правца, иако се секундарно *р* констатује на широком простору српске језичке територије, али под другим условима (в. т. 175).

16. Вокализација јаких јерова (*љ > о*, *љ > е*) маркантан је македонизам у ГГ. По судбини полугласника ГГ иде заједно са горњополошким говорима. Вредност *а* место некадашњих јерова у неколико примера може бити лексичка позајмица из тетовског или српских шарских говора, али и резултат редукције вокала у контакту с назалним сонантима (в. т. 178–181).

У судбини секундарног полугласника ГГ се знатно приближава тетовском и торбешком делу дебарских говора (в. т. 182–185).

Полугласник турског порекла најчешће даје *а*, али и *а*. Заменик *о*, присутан у полошким говорима, није потврђен у ГГ, осим у лексичкој позајмици *мушійлок*. Вредности *а* и *а*, присутне и у полошким, обичне су у српским говорима око горанског, али и шире (в. т. 186–188).

Примери у којима је *е* место турског полугласника, изван суфикса *-лак*, могу бити лексичке позајмице из албанског језика (в. т. 189).

Облици типа — два *џламња*, *кórња*, *кámња*, са испадањем *е* из претпоследњег слога, које се осетило као полугласнички континуант, потврђени су и у тетовском говору (в. т. 191).

17. Вокалске групе сачињене од истих вокала на морфемској граници или у другим позицијама после испадања сугласника, знатне су стабилности. Оваква се стабилност констатује за говор Торбеша кичевског и прилепског краја, у ђаковачком говору, у свим српским говорима око Призрена и призренском градском говору (в. т. 193–194).

У новоствореним групама *о + V* (< *ов/ој + V*) *о* даје у (в. т. 202–204).

Вокалске групе настале на граници проклитика и глагола уклањају се испадањем првог вокала. Појава је карактеристична за све говоре око ГГ, а обим испадања првог вокала у ГГ мањи је него у неким ЗПМ говорима (в. т. 210).

1126. К о н с о н а н т и з а м

1. *Х* је у ГГ сачувано, највероватније, наслањањем на стање у неким оближњим албанским говорима у којима је овај фрикатив присутан, али и природом дијалекатског закутка ГГ (в. т. 220–221).

X се или чува или испада, а није потврђена ЗПМ супституција са *в/ф*.

На почетку речи које почињу вокалом ретко се јавља неетимолошко *x*. Овакво *x* потврђено је у говору исламизованог словенског становништва западне Македоније, али и у П-Т говорима и говору исламизованог словенског становништва зетско-сјеничког дијалекта (в. т. 230).

Нема у ГГ звучног спиранта $\gamma < x$, већ, изван граматичких морфема, уз назале, у Бр, *x* даје *z*. Иновација $z < x$ могла је стићи у бродски говор из најсевернијих полошких говора који познају $\gamma < x$ (в. т. 231б).

2. У корелацију звучних-беззвучних сугласника делимично је укључен пар *в — ф*. Ова иновација је у ГГ стигла из ЗПМ говора (в. т. 250, 256).

У интервокалном положају *в* је нестабилно, факултативно се реализује као фон билабијалне артикулације (*w*) или испада. Нестабилно *в* у овој позицији својство је ЗПМ говора, мада је у ГГ *в* у овој позицији стабилније него у овим говорима, што може бити условљено близином српских говора (в. т. 244–247).

Група *вѣ* у предлогу реализује се као *во, в, w*. Овако је у ЗПМ говорима, а *w* може бити полошко (в. т. 252).

3. Континуанти **tj, *kt' *dj* су африкате *ћ, ђ*, што је маркантна црта која сведочи о генетској везаности овог говора за западнојужнословенску струју (в. т. 258–263, 314).

4. Због флотантности изговора *ћ, ч, ђ, џ* зачиње се дворедни систем африката: *ц — s : ћ/ч — ђ/џ*, што је особина и српских метохијских, али захвата и оближње албанске говоре (в. т. 264–267).

5. Африката *s* јавља се у оним условима у којима се јавља у околним говорима (в. т. 269).

6. У делу именица са некадашњим финалним групама *-иѣ, -дѣ, -лѣ, -нѣ*, али и изван ових услова, срећу се палатални предњонепчани сугласници (*кл'ѣћ, нѣкоћ, лѣкоћ, сѣлѣ, дѣлѣ, јѣсељ* итд.). Од оближњих говора особина је посведочена у сретечком и сиринићком. Појаву је тешко довести у везу са македонским пиринским говором, па се развијање пуне палаталности из некадашњих полупалаталних гласова може сматрати локалном иновацијом шарских говора (в. т. 334, 337, 338).

7. Депалатализација предњонепчаног назала *њ* потврђена је у ГГ. Вредност *н' < њ* захвата релативно компактну западномакедонско-метохијску територију. Дефонологизација *њ*, иначе честа у неким позицијама у оближњим македонским говорима, није значајније захватила ГГ (в. т. 270–273).

У делу нижих села палатална природа *њ* добро се чува, што је у духу стања у сретечком и сиринићком говору (в. т. 273).

Изван деналатализације остали су и неки македонски говори са којима је ГГ могао бити у контакту — вратнички доњополошки и дримколско-голобрдски.

8. У позицији *л + и, е* латерал се реализује као фон близак српском *љ*, како се понаша и етимолошко *љ*, које је у ГГ мекше од оног у већини македонских говора, осим једног појаса у северозападним мак. говорима (Доњи Полог — Вратница — Скопска Црна Гора) (в. т. 278, 288).

9. Осим у Бр, *-л* на крају слога дало је, *в*, што је иновација шарских говора — сретечког и горанског, са slabим траговима у сиринићком говору. У Броду је *ǰ* (< *-л*) сачувано од даљег затварања под утицајем тетовског говора (в. т. 282).

10. Резултати старог јотовања у трпном гл. придеву уклоњени су у духу промене у околним српским и македонским говорима.

Ново јотовање (*џ, ђ, л, н*) извршено је у оном обиму у коме се констатује за П-Т говоре, али и за неке македонске уз српску језичку територију (в. т. 318–326).

Ретки облици с подновљеним јотовањем типа *кољје, њрђје* продрли су из ЗПМ говора (в. т. 323).

Група *-јд-* у сложеницама с глаголом „ићи“ остаје нејотована, што је особина македонског језика, али су бројни примери презента у коме је место групе *-јд-* — *-ј-*, које може бити, ако није резултат испадање *-д-*, траг јотовања групе, са даљим развијањем палаталности (*ћ > ј*) (в. т. 328).

11. Факултативно се јављају умекшани фрикативи *ш, ж, з*, најчешће када су иза њих *и* или *е*. Иако оваквог умекшавања има у метохијским говорима, могуће извориште појаве може се наћи у тетовском говору (в. т. 339–343).

12. Неутрализацијом група *ки, ке, ги, ге* групама *ћи, ће, ђи, ђе* бродски говор се непосредно наслања на исту појаву у тетовском говору. Уклањање ових гласовних група се не може објаснити фонетиком албанског језика, пошто се у том језику *к, г* фонолошки неутралишу са *џ/ћ* — *к/ћ* у другачијем фонетском контексту (в. т. 344–345).

13. Гласовна група **въs-* потврђена је с метатезом (*св-*). Метатеза у овој групи у неким ЗПМ говорима само сведочи о вези ових говора са српским.

Групе **svъ-* и **svъ-* дале су *сав-, цав-*. Метатеза у овим групама заједничка је изоглоса словенских говора у југоисточном делу Балканског полуострва (в. т. 351б–в). У ГГ нема трагова ЗПМ иновације *су-, цу-* < *св-, цв-* (в. т. 351б–в).

Група *-зј-* у *лозје, грózје* без метатезе је, што је и особина полошких говора. Оближњи српски говори познају метатезу у овим лексемама (в. т. 351г).

14. Протетичким гласом *ј-*, што је својствено српским али и неким северним и западним македонским говорима уз српску територију, ГГ се знатно удаљава од горњополошког гостиварског говора, са којим показује одређене сличности (в. т. 355).

15. Антиципацијска палаталност испред палаталних *њ, ћ, ђ* забележена је на широком простору словенских говора југоисточног Балкана. Потврђена је у оближњим ЗПМ, граничним јужнометохијским говорима, у сиринићком говору. По компактности територије на којој се јавља овакав глас, њено изоглосно

огњиште је у западномакедонским и централномакедонским говорима (в. т. 356–359).

16. Појава да се звучни сугласници на апсолутном крају речи десоноризују захвата знатан простор око ГГ (в. т. 360–362). Озвучавања безвучних сугласника између звучних гласова (*џуази, овéзово, бол'éзл'ива*) има на знатном простору македонских, бугарских и српских говора (в. т. 364).

17. Мада су сугласници *в, j, х, д, з* у ГГ у интервокалном положају стабилнији него у ЗПМ говорима, не може бити дилеме о западномакедонском изворишту појаве испадања ових сугласника. Подстицај за појаву могао је доћи из албанског језика (в. т. 370).

18. С у г л а с н и ч к е г р у п е:

а) Финалне групе *фрикатив+дентални оклузив* упрошћавају се испадањем денталног оклузива. Особину познају многи српски и македонски говори. У дебарском говору, са којим ГГ показује неке сличности, ове групе се добро чувају (в. т. 376).

б) ГГ не познаје иновацију торбешких македонских говора — уклањање унутрашњих група *-сџр-, -здр-* (в. т. 377).

в) Групе *штџ, жд* различитог порекла замењене су групама *шћ/шч, жћ/жч* само у Ре и Кру, а у ова места особина је стигла из оближњих ЗПМ говора. Стабилност група у осталом делу Горе насланање је на стање у оближњим српским, али и неким ЗПМ говорима (в.т. 383).

г) Из група *дн* и *гн*, у неким лексемама, испада пловив. Особина захвата српске и македонске говоре (в. т. 386, 387).

д) Иницијална група *вл-*, нестабилна у дебарским говорима, у ГГ није подложна упрошћавању (в. т. 400).

ђ) Група *мј* асимилацијом даје *мњ*, како је на већем ареалу српских, македонских и бугарских говора (в. т. 410).

е) Група *бн*, која се у ЗПМ говорима замењује групом *мн*, у ГГ остаје стабилна, како је и у српским говорима (в. т. 413).

ж) Фонолошка неутрализација *л, н* са *љ, њ* у контакту са неким сугласницима (*гњéздо, гњíла < глина, шóљко, коњишја, брашњо*) особина је и П-Г говора.

з) Сугласничке групе *с, з, ш + ч, ц* у највећем делу ЗПМ говора замењују се групама *фч, фц*. ГГ је остао изван ове иновације (в. т. 431ђ).

и) Стара група *чр-* доследо је дала *цр-*, како је у српским говорима, али и многим македонским (в. т. 444).

ј) Африкатизација фрикатива у контакту са сонантима, експлозивним сугласницима, вокалима, врши се у ГГ у оним условима у којима се врши у околним македонским и српским говорима (в. т. 433–438).

к) У врло ограниченом броју лексема африкате *ћ, ђ, џ* деафрикатизоване су (*грајанин, љрејно, сџрејно, синојка, свеће, свéино*). Осим у *синојка*, које захвата сву Гору, остале су лексеме потврђене само у неким местима. Извориште

може бити у ЗПМ говорима, у којима је особина знатно распрострањенија. Пошто сличну појаву познаје и албански језик, могућ је и утицај албанске фонетике (в. т. 440–441).

л) Етимолошке групе *зр + V* и *ср + V* уклоњене су у ГГ уметањем *ӣ*, *о̄*, што је особина широко заступљена у македонским и српским говорима (в. т. 448).

1127. М о р ф о л о г и ј а

И м е н и ц е:

Структурна разлика између горанског и околних говора тиче се инвентара падежних дистинкција.

1. Именице некадашње *-ī* промене пришле су им. м. р. на *-ø* у духу оваквог преструктурирања на ширем ареалу.

2. Број падежних дистинкција у ГГ већи је од оног у већини македонских говора, па се ГГ налази на средини између синтетичког и аналитичког модела деклинације (в. т. 452–459).

3. У ГГ чува се Дјд. и мн. свих именица, како је и у српским јужнометохијским говорима, сретечком и сиринићком говору. Синтетички Д у македонским граничним говорима користи се само од ограниченог броја значењски издвојених именица, често само у јд., а и у овим именицама синтетички Д уступа место аналитичким конструкцијама (в. т. 454).

4. У ГГ је уз одређене предлоге у Гјд. им. на *-а* сачуван флективни генитив на *-е*, што говори о скороријој распрострањенијој употреби овог облика. Генитив ових именица потврђен је у српским оближњим говорима — јужнометохијским, сиринићком, а нема га у околним македонским говорима (в. т. 484, 525–528).

5. Припадност изван синтагме претежно се казује присвојним придевом. Конструкција *од + ОП* за казивање припадности, доминантна у ЗПМ говорима, необична је у ГГ (в. т. 455).

Присвојни датив изван синтагме потврђен је малобројним примерима (в. т. 458).

6. Чување морфолошког разликовања именица у множини црта је српскога језика у ГГ (в. т. 453).

7. Стари контраст између *-е* и *-у* у Вјд. именица м. р. на *-ø* прерађен је онако како је у оближњим македонским и српским говорима (в. т. 494–497).

8. Нмн. им. *чујек* је *љуђи*. Није потврђен облик *љуђе*, карактеристичан за оближње македонске говоре.

9. Лична и родовска имена м. р. граде се формантом *-офци*, како је и у оближњим македонским говорима. Оваквих образовања има у Сретечној жупи, Сиринићу, а потврђени су, спорадично, и у јужној Метохији (в. т. 505).

10. Тенденција уопштавања *-ам* у Дмн. именица свих родова бележи се на многим тачкама српскога језика. Од околних говора карактерише шарске говоре — сретечки и сиринићки, али није непозната ни метохијским говорима (в. т. 511).

11. Именице м. р. са значењем личних имена сродника на *-o* у рестељичком и бродском говорном типу имају промену без проширења основе (*Суљо* — *Суља* — *Суљу*). Од оближњих говора особина је присутна у реканском и галичком говору, али само у ОПјд. (в. т. 515а).

У долоиштанском говорном типу ове именице у једнини имају проширење основе са *-еш*, како је у оближњим македонским и српским говорима (в. т. 515б, 516).

12. У Нмн. им. на *-a* потврђено је само *-e*.

13. У Дјд. им. на *-a* у вишим селима доследно, у нижим претежно, уопштен је наставак *-и*. Уопштавањем *-и* ГГ се наслања на оближње македонске говоре у којима има трагова флективног Дјд. — тетовски, гостиварски, говор рабетинских Торбеша, на тајмишку групу говора.

Наставак *-е* у Дјд. може бити из оближњих српских говора, пошто се облици типа *сестре*, *жéне* јављају у најнижим селима, али може бити и из оближњих македонских — вратничког, реканског, дебарског (в. т. 530).

14. Нмн. дела им. с. р. гради се наставком *-ића*, што је наслањање на П-Ј суплетивну множину на *-ићи*. У полошким говорима овај наставак је непознат, осим у доњополошком вратничком (в. т. 551).

15. Нмн. дела им. с. р. гради се наставком *-иња*, који је уопштен у тетовском говору од свих именица на *-е*. Рекански говор такође познаје изразиту распрострањеност овог наставка. Наставак *-ин'а* је, иначе, основни наставак ових именица у полошким говорима, па је у ГГ стигао из тог правца (в. т. 549в, 554).

16. Бројне именице за скупину мушкога рода од *йеш* и *даље* у ГГ граде се по моделу који је карактеристичан за П-Т говоре — наставком *-ина* (*йéшина*). Нема наставак *-мина*, који се у овом значењу јавља у македонским говорима. Модел *йéшина* („тачно пет“) бележи се и у тетовском говору (в. т. 560).

1128. З а м е н и ц е:

1. Систем личних заменица показује стање карактеристично за српске говоре. У 1л. јд. је *ја*. У 3л. јд. личних зам. нема продора показне заменице *шоја*, *шаја*, тако да се у горанском и тетовском говору завршава *он*, а само у малореканском дебарском говору напореда егзистирају *он* и *шóј*. У 1л. мн. је у основи српска вредност (*ми-је*) са продором македонске иновације — партикуле *-је*. У 3л. мн. уопштава се родовски синкретична форма, што је структурни македонизам, са спорадичним чувањем односа: *они* (м. и с. р.) — *оне* (ж. р.), како је и у оближњим српским говорима (в. т. 592–596).

2. У облицима заменичких енклитика уочава се шаренило.

а) Заменичке множинске енклитике *ни* — *ви*, *не* — *ве* захватају велики простор македонских и српских говора. Нема мешања енклитика *ни* — *не*, *ви* — *ве*, иначе обичне у неким оближњим македонским говорима. Стабилност у везивању *ни*, *ви* за Дмн. а *не*, *ве* А мн. наслањање је на стабилност у оближњим српским говорима (в. т. 599).

б) У 3л. јд. ж. р. енклитика *ги*, потврђена у нижим селима, облички се наслања на П-Ј стање (в. т. 601).

У вишим селима, најчешће напореда са *ги*, јавља се и горњополошки облик *и* (в. т. 601).

в) Енклитика *га* у Ајд. зам. *она* могла је стићи из полошких говора, али се може наслањати и на призренско-јужноморавско *њу́ гу*, са *a < ж*, пошто је удвојени облик ГГ *ња́ га*, а полошка иновација *нега га/неа га*. Пуну форму *на* у Ајд. имају македонски говори који нису у суседству са ГГ (в. т. 602).

Енклитика *ја* у Ајд. зам. *она* јавља се у горњополошким говорима, али и на широј територији македонског језика. Удвојена форма ГГ *ња́ ја*, међутим, указује на П-Ј близину са *a < ж*.

Енклитика *је* у Ајд. зам. *она*, иначе врло ретка, наслања се на ЗПМ говоре (в. т. 602).

г) У Ајд. зам. *он* уопштена је енклитика *го*. Ретки примери с енклитиком *га* у нижим селима, могу сведочити о присутности српске иновације у делу ГГ (в. т. 603).

д) Енклитике Дмн. личне зам. за 3л. указују на различите утицаје. У вишим селима је уопштено *им*, како је и у ЗПМ говорима. Највећи део ГГ познаје *гим*, које је тешко довести у везу са П-Ј иновацијом, пошто оближњи српски говори не знају за овакве облике. У 3лПо се јавља и *мги* (в. т. 606).

3. Пуна форма Дјд. зам. *она* гласи *њејзи/н'ејзи*, како је и у оближњим македонским говорима. Наведени облик је једини у вишим селима, доминантан у нижим. У нижим селима је и *њојси*, како је и на широком простору П-Т и К-Р говора (в. т. 610б).

4. Пуна форма Дмн. зам. *мије* и *вије* гласи *нам*, *вам*, што је чување старине. У македонском језику синтетичка множинска дативска форма сачувана је само у неким ЗПМ говорима (в. т. 611б).

5. Није потврђена дативска енклитика личне повратне заменице *себе*, иначе присутне у оближњим македонским говорима. Овакве енклитике нема ни у једном суседном српском говору, па се њено одсуство из ГГ објашњава том чињеницом (в. т. 613б).

6. Облик именичке заменице *шо*, поред ређег *ши́о/шћо*, наслањање је на стање у галичком говору, пошто тетовски и дебарски говор чувају групу *ши-* у заменици (в. т. 626). Од оближњих српских говора *шо* је потврђено у јужнометохијском говору Подриме.

7. ОП зам. *ш(ӣ/ћ)о* у предлошко-падежним конструкцијама гласи *шóго*, како је у полошким говорима, и *о̄шӣо*, како је у оближњим српским говорима (в. т. 628).

8. Демонстративне заменице у препозицији и постпозицији чине трочлани систем у вишим селима, како је у ЗПМ и оближњим српским говорима. На стварање двочланог система могао је да утиче албански језик, а могућа је и локална иновација ГГ везивањем зам. *онъ* за 3л. личних заменица, а *овъ* и *о̄ӣъ* за демонстративно значење (в. т. 659).

9. Облицима демонстративних зам. ГГ се највећим делом наслања на оближње македонске говоре. Само у Бр, и то спорадично, бележени су за с. р. јд. скопскоцрногорски облици *óve*, *šóje*, *ónoje* (в. т. 663а).

У нижим селима, поред демонстративних зам. сличних западномакедонским, ретко су бележени у мн. и *óveja*, *šéja* уз именице на -а. Овакви облици карактеришу и сиринићки и јужнометохијске говоре (в. т. 671).

10. Локална иновација у вишим селима продор је ОПјд. у Нјд. демонстративних заменица — *овóгуа*, *шóгуа*, *онóгуа* (в. т. 672).

11. У зависне падеже једнине демонстративних зам. продире -а из номинативног облика (*овóгоа*, *овóмуа*). Оваквих продора има у ЗПМ, а бележе се и у П-Т говорима који нису у суседству са ГГ (в. т. 672).

12. Заменице за каквоћу проширују основу са -в-, како је и у ЗПМ говорима. У оближњим српским говорима оваквих образовања нема (в. т. 677).

13. Количинске показне заменице (*вóл'икав*, *шóл'икав*, *онóл'икав*) наслањају се на овакве облике у суседним српским говорима, пошто полошки и дебарски говори познају облике типа *шóл'кав*. Само су, ретко, у Ре бележени дебарски и полошки облици (в. т. 685–687).

14. Фонолошки сачувана индивидуалност *њ/н'* у присвојним заменицама *њéгоф*, *њéгова*, *њéгово* периферијски је архаизам чије је чување могло бити подупрто оближњим српским говорима, пошто сви македонски говори, осим северних, познају фонолошку неутрализају *њ* са *н* у овој заменици (в. т. 645).

15. Поред зам. *њéјзин/н'éјзин*, јавља се и *нéјзин*, што је ЗПМ иновација, мада оваквих потврда има и у градском призренском говору. У нижим селима је и *њóјан*, које се среће у оближњим српским говорима, али и шире (в. т. 645б).

16. Присвојна заменица за Зл. мн. гради се суфиксом -*њн* (*њíхни/њíн*), како је на ширем македонском и српском простору око ГГ.

17. Продор именичког наставка -и и -е, у Дјд. придевских речи, особина је и јужнометохијских говора, али и ширег простора српског језика. У македонским говорима оваква појава није потврђена (в. т. 638, 697, 724).

18. Упитна присвојна зам. у јд. м. р. гласи *чéј*, како је у македонским, и *чи́*, како је у српским говорима (в. т. 655–657).

19. Присвојно-демонстративне заменице јављају се само у нижим селима. У основи оваквих заменица је Дјд. (*овóмуаф*, *óвојзин*, *шóмуаф*) па се по овој особини ГГ приближава српским оближњим говорима, али и другим П-Т и К-Р говорима (в. т. 658), а удаљава од ЗПМ говора у којима је у основи оваквих заменица ОП=Ајд. и мн., и у којима је број заменица у односу на ГГ већи.

1129. П р и д е в и:

1. а) Број падежних облика придевских речи у ГГ већи је од оног у оближњим ЗПМ говорима, пошто је у ГГ сачувана флективна форма за Дјд. и мн., што је архаизам подупрт добрим чувањем Д оба броја у свим оближњим српским говорима (в. т. 633–641, 695–698).

б) Генитивно-акузативно *-го* у јд. м. р. заменичко-придевских речи чување је старине потпомогнуто оваквим наставком у македонским говорима. У најнижим местима, међутим, има трагова иновације *-га*, што може упућивати на везу нижих села са јужнометохијским говором (в. т. 603).

в) У Гјд. придевских речи ж. р. јавља се, спорадично, *-е* форма, што је наслањање на оближње српске говоре, у којима је флективни Гјд. ж. р. свих именских речи потврђен обиљем примера (в. т. 634, 637).

г) У најнижим селима (Рап Крс) забележени су трагови Лјд. м. р. (*иосѣд-рому*). Ови трагови су у духу сиринићког и метохијских говора.

2. У Н=ОПмн. придевских речи уопштава се родовски синкретична *-е* форма, што се може сматрати македонизмом. У мак. говорима, па и блиском тетовском, уопштава се *-и*, а у ГГ, како је и у јужнометохијским говорима, говору Сиринићке жупе, уопштава се општемножинско *-е*, што упућује на то да је ГГ ову иновацију развио заједно са поменутиим српским говорима (в. т. 640).

Има трагова морфолошког обележавања граматичког рода придевских речи: *-и* (Н=ОПмн. м. р.), *-е* (Н=ОПмн. ж. и с. р.). Оваквог обележавања има и у оближњим српским говорима.

3. Придевски вид неутралисан је, како је на широком ареалу око ГГ.

4. Компарирају се по аналитичком моделу придеви, прилози, именице. Овај балканизам среће се у свим оближњим говорима (в. т. 699–701).

5. Придевским наставком *-ов* отклања се хомонимија придевских речи и прилога (*мáло* урабóтала — *мáлово* дете), како је и у полошким говорима (в. т. 704).

1130. Б р о ј е в и:

1. Збирних бројева нема у систему, а њихову функцију преузели су основни бројеви и бројне именице, како је и у околним македонским и српским говорима.

2. Бројем *два* обележава се скупина појмова мушкога рода, бројем *две* женскога и средњега. Овакво чување старине својствено је оближњим српским и македонским говорима (в. т. 715).

3. Датив имају бројеви: *два́, две́, обадва, обедве, обе, њри́, че́тири* (*двám, двéм, обадвам, обедем, обем, њрím, че́тирим*). Како су у оближњим македонским говорима ови бројеви непроменљиви, периферијски архаизам сачуван је наслањањем на промену основних бројева у српским шарским у јужнометохијским говорима (в. т. 716).

1131. Ч л а н с к а м о р ф е м а:

1. Постпозитивна употреба демонстративних заменица у функцији одређености у духу је овакве употребе у ЗПМ говорима (в. т. 730).

2. Трочлани систем се наслања на ЗПМ говоре. Двочлани систем је локална иновација настала унутарсистемским разлозима, али и под могућим утицајем албанских говора (в. т. 733).

3. Чланска постпозиција уз именице у мн. диференцира се по роду (*љуђи-ви, жéневе, сéлава*) и по томе разликује од оближњих македонских говора. Спорадично, и то у вишим селима, уочава се продор *-ве, -ше, -не* и у мн. м. р., што може бити утицај тетовског говора (в. т. 735).

4. Значајна локална иновација, без потврда у оближњим мак. говорима, појава је чланске постпозиције типа *сѝáрујев, сѝáрујеш, сѝáрујен* у Нјд. м. р., ретко и с. р., придева и редних бројева (в. т. 738–742).

5. Члановане именске речи чувају синтетичку деклинацију у оном обиму у коме је чувају без чланске морфеме. Ово је свакако архаизам подупрт системом деклинације јединица без чланске постпозиције, пошто су оближњи ЗПМ говори без синтетичке деклинације именских речи са чланском морфемом. Стање у ГГ сачувана је етапа у процесу комбиновања аналитизма и продирања члана.

1132. Г л а г о л и:

1. У ГГ нису развијени новији облици карактеристични за многе македонске говоре, а изгубљени су они који се губе у македонским и српским говорима. Инвентар глаголских облика, осим малих изузетака, онакав је какав је у П-Т говорима (в. т. 753).

2. У ГГ није развијена категорија готовости исказана презентом и имперфектом несвршених, најчешће итеративних глагола, какву познају македонски, турски, арумунски, албански језик (в. т. 753ђ).

3. Перфекат се у ГГ чешће употребљава него у оближњим македонским говорима, што је условљено близином српских говора.

4. Није развијена категорија посредног и непосредног саопштавања, какву познаје македонски граматички систем, пошто се лично доживљене радње саопштавају и перфектом.

5. Свршеност — несвршеност налазе се у лексичкој основи глагола, па се по стабилности глаголског вида ГГ не разликује од околних словенских говора.

6. а) У глаголским групама има појединачних померања, међутим, није уочено радикално разарање система какво се констатује у ЗПМ говорима (в. т. 754–791).

б) Глаголи с аористном основом на *-к)-а, -з)-а, -х)-а* уопштили су овакав однос и у презентској. Продор аористне у презентску основу захвата све говоре око ГГ (в. т. 757).

в) Глагол „требати“, када је лично употребљен, у обема основама има основински вокал *-а*. Употребљен безлично у презенту гласи *шрéбе*. Овакав продор Дјд. именице *шрѣба* у презент потврђен је у полошким, у призренском градском говору, али не у граничним српским шарским говорима (в. т. 764, 792а).

г) Глаголска група *-и : -и (нóси-м : нóси-ла)* стабилна је и нема продора аористне основе на *-е* у *-и* групу, како је у неким оближњим ЗПМ торбешким говорима (в. т. 767).

д) У највећем делу ЗПМ наречја распала се *-е* презентска глаголска група. У ГГ је изразите стабилности, како је и у суседним српским говорима. Од оближњих македонских говора глаголска група је стабилна у тетовском и дебарском торбешком говору у Жупи (в. т. 776–791).

ђ) Глаголи типа *гријем* — *гријала* стабилни су и нема продора аористне основе у презентску, како је у неким ЗПМ говорима (в. т. 780).

е) Нема продора аористне основе у презентску у глаголима типа *кујујем* — *кујуала*, иначе честог у македонским говорима. Чување односа *кујујем* — *кујуала* подупрто је стабилношћу у полошким и оближњим српским говорима (в. т. 783).

ж) Чува се стара основа глагола „памтити“ — *ѿамѿѿујем*, *ѿамѿѿуала*, која је потврђена и у српским говорима (в. т. 786г).

з) Глаголи од прасловенског **velk-ti* граде се од основе *вл'ек-*, како је и у македонским говорима (в. т. 790в).

7. Западнојужнословенска иновација у 1л. јд. презента доследно је спроведена у ГГ. Појава је захватила и неке оближње македонске говоре (в. т. 792).

Наставак *-м* додаје се презентској основи с карактеристичним вокалом, како је у српским говорима, а нема трагова уопштавања *-ам* у 1л. јд. презента, карактеристичног за ЗПМ говоре (в. т. 792).

8. У 3л. јд. презента нема наставак *-ѿ*, присутног на широком простору ЗПМ говора. Испадање *-ѿ* из 3л. јд. презента, међутим, није само наслањање на граничне српске говоре, пошто и неки оближњи македонски говори — тетовски, овчеполски, на пример — познају презент типа *нóси* (в. т. 794).

9. Наставак за 1л.мн. личних глаголских облика *-ме* источнојужнословенска је особина у ГГ.

10. У 3л. мн. презента гл. презентских група *-е* и *-и* уопштен је, осим у Крс, Рап и Ор, наставак *-ѿ*, како је и у македонским говорима у правцу Костур — Корча — Струга — Дебар. Из 3л. мн. презента гл. *-а* презентске групе, међутим, *-ѿ* из наставак редовно испада, што може бити наслањање на овакву појаву у српском језику (в. т. 797–800).

У најнижим селима — Рап, Крс, Ор — уопштава се основински вокал *-и* у целој презентској парадигми. Овакво уопштавање познају сви оближњи српски говори. Особина је, међутим, могла у ГГ стићи и из галичког говора (в. т. 799).

11. Продор *-ше* из 2. и 3л. јд. имперфекта у 1л. јд. особина је П-Ј говора у ГГ, пошто македонски говори, осим кумановског, не познају ово преструктурирање (в. т. 805).

12. У Бр често, у другим местима ретко, 1л. јд. имперфекта гради се наставком *-шох*. Овакав наставак јавља се у граничним српским говорима, али и шире у П-Т. Од македонских познају га северни говори (в. т. 806).

13. У новообразовању множине аориста и имперфекта ГГ је, у духу бугарских и македонских говора, изједначио наставке за оба претерита. Наставак

-(х)ме бележи се у полошким говорима. У 2л. мн. оба претерита уопштено је -х^ии^е. Нема трагова западномакедонске иновације у наставцима аориста и имперфекта -ф^{ме}, -ф^ии^е (в. т. 808–810, 815–817).

14. У нижим селима има трагова наставка -ше у 3л. мн. аориста, што је чување старине, подстакнуто стањем у оближњим српским говорима (в. т. 818).

15. У 2л. мн. императива уклањањем -е (< ђ) и уопштавањем наставка -и у свим глаголима, ГГ се наслања на оближње српске и македонске говоре (в. т. 819).

16. Глаголски прилог садашњи гради се наставком -е^{ћи}, који је из српских продро у северне и ЗПМ говоре (в. т. 824–825).

17. Радни глаголски придев гради се од аористне основе. Нема иновације оближњих македонских говора — грађења овог облика од обеју основа, осим факултативно у Броду (в. т. 828).

18. У множини радни и трпни глаголски придев имају родовски синкретичну форму, како је у већини македонских говора. Овакав синкретизам прелио се и у српске шарпланинске и јужнометохијске говоре (в. т. 829, 832, 840, 844).

19. Прерасподела наставака -(е)н и -(е)и^и у грађењу трпног глаголског придева у ГГ у духу је промена у словенским говорима захваћеним балканистичким процесима (в. т. 832).

Глаголи с превојем вокала трпни глаголски придев граде од аористне основе. Осим ретких потврда у Бр, у осталој Гори нема трагова тетовске иновације грађења овог облика од презентске основе (в. т. 832).

20. Непознате су ће футурске конструкције с аористом и имперфектом, које су потврђене у многим македонским, па и оближњим ЗПМ говорима. Оваквих конструкција нема ни у оближњим српским говорима.

21. Нема одричне футурске конструкције типа нема + да + презент, обичне у неким оближњим македонским говорима (в. т. 837).

22. Западномакедонска иновација — нови перфекат (*perfectum resultativum*) типа *имам најравено* и *сом дојден* није чест у ГГ, посебно је редак, необичан чак, тип *сом дојден*. Уместо нових конструкција користи се *сом* + глаголски придев, како је у српским и доњополошком вратничком говору (в. т. 842).

23. а) Потенцијал типа *би* + радни глаголски придев знатно је присутнији него у македонским говорима, мада је нешто ређи него у оближњим српским говорима. У ГГ није потврђена иновација македонских говора — конструкције са *ке* које замењују потенцијал (в. т. 847).

б) Потенцијал типа *би* + „јесам“ + радни глаголски придев, иначе редак у македонским говорима, у ГГ је могао стићи из реканског говора, на шта указује и чешћа употреба оваквог потенцијала у вишим селима (в. т. 848).

в) Конструкција *би* + аорист са значењем могућег начина потврђена је само у Бр. На новину иновације упућује одсутност конструкције у народној поезији и необичност у говору старијих Брођана (в. т. 849, 1098).

24. а) Помоћни гл. „јесам“ у 3л. јд. презента, у служби копуле, у свим местима гласи *је*. У Рап и Крс потврђено је и *јесе*. Облик се може наслањати на призренско-јужноморавско *јесје*, али је могућа и веза са дебарским голобрдским говором у коме је *џсџи/џсџиџи* (в. т. 850б, 998а–б).

б) У презентску основу гл. „бити“ продрла је аористна основа, па је: *бидем*, *бинем* (< *биднем*). *Бидем* је у оближњим македонским говорима, а ретко и у јужнометохијским, *бинем* карактерише оближње српске говоре (в. т. 851).

1133. П р и л о з и:

1. Упитни прилог општег синкретичног значења за место гласи *кеде/ке, ђеде/ђе*, што је западномакедонска иновација.

2. Траг српске вредности рефлексације *ж* и чување старије дистинкције упитних прилога за место чува се у прилогу *оџкуџ*, који је у узмицању пред западномакедонским обликом *оџ кеде* (в. т. 876, 877).

3. Прилог *куџ*, употребљен у значењу предлога *код*, потврђен је само у Рап и Крс, у осталим местима је *ке*. *Куџ*, с оваквим значењем, обично је у српским оближњим говорима (в. т. 878).

4. Прилози *кеде*, *нигде*, *свекеде*, облички синкретизам прилога, укрштања значења и основа — говоре о различитим језичким утицајима (в. т. 156, 876, 879).

5. Прилози *одаваде*, *оданаде*, присутни у вишим селима, користе се и у реканском говору. Није потврђен рекански облик *оџаде* (в. т. 888, 889).

6. Прилог *дома* присутан је на знатном подручју српског и македонског језика око ГГ (в. т. 522б, 854, 901).

7. Упитни прилог за време има македонски облик *кога*, а спорадично, у нижим селима бележено је и *каџ*. И сложени прилози *никога* — *никаџ*, *свекога* — *свакаџ* показују такав однос (в. т. 904, 906, 907).

8. Прилог за време *сега*, поред оваквог македонског облика, јавља се, знатно ређе, и у српској вредности *саџ/саџџ* (в. т. 908).

9. Прилог *кноџи* присутан је и у свим оближњим српским говорима (в. т. 922).

10. Прилог *јуџре* својствен је свим граничним српским говорима (в. т. 924).

11. Прилози *лани*, *џолани*, бележени у говору старијих Горана, потврђени су и у свим српским оближњим говорима (в. т. 928, 929).

12. Прилог *џоџре* присутан је у свим српским оближњим говорима (в. т. 942-а).

13. Прилог *веђе* у овом облику бележи се у дебарским, али и свим српским оближњим говорима (в. т. 943).

14. Прилози *џаке*, *ваке*, *џакец*, *вакец* јављају се и у дебарском и тетовском говору (в. т. 953, 954).

15. Прилози различитог значења на *-ом/-ум*, којих у ГГ има више него у оближњим српским говорима, али мање него у македонским¹⁶⁷⁰, наслањају се делимично за западномакедонско залеђе (в. т. 854).

16. Најраспрострањенији је српски облик прилога *jósh(še)*; *úšhē/úšhō*, како је у дебарском дримколско-голобрдском говору, јавља се само у Ре и Кру; облик *éshē* својствен је само бродском говору (в. т. 123з, 971).

1134. Р е ч ц е, п а р т и к у л е:

1. Партикула *-је* у *мије*, *вије* стигла је у ГГ из македонских говора (в. т. 99бв).

2. Није потврђена упитна речце *ал'и*, карактеристичне за ЗПМ говоре.

3. Показне речце *éво*, *éно*, *éшо* имају финално *-о*, иако говори око ГГ имају *-е* (в. т. 1000).

1135. П р е д л о з и:

1. Изостају неки сложени предлози (*између*, *изнад*, *исход*, *испред*, *иза*), а уместо њих употребљавају се прости. Такво је стање у словенским говорима захваћеним балканистичким преструктурирањем (в. т. 1008–1009).

2. Ширење предлога *ке* у казивању месног односа и потискивање неких предлога месног значења, ГГ је развио заједно са оближњим македонским говорима (в. т. 1009ж).

Присутност предлога *куи* са општим значењем места у нижим селима говори о вези са српским оближњим говорима (в. т. 1009б).

3. Сви аблативни предлози сведени су на *ош*, што је балканистичка црта свих јужнословенских говора око ГГ.

4. Ретка је посесивна конструкција *од* + ОП, иначе обична у ЗПМ говорима (в. т. 1009д).

5. Стари предлог у чува се, спорадично, неизмењен. Овај архаизам очуван је и у оближњим српским говорима.

Стари предлог у потискује се предлогом *во*, а у говору млађих замењује га све више конструкција *ке* + ОП. На знатнију употребу предлога у у не тако давној прошлости указује факултативно чување флексије уз *во < у* и доследан аналитизам уз *во < вь*. Такво је стање и у српским оближњим говорима, с напоменом да се у овим говорима предлог у чува а *вь > у* (в. т. 252б, 525б, 1009е).

6. Није уочен горњополошки предлог *кон* са значењем правца.

1136. С и н т а к с а

1. Глаголске и заменичке енклитике могу бити на апсолутном почетку реченице, што је македонизам који је продро и у оближње српске говоре.

2. У ЗПМ говорима атрибуцка реч је често иза управне именице, а редовно иза када је атрибуцка реч присвојна заменица. У ГГ атрибут је чешће ис-

¹⁶⁷⁰ КБГр, 344–350.

пред именице, ређе иза, а то најчешће када је у његовој служби присвојна заменица. Атрибут је иза именице када је ред речи стилистички. Овакав однос именице и атрибута карактеристичан је и за оближње српске говоре (в. т. 1034).

3. Одвајање одричне речце *не* од глагола заменичком енклитиком македонизам је који се прелио и у оближње српске говоре (в. т. 1038).

4. Иновација у поредбеној конструкцији за једнакост типа *Он је како мене* — стигла је у ГГ из ЗПМ говора. Присутност конструкције *Он је ка ја* — у нижим селима, говори о вези овог дела ГГ са оближњим српским говорима (в. т. 1053).

5. Рекција неких глагола (*жёлала, мисл'ила, зайовёдала*), који траже допуну у ОП, посведочена је и у оближњим српским говорима (в. т. 1056).

6. Непосредно везивање одредбе за место с именицом изван предлошко-падежне конструкције за предикат (*идем аскер*), често у ЗПМ говорима, у које је ушло из арумунског језика, у ГГ је потврђено малим бројем примера (в. т. 1060).

7. Удвајање директног и индиректног објекта балканистичка је појава која захвата све околне говоре.

8. Члановање именица у удвојеном објекту у ГГ ређе је него у оближњим македонским говорима. Доминација нечланованих именица у овој функцији подстакнута је близином српских говора, али и периферијским положајем Горе (в. т. 1064).

9. Слободни датив у служби индиректног објекта удваја се знатно ређе него у суседним ЗПМ говорима (в. т. 1065).

10. У употреби имперфекта не уочавају се дијалекатске особености по којима би се ГГ разликовао од околних словенских говора.

11. Честа употреба релативног футура за прошлост карактерише околне македонске, али и неке оближње српске говоре (в. т. 1090б).

12. По фреквентности приповедачког императива ГГ се не разликује од оближњих говора (в. т. 1093).

13. Приповедачког потенцијала за прошлост нема у ГГ, како је и на ширем простору македонских и српских говора.

14. Не попридевљавају се радни глаголски придев и глаголски прилог садашњи, што је особина и околних македонских и српских говора.

БАЛКАНИЗМИ

1137. ГГ припада балканском језичком савезу по многим структурним особинама које су у овај и околне словенске говоре ушле у резултату граматичких и семантичких калкова према несловенској језичкој структури у процесу језичких и етничких мешавина у југоисточном делу Балканског полуострва.¹⁶⁷¹ За одређивање супстрата и суперстрата у ГГ од значаја би била анализа

¹⁶⁷¹ БАДИЈС, 295–297; ГИБИстр, 152; ПИИСхј, 61–62, 65–66, 134; ИПДј, 122; ИПИО 2, 93–94; ВБМК, 33; ГЗвСР, 5–7, 17–18; ЗГИст, 8–9.

сточарске, земљорадничке и ботаничке лексике са уочавањем словенског и несловенског у овом језичком слоју, што није амбиција овога рада. Топонимија је, свакако, у оваквом једном проучавању од великог значаја.

Балканизми, који ГГ спајају са македонским, бугарским и југоисточним српским говорима, хронолошки су секундарни, па не могу утицати на одређење припадности овога говора македонском или српском језику. Балканизми имају типолошку вредност, али ништа не значе за порекло говора.¹⁶⁷²

Језички савез подразумева билингвизам или мултилингвизам, а у миксо-глотији преовлађује упрошћенији систем¹⁶⁷³ којим се уклања нека дистинкција у језичкој структури.¹⁶⁷⁴ Тако су у ГГ продрле иновације, које се, у основи, не разликују од оних у околним словенским говорима:

- а) Неутрализација квалитативно-квантитативних особина акцента;
- б) Преструктурирање синтетичког модела деκлинације у аналитички;
- в) Испадање инфинитива и његова замена конструкцијом *да* + презент;
- г) Аналитичка компарација придева, прилога, именица;
- д) Постпозитивна употреба демонстративних заменица (чланска морфема);
- ђ) Удвајање слободног датива и слободног ОП;
- е) Појава енклитике на почетку реченице;
- ж) Турцизми у лексици.

1138. П р о з о д и ј а

У ГГ, како је и у оближњим ЗПМ и П-Ј говорима, неутралисано је место акцента као дистинктивног средства, поред неутрализације квалитативно-квантитативних особина. У оваквом акценту реченична интонација са развијањем нефонолошког квантитета, затим ремећење антепенултимске пенултимском акцентуацијом, представљају делимичну компензацију за губитак квалитета и квантитета.

Овакво преструктурирање прозодије има упориште у околним несловенским говорима (в. т. 78, 88).

1139. Д е κ л и н а ц и ј а

У деκлинационим обрасцима ГГ, посебно у једнини, налази се између синтетичког и претежно аналитичког модела, посебно због одсуства дативске конструкције *на* + ОП, и доследног чувања синтетичког датива намене и посесије од свих именица. Факултативна употреба других падежних облика (Гјд. им. на *-а*, слаби трагови Лјд.) говоре о недовршености процеса у аналитизму именских речи.

¹⁶⁷² ИПДјј, 122–123.

¹⁶⁷³ ПМПЗ, 221.

¹⁶⁷⁴ ИПИО 3, 16.

У вези са упрошћавањем деклинационог система је и смањивање броја деклинационих образаца везивањем рода именица за финални глас (в. т. 461–465).

У деклинацији придевских речи у множини, укључујући и глаголске придеве, синкретизмом у роду неутралише се редувантна информација конгруентних речи пошто управни појам — именичка јединица — морфолошки обележава род у множини.

1140. И н ф и н и т и в

Испадањем инфинитива смањује се број облика. Функцију овог глаголског облика преузима презент. Свођење футура типа *ће + да + презент* на *ће + презент* упрошћавање је система у балканистичком духу, пошто је *ће* ознака времена а презентом се казује глаголски садржај, лице и број.

1141. К о м п а р а ц и ј а

Аналитичком компарацијом синтетички модел замењује се аналитичким, у коме је мање облика, а степен квалификације казује поредбена партикула, аналогно структурној вредности предлога у деклинацији.

1142. Ч л а н с к а м о р ф е м а

Мада у ГГ није развијен прави члан, посебно је без чланског значења постпозитивна заменица *-ов*, не може бити дилеме о балканистичком подстицају у развијању ове морфолошке категорије. Процес стварања праве чланске морфеме је у току, па је ГГ подељен у два дела: на део са трочланим, и део са двочланим системом показних заменица у препозицији и постпозицији. Развијање двочланог система се не може посматрати изван двочланог система показних заменица у албанском језику.

1143. У д в а ј а њ е с л о б о д н о г д а т и в а и с л о б о д н о г о п ш т е г п а д е ж а

Слободни датив и слободни ОП удвајају се у балканистичком духу (в. т. 1062–1065).

1144. Д и с т р и б у ц и ј а е н к л и т и к а

Најмаркантнији балканизам у синтакси је повећавање броја могућих комбинација у реченици употребом заменичких и глаголских енклитика на апсолутном почетку реченице.

1145. Т у р ц и з м и

Турски језик као престижни језик са вероватним билингвизмом хришћана у градским срединама Балканског полуострва вршио је лексичку колонизацију осталих језика са којима је био у контакту¹⁶⁷⁵, и придонео исламизацији Горана, што је, опет, утицало на обликовање стварности према оријенталном моделу (в. т. 37), са последицама на различитим нивоима језика, пре свега лексичком.

¹⁶⁷⁵ О значају географских и културно-цивилизацијских фактора за прилив туђица в. ИМ-ПрТуђ, 11–15.

Иако турцизама има и у говору хришћана у срединама око Горе, у говору муслимана њихов број је већи, па се јављају и турцизми којих иначе нема у говору хришћана, и то не само у политичкој и административној лексици већ и у лексици свакодневног живота.

*

1146. Балканистичке структурне промене у ГГ и околним словенским говорима настале су, највероватније, славизацијом дела романског становништва, можда делимично и Арбанаса, пре XIV века.

У српским споменицима XIV в. и турском дефтеру из 1455. нема потврда о присутности несловенских становника у Гори, осим што се у КР 1452/55 помињу албанска имена *Ђин* и *Ђон*, која представљају занемарљив део у српској антропонимији Горе (в. т. 25). На присутност влашког елемента и контакте са њима упућују неки топоними — *Влашка* Вр, *Влашка река* Вр, *Ђарбула* Ре, који нису неочекивани, пошто су око Горе биле настирске области претежно влашког типа: Галичица, Јама и Бистра, Кораб, Шар-планина.¹⁶⁷⁶

Присутност *ə* у ГГ, у коме су полугласници доследно вокализовани, указује на контакт са влашким, али и албанским говорима¹⁶⁷⁷, а не треба занемарити ни сродну фонолошку јединицу у турском језику.

Редукције вокала, пре свега *a*, најчешће у контакту са назалима, може бити утицај влашких или албанских говора.¹⁶⁷⁸

Васпостављање *s* могло је бити подстакнуто арумунским или албанским утицајем.¹⁶⁷⁹

Употреба *џџф*, *џџла* м. *сав*, *сва* утицај је арумунског језика.¹⁶⁸⁰

Чување датива може бити подржано влашким или албанским утицајем¹⁶⁸¹, мада су, чини се, примарни унутарсистемски разлози отпорности аналитизацији овог падежа (в. т. 459).

Суфикс *-уљ(ка)* (*рџсуљка*, *срџкуљка*, *Љуљуљ*, *Љуљуље*) могао је ући из влашке деривационе морфологије.¹⁶⁸²

Иако у колективном сећању нема потврда о мешању са другим народима, вероватни су били контакти са Албанцима и албанским језиком, посебно после примања ислама. Дифтонгизовање вокалских група *V + и* познаје и албански језик (в. т. 125), мада у условима различитим од оних у ГГ и другим околним словенским говорима.

¹⁶⁷⁶ ЦМПЗ, 233; уп. и ГЗИст, 8–9.

¹⁶⁷⁷ КБИст, 37; ВБМК, 41.

¹⁶⁷⁸ ДААлб, 267; КБИст, 37; ВБМК, 41.

¹⁶⁷⁹ ВБМК, 43.

¹⁶⁸⁰ Исто, 47.

¹⁶⁸¹ Исто, 47.

¹⁶⁸² КБИст, 37.

Испадање δ , z у интервокалном положају познају и албански говори (в. т. 370).

Деафрикатизацију \check{h} и африкатизацију $j > \check{h}$ (*грáјанин*, *с̄т̄рѣјно*, *ћидинáесе*, *ш̄р̄н̄ђе*) познају и албански говори (в. т. 439, 440, 441). Појава је без већег значаја за ГГ пошто се јавља у неколико лексичких позајмица.

1147. Иако је од времена словенске најезде на Балкан па кроз готово читав средњи век Албанија била добрим делом словенска земља¹⁶⁸³, ширењем албанског етникума после XVII в. Гора се нашла у непосредном контакту с албанским језиком (в. т. 33). Они делови Горе који су били на рубним подручјима с албанским областима, пре свега Опољем, албанизовани су, али не потпуно пре краја XIX века, пошто у неким, данас опољским насељима албанског језика, још крајем прошлог века егзистирају напоредо горански и албански говор.

1148. Контакт са турским језиком, после исламизације, био је дуготрајан. Утицај овог језика значајан је у лексици, а у граматичкој структури може се огледати у конзервирању x и ϕ , у тежњи да се фонолошки неутралише \check{h} , зачета иновација неутралисања парова африката и преструктурирање трочланог система африката у двочлани, затим у усвајању граматичке структуре кроз усвајање појединих везника, што говори о разумевању граматичке структуре турског језика; кроз усвајање суфикса *-лак*, *-ли(ја)*, *-чи(ја)*, *-џи(ја)*. Утицај турског језика био је снажнији на мушки део популације, који је после примања ислама — крећући се са стадима или боравећи у турској војсци — често био и двојезичан, а некада и тројезичан или чак четворојезичан (поред горанског — турски, албански, арумунски).

НАСТАНАК ДИЈАЛЕКАТског ТИПА ГОРАНског ГОВОРА

1149. ГГ је већином својих особина рубни ЗПМ говор са типичним периферним архаизмима и инфилтрацијом појединих српских црта. Високе планине одвајале су Гору од Македоније, а нижи превоји омогућавали су утицај из Опоља пре албанизације тог предела. Значај Призрена, главног економског центра, свакако је остао, али су контакти са оближњим западномакедонским градским центрима, посебно Тетовом, Гостиваром и Дебром, такође били знатни. На доминацију ЗПМ дијалекатског типа пресудно је утицао карактер пашњачке области којој припада Гора (в. т. 12), са знатним приливом становника из оближњих ЗПМ области, посебно у XV и XVI веку (в. т. 25, 26, 33).

1150. „Горанскиот говор се формирао на еден поширок ареал во сливот на реката Љума и во долината на двата Дрима, а на јужната страна непосредно гранични со дебарската група говори. Со време на притисок на албанскиот етнички елемент, кој бил особено изразен кон крајот на 17. и во почетокот на 18. век, границите на овој говор се стеснувале и со албанизацијата на Горна Река се прекинала и врската со говорите на долината на Радика. Како сведочанство

¹⁶⁸³ ЦЛГЧ 1, 158, 161, 174 итд.; ССтПор, 1–1120.

на тој континуитет останале повеќе десетици топоними по долината на Љума и Црни Дрим.“¹⁶⁸⁴

1151. Језичке појаве су хронолошки неподударне па отуд у ГГ има низ некорелативности источнојужнословенског или западнојужнословенског карактера. Овде се мисли, пре свега, на доследну западнојужнословенску рефлексацију старих сугласничких група **tj*, **kt'*, **dj* (> *ñ*, *h*) и македонско несвођење полу-гласника.

Гора и области око Горе биле су у различитим раздобљима под српским или бугарским утицајем, о чему сведоче и топоними са *-ши*, *-жд* (< **tj*, **dj*) у Гори, али и северније од ње (в. т. 314).¹⁶⁸⁵ Гранични српско-македонски и српско-бугарски говори са некорелативностима потврђују изнето мишљење. „Током доцнијег развоја било је овде много мешања становништва и, у вези с променљивом политичком историјом, смењивање бугарских и српских утицаја.“¹⁶⁸⁶ И сам македонски језик, посебно македонски говори са *ñ* (*k*), *h* (*z*), представљају „истински мост између западнојужнословенских и источнојужнословенских говора.“¹⁶⁸⁷

Некорелативност у подручјима македонског језика уз српску територију, у северномакедонским и делу ЗПМ говора, може значити да је западна група јужнословенских језика заузимала и део Македоније до Скопске Црне Горе, и северну Албанију.¹⁶⁸⁸ Ови говори били су под снажнијим утицајем јужнијих македонских говора.¹⁶⁸⁹ Овај јужнији талас ширио се и на простор северно од Шар-планине, па је отуд знатна зависност говора околине Призрена од кратовско-тетовског типа.¹⁶⁹⁰

1152. Заједничке развојне тенденције у П-Т и неким македонским и бугарским говорима сведоче о томе да су сви ови говори били у сталним контактима и да је заправо од Дунава, преко тимочке долине, јужноморавском долином и Повардарјем све до Солуна била једна етничка скупина¹⁶⁹¹, а да заједничке тенденције не треба објашњавати само супстратом, пошто он и није био исти на свом овом простору. „Јасна је методолошка консеквенца која из овога произилази: територије јужнословенских језика не треба посматрати изоловано, него увек као део једне веће целине, јужнословенског језичког простора.“¹⁶⁹²

Међу сродним суседним језицима често није могуће повући јасне језичке и дијалекатске границе, пошто се некада диференцијалне изоглосе не поклапају

¹⁶⁸⁴ ВБИСЛМ, 15.

¹⁶⁸⁵ Судаћи по оваквим траговима македонско-бугарски говори продирали су и северно од Шар-планине (ГЗИст, 14.)

¹⁶⁸⁶ ИШИО 1, 186.

¹⁶⁸⁷ Исто, 186.

¹⁶⁸⁸ ИПСхј, 72.

¹⁶⁸⁹ ИПДиј, 119.

¹⁶⁹⁰ Исто, 124.

¹⁶⁹¹ ВТЕг, 303; РПЛП, 123–124.

¹⁶⁹² ИПИО 1, 169.

са језичким границама.¹⁶⁹³ Отуд ГГ са специфичном дијалекатском композицијом треба посматрати као део језичког континуума околних сродних говора јужно и северно од Шар-планине. И микродиференцијација ГГ показује управо овакву ситуацију — виша села познају неке типичне иновације горњополошких и дебарских говора, у нижим селима се уочавају трагови метохијских особина којих у вишим селима нема.

1153. На формирање горанског дијалекатског типа утицали су одређени историјски догађаји и начин живота.

а) После сеобе српског становништва из Метохије 1690. године и албанизације Опоља, отежан је контакт ГГ са српским метохијским говором, пре свега у нижим селима, у којима је, потврђују то сачувани трагови, било више П-Ј особина, а уједначавање се вршило према вишим селима, у која и кроз која је стизао утицај оближњих македонских говора, чија је експанзија из околине Дебра ка истоку и североистоку била знатна, стизала је до Скопља, Велеса, Кичева, Прилепа итд.¹⁶⁹⁴ Контакт ГГ са дебарским, пре свега реканским и малореканским, био је олакшан тиме што је највећи део словенског становништва овог дела дебарских говора био исламизован (тзв. етничка група Торбеши), потом добрим делом албанизован после XVII в.¹⁶⁹⁵, а Горани су такође исламизовани.

б) На формирање ГГ свакако је утицала и трансхумација, иначе позната у јужном делу Балканског полуострва и на почетку XX века.¹⁶⁹⁶ Трансхумација је посебно била својствена вишим селима са терањем стоке према југу, до Солуна у зимском периоду, и враћањем стоке у Гору у летњем. Иако трансхумације ка југу нема већ стотинак година, њен траг сачуван је у лексеми *насолун*: *Иде насолун* Бр — са општим значењем „иде у печалбу“.

1154. Горански дијалекатски тип настао је мешавином хетерогених говора, који су, с обзиром на данашње стање, били говори са *ћ*, *ђ* пошто нема трагова рефлексације *шћ*, *жд*. Гора је у прошлости, судећи по некорелативности, била састављена од мањих насебина које су дијалекатски биле разнородније него што су сада, на шта упућује диференцирање у говорне типове.¹⁶⁹⁷ Постојање алтернативних облика, различите рефлексације некадашњих гласова у различитим или истим лексемама, аломорфи у облицима, различите тенденције у развоју фонолошког система — резултат су мешавине различитих дијалекатских типова.¹⁶⁹⁸

ГГ припада типу мешавинских говора којима је својствена недоследна рефлексација у развоју гласовних црта, затим уопштавање неких типично западнојужнословенских, а некада типично источнојужнословенских црта.¹⁶⁹⁹

¹⁶⁹³ ИПИО 1, 167; ВБМКонт, 16–17.

¹⁶⁹⁴ ПМГТ, 439; ИПИО 1, 256.

¹⁶⁹⁵ САМПол, 340.

¹⁶⁹⁶ ЦЈБП, 215–221.

¹⁶⁹⁷ ИПИО 1, 260.

¹⁶⁹⁸ ПМСЗ, 218, 225–226; ИПДиј, 54.

¹⁶⁹⁹ ИПИО 3, 88; ИПДиј, 54.

ТЕКСТОВИ

Р а п ч а

Ја свѣ пámтим

Две гóдине отíдо*ме во Тéтоо, не óнесоф óтец. *Убаво тáмо бé*а. Ымаф свѣ. Претéра*ме. Ымаше бóлес. Тóга нémаше ни дóктур ни нíшто. Ни ўмре пр-во брáт. Нájгóлем беше-óшоф, мáти ни го óстајла во Каримáнофци, Шаћибáрово дéјће кé је. Се вíкаф Шé*адин. Шé*адин дóшоф, мољаф лўђи да го óнесет дóма. Нíкој не го óнесоф. И го óнесље во Тéтово, во дáјцофци, ни бíлье тўје. Ка го óнесље, го нáшоф дáјцо најстáрујет на врáта.

— Ё*, Шé*адин, та шо сí-станаф?

— Сум дóшоф, сум се пóбољеф.

И он зá-рука. Ыма тује он тётка, очевá-сестра. И го óнесоф Имér-дајцо дó-ма. Го искéпала тётка и го стáила w крéвет. Шес нéделе и ўмреф óн.

И пóслe две-брá*ћића друге мéне ми ўмрeље, о[д] другавогó-мужа матe-рíного.

И две-гóдине сéда*ме. Ка упáзи*ме мíје, се субáвило. И дéјчича шéтáме. По тéја кóмшије шо бíлье, áбери до*óђáе, по очéвому áцету Рíзмáну.

Ноћéваљци дошље млóго дóма. И óни не донéсоа.

... А скўпиња. Нíкој, мáти, рётки чўјек, шо се от стáре нéкује, ама íзмрeа, ка јá.

Ја свѣ пámтим ка сўм-ошла нáдулу, ка сўм-дошла нáгоре. Свѣ на свўје нóге.

... Аљексáндра ка го утépаше, Бé*адин ће рече нáни:

— Áјше мори!

— *Á?

— А прáј свáдба?

— Кãне.

— Нéмојте, мóрй, та бáбо ни ўмреф. Ће вíђите шо ће тéгъеме, ће вíђите.

Е, море дéте, јена скўпíња, јена бркáница, јено му*áребе, не вéжбе. Све íнсан вáке бíло. Он се згóди во Нíш, тáмо работ*а нáше. Ге истéра*а о[д] дў-ћан. Ка се избрkáло. И дóјдо*а. Они ка íдале нáвáмо, петлўйíћића пўјет, нíне шо се. Све Крчани тује зáјено работáље.

И ка се змешаље, ка дошоф тује тѣнк, избегаље како кóј, во Радеша бѣше, во Мљѣке љи. Нане, овде пишти. Ђлија ми бѣше маљичкаф, круз^c довња-страна. Натамо-наамо, óт-село, на-село, óт-село на-село го најде во Радеша. Во Мљѣке ноћевуаф, посьле дошоф во Радеша. Во Асанице бѣше. И ка дошоф, вика:

— Ђјшѣ, сум го нашоф!

Нана рада нагоре.

... Па посьле другава, Тито ка се збркаф, ка вљезе Албанија, идаље во Бела-Црква по жито. Ноћа һ[е] идет, пѣтли ка ће кúкаје, и ће дојет утрѣ-вакат, w другујѣф-ноћ. Цѣв-дењ һ[е] идет, саба во Бела Црква ће сѣдит кришум, па кога ће најет да кúпит, па по вѣчера ће трнет да не ге фáһаје.

Пазар нѣмаф. Во Бела-Црква идаље, во тѣја. И Аслану му пúкна кóњ, Бѣ-адиноф. Нѣшат, Аслан, Ђлија, пуно, пуно, свѣ-село идáло. Е ваке сме се борá-виље.

Па најпосље не мóгоа таке па корѣтѣића нашѣ-мужи прáјље óвде. Т[е] и[д]ет во плајна, трупје ће донесет, па ће праит корѣтѣића, кóрита за пѣрење, кóрита за рúке мијење. Во Рестѣлица, во Крушево, во Глобóчица ће нóсит. Кóмпири гим даваље, пáре не зѣмаље; пáра нѣ-беше, нѣкаква нѣ-била. Кóмпири ће донесет по јен туар и вó-седељ врѣћа. Кóмпири ће вáриме, ће трóшѣме во љѣп. И таке. Скúпиња! Нѣ сме видеље да бидеме глáдне, а кóмпири сме јáље.

... Ама гóљеме њѣве ни бѣха. Те жњѣме со нѣдеље тáмо. Од^r Млáка Сель-мáнова ду Шѣмофци гóре шо ни је нашá-њива свѣм трóјцам. Сме га издѣљилѣ. Гóљемá-њива. Све дáљеко сме ѣмаље.

... Напре ѣма^a аскери, ка миљѣицие сѣгашње óвде. Ама глáс не ти прего-ворнуáље нѣкако, и глáва ће зáвртит и ће зáминет. Не пољуáлѣ по њѣве, рáхат сме бѣље. Сме бѣље хúбаво, јáдење ѣмало. Чúдо сме ѣмаље. И бѣрећет ѣмаше — хáмбари насѣпеме, пл'ѣвње, стóгој, слáма.

Нѣмало ѣнсан шо нѣ-сијаф. Свѣ-дуња, свѣ-дуња.

И се даваље вóлој, сме ѣмаље кóњи. Млóго сме ѣмаље. Жѣвот хúбаф.

Аргати сме вѣкаље млóго.

Дѣјѣића ми се на^xóђаље.

И стóка млóгу сме држаље. Шо је вóлој, шо је тѣфчиња, шо је јúnци, шо је кóњи, шо је крáве по двѣ-три. Све ѣмаље, напре сме ѣмаље рáбота.

... Мѣсиљке ѣмаље. Мѣсиљка ће фáтиш от понѣдевник, ће ти мѣси, ѣљи од^r нѣдеља, ка шо ѣма калáбалэк, свóјштина. И ће ја вѣкнеш и ће ти мѣси. Во понѣдевник прво шо ће ѣспече. И дѣјке ће пúјет, жито ће трѣбиш. Дѣјкем ће дá-деш рúчек, а во стрѣда ће óнесеш хáљишта. А во стрѣда ће дојет тупáни.

Те зáкољеш вóлој, свѣ ће вѣкаш. Нáрот^d, млóго се брáло. Умаф млóго љѣп љѣб^п. Нáш, нѣ кúпен. Нашѣ-љѣбој.

... Бáеги тѣја óдавно бѣло. Мије бѣ^xме бѣље со оваја Садикóјца и со ^xАјдá-рица да жњѣме во Јакúпове љѣваде. ^xУбаво врѣме, баш отѣдо^xме. Ка доје јен óблак, ка се стѣмави. Ду њѣва Несѣпова дóјдо^xме, туж шо сме ѣмаље трава да

прљиме. Брго во Маљѳкофци се фукнāме. Вѳде, вѳде! О[т] тјје круз^с Ограђе сме дѳшље нāгоре. Пјт нѳмало, вѳда тѳлку шо имала гѳлема. Ка дѳждѳме от ке Маљѳкофци, отѳзгора, па на цāмија. Ѐнсан шо бѳф овде, изѳстанаф, туј трм-ка, сме бѳље на хāјатнице од цāмија. Трмка. Нāрот. Кѳ[г]а зѳа да се дāвит кѳзе горњимāхалске, пјно пѳ-поток. Ѐнсан рѳка, рѳка! Вѳда преко мѳс. Ё, тѳга бѳла гѳлемā-вода. Шѳфет беше со гјјѳда. Кут^д Ограђе вѳкаје:

— Круз-њиве јдри, круз-њиве! Круз-њиве јдри!

Кāко се искуртјљиса, кā се јзбави!

Нāпре имаше бѳрећет. Врнāље дѳжој, градушке, вѳда, ама нāфака имало.

Несља Арифѳ, рођѳна 1910.

Шо ни јспрошло преко-глава

Мори мātѳ! Та лјāj кākѳв-живот имāте сега. А па мѳје, како смѳ-бил'ѳ. Со кѳл'епке на рāмења преко Штѳжњѳ. Во Кјла, во Гл'ивнѳица, па ће хѳигаме дѳма акшāмести да дѳјеме да изрāбѳтāме, да прибѳреме нѳшто за вѳћѳра. Вјтро јѳпе тāке на рāбота ћ[ѳ] јдеме со кѳл'епке. Па ће не фāти дѳш.

Па ка бѳло мухāребе! Нѳбо црно от техāриња. А не потѳрал'ѳ рјупе да кѳпе-ме во Пāхѳин-довф. Мѳје сме искѳпал'ѳ рјупе во Пāхѳин-довф да се кријѳме. Јā сом зѳла јѳнѳтѳ-дете на рāмења, јѳнѳто прѳт-себе. И мјжѳве хāл'ишта сāмо. Ил'јзѳ-ме от кјћа, вѳће ће се кријѳме. Јѳчи мухāребе. Па шо ни јспрошло преко-глава, па шо немāнице, па шо гѳлѳта, па шо смѳ-жн'ел'ѳ, па шо сме рāбѳтāл'ѳ.

Н. Н., рођѳна 1920.¹⁷⁰⁰

Акал јмаф, пāре нѳмаф (прѳкажња)

Јмаф^в јѳн чјјѳк — акал јмаф^ф, пāре нѳмаф^в. И ѳшоф^в порѳт јѳна кјћа. Вѳкнаф пот пѳнциѳри:

— Акал јмам, пāре нѳмам!

Јљѳзла јѳна жѳна со мјжѳа да го гљѳда, шо вѳка ѳвијā-чјјѳк тāке. И му рѳ-кла мјжѳу:

— Пѳљāj чјјѳкоф вѳка — акал јмам, пāре нѳмам.

Мјж ги рѳкоф:

— Ајде да му дāјѳме пāре чјјѳкāвѳму.

Жѳна му рѳкла:

— Нѳмој! Ојā-чјјѳк пāре не ти гѳ-врāћа.

— Те му дāјѳм, нека не гѳ-врати.

¹⁷⁰⁰ Иницијалима Н. Н. биће потписани дѳкстови кѳји су забележѳни без знања информѳатора или уколико није добијѳна сагласност да се порѳд текста наведе и име аутора.

Їљезоф муш от ке-н'его:

— Шó-сакаш?

— Пáре сáкам. Áкэл ймам, пáре нéмам.

Чујекоф му даф пáре. Ка му даф пáре, он ти óдаф^в низ^с јено пóље, óшоф до мóре. Óшоф до мóре, зáпáлиф óгињ. И пáрете ги йзгореф. Ка ги йзгореф, сéнаф при нй да је гљéда. Од^т мóре йљезл'е кóњи нéкоји. И во пéпeфот прчиље со нóс. Свé злáто во пéпeф насипáље пúно. Ка насипáље злáто, и óн зéф мóтика, нáпрајф кáф и пљýтој зéф да прáј.

И жéна вйкнала мýжу:

— *Óди да вйђиш пáре нáше ке-ошље!

Óни ка пóльáл'е, пáре гим изгóреље. И ка праиф пљýтој и ђевайрити, ка зéф, во свáкој пљýт стáваф по јén ђевайр. Прáи кáф и во пљýт стáва ђевайр. Му се исушујет пљýтој, ги собéрује w кáмара и натуáрује мáгаре. И натуáриф w мáгаре пљýтој, ђе нóси чулeкáтому да врати пáре нáзaђ шо му даф. Óшоф, го вйкнаф на врáта:

— Сљéзи дóлу!

Сљéзоф тóјека.

— Да ти врáтим пáре ши ти сом зéф.

— Áко. Те је врáтиш, ђе је врáтиш.

— Е, тóје ти сом дóнесоф.

— Óвија?

— Óвја.

Пљýтој му врáћа за пáре. Растуáриф мáгаре. И óн се врáтивф нáзaђ ка му даф пљýтој.

— А ти се дóста? — му рéкоф.

— Дóста се. Прекóвише си дóнесоф.

Мýжу вйка жéна:

— Óј да вйш шо нй-вратиф нáзaђ за пáре!

И она му рéкла:

— Ё па, ти сом рéкла јá — не мý-давај пáре!

Ка зéф мýжот да је крши, óни свé злáто во нéтре. И вйка пó-њего:

— Ё, донéси-ми јóш!

— Јá ти сом прáшаф а ти се дóста. Тй си рéкоф — дóста ми се. Дрýге не тй-носим.

И ка óшоф тáмо, порет мóре, нáпрајф кућа со злáто и жйвуаф тáмо и нај-пáметен йљезоф от свй.

Н. Н., рођен 1943.

К р с т е ц

Муабет

(— А овдека, нане, отец тѣбе, кога-ошоф во Турско, а знѣш? Кѡликаве стѣ-биље вије?)¹⁷⁰¹

— Отец ошоф тамо. Мије тринице сме биље дѡма. А Рѣфик се ѡжењиф тамо. И отец ми се ѡжењиф тамо. Зѣф от петнаесет године, дѣјче. Па рѡдиф тамока, го викаѣе Саћип, во Турско. А Рѣфик има две-деца: јѣно Исмаил, јѣно Саћип.

(— Амиђету, нане, ѡвде а му сте рабѡтаље?)

— Кѡне. Он не не-пуштиф^в нигде да идеме. Нигде! Све идѡље по прѡсење, по тија, он не! Не не-остајф.

... А бабо и амица ка ѡшле w Нѡзмиинец, иљезл'е двајца. „Ајт, растуарите кѡњи!“ И со пушке на амица и на бабета. Бабета Фѣима. И он пѡлоко, пѡлоко. „Ако“ — му рѣкоф. Фѡтиф^в јѣного, пушка му га зѣф. „Ти иљи јѡ! Ти ће ме утепаш мене!“ О[т] тѡје амица го побегнаф. Пѡбратим биф со јѣного побратима. Ка ошоф тамо, ка му кѡжаф^в хАљиту, хАљит го викаѣе, ка дѡшоф хАљит — син њѣгоф^в да утепа амица и бабета Фѣима. Тѡ, тѡ! Та ка го фѡтиф^в, га скапаф тѣпаћи. А он какѡв-биф, амица!

А јѣн ка дѡшоф крв-да-му тражи амиђи. Во Крстец. Јѣн дућанђија. Сѣнаље пѡд-врбе, све. И он: „Крф тражим! Кѣде је? Крф тражим!“ „Кѡго-тражиш?“ „Пѣљивана!“ Па ка го фѡти, удри, удри! Он такѣ-дѡлу тѡрај сѣтре, тѡрај све таке-дѡлу! Пѡбегнаф.

хАјде ће дѡјет петнаесет дѡше. Отѡздола. Рѣфика да утепујет. Брата мујѣго. И Шаћип рѣкоф:

— Ке ће тѣпате? Крчани а знѣш какѡ-седит?! Све имаѣе пѡсије, до врх пѡсије!

Амица биф на врх, на пѡсија. Они шо иљезл'е, јѣн, и он — дѡнг! — на њих фрљиф. Утепаф јѣного. Та јѣно смѣјење.

... (— А њѣве а сте сијаље напре?)

— Кѡне! Све сме сијаље!

(— А Лѡзје а биље сијане?)

— Лѡзје? Ваке: белѡ-жито? Кѡне. На Гѡмњишта? Кѡне. На Мишѡв-завор? Кѡне. Гѡре? Кѡне. Све сме и сијаље.

(— А со шо сте нѡсиље жѣто?)

— Бабо со кѡња ће нѡси снѡпје.

(— А на рамена а сте нѡсиље?)

— Нѣ! Нѣ! Он ће врзује и ће нѡси, а мије ће жњѣме со нѡна, со свѣкрва. Пѡсље дѣјћића ми нарастоха, пѡсље они рабѡтаље, а мије тѡљко не сме рабѡтаље.

(— Кажуј, а сте имаѣе водѣница?)

¹⁷⁰¹ Текст између заграда припада млађем информатору из Крстѣца.

- Кāне. Мије нé, āмица. Āмица дућан и водéница имаф.
- (— А шó-мљеф на водéница?)
- Чéница, ѓрш, кóломбоћ... Дућāнција бйф. Он имаф, јá ти кáжа — цéла дуња со двá-коња ка ће јāне ћ[е] иде — јéн црн, јéн бéф!
- (— А вóда за водéница от ке зíмаље?)
- Вóда от рéка, за дóлу. На рéка сме имаље и водéница и вáљајца. Вáљајца клáшње шо праиф^в нáпре.
- (— Бйчке а имаф?)
- И бйчке и во сéло имаф, и во рéка.
- (— Двé-бичке имаф.)
- А^хá! И две водéнице. И вó-село, и на рéка дóлу.
- (— А била свáдба со тупани?)
- Нé! Нóћа ме óнесље.
- (— А пóслье?)
- Бйље нóћа. Му сáкаје бáбету чйзме, тйја кундре, шес рáље. И он дóшоф да ме зéме дури до óра. А чйзме, тйја, во бйсáге. И óни, тáмо, се забркáха, не му трáжиље. На грáница óтиде, прóдаде бáбо, не гим-даф. Пóслье, мóре, за мéне свé óфце ги испрóдáдоа. Да плáтим бóрч. Бáбоф.
- (— А Ђурђóвдењи нáпре каквé-биље? А пáмтиш?)
- Ђурђóвдењ? Ђе стáнеш сабáаље, пóтке ће стáваш во њйве. И ће зáко-љет јáгње, јáре.
- (— А ка си била дéјка тй, како гó-памтиш Ђурђóвдењ тй?)
- Тóликаф ѓрш! Мије ће расплéтеме кóсме па ће се тóткаме со ѓрш. Да ни пóрастет кóсме... А мáсло на врбе ће остáиме и дéца ће трчeт пó-нас да ни ўкрадет мáсло. А мије во кóрењ го кријеме.
- (— Некуа свáдба со тупани а била нáпре?)
- Кāне. Кабйљова ка зíмаље во Пáкиша. И ка дбшље во Дупéн-камењ тá-мо, и ги пáнаф кóњ Кабйљици. И ка дóјдоха, рéкоха ги пáнаф кóњ. Óна се спó-боље. Љéш, щéш — и ўмре.
- (— А вáке, во сáан, ка си йдала тй, шо ги си стáвала. А знéш?)
- Свéшто. Свé-што-је да јáдет. Нáпре ће пржиме пригáнице за сáан. Вйкa-ник ће мéси пригáнице. Во сáан нéмало шéфeр стáване нáпре. Гурабйћића ће мéсиме, свé ће мéсиме.

Пашија Саљи, рођена 1910.

Свáдба

Ка ће йдет на Кāрпеш, ће зéмет рáкйја да пйјет, вйкáје, шукáје тáмока. Јено пешес сáхата дóма нé-идет. Ми ге ћекаме старé-жене. Прáјме ћуфте, пригáнице, сáлата гим прáјме. Ђéкаме омлáдина да дóје со тупани, до трй сáхат нé-идет. Е

посље, ка ће дојет пијани, ништо живо не-мож-да-ги испраји... Ћ[е] иљезе свекор прет тупани. Ће му удараје нибет. Паре фрљаје, нарот¹ гљѣда, не-можеш да ги избројш кољко-нарот² гљѣда. Тија се во сѣбота. А посље ће већераје, деца ће ја-дет приганице, ће гим прѣјме, ће пијет сокои, ће викаје — и^{ху}и^у. Ракија, тутун. Пиперке луте ће јадет, кује је пијано — крѣмит. Па вутрото во недела идеме за млајнеста. Во сѣбота акшамести ће идет ^хаљиштари, па крпе ка ће дајет, све на рамо фрљене, па и^{ху}и^у викање. Па посље на Вожина ће дине кѣса со дѣјке да иде на перпљаћ. Ће му ја нажитит кѣса — јабуко, тиквићића ће му ставаје. Дѣјке перпљаћ ће донесет, зѣље. На школа играје. Бајеге се задржаваје, до са^хат седум на-већер не-мош да ја донесеш. Посље ноћа ће играје на широк.

Во недела ка ће станет, идет сабаале омладинци, омладинке. Шѣј донесу-јет, се враћаје за млајнеста. Млајнеста га носит преко Горкача. Ка ће ја донесет, свато¹ имаје доста, немaje да се изброј. Бабо га сљица от кѣња. Со лѣбо¹ га ман-џосује, со пारे га засиваје, орис, лук. Посље га ставаје да страмује, со ора га па-^хаје. И туј жене доста се бѣрет. Посље два-тринаесет софре имаје на већера, же-не, мѣжи, дѣјке. Вѣрит казани аћије двајца, тујка помѣшници имаје, крѣмит лѣ-пит, мѣсо сечет, пуно работе имаје тујека. Па Вожина иде на сеир, чадѣр му је нажитен со паре, сѣцаде на рѣка. Тамока гљѣдаје на Вожина, камењ врљаје, бак-шиш зимaje. Посље ће доје на Вожина, тупани још тамо тупаје, он млајнеста да-љ да пѣља, тупани тупаје ка на Вожина да је тамо — он дошоф млајнеста да пѣља. Ће ги стаи нешто во пуас — машала, машала — и ће ја поплѣуа. Е, посље, осом са^хат ка ће доје, на Вожина го затвѣраје, дѣјке на врата му лѣпаје, омла-динци пѣјет, рѣтлук ће гим даде. Вутрото ка ће станеме, млајнеста со бѣкари, исто нарот. Тамо све не дарује, рѣка ми зима, га дарујеме, ко¹-има злато — злато, ко¹-нема злато — паре. Дѣјћића играје. Ка до^хоѣме, тупанѣим по јен пешкир на тупан гим фрљим и идует дома.

Н. Н., рођена 1923.

Д р а г а ш

Четириесет и четврта година

Ја во пѣт године сом останаф без матере. Посл'е тија и отец ми се ожен'иѣ со маѣа. Отец живуаф до тријес осма година. Ка умреѣ, ми остајф три сѣстре, два брата. Све ја сом ги издржуаф тија работajeћи тамо-вамо. Све преко л'ѣѣа муа прошло.

Дошоф рѣт. Четириесет и прва година. Сом дошоф од Бѣл'играт. Ја не сом-биф во војска.

Четириесет и четврта година бил'е вулнѣтари овде. Најпосл'е село го под-мѣрал'е да купује пушке. И село наше купило две пушке. И мене ме терал'е да се тепам со партизани во село Глобѣчица. Пас четвѣрица. Ја сом биф, Даут, Фѣвзија, Зѣѣир. Зимал'е от куће тија-љуѣи што имал'е пѣјѣи лѣѣи. А ја сом биф сам, за инајет ме зѣл'е шо сом биф револуционѣр. И ка сме ошл'е во Шар-плани-

на. Само овја наше другари бил'е јако убаве во Општина. Не не пратил'е да се тѣпаме одма со партизани во Глобочица, не пратил'е во Шар-планина горе. И тамо сме седал'е до акшам. И акшамести, беше некој Бећир, командант биф, и акшамести сме ошл'е да се тѣпаме со партизани. И тија двајца другари, Зећир и Февзија, имал'е пушке. И мије сме гим рекл'е:

— Ѐтте дома. Зашто да загинете бадјала?!

И сме ошл'е w шума мл'ичка. Акшамести сме стигнал'е во Глобочица, во компири ке шо сијет на Равњиште. И виђим ја идет некује. Зборет шиптарски. Ја му кажујем Дауту, ја-не-сом-знаф шиптарски, Дауту му вел'им:

— Шо-зборет?

Рече:

— Бегаје. Идет партизани.

— Е, ако идет партизани, дигни пушка на рамо. Ајде дома.

Сме сл'егл'е таке-надолу со-њих. Два-тројца Н'ѣмци имал'е. Сме сл'егл'е во село Мл'ике. Они бил'е жедне, тражил'е вода. Јал'е. Им дал'е тујка вода сел'ани.

Овде, пр'аво, биф отец негоф со коња и нат'урен со муниција. А амица му биф во пошта, Цемаил'е работаф во пошта.

И тује во Мл'ике, они на тел'ефон, Н'ѣмци — „Ало, ало! Призрен, Призрен!“ Прекината вѣза. И ја реко Цемаил'у:

— Ајде, се истурила работа. Бегај дома. Ајт ћ[е] и[д]еме дома.

Комшије сме бил'е. Ка сме дошл'е дома, тоја-вечер сме преноћил'е овде. Не-знам шо-било со тија Н'ѣмци. Утрето дошл'е партизани.

Некољко омладинци сме ил'езл'е тује, кеде је Фаридинова кућа, во Адѣмова н'ива. Драгаш је слободен. Со баш-марамче јено б'ѣло. И ја гим сом кажаф тамо хил'аду л'ѣба фашистичке. Партизани зел'е хил'аду л'ѣба. Ги подѣл'ил'е по партизани. Останал'е овде седом, осом дѣна, можда до десет, одморил'е. Гим сме дал'е свакој от село, кољко што могоф, мѣсо. Ка се одморил'е, ошл'е за Жур. Ошл'е преко Дрим.

Посл'е некује време се вратил'е бал'исти. Се укопал'е во Зрзе, тамо во рит. Вел'ија имаше јен от Приздрен, го остајл'е партизани овде. И он одма ошоф во Албанија. Албанска бригада, некује Тоске дошл'е, кроз^с Драгаш не-дошл'е, мало дол'е, во Шанофце. Тамо не-могл'е да пробијет фронт во шума и одма се вратил'е назаћ. Тамо гим убил'е јеного војника, јеного рањил'е. Па ошл'е ке река, Карацина га викаме, таја шо сѣди ке фабрика, со бацач ке Љубошта, Лѣшта-не, ил'езл'е на Радеша и от^д Радеша пуцал'е во бал'исти. И они избѣгал'е.

И ка се вратила војска во Албанија, више не-дошл'е. Се успостај влас.

Н. Н., рођен 1920.

Р а д е ш а

Муабет

(— Ка се живуало напре?)¹⁷⁰²

— Мој-живот н'икој не го-знаје. Тамо руљек. Ка сом била, ме донесоф отец ваке, во пел'ене. Ја сом желала, он рекоф^в:

— А^х, мори Пембо, доста! На гости ќе идеш. Во Радеша.

Посл'е, ка сом попорасла ма́ло, сом о́рала, сом ко́пала, сом жње́ла, сом вршила, свé сом рабóтала. Сом пра́ла. Шо да рабóташ! Тешко се живуало. Пóтешко ни б́ило, ни ќе б́иде! Ишчéпене ал'ишта, гóла, б́бса. Во сн'эк. Ма́лова сом б́ила. Такво.

— Ѐди да насипеш вóда!

Ја б́бса. Угур-боса. Ни чóрап, ни óпенек. Ништо.

— Таке иди! Ајд^т б́рго. Нé-себи сéга!

А во сн'эк. А не сéбиш w сн'эк?

Таке се живуало. Млóго н'éma. Ништо н'ема. Сом рабóтала. Да нóсим жй-то во водéница, па да ми дајет јена латица. Да óбл'ечем дéца. Жйвот наш н́икакоф^в б́иф на́прешен'.

(— Шó сте с́јјал'е?)

— Сме с́јјал'е эрш, сме с́јјал'е јечмењ, пчéница сме с́јјал'е. Нéшто ќе б́иде, нéшто нé-бива. Цáба да с́јјеш. И таке. Во плајна б́ило, нé-здРЕЛО, не ўздРИВА б́рго. Ако ўздРЕ ма́ло, вéтер ќе го óтресе. Како да б́иде, ништо да н'ема.

(— Кољкó-деца си имала?)

— Дéца пéт. Дéјњића т́ри. Дванáесе сом рóдила. Ми ўмрел'е т́ија чéтири. Жйве се óсом. Жйвет во сéло. Зéмњиште рабóтал'е. Сé[г]а не рабóтаје зéмњиште. Сéдет, обóл'ел'е, б́овне се.

(— А т́и, кољко гóдине имаш?)

— Па ја имам осóмдесет и óсом гóдине. Муш ми је жйф. Он три гóдине је пóмлат од мéне, ал'и пóслаб^п је. Понéможен је.

(— А шо сте вáриле на́пре?)

— Шо сме вáрил'е?! Гра́w, во н́ива шо рáсте. Ето т́ија сме вáрил'е. Н'émало. Кéкл'ике во н́иве шо б́ил'е. Оја нóкти ќе ни пáнет, со нóшче да сéчеме. Н'éma. Дóш врнавф, замрзнало. Н'ема. Штáвель сме бра́л'е во плајна, па сом вáрила дéцам да јáдет. Л'эк мл'éко сом т́урила, ал'и пуштило зéл'ено. На óгињ. Ка в́идоа дéца зéл'ено, нé-јадет. Се истуткал'е и дéца, б́овне. Нé-јадет. Трáжет л'еп. Л'еп н'ема. Јен кúп зéл'е. Нити мéсо, нити мл'éко, нити ништо! Кра́ве зéа w óткуп. Мéсо ни т́урил'е млóго. Се живуало — куче пујњи пóубав жйвот имало, с́инко. Не

¹⁷⁰² Питања између заграда постављао Радивоје Младеновић.

сом-знала ни Ђурењ ни Бајрам! Таке се живуало. Старе напре не ујдисуал'е ни Ђурењ ни Бајрам. Бајрам — ће ручаш и ајт на работа! И тија шо се нашло.

(— А ће ми искажеш јена прикажња?)

— Аха! Ја прикажње н'е-знам ништо! Ја од работа на работа не ми пануало л'еп да јадем, та децам да зборим ја. Да ги улавим. Н'е, синко. Каква-сом-била ја, мишљим во село најшкрта сом била. Живот ми прошоф. Нити младос нити старос биф убаф. А си чуф? Тешко, претешко.

Н'ема латица да закрпиш деца. Гол'е, босе. Иди во студенá-вода оплакни постилке, стај нека замрзнет, стај околó-огињ — ће исуши. Да те лажем, не-можем ја. Деетево ме знáе! Ја шо ће ти го кажем, печат да му туриш.

(— А си ткала напре?)

— Сом ткала, ал'и вэвнено. Памук немаф^в тога. И вапцуј, опери-го и фрљи го. Ђе се вапца... Се ткаје на разбој. Ђе стајш подношке, па ће стајш нити, па ће стајш брдила, па во брдила брдо, па ће [г]о наврзиш, овде ће стајш на вратило два сицма, па ће стајш стапче јено па на стапчето ће [г]о наврзиш. И таке ће ткајеш. Пиљмој сме ткал'е како шо ће доје таке. Н'е сме угл'едуал'е мије да биде убаво. Свекако. Да биде. Да се постела. Да л'егнеш.

(— А сте имаље стока?)

— Сме имал'е стока. Н'е-важи ни стока ни ништо. По-стока трчи, а за тебе нема-ништо. Шó-ка-сме трчал'е?! Откуп го зимал'е. И шó? Гладне, мртве. Оне-си во воденица эрш. Ја мбкер ја н'екаковф. По два-дења, по јена недеља ће седи. Немаш да јадеш. Ђе се вијеш ваке и ће работиш. Пáни — стајни! Таковф биф живот. Шо да те-лэжим, ка биф такоф.

(— Ка сé-месиф л'еп напре?)

— Ка сé-месиф? Ка сѣга, таке тога. На огиште. Ђе ископеш огиште па ће го напрајш во црепња. Таке сме пекл'е. Немало — месен — обесен. Промé-њи-се па работај... Мазник сме прáл'е. Запрај каша во кофа, по мáло врућа да биде, отси брашн'о во тепција, клади огин' и тури во врник.

(— От стока шо имате?)

— Краве немаме. Офце. Шо гé-знам кољко се?! Они ге рúкујет, ја не-јдем тáмо. Ђе ми донесет гóтово, ја го работам вамо. Мл'еко не го мéтиме, го даваме во Драгаш. Па — плаћаје нéшто. Нéшто дењеска, вутре. Таке иде.

(— Здравје како-ти-је?)

— Та зар сом здрава! Ђе-има здраф-чујек сéга?! Да имаље здраве, и оја ри-дој не-седет. Све ће се работаје. Н'е-может и не работаје! Со доктура чуване.

(— Шо работаш во кућа?)

— Печем, мѣсим. Сом житарка бес-паре. Ђе смéтем, ће обришем, ће оми-јем.

Имка Рецепи, рођена1905.

К у к а л а н е

Дéдина кúтија (прикашка)

Ѐмаф јен чúјек сýрома и трнаф да тражи рабóта во грáт. Ѐдаф по пúт со кóња. И нáшовФ некујего óрла. Рањет бíf óрефот. И óн му слéгоф от кóња да му пóмогне. И го лéчиф. А бíf тóлку фúкара чúјекот, нéмаф да јáде, ал'и му бýло жáль за орефáтого. Го лéчиф три гóдине. Испрóдаваф свé што ймавФ дóма. И го излéчиф. И пóсле три гóдине óшоф да го пúшти. Ал' óрефот му рéковФ:

— Тóлку си дáф по мéне, си се трућаф околú-мене, ёто си испрóдаваф свé шо си ймаф, мóра нéкако да ти се одужим. Имам јá три сéстре. Пошто им сом брáт јéдинец, ће дáет по нéшто.

И трнаф. Прво ћ[e] йдет ке Звéзда. Звéзда му бýла нáјстара сéстра. И ка óшље тáмо, óна ка го вíдела, се орадúала:

— О, брáтче, от кó[г]а нé ти сом вíдела! Шúћур ка си дóшоф^в да те вићим.

— Сом дóшоф — ги рéкоф — ал'и чúјеков ме спáсивФ. Вáква ми бýла рабóта. Óн ме спáсиф и јá сом óстанаф живФ.

Óна му рéкла:

— Свé ће ти дáдем шó-сакaш. Стрéбро, злáто, свé шо сáкаш ће ти дáдем.

Óн ги рéкоф:

— Нíшто нéћем.

Ал' нáпре óрефот го нáучиф: „Ѓе тражиш сáмо дéдина кúтија. Дрúго нíшто нé-зимај.“

И óн, чúјекоф, ги рéкоф:

— Па, ако ми дáдеш дéдина кúтија. Дрúго нéћем нíшто.

Óна, сéстрата, рéкла:

— Дéдина кúтија нé-можем да ти ја дáдем.

— Е, ако нéћеш, сéди со здрáвје!

И йлeглe o[т] тúје. *Ајде ћ[e] йдет ке Мéсец. Другá-сестра му бýла Мéсец. Ка óтишље ке другатá-сестра, йсто тáке. И óна му се орадúала. И на крáј:

— Шó-сакaш да ти дáдем?

Йсто ги тражиф дéдина кúтија и н'ёси.

— Нéћем. Сáмо дéдина кúтија.

Óна му рéкла:

— Свé тражи шо сáкаш, сáмо дéдина кúтија нé-можем да ти ја дáем.

И o[т] тúје йлeглe и óшље ке трећá-сестра. Сэнце му бýла трећá-сестра. И ка óшље тáмо, сéстрата му се орадúала, нáјвише от свí.

— Шúћур ми си жйф, брáтче! Свé што сáкаш ће ти дáдем. Свé чујекáтому ће му дáдем... Тражи шó-сакaш — рéкла чујекáтому. — Шúћур ми си спáсиф брáта.

И он исто ги рекоф:

— Ако ми дадеш дедина кутија, ја друго нећем ништо.

Е, она му га дала. Му рекла:

— Све, ти сом рекла шо сакаш. Евó-ти-га.

И орефот го научиф^в:

— Сéга, ка имаш кутијава, можеш да имаш свé шо сакаш, шо ће зами-
слиш свé можеш да имаш.

Само некој реч трéбало да рече и кутијата се отворала и давала свé шо сака.

Се опрóстиље со орефáтого. И чујекот óдма да испроба. Шó-има свé на свéт да има во грат; и грат негоф да биде. И он, само шо рекоф, му се створиф грат. И се вртиф^в чујек, радг, не-могоф да верује. Аљи заборајф речот поново да му се напрај кутија. Се вртиф. Дошло више ноћ, акшам, се стемáвило. Не-могоф никако да илзе од грат. И му илегоф шéјтан и му рекоф:

— Шо сé-вртиш, бре чујеку?

— Ваке и ваке ми је работа.

— Ја ће ти кажем, аљи ако ми дајеш, ја шо сакам.

— Све што сакаш ће ти дадем. Само тí ми кажи шó-требе да речем.

И он му рекоф:

— Ама баш свé?

— Све шо ће потражиш.

— Да не се покајеш (!) посље. Не-знаш ни сáм шó-имаш.

— Знајем шó-имам, само ти тражи.

И он му кажаф:

— Ка h[e] идеш дóма, жена ти је трóдна, дéтето го тражим.

Дóма ка дошоф и ка видеф — жена му рóдила! И тóга рекоф^в:

— Ó, дéте траживф!

И неће да го даје дéтето. Не сé-дава дéте. Не му кажуаф ни дéтету ни жé-ни. Нíкому.

Пóстанаф^в богат. Дéтето порасло. Пóчело да илза на́двор. И ка илгело дéтето на́двор, му илегоф шéјтан, се прéтвориф^в во чујека, и му рекоф:

— Д[a] идеш дóма и бабету да кажеш да тí не си негоф^в, тí си мóј.

— Не сом твој. Ја имам óца дóма.

— Он ти је óтец, аљи мóј си.

И дéтето óшло дóма. Рéкло óцу.

— Негоф^в си — рекоф^ф óтец. — Ваке и ваке бíло работа. Ти сом даф^в.

И дéтето рéкло:

— Мóрам да íдем. Ја h[e] íдем.

Дѣтето ошло на исто мѣсто и чекало. И то[г]а дошоф шејтанот, го зѣф во свулѣ-царство. И тамо ка ошоф он, дѣтето, имала јена дѣјка, исто зѣмена, таке га зѣф. Дѣјката одма заборила со њего, али скришом да не ге-вији тоја, шејтанот, и му рѣкла:

— Сѣга ће те учи он свѣ шо прајет шејтани. Ће те праша посье некује време а си науциф^в. Шо си науциф, да му кажеш. Тѣ нѣмој ништо да рѣчеш. Рѣчи — нѣ-знам, ништо нѣ сом науциф.

И он го учиф дѣтето свѣ како, шó. И посье три гóдине го прашав^ф, оно израсло во бѣһара. И дѣјката исто.

— А си науциф нѣшто, бѣ?

— Вáла три гóдине сом учиф^ф, јóш трѣ да учим — ништо нѣ-можем да научим.

— Е пá, ако је таке, ништо о[т] тебе нѣ-може да бѣде. Јá ће ти постајм три задатка, а тѣ да ги испуниш. Áко ги испуниш, ти давам дѣјкава за жѣна. Áко не ги испуниш, óтиде глава.

И оно, дѣте, дѣјки ги кáжало. Она му рѣкла:

— Нѣ-слушaj! Тѣја не ће-биде таке. И да погодиш и свѣ. И јóпе он нѣ ће те óжењи, јóпе ће те úтепа. Тѣ истијај па ће виђиме. Ка ће ти постај задачи, тѣ да до́еш да ми кажеш шó.

— Прв^ф задаток ти је — му рѣкоф дѣтету шѣјтан — ће ти дајем јѣного кóња. Љýт, неукротен јóште. Ако мбжеш да го укратиш — дóбро, ако нѣ — глава ти иде.

И оно ги кáжало дѣјкити. Дѣјката му рѣкла:

— Нѣма он никаквогo кóња. Он ће бѣде кóњ. Ће ти се напрај, а тѣ ће го тѣпаш сáмо међу ўши.

И оно, дѣтето, го тѣјало ка шо му кáжала дѣјката дýри го оћóравеф, от кáмшија ка го úдараф. Пóсье он, ћóраф ўтрето, шејтан бóлује.

Друк^г задаток му рѣкоф. Ѐмаф он дѣвет ћѣрке свýје. И таја дѣсета. И му рѣкоф^в:

— Свѣ дѣвет ће ге прѣтворим во рѣбе, и твýа дѣјката, а тѣ да ја пóзнаш.

Она, дѣјката, му рѣкла:

— Тѣ, ка ће не прѣтвори, јá со óпаш по мáло ће мрдам.

И напрајф тоја шејтанот. И дѣтето погодило. Шејтану му бѣло крѣво. Нáвенаф шија.

— Јóш трѣни задаток и ће те óжењим. Ће ге напрајм свѣ во áнеме, со цáрој на лѣйце, да пóзнаш кýа ће ти бѣде жѣна.

Јóпе дѣтето ги кáжало дѣјкити. И она му рѣкла:

— Јá ће дýјем по мáло во цáр, а тѣ гљѣдај и ће ме пóзнаш.

Оно, дѣтето, заборајло шо му рѣкла дѣјката. И се врѣтило, се врѣтило. Она дујала све-пóјако, све-пóјако, бóже да га виђи, а оно заборајло. Он рѣт, шејтанот, се врѣтиф óколу. И во задњи сáхат се сѣтило дѣтето.

— Таја — рѣкоф.

Ех, њему му било криво, тóму шејтанóтому. Дѣјката се орадóвала.

Шејтанот óдма нѣ-могоф да ге уништи.

И она óдма пóслѣ тíја го ви́кнала дѣтето. Му рѣкла дѣјката:

— Не мý-веруј њему. Он јóпе ће не тíја, и тѣбе и мѣне. А тíј óдма нóђа, ка ће пáне нóђ, да зѣмеш мáло пѣсок во цѣп и зѣмеш чѣшелъ и огљíјало.

И они таке нáпрајље и трнаље. Дóма ће íдујет. И óдаље, óдаље. Сѣнаље мáло да óдморет. Ка ви́деф шејтан — нѣма ге тóје, он óдма, брго прáтиф да ге фáтет. И они ка ви́деље — ге пристигíњаје, му рѣкла дѣјката:

— Фрљи пѣсок!

Ка фрљилъ пѣсок зáт-себе, се нáпрајло брдо, се нáпрајло гóљемо. И они нѣ-моглѣ да се скáчет на брдото и се лóзгаље по пѣсок. Се врáтиље.

— Кáко не стѣ-моглѣ да ге нáјете?! — јóпе кóздисаф шејтан.

— Па не-смѣ-моглѣ.

— Па шó сте ви́деље нá-пут?

— Па... сме ви́деље — íмало сáмо јено брдо, се нáпрајло прѣд-нас.

— Па óни, ёто, научилъ свѣ.

И пóслѣ он јóпе ге прáтиф пó-њи. Ка ви́деље — íсте ге пристигíњаје, дѣјката му рѣкла:

— Фрљи чѣшелъ!

Ка фрљиф чѣшелъ, се нáпрајла јена шóма. И бѣхарот се нáпрајф дѣп а дѣјката пíље на дѣп. И они дóшље до шóмата. И тóлько бíла чѣста, нѣ-моглѣ ништо да ви́јет и се врáтиље. Ка се врáтиље, шејтан јóпе кóздисаф. Гим рѣкоф, ги прáшаф шо ви́деље. Они му кáжаље.

— Та óни бíље, кáко не стѣ-моглѣ тíја да знáјете! Óдма пó-њи да трчите!

Аљ јóпе нѣ-гим веруаф, и сáм трчаф пó-њи. И ка кóздисаф сáм пó-њи! И трчаф, трчаф! И они ка ви́деље, óни íсто бѣгаље. Ка ви́деље да ги трча он сáм, и дѣјката му рѣкла:

— Брго, фрљи огљíјало!

Ка фрљиф огљíјало, се нáпрајло јено јѣзеро. А на јѣзѣрото јен чáмац, дѣтето се нáпрајло чáмац, а она лáђар во чáмацот. Аљí он ге знóф óдма да се óни. Ка ге стíгнаф шејтанот, ка ге ви́деф — јѣзеро тóје, свѣ знóф. И се нáвенавф, и ће пíје. Рѣкоф:

— Ђе го íспивам јѣзѣрото!

И півф, півф и при крај дбошоф. Сáмо во уста шо не-мү-вльегље. И он још мáло да ге испије, и пүкнаф. И ка пүкнаф, поново они се тијаље. Се раатисаље више. Трнаље.

— Сéга ħ[e] íдеме дóма. Прво во муá-дома ħ[e] íдеме — му рéкла дéјката, — аљи ка ħе стíгнеме дóма, нé-смеш со нíкого да се пóздравиш. (Она више знóла од нéго, пүјћи бíла ке шејтанáтого). — Óвде је сéло мýје. Ка ħе стíгнеме во кúћа мýа, íмам сéстра, íмам свí, нéмој со нíкого да се пóздравиш. Ако се пóздравиш, ħе зáборајш свé шо ни бíло. Сáмо „здрáво“ мóжеш да гим кáжеш, а дрýго нíшто.

И оно ка óшло тáмо, дéтето, ка óшље, зáборајло шо му рéкла она. Се поздрáвило. И ка се поздрáвило, нé-знало више нíшто. Ни зáшто тýј се нáшло. Нíшто нé-знало. Го испрáтила дéјката.

Ка óшло дóма, óтецот му се ора́дуаф и сáкаф да го óжењи.

— Тáква свáдба ħе му пра́им — рéкоф — да не сé-памти! Гóльема.

И свéкеде íшчуље — тија-дете и тија се жéњи, во тија-село. А оно нé-било рáдо, а нé-знало шó. Ће се жéњи, шо ħе рáбота.

Аљ дéјката чýла и ги бíло крíво и нéјси. И шо да рáбота?! Óна мéсила јен кóлач и на кóлачот напíсала „Нé ме зáборај“. И дáла нéкојси Цíганки.

— Ћ[e] íдеш тáмо и тáмо, ке шо пра́ет свáдба, и ħе му го дáдеш новóжењи кóлачовф.

И Цигáнката бшла тáмо. Се прóгњела кроз^с лýђи, кроз^с íнсан, и му го дá-ла кóлачот. А сáмо шо нé-зеф млáјнеста. И оно ка го víдело кóлачот и ка прочíтало, свé óдма се сéтило, свé óдма му дóшло на пáмет. Óдма растúрило свáдба. Рéкло:

— Нѣ, бáбо! Не сé-жењим! Јá íмам дéјка.

И свé му искáжало шó-било, кá-било. И на крај со нá се ожењило.

Брзáлица

Тán тán тaљигán.

Скáчи брдо на тавán.

Сáма бúка сéдеше.

Врáна нóга пíшеше.

Врáна мéне сòльца,

јá сòльца óфци,

óфца мéне јáгн'е,

јá јáгн'е вýку,

вúk мéне трбушка,

јá трбушка кúачу,

кúач мéне српче,

јá српче њíви,

њíва мéне снóпче,

јá снóпче гúмнету,

гумно мене жито,
 ја жито воденици,
 воденица мене брашно,
 ја брашно баби,
 баба мене колач,
 ја колач хрту,
 ђрт мене зајца,
 ја зајца цару,
 цар мене дејка.
 Пукнала етра
 на четири петла.

Руида Есати, рођена 1959.

Љ у б о ш т а

Муабет

(— Ми се чини она је от све жене најстара жена во село наше. А ме разбра? За тија сме дошле овде ке ња да га прашаме и да ни кажује нешто.¹⁷⁰³)

— А она, старица, не-знаје.¹⁷⁰⁴

(— Знаје, знаје!)

— Сме живуал'е со стока, со м'ке, сме се мучил'е. Сме сивуал'е све што је — овес, јечмењ, ченица, ђрш. Се работало, сме работале, а не ни се плаћало. Со срп се жњело. Ке ке-доје овде макина, на овја работе, брежни'е. Комбај не-идав. Мије сме се мучиле таке. Али убаво сме бидуал'е, сме поминуал'е, сме живуал'е.

Со стока сме идале. Со стока цев-ден. По којњи, по волој, по офце.

(— А си видела некујего вука?)

— Нигде. Сом остарела, ја не сом видела вука. Има, ама мене не ме потрефил'е... Кучића наше вуци фаћал'е. Вука ће го фати.

(— Да ти кажем! Она је дејче от сточарска фамилија. Таке се родила, се омужила исто во сточари. И тамо ке шо живуала, и тамо сијаље, работале млогу. Имаље стока, имаље имање, калабалек биље во кућа. И овде ке се омужила, и овде исто таке — калабалек луђи, стока, работале, жњел'е, вршиље, копаље, браље. Мужи гим идале на гурбет. Нељи?)

— Мије сме сточари. Ако идүјеме, па кој ће ни работа? Никож! Сама ја не-можем.

(— Ка си се мужила, ка-било?)

¹⁷⁰³ Део текста између заграда говори мушкарац, Н. Н., рођен 1927.

¹⁷⁰⁴ Жена, Н. Н., рођена 1920.

— Ђе се омуџиш', ноћа ћ[е] идеш. Ајт ће те омуџет. Ништо не ће виђиш'. Немамо напре ништо. Немаф инсан!

Ка ће прође повноћ, тога ће идет за млајнеста. Га зимаје тога млајнеста. Само она ће јане на коња, другити све пешки одаље. Сабалае прет-саба она ће дојде и ће биде во кућа. Неје ка сега со тупани, со чуда. Па утре млајнеста ће страмује, ће и пујет, ће пааје.

(— Шó-било за Бурен?)

— Ђе станеме, ће месиме мазник. Деца ће се изнајадет и — хјт по стока!

Овја маљичкаво ми идало по офце. Ке го трајим да не загине негде.

(— Некуа прикажња а знэш? Га искажи!)

— Ја сом ге забројла. Ё, сом ге забројла! Старе ми кажуал'е млдо. И ја децам исто. Деца, ако се фвде, ке им кајеш, ако не — ке да ге-најеш! Они растурене со мўке. Ке ће ге-најеш! Кује дете ће доје от офце, л'егнало, неће ни да јаде. Умóрено. Шо да мў-кажеш детету?! И ја сама умóрена. Сака да уготвиш да јадет, стока да се помэвзе. Да се нарањет. И кој му го кажуаф! Ја не сом кажуала прикажње, не ми пануало од рабóта. Сом рабóтала млдо.

(— Кољко дўше сте бйље во кућа?)

— Како не! Па ја сама со свој чельећ и со двајца старци и сама — дванаес дўше. Ѐмам четири дејћиња и четири деца, јено умрело, три останал'е. И двајца старе — дванаесе.

(— Ке рабóтаје деца сега?)

— Деца се[г]а по мўке. Јено рабóта во Ђакóвица, и другото во Ђакóвица, се смењујет. От-први до-први. Дор дојде тоја, тоја ће го изеде дома шо израбо-таф. А рба нема инсан да купи! Дóшл'е времиња от лошо да чу[в]а, друго ништо. Тољко шо ке-чиниш, шућур поминујеме. Мало со мўке... Гóра је изгóрена. Во ња да фрљиш убаво, не пукиња.

(— Зэмња а имате?)

— Ѐмаме. Ѐмаме, аљ шо ти кажујем — не-плаћа! Ђе га нагнојш, ће га намешћиш — не-раћа! Па не-раћа! Плаинско место, високо.

(— Шо сте сйјалје напре?)

— Кóломбоћ не бйдује овде. Ка ће-доје?! Сме сйјал'е јечмењ, óвес, фрш, ченица. Ако биде. Мўке ке дадеме и семе, па ако пушти — ке пушти, ако не — не... Не сом го откажала, аљ мўке мўчиме.

Да дојдеш да го пробадеш јагње, никој не го купује, јэфтино. А јагњето дор порасло, не ли сакало мл'еко, жито да јаде. А ка ћ[е] и[д]ем да го пробадем — јэфтино дај, ако не — ајде! Шо да-ћиним ја, мајко. Да пробадеш јагње, па ће зэмеш друго нешто; ће зэмем сòљ да ге крмим, ке зэмем шо ми трéбе за кућа. Сом ге борáвила, па насипем кућа мало со пáре. Онеси-го ћáбе да го јадет, а ти гл'едај нагоре.

(— А си ткала?)

— Сом тка́ла. Нема́л'е ва́кве панто́лоне. Кла́шње. Те ги изо́ткаме, па ће се обл'ече́ме. Ста́рци сом има́ла. Дѣ́ца ма́лове. Све́ ће се обл'ечет со во́вноно. От сто́ка све́.

Ка сом рабо́тала но́ћ и де́н'. *А́! Е́то ва́ке, ља́ј! Сом рабо́тала но́ћа и де́н'а. Не́ сом запи́рала.

На́пре ке се́нет ста́рице шо нема́л'е рабо́те, тија́-гим-је. Ста́риците шо збо́рет, са́каје ру́чек, ве́чера. Са́каје да ги о́переш. На́пре такé-било.

Н. Н., рођен 1927; Н. Н., рођена 1920.

Л е ш т а н е

Ђурењ

Те ста́неш ра́но саба́аље. Ћ[е] идеш пр́во на во́да. Те до́несеш не́куа вр́ба, ће на́китиш вр́те. Ако има́ш да мэтиш, ти ће ста́неш прет-сви да измэтиш да не ти ра́збудет сто́ка те́бе, ти-да-гим ра́збудиш њи́м сто́ка.

Те ста́ш коло́мбоһец, ће се ва́ри — за здра́вје, за сто́ка, за инсан, за све́. Ђурењ.

Ћ[е] идеш на Во́луарник. Те на́береш, ће на́дружиш тра́ва не́куа да на́крмиш гу́једа.

Е по́сл'е ће мэсиш ма́зник. Те го на́топиш. За ве́чера ће го́твиш дру́го. Ђурењ је.

Е́х омла́дина ћ[е] иде да се ра́шета. Же́не ће гим се испро́мењет. Ћ[е] идет не́где во некој за́вор, низ љи́вађе љи. Те се́нет та́мо со же́не, ја́јца ва́рене, мље́ко прэсно. На Ђурењ о́вја.

Трећи де́њ ил' че́тврти о́вде, на Бе́ф-камен, пра́јет цу́мбус ка во ва́с, ка во Врани́шта.

На́пре

На́пре сме о́рал'е, са́ме со во́лој. Са́ма је́на, са́ма ра́ло држиш, са́ма во́лој те́раш, са́ма фреш. Е́х, ћ[е] изореш, ће си́јеш. Сме си́јал'е по три́есет вра́ха, по два́есет сме врши́л'е. Те ста́неме, пр́ви пэтл'и кога ку́каје ће ста́неме, врао́ј ће са́дима. Ка ће ил'и́заје гу́једа, јен вра́х ће ил'езе, дру́к ће са́дима. Та́ке сме рабо́тал'е. Три ка́рлице њи́ва. Ми́је, о́ја шо бе́ше о́вде се́нато, же́нчето, о́на ми је је́трва. Шез де́ца сом има́ла ја́. Ја шез де́ца сом има́ла. Шез де́ца — је́но не ми ил'егло у́ши *рђаве, ел' ка́љаво, ел' гну́сно. Шез де́ца! По ве́чера ће ги пе́рем. Не́мало на́пре. По ве́чера ће ги кр́пим, по ве́чера ће ги ко́нем.

Че́тири кра́ве сме има́л'е. Пе́есет о́фце сме мэвзл'е. Ми́је, ја́ и же́нчето шо га ви́ђиш. Но́ћа ће со́лиме у́рда, но́ћа ма́сла ће ми́јеме. Ми́је две. Но́ћа. Ка ће ста́неме саба́хал'е, зе́л'аник сме мэсил'е, ле́бој че́тири сме испекл'е, пипэрике сме испр́жил'е, си́рен'це — и на њи́ве ћ[е] идеме. От-саба јен саат да до́јде со́нце да за́јде,

јѐнага ће дојеме. Свѐкра дофца сме борáвил'е триесет гóдине. Триесе гóдине бе[з] жѐна сме го борáвил'е. А он — седом жѐне ни прѐтераф. Таквогó-дофца сме борáвил'е. Биф, ал'и шућур от Сáјбија, рѐзел не сме напрајл'е. Свѐкор довец, мије млáде! Сѐга-да-је чимбиле шо ће изработáе. А мије обѐнице.

Мије сме жењил'е. Она жењила, дѐте има, дѐте. Ноћа ће се прашујеме утре л'и ће вађаме, зајутре л'и. Никóј не-зна. Ко ће стáнеме сабаал'е, мије пујеме. Сме извáдил'е. Тáке сме помíнал'е. Инсан не ни се посмијаф. Ал'и ко сме жењил'е Бáјрама, па посл'е Рамáдана, три мѐсеца Рамáдана ка сом го ожењила, сом се одѐлила. Зáш? Породицава тáке да је — дá-не-ми-се кáрае. Ил'и млáде ће се закáрае. Тѐ за крпе, тѐ за мѐтла, тѐ за тíја, тѐ за бвија! Те се закáрае. Мије сме се одѐлил'е дá-не-ни-се смíје свѐт.

Óвде ми пáнало. Óвде зимовник ни сѐдаф náпре. Зимовник — кáце нарѐде-не, свѐ што се дóнело. Е сѐга јá мáло ка сó-руке, ка со тíја, сом го дотѐрала да сѐдиме. Тíјам. Ка ми пáнало, не сом се посмíјала, не сóm-рeкла — зáш да ми пáне.

Ех, ће дојеме на рúчек, некуа скрíшум от свѐкра, гóре во кућíево, рúчек ће гóтвиме да не не-вићи ељ сме дóшл'е от њѐго. Не-даваф... И тáке. Мије кóмшије не-знаме, мије ништо не-знаме. Мије не-знаме кóмшилак да íдеме да шѐтаме. Сме се научил'е.

Ех, ожењиме посл'е Рѐмзија. Е сѐ[г]а ге чу[в]ам на јенó-место две јѐтрве. Ал'и јá не-можем тóјси ваке, вóјси ваке. Мáло ће стáм ваке прсти, да не-знам свѐ. Ако знóm свѐ, ће се истѐпае. Ако знóm свѐ јá ка шо сом знéла, и да гим чíним!

... Óсом кáрлице њíва јá сом га пожњевала. Кој-тѐ-тераф! Муж ка не тí-биф спóсобен да ти рѐче: „Жѐно, не работáј!“ Снáе не те тѐрал'е и сíној. Рамáдану му бришим, бѐћар, кúндре во пóтајет. Сал'и́тица проиђа. Он ми вѐл'и, Рáмадан: „Нáнице, ће ме ожењиш! Нѐмој да ги чíниш Рамадáници рѐзиљ — Бучкóјцата за кóљко си ја пожњевала?! Никóј не тѐ-тераф. Ка не-знаф, шо да тí-чиним јá!“

Сме сíјал'е. Сме сíјал'е јѐчмењ, óвес, пћеница, áрш. Сме сíјал'е свѐ. Ја-рá-хрш сме сíјал'е. Кóмпири — по дванаесет тóуари сме наóђал'е, тринаесет. Не бíдује óвде кóломбоћ. Плáјна. Ёто с[о] óја, ципче, шо сѐнало. Јá ће жн'ѐм, а óно за врсúјен'е па никóј не-може да га стíгне. Пóсл'е она ће ми бѐре, ја кóпице. Стóгој! Сом работáла! Ал'и сѐга! Сом изработана. Те се собѐреме во Кукал'ане, сѐстре, да ноћеваме. Они ка л'ѐгнет, свѐ сѐстре, ка јáгѐнца. Ка ће ме бáрнет сѐстре, óгињ одт мѐне. Изработана жѐна.

Н. Н., рођена 1928.

М л њ и к е

Па тáмо, па вáмо

Јá сом нáјстара, сíнко. Ёјуп је пó-мене.

А Нáзима ка утѐпáље! Ѐмаф Зуља извáдена. Муáребе. Сме се сóбраље, бош ће бѐгаме. Па тáмо, па вáмо. Шó-знам кóј го утѐнаф^в! Мáти ка ни умрела имаха, на Влáшка имаше áскер. Áскер, áскер, кáзани искурдísане пуно.

Та шó-знам ке смо сáкaље да бéгаме. Маљíчкаве.

Мáти ка ўмрела, на Влáшка све íнсан íмаф. Мáти ми ўмрела во Ќрчуша, мíје сме се прíбрал'е да íдеме. Свí жéламе. Од Мљíке в Ќрчуша һ[e] íдеме. *Атица о[д] две недеље остáнала. Па сом га гл'едала.

Вóјска ка *óдала пó-сокак! Ђскер, аскер! Двáјца óвде ўмрел'е во цáмија. Вл'егл'е во цáмија да ноћеваје. Бóвни бíље и ўмрел'е. И бáбо óца ге зáкопаф. Ето тўје, при грóбишта.

Ђскер ка *óдаф, мíје лéбој сме намéсил'е, таке-тóљко. Дáваме, дáваме, аскери *óдет. Српски бíф.

... Сме óшл'е со *óца и со Бўрија и со Ђјупа во Тéтово. Бáбо дé-тамо, дé-вамо! Ѐма*а још-л'ек-пáрице, сítне ге изáрчиме, скўпиња бéше. Ама нé-би-ла вол'икава скўпиња. Óвија сéга вéће!... Ка сме íдал'е тáмо, w скўпиња сме óшл'е. Скўпиња óвде, скўпиња тáмо. Трóјца сме óшл'е тáмо, трóјца остáнал'е — Сáнија, *Атица и мáјка шó ни је. Ђјуп и *Ўрија и јá сме бíл'е со óца тáмока во Тéтово. Сме сé[д]ал'е во кућиште нéкује истўрано.

Во Тéтово сме сéдал'е вáкец на ўл'ица, па ка сме дóшл'е нáгоре, сме сéдал'е во Бóзофце. Па пóсл'е от нéкога фáти он бóл'ес, шўга фáти. Ѐспуј тóмуа, испуј тóмуа, испуј и фáти шўга. Е пóсл'е бíф бóл'ен, па дóјдо*ме.

Бáбо тўрски збóреф. И арнáуцки.

Сме трнал'е нáгоре дóма да доóђаме. Рáд бáбо. Рéче:

— Ће нрóдадем нíве, óвија, тíја. Свé ће прóдадем, дéцава да гл'едам, стáрци.

Кó[г]а ти íл'езе јен чўјек прéд-нас, íмаше јен мóс.

— Свé да испрóдаваш шо íмаш, нíшто ти не стáсује.

Ће не враћа нáзаћ чўјекот. Сéде прéд-нас. Нáзаћ се врáти*ме.

Ка не врáтив нáзаћ, Ђјуп жéла.

Пóсл'е о[т] тўје бáбо на пáзар, зé јена чáпа. Ка зé јена чáпа, һ[e] íдеме во сéло Дóфишта. Ка һ[e] íдеме тáмо — во јена áвл'ија гóл'ема. Ка сме óшл'е нáјпр-во, ка ће вíкне бáбо, тáмо *óце íмаје двáјца, и бáбо ће вíкне íзан да пўје. Ка ће вíкне íзан да пўје, рáзбра*а да нéкој óца друк' дóшоф. А мíје сéдиме тáке. Ѐзан испрa бáбо, ка ће ни дóнесе нéкој нéкује грне црно и л'еп црн. Мíје рáде, прéраде — ће се најáдеме. Јáдо*ме ми.

Чўјекот не врáти нáзаћ:

— Јá ће се врáтите нáзаћ, јá ће се врáтите нáзаћ.

И не врáти чўјекот.

И бáбо *óца бéше тўје. Ќт-*óца зé клáсје да бéре. Млбго клáсје íмаје, пўно. Учíни*ме мáло жíто, сóбра*ме. Вáмока се Сáнија, и мáјка и *Атица.

Ка учíни*ме, они на плáјна да го óберет. Жíтото му го зéл'е. Арнáути од Бóзофце.

Посл'е — вара, дура — мије остана^хме тује. Имаше јена жена јено дѣче хо-
раво. Оно ће-пишти, ће-пишти, с обедвѣ-очи хо^ораво. Ја сом се цѣњила тује. Со
дѣчето мије, и жѣната, му^ж ги је аскер, кој-зна кѣ ги је. Ја тујека при ња. Ја ће
га тражим дѣчето кѣде је, што је. Посѣда ја тује па посл'е дојдо^хме во Бозофце
вамо. Тује бабо се спобол'еф, бабо ^хоца. Шуга фати^хме. Од-њего на-њего, бабо
шуга фатиф. Дошоф вамо по корњој. Тога Пѣмба умрела, сѣстра му била. Од^т
некој врѣме бабо ће трне да дојде. Баба останала w плајна. Нѣма никој. Нѣма
никој Мл'ичанин да го зѣме. Дошоф Зѣзниљ да го зѣме. Дѣјде бабо дома. И мије
дојдоме. Бабо бол'ен млого от огњица.

Фукаралѣк гбл'ем. Тога продадо^хме Ограда. Оваја Ограда продадо^хме Ба^х-
тијарофцам. Посл'е ^хУрија ка сме да^л'е во Диканце двѣсе л'и^ре му дадо^ха.
Посл'е наза^х...

... И не-виђим, не те-виђим тебе. Очи не ми-виђет. Нѣкња сом панала да
искршим глава. Глава овде сом га расекла свѣ. Па ме мажаф овија Цѣваир. Цѣ-
ваир ме мажаф не-знам со што. Ка ми се откачил'е рѣке, ка сом лупнала, веће
сом пиштила, сом пиштила на мала. Не сом имала стап.

Мори пѣнцири ги чинет „бам, бам, бам“; се искршија пѣнцири. Ја се йски-
на, рѣко, ће ги се йскршет пѣнцири Атимици. Не ме-држет ноге.

Васвија Зејбеки, рођена 1903.

В р а н и ш т а

Таке се живуало

Ће трѣбиме во јѣсен' жито. Ће трѣбиме на сбѣк. Ће постѣлеме покројец,
стѣр покројец, напрешен, мишама, па ће трѣбиме, ће отрѣбиме, десет карл'ице
ће онѣсеме. И за гуједа јарма, и за љуђи. Ћ[е] идеме во водѣница, сваки ден ѣ[е]
идујеме, рѣд^т не-мож'еш да добијеш. Два-камна тамо се мл'ѣл'е. Чѣтири водѣни-
чари бил'е во Враништа. Мије во Абаза рамѣтл'ија сме мл'ѣл'е, и во Ибраима.
Тује сме мл'ѣл'е. Па посл'е водѣница овдека је запусте^ха, јазоји се прекинаа, во
Мл'ѣке сме идѣл'е, сме се трућал'е. Па ка ће донесеш брашно ће го отсиваш па
ће насипеш каца за зѣма да ти сѣди. Јарма свѣ. Па коломоћ ће љупиме, па ће ти-
јаме граоји, коломођи, ѣ[е] идеме да береме гра, ѣ[е] идеме да береме компири,
ће вађаме, зѣлка ће сѣчеме во јѣсен', свѣ. Сме сијал'е напре, не ка сѣга. Па
посл'е, ајде, дрва ће крастиме, ће береме. Немало ка сѣга тѣстѣре шо има, па да
сѣчеме. Напре со сѣкира, свѣ со сѣкира ће се мучиш, ће се трућаш, со магарина,
со кѣла дрва ће тѣраме ако је рѣвен пут, ако ^ходет. Муке напрешн'е бил'е.

Напре дѣцам сме варил'е каша со коломоћно-брашно, па сме варил'е попа-
ра, ће напрајме со л'ѣп, дѣца да јѣдет, да пијет. Па ка ће ги мѣсиме зел'аници,
кѣре ће ставаме, зѣље млого, штавѣљ ће тураме да мацаје дѣца. Нѣма л'ѣп, нѣма
ништо да јѣдет, калабалѣк дѣца. Компири ће вариме, компири век сме имѣл'е,
тикве. Маунке ће вариме пуно. Каша ка ће вариме, ће се потѣпаје дѣца, раде се

дѣца кáша да јáдет от коломоћно-брашно. Л'ѣп нѣма да тўриш. Па ка ће тїјаме — óх, óх. Кóраник ка ће мѣсиш! Кóраник сме вїкал'е, кóраник во црѣпн'а, зел'аници со врник ће прáиме. Дѣца сáкаје да јáдет, зар ка сѣга — чикóладе, вѣзден тїја. Мўке имал'е нáпрешн'е. Грашец ако стáиш — и! На две нѣдѣље јен пут грáа, ако го вїђет дѣца. Óно грáшке л'ѣтáје кроз^с вóда, грá — име да му бїде, со брашн'о ће го зáпржиш, со кáша ће тўриш, да ти кáж'ем, да јáдет дѣца, да сркáје. Немáница. Кисѣл'ица ће бѣреме, штáвель ће бѣреме. Па се брál'е рѣсуљке па да јáдет. Нáјглавно л'ѣп држаф дїрек во кўћа; л'ѣп нѣмало...

... Ка ће стáнеме сабаáл'е, ће нарáниме вóлој и ħ[e] їдеме на óран'е со дѣј-ће л'и, со стáрца л'и. Пóсл'е ће га їзореш н'їва дóбрó, ће га їскафкаш, ће га сїјеш, ће га зáвлачиш.

Е, сѣ[г]а, во прóл'ѣћ, јóпе ħ[e] їдеш на н'їва, ће сїјеш прво óвес, пóсл'е јѣчмен, пóсл'е кóломбоћ па нáјпóсл'е грá и тїкве, ће зáсїјеш крóмит^а и све како трѣбе и ће ге срѣдиш. Е, пóсл'е ће ге кóпеш, пл'ѣвиш, áргати ће вїкаш ил'и сáм. Вáжно — ће рáботаш.

Ка ће ўздрет пчѣнице, ħ[e] ї[д]еш на жѣтва, во áвгус ħ[e] ї[де]ш на жѣтва. Ако имаш лўђи, ће вїкнеш áргати, жѣтвари. Ђе мѣсиш л'ѣп от^а вѣчера, ал'и от^а вѣчера ће го зáмесиш. Вўтре ка ће стáнеш, ће пómэвзиш, сáдој ће óмијеш, ће испечеш и ħ[e] їдеш на н'їва. Е, тїја се жн'ело. Па ће стáнеш нóћа, ће зáмесиш, ће изрáботаш и ħ[e] їдеш со нѣкого, ел'и нѣкоа дѣјка, ел'и бѣћар, ел'и нѣкоа млáјнеста на вóзен'е. Ђе надóнесеш на гўмно снóпој, ће нáпрајш кóпице, ће спрѣмиш, и пóсл'е ће нараниш кóјн'и и ће вршиш. Ако имаш некóјего áргата, ўбаво, ако нѣ — от кўћа шо имаш, ће сóбереш, ће їзвршиш, ће їздигаш тóк, ће дóнесеш жїто во кўћа. И тїја ти је за цела гóдина. Не се купўало, не се имало. Свѣ от сѣбе.

И пóсл'е ка ће извршїме, јóпе ће сїјеме јѣсѣно шо трѣбе — 'рш, пчѣница, белó-жито.

Е, сме пѣкл'е во кўћа. Црѣпн'а ће стáиме, пóсл'е врник. Црѣпн'е ка сме прáил'е на гн'їла ħ[e] їдеме, па ће бѣреме, ће ја гáзиме па нѣкуа ж'ѣна шо је стáра, ће ни ге зáвије. Е, тáкези, мáјко, сме рáботал'е. Сме мѣтил'е нóћа, сме пѣкл'е нóћа, ўрда сме вáрил'е, сме продáвал'е ўрда, мáсло, сїрен'е...

... Јá ко сом бїла дѣјка, їч не збóрил'е со бѣћари. Пóт-пенцер. Тї гóре, он дóлу. Ке шо ће ти рѣче брáт, тáмо ће їдеш. Какó-ти-је такó-ти-је. Дал'екó-л'и-ти-је, нѣ ти је 'ўбаво л'и, брáт ка шо ће ти рѣче, тáмо ће їдеш. А за гóтвен'е ће ти їзвадет крѣпе, ће ти дáдет от ке мўжа ако си зѣнгил', от ке брáта, вáвна ће ти кўпи, влачáрчице ће вїкнет нóћа па ће влачѣт дўрї до сáба на лáмба. А чѣшарке дрўге ће чѣшет, ће спрѣмујет, пóсл'е ће га прѣдеш óснua, вáке ће прѣдеш на рўке зашáрѣне. Тїја бїло све со рўке. Тáке бїло. Па ће вапцўјеме, ће вїкнеме нѣкуа жѣна шо рáзбїра, па ће ге пѣреш цѣв-ден, вѣзден. Пóсл'е ће дáрујеш тáмо, ће дáеш свѣкрви рўо, свѣкру, мáјки стáри рўо, тѣбе, зóве, ако їма нѣкој стрїне. За сѣбе прáјл'е десѣтина кóшул'е, десѣтина пáра рў'о, тїја сѣцáдина двѣ-три, ħїл'им, свѣкрви чáршаф двóсовен, пáмучен, свѣкру сáцаде, дѣверу шо је пóстар сáцаде. Амица ако имаш нѣкој — кáарче.

А кла́шн'е! Те викнеш не́који шо вла́чет убао вѳвна, свѳ ма́тора да бѳде. Па ће га прѳдет ѳснау, па ће га снѳјеш, па не́куа шо тка́је, шо ўме да тка́је, ста-ра́-жена ће ги ѳзотка, па по́сл'е ће да́јеш на вал'а́јчара, е па, по́сл'е, на кра́ј, ће ги ши́јеш.

Де́јка на́двор не ѳграла, во двѳр. На во́да не ѳдал'е, ѳдал'е свѳкор и свѳкр-ва, само́-двајца от ку́ћа лѳђи.

Мла́јнеста ће за́игра во двѳр, л'екчи́ца, а де́јке ѳграл'е на́двор, се́ло ѳграло млѳго.

Мла́јнеста во ко́ла га зѳмал'е, во ко́ла шо во́зиме сно́пој, и на́-којња а ча́р-шаф ће ти́-стаи. Бѳло свѳдбе ѳсто ка се́га. Ду́ак мла́јнести ги ста́вал'е.

А бе́нар и де́јка не се позна́вал'е.

... О́дал'е преко пла́јна. Ге сме спрѳмал'е та́рана, л'ѳп, у́рда, зѳл'аник. И ѳ[e] ѳдет пе́шке. И не́ма кн'ѳга да ти прѳтет. За Булга́рија преко Те́тово одѳеѳни, за Уро́шевец одѳеѳни. Ѓ[e] ѳдет во је́сен', а ке Ђу́рен' ѳдал'е до́ма сви́. Таке ѳдет билѳ. И свѳ-л'ето ће жн'ѳт, ће рабо́таје, ће вршет и јѳпе по́-јесен ће ѳдет. Па́ре ће зѳмаје со фа́јда па ѳ[e] ѳдет. Не́маје своје́-паре ни́како.

Дру́го не́мам за пу́тници шо да ти́-кажем.

Ајша Јакупи, рођена 1914.

Зло́ва ма́ћија, де́те и де́јче (при́кашка)

Не́мал'е ма́те́ре, ѳмал'е ма́ћеја. Ма́ћеја му ре́кла му́жу:

— Да ге за́гинеш де́цата!

— Ка да ге за́гинем?!

— Ге за́гини!

О́тец ошоф во шу́ма и гим ре́коф де́цам:

— гтте ви́ ка ѳвде, ја ѳвде дрѳа ће бе́рем, ви́је ка́-тамо.

Де́јчето слѳшало и ре́кло:

— Те зе́мем пе́певф, ће ту́рам по пу́т.

×О́дал'е от се́ло. Ка ѳл'езл'е, ×о́дал'е и пе́певф ту́рал'е.

— Ба́бо, ба́бо! Ба́бо, ба́бо!

Ба́бо ге ѳстајвф. Ге за́гѳнавф во шу́ма бра́та и се́стра.

И ѳна по́-пепевф, по́-пепевф. По́-пепевф до́шл'е. Ка до́шл'е, се́нал'е на́д-врата.

А ѳни ва́рил'е ба́крдан.

— Ёте, — ре́коф о́тец — да се де́ћица, би ке́снал'е и ѳне.

— А×а, ку́чету ће ту́рим.

— Ёво сме, ба́бо!

— А×! Не си ге за́гинаф јѳпе!

Јопе ге зѣха, ошл'е јопе. Оно зѣло сѡљ и трѣце, дѣјче. хОдал'е, хОдал'е, хОдало и турало, хОдало и турало ни[з] шума. И л'йсица ги л'йжала тија трагови. И загинал'е.

— Бабо, бабо! Бабо, бабо!

Нема го бабо.

О[т] тужка ил'езл'е. Ка ил'езл'е от шума, оно:

— Вода ми се пије, море сѣстро.

— Немој, брагче, ђвде. Вук ће ми се учиниш — дѣјчето рѣкло брату.

Вода не го остава да пије.

— Ће пијем вода, сѣстро, шо сака нека биде!

— Вовф ће се учиниш.

Он пи — рогои расти; он пи — рогои расти. Се учинивф он вовф.

Ка ил'езл'е от шума:

— Сѣја, сѣстро, ја һ[е] и[д]ем во плајњина да пасем.

На топала га скачивф сѣстра и ошѡвф.

Ка ошѡвф, она сѣдала. Дѡшовф јен со кѡјн'и. Кѡјн'и фрчет, не пијет вода. Ка пол'авф — дѣјка на топала кол'икава:

— Сл'ѣзи, море дѣјко!

— Не-сл'изам!

— Сл'ѣзи, море дѣјко!

— Не-сл'изам!

Он пративф љуђи да га сѣчет тополава. Га сѣкл'е, га сѣкл'е. За мало за вутре останало. Ка дошовф брат да поља сѣстра! И га л'йжаф, она расти; и га л'йжаф, она расти; и га л'йжаф, она расти — дебѣл'и-се топала. Л'йжи — расти, дебѣл'и се топала. И јопе ошовф во плајна. Ка дошл'е вутро, нема, не сѣ-сече.

И јена мајка имала туж:

— А можеш да га измамиш дѣјкава, мори?

— Како ће га измамим?

И она зѣла црѣпн'а, врник, дрва. И пот топала стајила да пѣче.

Она, дѣјка, ги рѣкла:

— Мори мајко, та црѣпн'а наѡпако си стајла. Таке не сѣ-става! — ѡзгора ги рѣкла.

— Та не-виђим, ма ћерко. Ако сакаш да ми го стајш нал'ице, сл'ѣзи!

Она сл'ѣгла да му га стаи. И чужековф га зѣф, дѣјкава га онесоф дѡма. Ка га онесоф, дошовф брат. Ка дошовф брат — по-ноге, по-ноге, по сестрине ножице на врата. Дошовф. Вајни брат — го врзал'е брата, го зѣл'е.

Маћѣјата со ћерка чула тамо-вамо, со ћерка ошла во н'а на гѡсти. Имала дѣвет ѡдаје. Сѣдал'е, сѣдал'е онде. Чужекот ги рѣкофр:

— Ѳсом ће ги ѡтвориш, дѣвет немој да ги ѡтвориш; ја ће ти ги ѡворим.

Маћѣја дошла со ћерка и онде, тамо-вамо. Трудна била. И она во ѡдаја — туже вѡци, туже гајци, свѣ живо от шо има во сокацке ѡдаје. Л'ѣл'е! Само змије и

смóкој! И го ђорнал'е w óдаја со све мáтере. И óна остáнала w óдаја, змије во һуше. Сѣдала, сѣдала. Га промѣн'ила һѣрка свѹа ўбawо.

Чѹјек рекоф:

— Дáј кључои да ги испóљам живóтин'е шо рабóтáје.

Свѣ, свѣ, о^т таја óдаја не му гá-дала кључ.

— Дáј кључ!

Wстанав^ф óн, скршив^ф врáта. Га пóљав^ф жѣна — во стрѣд^т от óдаја му рó-дила дѣте. Сѣдй.

— Шо рабóташ, мори жѣно?! Кáко?!

— Ето вáке, — рече — мáћеја ми учíнила, змије да ме íзедет.

И га зѣф жѣна. Ка га зѣф жѣна, со све һѣрка га врзав^ф н'á. Он рекоф:

— Ќе га закóл'еме жѣнава.

И га тóрил'е во бóнар, пóсл'е јóш нерóдено. Га тóрил'е во бóнар сѣстрата. Áјт ће го пóјет брáта, вóла.

— Ќе ме кóљет — рекоф^в — на бóнар д[а] íдем.

И рекоф:

— Фáтмо, сѣстрó, трúп гóтвет, нóш óстрет, ће ме кóљет.

— А шо да тí-чиним, а Јóсуф-брáтѣнце. Já сом рибинó-срце.

И ће дóјет дóма. И јóпе һ[e] óкол ўзокол:

— Ја ће íдем да го нáпоим.

По зѣчеве нóжице, по зѣчеве нóжице тáмо, и јóпе:

— Фáтмо, сѣстрó, трúп гóтвет, ће ме кóљет.

— Та шо да тí-чиним, а Јóсуф-брáтѣнце, јá сом рибинó-срце. Ѐмам дѣте во скýт.

Дóшов^ф дóма:

— Не гó-кóљем, не гó-кóљем вóла.

И нáшоф причци и рíбата га íзвáдиф од бóнарот. Ко га íзвáдив^ф, га прѣ-сети óна со дѣте вó-скут. И веће дóшов^ф дóма, га зáклаф тајá-жена и ги вíка мá-тѣре на вѣчера:

— Се нáјала мáти о^т һѣрка.

Посл'е со нóге нéкако вíдела, нóге л'и, рúке л'и.

— А^х, һѣрко, шо ти сом се нáјала.

И н'á га зáкуа во кáца. И óстанаф со тајá-жена јóпе, со дѣјката тајá прва. И брáт ги óстанаф, вóф^ф шо се учиниф.

Тáке бíло

Сѣстре сме бил'е трй. Мáтѣре нé-сме íмáл'е, óца не сме íмáл'е, брáта не сме íмáл'е, тѣтка не сме íмáл'е. Измѣáрнића сме бил'е мй w Пол'áкофци. Сме сипáл'е вóде, сме жн'ѣл'е, сме рабóтáл'е, сме пóрáсл'е. Фурунције ни гл'ѣдал'е, ни дáвал'е л'ѣп.

Ѐмáл'е вóјници па ће ни дáјет шо ће гим óстане да јáдет. Вóјници во кýћа ни сѣ[d]ал'е, вóјска све тýјка. Со кóјн'и нóсил'е л'ѣп, нémáл'е ка сѣ[g]а аутýна.

Жѣне со мѹжи. Ђе гим идѣме на вѹда, ѣе гим сипѣме. Све порасл'е. Кољ-кѹ-пути и гладне сме сѣдѹл'е. Па порасто*ме. А ја се фѹти да се мѹжим за Рифѹ-та старѹго.

Сом ѹшла на жѣтва в Рамадѹници. Жњѣме вѹмо. Вика Сал'ѹица:

— *Ќди вѹмо!

— Шѹ да ѹдим?

А ја — за Рифѹта ми бѣло. А ја гл'едѹника и[м]ам — Сејранѹвфскогѹ ѹвѹ-гуа, ѹмета. Со срп во рѹке во Имѣтице. Во Имѣтице. Со срп во рѹке во Весѣ-љѹвфци.

Ќтиде во кѹћа — јена тѣстија и јен сѹ*ат, јена мѣтла — ниш'то дрѹго. Дрѹ-го — дѹј! А нѣ сом за мѹжен'е, нѣмам јѹш петнаесе гѹдине.

Ќтиде Сѣјма. И сѣдѹ седом гѹдине. Рѹди Нѹрета, јено ми ѹмре, Сѹља, Ёсма — изгѹре-ме. Ђе ја рѹѹам. Во нѣдел'а Рифѹт ѹмревф, во понѣдевник сом га рѹдила вѹтро. И јѹште, ѹѹј, сом жѣва; Ёсма ѹстарѣла, и ја сѣ[д]им жѣва, ѹѹј. Бѣз-мужа, бѣз-никогѹ. Сѹма во кѹћа. Сѣ[д]им пѣесет и сѣдом гѹдине ка ми ѹмреф мѹш. Ѐмѹм ѹсѹмдесет и сѣдом. Ѐмам гѹдине. Сѣдим сѹма.

... Ибрамница прѹјла пригѹнице ка се рѹдила Фѣвда Мѣјрина. Ќни со слѹ-ма кѹће, а искра л'ѹ-била, шѹ-било — се фѹти, изгѹрело. Све изгѹрело в Пол'ѹковфци. Пѹсл'е припрѹјме јѹпе кѹће. Рифѹт ѹмре, Зѣадин ѹмре, Рѹсим ѹмре, ја сѣдим да чѹвам. Нѹро во Ниш, Сѹља сом ѹмѹжила, ја га чѹвам кѹћа.

... Раѹма порѹсла, сѣстра, Рѹсим дѹшофв, дѣвер. А ја нѣ-знам да га сѹка Рѹ-сим. Во кѹћа наша иде; ѹн на гѹмно, ѹни збѹрет. Не ка сѣ[г]а шо идѣт дѣјѹиѹа, шо идѣт со дѣца. Фѣѹма вѣл'и:

— Сѣди тѹ, ѣ[е] идѣме со Ѐсмаа круше да бѣреме в Ќрчуша.

... Она Ёсма Абѹзова је. Раѹими ги дѹнесѹф ѣѣрдан ѹт Скѹпје Рѹсим. Јѹ вѣл'им:

— Ајде дѹма! Нѣ-седи, чѣтврток је. Збѹрет ѹѹђи, стрѹмота је ѹвде да сѣ[д]иш.

Она нѣ-идѣ. Ќн вѣл'и:

— Сѣ[г]а ѣ[е] ѹзем сѣкира, мѹјка ѣе ти ја гѹњим, ѣе те ѹтепам.

Ѐл'езе Рѹсим на пѣнцѣр ѹт ѹдѹиче.

Ѐл'езѹфв Рифѣт ке Мамѹтѹвфци па се тѣпал'е. Вика Сѣзѹира, вика во Крѹ-љѹвфци, тѹмо има цѹндѹри:

— Ајде — вѣл'и — да вѹкѹме, да го зѹтвѹрет.

Пѹсл'е се разлѹтѹме, нѣ-збори ѹна со мѣне. Ђе га дѹнѣсет вѣѣе, а јѹ мѹ-зник мѣсим за вѣчера. Ќн дѹл'е рѣче:

— Сѣстра ѣе ти дѹѣ, идѹ пѹл'ѹј тѹмока!

— Нѣ-идѣм, — вѣл'им јѹ — нѣ-идѣм.

И сѣ[д]им тѹке негѹтвена на нѹѹви, мѹзникѹт сѣ[д]и пѹт-клупа. Ќн дѹјде, пѹ-сѣда в ѹдѹја мѹа, га вл'ѣче со свѣчега, и в ѹдѹја Задѣл'ѹчина га фрл'и тѹмо. И вѹкѹ:

— Аирл'ѹја, аирл'ѹја, иде млѹјнѣста!

Дѹјде, га стѹја в ѹдѹја.

— Ќтте вѹмо! Задѹница и тѹ.

... Мати ни умре, ја не-знам ко умрела. Малѡва сом била. Имаше јено дѣјче, Ёсма го викаше, мал'ичкава. Фати јен немоћ ка сѣга. Ја сом бѡвна, Абáзица, Мемет, от^д Љубошта му била мати, она во Салова-кућа седеше. Она, мазник месил'е-ми, вел'и:

— Ѐди ги бнеси Абáзици!

А она не-знаје себе.

Ми го зѣа мазникот. Ја доје.

— Шо ги ил'езл'е Абáзице, — вел'им — во л'ице, Мемедове от^д Љубошта?

Она вел'и:

— Бѡгин'е ги ил'езл'е.

Она умрѣла, и дѣјчето било на гѣс, седеше, и ѡна и Абáзица во јен-ден умрел'е.

Сом одала, се влачим по-зит. И не-знам мати а ми умрѣла. Јена Фѣјма и Рајима, мал'ичкаве. Мије не л'и сме пуал'е, бѡже идем на свáдба ко се ж'енивф Јусувф Ашимовски. Па бѡже на свáдба иде. Кад га нѡсил'е да га закопујет, траам ја, траам. Те пујет мѣвљут^д. И доје Устиница и мати Устиничина.

— Ёсмо, та ка-остај дѣјњићá јѣтимћића!

Умрѣла.

Фифа Рифати, рођена 1901.

О р ч у ш а

Ка ми се мучила млѡго нана

Ја сом била фукáрачка млѡго. Ка сом се омужила ја, посл'е сом видела глаћ. Три гѡдине ко држал'е муáребе, во Раѡвица сом прѡсила туже.

Тáмо ми умрела стáра мајка, ми умрело бра'че тáмо. А мати муá шо била, се здружила со јена ѡвде, се напрајл'е сѣстре. Прѡсил'е. Прѡсила, прѡсила. Имала сѣстра во Рáдеша, мужена. Сѣстрата ги била мѡгућна млѡго. Имал'е два-камна водѣница, имал'е ѡфце, имал'е ѡфчара свујего. Па ка ћ[е] идеме, мене ми вел'и сѣстра, и она ће ме најаде, ће ми даде л'ѣп, по јена тѡпка урда ће ми стај, вел'и, и по две кила, три брашн'о ће ми тური сѣстрата. И ка ће фатиме Плајнике, Бродѡсафце, вел'и, тија сѣла наѡкулу, арнауцке.

Áвл'ије шиптарске, вел'и, кѡн'и ке им вл'изаје, мати мене ми кажувала, ја дѣјче. Те викаме — мати ми вел'и — „xало, xало“. Јена не ил'иза на чáрдак да даде неѡкој кѡсавец. Бѡже сачувај!

Па муá-мати ће дојде нѡхам. Старá-мајка ми била млѡгу стáра. Она не-могла. Мајката муá шо ми била, од^т ова-мати, имала три л'ире. Три л'ире турске. Имал'е два-тринаесет кѡзе. Напре кѡзе имал'е бул'уци, ѡфце имал'е. Свѣ ги исклал'е да ги јáдет. Чѣтири кѡзе бабо мѡј имаф кога се жениф. И тија кѡзе, ка ѡшоф да прѡси, бабо ге бнесоф чѣтири кѡзе сѣстра да му ге ѡчува. Ка сме фатил'е Раxѡвица, она ге прѡдала, ге изела, сѣстра. Ка сме фатил'е во Раxѡвица, шо

ти-кажа, бра́тче та́мо ми у́мре, ма́јка ста́ра ми у́мрела, са́мо ја сом оста́нала. Ја́ и ба́бо. На́на му́а про́сила, про́сила и најпосл'е де́ца паросала и мене ме остајла. Ма́ти шо ми би́ла, ошла во родбина сву́а. Ра́иф от Кука́л'ане га сл'егоф во При́зрен. Ы́мал'е ду́ћан во Бо́сно. Ы́мал'е ду́ћан та́мо. Она́ оца́ има́ла, бра́ча има́ла два́. И им ре́коф о́тоде: „Сл'езите во гра́т. Те на́дете да купу́јете, да ка́сина́те, а во Кука́л'ане не́ма от ке́де.“

Ка ми се му́чила мло́го на́на! То́га Бу́лгар! Бу́лгар, ће́рко, да не́-до́је. И Ау́стрија. На́на му́а шо ми те́гна́ла! Баш-ма́рама незавр́зана на гла́ва, те́рл'ик бе́з-гајтан, скута́чица.

И по́сл'е на́на во гра́т сл'егла, фа́тил'е ку́ћа со хи́рија. Мене ме остајла — де́те а у́мре, ма́јка а у́мре! Ја́ са́ма со ба́бета. А ба́бо ка ми се ра́збол'еф, и он да ми у́мре, ге сте́гина но́ге со пу́ас. Мене ме зу́јет во јена ку́ћа, да ме по́син'ет. Ма́лова. Ы́змреф^в инсан; та́мо ка ти́фус.

Ы́мал'е јена ку́ћа, га ви́кал'е Ша́ћир-а́гина. Ви́је не веру́јете. Тријесет ду́ше на вра́тава ће би́дет, во ре́т ће че́каје. И сви́м ће да́де.

И ме по́син'ил'е, ме зе́л'е во Са́љофци. Де́ца не им оста́нал'е, им по́мрел'е. И мене ме ста́ја во дво́р, ме искэ́паха во ко́рито, ми обл'эчо́ха ха́л'ишта ми́јене. Ме пра́ћаје:

— Ы́ди во таја́-кућа. Ти́ја и ти́ја да ми до́несеш. Да им са́каш!

Мене ми ста́наф ба́бо. Ка ће ме ви́ђи ба́бо во у́лица:

— Ма́тер да ти го го́њим! Ма́тер да ти го го́њим! Бр́го ха́л'ишта да идеш та́мо да фрл'иш!

И ја о́тидо, h[e] íдем.

Ка h[e] í[д]еш да прбсиш, не ка́жувеш ба́бета да има́ш. А́мица има́м. Те пра́шувал'е.

Ја о́тидо јо́пе во ку́ћа ха́л'иштата да им ге да́дем. А му́је ха́л'ишта, фука́-рачке, фрл'ил'е на љу́бре, во ре́ка.

На друго́-место јо́пе да ме по́син'ет. Јена де́јка от о́вде шо сом га о́несла, н'а га по́син'ија. Ја́ не со́м-могла од ба́бета. Ба́бо не ме остајф. Та́мо би оста́нала.

Па на́на ка ми про́сила на ха́ча. Ка о́шл'е, ве́л'и, два́есет и пет ду́ше от о́вде, от О́рчуша, да про́сит во гра́т. А на ха́ча има ха́н. И во́де шо има́је, мло́го гол'еме́-воде ту́је има́је. Па по́сл'е на́горе је бре́цно мло́го. И шу́ме го́ре. Па го́ре ка ће ил'езеш — че́шма сту́дена, ко́рито гол'емо — сто́ка да пи́је. Ы́нсан íде со ко́њи.

Ка о́шл'е да прбсит, Бу́лгар чу́аф на ха́н. И о́вја ка се со́брал'е, ка про́сил'е два́ес пет ду́ше, два́јца са́мо му́шке. Ка до́шл'е на ха́н да но́ћева́је, Бу́лгар ге о́п-кол'иф. Ка гра́бнаф Бу́лгар Ка́рета, два́есет и пет ста́па, ве́л'и. Друга́того два́есет и пет ста́па. Па, ве́л'и ма́ти, мори ће́рко, о́гињ има́ф, но́ћно вре́ме, но́ћам бе́гал'е, не бе́гал'е де́на. Па ко[г]а гра́бнаха да се мо́чаје о́гињот да го у́гаснет! Па ка фа́-тил'е же́не таке-го́ре крос шу́ма, во Ло́пушник да се со́берет. Ка́кво про́сен'е!

... Од Бóрје íдал'е w Óрчуша кóприве да бéрет. Сíјане н'íве, нáпре, кá-
куљ. Жíта бíл'е гнэсне нáше. Ће бéреш кáкуљ, па ће го нáдробиш, ће го вáриш,
со јена рúка брашно.

И нáна мýа во рóда сéдала. Бáбо ме óнесоф мáтёре во грát. И óни ни вá-
рил'е бáкёрдан да кэснеме. Сом остáнала тýје.

Пóсл'е некује врéме бáбо дóшоф, чýка на врáта — тáк, тáк, тáк! Ил'íзаје.

— Дéјчето нека íл'íза за мéне!

Óни врáта отвóраје и мéне ме пúштаје прéд-врата и врáта га затвóраје. И
óн ме претрэсује, бáбо, мéне.

Отíдо*ме јóпе во Раóвица јá и бáбо.

Íспројде нéкује врéме — ће ти дóјдет — нáна ми кажúала — од Бóсно во
грát, родíтељи, браћа. Ка ће дóјдет, пáре рáнец. Зáд-врата, вéл'и, ге стáил'е. Нá-
на ми кажúала, јá не сом вíдела со óчи. И ге стáил'е пáрете тáмо, ћéрко, вéл'и.

Пóпрошло муáребе, ал'и íнсан нéма. Удри кúпуј н'íве, удри кúпуј вóлој,
кúпиф óфце.

Нáна мýа дóшла во Кукаљане. А и мíје вéће сме дóшл'е óвде, w Óрчуша.
А јá мал'ичкава бé*, ал'и млóго пáметна, млóго ўмна. Сме óшл'е на л'эшнике, со
бáбета на л'эшнике. Јá да óкинем два л'эшника, змíја мéне за нóга. Бáбо во нá-
раче, ме донéсује. Óвде íмала стáра жéна, знóла од[†] змíје. Нéмало ни л'éкар,
нéмало нíшто. Во вóда стúдена. Јéна íсипи, дрúга нáсипи.

Нáпре пáзар бíф во Брót. А мóј-бабо óшов^Ф во Брót. Ка ги нáшоф кóмши-
је од мá*ало, от Кукаљане, бáбо ги пóрачаф^в, ги рéкоф — дéте ги ўмрело во Ра-
*óвица, *Áсан сме го вíкал'е, дéјче че ги ўмре, змíја га укэсала. Ка ће ја вíђим,
муá-мати, акшáмести дóшла. Јá óца тáквогo би го ўбила. Тá ка ги нé-даде л'éк
пáрице ћéрки. Па даљ мóже мúш бе[з] жéна да ствóри?! Јá-вeл'им — нíкат!

Муá-кућа

Јá две кúће сом нáпрајла. Сом íмала кúћа нáпрајена со ћерáмиде. Дéвет
туáра ћерáмиде сáма сом нáпрајла. Па пóсл'е дрва. Млóго сом рáботала. А óн се
оћóравиф. Вéл'и: „Вíје ми сте оћóравил'е! Вíје! “ О[т] тéрет, о[т] тéрет. Ѐмаме
мíје н'íве, зéмн'иште íмаме два éктера, íмаме зéмн'а, и бл'íзу пót-село. Ка кú-
пуаф, вáђаф кáмене, со лóсто! Па удри, удри! Јáк бíф, млóго. Óстар, рáдник.

Стóка сом íмала трíесет брáвје. Трíесет брáвје стóка ми изгóрела. Тóга w
Óрчуша двáесет и пéт кúће изгóрел'е. И стóка. И свé. И јá w óца сом сéдала, а
óн рáботаф тóга во Крагúјевац, јóш-било прíфатно. Нáјпрво сом кúпила јена
мéтла и јен бúтин. Штó-масло ми изгóрело! Да се фр'лиш в óгин'от! Óфцеве шо
ми изгóрел'е, стóката, w пéпeф да се нé-најде ни јено кóскиче. И кóмшијем из-
гóрело. Нé само мéне.

Шó-знам кој ги ўпал'иф.

Мој отец ка вл'егоф во кућа да вађа брашно, да вађа жито! И ка видеф котеф ка сом сварила урда ја, и веће котеф го исипаф, тепција во-руке и ни избегаф; сџбице ге фатиф пламен.

Арија Шабани, 1910.

Д и к а н ц е

Вук и л'исица (прикажн'а)

Имаф јен вук и јена л'исица. Вук биф домаћин. Со л'исица брат. Л'исица дома работала она. Собрал'е, демек да речеме, масло, урда, све тја, и за зима го дигнал'е. Она рекла:

— Вукѐ! Ме викаје да назујем.

— Та ка ће назујеш, л'исице?

И она ошла. Ка ошла, она ошла каћићићата да ге начне. А он, бајкуш, седи при огин'от, чека л'исица да доје.

Л'исица ошла, назуала тамо и дошла. И ка дошла, рече:

— Л'исице, а дојде?

— Дојдо, вуке.

— А назуа?

— Кане. Начмач.

Ге начнала каћићићата.

Па некој време посџјала шо посџјала. И она рекла:

— Вукѐ! Ој!

— Та кој те-вика, л'исице?

— Та некуа родила — рече. — Ме викаје да назујем.

— Ка те наођаје све-тебе?

— Шо-знам — рече. — Ка ме наођаје, ме наођаје — рече. — Ђ[е] и[д]ем да назујем.

Е, ошла. Он седи тамо. Она ошла и каћићића ге преполовила. Шо собрал'е. Се најала и дошла.

— А дојде, л'исице?

— Дојдо, вуке.

— А ге назуа?

— Кане. Преполош.

И некује време сџјала. Опосн'ела, па ће иде.

— Вукѐ! Ој!

— Кој те-вика, л'исице?

— Та кој мѐ-вика, огрубѐнице? — рече — Рађаје — рече — па ме викаје да им зўјем.

И ошла. Ка ошла, ге ол'ижала каћићића. Ге тўтнала. Се најала и ёво га, дo-шла.

— А дoјде, л'исице?

— Дoјдо, вўке.

— Ка го нáзуа?

— Отркаљеш Ваљеш.

— Кáко, бре л'исице?! Ка им ге нáођаш имин'ава?

— Тá-ка-ће-им-ге нѐ-најем! Убавѐ-им-се јáко. Ка шо се рађаје, тáке им зўјем.

Сѐдет. Л'исица рече:

— Ме тѐкнало — рече — да вáриме кáшица.

Свáрила кáша.

— Д[а] íдем мáсофце да зѐ[м]ем.

Ошла. Се врати́ла. Вика:

— Вўкѐ, свѐ шо си нáшоф, дур сум зўала, си íзеф^в!

Сѐ[г]а му се тўари н'ѐму.

— Вўкѐ, свѐ си íзеф. Шо си нáшоф, си íзеф^в!

— Нѐ јá!

— Тí!

— Нѐ јá!

— Тí!

Се закарáл'е. И јáл'е тíја, кáшата га íзел'е.

Л'исици рече вўк:

— Тí си ги íзела. Оја — рече — бáш си зўала, тí си зѐла! — рече.

— Нѐ јá, вўке! Јá дур сум зўала, тí си јáф^в! Е, áјде — рече — ће ил'ѐземе на рíт'ѐно, ће се рашѐтаме. Ђе ме дíгнеш нáрамо, нѐ-можем јá.

И га дíгнаф.

— Бóл'ен нóси здрáвогo, бóл'ен нóси здрáвогo.

Љáј сѐ[г]а! Она се[г]а здрáва, он бóл'ен! И л'исица нáрамо.

— Л'исице, шó ти је, шó-збориш?

— Во нѐсвес, вўке. Бóвна сум. Во нѐсвес збóрим.

— Та ка ће-биде тáке?!

И дўри хѐф го извáдила. Ке íмала нíет да íде. Га óнесоф.

— И — л'исица рече — тáмо ће се исѐреме. Чијѐ-говно је пóмрсно, тóја го íзеф^в.

И ошл'е до рíч'е, тáмо. И она се íстрала, а и он се íстраф^в. И она от пòт-н'его сéбе, о[т] тýје вýку. Ге замéнала.

— Вúке, — рече — пòљај ге свáтои!

Вúк ће пòља сé[г]а и свáтои. Ка пòља свáтои, она во дýпка. И он се сл'етни и зá-нога га фáти. И она му вéл'и:

— Пúшћи кóрен, фáти нóга! Пúшћи кóрен, фáти нóга!

Пúшћиф^в нóга, фáтиф кóрен. Тéгн'и, вúку, кóрен, тí!

— И не бíдује! — рече вúк.— На вéк шо ће нáјдем, ће изéдујем. Л'и́сица во́лко ми íзела мéне, ће изéдујем сé[г]а јá.

Ѐди, йди. Нáјди јéна óфца.

— Ѐ, óфцо, — рече — тéбе нáјдо, тéбе ће те јáдем.

— Та ка ће мé-јадеш мéне? — рече — Јá сум брцкава — рече. — Да йдем од бýлук да ти óдберем, а ти ме зáчекај óвде.

— Ако се зáбаиш?

— Ако се зáбаим, — рече — ме вíкни: Пáтило!

Óшла ке кр́дара. Се зáбајла óфца. Óтишла и пáсе. И он:

— Пáтило, Пáтило!

И она вéл'и:

— Да не сум пáтила, не сéнујем óфчару до стáп. Сум пáтила те сум сéнала óфчару до стáп.

— Ѐ — рече вúк — на вéкоф шо ће нáјем, ће јáдем. Ме íзмами и óваја. Ка ме íзмами! Не бíдује.

И йди. Нáјди јéна кóбила.

— Ѐ, кóбило, тéбе ће те јáдем.

— Ђе ме јáдеш — рече. — Тáко мéне ми íспуни јен рабíјесет пóтокош. Па пòсл'е сéни, ме јáни.

И он сéнаф. Ѐмин. И она ка му дáла со чíфте — úдри, úдри, úдри! И óшла. Вúк óстанаф.

— Брé! — рече — Кáква рáбота óваја бí. Е на вéкоф^в шо ће нáјем, ће јáдем.

Йди, йди. Нáјди јéно мáгаре.

— Ѐ, мáгаре, — рече — тéбе нáјдо, тéбе ће те јáдем.

— Та ка ће мé-јадеш мéне? Тí — рече — мéне ме јáни, те вíкаје во сéло, кмéт да те стáјет.

Го јánaф. На мáгаре јánaф вúк! Тэка, тэка. Коа вíдел'е вúка на мáгаре. Ѐ?! Та шо ће-бине сé[г]а?! Му ил'егл'е со сó^х. Го úдрил'е. Тéпај, тéпај. И сé[г]а ци-чéећи, он во дýпка.

— Јá — рече — ка сé-напрај и кмéт и óца. Мéне — рече — ни мáти оцíница да ми бíла — нé; бабајко да ми бíф — нé! А јá ка сé-напрај — и кмéт и óца! Свé се нáпрај!

Н. Н., рођена 1930.

Муабет

— Вóлој сме íмал'е, на óрање сме íдал'е. Кóњи сме íмал'е. Сме туáрил'е кóњи. Сме нóсил'е: á жíто да је, á сéно да је, á снóпје да је, á др'ва да је. Овде нé-ма јáко кóла. Нé-иде вóзило, нé-иде нíшто. Мíје све со кóњи сме се распрáвал'е. Е тíја.

(— Ка стé-пекл'е л'ép?¹⁷⁰⁵)

— Со вр'ник сме пéкл'е, на óгињ. И црéпња сме íмал'е. Стáре нéјнет во тéпција л'éb-да-им пéчеш. Мázāла! Во црéпња. Те прáиме црéпња па ће се мучиме со црéпњете. Па, посл'е, црéпња тéшка је и брго не угóрује на óгињ. Со малó-др-во, црéпња не угóрује со две трéске. А вр'ник со две трéске л'ép ће го испечеш. И ће зáминеш. Те виђиш рáбота... Нéјнет л'ép о[т] тéпција, нéјнет! Мázāла!

(— Поубаво бíло во црéпња!)

— Áх! Пóмучно бíло! Л'ép íсто! Ако го дóтера кућница на óгињ, ће бíде л'ép. Ако го не дóтера, кéде прéпечен, кéде нéпечен.

(— Тéбе шо тí-било пóл'есно?)

— Тéпција и вр'ник.

(— Др'ва кој-тí-браф?)

— Бéреме сáме. Јéне на л'éђа, јéне на кóња.

(— Кој рáботаф пúђи óвде — мýжи ел'и жéне?)

— Свé рáботал'е. Како кóј. Не сéјал'е жéне. Жéне по жéтва свé, жњét. Ка се врши, по гúмења, по тáмо, по вáмо. Свé се мучиш.

Водéнице, éно ни ге, ни се истúрал'е. Се[г]а нéмаме више водéнице да мéл'еме. И да íмаме жíто, кé ће го сомéл'еме! Свé се истúрало! И дикáнећке и бáћкоске.

(— Вóда от кé сте сипал'е?)

— Јéна чéшма на крáј, тамо ке грóбишта, јéна чéшма вáмо је. Сме нóсил'е вóда со туáрија, бúтин, кóфе — свéкако. На рáмена. Сéга је л'есно. Блáзе ко је млáт. Да прéживи жíвот. Ама сéга! Вóде, свé се нарéдило сéло, канал'изáције. Свé úбаво. Куће се попрáвaе.

(— Во Дíканце куће сáме остáнујет.)

— Сáме! Со нéкуа старéшина. Ка мéне. Шо нéје спóсобна. А млáде шо се, свé се во грáдој. Рáботáе, чéл'еђи зáјено, нáјено жíвујет. Нáјено јáдет, нáјено се бóравет. Ко[г]а ће стáнеш на двé-места, трóшак! Мýжи гóдишњо јéнош мéсец дóма. Шо ће-чинет?! И жéна сáма нé-може дá-успе óвде да рáбота... Рáботал'е жéне. Ёто тáке рáботáл'е. Мýж w јéсењ ће íде на гурбет, w прóл'ећ ће дóјде к'е Ђурeњ. И ће рáботáе свá-л'ето.

(— Каква тí-била свéкрва?)

¹⁷⁰⁵ Питања постављао Радивоје Младеновић.

— Наша била злова. Наша ко се оре, она ако не-оре, она ће скэндиса во кú-ћа. Ако не-жн'е, њíве ко се жњёт, ил'и ако не-коси, не-може да стíгне до кóсе-ње, она се стéга. Гóл'ема стегáница.

(— Кá се вршило?)

— Со кóњи се вршило. На гúмно кóњи и врáх. Па wo јесењ по десéтина врáха сме íмал'е. Мíје сме íмал'е сијáница бáеги.

Áмбари сме íмал'е. Свé сме ге истúрал'е, áмбари. Ка не сијеме, áмбари отíдоа. Охó! Стáре сме íмал'е áмбари. Náпре шо ни бíл'е. Па Ыбиш ге náпрај нòве áмбари. Жíта шо ни држал'е. Па ка ће насíпеме — пòвне! Измéшано јóште óд-јесењ — чéница, ђрш, јéчмењ. И веће нóси и мéљи во водéница.

Водéничар úјем ни зíмаф.

(— А покрадúал'е мáло?)

— Кáко кој. Та шо гé-знајем сéга. Náпре глáдно бíло сéло. Ге мерúал'е нé-кој, немéрено нé-носиф^в. Те го мéри па ће го óнесе. Мíје не сме мерúал'е нí-ко[г]а.

Н. Н., рођена 1923.

Б а ћ к а

Бíло во Баћка

Сме шéтаље по плајна. Сме пáслје óфце, па и гуједа. Шíљејна сме пáслје.

Ка не фáти јена градушка, тија нé-знам! Рúке вољко ни пóтекље. Сом бíла во áргати.

Ме пуштиље дóма. Јá, бóжем, дóма сом дóшла. Жíва дóма сом дóшла. Ка ће дóјем, до óвде w градушка сом пљíвала. Тóлку шо наврнала, шо íмала. Та тољíкава! Ка сљíва.

... И за Ђурен ће ви íскажем:

Прét-саба ће илэземе. Шéтаме. Вóда ће насíпеме. Па цвећина ће бéреме, па ће кíтима врáте, па ће бéреме зељéнило за стока да íмаје мљéко. Па ће насíпеме вóда о[д] дáљеко, па ће мéтима со бúтин. Те мéтима да ни илэзе мáсло.

... Па сме се бúљил'е дóма. Вáке ће се náбуљиш. Вóљко. Па вáке мáнеста ће ја нóсет да га нé-виђет. Ка ће тупаје, ће íгра во двóр; врáте ће зátворет.

... Две и по кáрљице њíва бíла. За два дéња сом га пóжњела и сом га скопíчила. И тија петнáссе кóпице. Сáма. Мáти ми се шúткаше по Суљејмана. Бе-ше бóљен. Тија тáмо сом жн'ела, тáмо сом врзúала, сом ускопíчила. И тáке. Óвамо се пуштиф кóњ. Да го дóфаћам. Мúка.

Жн'ём, жн'ём јá. Ама тóга сом íмала снáга.

... Вóда сме сíпал'е. Во пóток h[e] íдеме, ће пéреме тáмо: кóтеф, кóрито, свé шо ће óнесеш. Пíројка. Стáро такé-било. Па вóвна ће пéреме, па óфце ће

стрижеме, јагѣнца. Све-било прѣстало. Сѣга нѣма стока. Оѣце? Само стотина ако имаје?! Два крдара оѣце бѣље и јен крдар шиљејна бѣље. Гүјѣда! Сто коња имаље. Па краве по двѣ, по трѣ лүђи имаље. Вѣк имаље.

Па шо сом заминала со тија ѣржој више Ограда. Сом го пѣжн'ела, па во снѣпчиња врзүјен'е. И сом станала прѣт-саба, w сáхат чѣтири, во трѣ-и-повф. И на рамена. И дур напушћале краве, ја сом ге пренесла. На гүмно. И сом дошла крава да помэвзем. Крава сом помэвзла, дѣца со-себе и сом ги ишчүкала посље. Снѣпчиња ѣржој. Па пушти пет карљице, шѣс.

Бáшча

... Бáшча Тазимѣфска, нѣк'на бѣла бáшча, таја ми бѣла братова. Па ка дошоф Смáјл'о, сом дошла гránчице да зѣмем.

— Јá ће га продавам бáшча.

— Ако га продаваш, — рѣко — јá да га зѣмем.

— Нѣ-можеш да га платиш тѣ.

И замина он.

Ја дрва зѣ, мљѣкото измѣти, оми сáдо! Во нѣдра сом ге түрила песто иљаде.

— Кѣде си! — рѣче — *Ајде!

— Ёво сом, Смáјл'о!

— Шѣ-даваш, Пѣндо, тѣ?

— Ја давам песто иљаде. Пѣјћи нѣмам.

Он рѣче:

— Шѣсто и пѣсѣт.

— *Аирљија нѣка је — јá му вѣљим. — И шѣсто пѣсѣт давам јá. Ама — рѣко — бáшча је Пендѣина. Иди пѣљај во Кáтастар!

И му вѣљим посље:

— Ёво ти пѣсто иљаде сѣга. Дѣца ће дојет, па ће га превѣдеме, на нас да бѣде.

— Убаво — рѣче.

Он прáеше күћа тѣга.

Ферида Дервиши, рођена 1927.

Бѣгин'е

А он ги вѣл'и:

— Ори, Скѣндѣрице, шо си гѣ-зела тáке детенцѣто?

— Та сом го зѣла, бѣгин'е фáтило, па грђи му се фáтил'е. И тија сом гѣ-зела.

Он нѣмаше, дѣмек, сѣна, во хѣрке сѣдаф.

— Ка ћ[е] идем — рече — во Вл'ице, ће речем Вл'ици да му пр'ати мало мл'екце за грлце.

И понекој такоф је — не-дава мл'екце во акшам. Чекаме, чекаме. Нема. Не-даде. Вутро ће ме пр'ати, пушта ма́ти, јена ча́ша та́ква и јена ба́нка, ба́нка би́ло гол'емо́-име.

— Йди от Вл'ице, от Рамада́нофци, де́мек, та́мока, нека ти да́дет ме́т.

Они има́а тр́мка не́коа. Ја́ отидо та́мо.

— Л'ифо, Л'ифо, на́ ти па́реве да ми да́еш л'ек ме́дец.

Све́ за правди́на, би́ло и про́шло, она́ не ми га зима́ла ба́нката. Ё́х, ми да́доа мало ме́дец, до́јдо до́ма. Де́тето, ма́ти му ту́ра, оно́ отоде-отоде се перце́дује.

Бе́ме во Те́тово, бе́ме во При́здрен

... А се́стра во Те́тово ми у́мрела. За Те́тово сом тр́нала ја́, ка шо́-сме. Ту́ља, е́ј де́јка, ма́зала! Ма́тери ги-вел'и:

— Мори да́де, ка ми не за́твори вра́та, до́ма да у́мрем!

От-овде ка сме тр́нал'е... Ми́је сме тр́нал'е на́тамо де́јчича три́. И *А́рун. Ма́ти го но́си во на́раче. Па л'ек са́ка за-рука́ ће [г]о фа́ти. Све́... Од Ба́ћка има́а, и од Ба́ћка ка сме тр́нал'е на́тамо. Се́[г]а на́тамо. Ента́ има́ше јено *А́санче, бра́т ги бе́ше во Те́тово, о́ни. О́тец гим бе́ше Са́ла^х. И Са́ла^ха по ма́ло го па́мтим.

Сме путуа́л'е, сме но́ћевал'е во Ве́шал'е. За на́тамо... Ма́ти на́ша са́ма пе́та. Ка оти́до^хме на́тамо, у́баво, пу́стинче Бу́лгар не́-пушта. *А́јде има́ме ми́је, испро́дадо^хме, не јо́ргани, не о́вија, ка од^т ко́зина, те́пик како́ф-убав, бр'е́! Шо има́ме ба́кэр, бе, све́. Ја сом би́ла во Бр'от со ма́тере, не́, со се́стрича *А́тица. Во Бр'от сме о́шл'е, ће ја про́давам та́вата. Та́ва јена од ба́кэр, вол'ика́ва.

Во Ве́шал'е ту́је но́ћева^хме ке но́ћева^хме, прино́ћева^хме, оти́до^хме во Те́тово. Во Те́тово ка ти оти́до^хме, гра́жи^хме ке́де је... На́јдо^хме *А́сана, на́јдо^хме ко-го-бе́ше? Ма́ти гра́жи. Прено́ћева^хме. По́сл'е, ка прено́ћева^хме:

— Йма, е́во о́вде, има́ јено о́да'че, го да́ваје за хи́рија... Та́ке ка от вра́тата на́тамо — то́лько је.

Со хи́рија го да́ваје. Ђе го зе́меме, ће го зе́ме ма́ти. Е *а́рно го зе́ме ту́јка. Во ода́'чето, во Те́тово, се́страта шо́ је, пра́во шо́ је пра́во, Цу́ља, она́, ка от ки-на́тице, ка от стегани́це у́мре. Ма́тери ги вел'и:

— Шо ме ди́гна?! Да ми си затво́рила вра́та да у́мрем, пома́гбулу је.

Ала́ра^хметел'есен да́јцо А́кија не но́си. Јен л'еп ме́сил'е во́лко де́беф, ама со це́фка да го тр́неш — от о́вес, от а́рш, от јечмењ. Ги скр́ши ма́ло. Го зе́, го кэ́сна она́ л'е́бецот.

Ко[г]а до́јде, мори ма́ти, шо о́шл'е по́рано — по́рано *у́баво. Се живу́јеше ту́је. Йди на́бери кла́сје, две кила́ пче́ница, две о́ка ће извади́ш, со та́ја пче́ница не се́-мреше. Йди на́бери др́фца, во Те́тово. Какве́-дрва се! Ка от кэ́пине, та́ко де́бел'е. И ти́ја се живу́јеше. *А́рно, ама шо о́шл'е по́рано, не́ шо о́шл'е по́доцна, ге пу́дет. Та ће не на́пудет й-нас. Во Те́тово сме посе́дал'е, има́ше ме́сец, два́. Ка́не. Ба́ш во л'ето́. Бе́ше л'етн'о-вре́ме. Ђ[е] идем не́кому гра́а да бе́рем. Ё́м ће

те нарани, ем ће ти даде за дѣма. Демек таке било тује. Дѣјче сом била, ама не го забравам. Ка дѣјде, ће не пудет. Шо ошл'е порано — не, шо ошл'е подоцна. Ко[г]а дѣјде, еé^х, имаше сестра Сул'ејманова, Рукиша га вика^а, име не ги сом забрајла, Сул'ејман о[д] Диканце. Не пудет. Цуља умрела во Тетово. Остаде Цуља, ка фидан била. Шо имаше косме до овде... Имала трінаесе године... Навамо трінаваме ја, ^хАтица дѣјче, дѣјче сме имал'е Санија, и ^хАрун. Ка дѣјде, мори мајчице, прикажња муа не се искажуваје. ^Ох, ја сирота! Ка дѣјде ке Вешал'е, диканечкава, сестра Сул'ејманова шо била, ги умре јено. Го закопа^а ке Вешал'е. Ка дѣјде другото, мори мајти, како ги жалужем, другото ће ги умре ке вр^х. А ка ће дѣјеме навамо ка ке Диканечка-плајна, ^ходиме, Сул'ејман, јен ^хџа. Се косеше плајната, куј-време се коси, не-знам, ранó-л'и-је, доцна-л'и-је. И до^хџаме во кућа прážна, во кућата. Јопе гл'е[д]аме а ће наеме нешто да продадеме.

Сме ошл'е. Јена тава сме продал'е со дѣјчето ^хАтица, вол'икава, бакарна.

^хАрун се разбол'ује. Овде ми умреф. ^хАрун... Кој ће те-поља! Е^хј! И од гла^х мрел'е, и от тифус мрел'е, и от бѣгин'е.

Посл'е сме ошл'е во Приздрен. Во Приздрен ка отидо^хме, ^џх, мајко мила! И тамо, ал'и тује во Приздрен, се живујеше. По вољко л'еп дава^а, на нуфус те запишал'е тује. Запишана си по вољко л'еп колѣмбожен, исто ка нашински.

(— А сте во ан некуј ил'и во некуа кућа? Баеги стé.)¹⁷⁰⁶

— Мије баеги ка отидо^хме, имаше некој, посл'е они изл'его^а. Има^а ^хАсанофске л'и, кој-беше? Шо посéдал'е, посéдал'е! Посл'е мије остана^хме во кућата. Мије тујека сме — ја, мајти, ^хАтица, Санија. Арно даваје л'еп. Ти даваје л'еп во сарај, го вика^а, одредено је тујека. Бугар нагоре не-пушта јадење. По тољко дава^а л'еп, демек, на нуфус. Пára ће тражет, ко[г]а ће тражет, ал'и даваје, демек. Главно — даваје.

^Ох, ја сиротá, ја сирота пресирота. Дѣјчето ће се разбол'е. Ка ће се разбол'е, бовно је вѣк. Санија.

— Шó-сакаш, мори, шó-сакаш?

— Сакам л'ек л'еп нашински.

Колѣмбожен давал'е, она сака нашински. Ја, гл'еј, не сом го враћала свѣ, свѣ ^халал, за тija ^халал Зуберу не му-чиним. И Зубер, дајко.

— Зубер, иди л'ебецот ми го продади! — мајти му вел'и — Л'ек л'ебецот да земеш нашински.

Има. Сом видела на фурња. Тенок, таке, нашински. Зубер го зé. Ка го зé, нема го. Ёво го, нема го; ёво го, нема го.

Бовна је. Јараби, јараби Сájбија. Зубер не-дојде. Па она, Санија, посл'е ме кáра:

— Зéкијо, ако си дала л'еп, зашто го даде и твојот, заш'!

— Та бош ће донесе.

¹⁷⁰⁶ Питање је поставио Харун Хасани, син Зекијин.

Ќ! Ѐмаше Ђнта јѐна, гóлѐма кољко Скѐндѐрица, дѐјка кол'икава, л'ѐ-л'ѐј!
Ђнтата дојде тѹјека. Та рѐче:

— Зѹбер ви ошоф во Тѐгово.

И Санија ѹмре. Сме остана'ѐ ја, и *Атица, и ма'ти. А ма'ти, гл'ѐј сѐга, ка ђе ми израбóта, ка ђе ми ѹмре и ма'ти. Сме сѐнал'ѐ сѐга — јѐна тѹјѐ, јѐна тѹјѐ, ма'ти на-стреде.

— Зѐкијо, Зѐкијо, збóри!

Ако има да кóсне, ђе кóсне.

— Да ти кажујем, мајчице. Ма'ти те ѹчи: т'и си порасвѐштена — нѐмој со *Атица да се дво'те! Нѐмој да се дво'те со *Атица!

Ја зѐ да жѐлам.

— Нѐ, ма'ти ве ѹчи. Нѐ ми је ништо, току ве ѹчим.

И ти л'ѐгна*ме јѐна óтудом, јѐна óтудом, ма'ти на-стреде. И ма'ти пóсл'ѐ, мори мајчице! Мори мајчице! Ка ти л'ѐгна*ме, дејчѐчка рабóта, по нѐкује врѐме, ја сом се разбѹдила.

— Даде, даде!

Даде ѹмрела. И ја:

— *Атицò, ст'ани мори, *Атицо! Дада не ни-збори!

Грл'и га. Дада ѹмрела! Дада ѹмрела!

Ó*, ја сирóта! И таке ти остана*ме! И дѐјчѐто девет дѐња по ма'тере ѹмре. И ја сама сом остана'ла.

Ја веђе ка óстана сама, е сѐга, ђе до*ођам от Приздрен нагоре. Ѐдем, од диканѐчко имаше нѐкој, ја. И ка дојдо по-река. По-река има јѐн ка'мењ подубѐн, путиште за ка кѐ-Бађка, и путиште за ка ке Диканѐе.

— Е, сѐ[г]а, ке ђе рдеме? — ме пра'шује Ђнтата, дајцо ги бѐше Ўдаип. — Ке ђ[ѐ] рдеме? Ај ђ[ѐ] рдеме во Диканѐе.

За пра'вдина — ѹјна Рајмица пра'шуј, жѐлај, кажуј; пра'шуј, жѐлај, кажуј. Свѐ искажа*ме во ѹјне. И Ђнта ђ[ѐ] рде во Удаипа. Удаип ги је дајцо, ал'и Удаип, ка кого да ти кажем — ка Скѐндѐра на'шего. Óтиде она. Ка óтиде она, нѐјзи пóсл'ѐ јóпе иштѐ-више. Боже тѹје. Дајцо нѐ-гл'ѐда. Ти óтиде во Тѐгово. Тамо ѹмрела.

Зекија Хасани, рођена 1908.

Г л о б о ч и ц а

На свадба

Ја ка сом б'ила во Вр'аништа, да ви рскажем нѐшто. Сом óшла на свадба во Вр'аништа, му'ш ме зѐвф. Он, с'ин, б'ив бѐћар тога, нѐженет. И сме се сóбрал'ѐ под јѐна сл'ѐва, ма'неста ђе д'игаје. На ко'на јóш се нóсило. А ја сом се зазбóрила,

ва́ке ка се[г]а, не то́лко — још по́више. А се смӣјем, а се ша́лавим, а збóрим! А ке ру́хо сом по́проста. Те́рп'ик не́ ми је но́вф — пра́н па по́уреден. И јена ж'ена ка ке́-мене се вра́ћа, а не́је одг Врáníшта, от Кука́л'ане Је.

— Тӣ — рече — мене, жéно, млого ми се свиђаш. Ка ж'ена, ка домаћица, ка вéсела. А са́кам јéно да ти речем — во куча ни́што не́ си.

Ја́:

— Уу, жéно! Ја да не́ сом ни́што?!

— Ћут! Ни́што не́ си!

— Ка́ко ти знéш, ја да не́ сом ни́што?!

— Ја — рече — знéм, по ру́хо те виђим. Нémаш — рече — ни́што. Да си обл'ечена дóбро.

Ја́, како ми па́на те́шко, само та́ке.

Ја вéл'им:

— Жéно, ја не́ сом ни́што?! Пра́шај во Глобóчица!

— Ја — рече — нémам шо да́-прашам. Ка жéна — рече — нémам шо да́-кажем, ал'и да имаш хучум во кўћа, нémаш.

Ка да б́ила ке нáс.

Ја по́сл'е — ваке-й-ваке — жéна ми рéкла.

Ја му́жш да не се стéгне, да му тра́жиш, знéш како́-ти-је — да́ј óвја, да́ј тӣ-ја, нémaф во ру́ке. Де́ца ф шко́ло трӣ, óдма јéно по дру́го, јéно по дру́го. Ма́јка ста́ра имаф, пла́те нӣске, со двé-руке, на́шински речено. Ја́, да не́-биде он, да не се стéгне, па ја со зóр сом жи́вила. И ја х́еркам сом кажýала. Х́ерка вéл'и:

— Ма́јцице, ка има скýп најго́лем, óвија рéчој тво́ји ги кажујем.

Нáше ко́мшије

И́маф сӣној трóјца от прва́-жена. У́мрела жéна. Óна ги рáсла, та́ја шо дóшла. На дéвет ка му дóшла. Дéвет де́ца. Чéтири сӣна имаф бн и óна јóш чéтири х́ерке рóдила со не́го ка дóшла. Све бéхарке. И óна ги издвóрила тӣја чéтири сӣна, пáсинци шо се ви́каје. И óни ка се ижéнил'е, свé се издвојл'е. Óна остáнала со х́ерке свýје. По́сл'е и х́еркете и се изму́жил'е. Остáнала со ста́рца. Е, óваа гóдина у́мре, срчана б́ила.

Сéдим, чéкам

... Сом л'éгнала во дéвет и сом угáснала ви́дело. По́сл'е не́кује дéчишта сл'ивата свé га óбрал'е. Ка ви́дел'е ви́дело нéма. Ја дури имаа ко́мшије ви́дело, у́баво. Ка изгáснаха, то́га мене те́шко ми је. Ја сом гóре са́ма, ал'и óвде, знéм, ви́је сте. А сӣнојка ги знéм не́ са тýје, са́ма сом. Чӣмби́ље ка сом се у́спала. Саба́ал'е сом се разбúдила во шéс. Јóпе сом се у́спала. Ка ће ме тéкне — кра́ва! Кра́ва не́ ми је помéвзена. И та́ке помéвзо, и́стера стóка, порáбота óвде шо има-ше. Сом б́ила на тра́вица, сом зéла брéмче, тра́вица ма́ло. Ка дóјдо от ке сéно,

се покара со н'их. Пуштил'е кон'а. Нэ-можем вр'ата да отворим. Па ка сом го ц'арнала кон'а со свэ-врата! Те да га искршим и вр'ата.

— Не ми се шуткајте — реко — со кон'а овде. Кон'а во руке и — квит! Шо ми пуштате — реко — мене да ми тура трупој, немам душа да дигам!

И с[г]а сом с[е]нала. С[е]дим, ч[е]кам. С[е] [г]а не доо'јае, реко, чим н[е]-дошл'е до два, три. Врућина.

Крава за продаван'е

... Ка била во нас да ни купује крава. Оваја шо удавала ч[е]рка. Мије имаме две-краве, ј[е]на че га продаваме. Вика сабаала р[ан]о, Екремица со Екрема. Ж[е]на и муш^ж.

— Шт[о] је?

— Крава имате да продавате.

А снаха м[о]взе. И ј[а] тољко сом се изб[у]нила.

— Хајде — вел'им — да виђиш крава кољко-мл'еко дава!

Тија никој не дава. Да гл'едаш кољко мл'еко дава!

Снаха га пом[о]взе крава. Мл'еко н[е]-беше м[л]о[г]о баш, н[е]-беше ни м[а]ло.

И она вел'и:

— Ј[а] вољко-паре н[е]-давам за вол'ицко-мл'еко. Ама — рече — мене ће ми издојет од^т Загреб, имам ј[а] вн[у]ци, маџири. Ој[а]-мл'еко — рече — да л' да им го дадем да го п[и]јет, да л'и да вађам м[а]сло од^т него, да го м[о]тим. Н[е]-можем — рече.

Муш^ж вика:

— Ж[е]но, н[е]мој ваке. Дај да виђиме!

— Н[е]! Ј[а] за вољко мл'еко!

— *Ајде — реко — ходи! Ти крава наша че купујеш и че ни гл'едаш мл'еко!

... А мије немаме да ј[а]деме. К[е]тл[а]к, неманица. И дооца туцар от^д Р[е]-ст[е]л'ица. Че га купује крава. Н[е]кој Аднан. Мл[а]т чујек. Ј[а] ч[е]кам — туцар тр[е]бе да биде — трбу! Туцар! А он ка вас.

— Ш[о] си ти? Туцар ваков^ф не бидује.

— А каков^ф, мајко?

— Туцар — реко — трбу, па изгојен... Ти — реко — кравава наша ће га купујеш. Мије крава га даваме — реко — о[д] душа. Не ни-требе. Немаме оваја г[о]-дина да ј[а]де, ал'и крава кољко шо можеш да га чуваш за дамазлак. Кравава — реко — је ст[е]вна, р[ан]о че се тел'и. Ч[е] ил'езе тел'е гол'емо. Слушај вамо — крава је м[л]о[г]о сој. Ако имаш, н[е]мој да га харчиш!

Му сом кажала.

Он га воца тамо па да чека камион.

— Ама ј[а] за кол'ене — рече.

— Ти-знаш — реко.

Ка га заклаф, девет кила тѣл'е. И нејћаф^в пारे да ни доплати. Заш му ил'езло w месо тија.

Средн'ует ка се жениф

... Дóјде средн'ует да се жéни. Средн'ует мирен. А со јена дéјка óвде се засакаф^в. А мéне ми се свиђа млóго дéјкава. Она млóго сака да го зéме н'éго. А јá тóлько íмам мéрак да га зéмам! А íмам снаха, сéстра нејзина, за брата мýјего. И јá íдем ке нá стáлно.

— Мори снахо, а че биде? Нéмој дéте да ми страмите?

Дéте в Óбил'ич рáдише.

Ћ[e] íдем ке снаха јá. Рéко:

— Сéло збóри. Дéте ми íде свéјено. Ако биде — биде, нé-биде — ми кажи!

— Вéчер — рéче — гóтово.

А рéкла да га крадеме, да ја грабиме. А мáти је во Нíш. Мáти бíла премýжена.

Óна, дéјка, рéкла:

— Јá ће ил'езем, ће пóјим кóн'а, а вије да ил'езете кобајéги да ме крадете.

И мíје сме се договóриле. Че га крадеме. Шо ми је сíн, двáјца други, дрýштво. Мíје óвде чéкаме. Кúћа ни бéше стáра, тýје íма^хме пéнцер. Она, дéјка, пóји кóн'а. Ил'езе шо ми је сíн рéд-на — хá! — че ја граби. И óна — му íзбегá! Дрýгари га прифáтија, мíје óзгора ил'éзо^хме, ти га донéсо^хме.

Ка ће и дóје дéдо шо је! Кó[г]а ће дóје — на врата да крши! Кó[г]а ће дóје да кóвне!

Мíје свí w кúп сме се сбóрал'е да не не úтепа от ке пéнцери со кáмене.

Ка ће ми дóјде úтре мýш, вије:

— Јá не сóм-íмаф^в сíна да краде дéјка! Óна ако сакала да дóје, кúћа знéла. Зáш вије да га крадете, да ми óди мéне лáф — крáл'е; тáкве дéца, тáква кúћа, тáква фамíл'ија. Крáл'е дéјка!

Óстана óна. Свáдба нáпрајме.

... Ће сéнеме на сóфра петнáесе дýше. И ће ми рéче сíн шо ми је стрéђен:

— Е ка дéнеска шо сме сéнал'е, запáнтите и úтре тáке да сéнеме. Ако се измéшаме, нéма ке да сéнеме. Кóл'ена со кóл'ена. Нé-може.

Мéсо ће стáваме, мéсо да вáриме. Јá че стáим во тáва — петнáесе дýше, петнáесе мрвице. И мýш че ми рéче:

— Зáшто мéсово вóлко стáваш? Ама свé сéфска стóка да кóл'еме, не мóжеме да ил'еземе на крáј. Зíма је шес мéсеци.

Јá че му рéчем:

— Јá ће стáим пóмало, ал'и вéчер тí ће го дéл'иш. Како да го дéл'име ако је пóмало?! Трéбе да кíнеш. Óни нејчет тí со рúчишта да им кíнеш.

И ја ка ће зѐм да давам, свѝм че даѐм, чѐрки пѐмало. Сѐга га жалѝм. Да нѐ-речет — нам нѐ-дава. А чѐрка нека рѐче.

Мáти мýжова, стáра

... Муж^ш ми се рáзбол'е од брúх. А она, мáти нѐгуа, стáра. Пѐшоф на аперáција. Рѐкоф:

— Нѝкому не кáжујем ка ће ѝдем на аперáција, само тѐбе.

Јá-велѝм:

— А дѐцам?

— Ї-дѐцам не ги кáжујем.

Пѐшоф^в на стáница и им кáжаф^в. Ошоф во Прѝзрен и се апѐрисавф. Јѐн-ден, двá, нѐма го. А мáјка внúчича ги сѐбрала, им велѝ:

— Дѐмир кѐде-је?

И они рѐкл'е:

— Во Пѐћ је. На нѐкој сáстанок.

— Та ка не дѐођа јѐн-ден мáтере да виђи па јѐпе нека ѝде. Стáра сом.

И ја сом ошла во Прѝзрен w пѐсета. Он ме прáшује мáјка кáко је.

— Мáјка — јá-велѝм — úбава бѐше. Ёво два дѐна нѐје úбава.

— Фчѐра си бѝла. Си рѐкла úбава... Нá — рѐче — јѐна помáранца гѐл'ема. Да и га дáјеш, на шија ти га оставам, да и га ѓлупиш и да и кáжеш кѐ[д]е сом, и да и сом прáтиф.

И ја дѐјди, ти га дáди.

Јá рѐко:

— Ће дѐје он úтре, зáутре.

Он ти дѐјди и она ти се рáзбол'и. Ка ти се рáзбол'е, за осом дѐна, дѐвети, úмре мáјка. Он пушти рáдиѝон.

Јá велѝм:

— Кáко?

— Јá нѐ-желам. Ће пуштим. Сом га гл'ѐдаф^в дур била жѝва. И ти тáке да рáботаш ка ће úмрем.

Рајма Ибро, рођена 1925.

К р у ш е в о

От кѐга сом се рѐдиф, сом се мýчивф

Јá ко[г]а сом бѝф двáнаесе гѐдине, и бáбо мѐј ме прáтиф^в во Глобѝчица. Тýј бѝф мѐјтеп. Оца не учѝф, и нѐшћо и шкѝло. Пѐчело тѝја четѝриесе и шѐста.

Сом спаф ја во Глобóчица ке кућа Вајтова, стáра, чéшма кеде је, сом спаф со Руждија, Руждија óцин.

Пóсл'е тија пóчна тифус и се прéкина шкóло. Зáстана. Óца ни бíf от Љýбошта, Љýбоште. И се рáзбоље óца, íме му бíло Ёштреф, мулá-Ештреф. Јéн чý-јек бíвф прíставф, прíставф, óчи íмаше шарене, óбричен, лýичен, чíс-чýјек. И óн ти се рáзбоље. Íмаше тýј јéно дéјче мáлово, и ка сéга га глéдам: крпће јéно стáваше на глава, úдри во глава бóлови. Се прéкина шкóло, се растрвиме дéца. Јá дóјде дóма. Óца, од некој врéме, чý, úмреф^в. Úмреф^в о[т] тојá-бољес. И во Глобóчица úмрел'е дóста млáде. Млáде íзмреа — дéјке.

Четириесе и сéдма сом учиф во Бродóсафце, во Óпоље. И сом нáучиф тá-мо вёрски. Јá мóжем да бíдем и óца, ал'и шо нéјнем, тија је друго. И јéзик сом нáучиф албански. Четириесе и óсма гóдина сом учиф^в во Рестéљица, w стáро шкóло. Ми бíf учитељ Стóјан, нé-знам от кé-биф. Ё, о[т] тоје вáмо, шкóло сом — нí-тија, нí-тија.

О[т] тýје сом пóчнаф да кóсим млáт. Од нéгде осомнáесе гóдине. И бáбо ме óженивф на осомнáесе гóдине. Бáбо мбј. Брáта нéмам, сом бíвф јéден, сéстре двé, и мóравф да ме óжени шо бíл'е стáре сáме, снáва да им чíни íзмет.

Сом íмавф дéца. Пóчeље мáло и да ми мрét дéца. Прво ми úмре. Дéјхе. Се вíкало Зéјнепа. Пéесет и трéћа. Па пéесет чéтврта сом óшовф áскер, вóјник. Сом óшоф^в со нáше, да ти кáжем: Мúмин, Сéљим, Јáкуп, Мúстафа. Не прáлал'е мáјке до Глобóчица, до Дрáгаш пéшки. Тија пеее чéтврта, јединаести áприл, бeше сн'эк, јена фртуна. Кúфери нáрамо ду Дрáгаш.

Сом íмаф^в дéца, сé[г]а íмаме. Ми мрeље мáло. Пóсл'е ми úмре јена ћéрка, млáда ми úмре ћéрка, ке Исмáйл'а, óвде бíла. Íмала јéно дéјче. Дéјчето остáна-ло маљíчкаво, о[д] два три мéсеци. Га глéдал'е óни млóго. Кé-н'и, н'íно је. Сéга дéјка је. И о[т] тóга ја сом пóчнаф мáло и да пúшим и пíјем. Млáда мрéшка. Ёво, Вáит знáје, пријáтељи ми се.

Па сом кóсиф^в, па сом се мúчивф^в. Во Дрáгаш сом íдаф ја по двá-пути на дéн. Со кóна сом тýариф^в дрва за вóјска. Со сижáлице сом тýариф дрва, сом нóсиф^в вóјницам. Ћíрија за пáре.

... Бáбо мój жíвивф сто гóдине, óфце државф, гúјeда. Óравф, сíјавф, óткуп дá-вавф. Дáвавф по пет íладе кíла жíто. Пчéница óвде може да бíде. Мéсо по три íладе кíла. Íмаме зéмн'а мíје дóста. Трíес éктара зéмн'а во Крушево íмаме.

Сéга íмаме óфце. Јá со óфце помíнујем — шућур. Свáкој да íма. Кој рá-бота — да íма, а и кој не рáбота — нéка íма, ал'и кој рáбота — да íма пóвише. Рáбота је рáбота! Со сéдене не бíдује! Јá сом шиесе гóдине, па трчим. Стáнујем јóпе во трí.

Чýјек трéбе да бíде тáкóвф. Да му бíде врáта отвóрена. И мáло да пóможе и сирóтин'ем. Ка ће вíђи некúјего на мúка, да му дáје нéшићо. Трéбе да прáшаш чýјeка. Ако не гó-прашаш, тí нé му си пријáтељ. Сáмо нáпи се, íзеди, íлези!

... От кóга сом се рóдиф, сом се мúчивф. Мáл'ичкавф сом вóдивф вóлои бá-бету. Мáл'ичкавф от седом гóдине. От седом гóдине óфце сом зáпасовф. А једи-

нец сом. Јено дѣте сом. Со ѓфце сом ѓдав^ф. Нѓге мѓкре, опѣн^ни^на г^умене, ке Глобѓчица ^нѣ] ѓдеме. Ст^удено. Л^тѣп ^нѣ јадеш. Сме јал^те л^тѣп от ^трш^ж и јѣчмен. Т^нја б^нло нѣгде пѣдѣсета.

Кѓшул^а ја сом нѓсиф^в, јѣно дѣте, вѓвнена. Платно нѣмало, м^нти ^нѣ ни ѓс-ткаѣе.

... ѓфца сака да се п^нсе. ѓфца је ^нубава а^ни ѓзмет сака. Д^нава ѓфца, от стѓ-ка — ѓфца. Од^т зѣмн^а — л^нвада. ѓфце ге ч^увам, с^нрен^е го прѓдаам, пом^нну-јем м^лѓгу ^нубаво. Дѣнеска да нѣ ни се ѓфце, к^ућа н^нша ѓде дѓлу. Кр^нза је. Пешен-сн^несе ч^лана во к^ућа сме. С^ннои сом ги ѓжениф^в.

А и свѣ да ѓмаш. И м^нгаре да ѓмаш, и кѓза да ѓмаш, и кѓкошка да ѓмаш. Во сѣло свѣ да ѓмаш. Ѓмаме м^нје. М^нје с^нјеме ^н наш^а-к^ућа, и гр^н, и т^нкве, и зѣлке. Ѓмаме св^ујѣ-н^ниве. Кѓј р^нбота, ј^н го м^нлујем.

... С^ннојка сом б^нв^ф во Рестѣљица. Нѓћа. Ке јѣного приј^нтеља сом б^нв^ф, гѓре имам сн^нја. Сом тр^наф нѣгде око саат дѣсет ѓтодом, с^нм јѣден по п^нт. С^н-нојка било. Ка зѣа да в^нјет в^нци во ш^нма, ј^н с^нм јѣден. И дѓјде дѓма нѓћа, со ст^нпче во р^нка.

Со ѓфце ка сом ѓдаф, м^нљѣчкаф, дван^несет гѓдине, ^нѣ ми в^лѣзе в^нк, ѓфца ми га в^лѣче, ја ^нѣ п^нш^ним пѓ-н^нѣго, шо ^нѣ му ч^нним. К^уче ако ѓмам, ^нѣ га ѓд-брани. Ако нѣ, ^нѣ га зѣ.

Вѣљеше б^нбо мѓј: ѓфчар бѣс-к^уче нѣ-мѓже. Да је јѣна м^нлова б^нубица, ако л^нне, в^нку му је тѣлосан, ^нѣ ѓзбега. В^нк нѣ-бега о^т ч^нљека. К^уче је прв^н-стража. ѓно ^нѣ ^нпази кѣде је в^нк. Т^н да си ѓфчар, свѣр да г^лѣдаш т^нја, он се скр^нф. К^у-че ѓдма ^нѣ го ^нпази. Бѣс-к^уче ѓфце ^нѣ ге ѓзеде све в^нк. В^нк мѓже, ако в^лѣзе, за пол^н-саат пѣсто мѓже да ге з^нкоље. С^нмо ге кѓље. Он је најѓпасен за стѓка. Он кѓна ^нѣ ф^нти з^н-нос и ^нѣ му се ѓбеси и кѓн ^нѣ п^нне. Штетѓчинец је в^нк.

С^нрен^е

ѓфце прѓво ^нѣ је пом^нвзеш. ^нѣ ѓмијеш р^нке ^нубаво ка ^нѣ је м^нвзеш. ^нѣ ст^н-иш кѓт^лѣ е^ли вѣдро. Ч^нсто да б^нде. ^нѣ п^нзиш да нѣ ти ѓфца ѓ^нлиза о[д] ^нубре нѣјзино. Зѣљѣнило, тр^нава, ако п^нне во м^лѣко, е т^нја цѣди на ѓ^нладо цѣдила, с^н-рен^е ^нѣ б^нде пр^лаво, нѣ-иде на п^нзар. Нѣ је ѓтровоно, ^нл^ни за прѓд^нван^е не б^ндује.

М^лѣко ако је ч^нсто, с^нрен^е ^нѣ б^нде ч^нсто. М^нвзаш пр^ни с^нрен^е. Прѓво ти је т^нја. М^лѣко ^нѣ се прѣцеди пѓсл^ѣ на двѣ-платна. Се т^нра с^нриш^нѣ. С^нриш^нѣ н^нпре ѓмало — ^нѣ закѓљеме ј^нгн^е, ј^нре, па ^нѣ му н^нѣме с^нриш^нѣ т^нмо во ѓна, ка било м^нљ^нчкаво, ка с^нсало сѣра, и ѓно до шес мѣсеци ѓма с^нриш^нѣ, ј^нгн^е и ј^н-ре. Пѓсл^ѣ заг^ннује. И т^нја с^нриш^нѣто, ѓно б^нло нај^нубаво с^нриш^нѣ. Према м^лѣ-ко с^нриш^нѣ, м^нја ^нѣ т^нриш. ѓно ^нѣ сѣди. Ка се потс^нрило. Се потс^нрило ка ^нѣ мѓжеш да го прѣсечеш со нѓш. ^нѣ го ѓзмешаш со р^нке. ^нѣ] ѓл^тезе ц^нк ѓзгора. И пѓсл^ѣ ^нѣ зѣмеш вр^нћ^н-вода. ^нѣ му ^ндриш вр^нћ^н-вода да се прѣсече. Па ^нѣ го гр^нбнеш со р^нке. Ка ^нѣ се н^нпраи дѓбро, ^нѣ го ст^ниш во платно ѓбѣсено. ^нѣ з^н-маш от к^нзан и ^нѣ т^нраш т^нмо. ^нѣ ст^ниш дѓлу јѣно кѓт^лѣ за ц^нк. ^нѣ се цѣди с^н-

рен'е цѣв-ден — от саба^хал'е до акшам ће се цѣди. Ка ће се исцеди, ће го бнесеш да се сүши. Ће сѣди десе[т] дѣна дор се испече. Е, ка ће жѣфтне, тога је пѣчено.

Ибрахим Абидини, рођен 1934.

Р е с т е љ и ц а

Сељман-Љикина

Сељман-Љикина ево како-била. Он праиф свабда, Сељман-Љика. Ка праиф свабда, мланесте две донесоф. Ка донесоф две мланесте, арамије му зѣл'е офце. И он им рекоф:

— Не гљѣдајте свабда, тупани, ајде да спасите офце!

И он, со новожене, ошље да спасет офце. И тамо новожене ги утѣпале, обадвајца. И ге донесоф Сељман-Љика во кљѣћ, обадва новожене. И ж'ена га викнаф:

— Оди вамо да ти кажем! Немој сѣвза да пушћиш, нека тупаје тупани, немој да је прекинеш.

И тупани не ге прекинаф. Тупале, тупале. А он ошоф ке пријатеља. Да викне пријатеља, новожене му утѣпале. И тамо рекоф:

— Ми утѣпале новожене, ајде да зимате мланесте.

И ка дошоф, жена траје. Ни желала, ни нишћо. Они утѣпане во кљѣћ сѣдет. И им рекоф:

— Мланесте миље мује, бабо да ве виђи. Ёто, сѣга ми сте биље мланесте. Сѣга ће идете, новожене ми утѣпале.

А тупани тупаје. Новожене во кљѣћ.

И они ка им дошље, пријатељи отодум, им рекље:

— Нѣ! Не ге вађаме мланесте, две-деца има друге.

И они па тупани тупале, не ге прекинаф. Мланесте страмуале. За друге-деца ге вратиф.

Арамије

Рамадан, шо биф во поље, маацир ошоф. Натуариф аљишћа, постел'а, свѣ. И го фатиље на Голѣм-камен. И ка го фатиље на Голѣм-камен, парићића имаф. И му зѣље постел'а, му зѣље аљишћа, парићићата. И се вратиф назаћ. Му рекоф Рамадану:

— Свѣ ме обраље арамије!

— Кујѣ-биље, а ге знѣш? Тога и тога?

И му кажаф.

И ошље на Црн-камен, онија арамије. Растуариље.

И Рамадан о[т] тујска со кон'и во Црн-камен. Ко[г]а нашље јена ћанта, пáре им пánало. Нáпре. И ка им пánала ћанта пáре, и óн му рекоф:

— Дáј га мéне!

И óн му ја дáф.

И тáмо му рекоф:

— Овóгуа сте уфáтиље па му сте зéље пóстел'а, па му сте зéље áлишћа, па му сте зéље парíтата. Нáјако ги жáли.

И óни му ге врáтиље нáзаћ. Пóстел'а, áлишћа, свé нáзаћ ге врáтиље. Дóшоф дóма со кон'а. И óни му рéкље:

— Áјде сé[г]а ти со нáс. Аустрíјанци да тéпаме.

О[т] туј ке Врáца óшље. Ка óшље ке Врáца, се тéпале, свé ги истéпале Аустрíјанци. Ка ги истéпале, Вáита утéпале на мéсто.

И дóшље ке брóцко вáмо. Ка дóшље ке брóцко, брóцке óфце зéље.

— Ааá! Рамадан-Бáље брoцкé-офце з'эф! — стáнала да жéла.

И јá, вéљи, ка зáстана да гáђам — гáу, гáу — úтепа брáва најгољéмого и óфчара. Етó-ти-го се прéврте óфчар. И óфце брóцке, вéљи, ге врáти ке брóцко вáмо. Úтепа, вéљи, тóгуа, и брáва, вéљи, úтепа.

Крáље, тéпáље, нáпре. Крáље, тéпáље, нé сме мóгље да илéземе. Па ка úкраље гúједа. Мíје сме жн'ел'е.

— Гúједа óбраље сéфске, гúједа! — вíкаље.

— Кéде се?

— Ёно ге — вéљи.

И туј ге фáтиље гúједа. Не-гé-зеље.

Ка зéље тућефскé-офце, а бíље ка кóбиле гóльеме.

Од цáмија óвде ка íдаље, ге глéдал'е. Ги стáиле óко, ће ги крáдет. Ге úкраље. Замíнаље.

И Рамадан и Адém-баба пóшље во Гóлém-камен. И јéного туцара óбраље. Чéтири тенéћин'а му зéље мáсло. И шо íмаф туцар, го óбраље. Ка óшоф ке Гóлém-камен, пóтера дóшла. Рамадан-Бáље и Адém-баба во Рúпица се скрíље. Пóтера не ге фáћаје, ће се врáтет нáзаћ.

И по вéћера тенéћин'ата ге дóнесоф со мéска. Чéтири кон'и натуáрене и мéске! Шо го óбраље Амíћета.

И шо бíф Имéр-Љуга му рекоф Бáљету:

— Шо рáботаш?

— Нíшћо. Нá-вода сом бíф. Мáти ме прáтила.

А óни тенéћин'а растуáриље тује. Крáље.

И вúтре сабáаље тенéћин'а ге дíгнаље, кúј-зна ке ге óнeслe.

Ђинои, шејтани

Ђинои имаље, старе кажујет. Ђинои имаље напре. Рушит-баба ми кажуаф.

Он биф дѣте. Ка биф дѣте, биље браћа пѣтина. И они дојдоа, вѣљи, заг чкóло ће се прајет јарци со прапорци — зангара, зангара. Пóсье, вѣљи, тупани — гран, гран! И мије, вѣљи, от пѣнцири ће гљѣдаме. И ће ви́ка ма́ти:

— Пустинћи́ћа пу́сте, *ај лѣгните! Шо́ да ми гљѣдате та́мо?!

Т[е] идеме, вѣљи ба́бо, ће шѣтаме по со́каци. Но́ћа. И они ће и́лезет, ти́ја, ће тупаје, јарци со прапорци се прајет. Свѣкако. Они ка инсана се прајет. И се́га не́ма ти́ја, преки́нало. Инсан је ђин. А напре ђинои би́ље.

Тамиљ-а́миџа шо биф, имаф Тамиљ-а́миџа, со ба́бета биф в́рсник он. Се ба́ваје ке Вра́ца на́тамо. И ка се за́бајф ке Вра́ца, и они му и́љезл'е, ђинои. Он на ко́н'а беше ја́нат. Он им прогó[в]ори. И ка им прогó[в]ори, ка ко́зиће му се учи́нија. И ка кúкнаф пѣтеф, рипнало му от скúт, му ре́кло:

— Би́ ти сом батѣ́рисаф, а́ма о́вија шо кúкнало!

И се спа́си.

... Им се за́баиф ко́н' во Ба́рбула. На́на си́јала бра́шно на си́то. Ђе ме́си. На́на си́ну му ре́кла:

— А ко́н' ке́ ти је?

— Ја́ сом го за́брајф ко́н'а.

О[т] ту́јека о́шље ба́бо, ба́те во Ба́рбула. Наси́паље пу́шка, фи́шеци, ко́ла-ни зе́ф.

— И́деме — вѣљи — идеме, ко́[г]а ће ви́ђиме — вѣљи — осом дúше.

Шо ги истѣпаље осом дúше.

— Шо́ се о́нија осом дúше? — му ре́коф ба́те.

— За́трај! — му ре́коф ба́бо.

Па се се́тиф да се шејтани. Има́је во Јаво́рике. Ил'и́заје. Млогó-инсан ги ви́девф.

Пра́зници

За Ђу́рђевден де́јке се ра́дујет, пу́јет, тка́јет, ши́јет, ве́заје. Че́каје Ђу́рђевден. Пу́јет пѣсме ђурђевденске:

Ђу́рђевден о́тиде.

Не́ љи го жа́љиме?

Шо́ ће го жа́љиме,

Ба́јрам ни иде.

Ђе се проме́наме

живе да би́неме.

Ка́на ће ста́ваме...

Нушаљке сме ставаље. Дéјке ће пúјет на нушаљка; ће јанет па ће пúјет. Ђе ге нушаје јéне, јéне ће пúјет.

За Бóжећ сме праíље пресéн-љеп. Ђе мéсима, кóломбоћ ће вáриме и млá-нестем ће нóсима кóломбоћ и пресéн-љеп.

За Срédзима ће вáриме, éто, ће вáриме кóломбоћ. Нóге сме вáриље. Пá-ћунке. Смé вáриље да ни зáдује вéтер на гúмно, да ни дúје вéтер ка вршíме. Не си вáрила тí кóломбоћ и пресéн-љеп, не ти дúје вéтер на гúмно. Ка трéбима жí-то, ка сме фрљал'е на лóпата. Напре на лóпата се фрљал'е жíта. Сé[г]а мáкина íма, нéма лóпата.

Зељија Љико, рођена 1927.

Ткајен'е

Па, éво, óвја се снуáло прво со кóнец бéф. Руж'ица се вíка. Па пóсл'е ка ће се снује, се става w рáзбој. Па се нáвива на врати́ло, па пóсл'е се увéдује во нí-ти, па во брдо, па се наврзује, па се заткáнује. Па пóсл'е на кóцкице вéжбанка се цр́та и шáрке се ставаје на нíти. Е пóсл'е шáрке ставаме, рéдиме ка шо је најý-баво, ка шћо знаје. Нéкуа пóвише знаје, пóвише úме. Нéкуа пómáло. Ка шо је рáзвијен мóзок тíја. Нéкуа најýбаво ткаје, па нéкуа íч нé-знаје.

Сом го тка́ла за úкрас. За новá-кућа. Е сé[г]а íл'езл'е мóде лóжници. Сме íскал'е лóжници. На тéпици се ставаје лóжници. Óвја виш'е мáло попропáнал'е.

Лóжник прво го прéдеме со мáшина, óснуа прéдеме, прéдеме јéток, па рé-се. Е пóсл'е íсто се снује, па се нáвива, па се извéдује и во нíти и во брдо, па се зáткава, и рéдиме рéсе.

Сва́бда

Дéјка и бéћар се засáкујет прво. Па һ[e] íде úстројник тáмо, ће прáти от ке бéћара да íде úстројник ке дéјка. Óни пóсл'е ће се прáшаје ал' је úбава, кá је, шó је. Ђе прáшаје дéте. Дéте, ако га сáка, ће га íзвади. Е пóсл'е óна, скúпа је сва́бда. Áл'ишћа мланéстећке, тупани, трóшкои. Дéсет, пéтнаесет íл'аде мáрке не кóшта.

Новóженске áл'ишћа се вáвнене: гúнче, бéнебрек, кóшул'а шáрена, кáпа, óпенке, пúас. Тíја се за новóжен'а. А за мланéста се: цубе, антéрија, эркићића, мíнтани, эрмéл'ина, кóлсузи, сítарке, цíпел'е.

Ка ће га извáдиме нóсима цубина, мамúдије w óквири ставаме. Пóсл'е кá-ве праíме, тóлумбе прајет, пригáнице прајет, нóсет ке мланéста, нíш'ан íде. Óтодо устрóјници добђаје. Вúтрото íдет дéјке испромéнете. Пригáничарке ке мланéста íдет. Мланéста тáмо се промена, се издúбује, ге чéка. И íграје со мланé-ста. Пригáничарке пúјет ка страмује мланéста:

„Евó-ти-сме, ја дéвојко, ти íдеме.

Ти íдеме мазнíкáрке, првó-сефте.“

Посл'е и рѣдет и пѹјет — ти сме одбѣрал'е, w таквó-село си. Га фál'ет. Н'е-збори млáнеста. Само тра́је и во óро ѝгра.

Е посл'е мáзник пра́ил'е. Пр́стен ѝде. Пр́стенот устрóјници го нóсет. Пáре тóга дáваје. Пет ѝладе мáрке, ако ѝма тóга, ће дáде устрóјнику. Устрóјник ге нóси тáмо ке дѣјка, родител'у ге набрóјује:

— Ёво ти пáре шо ти бѣл'е во кнѣгиче.

Тѣја во кнѣгиче свѣ се пишѹје. И се одѹжује свáт свáту. Он се спрѣма. Е посл'е веће киткáрице ѝдет, кѣтке и нóсет за рáзбој, нáна и заѹдује, и фáћа де-сна-рука. Тáмо мамѹдија и дáва.

Е посл'е партáварке ѝдет, нóсет тѣја шо угóтвила млáнеста. Тóга и пѹјет:

„Да виђиме шó си угóтвила
да би рúке ти цѣфтел'е.“

И га фál'ет:

„Си ѝмала златнѣ-руке.“

Бáбо посл'е се весел'и. Свáбда се пра́и. Кóј-има пóјњи, кóј-има пóмало. Ка-ко кóји.

И бегáница ѝсто тáке. И да ѝзбега, мóра да се спрѣми. И да н'ема — зáем ће зѣма. Ђе пра́и свáбда. Ка свѣ, и óни. Па посл'е н'ѝва л'и ће прóдава, л'ивá-да-л'и.

Ка ће нáпрајет свáбда, мáти ѝде ке дѣјка. Понедовникáрке се вѣкаје. Мáти дѣјкина и фамѣл'ѝја ѝдет ке млáнеста. Посл'е на пр́виѣ óни ге вѣкаје да им зáиде зѣѣ. Зѣѣ не ѝм-бѣф и мóра да им зáиде за пр́виѣ. Јáдене пра́јет. Е цѣпела му крѣ-јет посл'е. Јѣна цѣпела ће му га скрѣјет, немá-му-га, нѣ-може дóма да ѝде зѣѣ. Му дáваје зѣѣу сѣкура да цѣпи др́ва. Да виђет ал'и је спóсобен, ал'и нѣје.

Разија Ђуфта, рођена 1955.

Ка сом се мѹжила

Сѣга да ти покажујем ка мѣ-бѣф ал ка сом се мѹжила, ка сом избѣгала. Сом бѣла ке млáнеста, сом ноћевала. Ка сом ноћевала тáмо, шо ми је глѣданик, мѹш шѣо ми је, ми дóшоф во свáѣинци ке млáнеста. И ме нáвикавѣ да збрóиме. Јá-збори, óн-збори; јá-збори, óн-збори. И ми се ѝсил'иф да ме фáти. Ама јá сом го сáкала — да не сом го сáкала, и да ме фáти, јá не гó-зимам. Сом го сáкала и нѣму сом избѣгала. Ја сáма сом го натѣрала да ме фáти. Рúке ге стаѣф во цѣбои, јá го лáјем, му збрóрим свѣш'ѣо и он мóраф^в да ме фáти, да ми се ѝссил'и. И јá вѹтрито шо да рáботам? Кóшћане дóнесоф. Јá му сом дáла ѣáј да пѣје. Óн на ѣáрдаће, јá во нѣтре. В óдник сме збрóриље, блѣзу сме збрóриље. Ал'и óн нѣ-тре-баф тáке да изрáбота. Да ме фáти. И јá шо да рáботам, ка да рáботам, да ми чѹ-јет мáти и бáвајко! Му вѣљим — вѹтре вáке ѝ-ваке. Сме се договóриље — да ти ѝзбегам. Сум сáкала јá óдма тојá-ден да му ѝзбегам, ал'и óн, нѣ му знáл'е, дóцна

било, во дванаесет л'и-било, во једен саат но́ча. Че исплаши инсана, че исплаши ма́тере, ба́вајка. Свѝ. Но́ча ке че му-идеш?! И ми ве́љи:

— Ву́тре че ми избега́ш.

Ја́ не́ — де́неска. И у́баво... Ја ву́тро сом о́шла от ке млáнеста до́ма. И шо сом о́шла до́ма, о́ни та́мо се зме́шаље — ма́ти, ба́вајко, сна́а шо ми је, ће ме му́жет. Ја́ ве́љим:

— Шо рабо́тате?

— Та́, е́то те че́каме да до́јеш от ке млáнеста. Че те му́жйме.

А ја́ ве́љим — ви́је шо че ме му́жите! Са́ма че се о́мужим. А́л'и сама-во-се-бе. Н'им не им со́м-рекла в о́чи. И сом и́лезла. И ка сом и́лезла по́сле, ка че го ви́ђим со јеного дру́гара, му́ш шћо ми је се́га, ја́ му чиним. Чу́жекоф ми́сл'им му ка́жаф, а он не му-кажаф. Он го по́веф по-себе да не му учини не́кој не́шћо, ја́ ка че му бе́гам. Ни́кој ни́шчо не ти-чини, ја́ ка те са́кам не-може ни́кој да ти прѣти. И по́сл'е сом избе́гала. Ба́бо не́ ни би́ф до́ма. Ни до́шоф. Ка́ве по́сл'е сме напра́иље. Ми би́ље ке ма́тере и ба́вајка да се на́мирет. Па ка́ве ка сме пра́иље, се чу́диф инсан какво́-било. Шо-нарот би́ф! Се сте́кло. И ето та́ке.

По́сл'е сме се бра́ље за сва́бда. Сме напра́иље сва́бда.

Па ме ка́раје ка им сом заи́дала. Ми збо́рет ма́ти и ба́вајко, бра́ћа.

На јена не́дел'а о́дма ми зазбо́риље. Ја јено де́јче им сом би́ла богу́ано. Мо́раље да ми за́зборет. Јено де́јче во пет бра́ча. И е́то та́ке.

О́фчара сом зе́ла. Да не ме-фати́ф, ја не би го-зела. За о́фчара да идеш! Пишáница же́нска, шо че ра́боташи!

Н. Н., рођена 1940.

Б р о д

Божана

О́на ми ка́жуала дор потурчуáл'е. До́шло вре́ме, со зор зéл'е да ћи поту́рчујет. О́на не пристáнала. Му́жш ћи пристанау́. Де́ца ће назу́ала на ту́рсће и́мена. А о́на у́мрела и на Пантел'еи́ца је зако́пана о́вдека. А му́ш се пре́зуоу, турско́-име стау́. Де́ца турсће-и́мена. Де́јче: Мала́иша, и де́јче дру́го ка-имала, не́ сом запáмтила то́го. Шо ми ка́жуала ста́рицата, ја́ ти́ја ти ка́жујем.

И́дал'е бес ка́пути; до́ламе дл'е до́вдека. Не́мал'е о́бл'ечено ни́што. По́сл'е те́кра се потурчил'е и зéл'е фе́реца да о́бл'ичаје. Фе́реце га ви́кал'е, ца́р, бил'е со цр́но ва́ше покри́јене. И о́бл'ечене и́дал'е та́хе. Па по́сл'е те́кра зéл'е те́рл'ици да ши́јет. Те́рл'ик со са́птина, че́вре сме ста́вал'е, сме се бу́л'ил'е ва́ше. Те́кра не о́дбул'и, о́вдека, јен и́маше, го ви́каа Де́мир Прчко́ф, он о́дбул'и не. Не-мало о́дбул'ене. Сме и́дал'е све́ пребу́л'ени. И крос ча́ршија же́на не ил'изала да шéта. Само тупани ко[г]а и́мал'е. И́мало на́пре се́ир. Има тупани, шо́ је чу́јек по́богат, па́ре и́ма. Не курдиса се́ир во ливáдата, ће́де шо бил'е, во Куку́ља. То́је ка се́ир им се бра́л'е му́жи. Од Жу́па ће до́јет, от све́хеде ће се со́берет. То́ја-ден

ти идет, мањеста ће гл'едāје, ће шетāје нис чаршија. Шо прђдава некуа жђна, ће кўпет от тўјека. Таће бїло тђга.

И жђна, ако иде во рђднина, повише-село ће иде. Тђга таће бїло.

Па пђсле се ђтвори со свђ. Сђга и кђрзо їма. Бїло затвђрено. Сђга се мо-дерл'еисало. Мђде свђ.

Врāгуа водђница

На Врāгуа водђница шо бїў неарен їнсан, кандисал'е. Ђе се окђпаје тўјка. Ни пўјене ни їгрane нђмало тўјека.

Ђе вл'ђзеш во тўјека, ће се їскђпаш со ладнā-вода. Стўдена је, āма бђл'ес ће се трђне.

Дупђн-камен

И на Дупђн-камен се кђпаје. И тāмо некој со слāма, ће згрїјет вђдица. Нā-пре їмала слāма ђржāна. Ђе зђмет јено снђпче и ће зђмет јено кђтл'иче, ће зā-грїјет вђда, ће сђнет тўјека, ће га искђпа некуа старā-жена, шо је бђўна некуа. И таће се л'ђчил'е.

И одт Жўпа добћал'е на Врāгуа водђница, на Дупђн кāмен, на Нāмерниче да се ђмијет тўјека, на Вештїшћи вїр, на Мїдоф^в їзвор. Свђ ћеде їмāје вђде, свђ се л'ђчет тўјека. Тāкво бїло!

Рђса некуа стāва, некој ће дђнесе шећерђц, ће стāи. Кўпиў от ђтоде, па пђ-сол'и нађколо, ће стāи шећерђц тўјека. Ђе се л'ђчи. Тїја остāнало от старђе, мїје сме го зāтекл'е. Старђе шо бїл'е тїја работāl'е, пђсле и дрўђе работāl'е.

Нāпре

Кāко се жївило? Ка дђјдоа пāртизани, се осиромāши їнсан. Преко Богђи-но їдāл'е, ађо-Åмдија ми їдађў во Богђино. Двађђђт-ћила ће дђнесе, петнађђ-ђђт-ћила жїто. Пђтешко бїло тђга.

И зāтвори дућани свђ. Дућани їмал'е свђ во Брђдт. Тїто ка дђјде, се онї-штија дућани. Дућан їмађў, ђто, на ћђше шо је пāната — тїја Ёјуп Адем го вї-кал'е. Ѐмал'е од^д Рāшит Åдем дућан, їмал'е Ђђјменђфци дућан, їмађў Åмит-ађо дућан. Дућани їмал'е пђўно. Åмит Пўпе їмађў дућан. Свђ дућан дђ-дућан бїл'е. Ка дђјде ђваја држава, дућани ћи се сђтреа, затвђрија. А млђго убāво бї-ло — дућан шо ће ти пђтребе h[e] идеш ће кўпиш; дућани бїл'е. От ћеде сāкаш, ће кўпиш. Шо неје убāво, не ће кўпиш. Свећђде дућани їмал'е.

Дућаните ћи затвђрел'е, онїштија тђга.

... По три гђдине л'ђтуал'е, по две гђдине. Брђјани їмал'е дућани свђеде. Јђни їмал'е во Фїл'идбе, јђни їмал'е во Ђўстендил, јђни їмал'е во Бўргас, јђни їмал'е во Ђўмаа, во Грчко — во Кāвала, Дрāма, Сђлун. Во Кāвала ни їдађў ђви-ја дāнђо-Исāкује: ађо-Ѐсљам, Åшим, шо му бїл'е сїнои дāнђо-Исāкује. Бїл'е во Ђўмаа, ђни їмал'е. Бабо-Шўћрија, бабо-Åл'ит во Ђўмаа їмал'е, ађђ-Исљам. Ё,

ацо-Їслама не сом го затекла. Мамин-сутл'ијач му се јаў слан. Мама варила слан-сутл'ијач. И ће му рече ацо ка һ[е] иде да го пол'а:

— Денеска ме тэкнало. Нека ми вари Ал'илица сутл'ијач.

И ће му вари матери сутл'ијач, ће му го онесем. Ђе ме земе на кол'ено:

— Сени, ацо, овдека.

— Не, ацо! Ђе те удрвим!

— Не! Ти не ме-дрвиш. Сени ти тујека!

Па ће ме испрашује:

— А си здрава, а растеш, а слушаш?

Све ће ми збори он. И посл'е ја ће станем, ће ме вати страм. Ђе станем, һ[е] идем.

... Ацо-Абаз^с биў преседник. Бабо-Аљит биў кмёт. Агалари имал'е, шо-ги-знам кује љуђи бил'е. И Срби имал'е. Патип имаоў, жандарми имал'е, наредник имаоў. Началник биў. Во Враништа имало општина тога. Немало во Драгаш. Началника го викаоў Верат на свадба Цвдета ка жениў. Началник му дошоў, паметујем тија.

... Кафаана немала. Каве било. Имала Заруа мана. Зарету жена ка се викала, не-знам. Ђерка Весна му га викал'е. Много године биў. Имаоў згора две одаје. И доођал'е тује, му ноћевуал'е шо му са пријатели нему — нат кафааната, на дућанот две одаје имаоў горе. И тује му доођал'е, му ноћевуал'е. И овдека идал'е во Брот. Па идал'е стока феде л'ежи, тује ће се л'ечет, ће л'ежет боун'е-љуђи. Доктур ће њи испрати от отоде да се л'ечет от туберкулоза.

... Мије не сме имал'е офе. Мије сме имал'е козе и печес офе. А без-мл'еко не сме-бил'е — крава сме имал'е, коза сме имал'е. Мл'еко сме имал'е, бол.

Не сме праил'е мије сирене, сме метил'е масло. Не сме работал'е тија. Пајалари праил'е и продавал'е. Абидин-ћаја две-иљаде офе шо имаоў он. Бајмакофи.

... Оберуал'е хадуци, тепал'е. Ка утепал'е двајца каплари, цело село да жела. Посл'е потере. Младе каплари. Младе, јако пристал'е. Капларите ме милуал'е ка һ[е] идем во дућан. Каве имаоў ацо и со цамлаци берберница одвојена, ама со цамои. Ацо дека ги бр'ичиў, ка ме наођал'е тујка, ме милуал'е. Сом идуала ја. Ђе му онесем ручек. Дејче ка сом била, сом идала во каве. Них њи утепаа. Туј ће воденица. И ацо настрада. Го зел'е него во затвор, ацо седаоў три године. Со букађије на нође. Руће врзане. Ни кривф ни дужен. Јатак не им биў. Ђе-иде он да им биде јатак? Му се гуарило.

Ватима Хаџи, рођена 1912.

Пепељуша

Имала некуа маћија. Имала ћерка свуа. Мати умрела Пепељушиви. И ба-
бајко и се пражениу. И ка се пражениу, дејче родил'е. И сега оваја има и
свуа-ћерка и Пепељуша. Свуава ћерка млого га гл'еда, а Пепељуша га мрзи, га
неће никако Пепељуша.

И сега идет, га сакаје Пепељушава устројници. И она, маћија, не га-вађа
Пепељуша ко га сакаје, нејзината-дејка га вађа. Они н'ећет. Петоу ће кука:

— Пепељуша, нат-самари, пот-самари!

Она ће га скрјеје пот-самар, Пепељуша.

Они па ће га вађаје дејката, па петоу ће кука:

— Н'е! Пепељуша пот-самари, нат-самари је! Скријена је!

И све устројници ошл'е. И па, од некује време дошл'е, Пепељуша сакаје.
Пепељуша она га крије, не га-дава, ћерка свуа дава. А ћерка га нећет нејзина.

— Ћеде је Пепељуша? Ће-ошла? — ће викаје устројници.

— Неје-дома Пепељуша. Ошла негде.

— Н'е! — петоу ће рече. — Пот-самари, нат-самари Пепељуша је.

И Пепељуша га извадил'е. Га нашл'е тија шо га тражил'е пот-самар. И Пе-
пелуша изл'егла. Пепељуша тол'ку била пристала, тол'ку била убава! А она не-
ће Пепељуша, тол'ку је кэскан, маћејава сака ћерка нејзина некој зенђил да ја
тражи. Она га избјирује. Они га нећет нејзина-ћерка, сакаје Пепељуша.

И сэк Пепељуша ја дал'е. Пепељуша ка га дал'е, она неће да га готви, неће
да га мўжи никат (?!), никога. Ће тури отроф^в да га отрује Пепељуша. А ће и
каже петоу Пепељушиви. Ка и готвил'е јадене, петоу рекоу:

— Кукурику ам! Пепељушо, не-јади!

Ће га мол'и маћија:

— Да те поканим. Ће те мўжим, па да бидеш поканета.

Пепељуша не-става во уста. Никако.

И посл'е таке маћија га омужила Пепељуша. Јакó-зенђил љуђи ги бил'е.
Га зел'е, а ћерка нејзина останала.

Тэкра Пепељуша маћијата нећала да га пречека и да и дојде, во на. Гóсти
ка претерал'е и тэкра Пепељуша не стэпнала во кућа маћијина. Живила, тамо, и
било и млогу убаво. До живот.

Глаћ

Ка сом била w Мазникарофци, тога сме бил'е чифчије, сме орал'е н'иве, со
волои сме идал'е. Па посл'е ће жн'еме. Па суша ко ће биде — скубапица ће ја
скубеме. Све крф ће ни тече. Сме бил'е тољко гладне! Оваа држава ка беше
вл'егла, сме немал'е ни за јадене. Ће мел'еме бвес и мушичика, безелије имало
напре. Мушичика мел'еме.

И ће ја нџосиме н'а Скендџрици, имаа ће Љајкџв-мос водџница. И ја ће го нџосим жџтото — џвес и безџљије. И џна ће вика:

— Шџ си го дџнела џве, шџ ти је?

Ја ће викам:

— За кџчџка.

А нџ за кџчџка. Мије го јадџме. Ђе го сомџлеме на водџница и го јадџме. Дџцава, џвија, ће желџе. Немџе да јадџт. Ја вџзден раџотам. Афце имџше. Шџ дека имџше стџ-џфце, ко ни ставаје некуа јаглоџца ил'и сџрутка да сркнеш. Ма-џија ни бџла. Ана имџла ћџрка. Ђџрката и џмрџла и џстаила четирџ-деца. За тџбе неџма. Аве дџтево рџдбина ми го зџмџл'е во матџре. Ђе го зџмет. Баба ако џде, во Богџвино напре џдал'е нараџмо. Давал'е басме. И џн ће го зџме басмата, џј ће џдет w Богџвино, w Гостџварско џнаџмо. И ће дџнесе нараџмо жџто. Ја ко h[e] џдем, најнајадена сом. Тоја-ден ће мџсет л'џп џг чџница, ће сомџлет и ће јадџт. А дџтево, џвија две-деца, Шџкрија, и џн ми биџ, џт сабаал'е ће го зџмет, џни го џзрасл'е. Не даваје да јадџт. Глаћ прикажа. Ти кажа — гладна сом.

И џ[t] тџје ће мџсиме зџљџник. Жн'џт. Нџсим зџљџник и ће го џткријем зџљџникот. Не-можем да зџзем ни јено лџшџе, а ноџе ми се шибаје. Да-не-ми-је пџзнајет! Сџга да ми је џвја-џм, мџре, пџлојна ће го џзде. И ће им џнесем пџлојна зџљџник таџмо. Таџмо пџљаје го и ће ни кажет — јала. А гладна сом, мртва.

И сџк ће го нџсим, ће н'џх, вршет на гџмно со кџн'и. И тоје ће кџснџме шџ ће кџснџме.

Пџртизани ка бџше дџшл'е, џ, тога бџло!

Ко сме имџл'е своје-жито. И ка дџјдоме, Миџтате, ка сме дџшл'е и го дџнел'е жџто и сме го трџбил'е на Чџпино. Немџло вџтер таџмо да го џтребет. И на Чџпино го трџбил'е.

А шџ ни је маџија, мџсила два-л'еба. Ја, и шџ ни је јџтрва, Имџрици, и вџл'им:

— Дџнеска два-л'еба мџсила. Дџнеска ће ти јадџме.

Ана не! Бахта ћџрка имџла и јџниот л'џп ће го даје ћџрџи. Во Глџхтџрофци џна живџала. Глџхтер и биџ дџвер. Муџтава. Кундраџија бџше. Во Диџканце, тџје дуџџанче имџше. И ја се раџџјем. А гладне сме, мртве. Агмет ми раџџташе, муш, во Бџла-страна. Раџџташе таџмо, со џфце раџџта. И ко дџјде, ја се раџџјем! Ја ко пџља, јџн-л'џп во нџџви је стаџен, нџџви сме борџйл'е напре, а јџн, стаила врџник, џште јџн ће пџче. Ја и вџл'им Имџрици, јџтрви:

— Дџнеска ће ти јадџме! Два-л'еба!

И ко ће дџјдеме, тија-л'џпче ни го исџкоа — по јџна рџзинка, дрџџтото ћџр-џи го дџла.

Агмет сџ[g]а h[e] џде на мџџс. Таџмо л'џжет, со јџного. И сџ[g]а мџни ми вџл'и аџџ-Суљџ, мије сме бџл'е дел'џници:

— Шџ ти је свџкрва, маџија, џди зџми јџно пџрче л'џп. Вџтрџс ће го врџтиме.

Ја не-јдем, го знам л'ебот. Шо и је ћерка Бахта отиде, и шо ми је муш отиде на моус. А мије гладне ће л'ејнеме. Децава ће жéлаје. Па ја ка ће њи грабнем, ће њи утéпам. Немам да им дам. Гладна ја, они гладне! И ће њи тéпам.

Офце ко ће ни л'ежет дома, ка је врнливо врéме, ја ће мéтем, ће ме ватет рúке. Гладна. Немам да јадем. Да ми била мáти! А свéкрва, она ће ти даје ко́лко даје, да кэснем. Млóго сме се мучил'е.

Шкóло

Во шкóло сом идáла четири рáзреди. Во Србија. Ѐсто ни било старó-школо хéде је нóво. Не учиу, пáмтим, Срећко и Живфко. Не учили'е. Агмета Ђурђоа ће шо је кућата, тује они сéдaл'е, л'ежа́л'е. Четири гóдине ја сом учила. Тóлько учили'е.

А шо ми је сéстра пóстара, они заидоа јен мéсец, двá, гóл'еме са. И н'их њи трнаа.

Мије сме бил'е сирóте, сирóта фамил'ија ни била, ми давал'е мéне кн'иге бáдијала. Пáре не ни зимáл'е. Бáбајко ни биу сиромáх. Сме бил'е чéл'еђн'е. От чкóльо кн'иге ни давал'е бáдијала. Учítел'и ми давал'е сáмо мéне. Сиромáштина била гóл'ема. Двé-деца сме бил'е и пе[т] дéјчика. Сéдом. И они двáјца — дéвет.

Бáеђи имáл'е дéца и дéјчика во чкóльо. Пóсл'е јене зéа оца да њи учи, на шкóло. И кóл'ко њи пóучиу, два три мéсеци, и нáпушти.

Живко бéше ка туберкóлозен. Бóл'ен бéше он. Вáренка имáше. Нáпре вáренка не га л'éчил'е. Ево во нáше мáало кол'ко измреа! Пóуно. Сáјда Чучу́љау умре, Áва Амит-Цáрова умре, Исља́мици дéјће двé, и Дéстан бéше. Онí-две и он умре. Ка плáнине дéјће, кóл'йкаве. И бéћарот умре. Млóго измреа.

Асиба Мазникар, рођена 1923.

СПИСАК КАРАТА

Карта 1:	Гора и суседне области	36
Карта 2:	Горанска насеља (карта је преузета из ШЖГОС 2, стр. 150)	37
Карта 3:	Акцент	87
Карта 4:	Вокал <i>И</i> у позицији <i>V + и</i>	100
Карта 5:	Вокал <i>О</i> у присвојном суфиксу <i>-ов + V</i>	104
Карта 6:	<i>Љ</i> у <i>јабука, буха</i>	120
Карта 7:	<i>Љ</i> – двофонемски континуанти.	122
Карта 8:	<i>Љ</i> у <i>суза, субице, сунце</i>	125
Карта 9:	<i>Ђ</i> у секвенци <i>-Ђ₂м</i>	134
Карта 10:	<i>Ђ</i> у <i>огањ</i>	135
Карта 11:	Временски везник <i>ко – ка (кога)</i>	152
Карта 12:	Глас <i>Х</i>	155
Карта 13:	Глас <i>Ф</i>	178
Карта 14:	Парови африката: <i>ћ-ч, ђ-џ</i>	184
Карта 15:	Глас <i>Њ</i>	189
Карта 16:	<i>Л</i> на крају слога	197
Карта 17:	Глас <i>Љ</i>	201
Карта 18:	Гласовне групе <i>ки, ке, ги, ге</i>	224
Карта 19:	Група <i>ши</i>	241
Карта 20:	Сугласничка група <i>гн</i> у <i>л'егни, њобегни, с'тегни</i>	243
Карта 21:	Сугласничке групе <i>хн/хм</i> морфолошки ирелевантне	254
Карта 22:	Придевско <i>-го</i> у именичкој промени	279
Карта 23:	Трагови Лјд. им. м. р. на <i>-ø</i> и <i>-o</i>	281
Карта 24:	Нмн. именице <i>ден/дењ</i>	285
Карта 25:	Деклинациони типови: именице <i>Суљо, дедо</i>	292
Карта 26:	Дјд. именица на <i>-а</i>	298
Карта 27:	Нмн. именица с. р. типа <i>куче, њеџл'е</i>	310
Карта 28:	Бројне именице ж. р. на <i>-нице</i>	316
Карта 29:	Облици им. м. р. на <i>-ø</i> у партитивним синтаagmaма с основним бројем	323
Карта 30:	Лична заменица <i>она</i> – енклитике Дјд.	331
Карта 31:	Лична заменица <i>она</i> – енклитике ОПјд.	332

Карта 32:	Лична заменица <i>они</i> – Дмн.	334
Карта 33:	Лична заменица <i>они</i> – енклитике ОПмн.	336
Карта 34:	Заменица <i>ш(ш/ћ)о</i> – ОП у предлошко-падежним конструкцијама	345
Карта 35:	Присвојна заменица <i>њејзин, њојан</i>	350
Карта 36:	Присвојне замнице <i>чи/чеј</i>	354
Карта 37:	Демонстративне заменице у препозицији и постпозицији	356
Карта 38:	Демонстративне заменице <i>овогуа, њогуа, оногуа</i> у Нјд. м. р.	357
Карта 39:	Демонстративне заменице с. р. јд.	359
Карта 40:	Придеви временског значења типа <i>денешњи – денешњ</i>	370
Карта 41:	Члан придева и редних бројева м. р. јд.	389
Карта 42:	Презентска основа глагола: <i>кој-, кџй-, сий-</i>	401
Карта 43:	Презент 3л. јд. -и презентске основе	415
Карта 44:	Имперфекат 1л. јд.	419
Карта 45:	Аорист 1л. јд.	421
Карта 46:	Аорист 3л. мн.	424
Карта 47:	Глаголски прилог садашњи	427
Карта 48:	Потенцијал типа <i>би сом рекла</i>	437
Карта 49:	Помоћни глагол „јесам” у 3л. јд. у служби копуле и потврдне речце	438
Карта 50:	Помоћни глагол „јесам” у 3л. мн.	439
Карта 51:	Прилози <i>кога – кајџ, никога – никајџ, свекога – свакајџ</i>	449
Карта 52:	Прилози: <i>џа</i> („опет”), <i>јоје, оје</i>	453
Карта 53:	Прилози: <i>још(џе), ешџе, ишџе/ишџо</i>	457
Карта 54:	Говорни типови горанског говора	505

Radivoje Mladenović

PARLER DE LA REGION DE GORA DANS LA MONTAGNE ŠARA

Résumé

1. La présente monographie décrit le parler d'un groupe de villages de la montagne Šara, connu sous le nom de Gora.

Cette région se situe à l'extrême sud-ouest du Kosovo et de la Métochie, au sud de Prizren, aux frontières communes de la Yougoslavie, de l'Albanie et de la Macédoine. La région de Gora n'appartient pas entièrement à la Yougoslavie. Bien qu'il n'existe pour cela aucune raison géographique, ethnique ou linguistique, cette région fut divisée en deux en 1925. La partie la plus importante se situe en Yougoslavie (17 agglomérations), tandis que 9 agglomérations en Albanie et 2 dans la région de Polog en Macédoine sont partiellement habitées par des Gorani.

La description de ce parler est basée en majeure partie sur le matériel rassemblé dans les villages de Yougoslavie.

2. De nombreuses sources historiques – serbes ainsi que turques – indiquent qu'avant leur islamisation les Gorani étaient, du point de vue ethnique, des Serbes.

Vu sa position dans la partie centrale des Balkans, la montagne Šara, et la région de Gora qui lui appartient, sont en relation étroite, du point de vue ethnographique et ethno-culturel avec les groupes ethniques et les processus ethnographiques qui se sont déroulés dans cette partie des Balkans.

Les Gorani constituent un groupe ethno-culturel particulier de confession islamique qui a pour base une population slave orthodoxe qui a été longtemps en contact avec des populations non-slaves des Balkans – les Valaques et les Albanais – et, après leur conversion à l'islam, avec des influences orientales. La conséquence en est la coexistence de trois couches dans l'identité ethnique des Gorani: slave, balkanique et oriental.

3. Les phénomènes linguistiques se sont produits à des moments chronologiques différents, c'est pourquoi le parler de Gora est caractérisé par une série de particularités typiques soit des parlers slaves du sud-est soit de ceux du sud-ouest. Il s'agit avant tout ici de l'évolution typique pour les parlers slaves du sud-ouest des

anciens groupes de consonnes *tj, *kt', *dj qui ont donné les affriquées serbes ć, đ, et la vocalisation macédonienne des semi-voyelles.

4. Les différences dialectales à l'intérieur même du parler de Gora indiquent qu'il est né d'un amalgame de traits linguistiques venus des parlers macédoniens du nord-ouest, des parlers serbes de Šara et de Métochie. C'est ce que prouvent de nombreuses irrégularités dans l'évolution des phonèmes anciens, puis un grand nombre de lexèmes avec le passage de *u* < *o* dans les villages inférieurs, une mouillure plus marquée de *lj*, *nj* dans les villages inférieurs, *lu* < *l* dans certains lexèmes des villages inférieurs, l'existence de *-še* (*utěpaše*) à la troisième personne du pluriel de l'aoriste dans les villages inférieurs etc.

D'après certains traits différentiels le parler de Gora se divise en trois types. Celui de Doloišta (qui est le plus répandu, et s'étend à la plupart des villages situés en Yougoslavie, aux villages de Gorani en Albanie et en Macédoine), le parler de Restelica (deux villages) et celui de Brod (parlé exclusivement à Brod).

5. L'accent du parler de Gora est expiratoire et antépénultième, sous l'influence de l'accent des parlers macédoniens occidentaux.

6. a) Dans le parler de Gora fonctionne un triangle vocalique avec un phonème à valeur de semi-voyelle (qui est le corrélatif du phonème *a*). Ce genre de système vocalique est typique pour une grande zone serbo-macédonienne. Le phonème *ʀ* et, dans petit nombre de lexèmes *ʁ* également jouent un rôle de voyelles.

b) Les phonèmes vocaliques en dehors de l'accent ne se réduisent pas.

c) Au contact de *j*, *lj*, *nj*, *ć*, *đ* – *E* se transforme en *i* dans une partie des lexèmes (*mácija*, *Krušijani*, *šijeset*). Après le passage de *ě* à *e* dans les radicaux verbaux, le groupe *-ej-* a régulièrement donné le groupe *-ij-* (*grijem*, *se nasmijem*, *sijala*).

d) Les phonèmes vocaliques *o* et *e* ont, facultativement, une articulation un peu plus fermée. Dans le radical, dans les groupes *o* + *j/v* + voyelle, *-o-* est remplacé par *-u-* dans toute la région de Gora (*kúáč* < *kovač*, *gújedár* < *govedar*, *múa* < *moja*). A Brod seulement on observe *o* > *u* dans le suffixe adjectival en *-ov* + voyelle (*brátuo* < *bratovo*).

Les jer en position forte se sont vocalisés comme en macédonien: *ɔ* > *e* (*děnj*, *ótec*), *ɔ* > *o* (*vóška*, *pétok*).

e) Dans le parler de Gora le phonème *ʁ* a donné dans l'ensemble *əv* (*šávza*, *káfk*, *mávzem*), et seulement à Brod *ou* (*sóúza*, *sóúnce*). Dans une partie des lexèmes, *ʁ* a donné *u* (*vúk*, *búa*, *jábuka*). Dans une partie infime des exemples *ʁ* > *ov* (*vóvna*, *póvnno*) ou *o* (*bóha*, *jáboko*). Dans quelques lexèmes *ʁ* a conservé son statut phonologique (souvent avec une faible nuance de semi-voyelle derrière) (*dlágo*, *dlábina*, *slábice*), ou bien s'est décomposé en groupe *-lə-*.

f) La voyelle nasale *Q* est le plus souvent remplacée par *ə* (*sábota*, *zábi*, *mát-no*), *u* (*múka*, *kúca*, *múži*). Dans les terminaisons grammaticales, *Q* a donné *a* (*děnja*, *ima^ha*, *so zéna*). Dans certains emprunts lexicaux venant des parlers macédoniens occidentaux, on trouve encore *o* et *e*.

Dans une série d'exemples on observe dans des morphèmes identiques du radical des évolutions différentes de *Q* (*ruka, óbruč : nárače, ótkut : ot kéde*).

g) La voyelle nasale *Ě* a régulièrement donné *e*, même dans la position *jĚ-* (*jézik, jéčmenj*).

7. a) Le système consonantique de ce parler se distingue des parlers avoisinants car il a gardé *H* dans toutes les positions, mais pas dans tous les mots (*hrás, hódim, méh, gráh, dónesoh, síjaha, otídohme*).

b) L'opposition dans les paires d'affriquées *č – ě, đ – dž* s'est conservée, mais on observe un processus de réduction à l'un des éléments. Dans leur articulation même *č, đ* sont des affriquées.

L'affriquée *dz* constitue la paire avec *c*, et apparaît dans les mêmes cas que dans toute la région avoisinant ce parler (*dzvóno, mójdzi, mlódzina*).

c) La dépalatalisation de *nj*, qui caractérise un territoire compact constitué de l'ouest de la Macédoine et de la Métochie, s'est répandu au parler de Gora. Le passage de *nj* à *n* ne concerne pas tellement le parler de Gora.

d) Le parler de Gora connaît un système binaire de latérales, avec un large champ de variations de *lj*. *Lj* apparaît comme phonème proche de la prépalatale štokavienne, mais on observe de nombreux exemples de déplacement de l'articulation vers l'avant vers la latérale palatale alvéolaire.

Dans les groupes *li, le L* est phonologiquement neutralisé et assimilé à *Lj*. Sauf à Brod, *L* en fin de syllabe a donné *v* (*dóvnjo, ponédevnik, idaf < idav*), ce qui est une particularité des parlers de Šara – de Sredska et Gora avec quelques traces dans celui de Sirinić. A Brod *u < L* (*séusko, rábotau*) qui n'a pas continué à se fermer sous l'influence du parler de Tetovo.

e) Le phonème *V* s'est rapproché des fricatives, puisqu'il devient le plus souvent sourd à la fin d'un mot ou à côté d'une autre consonne sourde (*brátof, séfsko*). Entre deux voyelles, il disparaît dans certains groupes (*óstaim, sínoi, stávet*).

f) Il n'y a pas de mouillure dans le participe passé passif (*róden, práten, nósen*), mais une nouvelle mouillure a eu lieu de façon semblable à celle qu'on constate dans les parlers de Prizren et du Timok, et de certains parlers macédoniens proches de la frontière serbe (*bráca, ógrađe, trínje, zélje*).

g) L'une des caractéristiques locales importantes des parlers de la partie nord de la montagne Šara est l'apparition des consonnes prépalatales à la place des phonèmes anciens partiellement mouillés (*zéc, lákoć, grđi, čéljeđi, sólj, dénj*).

h) On a constaté l'existence du groupe de phonèmes **vb-* avec la métathèse *sv-* (*sví, svákoj*), tandis que les groupes **svb-* et **cvb-* ont donné *sav-* (*sávne*) et *čav-* (*čáfti*).

i) La palatalisation anticipée devant *nj, č, đ* (*kójni, néjčela*) est aussi caractéristique des parlers macédoniens et serbes avoisinants.

j) A l'initiale, la iodisation domine nettement (*jézik, jútne, júže, jóš*).

8. a) On a constaté 5 types de déclinaisons des substantifs. En raison du changement de genre le type des substantifs à l'ancien radical en *i* a disparu (*dóšof nóć, njégof smr'ć, jéna vóška*), et ils se sont rattachés à d'autres types de substantifs.

b) Au nominatif pluriel des substantifs en *-a* on constate la terminaison *-e* (*séstre, kúce, gázde*). Le nominatif pluriel d'une partie des substantifs neutres se forme avec la terminaison *-iça* (*pétl'íça, káviça*), qui est une variante de la terminaison des parlers de Prizren et de la Morava du sud *-íci*. Une partie des substantifs a un pluriel en *-inja*, caractéristique des parlers macédoniens avoisinants.

c) Le nombre de cas dans le parler de Gora est supérieur à celui qui existe dans la plupart des parlers macédoniens, mais inférieur à celui qui existe dans les parlers serbes avoisinants de Métochie et de Sirinić. Le parler de Gora a conservé le datif singulier et pluriel de tous les mots à déclinaisons, et ne connaît pas la construction analytique *na* + cas général. Avec certaines prépositions dans certains sens il conserve aussi le génitif singulier (*u Imétice, vo póstare séstre, od mújego bráta*), et garde certaines traces du locatif singulier pour les substantifs masculins (*prátila po postáromu brátu*).

9. a) Le système des pronoms personnels ressemble beaucoup au système serbe. (*já, tí, ón, óna, óno; míje, vije, óni, (óne)*)

Dans le système des pronoms enclitiques on remarque un mélange d'influences macédonienne et serbe, mais aussi des particularités locales (*gim, mgi* – datif pluriel du pronom *óni, óne*)

On n'a pas constaté de datif de l'enclitique du pronom personnel réfléchi *sébe*

b) Par les formes des pronoms démonstratifs (*óvija, tíja, ónija*) le parler de Gora ressemble aux parlers macédoniens occidentaux. Du point de vue dialectologique, il est intéressant de remarquer la réduction du système ternaire à un système binaire, ce qui peut être le résultat de l'influence de l'albanais, ou la conséquence de raisons internes.

c) Les mots à flexion adjectivale sont caractérisés par une particularité locale: la généralisation des terminaisons pluriel en *-e* (*stáre ljúdi, stáre žéne, stáre séla*). Elle provient de Macédoine et s'est répandue également aux participes.

d) Le génitif masculin singulier des mots à flexion adjectivale conserve l'ancienne forme *-go* (*stárogo*), sous l'influence des parlers macédoniens.

e) Les adjectifs, adverbes et substantifs ont un système de comparaison analytique.

10. Le fait que les numéraux cardinaux conservent une flexion témoigne de la résistance du datif au système analytique (*dvám, dvém, óbem, óbervedem, óbadvam, trím, četirim*).

11. a) L'emploi des pronoms démonstratifs en postposition et avec une fonction d'article défini se retrouve dans les parlers macédoniens occidentaux.

L'apparition même de l'article représente un phénomène de compensation par rapport à l'affaiblissement de la distinction entre les formes définie et indéfinie de

l'adjectif. On considère que l'article est d'abord apparu dans les adjectifs définis (*stari-ov*), puis qu'il s'est répandu aux substantifs.

b) Dans les villages qui sont les plus proches des parlers macédoniens, on constate un système ternaire (*žénava – žénata – žénana*), tandis que dans les villages inférieurs on a un système binaire (*žénava – žénata*).

c) L'article postposé accompagnant les substantifs garde des distinctions de genre (*ljúdivi, žéneve, sélava*).

d) Une des particularités locales importantes est l'existence de l'article du type *-ujev (stárujev)* dans la majeure partie de ce parler.

12. a) La situation en ce qui concerne les groupes de verbes comporte dans l'ensemble beaucoup de similitudes avec les parlers serbes avoisinants.

b) Dans le parler de Gora les nouvelles formes verbales caractéristiques de nombreux parlers macédoniens ne sont pas développées et on observe l'absence des formes qui ont tendance à disparaître dans les parlers macédoniens et serbes.

c) L'emploi de l'aoriste et de l'imparfait est très vivant, et parmi les temps du passé le plus rare est le plus-que-parfait.

d) Dans les formes verbales il existe des particularités des parlers serbes et macédoniens.

A la première personne du singulier du présent on ajoute *-m* au radical du présent avec la voyelle caractéristique (*rábotam-m, síje-m, zbóri-m*), et le *-t* a disparu de la troisième personne du singulier. A la première personne du pluriel la terminaison est *-me*. A la troisième personne du pluriel du présent on remarque différentes tendances (*nóset : nósit, spíjet, ímaie*).

Au pluriel, les terminaisons de l'aoriste et de l'imparfait se sont assimilées, et dans la formation de ces formes verbales au singulier on observe diverses tendances (*já ímah : ímaše : ímašoh*).

e) La formation du futur se réduit à *će* + présent (*će zbórim*).

f) Le nouveau prétérit (*perfectum resultativum*) du type *ímam napráveno* et *som dójden* est rare dans le parler de Gora.

g) La forme principale du potentiel est la construction *bi* + le participe passé actif. On a remarqué aussi des constructions du type *bi* + „jesam” + participe passé actif (*bi si rékla*) et de *bi* + aoriste (*bi dónesoh*; seulement à Brod) .

13. Certaines prépositions complexes sont absentes (*između, iznad, ispod, ispred, iza*), et à leur place on utilise les simples.

Toutes les prépositions ablatives sont réduites à *ot*.

L'ancienne préposition *u* (remplacé le plus souvent par *vo*) a subsisté dans les constructions prépositionnelles avec le génitif (*u bráta spála, vo Mitátice*). Cette construction est de plus en plus souvent remplacée dans la langue des jeunes par *ke* + cas général.

Les prépositions *kroz, niz, uz* se réduisent à *niz* dans la majeure partie de la région de Gora. La préposition *uz* est inconnue, et dans une partie des villages la pré-

position *kroz / kruž* est employée comme synonyme de *niz* dans le sens de déplacement le long d'une limite.

14. a) Dans le domaine syntaxique, il existe une série de phénomènes typiquement balkaniques, qui caractérisent aussi les parlers avoisinants.

b) Les enclitiques pronominaux et verbaux peuvent se trouver au début de la phrase.

c) L'adjectif épithète se place plus souvent devant le substantif que derrière. Il se trouve souvent derrière le nom quand il s'agit de l'adjectif possessif.

d) La particularité de la structure comparative d'égalité (*Óna je kako tébe*) est venue des parlers macédoniens occidentaux.

e) Les cas obliques sans prépositions (datif et cas général) sont redoublés selon la tendance balkanique. Dans la présente monographie, le redoublement est expliqué comme une tendance balkanique aux structures analytiques, dans lesquelles l'enclitique pronominal prend une fonction de préposition.

f) C'est l'accord d'après le nombre réel qui domine, de sorte que les substantifs collectifs se trouvent neutralisés (*póstare déca, najgól'eme snópje*).

g) Dans le parler de Gora il existe deux types de constructions passives: auxiliaire + participe passé passif (*béše žnjéto*) et *se* + forme verbale active (*se čúvalo sélo*). C'est cette seconde forme qui domine.

h) Dans la syntaxe des formes verbales, on remarque un emploi fréquent du futur et de l'impératif au sens de passé. L'aoriste et l'imparfait s'emploient pour exprimer des situations vécues.

15. Par la majeure partie de ses caractéristiques, le parler de Gora peut se rattacher au parler frontalier de l'ouest de la Macédoine avec des archaïsmes typiques et une infiltration de certains traits serbes. La domination de ce type dialectal macédonien de l'ouest a été déterminée par le caractère pastoral de la région à laquelle appartient la vallée de Gora, avec un afflux important de population venant des régions avoisinantes de l'ouest de la Macédoine.

Le type dialectal de Gora est né d'un mélange de parlers hétérogènes, qui, compte tenu de l'état actuel, étaient des parlers avec *ć, đ*. A part quelques rares exemples dans des toponymes, il n'existe pas de traces de la transformation *št, žd*, typique pour les parlers bulgares et macédoniens.

La région de Gora – à en juger d'après les irrégularités des traits linguistiques – était constituée jadis de petits peuplements dont les dialectes se différenciaient plus entre eux que maintenant, ce qu'indique l'existence actuelle de divers types. Ce fait se trouve confirmé par l'existence de formes alternantes, par l'évolution différente des anciens phonèmes dans les mêmes lexèmes ou des lexèmes différents, par des tendances différentes dans l'évolution du système phonologique.

АСИМ ПЕЦО
КОНСОНАНТИЗАМ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ ГОВОРА

НЕКОЛИКЕ ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Овај рад је био замишљен као дио цјеловитог описа говора Босне и Херцеговине. У том раду, и тако замишљеном, вокализам је трабало да уради др Драгомир Вујичић, консонантизам др Асим Пецо. Од те наше замисли, због познатих догађаја, и на тлу Југославије, и на тлу Босне и Херцеговине, ништа није остварено. Пошто је овај мој рад био завршен прије тих догађаја, он је, све до ових дана, чекао у радном столу. Постојала је намјера, моја и др Драгана Вујичића, да ми своје прилоге понудимо Редакцији Српског дијалектолошког зборника. Али, на нашу велику жалост, Драган Вујичић је недавно завршио своју животну стазу. Не знам да ли је његов рад пренесен из Сарајева и зато овај мој рад иде овако, засебно, као дио те замишљене цјелине.

2. Грађа која се овдје даје обухвата цијело говорно подручје Босне и Херцеговине. Њу сам узимао из оних пет великих свезака које су настале на основу испуњених упитника на терену. Наравно, грађа је грађа, и као таквој треба јој приступати. Могуће је да ту има и огрешења, да испитивачи нису, увијек, били вјерни преносиоци говорног стања на терену. Али, то прати сва испитивања ове врсте. Несумњиво је да ће ова грађа, заједно са већ објављеним радовима о говорима на тлу Босне и Херцеговине до ових немилих догађаја, нудити изобиље података неопходних како нашим историчарима језика тако и нашим дијалектолозима.

3. Чињеница је да савремена слика испитиваног подручја нуди другачије говорно стање од онога које нам нуди овај рад, односно, које нам нуде упитници са терена. То је последица промјена које су пратиле босанскохерцеговачко подручје од 1992. Али, понуђена грађа, понуђени подаци, имају свој ослонац у досадашњој дијалектолошкој слици бе-ха говора и, као такви, чини саставни дио дијалектологије штокавског нарјечја.

У Београду, октобра 1997.

А. П.

САДРЖАЈ

	Страна
Сонанти	613
Африкате	622
Јовања	629
Фрикативи	648
Остаци измјене задњонепчаних сугласника <i>к, г, х</i> испред вокала <i>-и</i> као наставка за облик (палатализација)	656
Десоноризација	671
Метатеза	673
Асимилација	673
Дисимилација и упрошћавање сугласничких скупина	677
Алтернације сугласника и сугласничких група	683
Геминате	687
Секундарни сугласници	689
Попис пунктова	691
Резюме	697

Консонантизам босанскохерцеговачких говора не зна за велика одступања од истог гласовног система у нашем стандардном језику. То значи да је ту број сугласничких фонема исти као и у сх стандарду, иако природа појединих фонема не мора увијек, и на цијелом бе-ха подручју, бити идентична. Уз то, могу се огледати разлике и у дистрибуцији појединих фонема, што може имати и национално и територијално обиљежје. А као битна одлика скоро свих ије-говора на овим просторима јављају се измијењени сугласници у старијим гласовним скупинама: *lě, ně, tě, dě* — то се може сматрати заједничком особином свих ије-говора, затим у скупинама *sě, zě* — на нешто ужем простору, као и у скупини *сě*, а на најужем простору јављају се измјене у скупинама: *pě, bě, mě, vě*. Нешто шире о свим овим проблемима биће говора ниже.

СОНАНТИ

Заједничка особина ове сугласничке скупине на цијелом простору Босне и Херцеговине јесте постојаност фонетских карактеристика појединих чланова ове скупине и рјеђа одступања од наше језичке норме. А ако и постоје таква одступања, она су, по правилу, просторно доста ограничена. Да то и покажемо на примјерима:

Сонант *л*

1. Сонант *л* има у говорима Босне и Херцеговине, у највећем могућем обиму, карактеристике наше стандардне фонетике. То јест, другачије речено, његову артикулацију не прати ни компонента палатализовања, ни компонента веларизовања — без обзира на то у каквом гласовном окружењу се налази овај сонант. Дакле, заједничка особина свих бе-ха говора јесте нормалноштокавско *л*: *лав, лов, лисџ, лед, лук; љала, љоловина, љелене, љилићи, сулуд; шал, бол, мошел, зумбул, Халил...* Такво стање имамо и у другим гласовним скуповима: *глава, слама, слово, љеме, љлућа, љло, глуј, љлуг, љлићко, молиџи/молиши/молић, млада, сџолица/сџолица, кобила/кобла*. Тако и: *глицџа*, ако се јавља; *улишиџе/улишиће*, ако није трнка...

2. Изузеци од овога нису бројни, а ни просторно не захватају већи говорни комплекс. Наиме, у прикупљеној грађи за ове описе нашле су се слједеће потврде за појаву веларног *л = љ*: (п. бр. 1) *гљава, гљаву, гљави* (п. бр. 24) (163,

203), **лїце* (164, 203), *мòлїи* (п. бр. 445) (145, 159, 163, 212), *мўлїи* (160), *мòлїи* (164), *мòлїи/мòлїи* (110), *мїáда* (п. бр. 1618) (145), *сїòлїца/сїòлїца* (п. бр. 634) (82), *сїòлїца* (107), *сїòлїца* (208), *кòлба* (п. бр. 874) (173), *зўлїи* (п. бр. 740) (159, 173, 215), *зўлїи* (208).

Дакле, нешто више од десет потврда, а то никако није појава која је везана за већи говорни простор. Управо, ако се погледа на карту, лако ће се закључити да су скоро сви наведени примјери везани за подручје које се налази западно од р. Врбаса, а само су три пункта из Подриња (81 — Тарево–Кладањ–М; 107 — Д. Локањ — Калесија — С; 110 — Д. Чађевица — Бијељина — С). И још једна напомена. Скоро сви пунктови који се налазе западно од Врбаса, а из којих је потврђена појава *л̃* су српски: 145 — Вуковско–Купрес, 160 — Ресановци–Грахово, 163 — Д. Ратково — Кључ, 164 — Подрашница — Мркоњић Град, 203 — Мелина — Бања Лука, 208 — Прусци — Б. Нови, 215 — Крња Јела — Б. Петровац. Два пункта су хрватска: 159 — Лука — Б. Грахово и 173 — Лупоглав–Жепче, а само један пункт је муслимански: 81 — Тарево–Кладањ.

Наши подаци, у цијелокупном овом разматрању, не пружају ништа што се није могло и очекивати. Прво, с обзиром на мали број потврда за *л̃*, ово би се могло посматрати и као индивидуална појава. Друго, и у мјестима гдје је забиљежена оваква артикулација сонанта *л*, биљежено је и стандардно *л*, тј. без појаве веларности. Треће, појава *л̃* никако се не може узети као општија фонетска појава на датом говорном простору. Закључак је јасан: појава веларног *л̃* у говорима Босне и Херцеговине, ако је и има, није фонетски условљена и има ограничен простор јављања.

3. У финалној позицији слога сонант *л*, по правилу, вокализује се, и у највећем броју пунктова > *о*;

сїò (питање бр. 626), у свим пунктовима, ако није астал/хастал. Само *сїòл* у п. 148, 151; *сїò(л)* 33, 37; *сїòл/сїò* 189; *сїòл(х)астїал* 36, 63, 106, 124, 128, 139; *хастїал/сїò* 11, 14, 15, 23, 24..., *сїò/àстїал* 5, 8, 17, 25...;

сò (питање бр. 742) — у свим мјестима, осим у п. 144 гдје је *сол*;

сїòна (п. бр. 959). Јављају се различити фонетски ликови овога придјева: *сїеона*, *сїелена*, *сїевона*, *сїевана*, *сїевена*, *сїејана*, али и *сїелна* 114; *сїòна/сїелна* 128; *сїелна* 136, 157, 160, 161, 206–209, 217, 218; *сїелна* 194; *сїелна/сїевана* 211. Поред фонетских узрочника оваквог стања, ту могу имати свога удјела и семантички разлози, уп. *сїелена* (214) према *шеле*, и сл.;

сòкò (985) у свим мјестима, осим у п. 114 гдје је *сòкò/сокò^а*; 184, гдје је *сòкол* и 187, гдје је *сòкол*;

ждрãл (990), најчешће има у Нсг тај облик, али се јављају и други: *ждра-ле* (60–62, 102, 120...), *ждрала* (97, 173), *ждрãлò* (80) — свакако, у жељи да се избјегне вокализација финалног *л*, што би дало *ждрао–ждрò*;

* Уз рад се прилаже попис испитиваних пунктова на подручју Босне и Херцеговине.

у облику м. р. радног гл. придјева имамо, по правилу, $л > о$ и сажимање:

кдвѝ (594) у свим пунктовима, осим у 130–133, 136, 159–160 гдје је *кдвā*; у п. 218 имамо *кдвѝ/кдвā*; у п. 161 — *кљвā*;

лѣгѝ (610) у свим пунктовима, осим у 130–132, 136, 159–161, 218 гдје је *лѣгā* и п. 217, гдје је *лѣгā/лѣгѝ*;

брѝо-љбрао (1187) — у свим мјестима је $л > о$, осим у 130, 131 са *љбрā*; 132 *брā*, *љбрā*; 136 *љбрā*; 159, 160 — *брā*; 217 *љбрā*, 218 *ѝбрā*.

Као што примјери показују, појава *а* мјесто *л* у облику м. р. радног глаголског придјева везана је за два подручја — Западна Херцеговина, то су икавскоштакавски говори и Западна Босна, гдје имамо и икаваца шћакаваца (*Добреница*) и ијекаваца штакаваца (*Лука-Грахово*, *Ресановци-Грахово*, *Хријавци-Кључ*, *Басџаси-Дрвар*, *Лохово-Бихаћ*).

4. Секвенца *ли* није подложна палатализовању. На читавом простору испитиване територије забиљежена су само три примјера са *љи* умјесто *ли*, и то: *гљѝсѝа/гљѝсѝина* (питање 1092, у п. 134), *гљѝсѝина* (146) и *гљѝсѝа* (33).

Истина, у многим испитиваним пунктовима није забиљежена ова именица. Мјесто ње је биљежена *гуја*, *гујавица* и сл. Али, зато, имамо *-ли-* у именици *улишѝе-улишѝе* (п. 1099). Ту нема ниједне потврде за умекшавање сонанта *л*. Ту је, исто тако, само *волим* (п. 438), *молим* (п. 446); *гүлийи-гүлийи* (питање 740), само један примјер са *љи* (пункт 123). А може се ту јавити *љ*. То све говори да на тлу *бе-ха* говора нема појаве палатализовања сонанта *л* испред вокала *и*. А она три примјера, које смо навели, упућују на закључак да је у питању промјена сонанта условљена везом са пловивом *з*, тј. ту је $зл > зљ$, што је честа појава у народним говорима. Истина, у нашим говорима ни ова појава нема већи ареал. И ту је она сведена на усамљена три пункта и сва три се налазе западно од Неретве: 33 — Луг, Јабланица, М; 134, Горанци, Мостар, Х, 146 — Губер-Ливно, Х. А онај усамљени примјер *гүлийи* забиљежен је у пункту 123, Орашје, Д. Махала. У икавскоштакавским говорима Западне Херцеговине ја нисам биљежио ту појаву, иако сам наилазио на појаву *ј* мј. *љ* и *н* мј. *њ* (в. тамо).

Сонант *р*

Сонант *р*, без обзира на то да ли се јавља као слоготворан глас у ријечи, или не, припада групи наших сонаната и зна за вибрирање врха језика у току свога трајања. Наравно, број тих вибрација, број удара врха језика у предње непце, зависи од природе овога сонанта: ако је у питању слоготворно *р*, и ако је у питању дуги слог, број тих удара је знатно већи од онога који карактерише кратко слоготворно *р*, поготово неслоготворно *р*. Али, а то је овдје битно да се истакне, овај сонант на простору *бе-ха* говора припада групи вибраната и његову артикулацију прати удар врха језика у непце. То је прво.

Друго. У неким говорима умјесто сонанта *р*, у одређеним лексемама, биљежени су неки други гласови. Има потврда и за појаву вокала уз овај сонант.

И то, опет, у одређеним лексемама. Тако имамо поред обичнијег *жрвањ* забиљежено и (питање бр. 702): *жѣрањ* (70), *жѣвањ* (79), *жѣмањ* (110), *жѣвањ* (115), *жѣвањ/жѣвањ* (124), *жѣрвањ* (143), *жѣрвањ* (109), *жѣревењ* (209), *жѣрѣвањ* (219), *жѣреван/жѣрван* (221), *жѣравањ* (222).

Овдје се, свакако, огледају различите промјене: било да је у питању међугласовна дисимилација *-жр-жс* или *жвр-* или, пак, појава вокала којим се разлија сугл. скупина двају посебних фрикатива — *жр = жер-, жере-*. Маретић нас, у својој *Gramatici i stilistici* (1931, стр. 263), обавјештава да је коријен *жрнав*, што је метатезом „*i* s промјеном гласа *n* у *њ*“ дало *жрвањ*, у чешк. је *žer-пов*, а у рус. *жерновъ*. У Скоковом Етимологијском гјечнику *hrvatskoga ili srpskoga jezika* (књ. III, s. v.) налази се већи број потврда и за појаву пловива *-д*: *ждрмњи, ждрвањ, ждрмањ*. По Скоку, ријеч је „*balto-slav., sveslav., i praslav. (= stcslav.) žrzny, gen. žr̃ñve*“.

У примјерима као *црв* (п. 1089), без обзира на природу сонанта *p — p̄* или *р̄, грк*, ако није *горак, крме*, ако се јавља та лексема, у свим испитиваним мјестима биљежено је само *p*.

Истина, у облику ж. р. радног гл. придјева од *умријети* поред *умрла* (п. 1519), са различитим квантитетом сонанта *p*, и са различитим мјестом акцента (*џмрла/џмрла/умрла*, чак и *умрла*) у неколико мјеста забиљежено је: *умрила* (147, 224) или: *умријела* (125), што се објашњава утицајем инфинитива: *умри-ти-умрила, умријети-умријела*.

У облицима 3. л. презента глагола *моћи* јављају се двојаки ликови: *може* и *море* (питање бр. 18). Та појава има знатно ширу ареу од нашег говорног простора и о њој је било говора како у нашим историјским граматикама тако и у описима наших народних говора. На овим просторима јавиће се напоредо облици *може* и *море*, а бројне су потврде и за: *не мере* (питање бр. 19), чак има и: *не меже* (74).

Као резултат међугласовне дисимилације, овдје се јављају облици *ребро* и *лебро* (питање бр. 142). Овај посљедњи фонетски лик забиљежен је у пунктјвима 34, 135, 140–142, 144, 218. Напоредо живе *лебро* и *ребро* у п. 73, 101 и 143. У п. 96 и 117 имамо *ре^чброу/ле^чброу*. Ја нисам сигуран да је у овим пунктјвима овако јако изражена појава затварања вокала, а могућ је дублетизам *ребро/лебро*.

Сонант *м*

1. Природа сонанта *м* у говорима Босне и Херцеговине најчешће одговара природи истога гласа у нашем језичком стандарду. То значи: у питању је билабијални назал који није подложен знатнијим промјенама условљеним природом гласова у његовом непосредном сусједству. Тако имамо:

млада, њама, мој, мама, ми, мјесто/мисто, сам, гром...

2. Истина, у сугласничким скупјвима: *ми, мк, мб* — може доћи до супституције билабијалног *м* сонантом *н*: *њамњим = њанњим, Хамдија = Хандија,*

сламка = сланка, и сл. У оваквим случајевима немамо ни пуну артикулацију сонанта *n* него се мјесто њега јавља *ŋ* уп.:

мо́рка (питање бр. 482) 9, 18, 141; *йâŋŋîйм* (питање бр. 9) 176, 200, 201.

3. У финалној позицији ријечи билабијално *m* у неким говорима овога подручја губи своју билабијалност и имамо место *m > n*:

йâñŋîин (питање бр. 9) 134; *йâмŋîйм/йâñŋîин* 92, 132, 133; *йâñŋîимⁿ* 135;

знâн (питање бр. 10) 69, 132, 134; *знâден* 135; *знâден/знâм* 141;

џмîн (питање бр. 13) 132–135;

мòрен (питање бр. 17) уз *мòжен* 132, *мòрѐн* уз *мòгу* 134;

видîн (питање бр. 52) 135;

чûвâн (п. 465) 132; *чûвâм/чûвâн* (133);

йûсîин (п. 185) 134; *йûшîин* 135;

дâјѐн (п. 220) 132, 134, *дâвâн* 135;

4. Појава *n* мј. *m* у облику 1. л. презента, како наведени подаци показују, везана је за двије говорне области на бе-ха подручју. То су Централна Босна (пунктови 69 — Кривајевићи, Олово–С; 70 — Драгоради, Олово–М; 92 — Брњиц, Какањ — М) и Западна Херцеговина (132 — Груде, Љубушки, Х; Биоград, пункт 133, Лиштица, Х; 134 — Горанци, Мостар, Х; 135 — Дрежница, Мостар, М).

Да је ова појава обична у и-шта говорима Западне Херцеговине, ја сам показао у опису говора тога подручја (АНУБиХ, Сарајево 1986, стр. 121–129). Интересантно је да Муслимани Западне Херцеговине не знају за појаву *n* мј. *m* у финалној позицији ријечи, а код Хрвата је ова појава чешћа у говорима који су ближи Далмацији, иако за њу знају и нека хрватска села уз Неретву. За ово говорно подручје извориште наведеној појави треба тражити у далматинским говорима.

Сонант *n*

Опште фонетске карактеристике фонеме *n* у говорима Босне и Херцеговине углавном су исте као и у сх језичком стандарду. Ријетка су одступања, а и она су условљена различитим фонетским чиниоцима. Тамо имамо:

1) појаву *њ* мј. *n* у овим примјерима:

ра̂њѝк (п. 791) 166–168; иначе је: (*й̂*)шеница/шен^нца/шенца — питање бр. 804; чобаница/чобан^нца/чобанца//ћобаница/ћобан^нца/ћобанца, питање бр. 949; хранимо/ранимо, питање бр. 675...

У облицима *жуманце* (п. 1046), *бјеланце* (п. 1047) јавља се и *-ње* мј. *-нце*:

жума̂ње (130, 131, 132, 188), *жва̂ње* (160), *жума̂ње* (172), *жува̂ње* (199, 200а); а *жума̂ње* (113, 120, 196) могло се јавити и према *жума̂њак*;

бјела̂ње (186), *бјела̂ње* (113, 120, 196), *била̂ње* (130);

Као што примјери показују, појава њ мј. *n* није распрострањена у бе-ха говорима, управо везана је за одређене лексеме и мањи број испитиваних мјеста. Тако облик *рањик* (п. бр. 791) имамо у три мјеста јајачке општине, али су заступљени и М. и Х: 166 — Пшеник, М; 167 — Дивичани и 168 — Добретићи — Х. Појава *-њце* мј. *-нице*, опет, везана је за различите области: Љубушки (130–132), Б. Грахово (160), Добој (188), Бања Лука (199), Бос. Градишка (200а), Тешањ (186). Ова појава, мада у различитим говорним зонама, среће се и код Хрвата, и код Муслимана, и код Срба. Она је, свакако, резултат међугласовних промјена.

2. У само неколико мјеста потврђена је појава њ мј. *n* у облику Нсг именице *жуна* (п. 997). Дакле, *жуња* је забиљежено у п. 61, 74, 92, 98, 161.

3. У великом дијелу босанских говора јавља се и удвојено *n-nn*: *гланча* (п. бр. 770) (223), *једаннес* (п. бр. 1842) (209, 221, 216, 220, 222, 223), *јенна* (п. бр. 1820) (104), *џонче* (п. бр. 1925) (114), *гланна* (114). Свакако, природа оваквих гемината није увијек иста. Ту су могући различити степени геминације — од потпуне до дјелимичне, и са неједнаким вриједностима њених саставних дијелова. За ову појаву знају и скупови ријечи типа: *он није, њлан нам је...* и сл., што никако није само особина говорне зоне о којој је ријеч (исп. о томе код мене у опису икавскошћавских говора Западне Босне, БХДЗБ I, 156–157, и тамо наведену литературу, исп. и овдје под заглављем геминате).

4. Да овдје укажем и на могућу вокалску вриједност сонанта *n*, па и других. Наиме, ако се, послјије различитих промјена у гласовној структури ријечи, сонант *n*, или неки други, нађе у таквом сугл. скупу да је он најсонорнији, он може да постане слоготворан. То су примјери типа: *гоџиј, гиџиј, диџиј* (в. БХДЗБ I, 154), као и: *саџце* (п. бр. 1360) (160, 203), *зеџца* (п. бр. 46) (215). О овим проблемима опширније је писано у досадашњим описима босанскохерцеговачких говора.

Сонант њ

Општа карактеристика свих бе-ха говора јесте да имају у своме консонантизму фонему њ. Потврде за то није потребно наводити. Овдје ћу само указати на нека фонетска одступања од нашега језичког стандарда, с напоменом да су ареали ове појаве доста мали.

1. Мјесто њ биљежено је *n* у примјерима: *кон, конон, конма* (питања бр. 882, 883, 884, 885) само у пункту 135; затим: *кена* (п. 910), *свине* (п. 950), *сви-нан* (п. 951), *џришина* (п. 1158), *џришнов* (п. 1160), *воћнак* (п. 1181) (све у пункту 135, Дрежница–Мостар). Истина, облик *џрешна* забиљежен је и у п. 19, Кружањ–Мостар, што може бити и неки нанос из мостарског говора. Наиме, у говору мостарских Муслимана ова је појава, све донедавно, била обична, а Подвелешци су куповали ово воће на мостарској тепа гдје су, по правилу, продавци били из Мостара. У говору Подвележја наићи ће се на још понеки примјер ове врсте (в. код мене Говор Подвележја, БХДЗБ IV, стр. 249–251).

Именица *кухиња* (п. број 692) јавља се у различитим облицима: са *њ* који се не наводе и са *н*, који се наводе:

кѷхина (70, 76, 85, 113, 97, 184, 185, 186), *кѷѷина* (12), *кѷина* (25, 27, 50, 56, 57, 69, 148, 150, 151, 153, 154, 157, 168); *кујна*, са различитим акцентом (43, 65, 93, 100, 111, 147), *кѷина* (54, 58, 94, 95, 106, 135, 136, 139, 169), *кѷфина* (115, 165, 187, 201, 217), *кѷјина* (134, 137, 138, 158, 189, 192, 195, 210), *кѷйна* (149, 202), *кѷјина* (156, 158, 189, 192, 195, 210), *кѷкина* (160). Акцент није свуда исти. Има и *кѷјина* (137, 138).

Како примјери показују, доста је широко подручје на коме се у облику ове именице јавља *н* мј. очекиваног *њ*. Само је питање: да ли се увијек ради о супституцији *њ* са *н* или је у питању творба, умј. *-иња* узима се творбени морфем *-ина*. Ово нарочито вриједи за оне говоре који не знају за супституцију *њ* са *н*.

2. Сугл. скупина *гн-* јавља се у два фонетска лика: *гн-* и *гњ-*: *гнѳј* (питање бр. 36) (1, 3, 5–8, 13, 15–19, 21–50, 52–57, 59, 63, 67–77, 79–85, 89, 91, 96, 98–105, 107–113, 115, 116, 118–123, 125–127, 129, 131, 135, 140, 149, 150, 156–158, 161–165, 174–177, 185, 188, 193, 196, 199–200а, 202, 205, 206, 210–212, 214, 215, 217–219, 221, 225, 226);

гњѳј (2, 4, 9–12, 14, 20, 58, 60–62, 64, 65, 87, 90, 92–95, 97, 106, 114, 117, 124, 128, 130, 132, 133, 134, 136, 139, 141–148, 151–155, 160, 195, 197, 198, 201, 203, 204, 207–209, 213, 216, 222, 223).

Као што се може закључити на основу наведених бројева испитиваних пунктова на подручју Босне и Херцеговине, оба ова фонетска лика доста су распрострањена.

Сонант *љ*

1. Као и сонант *њ* и сонант *љ* има доста стабилну артикулацију на подручју Босне и Херцеговине. Мала су подручја у којим се јавља, као честа, појава *ј* мј. *љ*. То су ови примјери:

жѷј (питање бр. 228) (135, 142), *жѷј/жѷљ* (615, 19). У свим осталим испитиваним пунктовима имамо забиљежен облик *жуљ*.

кѳшуја (питање бр. 506) (131, 135, 142), *кѳшуља/кѳшуја* (15, 143), у свим осталим пунктовима је *кошуља*.

ѳјѷјѳ (п. 75) (131, 135, 142), *ѳјѷјѳ/ѳљѷјѳ* (143), у свим осталим пунктовима је *ѳљѷје* или *ѳљѷва*, али са постојаним палаталним сонантом *љ*.

2. Наведени примјери јасно указују на зону у којој се може јавити *ј* мј. *љ*. То је подручје које се налази западно од Неретве: 131 — Витина, Љубушки; 135 — Дрежница, Мостар; 142, Хере–Прозор, и у сва три ова мјеста испитаници су били Муслимани. А од раније се зна да је то особина неких муслиманских говора Западне Херцеговине, укључујући ту и Мостар. Ја сам о томе писао у неколико наврата (в. и у Говор Источне Херцеговине, Говор села Буне и Икавско-

штакавски говори Западне Херцеговине). Заједно са овим пунктовима иде и Вагањац, п. 143, Г. Вакуф. Пошто за ову појаву, појаву *j* мј. *љ* не знају други наши говори, а она је, како видимо, просторно ограничена на ужи говорни појас Западне Херцеговине, њено поријекло и овдје треба тражити ван херцеговачких међа. Ја сам у раду о икавскоштакавским говорима Западне Херцеговине написао и ове редове: „Ова појава (тј. појава *j* мј. *љ* и *n* мј. *њ*, садашња напомена, А. П.) није аутохтона на херцеговачком подручју. Она је овамо доспјела из западних крајева. Највјероватније је да су је донијеле миграције из тих подручја у ову зону Херцеговине“ (стр. 120, књиге: Икавскоштакавски говори Западне Херцеговине, АНУБиХ, Сарајево 1986). Данас се ова појава све рјеђе јавља. Нове генерације најчешће имају у своме фонетизму и фонеме *љ* и *њ*.

3. На доста широком простору наилазимо на облик *сла̀вѹљ*, тј. са сонантом *љ* у финалној позицији ријечи. Такав облик је забиљежен у сљедећим пунктовима: 20, 21, 35, 40, 41, 49, 52, 101, 104, 108, 111, 114, 115, 125, 136, 139, 141, 163, 169, 173, 174, 177, 178, 181–185, 187–189, 194, 195, 198, 200, 201, 204–206, 210, 216, 220, 222 (питање бр. 992).

У неким пунктовима живе напоредо облици са крајњим *-j* и облици са крајњим *љ*: *славуј/славуљ* 101, 114, 154, 188, 220, а јављају се и дублети типа: *славуј/бумбул* (17), *славуј/булбул* (63) и сл.

Овдје, свакако, није у питању супституција *љ* са *j*, као у примјерима типа *жуљ–жуј*. Овдје је у питању замјена творбених суфикса: *уљ* и *уј*. На такав закључак упућује простор на коме се јавља ова појава и сазнање да на тако великом простору никако не долази до супституције сонанта *љ* сонантом *j* (исп. о овоме код Скока, Etimologijski..., s. v.).

Сонант *в*

Сонант *в* у говорима Босне и Херцеговине има, у највећој могућој мјери, нормалноштокавске фонетске одлике. То значи, другачије речено, да се на овом подручју не јавља, као стална фонетска особина, ни *w* ни у мј. *в*. Истина, у нашој грађи има доста потврда за појаву овога сонанта мј. неког другог гласа. То су примјери типа: *бува*, *мува*, *жуванце*, *званце* (= *жуманце*), *ѵасѵрва/ѵасѵрме* и сл. Али, и ту имамо наше стандардно *в*.

Наравно, честа су и губљења овога сонанта, нарочито из појединих сугл. скупова. То су примјери типа: *овдје* > *ође*, *медвјед* > *међед*, *човјек* > *чојек* > *чоек* > *чок/чек*, *свједок* > *с'едок*, *бресква* > *бреска/ѵраска* и сл. Али се јавља и секундарно *в*, у интервокалној позицији. То су примјери типа: *савоне* (п. бр. 1360) (216, 219–221), *узев* (п. бр. 202) (213), *сѵевона* (п. бр. 959) (79, 112, 118, 122, 127, 174, 177, 179, 184, 190, 192, 195, 196); *чуво* (124, 125, 195), *фебрувар* (п. бр. 1402) (80, 84, 100, 101, 106, 107, 109, 111, 112, 122, 124, 125, 170, 171, 176, 179, 189, 193–195, 197, 198). Како примјери показују, ова је појава, појава сек. *в*, честа и јавља се на широком простору наших говора.

Сонант *j*

Природа сонанта *j* у говорима Босне и Херцеговине, а тако је и иначе у што-говорима, зависи како од позиције у ријечи тако и од гласовног окружења. Ја ћу овдје указати само на неколика примјера, за сваку позицију у ријечи, како би се добила једна општија слика о судбини сонанта *j* у нашим говорима. Наравно, за онога који жели да добије потпуну слику о овој проблему у бе-ха говорима, остаје да се упозна са нашим појединачним описима одређених говорних цјелина, што, иначе, вриједи и за све друге проблеме о којима се овдје дају општији судови.

1. У иницијалној позицији у ријечи фонема *j* има стабилну артикулацију у највећем дијелу говора испитиване зоне. Тако имамо:

језик (п. 84), *језика* (п. 85), *јес(ѝи)* (п. 676), *једеѝе* (п. 677), *јањел/јагње* (п. 867), *јасѝук* (п. 612);

истина, у неким западнобосанским говорима биљежени су и примјери типа *едан*, *една*, *есам*, *еси*, поред *један*, *јесам* (пункт бр. 217, а само *еданес^m* у п. бр. 161, исп. о овој код Дешића СДЗБ XXI, као и код мене БХДЗБ I).

2. У медијалној позицији природа сонанта *j* зависи од гласовног окружења. Ако се овај сонант налази између вокала задњег реда, ту, по правилу, имамо сонант *j* пуне артикулације (*чују*, *боја*, *маја*, *раја*, *рују* и сл.). Такву природу има овај сонант и када се налази у групи са неким другим консонантом (*мајдан*, *шајна*, *сјајно*, *војни*, *мајка*, *бајка*, *хајделајде* и сл.). У осталим позицијама природе сонанта *j* може се кретати од *j* до *ʝ*, уп.:

ѝѝјē (питање бр. 684) у свим пунктовима осим у п. 10, 2, 38, 39, 71, 72, 82, 85, 94, 155, 161, 169, 180, 184, 187 — гдје је *ѝѝʝē*, и п. 128 гдје је *ѝѝē*;

чѝјē (п. 70), *казујē* (98), *брѝјē* (126), *зайѝсујē* (195), *дајēм* (220); наравно, ако се јављају ови облици, тј. ако се не биљежи неки други глагол, у највећем броју испитаних пунктова. Изузеци су:

чʝе или *ћуе* (10, 39, 82, 85, 94, 95, 97, 154, 165, 184, 185);

чје (77, 129, 145, 156, 169, 215, 217); *чʝē* (179), *ћуē* (96), *ћје* (40). Ја овдје не идем за тим да дајем фонетске вриједности свих гласова који се јављају у датим облицима. То вриједи и за акценат њихов. За таква обавјештења, треба погледати оне детаљније описе;

казуѝēм (2, 39, 71, 72, 85, 94, 97, 184, 185, 187); *казуēм* (169) (п. бр. 98);

брѝѝē (2, 6, 10, 30, 39, 71, 72, 85, 94, 95, 155, 161, 165, 169, 170, 184, 185) (п. бр. 126);

зайѝсу(ј)ē (148); *зайѝсуē* (40, 56, 77, 150, 163, 169) (п. бр. 195);

даѝēм (39, 71, 72, 82, 85, 95, 96, 153–155, 180, 184, 187, 188, 208, 212) (п. бр. 220);

да(ј)ēм/даēм (44);

даѝēм (147, 215, 223); *да(ј)ем* (168, 174, 193);

daēm (40, 41, 47, 48, 56, 69, 77, 79, 129, 148–150, 157, 163, 170, 186).

3. У финалној позицији налазимо слично стање: *j* се јасно чује, или се његова природа креће од *j* до *ʒ* и *ø*.

ciĵ (п. 800) јавља се или у том облику, са исказаним сонантом *j*, или се јавља: *ciʒ* (2, 6, 10, 39, 72, 85, 97, 141, 155, 165, 176, 184, 185, 187);

ci (4, 8, 9, 12, 13, 20, 21, 24, 27, 29–31, 38, 41, 43, 50, 54–56, 69, 70, 71, 74, 76, 77, 79, 82, 95, 96, 101–103, 105, 106, 107, 111–113, 115, 120, 123–125, 129, 135, 137, 138, 144, 145, 149, 150, 152, 157–161, 163, 167–170, 173, 174, 177, 178, 186, 191–194, 196–198, 200, 202, 204, 208, 212, 215, 223, 224, 226);

ciŵ (5, 34, 35, 49, 84, 108, 109, 114, 122, 132, 139, 147, 220);

iiĵ (питање бр. 686), у свим мјестима осим оних гдје је:

iiʒ (2, 6, 10, 22, 23, 39, 42, 71, 72, 85, 95, 97, 153, 155, 165, 184, 185, 187, 188, 203, 216);

ii (4, 5, 8, 9, 12, 13, 16, 20, 21, 25–31, 38, 40, 41, 43, 50, 52, 54, 56, 69, 70, 74–79, 82, 91, 96, 101–103, 105–107, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 122, 124, 135), *iiŵ* (129, 135, 137, 138, 141, 142, 144–150, 152, 154, 159–161, 163, 166–170, 173, 174, 176, 180, 181, 186, 189, 191, 193–196, 198, 200–202, 204, 208, 209, 212, 213, 215, 217, 223, 224, 225);

iiŵ (34, 35, 47, 48, 49, 108, 109, 143, 221).

Јасно, наведени примјери показују која је позиција најнестабилнија: то је финална позиција иза вокала предњег реда *-i*. И сватљиво је зашто је тако — иза вокала *i* може се јавити неки прелазни глас, попут *ʒ*, али може и да се не јави ништа *-ø*, што је врло честа појава у нашим говорима. Такав случај, рецимо, није у облику *daj* (питање бр. 217), јер је управо такав облик забиљежен у највећем броју испитиваних мјеста. Изузетака имамо у п. 97 и 216 гдје је *daʒ*. А, истини за вољу, нисам сигуран да се ова фонетска дистинкција увијек јасно осјети органом слуха.

На крају. Природа сонанта *j* није у *бе-ха* говорима, узетим као цјелина, нестабилна. Она је онаква какву сретамо и у другим нашим говорним областима. Углавном је стабилна, условљена је, најчешће, позицијом у ријечи.

АФРИКАТЕ

Босанскохерцеговачко говорно подручје не пружа јединствену слику фонетских вриједности наших двају африкатских парова, гласова *č* и *ć*, на једној страни, и гласова *ḥ* и *ħ*, на другој страни. Управо би се, на основу прикупљене грађе, могло рећи да се на овоме подручју разликују тројаке фонетске вриједности ових гласова: И то: а) ови гласови имају исте фонетске особине као и у нашем језичком стандарду; б) ови гласови су изједначили своје фонетске особине у корист двају палаталнијих гласова, гласова *ḥ* и *ħ*; в) умјесто двају африкатских парова, често се јављају полумеки *č'* и *ć'*. Да то покажемо на примјерима, а за узорак су узета по неколика питања са нашег списка:

1) Очуване су фонетске дистинкције између африката *ч* и *џ* и африката *ћ* и *ђ*:

а) *Иницијални њоложај*

чело (питање бр. 24, и овдје се прате само фонетске вриједности африката, остале специфичности, које могу пратити поједине лексеме — било да су у питању акценат или фонетске вриједности вокала — овдје се не исказују) 1–37, 39, 41–44, 47–50, 54, 55, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–170, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–206, 208–226;

чиџамо (п. бр. 118) 1–37, 39, 41–45, 47–50, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–169, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206–226;

чџе (питање бр. 70) 1–37, 39, 41–44, 46–50, 57, 60–62, 64, 69–72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–130, 132–141, 145–151, 156–166, 168, 169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–206, 208–226;

чџнак (питање бр. 1268) 1–9, 13, 14, 18, 20–30, 32, 34, 35, 39, 41–45, 47–50, 52, 54, 57, 61, 66, 71, 72, 74, 76, 77, 80, 81, 83–85, 87–89, 91, 97, 99–111, 113, 115–121, 123–127, 129, 130, 140, 141, 150, 151, 156, 157, 160–164, 167–169, 174, 176–178, 180–191, 193–199, 201–204, 206, 208–215, 217–219, 221, 222, 224–226;

чџњак (16, 17, 19, 31, 33, 36, 37, 60, 62, 64, 98, 112, 114, 128, 132, 134, 135–139, 145–149, 158, 159, 192, 200;

чџнек (165, 166);

чамац (питање бр. 1331) 1–3, 6–8, 10–14, 16, 19–39, 41–45, 47–50, 54, 57, 60–64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79, 81, 83–85, 87, 88, 92, 97, 99, 100, 102–113, 115–121, 123–130, 132–141, 145, 147–150, 156–158, 161–165, 168, 169, 173, 174, 176–178, 180, 182–188, 191–196, 198–200, 202, 203, 206, 208;

чамија (питање бр. 1532) 1–44, 47–50, 54, 60–64, 66, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83, 84, 87–89, 91, 97, 99–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–206, 208–226,

цехенем (питање бр. 1585) 3, 4, 7, 13–15, 19–21, 23, 24, 26, 28–34, 36, 41, 42, 45, 48–50, 64, 77, 79–81, 83, 84, 97, 98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 135, 176, 184–186, 193, 196, 204, 209, 213, 216, 219–226 — напомињем да се ова лексема, с обзиром на њен карактер, јавља, најчешће, у говору Муслимана. Код осталих, ако се и јави, често је прате неке фонетске девијације (*ценем*, *ценеб* и сл.). У говору Муслимана, пак, може се јавити и облик са удвојеним *н*: *цехеннем*.

џеи (питање бр. 527) 1–37, 39, 41–44, 46–50, 54, 55, 60–64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–130, 132–141, 145–151, 155–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226;

б) Медијални положеј

ѿчи (питање бр. 42) 1–39, 41–44, 47–50, 55, 57, 60, 61, 62, 64, 71, 72, 74, 80, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–225;

ѿочи (питање бр. 1931) 1–33, 35–37, 39, 42–44, 46, 49, 63, 71, 72, 76, 81, 83, 84, 89, 91, 97, 100–104, 110, 111, 119–121, 123, 124, 128–130, 132–134, 136–138, 146–148, 151, 156, 158, 164, 165, 167–169, 180, 182, 188–190, 193, 194, 197, 199, 200, 201–204, 213, 214, 218–220, 225, 226;

ѿвочи (27, 157, 203);

учи (34, 48, 54, 60, 87, 88, 105, 106–108, 112, 114–118, 125, 126, 139–141, 145, 149, 161, 173, 174, 176–178, 183–187, 192, 193, 194, 217, 211, 224);

уче (198, 222); ѿоче (150); уч/учу (223);

ѿвоч Божића (160); ѿоч (64, 109, 127, 212); ѿвеч (159, 162, 163, 210, 211);

учу Божића (85)

јѿчѿр (питање бр. 1926) 1–37, 39, 41–44, 47–50, 54, 57–62, 64, 69, 71, 72, 74–77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 96–130, 132–142, 145–151, 156–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226;

јѿчѿра (135);

јрѿчѿѿи (питање бр. 1544) 1–37, 39, 41–45, 47–50, 54, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 171, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226;

јрѿчѿ (питање бр. 1545) 1–37, 39–45, 47–50, 54, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 171, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–221, 223–226;

духѿнција (питање бр. 1238) 3, 4, 7, 10, 11–16, 18–20, 23, 24, 26, 28, 30–34, 36, 42, 48, 77, 79–81, 84, 97, 108, 109, 112, 114, 116–119, 162, 174–176, 184–186, 193, 196, 204, 209, 213, 216, 219–226;

дувѿнција (1, 2, 5, 6, 8, 21, 22, 25, 27, 29, 37, 41, 43, 44, 49, 69, 71, 72, 74, 76, 85, 91, 99, 100, 103–106, 110, 111, 113, 115, 121, 123–130, 132–135, 137–141, 145–149, 150, 157, 161–165, 169, 177, 178, 182, 183, 187–189, 192, 194, 195, 198–200, 201–203, 206, 208, 210–212, 217, 218);

дуѿнција (35, 39, 47, 54, 57, 61–63, 88, 168, 180, 197).

в) Финални положеј

жсѿч (питање бр. 164) 1–10, 18, 20–31, 33, 36, 37, 39, 41–44, 47, 49, 50, 55, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 80–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–129, 137, 139, 140, 145, 147, 149, 150, 157–164, 168, 169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–223, 225, 226;

зсѿч (79, 141, 165, 178, 217, 224);

с̄а̄ч (питање бр. 588) 1–8, 10–39, 41–44, 47–50, 54, 55, 57, 60–62, 64, 69–72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–104, 108, 109, 112, 114, 116, 117, 118, 123, 125, 127–130, 132–141, 145–150, 156, 158, 160, 161–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 193–200, 201–204, 206, 208–217, 219–226;

кр̄ѣч (питање бр. 567) 1–3, 7, 8, 10–13, 16, 20, 26–37, 39, 41–44, 47–50, 55, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132, 133, 136, 137, 139–141, 145, 147, 150, 151, 156–164, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226 (често се, у одговору, налази: *клак*).

Нема потврда за африкату *џ* у финалној позицији, типа: *хаџ*.

2. Умјесто стандардних африката *ч* и *џ* биљежена је њихова палаталнија варијанта — *ћ* и *ђ*.

Иницијални положај

ч > *ћ*

чело (п. бр. 24)

ћело (38, 40, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 171, 172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

чује (п. бр. 70);

ћујѣ (40, 45, 46 (евентуално), 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207);

чиџамо (питање бр. 118);

ћиџамо (40, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 153–155, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207).

Медијални положај

очи (питање бр. 42);

џћи (40, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 77, 79, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 181, 190, 191, 200а, 207);

џричаџи (п. бр. 1544);

џриџаџи(и) (38, 40, 46, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 170, 172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207);

џрича (п. бр. 1545);

џриџа (38, 46, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207);

јочи (п. бр. 1931);

џоћи (38, 40, 52, 53, 55, 58, 59, 68–70, 73, 82, 90, 93, 95, 144, 153, 155, 171, 172, 175, 181, 191, 207);

јћ (166), *јоћ* (65, 99, 209), *јвећ* (154);

јуче(р) (п. бр. 1926);

јѷћē (45, 46, 55, 65, 73, 93, 100, 131, 143, 172, 175, 200а, 207);

јѷћēр (38, 40, 51, 53, 56, 58, 59, 67, 68, 82, 90, 92, 94, 95, 144, 154, 170, 171, 181, 190, 191).

Финални ѷоложај

ч > ћ:

жуч (питање бр. 164):

жѷћ (11–17, 19, 32, 34, 35, 38, 40, 41, 45, 46, 48, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 75, 82, 90, 92, 93–96, 130–134, 136, 138, 142–144, 146, 148, 151–156, 166, 167, 170–172, 175, 179, 181, 190, 192, 200а, 205 (постоји разлика у акценту — *жѷћ* и *жѷћ*, што за наш фонетски проблем није најбитније); у п. 135 имамо *жућ*);

сач (п. бр. 588):

сћ (40, 45, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 151–155, 157, 166, 170–172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

креч (п. бр. 567);

крћ (38, 40, 45, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 122, 142, 143, 152–155, 166, 170–172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

кључ (питање бр. 575);

кљѷћ (23, 38, 40, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 122, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207 (ту се јавља и *ј* мј. *љ* у п. 131, 135, 142, 143, в. у поглављу о сонантима).

ѷ > ћ

Иницијални ѷоложај

ѷей (питање бр. 527):

ћей (38, 40, 45, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142, 143, 152–154, 166, 170–172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

ѷамија (п. бр. 1532);

ћамија (46, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 98, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207); *ћамија/ѷамија* (45), *ѷамија/ћамија* (179);

ѷехенем (п. бр. 1585);

ћехенем (38, 46, 52, 53, 59, 68, 73, 75, 82, 90, 96, 131, 142, 143, 144, 152, 155, 166, 167, 170–172, 175, 190, 191, 200а, 207); *ћехенем/ѷехенем* (179).

Медијални ѷоложај

духанѷија (п. бр. 1238):

духћнија (38, 40, 46, 52, 55, 56, 59, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92, 96, 98, 131, 142, 143, 153–155, 166, 170–172, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

дувћнија (56, 58, 65, 93–95, 181);

дуáнђија (154).

За финални положај нема потврда.

3. Умјесто африката ч и џ биљежене су полумеке африкате: *č* и *ǰ*.

Иницијални њоложај

ч > *č*

чело (п. бр. 24):

čело (63, 179 (уз ћело);

чиџамо (п. 118):

čijīāmo (55, 63, 122, 152, и ĥītāmo 179, 205); *čijīō* (55, 63, 122, 179) и ĥī-
īšo (205);

чује (п. бр. 70):

čūjē (54, 55, 63, 122, 179 (и ĥūjē);

џ > *ǰ*:

џеј (п. бр. 527):

ǰej (57, 63, 122, 144, 205) у неколико пунктова имамо *šer* (56, 67, 92), али
ту није у питању *ǰ* него графички знак за фонему *š*.

џамија (п. бр. 1532):

ǰāmija (57, 122, 179);

џехенем (п. бр. 1585):

ǰehēnem (205), *ǰehenem/ħehenem* (179).

Медијални њоложај

ч > *č*

очи (п. бр. 42);

ǰči (63, 122, 179 (и đħи), 205); *ǰči/ǰħи* (179);

џричаџи (п. бр. 1544):

ǰričaiǰi(u) (57, 63, 122, 179, 205);

џрича (п. бр. 1545):

ǰričā (57, 63, 122, 179, 205);

уочи (п. бр. 1931):

ǰoči/учи (57), *ǰoči* (179), *учи* (122, 152);

јуче(р) (п. бр. 1926):

ǰučē (205), *ǰučē/ǰūħē* (179), *ǰučēr* (63, 152);

џ > *ǰ*

џеџер (питање бр. 579) 63, 122;

џеџерић (питање бр. 580) 122, *џеџерчић* (33), *џамија* и *ħамија* (179);

оџак (питање бр. 601) 63.

серџада (питање бр. 616) 57, 63.

Финални њоложај

жуч (питање бр. 164):

жљč (54, 63, 122);

креч (питање бр. 567):

крѐč (54, 63, 144, 205); *крећ/креч* (179);

кључ (питање бр. 575):

кљљč (54, 55, 57, 205); *кљљč/кљљћ* (179);

сач (питање бр. 588):

сăč (63, 122, 205); *сăч/сăč* (57), *сăћ/сăč* (179).

Када упоредимо наведене бројеве, долазимо до закључка да је подударност фонетских вриједности наших африката у највећем броју мјеста. Разлике се јављају или код фонетских вриједности исказаних графемама *ћ* и *č*, односно *џ* и *ћ*, што може бити последица и фонетске обучености испитивача. То јест, тешко је, у сваком случају, јасно повући разлику између *č* и *ћ*, *џ* и *ћ* органом слуха. Посебно у неким мјестима, а и када је испитивач недовољно вичан испитиваном говору. Уз то, за неке одговоре појава палаталније африкате, умјесто очекиване веларније, може бити везана и за одређену лексему. Тако, рецимо, фонетски лик *жућ*, са африкатом *ћ*, забиљежен је на знатно ширем подручју од очекиваног, тј. од подручја на коме се иначе јавља *ћ* умј. ч. Разлоге за то треба тражити у фонетском лику именице о којој је ријеч. Та именица, наиме, живи у неким нашим крајевима са финалним *ћ*, иако се ту сасвим лијепо чува фонетска разлика између наших двају африкатских парова. То би се могло рећи и за именицу *џамија*. Појава фонетског лика *џамија* шира је од арее неразликовања африкате *џ* и *ћ*, односно њиховог свођења на палаталније *ћ*. Разлоге за ово треба тражити у самој лексеми. Ако су ту богомољу муслимани, у крају гдје се она налази, називали *џамијом*, од њих су је, у том облику, могли примити и припадници других вјера, иако у њиховом говору постоји разлика између ових двају африката. Ријечју, има на испитиваном подручју крајева гдје се јасно разликују наша два африкатска пара; има крајева гдје се умјесто двају парова јавља један, онај палаталнији. Обично се ова појава веже за муслиманске говоре Босне. Тамо је, без сумње, ова појава најфреквентнија, али је чињеница да она није својствена свим муслиманским говорима Босне, и није искључиво везана за муслиманске говоре Босне. Њу налазимо и у неким хрватским мјестима. А, опет, бројни су муслимански пунктови који сасвим лијепо разликују наша два африкатска пара.

Када се ова материја пренесе на карту, добија се оваква слика: неразликовање двају африкатских парова везано је за подручје које се налази у границама између пунктова бр. 53 (Бјелаве–Сарајево) — 59 (Локве–Хацићи) — 142 (Хере–Прозор) — 144 (Оцак Горњи — Бугојно) — 166 (Пшеник–Јајце) — 190 (Врба-

ња — Бања Лука) — 191 (Лишња–Прњавор) — 172 (Жепче) — 92 (Брњиц–Какањ) — 70 (Драгоради–Олово) — 52 (Шалибеговићи–Соколац) — 53 (Бјелаве–Сарајево). То је ареал ове фонетске особине. А ова појава, никако, не иде сама. Њу прате и још неке особине које су својствене првенствено за ово подручје Босне. Укључујући ту и појаву *j* мј. *ħ* (*џреја*, в. тамо). Та чињеница изискује мало дубља и темељитија сагледавања историјског развитака говора ове зоне, имајући при томе у виду и историјске прилике које су, ван сваке сумње, имале утицаја и на развитак језичких особина.

Изоловани пунктови са овом особиним, тј. са особиним неразликовања двају африкатских парова, као што су п. 40 (Софићи–Горажде, М), 45 (Вишеград, М), 46 (Црни Врх — Вишеград, М), 73 (Сребреница, М), 75 (Глогова–Братунац, М), на једној страни и п. 131 (Витина–Љубушки, М), или 200а) Муслим. Добраве, Б. Градишка) и 207 (Б. Дубица, М), морају се сагледавати у тјешњим везама са централнобосанском говорном ситуацијом. Сва су ова мјеста, или, тачније речено, сви су ови пунктови имали неке ближе везе са оним нашим крајевима који нису имали у свом консонантизму јасно издиференциране наше африкате. Дакле, по моме мишљењу, жариште ове појаве налази се у централној зони Босне. Одатле се то ширило ка периферији. Без сумње, ријеч је о Сарајеву, Травнику, Зеници, Јајцу и Бањој Луци, као извориштима ове појаве.

Наш материјал не потврђује ову особину у Херцеговини осим у Витини–Љубушки. Из мојих досадашњих радова је познато да је налазимо и у говору Мостара, Чапљине и Стоца. Првенствено у говору Муслимана. А и ту је могла стићи из Босне.

ЈОТОВАЊА

Од измјена непалаталних сугласника у вези са сонантом *-j-*, које су се вршиле у праслов. епоси, а чије резултате можемо да пратимо на подручју испитиваних говора, овдје ћемо указати само на оне најбитније за шира дијалекатска разматрања. То јест, указаће се на резултате измјена сугл. скупина **ij*, **dj*, на једној страни, и скупова **stj*, **skj*, **zdzj*, **zgj*..., на другој страни. Ово се чини због тога што резултати измјена тих сугл. скупова нуде, и на подручју босанскохерцеговачких говора, неједнаке резултате. Резултати измјена осталих сугл. у вези са *-j-* у том далеком периоду наше историје, не нуде ништа посебно, евентуално се могу јавити супституције сонанта *љ* сонантом *j* и, рјеђе, сонанта *њ* сонантом *н*. Али, о тој појави се говори у поглављу о сонантима.

1. Резултати измјене непалаталних плозива *џ* и *џ*, или других скупина које су се сводиле на **t'*, **d'* (**kti*, **gti*...) најчешће су онакви какве их налазимо и у нашем језичком стандарду, тј. *ћ* и *џ*. Тако имамо:

а) *t' > ħ*: *нџћ* (питање бр. 1418) у свим испитиваним мјестима, само у п. бр. 143 имамо *нџћ/нџј*, што није посљедица старијих гласовних промјена. Ту може бити у питању нека локална појава (*ħ > j*);

кџћа (питање бр. 540), у свим испитиваним мјестима.

Дакле, као што се могло и очекивати, измјена старије секв. $\bar{u}j > \bar{u}'$ у свим испитиваним говорима Босне и Херцеговине, ако се суди на основу ових двају примјера, нуди нам општештокавски резултат — африкату \bar{h} ;

б) $d' > \bar{h}$: $\bar{u}r\bar{e}\bar{h}a$ (питање бр. 1259) (1–24, 26–50, 52, 54–59, 63–65, 69–76, 79–84 / $\bar{u}r\bar{h}a$ 85/, 88, 90, 91, 98–100, 102–126, 128–140, 143–153, 155–166, 169, 172, 175, 178–183, 185–219, 221–226) (уп. 177 и 196 биљежен облик $\bar{u}r\bar{e}\bar{h}iv\bar{o}$);

$\bar{z}e\bar{h}'/\bar{z}e\bar{h}a$ (питање бр. 689), у свим пунктовима ова именица има африкату \bar{h} , осим у п. 141 и 142 гдје је $\bar{z}e\bar{z}a$;

$\bar{c}a\bar{h}a$ (питање бр. 602)

$\bar{c}\bar{a}\bar{h}a$ (1–19, 22–24, 31, 32, 36, 70, 76, 77, 80, 81, 83, 100, 101, 103, 106, 126, 127, 130, 133, 134, 136–140, 151, 173, 174, 177, 182, 189, 191, 192, 197, 200, 226); $\bar{h}\bar{a}\bar{h}a$ (38, 56, 60, 75, 93, 94, 172, 191), $\bar{c}'a\bar{h}a$ (63), $\bar{c}'a\bar{h}$ 122, 205) (разлике у акценту су могуће);

$\bar{c}\bar{a}\bar{h}$ (21, 25–30, 34, 35, 37, 40–43, 45–50, 52, 55, 57–59, 69, 71–73, 85, 87, 88, 107, 110, 115, 117, 121, 135, 145, 146 ($\bar{c}a\bar{h}$), 147–150 ($\bar{c}a\bar{h}'$), 156, 157, 158, 159–160 ($\bar{c}a\bar{h}$), 161–166, 169, 180, 199, 200а–204, 206, 208–210, 211 ($\bar{c}a\bar{h}$), 212–225); $\bar{c}a\bar{h}$ (40, 45, 46, 52, 53, 59, 65, 73, 82, 152, 154, 155 ($\bar{h}a\bar{h}$), 166, 179, 190, 207); $\bar{c}'a\bar{h}$ (144) (овдје се не исказују увијек односи \bar{c} и \bar{h});

$\bar{c}\bar{a}\bar{h}e$ (74, 79, 84, 99, 102, 104, 109, 112, 113, 116, 118–120, 124, 125, 128, 129, 131, 176, 183–187, 193–196, 198), $\bar{h}\bar{a}\bar{h}e$ (131, 143, 178);

в) У неколика пункта забиљежен је облик са плозивом \bar{d} : $\bar{c}a\bar{d}$ (16, 33 уз $\bar{c}a\bar{h}a$, 20, 108, 123), што може бити резултат новије творбе, према $\bar{c}a\bar{d}i\bar{t}i\bar{t}i-\bar{c}a\bar{d}$, као према $\bar{g}a\bar{r}i\bar{t}i\bar{t}i-\bar{g}a\bar{r}$, што се, такође, јавља на овом подручју умј. траженог одговора $\bar{c}a\bar{h}a$;

$\bar{m}\bar{e}\bar{h}a$ (питање бр. 1321) — у свим испитиваним мјестима, осим пунктова: 60–64, 67, 89 ($\bar{m}\bar{e}a$), 90, 94, 96, 114, 141, 142, 170–172, 177 гдје је $\bar{m}\bar{e}\bar{z}a$; 132 — $\bar{m}\bar{e}\bar{z}\bar{a}\bar{w}$; 68, 92 — $\bar{m}\bar{e}\bar{z}a/\bar{m}\bar{e}\bar{h}a$; 184 — $\bar{m}\bar{e}\bar{h}a/\bar{m}\bar{e}\bar{z}a$; у пунктовима 7, 12, 14, 18, 130, 131 биљежена је лексема $\bar{m}r\bar{g}i\bar{w}$;

$\bar{r}\bar{h}a$ (питање бр. 1245)

$\bar{x}r\bar{h}a$ (1, 7, 18–20, 26, 28, 30–35, 39, 40, 46–49, 52, 53, 55, 59, 62–64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 87, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 131, 139, 142–144, 152, 155, 162, 166, 170–172, 175, 176, 178, 179, 184–186, 191, 193, 196, 200а, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 220–226);

$\bar{r}\bar{h}a$ (2–6, 8–10, 17, 21–25, 27, 29, 36–38, 41, 43–45, 50, 54, 56, 58, 65, 69, 71, 72, 74, 76, 85, 88, 89, 91, 93–95, 99–101, 103–107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–125, 127–130, 132–138, 140, 141, 145–151, 153, 154, 156–161, 163–165, 168, 169, 173, 177, 180–183, 187–189, 192, 194, 195, 197–200, 201–203, 206, 208, 210–212, 214, 215);

$\bar{r}\bar{h}a/\bar{x}r\bar{h}a$ (16, 42, 126, 167, 217–219).

г) Од именице $\bar{d}a\bar{z}d\bar{e}v\bar{e}\bar{n}\bar{a}k$ (питање бр. 1086), поред облика са $\bar{z}d$ имамо и облике са $\bar{z}h$ у примјерима: $\bar{d}i\bar{z}h\bar{e}\bar{n}\bar{a}k$ (34, 63), $\bar{z}v\bar{i}\bar{z}h\bar{e}\bar{n}\bar{a}k$ (59), $\bar{z}v\bar{i}\bar{z}'h\bar{e}\bar{n}\bar{a}k$

(60), *дѝзђења̋к* (62, 67), *дрӳжџа* (167, 170, 193), *др̋дџђевња̋к* (175), *дрӳжђења̋к* (177), *дѝжђевња̋к* (224); нема потврда за скупину *жж*;

д) тако и:

и̋ӳђи (питање бр. 1616) 1–28, 30–50 (понегдје: *и̋ӳђ*), 52–59, 63–65, 67–77, 79–82, 84–85, 87–88, 90–91, 93, 96–134, 136–142, 144–147, 149–152, 155–169, 173–226, поред *и̋ӳђи*, са ` акцентом, јавља се и *и̋ӳђ* у п. 8, *и̋ӳђ* — 9, *и̋ӳђ̂* — 10, *и̋ӳђ̃* — 11, 12, 17, *и̋ӳђи* и *и̋ӳђ* — 18, *и̋ӳђ̄* — 26, *и̋ӳд* — 32, 36, 37, 42...);

и̋ӳђе (питање бр. 1617) 1–50, 52–59, 63, 68–70, 72–77, 79–80, 82–85, 87–88, 90–91, 93, 96–98, 100–114, 116–134, 136–142, 144–148, 150–152, 155–169, 171–182, 184–189, 191–211, 213–221, 223–224, 226);

и̋ӳђо (64, 65, 99, 115, 149, 183, 190, 212, 225).

ђ) Поред ` акцента, као најфреквентнијег, јавља се и ^ у пунктовима: 2, 5, 8, 9, 12, 33, 36, 37...; затим ˘ у пунктовима 38, 50, 55, 79, 82, 83, 101..., али и ^ туђѐ у п. 84 (поред *и̋ӳђи*), 114 (поред *и̋ӳђе*), 117; а у п. 123 имамо чак акут: *и̋ӳђе*;

мла̋ђа (питање бр. 1620) 1–50, 52–59, 63, 65, 69–77, 79–85, 87, 88, 90, 91, 93, 96–134, 136–140, 143–152, 155–169, 171–226);

сла̋ђи (п. бр. 1649) 1–50, 52–60, 65, 69–77, 79–85, 87, 90–93, 96–134, 136–140, 143–152, 155–169, 171–176, 178–226);

и̋вр̋ђи (питање бр. 1657) 1–50, 52–59, 62–65, 68–77, 79–85, 87–97, 99–107, 109–113, 115, 116, 118–161, 163–169, 171–191, 193–226);

е) у неколико пунктова имамо: *и̋вр̋дији* (61, 67, 98), *и̋вр̋ђије* (114, 117), у п. 156 поред *и̋вр̋ђи* и *и̋вр̋ђји*, у п. 60 — *и̋вдји*.

ж) Приједлог *ме̋ђу* (питање бр. 1907) има само такво фонетско обиљежје, африкату *ђ*: *ме̋ђу*, *изме̋ђу/изме̋ђ*.

з) Двојаке фонетске ликове, са *ђ* и са *ј*, имамо у овим примјерима: *и̋р̋ђа* и *и̋р̋ја* (67, 94);

ме̋ђа и *ме̋ја* (68, 92, 184);

затим:

с̋ја и *ч̋ђа* (61, 67, 141); *с̋ја/һ̋ђа* (170), *с̋је/ч̋ђе* (62), *с̋ја/ч̋ђ* (68), *с̋ја/ч̋ђе* (97), *с̋је/һ̋ђа* (170), *ч̋д/с̋је* (154); као и:

и̋ӳђи/и̋ӳји (61, 67, 95, 143, 153, 154); *и̋ӳђе/и̋ӳје* (95, 143, 153);

мла̋ђа/мла̋ја (60, 67, 95, 141, 153, 154);

сла̋ђи/сла̋ји (61, 67, 68, 94, 153, 170), *сла̋ђа/сла̋ја* (95);

и̋вр̋ђи/и̋вр̋ји (170).

2. Прасловенска скупина *dj > j* у једном дијелу шћакавске говорне зоне. Потврде су сљедеће:

а) *и̋р̋ђа* (п. бр. 1259), *и̋р̋ја* (60–62, 87, 89, 92, 95, 97, 141, 142, 167, 168, 173, 174, 184); *и̋р̋џа* (154), *и̋р̋џа* (170);

б) *ча̋ђа* (п. бр. 602)

саја/саје (64, 89, 90, 91, 92, 95, 114, 142, 167);

сае (153);

в) *мѣја* (питање бр. 1321) *мѣја* (60–64, 67, 90, 94, 96, 114, 141, 142, 170–172, 177);

мѣјник (питање бр. 1322) (61, 64, 65, 67, 87, 92, 94, 141–144, 170, 172, 173, 177);

мѣјаш (96, 132);

мѣјаш/мрѣињ (137, 138); *мејаш/међаш* (114);

мјеник (60);

мѣјник/мѣник (62), *мѣјник/мѣњик* (63), *мѣњик/мењик* (83), *мѣјник/мѣаш* (89) и *мѣник* (93), *мѣјник/мѣјаш* (97), *мѣјник* (170, 172–173, 177), *мѣњик* (38), *мѣњик* (40, 42, 45, 55, 93, 154, 168), *мѣљник* (41), *мѣњњик* (48), *мѣнник* (53);

г) *шјујин* (питање бр. 1592) (95), *шјуин* (94);

као и:

шјуји (питање бр. 1616) (60, 61 — и туђи, 62, 67 — туђи и туђи, 89, 92, 94, 95 — и туђи, 135, 143 — и туђи, 153 — и *шјуђи*, 154 — и туђи, 170 — туђи);

шјује (60–62, 67, 89, 92, 94, 95 — и туђе, 135, 143 — и туђе, 153 — и туђе, 154, 170);

д) *млаја* (питање бр. 1620; 61, 62, 64, 68, 89, 92, 94, 135, 142, 170);

млаја/млађа (60, 67, 95, 141, 153, 154);

ђ) *слаји* (питање бр. 1649; 62, 64, 89, 154);

слаји/слађи (61, 67, 68, 94, 95, 135, 141, 142, 153, 170, 177).

3. Ако наше податке пренесемо на карту, видјећемо да појаву *j* мј. **dj* имамо углавном у зони датој у границама: Коњиц–Прозор–Јајце–Травник–Зеница–Сарајево–Коњиц. То је зона икавскошћакавских говора који знају и за појаву свођења двају африкатских парова на један (*ћаша*, *ђамија*). У овој зони имамо и лексему *саја/саје*, од Прозора преко Јајца до Крешева. Наила Ваљевац констатује, у својој докторској дисертацији о говору Лашве, јављање облика *саје* у тој говорној зони. Истина, ту она биљежи поред *млаја*, *слаја*, *шјуји* и *млађа*, *слађи*, *шјуђи*.

4. Интересантно је да у икавскошћакавским говорима Западне Босне нису биљежени облици са *j* < **dj* (в. БХДЗБ I). А ова зона, западнобосанска, територијално је ближа личким чакавским говорима. Уз то, та је зона касније ушла у састав Босне. Све би ово говорило да се појава *-j-* мј. **dj* не мора у овим говорима доводити у везу са чакавским утицајем. И на ту појаву се мора гледати као на особину која је насљешћена из старије епохе развитка наших дијалеката, из онога времена када су међусобни односи наших дијалеката били ближи. Уз то, цијело шћакавско подручје имало је знатно спорији еволутивни развој од штакавског дијела штокавског нарјечја. Отуда у шћа-говорима више архаизама

него у сусједним шта-говорима (опширније о овој појави говори се у моме раду: Једна фонетска специфичност централнобосанске шћакавштине).

II. Резултати измјене сугл. скупина **stj*, **zđj*... на подручју Босне и Херцеговине дијеле ову нашу говорну област на два изразито различита дијела: на штакавски дио у коме имамо, по правилу, мјесто тих старих скупина секв. *шћ*, *жд*, и на шћакавски дио, у коме, опет по правилу, мјесто тих скупина имамо *шћ* и *жћ*. Да то покажем на неколика примјера, који се могу сматрати типичним:

1. **stj*...

џришић (питање бр. 37)

а) *џришић/џриши* (1–19, 21–33, 36–50, 52–54, 68–71, 73–77, 79, 81–85, 88, 99–106, 108–116, 121–127, 129–134, 136, 140, 141, 145, 146, 148, 150, 156–158, 161–165, 169, 171, 178, 181–183, 189, 192–194, 197, 199, 201–206, 208–214, 216, 220–221, 223–226); *џрџш* (20), *џришић* (120, 212);

б) *џришић* (55, 56, 58–61, 63–65, 67, 87, 89–96, 98, 117, 118, 128, 135, 137–139, 143, 144, 147, 151, 152, 154, 155, 166–168, 170, 174–176, 179, 185, 186, 190, 191, 195, 196, 200); *џришћ* (184), *џриш'* (153, 173, 177, 181, 187, 192), *џриш* (97);

џрегришић (питање бр. 235)

а) *џрегришић/џрегришиће/џрегриш* (1–15, 17–30, 35–50, 52, 54, 55, 57, 69–77, 79–81, 83–85, 87, 88, 99, 103, 105, 106, 108–116, 119–123, 125, 127–134, 136, 140, 149, 150, 156–165, 169, 171, 178, 180, 182, 183, 188, 189, 194, 197–199, 201, 203–221, 223–226), *џријегришиће* (102), *џријегриши* (82), *џрегришић/џрегриш* (199);

б) *џрегришић/џрегришиће* (33–34, 53, 56, 58–59, 61, 63, 64, 67, 68, 90–95, 98, 100, 104, 117, 118, 124, 128, 137–139, 143–148, 151–155, 166–168, 170, 174–176, 181, 184–186, 190–193, 195, 196, 200, 202);

џријегришић/џријегришиће (135, 141, 142);

џрегриш (117), *џрегришће?* (60, 62, 89, 92), *џрегриш'е* (97), *џрегришће* (65, 172, 175, 179), *џрегриш'* (31), *џрегришића* (165);

в) *џрегришић/џрегриш* (101), *џрегришиће/џрегришиће* (16, 173);

клијештића (питање бр. 843)

а) *клијештића* (са различитим вриједностима ијекавског рефлекса *ћ*) 1–19, 21–26, 28–33, 35–50, 52, 54, 58, 69, 71, 72, 74–77, 79–83, 98–106, 108–114, 116, 119–122, 124–127, 129, 149, 150, 156–158, 160, 161, 163, 164, 169, 178, 180, 182, 183, 188, 189, 194, 195, 197–199, 201–203, 206, 208, 210–212, 214, 217, 226);

клијештиће (20), *клијештић* (70, 107, 115, 215);

клишића (130–134, 162, 171, 204, 209–213, 218–224); *клишиће* (123), *клишића/кљештића* (159, 225), *клишића/клишића* (205);

б) *клијештића* (са различитим ијекавским рефлексима старог вокала *ћ*: 53, 55–57, 59, 63, 65, 67, 68, 88–91, 118, 165, 173, 174–176, 186, 193);

клијештића/клијештића (34), *кљештића* (117),

клишћа (64, 93–96, 128, 135–139, 141, 143–148, 151–155, 167, 168, 170, 181, 191, 192, 196, 200, 200а, 207);

клишћа/кљешћа (166), *клишћа/клишћа* (179, 205, 216);

кљесћа (60, 62, 92);

клишћа/кљешћа (140), *клишћа/клис'а* (190);

клијес'а (97);

клис'а/клишћа (142);

кијес'а (173), *клијес'а* (177);

гушћерица (питање бр. 1085)

а) *гушћер/гушћерица* (1–32, 35, 37–48, 53, 58, 73–75, 77, 79, 80, 84, 90, 96, 99–101, 103, 105–108, 110–117, 120–127, 129–134, 136, 149, 150, 156–164, 169, 171, 173, 178, 180, 182, 183, 186–189, 194–199, 201, 203–222, 225);

гушћијер (49, 50, 52, 70, 72, 76, 81, 82, 226), *гусћијер* (54), *гусћер* (88);

б) *гушћер/гушћерица* (33, 34, 36, 55–57, 59–65, 67, 68, 83 (и гухћер), 87, 91–95, 98, 104, 118, 128, 135, 137–147, 151–155, 165–168, 170, 174–177, 179, 181, 190–193, 200, 200а, 202, 223, 224);

гушћен (185), *гусћер* (89, 104), *гус'ер* (97), *гусћен* (184);

годишће (питање бр. 1399)

а) *годшће* (1–32, 35–50, 52, 54, 58, 69–77, 79–81, 83–85, 87, 88, 99–116, 119–123, 125–127, 129–131, 133, 134, 150, 156–161, 163, 164, 169, 171, 175, 178–180, 182, 183, 188, 189, 194, 198, 199, 201–203, 206, 208, 210–215, 217, 218, 220–226);

б) *годшће* (33, 34, 53, 55, 68, 72, 89–91, 93–96, 117, 118, 124, 128, 135–141, 143–149, 152–155, 162, 165–168, 170, 172–174, 176, 177, 181, 184–186, 190–192, 195, 196, 200, 200а, 204, 207, 209, 216, 219);

в) *годшће/годшће* (57, 59–65, 82, 98, 132, 205);

годшће/годс'е (67, 142);

годс'е (92, 97, 187);

шћеша (питање бр. 1595)

а) *шћеша* (могућа и варијанта: јазук), 1, 2, 5–13, 16–18, 20–24, 26, 31, 32, 35–39, 42, 43, 47, 49, 50, 52–54, 56–59, 61, 64, 71, 72, 75–77, 79–85, 87, 88, 95–101, 103–113, 115, 116, 119–121, 123–134, 140, 148–150, 156–167, 169, 170, 173, 178, 180–186, 188, 189, 191, 193, 195–200, 201–206, 208–215, 217–223, 225, 226);

б) *шћеша* (33, 34, 60, 63, 65, 68, 90, 94, 118, 135–139, 141, 143–147, 151, 153–155, 176, 216);

сћеша (62, 67, 89);

с'еша (91, 142);

шћу (питање бр. 312)

а) *йшш̄ӯ* (1–27, 29–32, 39, 42, 43, 47, 48, 50, 72, 74, 76, 77, 81, 84, 85, 105–108, 110, 111, 114–116, 121, 131, 149, 150, 157, 159–161, 163, 164, 180, 182, 183, 194, 198, 199, 201, 203, 206, 208, 211, 212, 214, 215, 217, 221);

б) *йшш̄ӯ* (28, 33–36, 38, 40, 41, 44, 52–65, 67–71, 73, 75, 79, 80, 82, 83, 87–96, 98–100, 104, 109, 112, 113, 117–120, 122–130, 132–148, 151–156, 158, 162, 165–176, 178, 179, 181, 184–186, 190–193, 195–197, 200, 200а, 202, 204, 205, 207, 209, 210, 213, 216, 218–220, 222–226);

в) *йшш̄ӯ/йшш̄ӯ* (37, 45, 46, 49, 101, 189);

йс'ӯ (97, 187), *йс'ӯ* (177);

2. **zdj*...

звѣждим (питање бр. 109)

а) *звѣждим* (1–21, 23–30, 35, 37–50, 52, 54, 56, 59, 65, 69–77, 79–81, 83–85, 99–103, 105–116, 119–123, 125–127, 129, 131, 133, 134, 140, 149–151, 156–166, 169, 171–173, 175, 178, 182, 183, 188, 189, 194, 197–199, 201, 203, 205, 206, 208–212, 214–218, 221, 223, 224, 226);

б) *звѣжш̄ѣм* (31, 33, 34, 36, 53, 55, 57, 58, 60–64, 67, 68, 87–96, 98, 104, 117, 118, 124, 128, 132, 135–139, 141–148, 152–155, 167, 168, 170, 174, 176, 179, 181, 184–185, 190–193, 195, 196, 200а, 207, 219, 220, 222); *звѣжш̄ѣм* (22, 130, 200, 202, 204, 213);

в) *звѣждѣм/звѣжш̄ѣм* (82);

звѣз'ѣм (97, 177, 187);

звѣш̄ѣм (186);

маждѣиѣи (питање бр. 1345)

маждѣиѣи(и) (11, 19, 32, 35, 130, 145, 148, 149, 157, 163, 189, 211);

бљѣждѣи (202);

мѣждѣриѣи (220);

маждш̄ѣиѣи(и) (135, 141, 151);

из осталих мјеста нема одговора.

III. И за резултате јотовања вршених на данашњим просторима сх језика указаће се само на типичније примјере. И то:

1) У облицима глагола са основом на *-ићи*: *йоћи*, *доћи*, *саћи*, *изаћи* и сл. имамо овакво стање у нашим говорима:

а) у инфинитиву сви ови глаголи имају резултат новијег јотовања, тј. африкату *ћ*. Изузеци су један или два примјера. Тако имамо: *ић(и)* (питање бр. 253), уз: *ићит(и)*, у неким јестима Херцеговине; *ућ(и)* (питање бр. 261), уз *уљећ(и)*, *улић(и)*, *унић(и)*; *доћ(и)* (питање бр. 266) само у п. 175 *дојћи*, али је и ту у футуру I: *доћу*, *доће*; *сић(и)* (питање бр. 273), уз *саћ(и)*, рјеђе: *снић(и)*. Само у п. 190 поред *саћи* и *сајћи*; *зидић(и)* (питање бр. 275), уз *изаћ(и)*.

Како нам наведени примјери показују, у облику инфинитива дошло је до јотовања. Изузетак, на цијелом испитиваном одручју, чине само два пункта, и

то 175 — Мисурићи, М, Маглај и 190 — Врбања, М, Бања Лука. А као што је из историјске граматике познато, ту смо имали везу *йо-иџи*, *на-иџи* и сл. што је преко *йо-јџи*, *на-јџи* давало *йоћи*, *наћи*. Дакле, ту је граница слога омогућавала измјену непалаталног плозива и добијање африкате, као типичног обиљежја глаголског инфинитива. Наша два примјера са очуваном скупином *јџ* (*дојџи*, *сајџи*), могли би се објашњавати као изузеци од датог правила, тј. као потврде очуваног старијег стања. Мада ни то није искључено, с обзиром на чињеницу да су у питању муслимански и-шћа пунктови. А у таквим срединама још увијек има подоста архаичних особина. Али, с друге стране, ту можемо имати и новију творбу инфинитива према осталим глаголским облицима. То јест, према односу који имамо у *ходамо* — *ходам* и *ходаш(и)*, могло се јавити и према *дојдемо-дојдем-дојџ(и)*, *сајдемо-сајдем-сајџ(и)*. Таква аналошка уопштавања честа су у народним говорима.

б) У облицима презента и аориста немамо у свим мјестима испитиване зоне извршено ново јотовање. Наш материјал пружа овакву слику тих облика (наравно, и овдје се прате само резултати јотовања):

доћеш (питање бр. 267)

дôћеш (1–32, 34–50, 52–59, 69–85, 87, 88, 90, 91, 99, 102–113, 115–117, 119–127, 130–134, 136–139, 145–151, 157–165, 169, 178–180, 182, 183, 192, 194, 196, 198, 199, 201–215, 217–221, 223–226);

дôћеш/дôјдеш (95, 98, 101, 190, 197, 200);

дôћеш/дôјеш (33, 63, 68);

дôјеш (60–62, 64–67, 89, 92, 93, 130, 143, 144);

дôјеш/дôеш (135); *дôјеш/дôјдеш* (143), *дôјдеш* (94, 95–97, 100, 114, 118, 128, 152–156, 166–168, 170–173, 175–177, 181, 184–187, 191, 193, 195, 200а, 216, 222);

дôеш (174);

изаће (питање бр. 276)

изāће (1–4, 7, 9, 12, 14, 17–23, 26, 28, 32, 45; 55, 57, 58, 76, 85, 90, 91, 104, 117, 119, 130–133, 135–139, 145–151, 160, 162, 164, 165, 182, 196, 198, 199, 204–210, 212, 213, 215, 217–219, 221, 222);

изūће (6, 8, 11, 24, 31, 37, 40, 41, 44, 46–50, 52–54, 56, 65, 69–73, 75, 77–79, 80–84, 87, 88, 93, 102, 103, 105–111, 115, 116, 121–123, 125, 127, 128, 152, 158, 169, 175, 178, 179, 202, 214, 225, 226);

изаће/изиће (5, 10, 13, 15, 16, 25, 29, 30, 34, 36, 42, 43, 59, 112, 113, 120, 124, 126, 129, 161, 163, 180, 189, 194, 201, 203, 211, 220, 223);

изāјдē (94, 96, 113, 114, 153–156, 166, 167, 170–172, 174, 176 (изајду), 181, 184, 200, 216);

изāјдē/изāће (95, 101);

изāћē/изāјē (33, 35, 61, 63, 68);

изāјē (64, 89, 140–143);

изџјѣ (60);

џзџјѣ/изџјѣ (62, 67);

џзџјѣ/џзџјѣ (92);

џзџдѣ/џзџѣ (186);

џзџдѣ (39, 97–100, 118, 168, 173, 177, 185, 187, 193, 195, 197, 200a);

џзџдѣ (144);

џзџѣ/џзџјѣ (135). Овдје се често мијешају лични облици.

Односно:

дође (питање бр. 269);

дође (1–32, 34–50, 52–59, 69–77, 79–85, 87, 88, 90, 91, 93, 99, 102–113, 115–117, 119–127, 129–134, 136–139, 145–151, 157–163, 165, 169, 178–180, 182, 183, 188, 189, 192, 194, 196, 198, 199, 201, 203–215, 217–221, 223–226);

дојде (65, 94, 96–98, 100, 114, 118, 128, 152–156, 166–168, 170–173, 175–176, 184–187, 191, 193, 195, 197, 200a, 202, 216, 222);

дојде/дође (95, 101, 190, 200), *дојде/доје* (177);

дође/доје (33, 63, 68);

доје (60–62, 64, 67, 89, 92, 135, 140, 143);

доје (174);

уђе (питање бр. 262);

уђе (4, 6, 12–14, 16–18, 25, 29, 32, 39, 43–45, 50, 52, 66, 68, 70–77, 101, 105–108, 110–111, 125, 131, 137, 138, 140–151, 157–163, 165, 171, 180, 188–189, 206, 208, 211–217, 220–225);

џниђе (15, 20, 23, 26, 28, 30, 34, 36, 40–42, 46, 47, 53–59, 63, 69, 79–85, 88, 90, 91, 102–104, 109, 112–116, 119–124, 126–130, 132, 134, 136, 139, 145–148, 169, 172–175, 179, 182, 183, 190–192, 194, 198–201, 203–205, 207, 209, 210, 218, 219, 221–224, 226);

џлиђе (135), *џлиђе* и *уђе* (225); *џјде* (170), *џјде* (178);

уније (60–62, 65, 67, 87, 89, 92, 140), *уније* (141–142);

џниде (64, 93–100, 117, 118, 152–156, 166–168, 174, 176, 177, 185–187, 193, 195, 197, 200a).

Као што примјери показују, група *-јд-* не даје јединствену слику. Ту налазимо облике са извршеним јотовањем, тј. са *ђ*, али и оне у којима је очувана секв. *јд*, затим ту имамо само *-ј-*, или облике и без тога сонанта, затим облике са плозивом *-д-*. Ту се могу огледати како фонетски процеси, тако и различите аналогije. Ако се и могу облици са *ј* мј. *јд* објашњавати редукцијом плозива *д* из скупине (*дојдеш-дојеш*), тешко би се тим путем могли објашњавати облици са очуваним плозивом *-д-*: *изиде, изаде; униде, улиде, уиде*. Више је вјероватно да у тим, и њима сличним, облицима имамо аналошко уопштавање основног гл. облика — *иде*, а према *изиде, улиде, униде* и *изаде*. Ова претпоставка могла

би се заснивати и на чињеници да у скоро свим овим мјестима у којима је билеже облик са неизмијењеним плозивом *-d-*, имамо у основном глаголском презенту, такође, неизмијењен овај плозив, тј. имамо — *иде, идемо*. Знатно рјеђе у тим мјестима имамо — *иђем, иђемо*.

IV. Сугласничке скупине непалатал + *j*, последије губљења полугласника, не пружају, такође, јединствену фонетску слику. Тако имамо:

1. *љје*:

зеље (питање бр. 1198)

зеље (1, 3–14, 16–38, 40, 41, 43–49, 52, 54–65, 67–71, 73–77, 79–81, 83–85, 87–91, 93–98, 100, 102–113, 115–121, 123–130, 132–134, 136–141, 144–148, 150–159, 161–171, 173–182, 184–207, 209–214, 216–226);

зџје (53, 92, 131, 135, 142);

зџље/зџје (15, 143);

зџље (39, 42, 50, 72, 82);

зџљ (160, 208, 215);

Примјери типа *зелје* могу се двојачко објашњавати, и то: 1. У питању је графичка омашка записивача. Умјесто *љ* он је уносио у Упитник *лј*. 2. У питању је непреврела фонетска појава, тј. ту још није дошло до потпуног артикулационог сједињавања сонанта *-л* и палаталног *-ј*, што није немогуће, али није ни одвећ сигурно.

весџље (питање бр. 1538)

весџље (1–11, 13, 14, 16–38, 40, 41, 43–49, 52, 54–65, 67, 68, 70, 71, 73–77, 79–81, 83–85, 87–95, 97–171, 173–226);

весџље/весџје (15, 53);

весџље (39, 42, 50, 72, 82) (објашњење као и за *зелје*);

2. *њје*

иње (питање бр. 1348)

иње/иња (1–11, 13–31, 33–38, 40, 41, 43–49, 52–54, 56–58, 60–65, 67–69, 71, 73–77, 79, 80, 83–85, 87–100, 102–130, 132–135, 137–141, 144–154, 157–161, 163–178, 180–226);

хиње/хиња (32, 55, 59, 70, 81, 82, 142, 143, 155, 162, 179);

иње (42, 72), *иња* (50); *хиња* (39);

3. *ије*

смеће (питање бр. 618)

смеће (2, 5, 15, 16, 18–20, 28–30, 37, 42, 43, 48, 54, 57, 60, 62, 65, 67, 68, 71, 72, 74, 76, 85, 87, 91, 93, 98–100, 102, 105, 107, 110, 113, 115, 118, 120, 121–130, 132, 133, 138, 145, 150, 154, 157, 159, 161, 163, 164, 166, 169, 173, 175, 179, 181–183, 187–191, 193, 194, 199, 200, 201–203, 206–208, 211, 214, 216–221, 224, 225);

смјѣће (70, 81, 83, 226);

смѣтје (131, 135);

смѣтље (3, 4, 7, 9, 10, 12–14, 22–26, 32, 36, 40, 41, 45, 46, 49, 50, 53, 55, 56, 58, 61, 63, 86, 90, 92, 94, 101, 103, 114, 134, 139, 140, 144, 149, 151–153, 156, 168, 172, 177, 178, 180, 186, 197, 198);

смѣћел/смѣтље (6, 8, 11, 17, 21, 47, 95, 155);

смѣтјел/смѣтље (143);

ѡруће (питање бр. 1156)

ѡруће (1–22, 24, 25, 28–30, 32–40, 42–44, 47, 49, 50, 52–54, 56–58, 63, 64, 67–72, 74, 75, 84, 88, 89, 91–95, 97–101, 103, 109, 110, 116–133, 138–161, 163–167, 169, 171–173, 175, 179, 180, 182, 187–192, 194, 195, 199, 200, 201–206, 208, 211–215, 217, 218, 225, 226);

уп. и: *ѡрушће* (23, 27, 31, 41, 45, 46, 65, 76, 79, 80, 90, 102, 105–108, 111, 112, 114, 115, 162, 170, 174, 176, 178, 181, 183–186, 193, 196–198, 200а, 207, 209, 210, 216, 219, 220, 222–224), са аналошком скупином *шћ*;

ѡрутје (55, 59, 61, 66, 83, 87);

ѡрућел/ѡрушће (73, 221);

ѡрутјел/ѡруће (60, 62, 82);

ѡрутље (85);

ѡрухћел/ѡруће (26);

ѡруће/ѡрутље (81);

ѡрухће (48);

стѡје

лишће (питање бр. 1133)

лишће (1–49, 52–54, 56–58, 63–65, 68–75, 77, 79–80, 84, 85, 88, 90, 91, 93–96, 98–103, 105–133, 135–183, 185, 186, 188–226);

лисѡје (55, 59–62, 87);

лисѡјел/лис'ће (67);

лис'ће (81, 83, 89, 104, 184);

лис'е (97, 187);

лис'ел/лис'ће (92); *лихће* (82);

ѡелеће (питање бр. 939)

ѡелећē (1–10, 12, 13, 16, 18–30, 33, 35–39, 41–45, 47–50, 52, 53, 57, 62–64, 69, 71–77, 79, 80, 84, 85, 87, 98–100, 102, 106–111, 114–116, 122–125, 127, 129, 130, 133, 136, 140, 145, 149, 150, 156, 157, 158 телећо, 159, 160 телећо, 161–165, 169, 171, 173, 175, 178, 180, 183, 191, 194–198, 200, 201–204, 208, 210–212, 214, 215, 217, 220–222, 225, 226);

шѐлећије (40, 55, 56, 58, 59, 65, 70, 81–83, 86, 90, 91, 97, 103, 104, 112, 113, 119, 120, 128, 135, 141, 147, 155, 166, 168, 172, 174, 176, 177, 179, 181, 184–187, 190, 192, 193, 200а, 209, 216, 223, 224);

шѐлѝијѐ (34, 60, 61, 89, 92–94, 118, 134, 137–139, 142–144, 148, 152, 153, 170, 213);

шѐлећѝ/шѐлѝијѝ (67);

шѐлѝијѐ (68);

шѐлећјѐ/шѐлаћјѐ (167);

шѐлѝијѝ/шѐлећијѝ (95);

тако и: *браћа* (питање бр. 414)

браћа (1–50, 53, 54, 56–60, 62–65, 67–77, 79–81, 83–85, 88–225);

брѝија (55);

брѝа/брѝија (52, 61, 62, 82, 87, 226).

4. дѝје

суђе (питање бр. 700)

сѝје/ѝдсѝје (3, 5, 8, 13, 16, 17, 20–22, 25, 28, 30, 37, 41–44, 46, 48, 54, 57, 65, 69, 71, 73, 74, 77, 79, 80, 85, 88, 90–92, 96, 97, 100, 102, 103, 105–112, 114, 115, 117–119, 121–127, 129–132, 136, 137, 139–141, 147–149, 151, 152, 155–162, 164, 166, 169, 171–174, 176, 178–180, 182–185, 187–192, 194–201, 203–207, 211, 214, 217, 221, 225);

судје (34, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 62, 67, 68, 70, 81–84, 87, 89, 95, 98, 99, 104, 113, 116, 120, 128, 138 — сѝдја, 142, 153, 154, 168, 170, 175, 177, 181, 186, 193, 226);

сѝје/сѝдје (58, 61, 94, 101, 143).

У осталим мјестима биљежена је именица *судови/суди*. И овдје, као и у многим другим случајевима, акценат се најчешће даје према најбројнијим примјерима. То, другачије речено, значи да акценат који стоји на појединим ликовима навођених примјера никако није и једини акценат који нам нуди грађа. То треба имати на уму при детаљнијим описима акцената. У таквим случајевима треба консултовати или грађу или наше раније описе.

Тако и: *рођак* (питање бр. 499)

рѝђѝак (1–50, 52–54, 57, 58, 63, 65, 69, 71–80, 83, 88, 90–94, 96, 100, 101, 103–112, 114, 115, 117, 118, 125–127, 129–131, 133–136, 139, 140, 144, 148, 151, 154, 160–164, 171, 174, 175, 178–180, 182, 183, 188–198, 200–225);

рѝдјѝак (55, 56, 59, 61, 64, 68, 70, 81, 85, 95–97, 99, 113, 116, 119–123, 128, 141–143, 145, 159, 165, 168, 170, 172, 176, 185, 186);

рѝдијѝак (60, 67, 102, 124, 132, 137, 138, 146, 147, 149, 150, 157, 158, 181, 187);

рѝдијѝак/рѝдјѝак (62);

рѝдјѝак/рѝђѝак (82, 84, 89, 152, 153, 156, 169, 173, 177, 184, 226);

рѝђѝак/рѝдијѝак (155, 166, 167).

Интересантно је да се у нашој грађи није нашла ниједна потврда са *-j-* мј. **dj*, тј. није се нашла потврда за фонетски лик *ројак*. Познато ми је да ова именица није свуда остварила ново јотовање. У Западној Херцеговини ја сам биљежио поред: *међа*, *рђа*, без изузетка, и: *цвиће*, *смеће*, али и: *родјак*, уз *родијак*, *крмећи* и *крмеији*. То би говорило да процеси новог јотовања никако нису били свеобухватни и истовремени, чак ни у границама једнога говорног типа. Свакако, босански говори овдје су ишли властитим путем. Одатле у тој говорној зони, посебно у централнобосанском подручју, доста очуваних неизмијењених скупина типа — *ије*, *дје* и сл.

5. *вје*

здравље (питање бр. 1484)

здрáвље (2, 4–6, 8, 10, 11, 13, 14, 16–23, 25–27, 29–38, 40, 41, 43–49, 52, 54–59, 62–65, 68–71, 74–77, 79–85, 87–130, 132–134, 136, 137, 139–141, 145–165, 167–226);

здрáвје (1, 3, 7, 9, 12, 53, 60, 61, 131, 135, 142);

здрáвље/здрáвје (15, 24, 67, 143);

здрáвлје (39, 42, 50, 72, 144, 166);

6. *бје*

грабље (питање бр. 839)

грáбље (1–8, 10–14, 16–23, 25–34, 36–50, 52, 54–59, 62–65, 67–77, 79–85, 89–91, 93–130, 132–134, 136–141, 144–226);

грáбје (9, 53, 61, 87, 92, 131, 135, 142);

грáбље/грáбје (15, 24, 35, 60, 143).

И овдје има неколико пунктова у којима је биљежено *-лј-*: *грáблје* (39, 42, 72, 82).

7. *ије*

сноиље (питање бр. 851)

снóиље (1, 4–6, 8, 13, 14, 16, 18, 20–23, 25, 27–30, 32, 33, 35, 37, 38, 41, 43, 46–49, 52, 54, 63–65, 69, 71, 73–77, 80, 85, 91, 93, 97, 99, 100, 102, 103, 106, 108–112, 115, 118, 120–126, 127–130, 132, 137, 138, 141, 144, 147, 151, 155, 156, 158, 162–164, 168–189, 191–198, 200, 201–220, 222–226);

снóије (9, 10, 12, 55, 56, 60, 92, 96, 114, 135);

снóиље/снóије (15, 82);

снóилје (39, 42, 50, 72);

8. *сји*

иасји (питање бр. 971)

иáсји (36, 40, 45, 52, 53, 57, 59, 62, 63, 73, 77, 80, 87–89, 92, 96, 98, 99, 105, 117, 118, 123, 126, 127, 135, 139, 140, 144, 147, 148, 150, 151, 152, 157, 163, 171, 174, 176, 177, 179, 180, 182, 189, 190, 197, 199, 206–208, 212, 216–219, 221, 224);

ũđc'ũ (1–9, 11–15, 18, 20–23, 25–32, 35, 38, 39, 41, 43, 44, 47–50, 54–56, 69, 106, 107, 145, 178);

ũđsijũ (58, 59, 90, 113, 120, 128, 137, 138, 143, 146, 153, 156, 162, 175, 184, 187, 191, 192, 200, 201, 202, 204, 209, 211, 213);

ũcěhũ/cěhũ (16, 17, 72, 74, 75, 79, 82, 93, 100, 102, 103, 108, 109, 112, 132);

cěũiehũ (19, 130, 131, 133, 136); *vcěhũ/ũđsijũ* (226);

ũđsju/c'hěnehũ (92);

shěnehũ (68, 91, 141), *shěnehũ/c'ěnehũ* (142);

shěnehũ/ũđsju (57), *shěnehũ/ũcěhũ* (70);

ũđsijũ/ũđc'jũ/ũđc'ũ (37);

ũashěhũ/ũđc'ũ (71);

shěneũijũ (60, 67); *shěnehũ/shěneũijũ* (61, 62 и пѧсји);

kerěhũ/ũđsijũ (83);

hukěhũ/ũđsijũ (118).

9. зъји

kozji (питање бр. 875)

kđzjũ (34, 44, 45, 52, 62, 64, 73–75, 87, 91, 93, 96, 108, 109, 119, 130–133, 135, 136, 139, 140, 156, 157, 162–165, 172, 175, 179–183, 188, 190, 199, 203, 207, 218, 220, 224, 225);

kđz'ũ (1–11, 13, 14, 17–23, 25–29, 31, 35, 38, 39, 41, 43, 47, 48, 50, 53, 54, 71, 76, 100, 107, 121, 127, 178);

kđz'hũ (12); *kđhũ* (24, 105, 106);

kđjhũ (30);

kđzshũ (49), *kđzshũ* (69);

kđzjũ/kđz'ũ (15, 42);

kđz'ũ/kđhũ (16);

kđzjũ (17, 33, 36, 37, 46, 53, 55, 57–59, 61, 63, 65, 67, 68, 79, 80, 82, 85, 90, 94, 95, 97–99, 101–103, 112–115, 118, 120, 128, 134, 137, 138, 141, 143, 144, 146–148, 150–154, 169–171, 184, 185, 187, 191, 193, 195, 200, 201, 204, 205, 211, 213, 216, 217, 219, 221);

kđzũ (40, 56, 70, 77, 81, 83, 84, 90, 92, 104, 110, 111, 116, 122–126, 129, 142, 145, 149, 155, 158–161, 166–168, 173, 174, 176, 177, 186, 189, 194, 197, 198, 200a, 202, 206, 208–210, 212, 214, 215, 223, 226).

Као што примјери показују, у питању су различити творбени обрасци који условљавају и различите фонетске измјене (уп. *kozji*–*koz'ũ*/*koђi*; *kozshũ*–*kozshũ*).

V. Јекавско јотовање. Пошто је у нашим досадашњим описима бе-ха говора, а на основу прикупљене грађе са терена, давана детаљнија слика измјена непалаталних сугласника у вези са *-je* од *ě* у данашњим кратким слоговима, овдје

ће се указати само на понеки од тих примјера, а који се могу сматрати типичним за цијелу испитивану зону. Наравно, за детаљнија обавјештења, што вриједи и за све друге проблеме о којима се овдје говори, треба консултовати прикупљену грађу.

Као што се зна, јекавско јотовање захватило је све ијекавске говоре. Истина, опсег тих гласовних измјена није подједнако заступљен у свим тим говорима. Најдоследнија је измјена сонаната *л* и *н* испред *-је*, затим слиједе секв. *тѣ*, *дѣ*, онда *сѣ*, *зѣ*, *сѣ*, и на крају *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ*. Измјена секв. *лѣ* и *нѣ*, као што се зна, прихвата и сх језички стандард ијекавског изговора; измјене секв. *тѣ* и *дѣ* у *ће* и *ђе* налазимо на великом простору ијекавских говора. Нешто ужа је зона која зна за измјену секв. *сѣ*, *зѣ*, *сѣ* у *с'е*, *з'е* и *ће*, а најмањи је простор који потврђује измјену скупина *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ* у *ѡѣ*, *бѡѣ*, *мѡѣ* и *вѡѣ*. Посљедњи примјери искључиво су везани за источнохерцеговачки говорни тип. И, што је значајно, ни ту та појава није извршена досљедно и због тога је ту дошло до појаве односа: *ијесма-ѡѡесма* и *куѡѡен-куѡѡен* (в. код мене у СДЗБ XIV).

1. а) *лѣ* > *ље*:

љѣшо (питање бр. 1430)

љѣшо (1-14, 16-38, 39-41, 43-49, 52, 54-65, 67-71, 73-77, 79-85, 87-91, 93, 96-130, 145, 149, 156-158, 160, 161, 163-165, 169, 172-178, 180, 182-189, 193-203, 206, 208, 210-212, 214, 215, 217, 226);

јѣшо/љѣшо (15, 53);

љѣшо/лиѣшо (205);

лиѣшо/љѣшо (221, 225);

љѣшо (39, 42, 50, 72) ови примјери са *лј* могли би се двојачко тумачити:

у питању је непревело фонетско стање, што није немогуће, али и што је мало вјероватно; у питању је писарски манир писања фонеме *љ* као што се то иначе чини у латиници, спој графеме за *л* и *ј*, што је вјероватно;

остали пунктови нуде икавски рефлекс *лиѣшо*.

кољено (питање бр. 307)

кѡљено (1-7, 9-14, 16-41, 43-49, 52, 54-65, 67-71, 73-77, 79-85, 87-91, 96-129, 149, 150, 156-158, 160, 161, 163-165, 169, 172, 174-178, 180, 182-189, 193-198, 201-203, 206, 208, 210-212, 214, 215, 217, 221, 226);

кѡљено/кѡјено (15, 53);

кѡљено/кѡлино (140);

кѡлјено (8, 42, 50, 72);

у осталим пунктовима имамо икавски рефлекс *јата*, уз то, могуће су различите варијације вокала, а ни акценат није стабилан. Сви ти проблеми наћи ће мјесто у посебним поглављима.

вѡљела (питање бр. 440)

вòљела (1–3, 20–25, 27–32, 37, 38, 40, 41, 47–49, 52, 55, 59, 69, 73, 76, 80–85, 87, 104, 106, 108, 110, 120, 123, 129, 149, 150, 157, 169, 174, 178, 189, 198, 203, 211, 214, 217, 226);

вòљела/вòлила (16, 19, 26, 36, 71, 77);

вòлјела (39, 42, 50, 71);

у осталим пунктовима биљежено је *волила* или, пак, послије редукције неакцентованог вокала *и*, *волла*.

б) *нѣ* > *ње*:

њедра (питање бр. 146)

њѣдра (1–7, 9–38, 40, 41, 43–49, 52–65, 67–71, 73–77, 79–81, 83–85, 87–93, 97–129, 149, 150, 156–158, 160, 163–165, 169, 172–178, 180, 182–189, 193–200, 201–203, 205, 206, 208, 210–212, 214, 215, 217, 221, 222, 224, 226);

њѣдра/нїдра (96, 162, 167, 181, 192); *њедра/њидра* (162);

нјѣдра (8, 39, 42, 50, 72, 82);

у неколико пунктова имамо икавски рефлекс и палатализован сонант *н-њ*: *њїдра* (131, 141, 147, 148, 151–155, 159);

2. а) *тѣ* > *ће*:

шуѣјели > *шућели* (питање бр. 102) 1–4, 61–11, 21–27, 30, 31, 39–41, 45, 47, 49, 70, 72, 75–77, 79, 105, 106, 110, 169, 189);

шућели/шуѣили (12, 16, 19, 28, 54, 71, 173, 206, 226);

шуѣјели (38, 52, 55, 59, 70, 81–83, 85, 91, 104, 123, 182, 188);

ћуѣили/ћуѣјели/шућели (13);

у осталим мјестима — или *шуѣили* или *ћуѣили*, *ћуѣили*;

б) *дѣ* > *ђе*:

дјевер (питање бр. 483)

ђѣвѣр (1–25, 27, 29–32, 35–37, 39, 41, 43, 44, 46–50, 54, 57, 69, 71–77, 79, 80, 105–107, 109–112, 115, 122, 158, 160, 161, 182, 197, 198, 201, 208, 211, 212, 214, 215);

ђѣвѣр/дјѣвѣр (26, 34, 42, 45, 108, 157, 163, 180, 189, 203);

у осталим мјестима биљежено је: *дјевер*, *дивер*, *дјевер/дивер*;

дјед (питање бр. 399)

ђѣд (5, 8, 9, 11, 21, 25, 27, 35, 37, 41, 44, 47, 49, 50, 54, 57, 65, 69, 71, 73–76, 88, 105–108, 110, 111, 115, 180, 183, 189, 191, 194, 197, 198, 201, 214);

ђѣд^м (1–2, 6, 10, 12, 18, 39, 72, 161);

ђѣд/ђѣдо (22, 29, 43, 48, 77, 88, 109, 122);

ђѣд/дѣдо (7, 13, 23, 52, 108, 164);

ђѣѡ (160, 212, 215); *ђѣѡ/ђѣдо* (211), *ђѣѡ/ђѣдо/диѡ* (208);

дјѣд/ђѣд (188), *ђѣд/диѣд* (203);

у осталим мјестима или *дедо* или *дид*, а јавља се и *дједо* и *дјед*;
дјевојка (питање бр. 478)

ћевџка (1–14, 17–25, 27, 29–32, 35–37, 39, 41, 43–46, 49, 50, 54, 69, 71, 72, 77, 79, 80, 105, 106, 111, 115, 122, 158–160, 211, 215, 217);

ћевџка/дјевџка (14, 16, 34, 42, 47, 48, 108, 109, 161, 203);

дивџка/ћевџка (219);

у осталим мјестима имамо или *дјевојка* или *дивојка*, а јавиће се и оба лика у неким мјестима;

видјетџи (питање бр. 49)

вићетџи (210, 214);

вићетџи (98, 111, 174, 184–186, 208, 222);

вићетџи/виетџи (48);

видитџи/вићетџи (122, 217);

видјетџи/вићетџи (117), *вићетџи/видитџи* (118, 196, 197);

у осталим мјестима имамо различите ликове инфинитива овога глагола:
видитџи, *видџи*, *виџи*, *вијитџи*...

3. а) *сѣ* > *с'е*:

сјекира (питање бр. 1241)

с'екира (1–25, 27–32, 35, 38–41, 43, 44, 50);

с'екира/сџкира (26, 36, 37, 46, 47, 49, 72);

сјџкира/с'екира/сџкира (34, 164);

у осталим мјестима имамо или *сјекира* или *сџкира*, а могуће су и различите комбинације;

свједок (питање бр. 1562)

с'џедок (1–10, 12, 14–16, 18–25, 27–30, 36–41, 43, 46–50, 54, 71, 72, 76, 77, 79, 106, 107, 111, 180, 183, 198, 199, 208);

ш'џедок (105);

сјџедок/с'џедок (26, 35, 42, 108, 119, 125);

свјџедок/с'џедок (11, 44, 101, 119, 164, 203);

у осталим мјестима имамо или *с(в)једок* или *свидок*, а могуће су и комбинације ових облика.

б) *зѣ/зје* > *з'е*:

изјесџи (питање бр. 681)

из'ес(џи) (1–29, 31, 32, 35–44, 46–50, 54, 57, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 82, 100, 106, 108, 111, 115, 150, 163, 165, 169, 177, 186–187, 193, 197);

изјес(џи)/из'ес(џи) (62, 105, 188);

из'есџи/из'исџи (222);

ићесѣи (30), *ићесѣи* (184), *изјесѣи/ићесѣи* (118, 180);

у осталим мјестима биљежено је: *изјес(ѣи)*, *изис(ѣи)*, *иојес(ѣи)*.

зеница (питање бр. 46)

з'ѣница (20, 21);

ијекавски лик, *з'ѣница*, имао у п. 12, 17, 37, 45, 57, 90, 91, 96, 103, 114, 117, 123, 173, 182, 197, 202, 205, 206. У осталим мјестима имамо *зеница/зенца*, а јавља се и *гледеће/огледеће*, *гледоћа*.

в) *свѣцѣје* > *ће*:

цвјеѣао > *ћеѣао* > *ћеѣо* (питање бр. 1221)

ћеѣо (1–5, 9, 10, 20, 21, 39); *ћеѣао/ћеѣо* (7, 8);

цвѣѣо/ћеѣо (6);

цвјеѣо/ћеѣо (11, 12);

у осталим мјестима налазимо: *цвјеѣо*, *цвиѣо*, *цвѣѣо*, *цвао*, *бехаро* и сл.

цвјеѣала–ћеѣала (питање бр. 1222)

ћеѣала (1–6, 8–10, 20, 21, 25, 39);

цвјеѣала/ћеѣала (11);

у осталим мјестима као и у облику м. р.

4. а) *рѣ* > *ѣе*:

ѣјесма (питање бр. 107)

ѣљѣсма (22, 172);

ѣјѣсма/ѣљѣсна (1);

ѣјѣсма/ѣљѣсма (3);

ѣљѣсна/ѣјѣсна (24);

у осталим мјестима имамо или *ѣјесма/ѣјесна* или *ѣисма*, а могуће су и обје форме у једном мјесту.

ѣјесама (питање бр. 108)

ѣљѣсѣма (22, 172);

ѣљѣсѣма/ѣјѣсѣма (3, 24);

у осталим мјестима, укључујући и пункт бр. 1, имамо или ијекавски облик без јотовања билабијалног плозива *ѣ*, или икавски лик ове именице.

ѣјева (питање бр. 105)

ѣљѣвѣ/ѣјѣвѣ (3, 24);

ѣљѣвѣ (22).

Такво стање налазимо и у облику *ѣјевао* (питање бр. 106): *ѣљѣвѣ* (22), *ѣјѣвѣ/ѣљѣвѣ* (3, 24).

б) *бѣ* > *бље*:

бјежи (питање бр. 282)

бљѣжѣ (22);

бљѣжѣ/бјѣжѣ (24);

у осталим мјестима имамо или *бјѣжи* или *бижи*, а могућа је и појава обају облика у једном мјесту. Интересантно је да у п. 172 — Жепче, М, имамо *бјѣжи* и *бижи*, а, видјели смо, ту је биљежен облик *ѣљесма* и *ѣљесама*. Негдје је испитивач погријешно. Вјероватно код уношења облика са јекавским јотовањем плозива *ѣ*.

бјѣчва (питање бр. 515)

бљѣчва (20–22, 27, 35, 150, 158, 160, 208 *бљѣчве*);

у осталим мјестима, ако није *бјѣчва*, *бичва/бичве*, не постоји ова лексема.

в) *тѣ* > *мље*:

мјѣсѣц (питање бр. 1393)

нема ни једнога примјера са извршеним јекавским јотовањем;

мјѣра (питање бр. 781)

мљѣра (22);

у осталим мјестима имамо или *мјера* или *мира*, а могућа су оба лика и у једном мјесту.

г) *вѣ* > *вље*:

вјеђа (питање бр. 47)

На постављено питање добијан је облик: *обрва*. Само у п. 5, 45, уз *обрва*, јавило се и *вјеђа*, *вјеђе*.

живјетѣи (питање бр. 343)

живљетѣ(и) (6, 20–31, 43, 48, 49, 52, 54, 69, 79, 108, 115);

живјетѣ(и)/живљетѣ(и) (1, 3, 80);

живљетѣ(и)/живиѣи(и) (19, 41, 47, 71, 109, 156, 174);

живјетѣ(и)/живљетѣ(и)/живиѣи(и) (36, 37);

вјенчаѣи се (питање бр. 437)

вљѣнчаѣи (22).

То је једини примјер са измијењеном секв. *вѣ* > *вје* у *вље*;

вјеђерица (питање бр. 1072)

Нема ни једне потврде за облик *вљеверица*. Поред *вјеверица*, често се јавља *јеверица*, гдје и не постоје услови за јотовање, затим *дјеверица*, чак и *ђеверица*. Уз икавски лик *виверица*.

Ако сада наше примјере сравнимо са списком испитиваних мјеста, лако ћемо доћи до закључка да су ова нова јотовања, мисли се на измјену непалаталних сугласника и *-jel-ja* из скупине *-ѣје* и *-ѣја*, заступљена на цијелом испитиваном подручју. Истина, не и свуда подједнако досљедно. Уз то, сва ова јотовања позната су свим испитаницима, тј. уз ознаку испитиваног мјеста и говорника, налази се као национална ознака и М, и С, и Х. Истина, број српских насеља са

потврдом за извршено ово јотовање је нешто већи од оних уз које стоји ознака М или Х. То нарочито вриједи за централнобосанско подручје. И јасно је зашто је то тако. У тој говорној зони, наиме, Муслимани и Хрвати су, по правилу, шћакавци; Срби, опет по правилу, штакавци. А да су све иновације на шћакавском подручју имале спорији еволутивни ход него што је то случај са штакавцима, то је данас одвећ познато (уп. код мене у БХДЗб I).

Међу наведеним примјерима налазе се и они који имају секвенце уснени сугл. + *j*, тип *грабје, здравје, снойје*. Ту треба разликовати двије говорне зоне: а) источнохерцеговачку и б) осталих испитиваних крајева. У источнохерцеговачким говорима, наиме, вршена су сва сх јотовања, укључујући и ово, везано за секв. уснени сугл. и *j* из скупине -*њје*. А, како наведени примјери показују, ту, данас, имамо и *здравје, грабје, снойје*. Да ли то значи да се и у овим крајевима још увијек чувају неизмијењене те гласовне скупине? Не. Ту је у питању мијешање група *ије, бје, мје, вје* од *рѣ, бѣ, тѣ, вѣ*, у којима процес јотовања није до краја завршен и гдје се јавља: *живљела* и *живјела, бљезжала* и *бјезжала* и сл. са оним групама гдје је -*је* од *њје* и сл. што се, касније, пренијело на сваку такву везу, без обзира на њено исконско поријекло. Отуда у тим говорима и: *набавља-набавља, заробјени-заробљени, сабјом-сабљом*, па и *живљела-живјела, грмљело-грмјело* и сл. (в. код мене СДЗб XIV, 87-88).

У другим говорним зонама, посебно у шћакавским говорима, примјери овога типа могу бити посљедица и невршења новог јотовања. А, видјели смо, највише потврда за такво стање налазимо управо у говору икаваца шћакаваца. Истина, има потврда и из говора Срба ијекаваца штакаваца тих крајева, што је, сигурно, некакав импорт из сусједних икавских говора. Таква преплитања, то је познато, сасвим су нормална појава у живом језику.

ФРИКАТИВИ

Поред основних шест фрикатива, струјних сугласника, за које зна и сх језички стандард (*с-з, ш-ж, х* и *ф*) у говорима Босне и Херцеговине, узетих као говорна цјелина, налазимо још и *с'* и *з'*. Ова посљедња два гласа, по правилу, налазимо у (и)јекавским говорима као резултат јекавског јотовања, али се ти гласови могу срести и ван ијекавског подручја, и ван старијих скупина *сѣ, зѣ* (уп. поред *из'ес, из'елица, с'ес, с'едница* и *из'аловила се, с'уйтра* и сл.).

Што се тиче фонетских карактеристика фрикатива *с-з, ш-ж*, ту нема ништа посебно да се истиче. Основне карактеристике су као у сх стандарду: њихову творбу прати изразитије трење фонационе струје, што је посљедица сужавања резонатора, а од мјеста тјеснаца зависи да ли имамо *с-з* или *ш-ж*. Наравно, сонорна опозиција *с-ш : з-ж* зависи од учешћа гласница. Фрикативи *с'* и *з'*, како је већ речено, резултат су наших јотовања. У првом реду јекавског јотовања. Ове гласове понекад означавају графемама *ш'* и *ж'*, што није вјерна слика њихове природе. Наиме, фрикативи *с'* и *з'* имају мјесто творбе између *с* и *з*, на једној страни, и *ш* и *ж*, на другој страни; а њихова основна артикулациона, па и акустичка, компонента припада фрикативима *с* и *з*, а не *ш* и *ж*. Због тога,

сматрам, није реална слика њихове вриједности исказана шушгавцима *ж* и *ш*, макар они били и палатализовани.

Фрикатив *x*

Од свих гласова штокавског нарјечја, као цјелине, па и босанскохерцеговачких говора, као њиховог дијела, фонема *x* има најнестабилнију артикулацију. Не само да је њена природа условљена, неријетко, позицијом у ријечи, него је, исто тако, њено постојање условљено националном припадношћу говорника. Наиме, из историјске фонетике се зна да је овај задњонепчани фрикатив био постојан глас у *сх* језику, тј. у консонантизму *сх* језика, до XVI вијека. Од тога времена *x* почиње да ишчезава из говорне ријечи. Свакако, разлози за то налазе се у природи овога гласа: задњонепчани и констриктив. Ова појава, појава губљења фонеме *x* из нашега фонолошког система била је захватила све штоговоре, али њена даља судбина није била свуда иста. У једним од тих говора, у оним архаичнијим, а који нису били јако изложени страним утицајима, какви су, нпр., зетски говори, фонема *x* је добрим дијелом сачувана. Све до наших дана. Ово, исто тако, вриједи и за онај дио нашега становништва који је примио ислам. Тако се десило да ми и данас, у границама штокавског нарјечја, још увијек имамо овај задњонепчани фрикатив у великом дијелу архаичнијих говора Црне Горе, као и у свим муслиманским говорима на нашем језичком тлу. То, опет, значи да на подручју Босне и Херцеговине Муслимани чувају овај глас, скоро у свим позицијама, док га у говору Срба и Хрвата или никако не налазимо или га налазимо у врло малом броју случајева.

Пошто је ова проблематика детаљније обрађивана у нашим ранијим описима *бе-ха* говора, ја нећу овдје износити све податке везане за судбину овога нашега фрикатива. Указаћу само на оне најбитније карактеристике, као и на најтипичније његове супституанте:

Иницијални њоложај

За илустрацију судбине фонеме *x* у иницијалном положају узео сам ове примјере: *хљеб* (п. бр. 722), *хајде* (п. бр. 264), *хрбаи* (п. бр. 152). Ево какво стање нам нуди прикупљени материјал:

а) *хљеб* (са могућим дјелимичним обезвучавањем финалног *п*лозива *-б^н*) 3, 4, 7, 13, 14–20, 23, 24, 26, 28, 30, 31–34, 36, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 59, 63–65, 67–70, 73, 75, 77, 79–84, 90, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 121, 122, 172, 179, 184–186, 193, 196, 206, 209, 226;

хлиб (такође, могућа и варијанта: *хлиб^н*) 92, 96, 131, 142–144, 155, 171;

љеб (*љеб^н*) 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 22, 25, 27, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 54, 56, 57, 58, 69, 71, 72, 74, 76, 87–89, 99–101, 103–107, 110, 111, 113, 115, 120, 124–129, 140, 157, 165, 178, 211, 214;

лиј (135, 139, 166, 180).

У осталим мјестима биљежена је лексема *крух*, са различитим фонетским вриједностима финалног фрикатива *x* (понегдје уз њу и *хлеб*) што ће се показати у прегледу судбине фонеме *x* у финалном положају;

б) *xàjде* (хај) 3, 4, 7, 11–20, 23, 24, 26, 28, 30–34, 36, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 56, 63, 64, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 126, 131, 142–144, 152, 155, 162, 166, 167, 170, 171, 174–176, 179, 184–186, 190, 191, 193, 197, 199, 200а, 204–207, 209, 213, 216, 219–226;

xàjде/àjде (104, 188, 218);

àjде (1, 2, 5, 6, 8–10, 21, 22, 27, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 54, 56–58, 60–62, 65, 69, 71, 72, 76, 85, 87–89, 91, 93–95, 99–101, 103–107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–125, 127–130, 132–141, 145–151, 153, 156–161, 163–165, 168, 169, 172, 173, 177, 178, 180–183, 187, 189, 192, 194–196, 198, 200, 201–203, 208, 210–212, 214, 215, 217);

в) *x̀рбай̄* (евентуално *x̀рбай̄*) (3, 4, 7, 10–20, 23, 24, 28, 30–34, 39, 40, 45, 59, 67, 70, 77, 80, 83, 87, 131, 142, 175, 213, 216, 220–222, 224–225);

̀рбай̄ (могућ је и *̀рбай̄*) (1, 2, 5, 8, 9, 21, 22, 25, 27, 29, 41, 43, 57, 58, 61, 69, 71, 72, 130, 132, 140, 141, 150, 157, 160, 161, 164, 188, 203, 208, 211, 212, 215, 216, 218).

У осталим пунктовима или је $x > \emptyset$, или су биљежене другачије лексеме.

Медијални њоложај

а) *̀jхо* (п. бр. 64) 3, 4, 7, 10, 11, 14–20, 23, 26, 28, 30–40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 87, 92, 96–98, 102, 108, 109, 114, 116–120, 122, 131, 142–144, 146, 152, 155, 162, 166, 167, 170–172, 174–176, 179, 184–186, 190, 191, 193, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226;

̀jхо/̀jво (12, 173, 179, 218); *̀jхо/̀jо* (39, 173);

̀jо (1, 41, 47, 49, 56, 57, 60, 62, 72, 88, 89, 91, 94, 95, 104, 107, 126, 128, 140, 141, 153, 161, 178);

̀jо/̀jво (21, 29, 58, 61, 71, 85, 124, 130, 156, 188, 189, 197);

̀jво (2, 5, 6, 8, 9, 22, 25, 37, 43, 44, 50, 54, 65, 69, 74, 76, 90, 93, 99–101, 103, 105, 106, 110, 115, 121, 123, 125, 127, 129, 132–139, 145, 147–152, 157–160, 163, 164, 168, 169, 177, 180–183, 192, 194, 195, 198, 200, 201–203, 208, 210–212, 214, 215, 217);

б) *̀с̀т̀р̀è̀ха* (п. бр. 560) 3, 4, 7, 10–20, 23, 24, 26, 28, 30, 31–34, 36, 38–40, 42, 45, 46, 52, 53, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79, 84, 90, 92, 97, 98, 102, 108, 112, 116, 118, 119, 122, 172, 174–176, 179, 184–186, 193, 196, 213, 220–226;

̀с̀т̀р̀è̀ха (96, 114, 117, 131, 141–144, 152, 155, 162, 167, 170, 171, 190, 200а, 204, 205, 209, 216, 219);

̀с̀т̀р̀è̀è (22, 27, 29, 35, 37, 41, 44, 49, 54–58, 60–62, 71, 72, 76, 85, 87–89, 99, 100, 104, 140, 161, 173, 177, 178, 194);

̀с̀т̀р̀è̀а (128, 148);

сїрѣха/сїрѣа (199);

сїрѣја (103, 164, 187, 188, 200, 201);

сїрїја (93–95, 130, 132–139, 145, 146, 149–151, 153, 154, 159, 168, 181, 192, 202, 203, 210, 218);

сїрѣва (2, 6, 9, 25, 69, 71, 101, 105–107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–127, 129, 156–158, 160, 163, 165, 169, 182, 183, 189, 191, 195, 197, 198, 206, 208, 211, 212, 214, 215, 217);

в) *мàхуна* (п. бр. 1201) 3, 4, 7, 23, 24, 31–34, 36, 40, 45, 46, 84, 90, 92, 131, 132, 143, 144, 145, 193, 197;

мòхуна (8, 11–20, 26, 28, 30, 35, 38, 39, 42, 48, 52, 55, 59, 63, 70, 75, 77, 79, 81, 82, 97, 108, 109, 112, 114, 116, 118, 119, 122, 155, 162, 166, 172, 174–176, 179, 184–186, 190, 191, 196, 200а, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226);

мàуна (1, 2, 6, 9, 21, 22, 25, 29, 37, 49, 50, 54, 56–58, 65, 69, 72, 85, 87, 88, 93–95, 99–101, 105, 106, 111, 120, 121, 123, 124–130, 135–141, 147, 149–151, 153, 154, 156–161, 163–165, 167–169, 173, 178, 180–183, 187–189, 192, 194, 195, 198–200, 201, 203, 205, 208, 210–212, 214, 215, 218);

мòуна (47, 103, 104);

мàвуна (133, 134);

мòвуне (177);

Уз ове облике, биљежени су и облици са метатезираним фрикативом: *хòмуна* (64, 67, 68, 96, 98, 102, 117, 152, 170, 171); или вокалом *о*: *òмуна* (60–62, 91, 142, 148), односно *-а*: *òмона* (89);

г) *дùхàн* (п. бр. 1237) 3, 4, 7, 10–20, 23, 24, 26, 28, 30–36, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 75, 77, 79–84, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 131, 142–144, 152, 155, 162, 166, 167, 170–172, 174, 176, 179, 184–186, 190, 191, 193, 196, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226;

дùхàн/дùвàн (11, 35);

дùхàн/дùàн (54, 71, 89, 103, 128, 165, 180, 199);

дùàн (39, 57, 58, 61, 62, 88, 126, 136, 140, 154, 165, 178, 197);

у осталим мјестима биљежен је облик *дуван*.

Финални йоложај

а) *шрбух* (п. бр. 158) 2, 3–7, 10–19, 23, 24, 26, 28, 30–34, 36, 38, 39, 42, 45, 46, 48, 53, 55, 63, 64, 67, 68, 70, 71, 73, 75, 77, 80, 82–84, 90, 92, 96, 108, 109, 112, 116–119, 130, 131, 142, 144, 152, 155, 161, 162, 171, 172, 174–176, 179, 185, 188, 190, 191, 193, 196, 199, 200а, 205, 209, 216, 219–226;

шрбу (1, 20–22, 27, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 52, 54, 56–62, 69, 71, 72, 73, 76, 79, 81, 85, 87–89, 91, 93–95, 97–100, 102, 104–106, 110, 111, 113, 115, 120–129, 135, 141, 143, 145, 147, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 163, 164, 166–170, 173, 177, 178, 180–184, 186, 187, 189, 192, 194, 195, 197, 198, 200, 201–204, 206, 208, 210–213, 215, 217, 218);

ѡрбув (9, 103, 132–134, 136, 138, 139, 146, 149, 150, 158);

ѡрбук (25, 214);

б) *ѡчѡх* (п. бр. 360, са могућом варијантом *оћух*, а пошто нас овдје интересује судбина фонема *х* у финалном положају, овдје се не издвајају облици са фонемом *ћ*, тај проблем је обрађен у поглављу о африкатама) 3–7, 9–12, 14–19, 23–26, 28, 30, 32–34, 36, 38, 40, 42, 45, 48, 53, 55, 59, 63, 64, 67, 68, 73, 75, 77, 80, 81, 83, 84, 90–92, 96, 108, 109, 112, 116, 118, 119, 122, 131, 142–145, 152, 155, 162, 166, 167, 170, 172, 174–176, 179, 184–186, 188, 190, 191, 199, 200а, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226;

ѡћѡх/ѡћѡв (13);

ѡћѡ или *ѡчѡ* (1, 8, 20, 22, 29, 31, 35, 41, 47, 49, 50, 52, 54, 57, 61, 70, 72, 74, 79, 82, 88, 89, 94, 95, 97, 101, 124, 128, 130, 140, 141, 153, 164, 180, 196, 203);

ѡчѡв или *ѡћѡв* (44, 60, 69, 76, 87, 100, 105, 106, 110, 111, 113, 120, 121, 123, 125–127, 129, 132–134, 137, 139, 146, 151, 154, 158, 163, 165, 173, 178, 181–183, 189, 192, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 204, 206, 210);

ѡчѡв/ѡчѡ (62, 104, 197);

ѡћѡѡ (148, 150);

ѡћѡк (2, 5, 6, 25, 136, 138);

ѡчѡр (27, 39, 43, 60); *ѡћѡр* (65, 93, 169);

ѡчѡр/ѡчѡ (71);

ѡћѡва (157, 160, 211–215, 217, 218); *ѡчуво* (85, 107), *ѡчуа* (99), *ѡчуо* (115).

в) *сирѡмах* (п. бр. 1586) 1, 3, 11, 13–16, 26, 28, 30, 33, 36, 42, 45, 46, 48, 53, 63, 64, 67, 73, 90, 102, 109, 117, 119, 131, 132, 144, 152, 156, 162, 170–172, 175, 188, 221, 225;

сјерѡмах (97, 116);

с'ерѡмах (4, 8, 17–19, 32, 119);

сирѡмах/сирѡмак (204, 205, 220); *с'ерѡмах/сирѡмак* (49);

сирѡма (10, 12, 27, 29, 54, 110–113, 118, 120, 122, 128, 130, 135, 146, 154, 169, 180, 196, 211);

сјерѡма (194);

с'ерѡма (2, 6, 9, 20–24, 31, 34, 60–62);

сирѡма/с'ерѡма^х (5, 161);

сирѡма/сирѡмак (47, 74, 121);

сјерѡма/сјерѡмак (82, 89, 98); *сјерѡмак/с'ерѡмак* (186, 187);

сирѡмак (39, 40, 41, 43, 44, 50, 52, 58, 69, 71, 72, 75–77, 79, 86, 87, 91, 93–96, 103–108, 114, 115, 129, 134, 137–145, 147–150, 154–160, 163–168, 173, 175, 178, 179–182, 189, 191, 192, 195, 197–203, 206–209, 211–219, 222, 223);

с'ерѡмак (38, 56, 57, 80, 81, 115, 183, 185).

г) *крѷх* (питање бр. 722, хљеб, в. тамо) (155, 162, 174, 175, 176, 179, 185, 186, 190, 200а, 204, 205, 207, 209, 213–216, 219–226); *кру^х* (155, 167);

крѷ (95, 97, 140, 154, 164, 168, 169, 173, 178, 182, 187, 189, 194, 198, 200, 201, 202, 208, 210, 212, 218); *кру^х/круф* (203), *кру/кру^ф* (124, 197);

крѷв (93, 113, 123, 124, 130, 132–134, 136–139, 145–151, 156, 158–159, 177, 180, 181, 192, 195, 197, 217); *крув^ф* (130, 148–150, 161).

Ако ове податке сравнимо са картом, доћи ћемо до закључка да је лексема *крух* у честој употреби на подручју које се налази сјеверно од линије Зеница–Ливно, а западно од р. Босне. Наравно, и ту муслимански говори чувају, у највећем броју случајева, основни фонетски облик: *крух*.

Сугласничка скупина *хв*

Сугласничка скупина *хв* тројако се рефлектује у говорима Босне и Херцеговине, и то: *хвала*, *фала* и *вала* (питање бр. 503):

а) *хв*: *хвала* (207);

б) *хвала/фала* (16, 196);

в) *фала* (1–15, 17–129, 131, 135, 137, 139–148, 150–155, 157, 159, 160, 162–172, 181–187, 189–198, 200–202, 204–206, 209, 210, 213, 216–226);

г) *фала/вала* (130, 134, 156, 161, 180, 203, 214);

д) *вала* (132, 133, 136, 138, 149, 158, 188, 208, 211, 212, 215).

Без сумње, најчешће се јавља фонетски лик *фала*. Облик *вала* биљежен је, најчешће, у двије говорне зоне: Западна Херцеговина (X 132, 133, 136 — и-шта говори) и Западна Босна (138 X, затим 149, 158, 188, 208, 211, 212, 215 — С). Јасно, и овдје се појава *в* мј. *хв* може двојако тумачити: губљењем фрикатива *х* и супституција *ф* < *хв* прострујним *в*. С обзиром на подручја у којима је биљежено *в* мј. *хв*, највјероватније је да је у питању онај први гласовни процес, губљење *х* из секвенце *хв*.

На основу датог материјала може се закључити сљедеће:

1. Фонема *х*, још увијек, чини саставни дио консонантизма *бе-ха* говора. Управо, тај задњонепчани фрикатив карактерише муслиманске говоре као цјелину. Ако упоредимо забиљежене примјере са пописом испитиваних мјеста, доћи ћемо до закључка да је овај фрикатив, скоро без изузетка, постојан глас у муслиманским пунктовима, и у свим позицијама. Зашто је то тако, већ дуже времена о томе се воде стручне расправе (исп. код мене у БХДЗБ I, и тамо наведеној литератури).

2. Фонетска природа овога фрикатива није увијек иста. То, без сумње, може зависити како од дијалекатске припадности испитиваног мјеста, тако и од ножаја овога гласа у ријечи. О тим проблемима се пише у детаљнијим описима појединих говора. То за нас, овдје, није тако важно. За нас је овдје основно да

констатујемо да ли је мјесто фонеме *x* у једном положају, у датим ријечима, заступљено тим гласом — без обзира на могуће његове фонетске варијације — или је ту *ø*, или, пак, имамо неки други консонант мјесто очекиваног *x*. То је битно. Ако је та позиција, још увијек, заузета овим фрикативом, макар се то обиљежавало и са *x*, или некако другачије, за нас је овдје ту *x*, а не *ø* или неки други глас.

3. Свакако, честа је појава и губљење овога гласа. Послије тога јавља се фонетска *ø*, а нису искључене ни неке друге фонетске промјене, сажимања и сл. (уп. *сѝраха–сѝра*, *снаха–сна*). Свакако, ту појаву прати и развитак секундарних сугласника. Ово нарочито у интервокалном положају (*мува*, *снаја*), што се може, аналошки, уопштити и у финалној позицији (*сув*, *злув*).

4. У наведеном материјалу нашло се потврда за фонетски лик *сиромак* и из говора Муслимана. Да ли то значи да и њихов говор зна за појаву *k* мј. *x*? На ово питање тешко би било одговорити са не. Наиме, има и муслиманских говора који знају за неке замјене фонеме *x*, било да је у питању ријеч преузета у том гласовном склопу (уп. примјере типа *ѝвор*, *буздован*, који имају доста широку ареу распрострањања, и у муслиманским говорима, управо у том лику) или је у питању начин творбе.

Ја мислим да тако треба објашњавати, творбеним путем, *-ак*, именицу *сиромак* и у муслиманским говорима овога подручја. Тешко би се могао објаснити фонетским путем овај примјер у њиховом говору.

5. Појава фонетских ликова *очур*, *оћува/очува/очуа/очуо*, такође, може бити посљедица творбених процеса који су израз тежње да се уклони фонетски лик *очу/оћу*, који се не уклапа у постојеће морфолошке обрасце именица м. р. Овако, са уопштеним *p*, *ва*, *а*, *о*, добија се облик који има сличних образовања (*очур–костѝур*, *оћува/очува–ѝроѝува*, *очуа/очуо–оца/оцо*, *оћук–човјек/чојек...*). То исто може да вриједи и за све друге случајеве у којима се наилази на овакве гласовне и морфолошке промјене.

Фрикатив *ф*

Фрикатив *ф* у нашим народним говорима, почесто, дијели судбину са задњонепчаним констриктивом *x*. Ако у гласовном систему једнога говора постоји задњонепчани констриктив *x*, ту је и *ф* постојан глас. Али, одсуство фонеме *x* не повлачи за собом и обавезно непознавање фонеме *ф*. За илустрацију судбине овога задњонепчаног фрикатива у говорима Босне и Херцеговине ја ћу узети само неколико примјера, у којима се *ф* јавља у све три позиције у ријечи:

а) *Иницијални ѝоложјај*

фѝбруѝр (п. бр. 1402) 1, 5, 8, 11, 13–19, 22–24, 27–35, 37, 38, 42–46;

фѝбрувѝр (2–4, 6, 7, 9, 12, 20, 21, 25, 26, 40, 41, 47);

фѝмбуѝр/фѝмбруѝр (105);

фѝбруѝр (39);

фѝбруѝр/вѝљача (90), *фѝбрувар/вѝљача* (60, 118, 139, 141, 147, 157, 195);

фѣбруѣр/вѣбруѣр (164), *фибруар/вельача* (218);

вѣбрувѣр (149, 157, 160, 217), *вебрвар* (215).

У осталим мјестима имамо или *вельача* или *други мјесеџ*.

фамилија (п. бр. 348)

фамѣлија (3–7, 9, 12–14, 16, 18, 20, 23, 29, 32, 34, 36, 37, 40, 42–45, 53, 56, 58, 59, 62, 63, 85, 87, 89, 90, 92–95, 102, 113, 120, 121, 123, 125, 129–131, 134–137, 140, 145–148, 151, 153–156, 159–165, 168, 169, 177, 180–182, 187–188, 191, 194, 195, 198–200, 201–203, 206, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 218, 219, 223, 225);

фамѣлија (8, 19–22, 24–28, 31, 33, 35, 38, 39, 41, 46–50, 52, 54, 55, 57, 60, 61, 64, 65, 67–73, 75–77, 79–84, 88, 96–101, 103, 104–112, 114, 115, 117, 118, 122, 124, 127, 128, 141, 143, 144, 150, 152, 166, 167, 170–176, 178, 179, 183–186, 189, 190, 193, 196, 200а, 205, 220, 221, 224, 226);

фамѣлија/фамѣлија/фамѣља (9, 198, 222);

фамѣлија/вѣмѣлија (180);

вѣмѣлија (132, 138, 139, 149, 157, 208, 211, 214, 217).

б) *Медијални њоложај*

јѣфѣјин (питање бр. 1677) 3–5, 8, 11, 12, 14–19, 27, 28, 32–34, 36, 40, 41, 45, 53, 54, 63–65, 67, 69, 70, 79, 82, 84, 96, 100, 102, 107–109, 114, 115, 117, 119, 121–123, 125, 126, 130, 131, 133, 144, 147, 152, 155, 156, 159, 160, 162, 167, 171, 174, 175, 177, 179, 189–192, 196, 197, 199–200а, 205, 207, 209, 212, 215, 216, 218–221, 223, 225;

јѣфѣјин/јѣвѣјин (37, 42, 71, 101);

јѣвѣјин (1, 2, 6, 7, 9, 10, 13, 20–24, 26, 29–31, 35, 38, 39, 43, 44, 46–50, 52, 55–62, 67, 68, 72–77, 80, 81, 83, 85, 87–95, 97–99, 105, 106, 110–113, 116, 118, 120, 124, 125, 127–129, 135–143, 145–151, 153, 154, 157, 158, 161, 163–166, 168–170, 172, 173, 176, 178, 180, 181–188, 193–195, 198, 201–206, 208, 210, 211, 214, 217, 222, 224, 226);

јѣвѣјин/јѣфѣјин (25);

јѣјѣјин (134);

јѣвѣјин/јѣјѣјин (132);

кафана (питање бр. 773):

кафана (1, 3–5, 7–18, 20, 22, 23, 26, 28–31, 33, 35, 36, 39–42, 44–47, 49, 50, 52–58, 60–65, 69, 71–73, 75–77, 80–82, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 94–98, 100, 102, 104–111, 114–117, 119–122, 124–127, 129–131, 133, 134, 139, 140, 142, 146, 147, 151, 153–155, 159, 160, 162, 165, 168, 171–176, 178–180, 183–185, 187, 196–199, 205, 207, 208, 210, 213–217, 219, 221, 225);

кафана/кавана (2, 6, 37, 43, 103, 211); *кафаница/кахвѣница* (167);

кавана (21, 27, 99, 101, 113, 132, 135–138, 141, 145, 148, 149, 156–158, 161, 163, 164, 177, 182, 188, 189, 192, 200, 203, 206, 212, 218);

кавѐница (169, 181, 202);

ка̀хва (19, 30, 59, 70, 118, 152, 190, 191, 193, 204, 209, 224);

ка̀хва/каф̀ана (24, 32, 48, 67, 79, 83, 89, 112, 118, 143, 186, 223, 226);

ка̀хвана/каф̀ана (220);

ка̀хвана (222). Могућ је и акценат на иницијалном слогу *ка̀вана* у п. 145, *ка̀фана* (171), или, пак, *ка̀хва* (152), *ка̀хва* (204).

в) *Финални њоложај*

чаршаф (питање бр. 611)

чаршаф (13, 16, 26–28, 30, 31, 37–42, 44–49, 52–55, 57–65, 67–69, 72–77, 79–84, 87, 88, 90–92, 94, 96, 98, 102, 104, 105, 107, 108, 110–113, 115, 120–123, 128, 137, 139, 140, 142–145, 147, 148, 150, 152–156, 167, 168, 171–175, 179, 188–191, 193, 194, 197, 198, 202, 204, 207, 213, 216, 224, 226);

ча̀шаф (1–7, 9–12, 14, 15, 17, 19, 20, 22–25, 29, 32–36, 85, 87, 97, 99–101, 114, 116–119, 124–127, 130–134, 136, 162, 165, 166, 178, 183, 184, 186, 187, 195, 200а, 205, 209, 219–223, 225);

ча̀ршаф/ча̀шаф (71, 95, 139, 153);

ча̀ршав (21, 43, 50, 56, 89, 93, 103, 106, 109, 129, 141, 151, 159, 164, 203);

ча̀ршаф/ча̀ршав (156, 211);

ша̀шав (132);

ча̀шай (169, 182, 210);

ча̀ршай (160, 177).

Уз ове облике јављају се и други: *њлахња*, *њлања*, *ланињн* и сл. Напомињем да овдје нису исказиване друге фонетске вриједности — вокала, африката, јер то није овдје најбитније. Овдје се проблем веже за фонему *ф* и ту се дају њене вриједности.

ОСТАЦИ ИЗМЈЕНЕ ЗАДЊОНЕПЧАНИХ СУГЛАСНИКА *К*, *Г*, *Х* ИСПРЕД ВОКАЛА *-И* КАО НАСТАВКА ЗА ОБЛИК (ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА)

Пошто сам ја овај проблем, дјелимично, обрадио у посебном раду, овдје се прилаже тај рад, у нешто скраћеној верзији, а уз то додају се још неки подаци. Управо због тога ово поглавље има у опису консонантизма *бе-ха* говора нешто другачији облик од осталих овдје обрађених поглавља.

I

У нормативима српскохрватског књижевног језика посебно се указује на судбину задњонепчаних сугласника, гласова *к*, *г* и *х*, када се нађу испред обличког наставка *-и* у дативу и локативу једине именица женског рода које се завршавају на *-ка*, *-га*, *-ха*. Тако у Правопису српскохрватскога књижевног је-

зика (1960), на стр. 53 пише: „Од именичких облика мењају се по томе правилу (тј. по правилу о промјени сугласника *к, г, х* испред самогласника *и* у *ц, з, с* у именичким и глаголским облицима...) и именице ж. р. у дат. и лок. једине којима се основа свршава сугласником *к, г, х*, нпр. *рука—руци, мука—муци, нога—нози, снаха—снаси*.“

У даљем тексту набрајају се изузеци од тога правила. А изузеци су бројни. То су примјери типа: *бака, сека* (ријечи одмила), *Милка, Анка, Зага, Зорка, Лука, Бука* (лична имена), *Крка, Крека, Мека, Волга* (географска имена), *фреска, њсика* (туђице), *ага, слуга* (именују звање или занимање), *Србијанка, Босанка, Белгијанка* (именују припаднике покрајина или држава), *црнка, ѓлавка* (означавају какво својство), затим до промјене не долази ни у двосложним именицама као *кука, шука, гука, чука*; односно у облицима именица чија се основа завршава на сугласнички скуп. То су примјери типа: *коцка, мазга, ѓасха, мачка, ѓраћка* код којих би извршена промјена задњонепчаних сугласника могла да утиче на значењску страну наведених ријечи (због фонетских измјена које би могле услједити иза те промјене) или би се створиле сугласничке групе тешке за изговор. Вишесложне именице, почесто, знају и за измјену наведених сугласника у дативу и локативу једине.

Уз ово, наводи се и један број примјера који знају за двојак облике: и са измијењеним задњонепчаним сугласником и са чувањем непромијењене основе. То су примјери типа: *Бока—Боки*, али и *Боци, Пожега—Пожеги*, али и *Пожези, Лика—Лици*, али и *Лици*, уз њих, двојство се дозвољава и у облицима: *ејохи—ејоси, маски—масци, мухи—муси, бухи—буси, јухи—јуси, лијехи—лијеси, сјрехи—сјреси*, а од именице „*снаха*“ обичније је *снаси* него *снахи*“ (стр. 56).

Из цијеле ове проблематике, проблематике везане за резултате старе друге палатализације, нас овдје посебно интересују облици датива једине именица женског рода *нога* и *рука*. Те су именице најфреквентније, и у свакодневној су употреби најширих говорних представника.

У Правопису, како смо видјели, ове двије именице имају у дативу и локативу једине обавезно измијењене сугласнике, *к* и *г* испред обличког наставка *-и*, дакле: *руци, ноzi*.

Оно што налазимо у Правопису, налазимо и у осталим језичким нормативима. Тако у Савременом српскохрватском језику од проф. М. Стевановића (Београд, 1964) налазимо скоро исте примјере и за промјену ових сугласника и за изузетке од те промјене (стр. 121–128).

Из историјске фонетике, опет, познато нам је да се ова промјена, промјена задњонепчаних сугласника *к, г, х* испред обличког наставка *-и*, вршила у далекој прошлости нашега језика, у прасловенској епоси. У *Упоредној грамањници словенских језика од А. Вајана* (André Vaillant: *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Pariz 1950) о овоме читамо и слједеће редове: „*les gutturalles mouillées ont été à nouveau altérées, k, g donnant cette fois des semi-occlusives sifflantes mouillées c', dz' (d' où z'), et x donnant s' dans les langues méridionales et dans celles du groupe russe*“ (стр. 49). Међу примјерима који су трпјели ову промјену налази

се и наш примјер муха–муси; уз старословенске примере: *noga*, лок. и дат. *podzě*; *rōka*, лок. и дат. *rōcě*; *pazucha*, лок. и дат. *pazusě* (стр. 50).

И у осталим упоредним граматицама словенских језика указује се на ову промјену као заједничку словенским језицима. Тако у упоредној граматици словенских језика проф. Р. Бошковића (Београд 1968: Основи упоредне граматице словенских језика), налазимо примјере: *rōka*: дат. лок. *rōcě*; *noga*: дат. лок. *podzě*, *pazucha*: дат. лок. *pazusě* (стр. 85). У упоредној граматици слов. језика проф. С. Б. Берншетјна (С. Б. Бернштейн: Очерк сравнительной грамматики славянских языков, Москва 1974) се констатује да се у познијој епоси праслов. језика вршила измјена задњонепчаних сугласника по којој су добијени односи: *rōka*: дат. једнине *rōcě*, *noga*: дат. једнине *nozě*, *snъha*: дат. једнине *snъsě*. Исте облике налазимо и у лок. једнине: *rōcě*, *nozě*, *snъsě* (*snъšě*) и ном.–акуз. двојине: *gosě*, *pozě*, *snъsě* (*snъšě*) (стр. 65). Ту се указује и на стање које нуде старословенски текстови, исп.: У старословенским текстовима XI вијека досљедно су заступљени резултати друге палатализације при чувању старих позиција. Отуда у старословенском језику: (*rōka–rōcě*, *noga–nozě*, *pazuha–pazusě*): *рѣка–рѣцѣ*, *нога–нозѣ*, *пазоуха–пазоуѣ* (стр. 66). Осврћући се на стање које налазимо у савременом сх. језику, проф. Бернштејн указује да се у нашој писаној ријечи наилази и на одступања од промјене задњонепчаних сугласника по другој палатализацији, али да ни то не дозвољава да се стекне права слика о овој промјени у народним говорима. То због тога што се „српскохрватски књижевни језик заснива на основи источнохерцеговачког дијалекта“, а стање које налазимо у тим говорима не пружа праву слику већине говора, јер се у многим описима народних говора што-нарјечја указује на одсуство резултата друге палатализације у парадигми именица ж. р. на *-ка*, *-га* и *-ха*, а и у источнохерцеговачкој говорној зони „ова промјена је већ у знатној мјери лексикализована“, и са многим изузецима. На основу детаљније анализе читавог овога проблема у сх. језику, проф. Бернштејн, и не без основа, закључује да у народним говорима постоји уочљива тенденција да се не врши ова промјена (уп.: Процес губљења палатализације у народним говорима врши се интензивно). Због тога се овај аутор слаже са констатацијом коју је, знатно раније, изнио проф. Белић, тј. да ће резултати друге палатализације (промјена *к* у *ц*, *г* у *з*, *х* у *с*) нестати и из српскохрватског књижевног језика (стр. 71). А код проф. Белића о томе читамо да је употреба „измењених задњонепчаних сугласника ... поколебана у знатној мери; у разговорном језику то је још више случај. Књижевни језик својим правилом о овим претварањима задржава донекле ширење претварања горњих сугласника, али је несумњиво да се оно и ђоред ђога шири и да ће једног дана бити намећнуто и књижевном језику“ (А. Белић: Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика, Београд 1969, стр. 118, подвукао А. П.).

Проф. Ј. Вуковић, опет, у својој Историји српскохрватског језика (I дио, Увод и Фонетика, Београд 1974) указује на дијалекатско шаренило, када је у питању ова појава. У централним штокавским говорима имамо не само безизузетачно *рука–руци*, *нога–нози*, него и *Лука–Луци*, *йлавка–йлавци* (или *йловка–йловци?*), *Србијанка–Србијанци*. То стање се веже за источнохерцеговачки

говорни тип. Неизмијењене ове сугласнике налазимо у „многим западнијим босанским и херцеговачким говорима“, тј. тамо имамо: *на ноги, на руци, у војски* (редовно), *у банки* и сл. (стр. 151). Овдје се даје само *Боки*, али се наводе и дублети као: *Лици–Лици, Пожези–Пожези* и сл.

На основу изнесеног може се доћи до ових закључака:

1. Измјена задњонепчаних сугласника испред обличког наставка *-и* вршила се у далекој прошлости словенских језика, у познијој епоси прасловенске језичке заједнице.

2. Пошто се та промјена вршила послје оне када су се задњонепчани сугласници испред палаталних вокала мијењали у *ч, ж* и *ш* (уп. *војник–војнице, бог–боже, дух–душе* и сл.), ова се промјена задњонепчаних сугласника назива *друга йалатализиација*.

3. За резултате ове промјене знају и старословенски текстови, и историја свих других словенских језика (исп. код Бернштејна).

4. У српскохрватском језику још увијек су живи облици добијени у процесу те палатализиације. Истина, у дативу и локативу једине именица ж. р. на *-а* у сх. језику немамо, или немамо у највећем дијелу његових говора, облички завршетак вокал *-е*, или неки други могући рефлекс старога вокала јат (ѣ), што је карактерисало све именице основа на *-а* у старијим периодима развитка и нашега језика, а што потврђују и старословенски споменици и други словенски језици. У већини штокавских говора сх. језика још од XIV вијека уопштава се облички завршетак на *-и*, што може, историјски гледано, да буде и рефлекс старога вокала ѣ — у икавским говорима, или, пак, уопштени наставак старих *-ја* основа — у ијекавским и екавским говорима (в. А. Белић: *Историја српскохрватског језика*, II, Речи са деκлинацијом, Београд 1950, стр. 60–63). Отуда данас у сх. књижевном језику, а тако је и у свим говорима њене основе, у дативу и локативу именица ж. р. на *-а* облички завршетак *-и*.

5. Сви граматичари сх. језика указују на недосљедност вршења ове промјене. Набрајају се различите категорије именица које не знају за резултате ове гласовне промјене.

6. Узрочници за немијењање задњонепчаних сугласника траже се у фонетској и семантичкој компоненти именица о чијој је промјени ријеч.

7. Најчешће се указује на досљедност ове промјене код именица *нога, рука*; а у тој скупини наводи се и *снаха* или *йазуха*.

8. Проф. Белић је нарочито подвукао тежњу народних говора да се и код ових именица избјегне промјена основних консонаната и уједначавање основе у цијелој парадигми. То стање се све више прихвата и у књижевном језику.

9. Проф. Вуковић је указао на дијалекатску разлику, када је у питању ова промјена, између источнијих и западнијих говора штокавског нарјечја. Док је у источнијим предјелима још увијек жива ова промјена, она чак захвата и лична имена, у западнијим говорима све више се уопштавају облици без измјене задњонепчаних сугласника *к, г* и *х* испред обличког наставка *-и*.

10. У прасловенској епоси ове промјене су имале фонетски карактер, у доцнијем развоју појединих словенских језика и ова промјена је добила морфонолошко обиљежје — могло је постати обиљежје датива и локатива једнине именица на *-ка*, *-га*, *-ха*. Наравно, ако се томе нису противили неки од раније наведених разлога.

11. У цијелом овом разматрању обично се полази од мишљења да су овакве измјене, у вријеме када су се оне вршиле, биле општијег карактера, да су биле безизузетачне. Питање је да ли је слика савременог стања сх. народних говора посљедица иновационих процеса или може бити и наслеђе из старијих епоха развоја нашега језика као лингвистичког индивидуалитета и његових појединих говора као дијелова те језичке цјелине!

Да би се могло и о томе нешто више рећи, овдје ће се пружити цјеловитија слика о овој промјени у босанско-херцеговачким народним говорима. Грађа се узима из упитника за синхрони опис босанско-херцеговачких говора (Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, исп. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево 1975. и књ. II, Сарајево 1979). У вези са том грађом да се подсетимо слjedeћег: грађа је скупљана у току читаве једне деценије; скупљана је на основу Упитника који је објављен и у посебној књизи и у Босанскохерцеговачком дијалектолошком зборнику (књ. I, Сарајево 1975). Сакупљачи ове грађе били су, најчешће, искусни дијалектолози и у њихову стручност не би требало да се сумња. Истина, понекад и „мудри Хомер задрема“. У таквим случајевима приступа се провјери материјала.

Да би се добила цјеловитија слика мјеста која су обухваћена овим испитивањем, овдје се прилаже попис пунктова*. Пошто је босанскохерцеговачко подручје настањено припадницима различитих наших националности, у Упитнику је иза сваког пункта назначено ко је био испитаник, тј. којој је националној скупини припадао. Ово се чини због тога што на овим просторима, и не ријетко, припадност говорном типу зависи од националне припадности (в. о томе код мене у Босанскохерцеговачком дијалектолошком зборнику, књ. I, 70–71). А као општа оцјена дијалекатског стања на овим просторима могло би се рећи да говори Босне, по правилу, припадају шћакавској скупини. Истина, и ту постоје уочљивије разлике између централних и периферних говора. Шћакавски говори, по цјелокупној својој структури, више нуде архаичнијих особина него што таквих особина налазимо у штакавским говорима: то вриједи како за фонетику и акцентологију тако и за морфологију; ријечју, то вриједи за цјелокупну структуру ових говора.

II

Ево сада грађе коју нам нуди босанско-херцеговачки говорни комплекс када је у питању облик дат. једнине именица *нога*, *рука*, *снаха*:

* В. прилогс овоме раду.

1. Нога

нѡзи: 1, 2, 5–7, 13, 20, 21, 23, 24, 26, 31, 38, 40, 43, 46–49, 53, 57, 59, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 71 (*нѡзи/нѡзи*), 74, 79, 82–85, 87, 88, 92, 94, 95, 98, 99, 103, 105, 109–111, 115, 116, 118–121, 124, 148–150, 153, 154, 158, 161 (*нѡзи*), 163, 164, 167, 169, 172, 176, 178, 180, 183, 192, 197, 200, 207–209, 214, 217, 224;

нѡзи: 4, 9, 11, 12, 15–17, 19, 22, 27–29, 39, 40, 45, 46, 50, 52, 54, 55, 60, 61, 69, 75–77, 80, 81, 102, 106, 107, 113, 125, 126, 128, 129, 131, 136, 137, 144, 146, 151, 152, 159, 160 (*нѡзи*), 162, 168, 173, 174, 177, 179, 181, 189, 191, 193, 194, 204, 205, 210, 211, 213, 215, 216;

нѡзи: 35, 41, 42, 58, 89, 93, 96 (*нѡзи*), 100, 108, 112, 114, 117 (*нѡзи*), 127, 133, 141–143, 145, 147, 156, 171 (*нѡзи*), 175, 182, 186, 195, 200, 202, 206, 219, 222, 223;

нѡзи: 32, 44, 73, 97, 12, 123, 132, 185, 187, 196, 198, 208;

нѡзи/нѡзи: 14, 130, 199, 225;

нѡзи/нѡзи: 10, 30, 37, 91, 104, 184, 201, 212, 218;

нѡзи/нѡзи/нѡзи/нѡзи: 220;

нѡзи/нѡзи: 18;

нѡзи/нѡзи: 25, 33, 34, 36, 63, 72, 90, 134, 138, 139, 155, 166, 170, 190, 203;

нѡзи/нѡзи: 101.

2. Рука

рѡци: 2, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 25, 28, 30, 34, 39, 44, 50, 55, 57, 61, 62, 64, 68, 71, 74–76, 80–82, 85, 88, 91, 97, 102, 103, 109, 113, 115, 120, 125, 126, 131, 137, 138, 140, 144, 151, 157–159, 161, 162, 165, 168, 173, 174, 180, 181, 185, 187, 189–194, 197, 199, 201, 205, 206, 208, 209, 211, 214–218, 221, 223, 224;

рѡци: 1, 3, 7, 8, 13, 20–24, 26, 27, 31, 38, 40–43, 45–58, 52, 53, 56, 58–60, 65, 69, 70, 77, 79, 87, 90, 92, 94, 95, 98, 99, 105–108, 112, 118, 119, 121, 129, 136, 148–150, 152–155, 160, 163, 164, 167, 169, 170, 176–179, 183, 188, 200, 202, 203, 207, 210, 225;

рѡци: 32, 96, 104, 111, 114, 123, 124, 133, 156, 171, 186, 196, 219;

рѡци: 49, 93, 100, 117, 122, 127, 128, 135, 141, 143, 145, 147, 172, 175, 182, 195, 200;

рѡци/руки: 166, 204, 212, 213;

рѡци/руки: 5, 10, 35, 67, 89, 139, 222, 225;

рѡци/руки: 130, 198;

рѡци/руки: 4, 16, 33, 36, 37, 54, 63, 116, 132, 134, 146;

рѡци/руки: 73;

рѡци/руки/руки: 81, 84, 101, 220.

3. Снаха

сна̀хи: 13, 16, 19, 20, 23, 24, 33, 36, 38, 45, 46, 51, 55, 75, 90, 96 (сна^охи), 117 (сна^охи), 118, 119, 142, 169, 170, 184, 220, 221, 222, 224;

сна̀хи: 3, 4, 26, 28, 30, 39, 40, 42, 68, 70, 73, 77, 79, 80, 83, 84, 102, 108, 109, 112, 114, 116, 121, 122, 143, 152, 161, 165, 168, 179, 183, 185, 193, 195, 200, 204, 209, 213, 216, 223, 225, 226;

У осталим мјестима биљеже се облици *сна̀ји*, *сна̀ји*, *сна̀и*, *сна̀и*, *сна̀ви*, *сна̀ши*, а неријетко и невјеста, невиста. Посљедњи облици често иду уз претходне.

Да укажем и на стање које нам нуди једна тросложна ријеч — *мòйшика*, са свим условима који не спречавају промјену задњонепчаног пловива -к испред обличког наставка -и:

мòйшици: 1, 4, 7, 9, 16, 20, 22–25, 27, 30, 31, 32, 50, 57, 60–62, 67 (мòутици), 74, 75, 80, 87, 88, 92, 118, 120, 129, 136, 140, 146, 160, 181, 197, 214, 215, 221 (у неким мјестима могу се јавити облици са редукованим самогласником -и: *мòйшици*). Битно је да се јавља резултат друге палатализације: *ки* → *ци*, а у оваквим случајевима редукције нису необична појава);

мòйшики: 2, 3, 5, 6, 10, 12, 14, 17–19, 21, 26, 28, 30–41, 44, 46, 48, 49, 52, 56, 58, 59, 63–65, 68–70, 72, 73, 76, 77, 79, 81–85, 90, 93–102, 104–117, 119, 121, 125, 127, 128, 130–135, 139, 141–145, 147–159, 162–178, 181–196, 198–202, 205–212, 216, 217, 220, 222, 223, 225, 226;

мòйшици/мòйшики: 8, 11, 13, 29, 42, 43, 45, 47, 71, 89, 91, 103, 137, 138, 179, 203, 213, 219, 224.

Ако ове податке сравнимо са картом на којој се налазе сви ови пунктови, доћи ћемо до сазнања да су облици на -ки, -ги обичнији у шћа-говорима него у шта-говорима. Али, и ту се мора истаћи, никако се не може тврдити да су облици са очуваним неизмијењеним задњонепчаним сугласницима искључиво особина шћа-говора. Исто тако, не може се, на основу наше грађе, тврдити да су облици са -ки, -ги искључиво везани за одређену националну припадност говорника. На основу података који слиједе јасно ће се видјети да су и овакви облици, као и они са очуваним палатализованим задњонепчаним сугласницима, биљежени код свих становника Босне и Херцеговине. Тако имамо:

рúци: а) у говору Срба: 2, 6, 9, 12, 18, 25, 29, 34, 39, 44, 50, 57, 71, 72, 74, 76, 85, 125, 126, 157, 161, 165, 180, 189, 194, 197, 199, 201, 206, 208, 211, 214, 215, 217;

б) у говору Муслимана: 14, 15, 19, 28, 30, 55, 68, 75, 80, 81, 82, 102, 109, 112, 115, 131, 162, 174, 185, 190, 191, 193, 209, 216, 221, 223, 224;

в) у говору Хрвата: 11, 17, 61, 62, 64, 91, 97, 103, 113, 120, 137, 138, 140, 144, 151, 159, 168, 173, 181, 187, 192, 218.

рúци: а) у говору Срба: 1, 8, 21, 22, 27, 43, 47, 60, 69, 99, 105–107, 110, 121, 129, 149, 150, 160, 163, 164, 169, 178, 183, 188, 203;

б) у говору Муслимана: 3, 7, 13, 20, 23, 24, 26, 31, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 59, 70, 77, 79, 83, 90, 92, 98, 108, 112, 118, 119, 152, 155, 170, 176, 179, 200, 207, 225;

в) у говору Хрвата: 56, 58, 65, 87, 94, 95, 136, 148, 153, 154, 167, 202, 210.

рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: 212;

б) у говору Муслимана: 166, 204, 212;

в) у говору Хрвата: –.

рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: 5, 35;

б) у говору Муслимана: 67, 222;

в) у говору Хрвата: 10, 89, 139.

рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: –;

б) у говору Муслимана: 73;

в) у говору Хрвата: –.

рѹѹци/рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: 101;

б) у говору Муслимана: 81, 84, 220;

в) у говору Хрвата: –.

рѹѹки: а) у говору Срба: 111, 156;

б) у говору Муслимана: 32, 96, 114, 171, 186, 196, 219;

в) у говору Хрвата: 104, 123, 124, 133.

рѹѹки: а) у говору Срба: 49, 100, 127, 145, 182;

б) у говору Муслимана: 117, 122, 135, 143, 172, 175;

в) у говору Хрвата: 93, 128, 141, 147, 195, 200.

Слично стање налазимо код именице *нога*:

нѹѹзи: С: 12, 22, 27, 29, 39, 50, 54, 60, 69, 76, 106, 107, 125, 129, 160 (нѹѹзи), 165, 189, 194, 211, 215;

М: 4, 15, 19, 28, 40, 45, 46, 52, 55, 75, 77, 80, 81, 102, 112, 131, 152, 162, 174, 179, 191, 193, 204, 205, 213, 216, 225;

Х: 11, 16, 17, 61, 113, 128, 136, 137, 144, 146, 151, 159, 168, 173, 181, 210.

нѹѹзи: С: 1, 2, 5, 6, 21, 39, 43, 49, 57, 74, 85, 88, 99, 105, 111, 121, 149, 150, 158, 161 (нѹѹзи), 163, 164, 169, 178, 180, 183, 197, 208, 214, 217;

М: 7, 13, 20, 23, 24, 26, 31, 40, 46, 48, 53, 59, 67, 68, 70, 79, 82, 83, 84, 92, 98, 109, 115, 116, 118, 119, 121, 172, 176, 200, 207, 209, 224;

Х: 62, 64, 65, 87, 94, 95, 103, 120, 1 24, 148, 153, 167, 192.

нѹѹзи/нѹѹзи: С: 71;

М: –;

Х: –;

нѹѹзи/нѹѹзи: С: 37, 201, 212;

М: 30, 184;

Х: 10, 91, 104, 218.

ндзи/ндги: С: 199;

М: 14, 225;

Х: 130.

ндги/ндги: С: 18;

М: —;

Х: —.

ндџи/ндџи: С: 101;

М: —;

Х: —.

ндџи/ндџи//ндџи/ндџи: С: —;

М: 220;

Х: —.

ндџи/ндџи: С: 25, 34, 72, 203;

М: 33, 36, 63, 90, 155, 166, 170, 190;

Х: 134, 148, 139.

ндџи: С: 44, 122, 198, 208;

М: 32, 73, 122, 185, 196;

Х: 97, 123, 132, 187.

ндџи: С: 35, 41, 100, 127, 145, 156, 182, 206;

М: 42, 96, 108, 112, 114, 117, 142, 143, 171, 175, 186, 219, 222, 223;

Х: 58, 89, 93, 133, 141, 147, 195, 200, 202.

Као што примјери показују, најчешће су сви облици заступљени код свих представника једнога говора. Истина, чињеница је да су сви Срби штакавци, а да Муслимана и Хрвата има и штакаваца — у Херцеговини, и шћакаваца — у Босни.

Од именице *снаха* нема ниједне потврде за измијењени задњонепчани констриктив *х* испред обличког наставка *-и* у *с*. Дакле, нема ниједне потврде за *снаси*, иако управо тај облик Правопис препоручује за књижевни. Од ове именице, ако се биљежи основни облик, биљежено је *сна̀хи* и *сна̀хи*. Најчешће, истина, у говору Муслимана, али се нашло потврда и из говора Срба (пунктови 51, 169: *сна̀хи*; 39, 121, 161, 165, 183: *сна̀хи*) и Хрвата (16: *сна̀хи*; 168, 195: *сна̀хи*).

III

Доста неуједначену слику, када су у питању односи са измијењеним задњонепчаним сугласницима или њиховим чувањем пред обличким наставком *-и*

у Дсг и Лсг именица ж. р. на *-а*, налазимо и у новоштокавским говорима. Указујем на ове податке:

У Пиви и Дробњаку ова је промјена захватила и лична имена. Ту налазимо и: *Луци, Анци, Милци*, иако и: *Сџаки, Олги* (Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, 33).

У говору „Старе Херцеговине“ налазимо: *руџи* и *руџици*, *нџи*; *дасци* (*даски*) (Д. Вушовић: Дијалекат Источне Херцеговине, СДЗБ III, 46).

У пљеваљском говору налазимо: *нози*, *снаџи* (Г. Ружичић: Акцентски систем пљеваљског говора, СДЗБ III, 136–137).

У данашњој источној Херцеговини чести су и облици без измијењених задњонепчаних сугласника: *ћевџи*, *мџи*, *на руџи*, *на нџи*, *слџи*, *на ваџи*, а само је: *буџи*, *јуџи*, *муџи*, *илаџи*, иако ту имамо и: *џлаџи*, *ћевџи*, *у руџи*, *у шаџи*, *у раџи*, *у војсџи*, *на нџи*; једна потврда постоји и за *снаџи*. Уз то ту имамо и: *Јелџи*, *Анџи*, *Рајџи*, *Луџи* (А. Пецо: Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, 100).

У западнбосанским ијекавским говорима налазимо потврда и за измијењене задњонепчане сугласнике: *војсџи*, *дасџи*, *у луџи*, *у Лиџи*, *на муџи*, *на џкуџи*, *у Оџи*, *на руџи*, *о сџи*, *џо ваџи*, *задрџи*, *у књџи*, *нџи/нџи*, *џруџи*, *снаџи*, *сџуџи*, али и: *владџи*, *војсџи*, *дјевџи*, *џкуџи*, *ријџи*, *слџи*, *сџи*, *задрџи*, *џруџи*, *књџи* — дакле, ту се јављају, напоредо, и једни и други облици (М. Дешић: Западнбосански ијекавски говори, СДЗБ XXI, 189–190).

У говору Баније и Кордуна остаци II палатализације уклоњени су „скоро доследно“. Ту је: *у руџи*, *на нџи*, *џо нџи*, *слџи*, *џо џлаџи*, *у Оџи*, *у луџи*, *у снаџи*, *у Лиџи*, *брџи*, *у коџи* (Д. Петровић: Говор Баније и Кордуна, Матица српска — Просвјета, Нови Сад — Загреб 1978, 93).

У околини Колашина налазимо стање какво је прихваћено и за наш књижевни језик: *у руџи*, *џо маџи*, *џо нџи*, *џо џлаџи*, *у снаџи*, *слџи*, *војсџи*, иако и: *слџи* „ријетко“, а чешће: *Војџи/Војџи*, *Сџоџи/Сџоџи*, *Анџи/Анџи* (М. Пижурица: Говор околине Колашина, ЦАНУ 1981, 125).

Такво стање налазимо и у говорима западне Србије:

У говору Љештанског имамо: *ћевџи*, *мџи*, *на муџи*, *руџи* (Дсг), *руџи* (Лсг), *ћерџи*, *нџи*, *у задрџи*, *маџи*; *Даринџи*, *Десанџи*, *Зорџи*, *Јелџи*, *Симџи*, али и: *слџи/слџи*, *џкуџи/џкуџи*, *мџи/мџи* (М. Тешић: Говор Љештанског, СДЗБ XXII, 217).

У говору села Обади — Подриње, по правилу се чувају измијењени задњонепчани сугласници: *у бџи*, *војсџи*, *дасџи*, *задрџи*, *Луџи*, *маџи*, *нџи*, иако и ту имамо и: *маџи*, *слџи* (М. Симић: Говор села Обади, СДЗБ XXIV, 73).

У мачванском говору измјена задњонепчаних сугласника у овим облицима „није доследна“. Ту налазимо: *ћевџи*, *грџи*, *муџи*, *руџи*, *брџи*, *задрџи*, *џуџи*, поред: *гџи*, *снаџи*, *сџи*, *дасџи*, *џкуџи*, *реџи* (Б. Николић: Мачвански говор, СДЗБ XVI, 261).

У централној Шумадији „не баш ретко“ чују се примјери са очуваним палатализованим плозивом *-к* и *-г*: *џаџи*, *бџи*, *задрџи*, *књџи*, *јаџи*, *муџи*,

нџи, рџи, на рџи, сџи. Аутор описа ових говора истиче да су овакви облици „ретки у космајским селима, знатно ређи него у колубарском крају“ (С. Реметић: Говори централне Шумадије, СДЗБ XXXI, 247–248).

У говору Срема „резултати друге палатализације“ у наведеним облицима „уклоњени су“, па ту имамо: *дџевојки, задруги, џнуки, у књџи, у џој мџки, на сџи, у задруги, џд зџслуги, на моџки, у рџки, у снаџи, на џруги, на сџки, о јџбуки*. Николић истиче да је овакво стање „и у североисточном Банату“, подаци Б. Милетића, и „у славонској Посавини“, подаци Стјепана Ившића (Б. Николић: Сремски говор, СДЗБ XIV, 339–340).

Као што наведени примјери показују, тешко је данас наћи неки говор, макар се он налазио у централној новоштокавској зони, у коме су досљедно очувани облици са измијењеним задњонепчаним сугласницима по другој палатализацији у Дсг. и Лсг. именица ж. р. на *-ка, -га, -ха*. Истина, та недосљедност најчешће се објашњава аналошким процесима. Ја сам о овој проблему говорио и у својој докторској дисертацији (СДЗБ XIV, 1964) и у опису западнобосанских икавско-шћакавских говора (БХДЗБ I, 1975). У овом мом посљедњем раду о томе читамо: „У вези са овим проблемом могло би се поставити и једно начелно питање: да ли су се и ове гласовне промјене вршиле, онда када су се вршиле, баш без изузетка“. Ту се указује на раније сумње које су изнесене у вези са младограматичарским „законом о безизузетачној“ промјени одређених гласова (стр. 247). Ни сада ја не могу прихватити учење да су ове промјене биле безизузетачне. Није искључено да су напоредо живјели и једни и други облици доста дуго и да се у једним говорима уопштило једно, а у другим друго стање. А ако дјелује аналогија у једном случају, она може да дјелује и у другом случају. Тешко је, исто тако, једне облике везивати за источније, а друге за западније наше говоре, а то због тога што се и једни и други облици јављају и у источнијим и западнијим говорима. Али би се и овдје могло прихватити мишљење проф. Белића да се облици са неизмијењеним задњонепчаним сугласницима намећу и књижевном језику и да неће бити никакво огрешење о језичку норму ако ускоро и у дјелима наших писаца, наиђемо и на облике ових именица са очуваним задњонепчаним сугласницима у дативу и локативу јединине именица ж. р. на *-ка, -га, -ха*. Слика коју нам пружају савремени говори књижевне основице, дају им право да тако поступе.

IV

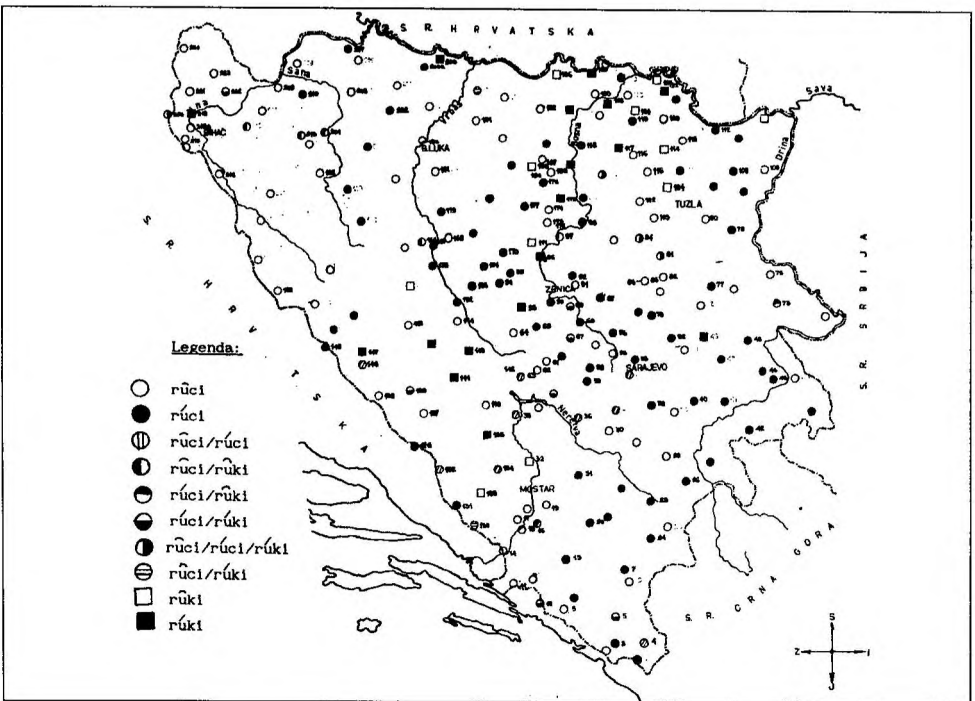
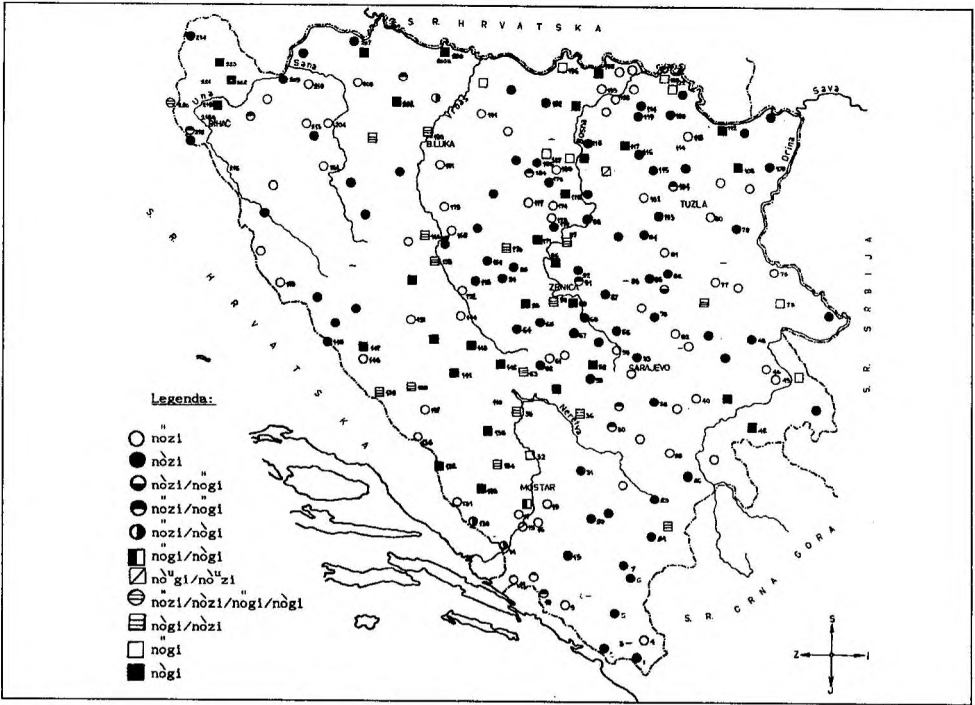
Посебно питање у овом морфонолошком проблему заузима акценат облика датива јединине именица о чијој промјени је овдје ријеч. Даничић у својим Српским акцентима (Београд, СКА 1925) каже да се акценат датива јединине ових именица разликује од акцента номинатива јединине, па имамо: *рџи* (стр. 4). Именица *нога* налази се у склопу акценатског типа *вода*, али се наводи облик за датив јединине. Управо, Даничић каже да се у дат. јединине акценат мијења само код именица: *вода-вџди, дјеца-дјеџи, зџмља-зџмљи*. За те ријечи Да-

ничић каже да може „поуздано рећи“ да имају такав акценат у дат. једнине. За остале није био сигуран, или, како сам каже, да их је „тешко чути у овоме падежу“ (!) (стр. 6).

Наш материјал, као што смо видјели, нуди подоста потврда и за измијењени акценат у дативу једнине, обеју ових именица, и не чини ми се да је Даничић имао поуздана обавјештења када је рекао да се остале именице овога типа, или, пак, оне које он наводи за овај акценатски тип, тешко могу чути у дативу једнине. Такав облик се може чути и од именица: *лòза-лòзи, мèтила-мèтили, сòха-сòхи*.

Друго је питање: колико је тај акценат у дативу једнине још увијек обичан у говорима који чине основицу нашега акценатског система. Ако би се полазило од грађе која је овдје понуђена, могло би се рећи да је акценат основног слога у томе падежу још увијек доста распрострањен. То вриједи како за именицу *рука*, тако и за именицу *нога*, па и за именицу *снаха*, уколико се такав облик ове именице јавља у испитиваним мјестима босанско-херцеговачког говорног подручја. Из тога, даље, слиједио би закључак да се облици *ру̀ци, нòзи, сна̀хи* могу, још увијек, сматрати стандардним. Наравно, и они други облици, тј. облици са неизмијењеним акцентом номинатива једнине: *ру̀ци, нòзи, сна̀хи*, за које има подоста потврда у нашем материјалу, имају право грађанства у нашем језичком стандарду. То им је право већ признао и Правопис из 1960. (уп. *нòга*, дат. *нòзи* и *нòзи*; *ру̀ка*, дат. *ру̀ци* и *ру̀ци*, а од *сна̀ха* имамо: *сна̀си* и (ређе) *сна̀хи*). У вези са овом правописном одредбом, бар када је у питању посљедња наведена именица, *снаха*, не мислим да је овај наш ортографски норматив овдје дао реалну слику стања које налазимо и у стандардном језику и у говорима које узимамо за његову основицу. Облик датива једнине од ове именице је много чешћи, ако не и једини — наравно, ако се јавља такав облик ове именице, са фонемом *x*, без измијењеног задњонепчаног констриктива *x*. Дакле, *снахи*. Са босанско-херцеговачког говорног подручја нема ниједне потврде за облик *снаси*. А ако се тај облик не чује у тим говорима, у којима, иначе, имамо најфреквентнију употребу фонеме *x*, гдје се, онда тај облик може чути у народним говорима?

Цијело ово разматрање проблематике везане за дат. једнине именица *рука*, *нога* упућује нас на следећи закључак: у дативу једнине те именице данас нуде двојак облике: оне са извршеном промјеном задњонепчаних сугласника испред обличког наставка *-и* (*ру̀ци, нòзи*) и са очуваним тим сугласницима (*ру̀ки, но̀ги*). Од именице *снаха* потврђен је само облик са неизмијењеним констриктивом *-x* (*сна̀хи*). С обзиром на ширину распрострањености и ових посљедњих облика, они ће нам се све више наметати као књижевно исправни. Граматичари неће моћи још дуго да бране исправност облика са измијењеним задњонепчаним оклузивом у наведеним ријечима у дативу једнине. Од именице *снаха* то је већ језичка стварност. Уз ово двојство иде и двојство акцената. Уз старији акценат, који води поријекло из праслов. епохе — одсуство тзв. Де Со-сир — Фортунатовљева правила — све се чешће јавља аналошки акценат према осталим падежима. Дакле, уз *ру̀ци* и *ру̀ци*, уз *нòзи* и *нòзи*.

V

Ако је у питању сугл. скупина, стање је овакво: *вдћки* (питање бр. 1180), у свим пунктовима секв. *-ћк-*, остаје неизмијењена, дакле: *вдћки*, осим у п. 22, 120 гдје је *вдћци* и 211 гдје је *вдћки/вдћци*.

дасци (питање бр. 628)

на *дасци* (43, 57, 60, 74, 87, 88, 103, 110, 116, 118–120, 129, 137, 146, 151, 156, 160, 161, 164, 168, 174, 178, 193, 202, 215);

на *даски/дасци* (16, 61, 91, 134, 138, 148, 167, 1689, 213, 219, 221);

на *дацки* (7, 24, 26, 27, 28, 30, 38–41, 47–49, 54, 69, 70, 81, 84, 85);

на *даски/дацки* (45, 71).

У осталим мјестима имамо очувану скупину *-ск-* *даски*.

Интересантни су облици са секв. *-цк-* *дацки*. Они се могу двојако тумачити: а) у питању је међугласовна асимилација *-ск-* = *-цк-*, као у *градски-гра-ски-грацки*, *Гројска-Гроцка*, *Имојски-Имоцки*; б) у питању је укрштање старијег и новијег облика: *дасци* и *даски*. Чини ми се да је овдје у питању она прва промјена.

Сличну ситуацију имамо и у скупини *-шк-*:

крушки (питање бр. 1162):

крљшци (1, 6, 13, 24, 25, 27, 30, 31, 35, 43, 50, 69, 70, 74, 120, 138, 169, 178, 180, 181, 203);

крљшци/крљшки (16, 23, 29, 48, 71, 97, 129, 163, 164, 226).

У осталим мјестима имамо *крљшки*;

уп. и: *гуски* (питање бр. 1035)

гљски — у свим мјестима у којима је забиљежен тај облик;

идљки (питање бр. 1031)

идљки — забиљежен је само тај облик;

ћурки (питање бр. 1027)

ћурци (7, 26);

у осталим мјестима имамо *ћурки* или *шљки*.

Двојаки облици, и они са очуваним резултатом палатализације, и они са очуваним задњонепчаним сугласником испред вокала *-и-*:

бубрези (питање бр. 163)

бубрези — у свим испитиваним мјестима, осим п. 123 гдје је *бубрљзи*; пунктова 130, 134, 137–139, 159, 168 — гдје је *бубризи* и п. 10, 13, 81 — гдје је *бубрези/бубреги*, п. 59, 64, 94, 95, 99, 153, 154, 170, 174, 177, 178, 179, 183, 186, 187, 196 — гдје је *бубреци*; п. 114, 133, 135, 141 — гдје је *бубреги* и пункту 146 гдје је *бубризи/бубрези*;

доручци (питање бр. 762)

дòручци (3, 6, 7, 11–32, 34, 35, 39, 41, 43–45, 47–49, 60–62, 64, 69, 71, 72, 76, 77, 80, 81, 83–85, 87, 88, 91, 97, 99, 100, 102–110, 112, 113, 115, 119–121, 123–130, 133, 137, 139, 140, 145–147, 149, 151, 157, 159, 161–163, 165, 168, 169, 174, 176–178, 180, 182–187, 189, 192–196, 198, 202, 204, 206, 209, 210, 211, 213–216, 218, 219, 223–226);

дòрућци (40, 46, 52–54, 56, 59, 65, 68, 70, 73, 82, 90, 92–95, 122, 143, 144, 152–155, 170, 172, 175, 179, 190, 200а, 207);

уз:

дòручки (1, 2, 10, 50, 57, 79, 101, 132, 135, 138, 141, 150, 156, 158, 198);

дòрућки (38, 55, 75, 96, 171, 191);

и:

дòручци/дòручки (200);

ораси (питање бр. 1168)

òраси (2–8, 10–32, 34–45, 47–50, 52, 55–59, 61, 62, 64, 65, 67–77, 79–84, 87–104, 106–114, 116–132, 134, 135, 137–141, 143, 145–156, 158–221);

òрахи (33, 63, 142);

òраси/òрахи (46, 53);

òраји/òраси (54, 60);

òрасци (85, 115);

òрашци (105, 136);

òреси (144);

уп. и *орли/ораји* (133). Уз неки од наведених облика може се јавити и дублетни лик: *ораси*, *ораји* и сл. За нас је овдје битна констатација да је облик Нпл *ораси*, са очуваним резултатом палатализације, још увијек најфреквентнији облик. Свакако, на овакво стање, тј. на очување резултата палатализације у Нпл, утичу и други множински облици који, такође, чувају старо стање: *бубрезима*, *доручцима*, *орасима* и сл.

На крају цјелокупног овог разматрања судбине старијих скупина задњонепчани сугласник и самогласник -и као морфолошко обиљежје облика Дсг или Лсг именица ж. р. и Нпл, и осталих облика, множине именица м. рода, јасно се могу извући следећи закључци:

1. У облицима једнине још увијек се наилази на очуване резултате старе палатализације, што може зависити како од положаја задњонепчаног сугласника у ријечи: сâм или у скупини са неким другим сугласником.

2. У облицима множине им. м. р. још увијек преовлађују облици са очуваним резултатима палатализације, мада се и ту пробија основни сугласник из облика Нсг.

3. Када се наши примјери пренесу на карту, долази се до закључка да икавски говори предњаче са уопштавањем неизмијењеног задњонепчаног сугласника

— ијекавски, посебно ије-шта говори ту још показују своју блискост сх језичком стандарду, мада се и ту пробија основни сугласник из облика једине.

4. На све ове промјене, свакако, знатног утицаја имају не само ослабљено осјећање за палатализационе процесе него и аналошка уопштавања.

ДЕСОНОРИЗАЦИЈА

Када је у питању обезвучавање звучних сугласника на крају ријечи, босанско-херцеговачко говорно подручје може се подијелити у три говорне зоне. У првој, звучни сугласници не губе своју звучну компоненту ни у финалној позицији ријечи; у другој, знатно мањој, долази до потпуног обезвучавања звучних сугласника у тој позицији; у трећој, која је доста велика, имамо дјелимично губљење звучности. Овдје се дају потврде само за потпуно и дјелимично обезвучавања:

а) *ж > ш*

лаж (питање бр. 473)

лаш (96, 135, 137, 138, 159, 160, 211, 212);

лажш (1, 2, 6, 8, 10, 12, 15, 18, 34, 39, 55, 72, 85, 97, 115, 131, 133, 139, 148, 150, 156, 157, 171, 173, 184, 185, 187, 198, 215);

нож (питање бр. 641):

нош (9, 135, 137, 138, 159, 160 — нуш, 211, 212, 215);

ножш (1, 2, 4, 6, 10, 11, 15, 17–19, 32, 34, 39, 55, 72, 85, 97, 115, 117, 130, 131, 133, 139, 148, 149, 150, 156, 157, 161, 173, 184, 185, 187, 194, 197, 198);

б) *з > с*

хороз (питање бр. 1018)

хѡрѡс (96, 114, 117, 171);

ѡрѡс (156, 208, 211);

хѡрѡзс (97, 184, 185);

ѡрѡзс (71, 72, 187, 215);

поред *хороз/ороз* јавља се и *иѡјеваѡ/ѡјеваѡ, ѡиваѡ*;

в) *б > ѡ*

зуб (питање бр. 78)

зѡѡ (9, 96, 137, 138, 159, 163, 208, 211, 212, 215);

зѡбѡ (1, 2, 4, 6, 10, 12, 15, 18, 19, 32, 34, 39, 55, 71, 72, 76, 83, 85, 97, 107, 109, 110, 130, 131, 139, 149, 150, 156, 157, 171, 173, 184, 185, 187, 194, 226);

гѡлѡб (питање бр. 1039)

гѡлѡѡ (135, 137, 138, 160, 208, 211);

гѡлѡбѡ (1, 2, 4, 6, 8, 10–12, 14, 15, 17–19, 32, 39, 71, 72, 85, 96, 97, 131, 139, 146, 149, 156, 157, 159, 171, 181, 184, 185, 187, 198, 215, 217);

г) $\delta > \bar{u}$

глад (питање бр. 766)

глат̄и (135, 137, 138, 160, 163, 208, 211, 212, 215, 217);

глад̄и (1, 2, 6, 8, 10, 12, 15, 17–19, 32, 39, 71, 72, 76, 85, 96, 97, 148–150, 156, 157, 171, 173, 184, 185, 194, 198, 207);

мѣдвјед (питање бр. 1062)

мѣђей̄и (12, 19, 159, 160, 163, 211, 212, 215);

мѣдвјӣи (137, 138);

мѣђед̄и (1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 15, 17, 18, 26, 32, 39, 71, 72, 85, 97, 122, 149, 150, 156, 157, 161, 180, 185, 187, 198, 217);

мдвид̄и (131, 139, 146);

д) $z > k$

ѣраг (питање бр. 562)

ѣра̄к (9, 96, 137, 138, 159, 160, 208, 211, 212, 215);

ѣра̄гк (2, 4, 6, 10, 11, 12, 15, 19, 32, 39, 43, 55, 71, 72, 85, 97, 126, 130, 131, 133, 139, 148–150, 156, 157, 161, 163, 171, 173, 180, 185, 187, 197, 198, 217);

бубрег (питање бр. 162)

бубрек (13, 15, 17, 32, 58, 64, 81, 84, 94–97, 116, 137, 138, 154, 160, 167, 169–171, 173, 175, 178, 179, 183, 184, 187, 196, 211, 212, 215);

бубрегк (1, 2, 6, 10, 12, 18, 19, 34, 39, 55, 71, 72, 85, 95, 99, 101, 107, 110, 115, 125, 130, 131, 139, 145, 146, 148, 150, 156, 157, 161, 163, 173, 180, 185, 186, 193, 198, 199, 208, 217, 220, 223, 226);

наравно, овдје су укључени и икавски ликови ове именице (*бубрик*, *бубригк*), управо облик *бубрик* имамо у п. 137, 138, а *бубригк* у п. 130, 139.

ђ) $v > \phi$

крв (питање бр. 33)

кр̄ф (159);

у осталим мјестима сонант *v* чува своју сонорност;

шав (питање бр. 509)

ш̄авф (19);

у осталим мјестима не долази до обезвучавања сонанта *v*;

црв (питање бр. 1089)

нема ниједне потврде за десоноризацију сонанта *v*, било да је у питању дјелимична или потпуна десоноризација;

крух–крув (питање бр. 722)

кр̄ф (160),

кр̄х/кр̄ф (203);

кр̄вф (130, 148–150, 157, 161);

очух-очув (питање бр. 360)

ѡчѡвѢ (148).

МЕТАТЕЗА

Међу примјерима који знају за измјену мјеста појединих гласова у склопу једне ријечи налазимо оне који имају религиозно-национално обиљежје и оне који имају општи карактер. Међу првима налазе се примјери као *бајрам*, *бајрак*, и изведене. У говору Муслимана ове туђице чувају изворне скупине *-јр-*, у говору других, Срба и Хрвата, најчешће ту имамо извршену метатезу *-рј-* и те именице код њих гласе: *барјам* и *барјак*, и, наравно, све изведенице. Пошто је то тако, нема потребе да се овдје на такве примјере и посебно указује.

Она друга група примјера са метатезом није подједнако заступљена на цијелом подручју. Тако имамо:

а) *лакаѡ* (питање бр. 231)

лаѡѡак (38, 99, 100, 169, 177, 183, 187, 189, 197);

лаѡкаѡ/лаѡѡак (61, 101, 142, 198);

б) *нокаѡ* (питање бр. 243)

нѡѡѡак (38, 99, 100, 142, 169, 177, 183, 187, 189, 197);

нѡѡкаѡ/нѡѡѡак (61, 101, 198);

в) *наѡве* (питање бр. 710)

наѡѡе (11, 31, 35);

наѡѡи (1–7, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 22, 23, 25, 27, 29, 31, 39);

наѡѡе/наѡѡи (8);

г) *гаѡран* (питање бр. 1000)

гаѡрѡн (123);

гаѡрѡ/гаѡрѡн (220);

д) *кѡрјѡк* (питање бр. 1057)

кѡрјѡѡк (70, 80–82, 108, 112, 118, 174, 185, 186, 193, 196, 226).

У осталим мјестима, то вриједи за све овдје наведене примјере, имамо неизмијењен гласовни састав наведених именица. Наравно, уколико се за неку од њих не јавља друга лексема, рецимо *вангла* м. наѡве, *вук* м. курјак и сл.

АСИМИЛАЦИЈА

У живом говору, без обзира на то да ли је у питању народни говор или, пак, говор образованих чланова једне језичке заједнице, стално се врше међугласовне промјене: асимилационог или дисимилационог карактера. То јест, другачије речено, ако се унутар једне ријечи нађу, због творбених или неких других узрочника, два сугласника неједнаке артикулације — било да је у пита-

њу мјесто или начин творбе, или, пак, неједнаке звучности, говорни процес настоји да те разлике отклони и да се појави сугл. скупина сличних артикулационих обиљежја. Наш језички стандард прихвата резултате неких таквих промјена: прихвата резултате асимилације по звучности у највећој могућој мјери. Отуда у нашем стандардном језику: *врабац-врайца, редак-рејка, црнокожац-црнокошца*, иако и ту остаје: *предсједник, Едхем, Субхија* и сл. У народним говорима ни ту се не прихватају изузеци, или је најчешће тако. То вриједи и за многе друге случајеве гдје се у скупини јављају сугласници различитих творбених обиљежја. Па тако у говорима босанскохерцеговачке зоне имамо једначења у скупинама: *сљ > шљ, сћ > шћ, сш > шш, см > шм, зљ > жљ* и сл. Истина, ове измјене нису подједнако обичне у свим бе-ха говорима. Прво, примјери типа *слјеме-сљеме-шљеме* својствени су само јекавским говорима, то вриједи и за скупине *сшје-сће-шће*; неке, опет, промјене имају доста суужен ареал, а неке могу имати и општији карактер.

а) *сљ > шљ*

сљеме (питање бр. 556)

шљеме (1-14, 16-38, 40, 42-49, 52, 54-65, 67-71, 73-77, 79-85, 87-90, 99, 100, 102-112, 115-119, 123-129, 145, 149-150, 156-158, 160, 163-165, 169, 172-178, 180, 182-189, 193-195, 198, 202-204, 208, 210, 212, 214, 215, 217, 218, 222-224, 226);

с'љеме (56, 98, 101, 161, 201);

шјјеме/шљјеме (15); *ш'љјеме/ш'јјеме* (53);

шлјјеме (39, 50, 72), пошто је дошло до асимилације *с* према *љ*, оvdје је, вјероватно, *лј* графички знак за *љ*.

шљеме/сљеме (199);

а неизмијењену секв. *сљ* имамо у пунктовима 13, 41, 64, 91, 93, 97, 113, 114, 120, 121, 147, 167 уз *слиме*, 196, 199 уз *шљеме*, 206;

слијейо око / сљейочница (п. бр. 26)

шљейочница (44, 57, 60, 71, 178);

шљейочица (47);

шљейочнице (62);

с'љейочница (25).

Бројне су потврде за неизмијењену скупину *сљ* — која се јавља у различитим морфолошким облицима: *сљейочница, сљейочнице, сљейочица, сљейочице, сљейоћица, сљейоочница* и сл.

Истина, облици са графемама *-лј-* и оvdје се могу двојачко објашњавати: у питању је графички знак (латиницом је написано *lj* умјесто *l'*); у питању је незавршен процес јотовања сонанта *л* и *ј*, што је мало вјероватно. Ипак, очувана секв. *сљ* јавља се на доста широком простору бе-ха јекавских говора.

б) *зљ > жљ*

изљубе (питање бр. 443)

иџљубѣ (3–9, 15, 18, 19, 21–23, 25–28, 31, 34, 35, 37–41, 43, 44, 46–50, 52–54, 57–62, 68, 71 и *ишљубе*, 74, 75, 77, 79–82, 84, 87, 88, 94, 96, 98, 100, 105–108, 111–115, 118–120, 125, 126, 129, 133, 134, 136, 138–140, 145, 149–151, 154, 157, 158, 160–163, 169, 171 *иџљубѣ*, 176, 180–183, 187, 190, 194, 197, 200, 205–207, 209, 211, 214, 216, 218–219, 226);

изљубѣ/иџљубѣ (29, 30, 33, 36, 117, 220);

из'љубе (20, 24, 89, 104, 156, 225);

излјубѣ/иџљубѣ (29, 30, 33, 36, 117);

ишљубѣ (72, 85);

изљубѣ/из'љубѣ (101);

у осталим мјестима биљежено је или *изљубе* или, пак, *излјубе*;

в) *стиње* > *иће*

лииће (питање бр. 1123)

лииће (1–49, 52–54, 56–58, 63–65, 68–70, 72–75, 77, 79, 80, 84, 85, 88, 90, 91, 93–96, 98–103, 105–133, 135–183, 185, 186, 188–226);

лис'ће (81, 83, 89, 104, 184);

лис'е (97, 187);

лис'е/лис'ће (92);

лис'ћел/лиистје (67); *лиистје/лии'ће* (53), *лис'ћел/лииће* (71);

очувану секв. *-стиј-* имамо у пунктовима 55, 59–62, 87;

лихће (82).

Примјери као *лис'ће* могли би упућивати на закључак да је у питању непреврели процес асимилације. На овакав закључак упућивали би и примјери типа *лиистје/лис'ће* или, пак, *лиистје/лии'ће*. Овај закључак могао би се ослањати и на чињеницу да су сви ови примјери потврђени у босанским говорима: Сарајево–Олово–Какањ, Теслић. Херцеговачко подручје не зна за ову појаву. Ја сам за икавскошћанавање говоре Западне Босне констатовао да не зна за нејотоване скупине овога типа. Ту је редовно: *браћа*, *лииће*, *грожђе* и сл. (в. БХДЗБ I, 158).

г) *стѣ* > *стије*

истјераиџи (питање бр. 289)

ишћераиџи(и) (2, 5, 6, 9–30, 34–41, 43, 44, 46–49, 54, 55, 57, 58, 62 оћерат, 64, 69–77, 79, 80, 90, 100, 102, 103, 105–109, 112, 115–120, 122, 133, 147, 149, 150, 153, 158, 160, 161, 163, 164, 165 ишћерамо, 174–178, 180–182, 185, 186, 191, 193, 196–198, 200–202, 204–206, 208–212, 214, 215, 217, 221, 223, 224, 226);

иштијераиџи(и)/ишћераиџи(и) (33, 42, 45, 52, 60, 63, 101, 113, 123, 157, 162, 189, 199, 203);

иштиираиџи(и)/ишћераиџи(и) (134 истрат..., 166, 167, 220, 222);

ис'ћераиџи(и) (1, 3, 4, 7, 8, 31, 81, 83, 184);

ixћераџи/ис'ћераџи (82);

јекавско јотовање, јасно, налазимо у јекавској говорној зони, а што се јављају дублетни ликови: *исџираџи-ишћераџи*, односно *исџираџи-ишћераџи*, објашњава се укрштањем двају различитих говора. То није необична појава на овоме говорном простору. Посебно је питање како објашњавати однос *ис'ћераџи* и *ишћераџи*. Чини ми се да је најприродније ту гледати фонетски процес: јекавским јотовањем секв. *-сџје-* дала је *с'ће*. То је први степен јотовања. Затим може да услиједи асимилациони процес, *с'ће* → *шће*. У једним говорима тај је процес завршен, у другима није. Истина, овдје се увијек мора имати на уму и субјективни чинилац. Није искључено да понекад изнејвери и орган слуха испитивача. Али, чињеница је, у јекавским говорима Босне и Херцеговине могу се срести различити фонетски ликови и у примјерима типа *лисџје-лишће*, о чему се овдје, такође, говори, и у примјерима типа *исџераџи-ишћераџи*. Теоретски гледано процес се могао овако остваривати: *istěratī-исџераџи-ис'ћераџи-ишћераџи*.

д) см > шм

смрека (питање бр. 1141)

шмрџка (4, 20, 21, 28–30, 36–40, 53, 54, 65, 105, 107, 110, 111, 207, 216, 218, 220, 222–224);

смрџка/шмрџка (49);

у осталим мјестима поред *смрека*, *смрика*, *смреква* биљежено је и *смрча*, *смрчика*. Акцентат може бити " и '.

џадосмо (питање бр. 315)

џадошмо (12, 15–17, 19, 32, 54, 64, 90, 95, 103, 104, 120, 121, 124, 128, 130, 134–139, 141–144, 148, 150–153, 157, 159, 160, 163, 169, 173, 177, 178, 182, 183, 186, 189, 190, 194, 195, 198–200, 205, 210–213, 216, 218, 219, 222);

џадошмо/џадошмо (33, 63);

џанушмо (92); *џадешмо* (94), *џадошмо* (111, 123, 158, 181, 217), *џашмо* (208);

у осталим мјестима секв. *-см-* је очувана;

џочесмо (питање бр. 858)

џочешмо (15–17, 19, 54, 55, 57, 94, 95, 98, 99, 104, 109, 119, 120, 121, 123, 126, 128, 130, 132–135, 139, 141–145, 148–151, 153, 154, 158, 159, 161, 163, 169, 173, 176, 178, 179, 181, 182, 187, 192, 195, 198, 200, 202, 205–209, 211–213, 215, 216, 222);

џочесмо/џочешмо (33, 63);

у осталим мјестима очувана је скупина *-см-*.

ђ) *-сџе* > *шџе*

узсџе (питање бр. 109)

у̀зѣшӣтѣ/узѣшӣтѣ (10, 13, 16, 19, 24, 31–33, 35, 54, 57–59, 63, 65, 85, 90, 91, 94–96, 100, 103, 104, 106, 110, 111, 113, 120, 121, 123, 124, 127, 130, 134–139, 141–143, 145, 148–150, 157, 159–161, 165, 169, 170, 173, 177, 178, 180–186, (узеоште 187) 195, 196, 200, 201, 202, 204–206, 210–215, 217);

у осталим мјестима имамо очувану скупину *-сѣ-*, ако је забиљежен тај гл. облик. Има, наиме, примјера и *ја̀мишӣтѣ* (136) и *ја̀мисѣтѣ* (130, 133);

е) *чн* > *шн*

ѣшенично (питање бр. 807)

шѣнишӣнѣ бра̄шино (1–4, 6, 7, 9, 12, 14, 15, 17–26, 31–40, 50, 53, 54, 56–62, 64, 65, 67, 68, 70–72, 75–77, 79, 80, 84, 87, 88, 92–98, 105, 106, 108, 112–119, 122, 124, 130, 131, 133–135, 139–144, 153–156, 167–171, 174, 175, 178, 179, 184, 186, 190, 194, 200а, 205, 209, 219, 220, 222–224, 226);

ѣшѣнӣћнѣ/ѣшѣнӣчнѣ/шѣнишӣнѣ (45);

у осталим мјестима имамо *шенично*, *шеничено*, *шеничино*, *шеничано*...

ж) *жб* > *џб*

жбун (питање бр. 1155)

џбӯн (50, 111);

жбӯн/џбӯн/џр̄м (71, 164);

џбӯн/жбӯн (123);

у осталим мјестима биљежено је, најчешће, *џрм* или *жбун* (*џбӯн* у п.109).

з) *зм* > *зн*

узмиш (питање бр. 197):

Нема потврда за *узмиш*;

узми (питање бр. 201):

Нема потврда за *узми*;

и) *вц* > *фц*

овца (питање бр. 859):

Нема потврда за *офца*;

ловца (питање бр. 1061):

Нема потврда за облик *лофца*.

ДИСИМИЛАЦИЈА И УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ СКУПИНА

Дисимилациони процеси, исто тако, често прате живи народни говор. Разлози су познати: жеља да се отклоне слични артикулациони покрети говорних органа. У нашим говорима има различитих појава дисимилационог карактера. Овдје ћемо указати на неке типичније; али и оне за које нема потврда:

чк > *шк*

мачка (питање бр. 972)

мачка — у свим мјестима имамо или *мачка* или *мајка* (в. поглавље о африкатама). Нема, дакле, ниједног примјера у коме би се огледала дисимилациона промјена скупине *-чк* у *шк*;

шћ > хћ

лишће (питање бр. 1133)

лихће (82);

гушћер (питање бр. 1085);

гүхћер уз *гүшћер* (83);

йашче (питање бр. 967);

йахће (82), в. код секундарни сугласници;

чн > шн

сестјрична (питање бр. 435)

сестјришна (7, 24, 31, 38, 40, 48, 53, 57–60, 62, 64, 67, 68, 70, 79–81, 83, 84, 89, 90, 92–93, 96–98, 102, 103, 108, 114, 116, 118, 119, 122, 140, 143, 144, 152–153, 155, 171, 174, 175, 180, 184, 186, 196, 199, 200а, 205, 209, 216, 219, 221, 223–226);

сестјришња (гдје дисимилацију прати и асимилација *шн = шњ*: 94, 123, 154, 162, 166, 167, 179, 181);

кћ > хћ

рокће (питање бр. 979)

рѡкћѣ (нема *рокће*, али има *хрѡкћѣ*, са секундарним *х* 3, 4, 7, 13, 14, 23, 24, 26, 30, 31, 38, 39, 45, 46, 53, 59, 68, 79, 81, 82, 96, 98, 108, 109, 114, 118, 119, 120, 131, 143, 144, 152, 170, 175, 186, 190, 204, 209, 221, 222, 224, (хрѡктј);

појава секундарног *х* (*хрокће*, *хрокѣи*) углавном је биљежена у муслиманским пунктовима:

шљ > сљ

шљива (питање бр. 1157)

сљива (нема потврда); али уп.: *шјјива* (15, 53, 143);

слјива (8, 9, 62, 134, 135, 141, 142);

у неколико пунктова биљежено је: *шлјива* (39, 42, 50, 72, 82), што се може тумачити замјеном графема *-лј* за фонему *љ*;

шњ > шљ

чешњак (питање бр. 1211);

чѣшњѡк (173);

ѣч > ч

ѣке (питање бр. 1269)

чѣ (1, 6, 8, 9, 22, 25);

йч–вч–фч

кдйча (питање бр. 1278)

кдвча (44, 122, 226);

кдвџа/кдйча (82);

ту и: *кдвчара* (110, *кдвчалица* (113, 121, 129, 140); *скдвчаница* (120), *сковчаница* (195);

йк > вк > фк–хк–к

клўико (питање бр. 1279)

клўико (17, 20–22, 26–29, 35, 36, 40, 41, 44–50, 54, 65–62?, 69, 70, 74, 79, 81–83, 88, 89, 91, 92, 98–100, 102, 104, 105, 113, 115, 117, 118, 124, 140–142, 145, 153, 155, 169, 170, 176, 181, 226);

клўико/клўико (33, 37, 134, 164);

клўиче (161), *клўиче* (52);

клўико/клўиче (68);

клўико/клўико (63, 71);

клўико/клўиче (116);

клўико (118), *клўико* (193);

клўико (12, 18, 19, 23, 25, 31, 38, 39, 64, 72, 93, 136, 172, 179, 190);

клўико/клўико (221);

клўико (24, 30, 34, 80, 97, 114, 166, 174, 184, 185);

клўико (2, 5, 8–10, 13, 58, 65, 101, 103, 120, 121, 125–128, 135, 154, 163, 167, 168, 173, 177, 178, 180, 182, 183, 187, 189, 194–198, 201, 206, 208, 210, 212);

клўико/клўико (92);

йй > йй

ййича (питање бр. 1006)

ййича (1–26, 28–39, 43, 44, 53–65, 67–69, 71, 72, 74–76, 79, 80, 84, 85, 87–226);

у неким мјестима имамо *ййича* (27, 40, 41, 46, 48, 50, 52, 70, 73, 77, 81–83);

ййича/ййича/ййича (42), *ййича/ййича* (45), *ййича/ййича* (47, 49, 226), а *ййича* и *ййича* имамо у п. 225;

сейшџембар (питање бр. 1409)

сџшџембар (9, 25, 95, 95, 96, 108, 136, 139, 155, 157, 217);

сџшџембар (38, 79, 82, 83, 116, 149, 169, 215);

сџшџембар/сџшџембар/сџшџембар (7, 22, 42, 203);

сџшџембар (107), *сџшџембар* (28), *сџшџембар* (171), *сеџембар* (83),

али уп. и појаву *кйй* мј. *ййй*, дисимилација по мјесту творбе:

сѣкѣмбар (47, 67, 74, 75, 80, 118, 145, 165, 172, 176, 180, 190, 197, 198, 208); *сѣкѣмбер* (50, 52, 57, 58, 70, 81, 84, 105, 177, 178, 185, 187, 216, 223), *сѣиѣмбар/сѣкѣмбар* (164), *сѣкѣмбар/сѣниѣнбар* (156), *сѣвѣмбар* (171);

ѣс > с

ѣсују (питање бр. 501)

сѣју (1–7, 9, 11, 12, 14–41, 43–50, 52–65, 67–75, 77, 79–85, 87–102, 104–119, 121–133, 135, 136, 140–145, 149, 150, 152–172, 174–187, 189–202, 204–208, 209–212, 214–216, 226);

ѣсѣју/сѣју (10, 13, 173, 203, 221, 225);

ѣњ > ѣњ

воѣњак (питање бр. 1181)

вѣѣњак (5 и *вѣѣњак*, 49 и *вѣѣњак*);

боѣѣни (питање бр. 1577)

бѣѣѣни (212, 217), уп. и *бѣѣѣни* (171, 209), *бѣѣѣни* (гдје долази до асимилације, 30, 38, 43, 47, 105, 114, 165, 169, 183, 186) и *бѣѣѣни/бѣѣѣни* (71, 137, 138);

гв > в

гвоѣје (питање бр. 590)

гѣѣје (1–4, 6, 9, 10, 13, 14, 16–20, 32, 36, 37, 58, 63, 79, 85, 105, 111, 113, 115, 120, 121, 124, 125, 128, 130, 132–139, 141, 143, 163, 172, 177, 180, 183, 185, 187 *гѣ'е*, 190, 193 *гѣје*, 195, 200, 201, 202 и *гв-*, 204, 210);

овдје имамо појаву *хѣ < жѣ*: *гѣѣје* (26, 81, 84, 114);

ѣи > и

ѣшеница (питање бр. 804)

шѣница, или са редукованим *и* — *шѣнца* у свим пунктовима осим 103 гдје је *ѣшѣница* и *шѣница*, 119 — *ѣшѣница*, 161 *шѣѣница/ѣшѣѣница*, 167, исто 203 *ѣшѣница* и *шѣница*;

гњ > ѣ

јагѣе (питање бр. 867)

јаѣе (1–33, 35–46, 48–50, 52–65, 67–77, 79–85, 87–170, 172–188, 190–193, 195, 196, 198–202, 204–226);

јагѣе/јаѣе (34, 47, 194, 203);

ѣч > ч

ѣчѣла (питање бр. 1095)

чѣла (1–11, 13–40, 41, 43, 44, 49, 50, 54, 55, 57, 60–64, 69, 71, 72, 74, 76, 79–81, 84, 85, 87–89, 91, 97–102, 104–109, 111–141, 145–151, 156–160, 162, 163, 165, 167–169, 173, 174, 176–180, 182–187, 189, 192–196, 198–200, 201–206, 208–224, 226);

ћѐла (46, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 70, 73, 75, 90, 92, 94, 95, 96, 142–143, 152–155, 170–172, 175, 179 и ч'ела, 181, 190, 191, 200а, 207);

йчѐла/ч'ела (42, 164, 188, 225);

уп. и чвѐла (48), ћвѐла (40, 46, 52, 82), чвѐла/ч'ела (47, 83);

мњ > мљ

сумњамо (1593)

сумњāмо (3, 9, 10, 13, 16, 19–23, 25–27, 29, 31, 32, 34–38, 40, 46, 47, 49, 52–54, 56, 58–61, 63–65, 67–71, 73–76, 79–82, 84, 85, 87–89, 91, 92, 94–97, 99–100, 102, 105, 108–112, 114, 124–128, 130, 132–134, 137–141, 145, 151–155, 157, 158, 160, 161, 165, 166, 168, 180, 181, 184, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 197, 199, 200а, 201, 215–217, 221, 223, 226);

сумјāмо/сумњāмо (1);

сумњāмо/сумњāмо (33, 48, 57, 101, 119, 120, 169);

и ту имамо графеме лј: сумлјāмо (39, 72, 93);

зв > в

звоно (питање бр. 1567)

нема потврда за звоно; али има за брђнса (151, 159, 177) гдје секв. нз > нс, уп. и бронса у п. бр. 154;

дв > д

грѹдва (питање бр. 1358)

грѹда (1–4, 6–30, 32–44, 46–50, 52–65, 67–77, 79–85, 87, 88, 90–122, 124–134, 136–156, 158–174, 176–226);

грѹдва/грѹда (45);

мн > мл

мнѡго (питање бр. 1915)

млѡго (1–4, 6, 7, 10, 12, 15, 17–22, 24–32, 35, 37–41, 43–50, 52–54, 56–65, 67–76, 79–85, 87–90, 92, 93, 96–100, 103–109, 111, 112, 114–119, 122–131, 134, 136, 139–144, 146, 148–151, 153, 161, 162, 165, 166, 168–174, 176–181, 183–187, 189, 191–199, 200а, 204, 205, 207, 209, 210, 213, 216, 219, 221–224, 226);

мнѡго/млѡго (5, 8, 23, 33, 34, 36, 101, 154, 164, 188, 202, 204, 212);

йк > к

йко > ко (питање бр. 1761)

кѡ — у свим мјестима осим у пунктовима бр. 81, 84, 87, 104, 114 (й)кѡ, 185, 186 — гдје је йкѡ, као и у п. 98, 101, 128, 129, 197, 226 — гдје је йкѡ/кѡ;

нѡко (питање бр. 1766)

нѡко — у свим мјестима осим пунктова бр. 81, 83, 85, 186, 194 — гдје је не-йко, и пунктова бр. 87, 104, 118, 119, 185 — гдје је њейко, као и пунктова бр. 82, 98, 129, 155, 226 — гдје је нѡйко/нѡко и пунктова бр. 34, 64, 84, 87, 92, 96,

103, 112–114, 116, 117, 120, 123, 124, 128, 142, 161, 173–176, 179, 184, 187, 190, 191, 195, 196, 200а, 204, 205, 209, 216, 220, 222–225, гдје је неко;

нико (питање бр. 1767)

ни̋ко — у свим мјестима осим пунктова бр. 81, 83, 85, 87, 98, 104, 118, 119, 176, 185, 186 — гдје је *ни̋и̋ко*, и пунктова бр. 70, 84, 116, 128, 174, 226 — гдје је *ни̋ко/ни̋и̋ко*;

дн > *нн/н*

жедна (питање бр. 1662)

жѣнна (28, 38, 40, 46, 48, 52, 70, 75);

жѣна (74, 79, 81–84, 108 (*жѣдна*) 109, 226);

жѣнна/жѣдна (26, 53, 114);

жѣдна/жѣна (67, 108);

(исп. о овој појави у поглављу Геминате);

иодне (питање бр. 1425)

и̋оннѣ (28, 38, 48, 52, 67, 68, 70, 75, 77, 114);

и̋однѣ/и̋оннѣ (26, 39, 47, 53, 73, 108, 112);

и̋онѣ (74, 79–81 пона, 87, 109, 122, 172);

и̋онѣ/и̋она (82);

и̋она (226);

с̋и̋ > *и̋*

г̋д̋с̋и̋ (питање бр. 476)

г̋д̋с (3–10, 20–23, 25–30, 34, 35, 38, 39, 43, 50, 135, 141, 142);

г̋д̋с̋и̋/г̋д̋с (1);

и̋рс̋и̋ (питање бр. 236)

и̋рс (1–4, 16, 20–31, 34, 35, 38, 39, 43, 45, 47, 49, 50, 96, 107, 134, 135, 141, 142);

и̋рс(и̋) (5, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 32, 37, 48, 54, 130–133, 136, 163, 225);

и̋рс̋и̋/и̋рс (36, 71, 199, 217);

довес̋и̋и (питање бр. 290)

д̋овес (1–10, 12);

и̋и̋ > *и̋*

и̋рег̋ри̋и̋ (питање бр. 235)

и̋р̋ег̋ри (1–14, 20–31, 35–39, 43, 47, 49, 50, 54, 72, 131, 134);

и̋р̋ег̋ри̋и̋/и̋р̋ег̋ри (199);

и̋р̋ег̋ри(и̋) (11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 32, 130, 132, 136);

и̋ри̋и̋и̋ (питање бр. 37)

īrīsh (1–7, 9, 10, 21–31, 36, 38, 39, 46, 49, 42, 141, 153 *īrīc'*, 173 *īrīc'*, 177 *īrīc'*, *īrīsh'* 181, 187 *īrīc'*, 192 *īrīsh'*); наравно, облици *īrīc'* настали су од пришћ, редукцијом африкате *ħ*;

īrīsh(ī) (12, 14, 15, 32, 27, 47, 130–132, 134, 163), *sīrīsh* (8), *īrīc(ī)* 225;

кв > в

квѡчка (питање бр. 1017)

кѡчка (1–4, 6–13, 15–18, 28, 32, 60, 79, 85, 101, 104, 111, 113, 114, 118–121, 125, 126, 128, 129, 131 *кѡћка*, *кѡчка* 132–138, 142 *кѡћка*, *кѡчка* 145, 159, 163, *кѡћка* 172, *кѡчка* 177, 182–187, 189 *кѡћка* 190, 191, *кѡчка* 192, 193, 195, 196, 199, 200, *кѡћка* 200а, *кѡчка* 201, 202, 204–206, 210, 223);

квѡчка/кѡчка (62, 71, 116, 124, 139, 198, 221), *квѡћка/кѡћка* (179).

АЛТЕРНАЦИЈЕ СУГЛАСНИКА И СУГЛ. ГРУПА

И у кругу бе-ха говора честе су међусобне замјене сугласника или сугл. скупова. Узроци тим промјенама су различити: упрошћавање сугл. скупова, аналошка уопштавања, а код туђица и путеви којима те ријечи стижу у народни лексички фонд. Од тих појава овдје ће се указати на оне општијег карактера:

ж-џ

жǎндǎр (п. бр. 1561а)(1–3, 8, 11–15, 17, 18, 20, 22, 35, 36, 60–62, 85, 87, 90, 95–97, 110–112, 114, 121–134, 156, 157, 159, 161–165, 167–169, 178, 179, 181, 182, 188–191, 194–203, 205–208, 210–212, 214, 215, 217–220, 222–224);

џǎндǎр (4–7, 9, 10, 16, 19, 23–28, 31, 32, 34, 39, 41–44, 47–50, 54, 64, 69, 74, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 91, 99–109, 113, 115–120, 140, 160, 173, 174, 176, 177, 180, 183–187, 193, 209, 226);

жѣндǎр (93, 137–139, 141, 143–147, 149–152, 154, 155, 213);

жǎндǎр/џǎндǎр (21, 33, 37, 63, 221);

жǎндǎр/жѣндǎр (136); *џѣндǎр/жǎндǎр* (135), *џǎндǎр/жǎндǎр/џжǎндǎр* (71), *џжǎндǎр* (29, 30, 50, уколико ту *џж* није *џ*);

наравно, тамо гдје не постоји фонетска дистинкција између *џ* и *ħ*, и гдје посљедњи замјењује и први, имамо:

ħǎндǎр (38, 40, 46, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 68, 70, 73, 75, 82, 152, 158, 172, 175, 216);

ħѣндǎр (57, 89, 92, 94, 98, 142, 148, 153, 158, 166);

ħǎндǎр/ħѣндǎр (67);

ж-з

жсуч (питање бр. 164)

зџч (79, 141, 165, 178, 217, 224);

жсџч/зџч (220);

у осталим мјестима *жсуч* или *жсџч*, у п. 135 *жсџч*;

с-ш

донесен (питање бр. 332)

донешен (1-31, 33-37, 39-43, 45-50, 52-63, 67-75, 77, 79, 81, 83-85, 87-95, 97, 102, 103, 105, 107, 108, 115, 116, 118-120, 123-130, 133-135, 137-140, 143-146, 148, 150, 152-156, 158-162, 164-170, 173, 174, 176-178, 180-189, 191-200, 201-204, 206, 208-218, 220, 221, 224-226);

у осталим мјестима или *донесен*, рјеђе, или *доний*, чешће;

свр-швр

сврака (питање бр. 999)

сврѧка (1, 2, 42, 44, 47, 52, 55, 61, 63, 70, 73-75, 77, 79-81, 83-85, 91, 97-103, 108, 109, 112, 113, 116, 118-120, 121-127, 168, 172-174, 176-178, 183-191, 193-196, 220, 226);

шврѧка (3, 4, 6-10, 12-44, 49, 50, 53, 54, 56, 60, 62, 64, 65, 67, 69, 71, 76, 87-90, 92-96, 104-107, 110, 111, 114, 115, 117, 121, 128-160, 162-167, 169, 171, 175, 179, 180, 182, 192, 198-213, 215-219, 221-225);

сврѧка/шврѧка (45);

уп. и: *чкрѧка* (5), *шврѧка* (72), *швѧка* (161, 197), *шрѧка* (214);

сѧ-ц

сѧабло (питање бр. 1125)

сѧѧбло (1-3, 5-10, 12, 13, 16, 19-39, 41-45, 47-50, 52, 53, 56-62, 67, 69-73, 76, 81-85, 87-92, 94 *сѧѧбло*, 98-104, 108, 109, 112-114, 116-120, 123-128, 130, 131, 133, 137-140, 143, 145-151, 154-161, 163, 164, 166, 167, 168, 170-172, 174, 175, 178-180, 183, 186-189, 191, 194, 196, 198-200а, 203-205, 209-221, 223-226);

ѧѧбло/ѧѧбѧ (17, 18, 132, 134, 136, 141, 142), *ѧѧбѧ* (63);

сѧѧбло/ѧѧбло (11, 14), *сѧѧбло/ѧѧбло* (144, 152);

у осталим мјестима — дебло;

сѧр-ср

сѧршљен (питање бр. 1115)

сѧршљѧн (5, 8, 47, 53, 55, 57, 61, 65, 70, 72-74, 76, 77, 79-82, 84, 85, 88, 90, 93, 99-104, 107-113, 115, 116, 118, 120-127, 129, 132 *шѧршљѧн*, 133, 137, 138 *шѧршљѧн*, 139, 144, 159, 162, 175, 177, 180, 182, 183, 188, 189, 191, 193-201, 203-211, 213, 214, 218, 219, 221-226);

сршљѧн (1-4, 6, 7, 9-24, 29-38, 43, 44, 54, 56, 58-60, 63, 64, 67-69, 83, 87, 89, 91, 92, 95-98, 106, 114, 119, 128, 134, 135 *сршљѧн*, 136, 140, 141, 142 *сршљѧн* 152-155, 166-168, 171-174, 176, 180, 181, 184-187, 190, 202, 206, 209);

сѧршљѧн/сршљѧн (45, 71, 75, 156);

уп. и: *сѧршљѧн/срш* (46), *срш* (26-28, 40, 41, 42, 48, 49, 52), *шршљѧн* (169, 178);

сѣ̄-шѣ̄

сѣ̄јаја (п. бр. 651)

сѣ̄јаја (4, 6, 9, 27, 114, 124, 134, 139, 143, 157, 163);

сѣ̄јаја/шѣ̄јаја (16, 25, 52, 145, 188);

у осталим мјестима штала уз појата, кланица и сл.;

сѣ̄-шѣ̄

сѣ̄анак (питање бр. 1203)

сѣ̄анѣ̄к/сѣ̄анѣ̄ћ (1–19, 23–25, 30–33, 38, 42, 44, 48, 55, 57, 59, 63, 130–136, 149, 159, 187, 197, 200а, 205);

сѣ̄анѣ̄и (189), *сѣ̄анѣ̄ћ* (56, 68), *сѣ̄анѣ̄ћ* (106), *сѣ̄анѣ̄ћ* (108, 109);

шѣ̄анѣ̄и (20, 21, 53, 60–62, 64, 65, 67, 72, 80, 84, 85, 87, 89, 95–97, 100–105, 112, 113, 117, 121, 127–129, 137, 138, 144, 146, 148, 156, 168, 172, 175, 177, 180, 183, 185, 190, 194, 196, 199, 200, 201, 202, 206–208, 210, 213, 217, 220, 223, 225);

шѣ̄анѣ̄ћ (26, 46, 91, 110, 173, 178, 198);

шѣ̄анѣ̄и (34, 41, 50, 54, 75); *шѣ̄анѣ̄и* (35, 36, 47, 51, 88, 90, 93, 111, 114, 122, 125, 143, 145, 152–155, 157, 165, 167, 170, 182, 186, 191, 193); *шѣ̄анѣ̄к* (139, 140), *шѣ̄анѣ̄ћ/сѣ̄анѣ̄ћ* (43, 164, 203), *шѣ̄анѣ̄и* (150, 151, 204), *шѣ̄анѣ̄и/шѣ̄анѣ̄ћ* (45, 71), *шѣ̄анѣ̄ћ* (68, 126), *шѣ̄анѣ̄и/шѣ̄анѣ̄и* (37, 73), *шѣ̄анѣ̄к* (94, 166), *шѣ̄анѣ̄к* (141);

црв--црљ

црвѣ̄ни лѣ̄к (питање бр. 1210)

црљѣ̄ни лѣ̄к (99, 100, 114, 145, 149, 159, 160, 163, 178, 195, 203, 209, 211, 220, 222, 223);

црвѣ̄ни лѣ̄к / црљѣ̄ни лѣ̄к (101);

у осталим мјестима *црни лук*;

свј > сј

свјѣ̄дочи (питање бр. 1563)

свјѣ̄дочи (45, 56–58, 60–65, 67, 69, 89, 90, 91, 96, 99, 100, 102–104, 113, 117, 120, 121, 124, 125, 128, 129, 150, 156, 157, 160, 163, 165, 169, 172, 173, 175 (-ћи), 176, 178, 182, 184–189, 195, 200, 206, 210, 211, 214, 215);

сјѣ̄дочи (13, 17, 31–34, 51, 53 -ћи, 55, 68, 70, 73 -ћи, 74, 75 -ћи, 80–85, 87, 88, 98, 109, 110, 112, 114–116, 122, 123, 126, 127, 149, 158, 174, 177, 182, 197, 202, 211, 226);

свјѣ̄дочи/сјѣ̄дочи (161);

с'ѣ̄дочи (ев. с'ѣ̄доћи, 1–10, 12, 14–16, 25, 27–30, 36–41, 43, 46–50, 54, 59, 71, 72, 76, 77, 79, 105–107, 111, 119, 180, 183, 198, 199, 208);

с'ѣ̄дочи/свјѣ̄дочи (11, 44, 203, 207, 209, 216, 218, 225);

с'ѐдочѝ/сјѐдочѝ (26, 42, 108, 227); *с'ѐдочѝ/свјѐдочѝ* (35, 164); *свјѐдочѝ/свѝ-дочѝ* (97, 159);

икавски пунктови чувају секв. *сви-*;

з-ж

сѝрѝзи (питање бр. 865)

сѝрѝзи (9–11, 19, 22, 23, 27, 30, 35, 39–41, 50, 59, 69, 70, 76, 77, 87, 146, 167, 189 стризите);

сѝрѝжи (2, 4, 6, 7, 12–18, 20, 21, 25, 26, 28, 29, 31–34, 36–38, 42, 45, 47–49, 52–56, 63, 67, 68, 71–73, 75, 79–85, 88, 90, 91, 92, 96–98, 102, 103, 106–109, 112–114, 116–120, 123, 128, 130–135, 137–145, 147–151, 155, 156, 158–160, 162–164, 166, 168, 170–174, 177, 178, 180, 182, 184–188, 190–193, 195, 199, 203, 215, 210, 211, 215, 219, 220, 225, 226);

сѝрѝжи/сѝрѝзи (8, 138, 138);

остали: *шишај*;

ђ-ј

ѝређа (питање бр. 1259)

ѝрѐђа (60–62, 87, 89, 92, 95, 97, 141, 142, 154, 167, 168, 173, 174);

ѝрѐђа/ѝрѐђа (67, 94);

ѝрѐа (170);

у осталим мјестима *ѝређа*, у п. 55 — *ѝреца*;

мѐђа (питање бр. 1321)

мѐја (60–64, 67, 90, 94, 96, 114, 141, 142, 170–172, 177);

мѐја/мѐђа (68, 92, 184);

мѐа (89), *мејаш* (132),

у осталим мјестима *међа*, уколико није *мргѝњ*;

ѝѝђѐ (питање бр. 1617)

ѝѝјѐ (60–62, 67, 89, 92, 94, 135, 154, 170);

ѝѝјѐ/ѝѝђѐ (95, 143, 153);

остали: *ѝѝђе*, ев. *ѝѝђо*;

млађа (питање бр. 1620)

млађа (61, 62, 64, 68, 89, 92, 94, 135, 142, 170);

млађа/млађа (60, 67, 95, 141, 153, 154);

у осталим мјестима *млађа*.

Да укажем још на однос *ђ* и *ј* у називу једпога празника — Ђурђевдана. Како ће нам ниже наведени примјери показати, овдје је употреба сонанта *-ј*, према африкати *ђ*, знатно чешћа, а то је посљедица примања назива као таквога. Не треба заборавити да је лично име *Јурај*, *Јуре* распрострањено на цијелом овом подручју гдје има католика.

Ђурђев-Ђурјев (дан, питање бр. 1579)

Ђурђев- (1–13, 16, 18, 20–25, 27, 29, 35, 37, 39, 41–45, 47–50, 54, 57, 69, 71–77, 79, 80, 85, 88, 95, 99–101, 105–111, 115, 121, 123, 125–129, 149, 156–158, 160, 161, 163–165, 169, 178, 180, 182, 183, 185, 188, 189, 191, 194, 197–200, 201, 203, 206–208, 211, 212, 214, 215, 217);

Ђурјев (*Ђуријев, Ђурјево, Ђурјева*) (14, 15, 19, 26, 28, 30–32, 34, 36, 38, 40, 46, 52, 53, 55, 56, 58–65, 67, 68, 70, 81–84, 87, 89–94, 96–98, 102–104, 112–114, 116–120, 124, 130–148, 150–155, 159, 166–168, 170–177, 179, 181, 184, 187, 190, 192, 193, 195, 196, 200а, 202, 204, 205, 209, 210, 213, 216, 218–220, 222–226);

Ђурђевдџан/Ђурјевдџан (17, 33, 162, 186, 221).

Да поновим, однос *ђ* и *ј* у називу овога празника никако не говори о односу рефлекса *ђ* на овим просторима. Како се и на основу наведених примјера са тим односом може закључити, секв. *ђ* дала је *-ј* само у једном појасу шњакавштине. И то у централнобосанској говорној зони. Однос *ђ* и *ј* у називу овога празника може упућивати на вјерске односе на овим просторима. Сигурно је, наиме, да су и неки Муслимани примили, или, тачније, задржали, тај назив у свом календару и послије примања ислама. Познато ми је да у неким муслиманским срединама Херцеговине још и данас живи назив *Ђурјев*, иако њихов говор нуди све особине осталих херцеговачких говора штакавског типа.

ГЕМИНАТЕ

Српскохрватски језик није љубитељ удвајања истих гласова у једној ријечи. У Правопису из 1960. читамо: „Један удвојен или два изједначена сугласника у речима српскохрватског језика у изговору се свде на један глас који се тако, као један, и пише у свим случајевима осим оних које ћемо посебно навести...“ а то су примјери типа *најјачи, наддруштвени, њоддијалекаџи, нуззарада* (Правопис, стр. 66). Свакако, овамо иду и примјери типа: *њоодмаћи, њооџкидаџи* гдје се јављају два иста вокала у једној ријечи. Дакле, сх језички стандард прихвата удвојене гласове у сложеницама када се нађу у непосредном сусједству два иста гласа, али први као крајњи глас једне морфеме, а други као почетни глас друге морфеме, тј. прихватају се два иста гласа који се јављају на саставу двију морфема. Таквих примјера, свакако, нуде и наши народни говори, али њих овдје није нужно наводити. Овдје ћу указати на још двије врсте случајева у којима се, у народним говорима, јављају удвојени сугласници. То су:

а) примјери типа *гланна* < *гладна*, као посљедица међугласовних измјена у сугл. скупни *дн*. Потврда за то имамо у примјерима:

гладна (питање бр. 770)

гланна (38, 40, 46, 48, 52, 55, 70, 73, 75, 223);

гладна/гланна (26, 45, 47, 53, 114);

гладни (питање бр. 771)

гланни (38, 40, 41, 46, 48, 52, 55, 70, 75);

гладни/гланни (45, 47, 68, 73);

йадне (питање бр. 314)

йаннѐ (26, 48, 52, 53, 70, 75); *ујаннѐ* (67);

йаднѐ/йаннѐ (45, 73);

сједне (питање бр. 298)

сјѐннѐ (104);

сјѐднѐ/сјѐннѐ (67);

б) У облику броја *једанаест* често се јавља удвојени назал *-н*: *једаннес(ӣ)* (питање бр. 1842) (28, 38, 40, 52, 53, 55, 70, 75, 77, 104, 142, 143, 193, 200а, 209, 216, 221, 223). Као што се зна, старији облик овога броја гласио је: *једънъ на десѣше*, а, како указује проф. Белић, до XVI вијека „нису ретки облици ... типа *јед(а)на десѣше*“, што је могло дати: *једаннадесѣше*, одакле се јавило и *једаннаесѣ-једаннесѣ-једаннес* (в. код Белића, Историја сх језика, књ. II, св. 1, Речи са деклинацијом, Београд, Научна књига 1969, стр. 177–178).

Аналогно према *једаннес*, мада нису исти творбени обрасци, може се јавити и *дваннес(ӣ)* (28, 40, 49, 53, 70, 77, 84, 142, 176, 222). Како нам примјери показују, појава удвојеног сонанта *-н-* у ова два броја није заступљена у истим мјестима. Код броја *једанаест*, гдје за геминацију постоје и фонетски услови, ова је појава заступљенија.

в) Геминацију срећемо и у неким оријентализмима. Тако, нпр. имамо *мехеннем* (питање бр. 1585) (3, 4, 7, 13, 23, 24, 28, 31, 52, 67, 97, 102, 118, 142–144, 152, 162, 166, 167, 171, 191, 200а, 204, 205, 209, 213, 216, 220, 222–224). Када ове пунктуре сравнимо са нашим пописом мјеста, долазимо до закључка да је појава удвојеног назала *-н-*, у овој туђици, углавном, својствено говору Муслимана. И то је схватљиво. Муслимани, наиме, у својој вјерској терминологији почесто имају геминате у ријечима оријенталног поријекла које се чувају у религијској терминологији или у самим молитвама на арапском језику. Такви су и ови случајеви: *Аллах*, *бисмиллах*, *алејкум-муселлам* и сл.

г) За говор Муслимана карактеристична је појава и геминате *н* у примјерима типа *женна*, *гланна*, *јанна*, *йонне*, и то у зони југоисточне Босне (уп. на карти од броја 26, Попов Мост — Фоча, Ратај–Фоча (бр. 28), Делијаш–Трново (п. 38), Бјелаве–Сарајево (п. 53, ту и жедна), на Драгороде–Олово (п. 70) и Глогову–Братунац (п. 75), одатле на п. 48, Жепа, Рогатица, Црни Врх, Вишеград (п. 46), Софиће–Горажде (п. 40) и Ратај–Фоча, п. 28). Сви пунктови са геминатом *нн*, су муслимански.

д) Примјери типа *сјешѣше*, *сиѣшѣше*, *волла* и сл. у којима је геминација посљедица редукције неакцентованог вокала *и*: *волила–волла*, *сједиѣше–сједиѣше–сјешѣше*. Потврде за то су:

сједиѣше (питање бр. 300)

сјѣшѣше (65, 124, 175, 197, 200а, 209), *с’ѣшѣше* (187, 222), *ћѣшѣше* (223);

сйїїше (96, 166, 216);

сјѣдише/сјѣїише (68); *сйїише/сјѣїише* (93, 114), а биљежени су и примјери са непреврелом ситуацијом: *сјѣдише* (73, 75), *сйдише/сјѣдише* (172);

вољела (питање бр. 440)

вџлла (68, 75, 94–96, 105, 107, 109, 114, 118, 127, 159, 163, 168, 183, 186, 190, 209, 212, 220, 222–224);

вџлла/вџл'ла (53, 126, 136, 143, 145, 148, 164, 218, 219, 225).

Свакако, оваквих примјера наћи ће се још у нашем материјалу. Ја их овдје не наводим, јер то није нужно. Важно је да се констатује појава, да се укаже на њене узрочнике. Ови примјери, као, уосталом, и у другим случајевима, могу послужити као узорци појаве. Истина, то и наши примјери показују, ова појава, појава геминације, као последица редукције вокала *и*, често се среће у босанским говорима. Ја сам о томе проблему опширније писао у опису и-шћа говора Западне Босне (в. БХДЗБ I, стр. 99–102). Тамо се наводе и примјери типа: *водиш*, *видиш*, уз: *воїиши*, као и *їланне*, *їолла му* и сл. Јасно је, до удвајања истих сугласника долази последице редукције вокала *и*.

СЕКУНДАРНИ СУГЛАСНИЦИ

У живој говорној ријечи, посебно у народним говорима, секундарни сугласници су честа појава. Постоји више узрочника њиховог јављања: јављају се у интервокалном положају, јављају се у сугл. скупини тешкој за изговор, јављају се у иницијалној и финалној позицији ријечи. Појава секундарних сугласника, ма како била распрострањена, није нашла своје мјесто у сх језичком стандарду.

а) Секундарни сонант *-ј* јавља се у оваквим случајевима:

видијо, *волијо*, *радијо* — у највећем броју испитиваних мјеста; такво стање налазимо и у говорима у којима у мушком роду радног глаголског придјева имамо морфолошко обиљежје вокал *-а*: *бија*, *радија*;

ова појава је позната и неким другим вокалским скупинама: *чујо* (п. бр. 71; 200, 201, 204), *изујо* (п. бр. 521; 204, 213), па и *кисејо* (п. бр. 749; 204, 211, 213); *узејо* (п. бр. 202; 113, 120, 191, 195);

сонант *-ј* се јавља и на мјесту изгубљеног констриктива *-х*: *снаји*, *снаје*, *їромаји*, *їромаје* и сл., а према тим облицима, гдје је појава сонанта *-ј* фонетски објашњива, сонант *-ј* се може уопштити и у свим другим облицима тих ријечи: *снаја*, *їромаја*, тако и *аждаја* и сл.

б) сонант *-в* се, исто тако, може јавити у интервокалном положају између *-у* и *-о*: *чўво* (п. бр. 71; 124, 125, 160, 162, 191, 195, 208, 210, 211, 213, 22), између *а* и *у*: *їдвўк* (п. бр. 1094; 211, 213);

или на мјесту изгубљеног констриктива *-х*: *сїр'ава*, *бўва*, *мўва*, општија појава;

в) сонант *н* је биљежен у иницијалној позицији именице *угао*: п. бр. 557; *нџџо* (160), *нџџо* (164 од *вџн угалъ > внугао > нугао*; као и у примјерима типа: *џранђед* (п. бр. 401; 80, 105, 108, 110, 111, 182, 186, 189, 194), *џрандид* (170, 172, 190); *нанџила* (п. бр. 263; 20, 28, 40, 41, 49 ...);

г) сонант *м*, као секундаран глас, имамо у примјерима *џкџџмбар* (питање бр. 1410) (1–3, 6, 7, 9, 12, 19–24, 30, 31, 34, 35, 37–42, 44–46, 58, 68, 71, 74–77, 80, 85, 87, 88, 95, 99, 100, 104, 106–112, 117–119, 124, 126, 127, 130, 131, 135, 136, 141, 142, 150, 151, 154–158, 160, 161, 168, 170–176, 179, 180, 182, 189–194, 197, 198, 202, 203, 206–208, 211, 214, 221);

тако и у: *џкџџмбер* (26, 27, 47–50, 52, 54, 57, 59, 65, 67, 70, 79, 81, 84, 93, 94, 97, 105, 115, 116, 128, 140, 143, 145, 148, 149, 152, 166, 169, 177, 178, 183–185, 187, 196, 200а, 205, 209, 210, 215–217, 222, 224);

у облику овога мјесеца јавиће се и сек. *н*: *џкџџнбр* (29), *џкџџнбер* (64), па и сек. *р*: *џкџџрбар* (165);

д) у облику именице *зрак/зрака* често се јавља секун. -*џ*: *здрџк* (питање бр. 1387, 2, 9, 15, 22, 23, 32, 145);

здрџк/зрџк (5, 164);

здрџка (6, 7, 20, 21, 25, 28, 30, 31, 39, 43, 47, 57, 61, 67, 69, 74, 87, 89, 95, 99–101, 118, 125, 127, 129, 135, 139, 141, 143, 146, 149, 150, 153, 157, 163, 166, 167, 172, 173, 174, 178, 198, 204);

ждрџка (49, 50, 65, 94, 105, 106, 110, 115, 148, 151, 154, 159, 160, 162, 165, 169, 181, 192, 201, 208–212, 215, 216, 217, 220, 224);

ждрџк (219);

здрџка/зрџк (63);

ждрџк (219).

(О овој појави в. опширније описе бе-ха говора у претходним обрадама у БХДЗб-у, као и у посебним описима појединих говорних зона.)

ђ) Овдје је већ било ријечи о судбини фонеме *х* у босанскохерцеговачким говорима. С обзиром на нестабилну природу овога задњонепчаног констриктива у бе-ха говорима као дијалекатској цјелини, разумљива је и појава секундарног *х*. Међу примјерима са секун. *х* налазимо и ове:

хрђа (питање бр. 1245, 11–15, 18, 20, 26, 28, 30–34, 39, 40, 45, 46, 52, 53, 55, 59, 60, 62–64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 87, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 131, 143, 144, 152, 155, 162, 166, 170–172, 175, 176, 178, 179, 184, 185, 186, 190, 191, 193, 196, 200а, 205, 207, 209, 213, 216, 220–226);

рђа/хрђа (16, 42, 126, 167).

Секундарно *х* ће се јавити и у *хрве се*, *хрбаџ*, *Хргод* — испред слоготворног *р* у иницијалној позицији, затим у: *хадеџ* (питање бр. 1570, 48, 114, 117, 142) мада ни ту није увијек пуна артикулација овога задњонепчаног констриктива, варира од *х* до *х̣*;

у босанским шћакавским говорима јавља се *x* мј. *ш* у скупини *шћ*: *гѷхћер* (питање бр. 1085; 83), *лихће* (питање бр. 1133; 82), *ѷахће* (питање бр. 967; 82), *ѷхћѷ* (питање бр. 312; 82, 226);

па и: *грохће* (питање бр. 1176; 46, 81, 83), *гвохћѧ* (питање бр. 590; 26, 81, 84, 114);

о овој појави било је говора у опширнијим описима шћакавштине;

интересантни су примјери као *клухко* мј. *клујко* (питање бр. 1279) које налазимо у п. 24, 30, 34, 80, 97, 114, 166, 174, 184, 185, гдје имамо дисимилацију сугл. по начину творбе: *ѷк > хк*. Иста ријеч може се јавити и са секв. *фк*: *клуфко* (12, 18, 19, 23, 25, 31, 38, 39, 64, 71, 72, 93, 172, 179, 190) гдје имамо заступљену дисимилацију и по мјесту и по начину творбе. Додајмо уз ово да именица *клујко* зна и за другачија рјешења. Јавља се и: *клѷко* (1–5, 8–10, 13, 58, 65, 101, 103, 120, 121, 125–128, 135, 154, 163, 167, 168, 177, 178, 180, 182, 187, 189, 194, 195, 197, 198, 201, 206, 208, 212) гдје имамо дисимилацију двају пловивних сугл. Ова секвенца, *ѷк*, у наведеној лексеми, рјешава се и другачијим путем: *клѷвко* (често); *клѷмко* (193), *клѷнко* (116), *клѷбак* (157, 160).

ПОПИС ПУНКТОВА* ЗА ПРОЈЕКАТ
„БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИ ДИЈАЛЕКАТСКИ КОМПЛЕКС...“

Бројчана ознака пункта	Назив пункта	Смјештај	Национална припадност
1	Граб–Зупци	Требиње	С
2	Главска	Требиње	С
3	Арсланагића Мост	Требиње	М
4	Ластва	Требиње	М
5	Укшићи–Љубомир	Требиње	С
6	Плана	Билећа	С
7	Ораховица	Билећа	М
8	Крушевица	Љубиње	С
9	Седлари	Требиње	С
10	Требимља	Требиње	Х
11	Градац	Чапљина	Х
12	Поткула	Чапљина	С
13	Битуња	Столац	М
14	Вишићи	Чапљина	М
15	Локве	Столац	М
16	Ходово	Столац	Х
17	Буна	Мостар	Х

* Називи пунктова у овом попису преузети су са географских карата, а то значи да постоји могућност да су неки од њих наведени можда и погрешно, што ће се, свакако, утврдити приликом њихове обраде.

18	Ортијеш	Мостар	С
19	Кружањ	Мостар	М
20	Оцак	Невесиње	М
21	Залом	Невесиње	С
22	Крушица	Калиновик	С
23	Зуровићи	Гацко	М
24	Кула	Гацко	М
25	Јасеник	Гацко	С
26	Попов Мост	Фоча	М
27	Завајт	Фоча	С
28	Ратај	Фоча	М
29	Влаховље	Калиновик	С
30	Г. Љута	Калиновик	М
31	Пресјека	Невесиње	М
32	Приграђани	Мостар	М
33	Луг	Јабланица	М
34	Сељани	Коњиц	С
35	Брод	Коњиц	С
36	Чуковићи	Трново	М
37	Леђићи	Трново	С
38	Делијаш	Трново	М
39	Подграђе	Фоча	С
40	Софићи	Горажде	М
41	Сопотница	Горажде	С
42	Слатина	Чајниче	М
43	Бјелушине	Рудо	С
44	Бијела	Вишеград	С
45	Вишеград (чаршија)	Вишеград	М
46	Црни Врх	Вишеград	М
47	Пљешевица	Рогатица	С
48	Жепа	Рогатица	М
49	Селишта	Соколац	С
50	Новоселци	Соколац	С
51	Мокро	Сарајево	С
52	Шалибеговићи	Соколац	М
53	Бјелаве	Сарајево	М
54	Клек	Сарајево	С
55	Угорско	Сарајево	М
56	Тарчин До	Сарајево	Х
57	Биоча	Илијаш	С
58	Блажуј	Хаџићи	Х
59	Локве	Хаџићи	М
60	Мартинићи	Крешево	С
61	Крешево	Крешево	Х
62	Дрежевица	Крешево	Х
63	Џанићи	Коњиц	М

64	Турковићи	Фојница	Х
65	Датићи	Фојница	Х
67	Кисељак-Тушнићи	Сарајево	М
68	Уворићи	Високо	М
69	Кривајевићи	Олово	С
70	Драгоради	Олово	М
71	Д. Дрецељ	Олово	С
72	Мало Поље	Хан-Пијесак	С
73	Сребреница (чаршија)	Сребреница	М
74	Жлијебац	Братунац	С
75	Глогова	Братунац	М
76	Врточе	Власеница	С
77	Друм	Власеница	М
78	Врела	Шеховићи	С
79	Крижевићи	Калесија	М
80	Миљановци	Калесија	М
81	Тарево	Кладањ	М
82	Кладањ (чаршија)	Кладањ	М
83	Миланковићи	Олово	М
84	Репник	Бановићи	М
85	Возућа	Завидовићи	С
86	Вијака	Вареш	Х
87	Вареш-Забрежје	Вареш	Х
88	Славин	Вареш	С
89	Бјелавићи	Какањ	Х
90	Сопотница	Какањ	М
91	Вукановићи	Какањ	Х
92	Брњиц	Какањ	М
93	Бусељи	Бусовача	Х
94	Балићи	Н. Травник	Х
95	Граховчићи	Травник	Х
96	Гладовићи	Зеница	М
97	Ловница	Завидовићи	Х
98	Перовићи	Завидовићи	М
99	Д. Раковац	Маглај	С
100	Осојница	Маглај	С
101	Какмуж	Грчаница	С
102	Деветак	Лукавац	М
103	Бреза	Тузла	Х
104	Докањ	Тузла	Х
105	Пипери	Лопаре	С
106	Прибој	Лопаре	С
107	Д. Локањ	Калесија	С
108	Теочак	Угљевик	М
109	Јања	Бијељина	М
110	Д. Чађевица	Бијељина	С

111	Д. Бродац	Бијељина	С
112	Брезово Поље	Брчко	М
113	Боделиште	Брчко	Х
114	Маоча	Брчко	М
115	Потпет	Сребреник	М
116	Шпионица	Тузла	М
117	Доборовци	Грачаница	М
118	Лукавица	Грачаница	М
119	Д. Мионица	Градачац	М
120	Д. Вукшић	Брчко	Х
121	Вучиловац	Брчко	С
122	Орашје	Орашје	М
123	Д. Махала	Орашје	Х
124	Трамошница	Градачац	Х
125	Г. Слатина	Б. Шамац	С
126	Толиса	Градачац	С
127	Копривна	Модрича	С
128	Гаревац	Модрича	Х
129	Писари	Б. Шамац	С
130	Студенци	Љубушки	Х
131	Витина	Љубушки	М
132	Груде	Љубушки	Х
133	Биоград	Лиштица	Х
134	Горанци	Мостар	Х
135	Дрежница	Мостар	М
136	Читлук	Посуђе	Х
137	Конгора	Дувно	Х
138	Присоје	Дувно	Х
139	Ведашић	Дувно	Х
140	Дољани	Јабланица	Х
141	Прослап	Прозор	Х
142	Хере	Прозор	М
143	Вагањац	Г. Вакуф	М
144	Оџак Горњи	Бугојно	Х
145	Вуковско	Купрес	С
146	Губер	Ливно	Х
147	Кабљић	Ливно	Х
148	Д. Рујани	Ливно	Х
149	Бојмуте	Ливањско поље	С
150	Јакир	Гламоч	С
151	Злосела	Купрес	Х
152	Дрветине	Бугојно	М
153	Пећине	Травник	Х
154	Пакларево	Травник	Х
155	Винац	Јајце	М
156	Стројипе	Шипово	С

157	Штековци	Гламоч	С
158	Нуглашица	Б. Грахово	С
159	Лука	Б. Грахово	Х
160	Ресановци	Б. Грахово	С
161	Бастаси	Дрвар	С
162	Хрипавци	Кључ	М
163	Д. Ратково	Кључ	С
164	Подрашница	Мркоњић-Град	С
165	Перуница	Јајце	С
166	Пшеник	Јајце	М
167	Дивичани	Јајце	Х
168	Добретићи	Јајце	Х
169	Имљани	Скендер-Вакуф	С
170	Глуха Буковица	Травник	М
171	Топчић-Поље	Зеница	М
172	Жепче	Жепче	М
173	Лупоглав	Жепче	Х
174	Н. Шехер	Маглај	М
175	Мисурићи	Маглај	М
176	Добро Поље	Тешањ	М
177	Комушина	Теслић	Х
178	Очауш	Теслић	С
179	Скендер-Вакуф (чаршија)		М
180	Крупа на Врбасу	Бања Лука	С
181	Побрђе	Котор-Варош	Х
182	Ср. Шњеготина	Бања Лука	С
183	Укриница	Теслић	С
184	Рајшева	Теслић	М
185	Медаково	Тешањ	М
186	Бобаре	Тешањ	М
187	Сивша	Тешањ	Х
188	В. Буковица	Добој	С
189	Поповићи	Прњавор	С
190	Врбања	Бања Лука	М
191	Лишња	Прњавор	М
192	Модран	Дервента	Х
193	Јакеш	Модрича	М
194	Нови Град	Оџак	С
195	Доњи Свилај	Оџак	Х
196	Г. Колибе	Босански Брод	М
197	Г. Смртићи	Прњавор	С
198	Срђевићи	Србац	С
199	Маховљани-Лакташи	Бања Лука	С
200	Г. Долина	Босанска Градишка	Х
200а	Мусл. Дубраве	Босанска Градишка	М
201	Грбавци	Босанска Градишка	С

202	Ивањска	Бања Лука	Х
203	Мелина	Бања Лука	С
204	Трнава	Сански Мост	М
205	Козарац	Приједор	М
206	Горње Срефлије	Босанска Дубица	С
207	Босанска Дубица	Босанска Дубица	М
208	Прусци	Босански Нови	С
209	Сухача	Босански Нови	М
210	Шурковац	Приједор	Х
211	М. Дубовик	Босанска Крупа	С
212	Српска Јасеница	Босанска Крупа	С
213	Г. Каменград	Сански Мост	М
214	Дабар	Сански Мост	С
215	Крња Јела	Босански Петровац	С
216	Орашац	Бихаћ	М
217	Лохово	Бихаћ	С
218	Добреница	Бихаћ	Х
218а	Бихаћ (чаршија)	Бихаћ	М
219	Спахићи	Бихаћ	М
220	Изачић	Бихаћ	М
221	Ћоралићи	Цазин	М
222	Језерски	Босанска Крупа	М
223	Бужим	Босанска Крупа	М
224	Мала Кладуша	Велика Кладуша	М

Напомена: Омашком је на карти пунктова број 66 испуштен, па је и у овом попису тај број остао без пункта, али су зато — опет омашком — на карти унесени пунктови 200а и 218а, који су и у попису задржани. Према томе, укупан број пунктова означених на карти и у овом попису јесте 225.

Асим Пецо

КОНСОНАНТИЗМ БОСНИЈСКОГЕРЦЕГОВИНСКИХ ГОВОРОВ

Резюме

В настоящей работе дается обзор консонантизма в боснийскогерцеговинских говорах. Автор в частности указывает на различия, выявляющиеся на национальном уровне, или на отношении штакавских и штакавских говоров.

